

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2023

№ 2 (123)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 12 від 29 червня 2023 р.)*

Дніпро
2023

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

Журнал індексується в національних та міжнародних базах

(https://visnik.dduvs.in.ua/?page_id=405):

Електронний архів (репозитарій) Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Національний репозитарій академічних текстів (УкрНТІ); Open Ukrainian Citation Index (OUCI); Google Scholar; CrossRef; Index Copernicus International; ResearchBib; WorldCat; BASE; Dimensions; EuroPub; ERIHplus.

DOI: 10.31733/2078-3566

Містить наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д.ю.н., доц. **Андрій ФОМЕНКО**, голова (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО**, заступник голови (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІЄВ** (Нац. ун-т «Одеська юридична академія», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Олексій ДРОЗД** (Нац. акад. внутр. справ, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпропетровська обласна військова адміністрація);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпропетровський окружний адміністративний суд);
д.ю.н., проф. **Дмитро ПРИПУТЕНЬ** (народний депутат України);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (Центральна виборча комісія України, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
доц. **Міндаугас БІЛУС (Mindaugas BILUS)** (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
д-р права **Гедімінас БУЧІОНАС (Gediminas BUCIUNAS)** (Ун-т М. Ромеріса, м. Вільнюс, Литва);
доктор PhD **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинський держ. ун-т, Азербайджан);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ (Rafal LIZUT)** (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ (Andrzej PIASECKI)** (Краківськ. пед. ун-т, Польща);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ (Paulina BIEŚ-SROKOSZ)** (У-н Яна Длугоша, Польща).

З М І С Т

ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Лариса Наливайко

Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення
прав дитини на безпечні умови життя 8

Валентина Боняк, Ольга Чепік-Трегубенко

Взаємодія органів публічної влади та інститутів
громадянського суспільства в контексті забезпечення
прав внутрішньо переміщених осіб 14

Євген Курінний

Про комплексність реформи правоохоронних органів України 21

Олександр Передерій

Проблеми захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні 28

Василь Поливанюк, Дмитро Бодирєв

Використання сучасних технологій вогневої підготовки
поліцейських в умовах війни: переваги та недоліки 34

Валентина Чернобук

Захист прав дитини на тимчасово окупованих територіях України 38

Аліна Чорна

Принципи запобігання поліцією кримінальним
правопорушенням на деокупованих територіях 43

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

Валентина Боняк

Плюралізм наукових підходів до визначення
принципу підзвітності та відповідальності органів
місцевого самоврядування та їх посадових осіб 48

Сергій Бостан

Об'єкт та предмет статології (науки про державу) 54

Аріф Гулієв, Марія Розова

Образ Хюррем султан у правових пам'ятках 59

Юрій Кириченко, Павло Назаренко

Право на судовий захист в Україні та європейських державах:
теоретико-правові аспекти вдосконалення ст. 55 Конституції України 64

Наталія Обушенко, Володимир Киян

Основні етапи історичного розвитку
системи трудового законодавства України 70

Дмитро Селіхов

Принцип підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування
та їх посадових осіб: змістовне наповнення в умовах децентралізації влади 76

Наталія Комих

Блогосфера як актор комунікативного
поля війни: проблема розмитості експертності 82

Олег Левін Використання фейкових акаунтів як інструмента ПІСО під час українсько-російської війни	89
Наталія Леонова Актуалізація інформаційного стилю української мови у різних видах мас-медіа під час збройної агресії росії	95
Віталій Мудраков, Наталія Лютко, Ольга Павлик «Людяне» та «ідеологічне»: до осмислення російсько-української війни в категоріях ідентичності	106
Світлана Поляруш-Сафроненко Порядок добровільного об'єднання територіальних громад в Україні	115
Ігор Сердюк Методологічні підходи як необхідна складова методології дослідження правових актів	121
Олександр Талдикін Інформаційний суверенітет та його зміст	132
Ольга Ядловська Гендерна політика в країнах Західної Азії: на шляху від дискримінації до пом'якшення гендерного дисбалансу	138
Ігор Наливайко Роль держави у забезпеченні соціальних стандартів та гарантій: теоретико-правові аспекти та світовий досвід	151

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Лілія Золотухіна Сучасні тенденції та проблеми правового регулювання сумісництва	156
Ігор Пастух Правове регулювання обмеження у праві вчинення нотаріальних дій	164
Ганна Спіцина, Світлана Гуцу Захист особистої інформації працівників, отриманої в процесі відеоспостереження на робочому місці	171
Оксана Стрельченко Особливості функціонування інституту адміністративної відповідальності у парадигмі адміністративного права	178
Костянтин Фомічов Система принципів державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю	185
Вікторія Задоя Правова природа захисту суб'єктивних публічних прав осіб в адміністративному праві	191

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ,
КРИМІНОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ
ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Іван Богатирьов, Олександр Михайлик Баланс інтересів персоналу місць несвободи і засуджених крізь призму принципів диференціації та індивідуалізації виконання покарань	197
--	-----

Лариса Марценюк, Олена Проценко Удосконалення сутності поняття «домашнє насильство»	203
Юрій Орел Дисциплінарні проступки засуджених та їх класифікація	210
Олександр Храмцов Фізичне насильство як спосіб незаконного перешкоджання організації та проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій	219
Едуард Стоматов Забезпечення права на приватне життя засуджених до позбавлення воли та осіб, узятих під варту: таємниця кореспонденції	226
Юлія Христова Міжнародні стандарти забезпечення безпеки правосуддя	234
Олександр Журавель Юридичний казус у силовому затриманні працівниками поліції	244

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ,
КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІ АСПЕКТИ

Оксана Пчеліна, Тетяна Фоміна Особливості проведення огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України	251
Сергій Басалик Вплив сучасного нормативно-правового забезпечення оперативно-розшукової діяльності на ефективність здійснюваних заходів	259
Олексій Бойко Медіація у кримінальному провадженні України: досвід іноземних держав	264
Аліна Гутник, Єлизавета Коць Проблемні аспекти вручення процесуальних документів особі, яка перебуває на тимчасово окупованій території або на території держави-агресора	271
Андрій Захарко Розмежування компетенцій слідчого, дізнавача, прокурора щодо випадків закриття кримінального провадження	279
Олександр Махлай Мотиваційні особливості конспіративного співробітництва з оперативними підрозділами в сучасних умовах	287
Олена Солдатенко Проблемні питання та перспективи вдосконалення правового регулювання процедури проведення обшуку як слідчої (розшукової) дії	294
Олександр Туз Доступ до інформації як показник ефективності оперативно-розшукової діяльності	303

Володимир Федченко, Аліна Гаркуша, Тетяна Бадалова, Юлія Ткач Окремі проблемні питання здійснення екстрадиції у злочинах, пов'язаних із незаконною трансплантацією анатомічних матеріалів людини	309
Олександр Христов Теоретичні та праксеологічні проблеми організації використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження	321
Анатолій Черненко Про місце тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у структурі кримінального процесуального законодавства	328
Володимир Григоренко, Олексій Пономаренко Щодо будови та принципу дії додаткових елементів захисту від несанкціонованого відмикання деяких штифтових замикаючих пристроїв із горизонтальною шпариною	337
Віталій Єрмоєнко Особливості здійснення оперативно-розшукової діяльності в умовах воєнного стану	343
Юлія Шендрик Деякі проблемні питання призначення ревізії та використання її висновків у кримінальному провадженні	349
Анатолій Шиян, Уляна Шемет Особливості розвитку і становлення інституту дізнання в Україні	356
Наталія Шумська (Резцова) Затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, як спосіб правомірного обмеження права на свободу та особисту недооркнаність	364
ЛІНГВІСТИЧНІ ТА ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ І ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
Вікторія Пальченкова, Олена Рябчинська, Ірина Чернова Актуальні питання формування мовної компетентності докторів філософії з права	371
Дмитро Казначєєв, Олена Лопасєва Правові аспекти діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану крізь призму необхідності якісної професійної підготовки	376
Олександр Царьов Актуальні питання організації тактико-спеціальної підготовки	381
Інна Шинкаренко Психологічна структура гендерних стереотипів курсантів ЗВО зі специфічними умовами навчання	385
Юрій Великий Переозброєння Національної поліції короткоствольною вогнепальною зброєю: закордонний досвід і вітчизняні перспективи	392

Анатолій Наточій, Юрій Волков

Міжнародні рекомендації щодо трансформації законодавства
про застосування вогнепальної зброї поліцейськими400

Володимир Тимофєєв, Катерина Байрак

Професійна підготовка сил територіальної
оборони України в умовах воєнного стану 406

Трибуна АСПРАНТА

Гідаят Азімов

Поняття системи державного резерву та її забезпечення411

Олена Блохіна

Проблематика примусового притягнення до адміністративної
відповідальності при зверненні до виконання постанов у справі
про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення
безпеки дорожнього руху, зафіксоване не в автоматичному режимі 417

Алла Гнатчук

Зарубіжний досвід виконання судових рішень в місцях несвободи 422

Ольга Дунебабіна, Євгенія Лук'янченко

Гендерна дезінформація російської федерації як частина
гібридної війни проти України та Європейського Союзу 429

Олександр Дяченко

Досвід діяльності профспілок у поліції США
та можливість його впровадження в Україні 433

Кянан Іманов

Визначення сутності шкоди, заподіяної
адміністративним правопорушенням 439

Ольга Миргородська

Дотримання принципу законності під час застосування заходів
адміністративного примусу: сутність та характерні особливості 445

Сергій Хвостовцов

Поняття та сутність обігу цивільної вогнепальної зброї
в Україні: адміністративно-правовий аспект 451

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Борис Логвиненко

Інституційний механізм забезпечення права на охорону здоров'я
внутрішньо переміщених осіб в Україні 457

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Наукові заходи 462

Конкурси 496

Нові видання 502

Довідка про авторів 508

ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

УДК 342.7+342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-8-14

Лариса НАЛИВАЙКО[®]

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України

(Дніпропетровський державний університет

внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ НА БЕЗПЕЧНІ УМОВИ ЖИТТЯ

Сформульовано визначення поняття «адміністративно-правове забезпечення прав дитини на безпечні умови життя» та висвітлено його зміст. На підставі наукового аналізу наголошено, що під адміністративно-правовим забезпеченням прав дитини на безпечні умови життя слід розуміти врегульовану нормами адміністративного права діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на здійснення та гарантування прав дитини на безпечні умови життя, та створення необхідних безпекових умов і гарантій їх реалізації.

Обґрунтовується, що адміністративно-правове забезпечення прав дитини – це системне утворення, що складається з таких взаємодіючих елементів, як: об'єкт адміністративно-правового забезпечення; суб'єкти адміністративно-правового забезпечення; норми адміністративного права; інструменти діяльності суб'єктів адміністративно-правового забезпечення. Інструментами адміністративно-правового забезпечення прав дитини на безпечні умови життя є засоби (форми, методи, акти тощо), що реалізуються уповноваженими суб'єктами у межах наданих повноважень та за встановленою адміністративною процедурою і спрямовані на реалізацію завдань та функцій із забезпечення прав дитини на безпечні умови життя.

Ключові слова: забезпечення, адміністративно-правове забезпечення, права дитини, безпека, безпечні умови життя, права дитини на безпечні умови життя, реалізація.

Постановка проблеми. Забезпечення безпечних умов життя дітей є важливим напрямом діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Важливість цього питання також знаходить своє відображення у діяльності інститутів громадянського суспільства та інших суб'єктів. Воно актуалізується, безспірно, під час війни, що зараз триває в Україні. Адже державні органи та органи місцевого самоврядування функціонують в особливих умовах, долаючи загрози і виклики, пов'язані з необхідністю створення безпекових умов як для цивільного населення, так і для більш вразливої його категорії – дітей. Тому не викликає сумніву важливість наукового вивчення проблем адміністративно-правового забезпечення прав дитини на безпечні умови життя. У цьому контексті постає необхідність у науковому осмисленні та вивченні змісту такого поняття, як адміністративно-правове забезпечення прав дитини на безпечні умови життя, складових елементів цього поняття та механізму їх втілення у життя.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми прав дитини на безпечні умови життя привертали і зараз привертають увагу науковців, педагогів, громадських діячів, правозахисників тощо. У юридичній науці питання адміністративно-правового забезпечення прав дитини на безпечні умови життя розглядалися здебільшого через призму ювенальної юстиції, профілактики правопорушень серед неповнолітніх тощо. Зокрема, вказана проблематика тією чи іншою

© Л. Наливайко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7696-4223>

larysa-nalyvaiko@ukr.net

мірою висвітлювалася такими вченими, як М. Бакаїм [1], В. Ваграс [2], І. Волкова [3], І. Іщенко [4], Л. Красицька [5], О. Крукевич [6], В. Мироненко [7], О. Навроцький [8], Ю. Трестер [9] та ін. Проте питання змісту адміністративно-правового забезпечення прав дитини на безпечні умови життя потребують додаткового осмислення та вивчення, адже науковцями вони розглядалися фрагментарно.

Метою статті є з'ясування сутності поняття адміністративно-правового забезпечення прав дитини на безпечні умови життя та його складових.

Виклад основного матеріалу. Для визначення змісту поняття адміністративно-правового забезпечення прав дитини на безпечні умови життя потрібно розібратися з такими категоріями, як «забезпечення», «правове забезпечення», «адміністративно-правове забезпечення», котрі у юридичній науці трактуються по-різному.

В теорії права під правовим забезпеченням розуміють здійснюване державою за допомогою правових норм, приписів і сукупності засобів упорядкування суспільних відносин їх юридичне закріплення, охорону, реалізацію і розвиток [10, с. 392]. У цьому контексті правове забезпечення пов'язане зі впливом права на життя та поведінку суб'єктів. Однак у цілому, зважаючи на дослідження правового забезпечення, науковці здебільшого пов'язують цей термін із діяльністю уповноважених суб'єктів у різних сферах суспільного життя, спрямованою на упорядкування суспільних відносин. Зокрема, В. Бойко зазначає, що правове забезпечення – це регламентована та передбачена законодавством діяльність держави, що спрямована на реалізацію прав, свобод та законних інтересів її громадян [11].

У цілому погоджуємося з таким твердженням стосовно того, що правове забезпечення являє собою врегульовану нормами права діяльність публічної влади з упорядкування, регулювання, захисту та охорони певних сфер суспільних відносин, де відповідні суб'єкти мають свої повноваження.

Стосовно поняття «адміністративно-правове забезпечення» зазначимо, що представники науки адміністративного права формулюють його, виходячи з вузькоспеціалізованих питань.

Поряд із цим підтримуємо О. Гумінного та Є. Пряхіна, які розглядають поняття адміністративно-правового забезпечення у широкому та вузькому контекстах. У широкому розумінні адміністративно-правове забезпечення – це упорядкування суспільних відносин уповноваженими на те державою органами, їх юридичне закріплення за допомогою правових норм, охорона, реалізація і розвиток. Вузьке визначення адміністративно-правового забезпечення буде змінюватися залежно від того, про які саме суспільні відносини буде вестися мова [12].

З урахуванням вищевказаного, термін «адміністративно-правове забезпечення прав дитини на безпечні умови життя» слід розглядати у вузькому розумінні більш широкого поняття – «адміністративно-правове забезпечення». Отже, на нашу думку, адміністративно-правове забезпечення прав дитини на безпечні умови життя являє собою врегульовану нормами адміністративного права діяльність суб'єктів забезпечення прав дитини на безпечні умови життя щодо адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у цій сфері, реалізації, охорони та захисту прав дитини на безпечні умови життя, а також гарантування здійснення дітьми своїх прав та інтересів і створення необхідних безпекових умов.

Однак адміністративно-правове забезпечення не є сталою категорією. Для того, щоб адміністративно-правове забезпечення відбулося, мають бути створені спеціальні умови. Мова йде по те, що адміністративно-правове забезпечення є складною конструкцією і містить у собі систему елементів, засобів, а втілення у життя, реалізація цих елементів відбувається завдяки механізму адміністративно-правового забезпечення.

Тому, на наш погляд, адміністративно-правове забезпечення прав дитини на безпечні умови життя реалізується завдяки системі засобів регулювання суб'єктів публічної влади та їхнього впливу на систему суспільних відносин, що створюють загрози прав дитини на безпечні умови життя.

У науці адміністративного права щодо елементів поняття адміністративно-правового забезпечення визначають різні складові. Наприклад, такі як: об'єкт, суб'єкт, норми адміністративного права, адміністративно-правові відносини та їхній зміст, гарантії, заходи, засоби, форми, методи адміністративно-правового забезпечення [12, с. 50]; норми адміністративного права; джерела адміністративного права; форми й методи діяльності публічної адміністрації щодо захисту права й адміністративні процедури в цій сфері [13,

с. 96–97]; норми адміністративного права, включно з нормативними актами відомств, адміністративно-правові відносини управлінського та службового характеру; практична діяльність апаратів, служб та окремих працівників і правозастосовні акти [14, с. 271]. До основних елементів адміністративно-правового забезпечення інші вчені відносять: 1) об'єкт адміністративно-правового забезпечення; 2) суб'єкт адміністративно-правового забезпечення; 3) норми права (норми адміністративного права); 4) адміністративно-правові відносини та їхній зміст; 5) гарантії, заходи, засоби, форми та методи адміністративно-правового забезпечення [19].

На нашу думку, безпекова сфера суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням прав дитини, повинна мати об'єкт адміністративно-правового забезпечення, котрим є безпека дитини та безпекове середовище – його держава має не тільки створити, але й забезпечити існування дитини у такий спосіб, щоб максимально було надано можливість здійснювати і реалізовувати дітьми їхні права, свободи та інтереси.

Наступним елементом є суб'єкти адміністративно-правового забезпечення, до яких, на нашу думку, належать органи публічної влади та спеціально створені суб'єкти, що є складовими цих органів і мають спеціальні повноваження здійснювати заходи із забезпечення прав дітей на безпечні умови життя. До таких суб'єктів також можна віднести інститути громадянського суспільства, міжнародні організації, окремих громадян, які здійснюють діяльність, пов'язану із забезпеченням і реалізацією прав дитини на безпечні умови життя.

Наступним елементом адміністративно-правового забезпечення прав дитини на безпечні умови життя є норми адміністративного права, що регулюють відповідну сферу суспільних відносин, а саме визначають повноваження суб'єктів адміністративного права, регулюють права дитини на безпечні умови життя та гарантії їх реалізації. І останнім елементом вказаного механізму слід вважати інструменти діяльності уповноважених суб'єктів адміністративного правового забезпечення прав дитини на безпечні умови життя.

Прибічники нової школи адміністративного права (І. Патерило, Р. Мельник, В. Бевзенко) у своїх дослідженнях висвітлюють зміст такого поняття, як інструменти діяльності публічної адміністрації. Тож слід зазначити, що одними із перших, хто ввів у науці адміністративного права вказаний термін, були В. Бевзенко та Р. Мельник. На думку цих дослідників, інструменти діяльності публічної адміністрації – це нормативні акти публічної адміністрації, адміністративні акти, адміністративні договори [15, с. 253–296]. Наприклад, К. Примаков під інструментами діяльності публічної адміністрації розуміє зовнішній прояв однорідних за своїм характером та змістом груп адміністративно-правових дій публічної адміністрації, що реалізуються у визначених у законодавстві формах, у межах повноважень відповідних суб'єктів, за встановленою процедурою з метою реалізації завдань та функцій публічної адміністрації, забезпечення прав, свобод та інтересів осіб у сфері публічно-правових відносин [16, с. 189].

Отже, інструментами адміністративно-правового забезпечення прав дитини на безпечні умови життя є засоби (форми, методи, акти тощо), що реалізуються уповноваженими суб'єктами у межах наданих повноважень, за встановленою адміністративною процедурою і спрямовані на реалізацію завдань та функцій із забезпечення прав дитини на безпечні умови життя.

Як уже зазначалося вище, втілення завдань та функцій уповноважених суб'єктів адміністративно-правового забезпечення прав дитини на безпечні умови життя відбувається завдяки відповідному механізму, котрий слід розглядати як єдність елементів, функціонування яких у своїй взаємодії дозволяє досягти мети – забезпечити в державі права дитини на безпечні умови життя.

Поняття «механізм адміністративно-правового забезпечення» для науки адміністративного права не є новим. Серед учених-адміністративістів відсутнє єдине розуміння як самого поняття, так і складових елементів такого механізму. З цього приводу хотілося б зазначити, що як поняття механізму адміністративно-правового забезпечення, так і його змістовні елементи напряму залежать від кола суспільних відносин, щодо яких відбувається власне забезпечення, а також від завдань та мети адміністративно-правового регулювання сфери відповідних відносин.

Наприклад, у дослідженнях захисту прав людини адміністративно-правовими засобами під механізмом адміністративно-правового регулювання розуміють систему засобів, що є елементами, складовими впливу цієї галузі права на суспільні відносини та

встановлювані її нормами гарантії реалізації таких прав [17, с. 91]. Н. Коломощь розглядає механізм захисту прав дитини як єдність суб'єктів адміністративно-правового захисту прав дитини, дії яких скоординовано у визначеному напрямі; єдність відповідних засобів адміністративно-правового впливу та юридичних гарантій, що забезпечують реалізацію та захист прав дитини [18, с. 48].

Досліджуючи механізм захисту прав дитини, І. Волкова виокремлює нормативну, інституційну та реалізаційну (процедурну) складові, а саме: а) правові норми, що визначають умови й порядок застосування інструментів публічного адміністрування для захисту прав дітей; б) інституційну систему захисту прав дітей, що сформована з уповноважених суб'єктів, наділених повноваженнями щодо створення належних умов для гарантування й охорони прав дітей; в) адміністративні процедури, у межах яких реалізується захист прав дітей [19, с. 68].

Погоджуємося із наведеною структурою елементів вказаного механізму захисту прав дитини, однак вважаємо, що серед них відсутні такі складові, як організаційна, що, у свою чергу, містить у собі також інституційну, та фінансово-економічна, без якої неможливо забезпечити функціонування інших складових елементів запропонованого механізму.

Першим елементом механізму адміністративно-правового забезпечення прав дитини слід вважати організаційну складову, що охоплює суб'єктів адміністративно-правового забезпечення, а також урегульовані нормами адміністративного права заходи, процедури, форми та методи діяльності публічної влади, інших уповноважених суб'єктів із реалізації державної політики у сфері забезпечення прав дитини на безпечні умови життя, зі здійснення охорони та захисту вказаних прав.

Нормативна складова зазначеного механізму спрямована, з одного боку, на забезпечення адміністративно-правового регулювання діяльності уповноважених суб'єктів, а з іншого – на забезпечення правових основ реалізації прав дитини на безпечні умови життя.

Фінансово-економічна складова охоплює систему фінансових, технічних, інформаційних та інших ресурсів, що спрямовані на створення матеріально-технічної і фінансової основ діяльності уповноважених суб'єктів, соціальної підтримки і соціального захисту прав дітей тощо.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, під адміністративно-правовим забезпеченням прав дитини на безпечні умови життя слід розуміти врегульовану нормами адміністративного права діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на здійснення та гарантування прав дитини на безпечні умови життя, та створення необхідних безпекових умов і гарантій їх реалізації. Адміністративно-правове забезпечення прав дитини являє собою системне утворення, що складається з таких взаємодіючих елементів, як: об'єкт адміністративно-правового забезпечення; суб'єкти адміністративно-правового забезпечення; норми адміністративного права; інструменти діяльності суб'єктів адміністративно-правового забезпечення. Адміністративно-правове забезпечення прав дитини на безпечні умови життя здійснюється завдяки відповідному адміністративно-правовому механізму, що є комплексом правових, організаційних та фінансово-економічних заходів, котрі слугують інструментами втілення уповноваженими суб'єктами мети адміністративно-правового регулювання, реалізації прав дитини на безпечні умови життя, здійснення охорони і захисту відповідної сфери суспільних відносин. При цьому складовим підвидом вказаного механізму є механізм адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя, котрий потребує подальших наукових досліджень і вивчення.

Список використаних джерел

1. Бакаїм М. В. Адміністративно-правова характеристика діяльності суб'єктів запобігання та протидії правопорушенням у сімейно-побутовій сфері : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 220 с.
2. Ватрас В. А. Батьки та діти як суб'єкти сімейних правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2008, № 4 (28), с. 145-150.
3. Волкова І. І. Захист прав дітей: адміністративний аспект. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 5(41). Р. 112–121.
4. Іщенко І. В. Адміністративна відповідальність як засіб ювенальної превенції. *Правова держава*, 2018 р. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/132857/137212>.
5. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Національна академія прокуратури України.

Київ, 2015. 49 с.

6. Крукевич О. М. Здійснення правосуддя щодо неповнолітніх у країнах романо-германського та англо-американського типів правових систем. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2014. № 4 (51). С. 143-148.

7. Мироненко В. П. Відповідальність батьків за неналежне виховання дітей за сімейним та цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ 2000. 193 с.

8. Навроцький О. О. Ювенальна юстиція в системі чинників забезпечення безпеки, прав і свобод дітей: зарубіжний досвід. *Сучасна міжнародна безпека: виклики глобалізації: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 берез. 2018 р.)*. Харків : Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2018. С. 73-75.

9. Трестер Ю. О. Державні механізми забезпечення безпеки дитини в Україні: організаційно-правовий аспект : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2018. 205 с.

10. Лазур Я. В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392-398.

11. Бойко В. Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення ефективності функціонування судової влади в Україні. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/1/18.pdf>.

12. Гумін О. М., Пряхін Є. В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право*. 2014, № 4. С. 46–50.

13. Руснак Л. М. Адміністративно-правове забезпечення права на охорону здоров'я в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / НДІ публічного права. Київ, 2016. 207 с.

14. Решетнік А. Р. Деякі особливості механізму адміністративно-правового регулювання діяльності державного службовця в судовій установі. *Форум права*. 2015. № 1. С. 269–274.

15. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посібник / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.

16. Примаков К. Сучасні підходи до розуміння інструментів діяльності публічної адміністрації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 188-193.

17. Ієрусалімова І. О. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний транспортний університет. Київ, 2006. 288 с.

18. Коломосць Н. В. Механізм адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. *Приватне і публічне право*. № 4/2008. С.45-49

19. Волкова І. І. Адміністративно-правовий механізм захисту прав дітей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 186 с.

Надійшла до редакції 18.05.2023

References

1. Bakayim, M. V. (2021) Administratyvno-pravova kharakterystyka diyal'nosti sub'yektiv zapobihannya ta protydyi pravoporushennyam u simeyno-pobutoviy sferi [Administrative and legal characteristics of activities of subjects of prevention and counteraction of offenses in the family and household sphere] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Zaporiz'kyu natsional'nyy universytet. Zaporizhzhya, 220 p. [in Ukr.].

2. Vstras, V. A. (2008) Bat'ky ta dity yak sub'yekty simeynykh pravovidnosyn [Parents and children as subjects of family legal relations]. *Universytets'ki naukovy zapysky*. № 4 (28), pp. 145-150. [in Ukr.].

3. Volkova, I. I. (2021) Zakhyst prav ditey: administratyvnyy aspekt [Protection of children's rights: administrative aspect]. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 5(41), pp. 112–121. [in Ukr.].

4. Ishchenko, I. V. (2018) Administratyvna vidpovidal'nist' yak zasib yuvenal'noyi preventsiyi [Administrative responsibility as a means of juvenile prevention]. *Pravova derzhava*. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/132857/137212>. [in Ukr.].

5. Krasys'tka, L. V. (2015) Problemy zdiysnennya ta zakhystu osobystykh ta maynovykh prav bat'kiv i ditey [Problems of implementation and protection of personal and property rights of parents and children] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.03 / Natsional'na akademiya prokuratury Ukrayiny. Kyiv, 49 p. [in Ukr.].

6. Krukevych, O. M. (2014) Zdiysnennya pravosuddya shchodo nepovnlitnikh u krayinakh romano-hermans'koho ta anhlo-amerykans'koho typiv pravovykh system [Administration of justice for minors in the countries of the Romano-Germanic and Anglo-American types of legal systems]. *Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoyi diyal'nosti*. № 4 (51), pp. 143-148. [in Ukr.].

7. Myronenko, V. P. (2000) Vidpovidal'nist' bat'kiv za nenalezhne vykhovannya ditey za simeynym ta tsyvil'nym zakonodavstvom Ukrayiny [Responsibility of parents for improper upbringing of children under the family and civil legislation of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Kyiv's'kyu natsional'nyy un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv. 193 p. [in Ukr.].

8. Navrots'kyi, O. O. (2018) Yuvenal'na yustytisiya v systemi chynnykiv zabezpechennya bezpeky, prav i svobod ditey: zarubizhnyy dosvid [Juvenile justice in the system of factors ensuring the

safety, rights and freedoms of children: foreign experience]. *Suchasna mizhnarodna bezpeka: vykyky hlobalizatsiyi : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 29 berez. 2018 r.)*. Kharkiv : Kharkivs'kyy natsional'nyy universytet im. V. N. Karazina, pp. 73-75. [in Ukr.].

9. Trester, Yu. O. (2018) Derzhavni mekhanizmy zabezpechennya bezpeky dytyny v Ukraini: orhanizatsiyno-pravovyy aspekt [State mechanisms for ensuring child safety in Ukraine: organizational and legal aspect] : dys. ... kand. nauk z derzh. upr. : 25.00.02 / Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. Kyiv, 205 p. [in Ukr.].

10. Lazur, Ya. V. (2009) Ponyattya, sutnist' ta elementy administratyvno-pravovoho mekhanizmu zabezpechennya prav i svobod hromadyan u derzhavnomu upravlinni [The concept, essence and elements of the administrative-legal mechanism for ensuring the rights and freedoms of citizens in state administration]. *Forum prava*. № 3, pp. 392-398. [in Ukr.].

11. Boyko, V. Ponyattya ta zmist administratyvno-pravovoho zabezpechennya efektyvnosti funktsionuvannya sudovoyi vlady v Ukraini [The concept and content of administrative and legal support for the effectiveness of the functioning of the judiciary in Ukraine]. URL. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/1/18.pdf>. [in Ukr.].

12. Humin, O. M., Pryakhin, Ye. V. (2014) Administratyvno-pravove zabezpechennya: ponyattya ta struktura [Administrative and legal support: concept and structure]. *Nashe pravo*, № 4, pp. 46–50. [in Ukr.].

13. Rusnak, L. M. (2016) Administratyvno-pravove zabezpechennya prava na okhoronu zdorov'ya v Ukraini [Administrative and legal provision of the right to health care in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / NDI publichnoho prava. Kyiv, 207 p. [in Ukr.].

14. Reshetnik, A. R. (2015) Deyaki osoblyvosti mekhanizmu administratyvno-pravovoho rehulyuvannya diyal'nosti derzhavnoho sluzhbovtstva v sudoviy ustanovi [Some features of the mechanism of administrative and legal regulation of civil servant activity in a judicial instituti]. *Forum prava*. № 1, pp. 269–274. [in Ukr.].

15. Mel'nyk, R. S., Bevzenko, V. M. (2014) Zahal'ne administratyvne pravo [General administrative law] : navch. posibnyk / za zah. red. R. S. Mel'nyka. Kyiv : Vaite, 376 p. [in Ukr.].

16. Prymakov, K. (2022) Suchasni pidkhody do rozuminnya instrumentiv diyal'nosti publichnoyi administratsiyi [Modern approaches to understanding the tools of public administration]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 188-193. [in Ukr.].

17. Iyerusalimova, I. O. (2006) Mekhanizm administratyvno-pravovoho zabezpechennya prav i svobod lyudyny ta hromadyanyna [The mechanism of administrative and legal protection of human and citizen rights and freedoms] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Natsional'nyy transportnyy universytet. Kyiv, 288 p. [in Ukr.].

18. Kolomojets', N. V (2008) Mekhanizm administratyvno-pravovoho zakhystu prav dytyny v Ukraini [Mechanism of administrative and legal protection of children's rights in Ukraine]. *Pryvatne i publichne pravo*. № 4, pp.45-49. [in Ukr.].

19. Volkova, I. I. (2021) Administratyvno-pravovyy mekhanizm zakhystu prav ditey [Administrative and legal mechanism for the protection of children's rights] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Zaporiz'kyy natsional'nyy universytet. Zaporizhzhya, 186 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Larysa Nalyvaiko. Concept and content of administrative and legal ensurement of children's rights to safe living conditions. The article is devoted to the formulation of the definition of the concept of administrative and legal provision of the child's rights to safe living conditions and highlighting its content. In the article, on the basis of a scientific analysis, the administrative-legal provision of the child's rights to safe living conditions should be understood as the activity of authorized entities regulated by the norms of administrative law, aimed at the implementation and guarantee of the child's rights to safe living conditions, and the creation of the necessary safety conditions and guarantees for their implementation.

It has been substantiated that the administrative-legal provision of the rights of the child is a systemic entity, which consists of such interacting elements as: the object of administrative-legal provision; subjects of administrative and legal support; norms of administrative law; tools of activity of subjects of administrative and legal support. It is concluded that the tools of administrative and legal protection of the child's rights to safe living conditions are means (forms, methods, acts, etc.) that are implemented by authorized subjects within the limits of the granted powers and according to the established administrative procedure and that are aimed at the implementation of tasks and functions with ensuring the child's rights to safe living conditions. It is substantiated that the implementation of the tasks and functions of the authorized subjects of the administrative-legal provision of the child's rights to safe living conditions occurs thanks to the appropriate mechanism, which should be considered as a unity of elements, the functioning of which in their unity and interaction allows to achieve the goal – to ensure in the state the rights of the child to safe living conditions and guarantees of their implementation.

The attention has been paid to the fact that the administrative-legal provision of the child's rights to safe conditions is carried out thanks to the appropriate administrative-legal mechanism, which represents a complex of legal, organizational, financial and economic measures that serve as tools for the implementation by authorized subjects of the goal of administrative-legal regulation, implementation the

rights of the child to safe living conditions, to the protection and protection of the relevant sphere of social relations. At the same time, a component subspecies of the specified mechanism is the mechanism of administrative and legal provision of the child's right to safe living conditions, which requires further scientific research and study.

Keywords: *provision, administrative and legal provision, child's rights, safety, safe living conditions, child's rights to safe living conditions, implementation.*

УДК 342.5(477):342.7-054.73:340.132.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-14-21

**Валентина
БОНЯК**[©]
доктор
юридичних
наук, професор

**Ольга
ЧЕПІК-ТРЕГУБЕНКО**[©]
кандидат
юридичних наук

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Розкрито особливості взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства в контексті забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. Визначено, що партнерство органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства в контексті забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених сприятиме, зокрема, оперативності виявлення недоліків у функціонуванні органів публічної влади у сфері забезпечення прав та інтересів окреслених категорій осіб; удосконаленню нормативно-правової бази; системному здійсненню громадського контролю та моніторингу реалізації державної та місцевої політики у сфері забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб тощо.

Ключові слова: *права і свободи, внутрішньо переміщені особи, інституційний механізм, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, принципи права, гарантії, воєнний стан.*

Постановка проблеми. Стратегічним пріоритетом для будь-якої сучасної демократичної правової держави є системна підтримка розвитку громадянського суспільства та його інституційної спроможності. Становлення громадянського суспільства в Україні – питання, що стало предметом широкого обговорення серед громадськості, політиків, державних діячів, а також об'єктом комплексного дослідження ще у 90-х рр. минулого століття, що було викликано формуванням України як незалежної держави. У сучасних вітчизняних реаліях одним із важливих напрямів є розвиток нових форм взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади та органами місцевого самоврядування у цілому та в контексті забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб зокрема, вдосконалення наявних механізмів в окресленій сфері.

Теоретична значущість дослідження взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства в контексті забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб полягає у розширенні доктринальних положень у цьому напрямі.

© В. Боняк, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5128-7994>

valentina.boniak@gmail.com

© О. Чепік-Трегубенко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5499-5793>

olga-tregubenko@ukr.net

Прикладний характер тематики визначається можливістю вдосконалення національного законодавства, інституційного механізму захисту прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Громадянське суспільство та роль, особливості, види його інститутів, взаємодія останніх із органами публічної влади виступали об'єктом пізнання представників різних наукових шкіл та напрямів (філософії, політології, соціології, педагогіки, історії, державного управління, юриспруденції та ін.). Серед низки праць слід відзначити такі: Д. Білокопитов «Розвиток взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства в умовах глобалізації» (2017) [1], Б. Бондаренко «Громадські об'єднання як інститут громадянського суспільства в Україні: теоретико-правовий аналіз» (2020) [2], І. Валюшко «Інститути громадянського суспільства у системі антикорупційної політики України» (2017) [3], А. Жуковська «Вплив інститутів громадянського суспільства на трансформаційні процеси в Республіці Болгарія» (2014) [4], Б. Заяць «Роль інститутів громадянського суспільства у процесі запобігання корупції в органах державної влади та органах місцевого самоврядування України: адміністративно-правовий вимір» (2021) [5], А. Костенко «Роль інститутів громадянського суспільства в контексті євроінтеграційних процесів України» (2020) [6], М. Месюк «Механізми регулювання взаємодії інститутів влади і громадянського суспільства: організаційно-правовий аспект» (2014) [7], Ю. Парубець «Адміністративно-правові засади взаємодії державних органів влади з інститутами громадянського суспільства у забезпеченні екологічних прав» (2013) [8], Л. Погоріла «Недержавні засоби масової інформації як інститут громадянського суспільства (теоретико-правовий аспект)» (2015) [9], К. Постола «Правові механізми взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави» (2016) [10], С. Соляр «Правове регулювання статусу та діяльності інститутів громадянського суспільства (теоретико-правове дослідження)» (2014) [11], О. Ступак «Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства» (2021) [12] та ін. Констатуючи вагомий внесок вказаних та багатьох інших дослідників у вирішення проблематики взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічної влади, у тому числі в аспекті забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, зауважимо, що окреслене питання потребує додаткового вивчення, враховуючи особливості режиму воєнного стану та нових реалій для Української держави та суспільства.

Метою статті є визначення особливостей взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства у контексті захисту прав внутрішньо переміщених осіб та окреслення перспектив у цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу. Вже майже десятиліття Україна входить до першого десятка країн світу в рейтингу за найбільшою кількістю внутрішньо переміщених осіб. Поява у нашій державі великої кількості переселенців стала потужним випробуванням для України, оскільки без підтримки громадськості неможливо органам державної влади самотужки подолати таку глобальну проблему й водночас належно підготувати соціальні служби та їхніх працівників для допомоги внутрішньо переміщеним особам [13, с. 8; 14]. Важливо зауважити, що станом на березень 2023 р. в Україні зареєстровано майже 5 млн внутрішньо переміщених осіб, а фактична кількість складає 7 млн. Водночас тимчасовий притулок за межами країни знайшли понад 5 млн українців [15]. Наведені цифри є безпосереднім свідченням, що органи публічної влади не мають жодної можливості самотійно, без участі громадянського суспільства осилити таку глобальну проблему, особливо в умовах активних бойових дій на окремих територіях держави. Отже, у цьому аспекті проблематика партнерства держави та суспільства постає у новому вимірі.

Порушення прав внутрішньо переміщених осіб відбувалися до моменту введення воєнного стану в Україні та після 24 лютого 2022 р. До сьогодні відбулася низка змін, після яких в одних випадках ситуація щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб покращилася, в інших – залишається суттєва потреба у додаткових механізмах вирішення окремих питань. Як приклад можна навести проблеми у сфері забезпечення внутрішньо переміщених осіб безоплатною медичною допомогою; окремої уваги заслуговує вирішення житлового питання тощо.

Так, громадська організація «Правозахисна Група «СІЧ»» презентувала результати дослідження на тему «Дотримання прав окремих категорій внутрішньо переміщених осіб на безоплатну медичну допомогу». Його актуальність обумовлена наявністю системних проблем у сфері надання безоплатної медичної допомоги окремим категоріям внутрішньо

переміщених осіб, наслідком яких є соціальна відчуженість та відчуття дискримінації. Запропоновано такі рекомендації: активізація процесу імплементації міжнародного гуманітарного права; запровадження чітких та зрозумілих критеріїв оцінки якості медичних послуг, що надаються окремим категоріям внутрішньо переміщених осіб; налагодження конструктивної співпраці з громадськими організаціями внутрішньо переміщених осіб тощо [16]. Гарантування вказаних та інших прав внутрішньо переміщених осіб ускладняється не лише через недосконалість національного законодавства, прогалини в імплементації норм міжнародного гуманітарного права, а й через низку інших чинників, як-от: розробка справедливих механізмів на державному та місцевому рівнях, системна модернізація інституційної складової забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, матеріально-фінансові ресурси та ін. Складність та неоднозначність подолання проблем у цій сфері вимагає більш активного залучення та співпраці держави з громадянським суспільством, ще більш актуальною видається комунікація різних суб'єктів громадянського суспільства з органами місцевого самоврядування, адже фактично першим, хто надає допомогу прибуваючим внутрішньо переміщеним особам, є місцева влада.

Взаємодія суспільства і держави передбачає не лише вирішення проблем, а й процес їх об'єднання, відхід від сприйняття держави як контролюючого органу, що встановлює обмеження для суспільства загалом та окремої людини зокрема [17, с. 285; 18]. Відсутність ефективної взаємодії між органами державної влади та суспільними інститутами є однією з ключових проблем державного управління. Від її успішного вирішення безпосередньо залежить подолання негативних владних явищ, таких як корупція, репрезентація інтересів окремих впливових груп, непрофесіоналізм представників влади тощо. Використання можливостей громадянського суспільства дає змогу підвищити ефективність управлінських рішень та розв'язувати суспільні проблеми [19; 20; 21]. Цілком логічне та об'єктивне посилення ролі держави як головного суб'єкта у безпековій та оборонній сферах в умовах воєнного стану все ж не є підставою для применшення ролі громадянського суспільства, потребує подальшого удосконалення законодавства у сфері діяльності громадських утворень тощо. Сьогодні в українському суспільстві потреба в дієвих інститутах громадянського суспільства тільки посилюється, зростає вимога до більш якісного партнерства їх із владою, щоб швидше досягати поставленої мети. Інститути громадянського суспільства можна справедливо позиціонувати як суб'єктів розвитку демократичної, правової, соціальної держави, а також гарантів реалізації принципу верховенства права та інших принципів права у державі.

З кінця ХХ ст. все більше країн прагнуть реалізувати такі принципи демократичного врядування, як відкритість влади, участь громадян у суспільно-політичних процесах, відповідальність органів влади перед народом, ефективність діяльності, узгодженість дій [22, с. 423]. Активне залучення інститутів громадянського суспільства до вирішення тих чи інших питань забезпечує розвиток та утвердження держави як правової та демократичної. Також як позитивну засаду слід констатувати те, що залучення громадян до вирішення місцевих питань та проблем державного рівня допомагає формувати відповідальне суспільство.

У сучасному світі неурядові організації відіграють не менш важливу роль у процесах вироблення політики держави, аніж безпосередньо органи публічної влади. Рисою урядів багатьох країн та державних організацій стає більш активна участь громадян, клієнтів, споживачів і населення. Ефективна взаємодія громадянського суспільства з державною владою дає можливість поступово зменшити державне втручання в економічне і соціокультурне життя громадян [23, с. 150; 24]. Взаємодія громадянського суспільства та держави ґрунтується на аргументованому розподілі компетенцій серед соціальних груп за наявних легальних каналів впливу на функціонування держави з метою уникнення монополізації влади [25]. На відміну від нинішнього періоду, коли інститути громадянського суспільства частіше намагаються будувати партнерство, в якому вони – на одному боці з державою, раніше взаємодія «громадськість – держава» відбувалася у форматі вимог до останньої. Нині, наприклад, представники бізнесу більш відкриті до партнерства. Головне – забезпечити транспарентність використання залучених фінансів [26].

Отже, активна комунікація органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства в контексті забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб уможливує

таке: оперативність виявлення недоліків у функціонуванні органів публічної влади щодо забезпечення прав та інтересів окреслених категорій осіб; удосконалення нормативно-правової бази; системне здійснення громадського контролю та моніторингу реалізації державної та місцевої політики у сфері забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб; розробку та впровадження алгоритму дій у різних проблемних ситуаціях, що сприятиме якомога швидшому вирішенню відповідних питань; інформатизацію громадськості та просвітництво щодо прав і можливостей різних категорій осіб, зокрема внутрішньо переміщених. Останній аспект потребує окремої уваги, адже донесення інформації до населення навіть в умовах інтенсивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій має власні алгоритми та специфіку. Тут важливим суб'єктом є засоби масової інформації.

Громадські організації часто нарікають, що ЗМІ вкрай рідко звертають увагу на їхню діяльність. Співпраця між ЗМІ та інститутами громадянського суспільства досить важлива. Однак громадські організації переважно намагаються вести комунікаційну роботу власними силами: роль інформаційних каналів виконують сторінки в популярних соцмережах. Проте майже завжди цього недостатньо, аби роботу організації побачило значно ширше коло суб'єктів. Як наслідок, немає відповідної реакції на запити громадських організацій, громада неактивна, ініціативи не знаходять очікуваної підтримки. Засоби медіа корисні громадським організаціям, але й громадські активісти можуть бути корисні ЗМІ. Так, можна залучати їх як експертів у різних питаннях до суспільних дискусій, звертатися до них за фаховими коментарями тощо. Почати слід зі створення в організації комунікаційної стратегії [27]. Таким чином, обов'язковою складовою забезпечення належних умов для розвитку громадської ініціативи, налагодження партнерської взаємодії між інститутами громадянського суспільства та органами державної влади й органами місцевого самоврядування є ефективна співпраця громадських організацій із мас-медіа. У цьому контексті доречною є розробка комунікаційної стратегії.

Висновки. Підводячи підсумки щодо сучасного стану взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства в контексті забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, слід зазначити таке:

1. Сучасні держави не можуть повноцінно та комплексно розвиватися без участі інститутів громадянського суспільства, адже це виступає показником визнання народу джерелом влади не лише на декларативному рівні, а й у практичній площині. Громадянське суспільство є важливим суб'єктом у подоланні соціального безладу та хаосу. Довготривала відсутність напрацьованих алгоритмів партнерства суспільства та публічної влади зумовлюється соціальними, економічними, політичними, а також історичними особливостями розвитку Української держави;

2. Важливим завданням для підвищення ефективності функціонування інститутів громадянського суспільства є налагодження координації між ними та органами публічної влади. Швидкість та якість вирішення різновекторних проблем внутрішньо переміщених осіб на локальному рівні в умовах воєнного стану знаходиться у прямій пропорційній залежності від комунікації органів місцевого самоврядування з територіальною громадою та різними громадськими організаціями. Відсутність такої координації у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб призводить до дублювання та, як наслідок, незбалансованості у допомозі відповідній категорії осіб. Окрім того, варто зосередити увагу на забезпеченні координації між різними громадськими організаціями на регіональному та міжрегіональному рівнях. Окремої уваги потребує питання взаємодії громадських організацій та засобів масової комунікації. Одним із ключових критеріїв ефективності як органів публічної влади, так і інститутів громадянського суспільства є інституціональна спроможність, що в умовах воєнного стану визначається вмінням швидко адаптуватися до чергових викликів. З метою підвищення ефективності роботи інститутів громадянського суспільства органи публічної влади мають допомагати впроваджувати у діяльність перших стратегічне планування, навички масштабуватися. У цьому контексті слід залучати міжнародні неурядові організації, що мають довготривалий досвід. Ефективно функціонуючі інститути громадянського суспільства мають важливе значення як в умовах війни, так і в умовах мирного часу;

3. Партнерство органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства в контексті забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб має будуватися таким чином: виконання сумісних завдань має бути виключно у межах

чинного законодавства та регламентованих форм і методів (до речі, такий підхід сприяє виявленню прогалин/колізій у відповідній сфері та внесенню пропозицій щодо удосконалення законодавства); взаємодія має відбуватися на засадах верховенства права та інших принципів права; комунікація передбачає залучення широкого кола суб'єктів з метою прийняття ефективних управлінських рішень, необхідним є створення координаційних органів, що є особливо важливим в умовах воєнного стану, адже сприятиме якості взаємодії; ефективність взаємодії визначається за допомогою таких компонентів: мета – завдання – результат; якомога кращий результат досягається за допомогою розробки стратегії та плановості дій; органи публічної влади та інститути громадянського суспільства під час взаємодії мають виступати рівноправними сторонами, проте з різними можливостями та засобами впливу на ті чи інші процеси.

Список використаних джерел

1. Білокопитов Д. В. Розвиток взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства в умовах глобалізації : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр-я : 25.00.02 / Нац. акад. держ. упр-я при Президентові України ; Харків. регіон. ін-т держ. упр-я. Харків, 2017. 20 с.
2. Бондаренко В. Ю. Громадські об'єднання як інститут громадянського суспільства в Україні: теоретико-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / НДІ Державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України. Харків, 2020. 20 с.
3. Валушко І. В. Інститути громадянського суспільства у системі антикорупційної політики України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01 / Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ, 2017. 20 с.
4. Жуковська А. О. Вплив інститутів громадянського суспільства на трансформаційні процеси в Республіці Болгарія : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2014. 196 с.
5. Заяць Б. Р. Роль інститутів громадянського суспільства у процесі запобігання корупції в органах державної влади та органах місцевого самоврядування України: адміністративно-правовий вимір : дис. ... д-ра філос. : 081 / Львівський держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2021. 210 с.
6. Костенко А. М. Роль інститутів громадянського суспільства в контексті євроінтеграційних процесів України : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2020. 33 с.
7. Месюк М. П. Механізми регулювання взаємодії інститутів влади і громадянського суспільства: організаційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Нац. акад. держ. упр-я при Президентові України. Київ, 2014. 20 с.
8. Парубець Ю. Г. Адміністративно-правові засади взаємодії державних органів влади з інститутами громадянського суспільства у забезпеченні екологічних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Держ. НДІ МВС України. Київ, 2013. 21 с.
9. Погоріла Л. П. Недержавні засоби масової інформації як інститут громадянського суспільства (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 20 с.
10. Постол К. А. Правові механізми взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 20 с.
11. Соляр С. П. Правове регулювання статусу та діяльності інститутів громадянського суспільства (теоретико-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 20 с.
12. Ступак О. Ю. Теорія і практика формування соціальної активності молоді в інститутах громадянського суспільства : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Держ. ВНЗ «Донбас. держ. пед. ун-т». Слов'янськ, 2021. 40 с.
13. Наливайко Л. Р., Коршун А. А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теорія та практика : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2023. 192 с.
14. Nalyvaiko L., Chepik-Tregubenko O. Ensuring the electoral rights of internally displaced persons in local elections: problems of theory and practice. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 59–63.
15. Україна пододала кризовий поріг за кількістю ВПО: Верещук уточнила цифри. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/society/vereshchuk-utochnila-skilki-vpo-zareyestrovano-v-ukrajini-v-berezni-12167304.html>.
16. Дотримання прав окремих категорій внутрішньо переміщених осіб на безоплатну медичну допомогу. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: <https://www.helsinki.org.ua/publications/dotrymanna-prav-okremykh-katehoriy-vnutrishno-peremishchenykh-osib-na-bezoplatnu-medychnu-dopomohu/>.
17. Бліхар М. М., Крикавська І. В. Правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2022. Вип. 70. С. 283–287.

18. Чепік-Трегубенко О. С. Удосконалення взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2(76). С. 120–126.
19. Месюк М. П. Взаємодія інститутів влади та громадянського суспільства в Україні у контексті євроінтеграційних процесів. *Державне управління*. 2018. С. 87–93. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2018/20.pdf.
20. Minakova Ye., Nalyvaiko I. Public participation in the mechanism of prevention and anti-corruption in Ukraine. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 7(51). P. 167–173.
21. Касяненко Є. В. Теоретико-правова характеристика трансформації статусу місцевих державних адміністрацій в умовах децентралізації влади. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 20–23.
22. Лізаковська С. В. Європейські стандарти взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2020. № 8. С. 422–444.
23. Гомоляко О. В. Концептуальне розуміння взаємодії громадянського суспільства і влади при формуванні публічної політики. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 1. С. 149–154.
24. Аксютіна А. В., Чвалюк А. М. Система суб'єктів, що здійснюють адміністративно-правове забезпечення населення культурними послугами. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2023. Т. 1. № 101. С. 185–195.
25. Гавкалова Н. Л., Грузд М. В. Взаємодія органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 10. С. 281–290.
26. Шейгус В. Громадянське суспільство: підсумки 2021 і тренди 2022 року. *ЗМІ для змін*. URL: <https://cs.detector.media/blogs/texts/184705/2022-01-04-gromadyanske-suspilstvo-pidsumky-2021-i-trendy-2022-roku/>.
27. Панченко Ю. Як громадській організації побудувати ефективну комунікацію зі ЗМІ. *Hive Mind*. URL: <https://ua.hive-mind.community/blog/412,yak-gromadskii-organizaciyi-pobuduvati-efektivnu-komunikaciyu-zi-zmi>.

References

1. Bilokopytov, D. V. (2017) Rozvytok vzaiemodii orhaniv publichnoi vlady z instytutamy hromadianskoho suspilstva v umovakh hlobalizatsii [Development of interaction between public authorities and institutions of civil society in the conditions of globalization] : avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr. : 25.00.02 / Nats. akad. derzh. upr. pry Prezidentovi Ukrainy ; Kharkiv. rehion. in-t derzh. upr-ya. Kharkiv. 20 p. [in Ukr.].
2. Bondarenko, V. Yu. (2020) Hromadski obiednannia yak instytut hromadianskoho suspilstva v Ukraini: teoretyko-pravovyi analiz [Public associations as an institution of civil society in Ukraine: theoretical and legal analysis] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / NDI Derzhavnoho budivnytstva ta mistsevoho samovryaduvannya NAPrN Ukrainy. Kharkiv. 20 p. [in Ukr.].
3. Valiushko, I. V. (2017) Instytuty hromadianskoho suspilstva u systemi antykoruptsiinoi polityky Ukrainy [Institutions of civil society in the system of anti-corruption policy of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : 21.01.01 / Nats. in-t strateh. doslidzh. Kyiv. 20 p. [in Ukr.].
4. Zhukovska, A. O. (2014) Vplyv instytutiv hromadianskoho suspilstva na transformatsiini protsesy v Respublitsi Bolharia [The influence of civil society institutions on transformational processes in the Republic of Bulgaria] : dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.02 / Chernivets'kyi nats. un-t im. Yuriya Fed'kovycha. Chernivtsi. 196 p. [in Ukr.].
5. Zaiats, B. R. (2021) Rol instytutiv hromadianskoho suspilstva u protsesi zapobihannia koruptsii v orhanakh derzhavnoi vlady ta orhanakh mistsevoho samovriaduvannya Ukrainy: administratyvno-pravovyi vymir [The role of civil society institutions in the process of preventing corruption in state authorities and local self-government bodies of Ukraine: administrative and legal dimension] : dys. ... d-ra filos. : 081 / L'vivs'kyi derzh. un-t vnutr. sprav. Lviv. 210 p. [in Ukr.].
6. Kostenko, A. M. (2020) Rol instytutiv hromadianskoho suspilstva v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv Ukrainy [The role of civil society institutions in the context of the European integration processes of Ukraine] : avtoref. dys. ... d-ra polit. nauk : 23.00.02 / Chernivets'kyi nats. un-t im. Yuriya Fed'kovycha. Chernivtsi. 33 p. [in Ukr.].
7. Mesiuk, M. P. (2014) Mekhanizmy rehuliuвання vzaiemodii instytutiv vlady i hromadianskoho suspilstva: orhanizatsiino-pravovyi aspekt [Mechanisms of regulation of interaction between government institutions and civil society: organizational and legal aspect] : avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr. : 25.00.02 / Nats. akad. derzh. upr-ya pry Prezidentovi Ukrainy. Kyiv. 20 p. [in Ukr.].
8. Parubets, Yu. H. (2013) Administratyvno-pravovi zasady vzaiemodii derzhavnykh orhaniv vlady z instytutamy hromadianskoho suspilstva u zabezpechenni ekolohichnykh prav [Administrative and legal principles of interaction of state authorities with institutions of civil society in ensuring environmental rights] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Derzh. NDI MVS Ukrainy. Kyiv. 21 p. [in Ukr.].
9. Pohorila, L. P. (2015) Nederzhavni zasoby masovoi informatsii yak instytut hromadianskoho suspilstva (teoretyko-pravovyi aspekt) [Non-state media as an institution of civil society (theoretical and legal aspect)] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv. 20 p. [in Ukr.].
10. Postol, K. A. (2016) Pravovi mekhanizmy vzaiemodii instytutiv hromadianskoho suspilstva ta

- derzhavy [Legal mechanisms of interaction between institutions of civil society and the state] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv. 20 p. [in Ukr.].
11. Soliar, S. P. (2014) Pravove rehuliuвання statusu ta diialnosti instytutiv hromadianskoho suspilstva (teoretyko-pravove doslidzhennia) [Legal regulation of the status and activity of civil society institutions (theoretical and legal research)] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv. 20 p. [in Ukr.].
12. Stupak, O. Yu. (2021) Teoriia i praktyka formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi v instytutakh hromadianskoho suspilstva [Theory and practice of formation of social activity of youth in institutions of civil society] : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.05 / Derzh. VNZ «Donbas. derzh. ped. un-t». Sloviansk. 40 p. [in Ukr.].
13. Nalyvaiko, L. R., Korshun, A. A. (2023) Pravovyi status vnutrishno peremishchenykh osib: teoriia ta praktyka [Legal status of internally displaced persons: theory and practice] : monohrafiia. Kyiv : Khay-Tek Pres, 192 p. [in Ukr.].
14. Nalyvayko, L., Chepik-Tregubenko, O. (2018) Ensuring the electoral rights of internally displaced persons in local elections: problems of theory and practice. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 2, pp. 59–63.
15. Ukraina podolala kryzovyi porih za kilkistiu VPO: Vereshchuk utochnyla tsyfyry [Ukraine overcame the crisis threshold in terms of the number of IDPs: Vereshchuk clarified the figures]. *UNIAN.* URL: <https://www.unian.ua/society/vereshchuk-utochnila-skilki-vpo-zareyestrovano-v-ukrajini-v-berezni-12167304.html>. [in Ukr.].
16. Dotrymannia prav okremykh katehoriï vnutrishno peremishchenykh osib na bezoplatnu medychnu dopomohu [Respecting the rights of certain categories of internally displaced persons to free medical care]. *Ukrainska Helsinska spilka z prav liudny.* URL: <https://www.helsinki.org.ua/publications/dotrymannia-prav-okremykh-katehoriy-vnutrishno-peremishchenykh-osib-na-bezoplatnu-medychnu-dopomohu/>. [in Ukr.].
17. Blikhar, M. M., Krykavska, I. V. (2022) Pravova kharakterystyka vzaiemodii orhaniv sudovoi vlady ta instytutiv hromadianskoho suspilstva [Legal characteristics of interaction between judicial authorities and institutions of civil society]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pravo.* Issue 70. pp. 283–287. [in Ukr.].
18. Chepik-Trehubenko, O. S. (2015) Udoskonalennia vzaiemodii orhaniv publichnoi vlady z instytutamy hromadianskoho suspilstva [Improving the interaction of public authorities with institutions of civil society]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 2 (76). pp. 120–126. [in Ukr.].
19. Mesiuk, M. P. (2018) Vzaiemodiia instytutiv vlady ta hromadianskoho suspilstva v Ukraini u konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv [Interaction of government institutions and civil society in Ukraine in the context of European integration processes]. *Derzhavne upravlinnia.* pp. 87–93. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2018/20.pdf. [in Ukr.].
20. Minakova, Ye., Nalyvaiko, I. (2022) Public participation in the mechanism of prevention and anti-corruption in Ukraine. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management).* № 7(51), pp. 167–173.
21. Kasianenko, Ye. V. (2017) Teoretyko-pravova kharakterystyka transformatsii statusu mistsevykh derzhavnykh administratsii v umovakh detsentralizatsii vlady [Theoretical and legal characteristics of the transformation of the status of local state administrations in conditions of decentralization of power]. *Porivnialno-analitychne pravo.* № 6, pp. 20–23. [in Ukr.].
22. Lizakovska, S. V. (2020) Yevropeiski standarty vzaiemodii orhaniv publichnoi vlady z instytutamy hromadianskoho suspilstva [European standards of interaction between public authorities and institutions of civil society]. *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok.* № 8. pp. 422–444. [in Ukr.].
23. Homoliako, O. V. (2021) Kontseptualne rozuminnia vzaiemodii hromadianskoho suspilstva i vlady pry formuvanni publichnoi polityky [Conceptual understanding of the interaction of civil society and government in the formation of public policy]. *Investytsii: praktyka ta dosvid.* № 1. pp. 149–154. [in Ukr.].
24. Aksiutina, A. V., Chvaliuk, A. M. (2023) Systema subiektiv, shcho zdiisniuut administratyvno-pravove zabezpechennia naselennia kulturnymy posluhamy [A system of entities providing administrative and legal provision of cultural services to the population]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka.* Vol. 1. № 101. pp. 185–195. [in Ukr.].
25. Havkalova, N. L., Hruzd, M. V. (2014) Vzaiemodiia orhaniv publichnoi vlady ta instytutiv hromadianskoho suspilstva [Interaction of public authorities and institutions of civil society]. *Aktualni problemy ekonomiky.* № 10. pp. 281–290. [in Ukr.].
26. Sheihus V. Hromadianske suspilstvo: pidsumky 2021 i trendy 2022 roku [Civil society: 2021 results and 2022 trends]. *ZMI dlia zmin.* URL: <https://cs.detector.media/blogs/texts/184705/2022-01-04-gromadyanske-suspilstvo-pidsumky-2021-i-trendy-2022-roku/>. [in Ukr.].
27. Panchenko Yu. Yak hromadskii orhanizatsii pobuduvaty efektyvnu komunikatsiiu zi ZMI [How a public organization can build effective communication with mass media]. *Hive Mind.* URL: <https://ua.hive-mind.community/blog/412,yak-gromadskii-organizaciyi-pobuduvaty-efektivnu-komunikaciyu-zi-zmi>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Valentyna Boniak, Olha Chepik-Trehubenko. Interaction between public authority bodies

and civil society institutions in the context of ensuring the rights of internally displaced persons. The article reveals the peculiarities of interaction between public authorities and civil society institutions in the context of ensuring the rights of internally displaced persons. It is emphasized that modern states cannot fully and comprehensively develop without the participation of civil society institutions. Civil society is an important actor in overcoming social disorder. An important task for increasing the effectiveness of the functioning of civil society institutions is to establish coordination between them and public authorities. The lack of such coordination in ensuring the rights of internally displaced persons leads to duplication and, as a result, imbalance of assistance to the relevant category of persons. It was emphasized that the issue of interaction between public organizations and mass media requires special attention. In order to increase the effectiveness of the work of civil society institutions, public authorities should help introduce strategic planning and scaling skills into the activities of the former. It was emphasized that it is worth focusing attention on ensuring coordination between various public organizations at the regional and interregional levels.

Institutions of civil society can be rightly positioned as subjects of the development of a democratic, legal, social state, as well as guarantors of the implementation of the principle of the rule of law and other principles of law in the state. It was determined that the partnership of public authorities and institutions of civil society in the context of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons will contribute, in particular, to the efficiency of identifying shortcomings in the functioning of public authorities in the field of ensuring the rights and interests of defined categories of persons; improvement of the legal framework; systematic implementation of public control and monitoring of the implementation of state and local policies in the field of ensuring the rights of internally displaced persons, etc.

Keywords: *rights and freedoms, internally displaced persons, institutional mechanism, state authorities, local self-government bodies, principles of law, guarantees, martial law.*

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-21-28

Євген КУРІННИЙ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

ПРО КОМПЛЕКСНІСТЬ РЕФОРМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Стаття присвячена актуальній проблемі – особливостям характеристики комплексності реформи правоохоронних органів України. Розглянуто питання детермінантності системних трансформацій в нашій державі, зокрема змін у вітчизняній правоохоронній системі. За результатами аналізу положень затвердженого Указом Президента від 11 травня 2023 року № 273/2023 “Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки” визначено окремі його вади, що підлягають подальшому усуненню. Здійснено загальну характеристику трьох рівнів комплексності зазначеної вище трансформації та обґрунтовано необхідність її впровадження під час реалізації згаданого вище плану.

Ключові слова: *системні реформи, план, правоохоронні органи, суди, комплексність, кримінальна юстиція, державний апарат.*

Постановка проблеми. Сутність суспільного призначення правоохоронних органів визначено у їхній назві і полягає в охороні відносин, що забезпечуються правовим регулюванням, і не просто звичайним регулюванням, а таким, яке з огляду на важливість зазначених відносин для суспільства має обов’язкове та чітко визначене правове забезпечення у вигляді охоронних норм права (насамперед кримінального та адміністративного спрямування). Тому обсяг відносин, які можуть підпадати під державний правовий захист, не збігається із загальним колом правовідносин, а перелік органів, на які покладається відповідна функція, є обмеженим об’єктами і видами цієї охорони.

Після здобуття Україною незалежності у 1991 році перед нашою країною постала

© С. Курінний, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3069-3405>

anastasiaeland@gmail.com

необхідність створення різноманітних владних інститутів і систем не на переважно збанкрутілих радянських світоглядних принципах, а на перевірених часом та світовою практикою демократичних засадах, пріоритетності прав і свобод людини. Понад 30-річний накопичений український досвід довів той факт, що нам поки не вдалося впоратись з цим непростим завданням, існуючий державний апарат належним чином може забезпечити права й свободи лише незначній частині громадян України – високопосадовцям (і то на час їх перебування на владному олімпі) та наближеним до вищої влади окремим представникам великого капіталу.

Відсутність потужних, ефективно функціонуючих владних інститутів зокрема та правової держави взагалі детермінує постійну потребу у системних змінах, які усвідомлюються значною частиною української бюрократії, але здійснюються суперечливо та половинчато без бажаних для суспільства результатів (бо у разі успіху таких перетворень, окремі високопосадовці позбавлялись би вагомих преференцій – реалізовувати власні приватно-меркантильні інтереси).

Поступово український державний апарат став функціонувати у штучно створеному та його задовольняючому стані перманентного реформування (проголошені трансформації якби є, однак старий порядок речей майже не порушується).

Якщо за мирних часів така “недореконформованість” сприймається як хронічна хвороба владного апарату, то за умов війни вона може становити екзистенційну загрозу державі (прикладів казнокрадства та корупції достатньо – від закупівлі яєць за 17 гривень до розкрадання мільярдних коштів на ремонт доріг у прифронтовій області).

Навантаження на роботу правоохоронних органів під час особливого періоду збільшується у рази; їхні працівники, насамперед ті, які перебувають безпосередньо у районах бойових дій, постійно є під загрозою фізичного ураження та у стані нервового й психологічного виснаження. Також суттєво ускладнюється насамперед в оперативному плані діяльність правоохоронців на відносно мирній, тилловій і далекій від фронту частині України.

Війна показує не лише значну кількість чеснот та вад людської сутності, вона допомагає як ніколи об’єктивно та однозначно оцінити громадянам та суспільству в цілому дії або бездіяльність владних, зокрема й правоохоронних структур, щоб тоді – у післявоєнний час, заради торжества правди та справедливості зробити правильні висновки і кроки щодо неповторення здійснених помилок та покарання винних за вчинення протиправних діянь.

Усвідомлюючи, що поствоєнний період нашої країни потребуватиме набагато більш якісної організації та функціонування правоохоронних органів, Президентом України 11 травня 2023 року підписано Указ № 273/2023 “Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки” (далі – Указ). Указом схвалено цей важливий документ (далі – План), а Уряду доручено розробити разом із відповідними державними органами та затвердити план заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, схваленого цим Указом.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. До теперішнього часу питання комплексності реформування правоохоронних органів України не мали помітного відображення у дослідженнях вітчизняних науковців-адміністративістів, однак необхідність реалізації нагальної суспільної потреби докорінної зміни філософії діяльності органів правопорядку у післявоєнний час, об’єктивно сприяють подальшій актуалізації та поглибленому вивченню порушеної проблеми. Теоретичною основою у цьому напрямку творчого пошуку мають стати праці таких визнаних представників науки українського адміністративного права, як В. Авер’янова, Ю. Битяка, І. Голосніченка, В. Гаращука, Р. Калюжного, Т. Коломоєць, В. Колпакова, А. Комзюка, В. Настюка, О. Харитовнова та ін.

Набутий з 1990-х років досвід вдосконалення організації та функціонування вітчизняних структур згаданої вище компетенції спонукає не лише до його позитивного оцінювання, а й до критичного аналізу та своєчасних висновків, спрямованих на усунення існуючих недоліків та помилок.

Метою даної праці є розгляд питання комплексності реформування правоохоронних органів України.

Виклад основного матеріалу. Після оприлюднення вищенаведеного Указу і

Плану представництво ЄС в Україні 12 травня 2023 року привітало цей крок. “Ефективні й реформовані правоохоронні органи мають вирішальне значення як для опору України, модернізації та вступу країни до ЄС, так і для виконання 7 рекомендацій. З нетерпінням чекаємо на впровадження та сповнені рішучості всіляко її підтримувати”, – заявили у місії.

Генеральний прокурор України А. Костін зазначив, що план реформування системи правопорядку передбачає шість стратегічних пріоритетів: дієвість і ефективність органів правопорядку та прокуратури як невід’ємної складової сектору безпеки і оборони, в межах якого вони забезпечують національну безпеку України, у тому числі громадські безпеку й порядок, протидіють злочинності з урахуванням стратегічних цілей та відповідно до стандартів прав людини і основоположних свобод, у тому числі із забезпеченням гендерної рівності; послідовна кримінальна політика, пріоритетом якої є запобігання злочинності, невідворотність відповідальності, захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення інтересів потерпілого; оперативність кримінального провадження з дотриманням міжнародних стандартів та принципу верховенства права; система управління, орієнтована на результат відповідно до встановлених пріоритетів; цифрова трансформація; відкритість, прозорість, підзвітність і незалежність.

За даними соціологів, довіра українців до державних інституцій зросла після початку повномасштабного російського вторгнення. Так, станом на січень 2023 року Київський міжнародний інститут соціології констатував, що баланс довіри до СБУ зріс із –7% до +54%, до Національної поліції – з –14% до +45%. Водночас найнижчий рівень довіри мають прокурори й суди: баланс довіри/недовіри до прокурорів становить –11%, до суддів – –9% [1].

Президент України В. Зеленський, коментуючи схвалений План, зазначив, що це детальний документ, який розрахований на час до 2027 року... Ми маємо забезпечити таку систему гарантування справедливості та правопорядку для нашої країни, яка відповідатиме нашій меті вступу України в ЄС... і, що не менш важливо, гарантує ті основи нового суспільного договору, які, очевидно, окреслюються зараз при захисті нашої держави.

Він додав, що органи правопорядку мають гарантувати людям відчуття захищеності й справедливості, які гарантуються “на рівні інституцій, повсякденної роботи тих, по кому люди судять про державу”. На його думку, довіра до держави, зокрема, базується на довірі до правоохоронців. “Маємо забезпечити в Україні максимум безпеки, свободи, поваги до закону, до людини. Це відповідь на питання, яку країну після війни ми будемо: державу, яка поважає своїх людей і яку поважають у світі”, – наголосив Президент [2].

Необхідно зауважити, що проголошений намір теперішнього Глави Української держави реформувати вітчизняні правоохоронні органи не є першою спробою, позаяк відповідні цілі ставилися та певні організаційні заходи здійснювалися під час каденцій усіх попередніх наших президентів. Однак, з огляду на підписання 11 травня 2023 року відповідного президентського Указу, зазначене завдання не втратило своєї актуальності, адже рівень реалізації суспільних потреб у сфері функціонування правоохоронної системи залишається невисоким, і не задовольняє як державне керівництво, так й українських громадян у цілому.

Достатньо цікавим виглядає той факт, що про комплексність згаданих вище перетворень йшлося за часів 4-го українського Президента. Так, у повідомленні Укрінформу від 6 квітня 2012 року зафіксовано, що Президент В. Янукович утворив Комітет з питань реформування правоохоронних органів (головою комітету – є Президент України, виконавчим секретарем – Секретар Ради національної безпеки і оборони А. Ключев). Нова структура мала підготувати пропозиції щодо комплексного реформування правоохоронних органів, усунення дублювання їхніх повноважень, оптимізації їхньої структури і чисельності.

Комітет повинен був стати консультативно-дорадчим органом при Президентові, основними завданнями якого є: аналізування стану протидії та боротьби зі злочинністю, діяльності правоохоронних органів, рівня кваліфікації, стану підготовки і відповідності керівників правоохоронних органів; вивчення та аналіз структури та досвіду діяльності правоохоронних органів іноземних держав; підготовка пропозицій щодо вдосконалення та оптимізації системи правоохоронних органів України, структури і чисельності,

організації діяльності таких органів, усунення дублювання повноважень, чіткого визначення та розмежування їх компетенції; організація підготовки та розгляду проектів законів, програм, заходів з удосконалення організації та діяльності правоохоронних органів, з питань координації їх роботи щодо посилення боротьби зі злочинністю, корупцією, захисту прав і свобод громадян, своєчасного виявлення та запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам безпеці України [3].

Порівняно зі стратегічними пріоритетами сучасного реформування, завдання щодо змін у правоохоронній системі 11-річної давнини здебільшого сприймаються як менш значущі та масштабніші, хоча для об'єктивності більшість з них і до тепер не втратила своєї актуальності.

Перш ніж розпочати розгляд проблеми комплексності трансформації складових правоохоронної системи перелічених в Плані, на мій погляд, необхідно зупинитись на окремих дефініціях. Зокрема, йдеться про такий термін, як “органи правопорядку”, до яких у цьому документі віднесено: Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державне бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, Служба безпеки України та Державна митна служба України.

У чинному українському законодавстві, порівняно з поняттям “органи правопорядку”, термін “правоохоронні органи” має достатньо широке використання та нормативно-правове закріплення. Так, у ч. 1 ст. 2 Закону України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” (зі змінами) № 3781-ХІІ від 23 грудня 1993 року надається широкий, але неповний перелік правоохоронних органів, які функціонують в нашій державі (правоохоронні органи – органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції), а в абзаці 6 ст. 1 Закону України “Про основи національної безпеки України” (зі змінами) № 964-IV від 19 червня 2003 року зафіксовано визначення правоохоронних органів – це органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій.

Згадку про “органи правопорядку” можна знайти лише у п. 2 ч. 1 ст. 131-1 Конституції України, де зазначено, що прокуратура здійснює організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку. Водночас у п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону України “Про прокуратуру” (зі змінами) № 1697-VII від 14 жовтня 2014 року зафіксовано таку функцію прокуратури, як нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство.

Відповідно до теорії права, правопорядок – частина громадського порядку. Громадський порядок – це стан (режим) упорядкованості соціальними нормами (нормами права, моралі, нормами-звичаями, корпоративними нормами) системи суспільних відносин і їх додержання. Поняття громадського порядку ширше за поняття правового порядку, оскільки в зміцненні і підтриманні першого важлива роль належить усім соціальним нормам. Правопорядок складається лише на підставі правових норм і в результаті цього охороняється спеціальними державно-правовими заходами.

Отже, правопорядок – це частина системи суспільних відносин, що врегульовані нормами права і перебувають під захистом закону та охороняються державою. Він встановлюється в результаті додержання режиму законності в суспільстві. Якщо законність – це принцип, метод діяльності, режим дій і відносин, то правопорядок є їх результатом. Однією з ключових ознак правопорядку є те, що він забезпечується всіма державними заходами, аж до примусу [4].

Виходячи із існуючої уяви про правопорядок, перелік органів, які його мають забезпечувати, не обмежується структурами з лише законодавчо визначеними правоохоронними (правозахисними) функціями. Тобто, термін “органи правопорядку” (точніше забезпечення правопорядку) кореспондується з терміном “правоохоронні органи” як ціле та частина, тому використання останнього є цілком прийнятним та логічним.

У назві Указу “Про Комплексний стратегічний план реформування органів

правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки” значний акцент зроблено на три ключові складові, а саме: комплексність; реформування відповідних органів як частини сектору безпеки; термін – 5 років (причому 5 місяців поточного року майже спливли).

Подібна розстановка організаційних наголосів є цілком зрозумілою: по-перше, війна, що триває; по-друге, успіх трансформацій у вітчизняному секторі безпеки і оборони не можливий без позитивних змін в організації та функціонуванні правоохоронних органів (як тих, що перелічені в Плані, так й тих про які у ньому не згадується); по-третє, стислий 5-річний термін відведений на зазначені трансформації, у першу чергу пояснюється необхідністю України найскоріше отримати повноцінне членство у таких союзах, як НАТО та ЄС.

На мій погляд, успіх реалізації Плану у першу чергу залежатиме від спроможності забезпечити його комплексність, яка не обмежується лише сектором безпеки і оборони України, а об’єктивно повинна виходити за його межі та стосуватися усіх правоохоронних органів (перший рівень комплексності) та інших організаційних шаблів функціонування нашої держав, а саме державного апарату у цілому та судової системи (другий рівень комплексності), а також нової моделі української держави, в основу якої має бути закладено ефективний політичний та соціально-економічний проект (третій рівень комплексності).

Для того щоб краще зрозуміти кінцеву мету Плану, необхідно більш детально зупинитися на значенні терміна “комплексність”, який походить від слова *complex* і складається з двох латинських коренів *com* (разом) і *plex* (сплетений). На противагу йому слово *complicated* містить в собі корінь *plis* (складений) і вказує на багатшаровість. Комплексність використовується для опису систем з багатьох елементів, які, у різний спосіб взаємодіючи, призводять до виникнення чогось, що є більшим, ніж сума окремих частин. Вивчення комплексних зв’язків є головним завданням теорії комплексних систем.

На даний момент ця галузь знань швидко зростає завдяки потребі краще зрозуміти проблеми економіки, медицини, епідеміології, транспорту, неврології, розпізнавання образів, вивчення складних мереж, розвитку міста, злочинності, екології, зміни клімату та ін. [5].

Результати ознайомлення з Планом дозволяють стверджувати, що його зміст здебільшого стосується першого рівня комплексності реформування перелічених у ньому державних інституцій правоохоронної спрямованості як частини сектору безпеки і оборони України. Виняток становлять положення зазначеного документа стосовно розроблення, затвердження та введення в дію Національного плану із запобігання (превенції) злочинності, розрахованого на три роки (п. 2.3.), та вдосконалення механізмів і розвиток міжвідомчої координації у сфері кримінальної юстиції (п. 2.6.), які певним чином можна віднести до наступного (другого) рівня комплексності, оскільки їх реалізація фактично є неможливою без участі структур судової влади.

Незважаючи на окремі новаційні положення Плану (насамперед стосовно прозорого управління людськими ресурсами з дотриманням принципів гендерної рівності, здійснення консолідованої поетапної цифрової трансформації органів правопорядку та прокуратури або оновлення операційних процесів за допомогою IT-систем, придатних для обміну даними з інституціями ЄС відповідно до стандартів ЄС, тощо), окрім фактичної однорівневої комплексності цього документа, його помітні вади також свідчать про відсутність таких важливих положень стосовно: оновленої моделі вітчизняної правоохоронної системи (хоча б окреслення її контурів); необхідності збереження мілітарної складової у діяльності окремих органів (наприклад, Національної поліції України чи СБУ); напрямків та меж співпраці з блоком антикорупційних структур (НАБУ, САП, НАЗК, АРМА); уніфікованої кадрової політики (підготовки кадрів та їх гарантованого соціального забезпечення та захисту); законодавчо стабільних (фіксованих) обсягів фінансування діяльності правоохоронних органів; доцільності виокремлення підрозділів досудового слідства в нову правоохоронну інституцію (наприклад, Департамент слідства у структурі Мін’юсту України); взаємодії органів правопорядку з іншими структурами, що складають сектор безпеки і оборони України; прогнозу тенденцій щодо зміни (погіршення або покращення) криміногенної обстановки в державі у найближчі роки.

Перелічені недоліки можуть і повинні бути усунуті у наступних деталізованих документах, які будуть складатися на виконання положень Плану. Крім того, звертається

увага на певні неточності у його положеннях. Наприклад, серед переліку органів, до яких застосовується План, є органи прокуратури, Державне бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, Державна митна служби України. Однак, згідно з ч. 2 ст. 12 Закону України “Про національну безпеку України” (зі змінами) № 2469-VIII від 21 червня 2018 року, до складу сектору безпеки і оборони входять: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Служба судової охорони, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику. Тобто із 8-и структур, на які поширюється дія Плану, 4 (половина) не входить до складу сектору безпеки і оборони, хоча назва зазначеного документа – “Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки”.

Як вже зазначалося, зазначений план характеризується лише одним рівнем комплексності, що певним чином може помітно ускладнити успішну реалізацію передбачених у ньому заходів.

Другий рівень комплексності Плану, на мій погляд, утворюють такі дві основні складові, як кримінальна юстиція та державний апарат, котрі теж потребують відповідних суттєвих трансформацій, без яких повноцінне результативне втілення у життя положень Плану є фактично неможливим. Тому одночасно з реформою правоохоронних органів потрібно здійснювати кардинальні зміни в організації та функціонуванні вітчизняної судової системи як невід'ємної частини кримінальної юстиції та державної служби як ключового правого інституту, що відіграє головну роль у побудові та діяльності державного апарату країни. У свою чергу, родовим реформаторським заходом для цих важливих елементів держави є адміністративна реформа, в межах якої реалізується переважна більшість трансформаційних заходів державного апарату та судової системи як окремої але невід'ємної його частини.

Також дотримання вимог комплексності другого рівня має інтенсифікувати давно затребувані зміни чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства, значна кількість норм якого, на мою думку містить занадто багато ліберальних положень, що об'єктивно не відповідають суворим вимогам воєнного сьогодення та післявоєнного відновлення України.

Вивчаючи питання необхідності впровадження третього рівня комплексності під час реформування вітчизняної правоохоронної системи, потрібно у першу чергу враховувати накопичений багаторічний досвід реалізації в нашій країні цієї та інших системних трансформацій, жодній з яких не можна надати безумовну позитивну оцінку (завжди можна знайти кілька причин, які унеможливають визнання однозначно високого її результату).

Кожна формально завершена реформа (а таких не так багато в Україні) має власні недоробки, навмисно залишені шпарини та винятки, за допомогою яких окремим категоріям суб'єктів (насамперед високопосадовцям та наближеним до них представникам великого бізнесу) залишається можливість реалізувати власний (приватний, груповий) інтерес. Домінування такого роду інтересів над істинними державними інтересами, сформованими на основі об'єктивно існуючих суспільних потреб вже давно досягло критичних позначок, і не дає можливості налагодити відповідні соціальні механізми щодо повного та своєчасного втілення у життя згаданих потреб.

На мою думку, така соціальна аномалія лежить в основі більшості причин наших негараздів, починаючи з хронічних системних криз, що супроводжують нашу державу з часу її незалежності у 1991 році до теперішнього особливого періоду, який характеризує воєнну агресію РФ, під час якої окремі представники елітних станів примудряються як зазвичай збагачуватися за рахунок коштів щонайменше на половину дефіцитного українського Державного бюджету, що покривається за рахунок фінансової допомоги західних партнерів.

За таких обставин третій рівень комплексності для досягнення позитивних результатів задекларованого 11 травня 2023 року реформування правоохоронних органів

є необхідним та обов'язковим.

Сутність цього рівня полягає у заміні чинної політичної та соціально-економічної моделі української держави на принципово новий відповідний проект, державний апарат якого буде спроможним повно і своєчасно втілювати у життя об'єктивно існуючі групи суспільних потреб.

Висновки. На підставі викладеного можна констатувати, що підписаний Президентом України 11 травня 2023 року Указ № 273/2023 «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки» є важливим та затребуваним сучасними обставинами документом. Відповідний план характеризується своєю комплексністю, що підтверджується не тільки його назвою, а й змістом.

Для належної реалізації передбачених цим документом заходів необхідно дотримуватися не одного (як зафіксовано у Плані), а трьох рівнів комплексності. Перший стосується реформування не лише правоохоронних органів, що є частиною сектору безпеки і оборони, а й усіх інших інституцій аналогічної функціональної спрямованості. Другий рівень – це трансформація кримінальної юстиції, засадничою складовою якої є суди, а також державного апарату, робота якого охоплює діяльність усіх владних структур, зокрема й такого ключового елемента зазначеного різновиду юстиції, як суди. Третій рівень комплексності пов'язаний з необхідністю заміни фактично збанкрутілої чинної в Україні політичної, соціально-економічної державної моделі на близьку за своїми характеристиками до визнаних світових демократій, ефективну парадигму, що забезпечуватиме своєчасну та повну реалізацію об'єктивно сформованих суспільних потреб, суди і правоохоронні органи якої повністю дотримуватимуться у своїй діяльності принципів рівності перед законом та невідворотності покарання.

Список використаних джерел

1. ЄС привітав українську стратегію реформи правоохоронних органів. *Радіо Свобода*. 12.05.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-es-reforma-pravoohoronnih-orhany/32409051.html>.
2. Зеленський розповів про план реформування правоохоронних органів до 2027 року. *Радіо Свобода*. 11.05.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenksy-plan-reformuvannia-pravoohoronnih-orhany/32407732.html>.
3. Президент особисто візьметься за реформування правоохоронних органів. *Укрінформ*. 04.04.2012. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1337192-pprezident_osobisto_viznetsya_za_reformuvannya_pravoohoronnih_organiv.html.
4. Скакун О. Теорія держави і права : підруч. Поняття правопорядку. <http://politics.ellib.org.ua/pages-1729.html>.
5. URL: <https://web.archive.org/web/20180208123532/https://www.complexity.org.uk/complexityscience>.

Надійшла до редакції 02.06.2023

References

1. YeeS pryvitav ukrayins'ku stratehiyu reformy pravookhoronnykh orhaniv [The EU welcomed the Ukrainian law enforcement reform strategy]. *Radio Svoboda*. 12.05.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-es-reforma-pravoohoronnih-orhany/32409051.html>. [in Ukr.].
2. Zelens'kyu rozpoviv pro plan reformuvannya pravookhoronnykh orhaniv do 2027 roku [Zelensky talked about the plan to reform law enforcement agencies until 2027]. *Radio Svoboda*. 11.05.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenksy-plan-reformuvannia-pravoohoronnih-orhany/32407732.html>. in Ukr.].
3. Prezydent osobysto viz'met'sya za reformuvannya pravookhoronnykh orhaniv [The President will personally undertake the reform of law enforcement agencies]. *Ukrinform*. 04.04.2012. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1337192-pprezident_osobisto_viznetsya_za_reformuvannya_pravoohoronnih_organiv.html. in Ukr.].
4. Skakun, O. Teoriya derzhavy i prava: pidruch. Ponyattya pravoporyadku [Theory of the state and law: textbook. Concept of law and order]. <http://politics.ellib.org.ua/pages-1729.html>. in Ukr.].
5. URL: <https://web.archive.org/web/20180208123532/https://www.complexity.org.uk/complexityscience>

ABSTRACT

Evgen Kurinnyi. On the completeness of the reform of law enforcement agencies of Ukraine. The article deals with the actual problem – the characteristics of the comprehensiveness of the reform of law enforcement agencies of Ukraine.

Based on the results of the analysis of the provisions of the «Comprehensive strategic plan for the reform of law enforcement agencies as part of the security and defense sector of Ukraine for 2023-2027» approved by the Presidential Decree of May 11, 2023 No. 273/2023, some of its shortcomings have been identified, in particular, it lacks provisions relating to: an updated model of the domestic law enforcement

system (at least an outline of its contours); the need to preserve the military component in the activities of certain bodies (for example, the National Police of Ukraine and the SBU); directions and limits of cooperation with the block of anti-corruption structures (NABU, SAP, NAZK, ARMA); unified personnel policy (training of personnel and their guaranteed social security and protection); expediency of separating pre-trial investigation units into a new law enforcement institution, etc.

It is emphasized that for the proper implementation of the measures provided for in this document, it is necessary to observe not one (as recorded in the Plan), but three levels of complexity. The first concerns reforming not only law enforcement agencies that are part of the security and defense sector, but also all other institutions with a similar functional focus. The second is the transformation of criminal justice, the basic component of which is the courts, as well as the state apparatus, the work of which covers the activities of all power structures, including such a key element of the specified type of justice as the courts. The third level of complexity, related to the need to replace the actually bankrupt political, socio-economic state model in Ukraine, with an effective paradigm close in its characteristics to recognized world democracies, which will ensure the timely and full realization of objectively formed public needs, courts and whose law enforcement agencies will fully comply in their activities with the principles of equality before the law and the inevitability of punishment.

Keywords: *system reforms, plan, law enforcement agencies, courts, complexity, criminal justice, state apparatus.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-28-33

Олександр ПЕРЕДЕРІЙ®

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна)

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Висвітлено проблемні питання, пов'язані із забезпеченням захисту прав внутрішньо переміщених осіб. У статті обґрунтовано, що важливу роль саме у захисті прав внутрішньо переміщених осіб має держава і її органи, які згідно з Конституцією України повинні утверджувати і забезпечувати права і свободи людини, вживати заходів для забезпечення кожною особою реалізувати надані Конституцією права. Висвітлено проблемні питання, що ускладнюють внутрішньо переміщеним особам реалізувати окремі конституційні права, окреслено шляхи вирішення та вжиття заходів, спрямованих на створення дієвих механізмів захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Надано увагу тому, що поширеною проблемою, з якою стикаються внутрішньо переміщені особи, є ускладнена можливість отримати доступ до різних видів державних послуг (пенсійне забезпечення, освіту, медичні послуги тощо), реалізувати своє право на працю, а також окремі цивільні права. Надано пропозиції щодо напрямів вирішення цих проблем. У статті обґрунтовано, що важливим елементом механізму захисту прав внутрішньо переміщених осіб повинна стати реальна можливість в особи оскаржити рішення органів державної влади, місцевого самоврядування, їх службових та посадових осіб. Надано увагу тому, що право на судовий захист є важливою гарантією забезпечення прав і свобод людини. Зазначено, що держава повинна всебічно сприяти праву особи оскаржити у суді рішення, дії чи бездіяльність державних органів та посадових осіб. Судова система повинна розглядати такі справи, керуючись принципом верховенства права. Зроблено висновок, що необхідно вважати неправомірним і такими, що порушують зобов'язання нашої держави у галузі прав людини, всі штучні перепони в оскарженні внутрішньо переміщеними особами відповідних рішень.

Ключові слова: *права і свободи, принципи права, внутрішньо переміщені особи, інституційний механізм, гарантії, органи державної влади, європейська інтеграція, воєнний стан.*

Постановка проблеми. Однією із вразливих верств населення нашої держави стали внутрішньо переміщені особи, які внаслідок війни зіткнулися із численними проблемами, пов'язаними із захистом прав, свобод та інтересів, що визначені

© О. Передерій, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4898-876X>

rex12400@ukr.net

Конституцією України та міжнародними стандартами в галузі прав людини. Незважаючи на всебічне намагання держави виправити ситуацію, удосконалити законодавство, створити інституціональні механізми з надання соціальних та інших послуг цим особам, надати допомогу, наявні зараз механізми захисту прав внутрішньо переміщених осіб залишаються ще недосконалими.

Російська агресія та окупація частини території України призвели до необхідності залишити своє місце проживання мільйонів українців, що зумовило потребу створення в державі ефективних механізмів захисту прав вимушених переселенців, їх правового та соціального захисту. Саме тому сьогодні потребують широкого висвітлення та обговорення питання захисту прав внутрішньо переміщених осіб та пошук пропозицій щодо вирішення наявних проблем.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Дослідженням проблем захисту прав внутрішньо переміщених осіб займалися чимало вітчизняних дослідників. Зокрема, це І. Басова [1], Т. Кульчицький [2], О. Капінус [3], К. Крахмальова [4], М. Манджун [5], Л. Наливайко [6], А. Орешкова [7], О. Фесенко [8] та ін. Проте не всі аспекти захисту прав внутрішньо переміщених осіб піддавалися науковому аналізу. Крім того, сучасний стан захисту прав внутрішньо переміщених осіб потребує постійного моніторингу, виявлення проблемних моментів та пропонування шляхів удосконалення тих питань, які є актуальними і потребують не тільки наукового осмислення, але й пропонування пропозицій до змін у законодавстві.

Метою статті є висвітлення окремих проблемних питань, які пов'язані із захистом прав внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Керівних принципів ООН з питання про переміщення осіб усередині країни держави мають вжити «можливих альтернативних рішень», які б взагалі могли б уникнути переміщень або вжити заходів щодо зведення до мінімуму негативних наслідків переміщення. Якщо неможливо запобігти цьому, то переміщення не повинні здійснюватися у такий спосіб, який би порушував право на життя, повагу до людської гідності, свободу та безпеку, а на держави покладається зобов'язання захищати «від переміщень корінних жителів, представників меншин, селян... та інших осіб, які перебувають в особливій залежності від своїх земель і прив'язані до них» [9; 10, с. 10].

Взявши на себе ці та інші міжнародні зобов'язання і проголосивши Україну, як правову, демократичну та соціальну державу, все це спонукає до створення ефективного механізму захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Важливими у цьому напрямі є забезпечення внутрішньо переміщених осіб до доступу до соціальних послуг, до якісного медичного, пенсійного забезпечення, офіційного працевлаштування, користування освітніми послугами, забезпечення житлом, документами, можливість здобути професію тощо. З іншого боку, держава також повинна не тільки гарантувати, а й забезпечити цим особам право на доступ до суду, на захист їх цивільних прав, створити умови для реалізації права на державну службу, виборчого права тощо.

Поширеною проблемою, з якою стикаються внутрішньо переміщені особи, є ускладнена можливість отримати доступ до різних видів державних послуг (пенсійне забезпечення, освіту, медичні послуги тощо), реалізувати своє право на працю, а також окремі цивільні права. Причинами цього є відсутність в осіб документів, які посвідчують особу, освіту, статус, як суб'єкта права на отримання соціальних виплат чи пенсійного забезпечення. Відсутність документів, що посвідчують право власності на рухоме чи нерухоме майно також зумовлює проблеми у реалізації такого права. Відсутність інформації в осіб про їх страховий та трудовий стаж зумовлює проблеми щодо пенсійного забезпечення.

Водночас держава постійно шукає шляхи вирішення окреслених проблем. Зараз у Верховній Раді України є багато законопроектів, які спрямовані на захист прав внутрішньо переміщених осіб. Наприклад, проектом закону про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» щодо забезпечення прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на безоплатне отримання комунальних послуг та безоплатне тимчасове проживання у період дії воєнного стану, наступним проектом № 7507 пропонується звільнення на період дії воєнного стану ВПО від оплати житлово-комунальних послуг у місцях їх компактного поселення, скасування обмежень щодо шестимісячного терміну безоплатного тимчасового проживання. Проектом № 7231 пропонується доповнити положення Закону

України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» нормою, яка передбачає обов'язок наповнити та вести Єдиний державний реєстр дітей, які потребують реінтеграції та поновлення своїх прав. Законопроектом № 7385 передбачається затвердження Кабінетом Міністрів України методики розрахунку розміру завданої шкоди, яка надається на підставі заяви про отримання відшкодування та створення Фонду відшкодування шкоди завданої потерпілому внаслідок збройної агресії російської федерації [11].

Схвально оцінюючи такі законопроектні ініціативи, треба все ж зазначити, що такі важливі законодавчі акти потребують широкого обговорення, а в подальшому й ухвалення. Враховуючи практичну потребу в якісному законодавстві щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб, на нашу думку, потребують подальшого удосконалення законодавчі приписи, які стосуються процесуального порядку набуття та обліку внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, це стосується забезпечення прав дітей з числа внутрішньо переміщених осіб, які не мають законних представників і супровід яких здійснюють інші особи. Йдеться про удосконалення порядку виплати таким дітям державної допомоги, їх медичного забезпечення, надання освітніх послуг, отримання яких пов'язане з набуттям статусу внутрішньо переміщеної особи такою дитиною.

Наступні проблеми внутрішньо переміщених осіб пов'язані з отриманням довідок, свідоцтв та відновленням документів. Ці питання набувають особливого значення з огляду на суттєве погіршення майнового та матеріального становища внутрішньо переміщених осіб, втрати ними майна, а також загрози втрати права на спадщину. Починаючи з 1 грудня 2014 року документи, навіть ті, на яких стоїть українська печатка, видані на непідконтрольній Україні території, вважаються недійсними та не мають юридичної сили [12]. Дуже багато цих проблем пов'язані із встановленням факту народження або смерті особи, яка перебувала на тимчасово окупованій території, оформлення спадкових прав. Гарантією захисту цивільних прав осіб є суд. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 [13], хоча й передбачає механізм забезпечення цих прав громадян, однак реалізувати право на спадщину, встановити факт смерті чи народження на цій території залишається складним процесом, який має безліч проблемних нюансів. Крім того, Рада національної безпеки і оборони України на сьогодні не ухвалила рішення щодо територій, на які 24.02.2022 вторглася російська федерація і де зараз відбуваються бойові дії, тимчасова окупація, оточення (блокування) [14].

На сьогодні велика кількість пенсійних справ також залишилася на підконтрольній території, і зараз є проблемні питання, які пов'язані з визначенням страхового та трудового стажу особи, зокрема й під час перерахунку пенсій. Важливою і не до кінця вирішеною залишається проблема пенсійного забезпечення у разі смерті годувальника. І головною перепоною тому є неможливість підтвердити факт смерті особи на тимчасово окупованій території. На нашу думку, сьогодні держава повинна встановити додаткові гарантії захисту прав внутрішньо переміщених осіб у цих випадках. На нашу думку, важливим інструментом повинен стати саме судовий захист і здійснення судочинства на підставі принципу верховенства права.

Є певні проблеми, що стосуються реалізації внутрішньо переміщеною особою права на медичну допомогу. Тож досліджуючи це питання, С. Булеца виокремлює такі головні чинники: відсутність у таких осіб медичної документації; неналежний доступ до інформації про заклади охорони здоров'я, куди можна звертатися; відсутність проведення первинного медичного огляду всіх ВПО; медпрепарати для цих осіб є дорогими, тому здебільшого хворим доводиться купувати їх за власні кошти; відсутність фінансування або в нецільовому використанні коштів, виділених на забезпечення належного рівня доступу до медичної допомоги ВПО; доступ ВПО до безоплатних медичних послуг часто не виправдано пов'язаний із взяттям на облік і реєстрацією місця проживання; більшість медичного персоналу не володіє інформацією щодо аптек, де ВПО можуть придбати на пільгових умовах або безоплатно медичні препарати; дефіцит медичних препаратів, життєво необхідних для хворих, які їх потребують (наприклад, гемодіалізу) [10, с. 23].

Висвітлені вище проблеми – лише верхівка айсбергу. На сторінках нашої праці не можна висвітлити всі питання, що потребують вирішення. Проте важливу роль саме у захисті прав внутрішньо переміщених осіб має держава і її органи, які, згідно з Конституцією України, повинні утверджувати і забезпечувати права і свободи людини, вживати заходів для забезпечення кожною особою реалізувати надані Конституцією

права. А органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані здійснювати ефективне правове регулювання, спрямовувати свою діяльність відповідно до вимог Основного закону та створювати дієві механізми забезпечення і захисту прав людини.

Важливим елементом цього механізму повинно стати право внутрішньо переміщеної особи на оскарження рішень органів державної влади, місцевого самоврядування, їх службових та посадових осіб. Право на судовий захист є важливою гарантією забезпечення прав і свобод людини. Держава повинна всебічно сприяти праву особи оскаржити у суді рішення, дії чи бездіяльність державних органів та посадових осіб. Зі свого боку, судова система повинна розглядати такі справи, керуючись принципом верховенства права. Треба вважати неправомірним і такими, що порушують зобов'язання нашої держави у галузі прав людини, всі штучні перепони в оскарженні внутрішньо переміщеними особами відповідних рішень.

Також важливою гарантією захисту прав внутрішньо переміщених осіб можуть слугувати міжнародні правозахисні механізми. Вони є важливим елементом реального захисту прав внутрішньо переміщених осіб, у тому числі й тоді, коли національні механізми захисту не спрацювали.

Важливим компонентом у механізмі захисту прав внутрішньо переміщених осіб можна вважати адміністративну процедуру, адже саме завдяки їй відбувається реальне здійснення прав особи та втілення принципів належного адміністрування. Стосовно викладеного важливою подією було ухвалення Закону України «Про адміністративну процедуру», який повинен сприяти поліпшенню діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування під час здійснення їхніх повноважень.

Тож у преамбулі цього законодавчого акта вказується, що взаємодія органів публічної адміністрації з особою у вирішенні її адміністративних справ має відбуватися у дусі визначеної Конституцією України демократичної та правової держави та з метою забезпечення права і закону, а також зобов'язання держави забезпечувати і захищати права, свободи чи законні інтереси людини і громадянина [15].

Сподіваємося, що ухвалення цього законодавчого акта сприятиме забезпеченню захисту прав внутрішньо переміщених осіб, адже ідея адміністративної процедури і ухвалення цього законодавчого акта полягає у визначенні стандарту діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування у стосунках з особою, дозволяє забезпечити ефективне вирішення тих питань, з якими звертається особа.

Впровадження цих засад у механізм взаємодії публічної адміністрації з приватною особою дозволить переорієнтувати діяльність публічних службовців на мету служіння особі та реально забезпечити належне вирішення адміністративних справи в такий спосіб, щоб упередити виникнення конфліктної ситуації та надмірного навантаження на судову систему. І цьому сприятимуть, по-перше, детальні правила прийняття адміністративних актів, згідно з якими учасники справи будуть вислухані, особі гарантується можливість ознайомитися з матеріалами справи, скористатися у спрощеній формі можливістю представництва у справі, адміністративний орган належно обґрунтує ухвалені рішення та вкаже, як його можна оскаржити. По-друге, процедура адміністративного оскарження вбачається доволі дієвою в багатьох випадках, адже вона є економічною та розумною у часі, а також за результатами розгляду скарги може бути прийнято адміністративний акт, тобто вимоги, з якими особа зверталася до органу, задоволені [16].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що пріоритетним завданням нашої держави, як соціальної, демократичної та правової, є створення та забезпечення ефективного механізму захисту прав внутрішньо переміщених осіб в усіх сферах і напрямках діяльності держави. Важливою гарантією забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб повинен бути ефективний їх захист, можливість звернутися до юрисдикційних і судових органів і отримати поновлення своїх порушених прав, свобод та інтересів, усунення недоліків і поліпшення діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, їх службових та посадових осіб у вирішенні соціальних проблем внутрішньо переміщених осіб, наданні їм державних послуг тощо. Удосконалення процедур захисту прав внутрішньо переміщених осіб повинно бути одним із найважливіших завдань нашої держави.

Список використаних джерел

1. Басова І. С. Внутрішньо переміщені особи: теоретичні та практичні проблеми. *Правова держава*. 2016. Вип. 27. С. 504–511.

2. Кульчицький Т. Р. Юридичні гарантії прав внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правовий аналіз. *Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал»*. 2019. № 6. С. 195–00.
3. Капінус О. Я. Концепція реалізації публічної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Державне управління*. 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 3–8.
4. Krakhmalova K. Zakaz dyskryminacji przy realizacji przez osoby wewnętrznie przesiedlone ich praw i wolności na Ukrainie. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. Issue No. 1/1. P. 109–114.
5. Булеца С. Б., Котляр О. І., Лазур Я. В. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти / за заг. ред.: О. Я. Рогача; М. В. Савчина; М. В. Менджул. Ужгород : РІК-У, 2017. 321 с.
6. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2019. 184 с.
7. Орешкова А. Ф. Нормативно-правові гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2 (105). С. 71–76.
8. Фесенко О. А. Адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2016. 254 с.
9. ООН, Керівні принципи з питань переміщення осіб усередині країни : документ ООН E/CN.4/1998/53/Add.2. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/kerivni-principi-oon-z-pitan-vnutrishnogo-peremishchennya-vseredini-krayini>
10. Захист прав внутрішньо переміщених осіб: монографія / за заг. ред.: д-ра юрид. наук, проф. О. Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М. В. Савчина; канд. юрид. наук, доц. М. В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2018. 268 с.
11. Правовий аналіз законопроектів щодо забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.vplyv.org.ua/archives/6756>.
12. Проблемні питання захисту прав внутрішньо переміщених осіб. URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/problemni-pitannya-zahistu-prav-vnutrishno-peremishhenih-osib/>.
13. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.
14. Спадкування майна та нерухомості на тимчасово окупованій території. URL: <https://minjust.gov.ua/m/spadkuvannya-mayna-ta-neruhomosti-na-timchasovo-okupovaniy-teritorii>.
15. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.
16. Бойко І. Роль і значення адміністративної процедури у публічному адмініструванні. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/254762/251900/>.

Надійшла до редакції 01.06.2023

References

1. Basova, I. S. (2016) Vnutrishno peremishcheni osoby: teoretychni ta praktychni problem [Internally displaced persons: theoretical and practical problems]. *Pravova derzhava*. Issue 27, pp. 504–511. [in Ukr.].
2. Kulchytskyi, T. R. (2019) Yurydychni harantii prav vnutrishno peremishchenykh osib: teoretyko-pravovyi analiz [Legal guarantees of the rights of internally displaced persons: theoretical and legal analysis]. *Elektronne naukovе fakhove vydannia «Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal»*. № 6, pp. 195–200. [in Ukr.].
3. Kapinus, O. Ya. (2020) Kontseptsiiia realizatsii publichnoi polityky shchodo vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [Concept of implementation of public policy regarding internally displaced persons in Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia : Derzhavne upravlinnia*. Vol. 31 (70), № 4, pp. 3–8.
4. Krakhmalova K. (2016) Zakaz dyskryminacji przy realizacji przez osoby wewnętrznie przesiedlone ich praw i wolności na Ukrainie [Prohibition of discrimination in the implementation by internally displaced persons of their rights and freedoms in Ukraine]. *Visegrad Journal on Human Rights*. Issue No. 1/1, pp. 109–114. [in Pol.].
5. Buletsa, S. B., Kotliar, O. I., Lazur, Ya. V. (2017) Mekhanizm zabezpechennia prav vnutrishno peremishchenykh osib: natsionalnyi ta mizhnarodnyi aspekty [The mechanism for ensuring the rights of internally displaced persons: national and international aspects] / za zah. red.: O. Ya. Rohacha; M. V. Savchyna; M. V. Mendzhul. Uzhhorod : RIK-U., 321 p. [in Ukr.].
6. Nalyvaiko, L. R., Stepanenko, K. V. (2019) Mizhnarodno-pravovi standarty prav liudyny [International legal standards of human rights] : navch. posib. Dnipro : DDUVS, 184 p. [in Ukr.].
7. Orieshkova, A. F. (2020) Normatyvno-pravovi harantii prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib [Regulatory and legal guarantees of the rights and freedoms of internally displaced persons]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2 (105), pp. 71–76. [in Ukr.].

8. Fesenko, O. A. (2016) Administratyvno-pravovyi status vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [Administrative and legal status of internally displaced persons in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Klyasychnyi pryvatnyi instytut. Zaporizhzhia, 254 p. [in Ukr.].
9. OON, Kerivni pryntsyupy z pytan peremishchennia osib useredyni krainy [OOH, Керівні принципи з питань переміщення осіб усередині країни] : dokument OON E/CN.4/1998/53/Add.2. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/kerivni-principi-oon-z-pitan-vnutrishnogo-peremishchennya-vseredini-krayini> [in Ukr.].
10. Zakhyst prav vnutrishno peremishchenykh osib [Protection of the rights of internally displaced persons] : monohrafiia / za zah. red.: d-ra yuryd. nauk, prof. O. Ya. Rohacha; d-ra yuryd. nauk, prof. M. V. Savchyna; kand. yuryd. nauk, dots. M. V. Mendzhul. Uzhhorod: RIK-U, 2018. 268 p. [in Ukr.].
11. Pravovyi analiz zakonoproektiv shchodo zabezpechennia prav ta svobod vnutrishno peremishchenykh osib [Legal analysis of draft laws on ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons]. URL: <https://www.vplyv.org.ua/archives/6756> [in Ukr.].
12. Problemni pytannia zakhystu prav vnutrishno peremishchenykh osib [Problematic issues of protection of the rights of internally displaced persons]. URL: <http://yuradnik.com.ua/stati/problemni-pitannya-zahistu-prav-vnutrishno-peremishhenih-osib/> [in Ukr.].
13. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovaniy terytorii Ukrainy [On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 15.04.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> [in Ukr.].
14. Spadkuvannia maina ta nerukhomosti na tymchasovo okupovaniy terytorii [Inheritance of property and real estate in the temporarily occupied territory]. URL: <https://minjust.gov.ua/m/spadkuvannya-mayna-ta-nerukhomosti-na-tymchasovo-okupovaniy-teritorii> [in Ukr.].
15. Pro administratyvnu protseduru [On the administrative procedure] : Zakon Ukrainy vid 17.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> [in Ukr.].
16. Boiko, I. Rol i znachennia administratyvnoi protsedury u publichnomu administruvanni [The role and significance of the administrative procedure in public administration]. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/254762/251900> [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Perederii. Problems of protecting the rights of internally displaced persons in Ukraine. The article highlights problematic issues related to ensuring the protection of the rights of internally displaced persons. The article substantiates that an important role in the protection of the rights of internally displaced persons is played by the state and its bodies, which, according to the Constitution of Ukraine, must affirm and ensure human rights and freedoms, take measures to ensure that every person realizes the rights granted by the Constitution. The article highlights problematic issues that make it difficult for internally displaced persons to realize certain constitutional rights, outlines ways to solve them and take measures aimed at creating effective mechanisms for protecting the rights of internally displaced persons. The author draws attention to the fact that a common problem faced by internally displaced persons is the difficult ability to gain access to various types of public services (pension, education, medical services, etc.), to exercise their right to work, as well as certain civil rights. Directions for solving these problems are proposed.

The article substantiates that an important element of the mechanism for the protection of the rights of internally displaced persons should be a real opportunity for a person to appeal the decisions of state authorities, local self-governments, their officials and officials. Attention is drawn to the fact that the right to judicial protection is an important guarantee of human rights and freedoms. It is noted that the state should comprehensively promote the right of a person to challenge in court the decisions, actions or inaction of state bodies and officials. In turn, the judicial system must consider such cases, guided by the principle of the rule of law. It is concluded that all artificial obstacles in the appeal of relevant decisions by internally displaced persons should be considered illegal and as violating the obligations of our state in the field of human rights.

Keywords: *rights and freedoms, principles of law, internally displaced persons, institutional mechanism, guarantees, state authorities, European integration, martial law.*

УДК 351.74:355.541.2

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-34-38

Василь ПОЛИВАНЮК[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

Дмитро БОДИРІВ[©]
викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Дослідження присвячене використанню технологій вогневої підготовки поліцейських в умовах війни. Проаналізовано переваги та недоліки використання сучасних технологій, таких як стрілецькі симулятори ведення вогню та віртуальні тренажери, у процесі підготовки поліцейських до ведення бойових дій. Особливу увагу приділено питанням ефективності таких технологій та їхнього можливого впливу на психологічний стан поліцейських.

Також розглядається проблема використання сучасних технологій вогневої підготовки в контексті міжнародного співробітництва. Крім того, дослідження виявляє певні недоліки та обмеження використання технологій вогневої підготовки у процесі підготовки поліцейських до ведення бойових дій в умовах війни.

Ключові слова: *вогнева підтримка, поліцейські, війна, сучасні технології вогневої підтримки, переваги вогневої підготовки, правоохоронці, воєнний стан.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах повномасштабного вторгнення збройних сил РФ вогнева підготовка відіграє важливу роль у підготовці кадрів для сектора безпеки та оборони України, які здійснюють забезпечення національної безпеки та територіальної цілісності держави та її захист у разі війни або збройного конфлікту. Така підготовка дозволяє військовим та поліцейським ефективно діяти на полі бою, здійснювати контроль над територією та захищати мирне населення від нападу ворога. Але в умовах сьогодення існують окремі питання щодо застосування мультимедійних технологій (симуляторів, тренажерів) під час навчання стрільби в різних умовах службово-бойової діяльності та в умовах ведення бойових дій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню окресленого питання приділили свою увагу такі фахівці: Ю. Волков, Є. Зеленський, А. Жбанчик, Д. Казначеев, С. Комісаров, О. Лопаєва, О. Мислива, В. Покайчук тощо. У роботах названих вчених аспект використання мультимедійних технологій при підготовці майбутніх працівників правоохоронних органів підданий глибокому і ґрунтовному аналізу, проте низка проблемних питань все ще залишаються неопрацьованими та дискусійними.

Метою статті є дослідження переваг та недоліків використання сучасних технологій у процесі підготовки поліцейських до ведення бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Вогнева підготовка – це процес підготовки військових, поліцейських та різних військових формувань до ефективного використання зброї та вогневої техніки в бойових умовах. Вона передбачає тренування військових

© В. Поливанюк, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3295-4434>
k_tsp@dduvs.in.ua

© Д. Бодирів, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1070-619X>
bodyrev@ukr.net

навичок, таких як точність стрільби, та розвиток тактичних навичок і стратегічного мислення. Сучасну вогневу підготовку важко уявити без інновацій, що допомагають сформуванню стійкі знання алгоритмів (моделей) застосування та використання зброї на місці події та навички стрільби поліцейськими під час виконання службових завдань [8, с. 24]. Більш повно отримати певні навички дозволяють тренажери, причому без використання спеціальної матеріальної бази (полігонів), озброєння та боєприпасів тощо [9, с. 67].

Проблема вогневої підготовки поліцейських в умовах війни полягає у тому, що більшість поліцейських не мають достатньої підготовки для ефективної дії в умовах бойових дій. У військових діях поліцейські можуть бути залучені до охорони об'єктів важливої інфраструктури, участі в бойових діях та військових операціях [4].

Одна з ключових проблем полягає в тому, що багато поліцейських не мають достатнього досвіду в стрільбі та бойових діях, що знижує їхню здатність до дії в екстремальних ситуаціях. Крім того, недостатня підготовка поліцейських може призвести до неналежного використання зброї, що, у свою чергу, може спричинити непередбачувані наслідки та пошкодження майна, житлових будівель та інфраструктури [5].

Іншою важливою проблемою є те, що поліцейські не завжди мають доступ до сучасного озброєння та обладнання, необхідного для ефективної дії в умовах війни. Також може виникнути проблема з комунікацією та координацією між поліцейськими та військовими відділами, що може призвести до невдачі в операціях та втрат людських життів.

Отже, основна проблема вогневої підготовки поліцейських в умовах війни полягає в недостатньому рівні такої підготовки та відсутності необхідного озброєння й обладнання, що знижує здатність працівників поліції діяти ефективно в бойових умовах.

Щоб підвищити ефективність вогневої підготовки поліцейських в умовах війни, на нашу думку, необхідно вжити таких заходів:

1) забезпечити достатню кількість тренувальних симуляторів та стрілецьких полігонів для підготовки поліцейських до бойових дій;

2) проводити регулярні тренування та навчання з використанням реалістичних сценаріїв, що допоможе поліцейським зберігати спокій та контроль у екстремальних ситуаціях;

3) забезпечити поліцейських необхідним озброєнням та обладнанням для дії в умовах війни, у тому числі бронежилетами, комунікаційними засобами та сучасною зброєю;

4) проводити спільні тренування та навчання з військовими, щоб поліцейські мали можливість попрацювати в команді з фахівцями із військової підготовки;

5) забезпечити поліцейських належною підтримкою та консультуванням психологів і соціальних працівників, щоб допомогти їм зберегти емоційну стійкість та здатність діяти ефективно в бойових умовах;

6) забезпечити поліцейських належним юридичним захистом та навчити їх діяти відповідно до закону в умовах війни;

7) підвищувати рівень культури безпеки серед населення та вести профілактичну роботу, щоб зменшити ймовірність виникнення конфліктних ситуацій та загострення військового конфлікту [3].

Аналіз психологічних та фізіологічних аспектів використання технологій вогневої підготовки поліцейських є дуже важливим для досягнення максимального ефекту в підготовці. Наприклад, стрілецькі симулятори та віртуальні тренажери можуть викликати стресові реакції у поліцейських, що може впливати на їхній фізичний та психологічний стан.

Тому важливо проводити додаткові дослідження щодо оптимальної тривалості та інтенсивності тренувань, а також розробляти спеціальні психологічні програми для поліцейських, які працюють в умовах війни. Крім того, необхідно враховувати фізіологічні особливості поліцейських, такі як вік, стать, рівень фізичної підготовки тощо, для досягнення найкращих результатів.

У контексті міжнародного співробітництва та спільних військових навчань використання таких технологій може допомогти стандартизувати підготовку поліцейських з різних країн, що сприятиме більш ефективному використанню їхнього потенціалу у веденні бойових дій. Також спільна підготовка за допомогою симуляторів ведення вогню та віртуальних тренажерів може зменшити ризик травмування

поліцейських та забезпечити більш реалістичні умови для тренувань [7].

Використання сучасних технологій вогневої підготовки може мати як переваги, так і недоліки в умовах війни.

Перевагами використання мультимедійних технологій вогневої підготовки в умовах війни є:

1) безпека: використання симуляторів та віртуальних тренажерів дає змогу проводити тренування безпечним способом, що дозволяє уникнути ризику поранення чи втрати життя під час навчання;

2) ефективність: сучасні технології дозволяють проводити реалістичні тренування з використанням віртуальних сценаріїв, що допомагає підвищити ефективність вогневої підготовки поліцейських в умовах війни;

3) економія коштів: використання симуляторів та віртуальних тренажерів може бути економічно вигіднішим порівняно з реальними тренуваннями, що потребують витрат на транспорт, проживання, оренду полігонів тощо [3].

Далі наведемо недоліки використання технологій вогневої підготовки в умовах війни.

1. Недостатність реалізму: віртуальні тренажери можуть не передати повністю реалістичні умови бойових дій, через що підготовка поліцейських до справжніх воєнних умов не буде здійснена повною мірою.

2. Відсутність фізичного навантаження: використання віртуальних тренажерів може не забезпечити достатнього фізичного навантаження, що є необхідним для підготовки до реальних бойових дій.

3. Недоступність: не всі поліцейські мають доступ до сучасних технологій вогневої підготовки, оскільки ці технології можуть бути досить коштовними та вимагати певних технічних знань та умінь для їх використання.

4. Потреба в реальних тренуваннях: незважаючи на всі переваги віртуальних тренажерів, реальні тренування в умовах бойових дій є необхідними для підготовки поліцейських до реальних умов війни. Вони дозволяють підвищити рівень підготовки, відточити навички та побудувати командний дух, що є важливим в умовах війни.

5. Вплив технологій на психологію поліцейських: використання симуляторів та віртуальних тренажерів може мати вплив на психологію поліцейських, зокрема, сприяти створенню фальшивого відчуття безпеки та знижувати рівень їхньої готовності до реальних бойових дій.

Оптимальне використання технологій вогневої підготовки поліцейських в умовах війни передбачає дотримання таких рекомендацій:

– відповідність методик навчання військовим стандартам і технічним вимогам, що забезпечують безпеку та ефективність вогневої підготовки;

– використання інноваційних технологій, що дозволяють поліцейським отримати реалістичне уявлення про бойові дії в умовах війни, таких як віртуальна реальність, тренажери та симулятори [6, с. 316];

– включення в підготовку фізичних та психологічних тренувань, спрямованих на підвищення стійкості до стресу, підвищення реакції та покращення координації рухів;

– забезпечення адекватної кількості практичних занять із використанням різних видів зброї та бойової техніки, що дозволить поліцейським збагатити власний досвід та покращити вміння в різних ситуаціях [1];

– регулярне оновлення та модернізація засобів вогневої підготовки з метою забезпечення найбільш ефективного та безпечного навчання;

– створення ефективної системи контролю та оцінки результатів навчання, що дозволить підвищити якість підготовки та виявляти слабкі місця у навчальному процесі;

– регулярне проведення спільних військових навчань із іншими країнами та використання досвіду і найкращих практик військової підготовки в умовах війни [2, с. 14–15].

Отже, використання сучасних мультимедійних технологій вогневої підготовки в умовах війни має як переваги, так і недоліки. Правильна комбінація віртуальних та реальних тренувань може підвищити ефективність підготовки поліцейських та підготувати їх до реальних бойових умов, різних сценаріїв бойових дій та забезпечити успішність їх ведення в умовах війни. Серед недоліків використання сучасних технологій вогневої підготовки слід назвати високу вартість обладнання та потребу у висококваліфікованих інструкторах.

Список використаних джерел

1. Valieiev R., Pokaichuk Y., Zhbanchyk A., Polyvaniuk V., Nykyforova O., Nedria K. In the Search for the Golden Mean: Students' Satisfaction with Face-to-Face, Blended and Distance Learning. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2021. Vol. 13 No. 1. P. 20–40. URL: <https://www.lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/3039>.
2. Бодирев Д. А., Лопасава О. М. Особливості вогневої підготовки поліцейських на початкових етапах навчання. *Актуальні проблеми службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану : матеріали Регіон. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 30 черв. 2022 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 14–15. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10467>.
3. Використання інтерактивного мультимедійного обладнання у підготовці поліцейських : навч. посібник / кол. авт. ; ред. С. А. Комісаров. Дніпро : ДДУВС, 2022. 196 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9934>.
4. Вогнева підготовка : навч. посібник / кол. авт. ; ред. В. Я. Покайчук. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро : ДДУВС, 2021. 264 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/7376>.
5. Волков Ю. М., Поливаниук В. Д. Проблемні питання застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції під час виконання службових обов'язків. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4(97). С. 86–89. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/3223>.
6. Казначев Д., Волков Ю. Основні проблеми засвоєння теоретичних знань та оволодіння практичними навичками зі стрільби здобувачами вищої освіти під час занять з вогневої підготовки: педагогічний погляд. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 313–318.
7. Покайчук В., Поливаниук В., Фурса В., Зубець О. Методичні рекомендації щодо використання Інтерактивного мультимедійного лазерного тиру «Рубін-У» під час проведення сценарно-орієнтованих занять з дисциплін «Тактико-спеціальна підготовка» та «Вогнева підготовка». Дніпро : ДДУВС, 2021. 64 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6469>.
8. Мислива О. О., Бодирев Д. А. Вогнева підготовка: інновації vs. традиції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 23–28. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6598>.
9. Поливаниук В. Д., Федченко Т. К. Використання стрілецьких тренажерів для підготовки майбутніх поліцейських. *Актуальні проблеми службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану : матеріали Регіон. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 30 черв. 2022 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 67–68. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10441/1/27.pdf>.

Надійшла до редакції 30.05.2023

References

1. Valieiev, R., Pokaichuk, Y., Zhbanchyk, A., Polyvaniuk, V., Nykyforova, O., Nedria, K. (2021) In the Search for the Golden Mean: Students' Satisfaction with Face-to-Face, Blended and Distance Learning. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. Vol. 13 No. 1. pp. 20–40. URL: <https://www.lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/3039>.
2. Bodyriev, D. A., Lopaieva, O. M. (2022) Osoblyvosti vohnevoi pidhotovky politseiskykh na pochatkovykh etapakh navchannia [Peculiarities of fire training of police officers at the initial stages of training]. *Aktualni problemy sluzhbovo-boiovoi diialnosti syl sektoru bezpeky i oborony Ukrainy v umovakh voiennoho stanu : materialy Rehion. nauk.-prakt. konf.* (m. Dnipro, 30 cherv. 2022 r.). Dnipro : DDUVS. pp. 14–15. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10467>. [in Ukr.].
3. Vykorystannia interaktyvnoho multymediinoho obladdannia u pidhotovtsi politseiskykh [The use of interactive multimedia equipment in the training of police officers] : navch. posibnyk / kol. avt. ; red. S. A. Komissarov. Dnipro : DDUVS, 2022. 196 p. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/9934>. [in Ukr.].
4. Vohneva pidhotovka [Fire training] : navch. posibnyk / kol. avt. ; red. V. Ya. Pokaichuk. 2-e vyd., pererob. i dop. Dnipro : DDUVS, 2021. 264 p. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/7376>. [in Ukr.].
5. Volkov, Yu. M., Polyvaniuk, V. D. (2018) Problemni pytannia zastosuvannia vohnepalnoi zbroi pratsivnykamy Natsionalnoi politsii pid chas vykonannia sluzhbovykh oboviazkiv [Problematic issues of the use of firearms by employees of the National Police during the performance of official duties]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4(97). pp. 86–89. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/3223>. [in Ukr.].
6. Kaznacheiev, D., Volkov, Yu. (2022) Osnovni problemy zasvoiennia teoretichnykh znan ta ovolodinnia praktichnymy navychkamy zi strilby zdobuvachamy vyshchoi osvity pid chas zaniat z vohnevoi pidhotovky: pedahohichni pohliad [The main problems of assimilation of theoretical knowledge and mastering of practical shooting skills by students of higher education during fire training classes: a pedagogical point of view]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2022. № 3. pp. 313–318. [in Ukr.].
7. Pokaichuk, V., Polyvaniuk, V., Fursa, V., Zubets, O. (2021) Metodychni rekomendatsii

shchodo vykorystannia Interaktyvnoho multymediinoho lazernoho tyru «Rubin-U» pid chas provedennia stsenarno-oriientovanykh zaniat z dystsyplin «Taktyko-spetsialna pidhotovka» ta «Vohneva pidhotovka» [Methodical recommendations for the use of the Interactive multimedia laser shooting range «Rubin-U» during scenario-oriented classes in the disciplines «Tactical Special Training» and «Fire Training»]. Dnipro : DDUVS. 64 p. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6469>. [in Ukr.].

8. Myslyva, O. O., Bodyriev, D. A. (2021) Vohneva pidhotovka: innovatsii vs. Tradytzii [Fire training: innovation vs. traditions]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 1. pp. 23–28. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6598>. [in Ukr.].

9. Polyvaniuk, V. D., Fedchenko, T. K. (2022) Vykorystannia striletsykykh trenazheriv dlia pidhotovky maibutnikh politseiskykh [Using shooting simulators to train future police officers]. *Aktualni problemy sluzhbovo-boiovoi diialnosti syl sektoru bezpeky i oborony Ukrainy v umovakh voiennoho stanu : materialy Rehion. nauk.-prakt. konf.* (m. Dnipro, 30 cherv. 2022 r.). Dnipro : DDUVS. pp. 67–68. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10441/1/27.pdf>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vasyl Polyvaniuk, Dmytro Bodyriev. Use of modern technologies for fire training of police in war conditions: advantages and disadvantages. The study is devoted to the use of technologies of fire training of policemen in war conditions. The advantages and disadvantages of using modern technologies, such as shooting simulators and virtual simulators, in the process of training police officers for combat operations are analyzed. Particular attention is paid to analyzing the effectiveness of such technologies and their possible impact on the psychological state of police officers. The issue of the use of firearms training technologies in the context of international cooperation and joint military exercises is also considered. The research shows that the use of modern firearms training technologies can provide more effective and safe training of police officers to act in war conditions, but certain disadvantages and limitations of such technologies should be taken into account. In addition, the study identifies certain shortcomings and limitations of the use of firearms training technologies and provides recommendations on the optimal use of such technologies to achieve maximum effect in preparing police officers for combat operations in war. Thus, the study expands our knowledge about the use of firearms training technologies and their capabilities in wartime, which is important for increasing the effectiveness and safety of police actions in such situations.

Emphasis is placed on the importance of proper organization of firearms training and police training in wartime, taking into account the specifics of combat operations and the peculiarities of interaction with other military units. The conclusions of the study may be useful for developing an effective strategy for police firearms training in wartime and improving their preparation for actions in dangerous situations.

Keywords: *fire support, police officers, war, modern fire support technologies, advantages of shooting training, law enforcement officers, martial law.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-38-42

Валентина ЧЕРНОБУК[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Стаття присвячена особливостям захисту прав дитини на тимчасово окупованих територіях України. Розглянуто правове становище дитини в сучасному світі. Проаналізовано нормативно-правовий механізм захисту прав дитини в умовах війни. Розкрито роль Уповноваженого з прав дитини в реалізації захисту прав дитини на тимчасово окупованих територіях України.

Ключові слова: *діти, тимчасово окуповані території, міжнародно-правові акти, захист.*

Постановка проблеми. Внаслідок військового нападу на Україну з боку

© В. Чернобук, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0003-0249-5051>

chernobokvalentina@gmail.com

російської федерації усі неповнолітні українці зазнали порушень своїх основних прав, закріплених Конституцією України та міжнародним правом. Від порушення права на приватність і захист до належних прав на розвиток, здоров'я, догляд, відпочинок і дозвілля, освіту і сім'ю. На жаль, це не повний перелік порушень.

Як відомо, війна в нашій країні почалася не з моменту повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, а з анексії Криму та збройного нападу росії на Донбас. Тоді в Україні не було розвинутої законодавчої та нормативно-правової бази щодо захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту та конфіскації частин української території. Особливо в той час багато тих, хто вивчав адвокацію прав дітей під час збройних конфліктів, зазначали, що держави повинні спочатку відповідати міжнародним стандартам адвокації прав дітей під час війни. Зокрема, забезпечити ратифікацію Статуту Міжнародного кримінального суду та внесення відповідних змін до статті 124 Конституції України, ратифікувати норми законодавства України, що прямо забороняють вербування та використання неповнолітніх у збройних конфліктах, закон про захист дитинства.

Із тих пір законодавство про захист прав дитини в умовах воєнного стану суттєво вдосконалилося, але залишається ще багато прогалин, котрі необхідно заповнити шляхом прийняття та внесення змін до законів і підзаконних актів із цього питання. Проте слід зазначити, що в цей нелегкий для країни час наша держава успішно захищає права дітей.

Метою статті є дослідження особливостей захисту прав дитини на тимчасово окупованих територіях України; аналіз нормативно-правового механізму захисту прав дитини в умовах воєнного стану; окреслення ролі Уповноваженого з прав дитини на тимчасово окупованих територіях України.

Виклад основного матеріалу. Діти – найбільш незахищена, вразлива соціальна група, вони найчастіше стають жертвами злочинів, що завдають шкоди життю та здоров'ю. Захистові прав дитини приділяється значна увага в міжнародно-правових документах, котрі визначають не лише права дитини, а й систему їх забезпечення. Реалізація права дитини на життя і здоров'я має глобальний характер, що відображено як у міжнародно-правових актах, так і в національному законодавстві.

Світова спільнота відстоює ставлення до дітей як продовжувачів сучасної цивілізації та відносин, що складаються в сучасному суспільстві. На міжнародно-правовому рівні дитинство є однією з найважливіших правових цінностей, про що неодноразово наголошувалося в міжнародних і регіональних актах. Однак у більшості регіонів світу діти нечасто беруть участь у процесі прийняття рішень щодо їхньої ситуації [1, с. 105].

Постійні обстріли, руйнування, вимушена евакуація, поранення та загибель людей важко переживають дорослі, а тим паче діти. Війна завдає дітям більше горя і страждань – як фізичних, так і моральних. Обстріли, руйнування та жакливі образи смерті назавжди змінюють їхню звичну картину життя, прирікаючи на страх, голод і холод, а часто й на сирітство. У зв'язку з російською агресією проти України питання захисту прав дітей-громадян набуває особливого значення. Адже ворог цілить по майбутньому української держави, її генофонду. Сотні загиблих дітей у Бучі, Маріуполі, Харкові, тисячі понівечених, зґвалтованих, позбавлених батьківського піклування, незаконно вивезених із України [3].

Внаслідок війни в Україні тисячі дітей залишаються сиротами, втрачають зв'язок із родиною та опиняються у складних життєвих обставинах. За даними державного порталу пошуку дітей «Діти війни», з 24 лютого до 11 серпня внаслідок збройної агресії російської федерації в Україні постраждали 1066 дітей, із них 361 дитина загинула та 705 дітей отримали поранення, 204 дитини вважаються зниклими безвісти, 6159 – вислано. Водночас, за даними установи, виявлено 4403 дитини та повернуто 50 дітей.

Ці цифри не є остаточними, оскільки ведеться робота з їх розміщення у місцях активних бойових дій, на тимчасово окупованих і звільнених територіях.

Діяльність держави у сфері забезпечення прав дитини на життя і здоров'я реалізується шляхом здійснення правових, організаційних та адміністративних заходів. Вивчення міжнародно-правових актів необхідне не лише для забезпечення належних гарантій захисту права дітей на життя та здоров'я, а й для усунення прогалин у внутрішньому законодавстві, забезпечення правових засобів захисту та механізмів ефективного розслідування втручань у життя та здоров'я дітей.

До 2016 р. фактично єдиною спеціальною правовою нормою, що врегульовувала статус дитини в умовах збройного конфлікту, було положення ст. ст.

30–33 Закону України «Про охорону дитинства», котрі не відповідали ситуації, що склалася в Україні. Удосконалення системи забезпечення прав дитини в Україні відбувається шляхом вдосконалення механізмів і процедур прийняття рішень щодо захисту дитини за місцем її фактичного проживання, розвитку соціальних служб підтримки сімей з дітьми, які потрапили у складні життєві обставини внаслідок військових дій чи збройних конфліктів. Верховна Рада України 26 січня 2016 р. прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України, спрямованих на посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми». А 5 липня 2017 р. Уряд України ухвалив постанову № 268 про надання дітям статусу постраждалих внаслідок воєнних дій [4].

Сьогодні можна зробити висновок, що права дитини в Україні законодавчо визначені досить широко, однак у цій сфері існує чимало проблем:

- питання належного правозастосування та притягнення до відповідальності осіб, винних у недотриманні законодавства про охорону;
- відсутність контролю за дотриманням законодавства України у сфері захисту прав дітей на окупованих територіях АР Крим та окремих районах Донецької та Луганської областей, на чому неодноразово наголошувалося під час слухань на тему «Права дитини в Україні»;
- забезпечення, дотримання, охорона;
- ще меншу підтримку від держави отримують діти, які були поранені під час бойових дій, втратили годувальника чи батьків або отримали інвалідність унаслідок бойових дій і зазнали найбільших страждань від бойових дій;
- особливого догляду потребують діти, які проживають у «сірій зоні» та поблизу бойових дій у Донецькій, Луганській областях та прилеглих районах.

За даними ЮНІСЕФ, зараз у межах 15 кілометрів по обидва боки лінії розмежування проживає майже 200 тисяч дітей віком до 18 років. Це діти, які щодня на власні очі бачать зброю, чують постріли, під час бомбардувань ховаються у бомбосховищах, але попри все вчаться. Це діти війни, які ростуть і розвиваються під час війни. Для багатьох із них наслідками збройного конфлікту є втрата батьків, психологічна травма, стрес, розпад сімей, переїзд, розірвання стосунків із друзями [2].

Розглядаючи правову природу цього питання, слід зазначити, що нещодавно у Законі України «Про охорону дитинства» було запроваджено нову категорію дітей: дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, – дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучена до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні, а також зазначений Закон було доповнено статтями 30 «Заборона участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах» та 30-1 «Захист дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів». Водночас питання допомоги дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій або збройних конфліктів, наразі не визначено в законодавстві.

Оскільки дитина, яка зареєстрована як внутрішньо переміщена особа, має право отримати статус дитини, яка постраждала внаслідок бойових дій та збройних конфліктів, то всі права, що передбачені Законом «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [3], поширюються на цю категорію дітей. Крім того, невирішеною є проблема залишення дітей, які проживають на підконтрольних Україні територіях, де виникає зазначена у ст. 1 вищезгаданого Закону ситуація «як негативний наслідок збройного конфлікту, тимчасової окупації, будь-яких проявів насильства, порушень прав людини, надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру».

Крім того, отримання цього статусу пов'язане з численними бюрократичними перепонами, а з огляду на недостатнє змістовне наповнення стають зрозумілими причини небажання осіб отримувати статус дитини, яка постраждала внаслідок бойових дій та збройних конфліктів: з 1 вересня 2018 р. його отримали лише 0,18% дітей із-поміж тих, хто мав на це право. Також такий статус не охоплює всі аспекти шкоди, котрої дитина може зазнати, перебуваючи на території збройного конфлікту.

Вагому роль відіграє Уповноважений президента України з прав дитини, який

забезпечує реалізацію Президентом України конституційних повноважень щодо дотримання конституційних прав дитини, виконання Україною певних міжнародних зобов'язань у цій сфері.

Відповідно до покладених на нього завдань Уповноважений має право:

– брати в установленому порядку участь у розробці законопроектів Президента України про права та законні інтереси дітей;

– звертатися за сприянням до державних органів для вирішення питань, віднесених до його компетенції;

– одержувати в установленому порядку від державних підприємств, установ та організацій необхідну інформацію, документи і матеріали з питань, що належать до його компетенції, у тому числі з обмеженим доступом;

– залучати до розробки окремих питань представників органів громадського суспільства, державної влади, місцевого самоврядування, науковців та експертів, у тому числі на договірних засадах, у відповідних випадках, у встановленому порядку;

– брати участь у встановленому порядку у засіданнях національних органів для обговорення питань, що належать до його компетенції;

– звертатися до органів державної влади, у тому числі правоохоронних, щодо виявлених фактів порушення прав та законних інтересів дітей;

– досліджувати встановлений порядок щодо стану соціально-правового захисту дітей у закладах для дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей-сиріт, закладах соціального захисту дітей та спеціальних дитячих закладах, виховання дітей у навчальних закладах;

– взаємодіяти з організаціями, в тому числі міжнародними, для захисту прав і законних інтересів дітей [4].

Дитина є номінальною соціальною складовою суспільства і держави. Вона відображає світ, у якому живе, і соціальні відносини, в яких розвивається. Тому від того, наскільки уповноважені державні інститути забезпечуватимуть розвиток дитини як особистості, залежатиме подальша доля всього громадянського суспільства та його економічних, політичних, соціокультурних інститутів.

Недарма протягом останніх десятиліть світова спільнота приділяла значну увагу питанням правового забезпечення та захисту прав дитини, дитинства і материнства, усвідомлюючи, що кожне наступне покоління впливає на вирішення питань глобальної безпеки, стабільності і розвитку усіх сфер суспільних відносин. Дитина, яка отримала необхідну підтримку з боку держави у процесі свого становлення як особистості, є гарантом її суверенного розвитку, міжнародного визнання та основою всіх демократичних перетворень і процесів, що відбуваються в ній. Головна мета зростання добробуту кожного. Захист прав дитини – проблема, що сьогодні потребує невідкладного вирішення [5, с. 36].

Висновки. Важливим напрямом діяльності нашої держави у сфері захисту прав дитини є вдосконалення чинного законодавства та ратифікація договорів, у тому числі імплементація міжнародного права. Тому Україна є учасницею багатьох міжнародних документів у сфері забезпечення прав дитини. Однак оскільки в країні діє воєнний стан, виконати державне завдання щодо захисту прав дітей дуже складно.

Держава ніколи не полишає питання дітей. У воєнний час необхідно якнайшвидше законодавчо закріпити та вирішити низку проблем щодо захисту прав дитини. Очевидно, що воєнний стан та активні бойові дії в Україні сьогодні створили нову реальність, у якій звичайні процедури захисту прав дитини, закріплені в законах, що діють у мирний час, не мають жодного значення, а навіть якщо й мають, то взагалі не працюють. В умовах воєнного стану постає питання про можливість реального захисту прав дітей, які постраждали від російської агресії та проживають без піклування батьків чи у складних умовах. Забезпечення прав дітей в умовах воєнного стану потребує злагоджених зусиль багатьох організацій та відомств. Особливо в останні місяці, коли з'явилася низка нових документів, що регулюють поведінку не лише батьків та інших родичів, а й дітей.

Список використаних джерел

1. Волкова І. І. Правова основа механізму захисту прав дітей. *Правові новели : науковий юридичний журнал*. 2021. № 14. С. 105–112.
2. Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. *War childhood museum*. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/#:~:text=Основні%20міжнародно-правові%20акти%2C%20що,ратифікований%20Україною%20у%202004%20році>.

3. Ягофаров Д. А. Права людини. Міжнародно-правовий захист прав дитини. URL: <http://pravolib.pp.ua/mejdunarodnopravovaya-zaschita-prav-18503.html>.

4. Трестер Ю. О. Міжнародні механізми захисту прав дітей. *Державне управління: удосконалення та розвиток* : електронний журнал. 2013. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=632>.

5. Щебетун І. С. Захист прав дітей на окупованих територіях: міжнародний досвід та українські реалії. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 33–37.

Надійшла до редакції 21.05.2023

References

1. Volkova, I. I. (2021) Pravova osnova mekhanizmu zakhystu prav ditei [Legal basis of the mechanism for the protection of children's rights]. *Pravovi novely : naukovyi yurydychnyi zhurnal*. № 14. pp. 105–112. [in Ukr.].

2. Dity ta zbroini konflikty: normatyvno-pravova baza [Children and armed conflicts: regulatory and legal framework]. *War childhood museum*. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/#:~:text=Основні%20міжнародно-правові%20акти%2C%20що,ратифікований%20Україною%20у%202004%20році>). [in Ukr.].

3. Yagofarov, D. A. Prava liudynu. Mizhnarodno-pravovi zakhyst prav dytyny [Human Rights. International legal protection of the rights of the child]. URL: <http://pravolib.pp.ua/mejdunarodnopravovaya-zaschita-prav-18503.html>. [in Ukr.].

4. Trester, Yu. O. (2013) Mizhnarodni mekhanizmy zakhystu prav ditei [International mechanisms for the protection of children's rights]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonallyi zhurnal*. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=632>. [in Ukr.].

5. Shchetun, I. S. (2019) Zakhyst prav ditei na okupovanykh terytoriakh: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski realii [Protection of children's rights in the occupied territories: international experience and Ukrainian realities]. *Politychne zhyttia*. № 2. pp. 33–37. [in Ukr.].

ABSTRACT

Valentyna Chernobuk. Protection of children's rights in the temporarily occupied territories of Ukraine. The article is devoted to the peculiarities of the protection of children's rights in the temporarily occupied territories of Ukraine. The legal position of the child in the modern world is considered. The regulatory and legal mechanism for the protection of children's rights in the conditions of war is analyzed. The role of the Children's Rights Commissioner in the protection of children's rights in the temporarily occupied territories of Ukraine has been revealed.

The author states that an important direction of our state's activity in the field of child rights protection is the improvement of current legislation and the ratification of treaties, including the implementation of international law. Therefore, Ukraine is a participant in many international documents in the field of ensuring children's rights. However, since the country is under martial law, it is very difficult to fulfill the state task of protecting children's rights.

In the conditions of martial law, the question arises about the possibility of real protection of the rights of children who suffered from Russian aggression and live without parental care or in difficult conditions. Ensuring the rights of children under martial law requires the coordinated efforts of many organizations and departments. Especially in recent months, when a number of new documents appeared, regulating the behavior not only of parents and other relatives, but also of children.

Keywords: *children, temporarily occupied territories, international legal acts, protection.*

УДК 343.8

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-43-47

Аліна ЧОРНА[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРИНЦИПИ ЗАПОБІГАННЯ ПОЛІЦІЄЮ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Розглянуто питання розкриття в науковій літературі та нормативно-правового закріплення поняття і змісту принципів запобігання поліцією кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях. Підкреслюється, що на звільнених від окупантів територіях поліція вимушена діяти за особливих умов, що викликані воєнним станом і наслідками бойових дій та окупації. Розкрито деякі категоріальні питання щодо поняття «принцип», «правовий принцип» та поняття принципів діяльності Національної поліції України. Досліджено нормативно визначені загальні принципи, на яких побудована уся діяльність Національної поліції України (верховенства права, законності, взаємодії з населенням на засадах партнерства тощо). Надано визначення принципів запобігання кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях як фундаментальних та засадничих ідей, загальних та основоположних нормативно визначених (та втілених у законодавстві) засад діяльності Національної поліції України, її уповноважених осіб та структурних підрозділів у такій сфері превентивної діяльності, як запобігання кримінальним правопорушенням на територіях, що були деокуповані та на яких відбувається процес нормалізації життя. Якщо серед загальних принципів дослідники виділяють принцип демілітаризації поліції, то в умовах воєнного стану, прилягання деокупованих територій до зони бойових дій має враховуватися принцип роботи в поліції за особливих умов; принцип взаємодії поліції з іншими суб'єктами сектора безпеки і оборони в умовах, наближених до бойових дій тощо.

Ключові слова: особливі умови служби, воєнний стан, принципи діяльності, превенція, класифікація.

Постановка проблеми. Принципи у праві є фундаментом для побудови правової системи, що регулює суспільні відносини. Їх окреслення, визначення серед них пріоритетних тощо є першоосною, що впливатиме на державу і суспільство. Наприклад, висхідними принципами демократії, верховенства права, гуманізму скеровується розвиток суспільства і держави у напрямі прогресу і з огляду на найкращі надбання цивілізації. Чим вузчим є коло суспільних відносин, що регулює певний правовий інститут, тим більш специфічними можуть бути його принципи. У нашому випадку через повномасштабну збройну агресію росії, а також унаслідок успішних дій Збройних Сил України на карті України з'являються все нові деокуповані території. Звісно, що діяльність поліції на таких територіях різко відрізняється за специфікою від діяльності на «мирних» територіях і у громадах, що не зазнавали жаху окупації. Відповідно, специфіка завдань і специфіка діяльності поліції визначає і наявність специфічних принципів діяльності Національної поліції України щодо запобігання кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематику принципів запобігання кримінальним правопорушенням загалом та на деокупованих територіях зокрема висвітлювали у своїх працях такі дослідники, як: І. Іщенко, Г. Шевчук, Є. Шило та ін.

Метою статті є встановлення основних принципів, що визначають підвалини запобігання кримінальним правопорушенням поліцією на деокупованих територіях.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до розгляду принципів запобігання кримінальним правопорушенням поліцією на деокупованих територіях, варто деяку увагу приділити самому поняттю «принцип» у праві. Так, С. Погребняк під

© А. Чорна, 2023

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-8523-6105>

chornaya.krim2021@gmail.com

правовими принципами розуміє систему найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, що закріплені у праві, і зазначає, що такі принципи виступають проявом або виразом найважливіших сутнісних ознак і цінностей, що притаманні системі права загалом і визначають її характер. В. Кириченко вважає принципи висхідними засадами, ідеями і положеннями, що відображають сам зміст і сутність права та його призначення для суспільства. Натомість А. Колодій вказує, що правові принципи є головними ідеями правового буття; вони відображають закономірності, підвалини права, формують основні його риси, є універсальними і мають вищий рівень імперативності [2, с. 154].

Юридична енциклопедія визначає принципи як основні засади або вихідні ідеї, що є універсальними, мають загальну значущість, відображають фундаментальні положення теорії, науки або вчення [12, с. 110]. А. Пухтецька виділяє чотири основні значення принципу: 1) основоположна засада або доктрина у вигляді стандартів, загальних правил чи сукупності моральних та етичних стандартів; 2) встановлений спосіб дії; 3) елемент, що визначає внутрішню природу або окремі елементи поведінки; 4) правило чи закон, що стосується функціонування природних феноменів [7]. Дослідник Д. Приймаченко розглядає «принцип» як результат узагальнення людьми об'єктивно діючих законів та закономірностей, властивих їм загальних рис, характерних ознак, які й визначають зміст такої діяльності. Іншими словами, об'єктивна реальність є джерелом формування принципів» [5, с. 214]. В. Репело під принципами діяльності органу виконавчої влади розуміє фундаментальні та засадничі ідеї і положення, на основі яких побудовані норми інституту (що регулює діяльність органу виконавчої влади), котрі визначають зміст такої діяльності [8, с. 68].

Г. Шевчук вказує, що принципи організації діяльності органів державної влади є законодавчими, відправними засадами, ідеями, положеннями, що виступають основою формування, організації та функціонування органів публічної влади. Відповідно деякі дослідники виділяють різні значення принципу як юридичної категорії: це основоположна правда (істина), закон, доктрина або припущення; це загальне правило або стандарт; це сукупність моральних та етичних стандартів; це визначена наперед політика або спосіб дії; це основа або необхідний якісний складник чи елемент, що визначає внутрішню природу або окремі характеристики поведінки [10, с. 121].

Деякі дослідники, наприклад, Є. Шило, у питанні щодо принципів діяльності поліції (у тому числі щодо запобігання кримінальним правопорушенням) окреслюють чіткий їхній перелік: верховенства права; законності; дотримання прав і свобод людини; невтручання у приватне життя (або поваги до приватного життя); відкритості та прозорості; децентралізації; демілітаризації; професійності; взаємодії з населенням на засадах партнерства; безперервності; презумпції невинуватості; етичності; пропорційності; ефективності [11, с. 162]. Вважаємо, що наведений перелік загальних принципів діяльності поліції безпосередньо стосується й принципів її діяльності із запобігання кримінальним правопорушенням.

З-поміж законодавчо визначених принципів, на яких базується діяльність Національної поліції України, можна виділити ті, що містяться в Законі «Про Національну поліцію». Розділ II присвячений саме принципам діяльності поліції: 1) у ст. 6 визначено принцип верховенства права, тобто людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави; 2) у ст. 7 – принцип дотримання прав і свобод: під час виконання покладених на поліцію завдань вона забезпечує дотримання прав і свобод людини, що гарантовані Конституцією та Законами України, міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації. Важливим аспектом щодо цього принципу в контексті діяльності поліції на деокупованих територіях в умовах воєнного стану є те, що обмеження прав і свобод людини допускається виключно на підставах та в порядку, визначених Конституцією і законами України (наприклад, Законом «Про правовий режим воєнного стану» тощо); 3) принцип законності передбачає, що поліція діє виключно на підставі та у межах повноважень і у спосіб, що визначені Конституцією та Законами України, під час дії воєнного стану поліція діє згідно з призначенням та специфікою діяльності з урахуванням тих обмежень прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, що визначаються відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (ст. 8 Закону «Про Національну поліцію»); 4) принцип відкритості та прозорості зобов'язує поліцію звітувати перед суспільством щодо результатів своєї діяльності тощо (ст. 9 Закону); 5) принцип політичної нейтральності

(ст. 10 Закону); 6) принцип взаємодії з населенням на засадах партнерства, відповідно до якого діяльність поліції має здійснюватися в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і бути спрямована на задоволення їхніх потреб (ст. 11 Закону); 7) принцип безперервності передбачає забезпечення поліцією безперервного та цілодобового виконання своїх завдань (ст. 12 Закону) [6].

Принципи запобігання злочинності є похідними від загальних принципів діяльності поліції. О. Кириченко та В. Хмеленко зауважують, що такі принципи мають слугувати керівництвом до дій, спрямованих на усунення негативних явищ і процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки. Таким чином, дослідники виділяють низку принципів, на основі яких має гуртуватися діяльність підрозділів кримінальної поліції: 1) законності; забезпечення охорони конституційних прав і законних інтересів громадян; 3) наукової обґрунтованості; 4) своєчасності; 5) плановості; 6) комплексності (використання різноманітних форм, методів і засобів, спрямованих не лише на злочинність, а й на соціальні, економічні, політичні та інші умови, що впливають на неї); 7) гуманізму (за своїм характером оперативно-розшукова профілактика як форма оперативно-розшукового запобігання є гуманістичною, оскільки ця діяльність має виховний характер, дозволяє не застосовувати щодо особи засоби кримінального права); 8) взаємодії з органами державної влади та населенням (громадяни мають право, а органи управління наділені обов'язками сприяти оперативним підрозділам у виконанні завдань оперативно-розшукового запобігання злочинам); 9) наступальності (оперативності); 10) конспіративності; 11) конфіденційності [3, с. 86–87].

І. Іщенко розглядає зміст поняття принципів превентивної діяльності Національної поліції України і зазначає: «принципи превентивної діяльності Національної поліції становлять собою загальні, основоположні засади діяльності поліції, які регламентуються нормами чинного законодавства, міжнародними актами, що визначають специфіку діяльності органів поліції щодо здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню адміністративних та кримінальних правопорушень, у тому числі в дитячому середовищі, запобігання та протидії домашньому насильству, підтримання публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, організації роботи дозвільної системи» [1, с. 83].

Натомість С. Шатрава та Г. Парханов вважають, що «під принципами превентивної поліцейської діяльності слід розуміти об'єктивно обумовлені, стрижневі, відносно стабільні, науково обґрунтовані керівні засади, зафіксовані нормами вітчизняного законодавства і міжнародно-правових актів, на яких ґрунтується діяльність Національної поліції України, а також уповноважених осіб її органів і структурних підрозділів, яка здійснюється у процесі прогнозування та попередження правопорушень за допомогою використання дозволених національним законодавством превентивних поліцейських заходів і комплексу профілактичних дій» [9, с. 46].

Тобто, можна констатувати, що принципами запобігання кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях виступають фундаментальні та засадничі ідеї, загальні та основоположні нормативно визначені (та втілені в законодавстві) засади діяльності Національної поліції України, її уповноважених осіб та структурних підрозділів у такій сфері превентивної діяльності, як запобігання кримінальним правопорушенням на територіях, що були деокуповані та на яких відбувається процес нормалізації життя.

З-поміж особливостей принципів превентивної поліцейської діяльності, до яких належить і запобігання кримінальним правопорушенням, С. Шатрава та Г. Парханов виділяють такі: «по-перше, вони формуються і розвиваються відповідно до сучасних вимог, очікувань і потреб членів суспільства та держави стосовно забезпечення й охорони їх прав, свобод та інтересів у публічно-правовій сфері; по-друге, визначають соціальну цілеспрямованість, характер, зміст і межі превентивної поліцейської діяльності; по-третє, очевидно, що всі принципи превентивної поліцейської діяльності утворюють об'єктивно обумовлену, нормативно зафіксовану, науково обґрунтовану, відносно стабільну «систему координат», елементи якої діють не відособлено, а у певній взаємозалежності, не суперечать один одному і мають обов'язковий характер під час застосування поліцейських превентивних заходів і реалізації превентивної функції органами та

підрозділами Національної поліції України» [9, с. 43].

Щодо класифікації принципів превентивної діяльності І. Іщено виділяє дві основні групи: загальні принципи (що визначаються Законом «Про Національну поліцію» та ін.); спеціальні принципи, що визначають специфіку здійснення превентивної діяльності поліції у відповідних сферах суспільних відносин (у забезпеченні публічної безпеки і порядку, протидії домашньому насильству тощо) [9, с. 83]. С. Шатрава та Г. Парханов класифікують такі принципи залежно від способу їх нормативного закріплення: 1) загальноправові принципи, що визначають засади формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки; 2) базові принципи, що характеризують цілеспрямованість, зміст і межі поліцейської діяльності та закріплюються у нормах Закону України «Про Національну поліцію»; 3) спеціальні принципи, що характеризують специфіку превентивної поліцейської діяльності та визначаються нормами окремих законів України, як-от: «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про охорону дитинства», «Про дорожній рух» і «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [9, с. 46]. Також можна зауважити, що окремі принципи стосуються специфіки безпосередньо кримінального права, скоєння злочинів тощо, наприклад, принцип криміналізації суспільно небезпечного діяння, принцип криміналізації тощо, котрі врегульовані Кримінальним кодексом України [4].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши наукову літературу та нормативно-правові акти, можна вважати, що принципами запобігання кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях виступають фундаментальні та засадничі ідеї, загальні та основоположні нормативно визначені (та втілені в законодавстві) засади діяльності Національної поліції України, її уповноважених осіб та структурних підрозділів, у такій сфері превентивної діяльності, як запобігання кримінальним правопорушенням на територіях, що були деокуповані та на яких відбувається процес нормалізації життя.

Принципи запобігання кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях виступають похідними від принципів превентивної діяльності Національної поліції України та діяльності поліції загалом. Вони мають низку особливостей, серед яких і самі умови, в котрих поліція має виконувати поставлені перед нею завдання. Так, наприклад, якщо серед загальних принципів дослідники виділяють принцип демілітаризації поліції, то в умовах воєнного стану, прилягання деокупованих територій до зони бойових дій має враховуватися принцип роботи в поліції за особливих умов; принцип взаємодії поліції з іншими суб'єктами сектора безпеки і оборони в умовах, наближених до бойових дій тощо.

Список використаних джерел

1. Іщенко І. В. Принципи превентивної діяльності Національної поліції України: значення та особливості. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 79–84.
2. Карбовський Д. Принципи адміністративної діяльності територіальних органів Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 153–157.
3. Кириченко О. В., Хмеленко В. В. Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 160 с.
4. Корогод С. Підстави та принципи криміналізації умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 411–418.
5. Приймаченко Д. В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2007. 469 с.
6. Про Національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
7. Пухтецька А. Європейські принципи адміністративного права: поняття і система. *Право України*. 2006. № 10. С. 15–19.
8. Репело В. В. Адміністративно-правові засади діяльності Державної міграційної служби України : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право» / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. 260 с.
9. Шатрава С. О., Парханов Г. Р. Принципи превентивної поліцейської діяльності: поняття, зміст та їх класифікація. *Право і безпека*. 2019. № 3(74). С. 41–47. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/lwskhv2019&div=50&id=&page=>.
10. Шевчук Г. Принципи та завдання діяльності Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 120–124. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/7/22.pdf>.
11. Шило Є. П. Правові принципи діяльності Національної поліції України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Т. 2. С. 154–164.

12. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 5. 2003. 736 с.

Надійшла до редакції 02.05.2023

References

1. Ishchenko, I. V. (2022) Pryntsypy preventyvnoi diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy: znachennia ta osoblyvosti [Principles of preventive activity of the National Police of Ukraine: significance and features]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 4. pp. 79–84. [in Ukr.].
2. Karbovskiy, D. (2020) Pryntsypy administratyvnoi diialnosti terytorialnykh orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Principles of administrative activity of territorial bodies of the National Police of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 4. pp. 153–157. [in Ukr.].
3. Kyrychenko, O. V., Khmelenko, V. V. (2020) Pryntsypy operatyvno-rozhukovoho zapobihannia zlochynam [Principles of operational and investigative crime prevention] : monohrafiia. Kyiv : Tsentralna uchbovna literatura, 2020. 160 p. [in Ukr.].
4. Korohod, S. (2022) Pidstavy ta pryntsypy kryminalizatsii umysnoho vbyvstva, poiednanoho iz zghvaltuvanniam abo seksualnym nasylstvom [Grounds and principles of criminalization of intentional murder combined with rape or sexual violence]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4. pp. 411–418. [in Ukr.].
5. Prymachenko, D. V. (2007) Administratyvna diialnist mytnykh orhaniv u sferi realizatsii mytnoi polityky derzhavy [Administrative activity of customs bodies in the sphere of implementation of the customs policy of the state] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07. Dnipropetrovsk. 469 p. [in Ukr.].
6. Pro Natsionalnu bezpeku Ukrainy [On National Security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. [in Ukr.].
7. Pukhtetska, A. (2006) Yevropeiski pryntsypy administratyvnoho prava: poniattia i systema [European principles of administrative law: concept and system]. *Pravo Ukrainy*. № 10. pp. 15–19. [in Ukr.].
8. Repelo, V. V. (2021) Administratyvno-pravovi zasady diialnosti Derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby Ukrainy [Administrative and legal principles of the State Migration Service of Ukraine] : dys. ... d-ra filosofii : 081 «Pravo» / Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Dnipro. 260 p. [in Ukr.].
9. Shatrava, S. O., Parkhanov, H. R. (2019) Pryntsypy preventyvnoi politseiskoi diialnosti: poniattia, zmist ta yikh klasyfikatsiia [Principles of preventive police activity: concepts, content and their classification]. *Pravo i bezpeka*. № 3(74), pp. 41–47. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/lwsfkhv2019&div=50&id=&page=>. [in Ukr.].
10. Shevchuk, H. (2019) Pryntsypy ta zavdannia diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Principles and tasks of the National Police of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 7. pp. 120–124. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/7/22.pdf>. [in Ukr.].
11. Shylo, Ye. P. (2018) Pravovi pryntsypy diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Legal principles of the National Police of Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 6. Vol. 2. pp. 154–164. [in Ukr.].
12. Iurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia] : v 6 t. / redkol. : Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyiv : Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana, 1998. Vol. 5. 2003. 736 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Alina Chorna. Principles of prevention of criminal offenses by the police in the de-occupied territories. The study examines the issues of disclosure in scientific literature and normative-legal consolidation of the concept and content of the principles of prevention of criminal offenses by the police in the de-occupied territories. It is emphasized that as a result of the full-scale aggression of Russian troops on the territory of Ukraine in the territories liberated from the occupiers, the police are forced to act under special conditions caused by the state of war and the consequences of hostilities and occupation. Some categorical questions regarding the concept of «principle», «legal principle» and the concept of the principles of the National Police of Ukraine are considered. The normatively determined general principles on which all the activities of the National Police of Ukraine are built (rule of law, legality, interaction with the population on the basis of partnership, etc.) are considered.

The opinions of researchers regarding the principles of crime prevention as derived from the general principles of police activity are given. The researchers' statements on the content of the concept of the principles of preventive activity of the National Police of Ukraine, features of the principles of preventive police activity, which include the prevention of criminal offenses, are also considered. We are talking about the classification of such principles. The definition of the principles of the prevention of criminal offenses in the de-occupied territories is revealed as fundamental and basic ideas, general and fundamental normatively defined (and embodied in the legislation) principles of the activity of the National Police of Ukraine, its authorized persons and structural units, in such a field of preventive activity as the prevention of criminal offenses in the territories that were de-occupied and in which the process of normalization of life is taking place.

Among the peculiarities of the principles of prevention of criminal offenses in the de-occupied territories, it is noted, for example, if among the general principles the researchers single out the principle of demilitarization of the police, but in the conditions of martial law, the adjacency of the de-occupied territories to the combat zone, the principle of police work under special conditions should be taken into account; the principle of interaction of the police with other subjects of the security and defense sector in conditions close to combat operations, etc.

Keywords: special conditions of service, martial law, principles of activity, prevention, classification.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 342.25+352.075

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-48-54

Валентина БОНЯК[©]

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПЛЮРАЛІЗМ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ПІДВІТНОСТІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ЇХ ПОСАДОВИХ ОСІБ

Розглянуто наявні в сучасній правничій науці підходи до визначення терміно-поняття «принцип підвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб» і на основі аналізу доктринальних джерел сформульовано авторську дефініцію досліджуваного поняття. Наведено аргументи на користь виокремлення принципів першого порядку, тобто, засад або основ конституційного ладу, що закріплені у Розділі I Конституції України, та інших основоположних ідей, закріплених у розділах II-XV Основного Закону, які коректно називати принципами.

Ключові слова: демократія, верховенство права та законність, принцип підвітності та відповідальності, територіальна громада, органи місцевого самоврядування, децентралізація влади, контроль, нагляд

Постановка проблеми. Огляд наукових джерел із предмету дослідження засвідчив різноманітність у підходах учених до визначення принципу підвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб перед територіальними громадами в умовах децентралізації влади в нашій державі. Така гносеологічна ситуація визначає необхідність здійснення подальших наукових розвідок в окресленому напрямі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання висвітлення принципів місцевого самоврядування не є новим, воно комплексно розглядається у наукових працях, підручниках і навчальних посібниках не лише ученими з теорії права, конституціоналістами, але й представниками інших галузевих наук. Суттєвий внесок у його розробку зробили такі вітчизняні правники, як Ю. Барабаш, О. Батанов, В. Колісник, П. Любченко, Л. Наливайко, С. Серьогіна, В. Федоренко, Ю. Тодика та ін. Вчені приділяють увагу різним аспектам функціонування муніципального самоврядування, зокрема: ефективності децентралізації влади в державі, перерозподілу деяких функцій у межах політичних чи адміністративних атрибутів між урядом та органами місцевого самоврядування [1; 2], звертаються до питання удосконалення місцевого самоврядування в Україні в умовах демократизації та консолідації суспільства [3], розглядають напрями модернізації місцевого самоврядування в умовах глобалізації [4]. Водночас у наукових роботах вчені приділяють недостатньо уваги принципам місцевого самоврядування, неповно розкривають вимогу підвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб перед територіальними громадами. Заповненню цієї прогалини у правничій науці і присвячене пропонуване наукове дослідження.

© В. Боняк, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5128-7994>

valentina.boniak@gmail.com

Метою статті є спроба на основі методологічного аналізу різних поглядів учених на принцип підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб обґрунтувати його теоретичну модель.

Досягнення означеної дослідницької мети вимагає використання необхідного теоретичного інструментарію, а саме: світоглядного діалектичного підходу, що ґрунтується на ідеях розвитку цього принципу та його взаємозв'язку з іншими правовими феноменами, передусім системою загальних принципів, що відповідають загальнолюдським цінностям, демократичним ідеалам та гуманістичній природі Української державності, а також логічних методів пізнання – аналізу та синтезу й методу правового моделювання.

Відправне методологічне значення у межах цієї наукової статті має теоретичне положення, що розкриває зміст поняття «принципи», обґрунтоване нами попередньо: це вихідне начало, незаперечна вимога, основоположна ідея; відправні законодавчі засади, положення, ідеї, на яких базується функціонування як самої правової держави, так і її інститутів [5, с. 67, 74.].

Виклад основного матеріалу. Досліджуваний нами принцип підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб суб'єкт законотворчості, поряд із іншими принципами місцевого самоврядування, означив у ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Законодавець не включив його до ст. 1 під назвою «Основні терміни, використані в цьому Законі», однак декілька разів звертається до нього, зокрема, у: ч. 6 ст. 42 (при здійсненні наданих повноважень сільський, селищний, міський голова є *підзвітним*, підконтрольним і *відповідальним* перед територіальною громадою, *відповідальним* – перед відповідною радою); ч. 15 ст. 47 (постійні комісії є *підзвітними* раді та *відповідальними* перед нею); ч. 6 ст. 54¹ (при здійсненні наданих повноважень староста є *відповідальним* і *підзвітним* сільській, селищній, міській раді); ч. 1 ст. 75 (органи та посадові особи місцевого самоврядування є *підзвітними*, підконтрольними і *відповідальними* перед територіальними громадами – вони періодично, але не менш як два рази на рік, інформують населення про виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку, місцевого бюджету, з інших питань місцевого значення, *звітують* перед територіальними громадами про свою діяльність) [6], що свідчить про неабияку важливість досліджуваного питання.

Слід зазначити, що одним із перших серед вітчизняних учених, хто звернувся до окресленої проблеми та принципів місцевого самоврядування в Україні взагалі, був Ю. Тодика. Останні він визначає як вихідні засади, відповідно до яких здійснюється організація й функціонування місцевого самоврядування в Україні. Окрему увагу правник приділяє характеристиці принципу підзвітності та відповідальності органів та посадових осіб перед їхніми територіальними громадами. Дослідник наголошує на тому, що це є основоположний і універсальний принцип, що визначає демократичний характер взаємовідносин між населенням і обраними ними органами.

У своїх роботах науковець хоча і не торкнувся питання інтерпретації досліджуваного поняття, однак суттєвим здобутком ученого є вказівка на те, що цей демократичний принцип світового конституціоналізму міг би бути включеним не тільки до законодавчих актів, але й закріпленим на рівні Основного Закону держави. Вказані надбання Ю. Тодики заклали підґрунтя для подальших наукових досліджень у цьому напрямі [7, с. 14–15].

Доволі вагомою науковою працею з питання, що становить предмет розгляду, є робота В. Федоренка «Принципи місцевого самоврядування в Україні: поняття, зміст і система», у якій автор наголошує на тому, що сутність і зміст місцевого самоврядування в Україні визначають його принципи. Автор характеризує їх як основні світоглядні ідеали та цінності, що лежать в основі ефективної організації, здійснення та розвитку місцевого самоврядування. Учений також не надає дефініції терміно-поняття «принцип підзвітності та відповідальності органів і посадових осіб перед їх територіальними громадами», проте наголошує, що цей принцип є визначальним організаційно-правовим принципом місцевого самоврядування, котрий передбачає, що діяльність представницьких органів і посадових осіб місцевого самоврядування підлягає громадському контролю з боку територіальних громад, зокрема, у формі громадських слухань [8, с. 43, 45].

Авторський колектив підручника «Конституційне право України» за редакцією В. Колісника та Ю. Барабаша розглядає систему місцевого самоврядування та його принципи у межах окремого розділу. Учені наголошують, що місцеве самоврядування в

нашій державі діє на основі відповідних загальних принципів, та останні характеризують як основоположні засади, ідеї, що лежать в основі організації і діяльності муніципального самоврядування та його органів, котрі не мають права порушувати ці принципи.

Авторами запропоновано визначення поняття загальних принципів організації місцевого самоврядування в Україні, якими, на їхню думку, є закріплені в Конституції України і Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» засади, що визначають демократичну організацію муніципального самоврядування як інституту публічної влади, дотримання яких є обов'язковим для органів державної влади, населення, інших суб'єктів права.

Серед таких принципів, поряд із народовладдям, законністю, гласністю та іншими, правники виокремлюють і принцип підзвітності та відповідальності перед територіальним громадами органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Науковці наголошують: такі загальні принципи слугують «правовим каркасом» демократичної концепції місцевого самоврядування і у своїй єдності відображають сутність такої форми організації публічної влади [9, с. 388–389].

Дослідники зауважують, що загальні принципи організації місцевого самоврядування, визначені у ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», доповнюються й іншими принципами, що знайшли закріплення у ст. ст. 5, 7 Конституції України та в інших законах [9, с. 389].

Поряд із вищезазначеними працями не менш вагоме значення має наукове дослідження П. Любченка, що його автор присвятив конституційно-правовим основам розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства. Автор не формує визначення поняття «конституційно-правові основи муніципального самоврядування», однак розглядає місцеве самоврядування через призму його впливу на підвищення політичної активності громадян, основних напрямів покращення ефективності функціонування різних суб'єктів цієї системи, взаємовідносин місцевого самоврядування з державною владою та визначає пріоритетні напрями удосконалення національного законодавства про місцеве самоврядування [10].

Інший вітчизняний правник, В. Моргун у своєму дослідженні також розкриває конституційно-правові основи місцевого самоврядування в Україні. Учений не тільки характеризує їх як можливості та умови, що об'єктивно склалися в суспільстві і сукупність яких створила (чи повинна створити) підґрунтя, на якому базується вся система муніципального самоврядування, але й надає визначення досліджуваного терміно-поняття «основи місцевого самоврядування»: це сукупність правових норм, що містяться в Конституції України, законах, що закріплюють найпринциповіші норми, важливі, загальні для всіх територіальних громад, що стосуються діяльності населення з вирішення завдань місцевого значення.

Автор резюмує, що такі основи місцевого самоврядування: а) є фундаментом, на якому здійснюється муніципальне будівництво; б) мають забезпечувати самостійність населення при управлінні місцевими справами, сприяти незалежності від державних органів; в) повинні забезпечувати від втручання цих органів у справи місцевого значення; г) створюють умови для ефективного вирішення питань, що виникають на місцевому рівні [11].

Феномен сутності принципів місцевого самоврядування розкриває у своїй роботі учений О. Фролов. Автор наводить різні підходи вітчизняних та зарубіжних правників до тлумачення поняття принципів місцевого самоврядування. Важливо, що учений акцентує увагу на природі принципів муніципального самоврядування і відносить їх до сфери правової ідеології; визначає їх як певну систему базових політико-правових ідей концептуального характеру, що стосуються цієї підсистеми публічної влади. Принципи місцевого самоврядування, резюмує автор, ніби виконують роль узагальненого орієнтиру муніципально-правової ідеології, мають установчий характер (покликані створити умови для функціонування й розвитку всіх суб'єктів місцевого самоврядування) та інтегрують, об'єднують і уможливають існування інших муніципально-правових інститутів [12].

Дослідник М. Гришук торкається питання політико-правового аналізу принципів місцевого самоврядування як основних засад організації та функціонування муніципального самоврядування і пропонує таке їх визначення: «принципи місцевого самоврядування – це сформовані в процесі еволюції місцевого самоврядування основоположні ідеї та правила, які є основою діяльності територіальних громад та вибраних ними органів і посадових осіб для самостійного вирішення місцевих питань».

М. Гришук поділяє такі принципи на: а) загальноправові, тобто ті, що застосовуються до організації та діяльності будь-якого органу демократичної влади, як і до держави в цілому (народовладдя, законність, гласність), та б) спеціалізовані принципи місцевого самоврядування (колегіальності; поєднання місцевих і державних інтересів; виборності; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених відповідними законами; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб та ін.) – ті, що закріплюють особливості саме муніципального самоврядування та є формою організації місцевого влади і ланок його системи.

Автор хоча й не розкриває змісту принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, однак наголошує, що цей принцип регламентується в ч. 1 ст. 75 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [13, с. 267, 269].

У своєму дослідженні під назвою «Місцева публічна влада в Україні: конституційно-правові засади функціонування та розвитку» інший правник, Б. Калиновський розкриває конституційно-правові засади функціонування та розвитку місцевої публічної влади в Україні та пропонує удосконалене визначення терміно-поняття «принципи місцевої публічної влади в Україні»: «це обумовлена природою місцевого самоврядування та місцевої державної виконавчої влади система основоположних, нормативно-правових, свідомо-вольових правил поведінки, які закріплені чи випливають зі змісту Конституції та законів України і визначають організацію та діяльність місцевих органів публічної влади щодо реалізації їхніх повноважень в інтересах держави та територіальних громад, демонструють сутність і соціальне призначення місцевої публічної влади в Україні» [14, с. 7].

Огляд доктринальних джерел, предметом дослідження яких є включно і принцип підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, свідчить про те, що різні інтерпретації досліджуваної категорії сформульовано в руслі одного методологічного підходу і враховують вихідне семантичне значення слова «принцип», на чому нами наголошувалося й раніше [15, с. 117], а саме воно інтерпретується як вихідна засада [7], основний світоглядний ідеал та цінність [8], основоположна засада, ідея [9], конституційно-правова основа [10-11], базова політико-правова ідея, орієнтир муніципально-правової ідеології [12].

Отже, аналіз вищенаведених інтерпретацій поняття «принцип підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб» свідчить про те, що вони сформульовані правниками в руслі визначеної нами вище методологічної парадигми у підході до розуміння принципу як основоположної ідеї, основного світоглядного ідеалу та цінності.

У цілому погоджуючись із вищенаведеними судженнями щодо досліджуваного принципу, дозволимо зробити деякі зауваження та уточнення, зокрема:

1) не можна повною мірою погодитися з тезою, що принцип підзвітності та відповідальності, поряд із народовладдям, законністю, гласністю, є засадою. Аби розглядати принцип підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб перед територіальними громадами як засаду чи основу, необхідно виходити з того, що суб'єкт законотворчості конституював засади у Розділі I Конституції України, що підтверджується самою його назвою. Отже, положення, відображені у цьому розділі, можна назвати принципами першого порядку, тобто засадами, або основами, конституційного ладу. Всі ж інші основоположні ідеї, закріплені у розділах II–XV Основного Закону та законах України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про службу в органах місцевого самоврядування» коректно називати принципами.

Із умовивідних положень, наведених нами вище, випливає висновок, що не всі конституційно-правові засади місцевого самоврядування є конституційними принципами, так само як і не всі конституційно-правові принципи є конституційними засадами муніципального самоврядування;

2) логічно хибною є інтерпретація поняття «принципи» як правил чи правил поведінки (тобто, по суті, норм права). При ототожненні цих категорій одне з досліджуваних понять – або ж «принципи», або ж «правила поведінки (норми)» – втрачає право на самостійне існування. Також методологічно невиправданим є зведення принципу до можливості (а по суті – до суб'єктивного юридичного права);

3) з огляду на значення принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у здійсненні народовладдя підтримуємо позицію тих правників, які пропонують включити принципи місцевого самоврядування до тексту Основного Закону держави, а саме внести зміни до ст. 140, доповнивши її новою частиною, що має містити перелік принципів місцевого самоврядування, закріплених суб'єктом законотворчості у ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», уникнувши при цьому дублювання тих основоположних ідей, котрі закріплені у Розділі I Конституції України. Наявність такої норми забезпечить конституювання принципів муніципального самоврядування та їхню підвищену стабільність.

Висновки. Врахування вищенаведених умовивідних положень надає можливість запропонувати таку дефініцію терміно-поняття «принцип підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб»: це законодавчо визначена основоположна, універсальна ідея, незаперечна вимога, що є загальнозначущою для органів державної влади, населення та інших суб'єктів права, являє собою підґрунтя для їх функціонування і зводиться до систематичного інформування жителів територіальної громади про діяльність органів та посадових осіб, надання періодичної звітності перед населенням, здійснення громадського контролю жителями територіальної громади.

Список використаних джерел

1. Leheza Y., Nalyvaiko L., Sachko O., Shcherbyna V., Chepik-Trehubenko O. Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*. 2022. No. 11(2). P. 55–79. URL: <https://www.iushumani.org/index.php/iushumani/article/view/312>.
2. Nalyvaiko L. R. Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský Politický a Právní Diskurs*. 2014. Svazek 1. 4. vydání. S. 51–62.
3. Серьогіна С. Г. Удосконалення місцевого самоврядування в Україні в умовах демократизації та консолідації суспільства. *Право України*. 2014. № 4. С. 107–115.
4. Батанов О. В. Місцеве самоврядування в умовах глобалізації. *Міждисциплінарні гуманітарні студії. Серія : Правничі науки*. 2014. Вип. 1. С. 5–14. URL: http://history.org.ua/JournALL/mgumstud/mgumstud_2014_1_1/2.pdf.
5. Боняк В. О. «Конституційно-правові засади», «конституційно-правові основи» та «конституційно-правові принципи»: співвідношення понять. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 64–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvduvs_2015_2_10.
6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр/#Text>.
7. Проблеми функціонування місцевих рад та їх виконавчих органів : монографія ; за ред. Ю. М. Тодици. Харків : Право, 2009. 540 с.
8. Федоренко В. Л. Принципи місцевого самоврядування в Україні: поняття, зміст і система. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2(10). С. 43–49.
9. Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. ; за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Харків : Право, 2008. 416 с.
10. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства. Харків : Одісей, 2006. 352 с.
11. Моргун В. В. Конституційно-правові основи місцевого самоврядування в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2018. С. 66–68. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_11_2018/pdf/28.pdf.
12. Фролов О. О. Сутність принципів місцевого самоврядування. *Право та інновації*. 2015. № 4(12). С. 164–168.
13. Грищук М. В. Принципи місцевого самоврядування як основні засади організації та функціонування місцевого самоврядування: політико-правовий аналіз. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/263/app-37_Grischuk_M_V_%28266-270%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
14. Калиновський Б. В. Місцева публічна влада в Україні: конституційно-правові засади функціонування та розвитку : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 39 с.
15. Боняк В. О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2015. 372 с.

Надійшла до редакції 26.05.2023

References

1. Leheza, Y., Nalyvaiko, L., Sachko, O., Shcherbyna, V., Chepik-Trehubenko, O. (2022) Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*. No. 11(2). pp. 55–79. URL: <https://www.iushumani.org/index.php/iushumani/article/view/312>.
2. Nalyvaiko, L. R. (2014) Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský Politický a Právní Diskurs*. Svazek 1. 4. vydání. pp. 51–62.
3. Serohina, S. H. (2014) Udokonalennia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini v umovakh demokratyzatsii ta konsolidatsii suspilstva [Improvement of local self-government in Ukraine in conditions of democratization and consolidation of society]. *Pravo Ukrainy*. № 4. pp. 107–115. [in Ukr.].
4. Batanov, O. V. (2014) Mistseve samovriaduvannia v umovakh hlobalizatsii [Local self-government in the conditions of globalization]. *Mizhdystsiplinarni humanitarni studii. Seria : Pravnychi nauky*. Vyp. 1. pp. 5–14. URL: http://history.org.ua/JournALL/mgumstud/mgumstud_2014_1_1/2.pdf. [in Ukr.].
5. Boniak, V. O. (2015) «Konstytutsiino-pravovi zasady», «konstytutsiino-pravovi osnovy» ta «konstytutsiino-pravovi pryntsyipy»: spivvidnoshennia poniat [«Constitutional-legal foundations», «constitutional-legal foundations» and «constitutional-legal principles»: correlation of concepts]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2. pp. 64–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2015_2_10. [in Ukr.].
6. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [On local self-government in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.05.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вп/#Text>. [in Ukr.].
7. Problemy funktsionuvannia mistsevykh rad ta yikh vykonavchych orhaniv [Problems of functioning of local councils and their executive bodies] : monohrafiia ; za red. Yu. M. Todyky. Kharkiv : Pravo, 2009. 540 p. [in Ukr.].
8. Fedorenko, V. L. (2017) Pryntsyipy mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: poniattia, zmist i systema [Principles of local self-government in Ukraine: concept, content and system]. *Istoryko-pravovyi chasopys*. № 2(10). pp. 43–49. [in Ukr.].
9. Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional law of Ukraine] : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. ; za red. V. P. Kolisnyka ta Yu. H. Barabasha. Kharkiv : Pravo, 2008. 416 p. [in Ukr.].
10. Liubchenko, P. M. (2006) Konstytutsiino-pravovi osnovy rozvytku mistsevoho samovriaduvannia yak instytutu hromadianskoho suspilstva [Constitutional and legal foundations of the development of local self-government as an institution of civil society]. Kharkiv : Odisey. 352 p. [in Ukr.].
11. Morhun, V. V. (2018) Konstytutsiino-pravovi osnovy mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Constitutional and legal foundations of local self-government in Ukraine]. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy*. Kharkiv. pp. 66–68. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_11_2018/pdf/28.pdf. [in Ukr.].
12. Frolov, O. O. (2015) Sutnist pryntsyipiv mistsevoho samovriaduvannia [The essence of the principles of local self-government]. *Pravo ta innovatsii*. № 4(12). pp. 164–168. [in Ukr.].
13. Hryshchuk, M. V. Pryntsyipy mistsevoho samovriaduvannia yak osnovni zasady orhanizatsii ta funktsionuvannia mistsevoho samovriaduvannia: polityko-pravovyi analiz [Principles of local self-government as the basic principles of organization and functioning of local self-government: political and legal analysis]. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/263/app-37_Grischuk_M_V_%28266-270%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y. [in Ukr.].
14. Kalynovskiy, B. V. (2017) Mistseva publiczna vlada v Ukraini: konstytutsiino-pravovi zasady funktsionuvannia ta rozvytku [Local public power in Ukraine: constitutional and legal principles of functioning and development] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.02 / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv. 39 p. [in Ukr.].
15. Boniak, V. O. (2015) Orhany okhorony pravoporiadku Ukrainy v suchasnomu vymiri: konstytutsiino-pravovyi aspekt [Law enforcement bodies of Ukraine in the modern dimension: constitutional and legal aspect]. Dnipropetrovsk : Lira LTD. 372 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Valentyna Boniak. Pluralism of scientific approaches to the definition of the principle of accountability and responsibility of local self-government bodies and their officials. The approaches to defining the term «the principle of accountability and responsibility of local self-government bodies and their officials» available in modern jurisprudence have been considered, and the author's definition of the studied concept has been formulated based on the analysis of doctrinal sources.

Arguments are given in favor of distinguishing the principles of the first order, i.e., the principles or foundations of the constitutional system, enshrined in Chapter I of the Constitution of Ukraine, and other fundamental ideas enshrined in Chapters II–XV of the Basic Law, which can be correctly called principles.

The position of those lawyers who propose to include the principles of local self-government in the text of the Basic Law of the state is supported. It is proposed to amend Art. 140 of the Constitution of Ukraine, to supplement it with a new part, which should contain a list of principles of local self-government, established by the subject of law-making in Art. 4 of the Law of Ukraine «On Local Self-Government in

Ukraine». It is substantiated that the existence of such a norm will ensure the constitution of the principles of municipal self-government and their increased stability.

A definition of the term «principle of accountability and responsibility of local self-government bodies and their officials» is proposed: this is a legally defined basic, universal idea, an undeniable requirement that is of general significance for state authorities, the population and other legal subjects, is the basis for their functioning and is reduced to the systematic informing of residents of the territorial community about the activities of bodies and officials, provision of periodic reporting to the population, implementation of public control by residents of the territorial community.

Keywords: *democracy, rule of law and legality, principle of accountability and responsibility, territorial community, local self-government bodies, decentralization of power, control, supervision.*

УДК 94 (321+342)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-54-58

Сергій БОСТАН[©]

доктор юридичних наук, професор
(Національний університет
«Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя, Україна)

ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ СТАТОЛОГІЇ (НАУКИ ПРО ДЕРЖАВУ)

У статті розкриваються такі складові науки про державу – статології, як об'єкт і предмет. Об'єктом статології визначається людське суспільство як частина соціальної реальності, що породжує державу і детермінує усі її властивості залежно від особливостей свого історичного розвитку. Доведено, що до визначення предмета науки про державу є різні підходи: одні вчені таким предметом вважають «державу», інші – «державу та державність», треті – «державну дійсність». Автор погоджується з думкою, що предметом статології є держава, але її необхідно розуміти в найбільш широкому сенсі – як історично зумовлену форму загального буття людей, що знаходить своє віддзеркалення в органічно побудованій, цілісній та одночасно багатогранній підсистемі суспільства, в котрій відображаються притаманні йому соціальні, економічні, політичні, правові, ментальні, естетичні, психологічні та інші властивості.

Ключові слова: *держава, наука про державу, статологія, об'єкт статології, предмет статології.*

Постановка проблеми. Події, що відбуваються сьогодні у світі, зумовлюють гостру необхідність у науковому переосмисленні місця та ролі держави у сучасному суспільстві. Це, однак, неможливо ефективно зробити, оскільки досі немає окремої, самостійної науки про державу, що давала б комплексне уявлення про цей надважливий соціальний інститут. Вважаючи інституціалізацію науки про державу одним із актуальних наукових завдань сьогодення, ми розробили певний алгоритм цього процесу, деякі аспекти котрого вже оприлюднені. Зокрема, в опублікованому раніше дослідженні, предметом якого була назва «науки про державу» і в якому ми дійшли висновку, що таким її «ім'ям» має бути «статологія» [1]. Пропонуючи таке найменування, зокрема замість більш звичної для українців назви «державознавство», ми виходили з того, що «статологія» («*держава+наука*» = «*stato+logos*»), по-перше, точніше виражає зміст нової науки, адже остання – це не тільки комплекс теоретичних знань («державознавство = держава+знання»), а й відповідна інституційна структура з людським і матеріальним потенціалом, що виробляє ці знання та впроваджує їх у практику. По-друге, термін «статологія» сприяє лінгвістичному виходу державознавчої науки за вузькі межі певної групи слов'янських країн, у яких більш прийнятним є термін «державознавство», та її інтеграції у широку наукову спільноту. Оскільки «наука про державу» з відповідною назвою в західній науці ще не сформована, то просування нами такої науково-понятійної пропозиції наразі, коли Україна у світі користується неабияким авторитетом, могло б

© С. Бостан, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9959-0888>

s_bostan@ukr.net

статті також свідченням наукового лідерства вітчизняних вчених у процесі інституціалізації науки про державу у світовому масштабі.

Але визначення назви «науки про державу» є лише початком – треба йти далі, пропонуючи цілісне бачення «статології» як науки, котра має бути не «віртуальним» комплексом знань про державу, «розпорошеним» багатьма науками, а самостійною комплексною, міждисциплінарною за змістом, системою, котра, окрім назви, повинна мати такі визначені елементи, як: а) об'єкт і предмет; б) джерельна та методологічна бази; в) змістовно-дисциплінарна структура, що детермінує наукову дисципліну (спеціальність) із відповідними науковими напрямками, профільними галузями, освітньо-науковими та освітньо-професійними спеціальностями, спеціалізаціями; г) організаційно-інституційне та кадрове забезпечення; д) взаємозв'язок «статологічних» знань із практикою тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Як у випадку з визначенням назви «науки про державу», слід констатувати, що цілеспрямованих досліджень у руслі вищезазначених проблем не здійснювалося, але заради справедливості відзначимо, що їхні окремі аспекти знайшли певне відображення в деяких державознавчих публікаціях початку століття (М. Дамірлі) [4], а також у більш наближених до нашого часу виданнях [2; 5; 12]. Зміст останніх наочно свідчить про те, що рівень дослідження проблеми ідентифікації науки про державу, де зроблені лише перші кроки, необхідно суттєво підвищити.

Продовжуючи вже розпочату у цьому напрямку науково-дослідну роботу, в статті ми поставили собі за мету визначити об'єкт та предмет статології, дати їм комплексну характеристику.

Виклад основного матеріалу. Найлегшою з вищезазначеного є відповідь на запитання щодо об'єкта статології. Виходячи з того, що об'єктом будь-якої науки та навіть окремої її теми є певне соціальне явище, котре породжує предмет та слугує його системним середовищем, очевидним *об'єктом статології є людське суспільство як частина соціальної реальності, що породжує державу і визначає усі її властивості залежно від особливостей свого історичного розвитку.*

На запитання, що є предметом статології, з одного боку, відповідь дуже проста: це держава як певна частина суспільства, тобто певна сторона (грань) об'єкта. З іншого боку, це питання досить складне з огляду на суперечливість понятійного розуміння самої держави як суспільного явища. Це, в свою чергу, зумовлює і різні підходи щодо розуміння предмета самої науки про державу.

Перший підхід представляє одеська школа «загальнотеоретичної юриспруденції» (Ю. Оборотов, А. Крижановський), котра апріорі сприймає державознавство (саме цей термін для позначення «науки про державу» використовують українські вчені) як певний комплекс теоретичних знань про державу, що «знаходяться у тілі» теоретичної юриспруденції. З цього приводу, зокрема, Ю. Оборотов писав, що «проблема об'єктів юриспруденції долається, якщо виходити з того, що право (правове) і держава (державне) сполучаються в юриспруденції і предметно розгортаються за такими напрямками, як правознавство та державознавство» [6, с. 6]. Тобто опосередковано держава визнається як предмет «державознавства», але останнє не є самостійною наукою, а лише «напрямом юриспруденції».

Інший підхід відображений у багатотомній Юридичній енциклопедії, в якій автори В. Погорілко та С. Бобровник у відповідній статті визначили «державознавство» як «науку про державу, її походження, сутність, ознаки, типи, форми, функції, механізми, основні закономірності і фактори розвитку, її інститути» [7, с. 164]. З вищенаведеного виходить, що до предмета державознавства автори відносять державу, котра має певні складові, що детальніше характеризують окремі сторони як держави, та і самого предмета. У наступному ж реченні вони стверджують: «Д. (слід розуміти, скорочено – «державознавство» – С.Б.) є предметом кількох наук, насамперед, філософії, історії, політології, загальної теорії держави і права, конституційного права» [7]. Якщо порівняти ці два речення (твердження), то в їхньому змісті ми бачимо кілька суперечливих думок: в одному випадку предметом державознавства є держава, а в іншому – саме державознавство «є предметом ряду наук».

З цього приводу зазначимо, по-перше, що у згаданому контексті «державознавство» як наука про державу не може бути предметом інших наук, адже за логікою наука може бути предметом іншої науки досить рідко, зокрема тоді, коли мова

йде про певну комплексну інтегративну науку. По-друге, таке твердження мало б сенс, якби «Д.» означало не «державознавство», а «державу». Тоді, дійсно, на момент написання вищевказаної статті (кінець 90-х рр. ХХ ст.), та й на сьогодні держава виступає предметом не тільки філософії, історії, політології, загальної теорії держави і права, конституційного права, а й адміністративного та міжнародного права, соціології, публічного управління, економіки тощо. Іншими словами, вироблені знання про державу «розпорошені» іншими, такими, що вивчають ті чи інші аспекти держави, науками, і вести мову про «державознавство» як самостійну науку про державу не можна. Така наука повинна мати свій єдиний предмет, а не задовольнятися віртуально зібраною сукупністю таких предметів із інших наук.

У цьому ж дусі, але чіткіше, висловлювався автор підручника «Державоведіння» В. Чиркін, котрий визначив предмет «державоведіння» («государствоведения») як «поняття держави і державності, виникнення і тенденції розвитку держави і її інститутів, взаємовідносини держави з іншими громадськими явищами і в структурі зв'язків: держава – суспільство – колектив – людина, держава і економіка, держава і соціальні відносини, держава і політика, держава і ідеологія, організація, функції і методи діяльності держави і її різних органів, роль посадовців і державних службовців, співвідношення держави і місцевого самоврядування» [11, с. 11]. Таке саме розуміння змісту зазначеного предмета – й у авторів підручника «Державознавство» за загальною редакцією В. Сухоноса [5, с. 12].

Наведене викликає багато запитань, але стосовно такого розуміння предмета науки про державу досить влучно ще на рубежі ХХ-ХХІ століть висловився М. Дамірлі. У його рецензії на перше видання підручника В. Чиркіна «Державоведіння», він, зокрема, зазначив: «Поза сумнівом, у цьому описі рельєфно вказані важливі питання, що входять до кола вивчення державоведіння, – але відсутнє головне – більш цілісне визначення його предмета. З огляду на те, що державоведіння є ... комплексною наукою, до сфери інтересів якої входить уся сума державознавчих знань, авторіві ... не слід було детально перераховувати окремі питання, що входять до предмета цієї науки. Такий підхід помітно звучує предмет державоведіння, зводячи його лише до певної групи питань. Тому видається доцільним інше визначення предмета державоведіння. Це – усі явища, що належать до сфери державного життя суспільства, що у своїй сукупності утворюють державну дійсність» [3].

Таким чином, ми бачимо, що одні вчені предметом «науки про державу» вважають «державу» з деякими нюансами (Ю. Оборотов, А. Крижановський, В. Погорілко та С. Бобровник), інші – «державу та державність» (В. Чиркін, В. Сухонос), треті – «державну дійсність» (М. Дамірлі). Із цього переліку оптимальною вважаємо думку тих фахівців, які предметом «науки про державу» визначають саме державу, що є цілком логічним. Щодо «державності» та «державної дійсності», то у нас є сумніви стосовно їх визначення як таким предметом, оскільки за своїм обсягом та змістом вони є похідними від держави і, відповідно, тією чи іншою стороною входять до цього поняття або ж «супроводжують» його.

Набагато складнішим у цьому пізнавальному процесі є питання про те, що являє собою держава як *предмет статології*, адже відомо, що визначень держави досить багато. Наразі в суспільних науках (юриспруденції та політології) переважають такі традиційні дефініції визначення держави, що відображають, наприклад, державу як «суверенну політико-територіальну організацію публічної влади, певних соціальних сил (класів, груп, усього народу), що має апарат управління і примусу, робить свої веління загальнообов'язковими та вирішує як класові, так і загальносоціальні завдання» [9, с. 63], або як «форму організації політичної влади, яка покликана впорядкувати суспільні відносини на певній території» [10, с. 32], або ж як «публічний, політико-територіальний механізм організації суспільства, що має суверенітет, який забезпечується за допомогою права та спеціальної системи оподатковування» [5, с. 17] тощо.

Такі визначення держави мають право на існування, але, на нашу думку, вони є дещо односторонніми, оскільки відображають лише одну з багатьох сторін держави – переважно політичну. Парадоксальним у цій ситуації є те, що й абсолютна більшість юристів саме так «політологічно» сприймає державу, не звертаючи увагу на те, що ця «політико-територіальна організація» в першу чергу є «юридичною організацією». У цьому сенсі ми намагалися визначитися раніше, коли детермінували державу як «універсальну публічну та суверенну організацію володарювання, яка складається зі

спеціально створених органів і установ, що володіють правом встановлення певного правопорядку, його підтримання та захисту, у тому числі, за допомогою примусових засобів» [8, с. 51], але, слід визнати, повністю від тієї ж односторонності не відійшли.

Сьогодні ми дивимося на це ширше, розуміючи, що держава, яка є «відбитком» суспільства, – явище багатогранне, в котрому окремими гранями проявляються, як вже зазначалося, усі властивості (риси) цього суспільства. З огляду на це **як предмет статології** ми визначаємо **державу** як історично зумовлену форму загального буття людей, що знаходить своє віддзеркалення в органічно побудованій, цілісній та одночасно багатогранній підсистемі суспільства, в котрій відображаються притаманні їй соціальні, економічні, політичні, правові, ментальні, естетичні, психологічні та інші властивості.

Вищенаведена узагальнена дефініція відображає державу на рівні філософського розуміння, і є цілком логічним, що вона відрізняється від інших наявних визначень, котрі зазвичай відображають лише один бік держави. Але саме таке сприйняття останньої має стати базовим для визначення предмета статології, зміст якого, в свою чергу, має конкретизуватися, зокрема, через призму тих сторін (граней) держави, що є її складовими частинами.

Висновки. Підбиваючи підсумки, можна констатувати, що формування окремої самостійної науки про державу є наразі важливою практичною потребою. Назвою цієї науки має бути статологія; об'єктом – суспільство як частина соціальної реальності, а предметом – держава як багатогранне соціальне явище, в якому окремими гранями проявляються усі властивості (риси) суспільства. На базі цього має бути визначена тематична структура «статології» як внутрішньо узгодженої, логічно побудованої системи взаємопов'язаних напрямів досліджень, за якими можливо пізнання всіх сторін буття держави – на філософському, соціологічному, галузевому теоретичному та галузевому прикладному рівнях. Ця теоретична ієрархія, у свою чергу, надає можливість для побудови дисциплінарної структури самої науки, визначення її елементів та взаємозв'язку між ними. Прийняття такої структури має велике значення, адже саме її елементи є тими частинами предмета, що визначають більш конкретизовані завдання дослідження, спрямовані на пізнання предмета статології в цілому. Зазначений аспект проблеми як один із найбільш актуальних у цьому контексті потребує подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Бостан С. К. До питання про назву «науки про державу»: проблеми та перспективи ідентифікації. *Соціологія права*. 2022. № 3–4. С.26–30.
2. Бостан С. К. Інтегративні основи науки про державу. *Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали Міжнародної науково-практ. конф., присвяченої 10-річчю створення Інституту управління та права Запорізького національного технічного університету (м. Запоріжжя, 20 трав. 2017 р.)*. Запоріжжя : Просвіта, 2017. Т. 1. С. 201–204.
3. Дамирли М. А. Рецензия на учебник: Чиркин В.Е. Государствоведение : Учебник. Москва : Юрист, 1999. 400 с. *Правоведение*. 2000. № 3. С. 249–251.
4. Дамирли М. А. Государствоведение: понятие, предмет и система. *Актуальные проблемы теории права и государства : межвузовский сб. науч. трудов*. Калининград, 2001. Вып. 1. С. 22–30.
5. Сухонос В., Сухонос В., Куліш А., Білокінь Р. Державознавство : підруч. для студ. спец. 081 «Право»; за ред. В. Сухоноса. Суми : Університетська книга, 2021. 491 с.
6. Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция как наука и учебная дисциплина. *Общетеоретическая юриспруденция : учеб. курс / Оборотов Ю. Н. и др.*; под ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса : Феникс, 2011. С. 5–13.
7. Погорілко В. Ф., Бобровник С. В. Державознавство. *Юридична енциклопедія* : в 6-и т. Київ, 1999. Т. 2. С. 164.
8. Бостан С. К., Гусарев С. Д., Пархоменко Н. М. та ін. Теорія держави і права : навч. посібник. Київ : Академія, 2013. 348 с.
9. Зайчук О. В., Засць А. П., Журавський В. С. та ін. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. ; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
10. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
11. Чиркин В. Е. Государствоведение : учеб. Москва : Юрист, 2000. 384 с.
12. Чиркин В. Е. Государствоведение как отрасль знания и учебная дисциплина. *Государство и право*. 2008. № 4. С.13–20.

Надійшла до редакції 30.05.2023

References

1. Bostan, S. K. (2022) Do pytannya pro nazvu «nauky pro derzhavu»: problemy ta perspektyvy identyfikatsiyi [On the question of the name «science of the state»: problems and prospects of identification]. *Sotsiologiya prava*. № 3–4. pp. 26–30. [in Ukr.].
2. Bostan, S. K. (2017) Intehrativni osnovy nauky pro derzhavu [Integrative foundations of the science of the state]. *Aktualni problemy derzhavno-pravovoho rozvytku Ukrainy v konteksti intehratsiynykh protsesiv : materialy Mizhnarodnoi naukovy-prakt. konf., prysviachenoj 10-richchju stvorennia Instytutu upravlinnia ta prava Zaporizkoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu* (m. Zaporizhzhia, 20 trav. 2017 r.) Zaporizhzhia : «Prosvita». Vol. 1. pp. 201–204. [in Ukr.].
3. Damirli, M. A. (2000) Retsenziya na uchebnik: Chirkin V.Ye. Gosudarstvovedeniye : Uchebnik. M. : Yurist, 1999. 400 s [Review of the textbook: Chirkin V.E. State Studies: Textbook. Moscow : Yurist, 1999. 400 p.]. *Pravovedeniye*. № 3. pp. 249–251. [in russ.].
4. Damirli, M. A. (2001) Gosudarstvovedeniye: ponyatiye, predmet i sistema [State studies: concept, subject and system]. *Aktualnyye problemy teorii prava i gosudarstva : mezhvuzovskiy sb. nauch. trudov*. Kalininhrad. Issue. 1. pp. 22–30. [in russ.].
5. Sukhonos, V., Sukhonos, V., Kulish, A., Bilokin, R. (2021) Derzhavoznavstvo [State studies] : pidruch. dlya stud. spets. 081 «Pravo» ; za red. V. Sukhonosa]. Sumy : Universytetska knyha. 491 p. [in Ukr.].
6. Oborotov, Yu. N. (2011) Obshcheteoreticheskaya yurisprudentsyya kak nauka i uchebnaya distsyplina [General theoretical jurisprudence as a science and academic discipline]. *Obshcheteoreticheskaya yurisprudentsyya : uchebnyy kurs / Yu. N. Oborotov i dr. ; pod red. Yu. N. Oborotova*. Odesa : Feniks. pp. 5–13. [in russ.].
7. Pohorilko, V. F., Bobrovnyk, S. V. (1999) Derzhavoznavstvo [State studies]. *Yurydychna entsyklopediya*. : v 6 t. Kyiv. Vol. 2. P. 164. [in Ukr.].
8. Bostan, S. K., Husariyev, S. D., Parkhomenko, N. M. ta in. (2013) Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law] : navch. posibnyk. Kyiv : Akademiia. 348 p. [in Ukr.].
9. Zaichuk, O. V., Zaiets, A. P., Zhuravskiy, V. S. ta in. (2008) Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs [Teoriya derzhavy i prava : Academic course] : pidruch. ; za red. O. V. Zaichuka, N. M. Onishchenko. 2-e vyd., pererob. i dop. Kyiv : Yurinkom Inter. 688 p. [in Ukr.].
10. Topolevskyy, R. B., Fedina, N. V. (2020) Teoriya derzhavy i prava [Theory of the state and law] : navch. posibnyk. Lviv : LvDUVS. 268 p. [in Ukr.].
11. Chirkin, V. Ye. (2000) Gosudarstvovedeniye [State studies] : ucheb.. Moscow : Yurist. 384 p. [in russ.].
12. Chirkin, V. Ye. (2008) Gosudarstvovedeniye kak otrasl znaniya i uchebnaya distsyplina [State studies as a branch of knowledge and academic discipline]. *Gosudarstvo i pravo*. № 4. pp.13–20. [in russ.].

ABSTRACT

Sergii Bostan. Object and subject of statology (science of the state). The article reflects the author's vision of the object and subject of statology as the science of the state. The object of statology defines human society as a part of social reality that gives rise to the state and determines all its properties depending on the peculiarities of its historical development. The author points out that there are different approaches to defining the subject matter of the science of the State. The first approach defines the subject matter of State science as a certain complex of theoretical knowledge about the State which is an integral part of theoretical jurisprudence (Yu. Oborotov, A. Kryzhanovskiy). Another approach defines «state studies» as the science of the state, which is at the same time the subject of a number of other sciences: first of all, philosophy, history, political science, general theory of state and law, constitutional law (V. Pogorilko and S. Bobrovnyk). The third approach defines the subject of state studies as «the state and statehood» (V. Chirkin, V. Sukhonos), and the fourth – «state reality» (M. Damirli). It is concluded that the optimal opinion is that of those specialists who define the State as the subject of «science of the State». «Statehood» and «State reality» raise the author's doubts about their definition as such a subject, since by their scope and content they are derived from the State. Since the state, as an «imprint» of society, is a multifaceted phenomenon in which all the properties (features) of this society are manifested as separate facets, then the state, as a subject of statology, should be understood as a historically determined form of the general existence of people, which is reflected in an organically constructed, an integrated and at the same time multifaceted subsystem of society, which reflects its inherent social, economic, political, legal, mental, aesthetic, psychological and other properties.

Keywords: state, science of the state, statology, object of statology, subject of statology.

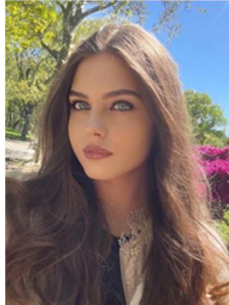
УДК 342.36

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-59-63

Аріф ГУЛІЄВ[©]

доктор юридичних наук, професор, Заслужений працівник освіти України (Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», м. Київ, Україна)

Марія РОЗОВА[©]

студентка філософського факультету (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна)

ОБРАЗ ХЮРРЕМ СУЛТАН У ПРАВОВИХ ПАМ'ЯТКАХ

Османська імперія була найбільш могутньою у військовому аспекті державою, країною з ефективною структурою державного управління і судовою системою, що базувалася на постулатах ісламу, але водночас у вищезазначений період уряд декларував політику віротерпимості, котра існувала не лише де-факто, а й де-юре. Зокрема, історичні лідери мали потужний вплив на формування тенденцій у світовому мистецтві.

Ключові слова: Близький схід, мистецтво, султанат, політика, лідерство, Османська імперія, меритократія, жіночий султанат.

Постановка проблеми. Визнання ісламу в Османській імперії мало свої специфічні риси, що передбачає окремий розгляд цього питання. У XVI – на початку XVII ст. Османська імперія була найбільш могутньою у військовому аспекті державою, країною з ефективною структурою державного управління і судовою системою, що базувалася на постулатах ісламської віри. Османська імперія породила видатних правителів, але з точки зору релігійного просвітлення найбільш визначним є чоловік Хюррем султан Сулейман I Кануні – інтелектуал і мусульманський теолог. Його внесок у розвиток шариатського законодавства та ісламського богослов'я є колосальним. У вищезазначений період Османська імперія офіційно декларувала політику віротерпимості, котра існувала не лише де-факто, а й де-юре.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Мусульманські богослови і вчені по-різному тлумачили заповідь джихаду. З розквітом Османської імперії поступово зникає чіткий поділ між прибічниками інших релігій. Яскравим прикладом є султан Сулейман I – чоловік Хюррем, за правління якого уряд не насаджував насильно іслам і не пригнічував інші релігії [1, р. 70 – 72], включаючи християнство.

Мета статті – аналіз образу Хюррем султан у правових пам'ятках та його подальшого впливу на державно-правові відносини.

Виклад основного матеріалу. Водночас саме за часів Сулеймана I активно практикується суспільно-релігійна система девширме [2, с. 287]. Система полягає у наборі хлопців із християнських сімей для їх подальшого виховання та несення ними служби у статусі капікул (Karıkuļu Süvarileri). У присутності священика та кадї ім'я та походження хлопця записували до реєстру, після чого над юнаком проводили обряд обрізання, а також обряд прийняття ісламу були обов'язковими для всіх без винятків. Після того як юнаки вимовили шахаду їх відвозили до Константинополя, де вони виховувалися, а виховання базувалась на законах шариата, як і у гаремі. Талановиті та здібні юнаки здобували освіту в ендеруні, школі при палаці Топкапи або у будинку одного з пашів і поступали згодом

© А. Гулієв, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0150-533X>
arifguliyev@ukr.net

© М. Розова, 2023

mariarozova888@gmail.com

на урядову службу як урядовець. Решту відправляли до провінцій, багато з них перебували на службі у палаці, де виконували функції садівника, будівельника або матроса. Однак більшість з них ставали яничарами та виконували військові функції. Одним з найвідоміших архітекторів та інженерів був Мімар Сінан, котрий успішно пройшов через релігійно-освітню практику девширме і завоював довіру правителя та Хюррем [3, с. 36].

Наступним обов'язком мусульманина є закят – податок на майно та доходи, спрямований на потреби громади, що розподіляється серед бідних. В османському султанаті валіде, хасекі та фаворитки султана здійснювали закят у вигляді добровільних пожертвувань у каси та будівництво мечетей, медресе. Так, Хюррем виступила ініціатором спорудження мечеті, будівництво котрої завершилось у 1539 р. Видатний архітектор Сінан став автором проекту [4, с. 268]. Мечеть розташувалася в центрі Стамбула, де раніше був невільничий ринок. Через рік у цьому ж місці також з ініціативи Хюррем було створено медресе. Мечеть стала частиною великого релігійного комплексу: з'явилися школи та лікарня, їдальня, хамам, а внутрішнє подвір'я, що оточене купольною галереєю прикрасили вишуканим фонтаном.

Наступним невід'ємним релігійним аспектом у султанаті було вивчення арабської мови. В першу чергу мешканці палацу опановували її задля вивчення Корану, адже в оригіналі священна книга записана арабською мовою [5]. Для мусульман Коран – пряма мова Аллаха, звернена до Мухаммада, а пророка до всіх людей. У проповідях Корану віруючі мусульмани знаходять відповіді на контрверсійні питання, вихід із складних ситуацій, прибічники ісламу текстами Корану часто виправдовують свої вчинки. Щодо релігійних елементів інтер'єру, зауважимо, що написи на стінах султанського гарему представлялися газелями та рубаями, присвяченими султанами своїм наложницям. Стіни гарему прикрашала арабська в'язь [6] – хадисами, а також сури з Корану, які нагадували не тільки мешканкам гарему, але й самому султану про те, що він має пам'ятати і знати свої межі.

Коран регулює сімейний аспект життя: згідно ісламській традиції жінка створена Аллахом для натхнення чоловіка, але водночас у Корані визнаються права жінки: чоловік зобов'язаний ставитися до дружини з повагою та дбайливо, засуджується надмірна жорстокість чоловіка до дружини, обумовлюються майнові права жінки зокрема право на на спадок. Згідно ісламській традиції чоловік повинен фінансово підтримувати дружину та піклуватися про неї, а жінка зобов'язується продовжувати рід та гідно виховувати дітей. У ісламі жінка насамперед – матір. У сурі «Лукман», чотирнадцятий аят сказано наступне: «Рай знаходиться під ногами матерів». Даний аят вказує, що іслам ставить жінку на найвище місце. Доречно згадати слова історика Гарольда Лемба щодо цього питання. Він стверджував [7, с. 32], що Сулейман I глибоко шанував свою матір, як цього вимагає релігія. Тож у соціальних принципах магометанства знайшов свій відгомін патріархально-родовий уклад. Усі мусульмани рівні перед Господом, але майнові відмінності, багатство і злидні визнаються природним фактом, встановленим Аллахом. Біля витоків ісламу, ми спостерігаємо, що в основі даних переконань полягає християнське світорозуміння, але адаптований до більш первісного суспільного ладу, а саме до родоплемінного устрою арабів адже ідеологія арабів більш доступна для широкого загалу благочестивих, насамперед для азіатських кочівників.

Загадковою постаттю Хюррем надихалися художники та поети. Подробиці життя Хюррем до потрапляння у гарем з'являються у художній літературі XIX століття. Історики та письменники вже сотні років дискутують про життя Роксолани, сперечаються щодо зовнішності хасекі та відомостей про ранній етап життя, пропонують найрізноманітніші версії про те, як Хюррем опинилась у гаремі султана. Згідно з польською літературною традицією, її справжнє ім'я Олександра, вона була донькою рогатинського священика Гаврила Лісовського. В українській літературі XIX століття її називають Анастасією. За версією Михайла Орловського, викладеної в історичній повісті «Роксолана або Анастасія Лісовська» у 1882р., вона була родом не з Рогатина, а з Чемерівця.

У 1919 році український письменник Осип Назарук, перебуваючи у Кам'янці-Подільському, написав історичну повість «Роксолана. Дружина халіфа та падишаха, завойовника та законодавця». О. Назарук зазначав, що «польський посол Твардовський, який був у Царгороді у 1621 році, чув від турків, що Роксолана родом із Рогатина, а поет Михайло Гославський стверджував, що Хюррем родом з Поділля. Про те, що Анастасія Лісовська, “з Чемерівців родом”, йдеться у новелі Михайла Орловського “Роксолана, або

Анастасія Лісовська”, надрукованій у “Подільських епархіальних відомостях” 1882 року. Британський історик-сходознавець Лорд Кінрос, автор праці “Розквіт і занепад Османської імперії”, писав про Хюррем наступне: “Протягом двох останніх десятиліть Сулейман більше, ніж будь-коли, підпав під вплив чар своєї слов'янської фаворитки і широко відомої європейцям як Роксолана. Полонянка з Галичини, донька українського священика отримала від турків прізвисько Хюррем за свою щасливу посмішку та веселу вдачу”. Сучасник Хюррем Ганс Дерншвам, який прибув до Стамбула у 1555 році писав [8]: “Сулейман більше за інших наложниць полюбив цю дівчину з слов'янським корінням. Хюррем же змогла отримати документ про свободу та стати його законною дружиною у палаці. Крім султана Сулеймана I, немає в історії падишаха, який настільки прислухався б до думки своєї дружини. Що б вона не побажала, він одразу виконував”. В Україні та за її межами користується історичний роман письменника Павла Загребельного: “Хуррем не думала про смерть і не боялася її. Смерть не для неї і не для її дитяти. То для інших, найперше для чоловіків. Вони живуть з думкою про смерть, постійною і невичерпною, для них вона буває пишна, або ніяка, а то й ганебна. Жінки не вмирають. Вони просто зникають, як птахи, квіти або хмаринки під сонцем. По собі полишають дітей, життя, цілий світ. Завжди носять той світ у собі, наповнені ним і переповнені, тому й всемогутні.”

Зокрема, у творі П. Загребельний писав про бунтівний характер дівчини: «Гніздилося це в неї в душі в такому безладді, що навіть суворий вчитель Ієронім Скарбський, до якого посилав її Гаврило Лісовський в очікуванні чудес від своєї єдиної дочки, не зміг навести в тій душі хоч якийсь порядок, а навпаки ще більше розбурхав”. У хрестоматіях української літератури часто зауважують, що “Письменник зобразив Роксолану як національну героїню, яка сконденсувала у своєму характері найістотніші риси національної свідомості”. Османи прозвали кохану султана Сулеймана Кануні Хюррем – “та що сміється, щаслива”, дівчиною, яка дає дарує посмішку і радість, але для Павла Загребельного ця життєрадісна дівчина стає вічною мученицею, котра приречена сидіти у чотирьох стінах палацу: “в обіймах тирана, заточеної в золоту клітку неволі”. Дослідниця історії Османської імперії О. Шутко рекомендує читачам “Роксолани” П. Загребельного ставитись до цієї книги з певною часткою скептицизму [9]. Зазначимо, що українська література змальовує образ Хюррем у позитивному світлі, якою традиційно вважається Роксолана. Письменники втілюють в її постаті благочестиві риси характеру, такі як жіночність, розум, допитливість, патріотизм, турботливість, доброта тощо. Щодо образотворчого мистецтва, то Хюррем зображували художники, але згідно легендам вони ніколи її не бачили, а картини писали керуючись розповідями євнухів та слуг.

На сьогодні збереглося не більше п'яти портретів хасекі, написаних її сучасниками. Наразі ми не можемо стверджувати точну кількість збережених картин адже частина з них знаходиться у приватних колекціях або зникли безслідно. Один з унікальних портретів Хюррем султан, був виставлений на продаж у Нью-Йорку у аукціонному домі Sotheby's [10]. Картина була написана венеціанським художником епохи Відродження Тіціано Вечелліо, також відомим як учень Тиціана, у XV столітті. На картині розміром 49,5 x 38,5 сантиметра Хюррем зображена у червоній вишиванці, національному головному уборі, характерного для дружини османського султана та перлинних сережках. Мистецтвознавці вважають, що розкішний парад перлин на головному уборі Хюррем є алегорією на перли шолома, який Сулейман I придбав у венеціанських майстрів у 1532 році. Припускаємо, що цей портрет та інші витвори мистецтва, що зображують Роксолану, можуть походити від втраченого портрета Тиціана, який, за записами художника епохи чинквеченто Джорджо Вазарі також написав портрет Сулеймана Кануні та їх доньки Міхрімах. Вірогідно, це спричинило плутанину щодо особи Роксолани: її зображення ідентифікували зі святою Катериною Олександрійською, королевою Кіпру Катериною Корнаро. Мистецтвознавець Дуліан Рабі у своїй статті демонструє, що портрет, котрий 26 квітня 2018 був куплений на аукціоні Christie's галереєю Уффіці [11] пов'язаний із майстернею Тіціана та традиційно позначений як Катерина Корнаро, насправді є портретом хасекі Хюррем. Також спостерігаємо колізії, що точаться роками про картини Роксолани та Міхрімах, котрі знаходяться у музеї Пера в Стамбулі та абатстві Лакок, графство Вілтшир. Ці шедеври образотворчого мистецтва з були продані на аукціоні Sotheby's у Лондоні, 27 жовтня 2021 року, лот 168 [12], тоді як найбільш достовірний, на думку мистецтвознавців, портрет був проданий Sotheby's у Лондон, 10 червня 2020 року лот під номером 216, хоча сам аукціонний дім Sotheby's стверджує, що на портреті донька Хюррем – Міхрімах [13].

Щодо музейних експозицій, то у Рогатинському художньо-красознавчому музеї представлені роботи авторитетних українських митців і зокрема Романа Грицяя. Також у музеї функціонує експозиційне крило, присвячене українській хасекі: відвідувачі мають змогу оглянути унікальні репродукції прижиттєвих портретів Роксолани та її чоловіка султана Сулеймана I пензля Романа Грицяя, а також муляж міста Рогатина епохи “темних віків”. Заслужений художник УРСР, живописець і графік Михайло Фіголь [14, с. 605] подорожуючи Туреччиною надихнувся долею жінки-легенди Хюррем і створив її портрет. За словами мистецтвознавців даний портрет радше декоративний, аніж живописний, а деякі елементи Фігель запозичив з портрету Роксолани невідомого автора класичного періоду – насамперед головний убір та комір.

Висновки. Зазначимо, що за останні десятиріччя ім'я Роксолани активно використовується у масовій культурі. Зокрема в Україні та Туреччині Роксоланою або Хюррем називають музичні ансамблі, ресторани і кафе, магазини та готелі, її особистістю надихаються не лише українські, але і іноземні митці. Щодо прижиттєвих портретів Роксолани зауважимо, що вони найбільш достовірні та цінні адже завдяки роботам класичного періоду ми маємо більше уявлення про зовнішність та постать хасекі. Проте портрети хасекі написані в епоху Нового часу та сучасного мистецтва також є невід'ємною частиною у нашому дослідженні адже вони репрезентують образ Хюррем і спонукають як глядача, так і митця аналізувати постать хасекі з нового, раніше небаченого погляду.

Практична цінність дослідження визначається тим, що його матеріали можуть бути використані для підготовки курсових робіт, теоретичних та практичних курсів з культурології. Результати дослідження є передумовою для написання магістерських, дипломних та курсових робіт. Теоретичне значення та цінність дослідження полягає в тому, що його результати та висновки урізноманітнюють вектори наукових студій, що охоплюють мистецтво, навіяне історичними постатями Османського халіфату.

Список використаних джерел

1. Inalcik H. State, Sovereignty and Law During the Reign of Süleymân, pp. 70-72. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.31826/9781463231774-006/html>.
2. Іналджик Г. Османська імперія: Класична доба (1300-1600). Київ : Критика, 1998. 287 с.
3. The Ottomans: A Cultural Legacy, Thames & Hudson, 2022, p.36 48. Necipoğlu, Gülru (2005).
4. The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire. London: Reaktion Books, 268 p.
5. Learning Arabic: The Fundamental Role Arabic Plays in the Muslim World. URL: <https://www.superprof.co.uk/blog/the-importance-of-quranic-arabic-in-ism/#:~:text=Arabic%20was%20chosen%20by%20Allah,prayer%20and%20reading%20the%20Quran>.
6. Inside the Ottoman Sultan's Harem – Topkapı Palace – Istanbul (Turkey). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QCjmKKgTUdY>.
7. Сулейман. Султан Востока – Гарольд Лэмб, с. 32. URL: <https://books-lib.com/books/istoricheskaya-proza/page-32-35634-garold-lemb-suleiman-sultan-vostoka.html>.
8. Хюррем. Знаменитая возлюбленная султана Сулеймана – Бенуа Софья. URL: <https://biography.wikireading.ru/78196>.
9. Величні султани-українки Роксолана та Хатідже Турхан – Олександра Шутко. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-H3ybkKFSfE>.
10. A portrait of Roxelana (Haseki Hurrem Sultan, 1506-58), follower of Titian, Italy, Venetian School, 16th century [Електронний ресурс]: URL: <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2022/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-and-carpets-2/a-portrait-of-roxelana-haseki-hurrem-sultan-1506>.
11. A portrait of Caterina Cornaro as Saint Catherine of Alexandria. URL: <https://www.christies.com/en/lot/lot-6133233>.
12. A portrait of Roxelana (Haseki Hurrem Sultan, 1506-58), by a follower of Titian, Northern Europe, late 16th/early 17th century. URL: <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2021/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-and-carpets-2/a-portrait-of-roxelana-haseki-hurrem-sultan-1506>.
13. Cameria, or Mihrimah Sultan, daughter of Suleyman the Magnificent. URL: <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2020/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-and-carpets-camera-or-mihrimah-sultan-1522-1578-dau ghter-of>.
14. Фіголь М. П. Мистецтво України : біографічний довідник / упоряд.: А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський ; за ред. А. В. Кудрицького. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1997. С. 605.

Надійшла до редакції 26.05.2023

References

1. Inalcik, H. State, Sovereignty and Law During the Reign of Süleymân, pp. 70-72. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.31826/9781463231774-006/html>.
2. Inaldzhik, H. (1998) Osmans'ka imperiya: Klasychna doba (1300-1600) [The Ottoman Empire: The Classical Age (1300-1600)]. Kyiv : Krytyka, 287 p. [in Ukr.].
3. The Ottomans: A Cultural Legacy, Thames & Hudson, 2022, p.36 48. Necipoğlu, Gülru (2005).
4. The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire. London: Reaktion Books, 268 p.
5. Learning Arabic: The Fundamental Role Arabic Plays in the Muslim World. URL: <https://www.superprof.co.uk/blog/the-importance-of-quranic-arabic-in-ism/#:~:text=Arabic%20was%20chosen%20by%20Allah,prayer%20and%20reading%20the%20Quran>.
6. Inside the Ottoman Sultan's Harem – Topkapı Palace – Istanbul (Turkey). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QCjmKKgTUdY>.
7. Suleyman. Sultan Vostoka – Harol'd Lémb, s. 32. URL: <https://books-lib.com/books/istoricheskaya-proza/page-32-35634-garold-lemb-suleiman-sultan-vostoka.html>.
8. Khyurrem. Znamenitaya vozlyublennaya sultana Suleymana – Benua Sof'ya [Hürrem. The famous beloved of Sultan Suleiman is Benoit Sophi]. URL: <https://biography.wikireading.ru/78196>. [in russ.].
9. Velychni sultany-ukraïinky Roksolana ta Khatidzhe Turkhan – Oleksandra Shutko [Majestic Ukrainian sultans Roksolana and Khatija Turkhan – Oleksandra Shutko]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-H3ybkKFSfE>. [in Ukr.].
10. A portrait of Roxelana (Haseki Hurrem Sultan, 1506-58), follower of Titian, Italy, Venetian School, 16th century [Elektronnyy resurs]: URL: <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2022/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-and-carpets-2/a-portrait-of-roxelana-haseki-hurrem-sultan-1506>.
11. A portrait of Caterina Cornaro as Saint Catherine of Alexandria. URL: <https://www.christies.com/en/lot/lot-6133233>.
12. A portrait of Roxelana (Haseki Hurrem Sultan, 1506-58), by a follower of Titian, Northern Europe, late 16th/early 17th century. URL: <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2021/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-and-carpets-2/a-portrait-of-roxelana-haseki-hurrem-sultan-1506>.
13. Cameria, or Mihrimah Sultan, daughter of Suleyman the Magnificent. URL: <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2020/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-carpets/cameria-or-mihrimah-sultan-1522-1578-daughter-of>.
14. Fihol', M. P. (1997) Mystetstvo Ukraïny [Art of Ukraine] : biohrafichnyy dovidnyk / uporyad.: A. V. Kudryts'kyi, M. H. Labins'kyi ; za red. A. V. Kudryts'koho. Kyiv : «Ukraïns'ka entsyklopediya» im. M. P. Bazhana, p. 605. [in Ukr.].

ABSTRACT

Arif Guliev, Maria Rozova. Image of Hurrem sultan in legal notes. The article deals with the analysis of the image of Hürrem Sultan in legal monuments and its further influence on state-legal relations. The Ottoman Empire was the most powerful state in the military aspect, a country with an effective structure of state administration and a judicial system based on the postulates of Islam, but at the same time, in the above-mentioned period, the government declared a policy of religious tolerance, which existed not only de facto, but also de jure. In particular, historical leaders had a powerful influence on the formation of trends in world art.

The authors note that Roksolana's name has been actively used in popular culture over the past decades. In particular, in Ukraine and Turkey, musical ensembles, restaurants and cafes, shops and hotels call Roksolana or Khyurrem, her personality inspires not only Ukrainian, but also foreign artists. Regarding Roksolana's lifetime portraits, we note that they are the most reliable and valuable, because thanks to the works of the classical period, we have a better idea of Haseki's appearance and figure. However, portraits of Haseki painted in the era of modern and modern art are also an integral part of our study, because they represent the image of Hürrem and encourage both the viewer and the artist to analyze the figure of Haseki from a new, previously unseen perspective.

The practical value of the research is determined by the fact that its materials can be used for the preparation of term papers, theoretical and practical courses in cultural studies. The research results are a prerequisite for writing master's, diploma and course theses. The theoretical significance and value of the study lies in the fact that its results and conclusions diversify the vectors of scientific studies covering art inspired by historical figures of the Ottoman Caliphate.

Keywords: *Middle East, art, sultanate, politics, leadership, Ottoman Empire, meritocracy, women's sultanate.*

УДК 329 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-64-70

**Юрій
КИРИЧЕНКО**[©]
доктор юридичних
наук, професор

**Павло
НАЗАРЕНКО**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

(Національний університет «Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя, Україна)

ПРАВО НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ст. 55 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

У статті досліджено конституційну практику нормативного регулювання права на судовий захист, закріпленого у ст. 55 Конституції України та в аналогічних нормах конституцій європейських держав. Обґрунтовано необхідність викладення зазначеної норми відповідно до вимог міжнародних документів із прав людини.

Ключові слова: конституція, права людини, право на захист, судовий захист.

Постановка проблеми. Актуальність досліджуваного питання обумовлюється основним завданням будь-якої демократичної держави створити ефективну систему захисту прав і свобод людини, побудовану на принципах законності та рівності всіх перед законом. І тому держава зобов'язана, дотримуючись вимог ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, забезпечити кожному людину, якщо її права чи свободи порушені, ефективними засобами правового захисту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Науково-теоретичним підґрунтям для дослідження зазначеної теми стали національне конституційне законодавство та конституційне законодавство європейських держав, а також праці вчених з обраної проблематики.

Слід наголосити, що на сьогодні в Україні не проведено серйозних наукових досліджень щодо порівняльно-правового аналізу положень норм Конституції України з відповідними положеннями норм конституцій європейських держав, в яких закріплено право на судовий захист.

Викладене свідчить про актуальність окресленої проблематики та наявність потреби в подальших наукових дослідженнях.

Метою статті є проведення порівняльно-правового аналізу положень норм конституцій України та європейських держав, у яких закріплено право на судовий захист, а також формулювання конкретних пропозицій щодо вдосконалення положень ст. 55 Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Право на судовий захист, закріплене у ст. 55 Конституції України, є невідчужуваним правом людини, якому приділяється значна увага не тільки з боку науковців, а й практичних працівників. Як зазначає І. Завальнюк, конституційне право людини і громадянина на судовий захист є складним за своєю

© Ю. Кириченко, 2023
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-1212-1622>
kirichenko_yuriy84@ukr.net

© П. Назаренко, 2023
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-6569-0845>
pavelnazarenkoo@gmail.com

правовою природою багатонаціональним соціально-правовим явищем. Така складність, на думку вченого, пояснюється насамперед двоїстою структурою вищезазначеного права [1, с. 14]. Крім того, це право знайшло своє відображення й у ч. 3 ст. 8 Конституції України, згідно з якою звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [2], що, на думку М. Козюбри, не узгоджується зі ст. 55, згідно з якою судом захищаються не лише конституційні, а всі права та свободи [3, с. 7].

Аналіз наукової літератури засвідчив, що серед учених немає єдиного підходу щодо трактування поняття «право на судовий захист», що негативно позначається на юридичній практиці. Так, З. Шевчук визначає право на судовий захист як право кожного на відкритий розгляд і вирішення протягом розумного строку компетентним, незалежним і неупередженим судом конкретної судової справи правовими засобами, наданими судом з метою захисту гарантованих Конституцією та законами України, а також нормами міжнародного законодавства прав і свобод людини і громадянина прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави, та законодавчо закріплену і гарантовану можливість оскарження судового рішення з мотивів його незаконності або необґрунтованості [4]. А за висловлюванням М. Менджул, право на судовий захист передбачає, що кожному гарантується захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону [5, с. 7]. Дещо іншої думки дотримується Г. Тимченко, який вважає, що право на судовий захист – це гарантований Конституцією правовий інструмент, за допомогою якого суб'єкти права можуть домогтися відновлення порушеного права [6, с. 14].

Право на судовий захист є міжнародно визнаним правом людини, що знайшло своє закріплення в Загальній декларації прав людини (ст. 8), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 2), а також у конституціях Азербайджану, Албанії, Андорри, Болгарії, Вірменії, Греції, Грузії, Естонії, Іспанії, Італії, Латвії, Ліхтенштейну, Литви, Люксембургу, Північної Македонії, Молдови, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Румунії, Сан-Марино, Сербії, Словаччини, Словенії, Туреччини, Угорщини, Хорватії, Фінляндії, Чехії, Чорногорії. Водночас конституціями Австрії, Бельгії, Боснії і Герцеговини, Данії, Норвегії, Франції, Швейцарії та Швеції це право не врегульовано.

Конституція України в ч. 1 ст. 55 проголосила, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [2]. Тобто держава гарантує кожному захист його прав і свобод у судовому порядку і не може відмовити у здійсненні правосуддя, якщо людина вважає, що її права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються правові чи практичні перешкоди для їх реалізації. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених згідно з вимогами чинного законодавства України, є порушенням права на судовий захист, котре не може бути обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану. Такий самий підхід застосували й законодавці деяких європейських держав. Так, у ч. 1 ст. 21 Конституції Румунії закріплено, що будь-яка особа може звернутися до суду за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів [7], а в ч. 1 ст. 30 Конституції Литви встановлено, що особа, конституційні права або свободи якої порушуються, має право звернутися до суду [8].

Дослідження положення ч. 2 ст. 55 Конституції України дозволяє констатувати, що в ній закріплена гарантія щодо права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. При цьому під терміном «оскарження» слід розуміти звернення людини або колективу людей до компетентних органів з метою захисту чи поновлення порушених прав, свобод та інших законних інтересів [9, с. 195]. Тому оскарження як дія людини або колективу людей у формі звернення до суду являє собою позитивну цінність для них, є реальною потребою, оскільки безпосередньо служить захисту прав, свобод та законних інтересів людини. Аналогічні гарантії встановлені й у конституціях Азербайджану, Польщі, Словаччини, Словенії, Угорщини, Фінляндії, Хорватії, Чехії.

Порівняльний аналіз конституцій європейських держав дає підстави стверджувати, що в них не існує єдиного підходу щодо суб'єктів права на захист. Так, у конституціях Ліхтенштейну, Словаччини, Чехії суб'єктами захисту прав і свобод виступають органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їхні посадові і службові особи; у Польщі, Угорщині і Хорватії – суди, органи публічної влади та інші органи; в Азербайджані – державні органи, політичні партії, професійні спілки, інші громадські об'єднання, а в Північній Македонії – державні управління та інші установи.

При цьому варто звернути увагу на те, що в більшості конституцій європейських держав взагалі не закріплено будь-яких суб'єктів цього права. І тому пропонуємо розширити коло суб'єктів іншими державними органами, до яких кожна людина може звернутися за захистом своїх прав і свобод.

Досліджуючи положення ч. 2 ст. 55 Конституції України, слід відзначити, що держава гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності лише органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. У зв'язку з цим постає питання: як бути у випадку, коли права і свободи людини порушуються іншою фізичною чи юридичною особою, які не належать до жодного з перелічених органів? Це питання конституційна норма оминає, й тому, на нашу думку, конструкція ч. 2 ст. 55 Конституції України є не зовсім логічною, оскільки права і свободи людини повинні підлягати захисту в будь-якому випадку і незалежно від того, хто їх порушив. Враховуючи це, пропонуємо в ч. 2 ст. 55 Конституції України поряд із органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їхніми посадовими і службовими особами передбачити також і фізичних та юридичних осіб. Аналогічної думки дотримуються М. Аракелян і Н. Узун, які вважають, що цілком природним є запровадження такого порядку, коли особа мала б можливість вдатися до судового захисту в усіх випадках виникнення конфліктних ситуацій між нею й іншими фізичними та юридичними особами [10, с. 19].

Конституція України в ч. 3 ст. 55 закріпила положення, що передбачає, крім судового захисту, також право кожного в разі порушення його прав і свобод звертатися за захистом своїх прав і свобод до позасудових суб'єктів, котрі уповноважені захищати права і свободи людини і громадянина, а саме до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. При цьому закономірно виникає два питання: 1) чи потрібно в досліджуваній нормі Конституції України закріплювати одного суб'єкта захисту прав і свобод людини і громадянина? 2) як же тоді бути з іншими суб'єктами захисту прав і свобод людини і громадянина? До таких суб'єктів, крім Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, належать: Президент України, Кабінет Міністрів України, органи прокуратури, органи внутрішніх справ, місцеві державні адміністрації та інші державні органи. Так, відповідно до ч. 2 ст. 102 Конституції України «Президент України є гарантом... додержання... прав і свобод людини і громадянина» [2]. У деяких конституціях європейських держав прямо закріплені суб'єкти захисту прав і свобод людини і громадянина. Зокрема, у ст. 71 Конституції Азербайджану зазначено, що дотримуватись і захищати права і свободи людини і громадянина, які закріплені в Конституції, є обов'язком органів законодавчої, виконавчої та судової влади [11], а в конституціях Албанії, Іспанії, Північної Македонії, Німеччині, Польщі, Сербії, Словаччини, Словенії, Хорватії, Чехії та Чорногорії цими повноваженнями наділені органи конституційної юрисдикції. Наприклад, у ст. 161 Конституції Іспанії проголошено, що Конституційний Суд має повноваження для «прийняття рішення про захист прав і свобод...» [12], а в ч. 1 ст. 124 Конституції Молдови встановлено, що «Генеральний прокурор і підлеглі йому прокурори захищають... права і свободи громадян...» [13].

Отже, зважаючи на техніко-юридичну конструкцію ч. 3 ст. 55 Конституції України, можна констатувати, що кожна людина має право звертатися тільки до одного суб'єкта захисту прав і свобод, а саме до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а щодо інших у неї такого права немає. Тому, на нашу думку, закріплювати одного з багатьох позасудових суб'єктів захисту прав і свобод людини і громадянина в конституційній нормі є недоречним. Підтвердженням цієї тези є те, що тільки три європейські держави (Вірменія, Польща і Португалія) на конституційному рівні закріпили право на звернення до омбудсмена. Наприклад, у ст. 80 Конституції Польщі вказано, що «кожен має право відповідно до визначених у законі принципів звертатися до Уповноваженого з Громадянських прав з проханням про надання допомоги в захисті своїх свобод і прав, порушених органами публічної влади» [14], а в ч. 1 ст. 23 Конституції Португалії визначено, що «громадяни мають право подавати скаргу Охоронцю справедливості на дію чи бездіяльність представників влади...» [15]. Враховуючи викладене, а також те, що Уповноважений, за словами П. Рабіновича, виступає лише як посередник між людиною і державою, а звернення людини до Уповноваженого переважно є засобом привернути увагу суспільства і держави до порушення прав конкретної людини [16, с. 269], пропонуємо вилучити положення ч. 3 ст. 55 з тексту Конституції України.

Також варто наголосити, що згідно з ч. 4 ст. 55 Конституції України кожному

гарантується право звернутися з конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом. При цьому, як відзначає А. Івановська, втілення в державно-правову практику України інституту конституційної скарги здійснить позитивний вплив на всю правозастосовчу діяльність, спрямовуючи її в конституційне русло, сприятиме утвердженню й забезпеченню прав і свобод людини як вищої соціальної цінності [17, с. 42].

Крім України, інститут конституційної скарги є характерним для Австрії, Албанії, Андорри, Вірменії, Грузії, Іспанії, Північної Македонії, Німеччини, Польщі, Сербії, Словаччини, Словенії, Хорватії, Чехії, Чорногорії, Швейцарії та має свої особливості, а саме: в одних країнах шляхом подання конституційної скарги захисту підлягають усі конституційні права і свободи, а в інших – їхній певний перелік, котрий зазвичай охоплює громадянські та політичні права. Як правило, в зазначених європейських державах правом звернення з конституційною скаргою наділяються фізичні особи, які вважають, що мало місце порушення їхнього конституційного права чи свободи. Наприклад, у ст. 89 Конституції Грузії вказано, що «Конституційний Суд Грузії... на підставі позову громадян розглядає конституційність нормативних актів, що регулюють питання, передбачені главою 2 Конституції Грузії» [18], а в ст. 131 Конституції Албанії закріплено, що Конституційний суд приймає «остаточне рішення за скаргами приватних осіб про порушення їхніх конституційних прав... але після того, як будуть вичерпані всі юридичні засоби захисту цих прав» [19].

На нашу думку, гарантування кожному на конституційному рівні права звертатися з конституційною скаргою до Конституційного Суду України відповідає позитивному європейському досвіду та збільшує можливості захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина національними правовими засобами.

Аналізуючи положення ч. 5 ст. 55 Конституції України, можна констатувати, що, по-перше, право на звернення до міжнародних органів визначається як суб'єктивне право людини; по-друге, тут окреслено два рівні захисту: національний та міжнародний, що означає, що основними гарантами прав людини є національне законодавство й сама держава, на території якої вона проживає. Вважається, що людина використала всі національні можливості захисту, якщо її права не були відновлені й після розгляду скарги апеляційним судом. Аналогічні рівні захисту прав людини передбачено в конституціях Вірменії, Сербії та Чорногорії. Зокрема, у ч. 4 ст. 18 Конституції Вірменії закріплено, що «кожен відповідно до міжнародних договорів Республіки Вірменія має право звертатися з проханням про захист своїх прав і свобод до міжнародних органів із захисту прав і свобод людини» [20], а в ч. 2 ст. 22 Конституції Сербії зазначено, що «громадяни мають право звертатися до міжнародних організацій для захисту своїх прав і свобод, гарантованих Конституцією» [21].

Не менш суттєве значення для забезпечення ефективного юридичного захисту людиною своїх прав і свобод має закріплене в ч. 6 ст. 55 Конституції України право кожного будь-якими не забороненими законом засобами особисто захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Це пояснюється тим, що питання правового захисту населення, хоча й забезпечуються державою, вже не є сферою її виключної компетенції, а також тим, що в розвиненому громадянському суспільстві кожна людина повинна мати максимум таких можливостей. При цьому, як зауважує С. Параниця, людина повинна використовувати різні способи обстоювання своїх прав, у тому числі за допомогою зброї. І далі вчений робить висновок, що чим активніше людина здійснюватиме діяльність із самостійного захисту своїх прав, свобод і законних інтересів, тим менше буде бажаючих порушувати ці права [22, с. 70–71].

Положення про захист прав і свобод людини і громадянина незабороненими законом способами знайшло своє закріплення й у конституціях Азербайджану, Вірменії, Латвії, Молдови, Португалії та Чехії. Так, у п. 1 ст. 26 Конституції Азербайджану зафіксовано, що кожен має право захищати не забороненими законом способами і засобами свої права і свободи [11], а в ч. 2 ст. 18 Конституції Вірменії передбачено, що кожен має право на захист своїх прав і свобод всіма засобами, не забороненими законом [20].

Таким чином, дослідження положення ч. 6 ст. 55 Конституції України засвідчило, що, по-перше, право на захист своїх прав і свобод не забороненими законом засобами належить кожній людині, яка на законних підставах перебуває на території України; по-друге, здійснення цього права розповсюджується на всі групи прав людини; по-третє, кожна людина може самостійно обирати засоби захисту, котрі вона вважає найбільш

прийнятими для себе за матеріальними, моральними та іншими критеріями.

Висновки. Отже, з метою усунення протиріч між положеннями міжнародно-правових актів у сфері прав людини і національним законодавством, а також враховуючи зарубіжний досвід щодо конституційно-правового регулювання права на судовий захист, пропонуємо положення ст. 55 Конституції України викласти відповідно до вимог міжнародних документів з прав людини.

Список використаних джерел:

1. Завальнюк І. В. Поняття «Право на судовий захист»: сучасні науково-теоретичні погляди. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція.* 2020. № 4. С. 14–16.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.
3. Козюбра М. Теоретичні проблеми реалізації нової Конституції України. *Українське право.* 1996. № 3. С. 4–12.
4. Шевчук З. І. Право на судовий захист в сучасних умовах. *Актуальні проблеми права: теорія та практика.* 2012. № 24. С. 545–552.
5. Менджул М. В. Судовий захист прав та інтересів громадян. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2013. 212 с.
6. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 20 с.
7. Конституція Румунії від 21 листопада 1991 р. URL: <http://www.constitutions/archives/184>.
8. Конституція Литовської республіки від 25 жовтня 1992 р. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm.
9. Кириченко Ю. В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду : монограф. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 540 с.
10. Аракелян М., Узун Н. Забезпечення конституційного права людини на захист прав і свобод судом. *Право України.* 2006. № 1. С. 19–21.
11. Конституція Азербайджанської Республіки від 12 листопада 1995 р. URL: http://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420395.
12. Конституція Королівства Іспанія від 27 грудня 1978 р. URL: <http://vivovoco.rls>.
13. Конституція Республіки Молдова від 29 липня 1994 р. URL: <http://www.base.spinform>.
14. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>.
15. Конституція Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р. URL: <http://worldconstitutions/archives>.
16. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина : навч. посібник. Київ : Атіка, 2004. 464 с.
17. Івановська А. М. Конституційне правосуддя і захист прав людини: позитивний зарубіжний досвід та перспективи розвитку в Україні. *Університетські наукові записки.* 2005. № 3. С. 36–42.
18. Конституція Грузії від 24 серпня 1995 р. URL: <http://www.georgian/constitution>.
19. Конституція Республіки Албанія від 21 жовтня 1998 р. URL: <http://www.worldconstitutions/archives/104>.
20. Конституція Республіки Вірменія від 27 листопада 2005 р. URL: <http://www.constitutions/archives>.
21. Конституція Республіки Сербія від 30.09.2006 р. URL: <http://www.parlament.gov.rs/content>.
22. Параниця С. Реалізація права людини на самозахист за допомогою зброї в Україні. *Підприємництво, господарство і право.* Київ, 2012. № 3. С. 70–73.

Надійшла до редакції 30.05.2023

References

1. Zavalniuk, I. V. (2020) Poniattia «Pravo na sudovyi zakhyst»: suchasni naukovo-teoretychni pohliady [The concept of «Right to judicial protection»: modern scientific and theoretical views]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia : Yurysprudentsiia.* № 4. pp. 14–16. [in Ukr.].
2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 1996. № 30. Art. 141. [in Ukr.].
3. Koziubra, M. (1996) Teoretychni problemy realizatsii novoi Konstytutsii Ukrainy [Theoretical problems of implementing the new Constitution of Ukraine]. *Ukrainske pravo.* № 3. pp. 4–12. [in Ukr.].
4. Shevchuk, Z. I. (2012) Pravo na sudovyi zakhyst v suchasnykh umovakh [The right to judicial protection in modern conditions]. *Aktualni problemy prava: teoriia ta praktyka.* № 24. pp. 545–552. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2012_24_69. [in Ukr.].

5. Mendzhul, M. V. (2013) Sudovi zakhyst prav ta interesiv hromadian [Judicial protection of the rights and interests of citizens]. Uzhhorod : Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi. 212 p. [in Ukr.].
6. Tymchenko, H. P. (2002) Sposoby ta protsesualni formy zakhystu tsyvilnykh prav [Ways and procedural forms of protection of civil rights] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03. Kharkiv. 20 p. [in Ukr.].
7. Konstytutsiia Rumunii [Constitution of Romania] vid 21 lystopada 1991 r. URL: <http://www.constitutions/archives/184>.
8. Konstytutsiia Lytovskoi respubliky [Constitution of the Republic of Lithuania] vid 25 zhovtnia 1992 r. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm. [in Ukr.].
9. Kyrychenko, Yu. V. (2017) Aktualni problemy konstytutsiino-pravovoho rehuliuвання prav, svobod ta obov'язkiv liudyny i hromadianyna v Ukraini v konteksti yevropeiskoho dosvidu [Actual problems of constitutional and legal regulation of the rights, freedoms and duties of a person and a citizen in Ukraine in the context of European experience] : monohrafiia. Kyiv : Tsentр uchbovoi literatury. 540 p. [in Ukr.].
10. Arakelian, M., Uzun, N. (2006) Zabezpechennia konstytutsiinoho prava liudyny na zakhyst prav i svobod sudom [Ensuring the constitutional right of a person to the protection of rights and freedoms by the court]. *Pravo Ukrainy*. Kyiv. № 1. pp. 19–21. [in Ukr.].
12. Konstytutsiia Korolivstva Ispaniia [Constitution of the Kingdom of Spain] vid 27 hrudnia 1978 r. URL: <http://vivovoco.rls>. [in russ.]
13. Konstytutsiia Respubliky Moldova [Constitution of the Republic of Moldova] vid 29 lypnia 1994 r. URL: <http://www.base.spinform>.
14. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>.
15. Konstytutsiia Portuhalskoi Respubliky [Constitution of the Portuguese Republic] vid 2 kvitnia 1976 r. URL: <http://worldconstitutions/archives>.
16. Rabinovych, P. M., Khavroniuk, M. I. (2004) Prava liudyny i hromadianyna [Human and citizen rights] : navch. posibnyk. Kyiv : Atika. 464 p. [in Ukr.].
17. Ivanovska, A. M. (2005) Konstytutsiine pravosudivia i zakhyst prav liudyny: pozytyvnyi zarubizhnyi dosvid ta perspektyvy rozvytku v Ukraini [Constitutional justice and protection of human rights: positive foreign experience and prospects for development in Ukraine]. *Universytetski naukovy zapysky*. № 3. pp. 36–42. [in Ukr.].
18. Konstytutsiia Hruzii [Constitution of Georgia] vid 24 serpnia 1995 r. URL: <http://www.georgian/constitution>.
19. Konstytutsiia Respubliky Albaniia [Constitution of the Republic of Albania] vid 21 zhovtnia 1998 r. URL: <http://www.worldconstitutions/archives/104>.
20. Konstytutsiia Respubliky Virmeniiia [Constitution of the Republic of Armenia] vid 27 lystopada 2005 r. URL: <http://www.constitutions/archives>.
21. Konstytutsiia Respubliky Serbiia [Constitution of the Republic of Serbia] vid 30.09.2006 r. URL: <http://www.parlament.gov.rs/content>.
22. Paranytsia, S. (2012) Realizatsiia prava liudyny na samozakhyst za dopomohoiu zbroi v Ukraini [Realization of the human right to self-defense with weapons in Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. Kyiv. № 3. pp. 70–73. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yurii Kyrychenko, Pavlo Nazarenko. The right to judicial protection in Ukraine and European states: theoretical and legal aspects of the improvement of art. 55 of the Constitution of Ukraine. The article examines the constitutional practice of regulatory regulation of the right to judicial protection, enshrined in Art. 55 of the Constitution of Ukraine and in similar norms of the constitutions of European states. There is a well-founded need to set out the specified norm in accordance with international standards in the field of regulation of the right to judicial protection.

It is noted that the right to legal protection enshrined in Art. 55 of the Constitution of Ukraine, is an inalienable human right to which considerable attention is paid not only by scientists, but also by practical workers. In addition, this right is also reflected in Part 3 of Art. 8 of the Constitution of Ukraine, according to which appeal to the court for the protection of constitutional rights and freedoms of a person and a citizen is guaranteed directly on the basis of the Constitution of Ukraine.

It is emphasized that the right to judicial protection is an internationally recognized human right, which is enshrined in the Universal Declaration of Human Rights (Article 8), the International Covenant on Civil and Political Rights (Article 2), as well as in the constitutions of Azerbaijan, Albania, and Andorra, Bulgaria, Armenia, Greece, Georgia, Estonia, Spain, Italy, Latvia, Liechtenstein, Lithuania, Luxembourg, North Macedonia, Moldova, the Netherlands, Germany, Poland, Romania, San Marino, Serbia, Slovakia, Slovenia, Turkey, Hungary, Croatia, Finland, the Czech Republic, Montenegro. And the constitutions of Austria, Belgium, Bosnia and Herzegovina, Denmark, Norway, France, Switzerland and Sweden do not provide for this right.

It was found that in the constitutions of European states there is no uniform approach to the subjects of the right to protection. At the same time, attention was drawn to the fact that in most constitutions of European states, any subjects of this right are not enshrined at all.

It was noted that in addition to judicial protection, the Constitution of Ukraine also provides for the right of everyone in the event of a violation of their rights and freedoms to apply for the protection of their rights and freedoms to extrajudicial entities that are authorized to protect the rights and freedoms of a person and a citizen. It is emphasized that, in addition to Ukraine, the institution of constitutional complaint is typical for Austria, Albania, Andorra, Armenia, Georgia, Spain, North Macedonia, Germany, Poland, Serbia, Slovakia, Slovenia, Croatia, the Czech Republic, Montenegro and Switzerland.

It has been found that the provision on the protection of the rights and freedoms of a person and a citizen by means not prohibited by law has been enshrined in the constitutions of Azerbaijan, Armenia, Latvia, Moldova, Portugal and the Czech Republic.

It is proposed in order to eliminate contradictions between the provisions of international legal acts and national legislation, as well as taking into account foreign experience regarding the constitutional regulation of the right to work, the provisions of Art. 55 of the Constitution of Ukraine to be laid out in accordance with the requirements of international documents on human rights.

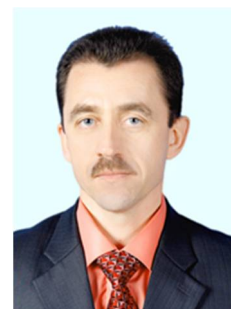
Keywords: *constitution, human rights, right to protection, judicial protection.*

УДК: 349.22 : 331.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-70-76

**Наталія
ОБУШЕНКО[©]**
доктор юридичних
наук, доцент

**Володимир
КИЯН[©]**
кандидат
юридичних наук,
доцент

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Стаття розкриває, що трудове законодавство України розвивалося досить нестабільно. Це було обумовлено тим, що на різних історичних етапах наша країна перебувала у складі різних держав. Стаття висвітлює, що трудове законодавство сучасної України відрізняється певною нестабільністю та суперечностями у сфері економічної доцільності виробництва, між інтересами роботодавців із їхнім прагненням мати максимальний результат за мінімальних витрат та соціальними потребами робітників із їхнім бажанням мати необхідні правові гарантії. У статті досліджено, що сучасні соціально-економічні та політичні умови, що склались у нашій країні, а також виникнення нових професій і підвищення трудової мобільності громадян вимагають від законодавця пошуку нових засобів для врегулювання трудових і пов'язаних із ними правовідносин.

Ключові слова: *соціально-економічні та політичні умови, врегулювання трудових і пов'язаних із ними правовідносин, систематизація трудового законодавства, нормативно-правовий акт, удосконалення трудового законодавства, історико-правові явища, передумови для формування трудового права, регулювання трудових відносин, регулювання трудової діяльності працівників, КЗпП України, соціально-економічна стабільність держави, соціальні потреби робітників.*

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні та політичні умови, що склались у нашій країні, а також виникнення нових професій і підвищення трудової мобільності громадян вимагають від законодавця пошуку нових засобів для врегулювання трудових і пов'язаних із ними правовідносин. Одним із таких засобів є систематизація

© Н. Обушенко, 2023
ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-5559-6118>
380958856077@ukr.net

© В. Киян, 2023
ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-8517-9876>
kiyan130869@gmail.com

трудового законодавства, адже сьогодні Україна – мало не єдина посткомуністична країна, що користується КЗпП, ухваленим ще у 1971 р. Незважаючи на те, що до вказаного нормативно-правового акта протягом п'ятдесяти років було внесено низку змін і доповнень, у ньому залишається чимала кількість прогалин, адже більшість його норм є застарілими й такими, що не відповідають наявним реаліям. Проте перш ніж переходити безпосередньо до аналізу напрямів удосконалення трудового законодавства, окрему увагу слід приділити історії його становлення та розвитку. У цьому контексті слід згадати слушну думку Н. Крестовської, яка вказує, що проблема історичної періодизації є не лише академічною: вивірена й обґрунтована періодизація як така містить потенціал нового знання про історичні, у тому числі історико-правові явища [1, с. 78].

Мета статті – за допомогою історико-правового методу розкрити генезу становлення та розвитку трудового законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи розгляд окресленої проблеми, варто зауважити, що ще за античних часів питання праці розглядалося людством як один із найважливіших факторів подальшого розвитку цивілізації. Так, за часів формування перших прообразів держав існував вислів: «усі речі сповнено працею людською». Створений приблизно в 1750-х роках до нашої ери Звід законів Вавилонського царя Хаммурапі є першим у світі законодавчим джерелом, що містить відомості стосовно впорядкування найманої праці, наприклад, праці найманих працівників у полі (ст. ст. 49–52), або регулювання відносин щодо найму садівників (ст. ст. 60–66).

Окрему увагу слід обов'язково звернути на регулювання трудових відносин часів Давнього Риму, де наймана праця регулювалася законами приватного цивільного права. Причиною цього було ототожнення відносин «господар – раб» із «господар – знаряддя праці», оскільки раби у ті часи не мали соціального статусу. Відносини «господар – раб» належали до сфери найманої праці, де плата за раба приймалася наймодавцем на одному рівні з іншими доходами від майна [2, с. 322]. У подальшому у Давньому Римі договір почали використовувати у системі найму вільних осіб, що обумовило необхідність створення правил найму як складових правового статусу наймодавця та робітника. До них належало, зокрема, введення першої заробітної плати (на той час вона мала назву «винагорода»), виплата якої здійснювалася навіть за відсутності можливості працювати з провини наймача. Винятком було безробіття з провини робітника – тоді йому відмовляли у винагороді. Хвороба працівника або каліцтво виключали можливість отримання заробітної плати, натомість якщо робітник не міг отримати розрахунок із незалежних від нього обставин (наприклад, через смерть наймодавця), «справедливість вимагає, щоб договір був виконаний». Ураховуючи всі зазначені вище фактори, можна стверджувати, що використання вільної праці в Давньому Римі не мало значного попиту та розвитку. Переконані, що причиною цього слугувало ставлення до таких вільних робітників, котре було навіть гіршим, ніж до рабів. Це пов'язано з тим, що останні були власністю господаря, який «зберігав їхню цілісність» (для тривалого використання), а життя вільних робітників наймодавця не обходило.

Якщо розглядати становлення трудового законодавства нашої держави, то важливим історичним періодом цього процесу є регулювання трудових відносин за часів Київської Русі (IX–XII ст.). Правова система Київської Русі, в тому числі і трудове законодавство, спиралася на східнослов'янські правові традиції – звичаєве право. За таких умов першоджерелом трудового законодавства Київської Русі були звичаї, традиції, побутове й культурне багатство, що посідали провідне місце у свідомості суспільства і з часом набували ознак правових. Офіційними документами, що регулювали трудову діяльність на території Київської Русі, були спеціальні договори найму, котрі або мали чітко визначені часові межі, або втрачали свою чинність за умов виконання заданої роботи. Цей формат відносин регулювався виданим Ярославом Мудрим законом, що мав назву «Руська Правда». «Руська Правда» передбачала два види найманої праці – кабальну й повну. У разі кабальних відносин працівник зобов'язувався відпрацювати видані йому наперед грошові кошти протягом шести місяців. Якщо найманець відпрацював кабалу (грошові кошти) за встановлений часовий період, то він виходив зі статусу працівника та холопства. В іншому випадку – довічно перебував у владі господаря. У разі «повної праці» можливість виходу з холопства унеможливилася.

Таким чином, у період існування Київської Русі хоча формально й існувало законодавче регулювання трудової діяльності працівників, проте реальних інструментів для захисту їхніх трудових прав так і не виникло. Однак слід указати, що спроби створити

дієве трудове законодавство у сфері праці як рабів, так і найманих працівників усе ж таки здійснювались у межах, установлених цивільним правом.

Подальший процес формування трудового законодавства в усьому світі пов'язується із Французькою революцією 1848 р., результатом якої стали проголошення свободи праці, попиту та пропозиції робочої сили. Передумовою розвитку трудового законодавства є виникнення фабричного законодавства, а згодом і трудового права Англії, що утворювалося під впливом соціальних чинників – реалізації потреби найманих працівників визначити та захистити власні трудові права і знизити рівень експлуатації своєї праці [3, с. 11]. Останнє свідчить, що трудове законодавство формувалося з метою покращення трудових інтересів працівників. Варто зазначити, що питання найму працівників тоді було сферою приватного цивільного права, а державне регулювання взаємовідносин «між працею і капіталом» було галуззю права адміністративного, що вказує на відсутність у той історичний період єдиної системи правового регулювання праці.

Що стосується безпосередньо трудового законодавства України, то на його становлення суттєво вплинули події 1861 р. (скасування кріпацтва), після яких відбулося значне вивільнення працівників, що призвело до збільшення пропозиції робочої сили на ринку праці. Важливим джерелом тогочасного трудового законодавства України стали положення про «Фабрично-заводське законодавство», що формувалися у період з 1882-1903 рр., теоретико-методологічне дослідження якого здійснено у працях Л. Маринич [4].

Початок ХХ ст. у сфері трудового законодавства України характеризувався розширенням сфери впливу фабричного законодавства (розділ про найману працю) на роботу працівників транспорту, підмайстрів та учнів. У контексті цього можна відзначити розробку Статуту про промислову працю (1913 р.), що містив «норми фабрично-заводського та гірничопромислового законодавства» та входив до частини 2 т. ХІ Зводу законів. Значення цього законодавчого документа полягає у тому, що у ньому вперше було здійснено систематизацію норм регулювання найманої праці та визначено основні професійні терміни, котрі в подальшому були покладені у підґрунтя понятійної системи трудового права. Розробка Статуту про промислову працю сприяла виокремленню основних інститутів фабрично-заводського законодавства, що задало тенденцію усунення прогалин і недоліків законодавства. Цей законодавчий проєкт відігравав ґрунтовну роль у становленні та розвитку трудового законодавства загалом та України зокрема.

Формування ж власно українського трудового законодавства пов'язується зі становленням нашої держави, зокрема, з радянським періодом її історії. На початку існування СРСР було ухвалено перший Кодекс законів про працю (1918 р.), що здебільшого мав декларативний (описовий) характер, зокрема через відсутність контролю за його виконанням. Головне завдання кодексу полягало у вирішенні питань «воєнного комунізму», за якого трудові відносини регулювалися загальними трудовими повинностями. Припинення дії кодексу пов'язано з появою нової економічної політики держави (неп), що спричинила виникнення обмеженої приватної власності та анулювала трудову повинність як форму реалізації трудових відносин. Головною формою регулювання трудових відносин того періоду став колективний договір, основні положення якого було розкрито у Законі «Про порядок затвердження колективних договорів (тарифів), що встановлюють ставки заробітної плати і умови праці» від 02.07.1918. З другої половини XIX ст. набуває дієвості тенденція публічно-правової повинності щодо обов'язків роботодавця, від виконання якої він не може звільнитися за домовленістю з працівником.

Кодекс законів про працю УСРР був ефективним інструментом регулювання трудових відносин тих часів. Із точки зору системи викладу кодекс відрізнявся стислістю, лаконічністю і завдяки узагальненій редакції його статей являв собою комплекс норм, що регулювали в загальній формі всі основні моменти правовідносин, котрі виникали і були пов'язані із застосуванням найманої праці.

У 1922 р. було розроблено й ухвалено новий Кодекс законів про працю, що був покликаний посилити якість та ефективність захисту трудових прав працівників. У зв'язку з політичними змінами 1924 р. в Україні розпочалася посилена централізація державного управління, що потребувала підвищення рівня трудової дисципліни.

Наступний етап становлення трудового законодавства України припадає на 30-ті роки, що характеризуються домінуванням загальносоюзного законодавства над республіканським, за якого регулювання здійснюється шляхом використання союзних нормативних актів, а з іншого боку – дублюванням у республіканському законодавстві змісту загальносоюзних законодавчих актів. На початку 30-х років був переглянутий і

доповнений Кодекс законів про працю УСРР 1922 р. Зміни торкнулися таких положень: переведення робітників промисловості та транспорту на семигодинний робочий день, переведення підприємств на безперервний робочий тиждень, введення системи «плаваючий вихідний день» (отримання вихідного дня у різні дні тижня) тощо.

Чергові зміни у трудовому законодавстві України сталися з підписанням нової Конституції УСРР (1937 р.), де були встановлені нові положення організації праці. До них належали право кожного на працю та усунення загальної трудової повинності. Останнє свідчило про усунення експлуататорських класів та експлуатації людини в державі. Однак варто зазначити, що ці положення були лише викладені на папері, а на практиці не реалізовані. Цей самий історичний період характеризується початком масових репресій і недотриманням трудових та інших прав громадян.

Таким чином, 1936–1938 рр. символізують нестабільність політичної сфери держави: з одного боку, відбувається номінальне встановлення конституційних прав і свобод громадян та законодавчих гарантій [5, с. 3] їх реалізації, а з іншого – фактична відсутність забезпечення цих норм (натомість мали місце жорсткі умови праці та суворе дотримання трудової дисципліни). Останнє сприяло регресії професійної сфери держави й «витоку розуму» за кордон.

Із метою зміцнення трудової дисципліни 20 грудня 1938 р., згідно з Постановою РНК СРСР, були запроваджені трудові книжки, головна мета яких полягала в обліку робітників і службовців у всіх державних і кооперативних підприємствах, установах та організаціях.

Вагомо на становлення та розвиток трудового законодавства України вплинув період Великої Вітчизняної війни, що активізував тенденції в бік погіршення становища працівників. У контексті цього дослідник П. Музиченко зауважує, що «потреби оборони призвели до необхідності введення трудових мобілізацій і трудової повинності. Трудовій мобілізації підлягало працездатне населення міст, з тих, хто не працював у державних установах і на підприємствах. Мобілізовані направлялись на важливі виробництва і будови за місцем проживання. Трудова повинність використовувалась для виконання будівельних робіт на оборонних спорудах, заготівлі палива, охорони шляхів сполучення, зв'язку, електростанцій та інших важливих об'єктів, що мали оборонне значення. Трудова повинність поширювалась на чоловіків від 16 до 55 років, а жінок від 16 до 50 років» [6, с. 376].

Настання мирного часу (закінчення війни) створило всі умови для ефективної праці та відмови від способів регулювання трудових відносин воєнного часу. Прикладом цього є скасування трудової мобілізації та встановлення процесу організованого набору робочої сили на підставі договорів між роботодавцем і працівником, ліквідація щоденних тригодинних понаднормових робіт, відновлення запланованих та додаткових відпусток і виплата відпускних, що не були реалізовані у воєнний період.

Наступний етап становлення сучасного трудового законодавства пов'язаний із рішенням Президії Верховної Ради СРСР від 08.03.1956 про впровадження скорочення робочого дня у передвихідні та передсвяткові дні на дві години. Однак процес централізації державного механізму (системи органів влади й управління та правоохоронних органів) вплинув на виникнення тенденції централізації законодавчої влади [7, с. 376]. Згідно із Законом від 01.02.1957 модифікація права визначила межі законотворчої самостійності радянських республік. Так, на союзному рівні це були Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік, на республіканському – кодекси всіх галузей права. Результатом цього виду діяльності стало видання Зводу законів СРСР і Зводу законів Української РСР [8, с. 409].

Узагальнюючи вищевикладений матеріал, можна дійти висновку, що у період повоєнних часів і до початку 70-х років трудове законодавство перебувало у процесі постійного розвитку й удосконалення в унісон економіко-соціальним потребам тодішнього суспільства [9, с. 52]. Упровадження певних трудових норм (восьмигодинного робочого дня), введення обов'язкового медичного огляду тощо є основним базисом сучасного трудового законодавства України.

На початку 70-х років було створено новий Кодекс законів про працю УСРР, базисом для якого слугували раніше розроблені та перевірені на практиці положення. У цьому випадку йдеться про участь працівників у функціонуванні виробництва, матеріальну винагороду та робочий час. Реформування законодавства торкнулося юридичних гарантій прав робітників, зокрема визначення обов'язків роботодавця та працівника у процесі укладання трудового

договору, що може мати усну або письмову форму. Працевлаштування підтверджується виданням наказу (розпорядження) підприємством із подальшим ознайомленням працівника з ним під розписку. Такий спосіб прийому на роботу (підписання трудового договору) вперше було визнано підставою для офіційного допущення до роботи незалежно від того, чи був процес працевлаштування оформлений належним чином. Нововведенням трудового законодавства стало створення положення, згідно з яким підприємство не має права відмовити в укладанні трудового договору працівникові, переведеному з іншої установи за згодою між керівниками підприємств.

Період «перебудови» (1985–1991 рр.) в історії нашої держави обумовив необхідність змін у трудовому законодавстві, що привело до створення нового порядку розробки й укладення колективних договорів. Було ліквідовано низку законодавчих обмежень, визначено тривалість випробувального терміну під час прийому – за згодою сторін трудового договору. Були розроблені й ухвалені нові закони СРСР «Про власність у СРСР», «Про підприємства в СРСР», «Про кооперацію в СРСР» тощо. В українському трудовому законодавстві було продубльовано закони «Про власність», «Про підприємства в УРСР», «Про зайнятість населення» та «Про основи соціальної захищеності інвалідів в УРСР».

Узагальнюючи вищевикладене, доходимо висновку, що до кінця ХХ-го століття почало складатися законодавство, спрямоване на регулювання праці окремих категорій працівників, насамперед дітей і жінок. Як правило, норми цього законодавства зводилися до обмеження (нормування) тривалості робочого часу, а також до заборони застосування дитячої й жіночої праці на окремих роботах. Таким чином, КЗпП України 1971 р. став базисом для розвитку сучасного трудового законодавства країни, оскільки воно мало вже сформовані інститути трудового права, котрі містили основні гарантії трудових прав та інтересів представників трудових правовідносин, що є дієвими і досі.

Новий етап розвитку трудового законодавства України починається з 1991 р., коли наша країна була визнана незалежною державою. Відтоді до КЗпП внесено понад 100 змін, котрі були обумовлені переходом України до ринкової економіки, що потребувало домінування договірного регулювання суспільних відносин у сфері найманої праці. Однак при цьому слід зауважити, що реальних і дієвих механізмів реалізації договірного регулювання праці на початку 90-х років ХХ ст. створено так і не було.

Узагальнюючи весь викладений матеріал, маємо можливість виділити такі основні етапи історичного розвитку системи трудового законодавства України:

1) перший – часи існування стародавніх держав, коли почали виникати перші законодавчі форми регулювання праці, однак при цьому більшість із них мали суто формальний характер;

2) другий (IX–XIII століття) – часи існування Київської Русі, коли було ухвалено перший універсальний нормативно-правовий акт – «Руську Правду», покликаний, серед іншого, врегулювати трудові відносини з найманими працівниками, проте реального механізму захисту прав працівників тоді створено не було;

3) третій (1721–1917 рр.) – доба російської імперії, за якої трудове законодавство особливо активно починає розвиватися з 1861 р., після скасування кріпосного права; тоді відбувається розвиток так званого «фабрично-заводського законодавства», ухвалюється ціла низка законодавчих актів, спрямованих на покращення захисту трудових прав працівників;

4) четвертий (період існування СРСР з 1917 до 1991 рр.) – умовно можна поділити на п'ять підетапів:

а) 1918–1921 рр. – відзначається розробкою та затвердженням першого Кодексу законів про працю як законодавчої форми врегулювання трудових відносин, однак цей кодекс мав низку певних недоліків, а норми трудового законодавства – формальний (декларативний) характер;

б) 1922–1939 рр. – створення другого Кодексу законів про працю, що мав на той час прогресивний характер; у цей історичний період закладаються основи для оформлення трудового договору;

в) 1940–1945 рр. – часи Великої Вітчизняної війни – розвиток трудового законодавства характеризується погіршенням становища працівників, оскільки було значно посилено вимоги до трудової дисципліни та санкції за її порушення;

г) 1945–1970 рр. – повоєнні часи – відновлюються трудові права робітників, відбувається поступове оновлення та вдосконалення трудового законодавства;

г) 1971–1990 рр. – відзначається затвердженням третього Кодексу законів про працю, результатом якого є створення основи системи трудового законодавства сучасної України;

5) п'ятий (з 1991 р. і дотепер) – трудове законодавство України зазнає значних змін (понад 100 змін), відбувається посилення значення локального регулювання трудових правовідносин; соціально-політичні та економічні зміни вимагають пошуку нових підходів до регулювання трудових і пов'язаних із ними правовідносин; із початку 2000-х років починається розробка Трудового кодексу, однак суттєвих зрушень так зроблено і не було.

Висновки. На завершення зауважимо, що трудове законодавство України розвивалося досить нестабільно. Це було пов'язано з тим, що на різних історичних етапах наша країна перебувала у складі різних держав. Трудове законодавство сучасної України відрізняється певною нестабільністю та суперечностями у сфері економічної доцільності виробництва, між інтересами роботодавців із їхнім прагненням мати максимальний результат за мінімальних витрат та соціальними потребами робітників із їхнім бажанням мати необхідні правові гарантії.

Список використаних джерел

1. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008. 468 с.
2. Теліпко В. Е., Дутова О. Г. Трудове право України : навч. посібник ; за заг. ред. В. Е. Теліпко. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 456 с.
3. Дмитренко Ю. П. Трудове право України : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 624 с.
4. Маринич Л. В. Становлення трудового права України на початку XIX століття. *Юридична лінія*. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=893.
5. Beschastnyi V., Shkliar S., Fomenko A., Nalyvaiko L., Obushenko N. Place of Court Precedent in the System of Law of the European Union and in the System of Law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. № 6. С. 1–6.
6. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посібник. 6-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2007. 471 с.
7. Podorozhnyi Y., Obushenko N., Harbuziuk K., Platkovska O. Legislative regulation of grounds for dismissal of an employee for committing a corruption or corruption-related offense. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9. No. 26. С. 304–310.
8. Трудове право України: Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін. ; за ред. П. Д. Пилипенка. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Ін Юре, 2006. 544 с.
9. Yarovoi T., Dabizha V., Bondarenko O., Shestakovska T., Kropyvnytskyi R. Diplomatic relations of Ukraine with the EU in the sphere of security and in relation to candidacy. *Amazonia Investiga*. 2022. No. 11(55). С. 50–59.

Надійшла до редакції 21.03.2023

References

1. Krestovska, N. M. (2008) *Yuvenalne pravo Ukrainy: henezys ta suchasnyi stan* [Juvenile law of Ukraine: genesis and current state] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01 / Odeska natsionalna yurydychna akademiia. Odesa. 468 p. [in Ukr.].
2. Telipko, V. E., Dutova, O. H. (2009) *Trudove pravo Ukrainy* [Labor law of Ukraine] : navch. posibnyk ; za zah. red. V. E. Telipko. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. 456 p. [in Ukr.].
3. Dmytrenko, Yu. P. (2009) *Trudove pravo Ukrainy* [Labor law of Ukraine] : pidruch. Kyiv : Yurinkom Inter. 624 p. [in Ukr.].
4. Marynych, L. V. Stanovlennia trudovoho prava Ukrainy na pochatku XIX stolittia [Formation of labor law of Ukraine at the beginning of the 19th century]. *Yurydychna liniia*. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=893. [in Ukr.].
5. Beschastnyi, V., Shkliar, S., Fomenko, A., Nalyvaiko, L., Obushenko, N. (2019) Place of Court Precedent in the System of Law of the European Union and in the System of Law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. № 6. pp. 1–6.
6. Muzychenko, P. P. (2007) *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy* [History of the state and law of Ukraine] : navch. posibnyk. 6-te vyd., pererob. i dop. Kyiv : Znannia. 471 p. [in Ukr.].
7. Podorozhnyi, Y., Obushenko, N., Harbuziuk, K., Platkovska, O. (2020) Legislative regulation of grounds for dismissal of an employee for committing a corruption or corruption-related offense. *Amazonia Investiga*. Vol. 9. No. 26. pp. 304–310.
8. *Trudove pravo Ukrainy: Akademichnyi kurs* [Labor law of Ukraine: Academic course] : pidruch. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl. / P. D. Pylypenko, V. Ya. Burak, Z. Ya. Kozak ta in. ; za red. P. D. Pylypenka. 2-e vyd., pererob. i dop. Kyiv : In Yure, 2006. 544 p. [in Ukr.].
9. Yarovoi, T., Dabizha, V., Bondarenko, O., Shestakovska, T., Kropyvnytskyi, R. (2022) Diplomatic relations of Ukraine with the EU in the sphere of security and in relation to candidacy. *Amazonia Investiga*. No. 11(55). pp. 50–59.

ABSTRACT

Nataliia Obushenko, Volodymyr Kyian. Main stages of the historical development of the labor legislation system of Ukraine. The article reveals that the labor legislation of Ukraine developed rather unstable, which was connected with which state our country was part of at a certain historical stage. The article highlights that the Labor legislation of modern Ukraine is characterized by certain instability and contradictions in the field of economic feasibility of production, the interests of employers with their desire to have the maximum result at minimum costs, with the social needs of workers and their desire to have the necessary legal guarantees. The article examines that the current socio-economic and political conditions that have developed in our country, as well as the emergence of new professions and increased labor mobility of citizens, require the legislator to find new means to regulate labor and related legal relations. One of these means is the systematization of labor legislation, because today Ukraine is almost the only post-communist country that uses the Code of Labor Laws, adopted back in 1971.

Despite the fact that a number of amendments and additions have been made to this normative legal act over the course of fifty years, it still has a considerable number of gaps, because most of its norms are outdated and do not correspond to existing realities. The article analyzes that the historical and legal studies of legal scholars, which relate to the causes of the origin, essence and purpose of the legislative regulation of social relations in the sphere of hired labor, as well as the trends of its development during an almost century-long period, became the scientific basis for a fundamental conclusion about the independence of the field of labor law in the national legal system. The article states that the new stage of development of labor legislation of Ukraine begins in 1991, when our country was recognized as an independent state. Since then, more than 100 changes have been made to the Labor Code, which were due to the transition of Ukraine to a market economy, which required the dominance of contractual regulation of social relations in the sphere of hired labor. The article highlights the main stages of the historical development of the labor legislation system of Ukraine. The article highlights that the labor legislation of Ukraine developed rather unstable, which was connected with which state our country was part of at a certain historical stage. The labor legislation of modern Ukraine is characterized by certain instability and contradictions in the field of economic feasibility of production, the interests of employers with their desire to have the maximum result at minimum costs, with the social needs of workers and their desire to have the necessary legal guarantees.

Keywords: socio-economic and political conditions, regulation of labor and related legal relations, systematization of labor legislation, normative legal act, improvement of labor legislation, historical and legal phenomena, prerequisites for the formation of labor law, regulation of labor relations, regulation of labor the activities of workers, the Labor Code of Ukraine, the socio-economic stability of the state, the social needs of workers.

УДК 342.25:347.512(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-76-82

Дмитро СЕЛІХОВ[©]
доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

**ПРИНЦИП ПІДЗВІТНОСТІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
ТА ЇХ ПОСАДОВИХ ОСІБ: ЗМІСТОВНЕ НАПОВНЕННЯ
В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ**

У статті розкривається сутність підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб із точки зору концептуальних підходів до його розуміння, стану розвитку і впровадження стандартів доброго урядування (good governance). Важливе значення для створення моделі національної локальної демократії у вигляді місцевого самоврядування відіграють уявлення вітчизняних і зарубіжних дослідників стосовно підзвітності як необхідної чесноти і підзвітності як механізму, процесу, що потребує спостереження оптимальної моделі та оцінювання; звернення до процедурного розуміння підзвітності, її різних форм (варіантів) і, зрештою, виокремлення вертикальних відносин підзвітності, що визнаються обов'язковими і такими, що передбачають безпосередні санкції; встановлення відмінностей і подібності понять

© Д. Селіхов, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2180-1010>

dmitriy.selihov1969@gmail.com

підзвітності та відповідальності. Такі теоретичні уявлення позначаються на визначенні змісту і сутності принципу підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів і посадових осіб, його закріпленні Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 й дотриманні в ході зміцнення місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні.

Ключові слова: *добре урядування (good governance), органи місцевого самоврядування, територіальна громада, принцип підзвітності та відповідальності, децентралізація влади, контроль, нагляд.*

Постановка проблеми. Забезпечення органами місцевого самоврядування високих соціальних стандартів життя громадян, сприяння реалізації ними прав, свобод і законних інтересів є неодмінною якістю і характерною особливістю громадянського суспільства. Дотримання органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами принципу підзвітності та відповідальності в умовах децентралізації влади позначається на запобіганні суттєвому обмеженню й порушенню прав і законних інтересів територіальних громад. У результаті децентралізації, передбаченої Європейською хартією місцевого самоврядування, в якій узагальнюються та визначаються загальноєвропейські в Європі принципи здійснення демократії на місцевому і регіональному рівні та зобов'язання сторін застосовувати основні правила, що гарантують політичну, адміністративну та фінансову незалежність органів місцевого самоврядування [1], спрямованість на ефективність реорганізації публічної влади, послаблення останньої в ході перерозподілу владних повноважень позначається на встановленні самостійності органів місцевого самоврядування, їхній самодостатності та можливості вирішувати питання й захищати інтереси місцевого значення як прерогативи найнижчого рівня управління на місцях [2, с. 50].

Важливе значення при цьому має належне обґрунтування принципів місцевого самоврядування, без яких неможливе формулювання пріоритетів і напрямів реформи місцевого самоврядування, звернення до спроб адаптації системи місцевого самоврядування в Україні до європейських стандартів і, відповідно, покращення рівня життя населення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У працях таких вітчизняних та іноземних дослідників, як М. Баймуратов, Ю. Голик, М. Бовенс, М. Канавець, І. Ковбас, В. Колпаков, Б. Кофман, П. Крайній, П. Любченко, Я. Вернер та ін., публікаціях політиків, представників громадянського суспільства вирішуються питання визначення та законодавчого закріплення європейських стандартів у діяльності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, прийняття оновленого законодавства про місцеве самоврядування задля його належного реформування, організації ефективного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, розвитку інститутів громадянського суспільства [3-4]; чіткого розмежування нормативної концепції підзвітності та більш вузького описового її значення як інституційного механізму. Проте не втрачають актуальності й теоретико-правові підходи, котрі сприяли б пошуку надійного механізму реалізації органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами принципів місцевого самоврядування, перспектив його законодавчого закріплення та подальшого використання на практиці.

Мета статті – розкрити зміст принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб із точки зору концептуальних підходів до його розуміння, стану розвитку і впровадження стандартів доброго урядування (good governance) в умовах децентралізації влади в Україні.

Виклад основного матеріалу. У загальному розумінні підзвітність є особливою специфічною сферою відносин між наділеними владою особами і тими особами, хто таку владу їм надав, у яких від останніх залежить залучення перших до запровадження певного набору стандартів, оцінювання, а також наскільки повно вони виконують свої обов'язки у світлі цих стандартів, накладення санкцій, якщо буде встановлено їх невиконання.

У дослідженнях нідерландського політолога, професора з державного управління М. Бовенса і так званої «Утрехтської школи» підзвітності наголошується на двох основних концепціях підзвітності: підзвітності як необхідної чесноти і підзвітності як механізму, процесу, що потребує спостереження та оцінювання. У першому випадку підзвітність використовується переважно як нормативна концепція, як набір стандартів; розглядається як позитивна якість організацій чи посадових осіб. У другому випадку підзвітність використовується у більш вузькому, описовому значенні. Вона розглядається

як інституційний зв'язок або домовленість, у якій учасник може бути притягнутий до відповідальності [5, с. 946]. У працях старшого професора політології, адміністрування й організування факультету економічних і соціальних наук Потсдамського університету, доктора Я. Вернера стверджується, що публічність, як і споріднене поняття «прозорість», є «чарівною концепцією» й невіддільною частиною актуального та повсюдного дискурсу доброго урядування (good governance), а також значущим елементом будь-яких дебатів про реформування публічного сектора. В обґрунтуванні думки про те, що важливість підзвітності можна зрозуміти лише в її ключовому взаємозв'язку із сучасними концепціями ефективності й легітимності, вчений звертається до процедурного розуміння підзвітності, її різних форм (варіантів) і, зрештою, виокремлює вертикальну, діагональну та горизонтальну форму або природу зобов'язання, тобто напрям функціонування підзвітності. Вертикальні відносини підзвітності при цьому визнаються обов'язковими, такими, що передбачають безпосередні санкції [6]. У такий спосіб формується конкретний зміст підзвітності, котрим об'єднується звітність, зобов'язання і санкції [6]. У підготовлених на основі матеріалів Центру експертизи реформ місцевого самоврядування Ради Європи в межах програми Ради Європи «Децентралізація і територіальна консолідація в Україні» практичних посібників підзвітність, що перебуває серед узагальнених Радою Європи та рекомендованих до впровадження Комітетом міністрів Ради Європи 12 принципів доброго демократичного урядування, передбачає наявність перевірених практикою механізмів, що дозволяють в умовах реалій ХХІ сторіччя за допомогою залучення до прийняття та реалізації рішень і політик усіх заінтересованих сторін уникати великої кількості ризиків і досягати у найбільш прийнятні терміни та за найбільш прийнятний бюджет планованих результатів, забезпечуючи тим самим оптимальну для всіх сторін якість публічного управління, динамічний розвиток та позитивні зміни у суспільстві [2, с. 4, 7–8]. Особливої актуальності набуває підзвітність як принцип доброго демократичного урядування на місцевому рівні, насамперед у контексті стимулювання депутатів місцевих рад та публічних службовців брати відповідальність та бути відповідальними за свою діяльність [2, с. 11], а також як складова відповідної політики на місцевому рівні [7]. У межах континентальної системи місцевого самоврядування в Європі підзвітність членам територіальної громади корелюється із залученням громадськості до обговорення і знаходить свій вияв у тих процедурах, у яких члени територіальної громади залучаються до процесу прийняття рішень на всіх стадіях із подальшим відкритим процесом реалізації таких рішень і контролем із боку громадськості у порядку, визначеному законодавством [8, с. 11].

Під відповідальністю розуміються суспільні відносини, що стосуються забезпечення інтересів і свобод взаємопов'язаних сторін, гарантуються суспільством і державою і формуються на основі послідовної взаємодії трьох складників: а) усвідомлення обов'язку; б) оцінка поведінки; в) застосування санкцій [9, с. 522; 10, с. 358–359]. Таке розуміння відповідальності значною мірою збігається з поняттям підзвітності.

Вважається, що фундаментальні принципи демократії, як-от закріплення та гарантованість прав і свобод людини, політична багатоманітність (плюралізм), поділ влади, гласність, залучення населення до вирішення питань державного значення, слугують запорукою успішного застосування багатьох інших принципів, зокрема, підзвітності і підконтрольності посадових осіб та управлінських органів перед представницькими органами і населенням [11, с. 501; 12, с. 86–87].

Визнанням та відданістю ідеї створення власної моделі локальної демократії у вигляді місцевого самоврядування як конституційно-правового інституту і найважливішої іманентної ідентифікаційної ознаки демократичної правової державності [13, с. 37] зумовлюється і значною мірою пояснюється закріплення принципів місцевого самоврядування в національному законодавстві України, в тому числі принципу підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів і посадових осіб. Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачається здійснення місцевого самоврядування в Україні на таких принципах: народовладдя; законності; гласності; колегіальності; поєднання місцевих і державних інтересів; виборності; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів і посадових осіб; державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування [14]. На той

момент, коли здійснюються перші кроки щодо децентралізації, цим законом встановлюється, що органи та посадові особи місцевого самоврядування є підзвітними, підконтрольними і відповідальними перед територіальними громадами. Вони періодично, але не менш як два рази на рік, інформують населення про виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку, місцевого бюджету, з інших питань місцевого значення, звітують перед територіальними громадами про свою діяльність щодо самоврядування (ст. 75) [14]. Ним встановлюється, що сільський, селищний, міський голова є підзвітним, підконтрольним і відповідальним перед територіальною громадою, відповідальним – перед відповідною радою, а з питань здійснення виконавчими органами ради повноважень органів виконавчої влади – органам виконавчої влади (ч. 6 ст. 42), а також те, що виконавчі органи місцевих рад є підконтрольними і підзвітними відповідним радам, а з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади – також підконтрольними відповідним органам виконавчої влади (ст. 11) [14].

Ратифікація Угоди про асоціацію з Європейським Союзом знайшла своє відображення в низці політико-правових документів України та вкотре підтвердила її наміри модернізувати систему публічного управління.

У Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 333-р від 01.04.2014, були передбачені засади, на яких має відбуватися децентралізація влади, покликана забезпечувати органам місцевого самоврядування широкі організаційні, функціональні, матеріальні ресурси [15], і побудова відповідної системи місцевого самоврядування. У документі говориться, що реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади повинно здійснюватися з дотриманням принципів: верховенства права; відкритості, прозорості та громадської участі; повсюдності місцевого самоврядування; субсидіарності; доступності публічних послуг; підзвітності та підконтрольності органів і посадових осіб місцевого самоврядування територіальній громаді; підконтрольності органів місцевого самоврядування органам виконавчої влади у питаннях дотримання Конституції та законів України; правової, організаційної та фінансової спроможності місцевого самоврядування; державної підтримки місцевого самоврядування; партнерства між державою та місцевим самоврядуванням; сталого розвитку територій [16]. Відтворення в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні положень Європейської хартії місцевого самоврядування та інших міжнародних договорів, рекомендацій Ради Європи у сфері місцевої і регіональної демократії відбувалося з урахуванням значущості і дієвості принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб перед територіальною громадою.

На Національному форумі «Безпечні та спроможні громади майбутнього» 21 лютого 2022 р. було підведено підсумки та визначено стратегічні пріоритети реформи децентралізації в Україні. За три дні потому розпочалося широкомасштабне вторгнення РФ в Україну, і перед територіальними громадами постали суворі виклики. За спостереженнями Центру внутрішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень українські громади не тільки проходять власний «краш-тест» в абсолютно жорстких і небезпечних умовах, але й упроваджують на практиці принципи й стандарти основних міжнародних документів у сфері місцевого самоврядування, котрі є особливо важливими під час війни та:

- доводять справедливість ідеї субсидіарності, закріпленої в Європейській хартії місцевого самоврядування;

- підтверджують доцільність розширення поняття місцевого самоврядування в редакції Всесвітньої декларації місцевого самоврядування (Ріо-де-Жанейро, 26 вересня 1985 р.), а саме представлення його як «право й обов'язок місцевих органів влади регулювати і вести державні справи під свою особисту відповідальність і в інтересах місцевого населення»;

- «сміливо й рішуче беруть на себе відповідальність за створення, прямо чи опосередковано, економічного зростання» на місцях відповідно до Європейської хартії міст 1992 р. [17, с. 5].

За таких обставин у нагоді стало збалансоване застосування механізмів підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб територіальній громаді.

Висновки. Отже, важливе значення для створення моделі національної локальної

демократії у вигляді місцевого самоврядування відіграють уявлення вітчизняних і зарубіжних дослідників стосовно підзвітності як необхідної чесноти і підзвітності як механізму, процесу, що потребує спостереження оптимальної моделі та оцінювання; звернення до процедурного розуміння підзвітності, її різних форм (варіантів) і, зрештою, виокремлення вертикальних відносин підзвітності, що визнаються обов'язковими і такими, що передбачають безпосередні санкції; встановлення відмінностей і спільних рис понять підзвітності та відповідальності. Такі теоретичні уявлення позначаються на визначенні змісту і сутності принципу підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів і посадових осіб, його закріпленні Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» й дотриманні в ході зміцнення місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні.

В арсеналі стандартів доброго урядування (good governance), стандартів Європейської хартії місцевого самоврядування, що узагальнює та визначає загально визнані в Європі принципи здійснення демократії на місцевому і регіональному рівнях та зобов'язує сторони застосовувати основні правила, котрі гарантують політичну, адміністративну та фінансову незалежність органів місцевого самоврядування, підзвітності відводиться місце та роль принципу доброго демократичного урядування на місцевому рівні, насамперед для забезпечення того, щоб депутати місцевих рад та публічні службовці брали на себе відповідальність та були відповідальними за свою діяльність.

У результаті децентралізації влади в Україні, подолання суворих викликів відсічі окупантам, матеріально-технічного забезпечення територіальної оборони та національного спротиву, організації евакуації та приймання внутрішньо переміщених осіб відбувається розширення та поглиблення змісту принципу підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів і посадових осіб, його реалізація з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Список використаних джерел

1. Канавець М. В. Сучасні підходи та зарубіжний досвід децентралізації публічної влади на місцевому і регіональному рівнях. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. 2015. № 1(119). С. 105–110.
2. Бенчмаркінг доброго урядування : практ. посібник ; за заг. ред. А. Гука. Київ : ТОВ «Видавництво «Юстон», 2018. 60 с.
3. Колпаков В. К., Ковбас І. В., Крайній П. І. Європейські принципи місцевого самоврядування та проблеми їх законодавчого закріплення в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2020. Вип. 60. С. 113–118.
4. Голик Ю. Ю. Реалізація принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування: компаративний аналіз. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 208–214.
5. Bovens M. Two Concepts of Accountability: Accountability as a Virtue and as a Mechanism. *West European Politics*. 2010. Vol. 33(5). P. 946–967.
6. Вернер Я. Концепція «підзвітності». URL: http://agree-europe.de/images/Expertenbeitraege/Expertenbeitrag_Jann_UKR.pdf.
7. План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова». URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>.
8. Марченко В. Системи місцевого самоврядування в контексті проведення реформи децентралізації влади в Україні. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. 2023. Vol. 2, No. 2. P. 8–17. URL: <https://isg-journal.com/isjpp/article/view/336/171>.
9. Муніципальне право України : підруч. ; ред. В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 592 с.
10. Любченко П. М. Муніципальне право : підруч. Харків : Право, 2019. 512 с.
11. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. та ін. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ юрид. вищ. навч. закл. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
12. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
13. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. «Муніципальна людина»: параметральні ознаки, поняття, роль і значення в формуванні і функціонуванні локальної демократії та демократичної правової державності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 37–45.
14. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр/#Text>.
15. Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С. Децентралізація влади в Україні в умовах розбудови демократичного громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*.

2015. № 10. С. 44–47.

16. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p#Text>.

17. Потапенко В. Г., Баранник В. О., Бахур Н. В. та ін. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. ; за ред. В. Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 54 с.

Надійшла до редакції 02.06.2023

References

1. Kanavets, M. V. (2015) Suchasni pidkhody ta zarubizhnyi dosvid detsentralizatsii publichnoi vlady na mistsevomu i rehionalnomu rivniakh [Modern approaches and foreign experience of decentralization of public power at the local and regional levels]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiia. Politolohiia*. № 1(119). pp. 105–110. [in Ukr.].

2. Benchmarking dobroho vriaduvannia [Benchmarking of good governance] : prakt. posibnyk ; za zah. red. A. Huka. Kyiv : TOV «Vydavnytstvo «Iuston», 2018. 60 p. [in Ukr.].

3. Kolpakov, V. K., Kovbas, I. V., Krainii, P. I. (2020) Yevropeiski pryntsyipy mistsevoho samovriaduvannia ta problemy yikh zakonodavchoho zakriplennia v Ukraini [European principles of local self-government and problems of their legislative consolidation in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO*. Vyp. 60. pp. 113–118. [in Ukr.].

4. Holyk, Yu. Yu. (2023) Realizatsiia pryntsyipy pidzvitnosti ta vidpovidalnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia: komparatyvnyi analiz [Implementation of the principle of accountability and responsibility of local self-government bodies: a comparative analysis]. *Nove ukrainske pravo*. Issue 1. pp. 208–214. [in Ukr.].

5. Bovens, M. (2010) Two Concepts of Accountability: Accountability as a Virtue and as a Mechanism. *West European Politics*. Vol. 33(5). P. 946–967.

6. Verner, Ya. Kontsepsiia «pidzvitnosti» [The concept of «accountability»]. URL: http://agree-europe.de/images/Expertenbeitraege/Expertenbeitrag_Jann_UKR.pdf. [in Ukr.].

7. Plan dii Rady Yevropy dlia Ukrainy na 2023-2026 roky «Stiikist, vidnovlennia ta vidbudova» [Action Plan of the Council of Europe for Ukraine for 2023-2026 «Resilience, Recovery and Reconstruction»]. URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>. [in Ukr.].

8. Marchenko, V. (2023) Systemy mistsevoho samovriaduvannia v konteksti provedennia reformy detsentralizatsii vlady v Ukraini [Local self-government systems in the context of the reform of power decentralization in Ukraine]. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. Vol. 2, No. 2. pp. 8–17. URL: <https://isg-journal.com/isjpp/article/view/336/171>. [in Ukr.].

9. Munitsypalne pravo Ukrainy [Municipal law of Ukraine] : pidruch. ; red. V. F. Pohorilko, O. F. Frytskyi. Kyiv : Yurinkom Inter, 2006. 592 p. [in Ukr.].

10. Liubchenko, P. M. (2019) Munitsypalne pravo [Municipal law] : pidruch. Kharkiv : Pravo. 512 p. [in Ukr.].

11. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. ta in. (2009) Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of the state and law] : pidruch. dlia stud yuryd. vyshch. navch. zakl. ; za red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy M. V. Tsvika, d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy O. V. Petryshyna. Kharkiv : Pravo. 584 p. [in Ukr.].

12. Topolevskyi, R. B., Fedina, N. V. (2020) Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law] : navch. posibnyk. Lviv : LvDUVS. 268 p. [in Ukr.].

13. Baimuratov, M. O., Kofman, B. Ya. (2022) «Munitsypalna liudyna»: parametralni oznaky, poniattia, rol i znachennia v formuvanni i funktsionuvanni lokalnoi demokratii ta demokratychnoi pravovoi derzhavnosti [«Municipal person»: parametric features, concepts, role and significance in the formation and functioning of local democracy and democratic legal statehood]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 5. pp. 37–45. [in Ukr.].

14. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [About local self-government in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.05.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вп#Text>. [in Ukr.].

15. Nalyvaiko, L. R., Chepik-Trehubenko, O. S. (2015) Detsentralizatsiia vlady v Ukraini v umovakh rozbudovy demokratychnoho hromadianskoho suspilstva [Decentralization of power in Ukraine in the context of building a democratic civil society]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 10. pp. 44–47. [in Ukr.].

16. Pro skhvalennia Kontsepsiï reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini [On the approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2014 № 333-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p#Text>. [in Ukr.].

17. Potapenko, V. H., Barannyk, V. O., Bakhur, N. V. ta in. (2023) Mistseve samovriaduvannia yak chynnyk stiikosti tylu [Local self-government as a factor in the stability of the rear] : analit. dop. ; za red. V. H. Potapenka. Kyiv : NISD. 54 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Dmytro Selikhov. The principle of accountability and responsibility of local self-

government bodies and their officials: substantive content in conditions of decentralization of power. The article provides the essence of accountability and responsibility of local self-government bodies and their officials in terms of conceptual approaches to its understanding and the state of development and implementation of good governance standards. The ideas of domestic and foreign researchers about accountability as a necessary virtue and accountability as a mechanism, a process that requires observation of the optimal model and evaluation; appeal to the procedural understanding of accountability, its various forums (options) and, ultimately, the allocation of vertical accountability relations that are recognized as mandatory and those that provide for direct sanctions; establishment of the differences and similarities of the concepts of accountability and responsibility play an important role in creating a model of national local democracy in the form of local self-government. Such theoretical concepts affect the definition of the content and essence of the principle of accountability and responsibility of their bodies and officials to territorial communities, its consolidation by the Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine» of May 21, 1997, and its observance in the course of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine.

It is emphasized that in the arsenal of good governance standards, the standards of the European Charter of Local Self-Government, which summarizes and defines the principles of democracy at the local and regional level generally recognized in Europe and obliges the parties to apply the basic rules which guarantee the political, administrative and financial independence of local self-government bodies, accountability has a place and role of the principle of good democratic governance at the local level, first of all, to ensure that deputies of local councils and public officials take responsibility and are responsible for their activities.

As a result of the decentralization of power in Ukraine and adaptation to military conditions, the principle of accountability and responsibility of their bodies and officials to territorial communities is expanding and deepening, and its effective implementation is taking place in various forms and means of communication and feedback to territorial communities.

Keywords: *good governance, local governments, territorial community, the principle of accountability and responsibility, decentralization of power, control, supervision.*

УДК 316.77

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-82-89

Наталія КОМІХ[©]

кандидат соціологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

БЛОГОСФЕРА ЯК АКТОР КОМУНІКАТИВНОГО ПОЛЯ ВІЙНИ: ФЕНОМЕН РОЗМИТОЇ ЕСПЕРТНОСТІ

Розглянуто концептуальні засади та особливості розвитку блогосфери в умовах повномасштабного вторгнення загарбника на територію української держави. Зокрема, акцентовано увагу на проблемі розмивання експертного знання у структурі блогерського контенту та феномена дезінформації як латентної функції, що реалізується блогерським середовищем та сприяє неадекватному формуванню громадської думки споживачів контенту. Як теоретико-методологічне підґрунтя дослідження блогосфери застосовано комплексний соціально-конструктивістський підхід. У межах зазначеного підходу розглянуто різновиди блогів, структуру блогів, явні та латентні функції блогосфери. Проблема дезінформації та розмивання експертного знання проілюстрована результатами опитувань громадської думки.

Ключові слова: *блог, блогосфера, цифрове суспільство, розмита експертність, експерт, дезінформація.*

Постановка проблеми. Сучасна епоха характеризується наявністю глобального інформаційного суспільства, зміст якого становить експонентний розвиток інформаційних технологій і глобалізація інформаційних процесів. Одним із головних проявів цих процесів є стрімкий розвиток глобальної мережі Інтернет, віртуалізація

© Н. Комих, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8585-320X>

komnata76.nk@gmail.com

повсякденного життя індивіда в усіх сферах суспільства. Посиленню віртуалізації комунікативного простору українського суспільства сприяли розповсюдження вірусу COVID-19 та російсько-українська війна, що триває понад рік.

Розвиток цифрового суспільства, особливо під впливом поширення технологій Web 2.0 та Web 3.0 – безкоштовних програмних продуктів, що дають змогу користувачам Інтернету без знання мови HTML створювати, розміщувати й підтримувати контент у мережі, – змінює усі сфери людської діяльності: політику, економіку, науку та освіту, мистецтво й дозвілля тощо. А головне, змінюються форми комунікації та розповсюдження інформації. Чи не найсерйозніші трансформації під впливом новітніх інформаційно-комунікаційних технологій торкнулися масової комунікації. Фактично експерти сьогодні ведуть дискусії вже не про витиснення з передових позицій традиційних засобів масової інформації так званими «соціальними медіа», до яких, зокрема, належать і блоги, а про значення останніх в інформаційній війні, що відбувається зараз на території Української держави.

Блоги відіграють особливу роль як засіб інтернет-комунікації, вони втілюють у собі більшість технічних і комунікативних можливостей сучасного інтерактивного Інтернет-середовища. Очевидно, що блоги – це багатовимірне явище, але якою мірою вони сприяють вирішенню загальних і приватних суспільних завдань, дослідниками з'ясовано не до кінця. Ситуація ускладнюється інтенсивним розвитком блогосфери і вебтехнологій у цілому, що ускладнює своєчасне формулювання теоретичних положень, котрі відображають реальний стан нового комунікативного простору. Простору, де кожна людина, маючи доступ до мережі, може бути блогером, вести стрім подій, висловлювати думку з приводу подій, а ще розмірковувати, надавати поради, часто з тих питань, у яких не є компетентною. Культура експертного знання епохи модерну відходить у минуле. Розвиток блогосфери породжує феномен «розмивання експертної думки». Де експертна думка фактично анулюється. Експертною вважається більш-менш аргументована точка зору. В українських реаліях відомий феномен «диванної сотні» за часів Революції Гідності. Експертна компетенція набуває масовості та наповнює повсякденне життя сучасного індивіда.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Найбільш повно представленим у науковому просторі напрямом досліджень, що обґрунтовує концептуалізацію блогінгу, є аналіз Інтернет-середовища, його виникнення, розвитку та специфіки, представлений у роботах Д Белла, І. Гофлера, М. Кастельса, Ф. Вебстера, Дж. Уррі. Синтез наукової концепції «постіндустріалізму» та «інформаційного суспільства» забезпечили роботи основних теоретиків цього періоду. М. Маклуен розробив теоретичний підхід до аналізу впливу артефактів як засобів комунікації. Видатний дослідник розвитку комунікаційних процесів А. Турен визначає сьогоденне суспільство як перенасичене символічними благами, доступ до яких можливий шляхом соціального конфлікту.

Проблемам «нових» медіа (в тому числі блогам) присвячені роботи зарубіжних дослідників: Д. Брекендріджа, Н. Карпент'є, Л. Серве. Теоретичні засади сутності блогосфери закладені в роботах С. Херрінга, Р. Блуда, Е. Райта, Я. Каваура та ін. Серед українських вчених слід виділити таких, як: І. Погребняк, С. Вакуленко, О. Михайлова, М. Ясинська. Їхні дослідження присвячені характеристиці структури блогосфери, майбутніх шляхів розвитку середовища, змістовній різноманітності та наповнюваності, специфіці гіпертексту.

У контексті інтенсивного розвитку соціальних медіа підважується питання експертного знання. Традиційна модель домінування в інформаційному просторі авторитету знання експертів втрачає владу та вплив на думки населення. Про смерть експертизи пише відомий американський дослідник Том Ніколс [6]. Вчений має на увазі не відмову суспільства від традиційної експертизи, а використання її за потребою, частково зважаючи на те, наскільки думка експерта обмежує свободу конкретного індивіда мати індивідуальну думку, котра часто спирається на доксичне, буденне знання. Вчений розмірковує про те, що, можливо, такий стан є ознакою прогресу, оскільки професіонали втратили сакральна владу над сферою знань. І в цьому не останню роль зіграла мережа Інтернет як простір накопичення та зберігання, відтворення знання та створення нових форм масової комунікації, що водночас являє собою засіб тотальної дезінформації, обмеження індивіда [6].

Відзначаючи високу значущість перерахованих вище наукових доробок,

необхідно все ж зауважити, що комплексні дослідження, пов'язані з вивченням блогосфери як комунікативного експертного середовища, поки відсутні. Саме тому набуває актуальності й практичної значущості представлений у статті аналіз. Слід зауважити, що наукове дослідження блогосфери пов'язане з певними труднощами, що обумовлені контекстуальною нестійкістю блогерської проблематики, з одного боку, та відповідністю репрезентованих наративів потребам суспільства, запиту на певну інформацію – з іншого. Інформаційні потоки у блогосфері постійно змінюються за напрямом та об'ємом, формою презентації. А отже, об'єкт дослідження достатньо рухомий та потребує використання міждисциплінарного підходу. Для розгляду зазначеної проблематики нами був застосований комплексний підхід – на межі соціологічного та комунікативного підходів. Як теоретико-методологічний підхід до характеристики блогосфери застосовано основні положення та ідеї соціального конструктивізму, структуралізму, що дозволило врахувати особливості блогосфери як феномена, що має специфічний простір, в якому існує і створює певне середовище, зокрема експертне.

Ці аспекти актуальності та проблематики дослідження зумовлюють його **мету**, пов'язану з теоретичним осмисленням сутності блогосфери, структури, змістовної наповненості, функцій, зокрема, феномена розмивання експертності знання, в умовах інформаційної війни, в ситуації повномасштабного вторгнення росії на територію України.

Виклад основного матеріалу. Інтернет є сучасним комунікативним простором, гігантським банком збереження знань. З одного боку, Інтернет розширює горизонти та можливості для індивіда з огляду на можливості отримання знань, саморозвитку, комунікації, а з іншого боку, змінює форми комунікації, обмежує її, робить людину більш жорстокою. Водночас він є тотальним місцем відтворення дезінформації, фейків, перебігу інформаційних війн, адептами яких часто виступають блогери та блогосфера. Віртуальна реальність відкриває нові комунікаційні можливості, претендує на владу знань, але водночас тотально звужує, зневажає, знецінює освіту, науку та можливості відтворення і споживання експертної думки. Для українського суспільства карантинна доба, спричинена COVID-19, а потім і війна тільки посилили процеси занурення населення у віртуальну реальність Інтернет-мережі. Так, за даними опитування Київського міжнародного інституту соціології, 82% респондентів користуються Інтернетом раз на тиждень, із них 78% – майже щодня. Частіше послуговуються Інтернетом українці з вищою освітою та містяни. Зі збільшенням віку зменшується активність користування мережею [1].

Схожі дані маємо за результатами дослідження Internews: основним джерелом інформації є соціальні мережі для 55% українців, а 85% користуються Інтернетом щодня. Серед молоді віком 18-35 років користуються Інтернетом щодня 96%. На підтримку думки, що телебачення втрачає авторитет як джерело інформації, свідчить те, що 59% не дивляться теленовини. Telegram у 2022 р. став основною соціальною мережею як для споживання новинного контенту, так і для комунікації. 60% українців використовують Telegram для отримання новин. Найпоширеніші канали новин у соцмережах: Telegram – Труха Україна, УНІАН – новини України, ТСН новини, Україна сейчас; Facebook – ТСН, Obzrevatel, Володимир Зеленський, Українська правда; YouTube – ТСН, 24 Канал, Олег Жданов, Фейгин LIVE, Alexey Arestovych; Viber – Блискавка, Країна_інфо. У соціальних мережах українці слідкують найчастіше за такими блогерами/лідерами думок, як Сергій Притула, Дмитро Гордон та Олексій Арестович [3].

Наведені дані ілюструють, що українське суспільство не відстає від світових тенденцій, а можливо, навіть і набуло кращих позицій щодо розвитку Інтернету та переміщення практик споживання інформації через мережу. Отже, можна визначити значущі тенденції подальшого розвитку блогосфери з огляду на Інтернет-активність українців та актуальні виклики воєнного часу. Блогосфера є однією з форм комунікації, що існує в просторі Інтернет, а отже, має безліч різноманітних форм. Еволюція блогерних платформ із 2002 р. привела до появи інтерактивної форми блогів з розширеними можливостями взаємного коментування, організації спільнот і діалогів [2]. З того часу блоги набули відомий сьгодні формат, котрий зазнає змін під впливом нових інструментів онлайн-спілкування, найвпливовіші з них – соціальні мережі (Facebook, Telegram, LinkedIn та ін.). Відбувається активна гібридизація сервісів блогосфери та соціальних мереж, що приводить до трансформації звичних уявлень про блоги як програмні платформи інтерактивного і часто анонімного спілкування. Отже, на сьогодні

блогосфера має власні структуру та ієрархію. Блоги розділені тематично, і в кожній тематичній групі блогів є свої топ-блогери і рядові блогери різного ступеня популярності.

Розвиток технологій і популяризація такої форми Інтернет-комунікації призвели до того, що автори створюють різні як за змістом, так і за способом подачі інформації блоги. Щоб класифікувати їх, застосовують різні підстави. Зокрема, блоги поділяються на:

1) за обсягом повідомлення:

- традиційні (контент: розгорнутий текст, обсяг якого перевищує 140 друкованих знаків, декілька зображень, музика тощо);
- мікроблоги (контент: повідомлення невеликого обсягу – приблизно 140 друкованих знаків, один елемент мультимедіа (фото-, відео-, музичний трек). Такий вид блогінгу набув популярності завдяки соціальним мережам із обмеженням за обсягом контенту: Twitter, Instagram, Tik-Tok та ін.;

2) за кількістю авторів:

- персональні (блог ведеться одним автором);
- колективні (блог ведеться групою авторів);

3) за ступенем персональності:

- особисті (контент блогу створює певний образ приватної особи, яка його веде);
- корпоративні (контент блогу спрямований на створення іміджу корпорації, фірми, бізнесу);

4) за медіа-типом:

- відеоблоги (основна інформація представлена у відеоформаті);
- блоги з посиланнями (основна інформація представлена у форматі посилань);
- фотоблоги (основна інформація представлена у форматі фотографій);
- артблоги (основна інформація представлена у форматі зображень, малюнків);
- текстові (основна інформація представлена у форматі тексту);
- подкасти (основна інформація представлена у форматі музики);
- змішані;

5) за ступенем комерціалізації:

- комерційні (автори ставлять перед собою за мету заробити на своєму блозі гроші. Вони розміщують різний рекламний контент, займаються просуванням певних товарів, послуг і марок. Реклама в такому блозі може бути як прихованою, так і відкритою, і найчастіше вона буде пов'язана з тією темою, про яку пише автор);
- некомерційні (автори не ставлять перед собою комерційні завдання при веденні блогу).

Основним чинником, що впливає на вибір користувачем того чи того типу блогу як магістрального, американська дослідниця Р. Блуд називає технологічний принцип, зокрема тип програмного забезпечення для створення записів. Поштовхом для ведення Інтернет-щоденника, на думку дослідниці, стає також «нестача уваги з боку зовнішнього світу». Згідно з Р. Блуд, виходячи з цілей і змісту, блоги можна класифікувати на три групи:

- особисті журнали або щоденники;
- блокноти, що містять об'ємні, сфокусовані есе більш-менш особистого характеру;
- фільтри-блоги, що збирають посилання і цікавий контент з усього Інтернету [4].

Різноманітність та змістовна наповненість блогосфери на сьогодні є вражаючою, що ще раз підважує значущість віртуалізації інформаційного та комунікаційного просторів для посилення такого феномену, як розмита експертність знань та, як наслідок, розповсюдження дезінформації, спотворення істинного знання, а з іншого боку, можливості самореалізації для індивіда, пошуку свого слухача, можливості реалізації права на свободу слова. З'являється нове поняття – експерт/лідер думок. Експертність такого лідера визначається за кількістю підписників, і саме це є одним із критеріїв, на якому ґрунтується довіра до експерта з боку споживача контенту.

Для аналізу блогосфери важливо також враховувати структуру блогів. Евристично цікавою є структура блогів, представлена С. Ломборгом, який запропонував розглядати її на основі системи координат, що складається з трьох осей:

1. Вісь контенту: внутрішньо-орієнтовані/тематичні блоги. Частина з них ведуть блогери, орієнтовані на розкриття власних переживань, особистого досвіду і думок за допомогою блогу. Відповідно, журнал орієнтований на внутрішній світ блогера. Інші – тематичні, корпоративні блоги, а також блоги, що містять обговорення актуальних

суспільно-політичних проблем і меншою мірою пов'язані з особистим емоційним світом їх творця, а тому є ближчими до вектора «тематичного» контенту;

2. Комунікативна спрямованість: монологічні/діалогічні блоги. Тут важливо знати: чи орієнтований блог на особистісне самовираження, чи на інформаційний обмін автора з аудиторією. Монологічний характер блогу може виражатися в обсязі постів, вузькому колі читачів, відсутності коментарів і дискусії в гілці коментарів. Діалогічний характер передбачає не тільки активний запит автора до думки аудиторії, але і залучення широкого кола читачів, включення зовнішніх посилань та інші інтерактивні форми мережевої комунікації;

3. Стильова орієнтація: неформальні/об'єктивні блоги. Нерідко блоги засновані на описі дослідів саморефлексії, емоційної інтроспекції, знімають персональну дистанцію між автором і читачем, що відкриває доступ до внутрішнього світу творця блогу. Так само, як і елементи іронії та гумору, це задає неформальну стильову орієнтацію. Об'єктивний, нейтральний стиль частіше вибирається у тематичних, корпоративних, журналістських блогах [5].

Серед функцій блогосфери наведемо основні, котрі, на нашу думку, певним чином сприяють подальшому розгортанню в мережі блогерського комунікативного середовища, а також формують запит на інформацію та впливають на закріплення феномена розмитої експертності. По-перше, інформаційна функція. У сучасних умовах повномасштабної інформаційної війни отримати правдиву інформацію, дійсно, є проблемою для українців, бо мережа перенасичена фейками. Тому дієвою методикою є вивірення інформації шляхом звернення до декількох джерел. Інші функції – експресивна, самореалізація блогерів та культуротворча. Остання теж є важливою, зокрема, з огляду на обговорення питань, пов'язаних із переживаннями українцями подій війни, втрати близьких, стресів, усвідомлення ставлення до ворога, відчуттям згуртованості нації, тривожності, самоусвідомлення ідентичності, як національної, так і громадянської. Крім того, блогери створюють власну віртуальну культуру, транслюють певні цінності та норми, що не завжди співпадають із домінуючими культурними трендами. Наприклад, це може бути специфічна проблематика, котру обговорюють блогери, специфічний мовний діалект, трансляція неформальних норм поведінки, сміхова культура.

Однак поряд із формальними функціями більш важливими є латентні. Блогосфера їх активно відтворює. Найактуальнішою на сьогодні в контексті проблематики розмивання експертності є функція формування громадської думки. Очевидно, що спільноти, котрі утворюють користувачі блогосфери, презентують притаманну їм громадську думку. Автори найбільш популярних блогів впливають на думку блогерів, для яких вони є авторитетами. Громадська думка, котру формують блогери, виходить за межі блогосфери, оскільки вони є членами реальних суспільств, а не лише учасниками віртуальних спільнот у блогосфері. У зв'язку з цим слід відмітити, що має місце явище, назване нами «розвіртуальнення блогерів». Як приклад можна навести появу фестивалю блогерів. У 2021 р. в Дніпрі відбувся вже п'ятий такий фестиваль, де блогерів називають лідерами думок. У контексті досліджуваної нами проблематики таке явище являє собою неабиякий інтерес. Воно пов'язане зі спробою закріпити у суспільній свідомості експертність блогера в об'єктивній реальності, що має слугувати певним орієнтиром для інформаційного пошуку пересічного користувача мережі. В умовах війни блогери здебільшого пішли воювати, але тенденція зустрічей у режимі офлайн продовжується. І це добре, бо тепер блогери із соціально-політичної проблематики можуть бути також і воєнними експертами, адже є безпосередніми учасниками подій і транслюють реальну, дійсну інформацію (наприклад, П. Казарін).

Поряд із функціональною різноманітністю блогосфери дослідники фіксують також і дисфункційні прояви. Найактуальнішим в умовах інформаційної війни є поширення дезінформації. Дезінформація як умисне розповсюдження викривлених та усвідомлено хибних тверджень задля досягнення певної переваги становить небезпеку остаточного перетворення блогосфери на простір інформаційних війн та втягнення в них аудиторії блогів. Умисне поширення дезінформації у блогосфері, наприклад, поширення чуток або зведення наклепу формально має наслідком правову відповідальність, проте такі випадки не завжди є підконтрольними законодавчим нормам.

Українці за час війни здебільшого вже стали компетентними у розпізнаванні інформації, але ворог все одно застосовує потужні технології інформаційного впливу. Вагомим механізмом запобігання дезінформаційному впливу є заборона російського

контенту, зокрема блогерського. За даними дослідження USAID-Internews, 83% респондентів відомо про існування неправдивих матеріалів, але багато людей вважають, що дезінформація «не є нагальною проблемою», і більшість думає, що може її розпізнати (70%). У 2022 р. частка тих, хто чув поширені дезінформаційні нарративи, знаходилася в діапазоні від 49% («війну між Україною та Росією спровокували США») до 13% («євреї найбільше виграють у війні між Україною та Росією»). На думку учасників дослідження, найбільш правдоподібним є нарратив про те, що на боці України воюють найманці з-понад 50 країн, найменш правдоподібним – міста на Донбасі знищують не Росія, а українська армія. Кожен третій респондент обговорював ці нарративи зі своїми друзями чи родиною. Щодо мотивації поширення цієї інформації респонденти здебільшого зазначали, що це лише привід для розмови. Вони відмітили, що часто стикаються із замовними і неправдивими матеріалами та негативно до них ставляться через викривлення сприйняття поточної ситуації. Респонденти поділилися досвідом визначення фейкової інформації. Зазвичай дезінформаційне повідомлення має помітний заголовок, тільки одне джерело (або воно взагалі невідоме), являє собою емоційно забарвлений текст, містить неповну інформацію, характеризується відсутністю інформації з місця події та деталей, неточністю цифр («кількості загиблих», «кількість зброї»), неякісним аналізом подій (для респондентів це означає неможливість почути думки різних експертів, аналітиків, які можуть не лише прояснити ситуацію навколо конкретної події, але й указати на її причини та до яких наслідків вона призведе чи може призвести). [3].

Висновки. Отже, збільшення обсягу блогосфери протягом останніх десятиліть та її змістовна розмаїтість пов'язані не лише з поширенням та все більшою доступністю потрібних для користування нею технічних засобів, але також зі зростанням соціальної ролі блогосфери в комунікативних процесах, що відбуваються в мережі Інтернет та реалізуються лише за допомогою Інтернет-технологій. Користувачі блогосфери утворюють специфічну соціальну структуру, систему стратифікації, культуру. Виміром стратифікації блогерів є авторитетність, яку фіксують різноманітні рейтинги за такими показниками, як, наприклад, цитування, відвідування блогу, кількість читачів тощо. Сучасну блогосферу можна назвати «ноосферою інформаційного суспільства», що складається з глобальної мережі блогів, спільнот і соціальних мереж. Підвищений інтерес до блогосфери обумовлений увагою до інформаційних комп'ютерних технологій у цілому, що дозволяє значно прискорити обмін інформацією.

Стосовно такої ситуації М. Кастельс зазначає, що блогосфера стала ще одним простором для розгортання суспільних практик. Це пов'язане, в першу чергу, із форматом комунікації в блогосфері та широким доступом до участі у створенні контенту. Блогосфера є водночас комунікативним простором та частиною віртуальної реальності, створеної користувачами мережі Інтернет. Як частина Інтернету блогосфера є дуже індивідуалізованою, тобто дає можливість користувачам створити власне представництво у віртуальній реальності, стати комунікатором для певної аудиторії, а також задовольнити власні потреби у самореалізації та самовираженні. Блогосфера практично перетворилася в альтернативний засіб масової комунікації із поступовим присвоєнням функцій традиційних засобів масової комунікації. Користувачі блогосфери до певної міри (очевидно, що вони не є єдиним її носієм та джерелом формування) формують громадську думку, котру поширюють за межі блогосфери як самі блогери, так і представники традиційних засобів масової комунікації.

Розглянувши підходи до визначення поняття блогу та блогосфери, проаналізувавши класифікації блогів, їхню структуру та функції, можна дійти висновку, що блог – це вебсайт (або розділ вебсайту), що містить датовані записи мультимедійного характеру, розташовані у зворотному хронологічному порядку, з можливістю залишення коментарів до записів і перегляду будь-якого запису на окремій вебсторінці. Проведений аналіз у вивченні блогосфери як надважливого та невід'ємного елемента сучасної комп'ютерно-опосередкованої комунікації доводить, що блогінг досліджується і як соціальне явище, і як засіб масової комунікації у різних напрямках світової науки. Розвиток блогосфери є однією з причин виникнення феномена розмивання експертного знання, коли поряд існує експертна думка та думка пересічного громадянина, який організує авторський блог або груповий у мережі, де учасники діляться власним досвідом, здійснює економічну діяльність, менеджментську та ін. Феномен полягає в тому, що традиційні експерти часто викликають обурення з боку громадської думки, а квазіексперти, навпаки, набувають популярності шляхом збільшення кількості «лайків» та підписників. В умовах

інформаційної війни аналіз блогосфери набуває актуального значення у напрямі запобігання розповсюдженню дезінформації та технологій впливу на громадську думку, особливо в умовах українських реалій війни. Подальші дослідження блогосфери мають бути спрямовані саме на вивчення культури блогерського середовища.

Список використаних джерел

1. Користування інтернетом серед українців: результати телефонного опитування, проведеного 13-18 травня 2022 року. *Київський міжнародний інститут соціології*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1115&page=1>.
2. Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу : монографія. Луцьк : Вежа-друк, 2014. 400 с.
3. Українські медіа, ставлення та довіра у 2022 р. *Internews*. URL: <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainian-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf>.
4. Blood R. Weblogs: a history and perspective. URL: http://www.rebeccablood.net/essays/weblog_history.html.
5. Lomborg S. Navigating the blogosphere: Towards a genre-based typology of weblogs. *First Monday*. 2009. Vol. 14. No. 5. URL: <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/2329/2178>.
6. Nichols T. The death of expertise: the campaign against established knowledge and why it matters, first edition. Oxford : Oxford University Press, 2017. 272 p.

Надійшла до редакції 02.06.2023

References

1. Korystuvannia internetom sered ukrainsiv: rezultaty telefonnoho opytuvannia, provedenoho 13-18 travnia 2022 roku [Internet use among Ukrainians: results of a telephone survey conducted on May 13-18, 2022]. *Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiologii*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1115&page=1>. [in Ukr.].
2. Mytko, A. M. (2014) Informatsiina demokratiia: realii ta vyklyky chasu [Information democracy: realities and challenges of the time] : monohrafiia. Lutsk : Vezha-druk. 400 p. [in Ukr.].
3. Ukrainski media, stavlennia ta dovira u 2022 r. [Ukrainian media, attitude and trust in 2022]. *Internews*. URL: <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/Ukrainian-media-stavlennia-ta-dovira-2022.pdf>. [in Ukr.].
4. Blood, R. Weblogs: a history and perspective. URL: http://www.rebeccablood.net/essays/weblog_history.html.
5. Lomborg, S. (2009) Navigating the blogosphere: Towards a genre-based typology of weblogs. *First Monday*. Vol. 14. No. 5. URL: <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/2329/2178>.
6. Nichols, T. (2017) The death of expertise: the campaign against established knowledge and why it matters, first edition. Oxford : Oxford University Press. 272 p.

ABSTRACT

Natalia Komykh. The blogosphere as an actor in the communication field of war: the phenomenon of blurred expertise. The article examines the conceptual foundations and features of the development of the blogosphere in Ukrainian society in the conditions of a full-scale invasion of the invader into the territory of the Ukrainian state. In particular, attention is focused on the problem of the erosion of expertise in the structure of blogger content and the phenomenon of disinformation, as a latent function implemented by the blogger environment and contributing to the inadequate formation of public opinion of content consumers. A complex, constructivist approach is proposed as a theoretical and methodological basis for the study of the blogosphere. Within the framework of the mentioned approach, the types of blogs, the structures of blogs, and the explicit and latent functions of the blogosphere are considered. The problem of misinformation and erosion of expert knowledge is illustrated by the results of public opinion polls. It is noted that in the conditions of war, the consumption of information through the Internet – social networks increases. The urban population is more active than the rural population. The blogosphere is an active communicative environment for the reproduction of information. The traditional expertise of representatives of certain fields of knowledge and practice is losing popularity, and instead, the more relevant opinions and advice of bloggers who are not specialists in the field they cover. The blogosphere combines these two expert environments, thereby forming a certain information culture, which is a weapon in the information war. In such a situation, the task of content consumers is to learn to recognize true information and prevent the spread of disinformation. On the other hand, the Internet provides an opportunity for an individual to realize himself, to find his audience, and to exercise the right to freedom of speech. A new concept is emerging – an expert/opinion leader. The expertise of such a leader is determined by the number of subscribers, and this is one of the criteria on which trust in the content consumer expert is based. The blogosphere forms a new quality of expert environment and knowledge, an alternative way of mass communication and interpersonal communication in particular.

Keywords: *blog, blogospheres, digital society, blurred expertise, expert, misinformation.*

УДК 316.77

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-89-94

Олег ЛЕВІН[©]

кандидат історичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ФЕЙКОВИХ АКАУНТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПСО ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ

Ця стаття присвячена відносно новому інструменту інформаційної війни проти України, а саме фейковим акаунтам та ботофермам як дієвому інструменту ПСО під час повномасштабного вторгнення на нашу землю з боку росії, їхній загальній характеристиці та методам протидії цьому явищу на просторах мережі Інтернет. У дослідженні окреслено особливості утворення, впливу та роботи ботів і ботоферм, їхні ознаки та властивості, наведено приклади використання фейкової інформації, надано рекомендації щодо розпізнавання фейкових повідомлень та ресурсів. Звернено увагу на важливість боротьби з цим явищем, особливо коли наша країна веде героїчну боротьбу проти загарбників, які використовують всі види боротьби з нами: від збройної до інформаційної, використовуючи проти нас і недозволені прийоми.

Ключові слова: ботоферми, фейкові акаунти, дезінформація, Інтернет-ресурси.

Постановка проблеми. Глобалізація є найважливішою тенденцією сучасного світу, а в новому столітті ця тенденція стала визначальною для всієї галузі інформаційних технологій. Глобалізація інформаційного середовища та соціальних мереж призвела до безперервного розвитку різноманітних методів маніпулювання користувачами мережі Інтернет за допомогою мови, образів, звуків, способів та послідовності подачі матеріалів. Саме завдяки інформаційній силі мережі Інтернет нею стали користуватися різні політичні сили, щоб маніпулювати масами й розгортати курс країни в потрібному напрямі. Це дуже сподобалося російській владі.

Об'єкти маніпулювання дуже різні – від продажу товарів до інформаційної війни між державами. Так, понад дев'ять років росія, як країна-агресор, намагається дестабілізувати суспільну політику України, створюючи осередки напруги, щоб дискредитувати нашу державу, як усередині, так і на міжнародній арені, застосовуючи різноманітні методи ведення «гібридної війни», серед яких одним із найбільш дієвих є розповсюдження фейків у соціальних мережах, що з початком повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року стали плацдармом для інформаційно-психологічного впливу на свої, ворожі та інші групи громадськості. Кількість фейків досягла рекордних результатів, їх розповсюджують більш ніж 250 сайтів, що не піддає сумніву актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. З розповсюдженням такої практики соціальної дезінформаційної схеми дослідженням окремих її аспектів займалися такі наукові діячі, як: К. Молодецька [1], А. Марущак [2], С. Зелінський [3], О. Зінченко [4], М. Кіца [5], О. Курбан [6], та ін.

Метою статті є дослідження сучасної практики утворення фейкових акаунтів та ботоферм, окреслення їхньої загальної характеристики та методів протидії цьому явищу на просторах мережі Інтернет. Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі завдання: ідентифікувати та розкрити соціальну природу ботів і ботоферм; визначити причини їх активного застосування; узагальнити правові засади протидії цьому явищу та його попередження.

Виклад основного матеріалу. Останньою тенденцією сучасності стало використання фейкових акаунтів, що керуються чат-ботами, призначеними для

© О. Левін, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3501-3509>

docentagro55@gmail.com

повторення однотипних задач. Принагідно зазначимо, що в мережі Інтернет почали активно створювати так звані «ботоферми» – компанії, що модерують вигаданих користувачів із їхніми коментарями.

Пропаганда РФ активно проводить ПІСО – інформаційно-психологічні операції, що спрямовані на вплив на настрої різних груп суспільства для досягнення певної мети з використанням пропаганди, дезінформації, приховування однієї інформації й роздмухування та перебільшення іншої. З такою проблемою зазвичай стикається населення, яке знаходиться на окупованій території, території країни-агресора, території країн ЄС, а також ті, хто знаходиться на підконтрольній території України. Представники спецслужб російської федерації, а також підконтрольні їм бойовики «ДНР/ЛНР» в останні роки активно користуються Інтернет-ресурсами (фейсбук, телеграм, вайбер, вконтакті, тікток, слек), створюючи вигаданих користувачів для поширення дезінформації, котра може призвести до суспільного резонансу за допомогою набутих фахових знань стосовно відповідних технічних та психологічних прийомів у процесі її підготовки та поширення. Це підсилюється також припиненням роботи українського зв'язку із застосуванням стільникових операторів на тимчасово окупованих територіях ДНР і ЛНР «Фенікс» та «Лугаком», що не підтримують зв'язок з українськими операторами, підтримуючи дзвінки та повідомлення за допомогою деяких Інтернет-сервісів. Однак роботу російських пропагандистів ускладнює відсутність електрики на більшій частині тимчасово окупованої території, а значить, і можливості приймати тут трансляцію російського телебачення.

Зазначимо, що дезінформації – це публічне поширення неперевіреної або визнаної неправдивою інформації, що може негативно вплинути на реалізацію конституційних прав громадян або загрожувати національній безпеці. Дезінформацію можна розглядати як процес (поширення) та його результат (різновид інформації, Завдяки якому набуває змісту словосполучення «поширення дезінформації»). Під фейком слід розуміти не тільки «жовту пресу», а й людей, які видають себе в Інтернеті за інших; фотографії, підроблені, змонтовані у відповідних програмах; несправжні сайти та / або сайти, підроблені під справжні («самозванці»); несправжні сторінки від імені відомих осіб тощо.

Слід зауважити, що боти – це програми, котрі керують фейковими обліковими записами в соцмережах. Це так називають людей під фейковими акаунтами, які пишуть потрібні коментарі у потрібний час під потрібним постом. Класифікувати їх можна на такі групи:

1. Боти-одноденки – їхньою особливістю є незграбне створення облікових записів без фотографії профілю, лише з кількома друзями та порожньою або заповненою стрічкою. Зазвичай вони створюються автоматично за допомогою скриптів, знайдених у мережі Інтернет. Ці боти щодня виконують масу подібних дій, тому фейсбук може їх швидко знайти та заблокувати. Оскільки такі боти мають завдання доставляти повідомлення та зникати під впливом модераторів, творці спеціально не намагалися зробити їх схожими на реальних людей. Залежно від діяльності їхній цикл активності може варіюватися від одного дня до кількох місяців;

2. Класичні боти – відрізняються від ботів-одноденок тим, що мають обкладинки та фотографії профілю, проте фактично ніколи не використовують обличчя людей для цього. Такі облікові записи створюються більш просунутими версіями скриптів і лише подекуди – вручну. Краще заповнення сторінок може зробити такі облікові записи довше активними, ніж одноденні облікові записи;

3. Боти-іноземці – це акаунти з іноземними іменами, куплені за низькою ціною на іноземних «робофермах». Ціна товару обмежена. Загалом це досить поширена практика в багатьох країнах третього світу, де системи виробляються в промислових масштабах і коштують дешево. В іншому зовнішні характеристики такого бота повністю відповідають класичному роботу;

4. Боти нешаблонного прокачування – це робот, що поводить себе як реальна людина. У таких акаунтах у стрічці використовуються різні типи публікацій, під якими стоять тільки лайки або коментарі. Переваги цих сторінок полягає в тому, що вони насправді мають вигляд немов сторінки реальних людей. Мінусом є те, що система не має чітко сегментованої аудиторії через розрізненість дописів;

5. Боти зі складною поведінкою – системи, створені складними програмами, що чітко імітують поведінку людей у соціальних мережах. З огляду на це вони не мають

підозр у фейсбук, оскільки існують невидимі алгоритми, що автоматично обчислюють спам-запити. Вони ретельно збирають і охороняють власних підписників. Згаданий тип цікавий і цінний тим, що за його допомогою клієнти можуть досягти реальних результатів. Ці машини здатні формувати або змінювати інформацію в соціальних мережах, впливати на думку звичайних людей, журналістів і політиків.

У свою чергу, під ботофермами слід розуміти місце роботи реальних людей, якими були створені фейкові акаунти в соціальних мережах, що використовуються для виконання певних завдань.

Слід зауважити, що ботоферми створюються за двома напрямками або призначені для виконання двох завдань:

1. Дезінформація, пропаганда, популяризація певних новин, наративів, поглядів та думок серед суспільства;
2. Генерація фейкового трафіка та «відкритки» реклами на рекламних акаунтах бота у різних соцмережах для отримання заробітку.

Проаналізувавши цю проблему, ми виокремили основні причини створення фейкових сторінок під час військових дій в Україні: просування в соціальних мережах політичних парадигм та наративів; продукування бажаної суспільної думки маніпулятором; шахрайство з метою інвестування; завантаження ботами особистої інформації для проведення різних махінацій та можливого шантажу.

Задля дієвості фейкових сторінок зловмисники звичай використовують певні методи їх реалізації, а саме: розповсюдження великою кількістю користувачів інформації, аналогічної за змістом, протягом нетривалого проміжку часу; використання заголовків, що підвищують інтерес, наприклад, «термінова новина», «увага» тощо; наповнення більшої частини тексту, що поширюється, лінками на «псевдонаукові дослідження»; провокативне наповнення тексту; нав'язливе прохання про репости; поширення інформації з невідомих ресурсів або першоджерел зі сторінок вигаданих людей.

В Україні діє Центр протидії дезінформації при РНБО, що утворився 11 березня 2021 року. Метою цієї організації є проведення роботи у таких напрямках, як: військова сфера, боротьба зі злочинністю та корупцією, внутрішня та зовнішня політика, економіка, інфраструктура, екологія, охорона здоров'я, соціальна сфера, науково-технологічний напрям. Але основну увагу приділено протидії поширенню дезінформації у мережі Інтернет та медіа. Центр не має каральних функцій за дезінформацію і не може застосовувати санкції, але може вносити подання до РНБО щодо певних порушень [8]. Причому механізм законодавчої протидії цьому явищу відбувається за допомогою трьох рівнів, залежно від ступеня суспільної небезпечності поширення такої інформації:

1. Цивільно-правова відповідальність – передбачена Конституцією України (ч. 4 ст. 32) [7], Цивільним кодексом України (ст. 278) [8], Законом України «Про інформацію» [9] тощо;
2. Адміністративна відповідальність – передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення (ст. 173-1) [10];
3. Кримінальна відповідальність – передбачена Кримінальним кодексом (ст. ст. 109, 110, 250, ч. 2 ст. 361 та ін.) [11].

Так, наші правоохоронні органи активно працюють у напрямі ліквідації так званих ботоферм. Від початку повномасштабного вторгнення СБУ закрила таких 5, що налічували понад 100 000 фейкових акаунтів. Вони активно дезінформували населення Тернопільщини, Харківщини, Полтавщини, Черкащини та Закарпаття. Їх створювали на різних платформах, у тому числі тих, що поширюють ідеологію країни-агресора і є забороненими на території нашої держави. Під час обшуку представниками СБУ були виявлені: майже 100 комплектів GSM-шлюзів; майже 10 тис. сім-карток різних мобільних операторів, котрі використовувалися для маскуванню злочинної діяльності; чорна бухгалтерія; комп'ютерне обладнання з доказами протиправних дій. На основі вищезазначеного відкрили кримінальне провадження для притягнення винних до відповідальності, кваліфікація дій яких відбувається за ст. 110 Кримінального кодексу України (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України), якою передбачено покарання у виді позбавлення волі до 15 років [12].

На такі протиправні дії відреагувала і світова спільнота, а саме корпорацією Meta (материнською організацією фейсбук, інстаграм, ватсап та окулус) були закриті російські та китайські фальшиві акаунти відомих ЗМІ з фейками про війну в Україні. Мова йде про розвинену мережу 60 сайтів рф, що видавали себе за платформи для поширення новин й

публікували інформацію за допомогою облікових записів вигаданих користувачів у фейсбук, телеграм, ютуб, твіттер, а інші сайти соціальних мереж розповсюджували її. Поширення фейкової інформації було спрямоване на такі країни, як Німеччина, Великобританія, Франція, Італія та Україна. Крім того, китайська мережа фальшивих акаунтів налічувала у фейсбук 80 акаунтів, одні з яких видавали себе за консервативних американців, а інші – за лібералів, які проживають у Флориді, Техасі та Каліфорнії. Цими акаунтами була поширена неправдива інформація про політичні переконання США (неправдивість виборів) та Чехію (дискредитація уряду стосовно зусиль щодо підтримки України у війні, котру розв'язала росія) [13].

З вищезазначеного випливає, що для кожної людини дуже важливо вміти розпізнавати фейкові акаунти та боротися з їх поширенням, як під час різних екстремальних ситуацій, так і у мирний час. Ми сформуваємо низку правил, що спрямовані на виявлення таких акаунтів та протидію ним:

1. Зверніть увагу на фотографії профілю, адже зазвичай у фейкових облікових записках розміщені випадкові стокові фотокартки, тому зображення можна перевірити за допомогою функції «пошук картинки» в Google;
2. Однією з ознак фейкового акаунта є наявність випадкових друзів та/або відсутність друзів за місцем проживання;
3. Перевірте регулярність розміщення публікацій;
4. Вивчіть особисту інформацію, що розміщена на сторінці в розділі «ABOUT» ;
4. Зверніть увагу на дату створення профілю;
5. Варто не додавати в друзі незнайомих або ж інших осіб із сумнівним наповненням облікового запису;
6. Якщо представники державних органів у соціальних мережах просять вас сплатити штраф чи пропонують платні послуги, зверніться на «гарячу лінію» та уточніть, чи дійсно вони пропонують громадянам послуги такого формату.

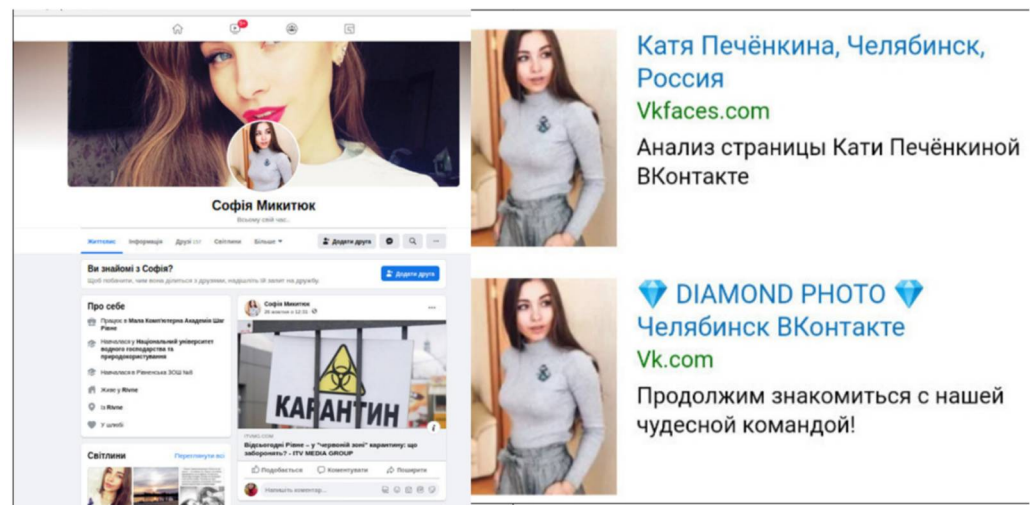

Рис. 1. Типовий фейковий обліковий запис російських пропагандистів

Висновки. Таким чином, на основі вищезазначеного можна дійти висновку, що створення фейкових акаунтів є дієвим методом поширення дезінформації на державному рівні та дискредитації міжнародного іміджу України, тому кожному з нас варто звертати увагу на це. Щодо чинного законодавства України, то воно є досить розгалуженим саме у сфері протидії розповсюдженню фейкової інформації і потребує удосконалення та приведення у відповідність до вимог сьогодення, а також до міжнародних стандартів. У будь-якому випадку боти та ботоферми не слід сприймати легковажно. Гроші, час, зусилля та інші ресурси, витрачені на його створення, на задум авторів фейків, повинно повернутися з користю для них і, відповідно, завдати втрат для нас.

Список використаних джерел

1. Молодецька К. В. Технологія виявлення організаційних ознак інформаційних операцій у соціальних інтернет-сервісах. *Проблеми інформаційних технологій*. 2016. № 2. С. 84–93. URL:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pit_2016_2_12.

2. Марущак А. І. Міжнародно-правові підходи та національно-правове регулювання протидії дезінформації. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. Вип. 1–3(31–33). 2022. С. 64–71. URL: <http://journals.uran.ua/ispss/article/view/260235>.

3. Зелінський С. Дидактичні принципи особистісно орієнтованого навчання з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. *Молодь і ринок*. 2015. № 6. С. 141–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2015_6_32.

4. Зінченко О. В. Мережеві фейки як психологічна проблема. URL: https://www.newlearning.org.ua/system/files/sites/default/files/zagruzheni/zinchenko_olexandr_2020.pdf.

5. Кіца М. О. Фейкова інформація в українських соціальних медіа: поняття, види, вплив на аудиторію. *Наукові записки Української академії друкарства*. 2016. № 1. С. 281–287. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nz_2016_1_37.

6. Курбан О. Фейки у сучасних медіа: ідентифікація та нейтралізація. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. № 3. С. 96–103. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=bdi_2018_3_15.

7. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15#Text>.

9. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 10.01.2002. *Відомості Верховної Ради України*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

12. З початку війни СБУ ліквідувала 5 ворожих ботоферм потужністю понад 100 тис. фейкових акаунтів. *Служба безпеки України*. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/z-pochatku-viiny-sbu-likvidovala-5-vorozhykh-botoferm-potuzhnistiu-ponad-100-tys-feikovykh-akauntiv>.

13. Мета закрила російські та китайські фальшиві акаунти відомих ЗМІ з фейками про війну в Україні. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-meta-feyky-viyna/32056257.html>.

Надійшла до редакції 30.05.2023

References

1. Molodetska, K. V. (2016) Tekhnolohiia vyavleniia orhanizatsiinykh oznak informatsiinykh operatsii u sotsialnykh internet-servisakh [Technology for identifying organisational features of information operations in social Internet services]. *Problemy informatsiinykh tekhnolohii*. № 2. pp. 84–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pit_2016_2_12. [in Ukr.].

2. Marushchak, A. I. (2022) Mizhnarodno-pravovi pidkhody ta natsionalno-pravove rehuliuвання protydyi dezinformatsii [International legal approaches and national legal regulation of countering disinformation]. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy*. Issue 1–3(31–33), pp. 64–71. URL: <http://journals.uran.ua/ispss/article/view/260235>. [in Ukr.].

3. Zelynskiy, S. (2015) Dydaktychni pryntsyipy osobystisno oriientovanoho navchannia z vykorystanniam informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Didactic principles of personality-oriented learning with the use of information and communication technologies]. *Molod i rynek*. № 6, pp. 141–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2015_6_32. [in Ukr.].

4. Zinchenko, O. V. Merezhevi feiky yak psykholohichna problema [Network fakes as a psychological problem]. URL: https://www.newlearning.org.ua/system/files/sites/default/files/zagruzheni/zinchenko_olexandr_2020.pdf. [in Ukr.].

5. Kitsa, M. O. (2016) Feikova informatsiia v ukrainskykh sotsialnykh media: poniattia, vydy, vplyv na audytoriiu [Fake information in Ukrainian social media: concept, types, impact on the audience]. *Naukovi zapysky Ukrainskoi akademii drukarstva*. № 1. pp. 281–287. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nz_2016_1_37. [in Ukr.].

6. Kurban, O. (2018) Feiky u sучasnykh media: identyfikatsiia ta neitralizatsiia [Fakes in modern media: identification and neutralisation]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. № 3. pp. 96–103. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=bdi_2018_3_15. [in Ukr.].

7. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. Art. 141. [in Ukr.].

8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15#Text>. [in Ukr.].

9. Pro informatsiiu [On information] : Zakon Ukrainy vid 02.10.1992. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 48. Art. 650. [in Ukr.].

10. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offences] : Zakon Ukrainy vid 10.01.2002. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1984. Dodatok do № 51. Art. 1122. [in Ukr.].

11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

12. Z pochatku viiny SBU likvidovala 5 vorozhykh botoferm potuzhnistiu ponad 100 tys. feikovykh akauntiv [Since the beginning of the war, the SSU has eliminated 5 enemy bot farms with a capacity of more than 100,000 fake accounts]. *Sluzhba bezpeky Ukrainy*. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/z-pochatku-viiny-sbu-likvidovala-5-vorozhykh-botoferm-potuzhnistiu-ponad-100-tys-feikovykh-akauntiv>. [in Ukr.].

13. Meta zakryla rosiiski ta kytaiski falshyvi akaunty vidomykh ZMI z feikamy pro viinu v Ukraini [Meta shut down russian and Chinese fake accounts of well-known media with fake news about the war in Ukraine]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-meta-feykyy-viyana/32056257.html>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleh Levin. The use of fake accounts as a tool of special information and psychological operation during the Ukrainian-russian war. The 21st century has been marked by new methods of information warfare. Manipulation of consciousness and influence on the thoughts and decisions of the population successfully support armed methods of warfare. A distorted and deliberately false portrayal of events affects their acceptance by the population and, as a consequence, sows doubt and mistrust in the victory in the war, generates aggression and hatred towards other nations and strengthens discrimination. At the same time, the information may be presented in such a way that those affected by the information influence will consider its consequences to be those caused by their own decisions, the only possible and correct ones.

Fake news (from the English word «fake») is false information that is purposely disseminated by interested parties who pursue their (usually political) goals or who want to earn money from Internet traffic.

This article is devoted to a relatively new tool of information warfare against Ukraine – fake accounts and bot farms, their general characteristics and methods of counteracting this phenomenon on the Internet as an effective tool of SIPO during russia's full-scale invasion of our land. The study regulates the peculiarities of the formation, impact and operation of bots and bot farms, their signs and properties, provides examples of the use of fake information, and provides recommendations for recognising fake messages and resources. Attention is drawn to the importance of combating this, especially when our country is waging a heroic struggle against the invaders who use all types of struggle against us: from armed to informational, using against us and not allowed methods.

Keywords: *bot farms, fake accounts, disinformation, Internet resources.*

УДК 811.161.2

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-95-105

Наталія ЛЕОНОВА©

кандидат філологічних наук
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У РІЗНИХ ВИДАХ МАСМЕДІА ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ

Розглянуто проблему актуалізації інформаційного стилю української літературної мови у різних видах масмедіа під час збройної агресії росії. Наголошується, що інформаційний стиль є джерелом наповнення масмедійного простору України, підґрунтям інформаційної боротьби з мегамасивами неправдивої інформації, що її величезними об'ємами продукує російська федерація у загальному медіа-просторі, площини антитерору, антизнецінення державотворчого значення стилістичної, граматичної, лексичної та інших систем української літературної мови як державної.

Стверджується, що фактичне ігнорування з 2019 року дефракційної державної політичної позиції з приводу засудження сучасного апатичного ставлення до інформаційних прорахунків у нашому медійному просторі могли бути причиною дещо неефективної політики спротиву інформаційному тероризму з боку медіа-джерел і ресурсів росії.

Констатуються факти створення спеціалізованих чат-ботів із боку державних органів відносно виявлення та фіксації фактів інформаційного тероризму окупантів (росії) і колаборантів (тимчасових окупаційних адміністрацій) і пересічних громадян-українофобів стосовно громадян України.

***Ключові слова.** Інформаційний стиль, українська літературна мова, актуалізація стилю, інформаційний тероризм, масмедіа, колаборант, інформаційна війна, цільова аудиторія.*

Постановка проблеми. Зазначаємо, що проблема актуалізації інформаційного стилю української літературної мови у різних видах масмедіа під час збройної агресії росії тривалий час не була предметом досліджень комплексу вітчизняних мовознавчих, соціологічних, політологічних наукових шкіл, оскільки історичні умови, у яких перебувала Україна кілька десятиліть, цьому не сприяли. Відтак, у в наш час праці, що освітлюють це питання, залишаються актуальними, адже донині явища недостатньої актуалізації інформаційного стилю української літературної мови у різних видах масмедіа обумовлюють багато негативних наслідків як під час інформування цільових аудиторій усередині нашої країни, так і під час поширення фактажу за її межами.

Агресивна війна росії проти України триває понад рік. За цей період представники п'ятої колони країни-агресора проявили себе як колаборанти та активні помічники окупантів у процесі інформаційного шантажу, інформатак на всіх щаблях суспільної ієрархії: на платформах у мережі Інтернет, в органах місцевого самоврядування та державних органах управління, серед громадян тимчасово анексованих областей України і, подекуди серед представників судових та правоохоронних органів.

Наразі, «...аналіз дій центрів інформаційного спротиву, Інтернет-платформ, окупаційних адміністрацій свідчить про повільні темпи протидії інформаційним деструктивним діям та іншим численним злочинам протягом 2022-2023 років із урахуванням кількості населення країни, масштабів інформаційних потоків та їх обсягів на тимчасово окупованих територіях» [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Процес актуалізації інформаційного стилю української літературної мови у різних видах масмедіа під час збройної агресії росії є непересічним і потребує негайної комплексної та всебічної підтримки. Цілеспрямоване намагання знищити об'єктивну інформацію, замінити її в Україні «фейками» не є проблемою чи питанням сьогодення і не сформувалось як тенденція останнім часом. Адже вплив і впровадження в інформаційний

© Н. Леонова, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6685-9115>

leonoffnatali@ukr.net

простір України неправдивої інформації, що походила з офіційних російських медіаджерел щодо походження, розвитку, функціонування сучасної української літературної мови, існування прадавньої мовної ідентичності простежується протягом століть. Ці питання досліджували: Ю. Арешенков, Д. Баранник, В. Винниченко, Л. Косач, М. Костомаров, І. Огієнко, Я. Радевич-Винницький, Н. Тумай, І. Франко, та ін.

Зокрема, проблеми та розвиток інформаційного стилю як базового підґрунтя усіх аспектів інформаційної боротьби аналізувались у працях та подальших розвідках С. Гайди, М. Гладкого, Г. Городиловська, В. Грицини, М. Жовтобрюха, А. Коваль, М. Ковальчука, Г. Конторчук та ін.

Мета статті – всебічне дослідження проблем виокремлення, функціонування інформаційного стилю, питань актуалізації інформаційного стилю української літературної мови у різних видах масмедіа під час збройної агресії росії у межах сучасної політики відродження інформаційного спротиву на рівні боротьби держави Україна проти підступної безжальної інформаційної війни та всеохоплюючого інформтерору рф не лише на окупованих територіях, де відбувається витіснення тимчасовими окупаційними режимами з усіх сфер суспільного життя правдивої й об'єктивної інформації та підміни і розповсюдження фактів, а також тенденціозних вигадок і продукування новин на підконтрольній Україні території, сповнених українофобства (переважно з допомогою колаборантів).

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи й аналізуючи актуалізацію інформаційного стилю української літературної мови у різних площинах масмедіа під час збройної агресії росії як об'єктивний процес, слід насамперед розглянути місце цього й досі полемічного стилю у системі сучасної стилістики. «Класична система стилів мови структурно розвивалась і реалізувалась у диференціації їх основних функцій: спілкування, впливу, повідомлення, інформування. Кожен функційний стиль мав виокремлений сегмент у масиві мови: публіцистичний, літературно-художній, інформаційний (пізніше) – позицію, вплив; науковий – повідомлення; розмовний – спілкування й інформування» [15, с. 47-49].

Сучасний системний підхід до аналізу системи стилів української мови «...робить її не усталеною, статичною, а динамічною, тобто такою, що складається із активних взаємопроникних елементів, оскільки науковці останнім часом почали приділяти увагу різним паралінгвальним, лінгвальним та іншим особливостям, що дають змогу розрізняти стилі» [18].

Для того, щоб проаналізувати кваліфікативні ознаки інформаційного стилю, його жанрів та жанрових форм і його відмежування від публіцистичного стилю серед інших лінгвістичних визначень стилю, уважаємо за необхідне в нашому дослідженні обґрунтувати сучасне визначення поняття «стиль». Л. Мацько, висловлюючи думку щодо мовного стилю, зазначає: «... Досі в лінгвістичній стилістиці немає єдиного усталеного і загальноприйнятого визначення стилю, хоча спроб визначити його є багато і в існуючих дефініціях переважно відображені основні ознаки стилю. Цей факт зумовлений тим, що поняття стилю багатопланове і може визначатися за кількома критеріями різного порядку» [13, с. 140-141]. Також мовознавець визначає поняття стилю: «З такого міркування можна зробити висновок: стиль мови – це тип форми мови, яка є результатом творчої діяльності мовців, результатом опредмечення чи переопредмечення їхніх творчих можливостей. Функціональний стиль – це суспільно усвідомлений внутрішньо цілісний (звідси гармонія стилю) спосіб використання мови, принцип вибору і комбінування мовних засобів, який забезпечує реалізацію функції суб'єктивно-духовного впливу» [13, с. 142].

Ґрунтуючись на нормативних позиціях сучасної лінгвістики, можемо стверджувати, що поняття «мовний стиль» передбачає щонайменше три тлумачення: 1) індивідуальна манера усного викладу інформації; 2) експресивно-стилістичний різновид мови; 3) функційний різновид мови. У мовознавстві слово «стиль» уживають найчастіше в третьому значенні, що має зафіксований у науковій літературі термін «функційний стиль» [3-5; 13]. Під функційними стилями розуміємо різновиди літературної мови, що функціонують у певних соціально значущих сферах суспільно-мовленнєвої практики людей, особливості яких зумовлені специфікою спілкування в цих сферах.

Слід зазначити, що «поняття «стиль» активно вживають як у багатьох науках – від філології (лінгвістика, літературознавство, мистецтвознавство та под.) до дизайну

(авторський творчий стиль, стилі одягу, зачісок, дизайну, танців тощо), так і у сферах сучасного соціуму та шоу-бізнесу й індустрії моди» [1; 11-12].

Переважно використовуваними в лінгвістиці є такі визначення поняття «стиль»: «Сукупність характерних ознак, особливостей, властивих чому-небудь. / Сукупність прийомів у використанні засобів мови, властива якому-небудь письменникові або літературному творові, напряму, жанрові та ін. / Сукупність особливостей у побудові мови, манера словесного викладу. / Побудова мови відповідно до норм синтаксису, слововживання» [11-12].

В. Русанівський важливим критерієм для виокремлення функційного стилю вважає соціальну сферу: «Функційний стиль виробляється в певній сфері життя і діяльності суспільства і служить задоволенню потреб побутового спілкування і т. ін.» [17, с. 76]. Мовознавці виокремлюють такі стильові характеристики: мовні засоби, функційне призначення, практика мовного спілкування. [1; 3-5; 11-13].

Позиція, що вказує на існування двох аспектів у специфіці функційних стилів (екстралінгвальний і мовний) близька до думки В. Карасика щодо функціонування стильових полів у різних сферах життя й діяльності соціуму тощо [13].

О. Пономарів зазначає, що «ідентифікація кожного стилю зумовлюється такими чинниками як функції мови й мовні засоби» [16, с. 6].

Аналізуючи стилі, лінгвісти зазначають, що специфіка умов спілкування в різних галузях людської діяльності, особливості в лексиці та фразеології, у синтаксичних побудовах є необхідними чинниками виокремлення стилів.

Науковці, досліджуючи питання ідентифікації стилів, вважають, що «потрібно спиратись на сферу їх використання, функційну спрямованість, особливості в лексиці, морфології, синтаксисі, використанні експресивних засобів тощо» [13, с. 122-123].

«Значною мірою класифікація функційних стилів та визначення їх меж залежать від позиції того чи іншого дослідника. Розбіжності існують в індивідуальних підходах до характеру й ролі чинників, що формують ФС. На сучасному етапі паралельно діють різні принципи класифікації функційних стилів, не збігається також кількість основних стилів та їх назви. Наприклад, можемо виокремити такі стилі: ужитково-побутовий; ужитково-діловий, офіційно-документальний і науковий; публіцистичний і художньо-белетристичний» [14].

У «Стилістиці сучасної української літературної мови» за редакцією академіка І. Білодіда стилі визначають за основною комунікативною функцією: стиль наукового викладу (пізнавально-інформативна функція), офіційно-діловий (настановчо-інформативна функція), публіцистичний (інформативно-пропагандистська функція), художньо-белетристичний (естетично-інформаційна функція).

Уважаємо, що загалом система функційних стилів сучасної української мови складається з художнього, наукового, розмовно-побутового, офіційно-ділового, публіцистичного, інформаційного, конфесійного, епістолярного різновидів. Складність проблеми класифікації полягає в тому, що до виокремлення основних стилів існує кілька системних підходів взагалі та інформаційного й публіцистичного стилів зокрема.

На думку дослідників між усіма функційними і експресивними стилями існує постійна взаємодія [1; 2; 4; 5; 7; 13; 16; 17]. Зокрема В. Русанівський наголошує, що «...історія літературної мови засвідчує цю постійну взаємодію зазначених стилів» [17]. У змішуванні елементів одного стилю з елементами іншого виявляється активне взаємопроникнення стилів. Найбільш ідентифікуючі засоби одного стилю можуть використовуватися в іншому. Н. Озерова зазначає: «Між стилями немає чітких меж». Отже, сучасна лінгвістична наука стверджує, що кожен мовний текст, що належить до конкретного функційного стилю, може використовуватись також у жанрах іншого стилю.

Уважаємо, що аналізуючи погляди науковців на сферу публіцистичного та інформаційного мовлення, слід орієнтуватися на запропонований Ю. Арешенковим перелік диференційних ознак функційних стилів [15, с. 11-13; 17, с. 79-80]: сфера використання; функційна спрямованість; мовна функція; стильові ознаки; форми існування; мовні ознаки – лексичні, морфологічні, синтаксичні, композиційно-мовленнєві.

Усебічне дослідження проблем виокремлення, функціонування інформаційного стилю, питання його актуалізації у різних видах масмедіа України та світу під час збройної агресії росії у межах сучасної політики відродження інформаційного спротиву

на всіх рівнях боротьби держави Україна проти безперервної, безжалюїної інформаційної війни та всеохоплюючого інформтерору рф є одним із пріоритетних завдань українського мовознавства. Це є лінгвістичною складовою важелів процесу впровадження до свідомості певної частини громадян України факту державності мови, що допоможуть змінити ментальність основної маси цільової аудиторії – російськомовних українців.

Як правило, у лінгвістичних словниках і класичних посібниках більшість лінгвістів подають такі функційні стилі – науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, розмовно-побутовий і літературно-художній (Г. Городиловська [7, с. 137-139], С. Єрмоленко [13], М. Плющ [13]).

У сучасній лінгвістиці існує кілька різних позицій щодо функційно-стильової визначеності усного й писемного мовлення ЗМІ, що викликає дискусії та стабільний інтерес до їх синтаксису та їх мовної специфіки взагалі. Загальновідомо, що задовго до появи ЗМІ публіцистичне мовлення реалізувалось у формі ораторського мистецтва (промов, диспутів тощо), але сучасна публіцистика – це синтезований ФС з розкритим необмеженим потенціалом, розвинутою системою жанрів та різноманітними засобами вираження.

На відміну від існування публіцистичного стилю в ЗМІ, полеміка стосовно ідентифікації інформаційного стилю розпочалася в 20-х роках минулого століття, разом із дискусією щодо функційно-стилістичних особливостей мови преси. Але наразі часу для ігнорування нагальної потреби не лише дослідження, але розв'язання задачі виокремлення та ефективного функціонування інформаційного стилю, питань актуалізації інформаційного стилю української літературної мови у різних видах масмедіа під час загарбницької війни росії не залишилось. Оскільки на підконтрольних Україні територіях держави та в країнах Європи у межах сучасної політики відродження інформаційного спротиву на рівні боротьби проти злочинної інформаційної війни та інформтерору рф недостатньо інтенсивно впроваджуються засоби інформаційного спротиву в обсягах, що не компенсують вплив ворожої пропаганди. Не лише на тимчасово окупованих територіях, де відбувається методичне, планове знищення окупаційними режимами із усіх сфер суспільного життя правдивої й об'єктивної інформації та розповсюдження реальних фактів, а також підміна на неправдиву, викривлену інформацію та тенденційні вигадки, сповнені українофобства і продукування новин на підконтрольній Україні території, (переважно з участю колаборантів), але бачимо процес спотворення реальності й у країнах-партнерах.

У 90-х роках минулого століття мовознавці, досліджуючи мову засобів масової інформації й аналізуючи вагомі зміни в публіцистичному стилі, наголошують на пріоритетності засобів масмедіа у поданні та поширенні інформації, спрямованості на комунікативний статус цільової аудиторії (далі – ЦА), розширенні жанрової системи стилю тощо [15]. Погоджуємося із думкою Ю. Арешенкова, який вважає, що інформаційний стиль сформувався у процесі лавиноподібного прискорення й інтенсифікації «масово-інформаційного виду діяльності суспільства» [3; 4; 14, с. 128].

У мовознавчій науці дослідники обґрунтовано викремлюють інформаційний стиль як самостійний функційно-стильовий різновид мовлення Ю. Арешенков, Д. Баранник, Т. Добросклонська, М. Ковальчук, А. Медушевський, Т. Коць, Г. Мельник, Н. Разінкіна

Варто зазначити, що мовознавці вживають кілька назв на позначення інформаційного мовлення та його жанрів як окремого функційного стилю: Ю. Арешенков – *інформаційний стиль публіцистичний стиль, стиль газети* та виокремлення ораторського – І. Арнольд Д. Баранник, В. Зайцева, В. Нагіна, А. Медушевський, Н. Разінкіна, *стиль масової інформації* В. Русанівський, І. Чередниченко.

Диференціація мовлення ЗМІ за функційно-стильовими ознаками до цього часу є активно розроблюваним напрямком сучасної стилістики. Уважаємо, що загалом система функційних стилів сучасної української мови складається з художнього, наукового, розмовно-побутового, офіційно-ділового, публіцистичного, інформаційного, конфесійного, епістолярного різновидів.

На залежність функціонально-стильової диференціації мови від основних сфер мовного спілкування вказує Д. Шмельов, який запропонував оригінальну систематизацію мови в питанні стилів, що була позитивно сприйнята багатьма лінгвістами, оскільки такий розподіл враховує художнє мовлення, розмовне мовлення й «спеціальне» мовлення.

Мовознавець виокремлює такі функційні стилі: офіційно-діловий, газетно-інформаційний, науковий і публіцистичний.

Класифікації, що ґрунтується на зіставленні спеціального й неспеціального спілкування останнім часом дотримується все більша кількість мовознавців. «Лінгвістичний енциклопедичний словник» за редакцією В. Ярцевої подає такі стилі: побутово-літературний, газетно-політичний, виробничо-технічний, офіційно-діловий і науковий. Аналізуючи питання ідентифікування інформаційного стилю необхідно враховувати особливості стильової диференціації публіцистичного й інформаційного мовлення у сучасному мовознавстві.

Думку стосовно того, що в інформаційному стилі «реалізується мовна функція повідомлення, інформування, тоді як у суто публіцистичних текстах актуалізується функція впливу, або апелятивна» висловлюють науковці Ю. Арешенков [4] та Т. Мелкумова [14, с. 44].

У сфері масової комунікації (масмедіа, Інтернет, мобільний/стільниковий зв'язок тощо) інформаційний стиль діє та має на меті повідомити щодо об'єктивних явищ, подій і реалізується у специфічних мовних засобах: активне вживання МЖФІ різних типів, використання експресивних засобів разом зі звичними засобами мовного вираження, стандартна схема організації тексту, апелятивність мовлення, вплив на комуніканта-реципієнта та спонукання його до певних дій.

Досліджуючи особливості інформаційного стилю, Д. Баранник зазначає, що «в монологічних формах інформаційного мовлення особливу роль має велика група жанрових форм, часто вживаних у сучасній усній мовній практиці, що за жанром оформлених матеріалів належить до інформаційного стилю мови».

Мова масмедіа (періодики) має свої особливості. Провідними ознаками газетного стилю є логічна чіткість синтаксичних конструкцій, ретельно виважене вживання слів, використання різних виразних та зображальних засобів. Для газетно-інформаційних текстів характерне використання фразеологічних зворотів, що найчастіше трапляються в цьому жанрі, відповідно до його цілеспрямованості.

Популярно-науковий характер мови інформаційного стилю визначається тим, що він виражає цілісну інформацію, заздалегідь продуману й організовану [6, с. 3-10]. Зміст газетно-інформаційних повідомлень зазвичай відрізняється, зокрема, тим, що тут йдеться про явища, доступні для розуміння широкій цільовій аудиторії (ЦА).

У інформаційних і газетних жанрах наявні особливості синтаксичної будови тексту, лаконічність окремих повідомлень, що складаються з кількох речень із різною структурою (лід-абзаци чи ліди).

Специфічні особливості газетно-інформаційного стилю полягають у тому, що основним завданням матеріалів цього стилю є повідомлення певних відомостей з окремих позицій; тим самим у досягненні бажаного впливу на реципієнта. «Оскільки завдання полягає у необхідності повідомити факти, що потребують точного визначення понять і явищ, тож надзвичайно важливою є роль термінів, імен і назв, які прямо, без двозначності, вказували б на предмет думки» [13].

Своєрідність мови газети в інформаційному стилі досліджена багатьма вченими-мовознавцями, які відзначають особливості використання часів і станів, вживання неособових форм, активне використання складнопідрядних речень тощо. «Грамотична специфіка газетно-інформаційного підстилю виражена нечітко. Синтаксис текстів цього стилю має особливості: використовуються складні, особливо складнопідрядні речення, дієприслівникові звороти» [10].

Відтак, інформаційний стиль має свої підстили. Це газетний підстиль (газетно-інформаційний), підстиль засобів мобільного/стільникового зв'язку, що реалізується у текстових й усних повідомленнях, підстиль оголошень ведучих заходів різних рівнів комунікації тощо. Усі підстили мають свої жанри, що в свою чергу відзначаються специфічними особливостями. Наприклад, для усіх жанрів газетного підстилю характерні загальні форми реалізації стислості: компресія інформації та передавання певної частини повідомлень імпліцитно. Результатом стислості є економія мовних засобів за рахунок комунікативно менш важливих фрагментів повідомлення.

Отже, доцільність дослідження ролі інформаційного стилю серед інших стилів сучасної української мови зумовлена постійним уточненням і переосмисленням функційно-стильової сфери мови, потребою вдосконалення сучасної теорії стилів мови з урахуванням зростання тиску інформаційного поля, оскільки функційно-стилістичні межі

в сучасній мові є нечіткими, сфери поширення та вживання стилів перетинаються на лексичному, синтаксичному рівнях тощо.

Лінгвісти, що не вирізняють інформаційний стиль, майже не відокремлюють сфери використання публіцистичного стилю та його інформаційного підстилю [4; 7; 8]. Сфера, у якій відбувається мовлення, є важливим екстралінгвальним стилетворчим чинником. «Функційний стиль виробляється в певній сфері життя й діяльності суспільства і служить задоволенню потреб побутового спілкування, розвитку мистецтва слова, науки і т. ін.» [3, с. 76].

У публіцистичному та інформаційному стилях мовознавці чітко розмежують сфери використання текстів. Мовлення першого, на їх думку, призначене для розв'язання суспільно-політичних питань, для обслуговування політико-ідеологічної діяльності суспільно-політичних і громадських інституцій – партій, рухів, спілок, об'єднань, рад депутатів усіх рівнів, різноманітних товариств, гуртків, клубів громадсько-політичного характеру [4; 15]. Сферою ж використання інформаційного стилю є масово-інформаційна діяльність інформаційних агенцій, редакцій, творчих об'єднань. Загалом інформаційний стиль функціонує у сфері масової комунікації, зокрема в інтернет-просторі, у періодиці, у радіо- та телевізійному мовленні [14, с. 125-127; 15].

3-поміж первинних (основних) позалінгвальних стилетворчих чинників, що слугують розмежуванню функційних стилів української мови, мовознавці вирізняють мовні функції (комунікативна, естетична, експресивна та ін.), що їх виконують тексти різної настанови.

Стилісти, які вважають інформаційне мовлення підстилем публіцистичного стилю, зазначають, що воно реалізує «здебільшого інформаційну функцію» [2]. Окрім того, інформаційні тексти у певних ситуаціях покликані «... досягнути результативного впливу на свідомість ЦА (розуміємо як частину читачів, які є постійними, а не ситуативними), формування певної оцінки, спонукання адресатів до участі в розв'язанні актуальних суспільних проблем, їх організацію на здійснення поставлених завдань, на відповідні дії» [12].

На думку науковців, які не вважають інформаційне та публіцистичне мовлення окремими функційними різновидами, «публіцистичні тексти містять ознаки художнього, офіційно-ділового, наукового, розмовного стилів, тому виконують широкий спектр мовних функцій. Основні функції – впливу та інформування – надають публіцистичним текстам мовної специфіки» [2].

Лінгвісти, які наполягають на самостійному статусі публіцистичного та інформаційного стилів, зазначають, що публіцистичне мовлення функційно спрямоване справляти ідеологічний (інтелектуальний та емоційний) вплив, опосередковано здійснювати певну модифікацію свідомості адресата [14; 15, с. 12; 17-18]. Інформаційний стиль покликаний шляхом функціонування своїх жанрів повідомляти, інформувати масову аудиторію стосовно актуальних, суспільно важливих подій, оперативно висвітлювати багатогранне життя народу, суспільства і міжнародні події [14, с. 52-54]. Ці його властивості допоможуть створити теоретичну та методичну й методологічну основу для організації в усіх масмедіа дійсно ефективної протидії впливу російських інформаційно-терористичних технологій в Україні й світі.

Мовознавці, які виокремлюють інформаційне мовлення як підстиль публіцистики, вважають, що «публіцистичними текстами реалізується інформаційна функція, вони виконують функцію популяризації – пояснення, популярний виклад фактів. Не викликає полеміки твердження щодо виконання публіцистичним стилем естетичної функції» [1].

Погоджуємось із думкою, що «повідомлення в публіцистиці спрямоване на досягнення результативного впливу мовця на реципієнта – агітаційна, пропагандистська функція, комунікативна функція. Спостерігається дисфункційність публіцистичних текстів, коли, наприклад, розважальна функція використовується як інструментарій нейролінгвістичного програмування (впливу на підсвідомість)» [2].

Отже, формується нова система цінностей у цільовій аудиторії, на яку спрямована інформація. Аналіз літератури з цього питання демонструє, що публіцистичне мовлення виконує багато функцій, але слід особливо зважати на всі екстралінгвальні та мовні характеристики, оскільки функції текстів публіцистичного стилю та його інформаційного рівня чітко не розрізнені [1, с. 24; 18].

Науковці, які розмежують інформаційний та публіцистичний стилі, відносять

до мовних функцій публіцистичного мовлення апелятивну, волюнтативну, оцінну функції. Основною мовною функцією інформаційного стилю є інформативна, також дослідниками відзначається і функція переконання засобами інформаційних текстів [1, с. 25; 17].

Основні стильові ознаки інформаційного мовлення – це аналітичність, актуальність, оперативність, правдивість, об'єктивність. Лінгвісти виділяють також такі параметри інформаційного стилю як комунікативна простота, емоційність, що не провокує «спалах афективного її сприйняття» [16], логічність, чіткість, ясність, конкретність, точність, переконливість, обґрунтованість, стислість, об'єктивність. Саме інформаційний стиль наразі є необхідним підґрунтям, базою для професійної ефективної актуалізованої протидії впливу різних інформтерористичних технологій в Україні, Європі, світі.

За класифікацією інформаційного мовлення (на позначення підстилів вживають різні, але близькі терміни), яку визнають Ю. Арешенков, І. Онищенко та ін., інформаційне мовлення диференціюється на власне інформаційне та коментарне [3-5; 15, с. 13].

Певна кількість стилістів виокремлює серед медіатекстів інформаційного стилю три різновиди – новини, інформаційну аналітику та публіцистику. Із метою стандартизації термінів знаходимо й акцентуємо відповідності: новини – власне інформаційний підстиль, інформаційна аналітика – коментарний підстиль інформаційного стилю [2, с. 135-136]. Мовознавець Г. Мельник диференціює жанри у журналістиці на такі групи: інформаційні, аналітичні, художньо-публіцистичні. Репортаж та інтерв'ю віднесені ними до інформаційного підстилю [4; 6; 11]. Значущість ролі ЗМІ в житті сучасного суспільства спричиняє виникнення нових жанрових різновидів, наприклад, експрес-інтерв'ю, експрес-опитування, ексклюзивне інтерв'ю. Поширеність журналістського розслідування, цікавого специфічними засобами здобуття інформації, пов'язують із посиленням інформаційної функції в медіа-текстах [3; 14]. Зазначені особливості специфіки журналістики активно експлуатуються та використовуються ворожою пропагандою. Це так звані «живі репортажі», опитування «свідків» та ін., що викликають довіру цільової аудиторії. Ефективно протидіяти впливу цих інформтерористичних технологій наразі є можливість виключно за допомогою актуалізації інформаційного стилю української мови у всіх видах масмедіа в Україні та за її межами.

У функційно-стильовій класифікації Д. Баранника аналіз специфічних рис, що допоможуть виокремити інформаційний стиль, починається з форми мови – усної чи писемної. В українському усному монологічному мовленні мовознавець вирізняє стилі відповідно до мети та функційної настанови, – інформаційний стиль виокремлюється як мовлення повідомлення [10]. Публіцистичне мовлення ряд мовознавців характеризують як мовлення оцінно-узагальнювального призначення (виокремлюється церемоніальний підстиль) і мовлення переконувального призначення (визначаються підстилі – власне публіцистичний, судовий, дискусійно-діловий) [6, с. 11-12]. Ю. Арешенков уважає, що підхід, за яким визначається функціонування та комунікативна мета функційного стилю, повинен включати до складу стилю усний і писемний варіанти [11, с. 127].

Мовознавці, які вирізняють інформаційний стиль в окремий функційний різновид, так структурують публіцистику: а) власне публіцистичний різновид, представлений жанрами політико-агітаційної статті та памфлету; б) ораторський різновид, що реалізується як виступи на мітингах, з'їздах, зборах [11, с. 112].

Виходячи з нормативних позицій сучасної лінгвістики, можемо стверджувати, що поняття «мовний стиль» передбачає щонайменше три тлумачення: 1) індивідуальна манера усного викладу інформації 2) експресивно-стилістичний різновид мови, 3) функційний різновид мови. У мовознавстві слово «стиль» уживають найчастіше у третьому значенні, що має зафіксований у науковій літературі термін «функційний стиль». «Функційні стилі – це такі різновиди літературної мови, що функціонують у певних соціально значущих сферах суспільно-мовленнєвої практики людей і особливості яких зумовлені специфікою спілкування в цих сферах» [15, с. 35-42].

Тексти інформаційного стилю поділені на два основні типи: перший – власне інформаційний, другий – аналітичний, коментуючий, об'єктивно-інформативний. Наприклад, у структурі інформаційного підстилю виокремлюється також неофіційний та епістолярний різновиди [9; 11].

Аналіз мовознавчих джерел стосовно класифікації текстів масмедіа за підстилями

та жанрами свідчить, що «дослідники часто вважають суттєвим параметром внутрішньостильової диференціації сферу використання тексту. Лінгвісти, які не виокремлюють інформаційний стиль, на підставі різних позамовних і мовних чинників переважно подають, окрім інформаційного, такі підстили публіцистики: ораторський, тележурналістський, радіопубліцистику, кінопубліцистику, рекламу та ін.» [13]. Але такий метод вже не є виправданим. І це також слід використовувати як одну із ефективних методик для якнайшвидшого та різнопланового процесу актуалізації інформаційного стилю української літературної мови у різних видах масмедіа під час збройної агресії росії.

Умови спілкування та форми мовлення, не пов'язані з призначенням сфери свідомості та притаманного їй виду діяльності є вторинними позамовними параметрами, що беруть участь у формуванні підстилів та жанрів [2; 5]. Виокремлення в межах публіцистики ораторського підстилю не викликає сумнівів ні в лінгвістів, які вирізняють інформаційний стиль, ні в тих, що розглядають інформаційне мовлення у складі публіцистики. «До «церемоніального різновиду» публіцистики належать тексти усної форми таких монологічних жанрів: монолог, виступ на суспільних зборах, у державних і суспільних організаціях; доповідь, промова» [6].

Актуальним питанням є визначення специфіки дивергентних (*дивергенція* тут – поява нових інваріантних або варіантних одиниць мови в результаті розбіжності у наявних різновидів інформаційних жанрів, адже «...кожний з основних ЗМІ (газета, телебачення, радіо, документальне кіно, реклама) має свою специфіку. «Ця специфіка... впливає на мовну організацію і способи «подачі» тексту» [6, с. 15]. Це є ще однією із сучасних можливостей та шляхів актуалізації інформаційного стилю української літературної мови у різних видах масмедіа під час збройної агресії росії.

Сучасна «мовознавча наука досліджує Інтернет та виражальні можливості його текстів» [5], перспективним є аналіз функційно-стильової, жанрової різноманітності інтернетного мовлення. Тексти інтернет-простору мають чіткі відмінності від текстів, публіцистичного стилю за лінгвістичними характеристиками. Між публіцистом і адресатом наявний надзвичайно динамічний зворотній зв'язок, що реалізується у багатьох формах. Наголошуємо, що вперше засіб комунікації спрямував комунікативний процес не у вертикальному напрямку (диктор – слухач), а в горизонтальному (автор – адресат – автор) [10; 12-17].

Що стосується інформаційних жанрів на сторінках мережі, то вони є аналогічними до інформаційних різновидів у інших ЗМІ, тому не йдеться про належність їх до окремого підстилю інформаційного стилю. Технічний розвиток мережі випереджає темпи теоретичних досліджень її мовного забезпечення.

Питання стосовно стильового статусу реклами до цього часу залишається дискусійним. Роль рекламного дискурсу у площинах масмедійних текстів є основною і це дає підстави досліджувати його як окремий, самостійний вид медіадискурсу, якому притаманні специфічні ознаки. Отже, погоджуємось із О. Арешенковою, Т. Мелкумовою, що рекламна комунікація є виокремленим видом масової, яка спрямовує повідомлення дистанційному адресату й рекламними текстами є завершені повідомлення, що характеризуються чітко орієнтованою прагматичною спрямованістю (привернення уваги до предмета реклами), поєднує ознаки усного та писемного мовлення з комплексом позамовних чинників. Рекламний підстиль покликаний популяризувати певні твори, видовища, послуги задля привернення до них уваги адресата [3-5].

Потрібно зазначити, що реклама має ефективний вплив на свідомість цільової аудиторії, тому слід використовувати її площину для впровадження патріотичних наративів у всіх можливих варіантах передачі інформації за методологічною спрямованістю, притаманною інформаційному стилю мови.

Публіцистичне мовлення, особливо мовлення газетне, характеризується широким використанням фразеологічних зворотів. Спостерігається введення до текстів публіцистичного стилю прислів'їв і приказок, адже найбільшу кількість фразеологізмів виявлено в жанрах художньо-публіцистичного підстилю [1; 9]. Науковці характеризують і фразеологічний рівень інформаційного мовлення як помітно розвинений [5; 7; 14]. Фразеологізми є наразі ідіоматичними мовними утвореннями, що внаслідок ефективного захоплення свідомістю більшою частиною цільової аудиторії матимуть кумулятивний накопичувальний ефект, тобто, за умови коректного національно-патріотичного насичення, теж стануть інструментом

інформаційної боротьби.

Полемічність сьогоденних лінгвістичних питань наша держава успадкувала від чотирьохсотлітнього конфлікту росії з фактом існування України. «Оскільки російська мова «замінила» українську в значній частині східних, південних і навіть деяких центральних областей у сфері документування та судочинства нашої держави, вона переважно виконувала основну функцію мови – комунікативну, як усну, так і писемну форми» [13]. Таке штучне мовне пригнічення робить втілення ідентифікаційної функції державної мови, що уможливує об'єднання національної спільноти. Але наразі часу для ігнорування нагальної потреби не лише дослідження, але розв'язання задачі виокремлення й ефективного функціонування інформаційного стилю, питань актуалізації інформаційного стилю української літературної мови у різних видах масмедіа під час загарбницької війни росії не залишилось. Оскільки на підконтрольних Україні територіях держави та в країнах Європи у межах сучасної політики відродження інформаційного спротиву на рівні боротьби проти злочинної інформаційної війни та інформтерору рф недостатньо інтенсивно впроваджуються засоби інформаційного спротиву в обсягах, що не компенсують вплив ворожої пропаганди. Не лише на тимчасово окупованих територіях, де відбувається методичне, планове знищення окупаційними режимами з усіх сфер суспільного життя правдивої й об'єктивної інформації та розповсюдження реальних фактів, а також підміна на неправдиву, викривлену інформацію та тенденційні вигадки, сповнені українофобства і продукування новин на підконтрольній Україні території, (переважно з участю колаборантів), але бачимо процес спотворення реальності й у країнах-партнерах.

Після глибокого всебічного аналізу питання ідентифікації, виокремлення та актуальності означеної проблеми наголошуємо, що інформаційний стиль мови є об'єктивною силою, розвиток та вдосконалення якої є величезною небезпекою для успіху інформаційної агресії росії відносно суспільної думки в Україні щодо рівня підтримки та захисту української державної мови, її місця у процесі спротиву впливу ворожої пропаганди у масмедіа нашої країни та країн світу.

Висновки. Отже, наразі історичного часу для ігнорування нагальної потреби не лише дослідження, але розв'язання задачі виокремлення та ефективного функціонування інформаційного стилю, питань актуалізації інформаційного стилю української літературної мови у різних видах масмедіа під час загарбницької війни росії не залишилось. Оскільки на підконтрольних Україні територіях держави та в країнах Європи у межах сучасної політики відродження інформаційного спротиву на рівні боротьби проти злочинної інформаційної війни та інформтерору рф недостатньо інтенсивно впроваджуються засоби інформаційного спротиву в обсягах, що не компенсують вплив ворожої пропаганди. Не лише на тимчасово окупованих територіях, де відбувається методичне, планове знищення окупаційними режимами із усіх сфер суспільного життя правдивої й об'єктивної інформації та розповсюдження реальних фактів, а також підміна на неправдиву, викривлену інформацію та тенденційні вигадки, сповнені українофобства і продукування новин на підконтрольній Україні території, (переважно з участю колаборантів), але бачимо процес спотворення реальності й у країнах-партнерах.

Список використаних джерел

1. Leonova N. V. Small genre forms of informational style. *International Academy of Science and Higher Education*. Vol. 82. London, 2016. P. 24-26.
2. Leonova N, Serdiuchenko Yu. Some thematic groups of minor genre forms of information. Syntactic features. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*, 2021. С. 132-137.
3. Арешенков Ю. О. Темпорально-локативна характеристика повідомлення як стильова ознака інформаційного тексту. *На ниві української філології : зб. наук. праць, присв. 80-річчю від дня народж. д. філол. н., проф. Д.Х. Баранника*. Дніпропетровськ : Пороги, 2003. С. 36-43.
4. Арешенков Ю. О. Функційні різновиди сучасної української мови : природа і типологія. *Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. пр. Ч. 1 : Аспекти духовності української літератури* / відп. ред. А.В. Козлов. Київ : Акцент, 2005. Вип. 21. С. 69-77.
5. Арешенкова О. Ю. Мовностилістичні засоби увиразнення текстів медійної реклами. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Вип. 6. / за заг. ред. Ж. В. Колоїз. 2011. С. 9–13.
6. Баранник Д. Х. Актуальні проблеми дослідження мови засобів масової інформації. *Мовознавство*. 1983. № 6. С. 13-17.

7. Городиловська Г. П. Проблема стилів в українському мовознавстві. *Вісник Львівського ун-ту. Серія: Журналістика*. 2003. Вип. 23. С. 136–143.
8. Інформаційний стиль і професійний імідж : навч. посібник. Дніпропетровськ: НМетАУ, 2018 52 с.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20>.
10. Леонова Н. В. Інформаційний стиль у системі стилів сучасної української мови професійного спілкування: навч. посібник. Дніпропетровськ : НМетАУ, 2013. 50 с
11. Леонова Н. В. Синтаксис малих жанрових форм інформації сучасної української мови : дис. ... канд. філол. наук. : 10.02.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя : 2017. 237 с.
12. Леонова Н. В. Інформаційний стиль як один з основних стилів сучасної української мови. *Теоретична і дидактична філологія*, 2012. Вип. 12. С. 206-209.
13. Мацько Л. І. Стилістика української мови: для студ. філол. спеціальностей вищих навч. закладів. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.
14. Мелкумова Т. В. Посилення бехабітвної функції масмедійного мовлення стилістико-синтаксичними засобами. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Сер. 10. Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2011. Вип. 7. С. 220-222.
15. Методичні рекомендації з питань кримінально-правової кваліфікації, оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження за ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» / С. Албул, Т. Волошанівська, А. Марченко та ін. Одеса : ОДУВС, 2022. 67 с.
16. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови : підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих закладів освіти. 3-те вид., перероб. і доповн. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2000. 248 с.
17. Русанівський В.М. Співвідношення функційних і експресивних стилів мови. *Слово і труд: до сімдесятиріччя академіка І.К. Білодіда* / редкол. : І.Ф. Андерш (секретар), М.А. Жовтобрюх, Г.П. Їжакевич (голова), О.С. Мельничук, В.М. Русанівський. Київ : Наук. думка, 1976. С. 73-81.
18. Пояснювальна записка до проекту закону України «Про заборону колабораціонізму». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GH4RE00>Асправою всього Українського народу.
19. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

Надійшла до редакції 02.06.2023

References

1. Leonova, N. V. (2016) Small genre forms of informational style. *International Academy of Science and Higher Education*. Vol. 82. London, pp. 24-26.
2. Leonova, N., Serdiuchenko, Yu. (2021) Some thematic groups of minor genre forms of information. Syntactic features. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: seriia «Filolohiia»*, pp. 132-137.
3. Areshenkov, Yu. O. (2003) Temporalno-lokatyvna kharakteryzatsiia povidomlennia yak stylova oznaka informatsiinoho tekstu [Temporal-locative characterization of a message as a stylistic feature of an informational text]. *Na nyvi ukrainskoi filolohii : zb. nauk. prats, prysv. 80-richchiu vid dnia narodzh. d. filol. n., prof. D. Kh. Barannyka*. Dnipropetrovsk : Porohy, pp. 36-41. [in Ukr.].
4. Areshenkov, Yu. O. (2005) Funktsiini riznovydy suchasnoi ukrainskoi movy : pryroda i typolohiia [Functional varieties of the modern Ukrainian language: nature and typology]. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky : zb. nauk. pr. Ch. I : Aspekty dukhovnosti ukrainskoi literatury / vidp. red. A.V. Kozlov*. Kyiv : Aktsent, Issue 21, pp. 69-77. [in Ukr.].
5. Areshenkova, O. Yu. (2011) Movnostylistychni zasoby uvyraznennia tekstiv mediinoi reklamy [Linguistic means of expressing media advertising texts]. *Filolohichni studii : Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*. Issue 6. / [za zah. red. Zh. V. Koloiz]. Kryvyi Rih, pp. 9–13. [in Ukr.].
6. Barannyk, D. Kh. (1983) Aktualni problemy doslidzhennia movy zasobiv masovoi informatsii [Actual problems of research on the language of mass media]. *Movoznavstvo*. № 6, pp. 13-17. [in Ukr.].
7. Horodylovska, H. P. (2003) Problema styliv v ukrainskomu movoznavstvi [The problem of styles in Ukrainian linguistics]. *Visnyk Lvivskoho un-tu. Seriia: Zhurnalistyka*. Issue 23, pp. 136–143. [in Ukr.].
8. Informatsiinyi styl i profesiinyi imidzh [Informational style and professional image] : navch. posib. Dnipropetrovsk: NMetAU, 2018 52 p. [in Ukr.].
9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiynu diialnist [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the establishment of criminal liability for collaborative activities] : Zakon Ukrainy vid 03.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20>. [in Ukr.].

10. Leonova N. V. Informatiinyi styl u systemi styliv suchasnoi ukrainskoi movy profesiinoho spilkuвання: navch. posibnyk. Dnipropetrovsk: NMetAU, 2013. 50 p. [in Ukr.].
11. Leonova, N. V. (2017) Syntaksys malykh zhanrovykh form informatsii suchasnoi ukrainskoi movy [Syntax of small genre forms of information of the modern Ukrainian language] : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / Zaporizkyi natsionalnyi universytet. Zaporizhzhia, 237 p. [in Ukr.].
12. Leonova, N. V. (2012) Informatiinyi styl yak odyn z osnovnykh styliv suchasnoi ukrainskoi movy [Informational style as one of the main styles of the modern Ukrainian language]. *Teoretychna i dydaktychna filolohiia*. Issue 12, pp. 206-209.
13. Matsko, L. I. (2003) Stylistyka ukrainskoi movy [Stylistics of the Ukrainian language] : dlia stud. filol. spetsialnosti vyshchyykh navch. zakladiv. Kyiv : Vyshcha shk., 462 p. [in Ukr.].
14. Melkumova, T. V. (2011) Posylennia bekhabytvnoi funktsii masmediinoho movlennia stylistyko-syntaksynymy zasobamy [Strengthening the behavioral function of mass media broadcasting by stylistic and syntactic means]. *Naukovyi chasopys NPU im. M.P. Drahomanova. Ser. 10. Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy*. Issue 7, pp. 220-222. [in Ukr.].
15. Metodichni rekomendatsii z pytan kryminalno-pravovoi kvalifikatsii, operativno-rozshukovoi diialnosti ta kryminalnogo provadzhennia za st. 111-1 KK Ukrainy «Kolaboratsiina diialnist» [Methodological recommendations on issues of criminal-legal qualification, operative-investigative activity and criminal proceedings under Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine «Collaborative activity»] / S. Albul, T. Voloshanivska, A. Marchenko, H. Mudretska, H. Reznichenko, I. Fedorov, I. Chekmarova. Odesa: ODUVS, 2022. 67 p. [in Ukr.].
16. Ponomariv, O. D. (2000) Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy [Stylistics of the modern Ukrainian language] : pidruchnyk [dlia studentiv humanitarnykh spetsialnosti vyshchyykh zakladiv osvity]. 3-tie vyd., pererob. i dopovn. Ternopil : Navchalna knyha Bohdan, 248 p. [in Ukr.].
17. Rusanivskiy, V. M. (1976) Spivvidnoshennia funktsiinykh i ekspresyvnykh styliv movy [Correlation of functional and expressive language styles]. *Slovo i trud: do simdesiatyrichchia akademika I.K. Bilodida* / redkol. : I. F. Andersh (sekretar), M. A. Zhovtobriukh, H. P. Yizhakevych (holova), O. S. Melnychuk, V. M. Rusanivskiy. Kyiv : Nauk. dumka, pp. 73-81. [in Ukr.].
18. Poiasniuvalna zapyska do proektu zakonu Ukrainy «Pro zaboronu kolaboratsionizmu» [Explanatory note to the draft law of Ukraine «On the prohibition of collaborationism»]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GH4RE00Aspravoiu vsoho Ukrainskoho narodu>. [in Ukr.].
19. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia [On registered criminal offenses and the results of their pretrial investigation]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareiestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Nataliia Leonova. Updating the informational style of the Ukrainian language in various types of mass media during Russia's armed aggression. The article examines the problem of updating the informational style of the Ukrainian literary language in various types of mass media during Russia's armed aggression.

It is emphasized that the information style is a source of filling the mass media space of Ukraine, the basis of the informational struggle against the megamasses of false information, which is produced in huge volumes by the Russian Federation in the general media space, the plane of anti-terror, anti-depreciation of the state-building significance of stylistic, grammatical, lexical and other Ukrainian systems literary language as a state language.

It is claimed that the actual ignoring since 2019 of the deflationary state political position regarding the condemnation of the modern apathetic attitude towards informational miscalculations in our media space could be the reason for the somewhat ineffective policy of resistance to informational terrorism on the part of media sources and resources of Russia.

The facts of the creation of specialized chatbots by state bodies regarding the detection and recording of facts of information terrorism by the occupiers (Russia) and collaborators (temporary occupation administrations) and ordinary Ukrainophobe citizens against the citizens of Ukraine have been established.

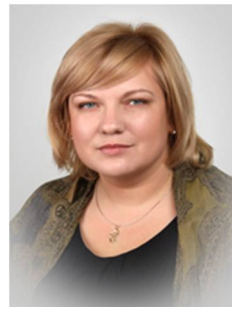
Keywords: *information style, Ukrainian literary language, actualization of style, information terrorism, mass media, collaborator, information war, target audience.*

УДК 177

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-106-114

Віталій МУДРАКОВ[©]
кандидат філософських
наук, доцент
(Вестфальський
університет Вільгельма
в Мюнстері, Німеччина)

Наталія ЛЮТКО[©]
кандидат політичних наук,
доцент
(Хмельницький
національний університет,
м. Хмельницький, Україна)

Ольга ПАВЛИК[©]
кандидат педагогічних
наук, доцент
(Хмельницький
університет управління
та права
імені Леоніда Юзькова,
м. Хмельницький, Україна)

«ЛЮДЯНЕ» ТА «ІДЕОЛОГІЧНЕ»: ДО ОСМИСЛЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ В КАТЕГОРІЯХ ІДЕНТИЧНОСТІ

У найширшому сенсі мету статті можна позначити як розкриття логіки співвідношення *людяного* та *ідеологічного* за сучасних умов російсько-української війни. Предметна конкретизація увиразнює дослідницький проєкт взаємовідношень та взаємовпливів ідентичностей, котрі постають із значень «бути людиною» та «належати до політичної спільноти». Методологічною основою є феноменологічна настанова щодо безпосереднього вивчення людини, що у цьому дослідженні конкретизується як системний аналіз ціннісно-сміслової та політично-ідеологічної складових. Це дало змогу конкретизувати розуміння війни росіянами та якість їхньої відповідальності за неї. Висновуючи про важливість постійної аналітики взаємовідношень згаданих сфер, наголошується на необхідності втілення комплексних заходів щодо інституціоналізації гуманітарної безпеки в Україні на різних рівнях. Висновком є теза про те, що на кшталт воєнної інтервенції ідеологічні конструкти, що зароджують ненависть до іншої ідентичності, не вступають у дію спонтанно, а готуються довгий час і що їх варварська реалізація означає також слабкість превентивних дій суперників. Ключові положення статті напрацьовано в постійній дискусії та науковому діалозі авторів.

Ключові слова: людське, людяне, ідеологічне, ідентичність, війна.

Постановка проблеми. Особливі жорстокості росіян в Україні шокували світ. Минуле століття з його жахіттями нібито пройдено й завершено, але чомусь стається рецидив «світоглядних хвороб» [7, с. 318]. Ніхто не знає, скільки ще буде відкрито їхніх наслідків, а про скількох ми не довідаємося ніколи. У будь-якому разі людство не має права забувати про факти скоєних злочинів проти себе; це має висвітлюватися з усіх можливих сторін, аби стати новими повчальними уроками для всіх. Різні перспективи дослідження війни та ідеології, що генерує антилюдяну мотивацію й ненависть, – це пріоритетність усього дослідницького комплексу соціально-політичних та гуманітарних векторів сьогодення. Безперечно, що й філософія має тут неабиякий потенціал. Не

-
- © В. Мудраков, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5788-1289>
mudrakov@uni-muenster.de
- © Н. Лютко, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8792-5035>
liutkon@khmnu.edu.ua
- © О. Павлик, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9060-606X>
pavlykolga1111@gmail.com

даремно ж провідний експерт із європейської та трансатлантичної безпеки Е. Лукас зазначає, що напрацювання інструментарію для подолання російської агресії має взоруватися на філософів, літературознавців та інших фахівців [26]. І справді, за цих умов потрібно дивитися вглибину та розуміти різноманітність образів не тільки з художнім чи гіпотетичним, але й із реальним змістом. Тож філософія у концентрації на таких проблемах сходиться до найфундаментальнішого запитання «що таке людина?» й конкретизує його через актуальні прояви, тобто для нашого контексту це постає запитанням «на що людина здатна?». Зрештою така логіка вимагає власного завершення – постановки запитання про причини: «чому так стається?».

Тож маємо фундаментальні антропологічно-ціннісні питання та їх продовження у світоглядно-політичній конфігурації: ціннісне ототожнення та ідеологічна ідентифікація. Саме з них формуємо проблемне поле нашого дослідження: співвідношення та взаємовизначення ціннісно-сислової сфери, що характеризує людину та її дії, із політичними ідеологіями, котрі радикалізують загальну картину світу. Йдеться, отже, про співвідношення ідентичностей, котрі постають зі смислів «бути людиною» (діяти людиною) та «належати до політичної спільноти» (діяти в ідеологічних інтересах групи).

Об'єктивні реалії, що стали предметом дослідження, постають як реальний, так би мовити, дотичний матеріал. Тому йдеться про адекватність прочитання складності ситуації, строге перекладання у режим структурування теорії, висновування та прогнозування: опис актуального стану ідентичнісних змін і характеристика та опис різних небезпек. Найбільш результативним для такої специфіки виявляється застосування герменевтичного та феноменологічного методів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окреслена проблема є доволі багаторівневою. Опис її окремих аспектів можна вбачати у схарактеризованій Г. Арндт «Банальності зла» [14], що ґрунтується на матеріалі реальних свідчень та переживань конкретної людини, а можна вбачати й у теоретичних конструкціях, що окреслюють тему патріотизму та вказують на межі спекуляцій мораллю [27], особливо як проблему політичної ідентичності [6]. А втім, задля розширення дослідницького фокусу запропонованої теми рекомендаційним джерелом, що створює неабияке інформативне *задне тло проблеми*, варто вважати довготривале міждисциплінарне дослідження *Humanprojekt*,¹ концентруючись на антропологічній проблематиці, воно пропонує широку палітру контекстів та аспектів із найсвіжішими даними. Не можемо не вказати на дослідження В. Єрмоленка, що вже стало в Україні бестселером і пояснює внутрішню «плинність ідеологій» [4], їхню змінюваність, що особливо важливо для обраної тематики. У цьому контексті слід згадати працю К. Дункера [16], де досліджується вплив ідеології на людину та її функціональність у соціальних групах.

Для прояснення етимологічних та семантичних особливостей, а головне – сутнісних характеристик категорій і понять, незамінними джерелами для розвідок подібного роду є такі джерела-словники, як (1) *Лексикон неперекладностей* [5] – серія словників (4 томи), що охоплюють найскладніші для перекладу поняття із історичними, теоретико-філософськими та праксеологічними дослідженнями, а також (2) *A Dictionary of Concepts* [13], що пропонує різностороннє охоплення поняття «humanitarianism» як ідейно-практичного виміру обраних до аналізу «людського» та «ідеологічного».

Важливим блоком літератури вважаємо популярні проекти з осмислення подібної тематики, а також публіцистику як писемний маркер ідентичності чи провадження певної політики ідентичності, як-от: популярна аналітика ситуації [26; 30]; сучасні виклики в

¹ Проект містить опис різноманітних проблем та дослідження різних контекстів людини, формотворчих впливів на неї та її похідних властивостей: «свідомість як комунікація», – що безперечно слугує контекстом та фундаментальним засновком для різноманітних підходів до дослідження окреслених проблем ідентичнісних властивостей [15] та соціокультурних особливостей людини, функціонування свідомості [18], різних контекстів свободи [31], [21], людського самовираження й еволюції в природі та культурі [20].

розрізі досліджень ненависті [17]¹, «радикального захисту людини та гуманізму» [28] та їхній популярно-академічний вимір [25].

Звісно, що найважливішими є реакції та різноманітні осмислення сучасних подій на найфундаментальнішому рівні саме українським інтелектуально-духовним фронтом: у філософсько-світоглядних та філософсько-історичних вимірах [3], в онтологічних аспектах [10], [11], у ціннісно-антропологічних трактовках [2] чи як поєднання останніх двох [9]. Найбільш предметно важливою є низка праць Є. Бистрицького, що представляє напрям осмислення власної ідентичності, зокрема, *Проект війни: від ідентичності до насильства* [1], а також кілька наших праць щодо захисту власної ідентичності як проекту гуманітарної безпеки [7], [8].

Виклад основного матеріалу. а) Корені та рамки. Співвідношення «людяного» як такого та «ідеологічного» як такого в зазначених параметрах та окресленому контексті розпочнемо із розгляду смислових конотацій цих понять. Так, перше поняття сходиться до латинського *humanitas* – *людськість*, тобто пов'язаність із природою людини, людським родом, та *людяність* як доброзичлива налаштованість до інших. І саме з другого – *людяності* – можна зрозуміти приналежність до першого – *людськості*, але «людськість ще має стати людяною» [9, с. 35]; проте: «належність до людського роду (*Menschengeschlecht*), факт буття людиною і входження до складу людства (*Menschentum*), – наголошується у європейському словнику філософій, – не передбачає неодмінного прояву гуманності, зумовленого почуттям людяності (*Humanität*)» [5, с. 363]. Розтлумачимо: людина вважає іншу людину за людину без неодмінно проявленої доброзичливості до себе, тобто а *priori*. Така інтенція містить презумпцію того, що кожна людина заслуговує бути людиною і на те, щоб до неї ставилися як до абсолютної цінності – йдеться, отже, про гідність кожного чи кожної. Тому «людяність є самим спрямуванням бути для інших у спілкуванні, діях та стосунках людей» [9, с. 36]. Отже, за наведеними твердженнями висновуємо, що усі злочини (за період від 2014 р. і включно з гарячою фазою війни), скоєні росіянами в Україні (мародерства, тотальне бомбардування, утримання у полоні та гвалтування цивільного населення, знущання з військовополонених, обстріли гуманітарних коридорів та місій, кровожерливість пропаганди), – це ті прояви нелюдяності, що стали чи не ключовим класифікатором цієї війни. Йдеться не просто про факт порушення згаданої презумпції (що унормована цілою низкою актів із ведення війни, поводження з полоненими чи екстремними діями допомоги), а про ідеологічно-світоглядні передумови та умови, що уможливають таке ціннісне каналізування і, врешті, стають ментальною константою. Тож мова йде про сучасне варварство, виховане найновішими проявами антилюдської російської ідеології, що перетворилася у світоглядну характеристику недоброзичливості до українців, ба більше, ненависті до всього українського.

Друге поняття – «ідеологічне» – характеризується за своїм концептуально вивченим носієм – терміном «ідеологія», постаючи характеристикою цієї концептуальності. Отже, якщо в широкому розумінні «ідеологія» – це певна система ідей, що замислювалася закріпитися власною науково-дослідницькою цариною і що представляє соціально-економічну сферу, програмні моделі політичного орієнтування чи філософські концепції [24], то «ідеологічне» виказує на якісні параметри цих ідей. Інакше кажучи, «ідеологічне» – це сукупність характеристик, котрі окреслюють певні ідейно-ціннісні якості щодо інтересів соціальних груп. Практична втіленість цих характеристик, тобто їхня функціональність у житті спільноти, відіграє надзвичайно велику роль. Цей аспект вельми ґрунтовно проаналізовано німецьким філософом К. Дункером: він закликає до «критичних роздумів про ідеологічні концепти» [16]; намагається вивести концепт ідеології на передній план, вказуючи на його тісний зв'язок із проблемами епістемології та історії; поняття ідеології визначається як система способів уявлень, що приховано або явно претендують на абсолютну істину. Такий дослідницький алгоритм лише підтверджує повсюдні міркування про російську ціннісно-сміслову якість, означену «ідеологічним»,

¹ Праця з «Бібліотеки цінностей ZEIT», що об'єднує вісім науково-дослідницьких книг сучасних мислителів та інтелектуалів, які займаються дослідженням цінностей. Автори бестселерів і світила у своїх галузях – Г. Веллер, К. Емке, Р. Віллемсен і Р. Ларго – пишуть про свободу, справедливість, самовизначення та демократію й доводять, наскільки актуальними сьогодні є ці фундаментальні питання. Спеціальна додаткова інформація ZEIT: кожен том доповнюється внеском редакції ZEIT, чи то портрет автора, інтерв'ю чи додатковий огляд: <https://www.fischerverlage.de/buch/michael-j-sandel-carolin-emcke-die-zeit-bibliothek-der-werte-9783103970005>

що здійснювалося під прапорами важких злочинів, як про чергову реінкарнацію московського імперіалізму, що має довгу історію, а отже, й плекання власної «величі», що перетворилися на константний безрефлексивний спосіб самоосмислення. А головне – це нарративізується за єдино істинні та життєво необхідні позиції доктрини «руського мира».

Важливо звернути увагу на більш ніж актуальне для нашого контексту симбіотичне доктринальне оформлення цих понять як світоглядно-ідеологічного критерію цивілізованості, як не просто ціннісно-світоглядне переконання чи гуманістичне виховання, а як політична доктрина (в широкому сенсі), що сповідується і втілюється заради людського як людяне. Йдеться про таке: «гуманітаризм – це доктрина або комбінація доктрин, що ґрунтується на загальноновизнаних переконаннях щодо намірів. Саме ця якість робить його несприйнятливим до звичайної критики чи перевірки і може призвести до безкарності за дії, що в іншому випадку могли б розглядатися як злочини. Вона несе в собі конотації буття і творення добра, майже незалежно від фактичних дій, про які йдеться» [13, с. 143]. Таке собі неперевірене, а точніше, вдаване «творення добра», як спасіння російськомовного населення, та утвердження буття «руського мира» застосовували росіяни, починаючи з 2014 року, за допомогою десятків гуманітарних конвоїв на захоплені території Сходу України. Вони це обґрунтовували тим, що керуються саме благими, загальноновизнаними переконаннями щодо гуманітарних потреб населення, а велика частина Західного світу сприймала це, на жаль, як благородство. Тільки факти нелюдності розплющили очі на цю *російську гру в гуманітаризм*, виявивши ще раз, що, якщо добро не ґрунтується на справді благих намірах, то це тільки спекуляція добром, це не добро, а радше його протилежність. Тому й загальна гуманітарна місія не могла виповнитися продуктивними наслідками від таких дій, бо вони були скеровані на деструктивні активності.

б) *Підготовка та формування*. Загостримо ще раз увагу на тому, чим є і як постала ця нелюдність у наші дні у супроводі радикального виродження «ідеологічного», у час, коли, здавалося б, усі уроки історії вивчено й існує велика кількість різноманітних засобів протидії. І все ж таки: факт належності до людського роду не гарантує прояву людяності саме під впливом згаданої ідеології, тому оскільки та притлумлює саму «ідею людства» як процесу становлення *етичного ідеалу* (його атрибутивності – виховання людяності), котру людина «носить у своїй душі як прообраз власних дій» [23, с. 330], остільки виникають відхилення у формі збочених переконань про політичне месіанство та особливий шлях. А тут хто ж як не цитований щойно І. Кант у поміч для тлумачення цієї тези, котрий, філософуючи «*про ідеї взагалі*», якраз визначає здатність та необхідність їхньої практичної проектності: «конституція, заснована на *найбільшій людській свободі* за законами, завдяки яким *свобода кожного сумісна зі свободою всіх інших* (не на найбільшому благоденстві, бо воно настає вже саме собою), є все ж таки принаймні необхідною ідеєю, що її слід класти в основу не лише першого проекту державного устрою, але й усіх законів; при цьому потрібно насамперед абстрагуватися від наявних перешкод, що, може, не так впливають неминуче з людської природи, як виникають швидше через нехтування істинних ідей при впорядкуванні законів. Не можна-бо знайти нічого шкідливішого й негіднішого для філософа, ніж простацькі посилання на буцімто суперечливий досвід, котрого зовсім і не було б, якби ті уряди були створені у слушний час відповідно до ідей, а не загублених понять (*rohe Begriffe*), котрі змарнували всі благі наміри саме тому, що були взяті з досвіду. Що відповіднішими до цієї ідеї були б законодавство й правління, то рідкіснішими, без сумніву, зробилися б покарання, і є цілком логічним (як стверджує Платон), що за досконалого ладу вони зовсім не були б потрібні. Хоча ця досконалість ніколи не може здійснитися, проте цілком слушною є та ідея, що виставляє цей максимум за прообраз, щоб, керуючись ним, постійно наближати законодавство людей до якомога більшої досконалості. Бо ж яка може бути та найвища ступінь, на якій людство муситиме зупинитися, і, отже, наскільки великою є та прірва, що необхідно лишається між ідеєю і її здійсненням, – цього ніхто не може й не повинен визначити, якраз тому, що тут йдеться про свободу, що може переступити будь-яку задану межу» [23, с. 330–331).

Філософ звертає увагу, що треба навіть абстрагуватися від природних потягів, що постають протилежно *людяності*, тобто тому тваринному, що міститься в людині, але аж ніяк не легковажити істинними ідеями при формуванні нормативно-регулятивного апарату держави, бо нехтування ключовими цінностями/засадами мирного життя призводить до їх викривлення і жахливих наслідків ідеологічно-політичного характеру,

що підживлюються, ба більше, закорінюються у чиемусь досвіді як в абсолютній істині останньої інстанції (у цьому випадку – совєцькому досвіді багатьох як одного), – за Кантом, це і є «загрублі поняття» (*rohe Begriffe*) (тобто такі, що не пройшли глибинної рефлексивної обробки). У нашому контексті цей досвід є неподоланою ментальною хворобою – звичкою диктувати *тоталітарність*, бути наглядцем, «старшим братом». З чого, власне, й випливає відповідь на запитання, чим є ця російська нелюдяність: геополітичними амбіціями, що коріняться у міфополітичних наративах та ностальгії за їхньою дієвістю, котрі загрожують вже всьому світові. А втім, ключовим для нашого зрізу тут є поняття «свободи», адже ця цінність уможливило поступ у прагненні та досяганні вищої якості «між ідеєю і її здійсненням», аніж вже досягло людство. А це, в свою чергу, пояснює, як постала ця нелюдяність: усілякі свободи обмежувалися за допомогою силових структур, а також відбувалося формування того, що українські дослідники Б. Парахонський та Г. Яворська у цьому контексті називають «владою дискурсу»: «Суб’єкт, або володар мови (*master*), маючи загальну глибинну модель уявлень (*deeper sense*), надає відповідні значення тим або іншим явищам, подіям, процесам і таким чином створює потрібну реальність як об’єктивну дійсність. Соціальні технології – виховання, медіазасоби, культурна політика, механізми освіти тощо – сприяють імплементації моделі цієї реальності у свідомість великих соціальних груп» [11]. Тобто російське суспільство було використано для чергового соціального «експерименту з дресировання», де держава – це *абсолютна межа* свободи, прав та ідентичності. Проте факторів у прояві таких ментальних ознак значно більше. Так, український філософ А. Єрмоленко звертає увагу на черговий виток регресії, повернення до типового російського стану рабства, наголошуючи, що це не тільки результат путінської пропаганди, а й що це «визначається соціально-онтологічними чинниками, які можна описати такими поняттями, як «габітус», «життєсвіт» та ін., що відбивають онтологічну налаштованість на екстенсивний розвиток, експансію і, зрештою, на війну» [3, с. 7]. Однак це абсолютно не позбавляє їхньої відповідальності за нинішні наслідки, оскільки за часів Інтернету, соціальних мереж і взагалі доступності інформації та її кількісних варіацій така відповідальність радше посилюється, бо інакше це тотальна байдужість. А байдужість – передумова нелюдяності. Особливу відповідальність у цій ніші передумов та умов покладено на так званих інтелектуальний істеблішмент, академічну спільноту й інтелігенцію, котрі годувалися зі спекуляцій цим «габітусом» та «життєсвітом» або ж просто були і продовжують бути байдужими.

Тож підготовка й формування рамки власної ідентичності має програмно розвиватися та повторюватися за допомогою гуманізаційних заходів різного роду з огляду на ціннісні засновки людяного і «*ein solches Programm der Humanisierung des Leistungsprinzips nach wie vor auf der Tagesordnung gesellschaftlicher Dringlichkeit steht*», «*Ohne Humanisierung ist alles nichts wert*» [25, с. 11]. Проєкт гуманізації сучасних росіян – це вже завдання не теоретичної постановки запитання «чому так стається?», а практична необхідність найближчого майбутнього всієї Європи, котру потрібно досліджувати проєкційним запитанням «у який спосіб?».

в) *Результат і результати.* «Нині розпочалась ера здійснення завершеної антилюдяності «нових варварів» з Росії до тих країн, що стали на заваді тоталітаризму» [12, с. 125]. Отже, на перший план виходить якісний показник функціонування згаданих факторів, оскільки «ненависть не існує просто так. Вона витворюється. Насильство також не існує просто так. Воно підготовлюється. Напрям, у якому розряджаються ненависть і насильство, проти кого вони спрямовані, які перепони і перешкоди доводиться завчасно прибирати, – все це не випадково, не просто наперед визначено, а скеровано» [17, с. 16], а далі філософія та публіцистика К. Емке уточняє, що «вони *витворюються*. Терористичною організацією з тоталітарною ідеологією» [17, с. 120]. Дещо ширший вимір цієї тези пропонують і згадані вже автори Б. Парахонський та Г. Яворська, провадячи дослідження війни та миру в онтологічному вимірі і наголошуючи, що головні тенденції формування стану війни і миру генетично пов’язані з процесами, що перебувають у *просторі уявлень* політично та соціально організованих спільнот [10]. І головною озвученою тезою, що формувала у колективного росіянина цю ненависть і заселяла відчуття права карати, була «необхідність проведення *денацифікації*»: це поняття мало викликати асоціації зі звірствами нацистського режиму та перемогою у Другій світовій війні. Формування «український нацизм/фашизм» та «геноцид на Донбасі» сформували новий «антропологічний тип», що завжди був

ключовим образом в імперських проєктах: «цей тип об'єднує у собі психологічні і поведінкові риси, що їх режим плекає, виробляє, розвиває, що врешті-решт уможлиблює функціонування режиму і подовжує час його існування» [2, с. 16]. «Ця ідеологія тотально дегуманізувала сучасних росіян: притлумлено *спроможність* формувати адекватні уявлення про моральне та суспільне благо, а схильність у цьому формуванні постає з віри у власне моральне право, ба навіть вище історичне покликання знищити увесь Західній світ як такий, що виродився і веде всіх до тотального морального занепаду. Її політично-культурний зміст плекався практично завжди...: самовозвеличення за рахунок приниження інших¹. Тобто одна ідентичність у своїй колективній свідомості нормалізує, тобто вважає морально правильним свою кращість та зверхність над іншими ідентичностями» [7, с. 318–319]. «Одна ідентичність намагається поглинути чи знищити іншу. Ця ідеологія остаточно знацистила сучасних росіян – стан *здоров'я раціональності соціуму*» [7, с. 320]. Тобто це антропологічний тип, котрий вважає цілком нормальним приходити і карати. Відбулося те, що М. Калдор назвала «своєрідною приватизацією насильства» [22, с. 8], що обґрунтовується на моральному й загальнодумовому рівнях. Тож потрібно кілька поколінь, аби змінити таку *світоглядну нормативістику*, а на запитання, чи потрібна зміна такого агресивного і бездумного типу, на жаль, світ поки більшою мірою відповідає звинуваченням тільки путінського режиму.

Проте згадана міфологія не переконала світ, що Україна є подібною до нацистської Німеччини. Оцінку ідейному та смислово наповненню цих формулювань дав Т. Снайдер: за сутю російським розумінням, нацист – це українець, який відмовляється визнати, що він росіянин [30]; це тільки підтверджує тезу, що ця ідея ґрунтується на ресентиментному розумінні/сприйнятті українців через знецінення їхньої культури, мови тощо (ключових ознак культурної ідентичності), що продукувалося в різні способи чи не всю історію відносин двох народів. Тож не варто погоджуватися з тезою про «нечувану жорстокість та звірства російських окупантів в Україні, антилюдяну сутність яких неможливо зрозуміти на логіко-раціональному рівні» [12, с. 125], оскільки тоді втрачаються підстави для доведення шляхів формування цієї ідеології та її ключових ціннісно-мотиваційних конструктів, а отже, й розпорошується чітка вимога до необхідності притягнення до відповідальності винних попри всілякі декларації цього, тобто виникає загроза залишитися виключно на емоційному рівні переживання та необхідності простого співчуття. Подібні «логіко-раціональні» пояснення потрібні й для *втримання наукового дискурсу від падіння в суб'єктивістські вираження*, тобто «ми мусимо розвивати рефлексивний спосіб реакції на небезпеку» [28] як усередині наукової спільноти, так і в різних соціальних структурах. Це необхідно щонайменше для того, що ми раніше назвали «балансом національно-духовних цінностей із соціально-політичними» [8, с. 34] в формуванні колективної ідентичності усіх українців, що є проєктом гуманітарної безпеки.

Висновки. Отже, а) контекстні тлумачення понять «людяне» та «ідеологічне» виказують *збій* у процесі формування «людяного» сучасної російської ментальності, що проступає найжахливішими виявами власного характеру, як-от: відсутність спрямування бути для інших, ненависть та її практична реалізація на різних рівнях російсько-української війни. Оскільки йдеться про ідеологічний вплив на цей *збій*, остільки й доводиться говорити про формування *сучасного варварства*, тобто йдеться не лише про засіб політичної організації соціуму кровожерливим режимом, а й про спосіб його самоосмислюваності, котрі своїм засновком мають не ідею рівності, виплекану з низів суспільства, а ідеї імперської величі та вдавання цивілізованості засобами самої цивілізованості (*гра в гуманітаризм*);

б) поставання нелюдяності росіян сходить до набору ідей, що коріняться в *досвіді великого минулого* й бажанні провести його реінкарнацію та продовжувати з оновленою ідеологією старих понять. Проблема будовання майбутнього через минуле підживлюється безрефлексивним способом самоосмислення та відсутністю свободи: це неподолана ментальна хвороба минулого бути наглядачем та диктувати власну волю, будучи в умовах авторитарної диктатури. Така ідеологічна рамка *сформувалася* усіма можливими засобами, дресируючи росіян і формуючи їхній *життєсвіт нелюдяності* із налаштуванням на постійну експансію (як внутрішню, так і зовнішню). Однак відповідальність за такий

¹ Цей ідеологічно імперський наратив нами окремо досліджено у об'єктивізаціях літературних сенсів різних часів радянського періоду [29].

життєсвіт нелюдності лежить на всіх росіянах, оскільки він поставав із їхньої байдужості, відсутності альтернативи та гуманізаційних проєктів і, зрештою, втрати орієнтирів цивілізованості;

в) *життєсвіт нелюдності* росіян – результат довготривалого плекання ненависті до всього українського, тобто результат ідеологічного впливу як розлюднення, дегуманізації російського населення із переконанням того, що російська національна ідентичність є особливим, вищим типом із правом *переступати людяне*. *Здоров'я раціональності соціуму* перебуває у стані ейфорійних претензій до усіх за все; воно живиться політичною міфологією, а отже, потребує постійної світоглядної аналітики з боку українських сил захисту інтелектуально-духовного фронту.

Тому завдання українських сил захисту полягало б у безперервній діяльності, тобто здатності проводити комплексну роботу щодо вияву загрози власній ідентичності. Це вимагає інституціоналізації гуманітарної безпеки на різних рівнях, але із пріоритетним розвитком в освітньому просторі, що пропонував би інструментарій захисту щодо утвердження людини та громадянина кожному і кожній в Україні. Подібні освітні проєкти – це можливість уникнути можливого світоглядно-ідеологічного штурму в майбутньому; це й уміння вбачати прогалини в проробленому, а отже, й визнавати власні помилки та розвиватися.

Список використаних джерел

1. Бистрицький Є. Проєкт війни: від ідентичності до насильства. *Філософська думка*. 2015. № 1. С. 61–74.
2. Білий О. Російська агресія і російська «нова людина». *Війна і суспільство : Круглий стіл «Філософської думки»*. *Філософська думка*. 2015. № 1. С. 5–60.
3. Єрмоленко А. Ціннісно-нормативні аспекти сучасної війни. *Війна і суспільство : Круглий стіл «Філософської думки»*. *Філософська думка*. 2015. № 1. С. 5–60.
4. Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX–XX століть : монографія. Київ : Дух і Літера, 2022. 480 с.
5. Крептон М. Л. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Т. 4. Київ : Дух і Літера, 2016. 440 с.
6. Мудраков В. Методологічно-ціннісні аспекти дослідження ідентичності. Особливості філософського визначення патріотизму. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2021. № 4(1). С. 29–37.
7. Феномен безпеки: соціально-гуманітарні виміри : колект. монографія ; за заг. наук. ред. В. Мудракова. Хмельницький : ФОП Мельник А.А., 2022. 332 с.
8. Мудраков В., Поліщук О. Деякі міркування щодо проблем ідентичності та гуманітарної безпеки. *Вісник НАУ. Серія : Філософія. Культурологія*. 2019. № 2(30). С. 31–36.
9. Мулярчук Є. Життєсвіт людяності: повсякденність та час війни. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2016. № 7–8(155–156), С. 29–62.
10. Парахонський Б., Яворська Г. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с.
11. Парахонський, Б., Яворська, Г. Породження війни з безсилля миру: смислова логіка війни. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/porodzhennya-viyny-z-bezsylyya-myru-smyslova-lohika-viyny>.
12. Цюрупа М. Антилюдяний смисл російської «специоперації звільнення»: спроба концептуалізації акції винищення українства без обмежень. *Українознавчий альманах*. 2022. Т. 31. С. 123–128.
13. Allen T., Macdonald A., Radice H. *Humanitarianism: A Dictionary of Concepts*. London, New York : Routledge, 2018. 386 p.
14. Arendt H. *Eichmann in Jerusalem: Ein Bericht von der Banalität des Bösen*. München : R. Piper & Co Verlag, 1965. 448 s.
15. Crone K. *Identität von Personen: Eine Strukturanalyse des biographischen Selbstverständnisses*. Berlin, Boston : De Gruyter, 2016. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110246513/html#contents>.
16. Duncker C. *Kritische Reflexionen des Ideologiebegriffes: zur Bedeutung der Ideologien für den Menschen*. London : Turnshare, 2006. 58 p.
17. Emcke C. *Gegen den Hass*. Hamburg : Zeitverlag Gerd Bucerius GmbH & Co. KG, 2019. 157 s.
18. Ganten D., Gerhardt V., Nida-Rümelin J. *Funktionen des Bewusstseins*. Berlin, New York : De Gruyter, 2008. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110210064/html>.
19. Gerhardt V. *Humanität: Über den Geist der Menschheit*. München : C.H. BeckoHG, 2019. 320 s.
20. Gerhardt V., Nida-Rümelin J. *Evolution in Natur und Kultur*. Berlin, New York : De Gruyter, 2010. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110213515/html>.

21. Heilinger J.-C. *Naturgeschichte der Freiheit*. Berlin, Boston : De Gruyter, 2007. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110872026/html>.
22. Kaldor M. *New and old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Cambridge : Polity Press, 1999. 192 p.
23. Kant I. *Kritik der reinen Vernunft*. Leipzig : Verlag von Felix Meiner, 1919. 864 s.
24. Kennedy E. «Ideology» from Destutt De Tracy to Marx. *Journal of the History of Ideas*. 1979. № 40(3). P. 353–368.
25. Lenk H. *Konkrete Humanität: Vorlesungen über Verantwortung und Menschlichkeit*. Frankfurt am Main : Schurkamp, 1998. 492 s.
26. Lucas E. We need different experts to crack Russia. *The Times*. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/we-need-different-experts-to-crack-russia-g6mvlbq9>.
27. MacIntyre A. *Is patriotism a virtue?* Lawrence : University of Kansas, 1984. 20 p.
28. Mason P. *Clear Bright Future: A Radical Defence of the Human Being*. London : Penguin Books, 2019. 368 p.
29. Mudrakov V., Polishchuk O., Popovych V., Mozolev O. Identity of Homo Sovieticus in Retrospective and Modernity: Value and Anthropological Objektivations of Phenomenological and Literary Senses. *Annals of the University of Bucharest. Political Science*. 2020. Vol. XXII(1–2). P. 35–59.
30. Snyder T. *Russia's genocide handbook. The evidence of atrocity and of intent mounts. Thinking about...* URL: <https://snyder.substack.com/p/russias-genocide-handbook?s=r>.
31. Sturma D. *Vernunft und Freiheit: Zur praktischen Philosophie von Julian Nida-Rümelin*. Berlin, Boston : De Gruyter, 2012. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110215007/html>.

Надійшла до редакції 02.06.2023

References

1. Bystrytskyi, Ye. (2015) Proekt viiny: vid identychnosti do nasylstva [The War Project: From Identity to Violence]. *Filosofska dumka*. № 1. pp. 61–74. [in Ukr.].
2. Bilyi, O. (2015) Rosiiska agresia i rosiiska «nova liudyna» [Russian aggression and the russian «new man»]. *Viina i suspilstvo : Kruhlyi stil «Filosofskoi dumky»*. *Filosofska dumka*. № 1. pp. 5–60. [in Ukr.].
3. Iermolenko, A. (2015) Tsinnisno-normatyvni aspekty suchasnoi viiny [Value-normative aspects of modern war]. *Viina i suspilstvo : Kruhlyi stil «Filosofskoi dumky»*. *Filosofska dumka*. № 1. pp. 5–60. [in Ukr.].
4. Iermolenko, V. (2022) Plynni ideolohii. Idei ta polityka v Yevropi XIX–XX stolit [Fluid ideologies. Ideas and politics in Europe in the 19th and 20th centuries] : monohrafiia. Kyiv : Dukh i Litera. 480 p. [in Ukr.].
5. Krepton, M. L. (2016) Yevropeyskyi slovnyk filosofii: Leksykon neperekladnosti [European dictionary of philosophies: Lexicon of untranslatables]. Vol. 4. Kyiv : Dukh i Litera. 440 p. [in Ukr.].
6. Mudrakov, V. (2021) Metodolohichno-tsinnisni aspekty doslidzhennia identychnosti. Osoblyvosti filosofskoho vyznachennia patriotyzmu [Methodological and value aspects of identity research. Peculiarities of the philosophical definition of patriotism]. *Epistemolohichni doslidzhennia v filosofii, sotsialnykh i politychnykh naukakh*. № 4(1). pp. 29–37. [in Ukr.].
7. Fenomen bezpeky: sotsialno-humanitarni vymiry [The phenomenon of security: social and humanitarian dimensions] : kolekt. monohrafiia ; za zah. nauk. red. V. Mudrakova. Khmelnytskyi : FOP Melnyk A.A., 2022. 332 p. [in Ukr.].
8. Mudrakov, V., Polishchuk, O. (2019) Deiakі mirkuvannia shchodo problem identychnosti ta humanitarnoi bezpeky [Some reflections on the problems of identity and humanitarian security]. *Visnyk NAU. Seria : Filosofiia. Kulturolohiia*. № 2(30). pp. 31–36. [in Ukr.].
9. Muliarчук, Ye. (2016) Zhyttiesvit liudianosti: povsiakdennist ta chas viiny [The ideology of humanity: everyday life and wartime]. *Multyversum. Filsofskyi almanakh*. № 7–8(155–156), pp. 29–62. [in Ukr.].
10. Parakhonskyi, B., Yavorska, H. (2019) Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl [Ontology of war and peace: security, strategy, meaning] : monohrafiia. Kyiv : NISD. 560 p. [in Ukr.].
11. Parakhonskyi, B., Yavorska, H. Porodzheniia viiny z bezsylvia myru: smyslova lohika viiny [The generation of war from the impotence of peace: the semantic logic of war]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/porodzheniia-viiny-z-bezsylvia-myru-smyslova-lohika-viiny>. [in Ukr.].
12. Tsiurupa, M. (2022) Antyliudiani smysl rosiiskoi «spetsoperatsii zvilnennia»: sproba kontseptualizatsii aksii vynyshchennia ukrainstva bez obmezhen [The anti-human meaning of the russian «special liberation operation»: an attempt to conceptualize the action of extermination of Ukrainians without restrictions]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vol. 31. pp. 123–128. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/487>. [in Ukr.].
13. Allen, T., Macdonald, A., Radice, H. (2018) *Humanitarianism: A Dictionary of Concepts*. London, New York : Routledge. 386 p.
14. Arendt, H. (1965) *Eichmann in Jerusalem: Ein Bericht von der Banalität des Bösen* [Eichmann in

- Jerusalem: A Report on the Banality of Evil]. München : R. Piper & Co Verlag, 448 p. [in Ger.].
15. Crone, K. (2016) Identität von Personen: Eine Strukturanalyse des biographischen Selbstverständnisses [Identity of Persons: A Structural Analysis of Biographical Self-Conception]. Berlin, Boston : De Gruyter. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110246513/html#contents>. [in Ger.].
16. Duncker, C. (2006) Kritische Reflexionen des Ideologiebegriffes: zur Bedeutung der Ideologien für den Menschen [Critical reflections on the concept of ideology: on the meaning of ideologies for people]. London : Turnshare. 58 p. [in Ger.].
17. Emcke, C. (2019) Gegen den Hass [Against Hatred]. Hamburg : Zeitverlag Gerd Bucerius GmbH & Co. KG. 157 p. [in Ger.].
18. Ganten, D., Gerhardt, V., Nida-Rümelin, J. (2008) Funktionen des Bewusstseins [Functions of consciousness]. Berlin, New York : De Gruyter. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110210064/html>. [in Ger.].
19. Gerhardt, V. (2019) Humanität: Über den Geist der Menschheit [Humanity: About the spirit of humanity]. München : C.H.Beck oHG. 320 p. [in Ger.].
20. Gerhardt, V., Nida-Rümelin, J. (2010) Evolution in Natur und Kultur [Evolution in nature and culture]. Berlin, New York : De Gruyter. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110213515/html>. [in Ger.].
21. Heilinger, J.-C. (2007) Naturgeschichte der Freiheit [Natural History of Freedom]. Berlin, Boston : De Gruyter. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110872026/html>. [in Ger.].
22. Kaldor, M. (1999) New and old Wars: Organized Violence in a Global Era. Cambridge : Polity Press. 192 p.
23. Kant, I. (1919) Kritik der reinen Vernunft [Critique of Pure Reason]. Leipzig : Verlag von Felix Meiner. 864 p. [in Ger.].
24. Kennedy, E. (1979) «Ideology» from Destutt De Tracy to Marx. *Journal of the History of Ideas*. № 40(3). pp. 353–368.
25. Lenk, H. (1998) Konkrete Humanität: Vorlesungen über Verantwortung und Menschlichkeit [Concrete Humanity: Lectures on Responsibility and Humanity]. Frankfurt am Main : Schurkamp. 492 p. [in Ger.].
26. Lucas, E. We need different experts to crack Russia. *The Times*. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/we-need-different-experts-to-crack-russia-g6mvlqb9>.
27. MacIntyre, A. (1984) Is patriotism a virtue? Lawrence : University of Kansas. 20 p.
28. Mason, P. (2019) Clear Bright Future: A Radical Defence of the Human Being. London : Penguin Books. 368 p.
29. Mudrakov, V., Polischchuk, O., Popovych, V., Mozolev, O. (2020) Identity of Homo Sovieticus in Retrospective and Modernity: Value and Anthropological Objektivations of Phenomenological and Literary Senses. *Annals of the University of Bucharest. Political Science*. Vol. XXII(1–2). pp. 35–59.
30. Snyder, T. Russia's genocide handbook. The evidence of atrocity and of intent mounts. *Thinking about...* URL: <https://snyder.substack.com/p/russias-genocide-handbook?s=r>.
31. Sturma, D. (2012) Vernunft und Freiheit: Zur praktischen Philosophie von Julian Nida-Rümelin [Reason and Freedom: On the Practical Philosophy of Julian Nida-Rümelin]. Berlin, Boston : De Gruyter. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110215007/html>. [in Ger.].

ABSTRACT

Vitalii Mudrakov, Nataliia Liutko, Olha Pavlyk. «Human» and «ideological»: towards an understanding of the Russian-Ukrainian war in the categories of identity. In the broadest sense, the purpose of the article can be defined as revealing the logic of the relationship between the human and the ideological in the current conditions of the Russian-Ukrainian war. The subject specificity emphasizes the research project of relationships and mutual influences of identities that emerge from the meanings of «being human» and «belonging to a political community». The methodological basis is the phenomenological guideline for the direct study of a person, which in this study is specified as a systematic analysis of the experience of the value-semantic and political-ideological weight. This made it possible to specify the Russians' understanding of the war and the quality of their responsibility for it.

Concluding that it is important to constantly analyze the relationship between these spheres, the authors emphasize the need to implement comprehensive measures to institutionalize human security in Ukraine at various levels. The conclusion is that, just like military intervention, ideological constructs that engender hatred of another identity do not come into play spontaneously but are prepared for a long time, and that their barbaric implementation also means that preventive actions of rivals are weak. The key provisions of the article were developed in an ongoing discussion and scientific dialog between the authors.

Keywords: human, humane, ideological, identity, war.

УДК 352-027

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-115-121

Світлана

ПОЛЯРУШ-САФРОНЕНКО[©]

кандидат юридичних наук, доцент

(Білоцерківський національний аграрний університет,
м. Біла Церква Київської обл., Україна)

ПОРЯДОК ДОБРОВІЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

У сучасних воєнних умовах питання реформи місцевої публічної влади в Україні мають важливе значення щодо аналізу історії та сучасних процесів балансу централізації і децентралізації влади в державотворенні. У результаті дослідження праць окремих авторів щодо окресленої проблеми запропоновано такі ознаки порядку добровільного об'єднання територіальних громад: а) порядок добровільного об'єднання територіальних громад урегульований правовими нормами; б) принципи і умови добровільного об'єднання територіальних громад; в) етапи процесу добровільного об'єднання територіальних громад; г) порядок оскарження добровільного об'єднання територіальних громад. Порядок добровільного об'єднання територіальних громад в Україні – це урегульований правовими нормами процес ініціювання підготовки і прийняття рішень про добровільне об'єднання територіальних громад та їх утворення і оскарження.

З метою вдосконалення правового регулювання порядку добровільного об'єднання територіальних громад пропонуємо прийняти Закон України «Про місцеві референдуми» та внести зміни до п. 1 ст. 2 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Запропоновані рекомендації сприятимуть удосконаленню порядку добровільного об'єднання територіальних громад в Україні.

Ключові слова: об'єднання територіальних громад, децентралізація, нормативно-правові акти, закони, постанови Кабінету Міністрів України тощо.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми має теоретичне і практичне значення. Теоретичне значення полягає в дослідженні історії виникнення та розвитку територіальних громад як базових елементів місцевого самоврядування, а також порядку добровільного об'єднання територіальних громад на сучасному етапі розвитку їх реформування. Практичне значення порядку добровільного об'єднання територіальних громад в Україні визначається потребами удосконалення процедури об'єднання територіальних громад та її правового регулювання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання реформування місцевого самоврядування та об'єднання територіальних громад в умовах децентралізації публічної влади на місцях висвітлюються в останніх дослідженнях таких авторів, як: О. Батанов, М. Воронов, І. Воронова, М. Гайдар, О. Герасименка, М. Горбатюк, М. Гультай, А. Кулинич, Н. Лепіш, Я. Павлович-Сенета, С. Потапенко, І. Семен, О. Сушинський та ін. Проблема порядку добровільного об'єднання територіальних громад в Україні ще не досліджувалася.

Метою дослідження є визначення порядку добровільного об'єднання територіальних громад в Україні. Для досягнення поставленої мети слід вирішити такі завдання: а) дослідити праці окремих авторів щодо цієї проблеми; б) сформулювати ознаки і дати визначення порядку добровільного об'єднання територіальних громад; в) запропонувати висновки і рекомендації з теми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Конституційно-правові основи статусу місцевого самоврядування урегульовані розділом XI Конституції України та прийнятим на її основі Законом «Про місцеве самоврядування в Україні». Система місцевого самоврядування відповідно до діючого законодавства охоплює: а) територіальну громаду; б) сільську, селищну, міську ради; в) сільського, селищного, міського голову; г) виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; г) старостів; д) районні та обласні ради, що

© С. Поляруш-Сафроненко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4007-8844>

svetlanavasden25@gmail.com

представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; е) органи самоорганізації населення [1].

У системі місцевого самоврядування центральне місце належить територіальним громадам та їх добровільним об'єднанням. Так, О. Батанов дослідив проблеми розумного балансу децентралізації та централізації у процесах державотворення, гармонізації відповідних тенденцій у контексті реформ місцевого самоврядування, територіальної організації влади та становлення громадощаства, що має важливе теоретико-методологічне та прикладне значення щодо реформування муніципальної публічної влади та порядку добровільного об'єднання територіальних громад. Аналізуючи еволюцію публічної самоврядної влади та муніципалізму, О. Батанов підкреслює роль територіальних громад у реформуванні місцевого самоврядування. Держава, на його думку, лише визнає місцеве самоврядування та бере на себе відповідальність гарантувати права територіальних громад. Водночас, досліджуючи витоки та історичні моделі децентралізації, він розуміє, що децентралізована система передбачає наявність держави й існування потенційно повновладного центру, котрий, керуючись тими чи іншими мотивами, вирішує за доцільне передати частину управлінських функцій органам влади регіонів або інститутам самоврядування територіальних громад. Такий підхід допомагає простежити еволюцію моделей та форм поєднання децентралізації і централізації у процесі реформування місцевого самоврядування [2, с. 21].

Отже, О. Батанов вважає, що територіальна громада є центральним елементом місцевого самоврядування, а держава гарантує права територіальних громад в умовах децентралізації як системи передачі управлінських функцій органам влади регіонів або інститутам самоврядування, у тому числі територіальним громадам.

М. Воронов та І. Воронова, досліджуючи проблеми муніципальної реформи в Україні в умовах воєнного стану, наголошують, що Верховна Рада України ухвалила низку змін до правових актів у сфері муніципального законодавства, що спрямовані на оптимізацію роботи територіальних громад і органів місцевого самоврядування. На їхню думку, український парламент має продовжувати свою системну законотворчу діяльність у сфері місцевого самоврядування в умовах воєнного стану на території України, насамперед щодо вдосконалення механізмів місцевої демократії. Серед додаткових повноважень в умовах воєнного стану вони виділяють: а) великий вплив внутрішньо переміщених осіб; б) реєстрацію та видачу відповідних довідок членам територіальних громад; в) налагодження процесу розміщення людей, які вимушені були покинути власні оселі; г) організацію роботи на тимчасово окупованих територіях; ґ) потребу в удосконаленні законодавства щодо вищеназаних відносин у територіальних громадах; д) удосконалення норм права щодо врегулювання порядку добровільного об'єднання територіальних громад [3, с. 130–131].

Отже, М. Воронов та І. Воронова вважають, що в умовах воєнного стану в Україні виникає низка додаткових повноважень місцевого самоврядування і територіальних громад, що які не врегульовані нормами права, і з метою удосконалення правового регулювання пропонують відповідні зміни до законодавства України.

М. Гайдар, досліджуючи поняття об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ), вважає, що вони можуть реалізувати своє право на об'єднання у разі дотримання таких умов: 1) неможливість існування у складі ОТГ іншої територіальної громади, що має свій представницький орган місцевого самоврядування; 2) нерозривність території ОТГ; 3) визначення меж ОТГ по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що об'єднуються; 4) територіальне розташування ОТГ в межах Автономної Республіки Крим або однієї області; 5) врахування історичних, природних, етнічних, культурних та інших чинників, що впливають на соціально-економічний розвиток ОТГ при прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад; 5) гарантування рівня якості та доступності публічних послуг, що надаються в ОТГ, котрий не може бути нижчим, ніж до такого об'єднання [4, с. 88].

Отже, на думку М. Гайдара, при добровільному об'єднанні територіальних громад необхідно дотримуватися визначених законом умов.

На думку О. Герасименко та І. Семена, Європейська хартія місцевого самоврядування у визначенні поняття місцевого самоврядування акцентує увагу на відповідальності територіальних громад щодо інтересів місцевого населення. Територіальну громаду названі автори визначають як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, основний носій його функцій і повноважень. Вони характеризують

територіальні громади як первинні соціальні суб'єкти публічної влади на місцях, підкреслюючи розмаїття форм безпосередньої й опосередкованої демократії в місцевому самоврядуванні. Зазначають, що визнання провідної ролі територіальних громад у формуванні всієї системи органів публічної влади (від вищих до місцевих) дає змогу визначити суть місцевого самоврядування як особливої форми публічної влади. І наголошують, що стратегія реформування місцевого самоврядування потребує ефективних механізмів управління на рівні територіальних громад [5, с. 15].

Отже, О. Герасименко, І. Семен підкреслюють роль територіальних громад у реформуванні всієї системи органів публічної влади і визначають місцеве самоврядування як особливу форму публічної влади.

М. Горбатюк, досліджуючи реформу децентралізації в Україні, вважає, що курс на здійснення реформи децентралізації влади поставив на порядок денний завдання вибору оптимальної моделі місцевого самоврядування та процедури формування органів самоврядування, створення механізмів децентралізації влади, забезпечення принципу субсидіарності та надання інститутам громадянського суспільства можливості брати участь у роботі органів місцевого самоврядування. Результатами реформи стали: а) надання органам місцевого самоврядування більшого обсягу прав у розпорядженні наявними ресурсами; б) посилення їх зацікавленості у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів та пошуку додаткових джерел наповнення останніх; в) зміцнення матеріальної та фінансової основи населених пунктів; г) поява нових осередків активізації господарської діяльності тощо. Внаслідок цих нововведень територіальні громади отримали можливість підвищити якість надання публічних послуг населенню, реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, створювати умови для залучення інвестицій та розвитку місцевого бізнесу, розробляти та реалізовувати програми місцевого розвитку тощо [6, с. 23–24].

Отже, М. Горбатюк вважає, що в результаті децентралізації територіальні громади отримали: а) можливість підвищити якість надання публічних послуг населенню; б) можливість реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти; в) умови для залучення інвестицій та розвитку місцевого бізнесу; г) умови для розробки та реалізації програм місцевого розвитку.

М. Гультай підкреслює, що з 24 лютого 2022 року Україна перебуває в умовах воєнного стану і тому класичні питання децентралізації влади відходять на другий план, запровадження військових чи військово-цивільних адміністрацій об'єктивно вимагає централізації влади, єдиного центру прийняття швидких і ефективних рішень. Український парламент прийняв зміни до законодавства в частині місцевого самоврядування в умовах дії воєнного стану, і ці зміни спрямовані на утвердження централізації влади на місцях. У новому контексті процесів світової глобалізації М. Гультай виокремлює низку загальних тенденцій розвитку управління, а саме: а) створення нових механізмів участі громадськості у процесах прийняття рішень без втручання в повноваження обраних органів влади; б) заохочення проведення політичної та адміністративної регіоналізації, використання нових підходів до політики розвитку міст, просування принципів субсидіарності, пропорційності та партнерства відповідно до стандартів Європейського Союзу; в) перехід від простої адміністративної деконцентрації, що існувала раніше, до політичної децентралізації [7, с. 51–52].

Отже, М. Гультай переконаний, що після перемоги Україні доведеться втілювати реформи державного управління та місцевого самоврядування, що сприятимуть утвердженню цінностей українського народу та реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики України.

А. Кулинич під міською територіальною громадою розуміє створену шляхом об'єднання територіальних громад міста, сіл і селищ соціальну спільноту, що складається з громадян України, іноземців, осіб без громадянства, біженців і вимушених переселенців, які постійно на законних підставах проживають у місті як адміністративному центрі громади та інших суміжних населених пунктах (селах, селищах). Міська територіальна громада є первинним суб'єктом місцевого самоврядування і має спільну нерозривну земельну територію, що розташована в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці (області, Автономної Республіки Крим) [8, с. 212–213].

Отже, А. Кулинич досліджує територіальну громаду міста як соціальну спільноту, створену шляхом об'єднання територіальних громад міста, сіл і селищ зі спільним адміністративним центром у межах однієї адміністративно-територіальної

одиниці (області, Автономної Республіки Крим).

Я. Павлович-Сенета, Н. Лепіш роблять висновок, що у разі стабілізації військової ситуації в Україні, з метою підвищення ефективності муніципальної реформи, слід забезпечити: а) розробку і прийняття перспективного плану об'єднання територіальних громад із повноцінним включенням географічної, економічної, культурної, етнічної, рекреаційної та іншої специфіки громад; б) поширення адекватної роз'яснювальної інформації про доцільність та переваги процесу об'єднання територіальних громад; в) організацію навчальних семінарів для службовців органів місцевого самоврядування та представників громадськості щодо різних аспектів реформи [9, с. 213–214].

Отже, на думку Я. Павлович-Сенета та Н. Лепіш, підвищення ефективності муніципальної реформи передбачає розробку і прийняття перспективного плану об'єднання територіальних громад, поширення інформації про доцільність та переваги процесу об'єднання територіальних громад, організацію органів місцевого самоврядування та представників громадськості щодо різних аспектів реформи.

С. Потапенко визначає межу території територіальної громади як установлену на підставі затвердженої містобудівної (землепорядної) документації умовну замкнуту лінію та вертикальну поверхню над нею, каталог координат поворотних точок, інформацію про яку внесено до ДЗК, що назовні визначає територію відповідної територіальної громади та є просторовою основою для організації і діяльності на ній територіальної громади та її органів місцевого самоврядування [10, с. 238–239].

Отже, С. Потапенко розглядає територію об'єднаної територіальної громади як ланку адміністративно-територіального устрою України.

Дослідивши наукові праці окремих авторів щодо проблеми об'єднання територіальних громад, можна запропонувати ознаки і дати визначення порядку добровільного їх об'єднання. До таких ознак належать: 1) порядок добровільного об'єднання територіальних громад, урегульований правовими нормами; 2) принципи і умови добровільного об'єднання територіальних громад; 3) етапи процесу добровільного об'єднання територіальних громад; 4) порядок оскарження добровільного об'єднання територіальних громад.

Нормативну базу порядку добровільного об'єднання територіальних громад у національному праві України складають такі нормативно-правові акти: а) Конституція України 1996 р.; б) Кодекс адміністративного судочинства України; в) Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»; г) Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»; д) Постанова Кабінету Міністрів України № 214 від 8 квітня 2015 р. «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад»; е) Лист Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України № 7/13-10903 від 1 вересня 2016 р. [11]. Закон України від 5 лютого 2015 р. «Про добровільне об'єднання територіальних громад» закріплює принципи і умови такого об'єднання. Добровільне об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст здійснюється з дотриманням таких принципів: 1) конституційності та законності; 2) добровільності; 3) економічної ефективності; 4) державної підтримки; 5) повсюдності місцевого самоврядування; 6) прозорості та відкритості; 7) відповідальності (ст. 2). З метою удосконалення названих принципів пропонуємо доповнити норму п. 1 зазначеної статті терміном «верховенства права» і далі по тексту. Добровільне об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст здійснюється з дотриманням таких умов: 1) у складі об'єднаної територіальної громади не може існувати іншої територіальної громади, що має свій представницький орган місцевого самоврядування; 2) територія об'єднаної територіальної громади має бути нерозривною, межі об'єднаної територіальної громади визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що об'єдналися; 3) об'єднана територіальна громада має бути розташована в межах території Автономної Республіки Крим, однієї області; 4) при прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади; 5) якість та доступність публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання; 6) об'єднання територіальних громад здійснюється відповідно до перспективних планів формування територій громад Автономної Республіки Крим, області (ст. 4) [12].

Питання об'єднання або роз'єднання територіальних громад, зважаючи на

визначене положеннями поняття «територіальна громада», має вирішуватися з урахуванням відповідного волевиявлення членів таких територіальних громад згідно з законом. Для цього потрібно врегулювати названі відносини законом. Тож пропонуємо прийняти Закон України «Про місцеві референдуми».

Процес добровільного об'єднання територіальних громад охоплює такі етапи: 1) ініціювання утворення; 2) підготовка рішень про об'єднання; 3) рішення щодо добровільного об'єднання територіальних громад; 4) утворення добровільного об'єднання територіальних громад (ст. 5, 6, 7, 8) [12]. Пропонуємо доповнити Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» положенням щодо самостійного етапу оскарження порядку об'єднання територіальних громад. А саме: у разі порушення принципів і умов, урегульованих Законом, у процесі добровільного об'єднання територіальних громад застосовується порядок оскарження добровільного об'єднання територіальних громад.

Висновки. Підводячи підсумки дослідження, можна окреслити певні висновки і запропонувати деякі рекомендації. Порядок добровільного об'єднання територіальних громад України – це урегульований правовими нормами процес ініціювання підготовки і прийняття рішень про добровільне об'єднання територіальних громад та їх утворення і оскарження. Порядок добровільного об'єднання територіальних громад охоплює такі етапи: 1) ініціювання утворення (об'єднання) територіальної громади; 2) підготовка рішення про об'єднання; 3) рішення щодо добровільного об'єднання територіальної громади; 4) утворення добровільного об'єднання територіальної громади; 5) оскарження порядку об'єднання територіальної громади.

З метою удосконалення правового регулювання порядку добровільного об'єднання територіальних громад пропонуємо прийняти Закон України «Про місцеві референдуми» та внести зміни до п. 1 ст. 2 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Запропоновані рекомендації сприятимуть удосконаленню порядку добровільного об'єднання територіальних громад в Україні.

Список використаних джерел

1. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
2. Батанов О. В. Гармонізація тенденцій децентралізації та централізації у демократичній державі: історія і сучасність. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Львів, 17 червня 2022 р.) / за наук. ред. проф. О. В. Батанова, проф. Д. Вацінкевича, доц. Р. Б. Бедрія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка ; Київ ; Щецин, 2022. С. 13–22.
3. Воронов М. М., Воронова І. В. Актуальні проблеми муніципальної реформи в Україні в умовах воєнного стану. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Львів, 17 червня 2022 р.) / за наук. ред. проф. О. В. Батанова, проф. Д. Вацінкевича, доц. Р. Б. Бедрія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка ; Київ ; Щецин, 2022. С. 127–132.
4. Гайдар М. Є. До питання поняття об'єднаної територіальної громади в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 87–91.
5. Герасименко О. В., Семен І. В. Територіальна громада як базова ланка місцевого самоврядування в публічному управлінні. *Сучасна парадигма публічного управління : матеріали I Міжнародної науково-практ. конф.* (м. Львів, 17–18 жовтня 2019 р.) / за наук. ред. канд. екон. наук, доц. А. В. Стащишина. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. С. 14–17.
6. Горбатюк М. Реформа децентралізації в Україні: проблеми здійснення в умовах суспільної кризи. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 22–40.
7. Гультай М. М. Децентралізація публічної влади: європейські здобутки та перспективи України. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Львів, 17 червня 2022 р.) / за наук. ред. проф. О. В. Батанова, проф. Д. Вацінкевича, доц. Р. Б. Бедрія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка ; Київ ; Щецин, 2022. С. 49–52.
8. Кулиннич А. П. Міська територіальна громада як суб'єкт земельних правовідносин. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 209–214.
9. Павлович-Сенета Я. П., Лепіш Н. Я. Територіальні громади в умовах воєнного стану в Україні: адміністративно-правове забезпечення та особливості функціонування. *Аналітично-порівняльне правознавство : електронне наукове видання*. 2022. № 4. С. 209–214. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267567>.
10. Потапенко С. Правовий статус територій територіальних громад у системі адміністративно-територіального устрою України. *Право України*. 2021. № 12. С. 226–241.
11. Порядок добровільного об'єднання територіальних громад. *Безоплатна правова допомога*.

URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Порядок_добровільного_об'єднання_територіальних_громад.

12. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 5 лютого 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 91.

Надійшла до редакції 02.05.2023

References

1. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [On local self-government in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1997. № 24. Art. 170. [in Ukr.].
2. Batanov, O. V. (2022) Harmonizatsiia tendentsii detsentralizatsii ta tsentralizatsii u demokratychnii derzhavi: istoriia i suchasnist [Harmonization of decentralization and centralization trends in a democratic state: history and modernity]. *Detsentralizatsiia publichnoi vlady v Ukraini: zdobutky, problemy ta perspektyvy : zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Lviv, 17 chervnia 2022 r.) / za nauk. red. prof. O. V. Batanova, prof. D. Vatsinkevycha, dots. R. B. Bedriia. Lviv : Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka ; Kyiv ; Shchetsyn. pp. 13–22. [in Ukr.].
3. Voronov, M. M., Voronova, I. V. (2022) Aktualni problemy munitsypalnoi reformy v Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Actual problems of municipal reform in Ukraine under martial law]. *Detsentralizatsiia publichnoi vlady v Ukraini: zdobutky, problemy ta perspektyvy : zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Lviv, 17 chervnia 2022 r.) / za nauk. red. prof. O. V. Batanova, prof. D. Vatsinkevycha, dots. R. B. Bedriia. Lviv : Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka ; Kyiv ; Shchetsyn. pp. 127–132. [in Ukr.].
4. Haidar, M. Ye. (2019) Do pytannia poniattia obiednanoi terytorialnoi hromady v Ukraini [To the issue of the concept of a united territorial community in]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 3. pp. 87–91. [in Ukr.].
5. Herasymenko, O. V., Semen, I. V. (2019) Terytorialna hromada yak bazova lanka mistsevoho samovriaduvannia v publichnomu upravlinni [Territorial community as a basic link of local self-government in public administration]. *Suchasna paradyhma publichnoho upravlinnia : materialy I Mizhnarodnoi nauko-vo-prakt. konf.* (m. Lviv, 17–18 zhovtnia 2019 r.) / za nauk. red. kand. ekon. nauk, dots. A. V. Stasyshyna. Lviv : LNU imeni Ivana Franka. pp. 14–17. [in Ukr.].
6. Horbatiuk, M. (2021) Reforma detsentralizatsii v Ukraini: problemy zdiisnennia v umovakh suspilnoi kryzy [Decentralization reform in Ukraine: problems of implementation in conditions of social crisis]. *Politychni doslidzhennia*. № 1. pp. 22–40. [in Ukr.].
7. Hultai, M. M. (2022) Detsentralizatsiia publichnoi vlady: yevropeiski zdobutky ta perspektyvy Ukrainy [Decentralization of public power: European achievements and Ukraine's prospects]. *Detsentralizatsiia publichnoi vlady v Ukraini: zdobutky, problemy ta perspektyvy : zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Lviv, 17 chervnia 2022 r.) / za nauk. red. prof. O. V. Batanova, prof. D. Vatsinkevycha, dots. R. B. Bedriia. Lviv : Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka ; Kyiv ; Shchetsyn. pp. 49–52. [in Ukr.].
8. Kulynych, A. P. (2017) Miska terytorialna hromada yak subiekt zemelnykh pravovydnosyn [The city territorial community as a subject of land legal relations]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2. pp. 209–214. [in Ukr.].
9. Pavlovych-Seneta, Ya. P., Lepish, N. Ya. (2022) Terytorialni hromady v umovakh voiennoho stanu v Ukraini: administratyvno-pravove zabezpechennia ta osoblyvosti funktsionuvannia [Territorial communities in the conditions of martial law in Ukraine: administrative and legal support and peculiarities of functioning]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo : elektronne naukovye vydannia*. № 4. pp. 209–214. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267567>. [in Ukr.].
10. Potapenko, S. (2021) Pravovy status terytorii terytorialnykh hromad u systemi administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy [Legal status of territories of territorial communities in the system of administrative and territorial organization of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 12. pp. 226–241. [in Ukr.].
11. Poriadok dobrovilnoho obiednannia terytorialnykh hromad [Procedure for voluntary association of territorial communities]. *Bezoplatna pravova dopomoha*. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Порядок_добровільного_об'єднання_територіальних_громад [in Ukr.].
12. Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad [About voluntary unification of territorial communities] : Zakon Ukrainy vid 5 liutoho 2015 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. № 13. Art. 91. [in Ukr.].

ABSTRACT

Svitlana Poliarush-Safronenko. Procedure for voluntary association of territorial citizens in Ukraine. In modern military conditions, the reform of local public power in Ukraine is of great importance for the analysis of the history and modern processes of the balance of centralization and decentralization of power in state formation. Scientific works on reforming local self-government and united territorial communities are studied by such authors as: O. Batanova, M. Voronova, I. Voronova, M. Gaidar, O. Gerasimenka, M. Gorbatyuk, M. Gultai, A. Kulynych, N. Lepish, Ya. Pavlovich-Seneta, S. Potapenko, I. Semen, O. Sushynskiyi. In the process of researching the works of individual authors on the problem, the following signs were proposed: a) the procedure of voluntary unification of territorial

communities is regulated by legal norms; b) principles and conditions of voluntary unification of territorial communities; c) stages of the voluntary unification of territorial communities process; d) the procedure for appealing a voluntary unification of territorial communities. The procedure for the voluntary unification of territorial communities of Ukraine is a legally regulated process of initiating preparation and making decisions about the voluntary unification of territorial communities and their formation and appeal.

The legal regulation of the procedure of voluntary unification of territorial communities in the national law of Ukraine is carried out by such regulatory and legal acts as: a) the Constitution of Ukraine of 1996; b) Code of Administrative Procedure of Ukraine; c) Law of Ukraine «On Voluntary Association of Territorial Communities»; d) Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine»; r) Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 8, 2015 No. 214 «On the approval of the Methodology for the formation of capable territorial communities» and other subordinate legal acts. In order to improve the legal regulation of the procedure of voluntary collective bargaining, we propose to adopt the Law of Ukraine «On Local Referendums» and to amend Clause 1 of Article 2 of the Law of Ukraine «On Voluntary Unification of Territorial Communities». The recommendations proposed in the text will contribute to the improvement of the procedure for the voluntary association of territorial communities in Ukraine.

Keywords: *unification of territorial communities, decentralization, normative legal acts, laws, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine.*

УДК 340.115

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-121-132

Ігор СЕРДЮК[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВИХ АКТІВ

Із-поміж наявної сукупності методологічних підходів, що мають у арсеналі сучасної правничої науки, обрано ті, що є найбільш ефективними у процесі пізнання феномена правових актів як складного і багатоаспектного явища правової дійсності, а також окреслено їхні гносеологічні можливості з огляду на вирішення визначених дослідницьких завдань.

Ключові слова: *методологічний підхід, комплексний підхід, діалектичний підхід, синергетичний підхід, антропологічний підхід, аксіологічний підхід, діяльнісний підхід, герменевтичний підхід.*

Постановка проблеми. Важливим завданням сучасної загальнотеоретичної юридичної науки є не лише з'ясування юридичної природи державно-правових явищ, але й обґрунтування тих теоретичних положень, що стосуються методології пізнання предмета цієї науки, тобто загальних та специфічних закономірностей виникнення, розвитку і функціонування права і держави, а також ще не пізнаних або до кінця не пізнаних випадкових зв'язків, що суттєво впливають на виникнення, розвиток та функціонування цих явищ [18]. Це завдання є актуальним і стосовно такої важливої складової предмета загальної теорії права, як правові акти.

При підготовці статті поставлено за мету з-поміж наявної сукупності методологічних підходів, що є в арсеналі сучасної правничої науки, обрати ті, що є найбільш ефективними у процесі пізнання феномена правових актів як складного і багатоаспектного явища правової дійсності, а також окреслити їхні гносеологічні можливості з огляду на вирішення визначених дослідницьких завдань.

При цьому ми керувалися такими теоретичними положеннями, що мають методологічне значення у плані розуміння поняття «методологічний підхід», функціонального призначення цього структурного елемента методології правничої науки, а також явища правової дійсності, потреба у пізнанні якого визначальною мірою впливає

© І. Сердюк, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3655-721X>

iserdiuk@ukr.net

на вибір дослідником конкретних методологічних підходів:

1) з погляду свого змісту методологічний підхід – це системне утворення, що являє собою єдність філософського (світоглядного), теоретичного і методологічного знання, причому змістовне наповнення такої єдності буде різнитися залежно від конкретного методологічного підходу. Запропонований погляд на зміст досліджуваного феномена, на нашу думку, вимагає деяких уточнень методологічного плану, а саме: а) включення до змісту методологічного підходу філософських (світоглядних) знань зумовлено тим, що саме вони формують у дослідника цілісне уявлення про світ та місце в ньому досліджуваного об'єкта; б) теоретичні знання у формі категоріально-понятійних конструкцій фактично є базовими онтологічними постулатами про досліджувані об'єкти, правила їх опису та інтерпретації; в) методологічні знання хоча й є теоретичними за своєю формою, проте не обмежуються об'єктом конкретної науки, виходять за її межі і як система ідей постулюють не конкретний предмет дослідження, а сам процес пізнання, той інструментарій (прийоми, способи), що використовує дослідник, а також технологічний аспект його використання, тобто методику;

2) з погляду функціонального призначення досліджуваного феномена вважаємо достатньо переконливими тези про те, що методологічний підхід а) постулює загальну стратегію дослідження; б) намічає (визначає, обумовлює) його конкретний ракурс; в) постулює відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів дослідження [19, с. 61].

Зважаючи на ці теоретичні положення, під поняттям «методологічний підхід» запропоновано розуміти єдність філософського (світоглядного), теоретичного і методологічного знання, що постулює загальну стратегію дослідження; відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію його результатів і, з урахуванням визначеного ракурсу досліджуваного об'єкта, різнитися за своїм змістом [19, с. 61];

3) як предмет пізнання, правовий акт є складним багатограним явищем правової дійсності, тож комплексне уявлення про означений феномен може бути отримано лише в результаті його багатоаспектного розгляду:

– з погляду теорії праворозуміння, зокрема, нормативістського, соціологічного й аксіологічного підходів, правовий акт волевиявлення правотворчих органів (нормативно-правовий акт) і правозастосовних судових органів (судове рішення) необхідно розглядати як форму об'єктивного права;

– в аспекті теорії правової поведінки правовий акт являє собою її фрагмент, елемент, що складається з суб'єкта та суб'єктивної сторони, об'єкта й об'єктивної сторони;

– з погляду теорії юридичних фактів правовий акт необхідно розглядати як правомірні діяння суб'єктів права, що мають на меті досягнення конкретних юридично значущих результатів;

– в аспекті теорії юридичних документів правовий акт являє собою письмовий носій правової інформації про правила поведінки загального характеру, про правила їх розуміння або ж про правові приписи, що мають персоніфікований характер.

– з погляду теорії юридичної діяльності правовий акт необхідно розуміти як результат правотворчої, правоінтерпретаційної, правореалізаційної і перш за все – правозастосовної діяльності;

– в аспекті взаємозв'язку із процесом правового регулювання правовий акт являє собою юридичний засіб, за допомогою якого поведінка суб'єктів приводиться у відповідність із вимогами правових норм [21, с. 81];

– з погляду теорії функцій держави правовий акт є засобом реалізації державної політики в різних сферах суспільної життя (економічній, політичній, культурній (передусім освітній), сімейній, екологічній) і таких важливих сферах державної діяльності, як правосуддя, правоохорона, національна безпека і оборона.

Вищевказані аспекти правового акта з усією очевидністю вимагають використання не якогось одного, а сукупності методологічних підходів. Саме на них і буде акцентована увага далі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Поняття методологічного підходу, а також пізнавальний потенціал окремих методологічних підходів розглядалися у працях таких вітчизняних правників, як А. Венгеров, Д. Гудима, С. Гусарєв, О. Джужа, Т. Дідич, Р. Калюжний, М. Кельман, М. Костицький, А. Кучук, Р. Лукіч, Ю. Орлов, П. Рабінович, О. Сердюк, О. Сидоренко, О. Тихомиров, Г. Хакен та ін.

На особливу увагу в контексті предмета цього дослідження заслуговує наукова

стаття О. Сидоренко «Методологічні підходи до визначення правового акта», в якій авторка за мету визначила розкриття змісту поняття «правовий акт» за допомогою методологічних підходів [25, с. 43]. У результаті проведеного дослідження правник дійшла методологічно некоректних, а подекуди і суперечливих висновків як у частині дефініції категорії «правовий акт», так і щодо методологічних підходів, за допомогою яких здійснювалася ця логічна операція. На підтвердження зазначеної тези наведемо такі аргументи:

1. У частині розкриття змісту досліджуваного поняття: а) правовий акт може зовні виражатися не лише у письмовій (документальній), але й вербальній і конклюдентній формі; б) здійснювати волевиявлення можуть усі праводієздатні суб'єкти, а не лише уповноважені суб'єкти права; в) здійснюючи конкретизацію суб'єктів правотворчості, О. Сидоренко помилково віднесла до них місцеве самоврядування (відповідно до ч. 1 ст. 140 Основного Закону Української держави місцеве самоврядування є *правом* територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [9]) та інститути прямої демократії (на наше переконання, останні не мають антропних властивостей, притаманних людині (чи об'єднанню людей)); г) функціональна спрямованість правового акта не обмежується регулюванням суспільних відносин; волевиявлення праводієздатних суб'єктів може мати й охоронну спрямованість; д) суперечливими з огляду на обсяг досліджуваної категорії та її зміст є такі судження авторки: 1) поняття «правовий акт» є ширшим за інше – «нормативно-правовий акт», оскільки останній є його елементом; 2) особливістю правових актів є те, що вони приймаються у процесі правотворчості органів державної влади [25, с. 46]. 3-поміж цих двох суджень істинним є тільки перше, а друге лише частково відповідає дійсності, адже правовий акт публічної влади може бути результатом не лише правотворчої, але й правозастосовної та правоінтерпретаційної діяльності уповноважених суб'єктів права.

Відповідні теоретичні положення, що розкривають юридичну природу правового акта як явища правової дійсності, відображені в нашому іншому дослідженні [21].

2. У тій частині висновків, що стосуються методології, правниця необґрунтовано наголосила на доцільності використання комплексного підходу, що передбачає поєднання низки філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових підходів та дає змогу висвітлити правові акти системно і багатогранно [25, с. 46]. Підтвердженням цьому є вищенаведені теоретичні положення, котрі стосуються змісту і функціонального призначення структурного елемента методології, що складає предмет розгляду. Методологічний підхід, як сумативне утворення, являє собою єдність філософського (світоглядного), теоретичного і методологічного знання, а не поєднання низки філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових підходів, як стверджує О. Сидоренко [25, с. 46].

Водночас заслуговує на підтримку ідея про необхідність комплексного, тобто системного дослідження правового акта, що є складним і багатогранним явищем правової дійсності. Така позиція підтверджується відповідним трактуванням слова «комплексний» (від лат. *complexus* – зв'язок, поєднання): той, що охоплює групу предметів, явищ, процесів; становить комплекс (систему) чого-небудь [26, с. 369].

Що ж до практичної реалізації цієї ідеї, то вона вимагає використання у процесі пізнання волевиявлення праводієздатних суб'єктів сукупності різних методологічних підходів, що, власне, і стануть предметом подальшого розгляду.

У попередніх наукових дослідженнях ми також торкалися проблематики методологічного підходу. Зокрема, було запропоновано його авторський концепт [19], а також визначено місце методологічних підходів у структурі методології дослідження правових актів [22]. Це дослідження є логічним продовженням вищезгаданих праць і дозволяє усунути наявну в сучасній правничій науці прогалину, що характеризується відсутністю достатніх теоретичних знань, необхідних для визначення сукупності методологічних підходів та їхніх гносеологічних можливостей з огляду на пізнання феномена волевиявлення праводієздатних суб'єктів.

Наші напрацювання та здобутки інших правників, на яких наголошувалося вище, стануть теоретичною основою пропонованого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Після уточнення змісту поняття «методологічний підхід» перейдемо до вибору та характеристики безпосередньо тих підходів, котрі, на

нашу думку, будуть найбільш ефективними щодо реалізації свого функціонального призначення у процесі пізнання правових актів. Як відомо, методологія охоплює філософську та нефілософську частини. Проте ці частини є абсолютно нерівноцінними. З цього приводу Д. Керимов образно зауважив, що «душею» методології є діалектика, точніше, матеріалістична діалектика як теорія та загальний метод пізнання природи, суспільства і мислення, як наука про загальні закономірності буття та його пізнання [8, с. 9]. Схожу думку з приводу діалектики висловив і П. Рабінович, досить влучно назвавши її «вічнозеленою» пізнавальною парадигмою суспільствознавства, зокрема й сучасної загальнотеоретичної юриспруденції [14, с. 250]. Зважаючи на запропонований авторський концепт методологічного підходу, діалектику ми розглядаємо не як метод пізнання, а саме як методологічний підхід. Розвиток філософської думки в історичному вимірі свідчить про наявність двох основних філософських підходів: діалектики та метафізики. Принципові відмінності між ними як двома протилежними концепціями взаємозв'язку та розвитку С. Крапівенський відобразив за допомогою таких суджень:

1. Діалектика ґрунтується на ідеї всезагального, універсального взаємозв'язку явищ і процесів у оточуючому нас світі; метафізика визнає лише зв'язки випадкові, підносить до абсолюту автономність, самостійність речей;

2. Діалектика ґрунтується на принципі розвитку, «якісних» змінах явищ і процесів; метафізика зводить усі зміни в світі лише до кількісних змін;

3. Діалектика ґрунтується на ідеї наявності внутрішніх суперечностей, закономірно притаманних будь-якому явищу чи процесу; метафізика ж визнає, що протиріччя властиві лише нашому мисленню і жодним чином не об'єктивній дійсності;

4. Діалектика ґрунтується на ідеї про те, що саме боротьба протилежностей, що внутрішньо притаманні явищам і процесам, являє собою головне джерело їхнього розвитку; метафізика ж переносить це джерело поза межі досліджуваного предмета [11, с. 8].

З огляду на вищенаведені принципові відмінності у світоглядних філософських підходах можна дійти висновку про те, що дослідження правових актів має ґрунтуватися на таких ідеях: 1) загального, універсального взаємозв'язку досліджуваного нами феномену з іншими явищами правової дійсності, передусім окремими видами практичної юридичної діяльності, елементами механізму правового регулювання суспільних відносин, а також самими суспільними відносинами, що складають предмет такого регулювання; 2) діалектичного розвитку, «якісних» змін змісту правових актів та інших пов'язаних із ними явищ; 3) наявності суперечностей, закономірно притаманних суб'єктам права, що взаємодіють між собою з метою задоволення суспільних і приватних потреб та інтересів; 4) головним джерелом розвитку правових актів є суспільні (публічні) та приватні потреби й інтереси суб'єктів права; саме правові акти є тим юридичним засобом, що сприяє задоволенню таких потреб та інтересів, а у разі необхідності й їх захисту.

Значний пізнавальний потенціал цього підходу забезпечують категорії діалектики. У філософії категорії (від грецьк. *katēgorēin* – висловлювати), з одного боку, є найбільш загальними та водночас найпростішими формами дійсності, висловлювань і понять, «родовими поняттями» (Кант), від яких походять решта понять (категорії пізнання, свідомості), а з іншого – вихідними та основними формами буття об'єктів пізнання (категорії буття, категорії реального) [27, с. 204]. Зважаючи на аналіз наведеної інтерпретації поняття «категорія», можна дійти висновку про те, що загальні філософські категорії – це універсальні родові поняття, котрими оперують різні галузі науки для пізнання свого предмета. Це положення вважаємо істинним і щодо правничої науки загалом та теорії правових актів зокрема.

Оскільки вихідними для теоретичної характеристики понять «зміст правового акта», «форма правового акта», «структура правового акта» у плані здійснення методологічної функції є, відповідно, філософські категорії «зміст», «форма» та «структура», вважаємо за необхідне і доцільне використовувати їх при дослідженні різних аспектів феномена правових актів. Пошук відповіді на питання щодо з'ясування особливостей окремих різновидів правового акта буде здійснюватися нами з використанням пізнавальних можливостей таких категорій діалектики, як загальне, одиничне й особливе.

Зважаючи на об'єкт нашого дослідження, що є відкритою системою з нелінійним розвитком, здатною до самоорганізації (йдеться про національну правову систему України), а також його предмет – правові акти, під впливом яких ця система може швидко

змінювати свій стан, важлива роль у процесі пізнання вищевказаних правових явищ відводиться синергетичному підходу (у деяких джерелах його називають методом). У науковій літературі обґрунтовано наголошується на тому, що термін «синергетика» (від грецьк. *synergetikos* – спільний, той, що діє узгоджено) був залучений до наукового обігу німецьким дослідником Германом Хакеном, котрий інтерпретував його як науковий метод, що дозволяє пояснити механізм «спонтанного» виникнення структур у складній системі внаслідок взаємодії між її елементами [7, с. 3]. Вказане судження підтверджується науковими працями вченого [28-29].

Принагідно відзначимо, що ідея використання цього підходу для дослідження правових явищ збіглася за часом із періодом так званої «перебудови» і належить радянському вченому А. Венгеру, який, зокрема, вважав, що на зміну матеріалістичній діалектиці має прийти синергетика як філософське вчення, що по-новому розглядає роль необхідного й випадкового в еволюційних процесах, котрі відбуваються в соціумі [2].

У вітчизняній правничій науці межі можливостей пізнання правових явищ із позицій синергетики були окреслені такими вітчизняними вченими, як О. Джужа, Ю. Орлов і Р. Калюжний [7]. Суттєвою відмінністю синергетики від інших традиційних методів наукового пізнання, на якій наголошують учені, є те, що за її допомогою досліджується не сутність складових частин (елементів) складних системних утворень, а насамперед характер системних зв'язків між цими елементами [7, с. 3]. Тож зрозуміло, що предметом вивчення синергетики можуть бути тільки ті системи, тобто сукупності елементів, що мають внутрішні (внутрішньосистемні) зв'язки [7, с. 4].

Система, що вивчається з позицій синергетики, має бути досить складною, адже явище самоорганізації (тобто утворення нових структур) можна спостерігати тільки в системах зі значною кількістю елементів. При цьому система повинна мати достатню складність саме на рівні (у «фазі») – рівень організації системи, що охоплює елементи з однаковим ступенем детермінованості їхнього руху. Наприклад, для підсистеми правових актів фазами є їхні окремі різновиди) правових явищ. Тобто елементи системи, що беруть участь в утворенні структур, повинні являти собою правові феномени й описуватися в юридичних термінах [7, с. 5].

Синергетичні закономірності, на думку вчених, виявляються лише у відкритих системах, тобто таких, що взаємодіють із навколишнім середовищем. Правова система є надбанням суспільства, його складовою частиною, аспектом функціонування. Її розвиток обумовлений у тому числі й необхідністю врегулювання певних суспільних відносин нормами права. Отже, навколишнім середовищем для правової системи є соціум. Іншими словами, правова система являє собою елемент, підсистему сутності більш високого порядку – соціальної системи. Між соціумом і правовою системою відбуваються постійні процеси обміну енергією й інформацією. Причому інформація про суспільні потреби з погляду синергетики є тим «накачуванням», що приводить до утворення структур у правовій системі, у тому числі й правових актів. У свою чергу, правова система активно впливає на стан соціуму, змінюючи його енергетичні характеристики і сприяючи (або перешкоджаючи) його руху до стану-атрактора, що характеризується мінімумом потенційної енергії [7, с. 5].

Дію законів синергетики можна спостерігати винятково в динамічних (рухомих, змінюваних) системах. При цьому рух у складній системі необхідно розуміти у філософському сенсі як її розвиток, що з позицій синергетики розглядається як послідовність процесів структуризації (упорядкування) і деструктуризації (хаотизації). Необхідно також мати на увазі, що розвиток системи може відбуватися не тільки в часі, але й у просторі (у формі просторового розподілу або ж експансії) [7, с. 5].

На особливу увагу при характеристиці синергетичного підходу заслуговують ті теоретико-методологічні положення, що стосуються параметру порядку, адже в соціальній системі його пов'язують із проявами волевиявлення суб'єктів, частина з яких охоплюється поняттям юридичних актів. Учені небезпідставно стверджують, що багато століть законодавець намагався привнести в соціальну систему «параметр порядку» ззовні у вигляді власної волі, що ґрунтується на амбіціях правителів або ідеологічних догмах. Такий підхід не відповідає основним положенням синергетики і навіть може бути розцінений суспільством як волюнтаристський, що виходить із розуміння вирішальної ролі волі особистості в суспільному розвитку. Як стверджує Герман Хакен, «систему, що самоорганізується, найчастіше приводять до хаосу саме контрольовані ззовні процеси» [28, с. 62].

Загально визнаним науковим досягненням Германа Хакена є обґрунтування того, що параметр порядку завжди зароджується всередині системи [29]. Це положення має фундаментальний характер і стосовно соціально-правових явищ означає, що, очевидно, єдиним правильним способом організації громадського життя є стимулювання процесів самоорганізації соціуму. Неefективною виявляється політика маніпулювання соціальними процесами, що не враховує законів саморозвитку суспільства. Синергетика переконливо доводить неслухність поглядів на суспільство як абсолютно підконтрольний владі об'єкт, розвиток якого визначається виключно вольовими управлінськими рішеннями. Ми поділяємо тезу вчених про те, що найбільш далекоглядний підхід у керуванні суспільством має ґрунтуватися на виявленні та стимулюванні процесів суспільної самоорганізації, зважаючи на їхній об'єктивний характер [7, с. 8]. Лише у такий спосіб в Україні може бути сформоване громадянське суспільство як сукупність позадержавних, позаполітичних відносин (економічних, соціальних, культурних, моральних, духовних, корпоративних, сімейних, релігійних), що складаються між вільними та рівноправними людьми й їхніми об'єднаннями, котрі прямо чи опосередковано здійснюють установчу та контрольну функції щодо формування й діяльності органів публічної влади і яким соціальна, правова держава забезпечує юридичні можливості бути власником, брати активну участь у політичному житті, а також надання матеріальної допомоги для тих громадян, кому вона необхідна [20, с. 54].

Згаданий підхід доволі лаконічно й ёмко виражений у такому судженні і водночас практичній рекомендації Ю. Вегютнева: «домогтися результату можна лише одним способом – вивчити суспільні відносини, знайти «параметр порядку» і надати йому необхідної правової форми» [3, с. 66]. Вказана теза вченого кореспондує із сучасним поглядом на правоутворення як найбільш широкую правову категорію, що охоплює виникнення, розвиток і зміну права; як поступовий і послідовний процес реалізації, втілення політичних, економічних і духовних закономірностей та принципів у відповідних правових формах, їх переведення на мову юридичних принципів і норм [9, с. 287].

Одним із трансформаційних перетворень у методології філософії права та загальної теорії права на сучасному етапі розвитку цих наук П. Рабінович обґрунтовано вважає антропологізацію об'єкта і предмета досліджень. Вона, на думку вченого, полягає у тому, що саме людина стає центральним об'єктом філософсько-правових і теоретико-правових досліджень. Одним із переконливих проявів названої тенденції є відчутне посилення уваги дослідників до науки антропології права (юридичної антропології) – міждисциплінарної, комплексної галузі знань. Міждисциплінарний статус антропології права обумовлює використання нею методологічних можливостей різних суспільних (гуманітарних) наук. Переконливим свідченням людиноцентричного «повороту» вищезгаданих наук стали включення до їхніх відповідних предметів закономірностей виникнення, функціонування й розвитку буттєвих (тобто до- і позаюридичних) прав, свобод і обов'язків людини [14, с. 247–248].

Інший вітчизняний дослідник В. Бігун правову антропологію характеризує як сферу правових знань і систему теоретичних підходів, спрямованих на висвітлення взаємовідносин людини з правовою реальністю [1, с. 34]. Своєрідним узагальнюючим судженням про предмет цієї юридичної науки є така теза правника: «У найзагальнішому плані правова антропологія акцентує увагу на людському вимірі права та правових систем, їх гуманістичній природі» [1, с. 35].

Становлення правової антропології як юридичної науки в Україні вчений вважає одним зі способів теоретичного забезпечення практичної реалізації у нашій державі конституційного припису, згідно з яким «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1, с. 35–36].

Відомо, що важливим чинником розвитку будь-якої галузі наукових знань є її методологія. Не є винятком із цього правила і правова антропологія, котра для дослідження свого предмета та отримання нових достовірних знань про нього використовує світоглядні ідеї про природу та сутність людини, що є надбанням як філософії, так і соціальних наук. Саме на цих ідеях ґрунтуються антропологічні дослідницькі підходи, підтвердженням чому є така сформульована Д. Гудимою дефініція поняття, що складає предмет розгляду: «антропологічні дослідницькі підходи – це засновані на висновках певних видів антропології світоглядні ідеї про природу та сутність людини, які визначають особливості виявлення, добору і систематизації науковцем досліджуваних фактів, а також їх інтерпретації та оцінки [4, с. 42].

Застосування антропологічних дослідницьких підходів у філософії права задля встановлення особливостей людинорозуміння в юриспруденції дало змогу Д. Гудимі дійти висновку про те, що «людина у праві» має два образи: правової людини і людини юридичної, – котрим відповідають образи правової й юридичної особистостей [4, с. 215].

І хоча цілісне уявлення про «людину в праві» дає єдність цих двох образів, у контексті теми нашого дослідження заслуговує на увагу характеристика лише одного з них – образу юридичної людини та відповідному йому образу юридичної особистості. Важливим є те, що саме юридична людина у процесі соціалізації здатна сприйняти, реалізувати та трансформувати право як спеціально-соціальне (державно-вольове, юридичне, «позитивне») явище, що є елементом сформованої у певному суспільстві культури [4, с. 215].

Категорія «юридична особистість» відображає ті соціально зумовлені якості, характеристики юридичної людини, що закріплені у спеціально-соціальному (юридичному, «позитивному») праві конкретного історичного типу. Юридична особистість – це юридична людина та стійка система її соціально значущих якостей, наданих і забезпечуваних суб'єктом юридичної правотворчості, котра (система) відображає рівень свободи цієї людини та межі її відповідальності у певному суспільстві. [4, с. 215].

Дієвими юридичними гарантіями забезпечення не лише буттєвих, але й інших прав людини і громадянина є різні види правових актів: нормативно-правові, інтерпретаційно-правові та правозастосовні. Кожен із них є результатом свідомо-вольової, юридично значущої діяльності людини (або колективу людей), а остання продукується такими іманентними фізичній особі властивостями, як її розум, воля та почуття. Завдяки цим первинним антропним властивостям людина задовольняє власні потреби, реалізує інтереси та створює нові можливості для життєдіяльності [4, с. 70].

Водночас для продукування правових актів представники людського роду мають стати не лише суб'єктами права, але й суб'єктами правовідносин, а за наявності юридичних фактів, необхідних для виникнення правовідносин, – ще й їх учасниками. Саме цим зумовлено наділення фізичних осіб чинним законодавством такими юридичними властивостями, як їхні правоздатність, дієздатність (а точніше, діянняздатність) та деліктоздатність.

Складнішим є питання про визнання суб'єктами права та суб'єктами управлінських правовідносин юридичних осіб, адже згідно з приписами національного законодавства вони також наділені правотворчими, правоінтерпретаційними та правозастосовними повноваженнями. І хоча юридична особа не має тих первинних антропних якостей, що притаманні фізичній особі, чинне законодавство наділило її вищезгаданими юридичними властивостями. Відомий правознавець Л. Петражицький у своїй роботі «Теорія права та держави у зв'язку з теорією моральності» досить змістовно виклав положення існуючих у юридичній науці теорій юридичних осіб, у тому числі й теорії фікції. Автор, зокрема, звернув увагу на той факт, що вчення про юридичну особу було ґрунтовно розроблено відомим юристом XIII ст. папою Інокентієм IV у 1245 р. За цим ученням, що традиційно пов'язують із іменем Савін'ї, реальним суб'єктом прав може бути тільки окрема людина. Але позитивне право може для відомих цілей перенести правоздатність і на щось таке, що не є реальною особою, фінгувати наявність особи там, де її в дійсності немає. Такі фінгувані, тобто вигадані для цілей права, суб'єкти, що існують лише як «абстрактне поняття», а не в дійсності (*nomina juris et non personarum, nomina intellectualia*, за виразом Інокентія IV), і є суть юридичними особами [12, с. 391–392; 23, с. 95].

Д. Гудима з цього приводу небезпідставно зауважив: «Юридичні особи мають «штучну» природу та є самостійними, персоніфікованими, наділеними волею тільки за умови, що їх такими визнають фізичні особи в об'єктивному юридичному праві. Тому здатність цих – «ненатуральних» – осіб відрізнити цінне від нецінного, визнавати інших як рівних собі можна припускати як юридичну фікцію, а не як природну властивість. Вияв волі «штучної» особи не завжди передбачає визнання нею інших осіб, як не завжди можна поширити на юридичну особу обов'язок відповідальності, який має особа фізична» [4, с. 85].

Отже, саме антропологічний методологічний підхід дозволяє сфокусувати увагу на таких важливих первинних антропних властивостях фізичної особи, як її розум і воля, адже значною мірою саме з ними національне законодавство пов'язує вже юридичні властивості суб'єктів управлінських правовідносин, як-от їхні правоздатність,

діянняздатність і деліктоздатність. Визнання фізичної чи юридичної особи праводієздатною є необхідною передумовою для вступу в правовідносини, у межах яких реалізуються державно-владні повноваження із прийняття правових актів [17].

Необхідність розв'язання такого дослідницького завдання, як визначення цінності правових актів, із необхідністю вимагає використання в процесі пізнання аксіологічного методологічного підходу. Ціннісний (аксіологічний) підхід, як зауважують С. Гусарев і О. Тихомиров, ґрунтується на низці філософсько-соціологічних концепцій. Згідно з ним людські діяння можна осмислити лише у співвіднесенні з цінностями (благами), що визначають норми і цілі поведінки людей. У правознавстві цей підхід використовують у дослідженнях цінності права, правової культури, суспільної значущості (суспільної корисності й суспільної небезпеки) діянь у сфері дії права [5, с. 73]. Складові аксіологічного методологічного підходу, а також його пізнавальний потенціал уже знайшли своє відображення у наших попередніх працях [16], [24].

Сучасна правова доктрина виходить із того, що правові акти публічної влади визнаються результатом юридичної діяльності уповноважених суб'єктів управлінських правовідносин, переважно органів публічної влади, їхніх посадових і службових осіб. Що ж до актів безпосередньої реалізації норм права, то вони є виявом і результатом правомірної поведінки суб'єктів права як учасників суспільного життя. У зв'язку з цим виникає потреба у використанні пізнавальних можливостей обґрунтованого С. Гусаревим діяльнісного підходу. Відповідно до нього, вважає вчений, діяльність виступає пояснювальним фактором, котрий дає змогу узгоджено поєднати зміст і форму юридичної діяльності, розмежувати мету діяльності суб'єктів та учасників, охарактеризувати засоби у співвідношенні до завдань, визначити основні та другорядні складові у структурі діяльності, впритул підійти до методики визначення її ефективності тощо [6, с. 310].

С. Гусаревим сформований відповідний категоріальний апарат для використання його у методиці діяльнісного підходу, що представлений таким термінологічним рядом: «рух», «активність», «соціальна активність», «поведінка», «дія», «діяльність», «принцип діяльності», «метод діяльності», «методика діяльного підходу», «середовище діяльності», «структура», «мета діяльності», «результат» [6, с. 310].

Оскільки емпіричну основу цього дослідження складає значний масив правових актів, що мають письмову (документальну) форму вираження, доцільним для розкриття їхнього змісту вважаємо використання герменевтичного методологічного підходу. Він ґрунтується на сукупності принципів, правил і прийомів тлумачення різноманітних юридичних текстів [13, с. 60–78].

Висновки. Отже, необхідною складовою методології дослідження правових актів є сукупність таких методологічних підходів:

– діалектичного – ґрунтується на таких ідеях: 1) загального, універсального взаємозв'язку досліджуваного нами феномену з іншими явищами правової дійсності, передусім окремими видами практичної юридичної діяльності, елементами механізму правового регулювання суспільних відносин, а також самими суспільними відносинами, що складають предмет такого регулювання; 2) діалектичного розвитку, «якісних» змін змісту правових актів та інших пов'язаних із ними явищ; 3) наявності суперечностей, закономірно притаманних суб'єктам права, які взаємодіють між собою з метою задоволення суспільних і приватних потреб та інтересів; 4) головним джерелом розвитку правових актів є суспільні (публічні) та приватні потреби й інтереси суб'єктів права; саме правові акти є тим юридичним засобом, що сприяє задоволенню таких потреб і інтересів, а у разі потреби й їх захисту;

– синергетичного – забезпечує акцент на національній правовій системі України як об'єкті пізнання, що має риси відкритої системи з нелінійним розвитком, здатної до самоорганізації; а також «параметри порядку», котрий у соціальній системі набуває необхідної юридичної форми;

– антропологічного – дозволяє сфокусувати увагу на таких важливих первинних антропних властивостях фізичної особи, як її розум і воля, адже значною мірою саме з ними національне законодавство пов'язує вже юридичні властивості суб'єктів управлінських правовідносин, як-от їхні правоздатність, діянняздатність і деліктоздатність. Визнання фізичної чи юридичної особи праводієздатною є необхідною передумовою для вступу в правовідносини, у межах яких реалізуються державно-владні повноваження із прийняття правових актів;

– аксіологічного – забезпечує акцент на власній інформаційній, інструментальній

та історичній цінності правових актів;

– діяльнісного – дозволяє сфокусувати увагу на правових актах публічної влади як результаті юридичної діяльності уповноважених суб'єктів управлінських правовідносин, переважно органів публічної влади, їхніх посадових і службових осіб; а також актах безпосередньої реалізації норм права, що є виявом і результатом правомірної поведінки суб'єктів права як учасників суспільного життя;

– герменевтичного – забезпечує акцент на волевиявленні праводієздатних суб'єктів, матеріалізованому у тексті юридичних документів загального й індивідуального характеру.

Методи дослідження правових актів, як складова горизонтальної структури методології, будуть розглянуті у наступних працях.

Список використаних джерел

1. Бігун В. С. Права антропологія. *Юридична енциклопедія* / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ, 2003. Т. 5. С. 34–36.
2. Венгеров А. Б. Синергетика, юридическая наука, право. *Советское государство и право*. 1986. № 10. С. 36–45.
3. Велютнев Ю. Ю. Синергетика в праве. *Государство и право*. 2002. № 4. С. 64–69.
4. Гудима Д. А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження : монографія. Львів : Край, 2009. 292 с.
5. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посібник. 3-тє вид., перероб і доп. Київ : Знання, 2008. 495 с.
6. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : монографія. Київ : Знання, 2005. 375 с.
7. Джужа О. М., Орлов Ю. В., Калюжний Р. А. Щодо можливостей вивчення правових явищ з позицій синергетики. *Право і суспільство*. 2009. № 2. С. 3–12.
8. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) : монографія. 2-е изд. Москва : Аванта+, 2001. 560 с.
9. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01, 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 1998. 391 с.
10. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
11. Крапивенский С. Э. Социальная философия : учебник. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. 416 с.
12. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. В 2-х т. Санкт-Петербург, 1908. Т. 2.
13. Правозастосовна діяльність Національної поліції. Збірник тестових завдань : навч.-метод. посібник / І. А. Сердюк, Л. М. Сердюк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 128 с.
14. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
15. Радомир Л. Методология права : монографія. Москва : «Прогресс», 1981. 304 с.
16. Сердюк І. А. Аксиологічний підхід у дослідженні категорії правовий акт. *Захист прав людини і основоположних свобод як життєво важлива основа всеохоплюючої безпеки в Європі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю Гельсінського документа 1992 року «Виклик часу перемін» (м. Дніпро, 7 груд. 2017 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. С. 140–142.
17. Сердюк І. А. Антропологічний підхід у дослідженні правових актів. *Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспект : матеріали Регіональної науково-практ. конф.* (м. Дніпро, 9 груд. 2020 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 36–40.
18. Сердюк І. А. Визначення предмету теорії держави і права: доктринальні підходи та правове закріплення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 40–52.
19. Сердюк І. А. Інтерпретація поняття методологічний підхід у сучасній правничій науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 52–58.
20. Сердюк І. А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «громадянське суспільство». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 49–54.
21. Сердюк І. А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «правовий акт». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 81–90.
22. Сердюк І. А. Методология дослідження правових актів: поняття та її структура. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 110–123.
23. Сердюк І. А. Основи теорії правоохоронних відносин : монограф. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2010. 196 с.

24. Сердюк І. А. Цінність правових актів в аспекті утвердження і забезпечення прав людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск*. 2018. № 3. С. 52–59.
25. Сидоренко О. О. Методологічні підходи до визначення правового акта. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 43–46. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/8_2020.pdf.
26. Скопненко О. І., Цимбалюк Т. В. Стратегія. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тисяч слів і словосполучень / уклад. : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк ; відп. ред. Г. П. Півторак. Київ : Довіра, 2006. С. 648.
27. *Философский энциклопедический словарь*. Москва : ИНФРА М, 2000. 576 с.
28. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика: учение о взаимодействии ; пер. с нем. Москва-Ижевск : Институт компьютерных исследований, 2003. 320 с.
29. Haken H. Synergetik: Eine Einführung. Nichtgleichgewichts-Phasenübergänge und Selbstorganisation in Physik, Chemie und Biologie. Berlin : Springer, 1990. 410 p.

Надійшла до редакції 08.05.2023

References

1. Bihun, V. S. (2003) Pravova antropolohiia [Legal anthropology]. *Yurydychna entsyklopediia* / red. Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv. Vol. 5. pp. 34–36. [in Ukr.].
2. Vengerov, A. B. (1986) Sinergetika, yuridicheskaya nauka, pravo [Synergetics, legal science, law]. *Sovetskoye gosudarstvo i pravo*. № 10. pp. 36–45. [in russ.].
3. Vetiutnev, Yu. Yu. (2002) Sinergetika v prave [Synergetics in law]. *Gosudarstvo i pravo*. № 4. pp. 64–69. [in russ.].
4. Hudyma, D. A. (2009) Prava liudyny: antropoloho-metodolohichni zasady doslidzhennia [Human rights: anthropological and methodological foundations of research] : monohrafiia. Lviv : Krai. 292 p. [in Ukr.].
5. Husariev, S. D., Tykhomyrov, O. D. (2008) Yurydychna deontolohiia (Osnovy yurydychnoi diialnosti) [Legal deontology (Fundamentals of legal activity)] : navch. posibnyk. 3-tie vyd., pererob i dop. Kyiv : Znannia. 495 p. [in Ukr.].
6. Husariev, S. D. (2005) Yurydychna diialnist: metodolohichni ta teoretychni aspekty [Legal activity: methodological and theoretical aspects] : monohrafiia. Kyiv : Znannia. 375 p. [in Ukr.].
7. Dzhuzha, O. M., Orlov, Yu. V., Kaliuzhnyi, R. A. (2009) Shchodo mozhlyvosti vyvchennia pravovykh yavlyshch z pozytsii synerhetyky [Regarding the possibilities of studying legal phenomena from the standpoint of synergy]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. pp. 3–12. [in Ukr.].
8. Kerimov, D. A. (2001) Metodologiya prava (predmet, funktsyi, problemy filosofii prava) [Methodology of law (subject, functions, problems of philosophy of law)] : monohrafiia. 2-e izd. Moscow : Avanta+. 560 p. [in russ.].
9. Kolodii, A. M. (1998) Konstytutsiia i rozvytok pryntsytipiv prava Ukrainy (metodolohichni pytannia) [Constitution and development of principles of Ukrainian law (methodological issues)] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01, 12.00.02. Kyiv. 391 p. [in Ukr.].
10. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>. [in Ukr.].
11. Krapivenskiy, S. E. (1998) Sotsyalnaya filosofiya [Social philosophy] : uchebnyk. Moscow : Gumanit. izd. tsentr VLADOS. 416 p. [in russ.].
12. Petrazhytskiy, L. I. (1908) Teoriya prava i gosudarstva v svyazi s teoriyei npravstvennosti [The theory of law and state in connection with the theory of morality]. V 2 t. Saint-Petersburg. Vol. 2. [in russ.].
13. Pravozastosochna diialnist Natsionalnoi politzii. Zbirnyk testovykh zavdan [Law enforcement activities of the National Police. Collection of test tasks] : navch.-metod. posibnyk / I. A. Serdiuk, L. M. Serdiuk. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2022. 128 p. [in Ukr.].
14. Rabinovych, P. M. (2021) Osnovy teorii ta filosofii prava [Basics of the theory and philosophy of law] : navch. posibnyk. Lviv : Vydavnytstvo LOBF «Medytsyna i pravo». 256 p. [in Ukr.].
15. Radomir, L. (1981) Metodologiya prava [Methodology of law] : monografiya. Moscow : «Prohress». 304 p. [in russ.].
16. Serdiuk, I. A. (2017) Aksiolohichni pidkhid u doslidzhenni katehori pravovyi akt [Axiological approach in the study of the legal act category Anthropological approach in the study of legal acts]. *Zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod yak zhyttievo vazhlyva osnova vseokhopliuichoio bezpeky v Yevropi : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysviach. 25-richchiu Helsinskoho dokumenta 1992 roku «Vykyk chasu peremin»* (m. Dnipro, 7 hrud. 2017 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD. pp. 140–142. [in Ukr.].
17. Serdiuk, I. A. (2021) Antropolohichni pidkhid u doslidzhenni pravovykh aktiv [Anthropological approach in the study of legal acts]. *Prava liudyny: metodolohichni, hmoseolohichni ta ontolohichni aspekt : materialy Rehionalnoi naukovy-prakt. konf.* (m. Dnipro, 9 hrud. 2020 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. pp. 36–40. [in Ukr.].
18. Serdiuk, I. A. (2013) Vyznachennia predmetu teorii derzhavy i prava: doktrynalni pidkhody ta pravove zakriplennia [Defining the subject of the theory of state and law: doctrinal approaches and legal consolidation]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*.

Dnipropetrovsk. № 3. pp. 40–52. [in Ukr.].

19. Serdiuk, I. A. (2018) Interpretatsiia poniattia metodolohichnyi pidkhd u suchasni pravnychii nauksi [Interpretation of the concept of methodological approach in modern jurisprudence]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Dnipro. № 4. pp. 52–58. [in Ukr.].

20. Serdiuk, I. A. (2014) Metodolohichnyi analiz interpretatsii poniattia «hromadianske suspilstvo» [Methodological analysis of interpretations of the concept of «civil society»]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2. pp. 49–54. [in Ukr.].

21. Serdiuk, I. A. (2016) Metodolohichnyi analiz interpretatsii poniattia «pravovyi akt» [Methodological analysis of interpretations of the concept of «legal act»]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Dnipropetrovsk. № 1. pp. 76–83. [in Ukr.].

22. Serdiuk, I. A. (2022) Metodolohiia doslidzhennia pravovykh aktiv: poniattia ta yii struktura [Methodology of research of legal acts: concepts and its structure]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Dnipro. № 4. pp. 110–123. [in Ukr.].

23. Serdiuk, I. A. (2010) Osnovy teorii pravookhoronnykh vidnosyn [Basics of the theory of law enforcement relations] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Lira LTD. 196 p. [in Ukr.].

24. Serdiuk, I. A. (2018) Tsinnist pravovykh aktiv v aspekti utverdzhennia i zabezpechennia prav liudyny [The value of legal acts in the aspect of establishing and ensuring human rights]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Spetsialnyi vypusk*. Dnipro. № 3. pp. 52–59. [in Ukr.].

25. Sydorenko, O. O. (2020) Metodolohichni pidkhody do vyznachennia pravovoho akta [Methodological approaches to the definition of a legal act]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. Dnipro. № 8. pp. 43–46. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/8_2020.pdf. [in Ukr.].

26. Skopnenko, O. I., Tsybaliuk, T. V. (2006) Stratehiia. Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv: blyzko 20 tysiach sliv i slovopoluchen [Strategy. Modern dictionary of foreign words: about 20 thousand words and phrases] / uklad. : O. I. Skopnenko, T. V. Tsybaliuk ; vidp. red. H. P. Pivtorak. Kyiv : Dovira. P. 648. [in Ukr.].

27. Fylosofskiy entsyklopedicheskiy slovar [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moscow : INFRA M, 2000. 576 p. [in russ.].

28. Khaken, H. (2003) Tayny prirody. Sinergetika: ucheniye o vzaimodeystvii [Secrets of nature. Synergetics: the doctrine of interaction] ; per. s nem. Moscow-Izhevsk : Institut kompyuternykh issledovaniy. 320 p. [in russ.].

29. Haken, H. (1990) Synergetik: Eine Einführung. Nichtgleichgewichts-Phasenübergänge und Selbstorganisation in Physik, Chemie und Biologie. Berlin : Springer. 410 p.

ABSTRACT

Ihor Serdiuk. Methodological approaches as a necessary component of research methodology of legal acts. In the preparation of the article, the objective was set from among the available set of methodological approaches in the arsenal of modern jurisprudence, to choose those that are most effective in the process of learning the phenomenon of legal acts as a complex and multifaceted phenomenon of legal reality, as well as to outline their epistemological possibilities with in view of the solution of defined research tasks. A necessary component of the methodology of the research of legal acts is a set of the following methodological approaches:

– dialectical one – is based on the following ideas: 1) the general, universal relationship of the phenomenon we are studying with other phenomena of legal reality, primarily certain types of practical legal activity, elements of the mechanism of legal regulation of social relations, as well as social relations themselves, which are the subject of such regulation ; 2) dialectical development, «qualitative» changes in the content of legal acts and other related phenomena; 3) the presence of contradictions naturally inherent in legal entities that interact with each other in order to satisfy public and private needs and interests; 4) the main source of development of legal acts is social (public) and private needs and interests of legal subjects; it is legal acts that are the legal means that contribute to the satisfaction of such needs and interests, and in case of need, their protection;

– synergistic one – provides an emphasis on the national legal system of Ukraine as an object of knowledge, which has features of an open system with non-linear development, capable of self-organization; as well as «parameters of order», which acquires the necessary legal form in the social system;

– anthropological one – allows you to focus attention on such important primary anthropic properties of a natural person, as his mind and will, because to a large extent it is with them that national legislation already connects the legal properties of the subjects of administrative legal relations, such as their legal capacity, capacity to act and delictual capacity. The recognition of a natural or legal person as legally competent is a necessary prerequisite for entering into legal relations, within the limits of which the state powers to adopt legal acts are exercised;

– axiological one – provides an emphasis on the informational, instrumental and historical value of legal acts;

– operational one – allows to focus attention on legal acts of public authority as a result of legal activity of authorized subjects of management legal relations, mainly public authority bodies, their officials and officials; as well as acts of direct implementation of legal norms, which are a manifestation and result

of lawful behavior of legal subjects as participants in public life;

– hermeneutic one – provides an emphasis on the expression of the will of legally competent subjects, materialized in the text of legal documents of a general and individual nature.

Keywords: *methodological approach, complex approach, dialectical approach, synergistic approach, anthropological approach, axiological approach, activity approach, hermeneutic approach.*

УДК: 340

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-132-138

Олександр ТАЛДИКІН[©]

кандидат юридичних наук, доцент

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ТА ЙОГО ЗМІСТ

Розглянуто інформаційний суверенітет та його зміст. Наведено інтерпретацію цього поняття. Зазначено, що еволюція інформаційного суверенітету в сучасних умовах зазнає істотних змін. Розширено сферу розуміння інформаційного суверенітету відповідно до його змісту. Такий підхід дозволяє сприймати складові інформаційного суверенітету як окремі види суверенітету.

Ключові слова: *суверенітет, віртуальний суверенітет, інформаційний суверенітет, суверенітет у кіберпросторі, цифровий суверенітет.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства, в умовах глобалізації суттєво змінюється роль держави, як політико-територіальної організації суспільства, Але мова йде не тільки про її функціональне призначення. Виникає новий правовий простір наддержавного характеру. Водночас реальний географічний простір, визначений державними кордонами, також набуває певних трансформаційних процесів. Зокрема, він доповнюється віртуальним простором мережі Інтернет, що, у свою чергу, впливає на доповнення розуміння інформаційної складової суверенітету держави, або інформаційного суверенітету. З іншого боку, активний розвиток цифрових технологій, глобальний доступ до мережі Інтернет, а також утворення та активна трансформація нейтронних мереж, штучного інтелекту не завжди позитивно сприймаються в аспекті реалізації правових норм, регулювання інформаційного простору за допомогою національного та міжнародного права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичну основу статті склали ідеї та концепції, вироблені загальною теорією держави і права, конституційним правом, теорією міжнародного права та політологією. Сформульовані теоретичні узагальнення спиралися на наукові досягнення вітчизняних і зарубіжних авторів: К. Єфремової, К. Ісмайлова, М. Кельмана, І. Камінського та ін.

Безпосереднім підґрунтям роботи стали попередні праці автора зі спорідненої тематики: «Реальний суверенітет держави в умовах глобалізації» [1], «Реальний (абсолютний) суверенітет держави та його складові в умовах глобалізації» [2], «Суверенітет держави в умовах мережевого суспільства: деякі аспекти» [3] та ін.

Також на розуміння деяких аспектів проблематики суверенітету вплинули роботи інших вчених [4], [5].

Мета. Проте розуміння суверенітету залишається дискусійним та, з урахуванням складових його різновидів, потребує окремого уточнення.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблематики розуміння суверенітету в сучасній правовій науці займає особливе місце. Сучасне розуміння суверенітету держави відрізняється багатоманітністю та, крім правового або політико-економічного аспектів, нерозривно пов'язане із сучасними інтеграційними процесами як самої держави,

© О. Талдикін, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8681-5523>

alexall14@gmail.com

так і суспільства в цілому. Трансформація правового простору сьогодні має наддержавний характер, не обмежений територіальними кордонами, що, у свою чергу, обумовлюється не тільки існуванням міждержавних та наддержавних утворень, а й значним розширенням можливостей інтерактивної комунікації між різними суб'єктами права за допомогою новітніх інформаційних технологій та мережі Інтернет.

Зазначимо, що соціально-політичні цінності мережевого суспільства принципово відрізняються від цінностей класичної держави. У мережі кожний користувач вільний шукати та утворювати спільності за власними інтересами, має свободу робити власний вибір, але не здатний приймати рішення за інших. У таких умовах, коли роль старих демократичних ідеологій зазнає кризи, зростає значення інформаційного впливу на особу маніпулятивного характеру, за допомогою «Soft Power», що передбачає здатність досягати бажаних результатів впливу на основі неконтрольованого впливу на свідомість, добровільну участь, при формуванні симпатії та привабливості будь-якого явища та процесу [6].

Розглядаючи ризики з боку наддержавних суб'єктів стосовно їхнього впливу на суверенність сучасних держав, виникає необхідність привернути увагу на ще один важливий фактор, коли в цілому прогресивний розвиток засобів прямої та представницької демократії в сучасних державах співіснує зі зростанням впливу нелегітимних за своєю структурою та недемократичних за своєю діяльністю наддержавних суб'єктів [7, с. 50].

Реалізація суверенітету держави залежить не лише від дії загальних, історичних, соціологічних та міжнародно-політичних факторів [8]. Проблема самостійності прийняття рішень державою стосовно питань комунікації, інформативної сфери, правомірність поширення державного суверенітету на мережевий та віртуальний простір, створення дієвого механізму правової регуляції з урахуванням як норм національного законодавства, так і норм міжнародного права для захисту інформаційного віртуального простору від негативних зовнішніх впливів дає підстави говорити про інформаційний суверенітет.

На нашу думку, інформаційний суверенітет передбачає проведення незалежної інформаційної політики, контроль за інформаційними мережевими потоками за умови забезпечення свободи слова, права на приватність та права населення на отримання достовірної інформації [3].

Структура інформаційного суверенітету не відрізняється однорідністю. Так, К. Ісмайлов, Б. Белих, розкриваючи доктрину інформаційної безпеки в аспекті суверенітету, звертають увагу на деяку некоректність самого терміна, пояснюючи це монологічним характером інформації (повідомчий монолог). На їхню думку, варто говорити не про інформацію та інформативний простір, а про комунікацію та комунікативний простір (інтерактивний полілог) [9, с. 208].

На наш погляд, варто взяти за основу розширену інтерпретацію інформаційного суверенітету і серед структурних елементів, що у сукупності його складають, зазначити такі.

Цифрова складова: раніше ідея цифрового суверенітету асоціювалася з політикою авторитарних держав, де шляхом жорсткого контролю за інформаційними технологіями ці політичні режими намагалися захиститися від впливів глобалізованого світу [10, с. 7]. Однак збільшення впливу цифрових технологій на політику держав дало підстави розглядати проблему цифрового суверенітету в аспекті складової суверенітету інформаційного, адже бурхливий розвиток ринку цифрових технологій суттєво вплинув на якість забезпечення національної та міжнародної безпеки в умовах уже сформованого єдиного інформаційного простору.

Віртуальна складова. Розуміння її сутності останнього пов'язане із суверенітетом у кіберпросторі. Підходи до розуміння сутності кіберпростору в аспекті питань суверенітету держави різняться.

По-перше, це умовність кіберпростору, що виключає його юрисдикційність. З огляду на відкритість, доступність та повсюдність кіберпростору його слід розглядати як загальне надбання, що не підлягає суверенітету будь-якої держави або групи держав, на кшталт космічного простору [11].

По друге, кіберпростір не є визначеним місцем, це простір віртуальний, що знаходиться поза фізичним виміром і часом, проте водночас він може бути сферою застосування *кіберсили*, спроможної нести загрозу державному суверенітету [12, с. 6-7].

Він не може бути відокремленим від суверенітету, оскільки держави володіють суверенітетом над *кіберінфраструктурою*, що забезпечує його існування. Також має місце державна присутність у кіберпросторі за допомогою фінансової, банківської та інших систем.

Вважаємо, що проблема віртуального суверенітету суттєво ускладнюється технічними можливостями забезпечення з боку держави. Але нездатність встановити всеохоплюючий контроль над віртуальною реальністю не означає нездатності утворювати власні ресурсні його складові та захищати свої суверенні права щодо державних об'єктів у кіберінфраструктурі.

Питання визначення віртуального суверенітету пов'язане з проблемою утворення принципово нової влади – влади мережі, або *нетократії*, вплив якої автор докладно розглядав у попередніх роботах: «Нетократія як черговий фактор кризи інституту національної держави: передумови виникнення» [13], «Нетократія в контексті теорії влади» [14].

Медійна складова в її класичному розумінні (радіо, телебачення, друковані ЗМІ), мабуть, є однією з найбільш реалізованих у плані технічних можливостей забезпечення функціонування власної структури, її можливостей стосовно пошуку, фільтрації, блокування та розповсюдження інформації. Проте захист інформаційного суверенітету в цій сфері повинен базуватися на законодавчій основі та відображати напрацьовану стратегію розвитку [15, с. 12].

Одним із важливих елементів інформаційного суверенітету є його *інтелектуальна складова*. Як така вона охоплює різні сторони інтелектуального життя та різних суб'єктів – носіїв інтелекту. В умовах єдиного інформаційного простору, коли інформація є товаром, а роль результатів інтелектуальної діяльності набула неабиякого значення для розвитку суспільства і держави, актуальними, на нашу думку, постають такі проблеми:

- проблема інтелектуального суверенітету держави, що прямо залежить від рівня її інтелектуального потенціалу;
- проблема інтелектуального суверенітету народу, пов'язана з освітою та її відповідністю сучасним науковим знанням;
- проблема інтелектуального суверенітету окремих соціальних груп та людини в аспекті створення належних умов для розвитку їхніх інтелектуальних можливостей взагалі та інтелектуальної еміграції зокрема.
- проблема підходів до розуміння меж та перспектив подальшої трансформації штучного інтелекту та тих наслідків, що можуть суттєво вплинути на майбутнє в цілому.

Ідеологічна складова інформаційного суверенітету. Цілі, завдання та функції будь-якої сучасної держави базуються на певних теоретичних, свідомісних конструкціях, ідеологічних настановах тощо. Україна не є виключенням. Вона чітко окреслила основи домінуючої державної ідеології в Основному законі. Це, передусім, ідеї розбудови демократичної, соціально-орієнтованої та правової держави, де усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах, мають право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а народ виступає носієм суверенітету та єдиним джерелом влади [16].

Культурологічна складова інформаційного суверенітету. Будь-яка інтерпретація трансформаційних реалій розповсюдження інформації в сучасному світі в їхньому впливі на державний суверенітет не відкидає урахування культурологічних чинників суспільства, котрі ґрунтуються як на його цивілізаційній приналежності, так і на історичній спадщині та культурі.

Можна стверджувати, що в Україні культурологічну складову суверенітету закріплено у преамбулі Основного Закону, де підтверджено європейську ідентичність Українського народу, а також у статтях, де зазначається розвиток історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. ст. 10-12, 35) [16].

Невід'ємною складовою інформаційного суверенітету виступає політичний імідж держави. На думку В. Данилова, позитивний політичний імідж знаходить свій прояв, перше, у вигляді високого рейтингу популярності його носія, а по-друге, в можливості впливу на громадську думку [17, с. 68].

На наш погляд, *іміджеву складову* інформаційного суверенітету слід розуміти як цілеспрямовано або стихійно сформований образ держави на основі соціально-психологічних, моральних та ціннісних аспектів розвитку суспільства, що відображає

ефективність державних структур, легітимність державної влади, авторитет на міжнародній арені, ступінь відкритості та об'єктивності у взаємовідносинах із суспільством, можливість ефективного громадського контролю над політикою держави та рівень патріотизму її населення.

Висновки. Сучасне розуміння суверенітету держави відрізняється багатоманітністю та, крім правового або політико-економічного аспектів, нерозривно пов'язане із сучасними інтеграційними процесами як самої держави, так і суспільства в цілому.

На нашу думку, інформаційний суверенітет передбачає проведення незалежної інформаційної політики, контроль за інформаційними мережевими потоками, за умови забезпечення свободи слова, права на приватність та права населення на отримання достовірної інформації

Вважаємо, що проблема віртуального суверенітету суттєво ускладнюється технічними можливостями забезпечення з боку держави. Але нездатність встановити всеохоплюючий контроль над віртуальною реальністю не означає нездатності утворювати власні ресурсні його складові та захищати свої суверенні права щодо державних об'єктів у кіберінфраструктурі.

Питання визначення віртуального суверенітету пов'язане з проблемою утворення принципово нової влади – влади мережі, або *нетократії*.

Одним із важливих елементів інформаційного суверенітету є його *інтелектуальна складова*. Як така вона охоплює різні сторони інтелектуального життя та різних суб'єктів – носіїв інтелекту. В умовах єдиного інформаційного простору, коли інформація є товаром, а роль результатів інтелектуальної діяльності набула неабиякого значення для розвитку суспільства і держави, актуальними, на нашу думку, постають такі проблеми:

– проблема інтелектуального суверенітету держави, що прямо залежить від рівня її інтелектуального потенціалу;

– проблема інтелектуального суверенітету народу, пов'язана з освітою та її відповідністю сучасним науковим знанням;

– проблема інтелектуального суверенітету окремих соціальних груп та людини в аспекті створення належних умов для розвитку їхніх інтелектуальних можливостей взагалі та інтелектуальної еміграції зокрема.

– проблема підходів до розуміння меж та перспектив подальшої трансформації штучного інтелекту та тих наслідків, що можуть суттєво вплинути на майбутнє в цілому.

Міжджеву складову інформаційного суверенітету слід розуміти як цілеспрямовано або стихійно сформований образ держави на основі соціально-психологічних, моральних та ціннісних аспектів розвитку суспільства, що відображає ефективність державних структур, легітимність державної влади, авторитет на міжнародній арені, ступінь відкритості та об'єктивності у взаємовідносинах із суспільством, можливість ефективного громадського контролю над політикою держави та рівень патріотизму її населення.

Список використаних джерел

1. Талдикін О. В. Реальний (абсолютний) суверенітет держави та його складові в умовах глобалізації. *Проблеми правового регулювання общественных отношений: теория, законодательство, практика : сб. материалов Международной научно-практ. конф. (г. Брест, 23–24 нояб. 2018 г.)*. Брест, 2018. С. 180–183.

2. Талдикін О. В. Реальний суверенітет держави в умовах глобалізації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спец. вип. № 3(94). С. 65–70.

3. Талдикін О. В. Суверенітет держави в умовах мережевого суспільства: деякі аспекти. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VI Міжнародної науково-практ. конф. (м. Дніпро, 11 бер. 2022 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 111–112.

4. Leheza Y., Nalyvaiko L., Sachko O., Shcherbyna V., Chepik-Trehubenko O. Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*. 2022. No. 11(2). P. 55–79. URL: <https://www.iushumani.org/index.php/iushumani/article/view/312>.

5. Nalyvaiko L., Ilkov V., Verba I., Kulnich O., Korovaiko O. Specific features of the legal regulation of prosecution for contempt of court: judicial rules established in different countries. *Political Questions*. 2022. No. 40(74). P. 393–409. Doi : doi.org/10.46398/cuestpol.4074.21.

6. Nye J. S. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. New York : Basic Books, 1990. 370 p.

7. Кельман М., Коваль І., Кельман Р. До питання, чи справді державні суверенітети втрачають свою ментальність? *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2020. Т. 7. № 1. С. 49–53.

8. Прієшкіна О. В., Авдєєв О. Р. Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації. *Соціальний калейдоскоп*. 2020. Т. 1. Вип. 4. С. 77–87. URL: <https://socialcaidroscope.org.ua/index.php/journal/article/view/19/16>.
9. Ісмайлов К. Ю., Бєлих Д. В. Інформаційний суверенітет і доктрина інформаційної безпеки України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 206–209.
10. Єфремова К. В., Шматков Д. І., Кохан В. П. та ін. Базові аспекти цифровізації та їх правове забезпечення : монографія ; за ред. К. В. Єфремової. Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 180 с.
11. The National Strategy to Secure Cyberspace. 2003. 60 p. URL: <https://www.energy.gov/sites/prod/files/National%20Strategy%20to%20Secure%20Cyberspace.pdf>.
12. Камінський І. І. Концепція державного суверенітету в контексті застосування кіберсили. *Альманах міжнародного права*. 2017. Вип. 16. С. 3–10.
13. Талдикін О. В. Нетократія як черговий фактор кризи інституту національної держави: передумови виникнення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. Спец. вип. № 1. С. 136–149.
14. Талдикін О. В. Нетократія в інформаційному суспільстві: спроба класифікації в контексті теорії влади. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 135–142.
15. Задерейко А. В., Троянский А. В., Чечельницький В. Я. Проблемные аспекты защиты информационного суверенитета государства и перспективы его защиты в Украине. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 2. С. 10–13. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2017/3.pdf.
16. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
17. Данилов В. Особливості формування політичного іміджу держави. *Політичний менеджмент*. 2009. № 2. С. 67–72.

Надійшла до редакції 15.05.2023

References

1. Taldykin, O. V. (2018) Realnyi (absolutnyi) suverenitet derzhavy ta yoho skladovi v umovakh hlobalizatsii [The real (absolute) sovereignty of a state and its warehouses in the minds of globalization]. *Problemy pravovogo regulirovaniya obshchestvennykh otноsheniy: teoriya, zakonodatelstvo, praktika : sb. materialov Mezhdunarodnoy nauchno-prakt. konf. (g. Brest, 23–24 noyab. 2018 g.)*. Brest. pp. 180–183. [in russ].
2. Taldykin, O. V. (2018) Realnyi suverenitet derzhavy v umovakh hlobalizatsii [The real sovereignty of the state in the conditions of globalization]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. Special Issue № 3(94). pp. 65–70. [in Ukr.].
3. Taldykin, O. V. (2022) Suverenitet derzhavy v umovakh merezhevoho suspilstva: deiyaki aspekty [State sovereignty in the network society: some aspects]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty : materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf. (m. Dnipro, 11 ber. 2022 r.)*. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. pp. 111–112. [in Ukr.].
4. Leheza, Y., Nalyvaiko, L., Sachko, O., Shcherbyna, V., Chepik-Trehubenko, O. (2022) Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*. No. 11(2). pp. 55–79. URL: <https://www.iushumani.org/index.php/iushumani/article/view/312>.
5. Nalyvaiko, L., Ilkov, V., Verba, I., Kulnich, O., Korovaiko, O. (2022) Specific features of the legal regulation of prosecution for contempt of court: judicial rules established in different countries. *Political Questions*. No. 40(74). pp. 393–409. Doi: doi.org/10.46398/cuestpol.4074.21.
6. Nye, J. S. (1990) Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. New York : Basic Books. 370 p.
7. Kelman, M., Koval, I., Kelman, R. (2020) Do pytannia, chy spravdi derzhavni suverenitety vtrachaiut svoiu mentalnist? [To the question, are state sovereignties really losing their mentality?]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Seriya : Yurydychni nauky*. Vol. 7. № 1. pp. 49–53. [in Ukr.].
8. Priieshkina, O. V., Avdieiev, O. R. (2020) Polityko-pravova doktryna derzhavnogo suverenitету v umovakh hlobalizatsii [Political and legal doctrine of state sovereignty in the conditions of globalization]. *Sotsialnyi kaleidoskop*. Vol. 1. Issue 4. pp. 77–87. URL: <https://socialcaidroscope.org.ua/index.php/journal/article/view/19/16>. [in Ukr.].
9. Ismailov, K. Yu., Bielykh, D. V. (2019) Informatsiyni suverenitet i doktryna informatsiynoi bezpeky Ukrainy [Information sovereignty and the doctrine of information security of Ukraine]. *Porivnialno-analitychne право*. № 1. pp. 206–209. [in Ukr.].
10. Yefremova, K. V., Shmatkov, D. I., Kokhan, V. P. ta in. (2021) Bazovi aspekty tsyfrovizatsii ta yikh pravove zabezpechennia [Basic aspects of digitization and their legal support] : monohrafiia ; za red. K. V. Yefremovoi. Kharkiv : NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy. 180 p. [in Ukr.].
11. The National Strategy to Secure Cyberspace. 2003. 60 p. URL: <https://www.energy.gov/sites/prod/files/National%20Strategy%20to%20Secure%20Cyberspace.pdf>.
12. Kaminskyi, I. I. (2017) Kontsepsiia derzhavnogo suverenitету v konteksti zastosuvannia kibersyly [The concept of state sovereignty in the context of the use of cyber power]. *Almanakh mizhnarodnoho prava*. Issue 16. pp. 3–10. [in Ukr.].
13. Taldykin, O. V. (2012) Netokratia yak chervovi faktor kryzy instytutu natsionalnoi derzhavy:

peredumovy vynyknennia [Netocracy as another factor in the crisis of the nation-state institution: prerequisites for its emergence]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spets. vyp. № 1. pp. 136–149. [in Ukr.].

14. Taldykin, O. V. (2013) Netokratiia v informatsiinomu suspilstvi: sproba klasyfykatsii v konteksti teorii vlady [Netocracy in the information society: an attempt at classification in the context of the theory of power]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. pp. 135–142. [in Ukr.].

15. Zadereyko, A. V., Troyanskiy, A. V., Chechelnitkiy, V. Ya. (2017) Problemnyye aspekty zashchity informatsyonnogo suvereniteta gosudarstva i perspektivy yego zashchity v Ukraine [Problematic aspects of protecting the information sovereignty of the state and the prospects for its protection in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 2. pp. 10–13. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2017/3.pdf. [in russ].

16. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukr.].

17. Danylov, V. (2009) Osoblyvosti formuvannia politychnoho imidzhu derzhavy [Peculiarities of the formation of the political image of the state]. *Politychnyi menedzhment*. № 2. pp. 67–72. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Taldykin. Information sovereignty and its content. The article discusses information sovereignty and its content. Its interpretation is given. It is noted that the evolution of information sovereignty in modern conditions is undergoing significant changes. The scope of understanding of information sovereignty has been expanded in accordance with its content. This approach allows us to perceive the components of information sovereignty as separate types of sovereignty.

In modern conditions of the development of the information society, in the conditions of globalization, the role of the state as a political and territorial organization of society is changing significantly, but it is not only about its functional purpose. A new legal space of a supranational character is emerging. At the same time, the real geographical space, defined by state borders, also acquires certain transformational processes. In particular, it is complemented by the network, virtual space, which in turn affects the addition of the understanding of the informational component of state sovereignty, or informational sovereignty. At the same time, the active development of digital technologies, global access to the Internet, as well as the formation and active transformation of neutron networks and artificial intelligence, are not always positively perceived in terms of the implementation of legal norms, regulation of the information space with the help of national and international law.

The study of issues, the understanding of sovereignty in modern legal science occupies a special place. The modern understanding of state sovereignty is multifaceted and, in addition to legal or political-economic aspects, is inextricably linked with modern integration processes of both the state itself and its society as a whole. The transformation of the legal space today has a supranational nature, not limited by territorial boundaries, which, in turn, is determined not only by the existence of interstate and supranational entities, but also by a significant expansion of the possibilities of interactive communication between various legal subjects with the help of the latest information technologies and networks Internet.

The modern understanding of state sovereignty is multifaceted and, in addition to legal or political-economic aspects, is inextricably linked with modern integration processes of both the state itself and its society as a whole.

In our opinion, information sovereignty involves the implementation of an independent information policy, control over information network flows, under the conditions of ensuring freedom of speech, the right to privacy and the right of the population to receive reliable information

We believe that the problem of virtual sovereignty is significantly complicated by the technical possibilities of provision by the state. But, the inability to establish comprehensive control over virtual reality does not mean the inability to form its own resource components and protect its sovereign rights regarding state objects in the cyber infrastructure.

The question of defining virtual sovereignty is connected with the problem of the formation of a fundamentally new power – network power, or netocracy.

One of the important elements of information sovereignty is its intellectual component. In itself, it covers various aspects of intellectual life and various subjects – bearers of intelligence. In the conditions of a unified information space, when information is a commodity, and the role of the results of intellectual activity has acquired great importance for the development of society and the state, the following problems, in our opinion, are relevant:

- the problem of intellectual sovereignty of the state, which directly depends on the level of its intellectual potential;
- the problem of intellectual sovereignty of the people, related to education and its correspondence to modern scientific knowledge;
- the problem of intellectual sovereignty of individual social groups, and people, in the aspect of creating appropriate conditions for the development of their intellectual capabilities in general and intellectual emigration in particular.
- the problem of approaches to understanding the limits and prospects of further transformation of artificial intelligence, and those consequences that can significantly affect the future as a whole.

The image component of information sovereignty should be understood as: its purposefully or spontaneously formed image of the state, based on socio-psychological, moral and value aspects of the development of society, which reflects the effectiveness of its state structures, the legitimacy of state power,

authority in the international arena, degrees of openness and objectivity in relations with society, the possibility of effective public control over state policy and the level of patriotism of its population.

Keywords: *sovereignty, virtual sovereignty, information sovereignty, sovereignty in cyberspace, digital sovereignty.*

УДК 342.722.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-138-150

Ольга ЯДЛОВСЬКА®

кандидат історичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ АЗІЇ: НА ШЛЯХУ ВІД ДИСКРИМІНАЦІЇ ДО ПОМ'ЯКШЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ДИСБАЛАНСУ

У статті розглянуто тенденції еволюції та розвиток гендерної політики у мусульманських країнах Західної Азії – Ірак, Ісламська Республіка Іран, Королівство Саудівська Аравія, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Туреччина, Республіка Азербайджан. Проаналізовано Конституції зазначених країн з огляду на статті, що захищають питання рівності прав жінок та чоловіків, а також відповідне законодавство щодо гендерних квот представництва жінок в парламенті та органах влади, змін у доступі до освіти та робочих місць, в окремих країнах законодавство закріплює можливість жінок діяти самостійно (без супроводу чоловіка, батька, брата) в суспільному та повсякденному житті. Зроблено висновок, що законодавчі ініціативи у більшості країн досліджуваного регіону мають декларативний характер та реалізуються опосередковано. Причинами такого гендерного дисбалансу вважаємо непослідовну державну політику з боку керівництва країн, а також догматизм та сталість звичаєвого права та особливостей культурно-релігійних традицій, які базуються на патріархальному дискурсі. Водночас визначено, що позитивні зміни у забезпеченні прав жінок прослідковано у сфері освіти, у діяльності неурядових правозахисних організацій та забезпеченні права жінки на працю.

Ключові слова: *гендер, гендерна паритетність, гендерна нерівність, гендерне законодавство, гендерна політика, країни Західної Азії, мусульмани.*

Постановка проблеми. У традиційній мусульманській родині дівчата та хлопчики виховуються по-різному, найчастіше в родинній та соціальній площині є сегрегація двох статей. Історично простежується, що періоди жіночої емансипації то змінюються періодом повернення до «джерел ісламу», то традиційного ставлення. Водночас наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. під впливом модернізації та завдяки законодавчим реформам юридичний статус жінки у більшості мусульманських держав змінився, соціальні взаємини між жінкою та чоловіком втратили поступово набувають паритетності. Жінки дізнаються про свої права, почали здобувати освіту та оплачувану роботу, з огляду на економічні та фінансові потреби сім'ї.

Регіон Західної Азії суттєво відрізняється у питаннях гендерної політики від європейської та американської практик гендерних ініціатив і переважно знаходиться на початковому етапі розвитку. Для цього регіону характерними є гендерна дискримінація, гендерні стереотипи, стигматизація тощо. Проте протягом останніх десятиріч низка країн західноазійського регіону здійснили практичні кроки щодо забезпечення рівноправності жінок та чоловіків. Одночасно у субрегіоні виділяють країни, які мають істотні відмінності у гендерній політиці – на більш високому рівні в Азербайджанській Республіці, і дещо нижче за Азербайджан, проте вище по західноазійському регіону – у Туреччині. Загалом країни Західної Азії перебувають на шляху поступового подолання гендерної дискримінації та пом'якшення гендерного дисбалансу, впроваджуючи гендерно чутливе законодавство, проводячи реформи в освіті та зміни в соціальному житті.

Мета: дослідити законодавства щодо забезпечення гендерної рівності в країнах

© О. Ядловська, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5660-2057>

yadlovska54@ukr.net

Західної Азії та проаналізувати реалізацію гендерних ініціатив з огляду на культурні та релігійні особливості мусульманських країн регіону.

Аналіз публікації, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У мусульманських країнах, зокрема і в азійському регіоні, гендерна проблематика переважно сприймається консервативно, враховуючи роль ісламу, та в патріархальному дискурсі, це пояснює відносно малу увагу до досліджуваного питання. Серед українських науковців більшість робіт присвячено аналізу реалізації гендерної політики в Україні, Європі, США тощо та порівняльному аспекту досліджень. Лише незначна частина наукових доробків висвітлює особливості гендерної політики мусульманських країн та країн Азії, що свідчить про актуальність запропонованого дослідження. Світовому досвіду впровадження гендерних квот, зокрема і в деяких азійських країнах, присвячено роботу Т. Марцинюк, яка досліджує реалізацію гендерної політики з погляду соціальної структури суспільства, а також стверджує, що гендерні квоти спрямовано передусім на подолання структурних чинників нерівного доступу жінок і чоловіків до політики, спричинених історичними передумовами, які мають наслідки і в сучасному житті [11]. Поділяємо цю думку, бо проєкція на історичні передумови ставлення до жінок у суспільстві та, фактично, панівного становища чоловіків найбільш характерною, на нашу думку, і по сьогодні є в мусульманських країнах і, зокрема, в азійському регіоні. З погляду глобалізаційних процесів проаналізовано Ж. Ігошиною відносно зрушення гендерної проблематики на арабському сході [5]. Висвітлює політичні права та політичну представленість мусульманських жінок в Ірані, Азербайджані, Пакистані, Саудівській Аравії та Туреччині К. Мацопа [12], наголошуючи, що саме політична сфера – найменш перспективна для досягнення гендерної рівності у зазначених країнах. Питання реформування мусульманського шлюбно-сімейного права в державах ісламської традиції досліджує М. Лубська, акцентуючи на тому, що у сучасних умовах у мусульманському світі немає жодної країни, де діяли б виключно норми мусульманського права, але також немає жодної країни, де б вони не здійснювали вплив на спосіб життя та чинне законодавство, хоча під впливом світових змін здійснюються законодавчі реформи [9]. Аналізує міжнародні практики та гендерний вимір ісламу М. Співак, досліджуючи роль жінки-мусульманки в державному секторі. Автор робить спробу продемонструвати безпосередні практики суспільства щодо жінки, її місця та ролі в публічній сфері через вивчення загальних мусульманських традицій, оскільки незважаючи на те, що певні устої у країнах кардинально різняться, спільна релігія та минуле додали багато ідентичних рис не лише в мусульманські суспільства, але й значним чином вплинули на формування світогляду країн ЄС і США [17]. Простежено гендерний дисбаланс у забезпеченні виборчого права у мусульманських країнах у розвідці Н. Малиновської та виділено одну з основних причин гендерної нерівності та стереотипізації, зокрема, наголошується, що головна проблема полягає в зіставленні мусульманської правової системи, яка базується на релігійних установах та приписах ісламу, і правових систем демократичних країн світського типу, в яких розмежовується вплив релігії у публічних сферах [10]. Також в узагальнювальному дослідженні щодо становлення гендерного питання у світовій практиці О. Ядловською зроблено спробу довести тезу про провідну роль релігії ісламу як підґрунтя окремішності розвитку гендерних питань у мусульманських країнах [22].

Виклад основного матеріалу. Держави західноазійського регіону мають різні юридичні закони щодо таких громадських актів, як: одруження, народження дітей, розлучення, здобуття освіти, паритетність у професійній сфері, квотування (чи його відсутність) у політичній структурі тощо, але класичні уявлення про гендерну паритетність, згідно із соціологічними показниками, ідентичні для більшості мусульман незалежно від країни і переважно тяжіють до патріархальних норм. Постає питання про перспективи співвідношення традиціоналізму в культурі мусульман (щодо ролі жінки в сім'ї та суспільстві) та гендерного концепту. Загалом мусульманське суспільство охоплює приблизно півтора мільярди людей, серед них різні країни з різними формами державного устрою. Окремі мусульманські країни керуються законами шаріату (ісламу) та називаються ісламськими монархіями чи республіками. Тому узагальнювати поставлене питання вкрай важко. Більш доцільно порівнювати окремі країни, наприклад, Туреччину з Іраном чи Саудівську Аравію з Кувейтом або порівнювати гендерну політику в регіонах. Іслам наказує любити та поважати жінок, а при розлученні враховуються всі потреби, оскільки, на відміну від чоловіків, жінки не в змозі виконувати будь-яку роботу. Безумовно, є різноманітні політизовані сили в середині самих ісламських країн, які

неправильно або упереджено трактують гендерне питання, однак у більшості мусульманських країн саме сфера освіти та доступ до роботи в певних галузях для жінок є основним проявом гендерної неупередженості.

Окремі країни регіону знаходяться на початковому етапі розвитку та забезпечення рівності гендерних відносин. *Королівство Саудівська Аравія* не має Конституції у сучасному розумінні. Роль Конституції виконують священні книги ісламу – Коран і Сунна. Перелік прав та свобод людини є досить вузьким (наприклад, є право на власність): навіть такі природні права людини, як право на життя, право на повагу честі та гідності не прописані в Основному Нізамі [6]. На сучасному етапі ухвалено окремі закони для поліпшення рівня життя жінок та їх соціалізації, а також дозволу діяти самостійно без нагляду чоловіка, брата чи батька. Зокрема, декларується забезпечення рівної оплати праці жінок і чоловіків у приватному секторі. У 2011 р. у країні було більше жінок-випускниць університетів, ніж чоловіків, а рівень грамотності серед жінок становив 91 %. У 2013 р. середній вік першого шлюбу серед саудівських жінок становив 25 років. Король Салман 2017 р. наказав надати жінкам доступ до державних послуг, таких як освіта та охорона здоров'я без згоди опікуна [15]. А також на виборах 12 грудня 2015 р. саудівські жінки вперше в історії Королівства балотувались до муніципальних рад як кандидатки (обрано 20 жінок), уперше жінкам було дозволено голосувати під час урядових виборів [41]. Представництво жінок в політичному житті в Саудівській Аравії з 2003 по 2022 рр. становило 9,94 % з мінімумом 0 % у 2003 р. та максимальним значенням 19,87 % у 2013 р та таким же показником у 2022 р. [42].

У повсякденному житті вирізняють такі особливості для жінок. У Саудівській Аравії раніше було обов'язковим мати один вхід в ресторан для сімей та жінок, а інший – для чоловіків самостійно. Наприкінці 2019 р. уряд скасував цю заборону. Також жінкам дозволили виїжджати за кордон без дозволу опікуна-чоловіка та припинено обмеження для жінок стосовно керування авто [21]. Однак активісти скаржаться, що багато законів, дискримінаційних щодо жінок, залишаються. Кілька видатних захисників прав жінок були арештовані, незважаючи на те, що уряд провів реформи.

Треба наголосити, що незаміжні й розлучені мешканки та вдови в Саудівській Аравії отримали право жити й подорожувати самостійно. У новій редакції закону про шариатський суд, який ухвалила влада країни у червні 2021 р., зазначено: «Доросла жінка має право вибирати, де їй жити. Її опікун може повідомити про неї в суд тільки в тому випадку, якщо в нього є докази, які підтверджують, що жінка вчинила злочин». Поправка до закону також надає жінкам право реєструвати народження дитини, шлюб чи розлучення та отримувати документи про сімейний статус, мати право бути опікунами над неповнолітніми дітьми [7]. Отже, доросла жінка не повинна бути передана чоловікові-опікуну. Це положення стосується лише незаміжніх жінок: заміжні зобов'язані жити разом із чоловіком.

Тож для Саудівської Аравії є характерним приборкання сегрегації, хоча становище жінки не є паритетним з чоловіком.

Конституція *Іраку* від 15 жовтня 2005 р. не містить окремих статей про рівність прав та свобод чоловіків, також іслам встановлюється як державна релігія та є основним джерелом законодавства держави. Зазначимо, що права та свободи людини, згідно з Конституцією, стосуються соціального та культурного життя, зокрема, у ст. 35 йдеться, що «держава сприятиме культурній діяльності та установам у спосіб, що підходить культурній історії Іраку, і вона буде прагнути підтримувати корінних іракців» [34]. Тож про потужний розвиток гендерної політики в Іраку на законодавчому рівні поки що не йдеться. Іракські жінки і дівчата стикаються з особливими проблемами, зумовленими багаторічним конфліктом і переміщенням населення. Вони також непропорційно обтяжені в процесі повернення додому і відновлення своїх громад. Консервативні соціальні норми та одночасна відсутність належного правового захисту та послуг перешкоджають якісному захисту іракським законодавством тих жінок, що пережили жорстоке поводження.

Щодо представництва жінок Іраку в політичній ієрархії влади, з 1997 по 2022 рр. середнє значення становило 21 % з мінімальним значенням 6,4 % у 1997 р. та максимальним 28,88 % у 2021 р. [33].

В Іраку запроваджено програму фінансування Фонду стабілізації за підтримки USAID (FFS), що приділяє пріоритетну увагу фінансуванню суспільних робіт і проєктів у галузі легкої інфраструктури, які поліпшують доступність і безпеку для жінок, дівчат та

їхніх сімей. Підтримуються проекти, включно з реабілітаційними, освітніми та медичними установами для жінок, а також громадські та професійні центри [63]. USAID також підтримує національні та регіональні зусилля по боротьбі з насильством в сім'ї в Іраку і прогалинами в правовому захисті осіб. Крім того, пілотні п'ять програм базуються в громадах меншин для просування гендерно-чутливого і орієнтованого на клієнта юридичного захисту, переговори і програмування SGBV для жінок і дівчат-підлітків [25]. Окрім зазначеного, USAID просуває малий бізнес, очолюваний жінками в Іраку, проводячи навчальні курси з управління бізнесом, підприємництва і маркетингу, а також пропонує індивідуальний бізнес-коучинг. Зрештою, USAID надає гранти малому бізнесу, щоб допомогти жінкам розвинути свій бізнес після конфлікту [40].

Індекс гендерної нерівності ООН також показує, що Іракський Курдистан знаходиться у відносно кращому становищі – 0,41 бали, ніж інша частина Іраку – 0,55 бали (цей показник коливається від нуля до одиниці, де чим нижче бал, тим більше рівності між жінками і чоловіками). Іракський Курдистан застосовує більш високу гендерну квоту, ніж Ірак, для участі жінок в ухваленні рішень у парламенті, законодавчих органах, радах провінцій і мухафазу – 30 % в Іракському Курдистані, в іншій частині Іраку вона становить 25 %. Внесено поправки в іракське законодавство й ухвалено додаткові закони, спрямовані на підвищення гендерної рівності в регіоні [52]. Проте на загальнодержавному рівні іракська влада суттєво обмежує будь-які регіональні ініціативи не тільки гендерного спрямування, внаслідок чого дискримінаційні дії зберігаються, а подекуди навіть посилюються.

Згідно з Конституцією *Ісламської Республіки Іран*, ст. 19, «населення Ірану, незалежно від його етнічного чи племінного походження, користується рівними правами: колір шкіри, раса, мова чи інші персонажі є підставою для привілею чи дискримінації» [26].

Подолання дискримінації стосовно жінок і введення рівних прав між чоловіком і жінкою в Ісламській Республіці Іран (ІРІ) є дуже складним процесом. Жінки працюють тільки у сферах, які ІРІ вважає слушними (акушерство, медицина, викладання), сумісними з їх фізичними і психологічними можливостями або в галузях, де стать не впливає на продуктивність. Однак мусульманські жінки кидають виклик щодо різних аспектів гендерної політики ІРІ. Мусульманські реформісти, відомі як «ісламські феміністки», виражають себе в таких журналах, як *Rayān-e zan*, *Zanān* (Жінки), *Farzāna* (Мудрець) і *Hoqūq-e zanān* (Права жінок). «Ісламський фемінізм», однак, є неточним терміном. Як й інші рухи, «ісламський фемінізм» об'єднує низку схожих течій. Деякі з них, очолювані видатними жінками у вищих ешелонах ісламського уряду, в принципі згодні з гендерною політикою ІРІ, але рекомендують внести зміни, щоб заспокоїти національних і, особливо, міжнародних критиків. Інші, більш критичні, пропонують нові інтерпретації ісламу, щоб уникнути «неправильних уявлень», орієнтованих на чоловіків [30]. Водночас вважаємо, що час змінюється і на сьогодні відзначено прогрес в залученні жінок в соціальну, суспільно-політичну та економічну діяльність. Жінки також отримують посади в Парламенті, з 1997 по 2022 рр. середнє значення становило 4,24 % з мінімальним значенням 2,76 % у 2009 р. та максимальним 5,88 % у 2016 р. Останнє значення з 2022 р. становить 5,59 %. Це низький рівень представництва порівняно зі світовим – 25 % [35]. Також, незважаючи на те, що у різних суспільних галузях ще небагато представлено жінок, вони все ж можуть здобувати освіту практично за всіма спеціальностями, мають право на свій власний бізнес і можуть керувати ним [22, с. 212].

Цікаво, що при розлученні жінки забезпечуються майном, навіть якщо воно придбано до шлюбу чоловіком чи його сім'єю. Вважається, що чоловік може заробити нове майно. Це призводить до незвичної ситуації, коли чоловіки намагаються не розлучатись і навіть бояться це робити. Хоча, загалом, роль жінки в сім'ї не є провідною.

В *Омані* на захисті прав та свобод стоїть Конституція Оману, зокрема ст. 1: «Незалежно від раси, коліру шкіри, національності, статі та належності всі мають рівні права» [38]. Представництво в парламенті прослідковуємо з 2004 по 2022 рр. Середнє значення для Оману за цей період становило 1,37 % з мінімумом 0 % у 2007 році та максимумом 2,41 % у 2004 р. та за 2022 р. становить 2,33 %. Такі показники є дуже низькими [39].

Згідно з Конституцією *Кувейту*, ст. 29: «Усі люди рівні перед законом в людській повазі, суспільних проявах та обов'язках незалежно від раси, походження, мови та релігії» [37]. У 2013 р. було ухвалено закон № 91 «Про боротьбу з торгівлею людьми», зокрема

жінками, та щодо незаконного ввезення мігрантів. У законі № 68 2015 р. «Про домашніх працівників» з-поміж іншого закріплюються права жінок, які працюють як домашня прислуга, забезпечується їх соціальний і правовий захист та охорона здоров'я [3]. Зазначені закони суттєво поліпшують становище жінок.

У парламенті Кувейту представництво з 1997 по 2022 рр. становить 2,81 % з мінімумом 0 % у 1997 р. та максимумом 7,69 % у 2009 р., у 2022 р. показник становить 6,25 %. Для порівняння: середній світовий показник у 2022 році за 181 країною становить 25,06 % [31].

У Конституції *Об'єднаних Арабських Еміратів* (ОАЕ), у ст. 14 йдеться про «рівність, соціальну справедливість, забезпечення безпеки та спокою всіх громадян – основа суспільства» [49]. У вересні 2020 р. указ «Про заробітну плату» доповнив ст. 32 Федерального закону № 08 від 1980 р. «Про трудові відносини» з метою закріплення гендерної рівності з погляду заробітних плат у приватних компаніях. У Міністерстві кадрових ресурсів та еміратизації наголосили, що нові поправки укріплюють позиції ОАЕ як країни, що стоїть на захисті гендерної рівності на регіональній та міжнародній арені [51].

15 грудня 2020 р. ОАЕ посіли 18-е місце у світі та перше у регіональному плані Індексу гендерної нерівності згідно з доповіддю Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй за 2020 р. Президент Ради з гендерного балансу ОАЕ, президент організації *Dubai Women Establishment*, Її Високість шейха Манал бинт Мохаммед бен Рашид Аль-Мактум висловила свою гордість, що ОАЕ піднялися на 8 позицій порівняно з 26-им місцем у 2019 р. [47]. У 2014 р. вперше жінку, Амаль аль-Кубайши, призначили головою Ради з освіти в Абу-Дабі. У 2015 р. із 40 парламентарів ОАЕ, з яких восьмеро жінок, а це 22,5 % від загального складу, більшістю обрано Амаль аль-Кубайши очільницею Федеральної національної ради, що зробило її лідеркою національної асамблеї [14]. В Арабських Еміратах Рада не є законодавчим органом, а має консультативний характер. Однак представництво у ній жінок має величезне значення.

В ОАЕ розроблено та реалізовано план дій до 2021 р. для забезпечення гендерного балансу на рівні провідних країн світу. Програма передбачала: включення гендерних аспектів у політику та діяльність, заохочення гендерного підходу до залучення персоналу, поліпшення гендерного балансу в питаннях лідерства. Також у 2015 р. засновано Раду ОАЕ з питань гендерної рівності як федеральне агентство, мета якого – активна участь жінок у роботі судової системи, поліції та військової службі. У сфері дипломатії 30 % дипломатичного корпусу посідають жінки у Міністерстві закордонних справ та міжнародного співробітництва. Поступово подолана диспропорція у середній освіті, вищу освіту здобувають більше 70 % дівчат. Зросла участь жінок у сфері економіки, адже жінки в ОАЕ становлять 46,6 % від загальної робочої сили та 66 % у державному секторі, а 30 % перебувають на керівних посадах [13].

Серед західноазійських ісламських країн окремо розглядаємо *Туреччину*, яка, по-перше, не є арабською країною, а по-друге, балансує на межі прийняття або неприйняття окремих гендерних ініціатив суголосно з європейським та світовими процесами у зазначених питаннях.

Основний закон Туреччини (від 7.11.1982 р.) у ст. 10 трактує, що «усі рівні перед законом незалежно від мови, раси, світогляду, статі, політичної орієнтації, філософських поглядів, релігії та віри і тому подібне» [34]. 12 вересня 2010 р. в Туреччині відбувся черговий конституційний референдум, ініційований Партією справедливості і розвитку (лідер Е. Ердоган). З метою демократизації суспільства і виконання вимог Європейського Союзу законодавчо закріплено низку демократичних цінностей – серед іншого запроваджено інститут омбудсменів і, зокрема, посаду вповноваженого по правах людини [1], яку створено для контролю за діяльністю виконавчих органів від імені парламенту (на виконання рекомендацій Парламентської асамблеї Ради Європи від 2004 р.) [43]. Починаючи з 2000 р. Туреччина переглянула основні закони щодо гендерної рівності: конституційні поправки 2001, 2004 та 2010 рр., а також новий Цивільний кодекс 2001 р. та новий Кримінальний кодекс [17]. На цей час в країні реалізується політичний документ «Про запобігання сексистої, репресивної поведінки і мобінгу» за контролю Центральної жіночої комісії у справах жінок [24]. Представництво жінок у парламенті Туреччини щодо Туреччини з 1997 по 2022 рр. Середнє значення для Туреччини за цей період становило 10,39 % з мінімальним значенням 2,36 % у 1997 році та максимальним значенням 17,45 % у 2018 році. Останнє значення з 2022 року становить 17,35 %. Для порівняння: середній світовий показник у 2022 році за 181 країною становить 25,06 % [46].

Туреччина була першою країною, яка підписала Стамбульську конвенцію у 2011 р. Закон набув чинності в 2014 р., і в Конституції Туреччини йдеться, що міжнародні угоди мають силу закону [45].

Конвенція Ради Європи «Про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і насильством в сім'ї», більш відома як «Стамбульська конвенція», є договором з прав людини про боротьбу з насильством щодо жінок і насильством в сім'ї, який був відкритий для підписання 11 травня 2011 р. в Стамбулі (Туреччина). Конвенція спрямована на запобігання насильству, захист жертв і припинення безкарності винних. Станом на березень 2019 р. її підписали 45 країн. 12 березня 2012 р. Туреччина стала першою країною, що ратифікувала конвенцію, а з 2013 по 2021 рр. – інші країни (Австрія, Албанія, Андорра, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Кіпр, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Ісландія, Ірландія, Італія, Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Північна Македонія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сан-Марино, Сербія, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія) [36]. Принагідно зазначимо, що Україна підписала Стамбульську конвенцію 07 листопада 2011 р., а ратифікувала тільки 20 червня 2022 р.

У 2021 р. Туреччина стала першою і єдиною країною, яка вийшла з Конвенції, денонсувавши її 20 березня 2021 р. та припинивши дію 1 липня того ж року. Генеральний секретар Ради Європи М. Пейчинович-Бурич назвала це рішення «руйнівною новиною і величезною невдачею», яка ставить під загрозу захист жінок в Туреччині [18]. Президент США Д. Байден зазначив, що це «крок, що глибоко розчарує», а глава зовнішньополітичного відомства Європейського Союзу Д. Боррелл закликав владу скасувати це рішення [44].

Деякі офіційні особи з партії Е. Ердогана, орієнтованої на поміркований ісламізм, виступали за перегляд угоди, стверджуючи, що конвенція заохочує розлучення і підриває традиційну сім'ю, що, на їхню думку, суперечить консервативним цінностям країни. Критики також стверджують, що договір «пропагує гомосексуальність» через використання таких категорій, як стать, сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність [18]. Однак захисники прав жінок вважають ударом скасування Стамбульської конвенції, адже угода має вирішальне значення для боротьби з домашнім насильством [20]. За інформацією правозахисних груп, у Туреччині зростає насильство щодо жінок та їх кількість вбивств. Засудила вихід з конвенції та назвала крок «ганебним» міжнародна правозахисна організація Amnesty International [19]. Турецьке суспільство неоднозначно сприйняло ухвалений указ про скасування угоди: частина громадян підтримала, однак, з іншого боку, в країні відбулась низка маніфестацій жінок, які виступили проти зменшення прав та свобод жінок та проти посилення гендерної дискримінації.

Визначення гендерних ролей і величезний гендерний розрив в освіті в Туреччині стали серйозною проблемою. Культура упередження проти дівчат через консервативність є однією з причин того, що вони так погано навчаються в школі. У Туреччині в освітній галузі була проведена велика реформа, і вона, безсумнівно, допомогла знизити показники відсіву як серед хлопчиків, так і серед дівчат. Не в багатьох країнах є така проблема, як у Туреччині, у зв'язку з тим, що гендерний розрив між жінками і раніше був наявним в середній школі та шкідливо впливав на успішність. Зазначимо, що приблизно 7 % дівчаток у віці від 8 до 12 років не відвідують школу, тимчасом як лише 2 % хлопчиків не відвідують школу. До того часу, коли дівчата досягають раннього підліткового віку, кількість дівчат, що відвідують школу, на 20 % нижче, ніж кількість хлопчиків, які відвідують школу. Це означає, що тільки 77 жінок зі 100 осіб були зараховані до школи, що нижче, ніж у багатьох країнах [53].

Отже, необхідно наголосити, що диспропорції та гендерний дисбаланс у ставленні до жінок є характерними особливостями суспільства Туреччини: 1) жінки заробляють всього 77 центів на кожен долар, який чоловіки отримують за ту ж роботу; 2) 35 відсотків жінок зазнали фізичного та/або сексуального насильства; 3) жінки становлять лише 13 відсотків власників сільськогосподарських земель; 4) дві третини країни досягли гендерної рівності в галузі початкової освіти [76].

У Туреччині діє політика обмеження та несприйняття курдів. Самі курди по-іншому ставляться до гендерної проблематики, визнаючи необхідність представництва жінок у суспільно-політичному житті. У Східній Туреччині курдський жіночий рух з 2015 р. об'єднаний під парасолькою Конгресу вільних жінок (Kongreya Jinên Azad, KJA). Попередниці KJA – Демократичний рух вільних жінок (DÖKH), організації родин

загиблих та зниклих, як-от Saturday Mothers, Peace Mothers. Незважаючи на всі процеси емансипації, що відбуваються в курдському суспільстві під впливом ідеї курдського визвольного руху, тут ще багато консервативних сімей. Хоча на сході Туреччини рівень домашнього насильства не зростає. Активізується тільки насильство держави. У Західній Туреччині, за даними КІА, навпаки, зростає домашнє насилля. Найпомітнішим політичним рішенням є те, що кожна організація повинна мати двох співголів – чоловіка й жінку. Серед очільників курдських політичних партій (регіональної Партії демократичних регіонів DBP чи загальнонаціональної прокурдської Партії демократії народів HDP, яка, до речі, містить у собі й ЛГБТ-рух), мерів міст керівництво поділяють чоловік та жінка. КІА досягла того, щоб норма про співголювання була закріплена в турецькому законодавстві. Щоправда, там не зазначено, що це повинні бути представники двох статей, але курдський рух має на увазі саме таку систему [8].

Отже, гендерні питання в Туреччині обговорюються в традиційно патріархальному дискурсі, хоча частина турецького суспільства готова до вирішення нагальних питань стосовно гендерної дискримінації. Протягом останніх десятиліть Туреччина з парламентської республіки поступово перетворилась на президентську, прослідковуються патріархальні погляди у політиці гендерного питання та відхід від світових гендерних стандартів. Однак такі тенденції еkleктично поєднані з відносною емансипацією жінок, доступністю до середньої та вищої школи, яка дуже розвинулась протягом останніх десятиліть і, зокрема, становлення більш світського характеру соціальних відносин та поступового толерування гендерної проблематики.

В єдиній ісламській країні субрегіону Південний Кавказ – *Азербайджані* (країні, що знаходиться на перетині Південно – Східної Європи та Західної Азії) – загалом закладено основи законодавчого підґрунтя політики гендерної рівності та її реалізації. Конституція Азербайджанської Республіки гарантує рівність прав для всіх громадян держави, у ст. 25 зазначені положення, відповідно до яких забороняється дискримінація, проголошується рівність усіх перед законом і судом. Чоловіки і жінки мають рівні права і свободи [27]. 10 жовтня 2006 р. ухвалено закон «Про забезпечення гендерної рівності» (зі змінами від 21.12.2010 р.). Метою цього закону, згідно зі ст. 1, є забезпечення гендерної рівності шляхом усунення всіх форм дискримінації за статевою належністю, створення для чоловіків та жінок рівних можливостей у політичній, економічній, соціальній, культурній та інших сферах суспільного життя [4]. Закон «Про забезпечення гендерної (чоловіків і жінок) рівності Азербайджанської Республіки» від 10 жовтня 2006 р. визначає різний пенсійний і шлюбний вік для чоловіків і жінок, обмеження права чоловіка вимагати розірвання шлюбу; створення різних умов у виправних установах для чоловіків і жінок та здійснення спеціальних заходів щодо забезпечення гендерної рівності [28].

Сьогодні в Азербайджані жінки-активістки старанно працюють над зміною поглядів суспільства щодо гендерного питання, збільшення представництва жінок, їх безпеки. Діяльність здійснюється через неурядові правозахисні організації (НПО), які отримали назву «урядовий третій сектор», і знаходить вияв у таких кроках: «благодійна» політика, яка збільшує доступ до освіти, охорони здоров'я та представництва жінок; доступ до політичного поля, з якого суспільні забобони зазвичай виключають жінок та їх можливість впливати на політику, опосередковано перебуваючи в політичному процесу, який ще не готовий їх прийняти. До прикладу, діяльність спілки «Тәмиз Дүня» («Чистий світ») засвідчує, що незважаючи на гендерні проблеми, є багато позитивних зрушень: жінок почали призначати на керуючі посади, жінки більш активно беруть участь у всіх сферах суспільства [32]. Загалом у країні збільшується чисельність жінок лікарів та вчителів, але жінки ще не досягли такого ж рівня становища в суспільстві, як чоловіки. Також намагаються вирішити питання щодо фемініциду (убивство жінки за статтю, тобто за те, що вона жінка) на всіх рівнях [23].

У глобальному масштабі досягнуто певного прогресу щодо прав жінок. В Азербайджані 11 % жінок віком 20–24 роки перебували у шлюбі чи союзі до 18 років. Народжуваність серед підлітків становить 48,1 на 1000 жінок віком 15–19 років станом на 2019 рік порівняно з 43,5 на 1000 у 2018 році. Однак в Азербайджані ще потрібно зробити роботу з досягнення гендерної рівності. Станом на лютий 2021 року жінки мали лише 18,2 % місць у парламенті. У 2018 році 5,2 % жінок віком 15–49 років повідомили, що зазнавали фізичного та/або сексуального насильства з боку нинішнього або колишнього інтимного партнера протягом попередніх 12 місяців. Крім того, жінки та дівчатка у віці 15+ витрачають 25,4 % свого часу на неоплачуваний догляд та домашню

роботу порівняно з 8,9 % чоловіків. Більше того, жінки репродуктивного віку (15–49 років) часто стикаються з бар'єрами щодо свого сексуального та репродуктивного здоров'я та прав [50]. Загалом, на нашу думку, [22, с. 213], країна була найбільш розвинена в гендерних правах досліджуваного регіону, найбільш світською, але на сьогодні вона суттєво відстає від країн світу, що мають високі показники гендерного індексу. Усе ж в азербайджанському суспільстві гендерні проблеми обговорюються в традиційно патріархальному дискурсі. Жінка розуміється, насамперед, як берегиня та носій національних традицій, тому її основні заняття, на думку влади, це здебільшого сім'я та діти. Незважаючи на розвиненість держави в гендерних питаннях, ситуація в країні змінюється дуже повільно, і це пов'язано з тим, що сама жінка погоджується з цим.

Азербайджан знаходиться в активному стані змін щодо гендерної нерівності. На думку експертів, радикально ліквідувати цю проблему можна лише завдяки освіті в школах та сім'ях, повному залученні ЗМІ та координації роботи усіх гілок влади. Незважаючи на проблемні ділянки, загалом для гендерної політики Азербайджану характерними є позитивні тенденції щодо встановлення гендерної паритетності в суспільстві.

Гендерне питання в мусульманських країнах сприймається неоднозначно, часто законодавчі ініціативи є декларативними, а от в соціумі продовжують розподілятися ролі між чоловіками та жінками згідно з традиційними уявленнями, які сповідують роль чоловіка як головного. На нашу думку, слушно зауважує Е. Скиба, стверджуючи, що бачення гендерної ідентичності як живого процесу, що постійно піддається впливу соціально-культурного дискурсу та сам впливає на зміни цього дискурсу було досягнуто завдяки використанню як суто філософських, так і загально-наукових методів та підходів [...], гендерні відносини одночасно впливають серед інших на формування загального стану суспільства та діють як соціально сконструйовані конструкти, віддзеркалюючи соціально-культурний дискурс суспільства [16, с. 137]. І хоча авторка розглядає гендерну проблематику в теоретичному аспекті, однак обґрунтування дуже важкого впровадження гендерно паритетних норм з огляду на звичаєві та традиційні погляди є найбільш притаманним мусульманським країнам.

Висновки. Отже, на нашу думку, в країнах ісламу азійського регіону гендерне питання частково сприймається як фемінізм, частково має латентний характер, позаяк гендерні ініціативи можуть декларуватися на законодавчому рівні, але не мати практичного втілення або не знаходити підтримки в соціумі. З іншого боку, значний вплив на такий перебіг подій спричиняють культурні традиції та релігійні канони. Для запровадження гендерної рівності в країнах ісламу азійського регіону вирішального значення набуває проектування концепту «гендеру» у трудових відносинах, розвитку рівності в освітній, економічній та політичній сферах, формуванню превентивних дій щодо насильства в сім'ях. Упровадження гендерних ініціатив не означає зміну моделей сімейних та трудових відносин в країнах досліджуваного регіону, однак закріплення відповідних норм щодо рівності статей стане запобіжником гендерного дисбалансу та поступово вплине на вирішення суспільних проблем, пов'язаних з гендерною тематикою.

Також вважаємо, що гендерне питання в ісламських країнах навряд чи матиме характер європейських чи американських гендерних ініціатив і вже сформованої гендерної культури. Традиціоналістські погляди та культура і звичаї країн ісламу є сталим підґрунтям суспільного життя і важко піддаються змінам, більше того, саме суспільство не завжди прагне цього. Водночас у світських ісламських країнах гендерне питання набуває розвитку, і за індексом гендерної нерівності такі країни впевнено посідають місця у середині шкали зі 189 країн. Жінки поступово заявляють про себе в освітній, економічній і, трохи менше, політичній сферах, при цьому зберігаючи традиційний уклад у сім'ях. Це дає поштовх для подальшого інтенсивного розвитку гендерної політики в більш консервативних ісламських державах, пом'якшенню гендерного дисбалансу, виробленню нових підходів у вирішенні гендерних проблем.

Реалізація гендерної рівності в ісламських країнах можлива та набуває актуальності в азійському регіоні. Більш за все позитивні тенденції можуть бути саме у сфері праці, освіти та приватного життя. Однак, як доводить світовий досвід, необхідно формувати державну політику щодо подолання будь-яких проявів гендерної дискримінації. Значну роль також відіграватиме інформаційно-освітня діяльність для формування концепту гендеру з урахуванням традиційної культури країн ісламу азійського регіону з одночасною «вестернізацією» та залученням світового досвіду у

вирішенні гендерного питання.

Список використаних джерел

1. Дуднік О. Я., Черніков І. Ф. Туреччина. *Енциклопедія історії України. Інститут історії України*. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Turechchyna>.
2. Жінки Європи та Азії. *ООН*. URL: <https://eca.unwomen.org/ru/where-we-are/turkey>.
3. Заключні зауваження по п'ятому періодичному докладу Кувейту. *ООН*. Закон № 91 2013 р. *ООН*. URL: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhsglff%2FiizrVw%2BcyfdY9GxZ7UPz4tjeLsJxqe5%2F7t%2B6kURxEs8r27MqM6qDcuA2btIDwyEpEg1kwH0CLBtxJbArkY9GmqjTrp3ZRVN5TQIn>.
4. Про забезпечення гендерної (чоловічої та жіночої) рівності : Закон Азербайджанської Республіки від 10 жовтня 2006 року № 150-IIIГ. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---ilo_aids/documents/legaldocument/wcms_127414.pdf.
5. Ігошина Ж. Б. Гендерне питання та процеси глобалізації на арабському сході. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2010. Вип. 94. Част. II. С. 130–137.
6. Історія конституційного розвитку Королівства Саудівська Аравія. URL: https://pidru4niki.com/76540/pravo/istoriya_konstitutsionnogo_razvitiya_korolevstva_saudovskaya_araviya
7. Коломієць В. Незаміжнім жінкам Саудівської Аравії дозволили жити і подорожувати самостійно. *Громадське телебачення*. 16 червня 2021. URL: <https://hromadske.ua/posts/nezamizhnim-zhinkam-saudivskoyi-araviyi-dozvolili-zhiti-i-podorozhuvati-samostijno>.
8. Курдський жіночий рух у Туреччині – виняток із правил. *Повага: кампанія проти сексизму*. URL: <https://rovaha.org.ua/kurdskiy-zhinochuy-ruh-u-turechchun-i-vunyatok-iz-pravul/>.
9. Лубська М. В. Загальні аспекти реформування мусульманського шлюбно-сімейного права у контексті визнання правового статусу особи в державах ісламської традиції. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2010. № 2. С. 126–129.
10. Малиновська Н. Гендерний баланс в забезпеченні виборчого права у мусульманських країнах. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/6796/1/Malynovska-Gendernyi-balans.pdf>
11. Марценюк Т. Гендерні квоти: міжнародний досвід запровадження та українські реалії. *Гендер в деталях*. 11 лютого 2019. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/mizhnarodniy-dosvid-zaprovadzhennya-gendernih-kvot-ta-ukrainski-realii-134924.html>
12. Мацюпа К. Становище жінок у світі. Ісламські країни. URL: <https://rovaha.org.ua/stanovysche-zhinok-u-sviti-islamski-krajiny/>.
13. Подольський Є. Об'єднані Арабські Емірати на передовій розширення прав та можливостей жінок. URL: <https://dip.org.ua/avstraliya/obyednani-arabski-emirati-na-peredovij-rozshirennya-prav-ta-mozhliivostej-zhinok/>.
14. Політичні в мусульманських країнах. URL: <https://50vidsotkiv.org.ua/politikini-v-musulmanskih-krajinah/>.
15. Саудівська Аравія: закони і покарання. URL: <https://uaeu.top/tsikave/saudivska-araviya-zakoni-i-pokarannya.html>.
16. Скиба Е. К. Сексуальне насильство під час збройних конфліктів. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск № 2. «Держава і право України в умовах воєнного стану». С. 133–139.
17. Співак М. В. Жінки-мусульманки в державному секторі: міжнародна практика та гендерні виміри ісламу. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2019. № 4 (66). С. 109–115.
18. Туреччина вийшла з договору про захист жінок від насильства. *Радіо Свобода*. 20 березня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-turkey-istanbul-convention/31161072.html>.
19. Туреччина офіційно вийшла зі Стамбульської конвенції про захист жінок від насильства. *Радіо Свобода*. 01 липня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-turechchyna-zaxyst-zhinok-konvencija-vuxid/31336561.html>.
20. Тисячі людей протестували в Туреччині через рішення президента вийти з договору про захист жінок. *Радіо Свобода*. 21.03.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-turechchyna-protesty/31161978.html>.
21. У ресторанах Саудівської Аравії скасовано окремі входи для чоловіків і жінок. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/629365.html>.
22. Ядловська О. С. Становлення гендерного питання у світовій практиці. *Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади* : монографія / кол. авт.; ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. Київ : «Хай-Тек Прес», 2018. 348 с.
23. Ядловська О. С., Максимов О. М. Правові ініціативи гендерної проблематики в Азербайджані. *The 11th International scientific and practical conference "Actual trends of modern scientific research" (June 6-8, 2021) MDPC Publishing, Munich, Germany*. 2021. P. 466–472.
24. Cinsiyetçi, baskıcı davranışların ve mobbing'in önlenmesine ilişkin bir politika belgesinin uygulanması. URL: <https://www.ihd.org.tr/ihd-cinsiyetci-baskici-davranislarin-ve-mobbingin-onlenmesine-dair-politika-belgesi-hayata-geciyor/>.
25. Community coordinator-Genocide Recovery and response to persecution-training and pilot projects. URL: <https://vacanciesiniraq.com/job/community-coordinator-genocide-recovery-and-persecution-response-learning-and-pilots-grpr-lp-3-positions-qaraqosh-tel-uskof-and-sheikhan-iraq/>.
26. Constitution of the Islamic Republic of Iran. URL: <https://www.refworld.org/docid/>

3ae6b56710.html.

27. Constitution of the Republic of Azerbaijan. URL: <https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC117070/#:~:text=Article%20of%20the%20Constitution,have%20equal%20rights%20and%20freedoms.>

28. Gender bərabərliyinin zəmanətləri haqqında. Azərbaycan Respublikasının qanunu. URL: [https://azertag.az/xeber/GENDER_KISI_VA_QADINLARIN_BARABARLIYININ_TAMINATLARI_HAQQINDA_AZARBAYCAN_RESPUBLIKASININ_QANUNU-362549.](https://azertag.az/xeber/GENDER_KISI_VA_QADINLARIN_BARABARLIYININ_TAMINATLARI_HAQQINDA_AZARBAYCAN_RESPUBLIKASININ_QANUNU-362549)

29. Gender in Iraq. URL: [https://www.usaid.gov/iraq/fact-sheets/gender-iraq.](https://www.usaid.gov/iraq/fact-sheets/gender-iraq)

30. Gender relations in the Islamic Republic of Iran. URL: [https://cultureofiran.com/gender_relations_in_iran_01.html.](https://cultureofiran.com/gender_relations_in_iran_01.html)

31. Goal 5: Gender equality. URL: [https://www.tr.undp.org/content/turkey/en/home/sustainable-development-goals/goal-5-gender-equality.html.](https://www.tr.undp.org/content/turkey/en/home/sustainable-development-goals/goal-5-gender-equality.html)

32. Examining women's rights in Azerbaijan. URL: [https://borgenproject.org/womens-rights-in-azerbaijan/.](https://borgenproject.org/womens-rights-in-azerbaijan/)

33. Iraq: Women in Parliament. URL: [https://www.theglobaleconomy.com/Iraq/Women_in_parliament/.](https://www.theglobaleconomy.com/Iraq/Women_in_parliament/)

34. Iraq's Constitution of 2005. URL: [https://www.constituteproject.org/constitution/Iraq_2005.pdf?lang=en.](https://www.constituteproject.org/constitution/Iraq_2005.pdf?lang=en)

35. Iran: Women in parliament. URL: [https://www.theglobaleconomy.com/Iran/Women_in_parliament/.](https://www.theglobaleconomy.com/Iran/Women_in_parliament/)

36. Istanbul Convention. URL: [https://wiki2.org/en/Istanbul_Convention.](https://wiki2.org/en/Istanbul_Convention)

37. Kuwait's Constitution of 1962, Reinstated in 1992. URL: [https://www.constituteproject.org/constitution/Kuwait_1992.pdf?lang=en.](https://www.constituteproject.org/constitution/Kuwait_1992.pdf?lang=en)

38. Oman's Constitution of 1996 with Amendments through 2011. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Oman_2011.pdf?lang=en

39. Oman: Women in parliament. URL: [https://www.theglobaleconomy.com/Oman/Women_in_parliament/.](https://www.theglobaleconomy.com/Oman/Women_in_parliament/)

40. Relevant USAID-funded programs include: ICRI/Ta'afi, IGPA/Takamul, Shared Future, Top Mountain, and the Durable Communities and Economic Opportunities (DCEO) program. URL: [https://www.usaid.gov/work-usaid/get-grant-or-contract/opportunities-funding.](https://www.usaid.gov/work-usaid/get-grant-or-contract/opportunities-funding)

41. Saudi Arabia's Version Of Parliament Has More Women Than U.S. Congress. URL: [https://www.huffpost.com/entry/saudi-arabias-version-of_b_8812762.](https://www.huffpost.com/entry/saudi-arabias-version-of_b_8812762)

42. Saudi Arabia: Women in Parliament. URL: [https://www.theglobaleconomy.com/Saudi-Arabia/Women_in_parliament/.](https://www.theglobaleconomy.com/Saudi-Arabia/Women_in_parliament/)

43. Secretary General meets new Chief Ombudsman of Turkey. Council of Europe. News. 2013. URL: https://www.coe.int/ru/web/portal/news-2013/-/asset_publisher/TEHtOeUO1Ozc/content/secretary-general-meets-new-chief-ombudsman-of-turkey?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fwww.coe.int%2Fru%2Fweb%2Fportal%2Fnews-2013%2F

44. Turkey condemned for withdrawing from anti-violence Treaty. URL: [https://balkaninsight.com/2021/03/20/turkey-condemned-for-quitting-anti-violence-treaty/.](https://balkaninsight.com/2021/03/20/turkey-condemned-for-quitting-anti-violence-treaty/)

45. Turkey's Constitution of 1982 with Amendments through 2017. URL: [https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2017.pdf?lang=en.](https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2017.pdf?lang=en)

46. Turkey: Women in parliament. URL: [https://www.theglobaleconomy.com/Turkey/Women_in_parliament/.](https://www.theglobaleconomy.com/Turkey/Women_in_parliament/)

47. UAE ranks 18th globally in UNDP Human Development Report 2020 Gender Inequality Index. URL: <https://www.mofaic.gov.ae/en/mediahub/news/2020/12/16/16-12-2020-uae-rank>

48. UAE: Women in Parliament. URL: [https://www.theglobaleconomy.com/United-Arab-Emirates/Women_in_parliament/.](https://www.theglobaleconomy.com/United-Arab-Emirates/Women_in_parliament/)

49. United Arab Emirates's Constitution of 1971 with Amendments through 2004. URL: [https://www.constituteproject.org/constitution/United_Arab_Emirates_2004.pdf.](https://www.constituteproject.org/constitution/United_Arab_Emirates_2004.pdf)

50. Un women. Women count. URL: [https://data.unwomen.org/country/azerbaijan.](https://data.unwomen.org/country/azerbaijan)

51. UAE: average salary. Середня заробітна плата в Об'єднаних Арабських Еміратах. URL: [https://www.postindex.com.de/.](https://www.postindex.com.de/)

52. Women in post-conflict Iraqi Kurdistan. URL: [https://www.opendemocracy.net/en/women-in-post-conflict-iraqi-kurdistan/.](https://www.opendemocracy.net/en/women-in-post-conflict-iraqi-kurdistan/)

53. Women. Gender Roles In Turkey. URL: [https://www.bartleby.com/essay/Gender-Roles-In-Turkey-FCP57YF39F6.](https://www.bartleby.com/essay/Gender-Roles-In-Turkey-FCP57YF39F6)

Надійшла до редакції 02.06.2023

References

1. Dudnyk, O. Ya., Chernikov, I. F. Turechchyna [Turkey]. Entykhlopediia istorii Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. [http://www.history.org.ua/?termin=Turechchyna.](http://www.history.org.ua/?termin=Turechchyna) [in Ukr.].

2. Zhinky Evropy ta Azii [Women of Europe and Asia]. OON. URL: [https://eca.unwomen.org/ru/where-we-are/turkey.](https://eca.unwomen.org/ru/where-we-are/turkey) [in Ukr.]

3. Zakliuchni zauvazhennia po p'iatomu periodychnomu dokladu Kuveitu. Zakon № 91. 2013 [Concluding remarks on the last periodic report of Kuwait. Law 2013].

URL: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqKb7yhsglff%2FiazrVw%2BcyfdY9GxZ7UPz4tjeLsJxq5%2F7t%2B6kURxEs8r27MqM6qDcuA2btIDwyEpEg1k wH0CLBtxJbArkY9GmqjTrp3ZRVN5TQIn>. [in Ukr.].

4. Pro zabezpechennia gendernoi (cholvichoi ta zhinochou rivnosti) [On Ensuring Gender (Male and Female) Equality] : Zakon Azerbadzhanskoi Respubliki vid 10 zhovtnia 2006 roku №150-IIIГ. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---ilo_aids/documents/legaldocument/wcms_127414.pdf. [in Ukr.].

5. Igoshyna, Zh. B. (2010) Genderne pytannia ta protsesy globalizatsii na arabs'komu skhodi [Gender issue and processes of globalization in the Arab East]. *Aktual`ni problem mizhnarodnykh vidnosyn.* Issue 94. Part II, pp. 130–137. [in Ukr.].

6. Istoria konstytutsijnogo korolivstva Saudivska Aravia [History of the constitutional kingdom of Saudi Arabia]. URL: https://pidru4niki.com/76540/pravo/istoriya_konstitutsionnogo_razvitiya_korolevstva_saudovskaya_araviya. [in Ukr.].

7. Kolomiets, V. (2021) Nezhmizhzhim zhinkam Saudivskoi Aravii dozvolily zhyty i podorozhuvaty sfmostijno [Unmarried women in Saudi Arabia were allowed to live and travel independently]. *Gromads'ke teledachennia*. URL: <https://hromadske.ua/posts/nezhamizhzhim-zhinkam-saudivskoyi-aravii-dozvolili-zhyty-i-podorozhuvaty-samostijno>. [in Ukr.].

8. Kurds'kyi zhinchy ruks u Turechchyni – vyniatok z pravyl [The Kurdish women's movement in Turkey is an exception to the rule]. Povaga: kampania proty seksyzmu. URL: <https://povaha.org.ua/kurds'kyi-zhinchy-ruh-u-turechchyni-vyniatok-iz-pravyl/>. [in Ukr.].

9. Lubs'ka, M. V. (2010) Zagalni aspekty reformuvannia musul'mans'kogo shlubno-simeinogo prava u konteksti vyznannia pravovogo statusu osoby v derzhavakh islams'koi tradytsii [General aspects of reforming Muslim marriage and family law in the context of recognition of the legal status of a person in the states of the Islamic tradition.]. *Visnyk Natsional'noho aviatstinoho universytetu. Filosofiia. Kul'tura*, pp. 126–129. [in Ukr.].

10. Malynovska, N. Gendernyi balans v zabezpechenni vyborchoho prava v musul'mans'kykh krainakh [Gender balance in ensuring suffrage in Muslim countries]. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/6796/1/Malynovska-Gendernyi-balans.pdf>. [in Ukr.].

11. Martseniuk T. Genderni kvoty: mizhanordnui dosvid zhaprovadzhennia ta ukrains'ki realii [Gender quotas: international implementation experience and Ukrainian realities.]. *Gender b detaliakh*. 2019. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/mizhnarodny-dosvid-zaprovadzhennya-gendernih-kvot-ta-ukrainski-realii-134924.html>. [in Ukr.].

12. Matsupa, K. Stanovyshche zhink u sviti. Islams'ki krainy [The position of women in the world. Islamic countries.]. URL: <https://povaha.org.ua/stanovyshche-zhink-u-sviti-islamski-krajiny/>. [in Ukr.].

13. Podol's'kyi, Ye. Ob'iednani arabs'ki Emiraty na peredovij rozshyrennia prav ta mozhlyvostej zhink [The United Arab Emirates is at the forefront of women's empowerment]. URL: <https://dip.org.ua/avstraliya/obiednani-arabski-emirati-na-peredovij-rozshyrennia-prav-ta-mozhlyvostej-zhink/>. [in Ukr.].

14. Politykyni v musul'mans'kykh krainakh [Politics in Muslim countries.]. URL: <https://50vidsotkiv.org.ua/politikini-v-musulmanskih-krajinah/>. [in Ukr.].

15. Saudiv'ska Aravia: zakony I pokarannia [Saudi Arabia: laws and punishments]. URL: <https://uaeu.top/tsikave/saudivska-araviya-zakoni-i-pokarannya.html>. [in Ukr.].

16. Skyba, E. K. (2022) Seksual'ne nasyt'stvo pid chas zbroinykh konfliktiv [Sexual violence during armed conflict.]. *Naukovyi visnyk DDUVS. Spetsial'nyi vypusk № 2*, pp. 133–139. [in Ukr.].

17. Spivak, M. V. (2019) Zhinky-musul'manky v derzhavnomu sektori: mizhnarodna praktyka ta genderni vymiry islamu [Muslim Women in the Public Sector: International Practice and the Gender Dimensions of Islam.]. *Derzhava ta rehiony. Seria: Pravo. № 4 (66)*, pp. 109–115. [in Ukr.].

18. Turechchyna vyishla z dohovoru pro zahyst vid nasyt'stva zhink [Turkey withdrew from the treaty on protection against violence against women]. *Radio svoboda*. 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-turkey-istanbul-convension/31161072.html>. [in Ukr.].

19. Turechchyna ofitsijno vyishla zi Stambul's'koi konventsii pro zakhyst zhink vid nasyt'stva [Turkey has officially withdrawn from the Istanbul Convention on the Protection of Women from Violence]. *Radio svoboda*. 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-turechchyna-zaxyst-zhink-konvencija-vyxid/31336561.html>. [in Ukr.].

20. Tysiachi liudej protestuvaly v Turechchyni cherez rishennia prezydenta vyty z dohovoru pro zakhyst zhink [Thousands of people protested in Turkey because of the president's decision to withdraw from the treaty on the protection of women]. *Radio svoboda*. 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-turechchyna-protesty/31161978.html>. [in Ukr.].

21. U restoranakh Saudiv'skoi Aravii skasovano okremi vkhody dlia cholvikov I zhink [Separate entrances for men and women have been abolished in restaurants in Saudi Arabia]. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/629365.html>. [in Ukr.].

22. Yadlovska, O. S. (2018) Stanovlennia hendernoho pytannia u svitovii praktytsi. Osnovy teorii henderu: yurydychni, politolohichni, filosofski, pedahohichni, linhvistychni ta kulturolohichni zasady : [Formation of the gender issue in world practice. Basics of gender theory: legal, political, philosophical, pedagogical, linguistic and cultural foundations] monohrafiia / kol. avt.; red. L. R. Nalyvaiko, I. O. Hrytsai. Kyiv : «Khay-Tek Pres», 348 p. [in Ukr.].

23. Yadlovska, O. S., Maksymov, O. M. (2021) Pravovi initsiatyvy gendernoi problematyky v Azerbajdzhani [Legal initiatives of gender issues in Azerbaijan]. *The 11th International scientific and practical conference "Actual trends of modern scientific research" (June 6–8, 2021)* MDPC Publishing, Munich, Germany, pp. 466–472. [in Ukr.]
24. Cinsiyetçi, baskıcı davranışların ve mobbing'in önlenmesine ilişkin bir politika belgesinin uygulanması. URL: <https://www.ihd.org.tr/ihd-cinsiyetci-baskici-davranislarin-ve-mobbingin-onlenmesine-dair-politika-belgesi-hayata-geciyor/>.
25. Community coordinator-Genocide Recovery and response to persecution-training and pilot projects. URL: <https://vacanciesiniraq.com/job/community-coordinator-genocide-recovery-and-persecution-response-learning-and-pilots-grpr-lp-3-positions-qaraqosh-tel-uskof-and-sheikhan-iraq/>.
26. Constitution of the Islamic Republic of Iran. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b56710.html>
27. Constitution of the Republic of Azerbaijan. URL: <https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC117070/#:~:text=Article%2025%20of%20the%20Constitution,have%20equal%20rights%20and%20freedoms>.
28. Gender bərabərliyinin zəmanətləri haqqında. Azərbaycan Respublikasının qanunu. URL: https://azertag.az/xeber/GENDER_KISI_VA_QADINLARIN_BARABARLIYININ_TAMINATLARI_HAQQINDA_AZARBAJCAN_RESPUBLIKASININ_QANUNU-362549.
29. Gender in Iraq. URL: <https://www.usaid.gov/iraq/fact-sheets/gender-iraq>.
30. Gender relations in the Islamic Republic of Iran. URL: https://cultureofiran.com/gender_relations_in_iran_01.html.
31. Goal 5: Gender equality. URL: <https://www.tr.undp.org/content/turkey/en/home/sustainable-development-goals/goal-5-gender-equality.html>.
32. Examining women's rights in Azerbaijan. URL: <https://borgenproject.org/womens-rights-in-azerbaijan/>.
33. Iraq: Women in Parliament. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Iraq/Women_in_parliament/.
34. Iraq's Constitution of 2005. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Iraq_2005.pdf?lang=en
35. Iran: Women in parliament. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Iran/Women_in_parliament/
36. Istanbul Convention. URL: https://wiki2.org/en/Istanbul_Convention.
37. Kuwait's Constitution of 1962, Reinstated in 1992. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Kuwait_1992.pdf?lang=en.
38. Oman's Constitution of 1996 with Amendments through 2011. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Oman_2011.pdf?lang=en.
39. Oman: Women in parliament. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Oman/Women_in_parliament/.
40. Relevant USAID-funded programs include: ICRI/Ta'afi, IGPA/Takamul, Shared Future, Top Mountain, and the Durable Communities and Economic Opportunities (DCEO) program. URL: <https://www.usaid.gov/work-usaid/get-grant-or-contract/opportunities-funding>.
41. Saudi Arabia's Version Of Parliament Has More Women Than U.S. Congress. URL: https://www.huffpost.com/entry/saudi-arabias-version-of_b_8812762.
42. Saudi Arabia: Women in Parliament. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Saudi-Arabia/Women_in_parliament/.
43. Secretary General meets new Chief Ombudsman of Turkey. Council of Europe. News. 2013. URL: https://www.coe.int/ru/web/portal/news-2013/-/asset_publisher/TEHtOeUO1Ozc/content/secretary-general-meets-new-chief-ombudsman-of-turkey?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fwww.coe.int%2Fru%2Fweb%2Fportal%2Fnews-2013%2F
44. Turkey condemned for withdrawing from anti-violence Treaty. URL: <https://balkaninsight.com/2021/03/20/turkey-condemned-for-quitting-anti-violence-treaty/>.
45. Turkey's Constitution of 1982 with Amendments through 2017. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2017.pdf?lang=en.
46. Turkey: Women in parliament. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Turkey/Women_in_parliament/.
47. UAE ranks 18th globally in UNDP Human Development Report 2020 Gender Inequality Index. URL: <https://www.mofaic.gov.ae/en/mediahub/news/2020/12/16/16-12-2020-uae-rank>.
48. UAE: Women in Parliament. URL: https://www.theglobaleconomy.com/United-Arab-Emirates/Women_in_parliament/.
49. United Arab Emirates's Constitution of 1971 with Amendments through 2004. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/United_Arab_Emirates_2004.pdf.
50. Un women. Women count. URL: <https://data.unwomen.org/country/azerbaijan>.
51. UAE: average salary. URL: <https://www.postindex.com.de/>.
52. Women in post-conflict Iraqi Kurdistan. URL: <https://www.opendemocracy.net/en/women-in-post-conflict-iraqi-kurdistan/>.
53. Women. Gender Roles In Turkey. URL: <https://www.bartleby.com/essay/Gender-Roles-In>

ABSTRACT

Olha Yadlovska. Gender policy in West Asian countries: from discrimination to reducing gender imbalance. The article examines trends in the evolution and development of gender policy in the Muslim countries of Western Asia – Iraq, the Islamic Republic of Iran, the Kingdom of Saudi Arabia, Kuwait, the United Arab Emirates, Oman, Turkey, and the Republic of Azerbaijan. The Constitutions of the specified countries were analyzed in view of the articles that protect the issue of equality of rights of women and men, as well as the relevant legislation regarding gender quotas for the representation of women in parliament and government bodies, changes in access to education and jobs, in some countries the legislation enshrines the ability of women to act independently (without the accompaniment of a husband, father, brother) in social and everyday life. It was concluded that legislative initiatives in most countries of the studied region have a declarative nature and are implemented indirectly.

We consider the reasons for such gender imbalance to be inconsistent state policy on the part of the country's leadership, as well as dogmatism and stability of customary law and the peculiarities of cultural and religious traditions, which are based on patriarchal discourse. It was determined that significant positive changes in the provision of women's rights were observed in the field of education, in the activities of non-governmental human rights organizations and in the provision of women's right to work. In view of the above, it has been proven that Azerbaijan and Turkey are recognized as more secular countries in terms of gender equality, other countries of the region have a lower indicator of the gender equality index, but compared to the global indicators, the countries of the entire region have significantly lower indicators of ensuring and implementing gender parity.

In general, female and male leadership, issues of gender equality and stereotyping in the countries of West Asia depend on cultural and religious characteristics and have a serious impact on the norms of social relations, as well as on the position of women in the structure of public life. Over the past decade, a number of countries in the West Asian region have taken practical steps to ensure the equality of women and men.

Keywords: *gender, gender parity, gender inequality, gender legislation, gender policy, West Asian countries, Muslims.*

УДК 342.734

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-151-155

Ігор НАЛИВАЙКО[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ ТА ГАРАНТІЙ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД

Актуальність ролі держави у забезпеченні соціальних стандартів та гарантій стає все більш очевидною в контексті сучасних наукових та політичних дискусій. Ця наукова стаття, спрямована на детальне дослідження цієї ролі, намагається відповісти на декілька ключових питань через вивчення теоретико-правових аспектів та світового досвіду.

У першій частині розглядається теоретичне розуміння ролі держави у забезпеченні соціальних стандартів і гарантій, яке базується на відповідних теоріях та концепціях. Потім ми втілюємо теорію в реальність, аналізуючи правові аспекти цього питання, включно із законами, які регулюють державні гарантії та соціальні стандарти. Подальша частина роботи присвячена аналізу світового досвіду з метою вивчення практичних способів забезпечення соціальних стандартів та гарантій різними державами. Ми вирішуємо цей виклик, аналізуючи фінансові та структурні наслідки ролі держави у встановленні та виконанні соціальних стандартів. У заключній частині статті розглядаються міжнародні стандарти у сфері соціальних гарантій та роль міжнародних організацій у встановленні та контролі за виконанням цих стандартів. Ми також зупиняємося на особливостях імплементації міжнародних стандартів на національному рівні.

Ця стаття надає новий вимір для глибокого розуміння критичної ролі держави в забезпеченні соціальних стандартів та гарантій, намагаючись об'єднати теоретичні, правові та практичні аспекти цього питання. Наше дослідження ставить на меті стати важливим внеском у наукові дебати та допомогти у формуванні державної політики у сфері соціальних стандартів та гарантій.

Ключові слова: соціальні гарантії, соціальні стандарти, держава, вплив, теоретико-правовий аналіз, ЄС, США.

Постановка проблеми. З огляду на важкі соціально-економічні умови, з якими Україна зіткнулася протягом останніх років, стає очевидною неспроможність уряду ефективно виконувати свої соціальні обов'язки. Незважаючи на посилені зусилля з боку уряду щодо підвищення рівня зайнятості, доходів, а також рівного доступу до соціальних та економічних ресурсів по всій країні, проблема бідності не втратила своєї гостроти. Масове безробіття та відсутність стабільності у зайнятості ведуть до поширення низького рівня життя серед значної частини населення.

Уряд зосередив значні ресурси на стабілізацію соціально-економічної ситуації, зокрема через реалізацію національних програм соціального захисту сімей з обмеженими економічними можливостями. Однак у контексті глобального порівняння виникають сумніви щодо якості та рівня державних соціальних стандартів і гарантій, а також ефективності реалізованої соціальної політики. Це засвідчує об'єктивну потребу в адаптації до європейських стандартів та відповідної модернізації системи соціальних стандартів та гарантій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Незліченні дослідження та публікації, присвячені проблемам соціального захисту та реформам в Україні, зазнали значного впливу від вчених, як-от: Н. Абакумова, І. Андрієнко, В. Базилевич, С. Бобровник, Н. Болотіна, Н. Борецька, Є. Лібанова, Г. Лопушняк, М. Лукашевич, Г. Назарова, І. Рудкевич, І. Сирота, Л. Семів, Т. Семигіна, М. Сокол, І. Хомич, П. Шевчук, І. Ярошенко тощо. Цими вченими освітлено великий спектр теоретико-методологічних проблем. Однак, незважаючи на це, загальна проблематика соціальних стандартів і гарантій в нашому суспільстві вимагає подальшого

© І. Наливайко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1532-2996>

k_zpd@dduvs.in.ua

глибокого та системного аналізу.

Метою статті є аналіз ролі держави в дотриманні соціальних стандартів і забезпеченні гарантій, які слугують основою для визначення рівня соціального захисту держави, необхідного для ефективного здійснення заходів соціального захисту населення України.

Виклад основного матеріалу. Згідно з цими теоріями, держава є головною організаційною силою, яка визначає структуру соціальних стандартів та гарантій у суспільстві. Процес формування, здійснення та регулювання соціальних стандартів та гарантій вимагає систематичного та ефективного державного втручання [4].

Зважаючи на правову теорію, держава має пряму обов'язковість створювати та впроваджувати нормативно-правові акти, які визначають та захищають соціальні стандарти та гарантії громадян [5]. Вона також має відповідальність за моніторинг та впровадження цих норм та гарантій на практиці, включно з використанням судових механізмів для вирішення спорів і забезпечення дотримання цих стандартів [6]. Соціальна теорія та теорія інституційних змін наголошують на ролі держави у формуванні та регулюванні соціальних відносин. Це містить організацію і регулювання виробничих відносин, розподілу та обміну, а також рівність участі в соціальному житті [7].

Зрештою, в контексті теорій соціального порядку, держава відіграє важливу роль у формуванні та підтримці соціальної стабільності, що становить створення умов для взаємодії та взаємозв'язку між різними секторами суспільства, забезпечення загальних стандартів для громадянського життя, забезпечення збереження та захисту цих стандартів [8].

Отже, роль держави в забезпеченні соціальних стандартів та гарантій може бути підсумовано так: держава визначає структуру та контекст соціальних стандартів та гарантій; вона відповідає за їхнє встановлення, захист та впровадження на практиці; вона регулює соціальні відносини та відносини виробництва; і вона відповідає за створення умов стабільності та соціальної взаємодії [9].

Тож Конституція країни є основоположним документом, що визначає принципи та норми, які регулюють роль держави у забезпеченні соціальних стандартів [14]. Вона забезпечує фундаментальні права та свободи громадян, включаючи право на гідне життя, доступ до освіти, охорону здоров'я та соціальний захист [10].

Юридичні інструменти, які допомагають у виконанні положень Конституції, містять закони, нормативні акти, судові рішення, а також політики та програми, розроблені державними органами. Ці інструменти допомагають у встановленні, регулюванні та впровадженні соціальних стандартів, визначених у Конституції. Окрім внутрішніх юридичних механізмів, міжнародні норми та стандарти також відіграють важливу роль в забезпеченні соціальних стандартів. Це можуть бути міжнародні конвенції, договори та декларації, які визначають загальноприйняті стандарти та норми щодо прав людини, соціальних прав тощо [15]. Останнє, але не менш важливе, держава несе відповідальність за гарантування не лише соціальних стандартів, але й політичної автономії та свободи своїх громадян. Це означає, що держава повинна забезпечити не лише мінімальний рівень життя для своїх громадян, але й гарантувати їх право на участь в політичному житті країни [16].

Отже, роль держави в забезпеченні соціальних стандартів дуже велика і складна. Вона містить у собі не лише регулювання та захист соціальних прав, але й забезпечення умов для розвитку громадянського суспільства та політичної участі громадян [17]. Дійсно, держава має зобов'язання дотримуватися та гарантувати соціальні стандарти в межах правового контексту. Це не тільки містить захист прав своїх громадян, але і дотримання міжнародних зобов'язань, що стосуються надання іноземцям доступу до судової системи, а також забезпечення виконання правосуддя відповідно до міжнародно визнаних стандартів справедливості та належної процедури [18]. Важливо визнати, що громадянські та політичні права є основою для забезпечення доступу до соціальних прав. Без гарантії цих основних прав, як наприклад, право на свободу слова, свободу зібрань або право на справедливий суд, соціальні права можуть бути поставлені під загрозу [19].

Щодо нормативних теорій, вони надають цінне теоретичне осмислення, яке може допомогти у формуванні ефективних політик та стратегій для забезпечення соціальних стандартів. Теоретики, такі як Хабермас, Фуко і Ролз, пропонують концепції, які наголошують на важливості норм та цінностей, які можуть бути відповідні для всіх членів суспільства. Ці теорії можуть стати підґрунтям для розробки політик, які враховують

потреби різних соціальних груп та створюють умови для індивідуальної свободи вибору [4].

Тому роль держави в забезпеченні соціальних стандартів в правовому контексті містить у собі не тільки захист та гарантію прав, але й активне втілення та виконання цих прав, з урахуванням відповідних теорій та практик.

Роль держави у встановленні і підтримці соціальних стандартів та гарантій є критичною і може виявлятися у різних формах, включно зі встановленням справедливої та мінімальної заробітної плати, забезпеченням достатнього рівня життя для всіх громадян. Проте методи забезпечення цих стандартів можуть відрізнятися залежно від культурних, економічних та політичних особливостей країни [2].

Наприклад, в Європі використовують три основні методи для визначення мінімальної заробітної плати: врахування мінімальних потреб працівника, встановлення суми, що в 2–2,5 рази перевищує прожитковий мінімум або використання порівняльного показника мінімальної та середньої заробітної плати. Це важливо, оскільки індивідуальний дохід має значний вплив на загальний дохід населення, а також на рівень попиту на товари, послуги, працю і, відповідно, на економіку країни загалом [2].

Держава гарантує, що всі громадяни мають право на справедливу оплату праці. Це важливе право та соціальна вимога, особливо у контексті ринкової економіки [2]. Важливо вивчити досвід реформ в інших країнах з метою вдосконалення місцевого законодавства і політик [28].

Право на соціальні стандарти і гарантії важливо, і це підтверджується законодавством багатьох західних країн, особливо у сфері регулювання праці. Міжнародний досвід в нагляду та контролі за дотриманням трудового законодавства також має бути взято до уваги [28]. Вивчення та адаптація світового досвіду забезпечення соціальних стандартів і гарантій є критичною для успішного впровадження та підтримки соціальних стандартів [28].

З огляду на різноманітність міжнародних досліджень та підходів, зрозуміння того, як різні країни підходять до соціальних гарантій, може допомогти у формулюванні ефективних політик. Наприклад, в Європі основний акцент робиться на соціальній солідарності, демократії, соціальних правах, справедливості та громадянстві, гарантуючи соціальну безпеку як основне право. Чилі та інші країни також слідують цьому підходу, який відрізняється від того, що застосовується в Північній Америці. Вивчення та впровадження цих методів може поліпшити національне законодавство та політику у сфері соціальних гарантій [20].

Щоб Україна поліпшила соціальні стандарти та гарантії, потрібні законодавчі корективи. Вони вимагають усунення колізій між чинними нормативно-правовими актами, враховуючи міжнародну практику, та адаптації їх до правової системи України. Така дія дозволить створити правову основу для підвищення соціальних стандартів та гарантій в країні. Громадськість має довіряти пропонованим змінам, щоб забезпечити їх успішне впровадження. Крім того, держава повинна визнавати економічні наслідки своїх гарантій, які слугують інструментом підтримки організацій, що сприяють економічному зростанню та досягають стратегічних цілей. Під час аналізу ролі державних гарантій у забезпеченні соціальних стандартів важливо використовувати різні методології, включно з порівняльно-правовим та історико-правовим підходами. Це допоможе зрозуміти специфіку правової системи України та роль держави у дотриманні соціальних стандартів [21].

Держава є невід'ємною складовою сучасного світу, і саме вона повинна підтримувати соціальні норми та гарантії як у фінансовому, так і в структурному плані. Це досягається шляхом сприяння сталому розвитку та модернізації соціальної держави. Щоб захистити громадянські та політичні права своїх громадян, держава повинна чуйно реагувати на потреби суспільства. Це вимагає наявності широкого спектра послуг та ресурсів для громадян, а також встановлення норм, що гарантують індивідуальну свободу вибору та можливість оцінювати дії держави. Ці норми формуються через нормативні теорії критичних теоретиків, таких як Хабермас [4]. Через цю структуру соціальні стандарти та гарантії інтегруються в структуру держави та повністю реалізуються її громадянами. Це гарантує, що держава може ефективно задовольняти потреби своїх громадян і забезпечувати їм відчуття безпеки та стабільності. Отже, очевидно, що уряд несе відповідальність за дотримання соціальних стандартів і фінансових гарантій, підтримуючи сталий розвиток та модернізацію соціальної держави, як вказано в джерелі

[23].

Було розроблено багато теорій щодо ролі держави у дотриманні соціальних стандартів. Це пов'язано з тим, що громадянські та політичні права відкривають доступ до різних соціальних прав, таких як справедлива зарплата, мінімальна зарплата, достатній рівень життя [24]. Тому необхідно вивчити успішні стратегії інших країн під час реорганізації законодавства в окремій країні. Нормативна теорія, що обговорюється критичними теоретиками, яскраво ілюструє, як держава може практично забезпечити соціальні стандарти та гарантії.

Висновки. Держава є невід'ємною частиною сучасного світу і зобов'язана забезпечувати соціальні стандарти та гарантії, як фінансово, так і структурно. Це також вимагає встановлення набору принципів, які забезпечують індивідуальну свободу вибору та здатність оцінювати дії держави. Ці принципи повинні бути прозорими та зрозумілими для громадян, щоб вони могли адекватно відгукнутися на дії держави і у свою чергу мати змогу активно впливати на політику та процеси в країні.

Виклики у поліпшенні соціальних стандартів та гарантій в Україні є складними, але виконуємими завданнями. Необхідно зробити законодавчі корективи, що вимагають усунення колізій між чинними нормативно-правовими актами і адаптації їх до правової системи країни. Це дозволить створити солідну правову базу для підвищення соціальних стандартів і гарантій.

Важливо, щоб громадськість мала довіру до запропонованих змін для їх успішної реалізації. Держава повинна визнавати економічні наслідки своїх гарантій, які служать інструментом підтримки організацій, що сприяють економічному зростанню та досягають стратегічних цілей.

У контексті глобалізації та сучасних викликів, держава відіграє ключову роль у забезпеченні соціальних стандартів та гарантій. Це досягається шляхом сприяння сталому розвитку та модернізації соціальної держави, захисту громадянських та політичних прав своїх громадян, і відповідного реагування на потреби суспільства.

У кінцевому підсумку, уряд має відповідальність за забезпечення соціальних стандартів і фінансових гарантій, виконуючи свою роль як головний регулятор і гарант соціальної держави. Такий підхід дозволить створити в Україні справедливіше суспільство, забезпечити достатній рівень життя для всіх громадян.

Список використаних джерел

1. Sanginova L., Tkhamadokova I. (n.d.). URL: amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/41.
2. Chanysheva G., Krasnov Y., Tarasenko V. Minimum wage in the system of state social guarantees: International comparative-legal experience. (n.d.). URL: amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2286.
3. Lytvyn N., Berlach A., Kovalko N. Legal regulation of the state financial guarantees of medical services for the population: domestic and international experience. (n.d.). URL: www.emerald.com.
4. Habermas J. Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy. (n.d.). URL: books.google.com.
5. Reed D. Stakeholder management theory: A critical theory perspective. (n.d.). URL: www.cambridge.org.
6. Teubne, G. Substantive and reflexive elements in modern law. (n.d.). URL: heinonline.org.
7. Knight J. Institutions and social conflict. (n.d.). URL: books.google.com
8. Kelsen H. General theory of law and state. (n.d.). URL: books.google.com
9. Slaughter A. International law in a world of liberal states. (n.d.). URL: academic.oup.com/ejil/article-abstract/6/3/503/359130.
10. Robeyns I. The capability approach: a theoretical survey. (n.d.). URL: www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/146498805200034266.
11. Doyal L., Gough I. A theory of human needs. (n.d.). URL: journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/026101838400401002
12. Immergut E. The theoretical core of the new institutionalism. (n.d.). URL: journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0032329298026001002.
13. Trubek D. Toward a social theory of law: an essay on the study of law and development. (n.d.). URL: www.jstor.org/stable/795251.
14. Nalyvaiko L. State System Guarantees: Theoretical and Legal Characteristics. (n.d.). URL: scholar.archive.org.
15. Meyer T., Hinchman L. The theory of social democracy. (n.d.). URL: books.google.com.
16. Ullmann-Margalit, E. The emergence of norms. (n.d.). URL: books.google.com.
17. McGonigle Leyh B. A new frame? Transforming policing through guarantees of non-repetition.

(n.d.). URL: academic.oup.com/policing/article-abstract/15/1/362/5868586.

18. Scott C., Macklem P. Constitutional Ropes of Sand or Justiciable Guarantees Social Rights in a New South African Constitution. (n.d.). URL: heinonline.org.

19. Offe, C. Capitalism by democratic design? Democratic theory facing the triple transition in Central and Eastern Europe. (n.d.). URL: link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-642-52404-2_2.

20. Francioni F. Access to Justice, Denial of Justice and International Investment Law | European Journal of International Law Oxford Academic. (n.d.). URL: academic.oup.com/ejil/article-abstract/20/3/729/402477.

21. Berg L. The establishment of legal rules as an element of the system of legal influence: an instrumental approach. (n.d.). URL: cyberleninka.ru.

22. Khamzin A., Khamzina Z., Oryntayev Z. Constitutional Law Fundamentals of the State Administration of the Social Sphere in the Republic of Kazakhstan. (n.d.). URL: eric.ed.gov/?id=EJ1115571.

23. Bidaishiyeva A., Nadirova K. Improving quality of legal regulation for social rights of family and child within new social course in the Republic of Kazakhstan. (n.d.). URL: search.proquest.com.

24. Mullerson R. Human rights and the individual as subject of international law: a Soviet view. (n.d.). URL: heinonline.org 25. Nugmanovna M. The place and significance of social and legal control in the legal socialization of the individual in civil society. (n.d.). URL: www.indianjournals.com.

25. Cotterrell R. What is transnational law?. (n.d.). URL: www.cambridge.org.

26. Fudge J. The new discourse of labor rights: From social to fundamental rights. (n.d.). URL: heinonline.org.

27. Kuttygalieva A., Buribayev Y., Khamzina Z. Ensuring social guarantees and human rights for the implementation of the labour legislation of the Republic of Kazakhstan. (n.d.). URL: www.torrossa.com/it/resources/an/4698865.

Надійшла до редакції 31.05.2023

ABSTRACT

Ihor Nalyvaiko. Role of the state in ensuring social standards and guarantees: theoretical and legal aspects and world experience. The relevance of the state's role in ensuring social standards and guarantees is becoming increasingly obvious in the context of modern scientific and political discussions. This scientific article, aimed at a detailed study of this role, attempts to answer several key questions by studying theoretical and legal aspects and world experience.

The first part deals with the theoretical understanding of the state's role in ensuring social standards and guarantees based on relevant theories and concepts. Then, we turn the theory into reality by analyzing the legal aspects of the issue, including laws that regulate state guarantees and social standards.

The further part of the work is devoted to analysing world experience to study practical ways of ensuring social standards and guarantees by various states. We address this challenge by analyzing the financial and structural implications of the state's role in setting and enforcing social standards.

The final part of the article examines international standards in social guarantees and the role of international organizations in establishing and monitoring the implementation of these standards. We also dwell on the peculiarities of implementing international standards at the national level.

This article provides a new dimension for a deep understanding of the critical role of the state in ensuring social standards and guarantees, trying to integrate the theoretical, legal and practical aspects of this issue. Our research aims to be an important contribution to the scientific debate and to help in the formation of public policy in the field of social standards and guarantees.

Keywords: *social guarantees, social standards, state, influence, theoretical and legal analysis, EU, USA.*

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 349.2(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-156-164

Лілія ЗОЛОТУХІНА[©]

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУМІСНИЦТВА

Здійснено аналіз останніх змін позитивно-правового регулювання сумісництва в трудовому праві України. Позитивно оцінено надання легального визначення сумісництва на рівні закону. Запропоновано удосконалений варіант такого визначення. Також позитивно оцінено скасування низки заборон та обмежень щодо сумісництва (зокрема, заборони сумісництва для деяких категорій працівників; обмеження робочого часу при роботі за сумісництвом), а також скасування дискримінаційної підстави звільнення сумісників. Запропоновано розглянути питання відновлення у чинному трудовому законодавстві окремих скасованих норм, що синхронізували відносини стосовно щорічних відпусток при роботі за сумісництвом, а також виводили за межі регулювання інститутом сумісництва деякі види додаткової роботи.

Ключові слова: сумісництво, заборона, обмеження, звільнення, робочий час, щорічна відпустка, оплата праці.

Постановка проблеми. Трудові правовідносини роботи за сумісництвом вже тривалий час є доволі поширеними у практиці трудових відносин в Україні. В окремих сферах суспільної праці роботу за сумісництвом навіть можна вважати типовою формою реалізації людиною права на працю. Відповідно залишаються актуальними питання повноти, якості, ефективності правового регулювання сумісництва, а також потенційних ризиків для нормального існування та розвитку таких відносин у випадках неповноти, недосконалості або неефективності відповідного правового регулювання.

Традиційно системна сукупність правових норм, що регулюють відносини сумісництва і які можна кваліфікувати як трудо-правовий інститут сумісництва, не відрізнялася достатнім ступенем систематизації, інституціоналізації, а також вичерпності. Однак доповнений і збагачений тривалим досвідом та практикою реалізації відповідних правових норм як безпосередньо суб'єктами трудових правовідносин, так і судами у випадку виникнення спорів, трудо-правовий інститут сумісництва все ж достатньо задовільно виконував свої функції.

Донедавна норми трудо-правового інституту сумісництва були об'єктивовані у низці джерел у такий спосіб.

Кодекс законів про працю України [8] (далі – КЗпП України) передбачав (і передбачає зараз) право на сумісництво у ч. 2 ст. 21, відповідно до якої «працівник має право реалізувати свої здібності до продуктивної і творчої праці шляхом укладення трудового договору на одному або одночасно на декількох підприємствах, в установах, організаціях, якщо інше не передбачено законодавством, колективним договором або угодою сторін».

© Л. Золотухіна, 2023

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4453-3576>

la.zolotukhina@gmail.com

Також КЗпП України у ст. 102-1 та Закон України «Про оплату праці» [20] у ст. 19 містили аналогічні норми про те, що: (1) працівники, які працюють за сумісництвом, одержують заробітну плату за фактично виконану роботу (ч. 1); (2) умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств визначаються Кабінетом Міністрів України (ч. 2).

Закон України «Про відпустки» [14] передбачав (і передбачає зараз) надання щорічних відпусток повної тривалості до настання шестимісячного терміну безперервної роботи у перший рік роботи сумісникам одночасно з відпусткою за основним місцем роботи (п. 6 ч. 7 ст. 10); обов'язкове надання за бажанням працівника відпустки без збереження заробітної плати сумісникам на термін до закінчення відпустки за основним місцем роботи (п. 14 ч. 1 ст. 25).

Основний же масив норм трудо-правового інституту сумісництва містився у постанові Кабінету Міністрів України № 245 від 03.04.1993 «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій» [21] (далі – Постанова № 245) та прийнятому на її підставі Положенні про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій [18] (далі – Положення № 43).

Незважаючи на назви та буквальний зміст правових норм постанови № 245 та положення № 43, їхня дія поширювалася і на працівників комунальних підприємств, установ і організацій, як це свого часу було обґрунтовано та роз'яснено у листі Міністерства праці та соціальної політики України № 294/13/116-10 від 16.09.2010 «Про сумісництво посадових осіб державних і комунальних установ та соціальні гарантії інвалідів» [23]. Учасники трудових відносин за участі роботодавців приватної форми власності також часто враховували норми Постанови № 245 та Положення № 43 як засоби усунення прогалин у правовому регулюванні сумісництва та фактично як звичаєві норми. Хоча суди правильно не допускали застосування цих норм до працівників роботодавців приватної форми власності, якщо таке застосування погіршувало їхнє становище.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» № 2352-IX від 01.07.2022 [15] (далі – Закон № 2352-IX) внесено зміни до ст. 102-1 КЗпП України, котра у змінній редакції надає легальне визначення сумісництва як «виконання працівником, крім основної, іншої оплачуваної роботи на умовах трудового договору у вільний від основної роботи час на тому самому або іншому підприємстві, в установі, організації або у роботодавця – фізичної особи» (ч. 1) та встановлює правило щодо оплати праці: «працівники, які працюють за сумісництвом, одержують заробітну плату за фактично виконану роботу» (ч. 2). Аналогічні зміни внесено до ст. 19 Закону України «Про оплату праці».

Тобто фактично Закон № 2352-IX усунув можливість регулювання відносин сумісництва актами Кабінету Міністрів України. Відповідно, уряд своєю постановою № 1306 від 22.11.2022 [13] визнав такою, що втратила чинність, Постанову № 245, а розпорядженням № 1047-р від 22.11.2022 [22] скасував наказ № 43 від 28.06.1993. При цьому варто зазначити, що, окрім нової редакції ст. 102-1 КЗпП України та ст. 19 Закону України «Про оплату праці», жодного додаткового регулювання відносин сумісництва Закон № 2352-IX не забезпечив.

Вказані обставини, на нашу думку, є проявом загальної тенденції сучасної правової політики щодо дерегуляції, оптимізації та лібералізації трудових відносин загалом і відносин сумісництва зокрема. Показовим щодо цього є поточний урядовий проєкт Закону України «Про працю» [24], котрий взагалі не передбачає жодного регулювання сумісництва, окрім визнання права працівника укладати трудові договори з декількома роботодавцями, а також передбачення можливості обмеження такого права законодавством або трудовим договором (ч. 2 ст. 18 Проєкту).

Зазначене актуалізує питання наукової рефлексії досвіду правового регулювання сумісництва з тим, щоб оцінити окреслені новели, визначити доцільність збереження традиційних або впровадження нових засобів правового регулювання відносин сумісництва.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Правове регулювання відносин сумісництва в Україні було предметом двох монографічних дисертаційних досліджень – кандидатських дисертацій Н. Веренич [4] та Т. Головань [7]. Окремі аспекти сумісництва регулярно стають предметом менших за обсягом наукових праць. Проте згадані зміни позитивного правового регулювання відносин сумісництва ще не стали предметом широкої наукової рефлексії.

Метою статті є аналіз останніх змін позитивно-правового регулювання сумісництва в трудовому праві України, їх оцінка, виокремлення відповідних проблем та шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу.

1. До аналізу вищевказаних змін, зокрема пов'язаних зі скасуванням Постанови № 245 та Положення № 43, доцільно додати історичний контекст. Постанова № 245 та Положення № 43, встановлюючи здебільшого обмеження та заборони у сфері сумісництва, були продуктом ще радянського ставлення до феномена сумісництва, котре було негативним як у влади, так і у наукового середовища (здебільшого); визначалося таке ставлення не міркуваннями трудових прав та інтересів працівника, а виключно поточними потребами державної економіки як по суті єдиного роботодавця і ширше – суспільного ладу. Тут показовим є історичний аналіз позитивного регулювання та доктринальної рефлексії сумісництва у радянському праві, проведений Т. Головань [7, с. 57–81]. П. Пилипенко характеризує радянську правову політику у цьому питанні як «боротьбу» із сумісництвом [12, с. 83]. Як слушно зазначив С. Венедіктов, «в радянські часи сумісництво існувало в імперативній, чітко обмеженій тоталітарними приписами, формі» [3, с. 371]. Тому правильно було б враховувати такий історичний контекст, а також те, що право на роботу за сумісництвом є елементом права на працю, що передбачене ст. 2, ч. 2 ст. 21 КЗпП України та закріплене і гарантоване Конституцією України [9] (ст. 43). При цьому також варто враховувати, що визначальну роль у здійсненні такого права на працю має саме вільний вибір та вільна згода працівника.

2. Позитивною новелою є подання на рівні закону легального визначення сумісництва: «виконання працівником, крім основної, іншої оплачуваної роботи на умовах трудового договору у вільний від основної роботи час на тому самому або іншому підприємстві, в установі, організації або у роботодавця – фізичної особи».

Це легальне визначення в цілому відображає усталене поняття сумісництва, вироблене юридичною наукою. Так, наприклад, П. Пилипенко та В. Буряк надають таке визначення сумісництва: «виконання працівником, крім своєї основної роботи, іншої регулярної оплачуваної роботи на умовах трудового договору у вільний від основної роботи час на того ж або іншого роботодавця» [26, с. 194]; Н. Веренич визначала сумісництво як «правову форму організації праці, відповідно до якої працівники у вільний від основної роботи час виконують на умовах трудового договору (контракту) додаткові систематично оплачувані роботи на тому чи іншому підприємстві, установі, організації або у тої чи іншої фізичної особи» [4, с. 8]; Т. Головань – як «виконання працівником, крім своєї основної, передбаченої при укладенні трудового договору (контракту), іншої роботи на умовах трудового(их) договору(ів) на тому ж або на іншому підприємстві, в установі, організації, або у фізичної особи, у вільний від основної роботи час» [7, с. 10].

Водночас убачається, що на поточному етапі розвитку організації трудових відносин, в умовах поширення дистанційних форм організації праці, надомної роботи, застосування гнучкого режиму робочого часу та інших нетрадиційних і гнучких форм зайнятості та/або організації праці така ознака, як «виконання роботи у вільний від основної роботи час» є застарілою. Як слушно свого часу акцентував С. Венедіктов: «закріплені в діючому законодавстві про працю обмеження на сумісництво потребують суттєвого перегляду і коригування з врахуванням реалій новітнього часу» [3, с. 376]. Наприклад, В. Гніденко виокремлює цілу систему гнучких форм зайнятості: «а) форми зайнятості з гнучкими способами організації робочого часу (тимчасова зайнятість, зайнятість на неповний робочий день; робота за викликом, сезонна зайнятість; строкова зайнятість, поділ робочого часу між працівниками, зайнятість на умовах гнучкого робочого дня); б) форми зайнятості з гнучкими способами організації робочого місця (дистанційна (віддалена) зайнятість; телеробота; фріланс; надомна робота; зайнятість вахтовим методом; зайнятість домашніх працівників); в) форми зайнятості з гнучкими способами працевлаштування (запозичена праця, аутсорсинг, аутстафінг, лізинг персоналу, самозайнятість, зайнятість у домашньому господарстві)» [6, с. 7]. Значна частина таких форм зайнятості не передбачає жорсткого встановлення робочого часу та у принципі допускають виконання одночасно (звісно, не буквально одночасно, а в межах достатньо тривалого часового проміжку – кількох годин, робочого дня) кількох трудових функцій. На нашу думку, згадану ознаку можна було б модифікувати так: «виконання роботи у спосіб, що не суперечить виконанню трудової функції (або трудових обов'язків взагалі) за основним місцем роботи».

Питання ж, наскільки справляється працівник із виконанням трудової функції та трудових обов'язків взагалі на фоні його зайнятості за сумісництвом, має бути питанням контролю й відповідальності як самого працівника, так і відповідних роботодавців.

Виконання роботи за сумісництвом саме у вільний від основної роботи час є глибоко вкоріненою ознакою сумісництва. Однак навіть у Положенні № 43 ми можемо зустріти дозвіл на виконання окремих додаткових робіт, що формально виведені Переліком до Положення № 43 за межі обсягу поняття «сумісництво» і які дозволяється виконувати у робочий час за основним місцем роботи. Тому навіть у консервативній радянській науці трудового права окремі автори вказували на те, що така ознака, як мінімум, не є абсолютною, хоча і розглядається як загальне правило. Наприклад, А. Белоусова у своєму визначенні поняття сумісництва використовувала модальність «як правило, у вільний від основної роботи час» [1, с. 17; цит. за 7, с. 19].

Далі слід погодитися з Т. Головань у тому, що за наявності ознаки «виконання на умовах трудового договору» (який є імперативно оплатним) окрема ознака «оплачуваності» роботи за сумісництвом є надлишковою [7, с. 26]. Схожу думку пізніше висловлював і О. Лаврінченко [10, с. 50].

З урахуванням викладеного пропонуємо таке визначення поняття сумісництва, що може застосовуватися і як доктринальне, і як легальне: «виконання працівником, крім основної, іншої роботи на умовах трудового договору, що не суперечить виконанню обов'язків працівника за основним місцем роботи та за іншими місцями роботи, на тому самому або іншому підприємстві, в установі, організації або у роботодавця – фізичної особи».

3. Скасування Постанови № 245 та Положення № 43 призвело до втрати деяких елементів правового регулювання відносин сумісництва.

3.1. Наразі сумісництво обмежується (забороняється) окремими законами України щодо деяких категорій осіб (наприклад, Законом України «Про запобігання корупції» [16]). Постанова № 245 та Положення № 43 (пункти 4) додатково забороняли роботу за сумісництвом керівників державних (комунальних) підприємств, установ і організацій, їхніх заступників, керівників структурних підрозділів та їхніх заступників (за винятком наукової, викладацької, медичної і творчої діяльності).

Доцільність зазначеної заборони є дискусійною. Таку заборону з телеологічної точки зору можна вважати спрямованою або на протидію корупції, або ж на забезпечення максимально ефективного використання праці вказаних керівників, що оплачується за рахунок публічних коштів.

Традиційний для антикорупційних обмежень перелік виключень (наукова, викладацька, медична і творча діяльність) вказує на те, що нормотворець швидше за все виходив саме з антикорупційних міркувань. Однак профільний Закон України «Про запобігання корупції» не забороняє сумісництво обговорюваної категорії працівників (див. статті 25, 3).

Отже, щодо збереження такої заборони можна було б вести мову лише у контексті ефективного використання праці. Проте вважаємо, що встановлення гірших умов для працівників публічного сектора виключно з міркувань ефективнішого використання їхньої праці було б порушенням загальноправового принципу рівності. При цьому мета ефективнішого використання праці не може вважатися легітимною для встановлення відповідної диференціації правового регулювання відносин сумісництва.

3.2. Також Постанова № 245 та Положення № 43 (абз. 3 п. 1 та п. 2 відповідно) надавали керівникам державних (комунальних) підприємств, установ і організацій право запроваджувати обмеження на сумісництво щодо працівників окремих професій та посад, зайнятих на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, додаткова робота яких може призвести до наслідків, що негативно позначаються на стані їхнього здоров'я та безпеці виробництва.

Така норма явно суперечила положенням ч. 2 ст. 21 КЗпП України, котра окреслює три можливі способи обмеження права на сумісництво: законодавством, колективним договором або угодою сторін, – і натомість не передбачала такого обмеження одностороннім рішенням роботодавця.

3.3. Інше скасоване обмеження стосувалося робочого часу при роботі за сумісництвом. Передбачалося таке обмеження на двох рівнях: 1) не більше чотирьох годин на день і повного робочого дня у вихідний день; 2) не більше половини місячної норми робочого часу протягом місяця. Іншими словами, фактично заборонялася робота

за сумісництвом більш як на 0,5 ставки в цілому (п. 2 Постанови № 245).

В умовах поширення новітніх форм зайнятості та організації праці, про що ми зазначали вище, аналізовані обмеження також убачаються застарілими та такими, що обмежують право працівника на працю.

Слід зазначити, що у часи чинності Постанови № 245 в літературі висловлювалися претензії щодо зазначеного обмеження. Так, наприклад, на думку О. Гевел, оскільки відповідного обмеження не встановлено КЗпП України, воно не могло бути встановлено і на рівні підзаконних актів [5, с. 70]. Н. Болотіна справедливо вказувала на те, що такі обмеження «не відповідають ринковим принципам, спрямованим на розширення господарської самостійності суб'єктів трудових відносин» [2, с. 253].

Звісно, прихильники згаданого обмеження передусім посилаються на норми тривалості робочого часу (нормального, скороченого – статті 50–51 КЗпП України). Однак слід зазначити, що такі норми справедливі саме в межах трудових правовідносин конкретного працівника з кожним роботодавцем окремо і не є прямо застосовними до всієї сукупності трудових відносин із різними роботодавцями, в яких перебуває цей працівник. Крім того, бенефіціаром законодавчого встановлення норми тривалості робочого часу є саме працівник, і відповідні норми не можуть тлумачитися як обмеження його права на працю.

Також прихильники обговорюваного обмеження посилаються на міркування охорони здоров'я найманого працівника [7, с. 119] і навіть на необхідність «захищати працівника від самого себе» [7, с. 27–28]. Така аргументація не може бути прийнятною, оскільки обмежує право людини на працю і ширше – право вільно розпоряджатися самим собою, право на життя зрештою. Намагання держави «захищати людину від неї самої» є нічим іншим, як проявом етатистських і патерналістських підходів, неповаги до фундаментальних прав людини, що є несумісним із верховенством права.

Вважаємо, що додаткові обмеження тривалості роботи як за сумісництвом, так і за основним місцем роботи, що є імперативними саме для працівника, мають встановлюватися виключно законом і лише в окремих сферах із міркувань забезпечення безпеки інших осіб, інших суттєвих суспільних інтересів (щодо водіїв, пілотів, операторів інших джерел підвищеної небезпеки тощо).

3.4. Крім того, для сумісників передбачалася додаткова підстава розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця: п. 8 Положення № 43 передбачав звільнення з роботи за сумісництвом у разі прийняття працівника, який не є сумісником, чи обмеження сумісництва у зв'язку з особливими умовами та режимом праці без виплати вихідної допомоги.

Слід у цілому позитивно оцінити вилучення цієї підстави припинення трудового договору. М. Савельєва слушно наголошувала, що звільнення з роботи за сумісництвом у разі прийняття працівника, який не є сумісником, «є дискримінаційною та не відповідає загальним засадам регулювання трудових відносин, у тому числі конституційним та міжнародно-правовим» [25, с. 160] та пропонувала або взагалі скасувати таку підставу звільнення, або принаймні кваліфікувати таке звільнення як окремий випадок звільнення за п. 1 ст. 40 КЗпП України [25, с. 162], що є більш сприятливим для працівника.

У зв'язку з цим також варто зазначити, що прийняття на роботу працівника на умовах сумісництва є добровільним рішенням, а отже, і відповідальністю роботодавця. Якщо роботодавець воліє, аби ту чи іншу посаду працівник займав за основним місцем роботи, однак укладає трудовий договір із сумісником, він має нести позитивну відповідальність за таке рішення і не повинен мати дискримінаційного повноваження звільнити сумісника.

3.5. Інша частина «втрачених» норм стосувалася забезпечення узгодження трудових відносин за основним місцем роботи і за сумісництвом. Передусім ідеться про «синхронізацію» відпусток: п. 3 Постанови № 245 та п. 6 Положення № 43 передбачали, що «відпустка на роботі за сумісництвом надається одночасно з відпусткою за основним місцем роботи». Вважаємо, що відповідну норму необхідно відновити у чинному законодавстві (наприклад, у Законі України «Про відпустки»), передбачивши можливість індивідуального або колективного договірного регулювання.

3.6. Наступна група «втрачених» норм стосувалася встановлення деяких спеціальних правил для окремих випадків сумісництва та виведення окремих випадків виконання додаткової роботи з-під дії норм про сумісництво.

Так, Положення № 43 містило Додаток – Перелік робіт, які не є сумісництвом

(далі – Перелік). Ним встановлювався перелік додаткових робіт, котрі не вважалися сумісництвом, а також воно дозволяло виконання деяких із них у межах основного робочого часу.

Крім того, Порядок обчислення середньої заробітної плати (затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 100 від 08.02.1995) [19] передбачає, що при обчисленні середньої заробітної плати не враховуються заробітна плата на роботі за сумісництвом, за винятком працівників, для яких включення її до середнього заробітку передбачено чинним законодавством (підпункт «і» п. 4). Положення № 43 якраз встановлювало подібні винятки у п. 10, відповідно до якого заробітна плата на всіх місяцях роботи за певних обставин враховувалася при обчисленні середнього заробітку деяких працівників освіти, медичних і фармацевтичних працівників. Також цей пункт зараховував до середньої заробітної плати зазначеним особам додаткову оплату за роботу, що не є сумісництвом, передбачену п. 8 Переліку.

Завдяки цим нормам могли реалізовуватися норми спеціального законодавства, що передбачають особливу форму додаткової зайнятості працівників освіти поза межами сумісництва. Так, п. 91 Інструкції про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти [17] передбачає для низки працівників закладів освіти (зокрема, директорів шкіл), які працюють за основною посадою на повний посадовий оклад (ставку), виконання певної кількості викладацької роботи поза сумісництвом, тобто без зайняття додаткової посади.

Нині ж, за відсутності Переліку, що виключав таку роботу з обсягу поняття сумісництва, правова природа виконання працівниками освіти додаткової роботи за пунктом 91 вказаної Інструкції є невизначеною. До речі, занепокоєння щодо цього аспекту скасування Положення № 43 вже висловила Профспілка працівників освіти і науки України [11].

Вищезазначене демонструє, наскільки різноманітними та важливими були деякі системно-функціональні зв'язки інституту сумісництва у попередньому його вигляді. Вважаємо, що необхідно переглянути та у зміненому вигляді відновити окремі норми Положення № 43 (Перелік, спеціальні норми про середню заробітну плату). Також доцільно провести моніторинг законодавства з метою виявлення подібних випадків, коли скасування Постанови № 245 та Положення № 43 перешкоджає реалізації інших правових норм, що залишаються чинними.

Висновок. Досліджені зміни в трудо-правовому інституті сумісництва є проявом загальної тенденції дерегуляції та лібералізації трудових відносин. Оцінка таких змін є суперечливою. Позитивним є надання легального визначення поняття сумісництва на рівні КЗпП України. Водночас таке визначення може бути удосконалене, зокрема, викладене в редакції, запропонованій нами вище. Усунення більшості заборон та обмежень щодо сумісництва, що містилися у скасованих Постанові № 245 та Положенні № 43 (заборона сумісництва для деяких категорій працівників, можливість встановлення додаткових локальних обмежень; обмеження робочого часу при роботі за сумісництвом), також у цілому слід оцінити позитивно, оскільки такі зміни відповідають конституційному праву на працю, принципам верховенства права та рівності. Водночас у ході законодавчих змін було втрачено низку правових норм, котрі в інтересах працівника синхронізували відносини щодо щорічних відпусток при роботі за сумісництвом, а також виводили за межі регулювання інститутом сумісництва деякі види додаткової роботи і при цьому забезпечували функціонування деяких спеціальних норм у суміжних трудо-правових інститутах. Отже, пропонується розглянути питання відновлення таких норм у чинному трудовому законодавстві.

Список використаних джерел

1. Белоусова А. С. Совместительство и совмещение профессий (должностей) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Москва, 1989. 21 с.
2. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підруч. Київ : Вікар, 2006. 725 с.
3. Венедіктов С. В. Сумісництво як складовий елемент сучасного трудового правовідношення: його стан та перспективи розвитку. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 371–378.
4. Веренич Н. В. Особливості правового регулювання праці за сумісництвом і суміщенням професій (посад) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2003. 173 с.
5. Гевел О. Про умови роботи за сумісництвом. *Право України*. 2002. № 2. С. 68–73.
6. Гніденко В. І. Правове регулювання гнучких форм зайнятості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Сєвєродонецьк, 2021. 269 с.

7. Головань Т. Г. Сумісництво та суміщення професій (посад) в трудовому праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2007. 188 с.
8. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
9. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
10. Лавриненко О. В. Совместительство в трудовом праве: теоретический анализ понятийного аппарата. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2008. № 1. С. 43–52.
11. Основні зміни в трудовому законодавстві з 1 січня 2023 року. *Профспілка працівників освіти і науки України*. URL: <https://pon.org.ua/novyny/10044-osnovni-zminy-v-trudovomu-zakonodavstvi-z-1-sichnia-2023-roku.html>.
12. Пилипенко П. Д. Підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин. Київ : Знання, 2003. 146 с.
13. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій : постанова Кабінету Міністрів України від 22.11.2022 № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2022-%D0%BF>.
14. Про відпустки : Закон України від 15.11.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80>.
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин : Закон України від 01.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20>.
16. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
17. Про затвердження Інструкції про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти : наказ Міністерства освіти України від 15.04.1993 № 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0056-93>.
18. Про затвердження Положення про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій : наказ Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства фінансів України від 28.06.1993 № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0076-93>. (втратив чинність).
19. Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати : постанова Кабінету Міністрів України від 08.02.1995 № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-%D0%BF>.
20. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>.
21. Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій : постанова Кабінету Міністрів України від 03.04.1993 № 245. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-93-%D0%BF>. (втратив чинність).
22. Про скасування наказу Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства фінансів України від 28 червня 1993 р. № 43 : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.11.2022 № 1047-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1047-2022-%D1%80>.
23. Про сумісництво посадових осіб державних і комунальних установ та соціальні гарантії інвалідів : лист Міністерства праці та соціальної політики України від 16.09.2010 № 294/13/116-10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0294203-10>.
24. Проект Закону України «Про працю». Директорат розвитку ринку праці та умов оплати праці. *Міністерство економіки України*. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=43600842-3772-427f-a725-39e35ae3adb8&title=ProektZakonuUkrainiproPratsiu>.
25. Савельєва М. О. Додаткові підстави припинення трудового договору із сумісниками. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 32. С. 155–164.
26. Трудове право України: Академічний курс : підруч. ; за ред. П. Д. Пилипенка. 4-те вид. Київ : Ін Юре, 2010. 536 с.

Надійшла до редакції 10.04.2023

References

1. Belousova, A. S. (1989) Sovmestitelstvo y sovmeshchenie professii (dolzhnostei) [Multiple jobholding and combining professions (jobs)] : dis. ... kand. jurid. nauk. : 12.00.05. Moscщc, 21 p.
2. Bolotina, N. B. (2006) Trudove pravo Ukrainy [Labor law of Ukraine] : Pidruch. Kyiv : Vikar. 725 p. [in Ukr.].
3. Venediktov, S. V. (2010) Sumisnystvo yak skladovi element suchasnoho trudovoho pravovidnoshennia: yoho stan ta perspektyvy rozvytku [Multiple jobholding as a constituent element of the modern labor relationship: its state and prospects for development]. *Derzhava i pravo*. Vyp. 50. pp. 371–378. [in Ukr.].
4. Verenysh, N.V. (2003) Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання pratsi za sumisnystvom i sumishchenniam profesii (posad) [Peculiarities of legal regulation of multiple jobholding and combination

- combining professions (jobs) : dys. ... kand. yurid. nauk : 12.00.05. Kharkiv. 173 c. [in Ukr.].
5. Hevel, O. (2002) Pro umovy roboty za sumisnytstvom [On terms of multiple jobholding]. *Pravo Ukrainy*. № 2. pp. 68–73. [in Ukr.].
 6. Hnidenko, V. I. (2021) Pravove rehuliuвання hnuchkykh form zainiatosti [Legal regulation of flexible forms of employment] : dys. ... kand. yurid. nauk : 12.00.05. Severodonetsk. 269 p. [in Ukr.].
 7. Holovan, T.H. (2007) Sumisnytstvo ta sumishchennia profesii (posad) v trudovomu pravi [Multiple jobholding and combination combining professions (jobs) in labor law] : dys. ... kand. yuryd. nauk. 12.00.05. Kharkiv. 188 p. [in Ukr.].
 8. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Code of labor laws of Ukraine] vid 10.12.1971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. [in Ukr.].
 9. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukr.].
 10. Lavrynenko, O. V. (2008) Sovmestytelstvo v trudovom prave: teoretycheskyi analiz poniatyinoho apparata [Multiple jobholding in labor law: theoretical analysis of the conceptual apparatus]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*. № 1. pp. 43–52.
 11. Osnovni zminy v trudovomu zakonodavstvi z 1 sichnia 2023 roku [Main changes in labor legislation from January 1, 2023]. *Profspilka pratsivnykiv osvity i nauky Ukrainy*. URL: <https://pon.org.ua/novyny/10044-osnovni-zminy-v-trudovomu-zakonodavstvi-z-1-sichnia-2023-roku.html>. [in Ukr.].
 12. Pylypenko, P. D. (2003) Pidstavy vynyknennia indyvidualnykh trudovykh pravovidnosyn [Grounds for individual labor relations emergence]. Kyiv : Znannia. 146 p. [in Ukr.].
 13. Pro vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakyykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy z pytan roboty za sumisnytstvom pratsivnykiv derzhavnykh pidpriemstv, ustanov i orhanizatsii [On recognition as invalid of some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine on multiple jobholding of employees of state enterprises, institutions and organizations] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.11.2022 № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2022-%D0%BF>. [in Ukr.].
 14. Pro vidpustky [On leaves] : Zakon Ukrainy vid 15.11.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukr.].
 15. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo optymizatsii trudovykh vidnosyn [On amending some legislative acts of Ukraine regarding the optimization of labor relations] : Zakon Ukrainy vid 01.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20>. [in Ukr.].
 16. Pro zapobihannia koruptsii [On prevention of corruption] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>. [in Ukr.].
 17. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok obchyslennia zarobitnoi platy pratsivnykiv osvity [On approval of the Instruction on the procedure for calculating the salary of education workers] : nakaz Ministerstva osvity Ukrainy vid 15.04.1993 № 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0056-93>. [in Ukr.].
 18. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro umovy roboty za sumisnytstvom pratsivnykiv derzhavnykh pidpriemstv, ustanov i orhanizatsii [On approval of the Regulation on multiple jobholding terms of employees of state enterprises, institutions and organizations] : nakaz Ministerstva pratsi Ukrainy, Ministerstva yustytzii Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy vid 28.06.1993 № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0076-93> (expired). [in Ukr.].
 19. Pro zatverdzhennia Poriadku obchyslennia serednoi zarobitnoi platy [On approval of the Procedure for calculating the average salary] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.02.1995 № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-%D0%BF>. [in Ukr.].
 20. Pro oplatu pratsi [On wages] : Zakon Ukrainy vid 24.03.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>. [in Ukr.].
 21. Pro robotu za sumisnytstvom pratsivnykiv derzhavnykh pidpriemstv, ustanov i orhanizatsii [On multiple jobholding of employees of state enterprises, institutions and organizations] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.04.1993 № 245. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245-93-%D0%BF> (expired). [in Ukr.].
 22. Pro skasuvannia nakazu Ministerstva pratsi Ukrainy, Ministerstva yustytzii Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy vid 28 chervnia 1993 r. № 43 [On cancellation of the order of the Ministry of Labor of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine dated June 28, 1993 No. 43] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.11.2022 № 1047-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1047-2022-%D1%80>. [in Ukr.].
 23. Pro sumisnytstvo posadovykh osib derzhavnykh i komunalnykh ustanov ta sotsialni harantii invalidiv [On multiple jobholding of officials of state and communal institutions and social guarantees for the disabled] : lyst Ministerstva pratsi ta sotsialnoi polityky Ukrainy vid 16.09.2010 № 294/13/116-10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0294203-10>. [in Ukr.].
 24. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro pratsiu» [Draft Law of Ukraine «On Labor»]. Dyrektorat rozvytku rynku pratsi ta umov oplaty pratsi. *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy*. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=43600842-3772-427f-a725-39e35ae3adb8&title=ProektZakonuUkrainiproPratsiu>. [in Ukr.].
 25. Savelieva, M. O. (2016) Dodatkovy pidstavy prypynennia trudovoho dohovoru iz sumisnykamy [Additional grounds for terminating an employment contract with multiple jobholding

workers.]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*. 2016. № 32. pp. 155–164. [in Ukr.].

26. *Trudove pravo Ukrainy: Akademichni kurs* [Labor law of Ukraine: Academic course]: pidruch. ; za red. P. D. Pylypenka. 4-te vyd. Kyiv : In Yure, 2010. 536 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Liliia Zolotukhina. Current trends and problems of multiple jobholding legal regulation.

An analysis of the latest changes in the positive legal regulation of multiple jobholding in the labor law of Ukraine is held. It's been ascertained that the changes in question are a manifestation of the general trend of modern legal policy of Ukraine favoring deregulation, optimization and liberalization of labor relations and multiple jobholding relations in particular. The analysis takes into account the historical context of the legal regulation of multiple jobholding, which consists, in particular, in the fact that the canceled norms mostly reflected the soviet approach to multiple jobholding.

Providing a legal definition of multiple jobholding at the law level has been positively evaluated. An improved version of this definition is proposed as it takes into account the irrelevance of such a feature of multiple jobholding as performing additional jobs in the time free from the main job. The cancellation of a number of bans and restrictions on multiple jobholding (in particular, bans on multiple jobholding for some categories of employees; the possibility of establishing additional local restrictions on multiple jobholding; limitation of working hours for multiple jobholding), as well as the cancellation of the discriminatory grounds for dismissing multiple jobholding workers, have also been positively evaluated. These changes correspond to the constitutional right to work, the principles of rule of law and equality. At the same time, in the course of legislative changes, a number of legal norms were lost, while those norms: used to be beneficial for the employees interests; used to perform a synchronization of parallel labor relations on annual leaves during multiple jobholding; and also used to draw some types of additional work out of the scope of multiple jobholding regulations. Therefore, it is suggested to consider restoration of such norms in the current labor legislation.

Keywords: *multiple jobholding, prohibition, restriction, dismissal, working hours, annual leave, wages.*

УДК 347.961

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-164-171

Ігор ПАСТУХ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕННЯ У ПРАВІ ВЧИНЕННЯ НОТАРІАЛЬНИХ ДІЙ

Розглянуто зміст положень законодавства України про нотаріат стосовно обмеження у праві вчинення нотаріальних дій. Встановлено, що закріплені у ст. 9 Законі України «Про нотаріат» норми не відповідають тим вимогам, заборонам та обмеженням, що встановлені Законом України «Про запобігання корупції» до нотаріусів як осіб, які надають публічні послуги, на яких поширюються вимоги щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у професійній діяльності під час вчинення нотаріальних дій. Основні пропозиції у статті стосуються змін та доповнень профільного закону про нотаріат з метою узгодження його з положеннями антикорупційного законодавства.

Ключові слова: *обмеження у праві вчинення нотаріальних дій, нотаріальні дії, нотаріальна діяльність, особистий інтерес, приватний інтерес.*

Постановка проблеми. Відповідно до чинного законодавства про нотаріат на нотаріусів покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії з метою надання їм юридичної вірогідності. Від нотаріуса очікується, що вони мають бути неупередженими та об'єктивними у кожній нотаріальній дії, яку вони здійснюють. З цією метою законодавством встановлені обмеження у праві вчинення нотаріальних дій, проте зміст таких обмежень, встановлених

© І. Пастух, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5889-7055>

igordp76@gmail.com

у профільному законі, є достатньо вузьким та не відповідає законодавству про запобігання корупції, що регулює порядок дій у разі виникнення конфлікту інтересів, який може бути, коли нотаріус має додаткові інтереси, такі як отримання фінансової чи матеріальної вигоди від нотаріальних дій або навіть нематеріальну зацікавленість. Нотаріус, який діє з власних інтересів, може поставити під загрозу довіру до нотаріальної дії та викликати сумніви щодо неї та ставить під загрозу саму довіру до цього публічного інституту. Уникнення конфлікту інтересів повинно забезпечувати належне здійснення нотаріальної діяльності. Проте суперечності між законами та підзаконними актами про нотаріат, запобігання корупції не сприяють однаковому розумінню сутності обмежень у праві здійснення нотаріальних дій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням, пов'язаним із правовим регулюванням здійснення нотаріальної діяльності, приділяли увагу такі науковці, як В. Баранкова, Л. Єфіменко, В. Клемпарська, В. Комаров, Т. Курило, І. Левченко, М. Черниш, Л. Ясінська та ін. Однак вказані наукові праці окреслену проблематику висвітлюють в аспекті розгляду більш загальних питань, а зазначені обмеження у праві здійснення нотаріальних дій як об'єкта комплексного правового регулювання не досліджувались, ця проблема залишається не до кінця розробленою та вимагає відповідного наукового реагування та правового регулювання.

Мета статті – дослідити сучасний стан та визначити напрями удосконалення правового регулювання обмеження у праві вчинення нотаріальних дій.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомим у сфері нотаріату є прислів'я: чим більше нотаріусів, тим менше суддів. Воно означає, що чим краще нотаріус вчиняє нотаріальні дії (перевіряє та тлумачить бажання сторін під час укладання договору, формулює відповідні положення згідно із законодавчими вимогами), тим менша ймовірність звернення до суду з метою захисту своїх прав, менший ризик того, що нотаріальний документ стане приводом для судових позовів. Саме тому нотаріус не має права засвідчувати правочини, заборонені законом, зобов'язаний установити особу, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, переконатися в її цивільній дієздатності, перевірити повноваження представника і особисто з'ясувати їх бажання та наміри.

Такі вимоги встановлені законом, а їх недотримання тягне за собою, крім юридичної відповідальності, професійну відповідальність нотаріуса (нотаріальної діяльність нотаріуса може бути зупинена або припинена). Нотаріус є публічною особою, уповноваженою посвідчувати правочини, зберігати та видавати копії, свідоцтва тощо. Акт, складений нотаріусом, є публічним документом, оскільки нотаріус уповноважений посвідчувати його (отже, він є представником держави з делегованими повноваженнями). Цей документ має особливу юридичну силу: твердження, посвідчені в нотаріальному документі, вважаються правдивими, якщо не було доведено їх фальсифікацію.

Нотаріус є однією з найстаріших правничих професій. Оскільки більшість людей історично були неписьменними, торговцям і купцям потрібен був хтось, хто б записував угоди. І тому Папа Римський – голова єдиної, найбільш грамотної верстви населення на той час – призначав нотаріусів, як правило, з духовенства. Не дивно, що державні нотаріуси навчаються питанням, пов'язаним з римським правом, яке все ще є основою багатьох цивільних і кодифікованих правових систем у всьому світі.

Сьогодні закон передбачає вчинення нотаріальних дій щодо тих подій і договорів, для яких необхідно гарантувати максимальний ступінь законності, оскільки такі дії вважаються юридично значущими і можуть бути юридичними фактами, на підставі яких виникають, змінюються та припиняються суспільні відносини.

Специфікою нотаріальної діяльності є її правове регулювання. Нотаріат як публічний інститут поєднує елементи державного регулювання та професійного самоврядування. Контроль за діяльністю нотаріуса здійснюють не тільки професійне самоврядування нотаріусів в особі Нотаріальної палати України та її органи, але і Міністерство юстиції та його підрозділи.

Відповідно до ст. 2-1 Закону України «Про нотаріат» державне регулювання нотаріальної діяльності полягає у встановленні умов допуску громадян до здійснення нотаріальної діяльності, порядку зупинення і припинення приватної нотаріальної діяльності, анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; здійсненні контролю за організацією нотаріату, проведенням перевірок організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства; визначенні органів та осіб, які вчиняють

нотаріальні дії, здійснюють контроль за організацією нотаріату, проводять перевірки організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства; визначенні ставок державного мита, яке справляється державними нотаріусами; встановленні переліку додаткових послуг правового і технічного характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, та встановленні розмірів плати за їх надання державними нотаріусами; встановленні правил професійної етики нотаріусів. Контроль за організацією нотаріату, перевірка організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства здійснюються Міністерством юстиції України та його територіальними органами» [1].

Крім того, у статті 9 цього Закону закріплені обмеження у праві вчинення нотаріальних дій. Зміст їх полягає в тому, що нотаріус не має права вчиняти нотаріальні щодо себе і від свого імені, на ім'я і від імені свого чоловіка чи своєї дружини, його (її) та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер), а також на ім'я і від імені працівників даної нотаріальної контори, працівників, що перебувають у трудових відносинах з приватним нотаріусом. Також визначені наслідки порушення цієї норми – такі нотаріальні дії є недійсними.

Зазначені обставини, пов'язані із конфліктом інтересів у діяльності нотаріуса, який обмежується такими приватними інтересами, як вчинення нотаріальних дій:

- на своє ім'я і від свого імені;
- на ім'я і від імені свого чоловіка чи своєї дружини, його (її) та своїх родичів, при чому про яких саме братів та сестер йдеться Закон не конкретизує;
- на ім'я і від імені працівників нотаріальної контори, з якими нотаріус (при цьому тільки приватний) перебуває у трудових відносинах.

Водночас сфера приватного інтересу у цьому поки контексті може бути значно ширша. Вона може охоплювати ситуації, коли нотаріус має пряму фінансову або бенефіціарну зацікавленість у нотаріальному посвідченні документа; вказується як вигодонабувач фінансової операції або іншого правочину. Цікавим також є той факт, що обмеження у праві вчинення нотаріальних дій на цій підставі нормотворець відносить до правил професійної етики нотаріуса, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 07.06.2021р. № 2039/5 [2]. Принципами професійної етики визначені такі: публічності, незалежності та неупередженості, законності, доступності, безпосередності, нотаріальної таємниці та конфіденційності, чесності, сумлінності, поваги до професії. Одним із проявів принципу неупередженості нотаріуса полягає у недопущенні можливості впливу особистих інтересів, інтересів заінтересованих осіб на виконання ним своїх обов'язків. При цьому нотаріус має запобігати виникненню конфлікту інтересів і вживати заходів врегулювання у разі його виникнення. Тобто правила професійної етики більш широко тлумачать розглядуване обмеження у праві вчинення нотаріальних дій, ніж це передбачено профільним законом.

До розгляду положень ст. 9 Закону України «Про нотаріат» можна підійти і з іншого боку. Тож відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» нотаріуси віднесені до осіб, які для цілей цього Закону прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а саме особи, які надають публічні послуги. І саме на цю категорію осіб відповідно до ч. 1 ст. 28 цього Закону поширюються вимоги щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів [3]. При цьому треба наголосити, що у Законі «Про нотаріат» жодної згадки про те, що на нотаріусів діє Закон «Про запобігання корупції» немає.

У чому ж різниця між закріпленим у ст. 9 Закону обмеженням у праві вчинення нотаріальних дій та конфліктом інтересів, що визначений антикорупційним законодавством. Конфлікт інтересів визначається як суперечність між приватним інтересом особи та її службовими іншими повноваженнями, що впливає або може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час їх виконання. Обов'язковими складовими конфлікту інтересів виступають службові повноваження, приватний інтерес та суперечність між ними, що впливає на неупередженість їх виконання. З приводу проблеми наявності службових повноважень у осіб, що надають публічні послуги вже згадувалось в юридичній літературі [4]. Зупинимось більш детально на приватному інтересі, який визначений Законом як «будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими

стосунками з фізичними чи юридичними особами, у тому числі ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях» [3]. Як бачимо, межі приватного інтересу, які має враховувати нотаріус під час вчинення нотаріальних дій, значно ширші, ніж ті, що закріплені у спеціальному законі. Навіть сфера сімейних стосунків, на яких акцентовано у ст. 9 Закону «Про нотаріат», є вужчою за положення сімейного законодавства (де визнається, що сімейні відносини охоплюють значно ширше їх коло: подружжя, батьки та діти, усиновлювачі та усиновлені, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, рідні брати та сестри, тітка, дядько, племінниця, племінник та інші члени сім'ї та родичі за походженням), і ще вужча, ніж антикорупційне, в якому, крім сімейних стосунків у більш широкому розумінні, наявні особисті, дружні та інші позаслужбові стосунки. Наприклад, дружні стосунки нотаріуса законом не урегульовані, відсутній перелік осіб, стосунки з якими можуть бути дружніми, проте йому доцільно уважно підходити до свого приватного життя з огляду на публічність професійної діяльності. У випадку існування приватного інтересу за участі таких осіб нотаріусам доцільно брати до уваги характер дружніх стосунків (зокрема кумівство), їх тривалість, періодичність спілкування та інші факти, які характеризують ступінь дружніх та особистих стосунків.

Як свідчать результати проведених спеціальних досліджень та опитувань у цій сфері, межі приватного інтересу нотаріуса дуже часто виходять за ті, що визначені законом про нотаріат:

1. Надання особистих переваг під час вчинення нотаріальних дій (66 % професійних нотаріусів і 75 % громадян). Це найбільш поширена і типова ситуація, в якій може виникнути як реальний, так і потенційний конфлікт інтересів. Нею охоплюються і такі незначні діяння, як надання права позачергового обслуговування, так і більш серйозні порушення, як то недотримання встановленого Законом порядку вчинення конкретної нотаріальної дії.

2. Виконання деяких адміністративних функцій щодо осіб, з якими у нотаріуса є приватний інтерес (34 % і 62 % респондентів відповідно). Цей випадок характерний переважно для діяльності завідувачів державних нотаріальних контор і нотаріальних архівів. Однак досить часто приватні інтереси виникають також і між нотаріусом та його помічником, або працівником, з яким він уклав трудовий договір.

3. Володіння цінними паперами, корпоративними правами, часткою у спільній власності тощо (46 % і 58 % відповідно). Досить часто нотаріуси лояльно ставляться до перевірки дотримання вимог чинного законодавства під час нотаріального посвідчення тих правочинів, щодо об'єкта яких у нотаріуса є певний приватний інтерес.

4. Виконання іншої незабороненої законом діяльності, у тому числі оплачуваної (61 % та 54 %). Частина четверта ст. 3 Закону України «Про нотаріат» встановлює для нотаріусів певні обмеження та заборони щодо роботи за сумісництвом. Водночас навіть зайняття незабороненою цією нормою діяльністю досить часто призводить до виникнення ситуацій потенційного конфлікту інтересів. Наприклад, це може виражатись у «лояльному» ставленні до роботодавця, в якого нотаріус працює за сумісництвом тощо.

5. Існування родинних чи дружніх стосунків із особами, які працюють в суміжних галузях чи сферах державного управління (75 % та 81 % відповідно). Останнім часом усе більшого поширення набуває така форма протиправної поведінки, яка передбачає залучення представників відразу кількох правничих професій, що полегшує вчинення деяких видів злочинів та іноді навіть унеможливує їх розкриття. Зокрема, це може бути протиправна спільна діяльність нотаріусів і працівників правоохоронних органів або адвокатів, або суддів тощо.

6. Наявність майнових зобов'язань чи особистих конфліктів, невіршених судових спорів (38 % та 45 % відповідно). Наявність неприязних стосунків чи особистих образ досить часто є причиною безпідставної відмови нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії або безпричинного затягування строків її вчинення, чи встановлення інших бюрократичних перешкод.

7. Володіння значним обсягом інформації, яка може бути використана з протиправною метою або з метою особистого збагачення (61 % та 82 % відповідно). Розголошення чи часткове розголошення інформації, яка стала відома нотаріусу у зв'язку з виконанням ним своїх професійних обов'язків, не завжди можна кваліфікувати як порушення нотаріальної таємниці, але треба розцінювати як реальний конфлікт інтересів [5, с. 153–154].

Чи повинен нотаріус бути неупередженим? Звісно так. Як особа, яка надає публічні послуги під гарантії держави, і якій довіряють, нотаріус повинен бути абсолютно неупередженим в кожній нотаріальній дії, яку він посвідчує або виконує. Якщо нотаріус має додаткові позапрофесійні інтереси — отримати матеріальну чи іншу вигоду — в угоді, що укладається, або в юридичній дії, це робить його неупередженість сумнівною. Незалежно від особистих стосунків, нотаріус не може вважатися неупередженим щодо члена сім'ї. Згодом може настати момент, коли нотаріально посвідчений для членів сім'ї документ потрібно буде пред'явити до суду і його не буде прийнято як в суді, так і в будь-якому іншому органі. Отже, очікується, що нотаріус буде чесним і неупередженим у своїй роботі, уникатиме нотаріального посвідчення, в ситуаціях, коли є конфлікт інтересів, наприклад, матеріальна чи особиста вигода для нього чи члена його родини. Усі без винятку сімейні нотаріальні посвідчення здійснюються з елементами упередженості, тому всі вони містять нотаріальні конфлікти інтересів. Деякі випадки нотаріальних конфліктів інтересів серед родичів легко визначити, інші — ні.

Наприклад, правочин, у якому бере участь чоловік/дружина нотаріуса, або заповіт батьків нотаріуса, ймовірно, в якийсь момент принесе їм майнову вигоду. І те, і інше легко розпізнати як конфлікт інтересів, і нотаріуси нерідко беруть участь у таких очевидних конфліктних ситуаціях. Звісно, нотаріуси можуть запитати, чому вони не можуть нотаріально посвідчувати документи для членів сім'ї, коли правочини не мають до них жодного стосунку, і вони не отримують жодної вигоди від них? Чому батько не може нотаріально посвідчити юридично значущі дії свого сина чи дочки, сестри тощо? Головна причина відмовити членам сім'ї полягає в тому, що нотаріуси повинні бути неупередженими під час виконання своїх обов'язків. Винятків із вимоги професійної неупередженості немає. Причиною відмови членам сім'ї у нотаріальних діях полягає у можливому визнанні їх недійсними в майбутньому. Якщо документи нотаріально посвідчені щодо члена сім'ї, а потім представлені як докази у суді, їх доказова сила є недійсною і, як наслідок, важливі докази можуть бути втрачені. Ще одна причина, чому нотаріуси повинні відмовитись у вчиненні нотаріальних дій в умовах конфлікту інтересів, полягає в тому, що це захищає їх від негативних наслідків щодо себе. Очевидно, що нотаріуси знають своїх родичів краще за інших нотаріусів. І упереджене посвідчення нотаріальних документів родичів, природне бажання їм вірити та допомагати їм, зрештою може стати підставою для додаткової перевірки вчинених нотаріусом дій щодо члена сім'ї, який знав історію родича, який звернувся до нотаріуса.

По-різному урегульований антикорупційним та нотаріальним законодавством алгоритм дій нотаріуса у разі наявності конфлікту інтересів. В законі про нотаріат просто зазначено, що такі дії нотаріус «не вправі вчиняти». У Законі «Про запобігання корупції» визначено, що нотаріуси зобов'язані: 1) вживати заходів щодо недопущення виникнення конфлікту інтересів; 2) повідомляти не пізніше наступного робочого дня з моменту, коли він дізнався чи повинен був дізнатися про наявність у нього конфлікту інтересів безпосереднього керівника (для державних нотаріальних контор) або Національне агентство з питань запобігання корупції (приватний нотаріус); 3) не вчиняти нотаріальних дій; 4) вжити заходів щодо врегулювання конфлікту інтересів.

Так само різними є підходи щодо наслідків вчинення нотаріальних дій в умовах конфлікту інтересів. В першому випадку нотаріальні і прирівняні до них дії є недійсними (ст. 9 Закону «Про нотаріат»), в другому — рішення, ухвалені порушенням вимог Закону «Про запобігання корупції», підлягають скасуванню уповноваженою особою (органом) або можуть бути визнані незаконними в судовому порядку за заявою заінтересованої особи, а правочин може бути визнаним недійсним.

Як бачимо з наведеного, спеціальне законодавство про нотаріат та про запобігання корупції по-різному підходить до визначення змісту, видів та наслідків порушення обмеження у праві вчинення нотаріальних дій, пов'язаного із конфліктом інтересів. Поряд з цим треба зазначити, що Закон «Про нотаріат» є не єдиним нормативно-правовим актом, який визначає власні правила стосовно сфери приватного інтересу під час виконання професійних обов'язків, пов'язаних із наданням публічних послуг.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження», де зазначено, що державний виконавець, приватний виконавець не може виконувати рішення, якщо:

1) боржником або стягувачем є сам виконавець, близькі йому особи (особи, які разом проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки з виконавцем (у тому числі особи, які разом проживають, але не перебувають у шлюбі), а

також незалежно від зазначених умов – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням виконавця), пов'язані з ним особи [6].

Відповідно до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» забороняється надання аудиторських послуг, у разі якщо аудитор, суб'єкт аудиторської діяльності, його ключові партнери з аудиту, його власники (засновники, учасники), посадові особи та залучені до надання аудиторських послуг особи, включаючи працівників суб'єкта аудиторської діяльності та інших осіб, а також близькі родичі та члени сім'ї зазначених осіб:

1) є власниками фінансових інструментів, емітованих юридичною особою, фінансова звітність якої підлягає перевірці або мають суттєвий та прямий інтерес в отриманні вигоди від юридичної особи, утворення без статусу юридичної особи, яким надаються аудиторські послуги, або юридичної особи, пов'язаної з такою юридичною особою спільною власністю, контролем та управлінням, крім тих, що належать такій юридичній особі опосередковано через інститути спільного інвестування;

2) беруть участь в операціях з фінансовими інструментами, емітованими, гарантованими або іншим чином підтримуваними юридичною особою, якій надаються аудиторські послуги, крім операцій в межах інститутів спільного інвестування;

3) перебували у трудових, договірних або інших відносинах з юридичною особою, якій надаються аудиторські послуги, що можуть призвести до конфлікту інтересів (ст. 10) [7]. Тут заборона проведення аудиту дещо ширша за попередні і стосується не тільки сімейних стосунків, але й особистого майнового інтересу.

Обмеження щодо проведення оцінки майна (ст. 8) суб'єктами оціночної діяльності стосується таких випадків, як: проведення суб'єктом оціночної діяльності-суб'єктом господарювання оцінки майна, що належить йому або оцінювачам, які працюють у його складі, на праві власності або на яке зазначені особи мають майнові права; проведення оцінки майна фізичної особи-замовника або керівників юридичної особи, яка є замовником оцінки, оцінювачем, який має родинні зв'язки з зазначеними особами, або суб'єктом оціночної діяльності – суб'єктом господарювання, керівництво якого має зазначені зв'язки; проведення оцінки майна своїх засновників (учасників) [8]. Як і в попередніх випадках коло приватного інтересу значно вужче, ніж визначено антикорупційним законодавством.

Подібні положення закріплені й щодо інших суб'єктів надання публічних послуг, де сфера їх приватного інтересу, визначена законом, становить лише частку, що задекларована у Законі «Про запобігання корупції».

Висновки. Аналіз норм Закону України «Про нотаріат» свідчить про те, що закріплене у ст. 9 цього Закону обмеження у праві вчинення нотаріальних дій стосується лише особистих (вчинення нотаріальних дій щодо себе і від свого імені) та, частково, сімейних (переважно прямі родинні зв'язки) стосунків нотаріуса, які пов'язуються з конфліктом інтересів на рівні відомчого правового регулювання в частині порушення правил професійної етики, тимчасом як на нотаріуса як суб'єкта, щодо нього діють положення закону України «Про запобігання корупції» поширюються обмеження щодо запобігання конфлікту інтересів, приватний інтерес якого, як невід'ємна складова конфлікту, значно ширший, ніж це задекларовано у профільному законі, що не сприяє однозначному розумінню ситуацій, коли нотаріус має утримуватись від вчинення нотаріальних дій у разі наявності приватного інтересу, який може вплинути на об'єктивність та неупередженість виконання ним своїх професійних публічних обов'язків.

З огляду на викладене пропонуємо в Законі України «Про нотаріат»:

1) статтю 1 доповнити частиною шостою такого змісту: «На нотаріусів поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції»;

2) частину 1 статті 5 поповнити абзацом 11 такого змісту: «додержуватися вимог законодавства у сфері запобігання і протидії корупції»;

3) статтю 9 доповнити частиною другою такого змісту: «На нотаріусів поширюються вимоги щодо запобігання та правила врегулювання конфлікту інтересів, встановлені Законом України «Про запобігання корупції». Терміни «потенційний конфлікт інтересів», «реальний конфлікт інтересів», «приватний інтерес» в цьому Законі вживаються у значенні, визначеному Законом України «Про запобігання корупції».

Список використаних джерел

1. Про нотаріат : Закон України від 2.09.1993 № 3425-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
2. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України : наказ Міністерства юстиції України від 07.06.2021 р. № 2039/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0759-21#n7>.
3. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n1793>.
4. Пастух І. Д. Особи, які надають публічні послуги та конфлікт інтересів. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали IV Міжнар. науково-практ. конф. (Київ. 12 груд. 2019 р.) : у 2 ч. / редкол.: В. В. Черней. С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч. 1. С. 169–171. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16393>.
5. Курило Т. С. Адміністративно-правові засади протидії корупції в сфері здійснення нотаріальної діяльності в Україні : монографія; за заг. ред. К. І. Чижмарь. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 176 с.
6. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
7. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 21.12.2017 № 2258-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>.
8. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 № 2658-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text>.

Надійшла до редакції 02.06.2023

References

1. Pro notariat [On the notary]: Zakon Ukrainy vid 02.09.1993 № 3425-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/lavs/shov/3425-12> [in Ukr.].
2. Pro zatverdzhennia Pravyl profesijnoi etyki notariusiv Ukrainy [On the approval of the Rules of Professional Ethics of Notaries of Ukraine] : nakaz Ministerstva iustytisii Ukrainy vid 07.06.2021 № 2039/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/z0759-21#n7> [in Ukr.].
3. Pro zapobihannia koruptsii [On prevention of corruption] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/1700-18#n1793> [in Ukr.].
4. Pastukh, I. D. (2019) Osoby, iaki nadaiut' publichni posluhy ta konflikt interesiv [Persons providing public services and conflict of interest.]. Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsijnoi polityky v mizhnarodnomu vymiri : materialy IV Mizhnar. nauk,-prakt. konf. (Kyiv. 12 hrud. 2019 r.) : u 2 ch. / redkol.: V. V. Chernej. S. D. Husariev, S. S. Cherniavsknn. Kyiv : Nats. akad. vnutr. Sprav, Part 1, pp. 169-171. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16393> [in Ukr.].
5. Kurylo, T. S. (2018) Administratyvno-pravovi zasady protyidii koruptsii v sferi zdjinsnennia notarial'noi diial'nosti v Ukraini [Administrative and legal principles of anti-corruption in the field of notarial activities in Ukraine] : monohrafiia; za zah. red. K. I. Chyzhmar'. Kyiv : Vydavnychjy dim «Hel'vetyka», 176 p. [in Ukr.].
6. Pro vykonavche provadzhennia [On executive proceedings] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/1404-19#Tekht> [in Ukr.].
7. Pro audyt finansovoi zvitnosti ta audytors'ku diial'nist' [On the audit of financial statements and audit activity] : Zakon Ukrainy vid 21.12.2017 № 2258-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/2258-19#Tekht> [in Ukr.].
8. Pro otsinku majna, majnovykh prav ta profesijnju otsinochnu diial'nist' v Ukraini [On evaluation of property, property rights and professional valuation activity in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 12.07.2001 № 2658-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/2658-14#Tekht> [in Ukr.].

ABSTRACT

Igor Pastukh. Legal regulation of limitations on the right of performing notarial acts. The article is devoted to the study of the current state and the determination of directions for improving the legal regulation of restrictions on the right to perform notarial acts. It has been established that the Law of Ukraine «On Notaries» contains restrictions on the right to perform notarial acts, their content is that a notary is not entitled to perform notarial acts only in certain cases. It is noted that the restriction on the right to perform notarial acts on this basis refers to the rules of professional ethics of a notary, which interpret the considered restriction on the right to perform notarial acts more broadly than is provided for by the relevant law. It has been proven that according to the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», notaries are classified as persons who provide public services and are subject to requirements for the prevention and settlement of conflicts of interest. At the same time, the limits of private interest that a notary must take into account when performing notarial actions are much wider than those established in a special law. It is noted that the Law «On Notaries» is not the only normative legal act that defines its own rules regarding the sphere of private interest during the performance of professional duties related to the provision of public services, similar narrowed legal regulation of this restriction is also contained in the laws, which regulate the activities of public and private contractors, appraisers, auditors and other persons who provide public

services.

Based on the analysis of the norms of the Law of Ukraine «On Notaries» it is proved that the restriction on the right to perform notarial acts concerns only the personal and, in part, family relations of the notary, which are associated with a conflict of interests at the level of departmental legal regulation in terms of violation of the rules of professional ethics, in while the provisions of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» apply to the notary public, whose private interest is much broader than that declared in the relevant law, which does not contribute to a clear understanding of situations when a notary public has refrain from performing notarial acts. Taking into account the above, specific changes are proposed to the Law of Ukraine «On Notaries» in order to bring it into line with the provisions of the anti-corruption legislation.

Keywords: *restrictions on the right to perform notarial acts, notarial acts, notarial activity, personal interest, private interest.*

УДК 349.2

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-171-178

Ганна СПИЦИНА[©]
доктор
юридичних наук,
професор

Світлана ГУЦУ[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

*(Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського "ХАІ", м. Харків, Україна)*

ЗАХИСТ ОСОБИСТОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ, ОТРИМАНОЇ У ПРОЦЕСІ ВІДЕОСПОСТЕРЕЖЕННЯ НА РОБОЧОМУ МІСЦІ

Досліджено стан правового регулювання захисту персональних даних працівників, зібраних у процесі моніторингу і відеоспостереження на робочому місці. Встановлено, що національне трудове законодавство не має спеціальних норм щодо особливостей регулювання цього питання. Натомість у європейських країнах є доволі суттєві напрацювання і нормативна база у сфері використання таких методів роботи з персональною інформацією. Автори пропонують доповнити національне законодавство визначенням правил, підстав і строків здійснення роботодавцем моніторингу і відеоспостереження на робочому місці. Це дозволить захистити інтереси сторін трудових правовідносин і сприятиме виконанню законодавства у сфері захисту персональних даних.

Ключові слова: *особиста інформація, спостереження на робочому місці, обробка персональних даних працівника, персональні дані працівників, інформація, захист інформації, трудові правовідносин, працівник, роботодавець, трудовий договір.*

Постановка проблеми. З розвитком штучного інтелекту, баз даних, Інтернету такі технології, як відеоспостереження, зберігання та обробка персональної інформації постійно розширюються і вдосконалюються. Відеоспостереження на робочому місці – це діяльність роботодавців, спрямована на збирання інформації щодо поведінки працівників за допомогою камер, комп'ютерів, приладів стеження та інших засобів у робочий час і на робочому місці. Загалом спостереження на робочому місці розглядається як форма реалізації права роботодавця на управління та контроль, котрий може допомогти підвищити ефективність роботи, оптимізувати робочі процеси та зменшити ризики на робочому місці. Однак на практиці роботодавці часто зловживають відеоспостереженням

© Г. Спіцина, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9131-0642>
spitsyna_hanna@ukr.net

© С. Гуцу, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1373-6079>
s.gutsu@khai.edu

на робочому місці, наприклад, для проведення службових та внутрішніх розслідувань. Це може спричинити обмеження законних прав та інтересів працівників і загрожувати безпеці їхньої особистої інформації. Зі зростанням культури дистанційної та гібридної роботи ця проблема набуває ще більшої актуальності бо роботодавці все частіше звертаються до різних методів моніторингу співробітників.

Метою дослідження є аналіз вітчизняного і європейського законодавства у сфері захисту персональних даних працівника, зібраних у процесі моніторингу і відеоспостереження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На жаль, на сьогодні комплексні дослідження, присвячені питанню правового регулювання захисту персональних даних працівника, отриманих під час моніторингу з боку роботодавця, відсутні. У сучасній науці трудового права окремі питання захисту персональних даних працівника знайшли відображення у працях таких вчених: М. Грекової, В. Жернакова, Є. Краснова, К. Мельника, С. Прилипка, О. Ярошенка, А. Чернобай. Однак наразі вказана тема залишається актуальною та не до кінця дослідженою.

Виклад основного матеріалу. Питання захисту персональних даних виникають у повсякденному житті кожної людини – під час взаємодії з державними органами влади, органами місцевого самоврядування, судовими, правоохоронними органами, у закладах охорони здоров'я, під час купівлі товарів, отримання послуг, подорожування та навіть користування мережею Інтернет. Звичайно, у процесі трудових відносин також неможливо уникнути збору, використання, обробки і зберігання інформації, що містить персональні дані працівників. Але в окремих випадках роботодавці цілеспрямовано впроваджують додаткові заходи щодо отримання таких даних.

Згідно з опитуванням ExpressVPN, 78% роботодавців погодилися використовувати інструменти моніторингу своїх співробітників [1]. В іноземній літературі під моніторингом працівників розуміють використання роботодавцем різних методів спостереження та збору даних, як-от: програмне забезпечення для моніторингу працівників, ключ-карти, біометричні дані та інші методи електронного моніторингу. Сьогодні роботодавцями широко використовуються такі методи електронного моніторингу:

1. Використання програмного забезпечення, котре дозволяє працівникам вмикати або вимикати його під час початку/закінчення офісної або віддаленої роботи;
2. Використання камер відеоспостереження, розміщених на помітних місцях у спільних приміщеннях;
3. Моніторинг робочих станцій компанії із попереднім інформуванням працівників;
4. Запис телефонних розмов за згодою учасників.

Щодо правового регулювання цієї сфери, то міжнародним співтовариством вже накопичено доволі суттєвий досвід і законодавчу базу. Так, у США ще у 1906 р. було прийнято перший закон «Про захист інформації», проте інтенсивний розвиток відповідного законодавства розпочався тільки після появи комп'ютерної техніки. В Європі персональні дані захищають приблизно півстоліття. В Україні – з 1 січня 2011 р., коли набув чинності Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010. Він регулює всі правові відносини, пов'язані із захистом та обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя у зв'язку з обробкою персональних даних.

Відповідно до українського законодавства персональні дані – це відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Термін «персональні дані» стосується лише фізичних осіб [2]. У роз'ясненні Мініюсту «Деякі питання практичного застосування Закону України «Про захист персональних даних»» від 21.12.2011 [3] зазначено, що законодавством України не встановлено і не може бути встановлено чіткого переліку відомостей про фізичну особу, що є персональними даними, задля можливості застосування положень Закону до різноманітних ситуацій, в тому числі при обробці персональних даних в інформаційних (автоматизованих) базах та картотеках персональних даних, що можуть виникнути у майбутньому, у зв'язку зі зміною в технологічній, соціальній, економічній та інших сферах суспільного життя. Отже, Мініюст визнав наявність проблеми, але не дав відповіді на запитання, які саме відомості дозволяють ідентифікувати фізичну особу. За вказаних обставин законодавець не визначає вичерпного переліку відомостей, що належать до

персональних даних. Але орієнтовний перелік персональних даних визначив Конституційний Суд України у своєму рішенні № 2-рп/2012 від 20.01.2012, відповідно до якого інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) – це будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування тощо, дані про особисті майнові та немайнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються у побутовій, інтимній, товариській, професійній, діловій та інших сферах життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за її згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Перелік даних про особу, що визнаються як конфіденційна інформація, не є вичерпним [4].

Персональні дані поділяються за критерієм їхньої «чутливості» на: загальну інформацію (наприклад, ПІБ, дата і місце народження, громадянство, місце проживання тощо) та «чутливі» дані (стан здоров'я, етнічне походження, віросповідання, ідентифікаційні номери, відбитки пальців, аудіо-, відео-, фотофіксація, судимість та ін.). Для «чутливих» персональних даних передбачається більш високий ступінь захисту. Забороняється збирання, зберігання, використання та передавання без згоди суб'єкта, як правило, саме чутливих персональних даних [5].

Відповідно до Основного закону ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [6].

На жаль, у трудовому законодавстві України взагалі відсутнє правове регулювання захисту персональних даних працівників, хоча актуальність цього питання зумовлюється тим, що при прийомі на будь-яку роботу та у процесі трудової діяльності працівник повинен надати роботодавцеві власні персональні дані, а саме: відомості про саму особу, її освіту, сімейний стан, стаж роботи, а в деяких випадках – відомості про доходи за минулий рік тощо. Однак проєкт Трудового кодексу України усуває цю прогалину. Зокрема, в ньому містяться норми, що регулюють питання, пов'язані із захистом персональних даних працівників, як-от: встановлена заборона роботодавцю надавати третім особам будь-яку інформацію про причини звільнення та інші відомості про працівника, крім надання їх на прохання працівника та в інших випадках, передбачених законом; відомості про оплату праці працівника віднесено до конфіденційної інформації, що надається будь-яким органам чи особам лише у випадках, передбачених законом, або за згодою чи на вимогу працівника; визначена відповідальність роботодавця за заподіяння моральної шкоди тощо [7].

Вчена А. Чернобай наголошує, що поняття персональних даних працівника є вужчим за поняття персональних даних особи, оскільки йдеться не про всі відомості (факти, події, обставини приватного життя особи тощо), а лише про такі обставини, що характеризують фізичну особу як працівника. Персональні дані працівника слід розглядати як інформацію, отримання якої необхідно роботодавцю щодо кожного працівника у зв'язку з трудовими відносинами [8].

Західні дослідники зазначають, що роботодавці можуть законно контролювати майже все, що робить працівник на роботі, якщо причина моніторингу є достатньо важливою для бізнесу. Роботодавці можуть встановлювати відеокамери, читати пошту, у тому числі електронну, контролювати використання телефону та комп'ютера, використовувати GPS-відстеження тощо. Так, роботодавці в ЄС мають право контролювати працівників на роботі, якщо є законний діловий інтерес. При цьому вкрай важливо збалансувати право роботодавця на законний контроль та управління робочим процесом і право працівника на приватність. Працівник має право бути повідомленим перед проведенням будь-якого моніторингу. Пряма згода потрібна не завжди, але в деяких випадках вона є обов'язковою. Найголовніше, процес моніторингу має відповідати Загальному регламенту захисту даних ЄС (GDPR) [9]. GDPR стверджує, що згода,

прозорість і захист даних є важливими. Ці правила застосовуються до організацій (державних і приватних) в ЄС і тих, що знаходяться за межами ЄС і пропонують послуги ЄС. Суть полягає в тому, що моніторинг має бути розумним, а роботодавці повинні враховувати право працівника на конфіденційність. Відповідно до GDPR співробітники повинні бути повідомлені про те, що за ними стежать, стосовно мети моніторингу, строку зберігання отриманих даних і про те, хто має доступ до даних, що відстежуються. Використання прихованого відеоспостереження вважається порушенням ст. 8 Європейської конвенції з прав людини. Також заборонено моніторинг у «чутливих» зонах, таких як туалети, релігійні приміщення та кімнати відпочинку.

Багато країн ЄС вимагають від роботодавців інформувати своїх працівників і обговорювати будь-які проблеми процесу моніторингу перед його проведенням. Робоча група із захисту даних у ст. 29 (WP249) підкреслює, що прозорість повинна застосовуватися до обробки даних на роботі. Працівники мають знати про моніторинг, мету, з якою збираються персональні дані, та будь-яку іншу інформацію, необхідну для забезпечення доцільності такої обробки. У ЄС сформовано два правові підходи до прав на спільне прийняття рішень. У деяких країнах працівники мають право погоджуватися на моніторинг чи ні. В інших – їх необхідно повідомити про моніторинг, але згода не потрібна. Наприклад, у Данії колективні договори часто вимагають від роботодавців інформувати працівників про будь-які заходи моніторингу не пізніше, ніж за шість тижнів до виконання угоди, за винятком випадків, коли мета заходів моніторингу буде перешкоджати попередньому повідомленню. У Чеській Республіці працівники також повинні бути належним чином проінформовані про обробку персональних даних і спеціальні методи моніторингу, у тому числі відеоспостереження. Проте в окремих випадках роботодавцям дозволяється відслідковувати серйозні правопорушення працівників, щоб захистити бізнес. У Фінляндії Закон про захист приватного життя на роботі встановлює суворі умови для використання камер спостереження на робочому місці. Перед початком відеоспостереження необхідно проконсультуватися з працівниками та повідомити їх про це, а в місцях, де розташовані камери, повинно бути помітне сповіщення. Наводити камери на робочі місця взагалі заборонено, але в окремих випадках це дозволяється, наприклад, якщо це необхідно для запобігання або розслідування майнових злочинів. Проте працівники повинні бути проінформовані про розташування спрямованих камер. В Угорщині законодавство визначає деякі основні аспекти відеоспостереження, але залишає більшість особливостей відкритими для тлумачення. В Латвії вимога щодо інформування працівників про будь-яку обробку даних базується на ст. ст. 13 і 14 GDPR, а також на положеннях закону Латвії про обробку даних. Закон Литви про правовий захист персональних даних передбачає, що працівники повинні бути проінформовані в письмовій формі про відео- та голосовий моніторинг на робочому місці. У Польщі з травня 2019 року діють суворі положення, що визначають, коли саме дозволяється моніторинг працівників і як його мають проводити роботодавці. Приховане відеоспостереження за працівниками може бути важко захистити, оскільки, згідно з відповідними законодавчими положеннями, всі без винятку працівники повинні бути поінформовані, що за ними стежать. Згідно зі Словацьким трудовим кодексом роботодавці можуть контролювати працівників лише за таких обставин:

- є поважна причина з огляду на характер діяльності роботодавця;
- намір роботодавця контролювати працівників заздалегідь обговорено з представниками працівників;
- працівників поінформовано про спосіб та обсяг моніторингу.

У Швеції приватним компаніям або державним органам, що здійснюють відеоспостереження за межами громадських місць, не потрібно отримувати дозвіл, але при цьому мають застосовуватися вимоги GDPR. Якщо приватна організація або державний орган зв'язані колективним договором, вони повинні домовитися про нагляд з відповідною профспілкою, перш ніж його можна буде здійснювати. Якщо за працівником здійснювався контроль, він все одно зможе вимагати відшкодування збитків на основі статті 82 GDPR, навіть якщо його звільнення було законним [10].

Згідно з Директивою 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних», держави-члени передбачають, що персональні дані можуть оброблятися тільки за умови, що (a) суб'єкт даних недвозначно дав свою згоду або обробка необхідна для: (b) виконання контракту, стороною якого є суб'єкт даних, чи для вживання заходів на

прохання суб'єкта даних до підписання контракту; (с) дотримання правового зобов'язання, яким зв'язаний контролер; (d) захисту життєво важливих інтересів суб'єкта даних; (е) виконання завдання, що здійснюється в суспільних інтересах, чи при виконанні офіційних повноважень, котрими наділений контролер або третя сторона, якій надаються дані; (f) забезпечення законних інтересів, переслідуваних контролером чи третьою стороною або сторонами, для яких надаються дані, крім випадків, коли над такими інтересами переважають інтереси основних прав і свобод суб'єкта даних, що вимагають захисту згідно з п. 1 ст. 1.

Сучасний європейський підхід до обробки персональних даних може бути викладений у вигляді таких принципів: 1) законність, справедливість та прозорість – персональні дані повинні оброблятися законно, справедливо та прозоро. Будь-яку інформацію про мету, методи та обсяги обробки персональних даних слід викладати максимально доступно та просто; 2) обмеження застосування – персональні дані необхідно збирати та використовувати виключно з метою, що була заявлена підприємством (або онлайн-сервісом); 3) мінімізація даних – забороняється збирати особисті дані в більшому обсязі, ніж той, що потрібен для досягнення мети обробки; 4) точність – особисті дані, що є неточними, повинні бути видалені або виправлені (за вимогою користувача); 5) обмеження зберігання – персональні дані мають зберігатися у формі, що дозволяє ідентифікувати суб'єкти даних на строк не більше, ніж це необхідно для досягнення мети обробки; 6) цілісність та конфіденційність – при обробці даних працівників і клієнтів підприємство зобов'язане забезпечити захист персональних даних від несанкціонованої або незаконної обробки, знищення та пошкодження.

Роботодавці обробляють персональні дані своїх працівників щодня та з різною метою. Дані можуть стосуватися виплат працівникам заробітної плати, відпускних, обліку лікарняних, виплат у зв'язку з вагітністю та пологами, оцінки результатів і якості роботи тощо. Будь-яка обробка персональних даних працівника повинна виконуватися тільки для конкретно встановленої мети. Фізична або юридична особа, яка визначає мету обробки персональних даних, встановлює склад цих даних та процедури їх обробки (якщо інше не визначено законом), вважається володільцем персональних даних відповідно до вимог Закону. Тобто в даному випадку володільцем персональних даних є роботодавець, а сам працівник є суб'єктом персональних даних.

З метою безпосередньої реалізації трудових відносин будь-яке підприємство, установа чи організація збирає, накопичує, зберігає, змінює, знищує відомості про своїх працівників у своїх картотеках, базах даних чи спеціальних інформаційних програмах. Відомості про працівників роботодавцем, як правило, зберігаються в особових справах, розроблених інформаційних кадрових програмах, тобто йде мова про накопичення бази персональних даних та її зберігання. Також законодавець виокремлює розпорядника персональних даних – це фізична чи юридична особа, якій володільцем або законом надано право обробляти ці дані від імені володільця. Розпорядник може обробляти персональні дані лише з метою і в обсязі, визначених у договорі з володільцем. Розпорядники на підприємстві є не завжди. До них належать: консультант по кадрам, відділ кадрів на підприємстві, спеціалісти кадрової служби, консалтингова фірма тощо.

При роботі з наведеною інформацією важливо дотримуватися головних принципів захисту персональних даних: роботодавець і спеціалісти кадрової служби несуть відповідальність за збереження персональних відомостей та носіїв, на яких вони зберігаються; має бути організована чітка дозвільно-розмежувальна система доступу до персональних даних для керівників (усіх рівнів) та інших працівників; має здійснюватися регулярний контроль електронних та паперових документів, баз та справ у кадровій службі та у відповідних структурних підрозділах підприємства.

Однак моніторинг процесу праці, внаслідок якого роботодавець отримує інформацію про працівника, потребує правового вирішення низки питань. Насамперед, тут варто відзначити відсутність чіткого розуміння складових персональних даних працівника і видів інформації про особу. Законодавством України не встановлено і не може бути встановлено чіткого переліку відомостей про фізичну особу, котрі є персональними даними. Задля можливості застосування положень Закону України «Про захист персональних даних» до різноманітних ситуацій, зокрема, що виникають при обробці персональних даних, отриманих у процесі відеоспостереження та використання інших форм моніторингу, необхідно внести відповідні доповнення до Кодексу законів про працю України. Крім того, сьогодні відсутнє належне нормативно-правове регулювання

порядку та механізмів проведення перевірок приміщень підприємств, де обробляються персональні дані. Таким чином, представники уповноваженого органу мають право безперешкодно потрапляти до будь-якого приміщення, де обробляються персональні дані (тобто практично до кожного офісу та підприємства), що є рівнозначним праву на проведення обшуку, котре до сьогодні мали лише правоохоронні органи. Підприємство має визначити коло працівників, які працюють з персональними даними (бухгалтерія, відділ кадрів, директор, його заступники, юристконсульт, адміністратор системи тощо) та які підписують зобов'язання про нерозголошення. Іншим проблемним моментом, що потребує надійної системи захисту персональних даних у процесі їх обробки, є розміщення цих даних в мережі Інтернет. Оскільки персональні дані є або можуть бути об'єктом використання в автоматизованій системі обробки, люди, користуючись мережею Інтернет, залишають там велику кількість своїх даних. І, що головне, використання даних нічим не обмежене і не врегульоване, тобто фактично такі дані залишаються незахищеними. Згадані бази даних постійно вдосконалюються, уніфікуються і щораз більше стосуються приватного життя людини [11]. Щоб захистити свої персональні дані від протиправних посягань, особа може використовувати будь-які не заборонені законом засоби. Зокрема, у випадку незаконної обробки персональних даних та втручання в особисте життя особи суб'єкт персональних даних вправі звернутися до володільця та/або розпорядника персональних даних із вмотивованою вимогою: заборонити таку обробку; внести зміни до власних персональних даних (у випадку їхньої недостовірності); вимагати їх видалення (знищення). Водночас для підвищення захищеності персональних даних працівників мають застосовувати заходи і самі роботодавці [12].

Висновки. Завдяки поширенню технологій спостереження та інтеграції їх у виробництво масштаби спостереження за людиною на робочому місці постійно розширюються та вдосконалюються його форми. Розвиток технологій стеження посилив конфлікт інтересів між роботодавцями та працівниками. Права роботодавців на управління, підпорядкованість працівників і раціональне використання персональної інформації створили багато перешкод для захисту працівниками власних законних інтересів і особистої інформації. Захист особистої інформації працівників можна посилити шляхом прийняття спеціальних законів у сфері праці та захисту персональної інформації. Вважаємо за доцільне доповнити законодавство такими нормами:

- 1) роботодавець повинен завчасно повідомити працівника про нагляд за робочим місцем у письмовій або електронній формі, а також надати працівникам достатньо часу для заперечень;
- 2) у повідомленні має бути зазначено зміст, вид відеоспостереження, режим і тривалість зберігання, особу, яка обробляє і зберігає інформацію, та її контактні дані;
- 3) працівник має право доступу до інформації про нього, що була зібрана в процесі моніторингу;
- 4) у випадку несанкціонованого витіку персональних даних працівника, що зберігаються роботодавцем, останній повинен якомога швидше повідомити співробітників про це і вжити заходів для нівелювання можливих негативних наслідків.

Список використаних джерел

1. Perna M. C. Why 78% Of Employers Are Sacrificing Employee Trust By Spying On Them. *Forbes*. URL: <https://www.forbes.com/sites/markperna/2022/03/15/why-78-of-employers-are-sacrificing-employee-trust-by-spying-on-them/?sh=6a09ffa91659>.
2. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
3. Деякі питання практичного застосування Закону України «Про захист персональних даних» : роз'яснення Міністерства юстиції України від 21.12.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0076323-11#Text>.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України : рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 № 2-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>.
5. Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних : Директива 95/46/ЄС Європейського парламенту і Ради від 24.10.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242#Text.
6. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>

254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

7. Ярошенко О. М. Проект Трудового кодексу України (№ 1658 від 27.12.2014 р.) – кодифікований акт чи закон про працю. *Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика : тези доп. та наук. повідомл. учасників VIII Міжнародної науково-практ. конф.* (м. Харків, 5 жовт. 2018 р.) ; за ред. О. М. Ярошенка. Харків : ФОП Панов А. Н, 2018. С. 18–24.

8. Чернобай А. М. Поняття персональних даних працівника. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць.* Одеса : Юрид. л-ра, 2004. Вип. 22. С. 827–833.

9. Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) : Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27.04.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text.

10. Eastern and Northern Europe: The Law on Hidden Video Surveillance of Workers. *Ius Laboris*. URL: <https://iuslaboris.com/insights/eastern-and-northern-europe-the-law-on-hidden-video-surveillance-of-workers/>.

11. Щербатюк М. Особливості захисту персональних даних в Інтернеті. *Ukrainian internet association*. URL: <https://inau.ua/document/osoblyvosti-zakhystu-personalnykh-danykh-v-interneti>.

12. Забезпечення захисту персональних даних співробітників підприємств у цифровій економіці з використанням технології блокчейн : наукова робота. *Save Data21*. URL: <https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/66.Save-Data21.pdf>.

Надійшла до редакції 10.05.2023

References

1. Perna, M. C. Why 78% Of Employers Are Sacrificing Employee Trust By Spying On Them. *Forbes*. URL: <https://www.forbes.com/sites/markcperna/2022/03/15/why-78-of-employers-are-sacrificing-employee-trust-by-spying-on-them/?sh=6a09ffa91659>.

2. Pro zakhyst personalnykh danykh [About the protection of personal data] : Zakon Ukrainy vid 01.06.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>. [in Ukr.].

3. Deiaki pytannia praktychnoho zastosuvannya Zakonu Ukrainy «Pro zakhyst personalnykh danykh» [Some issues of practical application of the Law of Ukraine «On Personal Data Protection»] : roziasnennia Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 21.12.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0076323-11#Text>. [in Ukr.].

4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Zhashkivskoi raionnoi rady Cherkaskoi oblasti shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyin pershoi, druhoi statii 32, chastyin druhoi, tretoi statii 34 Konstytutsii Ukrainy [The Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional submission of the Zhashkiv District Council of the Cherkasy Region regarding the official interpretation of the provisions of the first and second parts of Article 32 and the second and third parts of Article 34 of the Constitution of Ukraine] : rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 20.01.2012 № 2-rp/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>. [in Ukr.].

5. Pro zakhyst fizychnykh osib pry obrobsi personalnykh danykh i pro vilne peremishchennia takykh danykh [On the protection of natural persons during the processing of personal data and on the free movement of such data] : Dyrektyva 95/46/ІeS Yevropeiskoho parlamentu i Rady vid 24.10.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242#Text. [in Ukr.].

6. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukr.].

7. Iaroshenko, O. M. (2018) Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy (№ 1658 vid 27.12.2014 r.) – kodyfikovanyi akt chy zakon pro pratsiu [Draft Labor Code of Ukraine (№ 1658 dated 27.12.2014) – a codified act or law on labor]. *Rozvytok trudovoho prava i prava sotsialnoho zabezpechennia: teoriia i praktyka : tezy dop. ta nauk. povidoml. uchasnykh VIII Mizhnarodnoi nauково-prakt. konf.* (m. Kharkiv, 5 zhovt. 2018 r.) ; za red. O. M. Yaroshenka. Kharkiv : FOP Panov A.N. pp. 18–24. [in Ukr.].

8. Chernobai, A. M. (2004) Poniattia personalnykh danykh pratsivnyka [The concept of employee personal data]. *Aktualni problemy derzhavy i prava : zb. nauk. prats.* Odessa : Yuryd. l-ra. Issue 22. pp. 827–833. [in Ukr.].

9. Pro zakhyst fizychnykh osib u zviazku z opratsiuvanniam personalnykh danykh i pro vilnyi rukh takykh danykh, ta pro skasuvannya Dyrektyvy 95/46/ІeS (Zahalnyi rehlament pro zakhyst danykh) [On the protection of natural persons in connection with the processing of personal data and on the free movement of such data, and on the repeal of Directive 95/46/EU (General Data Protection Regulation)] : Rehlament Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (ІeS) 2016/679 vid 27.04.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text. [in Ukr.].

10. Eastern and Northern Europe: The Law on Hidden Video Surveillance of Workers. *Ius Laboris*. URL: <https://iuslaboris.com/insights/eastern-and-northern-europe-the-law-on-hidden-video-surveillance-of-workers/>.

11. Shcherbatiuk, M. Osoblyvosti zakhystu personalnykh danykh v Interneti [Peculiarities of personal data protection on the Internet]. *Ukrainian internet association*. URL:

<https://inau.ua/document/osoblyvosti-zakhystu-personalnykh-danykh-v-interneti>. [in Ukr.].

12. Zabezpechennia zakhystu personalnykh danykh spivrobotnykiv pidpriemstv u tsyfrovii ekonomitsi z vykorystanniam tekhnolohii blokchein [Ensuring the protection of personal data of employees of enterprises in the digital economy using blockchain technology] : naukova robota. *Save Data21*. URL: <https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/66.Save-Data21.pdf>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Hanna Spitsyna, Svitlana Gutsu. Protection of personal employees' data obtained in the process of video surveillance in the workplace. The state of legal regulation of protection of personal employees' data collected in the course of monitoring and video surveillance at the workplace has been studied. It is established that national labour legislation does not have special rules on the specifics of regulation of this issue, but European countries have quite significant developments and a regulatory framework in the field of regulation of such methods of working with personal information.

The authors have proposed to supplement national legislation by defining the rules, grounds and time limits for employer monitoring and video surveillance in the workplace, namely: 1) the employer must inform the employee in advance about the supervision of the workplace in written or electronic form, as well as give employees enough time for objections; 2) the message must specify the content, type of video surveillance, mode and duration of storage, the person who processes and stores the information, and their contact details; 3) the employee has the right to access information about him/her that was collected during the monitoring process; 4) in case of unauthorized leakage of the employee's personal data stored by the employer, the latter must inform the employees about this as soon as possible and take measures to eliminate possible negative consequences.

This will help protect the interests of the parties to labour relations and facilitate the implementation of legislation in the field of personal data protection.

Keywords: *personal information, workplace surveillance, processing of employee personal data, personal data of employees, information, information protection, labour relations, employee, employer, employment contract.*

УДК 342.92: 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-178-185

Оксана СТРЕЛЬЧЕНКО[©]

доктор юридичних наук, професор
(Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПАРАДИГМІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Охарактеризовано концептуальні засади функціонування адміністративної відповідальності у сучасній доктрині адміністративного права, котра має тривалу історію свого впровадження та трансформації. Незважаючи на усі зміни, що відбуваються у суспільстві, адміністративна відповідальність є невідривною частиною юридичної відповідальності, котра виявляється у відповідному ставленні осіб до виконання своїх обов'язків, а також у відповідальності за належне виконання особами покладених на них обов'язків. Запропоновано авторське трактування адміністративної відповідальності як різновиду юридичної відповідальності за вчинені протиправні діяння у вигляді порушення норм чинного адміністративного законодавства, за що уповноважені на те суб'єкти публічної адміністрації мають право застосовувати моральні, матеріальні організаційні, обмеження з метою попередження нових правопорушень та виховання особи, яка вчинила правопорушення, у дусі дотримання норм чинного законодавства.

Ключові слова: *відповідальність, юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, стягнення, обмеження, проступок.*

Постановка проблеми. На сьогодні є актуальним проаналізувати концептуальні засади функціонування адміністративної відповідальності у доктрині адміністративного

© О. Стрельченко, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5965-9764>

strel1977@ukr.net

права, що має тривалу історію свого впровадження та трансформації. У процесі євроінтеграції України потрібно переусвідомити сутність функціонування інституту адміністративної відповідальності у сучасній правовій системі та визначити його як спосіб забезпечення правового порядку у тих сферах публічного адміністрування, які потребували врегулювання, а також застосування відповідного засобу забезпечення ефективного захисту прав та свобод людини й громадянина у випадках притягнення особи до адміністративної відповідальності. З метою оновлення парадигми адміністративного права й орієнтації його на забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян відбувається й трансформація пострадянської системи адміністративного права згідно з сучасними вимогами суспільства. Відповідно, під час таких активних реформаторських змін набуває актуальності й питання особливостей функціонування інституту адміністративної відповідальності, що викликано значною зміною призначенням адміністративного права в адмініструванні суспільством. Незважаючи на усі зміни, що відбуваються у суспільстві, адміністративна відповідальність є невідривною частиною юридичної відповідальності, котра виявляється у відповідному відношенні осіб до виконання своїх обов'язків, а також у відповідальності за належне виконання особами покладених на них обов'язків. У процесі діяльності суб'єкта наперекір нормативно-правовим вимогам настає ретроспективна відповідальність за уже скоєний адміністративний проступок.

Метою статті є вивчення трансформації сучасного інституту адміністративної відповідальності відповідно до вимог, що обумовлені його призначенням та потребами у процесі інтеграції України до європейської спільноти, та формулювання в результаті цього сучасної моделі інституту адміністративної відповідальності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окреслену проблематику досліджували такі вчені-адміністративісти, як: В. Авер'янов, Ю. Битяк, І. Бухтіярова, О. Кузьменко, В. Колпаков, Т. Коломoeць, Л. Коваль, А. Комзюк, Д. Лук'янець, І. Пастух, О. Стрельченко, М. Співак, Ю. Шемшученко. Однак саме сучасна модель функціонування інституту адміністративної відповідальності на сьогодні відсутня.

Виклад основного матеріалу. Адміністративна відповідальність є визначним інститутом адміністративного права, важливим засобом охорони громадського порядку, котрому притаманні усі ознаки юридичної відповідальності. Роль і місце адміністративної відповідальності в адміністративно-правовому просторі визначається тим, що відносини адміністративної відповідальності, разом із відносинами публічного управління, адміністративних послуг і адміністративного судочинства, утворюють предмет адміністративного права. Суттєва особливість адміністративної відповідальності полягає у прагматичності її теоретичних концепцій, домінуюча спрямованість яких окреслена проблематикою Кодексу України про адміністративні правопорушення [1; 2].

У процесі європеїзації суспільства адміністративна відповідальність перебуває у стані постійної трансформації. При цьому формується сучасна ідеологія взаємовідносин між суспільством та громадянином. У результаті чого зазнає значних змін адміністративно-правова доктрина, що передбачає оновлення адміністративного законодавства, в тому числі й адміністративно-деліктного законодавства.

Слід зауважити, що ст. 92 Конституції України визначає адміністративну відповідальність одним із різновидів юридичної відповідальності в Україні. Саме вона настає у разі невиконання або неналежного виконання особою норм чинного адміністративного законодавства, в результаті чого настає відповідне реагування держави на адміністративні правопорушення за допомогою заходів адміністративного примусу.

Головною якістю та сутністю адміністративної відповідальності, що безпосередньо формує її правову природу, є застосування до правопорушників заходів адміністративного стягнення і заходів впливу, що застосовуються до неповнолітніх.

Особливістю адміністративної відповідальності є те, що суспільні відносини, котрі врегульовуються цим інститутом, різні за своїм обсягом та змістом. Цей вид відповідальності реалізується як у матеріальних нормах (що передбачають конкретні права та обов'язки), так і в процесуальних [1].

Таким чином, зміст адміністративної відповідальності становлять: сукупність матеріальних і процесуальних адміністративно-правових норм, що встановлюють і визначають порядок реалізації адміністративної відповідальності, і правовідносини, що виникають на підставі цих норм під час провадження у справах про адміністративні

правопорушення суб'єктом адміністративної юрисдикції, завдяки чому реалізується обов'язок особи, винної у вчиненні адміністративного проступку, зазнати передбачених чинним законодавством обмежень матеріального, морального чи організаційного характеру.

Адміністративна відповідальність – це формально закріплений у адміністративно-правових нормах (юридична підстава) різновид ретроспективної юридичної відповідальності – негативної адміністративно-правової реакції держави на порушення як адміністративно-правових норм, так і норм інших галузей права в різних сферах публічного адміністрування, що виникає з моменту вчинення адміністративного правопорушення (фактична підстава) і знаходить своє відображення у конкретних матеріальних і процесуальних правовідносинах між правопорушником і державою, метою яких є понесення правопорушником в установлених законом формах і порядку заходів адміністративного стягнення.

У п. 22 ст. 92 Конституції України регламентовано те, що адміністративну відповідальність неможливо досліджувати відособлено від загально-правової юридичної відповідальності, оскільки перша є видовою складовою другої.

Саме тому, щоб чітко охарактеризувати адміністративну відповідальність, перш за все, потрібно здійснити аналіз юридичної відповідальності.

Так, юридична відповідальність є однією з форм, особливим різновидом соціальної відповідальності, засобом державного забезпечення, охорони і захисту як природного права, що має загальносоціальне, людське походження, є основою невід'ємних природних прав людини на життя, свободу, забезпечення її потреб і інтересів, способу існування і розвитку, так і позитивного права, що походить від держави і оформлене у вигляді правових норм, котрі містяться в офіційних законодавчих і підзаконних актах. Традиційно юридичну відповідальність поділяють на перспективну (позитивну) юридичну відповідальність, що реалізується у правомірній, соціально корисній поведінці особи, і ретроспективну (негативну), що являє собою відповідну реакцію держави на вчинення правопорушення, на минуле і протиправне винне діяння, має негативні наслідки для правопорушника і полягає у застосуванні до нього заходів державного примусу [3, с. 24].

Сутністю юридичної відповідальності є саме відповідальне ставлення громадян до власних конституційних обов'язків та відповідальність за їх невиконання або неналежне виконання.

Будь-яка фізична і юридична особа є відповідальною перед суспільством, державою за добросовісне і правильне виконання своїх обов'язків – це є відповідальністю в її позитивному значенні. Такий позитивний прояв відповідальності скерований у майбутнє і має перспективний характер, сприяє закріпленню у фізичної особи особистого стереотипу у вигляді звички чинити відповідально в усіх подібних випадках. Якщо обов'язок не виконаний, коли суб'єкт чинить всупереч нормативним вимогам, настає ретроспективна відповідальність з приводу вже скоєного правопорушення у її негативному значенні – як примус, стягнення, покарання [4, с. 72–75]. Причому ті вчені, які констатують існування двохаспектної юридичної відповідальності (дуалістичний підхід), визнають ретроспективну (негативну) юридичну відповідальність як пріоритетну, оскільки змістове навантаження терміна «відповідальність» пов'язане з певними утисками, котрих має зазнати особа-правопорушник [5, с. 20].

Необхідно звернути увагу на позицію І. Мацелюх, що зміст правової відповідальності становить обов'язок особи усвідомлено, відповідально ставитися до виконання вимог, що висуваються до неї державою, суспільством, іншими особами, діяти в межах і відповідно до цих вимог (позитивна відповідальність). Якщо особа порушує ці вимоги, здійснює вчинки, що суперечать державі, суспільству, іншим особам, настає ретроспективна відповідальність. Тобто зміст категорії «правова відповідальність» ширший від категорії «юридична відповідальність»: вона охоплює позитивну і ретроспективну відповідальність, а юридична може існувати тільки в минулому часі – ретроспективі [6, с. 247]. Хочеться підтримати наведену авторську позицію щодо сутності юридичної відповідальності.

Потрібно звернути також увагу на думку вченої Л. Каленіченко, яка формулює відповідні стани власне юридичної відповідальності, що існує у відповідних нормативно-правових актах та є статистичною.

Однак із моменту вчинення правопорушення юридична відповідальність набуває динамічного характеру, знаходить своє відображення у реальному житті, у конкретних

правових відносинах, переходить із площини об'єктивної реальності у площину конкретних правовідносин [7].

Із метою дослідження сутності та змісту адміністративної відповідальності необхідно чітко визначитися з філософським розумінням категорій «сутність» та «зміст», адже, як стверджує відомий представник Львівської школи права академік АПрН України П. Рабінович, «осягнення, збагнення сутності тих феноменів, які становлять предмет відповідної науки, є її найголовнішою, домінантною функцією. Теорія (чи концепція), яка саме цієї функції не виконує, навряд чи може заслуговувати на статус наукової» [8, с. 7].

Безумовно, норми адміністративного права, що регулюють відносини відповідальності, мають власні особливості, але ці особливості не повинні суперечити загальноправовій юридичній відповідальності, її цілям, функціям, підставам тощо, оскільки адміністративна відповідальність, як ми вже зазначали, є її різновидом. На доктринальному рівні особливості сучасної адміністративної відповідальності визначив В. Колпаков, який акцентував, що «її місце і роль на адміністративно-правовому просторі визначається, по-перше, тим, що відносини адміністративної відповідальності разом із відносинами публічного управління, адміністративних послуг і адміністративного судочинства утворюють предмет адміністративного права. По-друге, суттєва особливість адміністративної відповідальності полягає у прагматичності її теоретичних концепцій, домінуюча спрямованість яких окреслена проблематикою Кодексу України про адміністративні правопорушення. По-третє, особливістю адміністративної відповідальності є генетичні зв'язки з відповідальністю кримінальною, а адміністративного проступку – зі злочином» [9, с. 7].

Хочеться відзначити, що В. Колпаков досить ґрунтовно здійснив характеристику та виокремлення особливостей адміністративної відповідальності, що візьмемо за основу в її класифікацію.

Адміністративна відповідальність, як різновид юридичної відповідальності, характеризується такими специфічними ознаками:

- широта сфери застосування у сфері публічної адміністрації у різних галузях економічного, соціального і політичного життя країни; є одним із найпоширеніших видів юридичної відповідальності, що настає за порушення як адміністративно-правових норм, так і норм інших галузей права;

- це ретроспективна (негативна) юридична відповідальність, що являє собою відповідну реакцію держави в особі уповноважених державних органів або службових осіб на вчинення адміністративного правопорушення, має негативні наслідки для правопорушника і полягає у застосуванні до нього заходів державного примусу;

- виникає з моменту офіційного звинувачення особи у вчиненні правопорушення (проступку), котрий відповідно до ст. 9 КУпАП є підставою виникнення адміністративної відповідальності, причому законодавство чітко визначає види адміністративних правопорушень (проступків), можливі види стягнень за їх скоєння (ст. 24 КУпАП), а також перелік державних органів (посадових осіб), уповноважених застосовувати ці стягнення до правопорушників (ст. 213 КУпАП);

- застосовується до осіб, які здійснили адміністративні правопорушення, що не пов'язані з виконанням службових обов'язків, і які не пов'язані відносинами службового підпорядкування (що є характерним для дисциплінарної відповідальності) або будь-якими іншими відносинами з державними органами (посадовими особами), котрі уповноважені державою застосовувати до правопорушників адміністративні стягнення і наділені для цього відповідними державно-владними повноваженнями;

- притягнення до адміністративної відповідальності має публічний характер і відповідно до ст. 23 КУпАП полягає у застосуванні до правопорушників адміністративних стягнень, котрі є мірою відповідальності, застосовуються з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співіснування, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами;

- види адміністративних стягнень, що можуть застосовуватися до правопорушників, перелічені у ст. 24 КУпАП і передбачають менш суворі правові обмеження, ніж, наприклад, заходи кримінальної відповідальності, що знаходять свій прояв у комбінації засудження із застосуванням різних заходів впливу;

- передбачає менш складний, спрощений процесуальний порядок застосування заходів адміністративного примусу, наприклад, здебільшого уповноважені на те посадові

особи мають право накладати стягнення на місці вчинення правопорушення, що створює умови для оперативного (швидкого) впливу на правопорушника, на відміну від кримінального або цивільного процесів;

– застосовується органами державного управління (посадовими особами), котрі уповноважені на це державою, і вважається переважно позасудовим видом юридичної відповідальності, проте здебільшого адміністративні стягнення накладаються судами (суддями) шляхом винесення постанови про накладення адміністративного стягнення, але і в таких випадках зберігається саме адміністративний порядок притягнення до відповідальності [10, с. 156].

Поняття адміністративної відповідальності завжди було предметом досліджень різних науковців, між якими постійно точилися різного роду дискусії.

Так, учений Д. Лук'янець вважає, що адміністративна відповідальність – це відносини, що виникають між органами виконавчої влади і фізичними або юридичними особами (за умови відсутності між ними відносин службового підпорядкування) із приводу вчинення останніми передбачених законодавством діянь і полягають у застосуванні до них в адміністративному порядку передбачених законом стягнень [11, с. 26–34].

Необхідно акцентувати, що адміністративна відповідальність функціонує у вигляді об'єктивної реальності та регламентована у нормативно-правових актах, що її передбачають за відповідні вчинені проступки.

Слід звернути увагу і на позицію А. Матіоса, який зазначив, що «як правова якість суб'єктів правовідносин адміністративна відповідальність являє собою суб'єктивний юридичний обов'язок для осіб, винних у порушенні встановлених адміністративно-правовими нормами правил поведінки, відшкодувати заподіяні суспільним відносинам збитки і зазнати заходів адміністративного стягнення відповідно до чинного законодавства» [12, с. 12]. З наведеним трактуванням дозволимо собі не повною мірою погодитися, оскільки адміністративна відповідальність – це не лише суб'єктивний юридичний обов'язок, тому що він виникає лише у межах відповідних правовідносин, де їхніми суб'єктами виступають безпосередньо лише державні органи. З огляду на це трактування стає зрозумілим, що правопорушник несе адміністративну відповідальність не перед державою, котра встановлює та унормовує адміністративну відповідальність, а лише перед державними органами та органами, що уповноважені виконувати функції держави. На наш погляд, це є не зовсім доречним формулюванням досліджуваної правової категорії. Водночас варто наголосити, що відповідальність у жодному разі не може бути лише «суб'єктивним юридичним обов'язком» у частині відшкодування збитків і зазнавання заходів адміністративного примусу, а полягає у чіткому відшкодуванні збитків і зазнаванні заходів адміністративного примусу. Потрібно звернути увагу на те, що у проекті Концепції адміністративної реформи 2000 року було відзначено, що суб'єкти, які наділені публічно-владними повноваженнями, притягуються до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення (проступку), де йде мова про чітке порушення адміністративно-правових норм, відповідно до винесеного адміністративним судом рішення, а особи, які його вчинили, безпосередньо несуть відповідальність за вчинення конкретного виду адміністративного правопорушення (проступку) як різновиду всіх правопорушень.

На підставі цих положень автори проекту Концепції вважають за доцільне відмовитися від застосування у КУпАП терміна «адміністративне правопорушення», залишивши термін «адміністративний проступок», відповідно перейменувавши й законодавчий акт [13, с. 31–32].

Відомий український учений-адміністративіст В. Колпаков визначив адміністративну відповідальність як передбачене законодавством, примусове, з додержанням встановленої процедури застосування правомочним суб'єктом до осіб, які вчинили адміністративні проступки, заходів впливу, що виконані правопорушником [8, с. 76; 3, с. 22].

Більш широке визначення адміністративної відповідальності надає видатна українська вчена-правознавець у галузі адміністративістики Т. Коломоєць, яка зробила значний творчий внесок у розвиток національного адміністративного права. Вона вважає, що адміністративна відповідальність – «це різновид юридичної відповідальності, специфічна форма негативного реагування з боку держави на відповідну категорію протиправних діянь (насамперед адміністративних проступків), а особи, які вчинили зазначені правопорушення, мають відповісти перед уповноваженим державним органом

за свої неправомірні дії і понести адміністративне стягнення в установлених законом формах і порядку» [14, с. 9].

Потрібно зауважити на тому, що адміністративна відповідальність виявляється у негативному реагуванні на правопорушення не тільки «з боку уповноваженого суб'єкта», а мова йде про безпосереднє реагування держави за допомогою уповноваженого суб'єкта щодо притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що сутність адміністративної відповідальності полягає у понесенні правопорушником заходів адміністративного стягнення та заходів впливу, що застосовуються до неповнолітніх осіб, метою яких є попередження адміністративних правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами, виховання осіб у дусі додержання норм чинного законодавства України, поваги до правил співжиття тощо. Загалом дослідження та формулювання правової категорії адміністративної відповідальності є результатом досить кропіткої праці вчених-адміністративістів, які й до сьогодні не знаходять єдиної позиції щодо формулювання її визначення. Саме тому нами пропонується авторське трактування адміністративної відповідальності як різновиду юридичної відповідальності за вчинені протиправні діяння у вигляді порушення норм чинного адміністративного законодавства, за що уповноважені на те суб'єкти публічної адміністрації мають право застосовувати моральні, матеріальні організаційні обмеження з метою попередження нових правопорушень та виховання особи, яка вчинила правопорушення, у дусі дотримання норм чинного законодавства.

Список використаних джерел

1. Адміністративна відповідальність : мультимед. навч. посібник. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/adm-vidpov/pages/rozdil_1.html.
2. Стрельченко О. Г., Бухтіярова І. Г. Характеристика адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері виборчого процесу. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 1(15). С. 167–175.
3. Іванова О. І. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3(25). С. 26–21.
4. Строгович М. С. Сущность юридической ответственности. *Советское государство и право*. 1979. № 5. С. 72–78.
5. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / кол. авт. ; відп. ред. Ю. В. Баулін. Донецьк : ПП «ВД «Кальміус», 2013. 424 с.
6. Мацелюх І. А. Співвідношення понять соціальної, юридичної та правової відповідальності в науковому дискурсі. *Публічне право*. 2017. № 1(25). С. 243–249.
7. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність як динамічне правове явище. *Форум права : електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 3. С. 67–71. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?
8. Рабінович П. М. Виявлення соціальної сутності правових і державних явищ – головне завдання юридичної науки. *Юридична наука*. 2011. № 1(1). С. 7–13.
9. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
10. Адміністративна відповідальність : курс лекцій / за ред. О. В. Кузьменко. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 568 с.
11. Лук'янець Д. М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 220 с.
12. Матіос А. Зміст і сутність адміністративної відповідальності. *Право України*. 2006. № 2. С. 9–12.
13. Коліушко І., Банчук О. Поняття адміністративної відповідальності та адміністративного правопорушення в сучасному українському праві. *Право України*. 2008. № 4. С. 31–36.
14. Коломоєць Т. О. Адміністративна відповідальність : навч. посібник / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Київ : Істина, 2011. 184 с.

Надійшла до редакції 31.05.2023

References

1. Administratyvna vidpovidalnist [Administrative responsibility] : multymed. navch. posibnyk. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/adm-vidpov/pages/rozdil_1.html. [in Ukr.].
2. Strelchenko, O. H., Bukhtiarova, I. H. (2023) Kharakterystyka administratyvnoi vidpovidalnosti za pravoporushennia u sferi vyborchoho protsesu [Characteristics of administrative responsibility for offenses in the field of the election process]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*. № 1(15). pp. 167–175. [in Ukr.].
3. Ivanova, O. I. (2012) Yurydychna vidpovidalnist yak riznovyd sotsialnoi vidpovidalnosti [Legal responsibility as a type of social responsibility]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. № 3(25). pp. 26–21. [in Ukr.].

4. Strohovych, M. S. (1979) Sushchnost yurydycheskoi otvetstvennosti [The essence of legal responsibility]. *Sovetskoe gosudarstvo y pravo*. № 5. pp. 72–78.
5. Baulin, Yu. V. (2013) Yurydychna vidpovidalnist: problemy vykliuchennia ta zvilnennia [Legal liability: problems of exclusion and release] / kol. avt. ; vidp. red. Yu. V. Baulin. Donetsk : PP «VD «Kalmius», 2013. 424 p. [in Ukr.].
6. Matseliukh, I. A. (2017) Spivvidnoshennia poniat sotsialnoi, yurydychnoi ta pravovoi vidpovidalnosti v naukovomu diskursi [Correlation of concepts of social, legal and legal responsibility in scientific discourse]. *Publichne pravo*. № 1(25). pp. 243–249. [in Ukr.].
7. Kalienichenko, L.I. (2017) Yurydychna vidpovidalnist yak dynamichne pravove yavyshe [Legal responsibility as a dynamic legal phenomenon]. *Forum prava : elektron. nauk. fakhove vyd.* № 3. pp. 67–71. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? [in Ukr.].
8. Rabinovych, P. M. (2011) Vyiavlennia sotsialnoi sutnosti pravovykh i derzhavnykh yavysheh – holovne zavdannia yurydychnoi nauky [Identifying the social essence of legal and state phenomena is the main task of legal science]. *Yurydychna nauka*. № 1 (1). pp. 7–13. [in Ukr.].
9. Kolpakov, V. K. (2008) Administratyvna vidpovidalnist (administratyvno-deliktne pravo) [Administrative liability (administrative tort law)] : navch. posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter. 256 p. [in Ukr.].
10. Kuzmenko, O.V. (2016) Administratyvna vidpovidalnist [Administrative responsibility] : kurs lektsii. Kyiv : Yurinkom Inter. 568 p. [in Ukr.].
11. Lukianets, D. M. (2001) Instytut administratyvnoi vidpovidalnosti: problemy rozvytku [Institute of administrative responsibility: problems of development] : monohrafiia. Kyiv : Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. 220 p. [in Ukr.].
12. Matios, A. (2006) Zmist i sutnist administratyvnoi vidpovidalnosti [Content and essence of administrative responsibility]. *Pravo Ukrainy*. № 2. pp. 9–12. [in Ukr.].
13. Koliushko, I., Banchuk, O. (2008) Poniattia administratyvnoi vidpovidalnosti ta administratyvnoho pravoporushennia v suchasnomu ukrainskomu pravi [The concept of administrative responsibility and administrative offense in modern Ukrainian law]. *Pravo Ukrainy*. № 4. pp. 31–36. [in Ukr.].
14. Kolomoiets, T. O. (2011) Administratyvna vidpovidalnist [Administrative responsibility] : navch. posibnyk. Kyiv : Istyna. 184 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oksana Strelchenko. Peculiarities of the functioning of the institute of administrative responsibility in the paradigm of administrative law. The article describes the conceptual principles of the functioning of administrative responsibility in the modern doctrine of administrative law, which has a long history of its implementation and transformation. In the process of integration of Ukraine into the world community it is necessary to re-understand the essence of the functioning of the institution of administrative responsibility in the modern legal system and define it as a way of ensuring legal order in those areas of public administration that needed administration, as well as the use of an appropriate means of ensuring the effective protection of human and citizen rights and freedoms, in cases of bringing her to administrative responsibility. In order to renew and change the paradigm of administrative law and to focus it on ensuring the rights, freedoms, and legitimate interests of citizens, the post-Soviet system of administrative law is being changed to meet the modern demands of society. Accordingly, during such active reformatory changes, the issue of the peculiarities of the functioning of the institution of administrative responsibility, which is caused by a significant change in the purpose of administrative law in the administration of society, also becomes relevant.

Despite all the changes taking place in society, administrative responsibility is an inseparable part of legal responsibility, which manifests itself in the appropriate attitude of persons to the performance of their duties, as well as responsibility for the proper performance by a person of the duties assigned to them. In the course of the subject's activity, contrary to regulatory and legal requirements, retrospective responsibility for an already committed administrative offense arises. Summarizing the above, it should be noted that the essence of administrative responsibility is the offender's incurring administrative penalties and measures of influence applied to minors, the purpose of which is to prevent administrative offenses both by the offender himself and by other persons, and to educate individuals in the spirit of compliance with the norms of the current legislation of Ukraine, respect for the rules of cohabitation, etc. In general, the research and formulation of the legal category of administrative responsibility is the result of rather painstaking work by administrative scientists, who to this day do not find a unified position regarding its formulation. That is why we propose the author's interpretation of administrative responsibility as a type of legal responsibility, for illegal acts committed in the form of violations of the norms of current administrative legislation, for which the authorized subjects of public administration have the right to apply moral and material organizational restrictions in order to prevent new offenses and educate the person who committed the offense, in the spirit of compliance with the norms of the current legislation.

Key words: *responsibility, legal responsibility, administrative responsibility, recovery, restrictions, misdemeanor.*

Костянтин ФОМІЧОВ[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Центральноукраїнський державний
університет імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький, Україна)

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Розглянуто семантичний та доктринальні підходи до тлумачення принципів, а також запропоновано авторське визначення принципів державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю як основоположні вихідні засади, що мають системний, імперативний характер та спрямовані на регулювання процесу формування та реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю.

Аргументовано необхідність вивчення системи принципів, у контексті державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю, підкреслюючи як теоретичний, так і практичний сенс. Автором наведено підходи вітчизняних науковців до класифікації принципів. У статті також продемонстровано принципи соціальної захищеності осіб з інвалідністю, що закріплені у міжнародно-правових та національних нормативних актах.

Звпропоновано авторський підхід до класифікації принципів державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю. Так, серед принципів запропоновано виокремлювати дві групи, а саме: загальносистемні та спеціалізовано-структурні, що в свою чергу поділяються на цільові, функціональні та організаційно-процесуальні.

Ключові слова: принцип, державна політика, реалізація державної політики, соціальна захищеність, особа з інвалідністю.

Постановка проблеми. Соціальна захищеність осіб з інвалідністю завжди була пріоритетним напрямком соціальної політики держави. Статтею 3 Конституції України закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Україна як соціальна держава, поділяючи загальноновизнані світовою спільнотою ідеї та засади людиноцентристського підходу, спрямовує функціонування всього державного механізму на покращення добробуту населення, сприяє дієвій реалізації соціального забезпечення членів суспільства, у тому числі – осіб з інвалідністю, та є регулятором і стабілізатором соціальної ситуації в країні в контексті досліджуваного питання.

Принципи державної політики у сфері формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю мають безперечно важливе значення для змістовного наповнення адміністративно-правової діяльності суб'єктів владних повноважень та інших стейкхолдерів правовідносин, що складаються у цій сфері, а також конкретизації чітких цілей та вектору його завдань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичну базу дослідження становлять наукові доробки вітчизняних науковців, таких як: М. Авраменко, С. Богданова, Н. Борецька, І. Безсонова, Н. Дементьєва, О. Дяченко, В. Кондратенко, С. Коханчука, Л. Миськів, В. Роман, Є. Соболя, А. Терещенка та ін.

Мета статті полягає у вивченні основних принципів державної політики формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю на підставі аналізу національних законодавчих актів.

Виклад основного матеріалу. Семантично принципи визначені у Академічному тлумачному словнику як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства [1].

Слід зазначити, що формування та реалізація соціальної захищеності осіб з інвалідністю здійснюється колом суб'єктів, визначеним законодавством.

Так, відповідно до статті 1 Закону України “Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні” державна політика у досліджуваній сфері здійснюється центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями (незалежно від форми власності і господарювання, виду діяльності і галузевої належності), їх філіями, відділеннями, представництвами, що ведуть окремий облік результатів фінансової та господарської діяльності, банки та інші фінансові установи, а також представництвами іноземних юридичних осіб (у тому числі міжнародних організацій), які використовують працю найманих працівників – громадян України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України (далі – підприємства, установи та організації), фізичними особами, які використовують найману працю, залучають представників громадських об’єднань осіб з інвалідністю до підготовки рішень, що стосуються прав та інтересів осіб з інвалідністю [2].

Тлумачні словники української мови та іноземні словники визначають слово “принцип” наступним чином: 1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеології; засада [3]; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось [4]; 3) основна ідея або правило, яке пояснює або контролює процеси, які відбуваються або механізми, що працюють [5]; 4) комплексний і фундаментальний закон, доктрина або припущення [6]; 5) моральне правило або переконання, яке допомагає у розумінні, що є правильним, а що неправильним, і як це може вплинути на ті чи інші дії [7].

У своєму підході до інтерпретації права Еміліо Бетті, юрист, адвокат, романіст і філософ-герменевтик, використовував етимологічну аргументацію, щоб продемонструвати, що принцип в техніко-юридичному значенні необхідно розуміти як “початок стандарту або всіх стандартів і критеріїв у країні в історичний момент”. Тобто, така теза встановлює явище “принципів” поза системою або навіть над нею, але водночас науковець стверджував, що «принципи» є як зовнішнім, так і внутрішнім джерелом системи [8].

На думку сучасника Ю. Волошина, термін «принцип» вживається у декількох значеннях: 1) основні засади вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо); 2) внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності [9, с. 110].

Деякі з юристів, вважають, що принципами державного регулювання є керівні правила, основні положення, норми поведінки, що відображають найбільш загальні стійкі риси законів і закономірностей управління, яких необхідно дотримуватись в управлінській діяльності [10, с. 81].

Слід зазначити, що власне у контексті досліджуваної проблематики принципи розуміємо як основоположні вихідні засади, що мають системний, імперативний характер та спрямовані на регулювання процесу формування та реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю.

Доцільно деталізувати та класифікувати принципи формування та реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю.

Насамперед, варто наголосити на основних керівних принципах, які лежать в основі Конвенції про права осіб з інвалідністю, всього їх вісім:

1. Повага до притаманної гідності, індивідуальної самостійності, включаючи свободу власного вибору та незалежність людини.
2. Недискримінація.
3. Повна та ефективна участь та включення до суспільства.
4. Повага до різноманіття та прийняття людей з обмеженими можливостями як частини людського різноманіття та гуманності.
5. Рівність можливостей.
6. Доступність.
7. Рівність між чоловіками та жінками.
8. Повага до розвитку можливостей дітей-інвалідів та повага до права дітей-інвалідів на збереження своєї ідентичності [11].

У цілому, національний законодавець дотримується вищезазначених принципів

Конвенції про права осіб з інвалідністю, а практичний вплив принципів відображений у Національному плані дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року [12].

Говорячи про принципи соціальної захищеності осіб з інвалідністю, варто звернути увагу на приписи Рекомендації R(92) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про послідовну політику щодо осіб з інвалідністю, нею передбачено таке:

«Послідовна та глобальна політика на підтримку інвалідів та осіб, яким загрожує небезпека стати інвалідами, має бути спрямована на:

- профілактику або усунення інвалідності, запобігання її погіршенню та пом'якшення її наслідків;

- гарантію повної та активної участі в житті суспільства;

- допомогу інвалідам для того, щоб вони могли жити незалежно, за своїм волею.

Це постійний і динамічний процес взаємної адаптації, з одного боку, інвалідів, які живуть за своїм бажанням, вибором та здібностями, які необхідно максимально розвивати, і, з іншого боку, суспільства, яке має надавати їм свою підтримку, вживши конкретних та необхідних заходів для забезпечення рівності можливостей» [13].

Тож, підсумуємо, основні практичні засади формування державної політики щодо соціальної захищеності осіб з інвалідністю, вироблені світовим співтовариством, у найзагальнішому вигляді зводяться до таких:

– уряд відповідальний за впровадження системи, яка працює на усунення умов, що ведуть до інвалідності, та вирішення питань, пов'язаних з наслідками інвалідності;

– уряд повинен забезпечити інвалідам можливість досягти однакового зі своїми співгромадянами рівня життя, у тому числі у сфері доходів, освіти, зайнятості, охорони здоров'я, участі у громадському житті. Комісія соціального розвитку ООН 1993 р. визначила, що непрацездатність осіб з інвалідністю створюється суспільством у більшій мірі, аніж спричинена дійсними фактами повної непрацездатності осіб з інвалідністю;

– особи з інвалідністю мають право жити у соціумі, де вони народилися, при цьому, світова спільнота засуджує ізоляцію інвалідів. Для цього суспільство має прагнути сформуванню умови для незалежного проживання інвалідів (самозабезпечення, самодостатність та самореалізація у повсякденному житті);

– за інвалідами мають бути визнані права та обов'язки громадян даного суспільства. У компетенції держави знаходяться способи визнання, забезпечення та реалізації прав та обов'язків інвалідів як членів товариства;

– держава повинна прагнути рівномірності заходів щодо інвалідів на всій території країни, незалежно від того, де проживає інвалід (у місті, селі, адміністративній територіальній одиниці);

– при реалізації політики щодо інвалідів мають враховуватися особливості індивіда чи груп осіб з інвалідністю: всі інваліди через специфіку свого захворювання перебувають у різних початкових умовах, і задля забезпечення прав та обов'язків громадян країни щодо кожної групи осіб з інвалідністю проводиться свій комплекс заходів.

На думку О. Іванової, основні принципи формування соціальної політики щодо інвалідів необхідно узагальнювати до наступних:

• впровадження державою системи, спрямованої на усунення умов, що можуть призвести до стану інвалідності, а також розв'язання питань щодо наслідків цього стану;

• досягнення однакового рівня життя для осіб з інвалідністю, а саме у сфері доходів, освіти, зайнятості, охорони здоров'я, участі у суспільному житті;

• формування недискримінаційного суспільства, засудження ізоляції інвалідів;

• визнання прав і обов'язків осіб з інвалідністю на рівні з іншими громадянами суспільства, як його повноцінних членів;

• прагнення до загальнодоступності заходів щодо інвалідів на всій території країни, незалежно від того, де проживає інвалід (місто, село, адміністративна територіальна одиниця та ін.);

• врахування особливості інваліда або груп інвалідів: всі інваліди в силу специфіки свого захворювання перебувають у різних стартових умовах, і забезпечення прав і обов'язків громадян країни – кожної групи інвалідів вимагає свого комплексу заходів [14].

Слід зазначити, що С. Іваницький підкреслює різноманітність принципів у теорії права та наголошує на доцільності їх систематизації [15]. Деякі дослідники юридичної науки вважають, що класифікація принципів носить як теоретичний, так і практичний сенс.

Так, виокремлення принципів створює умови для більш якісного пізнання юридичної природи принципів, встановлення вертикальні і горизонтальні міжвидові зв'язки принципів права в контексті одного й того ж інституту права, визначення місця кожного принципу у системно-ієрархічній структурі права, а також формування комплексу рекомендацій щодо підвищення їх регулятивної ефективності [16].

Серед проаналізованих у ході дослідження підходів до класифікації принципів, на нашу думку необхідно звернути увагу на наступні.

Так, загалом, А. Колодій диференціює принципи права на загальноправові, що втілюють всезагальний характер та конкретизуються в окремих принципах кожної галузі права та на спеціальні, що модифікуються під впливом конкретної галузі [17, с. 43].

Подібного підходу дотримується К. Гнатенко, який наголошує, що поряд із загальними принципами права, притаманними у тому числі і праву соціального забезпечення, варто виокремлювати також галузеві правові принципи, які виступають характерними ознаками усіх тих процесів, трансформацій, перетворень, що відбуваються на цьому етапі історичного розвитку всередині конкретної галузі права [18].

У свою чергу, Н. Сушицькою запропоновано умовний поділ принципів соціального забезпечення на три групи: 1) єдині принципи права соціального забезпечення – такі, які характеризують усю галузь загалом (принцип соціального страхування, принцип допомоги, принцип соціального забезпечення, принцип соціальної солідарності тощо); 2) змістовні – тобто такі, за допомогою яких розкривається зміст права людини на соціальний захист у разі настання тих чи інших соціальних ризиків (принцип всезагальності соціального захисту; економічної та наукової обґрунтованості соціальних стандартів; заборона дискримінації та створення рівних прав і можливостей; універсальності (всебічності) соціального захисту; диференціація умов і рівня соціального захисту; незменшуваності обсягів і змісту соціальних виплат за прийняття нових законодавчих актів; гарантування державою встановлених прав); 3) формальні – ті, що характеризують якість юридичного механізму реалізації та забезпечення згаданого права (принцип реальності проголошених прав; юридичної ясності; захисту законних сподівань; збереження прав у сфері соціального захисту; судового захисту) [19, с. 56].

А. Куцою, у дисертаційному дослідженні наведено таку класифікацію принципів соціального захисту інвалідів: загальні (визначають систему соціального захисту інвалідів в цілому, фіксують вихідні начала будь-якого явища у цій сфері) та спеціальні (відображають особливості окремих напрямів соціального захисту інвалідів) [20].

Говорячи безпосередньо про підходи до класифікації принципів державної політики в сфері забезпечення економічної безпеки, Д.О. Кошиков, здійснює її за такими напрямками: 1) принципи формування державної політики в сфері економічної безпеки; 2) принципи реалізації державної політики в сфері економічної безпеки [21].

О. Яковлев, вивчаючи принципи державної політики у сфері охорони праці, за основу вбачає саме їх функціональне спрямування та поділяє їх на: 1) загальні принципи, спрямовані на попередження та запобігання нещасним випадкам на виробництві, виробничому травматизму, іншій шкоді здоров'ю працівника, – пріоритет життя і здоров'я працівників; суцільний технічний контроль; комплексний підхід; економічні методи управління охороною праці; 2) принципи, що відображають загальний та спеціальний нагляд і контроль за охороною праці на загальнодержавному рівні, – незалежність від форм власності та виду діяльності; координація; міжнародне співробітництво; 3) принципи, що встановлюють гарантії для працівників, – соціальний захист працівників; інформація та навчання; адаптація до можливостей людини [22, с. 76].

Розглянувши представлені підходи науковців, можемо стверджувати, що підходи до класифікації принципів є багатогранними та не єдинонаправленими. Спробуємо у рамках дисертаційного дослідження запропонувати авторську цілісну систему принципів формування та реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю. При цьому, акцентуємо увагу, що в основі всіх принципів лежить фундаментальна цінність реальної рівності. Тобто, кінцевою метою усіх принципів є просування реальної рівності для людей з обмеженими можливостями, і ця цінність має впливати на те, як тлумачаться всі принципи. Необхідно також зазначити, що вони не можуть бути досягнуті ізольовано один від одного, а тому при класифікації принципів варто брати до уваги єдність мети соціальної захищеності осіб з інвалідністю.

Спираючись на визначені підходи, пропонуємо розрізнити дві групи принципів формування та реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з

інвалідністю: загальносистемні та спеціалізовано-структурні.

Відтак, до загальносистемних принципів необхідно відносити такі: повага до гідності та цінності осіб з інвалідністю, формування недискримінаційного суспільства, визнання прав та гарантування рівності участі у суспільному житті, сприяння автономії та незалежності осіб з інвалідністю, застосування принципу інклюзивності, сприяння соціальній інтеграції, застосування індивідуального підходу до кожного та ін.

У групі спеціалізовано-структурних принципів розкриваємо сутність власне формування та реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю та виокремлюємо три підгрупи, а саме:

1. Цільові (принцип єдності мети державної політики щодо соціальної захищеності осіб з інвалідністю, послідовність та взаємоузгодженість заходів впливу стейкхолдерів на шляху до єдиної мети політики, розподіл та делегування цілей конкретним суб'єктам правозастосування).

2. Функціональні (формування належного нормативно-правового регулювання, закріплення функцій та повноважень відповідних державних органів та їх посадових осіб, відповідності впливу діяльності на конкретний об'єкт, забезпечення діяльності та підтримки громадських організацій).

3. Організаційно-процесуальні (забезпечення форм та методів реалізації політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю, забезпечення заходів відповідного нагляду та контролю за реалізацією державної політики, стимулювання діяльності стейкхолдерів для досягнення мети державної політики).

Слід зазначити, що в процесі формування та реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю, стейкхолдерам варто враховувати допущення протиріч принципів. Мається на увазі, що в процесі застосування принципів інколи виникають колізії, наприклад, автономія осіб з інвалідністю часто тлумачиться як така, що суперечить захисту їх безпеки. Однак, варто враховувати контекст, шляхом аналізу таких суперечностей та забезпеченню сприяння реальному впровадженню рівності осіб з інвалідністю у суспільстві.

Висновки. Таким чином, принципами формування та реалізації соціальної захищеності осіб з інвалідністю є основоположні вихідні засади, що мають системний, імперативний характер та спрямовані на регулювання процесу формування та реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю. Серед принципів запропоновано виокремлювати дві групи, а саме: загальносистемні та спеціалізовано-структурні, що в свою чергу поділяються на цільові, функціональні та організаційно-процесуальні.

Список використаних джерел

1. Словник української мови: в 11 томах. Том 7, 1976. С. 693.
2. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>.
3. Словник іншомовних слів URL: <https://cutt.ly/N5CZ1VA>.
4. Словник української мови: в 11 томах. Том 7, 1976. Стор. 693. URL: <http://sum.in.ua/s/pruncyp>.
5. Cambridge dictionary. URL: <https://cutt.ly/95CZ8yQ>.
6. Merriam-webster dictionary. URL: <https://cutt.ly/Q5CZ7b7>.
7. Britannica/ Британський словник. URL: <https://cutt.ly/05CXwEh>.
8. Cervati, A. (2021). Emilio Betti: Interpretation of Law and Commitment of the Contemporary Jurist. *Critical Hermeneutics*, 5(1), 1-38. URL: <https://cutt.ly/05CXlpU>.
9. Волошин Ю.О. Принцип: в 6 т. / ред. Ю. С.Шемшученко. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. Т. 5. 736 с.
10. Публічне адміністрування в Україні: навч. посіб. / [за заг. ред. д-ра ф. наук, проф. В. В. Корженка, к.е.н., доц. Н.М. Мельтохової. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2011. 306 с.
11. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю: Міжнародний документ від 13.12.2006. URL: <https://cutt.ly/h5CZZSZ>.
12. Про затвердження Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року: Розпорядження КМУ від 07.04.2021 № 285-р URL: <https://cutt.ly/s5CXvpa>.
13. Рекомендації R(92)6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про послідовну політику щодо осіб з інвалідністю: Міжнародний документ від 09.04.1992. URL: <https://cutt.ly/K5CXnLp>.
14. Іванова О.Л. Соціальна політика : теоретичні аспекти. К.: Академія, 2003. 107 с.
15. Іваницький С.О. Принципи адвокатури. *Юридична Україна*. 2015. № 10–12. С. 117–130.
16. Бабенко А. М., Борисова О. О., Шаповалова І. О. Принципи права: поняття та класифікація. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 3(44), 2022. С. 3-7. URL: http://pjuv.nouua.od.ua/v3_2022/1.pdf.

17. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 1998. 282 с.
18. Гнатенко К. В. Принципи соціального забезпечення – основа галузі права соціального забезпечення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 2 (31). С. 52-55.
19. Сухицька Н. В. Принципи соціального забезпечення населення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Т. 1. Вип. 6-2. С. 55–57.
20. Куца А. М.. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту інвалідів: автореф. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя. 2011. 18 с.
21. Кошиков Д. О. Принципи державно політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. *Наукові записки. Серія: Право*. Випуск 7. Спецвипуск. 2019. С. 59-65.
22. Яковлев О. А. Принципи державної політики у галузі охорони праці. *Право та інновації*. № 2 (18) 2017. С. 75-80.

Надійшла до редакції 01.06.2023

References

1. Slovník ukrajskoi movy: v 11 tomakh. (1976). [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Vol. 7. 693 p. [in Ukr.].
2. Pro osnovy sotsialnoi zakhshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini. (1991, March 21). [On the basics of social security for persons with disabilities in Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 875-XII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>. [in Ukr.].
3. Slovník inshomovnykh sliv. [Dictionary of foreign words]. URL: <https://cutt.ly/N5CZ1VA> [in Ukr.].
4. Slovník ukrajskoi movy: v 11 tomakh.(1976). [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Tom 7. 693. URL: <http://sum.in.ua/s/pryncyp>. [in Ukr.].
5. Cambridge dictionary. Retrieved from: <https://cutt.ly/95CZ8yQ>.
6. Merriam-webster dictionary. URL: <https://cutt.ly/Q5CZ7b7>.
7. Britannica. Brytanskiy slovník. Britannica. British Dictionary. URL: <https://cutt.ly/05CXwEh>.
8. Cervati, A. (2021). Emilio Betti: Interpretation of Law and Commitment of the Contemporary Jurist. *Critical Hermeneutics*, 5(1), 1-38. URL: <https://cutt.ly/05CXlpU>.
9. Voloshyn, Yu.O. (2004). Pryntsyp. [Principle]. *Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. Yu. S.Shemshuchenko. (ed.)*. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» imeni M. P. Bazhana. Vol. 5. 736 p. [in Ukr.].
10. Korzhavenko, V.V., & Meltiukhova, N.M. (Ed). (2011). Publichne administruvannia v Ukraini. [Public administration in Ukraine]. navch. posib. Kharkiv : Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr». 306. [in Ukr.].
11. Konventsiiia OON pro prava osib z invalidnistiu. (2006, December 13). [UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities]. Mizhnarodnyi dokument. URL: <https://cutt.ly/h5CZZSZ>. [in Ukr.].
12. Pro zatverdzhennia Natsionalnogo planu dii z realizatsii Konventsii pro prava osib z invalidnistiu na period do 2025 roku. (2021, April 7). [On the approval of the National Action Plan for the Implementation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities for the period until 2025]. *Rozporiadzhennia KMU № 285-r*. URL: <https://cutt.ly/s5CXvpa>. [in Ukr.].
13. Rekomendatsii R (92) 6 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam pro poslidovnu polityku shchodo osib z invalidnistiu. (1992, April 9). [Recommendations R (92) 6 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to the member states on a consistent policy for persons with disabilities]. Mizhnarodnyi dokument. URL: <https://cutt.ly/K5CXnlp>. [in Ukr.].
14. Ivanova, O. L. (2003). Sotsialna polityka:teoretychni aspekty. [Social policy: theoretical aspects]. *Akademiia*. Issue 107. [in Ukr.].
15. Ivanytskiy, S.O. (2015). Pryntsypy advokatury [Principles of advocacy]. *Yurydychna Ukraina*. № 10–12, pp. 117–130. [in Ukr.].
16. Babenko, A. M., & Borysova, O. O., & Shapovalova, I. O. (2022) Pryntsypy prava: poniattia ta klasyfikatsiia. [Principles of law: concepts and classification]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vypusk 3(44), 3-7. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v3_2022/1.pdf. [in Ukr.].
17. Kolodii, A. M. (1998). Konstytutsiia i rozvytok pryntsypiv prava Ukrainy (metodolohichni pytannia).[Constitution and development of principles of Ukrainian law (methodological issues)]: dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv, 282 p. [in Ukr.].
18. Hnatenko, K. V. (2020). Pryntsypy sotsialnogo zabezpechennia – osnova haluzi prava sotsialnogo zabezpechennia. [The principles of social security are the basis of the field of social security law]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Issue 2 (31), pp. 52-55. [in Ukr.].
19. Sukhytska, N. V. (2014). Pryntsypy sotsialnogo zabezpechennia naselennia. [Principles of social welfare of the population]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriia «Iurydychni nauky»*. T. 1. Issue 6-2, p. 55–57. [in Ukr.].
20. Kutsa, A. M. (2011). Administratyvno-pravove rehuliuвання sotsialnogo zakhystu invalidiv.[Administrative and legal regulation of social protection of the disabled]. avtoref. ... kand. yuryd. nauk. Zaporizhzhia. 18 p. [in Ukr.].
21. Koshykov, D. O. (2019). Pryntsypy derzhavno polityky u sferi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy. [Principles of state policy in the sphere of ensuring the economic security of the state]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pravo*. Issue 7, pp. 59-65. [in Ukr.].
22. Yakovliev, O. A. (2017). Pryntsypy derzhavno polityky u haluzi okhorony pratsi [Principles of state policy in the field of labor protection]. *Pravo ta innovatsii*. № 2 (18), pp. 75-80.

ABSTRACT

Kostiantyn Fomichov. System of principles of the state policy for the formation and implementation of social security for persons with disabilities. The article is devoted to the study of the system of principles of state policy for the formation and implementation of social security for persons with disabilities. Within the scope of the research, semantic and doctrinal approaches to the interpretation of the principles were considered, as well as the author's definition of the principles of state policy for the formation and implementation of social protection of persons with disabilities was proposed as the basic starting principles that have a systemic, imperative nature and are aimed at regulating the process of formation and implementation of state policy in the field of social security of persons with disabilities.

The article argues the need to study the system of principles in the context of the state policy of formation and implementation of social security for persons with disabilities, emphasizing both the theoretical and practical meaning. The author gives the approaches of domestic scientists to the classification of principles.

The article also demonstrates the principles of social protection of persons with disabilities, which are enshrined in international legal and national normative acts. In particular, among them are the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Recommendation R(92) 6 of the Committee of Ministers of the Council of Europe, which are generally recognized and implemented by Ukraine.

The author provides an author's approach to the classification of the principles of state policy for the formation and implementation of social security for persons with disabilities. Thus, among the principles, it is proposed to distinguish two groups, namely: system-wide and specialized-structural, which in turn are divided into target, functional, and organizational-procedural ones.

Keywords: *principle, state policy, implementation of state policy, social security, person with disabilities.*

УДК 342.7+342.85

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-191-196

Вікторія ЗАДОЯ[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРАВОВА ПРИРОДА ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ПУБЛІЧНИХ ПРАВ ОСІБ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ

Автором зазначено, що створення ефективного та цілісного механізму захисту публічних прав осіб, за допомогою якого забезпечується їх відновлення, усунення перешкод у реалізації, є важливим елементом подальшої розбудови нашої держави, як демократичної і правової. Важливого значення у реалізації такого завдання має інститут захисту суб'єктивних публічних прав. Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття суб'єктивного публічного права, до їх класифікації, форм захисту суб'єктивних публічних прав. Зроблено висновок, що захист суб'єктивних публічних прав осіб являє собою комплекс засобів правозахисного спрямування, спрямованих на припинення порушень прав осіб, з їх відновленням або визнанням, що здійснюється у межах і способами, який встановлений у нормах адміністративного права, за допомогою органів публічної влади або суду, або особою, суб'єктивні права якої порушені, самостійно.

Ключові слова: *адміністративне право, захист, суб'єктивне право, публічні права, суб'єктивні публічні права, форма захисту.*

Постановка проблеми. Як впливає із положень Конституції України, забезпечення захисту прав людини і громадянина, є обов'язком держави. Ці конституційні положення є основою регулювання відносин держави і особи у публічній сфері. Європейський напрям нашої держави, побудова інститутів публічної влади на засадах «good governance», гарантування прав свобод людини, проголошення країни, де панує верховенство права та демократія, зумовлюють створення ефективною системи не тільки реалізації, але й захисту проголошених в Основному законі прав і свобод людини. Створення ефективного та цілісного механізму захисту публічних прав осіб, за допомогою якого забезпечується їх відновлення, усунення перешкод у реалізації, є

© В. Задоя, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8527-3387>

kafedra_zpd@ukr.net

важливим елементом подальшої розбудови нашої держави, як демократичної і правової.

З іншого боку, трансформаційні процеси у публічно-правовій сфері зумовлюють впровадження електронної демократії, урядування та судочинства, процеси цифровізації публічних послуг, зміна концепції адміністративних процедур, поширення альтернативних способів захисту вимагають перегляду підходів до питання захисту прав осіб у публічно-правових відносинах, оновлення законодавства у цій сфері.

Тому сьогодні актуальним стає дослідження і наукове осмислення сутності та змісту захисту суб'єктивних прав осіб у публічно-правових відносинах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Щодо наукових досліджень захисту прав осіб у публічно-правових відносинах, треба зазначити, що у правничій літературі, хоча і вироблений загальнотеоретичний підхід з окресленого питання, однак проблеми сучасного стану захисту суб'єктивних публічних прав осіб в адміністративному праві, з врахуванням тих процесів державотворення та правотворення, які відбуваються у країні, з врахуванням європейських принципів та стандартів, досліджено недостатньо. Хоча, беззаперечно, не можна не звернути увагу на загальні, фундаментальні дослідження захисту прав осіб у публічно-правових відносинах таких вчених, як В. Авер'янов, В. Бевзенко, Ю. Битяк, Є. Курінний, Т. Коломоєць, В. Колпаков, Р. Мельник, Т. Мінка, В. Лазур, О. Рябченко та ін.

Метою статті є з'ясування сутності та змісту захисту суб'єктивних публічних прав осіб в адміністративному праві.

Виклад основного матеріалу. Спрямованість діяльності публічної влади на утвердження прав і свобод людини є фундаментом взаємовідносин людини і держави. Особливості цих відносин відображені у суб'єктивних публічних правах. Адміністративне право регулює відносини між особою і державою у публічній сфері під час здійснення публічного адміністрування, виконання публічно-сервісної функції. Відповідно змістом суб'єктивних публічних прав осіб будуть ті права, які особа має і може використати у відносинах з державою, її органами та посадовими особами. Сфера публічних відносин є доволі широкою, торкається всіх напрямів діяльності держави. Звідси суб'єктивні публічні права особи будуть виявлятися в усіх сферах функціонування держави: політичній, державного і муніципального управління, реалізації державної політики в освіті, культурі, охороні здоров'я, соціального захисту тощо. Вони також пов'язуються з певним публічним статусом особи (депутат, державний службовець, суддя тощо).

У зв'язку з цим не можна не погодитися із О. Синявською, яка зазначає, що суб'єктивні публічні права регулюють відносини приватних осіб із державою, є складовим елементом їх адміністративно-правового статусу і реалізуються під час відносин з органами виконавчої влади [1, с. 54].

До галузі адміністративного права належать усі ті права і свободи громадянина, які він використовує у сфері державного управління і не може реалізувати без вступу у відносини з органами виконавчої влади. Формування змісту суб'єктивного публічного права відбувається через встановлення загальних і сходження від них до більш конкретних, деталізованих меж, визначених об'єктивним правопорядком, як певного простору (чи обсягу), у якому гарантується можливість отримання відповідних благ [2, с. 67].

Широкий спектр державно-владної діяльності обумовлює велику сферу вияву, закріплених у Конституції України прав особи у відносинах з державою, звідси і значне коло напрямів регулювання здійснення цих прав, а також їх захисту.

Зважаючи на це, в різні роки вчені-адміністративісти намагалися виробити підходи до групування та класифікації суб'єктивних публічних прав осіб.

І це не дивно: адже, беручи до уваги поліаспектність взаємодії індивідів і держави та її органів, що є публічною владою, можна впевнено припустити, що досліджувані права надзвичай різноманітні як за сферою суспільних відносин, яких вони стосуються, так і за власним юридичним змістом. Загалом метод класифікації є одним із найважливіших методів наукового пізнання, осмислення та описання закономірностей оточення, а також формою пізнання, базою емпіричного знання, засобом впорядкування знань. У нашому випадку це узагальнення масиву знань і пошук правдивих пояснювальних (теоретичних) моделей розподілу суб'єктивних публічних прав, які можуть бути продуктивно екстрапольовані на весь масив досліджуваних прав і дадуть уявлення про їх різноманітність та однорідність, про загальні й специфічні їхні характеристики [3], а також уявлення про форми їх захисту.

Свого часу В. Колпаков виділяв такі групи прав громадян у публічній сфері:

а) соціально-економічні, які стосуються основ життя людей – право на працю, матеріальне забезпечення, право на освіту, на охорону здоров'я; б) політичні права і свободи – права на свободу думки, совісті, релігії, зібрань, мітингів, демонстрацій тощо; в) особисті права і свободи – це права, які пов'язані з виконанням громадянами дій, спрямованих на задоволення особистих потреб [4, с. 158–159]. Ю. Битяк вибрав інший підхід до класифікації суб'єктивних прав осіб і поділив їх на такі групи: 1) участь у державному управлінні та соціально-політичну активність; 2) одержання допомоги від відповідних компетентних організацій; 3) права, що захищаються: в адміністративному порядку (адміністративна скарга, адміністративно-юрисдикційне провадження), у судовому порядку (скарга, позов), особисто громадянином (необхідна оборона) [5]. С. Васильєв суб'єктивні права особи поділяв на ті, що виникають: а) внаслідок соціально-політичної активності громадян, їх участі в державному управлінні; б) внаслідок сприяння держави в реалізації громадянами конституційних прав і свобод у соціально-культурній сфері; в) внаслідок реалізації права на захист, зокрема під час подання адміністративної скарги або позову до суду; г) внаслідок використання процесуальних засобів захисту в адміністративно-юрисдикційному провадженні, застосування заходів необхідної оборони [6, с. 119]. Можна зазначити, що Ю. Битяк, С. Васильєв та В. Колпаков заклали загальнотеоретичний фундамент до групування суб'єктивних прав осіб у публічній сфері. Подальші наукові дослідження щодо класифікації суб'єктивних публічних прав дещо удосконалювали, уточнювали ці загальні засади [7–11].

Незважаючи на множинність підходів до класифікації суб'єктивних публічних прав, треба зазначити, що всі вони мають право на існування, і таке різноманіття підходів зумовлене предметами наукових досліджень тієї чи іншої сфери публічних відносин. На нашу думку, в основу будь-яких підходів до класифікації суб'єктивних публічних прав осіб треба закласти розподіл цих прав, запропонований Ю. Битяком, С. Васильєвим та В. Колпаковим, а саме за участю у здійсненні публічного управління (публічно-управлінські); за сферами державного регулювання (економічні, соціальні, культурні тощо) та права, які пов'язані із захистом від порушень у публічній сфері.

Захист суб'єктивних прав осіб виникає внаслідок порушення цих прав і являє собою процес реалізації заходів щодо їх захисту.

У науковій літературі виділяють такі форми захисту суб'єктивних прав осіб, як юрисдикційна та неюрисдикційна [12–16].

Юрисдикційна форма захисту суб'єктивних прав осіб передбачає звернення до уповноважених органів публічної влади чи до суду за захистом порушеного права. Гарантіями такого захисту слугують конституційні положення ст. 55 Конституції України, згідно з якою держава гарантує кожному захист своїх прав і свобод, у тому числі способами, які незаборонені законом. У ст. 124 Конституції України держава гарантує кожному захист суб'єктивного публічного права у судовому порядку [17].

Неюрисдикційна форма захисту виявляється у тому, що особа здійснює захист свого суб'єктивного публічного права самостійно, не звертаючись до уповноважених органів публічної влади чи до суду. До неюрисдикційних форм захисту відносять самозахист, незабороненими законом способами, а також використання допомоги інших суб'єктів (альтернативні форми захисту суб'єктивних публічних прав). Аналіз законодавства та наукової літератури дозволяє віднести до альтернативних форм захисту договірні, ті, які не пов'язані зі зверненням до органів публічної влади.

Для альтернативних форм захисту характерна договірна основа, оскільки їх використання є правом особи, а не обов'язком. Суб'єкти права самостійно, на власний розсуд обирають таку форму договірного регулювання відносин для захисту своїх суб'єктивних прав та законних інтересів, яка для них є найбільш прийнятною [18, с. 340; 19, с. 30]. Крім того, для неюрисдикційних форм захисту характерна квазісудова форма обрання засобів самозахисту. Особа на власний розсуд визначає шляхи захисту свого порушеного права, наприклад шляхом примирення (медіація), чи використання інституту адміністративного оскарження або звернення громадян [20, с. 301–345].

Тож форми захисту суб'єктивних публічних прав являють собою комплекс заходів щодо захисту цих прав від порушень і протиправних посягань. Водночас імперативність адміністративно-правового регулювання, на відміну від цивільно-правового, обумовлює певні межі використання форм захисту суб'єктивних прав осіб, які передбачені у законодавстві і не суперечать останньому. Особа, захищаючи свої суб'єктивні публічні права, обмежена вимогами законодавства і повинна діяти у його

межах. Якщо йдеться про примирення чи медіацію, то у цьому разі КАС України [21; 22, с. 225; 23 с. 27–30] визначає порядок реалізації такого заходу. Відповідно закон України «Про звернення громадян» регулює питання адміністративного оскарження.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, на нашу думку, захист суб'єктивних публічних прав осіб являє собою комплекс засобів правозахисного спрямування, спрямованих на припинення порушень прав осіб, з їх відновленням або визнанням, що здійснюється у межах і способами, який встановлений у нормах адміністративного права, за допомогою органів публічної влади або суду, або особою, суб'єктивні права якої порушені, самостійно. Захист суб'єктивних публічних прав осіб може відбуватися у юрисдикційній або неюрисдикційній формах. При цьому імперативність адміністративно-правового регулювання обумовлює межі і процедури реалізації юрисдикційних і неюрисдикційних форм захисту публічних прав осіб. Подальших наукових досліджень потребують неюрисдикційні форми захисту суб'єктивних публічних прав осіб, які можуть стати надалі ефективним способом захисту тоді, коли юрисдикційні форми виявилися неефективними.

Список використаних джерел

1. Синявська О. Ю. Суб'єктивні публічні права приватних осіб. *Право і Безпека*. 2010. № 2(34). С. 52–55.
2. Мацелик Т. О. Суб'єктивне публічне право як юридичний феномен. *Юридичний вісник*. 2011. № 3(20). С. 67–71.
3. Чуб А. Класифікація суб'єктивних публічних прав приватної особи. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2020/15.pdf
4. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
5. Битяк Ю. П., Богуцький В. В., Гаращук В. М. Адміністративне право України : підруч. для юрид. вузів і ф-тів / за ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2001. 528 с.
6. Васильєв А. С. Адміністративне право України. Харків : Одиссей, 2002. 288 с.
7. Чуб А. В. Концепція суб'єктивних публічних прав приватної особи: адміністративно-правовий аспект : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук. Запоріжжя, 2021. С. 34.
8. Москаленко А. О. Специфіка адміністративно-правового статусу юридичних осіб публічного права, заснованих державою. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 7(43). Vol. 1. С. 194–200.
9. Галуцько, П. Діхтєвський, Кузьменко О., Стеценко С. Адміністративне право України. Повний курс : підруч. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
10. Лютиков П. С. Суб'єктивні права й обов'язки як складові адміністративно-правового статусу юридичної особи: класифікація і характерні ознаки. URL: <http://www.apdp.in.ua/v69/67.pdf>
11. Бояринцева М. А. Адміністративно-правовий статус громадянина України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 2005. 213 с.
12. Єфремова І. І. Особливості захисту приватних прав неюрисдикційними способами врегулювання правових спорів (конфліктів). *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 6/1. С. 23–29.
13. Пахомова А. О. Особливості неюрисдикційного захисту цивільних прав. Концептуальні засади механізму захисту прав людини: український та міжнародний контекст : колективна монографія. Біла Церква : Білоцерківський національний аграрний університет, 2022. 430 с.
14. Полухович В. В. Адміністративно-правовий захист особи у відносинах з органами державної влади. *Право України*. 2003. № 5. С. 41–46.
15. Лазур Я. В. Форми адміністративно-правового захисту прав і свобод громадян у сфері державного управління. *Форум права*. 2010. № 2. С. 249–253. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_2_39.
16. Константи́н О. В. Судова форма як провідний спосіб забезпечення верховенства права та законності в публічно-владних правовідносинах. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 1 (9). С. 33–43.
17. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
18. Маркова О. О. Захист суб'єктивних прав і законних інтересів при застосуванні форм договірної регулювання відносин. *Форум права*. 2013. № 3. с. 340–345.
19. Наливайко Л. Р., Вітвіцький С. С. Право на доступ до публічної інформації в контексті контролю громадян за діяльністю держави. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 28–33.
20. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель : монографія. Харків : Право, 2009. 600 с.
21. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

22. Minakova Ye., Nalyvaiko I. Application of mediation in the resolution of public legal disputes with the participation of local governments. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 3 (47). S. 223–227.

23. Nalyvaiko I. The role of civil society institutions in preventing and combating corruption in public authorities. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 27–30.

Надійшла до редакції 31.06.2023

References

1. Syniavska, O. Yu. (2010) Subiektyvni publichni prava pryvatnykh osib [Subjective public rights of private individuals]. *Pravo i Bezpeka*. № 2(34), pp. 52–55. [in Ukr.].

2. Matselyk, T. O. (2011) Subiektyvne publichne pravo yak yurydychnyi fenomen [Subjective public law as a legal phenomenon]. *Yurydychnyi visnyk*. № 3(20), pp. 67–71. [in Ukr.].

3. Chub, A. Klasyfikatsiia subiektyvnykh publichnykh prav pryvatnoi osoby [Classification of subjective public rights of a private person]. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2020/15.pdf [in Ukr.].

4. Kolpakov, V. K. (1999) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine: textbook] : pidruchnyk. Kyiv : Yurinkom Inter, 736 p. [in Ukr.].

5. Bytiak, Yu. P., Bohutskiy, V. V., Harashchuk, V. M. (2001) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : pidruch. dlia yuryd. vuziv i f-tiv / za red. Yu. P. Bytiaka. Kharkiv : Pravo, 528 p. [in Ukr.].

6. Vasyliiev, A. S. (2002) Administratyvne pravo Ukrainy. [Administrative law of Ukraine]. Kharkiv : Odyssei, 288 p. [in Ukr.].

7. Chub, A. V. (2021) Kontseptsiia subiektyvnykh publichnykh prav pryvatnoi osoby: administratyvno-pravovyi aspekt [The concept of subjective public rights of a private person: administrative and legal aspect] : avtoref. dys. ... d-ra. yuryd. nauk. Zaporizhzhia, 34 p. [in Ukr.].

8. Moskalenko, A. O. (2021) Spetsyfika administratyvno-pravovoho statusu yurydychnykh osib publichnoho prava, zasnovanykh derzhavoiu [Specifics of the administrative-legal status of legal entities under public law established by the state]. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 7(43). Vol. 1, pp. 194–200. [in Ukr.].

9. Halunko, P. Dikhtiiievskiy, Kuzmenko O., Stetsenko S. (2018) Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs [Stetsenko Administrative law of Ukraine. Full course] : pidruchnyk / V. Halunko, P. Dikhtiiievskiy, O. Kuzmenko, S. Stetsenko. Kherson : OLDI-PLuS, 446 p. [in Ukr.].

10. Liutikov, P. S. Subiektyvni prava y oboviazky yak skladovi administratyvno-pravovoho statusu yurydychnoi osoby: klasyfikatsiia i kharakterni oznaky [Subjective rights and obligations as components of the administrative-legal status of a legal entity: classification and characteristic features]. URL: <http://www.apdp.in.ua/v69/67.pdf>. [in Ukr.].

11. Boiaryntseva, M. A. (2005) Administratyvno-pravovyi status hromadianyna Ukrainy [Administrative and legal status of a citizen of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.07 «Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo» / Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv, 213 p. [in Ukr.].

12. Iefremova, I. I. (2021) Osoblyvosti zakhystu pryvatnykh prav neiurydsyksiinymy sposobamy vrehuliuвання pravovykh sporiv (konfliktiv) [Features of the protection of private rights by non-jurisdictional methods of settling legal disputes (conflicts)]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*. № 6/1, pp. 23–29. [in Ukr.].

13. Pakhomova, A. O. (2022) Osoblyvosti neiurydsyksiinoho zakhystu tsyvilnykh prav. Kontseptualni zasady mekhanizmu zakhystu prav liudyny: ukrainskyi ta mizhnarodnyi kontekst [Peculiarities of non-jurisdictional protection of civil rights. Conceptual foundations of the human rights protection mechanism: Ukrainian and international context] : kolektyvna monohrafiia. Bila Tserkva : Bilotserkivskiy natsionalnyi ahrarniy universytet, 430 p. [in Ukr.].

14. Poliukhovych, V. V. (2003) Administratyvno-pravovyi zakhyst osoby u vidnosynakh z orhanamy derzhavnoi vlady [Administrative and legal protection of a person in relations with state authorities]. *Pravo Ukrainy*. № 5, pp. 41–46. [in Ukr.].

15. Lazur, Ya. V. (2010) Formy administratyvno-pravovoho zakhystu prav i svobod hromadian u sferi derzhavnoho upravlinnia [Forms of administrative and legal protection of the rights and freedoms of citizens in the sphere of state administration]. *Forum prava*. № 2, pp. 249–253. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_2_39. [in Ukr.].

16. Konstantiy, O. V. (2012) Sudova forma yak providnyi sposib zabezpechennia verkhovenstva prava ta zakonosti v publichno-vladnykh pravovidnosynakh [Judicial form as a leading way of ensuring the rule of law and legality in public-authority legal relations]. *Visnyk Vyshchoi rady yustytzii*. № 1 (9), pp. 33–43. [in Ukr.].

17. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>. [in Ukr.].

18. Markova, O. O. (2013) Zakhyst subiektyvnykh prav i zakonnykh interesiv pry zastosuvanni form dohovirnoho rehuliuвання vidnosyn [Protection of subjective rights and legitimate interests when applying forms of contractual regulation of relations]. *Forum prava*. № 3, pp. 340–345. [in Ukr.].

19. Nalyvaiko, L. R., Vitvitskiy S. S. (2014) Pravo na dostup do publichnoi informatsii v konteksti

kontroliu hromadian za diialnistiu derzhavy [The right to access to public information in the context of citizens' control over state activities]. *Pravo i suspilstvo*. № 2, pp. 28–33. [in Ukr.].

20. Nalyvaiko, L. R. (2009) Derzhavnyi lad Ukrainy: teoretyko-pravova model [The state system of Ukraine: theoretical and legal model] : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 600 p. [in Ukr.].

21. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Administrative Judicial Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.07.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>. [in Ukr.].

22. Minakova, Ye., Nalyvaiko, I. (2022) Application of mediation in the resolution of public legal disputes with the participation of local governments. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 3 (47), pp. 223–227.

23. Nalyvaiko, I. (2022) The role of civil society institutions in preventing and combating corruption in public authorities. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 2, pp. 27–30.

ABSTRACT

Viktorii Zadoia. Legal nature of the protection of the subjective public rights of persons in administrative law. The article deals with study of the issue of the legal nature of the protection of the subjective rights of individuals in administrative law. The article notes that the creation of an effective and integral mechanism for the protection of public rights of individuals, which ensures their restoration and the removal of obstacles to their implementation, is an important element of the further development of our state, as a democratic and legal one. Attention is drawn to the fact that the institution of protection of subjective public rights plays an important role in the implementation of such a task. The article analyzes scientific approaches to defining the concept of subjective public law, to their classification, forms of protection of subjective public rights. It is concluded that the protection of the subjective public rights of individuals is a set of means of human rights guidance, aimed at stopping violations of the rights of individuals, with their restoration or recognition, which is carried out within the limits and in the manner established in the norms of administrative law, with the help of public authorities or a court, or a person whose subjective rights have been violated, independently.

The article draws attention to the fact that the protection of the subjective public rights of individuals can take place in jurisdictional or non-jurisdictional forms. Features of jurisdictional and non-jurisdictional forms of protection of subjective public rights are outlined. Attention is drawn to the fact that the imperative of administrative and legal regulation determines the limits and procedures for the implementation of jurisdictional and non-jurisdictional forms of protection of public rights of individuals. It is justified that further scientific research is needed on non-jurisdictional forms of protection of subjective public rights of individuals (for example, conciliation and mediation), which can become an effective method of protection in the future, in the event that jurisdictional forms are ineffective.

Keywords: *administrative law, protection, subjective law, public rights, subjective public rights, form of protection.*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ, КРИМІНОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

УДК 343.8

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-197-203

**Іван
БОГАТИРЬОВ[©]**
доктор юридичних
наук, професор,
заслужений діяч
науки і техніки
України
(Міжнародний
економіко-
гуманітарний
університет імені
академіка
Степана
Дем'янчука,
м. Рівне, Україна)

**Олександр
МИХАЙЛИК**
доктор
юридичних наук
(Міжрегіональна
Академія
управління
персоналом,
м. Київ, Україна)

БАЛАНС ІНТЕРЕСІВ ПЕРСОНАЛУ МІСЦЬ НЕСВОБОДИ І ЗАСУДЖЕНИХ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРИНЦИПІВ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті розглядається проблема балансу інтересів персоналу місць несвободи і засуджених крізь призму принципів диференціації та індивідуалізації виконання покарань. Розглянуто категорії «баланс», «диференціація» та «індивідуалізація». Сформульовано поняття балансу інтересів персоналу місць несвободи і засуджених крізь призму принципів диференціації та індивідуалізації виконання покарань. Доведено необхідність впровадження в пенітенціарне право нової термінології – «баланс інтересів».

Ключові слова: баланс, інтерес, персонал, місця несвободи, покарання, засуджені, диференціація, індивідуалізації, виконання.

Постановка проблеми. Однією з сучасних метаїдей щодо функціонування в'язниць в Україні має бути пошук оптимальних форм балансу інтересів персоналу місць несвободи і засуджених крізь призму принципів кримінально-виконавчого законодавства України (ст. 5 КВК України). Така метаїдея відповідає стратегічним завданням реформування кримінально-виконавчої системи України і її трансформації в пенітенціарну систему.

З огляду на рішення Кабінету Міністрів України № 1153-р від 16 грудня 2022 р. «Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках» [1] ми здійснили спробу у запропонованому дослідженні розглянути проблему балансу інтересів персоналу місць несвободи і засуджених крізь призму принципів диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

Отже, сучасні виклики реформування кримінально-виконавчої системи України і її трансформація в пенітенціарну систему вимагають гнучкого законодавчого і відомчого

© І. Богатирьов, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4001-7256>
vanbogatyrov@gmail.com

© О. Михайлик, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1675-8433>
o.h.mykhalik@gmail.com

регулювання та оперативного реагування на процеси, що відбуваються в органах і установах виконання покарань Міністерства юстиції України.

Оскільки баланс інтересів персоналу місць несвободи і засуджених не є категорією сталою, а навпаки, динамічною, ми поставили завдання крізь призму принципів кримінально-виконавчого законодавства України розглянути цей баланс на прикладі принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

Важливе місце у вивченні проблеми балансу інтересів персоналу місць несвободи і засуджених відводиться також практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), оскільки практика порушення прав засуджених у місцях несвободи з боку персоналу, який їх обслуговує, свідчить, що Суд перевіряє, чи було досягнуто справедливого балансу між інтересами засудженого і персоналу під час виконання/відбування покарання.

Метою статті є аналіз проблеми балансу інтересів персоналу місць несвободи і засуджених крізь призму принципів диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблема інтересів персоналу місць несвободи і засуджених та їх співвідношення крізь призму принципів диференціації та індивідуалізації виконання покарань у різні часові відрізки функціонування кримінально-виконавчої системи України досліджувалась у роботах К. Автухова, І. Богатирьова, А. Богатирьова, О. Богатирьової, Є. Бодюла, О. Гуміна, О. Джужі, А. Кирилюка, В. Коваленко, О. Колба, Ю. Новосада, І. Іванькова, О. Михайлика, М. Пузирьова, Г. Радова, А. Степанюка, Я. Стрелюка, О. Шкути. С. Царюка, І. Яковець та ін. Проте комплексного системного підходу щодо окресленої проблеми вітчизняними вченими поки що не напрацьовано, що і спричинило підготовку цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Оскільки у Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та операційному плану її реалізації у 2022-2024 роках відсутнє завдання щодо балансу інтересів персоналу місць несвободи і засуджених під час відбування покарання останніми, ми вирішили проаналізувати його крізь призму принципів диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

Варто усвідомити, що баланс інтересів цих двох суб'єктів кримінально-виконавчого права пов'язаний із вироком суду, що вступив у законну силу і має бути виконаний в органах і установах виконання покарань Міністерства юстиції України. Враховуючи той факт, що законодавчо термін «баланс інтересів» не закріплено, ми його будемо використовувати як наукову гіпотезу на рівні доктрини пенітенціарного права.

Варто наголосити, що поняття «баланс інтересів» розглядається нами як певна модель поведінки між персоналом місць несвободи і засудженим у процесі виконання/відбування ним кримінального покарання.

Отже, категорія «баланс інтересів» персоналу місць несвободи і засуджених є набагато змістовнішою і глибшою за порядок і умови виконання/відбування останнім кримінального покарання в місцях несвободи. Проведений нами аналіз рішень ЄСПЛ свідчить, що звернення засуджених до Європейського суду переважно викликане саме порушенням «справедливого балансу між інтересами персоналу місць несвободи і засудженими».

Ми поділяємо позицію зарубіжного вченого Мішель Алліо-Марі, на думку якого, для того, щоб допомогти засудженим у вирішенні їх життєво важливих потреб під час звільнення, персонал УВП вживає необхідних заходів, а саме: допомагає отримати житло, надає підтримку у придбанні власності та пошуку роботи. Вимоги та передбачувані дії у зазначених напрямках містяться в планах відбування покарання у виді позбавлення волі. Крім того, особлива увага приділяється працевлаштуванню осіб після їх звільнення, зокрема, ще до звільнення адміністрація установи виконання покарань може надавати тимчасові відпустки додому для співбесіди в місцевому центрі працевлаштування тощо [2, с. 10].

Варто підтримати вітчизняного вченого М. Цимбалюка, який відзначає, що вся історія людства спрямовується, врешті-решт, у бік підвищення ступеня суспільно-буттєвої рівноваги, оскільки остання є онтологічною основою життєздатності форм організації та упорядкування людських взаємовідносин [3, с. 218].

У цьому контексті засуджених, відбуваючи покарання в місцях несвободи, має свою ціль, що повинна врівноважувати інтереси персоналу місць несвободи і життя інших засуджених. Отже, основним завданням кримінально-виконавчого права є розподіл прав і обов'язків між суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин, які повинні щоденно

врівноважувати між собою процес виконання/відбування покарання.

Такий підхід до розуміння балансу інтересів персоналу місць несвободи і засуджених дає підстави стверджувати, що будь-яка їхня суспільна поведінка (позитивна або негативна) заснована на інтересах виконання/відбування покарання. А тому об'єктивно потребує правового втручання, оскільки лише право є пріоритетом у встановленні рівноваги між спірними, конфліктуючими інтересами, котрі щоденно виникають в місцях несвободи між персоналом і засудженими.

Екстраполюючи цей концепт на предмет дослідження, доходимо висновку, що кримінально-виконавче право має розглядати поняття «баланс інтересів» із різних, характерних для власної специфіки, перспектив. На наше глибоке переконання, після трансформації кримінально-виконавчого права в пенітенціарне право відбудеться певне переосмислення вітчизняними науковцями, якою має бути в'язниця в Україні і як знайти той баланс інтересів між персоналом місць несвободи і засудженими у процесі диференціації та індивідуалізації виконання/відбування покарання.

Отже, очевидно, маємо підставу засвідчити своєчасність та необхідність розвитку нової ідеї стосовно балансу інтересів між персоналом і засудженими крізь призму принципу диференціації та індивідуалізації виконання/відбування покарання і започаткувати новітню наукову розробку у дослідженні такого правового феномена в доктрині пенітенціарного права. Оскільки ключові поняття предмета дослідження, їхня характеристика окреслюють основні напрями наукового пошуку, спробуємо визначити їхню змістовну складову, що дозволить сформулювати уявлення про поняття «баланс інтересів між персоналом і засудженими в місцях несвободи».

Проведене дослідження вказує на те, що ключовими є поняття «баланс інтересів» і «диференціація та індивідуалізація виконання/відбування покарання», що не зводяться до формального об'єднання самостійних явищ, а перебувають у діалектичному взаємозв'язку. У логіко-семантичному контексті кожне з цих понять проходить стадію соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції, спільної праці персоналу місць несвободи і засуджених під час виконання/відбування покарання, створюючи при цьому логіко-структурну систему дотримання прав і обов'язків кожної сторони.

Отже, баланс інтересів між персоналом місць несвободи і засудженими можуть ґрунтуватися на принципі кримінально-виконавчого права, зокрема, на принципі диференціації та індивідуалізації виконання/відбування покарання. Такий підхід набуває характеру законного, оскільки законодавець визнає його у ст. 5 КВК України [4].

Визнаючи законність балансу інтересів на всіх стадіях виконання/відбування покарання, робимо узагальнення, що і персонал місць несвободи, і засуджений, який відбуває покарання, мають усвідомлювати своє суб'єктивне право отримати певне матеріальне (нематеріальне) благо або змінити правовий статус, що спонукає суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин вчиняти конкретні дії або, навпаки, утримуватися від них.

Продовжуючи експлікацію поняття «баланс інтересів», перейдемо до пояснення терміна «баланс», семантичний зміст якого інтуїтивно сприймається практично кожною людиною і відіграє особливо важливу роль у місцях несвободи, оскільки для персоналу місць несвободи і засуджених є очевидним, що порушення суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин цього балансу призводить до вчинення різних кримінальних правопорушень (злочину або кримінального проступку).

Отже, баланс інтересів можна трактувати як рівновагу кримінально-виконавчих правовідносин між персоналом і засудженими в місцях несвободи крізь призму диференціації та індивідуалізації виконання/відбування покарання.

У зв'язку з цим кримінально-виконавчі правовідносини в місцях несвободи є стійкими, коли збалансовано їхній юридичний зміст – взаємні права та обов'язки персоналу і засуджених під час виконання/відбування покарання.

Отже, баланс між персоналом місць несвободи і засудженими крізь призму принципу диференціації та індивідуалізації виконання/відбування покарання варто розуміти як рівновагу взаємодіючих кримінально-виконавчих правовідносин, що забезпечують стійкість кримінально-виконавчого права і створюють передумову його трансформації у пенітенціарне право.

Глибинна сутність симетрії пенітенціарного права полягає не стільки у тотожності його з кримінально-виконавчим правом, скільки в упорядкуванні системності закономірних явищ та процесів, що відбуваються в місцях несвободи під час виконання/відбування

покарання. Саме симетрія допомагає виділити в пенітенціарному праві баланс інтересів між персоналом місць несвободи і засудженими крізь призму принципу диференціації та індивідуалізації виконання/відбування покарання. У пенітенціарному праві це, з одного боку, офіцер в'язниці, який наділений державою забезпечити порядок і умови виконання кримінального покарання, а з іншого – засуджений, який за вчинений злочин має за вироком суду відбути визначений судом строк покарання.

Отже, процес трансформації кримінально-виконавчого права у пенітенціарне право має відбуватися в місцях несвободи з певною часткою консерватизму (від лат. *conservo* – охороняю, зберігаю), що є однією з гарантій його стабільності.

У зв'язку з цим юридичний зміст поняття «баланс інтересів персоналу місць несвободи і засуджених крізь призму принципу диференціації та індивідуалізації виконання/відбування покарання» має бути закріплений у новому Пенітенціарному кодексі України як пріоритет верховенства права щодо засуджених під час виконання/відбування покарання.

На необхідності дотримання балансу в пенітенціарній сфері порівняно з умовами життя вільного суспільства загалом та у відносинах між засудженими і персоналом місць несвободи зокрема наголошують і сучасні фахівці з пенітенціарної компаративістики.

Так, вітчизняний вчений М. Пузирьов слушно звертає увагу наукової громадськості на те, що пряме запозичення як правових норм, так і стандартів відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк може порушити наявний нині баланс між умовами життя на волі «середньостатистичного» громадянина та умовами відбування покарання за зарубіжним зразком [5, с. 260–261; 6, с. 303].

З іншого боку, названий учений, спираючись на наявні в науці доктринальні розробки пенітенціарного права, а також урахуовуючи результати власного дослідження, до однієї з головних ідей, навколо яких мають розроблятися Основи пенітенціарного законодавства України та в подальшому Пенітенціарний кодекс, відносить розвиток партнерських відносин між суб'єктами виконання та відбування покарань. Водночас такий підхід не означає «панібратства» або ігнорування порушень законності засудженими. Його сутність зводиться до підвищення відповідальності засудженого за власну поведінку в обмін на систему пільг і заохочень, котра за слухняної поведінки та участі у суспільно корисній праці створює засудженому можливість умовно-достроково звільнитися від відбування покарання.

З метою збалансування термінології «баланс інтересів» варто уточнити визначення та зміст понять «диференціація» та «індивідуалізація», оскільки, як зазначає М. Пузирьов, у юридичній літературі ці два терміни нерідко змішуються, застосовуються як взаємозамінні, хоча й мають відносно самостійне значення [7, с. 87].

З огляду на те, що слово «диференціація» означає поділ, розчленування чогонебудь на окремі різномірні елементи [8, с. 548] або «поділ, розчленування цілого на якісно відмінні частини» [9, с. 206]. Вітчизняна пенітенціарна наука дотримується позиції, згідно з якою індивідуалізація виконання покарання орієнтує на урахування при застосуванні засобів виправлення і ресоціалізації особистості засудженого характеру ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання.

У свою чергу, диференціація виступає в ролі своєрідного процесу застосування до засуджених призначеного судом покарання. Отже, доходимо висновку, що диференціація та індивідуалізація виконання покарання мають тісний зв'язок, постійно взаємозв'язані між собою і являють собою один із принципів балансу інтересів між персоналом місць несвободи і засудженими.

До речі, кожне суспільство вимагає від своїх громадян не порушувати діючі закони, інакше має наступати сувора міра покарання, відбувати яке доведеться в умовах повної ізоляції та несвободи. Тому покарання за вчинене кримінальне правопорушення варто розглядати як міру соціального регулювання з боку держави [10, с. 2]. Отже, саме крізь призму принципів покарання досягається баланс інтересів персоналу і засуджених у місцях несвободи.

Насамкінець, оперуючи експлікацією термінів, що входять до поняття «баланс інтересів між персоналом місць несвободи і засудженими крізь призму принципу диференціації та індивідуалізації виконання/відбування покарання», спробуємо сформулювати його визначення в контексті пенітенціарного права.

Вважаємо, що баланс інтересів персоналу місць несвободи і засуджених крізь

призму принципу диференціації та індивідуалізації виконання/відбування покарання – це особливий вид зв'язку, за якого бажання суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин урівноважуються нормами пенітенціарного права шляхом визначених чинним законодавством, відомчими нормативно-правовими актами обов'язкових процедур диференціації та індивідуалізації виконання/відбування покарання.

Варто також наголосити, що баланс інтересів між персоналом місць несвободи і засудженими крізь призму принципу диференціації та індивідуалізації виконання/відбування покарання є не статичною, а динамічною категорією, а тому його можна трактувати як складний правовий механізм безперервного руху матерії пенітенціарного права.

У контексті порушеної проблематики слушною є думка О. Ярошенка, який акцентує, що «баланс інтересів працівників і роботодавців не є визначеним станом, забезпечивши який, можна вважати задачу правового регулювання у царині праці виконаною. Ідея узгодження інтересів не є самоціллю і полягає не в досягненні яких-небудь конкретних результатів, а у постійному удосконаленні трудового законодавства таким чином, щоб забезпечити виконання за його допомогою найбільш центральних функцій галузі трудового права – захисної і виробничої» [11, с. 63].

З огляду на позицію вченого можемо дійти висновку, що баланс інтересів персоналу місць несвободи і засуджених крізь призму принципу диференціації та індивідуалізації виконання/відбування покарання – це такий охоронюваний правовий зв'язок, коли інтерес однієї сторони кореспондується (відповідає або протистоїть) з інтересом іншої сторони, а урівноважують їх передбачені у законі принципи кримінально-виконавчого права.

Варто також наголосити, що баланс інтересів персоналу місць несвободи і засуджених крізь призму принципу диференціації та індивідуалізації виконання/відбування покарання має велике значення, якщо засуджений під час судового розгляду визнав свою вину і готовий нести покарання за вчинене кримінальне правопорушення.

Тоді можна вести мову про справедливий баланс інтересів суб'єктів кримінально-виконавчих відносин. І навпаки, невизнання засудженим своєї провини у вчиненому кримінальному правопорушенні створює незручності у виконанні/відбуванні покарання. У такому випадку баланс інтересів можна передати на розсуд персоналу місць несвободи і засудженого.

Висновки. Вважаємо, що дотримання в місцях несвободи балансу інтересів персоналу місць несвободи і засуджених крізь призму принципів диференціації та індивідуалізації виконання покарань:

- по-перше, відкриває нове бачення реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему;
- по-друге, забезпечується наділенням зазначених суб'єктів кримінально-виконавчого права рівними можливостями для реалізації єдиної мети: соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції засуджених після звільнення в соціум;
- по-третє, має забезпечуватися нормами кримінально-виконавчого законодавства України.

Ключову роль у такому балансі мають відігравати принципи (ст. 5 КВК України), зважаючи на які й повинен проходити весь процес виконання/відбування покарань. Особливе місце у цьому форматі відводиться принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>.
2. Мишель Аллио-Мари. Тюр'яма должна помочь избежать рецидива. *Преступление и наказание*. 2010. № 3. С. 56–65.
3. Цимбалюк М. Суспільно буттєва рівновага та онтологія справедливості. *Право України*. 2011. № 3. С. 212–219.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
5. Пузирьов М. С. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2018. 498 с.
6. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 514 с.

7. Пузырьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : монографія ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ : ВД «Дакор», 2014. 300 с.
8. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. 200 000 слів. 2-е вид., виправ. / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ : Аконтіт, 2007. Т. 1. 926 с.
9. Сучасний тлумачний словник української мови : в 3 т. 60 000 слів ; за заг. ред. д-ра філолог. наук, проф. В. В. Дубичинського. Харків : ВД «ШКОЛА», 2007.
10. Богатирьов І. Г. Нариси становлення пенітенціарної системи України у працях вітчизняних вчених наукової школи «Інтелект» : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2021. 242 с.
11. Ярошенко О. М. Додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця: недоліки та шляхи їх усунення. *Розвиток законодавства про працю і соціальне забезпечення: здобутки і проблеми : тези доп. та наук. повідомл. учасн. IV Міжнародної науково-практ. конф.* (м. Харків, 5-6 жовт. 2012 р.). Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2012. С. 62–69.

Надійшла до редакції 26.05.2023

References

1. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia penitentsiarnoi systemy na period do 2026 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu yii realizatsii u 2022-2024 rokakh [On the approval of the Penitentiary System Reform Strategy for the period until 2026 and the approval of the operational plan for its implementation in 2022-2024] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.12.2022. № 1153-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>. [in Ukr.].
2. Myshel, Allyo-Mary. (2010) Tiurma dolzhna pomoch yzbezhat retsydyva [Prison should help avoid recidivism]. *Prestuplenye y nakazanye*. № 3. pp. 56–65.
3. Tsybaliuk, M. (2011) Suspilno buttieva rinvovaha ta ontolohiia spravedlyvosti [Socially essential balance and ontology of justice]. *Pravo Ukrainy*. № 3. pp. 212–219. [in Ukr.].
4. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy [Criminal and Executive Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 11.07.2003. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>. [in Ukr.].
5. Puzyrov, M. S. (2018) Vykonannia pokarannia u vydi pozbavlennia voli na pevnyi strok u zarubizhnykh krainakh: porivnialno-pravove doslidzhennia [Execution of punishment in the form of deprivation of liberty for a certain period in foreign countries: a comparative legal study] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08. Irpin. 498 p. [in Ukr.].
6. Puzyrov, M. S. (2018) Porivnialnyi analiz vykonannia pokarannia u vydi pozbavlennia voli na pevnyi strok v Ukraini ta zarubizhnykh krainakh [Comparative analysis of execution of punishment in the form of deprivation of liberty for a certain period in Ukraine and foreign countries] : monohrafiia. Kyiv : VD «Dakor». 514 p. [in Ukr.].
7. Puzyrov, M. S. (2014) Realizatsiia vypravnymy koloniiamy pryntsyphu dyferentsiatsii ta indyvidualizatsii vykonannia pokarannia u vydi pozbavlennia voli na pevnyi strok [Implementation by correctional colonies of the principle of differentiation and individualization of punishment in the form of deprivation of liberty for a certain period] : monohrafiia ; za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. I. H. Bohatyrova. Kyiv : VD «Dakor». 300 p. [in Ukr.].
8. Novyi tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language] : u 3 t. 200 000 sliv. 2-e vyd., vyprav. / uklad. V. V. Yaremenko, O. M. Slipushko. Kyiv : Akonit, 2007. Vol. 1. 926 p. [in Ukr.].
9. Suchasnyi tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language] : v 3 t. 60 000 sliv ; za zah. red. d-ra filoloh. nauk, prof. V. V. Dubichynskoho. Kharkiv : VD «ShKOLA», 2007. [in Ukr.].
10. Bohatyrov, I. H. (2021) Narysy stanovlennia penitentsiarnoi systemy Ukrainy u pratsiakh vitchyznianykh vchenykh naukovoi shkoly «Іntelekt» [Essays on the formation of the penitentiary system of Ukraine in the works of domestic scientists of the «Intellect» scientific school] : monohrafiia. Kyiv : VD «Dakor». 242 p. [in Ukr.].
11. Yaroshenko, O. M. (2012) Dodatkovy pidstavy rozirvannia trudovoho dohovoru z initsiatyvy robotodavtsia: nedoliky ta shliakhy yikh usunennia [Additional grounds for terminating the employment contract at the initiative of the employer: shortcomings and ways to eliminate them]. *Rozvytok zakonodavstva pro pratsiu i sotsialne zabezpechennia: zdobutky i problemy : tezy dop. ta nauk. povidoml. uchasn. IV Mizhnarodnoi nauково-prakt. konf.* (m. Kharkiv, 5-6 zhovt. 2012 r.). Nats. un-t «Iuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho». Kharkiv : Pravo. pp. 62–69. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ivan Bohatyrov, Oleksandr Mykhailyk. Balance of interests of prison staff and convicts through the prism of the principles of differentiation and individualization of execution of punishments. One of the modern meta-ideas regarding the functioning of prisons in Ukraine should be the search for optimal forms of balancing the interests of the staff of places of imprisonment and convicts through the prism of the principles of the criminal law of Ukraine (Article 5 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine). Such a meta-idea corresponds to the strategic tasks of reforming the criminal enforcement system of Ukraine and its transformation into a penitentiary system.

Therefore, the modern challenges of reforming the criminal-executive system of Ukraine and its transformation into a penitentiary system require flexible legislative and departmental regulation and prompt response to the processes that take place in the bodies and institutions of the Ministry of Justice of

Ukraine. Since the balance of interests of prison personnel and convicts is not a stable category, but on the contrary, a dynamic one, we set ourselves the task of considering this balance through the prism of the principles of criminal law enforcement of Ukraine using the example of the principle of differentiation and individualization of the execution of punishments.

An important place in the study of the problem of the balance of interests of prison staff and convicts is also given to the practice of the European Court of Human Rights, because the violation of the rights of prisoners in prisons by the staff who serve them shows that the Court checks whether a fair balance has been achieved between the interests of the convict and staff during execution/serving of punishment.

We believe that maintaining a balance of the interests of prison staff and convicts through the prism of the principles of differentiation and individualization of punishment opens a new vision of reforming the criminal justice system of Ukraine and its transformation into a penitentiary system. At the same time, this process is ensured by providing these subjects of criminal law with equal opportunities for the realization of a single goal: socialization, resocialization and reintegration of convicts into society after release. A fair balance of the interests of prison personnel and convicts through the prism of the principles of differentiation and individualization of the execution of punishments should be ensured by the norms of the criminal law of Ukraine.

It is also worth emphasizing that the balance of interests between prison staff and convicts through the prism of the principle of differentiation and individualization of execution/serving of punishment is not a static, but a dynamic category, and therefore it can be interpreted as a complex legal mechanism of continuous movement of the matter of penitentiary law. That is why the key role in this balance should be played by the principles (Article 5 of the Criminal Code of Ukraine), taking into account which the entire process of execution/serving of punishments should take place. We gave a special place in this format to the principle of differentiation and individualization of execution of punishments. Therefore, the balance between prison staff and convicts through the prism of the principle of differentiation and individualization of the execution/serving of punishment should be understood as the balance of interacting criminal-executive legal relations, which ensure the stability of criminal-executive law and create a prerequisite for its transformation into penitentiary law.

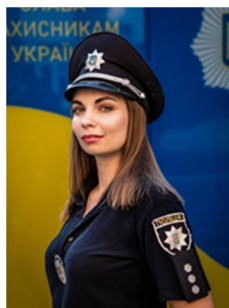
Keywords: *balance, interest, personnel, places of imprisonment, punishment, convicts, differentiation, individualization, execution.*

УДК 343.9:343.226(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-203-209

**Лариса
МАРЦЕНЮК**[©]
доктор
економічних
наук, професор
(Український
державний
університет
науки
і технологій,
м. Дніпро,
Україна)

**Олена
ПРОЦЕНКО**[©]
науковий
співробітник
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

УДОСКОНАЛЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО»

Проаналізовано сутність поняття «домашнє насильство» в сучасному українському законодавстві та трактуваннях вітчизняних та іноземних вчених. Наголошено, що існуючі визначення поняття домашнього насильства потрібно розширити задля більш конкретної ідентифікації цього неправомірного явища з метою подальших дій із боку відповідних органів та суспільства в цілому задля запобігання домашньому насильству. Запропоновано власне трактування поняття «домашнє насильство». Наголошено, що на кривдника впливають різні об'єктивні та суб'єктивні фактори, а тому їх потрібно вивчати та мінімізувати їхній негативний вплив на

© Л. Марценюк, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4121-8826>
Researcher ID: N-3917-2019
rwinform1@ukr.net

© О. Проценко, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4758-3349>
elena.protsenko414@ukr.net

особистість.

Ключові слова: насильство, домашнє насильство, порушення прав, знуцання, неправомірні дії.

Постановка проблеми. Така форма порушення прав людини, як домашнє насильство, існувала ще з давніх-давен, коли жінки або діти зазнавали різного роду насилля з боку чоловіків та батьків. Водночас варто зауважити, що були випадки і домашнього насилля стосовно чоловіків, але в меншому обсязі з-поміж загальної кількості таких неправомірних дій. В останні роки суспільство прагне бути більш цивілізованим, у тому числі в юридичному контексті. На міжнародному рівні та національному, українському, діють нормативно-законодавчі акти, що регулюють сімейні відносини та покликані запобігти цьому ганебному явищу. На наш погляд, важливим є окреслення сутності домашнього насильства, адже конкретне визначення може допомогти розробити конкретні заходи протидії цьому виду порушень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У науковій літературі є достатньо публікацій стосовно окреслення видів домашнього насильства, форм покарання та заходів превентивного впливу. Так, І. Вітковська та М. Потапенко досліджували домашнє насильство як соціальну проблему в сучасній Україні [1]. О. Біловол докладно розглядав психологічне насильство як вид домашнього насильства [2]. К. Плутицька вивчала проблеми кваліфікації фізичного домашнього насильства [3]. Р. Кифлюк приділив увагу в своїх дослідженнях особливостям розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із насильством в сім'ї [4]. О. Дудоров та М. Хавронюк окреслили у своїх наукових працях відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі [5]. Безумовно, багато інших вчених займалися та займаються проблемами домашнього насильства. Але, на наш погляд, нечисленними залишаються дослідження щодо визначення самої сутності домашнього насильства. На нашу думку, саме чітке визначення сутності конкретного поняття сприятиме розробці більш ефективних, конкретних засобів боротьби з домашнім насильством в усіх його проявах.

Метою статті є удосконалення існуючого в науковій літературі та законодавстві поняття домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі можна зустріти різноманітні визначення сутності поняття «домашнє насильство», котре науковці називають також побутовим або сімейним. Хочемо зауважити, що сутність поняття «домашнє насильство» складається з двох елементів, перший із яких вказує на те, що події відбуваються вдома, а другий – що відбувається негативний вплив, тобто є факт насилля одного члена родини (або декількох) стосовно іншого (або декількох).

Спочатку розглянемо, як трактується зазначене поняття в українському законодавстві. Так, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» в частині визначення понять, що стосуються домашнього насильства, визначає домашнє насильство як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [6].

Тут хотілося б дещо зауважити. У згаданому вище законі вказано, що, з одного боку, таке насилля має бути «скоєне в межах місця проживання», а з іншого боку, є фраза, що «подібне насилля може відбуватися і з колишнім подружжям». Тобто, на наш погляд, тут є розбіжності, адже в більшості випадків колишнє подружжя проживає окремо одне від одного і тому фраза «скоєне в межах місця проживання» є не зовсім коректною.

Також перераховані види домашнього насильства не є повними, адже окрім психологічного, фізичного, сексуального та економічного, жертва може піддаватися й іншим видам насильства, що не окреслені в законі. Ми маємо на увазі такі форми насильства, що вказані у Стамбульській Конвенції, а саме:

– *інтернет-цькування (або кібербулінг)*, в процесі якого жертва зазвичай піддається нападкам великої кількості людей, адже у відкритий доступ потрапляє її особиста інформація, нерідко з указанням адреси проживання, особистими фото та іншими персональними даними. Для багатьох жінок Інтернет стрімко перетворився на

небезпечну зону, де тисячі з них щодня стикаються із загрозами;

– *сталкінг (переслідування)*, тобто неодноразове погрожування комусь фізичним переслідуванням, залучення до небажаного спілкування або навмисне інформування когось про те, що за ним ведеться спостереження, щоб змусити боятися за власну безпеку [7].

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає насильство щодо жінок як «серйозне порушення прав людини, а також широко поширену проблему для охорони здоров'я» [8].

В законодавстві України, а конкретніше – в Особливій частині Кримінального Кодексу України, знаходимо трактування поняття «насильство». Законодавець пропонує визначати цей термін як фізичний вплив на організм потерпілого, що полягає в нанесенні удару, позбавленні чи обмеженні особистої свободи, заподіянні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості чи навіть смерті [9]. Тут, на наш погляд, доречно було б додати фразу «фізичний вплив, вчинений кривдником особисто, або створення ним таких умов, за яких жертва відчує фізичний вплив».

Колектив авторів науково-дослідної праці «Моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї» під загальною редакцією О. Бандурки визначає, що насильство стосовно жінок – одна з форм дискримінації, котра серйозно обмежує можливості жінок щодо користування правами та свободами на основі рівності з чоловіками. Автори зазначають, що насильство в сім'ї розглядається як прояв насильства щодо жінок, оскільки непропорційно впливає на жінок, і саме жінки в переважній більшості страждають від цього порушення прав людини. Проте тут іде мова лише про жертв-жінок, а в реальному житті жертвами стають і діти, і в деяких випадках – чоловіки.

Організація Об'єднаних Націй слушно визначає, що насильницькі дії в сім'ї являють собою усі види насильницьких дій психологічного, фізичного і сексуального характеру стосовно жінок, здійснені на підставі статевої ознаки особою або особами, які пов'язані з ними родинними і близькими стосунками, від словесних образ і погроз – до важких фізичних побиттів, викрадення, загрози каліцтвами, залякування, примусу, переслідування, словесних образ, а також насильницького або незаконного вторгнення в житло, підпалу, знищення власності, сексуального насильства, зґвалтування в шлюбі, насильства, пов'язаного з посагом або викупом нареченої, каліцтва геніталій, насильства, пов'язаного з експлуатацією через проституцію, насильства щодо хатніх робітниць. Такі акти та спроби здійснити їх повинні розглядатися як «насильство в сім'ї» [10].

І знову тут не вказаний такий розповсюджений вид домашнього насильства, як економічне насильство, та інші, закріплені Стамбульською конвенцією.

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами чітко визначає, що насильство стосовно жінок одночасно є і порушенням прав людини, і видом дискримінації [11].

Американська Національна коаліція проти домашнього насильства (NCADV) визначила насильство з боку інтимного партнера як навмисне залякування, психологічне та емоційне насильство, фізичне та сексуальне насильство або жорстоке поведіння, вчинене одним партнером щодо іншого [12, 13].

Розглянемо з цього приводу думки різних науковців. Так, із точки зору Л. Аларкона, насильство – це дії, що здійснюються однією або декількома особами та характеризуються такими ознаками: здійснюються умисне; завдають шкоди іншій особі; порушують права і свободи людини; той, хто здійснює насильство, має значні переваги, що робить неможливим самозахист жертви насильства [14]. На наш погляд, це доволі влучна характеристика ознак насильницьких дій.

Вчений Я. Юрків наводить таке трактування насильства в сім'ї: це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральної шкоди, а також шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю [14]. Тут виникає питання: а якщо насильник порушує не конституційні, а інші права, то це все же зараховується як насилля? Тобто вважаємо надане вище визначення не зовсім коректним.

Інший науковець, І. Ботнарєнко, наводить власну позицію трактування домашнього насильства. На його думку, насильство в сім'ї – це повторюваний у часі, протиправний вплив (фізичного або психологічного характеру) з боку особи, як мінімум, на одного з членів своєї сім'ї, що вчинюється всупереч його волі, порушуючи тим самим

конституційні права і свободи людини і громадянина, та може заподіяти моральної шкоди або значної шкоди його фізичному або психічному здоров'ю, а також загрожує безпеці та мікроклімату в сім'ї [15]. Знову ж таки тут ідеться лише про конституційні права, а також не вказане економічне та інші види насильства.

Вчена О. Бондаренко вважає, що психологічне домашнє насилля над жінкою відбувається через відсутність поваги кривдника до своєї жертви [16]. На наш погляд, це трактування є не досить коректним, адже в деяких випадках кривдник розуміє, що жертва досягла більше нього в житті (а отже, у глибині душі він поважає її за це), а тому і намагається самореалізуватися у будь-який доступний йому спосіб.

Дослідниця Т. Малиновська достатньо уваги приділила вивченню домашнього насильства. Вона має багато потужних, на нашу думку, наукових праць із цього питання. Наведемо її трактування домашнього насильства: це акти умисного систематичного вчинення протиправного фізичного, психологічного, сексуального, економічного впливу на близьких людей, що здійснюються проти їх волі з метою набуття влади і контролю над ними, що призводить до різного роду страждань, розладів здоров'я, емоційної залежності чи погіршення якості життя потерпілої особи [17]. На наш погляд, домашнє насилство може мати і не систематичний характер, а отже, що ознаку ми прибрали б із наведеного вище визначення.

У дослідженні В. Нестерчук вказано погляди інших науковців на формування сутності поняття домашнього насильства. Так, Н. Щербак вважає, що це «силовий вплив однієї людини на іншу, який проявляється шляхом застосування сили, тобто примушений контроль»; В. Яременко та О. Сліпущко зауважують, що «насильство – це застосування фізичної сили для досягнення будь-чого»; В. Оржеховська акцентує, що насильство є чинником примушеного контролю, що практикує одна людина над іншою [18].

Домашнє насилство також називають насильством із боку близької людини [19].

Домашнє насилство – це умисні дії негативного характеру, що вчиняються у сімейних стосунках членом сім'ї, кровним родичем або між людьми, яких пов'язують емоційні, шлюбні, інтимні стосунки [20].

Домашнє насилство – це будь-який акт гендерного насильства, що викликає психологічну, фізичну чи сексуальну шкоду. Це прихована та залишена поза увагою форма насильства над вагітними жінками [21, 22]. На наш погляд, це обмежене трактування поняття, що розглядається, адже факти домашнього насильства в усьому світі фіксуються не тільки стосовно вагітних жінок.

Насилство в сім'ї є порушенням громадянських прав, що часто призводить до поганих наслідків для здоров'я жертви та може торкнутися будь-кого, незалежно від етнічної приналежності, культури чи релігії. Насилство може посягати не лише на фізичну свободу людини, але і на свободу її волевиявлення [23]. І це дуже слушна думка, адже окрім фізичної свободи, будь-яка людина прагне і психологічної свободи, а отже, ніхто не має права відбирати ці свободи у інших.

Насилство в сім'ї має катастрофічні наслідки як для дорослих, так і для дітей. Домашнє насилство, що іноді називають насильством із боку інтимного партнера або насильством у сім'ї, може бути психологічним, фізичним та/або сексуальним насильством із боку одного партнера стосовно іншого [24].

Висновки. На нашу думку, той, хто вчиняє домашнє насилство, має низьку самооцінку і у такий спосіб самостверджується, демонструючи свою нібито силу над нібито слабкими. Вважаємо, що, окрім низької самооцінки, на кривдника впливають різні об'єктивні та суб'єктивні фактори, що спонукають його діяти неправомірно (проте це в жодному разі не виправдовує його).

Пропонуємо трактувати термін «домашнє насилство» у такий спосіб. Домашнє насилство – це неправомірна поведінка одного члена родини (або декількох) стосовно іншого члена родини (або декількох) насильницької дії з метою задоволення своїх власних амбіцій унаслідок низької самооцінки, спричиненої об'єктивними та суб'єктивними факторами.

Список використаних джерел

1. Вітковська І. М., Потапенко М. В. Домашнє насилство як соціальна проблема в сучасній Україні. *SOCIOPROSTIR: міждисциплінарний електронний зб. наук. праць з соціології та соціальної роботи*. 2021. № 11. С. 23–29. URL: <https://periodicals.karazin.ua/socioprostir/issue/view/1078/1394>.
2. Біловол О. Психологічне насилство як вид домашнього насильства. *Кримінальне*

- право. 2021. № 4. С. 215–221. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/34.pdf>.
3. Плутицька К. М. Проблеми кваліфікації фізичного домашнього насильства. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2018. № 3. С. 112–117.
4. Кифлюк Р. В. Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 233 с.
5. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі : науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
7. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011. Ратифікована із заявами Законом України від 20.06.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.
8. Violence against women. *World health organization*. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>.
9. Кримінальний Кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
10. Моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї. 2001–2011 роки / кол. авт.: О. М. Бандурка, О. Ф. Бондаренко, В. О. Брижик та ін. ; заг. ред. О. М. Бандурки, К. Б. Левченко ; вступ. слово О. О. Зарубінського. Харків : Видавництво «Права людини», 2011. 240 с.
11. Проект Ради Європи «Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні» (фінансується за підтримки Уряду Швеції та впроваджується Офісом Ради Європи в Україні) : аналітичний експертний звіт. 50 с. URL: <https://rm.coe.int/1680471c22>.
12. Cummings A. M., Gonzalez-Guarda R. M., Sandoval M. F. Intimate partner violence among Hispanics : a review of the literature. *Journal of Family Violence*. 2013. No. 28(2). P. 153–171. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10896-012-9478-5>.
13. National Statistics Domestic Violence Fact Sheet. *Statistics*. URL: <https://ncadv.org/statistics>.
14. Юрків Я. Сутність та зміст соціального феномену «насильство в сім'ї». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2013. Вип. 27. С. 234–237. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuiped> 2013 27 79.
15. Ботнарєнко І. Насильство в сім'ї: поняття, сутність та причини виникнення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідорєнка*. 2016. № 2(74). С. 37–47. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/417>.
16. Бондарєнко О. С. Психологічне насильство як форма домашнього насильства. *Правові горизонти*. 2019. С. 12–17. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/74452/1/Bondarenko_psykholohichne_nasystvo_iak_forma.pdf.
17. Малиновська Т. М. Домашнє насильство: щодо змістовного наповнення терміна. *Наше право*. 2020. № 3. С. 85–91. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-10-6159-2_1.
18. Нєстерчук В. В. Домашнє насильство над жінками як об'єкт соціальної роботи. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2019. Т. 92. № 5. С. 172–183. URL: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2019-92-5-172-183>.
19. Пахомов В., Безвін О. Домашнє насильство в Україні та за кордоном. *Молодий вчений*. 2020 № 3(79). С. 295–298. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/3/62.pdf>. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-3-79-62>.
20. Шидєлко А., Шимко Л. Сутність поняття та види домашнього насильства над жінками. *Innovations and prospects of world science : the 2nd International scientific and practical conference (October 6-8, 2021)*. Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2021. P. 386–394. 642 p. URL: <https://dSPACE.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4258/1/%D1%88%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%BE.pdf>.
21. Moraes C. L., Reichenheim M. E. Domestic violence during pregnancy in Rio de Janeiro, Brazil. *Int J Gynecol Obstet*. 2002. No. 79(3). P. 269–277.
22. Yohannes K., Abebe L., Kisi T. et al. The prevalence and predictors of domestic violence among pregnant women in Southeast Oromia, Ethiopia. *Reprod Health*. 2019. No. 16(1). P. 1–10.
23. Довгань-Бочкова Н. Домашнє насильство: аналіз об'єктивної сторони складу злочину. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 66. С. 187–197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu 2018 66 23.
24. Huff A. J., Burrell D. N., Aridi A. S., McGrath G. E. Domestic Violence Is a Significant Public Health and a Health Administration Issue in the U.S. *International Journal of Health Systems and Translational Medicine (IJHSTM)*. 2023. No. 3(1). P. 1–21. URL: <https://www.igi-global.com/article/domestic-violence-is-a-significant-public-health-and-a-health-administration-issue-in-the-us/315298>.

Надійшла до редакції 02.04.2023

References

1. Vitkovska, I. M., Potapenko, M. V. (2021) Domashnie nasylstvo yak sotsialna problema v suchasni Ukraini [Home violence as a social problem in modern Ukraine]. *SOCIOPROSTIR : mizhdystsiplinaryni elektronnyi zb. nauk. prats z sotsiologii ta sotsialnoi roboty*. № 11. pp. 23–29. URL: <https://periodicals.karazin.ua/socioprostir/issue/view/1078/1394>. [in Ukr.].
2. Bilovol, O. (2021) Psykholohichne nasylstvo yak vyd domashnoho nasylstva [Psychological violence as a type of domestic violence]. *Kryminalne pravo*. № 4. pp. 215–221. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/34.pdf>. [in Ukr.].
3. Plutytska, K. M. (2018) Problemy kvalifikatsii fizychnoho domashnoho nasylstva [Problems of qualification of physical domestic violence]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*. № 3. pp. 112–117. [in Ukr.].
4. Kyfliuk, R. V. (2020) Osoblyvosti rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu kryminalnykh provadzen, poviazanykh z nasylstvom v simi [Peculiarities of the investigation and trial of criminal proceedings related to violence in the family] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 233 p. [in Ukr.].
5. Dudorov, O. O., Khavroniuk, M. I. (2019) Vidpovidalnist za domashnie nasylstvo i nasylstvo za oznakoiu stati [Responsibility for domestic violence and gender-based violence] : nauково-praktychnyi komentar novel Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Kyiv : Vaite. 288 p. [in Ukr.].
6. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu [On Prevention and Counteraction of Domestic Violence] : Zakon Ukrainy vid 07.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>. [in Ukr.].
7. Konventsia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavvyshchamy (Stambulska konventsia) vid 11.05.2011 [Council of Europe Convention on preventing violence against women and domestic violence and combating these phenomena (Istanbul Convention) dated May 11, 2011]. Ratyfikovana iz zaiavamy Zakonom Ukrainy vid 20.06.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text. [in Ukr.].
8. Violence against women. *World health organization*. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>.
9. Kryminalnyi Kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukr.].
10. Monitorynh stanu vykonannia zakonodavstva Ukrainy shchodo protydiu nasylstvu v simi. 2001–2011 roky [Monitoring of the state of implementation of the legislation of Ukraine on combating violence in the family. 2001–2011] / kol. avt.: O. M. Bandurka, O. F. Bondarenko, V. O. Bryzhyk ta in. ; zah. red. O. M. Bandurky, K. B. Levchenko ; vstup. slovo O. O. Zarubinskoho. Kharkiv : Vydavnytstvo «Prava liudyny», 2011. 240 p. [in Ukr.].
11. Proiekt Rady Yevropy «Zapobihannia ta borotba z nasylstvom shchodo zhinok ta domashnim nasylstvom v Ukraini» (finansuietsia za pidtrymky Uriadu Shvetsii ta vprovadzhuietsia Ofisom Rady Yevropy v Ukraini) [The Council of Europe project «Preventing and combating violence against women and domestic violence in Ukraine» (financed with the support of the Government of Sweden and implemented by the Office of the Council of Europe in Ukraine)] : analitychnyi ekspertnyi zvit. 50 p. URL: <https://rm.coe.int/1680471c22>. [in Ukr.].
12. Cummings, A. M., Gonzalez-Guarda, R. M., Sandoval, M. F. (2013) Intimate partner violence among Hispanics : a review of the literature. *Journal of Family Violence*. No. 28(2). pp. 153–171. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10896-012-9478-5>.
13. National Statistics Domestic Violence Fact Sheet. *Statistics*. URL: <https://ncadv.org/statistics>.
14. Iurkiv, Ya. (2013) Sutnist ta zmist sotsialnoho fenomenu «nasylstvo v simi» [The essence and content of the social phenomenon «violence in the family»]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria : Pedagogika. Sotsialna robota*. Issue 27. pp. 234–237. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2013_27_79. [in Ukr.].
15. Botnarenko, I. (2016) Nasylstvo v simi: poniattia, sutnist ta prychny vynykennia [Violence in the family: concept, essence and causes of occurrence]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*. № 2(74). pp. 37–47. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/417>. [in Ukr.].
16. Bondarenko, O. S. (2019) Psykholohichne nasylstvo yak forma domashnoho nasylstva [Psychological violence as a form of domestic violence]. *Pravovi horyzonty*. pp. 12–17. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/74452/1/Bondarenko_psykholohichne_nasylstvo_iak_forma.pdf. [in Ukr.].
17. Malynovska, T. M. (2020) Domashnie nasylstvo: shchodo zmistovnoho napovnennia termina [Domestic violence: regarding meaningful content of the term]. *Nashe pravo*. № 3. pp. 85–91. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-10-6159-2_1. [in Ukr.].
18. Nesterchuk, V. V. (2019) Domashnie nasylstvo nad zhinokamy yak obiekt sotsialnoi roboty [Domestic violence against women as an object of social work]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. T. 92. № 5. pp. 172–183. URL: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2019-92-5-172-183>. [in Ukr.].
19. Pakhomov, V., Bezvin, O. (2020) Domashnie nasylstvo v Ukraini ta za kordonom [Domestic

violence in Ukraine and abroad]. *Molodyi vchenyi*. № 3(79). pp. 295–298. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/3/62.pdf>. [in Ukr.].

20. Shydelko, A., Shymko, L. (2021) Sutnist poniattia ta vydy domashnoho nasylstva nad zhinkamy [The essence of the concept and types of domestic violence against women]. *Innovations and prospects of world science : the 2nd International scientific and practical conference (October 6-8, 2021)*. Perfect Publishing, Vancouver, Canada. pp. 386–394. 642 p. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4258/1/%D1%88%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%BE.pdf>. [in Ukr.].

21. Moraes, C. L., Reichenheim, M. E. (2002) Domestic violence during pregnancy in Rio de Janeiro, Brazil. *Int J Gynecol Obstet*. No. 79(3). pp. 269–277.

22. Yohannes, K., Abebe, L., Kisi, T. et al. (2019) The prevalence and predictors of domestic violence among pregnant women in Southeast Oromia, Ethiopia. *Reprod Health*. No. 16(1). pp. 1–10.

23. Dovhan-Bochkova, N. (2018) Domashnie nasylstvo: analiz obiektyvnoi storony skladu zlochyynu [Domestic violence: analysis of the objective side of the composition of the crime]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna*. Issue 66. pp. 187–197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2018_66_23. [in Ukr.].

24. Huff, A. J., Burrell, D. N., Aridi, A. S., McGrath, G. E. (2023) Domestic Violence Is a Significant Public Health and a Health Administration Issue in the U.S. *International Journal of Health Systems and Translational Medicine (IJHSTM)*. No. 3(1). pp. 1–21. URL: <https://www.igi-global.com/article/domestic-violence-is-a-significant-public-health-and-a-health-administration-issue-in-the-us/315298>.

ABSTRACT

Larysa Martseniuk, Olena Protsenko. Improving the essence of the concept «domestic violence». It was emphasized that violence in the family has catastrophic consequences for both adults and children. Domestic violence, sometimes called intimate partner violence or family violence, can be psychological, physical and/or sexual abuse by one partner against another. Different forms of domestic violence are analyzed. It is emphasized that violence violates the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen and can cause moral harm or significant harm to his physical or mental health, as well as threatens the safety and microclimate in the family.

It is emphasized that there are regulatory and legislative acts regulating family relations and designed to prevent this shameful phenomenon at the international level and at the national, Ukrainian level.

The essence of the concept of «domestic violence» in modern Ukrainian legislation and the interpretation of domestic and foreign scientists is analyzed. It is emphasized that the existing definitions of the concept of domestic violence need to be expanded in order to more specifically identify this illegal phenomenon with the aim of further actions by the relevant authorities and society as a whole to prevent domestic violence.

The authors note that the essence of the concept of «domestic violence» consists of two components, the first of which indicates that the events take place at home, and the second – that there is a negative impact, that is, there is a fact of violence of one family member (or several) in relation to another a family member (or several). The proposed own interpretation of the concept of «domestic violence». It is emphasized that the offender is influenced by various objective and subjective factors, and therefore it is necessary to study them and minimize their negative impact on the individual.

According to the authors, a clear definition of the essence of a specific concept will contribute to the development of more effective, specific means of combating domestic violence in all its manifestations.

Keywords: *violence, domestic violence, violation of rights, bullying, illegal actions.*

УДК 343.823

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-210-219

Юрій ОРЕЛ[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Investigador del «US-Ukraine Assistance Program»
Instituto Clavero Arévalo, Universidad de Sevilla,
м. Севілья, Іспанія)

ДИСЦИПЛІНАРНІ ПРОСТУПКИ ЗАСУДЖЕНИХ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Досліджено питання правової природи, визначенню видів та класифікації дисциплінарних проступків (порушень встановленого порядку відбування покарання). Наголошується, що вітчизняне кримінально-виконавче законодавство не містить вичерпного переліку діянь, що можуть бути визнані дисциплінарними проступками засуджених, як цього вимагають відповідні положення Конституції України та деяких міжнародно-правових актів у сфері поводження із засудженими.

Запропоновано авторську класифікацію дисциплінарних проступків залежно від ступеня їхньої суспільної шкідливості як матеріальної ознаки, притаманної дисциплінарному проступку, на три види: нешкідливі, шкідливі та особливо шкідливі проступки. Обґрунтовується доцільність введення поняття «рецидив нешкідливих проступків» та надано його визначення. Вказується на доцільність доповнення КВК України відповідною нормою, котра б передбачала та визначала поняття «малозначного проступку», що дуже часто використовують як науковці, так і практичні працівники, для надання відповідної характеристики того чи іншого діяння засудженого, що не становить суспільної шкідливості і вчинення якого не заподіяло і не могло заподіяти істотної шкоди особі або установі виконання покарання.

Ключові слова: дисциплінарний проступок, засуджені до позбавлення волі, класифікація проступків, малозначний проступок, права та обов'язки засуджених, рецидив нешкідливих проступків, суспільна шкідливість.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України проблема зміцнення правопорядку в усіх сферах життя суспільства зберігає свою актуальність. У зв'язку з цим в останні роки у нашій державі все більше уваги приділяється питанням подальшого реформування кримінально-виконавчої системи, вдосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства, спрямованого на зміцнення правопорядку в установах виконання покарань, а також подальшу гуманізацію і дотримання прав людини в їхній діяльності, приведення умов виконання і відбування покарань у відповідність до міжнародних стандартів і правил поводження із засудженими.

У комплексі заходів попередження і викорінювання злочинності в нашій країні важливе місце належить забезпеченню ефективного виконання покарання для того, щоб воно не тільки було карою за вчинений злочин, але й виправляло засуджених, а також попереджувало вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Реформування передбачає здійснення якісних змін і створення гуманістичної системи виконання покарань, що гарантуватиме безпеку суспільства та забезпечуватиме соціальне зцілення людини, визначення ефективних засобів виправлення засуджених і вдосконалення дисциплінарної практики в місцях позбавлення волі. У цих умовах одним із найважливіших завдань установ виконання покарання є зміцнення правопорядку і дисципліни серед засуджених за допомогою різних організаційних, правових та інших засобів, у тому числі передбачених кримінально-виконавчим законодавством, дисциплінарних заходів стягнення, що застосовуються за необхідності до осіб, які порушують встановлений порядок відбування покарання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Необхідність боротьби з порушниками встановленого порядку відбування покарання в установах виконання покарань не викликає сумніву і зобов'язує як науковців, так і практичних працівників глибоко та всебічно вивчати зазначену проблему та шукати

© Ю. Орел, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2283-7843>

orel1976@i.ua

ефективні шляхи впливу на цю категорію засуджених. В юридичній літературі цим проблемам приділяли увагу такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Г. Аванесов, К. Автухов, Ю. Антонян, В. Бадира, І. Богатирьов, В. Василевич, М. Галкін, В. Горобцов, О. Гритенко, А. Гель, Т. Денисова, О. Джу́жа, М. Журавльов, О. Зубков, І. Казак, Ю. Кваша, В. Квашис, О. Колб, О. Лисодєд, А. Марцев, А. Мелікян, М. Метьюлкін, О. Міхлін, О. Наташев, О. Новіков, М. Огурцов, Л. Оніка, О. Павлухін, П. Пономарьов, О. Ременсон, М. Романов, А. Сізий, А. Степанюк, М. Стручков, В. Трубников, Б. Утєвський, О. Федяєв, В. Філонов, А. Фролов, В. Южанін, І. Яковець та ін.

Відаючи належне здобуткам указаних науковців, слід зазначити, що їхні роботи перш за все були присвячені вивченню проблем правового регулювання застосування заходів стягнення у процесі виконання покарань, у той час як дослідженню питань правової природи, визначенню видів та класифікації порушень вимог режиму відбування покарання не приділялося належної уваги, тому ступінь розробленості цієї проблематики не може бути визнаний достатнім.

Додатковим аргументом щодо недостатньої теоретичної розробки окресленого питання є також і те, що вітчизняне кримінально-виконавче законодавство не містить вичерпного переліку діянь, що можуть бути визнані порушеннями вимог режиму відбування покарання. До того ж законодавець періодично звертається до вдосконалення відповідних норм, у яких закріплюються обов'язки та заборони засуджених, зокрема, визначає поняття злісного порушення встановленого порядку відбування покарання.

Метою статті є привернення уваги науковців і практичних працівників до необхідності визначення конкретних видів дисциплінарних проступків, що можуть вчинятися засуджені під час відбування покарання, їх класифікації та встановлення відповідних заходів стягнення за їх вчинення. Вважаємо, це дозволить виробити єдиний підхід та вдосконалити практику притягнення засуджених до дисциплінарної відповідальності з метою виключення можливих зловживань з боку адміністрації установи виконання покарань, що матиме, на нашу думку, як теоретичне, так і практичне значення.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, норми кримінально-виконавчого права України, що регламентують порядок і умови виконання й відбування покарань, передбачають для засуджених спеціальні правила поведінки, що впливають із режиму й умов відбування покарання. Порушники режиму, не виконуючи вимоги, передбачені законом та іншими нормативно-правовими актами, перешкоджають нормальній діяльності установ, що здійснюють виконання вироків та призначених у них покарань, протидіють карально-виховному процесу і негативно впливають на інших осіб, які відбувають покарання.

З метою запобігання переліченим негативним явищам до порушників режиму відбування покарання застосовуються заходи стягнення, що за своєю природою є заходами дисциплінарного впливу і тягнуть за собою дисциплінарну відповідальність засуджених, що є важливим засобом забезпечення встановленого режиму відбування покарання, виконує завдання зміцнення правопорядку в місцях позбавлення волі [1, с. 4].

Загальновизнаним є те, що аби бути притягнутим до дисциплінарної відповідальності під час відбування покарання, засуджений повинен вчинити діяння, котре містить склад дисциплінарного проступку [2, с. 185; 3, с. 73; 4, с. 14].

У ч. 1 ст. 131-1 КВК України зазначено, що дисциплінарним проступком особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, є протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на встановлений порядок у сфері виконання покарань, вчинене цією особою [5].

Позитивно розцінюючи існування цієї законодавчої новели, водночас хочемо відзначити, що вона, як можна побачити, стосується лише осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. При цьому, на жаль, у КВК України нічого не йдеться про те, що саме слід розуміти під дисциплінарним проступком особи, яка відбуває інші види покарань, перш за все, пов'язані з її фізичною ізоляцією від суспільства (арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців тощо). Тобто законодавець не виробив, як того слід було, на нашу думку, єдиного для всіх засуджених універсального поняття дисциплінарного проступку, а присвятив його лише певній категорії.

Крім цього, у ч. 2 ст. 131-1 КВК України зобов'язує персонал установи виконання покарань довести наявність у діяч чи бездіяльності особи, яка відбуває покарання у виді

позбавлення волі, усіх ознак дисциплінарного проступку. Відсутність таких ознак виключає застосування до особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, заходів стягнення.

У зв'язку з цим як на існуючий недолік можна також вказати на те, що у КВК України нічого не зазначається, що саме слід вважати підставою дисциплінарної відповідальності засудженого. Очевидно, що такою підставою, як вже було зазначено вище, на нашу думку, має стати вчинення особою під час відбування покарання суспільно шкідливого діяння, котре містить склад дисциплінарного проступку, передбаченого КВК України.

У зв'язку з цим не можна погодитися з М. Романовим, який вказує, що при вирішенні питання про притягнення засудженого до дисциплінарної відповідальності основна проблема полягає у тому, що саме необхідно визнавати протиправність в контексті кримінально-виконавчих правовідносин, тобто яке діяння слід визнавати таким, що порушує належний порядок існування і здійснення цих правовідносин. Вчений також зауважує, що кримінально-виконавче законодавство не містить переліку дисциплінарних проступків, а також порядку визначення ступеня їх суспільної небезпечності. Усе це призводить до того, що дисциплінарна відповідальність засуджених перетворюється на важіль маніпулювання засудженим, його статусом і навіть строком відбування покарання. Законодавець лише обмежується загальною вказівкою на те, що стягнення може бути застосоване до засудженого за порушення режиму відбування покарання [2, с. 186].

Дійсно, якщо проаналізувати відповідні статті КВК України, можна виокремити різні підстави застосування заходів стягнення до різних категорій засуджених:

- порушення порядку відбування покарання у виді арешту – до осіб, засуджених до арешту (ч. 2 ст. 54);
- порушення встановленого порядку відбування покарання – до засуджених військовослужбовців, які відбувають покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ч. 1 ст. 82). При цьому, на відміну від інших, заходи, що застосовуються для цієї категорії засуджених, закон називає дисциплінарними;
- порушення трудової дисципліни і встановленого порядку відбування покарання – до осіб, засуджених до обмеження волі (ч. 1 ст. 68);
- невиконання покладених обов'язків та порушення встановлених заборон – до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі (ч. 1 ст. 132);
- порушення встановленого порядку і умов відбування покарання – до засуджених неповнолітніх (ч. 1 ст. 145).

При цьому хочеться наголосити на тому, що згідно з п. 22 ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються діяння, котрі є дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них [6]. На це нас також націлюють Європейські пенітенціарні правила, де у абз. «а» п. 2 Правила 57 зазначено, що у національному законодавстві має бути визначено дії або бездіяльність ув'язнених, що складають дисциплінарні провини [7].

Таким чином, слід акцентувати увагу на тому, що КВК України досі не містить вичерпного переліку діянь, що визнаватимуться дисциплінарними проступками, але повинен, зважаючи на положення Конституції України та Європейські пенітенціарні правила, передбачати його та встановлювати відповідні заходи стягнення за їх вчинення, а не віддавати вирішення цього питання на розсуд адміністрації установи виконання покарання або суду під час розгляду відповідних справ і питання визнання чи невизнання ними того чи іншого діяння засудженого дисциплінарним проступком з огляду на порушення ним визначених для нього у КВК України обов'язків чи заборон.

Як зазначають Ю. Чеботарьова та В. Трубников, підставою притягнення особи до дисциплінарної відповідальності є вчинення нею дисциплінарного проступку. Вона настає за порушення заборон або за ухилення від виконання обов'язків, що впливають зі встановленого режиму тримання, тобто за невиконання спеціальних обов'язків [8, с. 110]. На жаль, вчені нічого не говорять про те, що такий проступок повинен містити відповідний склад.

Дійсно, правила режиму відбування покарання, що передбачені у КВК України та Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (далі – Правила), регламентують поведінку засуджених, мають обов'язковий і заборонний характер та вказують, у чому конкретно може бути виражено порушення встановленого порядку відбування покарання.

Обов'язки засуджених, наведені у ст. 107 КВК України та п. 3 Розділу II Правил, являють собою загальні норми поведінки кожного засудженого до позбавлення волі та визначають межі його належної поведінки.

Заборонні дії, вказані у п. 4 розділу II Правил, тотожні тим, що визначені у ч. 4 ст. 107 КВК України, навпаки, встановлюють конкретні норми поведінки засуджених. Заборони за своїм змістом, таким чином, є вужчими за обов'язки, і, очевидно, їх наявність зумовлена необхідністю конкретизації обов'язків засуджених [5; 9].

Обов'язки та заборони щодо поведінки засуджених, визначені нормами кримінально-виконавчого законодавства і закріплені у встановленому порядку у правилах внутрішнього розпорядку певної установи виконання покарань, являють собою законні вимоги адміністрації виправної установи і застосовуються з метою здійснення контролю за їхньою поведінкою, необхідного виховного впливу на них, мають однакову юридичну силу і є для цих осіб обов'язковими до виконання. Їх аналіз дозволяє дійти висновку, що за своїм характером вони є юридично рівнозначними, адже у законі не йдеться про перевагу якогось із них над іншими.

Водночас передбачені у КВК України дисциплінарні заходи впливу (стягнення) істотно розрізняються за ступенем тяжкості. Їх застосування так чи інакше може погіршити правовий статус засудженого. Система стягнень, закріплених кримінально-виконавчим законодавством, являє собою вичерпний перелік заходів впливу, розміщених послідовно від менш суворих до більш суворих.

У ч. 1 ст. 134 КВК України серед іншого зазначено, що накладені стягнення мають відповідати тяжкості і характеру проступку засудженого. При цьому законодавець, як вже зазначалося, не проводить їх класифікації, залишаючи визначення тяжкості на розсуд адміністрації установи виконання покарань.

Тому при кваліфікації дій засудженого, як правило, співвідносять вчинений ним проступок із переліком обов'язків і заборон, закріплених у відповідних статтях КВК України, залежно від виду покарання, котрий він відбуває, намагаючись з'ясувати, порушує чи ні його проступок норми кримінально-виконавчого законодавства та затверджені правила поведінки в установі виконання покарання.

І хоча зазвичай дисциплінарна відповідальність має значно більш низький ступінь урегульованості, ніж інші види юридичної відповідальності, слід погодитися з М. Романовим, який говорить про доцільність більш ретельного визначення цих питань у кримінально-виконавчому праві. В іншому разі, на думку вченого, застосування до засуджених заходів стягнення набуває ознак виключно каральності та маніпуляцій і нерідко тягне за собою зловживання з боку персоналу колоній. Наприклад, непоодинокими, за його спостереженнями, є випадки, коли до засуджених за незначні порушення застосовувалися досить суворі стягнення. Наприклад, вживання чаю поза межами їдальні або неохайний вигляд спального місця могли привести до застосування щодо засудженого стягнення у вигляді поміщення до дисциплінарного ізолятора. Повторне вчинення такого «тяжкого» порушення може стати підставою для поміщення у приміщення камерного типу або, за певних умов, для переведення до установи іншого рівня безпеки.

Очевидно, що значна частина правовідносин у сфері притягнення засуджених до дисциплінарної відповідальності віднесена на розсуд посадових осіб адміністрації відповідної установи. Така ситуація нерідко дає підстави для тиску на засудженого [2, с. 186].

Єдине, що зробив законодавець для вирішення цього питання, – це спробував надати у ст. 133 КВК України визначення поняття «злісного порушення встановленого порядку відбування покарання», відмовившись, таким чином, від використання поняття «злісного порушення встановленого порядку відбування покарання», що існувало раніше.

Не вдаючись у детальний розгляд цього поняття, слід зазначити, що у науковій літературі неодноразово висловлювалися думки з приводу як недосконалості його законодавчого визначення, так і доцільності взагалі його існування на кшталт поняття «особливо небезпечного рецидивіста», котре раніше існувало у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві України і було фактичним втіленням у радянському законодавстві ідеї соціологічної школи кримінального права про небезпечний стан особистості і типовим прикладом так званої «стигматизації» особи [10; 11; 12, с. 114–116].

На наш погляд, діяння, передбачені у ст. 133 КВК України, дійсно, на відміну від

інших, мають великий ступінь суспільної шкідливості, і їх вчинення впливає на встановлений порядок виконання і відбування покарання. Але за своєю природою вони не є злісними, тому що для визнання їх такими вимагається не тільки їх якісна, але й кількісна характеристика.

Для того щоб позбавитися тих негативних явищ, про які йшлося вище, вважаємо за необхідне розробити однакові підходи, що мають застосовуватися при вирішенні питання про притягнення засуджених до дисциплінарної відповідальності. У зв'язку з цим пропонуємо максимально, наскільки це можливо, конкретизувати види діянь (порушень режиму відбування покарання), котрі слід визнавати дисциплінарними проступками засуджених, та класифікувати їх залежно від ступеня їхньої суспільної шкідливості як матеріальної ознаки, притаманної дисциплінарному проступку, на три види: нешкідливі, шкідливі та особливо шкідливі, за вчинення яких до засуджених можуть бути застосовані відповідні стягнення.

Так, під особливо шкідливими проступками слід розуміти, як правило, ті, що мають публічний, демонстративний, зухвалий характер, пов'язані з активно-агресивною формою непокори та опору законним вимогам і діям представника персоналу установи виконання покарання, створюють загрозу для особистої безпеки особи тощо. У зв'язку з цим вони мають підвищений ступінь суспільної шкідливості, і їх вчинення суттєвим чином впливає на встановлений порядок виконання і відбування покарання, функціонування установи виконання покарання в цілому. Вони межують зі злочинами, але не є ними. До таких проступків, на нашу думку, слід віднести:

- організацію, підбурювання або активну участь засудженого у страйках чи інших формах групових дій, спрямованих на порушення порядку в установі виконання покарання або її нормальної роботи;
- погрозу або примус до вчинення протиправних дій стосовно представника персоналу установи виконання покарання або іншого засудженого, за відсутності ознак складу кримінального правопорушення, або підбурювання з цією метою інших засуджених;
- демонстративну, виражену в зухвалій формі відмову засудженого від виконання конкретних законних вимог представника персоналу установи виконання покарання;
- опір законним діям представника персоналу установи виконання покарання, перешкоджання виконанню ним своїх службових обов'язків, за відсутності ознак складу кримінального правопорушення, або підбурювання до вчинення зазначених дій інших засуджених;
- перешкоджання виконанню засудженим своїх обов'язків, дотриманню заборон чи реалізації ним своїх прав або підбурювання до вчинення зазначених дій інших засуджених;
- умисне знищення або пошкодження чужого майна, за відсутності ознак складу кримінального правопорушення, або підбурювання до вчинення зазначених дій інших засуджених.
- викрадення чужого майна шляхом крадіжки або шахрайства, за відсутності ознак складу кримінального правопорушення;
- дрібне хуліганство;
- створення або поширення неправдивих чуток із метою порушити нормальну діяльність установи виконання покарання.

За вчинення особливо шкідливих проступків до порушників встановленого порядку відбування покарання, на нашу думку, повинні застосовуватися найсуворіші заходи стягнень, що передбачені для них, залежно від виду покарання, котрий вони відбувають. Наприклад, для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, такими заходами можуть бути:

- скасування поліпшених умов тримання;
- поміщення засуджених чоловіків, які тримаються у виправних колоніях, у дисциплінарний ізолятор із виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до чотирнадцяти діб, а засуджених жінок – до десяти діб;
- поміщення засуджених, які тримаються у приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, у карцер без виведення на роботу на строк до чотирнадцяти діб;
- переведення засуджених, які тримаються у виправних колоніях, крім

засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, до приміщення камерного типу (одиначної камери) на строк до трьох місяців.

До шкідливих проступків, що мають значний ступінь суспільної шкідливості і вчинення яких значною мірою впливає на встановлений порядок виконання і відбування покарання, процес виправлення засуджених, на нашу думку, слід віднести:

– вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, за виключенням випадків, коли це було обумовлене і здійснювалося за медичним призначенням;

– виготовлення, зберігання, придбання, розповсюдження предметів, заборонених до обігу у виправній установі;

– участь у настільних азартних та інших іграх із метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди;

– ухилення від лікування захворювань, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб;

– умисне невиконання засудженим конкретних законних вимог представника персоналу установи виконання покарання (непокору) або підбурювання до його вчинення інших засуджених;

– образу представника персоналу установи виконання покарання;

– відмову від роботи або її припинення без поважних причин, коли її здійснення є обов'язковим за умовами відбування покарання;

– відмову або припинення без поважних причин роботи із самообслуговування, благоустрою колонії і прилеглої до неї території, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або допоміжних робіт із забезпечення колонії продовольством;

– симулювання хвороби або умисне заподіявання собі тілесних ушкоджень, у тому числі за допомогою іншої особи, завдання шкоди власному здоров'ю з метою ухилення від відбування покарання або виконання встановлених обов'язків;

За вчинення шкідливих проступків до порушників встановленого порядку відбування покарання, на нашу думку, повинні застосовуватися такі заходи стягнення, що є необхідними і достатніми, з урахуванням їхньої особистості, для здійснення на них виховного та карального впливу, крім попередження і догани.

До нешкідливих проступків, що не мають значного ступеня суспільної шкідливості, проте їх вчинення негативно впливає на встановлений порядок виконання і відбування покарання, виправлення засуджених, на нашу думку, слід віднести всі інші види діянь, що можуть виявлятися у порушенні ними встановлених нормами кримінально-виконавчого законодавства обов'язків і заборон і які не належать до категорії шкідливих чи особливо шкідливих. До таких, на нашу думку, слід віднести:

– порушення розпорядку дня;

– виготовлення, зберігання саморобних електроприладів та користування ними;

– недотримання вимог пожежної безпеки і безпеки праці;

– порушення санітарно-гігієнічних норм на виробничих об'єктах і в житловій зоні;

– самовільне перепланування, змінювання конструктивних елементів будівель та споруд колонії, спорудження на виробничих об'єктах різних об'єктів (лазні, пральні, душові, сейфи, будиночки, будки, приміщення та засоби для відпочинку, системи опалення);

– відмову зайняти визначене спальне місце, завішування чи змінення без дозволу адміністрації установи виконання покарання спального місця, а також обладнання такого у комунально-побутових та інших службових або виробничих приміщеннях;

– завішування оглядового вікна камери;

– самовільне залишення призначеної для перебування ізольованої території, приміщення або визначеного місця роботи, а також перебування без дозволу адміністрації колонії у гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють;

– куріння у не відведених для цього місцях;

– наклеп на представника персоналу установи виконання покарання або іншого засудженого;

– звернення до державних або міжнародних органів зі скаргами, в яких містяться неправдиві відомості щодо порушення представником персоналу установи

покарання прав, свобод, законних інтересів засудженого, порядку і умов виконання покарання;

- нетактовне поведження або вживання під час спілкування з представником персоналу установи виконання покарання нецензурних чи жаргонних слів;
- створення конфліктної ситуації або образу іншого засудженого.

За вчинення нешкідливих проступків до порушників встановленого порядку відбування покарання, на нашу думку, повинні застосовуватися несурові заходи стягнення, такі, наприклад, як попередження і догана.

Водночас вважаємо за необхідне передбачити, що у випадку вчинення засудженим «рецидиву нешкідливих проступків», коли його поведінка свідчить про вперте небажання стати на шлях виправлення, до нього можуть бути застосовані інші дисциплінарні заходи стягнення, зокрема, як-от:

- сувора догана;
- грошовий штраф до двох мінімальних розмірів заробітної плати;
- скасування поліпшених умов тримання;
- поміщення засуджених чоловіків, які тримаються у виправних колоніях, у дисциплінарний ізолятор з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до чотирнадцяти днів, а засуджених жінок – до десяти днів;
- поміщення засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, у карцер без виведення на роботу на строк до чотирнадцяти днів.

У зв'язку з цим під «рецидивом нешкідливих проступків» пропонуємо розуміти вчинення засудженим втретє протягом шести місяців нешкідливого проступку, якщо за два попередні нешкідливі проступки за постановою начальника виправної установи, особи, яка виконує його обов'язки, або їхніх прямих начальників на нього були накладені стягнення, що достроково не зняті або не погашені в установленому законом порядку.

За злісне порушення засудженим встановленого порядку відбування покарання, що виявилось у вчиненні ним протягом шести місяців трьох шкідливих або особливо шкідливих дисциплінарних проступків, якщо за два попередні проступки за постановою начальника виправної установи, особи, яка виконує його обов'язки, або їхніх прямих начальників на нього були накладені стягнення, що достроково не зняті або не погашені в установленому законом порядку, він переводиться:

- з дільниці соціальної реабілітації до дільниці ресоціалізації або дільниці посиленого контролю;
- з дільниці ресоціалізації до дільниці посиленого контролю;
- з виправної колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання до виправної колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання;
- з виправної колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання до виправної колонії середнього рівня безпеки;
- з виправної колонії середнього рівня безпеки чи звичайного жилого приміщення виправної колонії максимального рівня безпеки в приміщення камерного типу колонії максимального рівня безпеки.

Також вважаємо за необхідне передбачити у КВК України поняття «малозначного проступку», котре доволі часто використовують як науковці, так і практичні працівники, для надання відповідної характеристики того чи іншого діяння засудженого, під яким, на нашу думку, слід розуміти дію або бездіяльність засудженого, вчинену ним під час відбування покарання, що хоча формально і містить ознаки будь-якого дисциплінарного проступку, передбаченого КВК України, але через малозначність не становить суспільної шкідливості, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди особі або установі виконання покарання.

До малозначних порушень, на нашу думку, слід віднести такі загально визнані, так би мовити, «вибачальні», як правило, поодинокі умисні або необережні діяння (проступки), що не чинять істотного впливу на обстановку в цілому в питаннях забезпечення і підтримання належного правопорядку в установі виконання покарання і шкода від вчинення яких є легко відновлюваною, а саме: вживання жаргонних слів, давання і присвоювання прізвиськ, нанесення собі або іншим особам татуювання, готування або вживання їжі в непередбачених для цього місцях, винесення продуктів харчування з їдальні без дозволу адміністрації колонії, недотримання особистої гігієни,

погане заправлення ліжка, порушення встановленої форми одягу, вивішування без дозволу адміністрації фотографій, репродукцій та інших предметів на стінах, тумбочках і ліжках, запізнення на шиккування для перевірки, в їдальню тощо.

За вчинення цих порушень до засуджених повинні застосовуватися такі заходи соціально-виховної роботи та профілактичного характеру, як бесіди, лекції, зустрічі з представниками релігійних конфесій, організацій та церков, заходи з релігійного виховання, залучення засудженого до участі в художній самодіяльності, культурно-масових, спортивних заходах та ін.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що дисциплінарна практика в установах виконання покарання відрізняється різноманітністю й істотними відмінностями при застосуванні стягнень за один і той самий вид дисциплінарного проступку (порушення встановленого порядку відбування покарання). Вважаємо, що запропонована нами класифікація таких проступків значною мірою сприятиме однаковому застосуванню закону, дозволить запровадити однакові підходи та вдосконалити практику притягнення засуджених до дисциплінарної відповідальності.

На жаль, у зв'язку з можливою наявністю великої кількості форм поведінки, в яких можуть виявлятися діяння суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин залежно від виду покарання та специфіки його відбування і які можуть призвести до порушення засудженими встановлених для них нормами кримінально-виконавчого законодавства обов'язків і заборон, ми не маємо змоги навести вичерпний перелік дисциплінарних проступків, що можуть бути вчинені засудженими під час відбування покарання. З огляду на це ми повинні максимально конкретизувати та навести перелік тяжких та особливо тяжких проступків, оскільки за їх вчинення до засуджених можуть бути застосовані найсуворіші дисциплінарні заходи впливу.

Список використаних джерел

1. Журавлев М. П. і др. Правонарушения осужденных к лишению свободы и меры дисциплинарной ответственности. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1970. 144 с.
2. Романов М. В. Дисциплінарна відповідальність засудженого: визначення і загальні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С. 185–188. URL: http://lsei.org.ua/6_2015/54.pdf.
3. Курбатова Г. В. і др. Дисциплинарная ответственность осужденных к лишению свободы : монография. Москва. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2018. 143 с.
4. Водозаз И. А. Правонарушения и ответственность осужденных за их совершение в период отбывания наказания в ИТУ : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1982. 21 с.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць) : прийнято Комітетом Міністрів Ради Європи 11 січня 2006 р. на 952-й зустрічі Заступників Міністрів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text.
8. Трубников В. М., Чеботарьова Ю. А. Правовой статус засуджених до позбавлення волі : монографія. Харків, 2006. 372 с.
9. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. *Офіційний вісник України*. 2018. № 70. Ст. 285.
10. Орел Ю. В. Злісне порушення встановленого порядку відбування покарання. *Форум права*. 2011. № 2. С. 664–671. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FLA=&2_S21STR=FP_index.htm_2011_2_108.
11. Романов М. Поняття злісного порушника встановленого порядку відбування покарання (ст. 133 КВК України). *Права Людини в Україні : Інформаційний портал Харківської правозахисної групи*. URL: <https://khp.org/1239799591>.
12. Бадира В. А. та ін. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України ; за ред. Є. Ю. Захарова. Харків : Права людини, 2011. 368 с.

Надійшла до редакції 10.04.2023

References

1. Zhuravlev, M. P. i dr. (1970) Pravonarusheniya osuzhdennykh k lisheniyu svobody i mery distsiplinarnoy otvetstvennosti [Offenses of persons sentenced to imprisonment and disciplinary measures]. Moscow : VNIИ MVD SSSR. 144 p.

2. Romanov, M. V. (2015) Dystsyplinarna vidpovidalnist zasudzheno: vyznachennia i zahalni pytannia [Disciplinary responsibility of a convicted person: definition and general issues]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. pp. 185–188. URL: http://lsej.org.ua/6_2015/54.pdf. [in Ukr.].
3. Kurbatova, G. V. i dr. (2018) Disciplinarnaya otvetstvennost' osuzhdennykh k lisheniyu svobody [Disciplinary responsibility of persons sentenced to imprisonment] : monografiya. Moscow : YUNITI-DANA : Zakon i pravo. 143 p.
4. Vodolaz, I. A. (1982) Pravonarusheniya i otvetstvennost' osuzhdennykh za ih sovershenie v period otbyvaniya nakazaniya v ITU [Offenses and responsibility of convicted persons for their commission during the period of serving a sentence in a correctional labor institution] : avtoref. dis ... kand. jurid. nauk: 12.00.08. Moscow. 21 p/
5. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy [Criminal Executive Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 11.07.2003. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. № 3–4. Art. 21. [in Ukr.].
6. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution Of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. Art. 141. [in Ukr.].
7. Ievropeiski penitentsiarni pravyla (Rekomendatsiia № R (2006)2 Komitetu Ministriv derzhavuchasnyts) [European penitentiary rules (Recommendation No. R (2006)2 of the Committee of Ministers of the participating states)] : pryiniato Komitetom Ministriv Rady Yevropy 11 sichnia 2006 r. na 952-y zustrichi Zastupnykiv Ministriv. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text. [in Ukr.].
8. Trubnykov, V. M., Chebotarova, Yu. A. (2006) Pravovi status zasudzhenykh do pozbavleniia voli [Legal status of persons sentenced to imprisonment] : monohrafiia. Kharkiv. 372 p. [in Ukr.].
9. Pro zatverdzhennia Pravyl vnutrishnoho rozporiadku ustanov vykonannya pokaran [On approval of the internal regulations of penitentiary institutions] : nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 28.08.2018 № 2823/5. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2018. № 70. Art. 285. [in Ukr.].
10. Orel, Yu. V. (2011) Zlisne porushennia vstanovlenoho poriadku vidbuvannia pokarannia [Malicious violation of the set order of serving the sentence]. *Forum prava*. № 2. pp. 664–671. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILEA=&S21STR=FP_index.htm_2011_2_108. [in Ukr.].
11. Romanov, M. Poniattia zlisnoho porushnyka ustanovlenoho poriadku vidbuvannia pokarannia (st. 133 KVK Ukrainy) [The concept of a malicious violator of the established procedure for serving a sentence (Article 133 of the Criminal Executive Code of Ukraine)]. *Prava Liudyny v Ukraini : Informatsiinyi portal Kharkivskoi pravozakhysnoi hrupy*. URL: <https://khp.org/1239799591>. [in Ukr.].
12. Badyra, V. A. ta in. (2011) Problemy zabezpechennia prav zasudzhenykh u kryminalno-vykonavchii systemi Ukrainy [Problems of ensuring the rights of convicts in the penitentiary system of Ukraine] ; za red. Ye. Yu. Zakharova. Kharkiv : Prava liudyny. 368 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yurii Orel. Disciplinary offenses of convicts and their classification. The article is devoted to the study of issues of legal nature, definition of types and classification of disciplinary offenses (violations of the established order of punishment).

It was found that due attention was not paid to the study of these issues, therefore the degree of development of this issue cannot be considered sufficient. It is emphasized that the domestic criminal law does not contain an exhaustive list of acts that can be recognized as disciplinary offenses of convicts, as required by the relevant provisions of the Constitution of Ukraine and some international legal acts in the field of treatment of convicts.

The author notes that only in Article 133 of the Criminal Code of Ukraine does the legislator provide for specific forms of illegal behavior of convicts, which are considered as independent disciplinary offenses, expressed in certain actions that have a significant degree of social harm, and the commission of which significantly affects the established order of execution and serving a sentence, the process of correction of convicts, but defines them as «a malicious violation of the established order of serving a sentence.» The imperfection of this concept is emphasized, since malice, according to the author, contains both a qualitative and a quantitative characteristic of the act.

Attention is drawn to the absence of a single, universal concept of disciplinary offense for all convicts and a corresponding norm that would recognize the composition of a disciplinary offense as a basis for disciplinary responsibility of the convicted person in the criminal law.

In order to develop a unified approach to solving the issue of bringing convicts to disciplinary responsibility, the author proposes to specify as much as possible the types of actions (violations of the established procedure for serving punishment), which should be recognized as disciplinary offenses of convicts and to determine the appropriate penalties for their commission.

The author's classification of disciplinary offenses is also proposed, depending on the degree of their social harmfulness, as a material feature inherent in a disciplinary offense, into three types: harmless, harmful and especially harmful offenses. The expediency of introducing the concept of «recidivism of harmless misdemeanors» is substantiated and its definition is given.

It is pointed out the feasibility of supplementing the Code of Criminal Procedure of Ukraine with

an appropriate norm that would provide for and define the concept of «minor misdemeanor», which is very often used by both academics and practitioners, to provide an appropriate characterization of this or that act of the convicted person, which does not constitute social harm and its commission did not cause and could not cause significant damage to the person or the institution serving the sentence.

Keywords: *disciplinary misdemeanor, persons sentenced to imprisonment, misdemeanor classification, minor misdemeanor, rights and obligations of convicts, recurrence of harmless misdemeanors, public harm.*

УДК 343.3

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-219-225

Олександр ХРАМЦОВ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна)

ФІЗИЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК СПОСІБ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕШКОДЖАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЮ ЗБОРІВ, МІТИНГІВ, ПОХОДІВ І ДЕМОНСТРАЦІЙ

Автором надано власні визначення поняття кримінального насильства загалом та кримінального фізичного насильства зокрема. Особливу увагу надано мотивації таких діянь, якою визнається група спільних за психологічною природою мотивів кримінальних правопорушень. Наголошено на тому, що фізичне насильство як спосіб учинення кримінального правопорушення, яке передбачене ст. 340 КК України, може бути вчинене з прямим і непрямим умислом. Водночас не підтримується позиція щодо визнання в насильстві лише прямого умислу і необережності.

Наведено природну класифікацію кримінального фізичного насильства. Зазначено, що способом вчинення кримінального правопорушення, що передбачено ст. 340 КК України, може бути і психічне насильство, яке не обмежується різноманітними погрозами. Надано авторські рекомендації кваліфікації різних проявів фізичного насильства в ст. 340 КК України.

Ключові слова: *збори, мітинг, похід, демонстрація, «незаконність» перешкодження, фізичне насильство, інтелектуальна та вольова ознака умислу; мотивація кримінального правопорушення, механізм заподіяння шкоди; кримінальна відповідальність.*

Постановка проблеми. Насильство є фундаментальним поняттям науки та практики кримінального права. Воно є способом вчинення кримінальних правопорушень, що передбачені різними розділами Особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність. Також воно є ключовим поняттям його Загальної частини. Водночас визначення його ознак та кваліфікація має певні особливості залежності від механізму вчинення кримінальних правопорушень. Такі особливості насильство має і в ст. 340 КК України – незаконне перешкодження організації та проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Дослідження цих особливостей має як теоретичне, так і практичне значення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання особливостей кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 340 КК України, були предметом дослідження в наукових працях М. Панова, С. Лихової, Є. Пилипенко, М. Хавронюка, С. Мельника, А. Боровика, А. Керопян та ін. Однак проблемі кваліфікації насильства загалом і фізичного насильства зокрема, як способу вчинення цього кримінального правопорушення, не було приділено достатньої уваги.

Мета статті полягає у визначенні основних ознак насильства як способу вчинення цього правопорушення та надання авторських рекомендацій щодо вдосконалення відповідної кримінально-правової норми і практики її застосування.

Виклад основного матеріалу. Стаття 39 Конституції України визначає, що громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і

© О. Храмцов, 2023

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-0137-2626>

khramtsovalex@gmail.com

демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. В інших випадках, особи, які перешкоджають реалізації цього права, несуть різні види відповідальності. В таких випадках настає і кримінальна відповідальність, передбачена ст. 340 КК України. Згідно з нею кримінальним правопорушенням є незаконне перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, якщо це діяння було вчинене службовою особою або із застосуванням фізичного насильства.

Під незаконним перешкодженням розуміється створення будь-яких перепон для організації або проведення зборів, мітингів, вуличних походів та демонстрацій, яке може виражатися у дії: незаконна заборона службовою особою будь-якого із вказаних громадських заходів; застосування фізичного насильства з метою не допустити організації чи проведення таких заходів або у бездіяльності: наприклад, незаконне ненадання приміщення для проведення цих заходів. Перешкодження, в тому числі із застосуванням фізичної сили, повинно бути незаконним (протиправним), тобто особа вчиняє свої дії чи бездіяльність безпідставно, всупереч діючому законодавству.

Перешкодження організації або проведенню вказаних заходів, що здійснюються на законних підставах, є завжди незаконним. Крім того, таке перешкодження є незаконним і у випадках, коли воно вчиняється не службовою особою і пов'язане із застосуванням фізичного насильства до організаторів чи учасників мирних заходів, навіть якщо про них не були своєчасно сповіщені виконавчі органи місцевих рад, чи їх проведення було заборонене судом, чи вони проводились в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Перешкодження проведення вказаних заходів визнається законним, якщо вони проводяться з порушенням встановленого порядку або мають на меті заборонені законодавством цілі. Тож стаття 37 Конституції України визнає незаконним утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються. Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань. Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях. Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

Громадські заходи таких суспільних утворень є незаконними і відповідні органи і особи мають право перешкоджати їх проведенню. Наявність судової заборони на проведення цих масових заходів також вказує на законність перепон.

Фізичне насильство є одним із способів вчинення цього кримінального правопорушення. Під фізичним насильством як способом перешкодження фахівцями розуміється заподіяння умисних середньої тяжкості або легких тілесних ушкоджень, а також вчинення інших насильницьких дій (нанесення ударів, побоїв). У разі заподіяння тілесного ушкодження середньої тяжкості з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до відмови від організації мирного заходу або участі у ньому вчинене підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ст. 340 і ч. 2 ст. 122 КК. Якщо насильство поєднане із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або смерті, це вимагає додаткової кваліфікації за ст. 121 або ст. 115 КК [1, с. 335].

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої дії чи бездіяльності, що перешкоджає організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Якщо воно вчинене приватною особою, то вважається закінченим з моменту застосування фізичного насильства хоча б до одного учасника політичної акції. У разі застосування фізичного насильства службовою особою правоохоронного органу, її дії вимагають додаткової кваліфікації за ст. 365 КК як

перевищення влади або службових повноважень.

Як ми бачимо, законодавцем надається лише перелік дій, які характеризують фізичне насильство. Спробуємо визначити ознаки фізичного насильства як способу вчинення цього кримінального правопорушення. Воно є лише одним із видів кримінального насильства. Іншим є насильство психічне. Останнє, на думку більшості фахівців, знаходить свій прояв в погрозі спричинити фізичну, моральну або майнову шкоду.

В. Навроцький до насильства як кримінально-правового поняття відносить тільки насильство фізичне. На думку вченого, ознаками такого насильства є: активна форма поведінки (тільки дія); ця дія спрямована лише проти іншої особи; характеризується примусовим впливом, який здійснюється всупереч волі потерпілого, у застосуванні проти нього сили; посягання спрямоване на заподіяння шкоди життю, здоров'ю, особистій свободі іншої людини; виражається зовні у позбавленні життя, заподіянні тілесних ушкоджень, мордуваннях, побоях, іншому спричиненні фізичного болю, позбавленні особистої свободи; виражається у фізичному впливі на потерпілого [2, с. 10–11].

Загалом ми погоджуємося з ознаками насильства як поняття кримінального права. Водночас вважаємо, що психічне насильство поряд з фізичним є самостійним способом вчинення кримінальних правопорушень, яке не обмежується лише погрозами.

На нашу думку, насильство в кримінальному праві характеризується такими ознаками, які є як об'єктивними, так і суб'єктивними:

- виключно умисний характер кримінально-протиправної поведінки;
- суспільна небезпечність і протиправність (передбаченість законом про кримінальну відповідальність);
- наявність мотивації (ворожа, інструментальна або негативістська);
- фізичні або інформаційні діяння, які характеризуються дією або бездіяльністю;
- діяння вчиняються всупереч чи поза волею іншої особи;
- впливає на свободу її волевиявлення або спричиняє їй фізичну та (або) психічну шкоду чи містить реальну загрозу їх спричинення.

У своїй роботі, яка була присвячена кримінально-правовому та кримінологічному забезпеченню охорони особи від насильства, нами надавалося таке визначення поняття насильства в кримінальному праві – це умисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на іншу особу, який вмотивований ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією, який здійснюється фізичними та (або) інформаційними діяннями (дією чи бездіяльністю) всупереч або поза волею людини і впливає на свободу її волевиявлення або спричиняє їй фізичну та (або) психічну шкоду чи містить реальну загрозу їх спричинення [3, с. 66].

У цьому визначенні, порівняно з іншими, приділена увага таким суб'єктивним ознакам, як мотиви (мотивація). Під мотивацією нами розуміється психологічний процес виникнення, формування та реалізації мотиву кримінально протиправної поведінки. Безперечно, кримінальні правопорушення з ознаками насильства вчиняються лише умисно і, як правило, з прямим умислом. Це стосується і кримінального правопорушення, яке передбачене ст. 340 КК України.

Блок ворожих мотивів насильницької поведінки зумовлений конфліктною ситуацією і часто має ситуативний характер. Такі мотиви можуть виникати на ґрунті конфлікту політичних вподобань, помсти особі за її громадську чи політичну діяльність. Як справедливо наголошує український кримінолог О. Литвак, судова практика та сучасні дослідження агресивної злочинності дають підстави зробити висновок про те, що стрімко понизився поріг мотивації кримінального насильства [4, с. 55–56].

Іншим видом мотивації кримінального насильства є інструментальна. В цьому випадку винна особа не відчуває ворожих почуттів до потерпілого як об'єкта насильницьких дій. Кримінально протиправні діяння спрямовані на досягнення іншої мети, наприклад корисливої. В нашому випадку, винна особа застосовуючи насильство, може виконувати наказ іншої, отримуючи для себе певну вигоду. Всі пам'ятають славнозвісних «тітушок» часів Януковича. Інструментальна мотивація притаманна і в разі кримінально протиправних дій для зняття емоційної напруги. Насильницькі дії можуть бути зумовлені в імпульсивними мотивами групової солідарності. Дії винного в цьому випадку спрямовані на отримання схвалення з боку референтної групи для отримання відповідного статусу, а іноді реалізуються під впливом фактора групового ризику.

Насильницькі діяння характеризуються і негативістськими мотивами.

О. Бандурка та А. Ф. Зелінський наголошують, що такі мотиви позбавлені усвідомленої раціональної основи, хоча впливають з індивідуальної потреби в самоактуалізації.

Насильницькі кримінальні правопорушення можуть бути полімотивними (зумовленими декількома мотивами, що обов'язково повинно бути ураховано піз час кваліфікації і призначенні винному кримінального покарання. Так Верховний Суд України у своїй постанові зазначає, що коли винна особа, вчиняючи умисне вбивство, керувалася не одним, а декількома мотивами, судам належить з'ясувати, який з них був домінуючим і кваліфікувати злочин за тим пунктом ч. 2 ст. 115 КК, яким визначено відповідальність за вчинення вбивства з такого мотиву. Водночас в окремих випадках залежно від конкретних обставин справи можлива кваліфікація дій винної особи і за кількома пунктами ч. 2 ст. 115 КК, якщо буде встановлено, що передбачені ними мотиви (мета) рівною мірою могли викликати у винного рішучість вчинити вбивство [5].

Законодавцем як спосіб вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтею 340 КК України, визнається тільки фізичне насильство. У це поняття фахівцями вкладається різний зміст.

М. Панов визначає фізичне насильство як умисний, протиправний фізичний вплив на тіло іншої людини шляхом порушення її тілесної недоторканості, поєднане з спричиненням фізичного болю або легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень.

Т. Лисько до фізичного насильства відносить протиправний вплив за допомогою фізичної сили на іншу особу (органи, тканини або фізіологічні функції організму) проти або поза волею, що посягає на тілесну недоторканість, здоров'я чи життя, обмежує або виключає свободу її волевиявлення [6, с. 10].

О. Гумін під фізичним насильством розуміє умисне порушення фізичного здоров'я чи посягання на життя (фізичні блага), тобто його сутність полягає у завданні однією особою іншій тілесних ушкоджень, незалежно від їх тяжкості, позбавлення волі чи заподіяння смерті. На підставі аналізу чинного законодавства про кримінальну відповідальність дослідник поділяє фізичне насильство на види за низкою підстав: за ступенем небезпеки для життя та здоров'я іншої людини (безпечно і небезпечно); за ступенем тяжкості завданої фізичної шкоди (побої; різні види тілесних ушкоджень; смерть іншої людини); за формою вини до діяння та наслідків (умисне і необережне (тільки для наслідків); за формою прояву (мордування та жорстоке поводження); за функціональною роллю (спричинення смерті з хуліганських мотивів; вчинення діянь, пов'язаних із службовими та громадськими обов'язками; у стані необхідної оборони, крайньої необхідності та ін.) [7, с. 98].

Ми в цілому погоджуємося з наданою класифікацією. Але виступаємо проти віднесення дій при необхідній обороні та крайній необхідності до насильницьких в кримінально-правовому значенні. Це не насильство, а заподіяння шкоди, яке не характеризується ознаками насильства як кримінально-правової категорії. Таку ж позицію має і дослідниця сучасного збройного насильства Л. Кулик. Вона наголошує, що насильство з використанням зброї застосовується лише умисно і супроводжується відповідною мотивацією, в центрі якої є ігнорування особистої недоторканості іншої особи, тому необережне заподіяння шкоди не можна вважати насильством, навіть якщо шкода з необережності заподіюється в процесі насильницьких посягань [8, с. 2].

А. Йосипів під фізичним насильством визнає будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного впливу, які полягають у застосуванні (загрозі застосування) сили як вияву своєї волі потерпілому, що вчиняються поза волею та спричиняють чи можуть спричинити йому шкоду і є засобом досягнення мети [9, с. 28]. На нашу думку, таке визначення охоплює одночасно ознаки фізичного і психічного насильства як способу вчинення кримінальних правопорушень. Це кримінологічне визначення, яке не визначає саме кримінально-правових ознак цих понять. Виділення окремо сексуального впливу взагалі є зайвим.

Важливою для теорії і практики кримінального права є класифікація фізичного насильства в залежності від об'єкта його впливу. Можна виділити два його основних види:

1. Вплив на тіло людини – це дія, спосіб вчинення кримінального правопорушення, що знаходить свій прояв у застосуванні фізичної сили для порушення тілесної недоторканості потерпілого, що заподіює або робить можливим заподіяння шкоди тілесній недоторканості людини або її здоров'ю чи життю.

2. Вплив на внутрішні органи людини без пошкодження зовнішніх тканин тіла

(споювання, отруєння, давання одурманюючих чи наркотичних засобів тощо).

В. Осадчий пропонує розглядати як фізичне насильство і позбавлення волі без впливу на тіло потерпілого [10, с. 122]. Ми повністю підтримуємо таку позицію. Саме ці види фізичного насильства характеризують його як спосіб вчинення кримінального правопорушення, яке передбачене ст. 340 КК України.

На нашу думку, фізичне насильство як спосіб вчинення кримінальних правопорушень, в тому числі і передбаченого ст. 340 КК України, можна надати з урахування поняття насильства як кримінально-правового поняття, що давалося в цій роботі раніше. Отже, фізичне насильство – це умисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на іншу особу, викликаний ворожою, інструментальною чи негативістською мотивацією, що здійснюється фізичними діями чи бездіяльністю всупереч чи поза волею людини і впливає на свободу її волевиявлення або спричиняє їй фізичну та (або) психічну шкоду чи містить реальну загрозу їх спричинення. У випадку, який передбачений ст. 340 КК України, метою таких насильницьких дій є перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Треба зазначити, що воно не може бути обмежено лише ударами, побоями та різним ступенем тілесних ушкоджень.

Більшість дослідників цієї проблеми сходяться в думках про те, що фізичне насильство може бути вчинено тільки з умисною формою вини. Якщо ж дії вчинено з необережності, то треба говорити не про насильство, а про випадки заподіяння шкоди здоров'ю чи життю шляхом дії при вчиненні суспільно небезпечних діянь, де конструктивно передбаченим серед інших є і посягання на особистість. Як справедливо зазначає А. Керопян, усвідомлювана спрямованість насильства проти іншої людини всупереч або поза її волі та його специфічна функціональність (спосіб досягнення певної цілі через заподіяння смерті, фізичної та/або психічної травми, обмеження свобод волевиявлення або дій іншої людини або спосіб отримання задоволення через фізичні та/або психічні страждання жертви) зумовлює можливість вчинення насильницьких злочинів лише умисно [11, с. 215].

Тому ми не погоджуємося з позицією Н. В. Довгань-Бочкової, яка вважає, що питання форми вини при вчиненні насильницьких кримінальних правопорушень не має істотного значення для визначення суті насильства, тому що в поняття насильства як способу вчинення кримінального правопорушення не треба закладати певну конкретну форму вини, оскільки це безпідставно суттєво звужує його зміст [12, с. 130].

Дискусійним питанням в науці кримінального права є вид умислу при здійсненні фізичного насильства як способу перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Тож А. Керопян вказує на те, що незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій, яке вчиняється із застосуванням фізичного насильства, характеризується умисною формою вини, а саме прямим умислом [11, с. 215]. На нашу думку, такий підхід значно звужує коло діянь, способом вчинення яких є фізичне насильство. На нашу думку, фізичне насильство може бути вчинене як з прямим, так і непрямым умислом, коли особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання.

Вважаємо, що способом перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій може бути не тільки фізичне, а і психічне насильство. Це питання потребує окремого наукового дослідження.

Зважаючи на викладене, можна зробити такі **висновки**.

1. Фізичне насильство як спосіб вчинення кримінального правопорушення характеризується низкою об'єктивних та суб'єктивних ознак, до яких належать: виключно умисний характер кримінально-протиправної поведінки; суспільна небезпечність і протиправність (передбаченість законом про кримінальну відповідальність; наявність мотивації (ворожа, інструментальна або негативістська); фізичні діяння, які характеризуються дією або бездіяльністю; діяння вчиняються всупереч чи поза волею іншої особи; впливає на свободу її волевиявлення або спричиняє їй фізичну та (або) психічну шкоду чи містить реальну загрозу їх спричинення. Отже, фізичне насильство – це умисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на іншу особу, викликаний ворожою, інструментальною чи негативістською мотивацією, що здійснюється фізичними діями чи бездіяльністю всупереч чи поза волею людини і впливає на свободу

її волевиявлення або спричиняє їй фізичну та (або) психічну шкоду чи містить реальну загрозу їх спричинення.

2. У випадку, який передбачений ст. 340 КК України, метою таких насильницьких дій є перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Треба зазначити, що воно не може бути обмежено лише ударами, побоями та різного ступеня тілесними uszkodженнями.

3. На нашу думку, фізичне насильство може бути вчинене як з прямим, так і непрямым умислом, коли особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання. Тому не підтримуємо визнання лише прямого умислу в діяннях, що характеризуються фізичним насильством.

4. Вважаємо, що способом перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій може бути не тільки фізичне, а й психічне насильство, яке не обмежується лише погрозами.

Список використаних джерел

1. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Константа, 2017. 448 с.
2. Навроцький В. О. Поняття насильства та його врахування при кримінально-правовій кваліфікації. *Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству у суспільстві : матеріали Міжнародної науково-практ. конференції (м. Львів, 17–18 квіт. 2000 р.)*. Львів : Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України, 2000. 374 с.
3. Храмцов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства : монографія. Харків : НікаНова, 2015. 472 с.
4. Литвак О. М. Злочинність, її причини та профілактика : монографія. Київ : Україна, 1997. 167 с.
5. Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>.
6. Лисько Т. Д. Кримінальна відповідальність за звалтування (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 20 с.
7. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка особи : теоретико-прикладні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 628 с.
8. Кулик Л. М. Боротьба зі злочинами, що вчиняються з використанням зброї : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 19 с.
9. Йосипів А. О. Детермінанти насильницької злочинності та протидія їй органами внутрішніх справ : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 276 с.
10. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 336 с.
11. Керопян А. А. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 340 КК України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 211–216.
12. Довгань-Бочкова Н. В. Спірні питання, що стосуються фізичного насильства як способу вчинення злочину. *Форум права*. 2010. № 2. С. 129–137.

Надійшла до редакції 05.06.2023

References

1. Kvalifikatsiia zlochiniv u diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Classification of crimes in the activities of the National Police of Ukraine]. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv : Konstanta, 2017. 448 p. [in Ukr.].
2. Navrotskyi, V. O. (2000) Poniattia nasylystva ta yoho vrakhuvannya pry kryminalno-pravovii kvalifikatsii. Rol orhaniv vnutrishnikh sprav u sferi zapobihannia ta protydii nasylystvu u suspilstvi [The concept of violence and its consideration in the criminal-legal qualification. *The role of internal affairs bodies in the field of preventing and countering violence in society*] : materialy Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konferentsii (m. Lviv, 17–18 kvitnia 2000 roku). Lviv : Lvivskiy instytut vnutrishnikh sprav pry NAVS Ukrainy, 374 p. [in Ukr.].
3. Khrantsov, O. M. (2015) Kryminalno-pravove ta kryminolohichne zabezpechennia okhorony osoby vid nasylystva [Criminal law and criminological protection of the person against violence] : monohrafiia. Kharkiv : NikaNova, 472 p. [in Ukr.].
4. Lytvak, O. M. (1997) Zlochyynnist, yii prychny ta profilaktyka [Crime, its causes and prevention] : monohrafiia. Kyiv : Ukraina, 167 p. [in Ukr.].
5. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochyny proty zhyttia ta zdorovia osoby [On judicial practice in cases of crimes against life and health of a person] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 2 vid 7 liutoho 2003 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>. [in

Ukr.].

6. Lysko, T. D. (2008) Kryminalna vidpovidalnist za zvaltuvannia (porivnialno-pravovyi analiz) [Criminal responsibility for rape (comparative legal analysis)] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].

7. Humin O. M. (2010) Kryminalna nasylnytska povedinka osoby : teoretyko-prykladni aspekty [Criminal violent behavior of a person: theoretical and applied aspects] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08. Lviv, 628 p. [in Ukr.].

8. Kulyk, L. M. (2006) Borotba zi zlochynamy, shcho vchyniautsia z vykorystanniam zbroi [Combating crimes committed with the use of weapons] : avtoref. dys. ... kand. yuryd nauk : 12.00.08. Kyiv, 19 p. [in Ukr.].

9. Yosypiv, A. O. (2011) Determinanty nasylnytskoi zlochynnosti ta protydia yii orhanamy vnutrishnikh sprav [Determinants of violent crime and its counteraction by internal affairs bodies] : monohrafiia. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 276 p. [in Ukr.].

10. Osadchyi, V. I. (2004) Kryminalno-pravovyi zakhyst pravookhoronnoi diialnosti [Criminal legal protection of law enforcement activities] : monohrafiia. Kyiv : Atika, 336 p. [in Ukr.].

11. Keropian, A. A. (2022) Subiektivna storona kryminalnoho pravoporushennia, peredbachenoho st. 340 KK Ukrainy [The subjective side of the criminal offense provided for in Art. 340 of the Criminal Code of Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznanoi yurysprudentsii*. № 6, pp. 211–216. [in Ukr.].

12. Dovhan-Bochkova, N. V. (2010) Spirni pytannia, shcho stosuiutsia fizychnoho nasylstva yak sposobu vchynennia zlochynu [Controversial issues related to physical violence as a method of committing a crime]. *Forum prava*. № 2, pp. 129–137. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Khramtsov. Physical violence as a way of unlawfully interfering into the organization and conduct of gathering, meetings, marches and demonstrations. The phenomenon of violence is the subject of research in many sciences. It is the subject of research of criminal law science too and it occupies a prominent place among the cross-cutting concepts of this field of law and legislation. It is present both in their General and Special parts. And this is not accidental. One of the oldest concepts of crime known in European law, which was provided by the ancient Roman jurist Ulpian, stated that a crime is a violation of the law, which is combined with violence and deception. And this primarily concerns physical violence.

Physical violence is an independent way of committing a criminal offense, which is provided for in Art. 340 of the Criminal Code of Ukraine. In the article, the author analyzes the concepts of this method of committing a criminal offense given by Ukrainian scientists. It is emphasized that this concepts suffer from the following disadvantages: as a rule, attention is not paid to the subjective signs of criminal physical violence; there is no unity of approaches regarding the form of guilt of violent actions; most researchers attribute only physical violence to criminal violence, recognizing alongside it only the threat of its use.

The author gives his own definitions of the concept of criminal violence in general, and criminal physical violence in particular. Special attention is paid to the motivation of such actions, which is recognized as a group of common psychological motives for criminal offenses. It is emphasized that physical violence as a method of committing a criminal offense, which is provided for in Art. 340 of the Criminal Code of Ukraine can be committed with direct or indirect intent. The author does not support positions regarding the recognition of only direct intent and carelessness as a violence. The paper gives a natural classification of criminal physical violence. It is noted that the method of committing a criminal offense provided for in Art. 340 of the Criminal Code of Ukraine can also be mental violence, which is not limited to various threats. The author's recommendations for the qualification of various manifestations of physical violence in Art. 340 of the Criminal Code of Ukraine are given.

Keywords: *gathering, meeting, march, demonstration, «illegality» of obstruction, physical violence, intellectual and volitional sign of intent; motivation of a criminal offense, mechanism of causing damage; criminal responsibility.*

УДК 343.811

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-226-233

Едуард СТОМАТОВ[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(суддя Комунальського районного суду
м. Запоріжжя, Україна)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ТА ОСІБ, УЗЯТИХ ПІД ВАРТУ: ТАЄМНИЦЯ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ

Розглянуто стан дотримання права поваги на приватне життя в частині таємниці кореспонденції (листування) осіб, телеграфних розмов засуджених до позбавлення волі та осіб, взятих під варту, на підставі аналізу вітчизняних нормативно-правових актів, стандартів поведіння із засудженими, практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та адміністративної практики звернення до суду у зв'язку з незаконними діями установ виконання покарань щодо порушення таємниці листування таких осіб. Наведено приклади порушення права на приватність листування такої категорії осіб, зокрема, з тими адресатами, які визначені в законі як виключні випадки, за яких не допускається перегляд кореспонденції, та проаналізовано відповідну практику ЄСПЛ щодо констатації порушення Україною ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод стосовно перегляду кореспонденції осіб, які тримаються під вартою, як під час досудового тримання під вартою, так і протягом відбування покарання за вироком суду. Уточнено зміст поняття «інші відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» в контексті збереження таємниці листування осіб, які відбувають покарання у виправних колоніях, та/або осіб, взятих під варту, з відповідними установами та зроблено висновок, що буквальне тлумачення термінологічного звороту «інші відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» дозволяє вести мову виключно про відповідні органи міжнародних міжурядових організацій. А отже, приписи відповідної норми не поширюються на будь-які міжнародні неурядові організації у сфері захисту прав людини, навіть і ті, що мають консультативний статус при відповідних міждержавних організаціях.

Ключові слова: право на повагу до приватного життя, таємниця кореспонденції (листування), телефонних розмов, перегляд кореспонденції, суд, захисник.

Постановка проблеми. У Національній стратегії у сфері прав людини, що розроблена та прийнята задля вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвих механізмів їх реалізації та захисту, розв'язання системних проблем у зазначеній сфері, одним зі стратегічних напрямів визначено *забезпечення права на приватність*. Метою такого забезпечення є належний стан захищеності права на приватність кожної людини відповідно до міжнародних, у тому числі європейських, стандартів [1]. Однією зі значних проблем порушення права на приватність визначено існування практики порушення права на невтручання в особисте і сімейне життя осіб, які перебувають у місцях несвободи. ЄСПЛ, рішення якого відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є джерелом права, неодноразово встановлював порушення Україною статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод стосовно перегляду кореспонденції осіб, які тримаються під вартою, як під час досудового тримання під вартою, так і протягом відбування покарання за вироком суду. Тому існує нагальна потреба в забезпеченні гарантії дотримання права на приватність осіб, які перебувають у місцях несвободи. Очікуваним результатом має бути створення механізму забезпечення права на приватність осіб, які перебувають у місцях несвободи. Отже, кримінально-правова охорона права на приватність цієї категорії осіб має визначитися необхідною складовою вказаного механізму. Показниками належної охорони права на приватність визначені, зокрема, такі: кількість порушень, котрі виявлено Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини; кількість кримінальних проваджень щодо порушення права

© Е. Стоматов, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3955-3337>

eduardstomatov@gmail.com

на приватність, котрі розглянуто з постановленням вироку; значення показника «4.6. Право на приватність» Індексу верховенства права (The Rule of Law Index).

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Дотримання прав особи у процесі відбування та виконання покарань у виді позбавлення волі тією чи іншою мірою досліджували В. Бадира, А. Байлов, І. Богатирьов, А. Гель, О. Гритенко, О. Джуза, Т. Денисова, О. Колб, В. Корчинський, В. Лень, О. Литвинов, В. Меркулова, О. Прасов, А. Степанюк, Б. Телефанко, В. Трубников, О. Шкута, С. Царюк, І. Яковець та інші науковці. Дотримання прав засуджених осіб та осіб, які тримаються під вартою, розглядалося як із позиції відповідності правової регламентації в кримінально-виконавчому законодавстві України міжнародно-правовим стандартам у сфері дотримання прав людини, поведження із засудженими, так і в контексті визначення правового статусу таких осіб. Проте недостатньо висвітленими залишаються питання реалізації такими особами права на повагу до приватного та сімейного життя, зважаючи на специфіку їхнього правового статусу.

Мета статті – з'ясувати стан дотримання права поваги на приватне життя в частині таємниці кореспонденції (листування) осіб, засуджених до позбавлення волі, та осіб, взятих під варту, на підставі аналізу вітчизняних нормативно-правових актів, стандартів поведження із засудженими, практики ЄСПЛ та адміністративної практики звернення до суду у зв'язку з незаконними діями установ виконання покарань щодо порушення таємниці листування таких осіб.

Виклад основного матеріалу. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод визначає, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. На дотримання цих приписів Конституція України гарантує недоторканність житла (ст. 30), таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст.31), невтручання в особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 32). Як випливає з ч. 3 ст. 63 Конституції України, засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законом і встановлених вироком суду. Вказаний конституційний припис спрямований на гарантування забезпечення належного механізму захисту прав людини, закріплених у Стандартних мінімальних правилах Організації Об'єднаних Націй стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійських правилах), а також відповідає Основним принципам поведження з ув'язненими, затвердженим Резолюцією 45-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990. Саме в цьому програмному документі сформульовано принцип поваги до прав людини, котрий полягає в такому: «За винятком тих обмежень, необхідність яких обумовлена фактом ув'язнення у тюрму, всі ув'язнені користуються правами людини і фундаментальними свободами, викладеними в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про цивільні, соціальні і культурні права, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права і Факультативному протоколі до них (Резолюція 2200 А /XXI/ Генеральної Асамблеї, Додаток), а також іншими правами, викладеними в інших пактах Організації Об'єднаних Націй» [2].

Згідно з ч. 2 ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод органи державної влади не можуть втручатися у здійснення окресленого права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила 2006 р., у відповідних частинах Рекомендації Rec (2006) 2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо Європейських пенітенціарних (в'язничних) правил, рекомендують дозволяти максимально часте спілкування зі своїми родинами, іншими особами та представниками організацій, які перебувають за межами установ, поштою, телефоном або в інші способи, а також побачення ув'язнених із зазначеними особами. При цьому акцентується, що «контакти та побачення можуть бути обмежені або перебувати під контролем, якщо це необхідно для продовження кримінального розслідування, підтримки порядку та безпеки, запобігання кримінальним злочинам та захисту жертв злочинів, проте такі обмеження, включаючи спеціальні обмеження, визначені судовим органом, повинні допускати прийнятний мінімальний рівень контактів» [3]. У ст. 19 Конституції України встановлено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на

підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Особливості реалізації права приватності кореспонденції осіб, взятих під варту, визначаються тим, що стосовно них триває досудове розслідування, а отже, на підставі цього можуть бути обмежені окремі конституційні права і свободи. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про попереднє ув'язнення» особи, взяті під варту, можуть листуватися з родичами та іншими громадянами, а також підприємствами, установами, організаціями з письмового дозволу особи або органу, що здійснюють кримінальне провадження. Після набрання вироком законної сили листування здійснюється відповідно до кримінально-виконавчого законодавства. Скарги, заяви, клопотання і листи (кореспонденція) осіб, взятих під варту, переглядає адміністрація місця попереднього ув'язнення, за винятком випадків, передбачених цією статтею.

У ст. 113 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) передбачено, що «3. Кореспонденція, яку одержують і надсилають засуджені до відбування покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки, *підлягає перегляду*». Проте у ч. 4 уточнено: «Кореспонденція, яку засуджені адресують Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Європейському суду з прав людини, Міжнародному кримінальному суду, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженим особам таких міжнародних організацій, до суду та прокуророві, перегляду не підлягає і надсилається за адресою протягом доби з часу її подачі. Кореспонденція, яку засуджені одержують від зазначених органів та осіб, перегляду не підлягає» [4]. Крім того, кореспонденція, котру засуджені адресують захиснику у кримінальному провадженні, який здійснює свої повноваження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, перегляду не підлягає і надсилається за адресою протягом доби з часу її подачі. Кореспонденція, котру засуджені одержують від такого захисника, перегляду не підлягає (ч. 5 ст. 113 КВК України). Засуджений має право передати кореспонденцію захиснику у кримінальному провадженні, який здійснює свої повноваження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, безпосередньо під час побачення з ним.

Однак відомі випадки порушення цієї вимоги, свідченням чого є рішення ЄСПЛ у справі «Смірнов проти України» від 18 грудня 2018 р. [5]. У цій справі ЄСПЛ встановив, що перегляд кореспонденції заявника становив втручання у його права на повагу до кореспонденції та не здійснювався згідно із законом. Тож, на думку окремих науковців, «хоч контроль кореспонденції засуджених до позбавлення волі осіб видається припустимим і доцільним, все ж необхідно визначити компетенцію влади, яка може здійснювати такий контроль, чіткі правила та вибір засобів такого контролю. Адже така суцільна перевірка кореспонденції засуджених видається суперечливою, оскільки Конституція України не передбачає таких інститутів, які б дозволяли автоматичне обмеження таємниці кореспонденції» [6, с. 104]. Такої думки притримуються і фахівці у сфері кримінально-виконавчого права, які вважають, що «вітчизняне законодавство всупереч міжнародним нормам та власній Конституції (в якій міститься заборона будь-якої цензури) вводить таке поняття, як *«перегляд»* кореспонденції засуджених. Розділ 4 Інструкції дає змогу зробити висновок про те, що фактично кореспонденція засуджених осіб підлягає цензурі, яка, зрозуміло, не передбачає ніяких можливостей для конфіденційності листування ув'язнених. Таке становище є порушенням вимог міжнародних нормативних актів» [7, с. 169].

Фахівці слушно акцентують на тому, що «хоч контроль кореспонденції засуджених до позбавлення волі осіб видається припустимим і доцільним, все ж необхідно визначити компетенцію влади, яка може здійснювати такий контроль, чіткі правила та вибір засобів такого контролю. Адже така суцільна перевірка кореспонденції засуджених видається суперечливою, оскільки Конституція України не передбачає таких інститутів, які б дозволяли автоматичне обмеження таємниці кореспонденції» [6, с. 104]. Вирішити таке протиріччя вважають за можливе «шляхом або усунення зі ст. 113 КВК України положення про перегляд кореспонденції засуджених до позбавлення волі, або ж у Конституції України сформулювати положення про обмеження таємниці листування в такий спосіб, щоб перегляд листів засуджених не залишався поза законом» [7]. За другий варіант висловлюються й інші фахівці [8, с. 319]. Така позиція цілком узгоджується з підходом ЄСПЛ, котрий «у своїй практиці вже визнав, що перевірка кореспонденції в'язнів,

здійснювана в автоматичному режимі на підставі правових норм, які сформульовані в досить загальній формі і які надають адміністрації місьць позбавлення волі широкі дискреційні повноваження у цьому зв'язку, становить практику, яка не відповідає вимогам статті 8 Конвенції (див. справи «Недбала проти Польщі» (Niedbala v. Poland), № 27915/95, пункти 81-84, від 4 липня 2000 року, «Салапа проти Польщі» (Sałapa v. Poland), № 35489/97, пункти 97-102, від 19 грудня 2002 року)» [9, с. 111]. Її поділяють і інші науковці, які пропонують розширити перелік випадків, коли кореспонденція засуджених не мала б підлягати перегляду за рахунок вищестоящих органів управління установами виконання покарань та спостережних комісій, що здійснюють громадський контроль за дотриманням прав засуджених відповідно до ч. 2 ст. 25 КВК України [10, с. 342; 11, с. 65, 66; 12, с. 179]. З іншого боку, на переконання фахівців, «ще не вигідно, у першу чергу, адміністрації установ виконання покарань та, мабуть, і самій ДПТС України, адже ще більша кількість недоліків, порушень, зловживань та інших негараздів, минаючи «пильне око наглядача», може стати відома широкій громадськості» [12, с. 180]. Більше того, «з огляду на те, що звернення, клопотання та скарги на дії або бездіяльність персоналу органів та установ виконання покарань, які направляються до адміністрації таких установ або до вищестоящих посадових осіб, не належать до кореспонденції, що не переглядається, можна допускати зловживання з боку персоналу з метою незаконного психологічного та навіть фізичного впливу на засуджених» [8, с. 320]. Закріплена в п. 1 розділу XIII Правил норма дає свободу дій персоналу установ виконання покарань на обмеження права засуджених на листування та призводить до зловживань із їхнього боку. Так, мета, котру переслідує персонал органів виконання покарань, обмежуючи засуджених у праві на таємницю листування, може бути незаконною та зводитися до уникнення випадків відправлення їхніх листів, в яких ідеться про оскарження дій або бездіяльності адміністрації та персоналу установ виконання покарань, пов'язаних із позбавленням волі, а також оскарження законності накладення дисциплінарних стягнень. З огляду на практику ЄСПЛ зазначені обмеження мають ґрунтуватися на принципі пропорційності, передбачаючи мінімальність таких обмежень [8, с. 321].

Підстави, порядок та інші питання щодо повноважень адміністрації з перегляду такої кореспонденції регламентовано в Інструкції з організації перегляду кореспонденції (листування) осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах (далі – Інструкція) [13]. Кореспонденція засуджених, які відбувають покарання в установах виконання покарань, переглядається спеціалістом із контролю за виконанням режимних вимог. У слідчих ізоляторах перегляд письмової кореспонденції осіб, узятих під варту, та засуджених покладається на інспектора з обліку, або зазначені функції виконує інша особа, призначена для цього наказом начальника слідчого ізолятора (ч. 5 Загальних положень Інструкції). Важливою умовою перегляду кореспонденції засуджених є те, що інспектори працюють в окремих приміщеннях адміністративного будинку, доступ до яких є обмеженим для інших осіб, за винятком начальника установи виконання покарань (слідчого ізолятора), першого заступника начальника установи виконання покарань (слідчого ізолятора), осіб, які виконують їхні обов'язки, а також працівників оперативного підрозділу установи виконання покарань (слідчого ізолятора) (ч. 6 Загальних положень Інструкції).

ЄСПЛ неодноразово констатував порушення Україною ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод стосовно перегляду кореспонденції осіб, які тримаються під вартою, як під час досудового тримання під вартою, так і протягом відбування покарання за вироком суду, зокрема, у справах: Сергій Волосюк проти України – від 12 березня 2009 року, Беляєв та Дігтяр проти України – від 16 лютого 2012 року, Вінтман проти України – від 23 жовтня 2014 року [8, с. 319]. З огляду на те, що рішення ЄСПЛ відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є джерелом права, з урахуванням зазначеної практики ЄСПЛ Верховний Суд у своїх рішеннях також дійшов висновків щодо неприпустимості порушення права засудженого на таємницю кореспонденції. Так, у постанові від 12.09.2018 у справі 585/3179/17 Касаційний цивільний суд Верховного Суду, скасовуючи рішення першої та апеляційної інстанцій, констатував порушення положень ст. 113 КВК України, п. 4 та 5 Інструкції, якими закріплено обов'язок установ виконання покарань вручення засудженим кореспонденції, що надійшла із суду, у запечатаному вигляді (конверті) [14]. Також Житомирський окружний адміністративний суд своєю постановою від 18.04.2012 визнав неправомірними

дії адміністрації колонії щодо відмови у відправці кореспонденції адвокату у закритому (заклеєному) вигляді і зобов'язав таку відправку кореспонденції здійснювати без її перегляду, у закритому (заклеєному) вигляді [15]. Подібні ситуації порушення вимог вказаної Інструкції непоодинокі [16; 17].

Водночас при вирішенні питання, чи підлягає перегляду листування засуджених чи осіб, які тримаються під вартою, з адвокатами, слід чітко встановити зміст договору про надання правової допомоги, оскільки в ч. 5 ст. ст. 113 КВК України мова йде про кореспонденцію, котру засуджені адресують захиснику у кримінальному провадженні, який здійснює свої повноваження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України. Отже, листування з адвокатом, який згідно з договором надає правову допомогу в цивільній справі та/або здійснює представництво інтересів в суді тощо, підлягає перегляду в загальному порядку. Варто погодитися з тим, що «на сьогоднішній день право засуджених до позбавлення волі на звернення та листування навіть з обмеженнями, встановленими кримінально-виконавчим законодавством, у повному обсязі в установах виконання покарань не гарантується» [12, с. 188], та зауважити, що подібна ситуація спостерігається і щодо дотримання таємниці такого листування та кореспонденції загалом.

Ст. 55 Конституції України передбачає право кожного після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. У зв'язку з чим виникає низка питань щодо уточнення адресату листування, зокрема: що саме слід розуміти під іншими «відповідними органами міжнародних організацій»; чи слід розуміти під такими організаціями лише міжнародні міжурядові організації, чи можна й міжнародні неурядові організації (наприклад, Amnesty International)? Серед міжнародних механізмів захисту прав людини виділяють: 1) міжнародні органи, що діють у межах угод із прав людини, складаються з незалежних експертів або представників урядів і приймають загальні рекомендації; 2) міжнародні несудові органи для контролю за дотриманням угод щодо прав людини, що складаються з експертів як фахівців і приймають конкретні рекомендації, обов'язковість яких базується на моральному авторитеті міжнародного органу; 3) міжнародні юрисдикційні органи несудового чи судового характеру щодо захисту прав людини, що виносять обов'язкові рішення і можуть забезпечити виконання цих рішень [18, с. 27]. Зокрема, відповідно до Єдиного державного реєстру Міжнародних організацій, членом яких є Україна, наша держава є повноправним членом або організацією-партнером 81 міжнародної організації¹ [19].

На сьогодні до універсальної системи захисту прав людини включені такі органи та механізми: Генеральна Асамблея ООН, Рада ООН з прав людини та її допоміжні органи і механізми; Рада Безпеки ООН і низка її спеціалізованих механізмів; Економічна і соціальна рада ООН та функціонуюча при ній Комісія зі становища жінок і Постійний форум ООН з питань корінних народів; Міжнародний Суд ООН; Секретаріат ООН і його окремі підрозділи; договірні (конвенційні) органи з прав людини (Комітет з прав людини (діє на основі Пакту про громадянські та політичні права 1966 р.); ЄСПЛ (діє на основі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.); Комітет з прав дитини (створений відповідно до Конвенції про права дитини 1989 р.) тощо [20, с. 106–107]); деякі спеціалізовані установи ООН (Міжнародна організація праці; Організація ООН з питань освіти, науки і культури); тимчасові і спеціальні механізми захисту прав людини, що створюються органами ООН [21, с. 15]. Такі відомі правозахисні організації, що виступають на міжнародній арені, як Amnesty International, Human Rights Watch, International Federation for Human Rights (Міжнародна федерація з прав людини), Human Rights First (Права людини в першу чергу) та Interights, можуть співпрацювати з міждержавними організаціями за таким напрямом, як спостереження за дотриманням норм міжнародного права, особливо у сфері прав людини. Проте слід зважати на правовий статус цих організацій, що в міжнародному праві не є чітко визначеним, адже існує

¹ Найбільш відомими з таких міжнародних організацій є: Організація Об'єднаних Націй (ООН) – United Nations Organization (UN), Рада Європи (РЕ) – Council of Europe (CoE), Міжнародна організація кримінальної поліції (МОКП) – Інтерпол – International Criminal Police Organization (ICPO) – Interpol, Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) – Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE).

принаймні «два підходи до трактування статусу неурядових організацій у системі міжнародних правовідносин: 1) неурядові міжнародні організації не є суб'єктами міжнародного права; 2) міжнародні неурядові організації, не будучи суб'єктами міжнародного права, є учасниками (суб'єктами) міжнародних правовідносин і, можливо, у майбутньому відбудеться становлення їх міжнародної правосуб'єктності» [22, с. 86].

Тож буквально тлумачення термінологічного звороту «інші відповідні органи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» дозволяє вести мову виключно про відповідні органи міжнародних міжурядових організацій. А отже, приписи відповідної норми не поширюються на будь-які міжнародні неурядові організації у сфері захисту прав людини, навіть і ті, що мають консультативний статус при відповідних міждержавних організаціях.

Висновки. У підсумку зазначимо, що на сьогодні стан дотримання права осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, та осіб, взятих під варту, на повагу до приватного життя, зокрема таємниці кореспонденції, навряд чи можна визнати цілком задовільним, зважаючи на непоодинокі випадки порушення Україною ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що визнані ЄСПЛ, та непоодинокі випадки порушення кримінально-виконавчого законодавства, що регламентує таємницю листування та кореспонденції з такими «особливими адресатами», як суд та адвокат, що зафіксовані вітчизняними судовими інстанціями. Ці випадки, незважаючи на відсутність даних щодо притягнення винних у таких порушеннях осіб до відповідальності, характеризують у цілому ситуацію з дотриманням прав людини в установах виконання покарань.

Список використаних джерел

1. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>.
2. Основні принципи поводження з в'язнями : Резолюція 45/111 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_230#Text.
3. Європейські пенітенціарні правила від 11.01.2006. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
5. Справа «Сергій Смірнов проти України» (Заява № 36853/09). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d37.
6. Міхневич Л. В. Конституційне право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції окремих категорій осіб. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 103–106.
7. Романов М. В. Правове регулювання права засуджених на листування і звернення з пропозиціями, заявами і скаргами. *Проблеми законності*. 2011. № 115. С. 162–170.
8. Василь Пулик. Реалізація засудженими до позбавлення волі права на листування. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 318–322.
9. Справа «Сергій Волосюк проти України» (Sergey Volosyuk v. Ukraine) (Заява № 1291/03) // Право на повагу до приватного і сімейного життя: ключові рішення ЄСПЛ щодо України / уклад. : Фулей Т. І., Кучів О. М. Київ, 2018. 134 с.
10. Гель А. П., Колб О. Г., Корчинський В. О. та ін. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
11. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі : монографія ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків : Кроссрод, 2011. 323 с.
12. Автухов К. А., Гель А. П., Колб О. Г. та ін. Права та законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : монографія ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2015. 246 с.
13. Про затвердження Інструкції з організації перегляду кореспонденції (листування) осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах : наказ Міністерства юстиції України від 02.07.2013 № 1304/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1110-13#Text>.
14. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду у справі № 585/3179/17 від 12.09.2018. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=76536508&red=1000035b5b1a13de4e28cf7d0b52fb2d1119a2&d=5>.
15. Постанова Житомирського окружного адміністративного суду у справі № 0670/1885/12 від 18.04.2012. URL: <http://lawyer.khpg.org/files/doc/1339756068.pdf>.
16. Постанова Харківського апеляційного суду у справі № 610/697/20 від 01.04.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95961550>.
17. Постанова Верховного Суду у справі № 585/3179/17 від 12.09.2018. URL:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/76536508>.

18. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2019. 184 с.

19. Єдиний державний реєстр Міжнародних організацій, членом яких є Україна. *Міністерство закордонних справ України*. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/uchast-u-mizhnarodnih-organizacijah>

20. Степаненко К. В. Конвенційний механізм міжнародного захисту прав людини в системі ООН. *Альманах міжнародного права*. 2018. № 19. С. 105–113.

21. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини : навч. посібник. Київ : ФОП Голембовська О.О., 2018. 168 с.

22. Ільницька У. Особливості міжнародно-правової суб'єктності неурядових організацій. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2012. Вип. 24. С. 84–91.

Надійшла до редакції 31.05.2023

References

1. Pro Natsionalnu stratehiiu u sferi prav liudyny [About the National Strategy in the field of human rights] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.03.2021 № 119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>. [in Ukr.].

2. Osnovni pryntsypy povodzhennia z viazniamy [Basic Principles for the Treatment of Prisoners] : Rezoliutsiia 45/111 Heneralnoi Asamblei OON vid 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_230#Text. [in Ukr.].

3. Ievropeiski penitentsiarni pravyla vid 11.01.2006 [European penitentiary rules of 11.01.2006]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032. [in Ukr.].

1. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy [Criminal and Executive Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 11.07.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>. [in Ukr.].

2. Sprava «Serhii Smirnov proty Ukrainy» (Zaiava № 36853/09) [Case of Sergey Smirnov v. Ukraine (Application № 36853/09)]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d37. [in Ukr.].

3. Mikhnevych, L. V. (2020) Konstytutsiine pravo na taiemnyiustiu lystuvannia, telefonnykh rozmov, telehrafnoi ta inshoi korespondentsii okremykh katehori osib [The constitutional right to secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraphic and other correspondence of certain categories of persons]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 4. pp. 103–106. [in Ukr.].

4. Romanov, M. V. (2011) Pravove rehuliuвання prava zasudzhennykh na lystuvannia i zvernennia z propozytsiamy, zaiavamy i skarhamy [Legal regulation of the right of convicts to correspond and submit proposals, applications and complaints]. *Problemy zakonnosti*. № 115. pp. 162–170. [in Ukr.].

5. Pulyk, V. (2020) Realizatsiia zasudzhennykh do pozbavleniia voli prava na lystuvannia [Implementation of the right to correspondence by persons sentenced to imprisonment]. *Pidpriemystvo, gospodarstvo i pravo*. № 4. pp. 318–322. [in Ukr.].

6. Sprava «Serhii Volosyuk proty Ukrainy» (Zaiava № 1291/03) [Case of Sergey Volosyuk v. Ukraine (Application № 1291/03)]. Pravo na povagy do pryvatnogo zhyttia: klyuchovi rishennya YESPL shchodo Ukrainy / uklad. : Fulei T. I., Kuchiv O. M. Kyiv, 2018. 134 p. [in Ukr.].

7. Hel, A. P., Kolb, O. H., Korchynskiy, V. O. (2008) Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalno-vykonavchoho kodeksu Ukrainy [Academic and practical commentary on the Criminal Executive Code of Ukraine] ; za zah. red. A. Kh. Stepaniuka. Kyiv : Yurinkom Inter. 496 p. [in Ukr.].

8. Stepaniuk, A. Kh. (2011) Zasoby vypravleniia i resotsializatsii zasudzhennykh do pozbavleniia voli [Means of correction and re-socialization of persons sentenced to imprisonment]. Kharkiv : Krossroad. 323 p. [in Ukr.].

9. Avtukhov, K. A., Hel, A. P., Kolb, O.H. (2015) Prava ta zakonni interesy zasudzhennykh do pozbavleniia voli v umovakh reformuvannia Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy [The rights and legitimate interests of persons sentenced to imprisonment in the context of reforming the State Criminal Executive Service of Ukraine]. Kharkiv : Pravo. 246 p. [in Ukr.].

10. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii perehliadu korespondentsii (lystuvannia) osib, yaki trymaiutsia v ustanovakh vykonannia pokaran ta slidchykh izoliatorakh [On the approval of the Instructions for organizing the review of correspondence (letters) of persons held in penal institutions and pretrial detention centers] : nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 02.07.2013 № 1304/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1110-13#Text>. [in Ukr.].

11. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu u spravi № 585/3179/17 vid 12.09.2018 [Decision of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine in case No. 585/3179/17 dated 12.09.2018]. URL: <http://plex.com.ua/doc.php?regnum=76536508&red=1000035b5b1a13de4e28cf7d0b52fb2d1119a2&d=5>. [in Ukr.].

12. Postanova Zhytomyrskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu u spravi № 0670/1885/12 vid 18.04.2012 [Resolution of the Zhytomyr District Administrative Court in case No. 0670/1885/12 of April 18, 2012]. URL: <http://lawyer.khpg.org/files/doc/1339756068.pdf>. [in Ukr.].

13. Postanova Kharkivskoho apeliatyivnoho sudu u spravi № 610/697/20 vid 01.04.2021 [Resolution of the Kharkiv Court of Appeal in case No. 610/697/20 dated 01.04.2021]. URL:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/95961550>. [in Ukr.].

14. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 585/3179/17 vid 12.09.2018 [Resolution of the Supreme Court in case No. 585/3179/17 dated September 12, 2018]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76536508> [in Ukr.].

15. Nalyvaiko, L. R., Stepanenko, K. V. (2019) Mizhnarodno-pravovi standarty prav liudyny [International legal standards of human rights] : navch. posibnyk. Dnipro : DDUVS. 184 p. [in Ukr.].

16. Yedynyi derzhavnyi reiestr Mizhnarodnykh orhanizatsii, chlenom yakykh ye Ukraina [Unified State Register of International Organizations of which Ukraine is a member]. *Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy*. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/uchast-u-mizhnarodnih-organizacijah>. [in Ukr.].

17. Stepanenko, K. V. (2018) Konventsiyni mekhanizm mizhnarodnoho zakhystu prav liudyny v systemi OON [Convention mechanism for the international protection of human rights in the UN system]. *Almanakh mizhnarodnoho prava*. № 19. p. 105–113. [in Ukr.].

18. Shumilo, I. A. (2018) Mizhnarodna systema zakhystu prav liudyny [International system of human rights protection] : navch. posibnyk. Kyiv : FOP Holembovska O.O. 168 p. [in Ukr.].

19. Ilnytska, U. (2012) Osoblyvosti mizhnarodno-pravovoi sub'iektnosti neuriadovykh orhanizatsii [Peculiarities of international legal subjectivity of non-governmental organizations]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*. Issue 24. P. 84–91. [in Ukr.].

ABSTRACT

Eduard Stomatov. Ensuring the right to respect for the private life of persons sentenced to imprisonment and persons taken into custody: the secret of correspondence. The article is focused on the state of observance of the right to respect for private life in terms of secrecy of correspondence of persons, telegraphic conversations of persons sentenced to imprisonment and persons taken into custody based on the analysis of Ukrainian normative legal acts, standards of treatment of prisoners, ECHR case law and administrative practice of applying to court in connection with illegal actions of penitentiary institutions regarding violation of the secrecy of correspondence of such persons. The article provides examples of violations of the right to privacy of correspondence of this category of persons, in particular, with those addressees who are defined in the law as exceptional cases in which it is not allowed to review correspondence, and analyzes the relevant ECHR case law on the statement of violation by Ukraine of Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms regarding the review of correspondence of persons in custody, both during pre-trial custody and during the serving of a sentence under a court sentence.

The article clarifies the meaning of the «other relevant bodies of international organizations of which Ukraine is a member or participant» concept in the context of maintaining the secrecy of correspondence of persons serving sentences in correctional facilities and/or persons taken into custody with the relevant institutions and concludes that a literal interpretation of the «other relevant bodies of international organizations of which Ukraine is a member or participant» terminological construction allows speaking exclusively about the relevant bodies of international intergovernmental organizations. Accordingly, the regulations of the relevant provision do not apply to any international non-governmental organizations in the field of human rights protection, even those that have consultative status with relevant intergovernmental organizations.

Keywords: *right to respect for private life, secrecy of correspondence, of telephone conversations, review of correspondence, court, defense counsel.*

УДК 343.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-234-243

Юлія ХРИСТОВА[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПРАВОСУДДЯ

Висвітлено актуальні проблеми забезпечення безпеки правосуддя в Україні. За результатами аналізу національного законодавства, міжнародних документів, а також довідкової та наукової літератури запропоновано під міжнародними стандартами забезпечення безпеки правосуддя розуміти закріплені у міжнародних актах і документах норми, принципи, рекомендації, правила, критерії щодо забезпечення безпеки в будівлі (приміщеннях/території) суду, особистої безпеки та захисту професійної діяльності осіб, які здійснюють правосуддя (суддів і присяжних (беруть участь у його здійсненні) та їх близьких родичів, а також інших осіб, які сприяють його здійсненню, забезпечують функціонування суду та його безпеку, інших учасників судового процесу, систем даних та організаційних систем, у тому числі електронного правосуддя, від криміногенних ризиків, загроз і впливів.

До основних спеціальних міжнародних принципів забезпечення безпеки правосуддя доцільно відносити: а) забезпечення особистої безпеки суддів; б) забезпечення різних рівнів безпеки в будівлі (приміщеннях/території) судів (залежно від типу справи), а також зональних заходів безпеки; в) забезпечення державою належної ресурсної підтримки заходів, пов'язаних із забезпеченням гідного рівня особистої безпеки суддям; г) заборона неправомірного впливу на суддів, спонуки, тиску, погроз або втручання в діяльність судових органів під час вирішення переданих їм справ; д) забезпечення безпеки приватного життя й конфіденційності суддів; е) забезпечення безпеки і захисту систем даних та організаційних систем, у тому числі електронного правосуддя.

Ключові слова: правосуддя, безпека правосуддя, міжнародні стандарти, кримінологічна безпека.

Постановка проблеми. З метою узгодження з міжнародними стандартами сфери судочинства реформування судової системи України, конституційні основи якої були закладені у 1996 р., вже тривалий час перебуває у стадії реалізації, починаючи з проведення так званої «малої» судової реформи у 2001 р. [1, с. 3]. Сьогодні, в умовах суттєвої активізації процесів європейської та євроатлантичної інтеграції України, успішне проведення судової реформи стало однією з базових вимог Європейського Союзу для подальшого просування на цьому шляху, а тому набуло особливо важливого значення. Водночас, незважаючи на визначення основних засад та напрямів подальшого сталого функціонування та розвитку системи правосуддя України з урахуванням кращих міжнародних стандартів та практик [2], нині все ще залишаються без належного вирішення низка проблем щодо забезпечення безпеки правосуддя, яка є однією з основних гарантій його незалежності, а отже, запорукою як права на справедливий суд, так і сталого розвитку суспільства та держави загалом. Зокрема, результати аналізу практики вжиття заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя свідчать про те, що за період з січня 2018 р. по травень 2023 р. до Вищої ради правосуддя надійшло 1703 звернення про втручання в діяльність судді, 222 з яких було направлено до правоохоронних органів для вжиття заходів реагування щодо втручання в діяльність судді під час здійснення правосуддя, однак до суду за вказаними фактами було передано тільки чотири обвинувальних акти [3; 4]. Актуальність науково-теоретичної розробки обраної проблематики зумовлена потребою удосконалення кримінологічної діяльності уповноважених суб'єктів щодо забезпечення безпеки правосуддя в Україні відповідно до визнаних прогресивною міжнародною спільнотою стандартів у цій сфері.

© Ю. Христова, 2023

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0001-5175-9242>

julia-3108@ukr.net

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми, свідчить про вагомий внесок у науково-теоретичну розробку питання щодо впровадження в Україні міжнародних стандартів у сфері судустрою та статусу суддів праць багатьох вітчизняних і закордонних учених. Зокрема, проблемам міжнародних стандартів судової влади у своїх дослідженнях приділили увагу багато фахівців у галузі судового права. Наприклад, В. Д. Бринцев у докторській дисертації на тему: «Система організаційного забезпечення судової влади України» (2010 р.) вперше у вітчизняній юридичній науці систематизував міжнародно-правові стандарти організаційного забезпечення судової діяльності, а також проаналізував стан їх імплементації у національну модель судової влади [5]. Міжнародні стандарти організації і функціонування судової влади, ефективності судової системи та їх значення під час проведення судової реформи в Україні досліджували В. Бабкова, Ш. Гасс, В. Городовенко, С. Короєд, І. Кресіна, Ю. Крючко, І. Марочкін, Л. Москвич, І. Назаров, С. Прилуцький, П. Рудик, О. Саленко, Н. Сібілова та ін. Особливу зацікавленість викликають результати здійсненого О. Бордун аналізу міжнародних стандартів правосуддя для розробки організаційно-правового механізму забезпечення безпеки судової влади [6], а також кримінологічного дослідження В. С. Яковлевої, присвяченого проблематиці запобігання втручанням у діяльність судових органів, у якому автор констатувала, що «ефективність впливу на криміногенний об'єкт досліджуваного явища корелює із широтою та глибиною упровадження у сфері правосуддя України усталених міжнародних та європейських стандартів незалежності діяльності судових органів» [7]. Водночас питання щодо міжнародних стандартів забезпечення безпеки правосуддя як об'єкта кримінологічного захисту не знайшли свого належного вирішення та обґрунтування в сучасній кримінологічній науці.

Метою статті є визначити зміст міжнародних стандартів забезпечення кримінологічної безпеки правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Досягнення задекларованої нами дослідницької мети вимагає залучення до наукового аналізу таких категорій: «правосуддя» як об'єкт кримінологічного захисту, «кримінологічна безпека», «міжнародні стандарти». Зважаючи на той факт, що перше поняття було предметом нашого розгляду в попередній публікації, то, не вдаючись повторно до аналізу різних поглядів вчених з цієї проблематики та обґрунтування власної позиції, зауважимо, що до елементів «правосуддя» як об'єкта кримінологічного захисту доцільно віднести: професійну діяльність осіб, які здійснюють правосуддя (суддів і присяжних (беруть участь у його здійсненні) та їх близьких родичів), а також інших осіб, які сприяють його здійсненню (співробітників прокуратури, оперативних підрозділів, слідчого, дізнавача, детектива, захисника, представника особи, судового експерта, а також їх близьких родичів) та осіб, які забезпечують функціонування суду та його безпеку (співробітників Служби судової охорони, працівників апарату суду, членів Вищої Ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів, а також працівників Державної судової адміністрації та Національної школи суддів України та їх близьких родичів), а також інших учасників судового процесу [8, с. 296].

Аналізуючи зміст поняття «кримінологічна безпека», необхідно наголосити вагомий внесок у його науково-теоретичну розробку таких учених, як О. Костенко, О. Литвинов, Т. Мельничук, С. Мозоль, М. Пахнін, О. Титаренко, В. Шаблістий, Т. Шевченко.

С. А. Мозоль, який дослідив феномен кримінологічної безпеки та наукові засади її забезпечення на рівні докторської дисертації, трактує це поняття як «стан та умову життєдіяльності системи, які визначаються якістю реалізації її саморегулятивних функцій; як здатність системи за несприятливих зовнішніх і внутрішніх кримінальних впливів зберігати стабільний, стійкий стан та характеризувати її можливості вирішувати проблеми безпеки життєдіяльності суспільства» [9, с. 223].

Т. Мельничук визначає кримінологічну безпеку як стан окремої особи, соціальної групи, держави або суспільства в цілому, за якого громада здатна контролювати криміногенні ризики, результативно протидіяти злочинним проявам та використовувати можливості сталого розвитку, не відчуваючи страху перед суспільно небезпечними загрозами [10, с. 135].

Інший вітчизняний науковець В. Шаблістий, досліджуючи безпековий вимір кримінального права України, також акцентує на тому, що кримінологічна безпека повністю спрямована на створення адекватної сучасним кримінологічним процесам і явищам системи комплексного захисту громадян, суспільства, держави від різних загроз,

більшість з яких вказані в Особливій частині кримінального закону [11, с. 87].

Належні засоби мінімізації та усунення негативних впливів на суддів під час відправлення ними правосуддя, спрямовані на ухвалення законного й обґрунтованого рішення є «гарантіями незалежності суддів» [12].

Результати аналізу запропонованих вченими (О. Литвиновим [13], Т. Мельничук [10], С. Мозолем [9], О. Титаренком [14], В. Шаблістим [11]) підходів щодо визначення поняття «кримінологічна безпека», змісту поняття «правосуддя» як об'єкта кримінологічного захисту, а також «гарантії незалежності суддів» дають підстави для висновку про те, що під кримінологічною безпекою правосуддя треба розуміти адекватний криміногенним ризикам, загрозам і впливам стан захищеності будівлі (приміщень/території) суду, особистої безпеки, професійної діяльності осіб, які здійснюють правосуддя (суддів і присяжних (беруть участь у його здійсненні) та їх близьких родичів), а також інших осіб, які сприяють його здійсненню (співробітників прокуратури, оперативних підрозділів, слідчого, дізнавача, детектива, захисника, представника особи, судового експерта, а також їх близьких родичів) та осіб, які забезпечують функціонування суду та його безпеку (співробітників Служби судової охорони, працівників апарату суду, членів Вищої Ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів, а також працівників Державної судової адміністрації та Національної школи суддів України та їх близьких родичів), а також інших учасників судового процесу.

Питання з'ясування змісту поняття «міжнародний стандарт» також не знайшло однозначного вирішення. А огляд наукової літератури з цієї проблематики дає підстави для висновку щодо відсутності загальноприйнятої класифікації та вичерпного переліку міжнародних стандартів.

Треба наголосити, що в Україні на сьогодні є низка наукових правничих шкіл, які вивчають проблематику міжнародних стандартів у різноманітних сферах. Аналіз публікацій учених з означеної проблематики свідчить про те, що стосовно міжнародного права стандартизація: а) передбачає установлення вимог до відповідних процесів, порядку здійснення правовідносин; б) вимагає спільного підходу до уніфікації правил поведінки на основі угоди зацікавлених сторін, що повинні бути затверджені і визнані. Вже у перших міжнародних документах, що почали прийматися після створення ООН, був присутній термін «стандартні правила». Стандарти в міжнародному праві є універсально визнаними нормами, які, з одного боку, є мінімально допустимим консенсусом, а з іншого – зразками для наслідування [15, с.10, 14].

Хоча у загально соціальній контекстуалізації про стандарти часто говорять як про щось шаблонне, консервативне та обмежене, – проте саме стандартизація сприяє вільному розвитку всього суспільства, бо всупереч загальному негативному уявленню стандарти обмежують рух у гірший бік, до деградації, вносять порядок у дії й думки людини, спрощують і роз'яснюють найскладніші ситуації, забезпечують умови для взаєморозуміння та безпеки людей [16, с. 32].

Відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію» стандарт – нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [17].

На думку вчених-конституціоналістів, отримавши визнання світової спільноти міжнародні правові документи стають так званими міжнародно-правовими стандартами [18, с. 142].

У зв'язку з вищевикладеним, проаналізуємо міжнародні правові документи щодо цього питання. Зауважимо, що міжнародні нормативно-правові акти не визначають окремого переліку стандартів забезпечення безпеки правосуддя, а самі стандарти містяться у різних за своєю юридичною силою та сферою застосування документах.

У кримінологічному аспекті найбільш значущі заходи, що проводяться ООН, є міжнародні конгреси з попередження злочинності та кримінального правосуддя, які проводяться раз на п'ять років відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1950 р. Саме ці конгреси ООН відіграють головну роль у виробленні міжнародних правил, стандартів та рекомендацій щодо попередження злочинності та кримінального правосуддя. На сьогодні було проведено 14 конгресів, рішення яких забезпечили належну наукову та правову базу міжнародному співробітництву в цій сфері, значною мірою сприяли міжнародному обміну досвідом з проблем попередження злочинності, діяльності

органів кримінальної юстиції, законодавчих органів, пенітенціарних установ [19, с. 193–194].

Аналіз праць кримінологів дозволив визначити, що зміст міжнародних стандартів становлять: 1) «принципи», «рекомендації» [19, с. 193–194]., 2) «принципи», «підходи» «рекомендації» [20, с. 310]. Проаналізовані нами конгреси ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя [21; 22] дозволяють доповнити цей перелік «нормами», «правилами», «критеріями», «умовами» та «підставами», без яких не може ефективно здійснюватися забезпечення безпеки правосуддя.

Отже, методологія дослідження міжнародних стандартів забезпечення безпеки правосуддя повинна містити на початковому етапі аналіз і узагальнення «принципів», «підходів» «рекомендацій», «умов», «підстав», які визначені у міжнародних нормативно-правових актах, у тому числі щодо протидії злочинності та кримінального правосуддя, а на подальшому – їх виокремлення і класифікацію (в разі потреби).

Вчені-кримінологи вже зверталися до вивчення міжнародних документів для визначення стандартів протидії злочинності в різних аспектах. Зокрема, автори з'ясували принципи кримінологічної політики, принципи протидії злочинності, принципи запобігання злочинності, принципи профілактики злочинності, принципи попередження злочинності, принципи забезпечення кримінологічної безпеки тощо.

Щодо цих принципів вченими висловлювались різні думки: В. Голіна, С. Лукашевич, М. Колодяжний формулюють принципи державної кримінологічної політики (науковості, системності, законності, реальності, утилітаризму, економічної доцільності, комплексності, конкретності, гуманізму, динамізму, постійності, стратегічної цілісності, державності) [23, с. 38–42]; О. Джужа, П. Михайленко, О. Кулик з'ясували принципи попереджувальної діяльності (законність, гуманізм, наукову обґрунтованість, демократизм, диференціацію, своєчасність, плановість, комплексність) [24, с. 144]; Ю. Іванов та О. Джужа дослідили принципи запобігання злочинності (гуманізм, наукову обґрунтованість, законність, економічну доцільність, диференційованість, своєчасність, плановість, комплексність) [25, с. 165–166]; І. Даньшин, В. Голіна, О. Кальман, О. Лисодед визначили основні вимоги до системи попередження злочинності (демократизм, гуманність, законність, обґрунтованість, економічна доцільність, радикальність, науковість і прогресивність, комплексність і диференціація, реальність і конкретність) [26, с. 123]; В. В. Голіна останнім часом називає їх принципами щодо системи запобігання злочинності і відносить лише окремі із названих (обґрунтованість, економічна доцільність, науковість і прогресивність, комплексність і диференціація, реальність і конкретність), а такі як демократизм, гуманність, законність, радикальність не згадує [27, с. 173]; С. Мозоль розкриває принципи забезпечення кримінологічної безпеки (законність, справедливість, рівність перед законом, забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина, співробітництво держави з неурядовими громадськими та міжнародними організаціями й окремими громадянами, пріоритет заходів, спрямованих на протидію злочинності, а також принципи оперативності, економії державного примусу, ефективності та науковості) [28] тощо.

Також заслуговує на увагу позиція О. Титаренка щодо міжнародних принципів, які він досліджував у розрізі програмування протидії злочинності. Екстраполяція висновків вченого щодо керівних принципів протидії злочинності [20, с. 305–306] дозволила нам з'ясувати загальні принципи щодо забезпечення безпеки правосуддя: 1) верховенство права – здійснення заходів щодо забезпечення безпеки правосуддя, не порушуючи права людини; 2) законність – здійснення заходів щодо забезпечення безпеки правосуддя у законний спосіб; 3) дотримання найвищих стандартів справедливості, гуманності, правосуддя і професійної поведінки; 4) відповідальність держави та суспільства за стан кримінологічної безпеки правосуддя; 5) взаємоузгодженість (внутрішня) елементів політики безпеки правосуддя між собою та соціально-економічною політикою країни (зовнішня узгодженість); 6) комплексність та скоординованість під час розробки стратегій, програм, планів щодо забезпечення безпеки правосуддя; 7) координація взаємодії між суб'єктами забезпечення безпеки правосуддя на різних рівнях; 8) рівність усіх суб'єктів координаційної діяльності у сфері забезпечення безпеки правосуддя в ухваленні спільних рішень, постановці питань, внесенні пропозицій щодо розробки та реалізації відповідних стратегій та програм; 9) запровадження збалансованого підходу між проактивними і реактивними заходами впливу під час забезпечення безпеки правосуддя; 10) соціальна та ситуативна спрямованість заходів

забезпечення безпеки правосуддя; 11) наукова обґрунтованість політики забезпечення безпеки правосуддя; 12) постійне удосконалення форм і методів забезпечення безпеки правосуддя; 13) принцип системного підходу, який полягає в тому, що безпека правосуддя розглядається як підсистема іншої складнішої системи, якою є протидія злочинності; 14) принцип безперервності та динамічності полягає в тому, що забезпечення безпеки правосуддя – це процес постійно діючий і постійно поновлюваний та змінний у відповідності до актуальних викликів; 15) залучення громадськості до профілактики щодо забезпечення безпеки правосуддя; 16) гласність у висвітленні результатів попереджувальної діяльності щодо забезпечення безпеки правосуддя; 17) розвиток міжнародного співробітництва; 18) підконтрольність та оцінювання діяльності щодо забезпечення безпеки правосуддя.

Крім зазначеного, міжнародне співтовариство визначає окремі елементи стандартів забезпечення безпеки правосуддя в міжнародних документах, присвячених стандартам незалежності судової влади та суддів, говорячи про «заборону неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання в діяльність судових органів під час вирішення переданих їм справ з будь-якого боку і з будь-яких би то не було причин», «гарантії безпеки судових органів» (пункти 2, 11 Основних принципів незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН (1985 р.) [29]), «надання державою ресурсів, потрібних для забезпечення суддям гідного рівня особистої безпеки» (п. 5 Рекомендацій щодо ефективного впровадження Основних принципів щодо незалежності судових органів, прийнятих резолюцією Економічної та соціальної Ради ООН 1989/60 та схвалених резолюцією Генеральної Асамблеї ООН (1989 р.) [30]); про те, що «судді мають мати можливість діяти без будь-яких обмежень, впливу, тиску, погроз або прямого чи непрямого втручання», а також про «гарантування безпеки суддів» (пункти 22, 38 Рекомендацій СМ/Рес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи «Державам- членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки» [31]); «місцеві обставини або потреби, які стосуються безпеки суддів» (п. 46 Висновку № 8 (2006) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Роль суддів у захисті верховенства права та прав людини в контексті тероризму» [32]); «безпеку офісу судді» (ст. 8 Загальної (Універсальної) хартії суддів, ухваленої Центральною Радою Міжнародної Асоціації Суддів (1999 р.) [33]); про те, що «відеоконференцз'язок може полегшити проведення судових засідань з погляду поліпшення безпеки» (п. 30 Висновку № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів «Судочинство та інформаційні технології» [34]); про те, що «процес і результати окремих оцінювань суддів повинні в принципі залишатися конфіденційними, щоб забезпечити незалежність судочинства та безпеку суддів» (п. 14 параграфу 49 Висновку № 17 (2014) Консультативної ради європейських суддів «Щодо оцінювання діяльності суддів, якості правосуддя і поваги до незалежності судової влади» [35]); «безпеку систем даних та організаційних систем і відповідних випадках захист» (Розділ 1 Додатку до Рекомендацій Рес (2001) 2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб [36]) «безпеку судових приміщень та інформації» (Контрольний перелік на тему сприяння правосуддя та судам, ухвалений Європейською комісією з питань ефективності правосуддя (2008 р.), [37, с. 569.]).

Водночас, зважаючи на положення про те, що для належного забезпечення кримінологічного захисту правосуддя обов'язково необхідно враховувати специфіку будівлі суду для організації її захисту від криміногенних ризиків, загроз і впливів, важливе значення мають визначені Європейською комісією з ефективності правосуддя Ради Європи (СЕРЕJ) Керівні принципи організації та доступу до судових приміщень (2014 р.). Зокрема, в зазначеному документі наголошено на важливості визначення рівня безпеки для кожного суду відповідно до типу справ, які він розглядає або розмежовування в одній будівлі рівні обмеженого доступу, причому деякі зони мають суворіші заходи безпеки. По-друге, Європейською комісією з питань ефективності правосуддя акцентовано на потребі диференціації заходів безпеки відповідно до трьох зон будівлі суду (публічної, обмеженої та охоронної). Зокрема, що доступ до публічної зони може бути необмеженим або передбачати прохід відвідувачів через ворота безпеки, для обмеженої зони можна використовувати систему фільтрації або систему бейджів для контролю доступу, а охоронна зона, що включає зону тримання осіб, які доставляються під конвоем, має піддаватися посиленій охороні з обмеженим доступом через окремих вхід (пункти 100–

107 Керівних принципів організації та доступу до судових приміщень, прийнятих Європейською комісією з ефективності правосуддя (2014 р.) [38]).

Висновки. З огляду на потребу визначення перспектив удосконалення кримінологічної діяльності уповноважених суб'єктів щодо забезпечення безпеки правосуддя в Україні за результатами дослідження зроблено такі теоретичні висновки і рекомендації практичного спрямування:

1) міжнародні стандарти забезпечення безпеки правосуддя – це закріплені у міжнародних актах і документах норми, принципи, рекомендації, правила, критерії щодо забезпечення безпеки в будівлі (приміщеннях/території) суду, особистої безпеки та захисту професійної діяльності осіб, які здійснюють правосуддя (суддів і присяжних (беруть участь у його здійсненні) та їх близьких родичів, а також інших осіб, які сприяють його здійсненню, забезпечують функціонування суду та його безпеку, інших учасників судового процесу, систем даних та організаційних систем, у тому числі електронного правосуддя, від криміногенних ризиків, загроз і впливів;

2) фактично єдиного уніфікованого міжнародного документа з безпеки правосуддя немає, а всі принципи, рекомендації, правила, критерії щодо її забезпечення розпоршені по різних за своєю юридичною силою та сферою дії міжнародним документам;

3) до основних спеціальних міжнародних принципів забезпечення безпеки правосуддя доцільно відносити: а) забезпечення особистої безпеки суддів; б) забезпечення різних рівнів безпеки в будівлі (приміщеннях/території) судів (залежно від типу справи), а також зональних заходів безпеки; в) забезпечення державою належної ресурсної підтримки заходів, пов'язаних із забезпеченням гідного рівня особистої безпеки суддям; г) заборона неправомірного впливу на суддів, спонуки, тиску, погроз або втручання в діяльність судових органів під час вирішення переданих їм справ; д) забезпечення безпеки приватного життя й конфіденційності суддів; е) забезпечення безпеки і захисту систем даних та організаційних систем, у тому числі електронного правосуддя.

Список використаних джерел

1. Бойко В. Ф. «Мала» судова реформа в Україні: необхідність, сутність, проблеми та перспективи : навч. посіб. Київ : МАУП, 2002. 72 с.
2. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>.
3. Реєстр повідомлень суддів про втручання в діяльність. Вища рада правосуддя : вебсайт. URL: <https://hcj.gov.ua/intervention>.
4. Судова статика. Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.
5. Бринцев В. Д. Система організаційного забезпечення судової влади України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. 481 с.
6. Бордун О. В. Методика забезпечення безпеки судової влади. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2020. № 27. С. 98–102.
7. Яковлева В. С. Запобігання втручанням у діяльність судових органів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2022. Вип. 74. Ч. 2. С. 123.
8. Христова Ю. В. Правосуддя як об'єкт кримінологічного захисту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 292–298. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/NV_4/NV_4-2022-292-298.pdf.
9. Мозоль С. А. Особливості поняття та змісту кримінологічної безпеки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 3. С. 219–224.
10. Мельничук Т. В. Кримінологічна безпека: сутність та концептуальне обґрунтування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 60. С. 132–138.
11. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монографія. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Ліра-ЛТД, 2015. 420 с.
12. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27 жовт. 2020 р. № 13-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>.
13. Литвинов О. М. Кримінологічна стратегія як компонент стратегії національної безпеки України. *Право і безпека*. 2010. № 3. С. 137–141.
14. Титаренко О. О. Служба судової охорони – новий суб'єкт в механізмі забезпечення

кримінологічної безпеки. *Кримінологічна безпека населених пунктів : матеріали Міжнародної науково-практ. конф., 31 лип. 2020 р.* Маріуполь : ВД «Дакор», 2020. С. 346–350.

15. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2019. 184 с.

16. Хойнацький М. Основи стандартизації. *Вісник Книжкової палати.* 2001. № 11. С. 32–35.

17. Про стандартизацію : Закон України від 5.06.2014 № 1315-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>.

18. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 560 с.

19. Бабенко А. М., Бусол О. Ю., Костенко О. М. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.

20. Титаренко О. О. Державне програмування протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Промарт, 2019. 698 с.

21. The United Nations Congresses on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders. *United Nations Office on Drugs and Crime* : website. URL: <https://www.unodc.org/congress/en/previous-congresses.html>.

22. Кіотська декларація щодо розширення можливостей попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права: на шляху до виконання програми сталого розвитку до 2030 року, прийнята 14 Конгресом ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя (Кіото, Японія, 7–12 березня 2021 року). ООН Нью-Йорк. 2021. URL: https://www.probaton.gov.ua/wp-content/uploads/2021/10/17_Kyoto_Declaration_V2102815-Ukr-PravoJustice.pdf.

23. Голіна В. В., Лукашевич С. Ю., Колодяжний М. Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні : монографія. Харків : Право, 2012. 304 с.

24. Джужа О. М., Михайленко П. П., Кулик О. Г. Курс кримінології. Загальна частина : підручник : у 2 кн. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком–Інтер, 2001. 352 с.

25. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Паливода А. В., 2006. 264 с.

26. Даньшин І. М., Голіна В. В., Кальман О. Г., Лисодед О. В. Кримінологія. Загальна та особлива частини : підручник / за ред. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.

27. Головкін Б. М., Голіна В. В., Лисодед О. В. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2020. 384 с.

28. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні : феномен та наукові засади забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 34 с.

29. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН з профілактики злочинності і поведження з правопорушниками від 29 лист. та 13 груд. 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text.

30. Рекомендації щодо ефективного впровадження Основних принципів щодо незалежності судових органів, прийняті резолюцією Економічної та соціальної Ради ООН 1989/60 та схвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 44/162 від 15 груд. 1989 р. URL: <http://www.judges.org.ua/article/d4.htm>.

31. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи «Державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки», ухвалені Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. на 1098 засіданні заступників міністрів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text.

32. Висновок № 8 (2006) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Роль суддів у захисті верховенства права та прав людини в контексті тероризму», схвалено на 7-у засіданні Консультативної ради європейських суддів 8–10 листоп. 2006 р. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/r_8_2006_2006_11_10.pdf.

33. Загальна (Універсальна) хартія судді, ухвалена 17 лист. 1999 р. Центральною Радою Міжнародної Асоціації Суддів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j63#Text.

34. Висновок № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів «Судочинство та інформаційні технології», прийнятий на 12-му пленарному засіданні 7–9 листопада 2011 р. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/r_14_2011_2011_11_9.pdf.

35. Висновок № 17 (2014) Консультативної ради європейських суддів «Щодо оцінювання діяльності суддів, якості правосуддя і поваги до незалежності судової влади», прийнятий 24 жовт. 2014 р. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/r_17_2014_2014_10_24.pdf.

36. Рекомендація Rec (2001) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічній спосіб, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 743 засіданні заступників міністрів 28 лют. 2001 р. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2001_2_2001_02_28.pdf.

37. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с.

38. Guidelines on the organisation and accessibility of court premises. Document adopted by the

References

1. Boiko, V. F. (2002) «Mala» sudova reforma v Ukraini: neobkhidnist, sutnist, problemy ta perspektyvy [«Small» judicial reform in Ukraine: necessity, essence, problems and prospects] : navch. posib. Kyiv : MAUP, 72 p. [in Ukr.].
2. Pro Stratehiiu rozvytku systemy pravosudiva ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021-2023 roky [About the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021-2023] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.06.2021 № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>. [in Ukr.].
3. Reiestr povidomlen suddiv pro vtruchannia v diialnist. Vyscha rada pravosudiva [Register of notifications of judges on interference in activities. The Supreme Council of Justice] : vebсайт. URL: <https://hcj.gov.ua/intervention>. [in Ukr.].
4. Sudova statyka. Sudova vlada Ukrainy [Judicial statics. Judicial power of Ukraine] : vebсайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/. [in Ukr.].
5. Bryntsev, V. D. (2010) Systema orhanizatsiinoho zabezpechennia sudovoi vlady Ukrainy [The system of organizational support of the judiciary of Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.10 / Nats. yuryd. akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 481 p. [in Ukr.].
6. Bordun, O. V. (2020) Metodyka zabezpechennia bezpeky sudovoi vlady [Methods of ensuring the security of the judiciary]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*. № 27, pp. 98–102. [in Ukr.].
7. Iakovleva, V. S. (2022) Zapobihannia vtruchanniu u diialnist sudovykh orhaniv [Prevention of interference in the activities of judicial bodies]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii : Pravo*. Issue 74, Part 2, p. 123. [in Ukr.].
8. Khrystova, Yu. V. (2022) Pravosudiva yak ob'ekt kryminolohichnoho zakhystu [Justice as an object of criminological protection]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav*. № 4, pp. 292–298. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/NV_4/NV_4-2022-292-298.pdf. [in Ukr.].
9. Mozol, S. A. (2016) Osoblyvosti poniattia ta zmistu kryminolohichnoi bezpeky [Peculiarities of the concept and content of criminological security]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Issue 2, Part 3, pp. 219–224. [in Ukr.].
10. Melnychuk, T. V. (2011) Kryminolohichna bezpeka: sutnist ta kontseptualne obgruntuvannia [Criminological security: essence and conceptual justification]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. № 60, pp. 132–138. [in Ukr.].
11. Shablysty, V. V. (2015) Bezpekovi vymir kryminalnoho prava Ukrainy: liudynotsentrystske doslidzhennia [The security dimension of the criminal law of Ukraine: a human-centered study] : monohrafiia. Dnipro : Dnipropetr. derzh. un-t vnur. sprav. Lira-LTD, 420 p. [in Ukr.].
12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Velyka palata) u spravi za konstytutsiinym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii», Kryminalnoho kodeksu Ukrainy vid 27 zhovt. 2020 r. № 13-r/2020 [The decision of the Constitutional Court of Ukraine (Grand Chamber) in the case based on the constitutional submission of 47 People's Deputies of Ukraine regarding the conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», the Criminal Code of Ukraine dated October 27, 2020 No. 13/2020]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text> [in Ukr.].
13. Lytvynov, O. M. (2010) Kryminolohichna stratehiiia yak komponent stratehii natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Criminological strategy as a component of the national security strategy of Ukraine]. *Pravo i bezpeka*. № 3, pp. 137–141. [in Ukr.].
14. Tytarenko, O. O. (2020) Sluzhba sudovoi okhorony – novyi sub'ekt v mekhanizmi zabezpechennia kryminolohichnoi bezpeky. [The court security service is a new entity in the mechanism of ensuring criminological security]. *Kryminolohichna bezpeka naselenykh punktiv : materialy Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf., 31 lyp. 2020 r. Mariupol* : VD «Dakor», ph. 346–350. [in Ukr.].
15. Nalyvaiko, L. R., Stepanenko, K. V. (2019) Mizhnarodno-pravovi standarty prav liudyny [International legal standards of human rights] : navch. posib. Dnipro : DDUVS, 184 p. [in Ukr.].
16. Khoynatskyi, M. (2001) Osnovy standartyzatsii [Basics of standardization]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*. № 11, pp. 32–35. [in Ukr.].
17. Pro standartyzatsiiu [About standardization] : Zakon Ukrainy vid 5.06.2014 r. № 1315-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>. [in Ukr.].
18. Krusian, A. R. (2010) Suchasnyi ukrainskyi konstytutsionalizm [Modern Ukrainian constitutionalism] : monohrafiia. Kyiv : Yurinkom Inter, 560 p. [in Ukr.].
19. Babenko, A. M., Busol, O. Yu., Kostenko, O. M. (2018) Kryminolohiia [Criminology] : pidruchnyk / za zah. red. Yu. V. Nikitina, S. F. Denysova, Ye. L. Streltsova. 2 he vyd., pererob. ta dopov. Kharkiv : Pravo, 416 p. [in Ukr.].
20. Tytarenko, O. O. (2019) Derzhavne prohramuvannia protydii zlochynnosti v Ukraini [State

- crime prevention programming in Ukraine] : monohrafiia. Kharkiv : Promart, 698 p. [in Ukr.].
21. The United Nations Congresses on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders. United Nations Office on Drugs and Crime : website. URL: <https://www.unodc.org/congress/en/previous-congresses.html>.
22. Kiotska deklaratsiia shchodo rozshyrennia mozhlyvostei poperedzhennia zlochyniv, kryminalnoho pravosudiva ta verkhovenstva prava: na shliakhu do vykonannia prohramy staloho rozvytku do 2030 roku, pryiniata 14 Konhresom OON z poperedzhennia zlochynnosti ta kryminalnoho pravosudiva (Kioto, Yaponiia, 7–12 bereznia 2021 roku) [Kyoto Declaration on Empowering Crime Prevention, Criminal Justice and the Rule of Law: Towards the 2030 Agenda for Sustainable Development, adopted by the 14th United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Kyoto, Japan, 7-12 March 2021)]. OON Niu-York. 2021. URL: https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2021/10/17_Kyoto_Declaration_V2102815-Ukr-PravoJustice.pdf. [in Ukr.].
23. Holina, V. V., Lukashevych, S. Yu., Kolodiaznyi, M. H. (2012) Derzhavne prohramuvannia i rehionalne planuvannia zakhodiv zapobihannia zlochynnosti v Ukraini [State programming and regional planning of crime prevention measures in Ukraine] : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 304 p. [in Ukr.].
24. Dzhuzha, O. M., Mykhailenko, P. P., Kulyk, O. H. (2001) Kurs kryminolohii. Zahalna chastyna [Criminology course. General part] : pidruchnyk : u 2 kn. / za zah. red. O. M. Dzhuzhi. Kyiv : Yurinkom–Inter, 352 p. [in Ukr.].
25. Ivanov, Yu. F., Dzhuzha, O. M. (2006) Kryminolohiia [Criminology] : navch. posib. Kyiv : Palyvoda A. V., 264 p. [in Ukr.].
26. Danshyn, I. M., Holina, V. V., Kalman, O. H., Lysodied, O. V. (2003) Kryminolohiia. Zahalna ta osoblyva chastyny [Criminology. General and special parts] : pidruchnyk / za red. I. M. Danshyna. Kharkiv : Pravo, 352 p. [in Ukr.].
27. Holovkin B. M., Holina V. V., Lysodied O. V. (2020) Kryminolohiia [Criminology] : pidruchnyk / za zah. red. B. M. Holovkina. Kharkiv : Pravo, 384 p. [in Ukr.].
28. Mozol S. A. (2018) Kryminolohichna bezpeka v Ukraini : fenomen ta naukovi zasady zabezpechennia [Criminological security in Ukraine: phenomenon and scientific principles of security] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra yuryd. nauk : 12.00.08. Kharkiv, 34 p. [in Ukr.].
29. Osnovni pryntsypy nezalezhnosti sudovykh orhaniv, skhvaleni rezoliutsiiamy 40/32 ta 40/146 Heneralnoi Asamblei OON z profilaktyky zlochynnosti i povodzhennia z pravoporushnykamy vid 29 lyst. ta 13 hrud. 1985 r. [The main principles of independence of judicial bodies, approved by resolutions 40/32 and 40/146 of the UN General Assembly on crime prevention and treatment of offenders dated November 29. and December 13 1985]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text. [in Ukr.].
30. Rekomendatsii shchodo efektyvnoho vprovadzhennia Osnovnykh pryntsypiv shchodo nezalezhnosti sudovykh orhaniv, pryiniati rezoliutsiieiu Ekonomichnoi ta sotsialnoi Rady OON 1989/60 ta skhvaleni rezoliutsiieiu Heneralnoi Asamblei OON 44/162 vid 15 hrud. 1989 r. [Recommendations on the effective implementation of the Basic Principles regarding the independence of judicial bodies, adopted by the resolution of the Economic and Social Council of the United Nations 1989/60 and approved by the resolution of the General Assembly of the United Nations 44/162 of December 15. 1989]. URL: <http://www.judges.org.ua/article/d4.htm>. [in Ukr.].
31. Rekomendatsiia CM/Rec (2010) 12 Komitetu Ministriv Rady Yevropy «Derzhavam-chlenam shchodo suddiv: nezalezhnist, efektyvnist ta oboviazky», ukhvaleni Komitetom Ministriv Rady Yevropy 17 lystopada 2010 r. na 1098 zasidanni zastupnykiv ministriv [Recommendation CM/Rec (2010) 12 of the Committee of Ministers of the Council of Europe «To the Member States regarding judges: independence, effectiveness and duties», adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on November 17, 2010 at the 1098th meeting of deputy ministers]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text. [in Ukr.].
32. Vysnovok № 8 (2006) Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv do uvahy Komitetu Ministriv Rady Yevropy z pytannia «Rol suddiv u zakhysti verkhovenstva prava ta prav liudyny v konteksti teroryzmu», skhvaleno na 7-u zasidanni Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv 8–10 lyst. 2006 r. [Conclusion No. 8 (2006) of the Advisory Council of European Judges to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the issue «The role of judges in protecting the rule of law and human rights in the context of terrorism», approved at the 7th meeting of the Advisory Council of European Judges, November 8-10. 2006]. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/r_8_2006_2006_11_10.pdf.
33. Zahalna (Universalna) khartiia suddi, ukhvalena 17 lyst. 1999 r. Tsentralnoiu Radoiu Mizhnarodnoi Asotsiatsii Suddiv [General (Universal) Charter of Judges, adopted on November 17. 1999 by the Central Council of the International Association of Judges]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j63#Text 34. Vysnovok № 14 (2011) Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv «Sudochynstvo ta informatsiini tekhnolohii», pryiniaty na 12-mu plenarnomu zasidanni 7–9 lystopada 2011 r. [Opinion No. 14 (2011) of the Advisory Council of European Judges «Judiciary and Information Technologies», adopted at the 12th plenary session on November 7-9, 2011]. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/r_14_2011_2011_11_9.pdf. [in Ukr.].
35. Vysnovok № 17 (2014) Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv «Shchodo otsiniuvannia diialnosti suddiv, yakosti pravosudiva i povahy do nezalezhnosti sudovoi vlady», pryiniaty 24 zhovt. 2014

r. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/r_17_2014_2014_10_24.pdf [Conclusion No. 17 (2014) of the Consultative Council of European Judges «Regarding the evaluation of the performance of judges, the quality of justice and respect for the independence of the judiciary», adopted on October 24. 2014]. [in Ukr.].

36. Rekomendatsiia Rec (2001) 2 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo pobudovy ta perebudovy sudovykh system ta pravovoi informatsii v ekonomichnyi sposib, ukhvalena Komitetom Ministriv Rady Yevropy na 743 zasidanni zastupnykiv ministriv 28 liut. 2001 r. [Recommendation Rec (2001) 2 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on the construction and restructuring of judicial systems and legal information in an economic manner, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe at the 743 meeting of deputy ministers on February 28. 2001]. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2001_2_2001_02_28.pdf. [in Ukr.].

37. Ievropeiski ta mizhnarodni standarty u sferi sudochynstva [European and international standards in the field of justice]. Kyiv, 2015. 708 p. [in Ukr.].

38. Guidelines on the organisation and accessibility of court premises. Document adopted by the CEPEJ at its 24th Plenary meeting 11-12 December 2014). URL: <https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/cepej/25-kerivni%20princupu%20dostupu.pdf>.

ABSTRACT

Yuliia Khrystova. International standards for ensuring the security of justice. Current problems of ensuring the security of justice in Ukraine are highlighted. Based on the results of the analysis of national legislation, international documents, as well as reference and scientific literature, it is suggested that the international standards for ensuring the security of justice should be understood as the norms, principles, recommendations, rules, criteria for ensuring security in the building (premises/territory) of the court established in international acts and documents. personal safety and protection of professional activity of persons who administer justice (judges and jurors (participating in its implementation) and their close relatives, as well as other persons who contribute to its implementation, ensure the functioning of the court and its security, other participants in the judicial process, data systems and organizational systems, including electronic justice, from criminogenic risks, threats and influences.

It was established that in fact there is no unified international document on the security of justice, and all principles, recommendations, rules, criteria for its provision are scattered among international documents of different legal force and scope.

The proposition that the main special international principles of ensuring the security of justice should include: a) ensuring the personal safety of judges; b) ensuring different levels of security in the building (premises/territory) of courts (depending on the type of case), as well as zonal security measures; c) provision by the state of adequate resource support for measures related to ensuring a decent level of personal security for judges; d) prohibition of undue influence on judges, inducements, pressure, threats or interference in the activities of judicial bodies during the resolution of cases assigned to them; e) ensuring the safety of private life and confidentiality of judges; f) ensuring security and protection of data systems and organizational systems, including electronic justice.

Keywords: *justice, security of justice, international standards, criminological security.*

УДК 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-244-250

Олександр ЖУРАВЕЛЬ[©]
доктор філософії в галузі права
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ЮРИДИЧНИЙ КАЗУС У СИЛОВОМУ ЗАТРИМАННІ ПРАЦІВНИКАМИ ПОЛІЦІЇ

Розглядаються актуальні питання суті юридичного казусу як невинного заподіяння шкоди поліцейськими під час проведення силового затримання у призмі кримінального законодавства України. Задля повного вивчення зазначеної тематики було здійснене порівняння суміжних інститутів кримінального права: обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, форм вини, крайньої необхідності та необхідної оборони. Визначено декілька особливостей, що притаманні юридичному казусу в силовому затриманні кримінальних правопорушників працівниками Національної поліції України. Також розглядаються можливі юридичні наслідки порушення правил затримання, котрі можуть призвести до скарг щодо порушення прав людини, необхідності відшкодування матеріальної та моральної шкоди, а також до кримінальної відповідальності. Наголошується на важливості дотримання законодавчих вимог щодо затримання та відповідних процедур, щоб уникнути юридичних проблем.

Проведене дослідження буде корисним для працівників поліції та всіх, хто цікавиться правами людини і захистом їх від можливих порушень. Воно також може допомогти поліцейським краще розуміти юридичні аспекти силових затримань і попередити можливі порушення прав людини.

Ключові слова: поліція, силове затримання, заподіяння шкоди, форми вини, помилка, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Постановка проблеми. Чинна нормативна-правова база, що регламентує порядок, підстави й особливості затримання кримінального правопорушника працівниками правоохоронних органів, має деякі прогалини, зокрема, не враховує певні випадки, котрі відбуваються на практиці. Через це виникає юридичний казус, що виявляється у невинному заподіянні шкоди поліцейськими під час проведення силового затримання. Дослідження такого юридичного казусу на сьогодні є актуальним і пріоритетним.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням зазначеної проблематики у свій час займався багато вчених-науковців, у тому числі М. Таганцев, Ю. Александров, В. Антипов, В. Клочков, А. Рагинов, В. Нерсесян, О. Соколов, О. Панченко, М. Музраев. Проте окреслена тема потребує подальшого дослідження, адже багато її аспектів досі не розкрито, хоча її вивчення має велике значення.

Метою статті є проведення аналізу останніх досліджень та публікацій, що присвячені юридичному казусу при силовому затриманні кримінальних правопорушників працівниками правоохоронних органів, а також окреслення можливих шляхів вдосконалення нормативно-правового забезпечення національного законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Якісне й ефективне вивчення поняття «невинне заподіяння шкоди в умовах відсутності законодавчої дефініції» передбачає проведення порівняльного аналізу його разом із іншими правовими інститутами, що мають безпосередній зв'язок із цим поняттям. Більшою мірою юридичний казус пов'язаний із формами вини, адже у юридичній науці вони взаємодіють як інститути-протипаги.

Юридичний казус – це конкретні життєві обставини, що виключають юридичні наслідки через те, що вони не передбачені правом і не закріплені у гіпотезі правової

© О. Журавель, 2023

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-6830-150X>

zuravelaleksandr820@gmail.com

норми.

Казус можемо поділити на два види: казус, що викликає певні юридичні наслідки, та казус, що виключає виникнення юридичних наслідків.

Розглядати юридичний казус у співвідношенні з умислом немає сенсу, тому варто сконцентрувати увагу саме на необережності. Остання є кримінально протиправною самовпевненістю, котра характеризується тим, що особою передбачається можливість настання суспільно небезпечних наслідків, але легковажно розраховується на їх відвернення [1].

Натомість юридичний казус характеризується тим, що особа не спроможна передбачити настання шкідливих наслідків від свого діяння. Конкретний юридичний казус, що може виникнути при затриманні поліцейським правопорушників, може бути різним, залежно від обставин. Наприклад, якщо поліцейські затримали особу з підставою, але при цьому вчинили злочинні дії, такі як побиття, наруга, погрози тощо, то це може бути розглянуто як злочинні дії самого поліцейського. У такому випадку затримана особа може вимагати притягнення поліцейського до відповідальності за вчинені кримінально-протиправні дії, а також компенсацію за матеріальну та моральну шкоду.

Дещо складніше відрізнити юридичний казус від кримінально протиправної недбалості, котра проявляється у тому, що особою теж не передбачається можливість настання суспільно небезпечних наслідків [1]. Згідно з характеристикою, що наводить Таганцев М.С., у разі кримінально протиправної недбалості особою усвідомлюється можливість вчинення кримінально протиправного діяння (*inabstracto*), але ж не усвідомлюється можливість його настання (*inconcreto*) [2, с. 248].

За таких обставин обов'язковою умовою є встановлення необхідності (об'єктивного критерію) та можливості (суб'єктивного критерію) даного передбачення. Науковці зазначають, що юридичний казус має ознаку відсутності об'єктивного чи суб'єктивного критеріїв або ж одразу двох цих критеріїв [3, с. 408].

З огляду на це кримінально протиправна недбалість визначається як винне та невинне вчинення шкоди залежно від встановлення об'єктивних обставин у контексті можливості та необхідності передбачення особою негативних наслідків від діяння. Дуже важливим аспектом є встановлення об'єктивної міри розсудливості, котра має братися до уваги у ході встановлення обставин такого роду випадку. Українські цивілісти запозичують концепцію, що пропонується римським правом: як мірило застосовують міру «розсудливості марнотратного голови сімейства». Але кримінальне право не підтримує цей підхід, адже особливе значення має не середній рівень реакції, знань тощо, а тільки сукупність конкретних індивідуальних обставин і характеристики особистості. Науковці вказують, що суб'єктивна можливість особи (у нашому випадку – співробітника поліції, який здійснює затримання) має бути встановлена за сукупністю відповідних ознак, а саме:

- 1) фізіологічних та психологічних характеристик особи, її досвіду, знань;
- 2) суб'єктивної можливості усвідомлювати характер та обсяг шкоди;
- 3) дефектів виробничих та інших процесів тощо [4, с. 42].

Наявність об'єктивного критерію кримінально протиправної недбалості визначається шляхом аналізу системного комплексу факторів. В. Нерсесянц стверджує, що відповідний рівень передбачення напрацьовується у ході здійснення професійних обов'язків (у нашому випадку – обов'язків поліцейського). Вони закріплюються законом, нормами соціального співжиття, правилами безпеки – саме відповідний рівень передбачливості, на думку науковця, сприймається як вихідний при визначенні реальної можливості усвідомлення особою небезпечності наслідків [5, с. 31].

Неврахування поліцейським особливих станів особи при затриманні може привести до юридичного казусу, якщо таке затримання призвело до порушення прав та свобод затриманої особи. Наприклад, якщо затримана особа перебуває у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, поліцейські мають врахувати цей факт та здійснювати затримання з належним захистом та дотриманням процедур. Якщо ж поліцейські не надали необхідного захисту та безпеки затриманій особі, що могло привести до травмування, то таке затримання може вважатися протиправним. Ця ситуація матиме юридичні наслідки для поліцейських, якщо затримання було проведено з порушенням прав та свобод затриманої особи.

У такому випадку затримана особа може звернутися до суду з позовом про відшкодування шкоди, заподіяної її здоров'ю або майну внаслідок протиправних дій поліцейських. Суд буде розглядати цей позов, враховуючи всі обставини справи та докази,

що будуть надані сторонами. Якщо буде встановлено, що поліцейські діяли протиправно та заподіяли шкоду затриманій особі, то суд може винести рішення про відшкодування шкоди.

До того ж, якщо затримана особа перебуває у стані емоційної збудженості, стані шоку чи іншому особливому стані, поліцейські мають враховувати це та здійснювати затримання з належною обережністю та дотриманням процедур. Якщо ж поліцейські не врахували особливий стан затриманої особи, що могло призвести до її травмування, то таке затримання також може вважатися протиправним.

Незнання поліцейським про інвалідність особи може призвести до протиправних дій під час затримання, якщо поліцейські не здійснюють належного захисту та піклування щодо затриманої особи. Наприклад, якщо поліцейський не врахував інвалідність особи та здійснив затримання з використанням фізичної сили, це може призвести до погіршення стану цієї особи та порушення її прав. Крім того, якщо затримана особа потребує спеціальної медичної допомоги, наприклад, за наявності серйозних серцевих проблем, а поліцейські не забезпечили такої допомоги, це також може вважатися протиправним.

Відповідно до судової практики поліцейські повинні бути обізнані про стан здоров'я та особливості кожної затриманої особи, щоб забезпечити належний захист та безпеку під час затримання. Якщо поліцейські не враховують інвалідність затриманої особи та здійснюють затримання з використанням фізичної сили, це може стати підставою для порушення кримінальної справи та покладання на них адміністративної відповідальності.

Однак якщо поліцейські не мали можливості дізнатися про інвалідність особи, то їхнє затримання не може вважатися протиправним. Так само, якщо затримана особа відмовляється від медичної допомоги, то поліцейські не можуть бути притягнуті до відповідальності за надання недостатньої медичної допомоги.

Незнання поліцейськими про хворе серце особи при затриманні може мати серйозні наслідки, і випадок, якщо затримана особа померла або постраждала через необізнаність поліцейських щодо її медичного стану, може бути розглянуто як порушення прав затриманої особи та вчинення злочину з боку поліцейських. У таких ситуаціях поліцейські повинні діяти з максимальною обачливістю та уважністю, зважаючи на те, що затримана особа може мати певні медичні проблеми або страждати на хворобу серця. Якщо затримана особа попередньо повідомила про свій медичний стан, поліцейські повинні вжити всіх необхідних заходів для того, щоб уникнути надмірного фізичного тиску на затриману особу.

У більшості юрисдикцій незнання поліцейським про медичний стан затриманої особи не є самостійним злочином, але може мати наслідки у випадку, якщо затримана особа померла або постраждала через надмірний фізичний тиск або інші фактори, пов'язані зі здоров'ям. У такому випадку може бути порушено кримінальну справу проти поліцейських за вчинення неправомірних дій, що призвели до смерті або тілесних ушкоджень затриманої особи.

Крім того, затримана особа має право на медичну допомогу, і якщо поліцейські не надають необхідної медичної допомоги затриманій особі, це може бути розглянуто як порушення її прав. У таких ситуаціях поліцейські повинні діяти з максимальною обачливістю та уважністю, зважаючи на медичний стан затриманої особи.

У випадку, якщо затримана особа повідомила про свій медичний стан, поліцейські повинні вжити всіх необхідних заходів для того, щоб уникнути надмірного фізичного тиску на затриману особу та надати їй необхідну медичну допомогу. Якщо поліцейські не діють відповідно до цих вимог, це може мати наслідки для них у вигляді порушення кримінальної справи або дисциплінарної відповідальності.

Якщо під час затримання особа почувається погано або з'являються певні симптоми, пов'язані з її медичним станом, поліцейські повинні негайно повідомити про це медичну службу і надати затриманій особі першу допомогу. Якщо поліцейські не діяли згідно з вимогами щодо захисту прав та медичного стану затриманої особи, то це може бути розглянуто як порушення законодавства і мати наслідки для поліцейських у вигляді дисциплінарних заходів, адміністративних санкцій або навіть кримінального переслідування. Отже, важливо, щоб поліцейські при затриманні особи враховували всі можливі шляхи розвитку ситуації, а також вживали всі необхідні заходи для того, щоб забезпечити безпеку та захистити затриманих.

Результати теоретичного аналізу свідчать про те, що специфіка професійної

відповідальності поліцейських полягає у домінуванні її правового аспекту, що обумовлюється дотриманням із боку особистості норм права, необхідністю відповідати за власні дії у межах прийнятої законодавчої бази. Семантичний простір професійної особистісної відповідальності працівників Національної поліції України передбачає соціальну, професійну, моральну й особистісну відповідальність. Особистісно-професійна відповідальність працівників правоохоронних органів розглядається як інтегративна особливість особистості, мотивація якої передбачає особливе ставлення до збереження громадської безпеки і правопорядку і пов'язана з готовністю особистості свідомо здійснювати службові завдання згідно з соціальними, професійними і моральними нормами, а також нести відповідальність за власні дії перед законодавством, державою, суспільством і собою [6].

Українська судова практика встановлює таке положення, що працівники правоохоронних органів, воєнізована охорона, які у зв'язку зі здійсненням службових обов'язків завдали шкоди затриманому або нападнику, не можуть підлягати кримінальній відповідальності, якщо діяли згідно із законодавством (для працівників Національної поліції – це ст. ст. 44–46 Закону України «Про Національну поліцію» [7]). Відповідно до п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України № 1 від 26 квітня 2002 р.: військовослужбовці, представники влади, члени громадських формувань із охорони громадського порядку і державного кордону, працівники правоохоронних органів не несуть кримінальної відповідальності за ту шкоду, що заподіяна у ході виконання службових обов'язків із запобігання суспільно небезпечним посяганням, а також затримання правопорушників, якщо ними при цьому не було допущено перевищення заходів, що є необхідними для правомірного затримання кримінального правопорушника [8].

В аспекті звільнення працівників поліції від цивільної правової відповідальності за правомірне завдання шкоди при самообороні слід звернутися до положення ч. 1 ст. 1169 Цивільного кодексу України, відповідно до якого шкода, котру завдала особа у стані необхідної оборони, якщо при цьому нею не була перевищена її межа, не відшкодовується. У зв'язку з тим, що визначене ст. 1169 Цивільного кодексу України положення є загальним, то з ним пов'язуються норми про спеціальні делікти. Це передбачає, що визначена спеціальними нормами відповідальність не буде наставати, якщо шкода завдана у ході самозахисту, що відповідає всім умовам правомірності [9].

У цьому контексті слід зазначити, що питання винності чи, навпаки, невинуватості поліцейських при силових затриманнях та, як наслідок, виникнення юридичних казусів, пов'язаних із травмуванням чи загибеллю затриманого, відведено на розгляд експертам.

Загалом у сучасній правовій доктрині експерти відіграють дуже вагомий та значущу роль при розслідуванні будь-яких правопорушень чи розгляді інших питань, що прямо або опосередковано регулюються саме правовими нормами. Однак у межах цього дослідження розгляд ролі експерта у його широкому розумінні не є необхідним. Натомість доцільнішим буде проаналізувати ролі експерта з погляду права та медицини.

У межах загальноправових норм, з погляду права, експерт є незалежною особою, яка має відповідну кваліфікацію та здатність проаналізувати інформацію, пов'язану з кримінальною справою. Експерт надає висновки та рекомендації стосовно доказів, що були зібрані стосовно кримінального провадження. Ці висновки можуть стосуватися різних аспектів провадження, таких як: оцінка доказів, ідентифікація зброї, автомобілів, місця злочину, розрахунок шкоди тощо.

З погляду медицини, експерт може бути запрошеним для оцінки медичних показників або обставин, пов'язаних зі смертю особи, пораненнями та іншими медичними питаннями, що виникли в результаті кримінального провадження. Експерт має використовувати медичну експертизу та знання, щоб зробити висновки про стан здоров'я та причини смерті або травм у жертви злочину. Ці висновки можуть бути важливими для дослідження та встановлення відповідальності за кримінальні дії.

У межах юридичного казусу роль експерта з погляду медицини полягає в аналізі саме виправданості та пропорційності застосування працівником поліції силового затримання, дослідженні отриманих затриманою особою ушкоджень, у той час як із погляду права завданням експерта є саме аналіз та оцінка дій поліцейського з урахуванням норм чинного законодавства та ситуації, котра сталася в момент затримання. Саме від всебічного, повного та неупередженого поєднання медичної та правової діяльності

експерта у контексті аналізу юридичного казусу залежить подальше рішення стосовно поліцейського та затриманої особи, а також настання чи, навпаки, спростування необхідності застосування до поліцейського юридичної відповідальності.

Також особливу увагу слід приділити такій особливості, як відшкодування завданої шкоди поліцейськими незалежно від наявності їхньої вини. У цьому аспекті визначається, що відповідальність без вини в конкретній ситуації базується на прийнятті ризику, бо саме виконання службових обов'язків поліцейськими – це ризикована діяльність, що не виключає можливості завдання шкоди життю чи здоров'ю або майну громадянина. Тож, суб'єктивна умова відповідальності працівників Національної поліції – це не вина, а ризик [10].

Доречно зазначає М. Музраєв, що відсутність відповідних чітких правових приписів, що регламентують завдання надмірної шкоди у ході затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, негативно впливає на правозастосовну діяльність. З одного боку, подібною правовою прогалиною частково стримується соціальна активність громадян, що виконують заходи, спрямовані на боротьбу з кримінальними проявами, а з іншого – не створюється відповідних гарантій, потрібних для цивільно-правового захисту правопорушників, інших осіб, потерпілих від невідповідних дій щодо припинення кримінальної протиправної діяльності [11, с. 55].

Провідним принципом силового затримання особи поліцейськими є дійсність. Її слід трактувати як наявність реального посягання. Усі інші випадки, коли поліцейський лише припускав наявність такого посягання, слід віднести до уявної оборони. Тобто цей принцип дуже тісно пов'язаний із принципом законності, адже в законі чітко окреслено визначення необхідної оборони, а саме: це дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в конкретній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. З вищесказаного визначення також був виокремлений принцип пропорційності, адже відвернена шкода повинна бути пропорційна завданій [12].

Також при розгляді вищевказаної проблематики особливої актуальності набуває питання співвідношення та взаємозв'язку між нормативною та казусною сторонами права.

Аналіз сучасної наукової літератури дозволяє дійти висновку, що взаємозв'язок між нормативною та казусною сторонами права є невід'ємною частиною правової системи. Нормативна сторона права являє собою систему правових норм та законів, що встановлюють правила поведінки суспільства та держави. Казусна сторона права виникає в результаті застосування норм та законів до конкретних випадків, коли необхідно вирішити певний правовий спір.

Механізм правового регулювання відображає взаємозв'язок між нормативністю та казусністю. Нормативність забезпечує загальний порядок у правовій системі, а казусність дозволяє застосовувати правові норми до конкретних ситуацій та вирішувати спірні питання. Застосування права в казусних випадках дозволяє враховувати унікальність кожної ситуації та забезпечує справедливість прийнятих рішень.

Однак на практиці можуть виникати проблеми при взаємодії між нормативністю та казусністю. Наявність недостатньо чітко визначених норм права може призвести до неоднозначного розуміння їхнього змісту та їх неправильного застосування. Крім того, надмірна казусність може привести до відсутності єдиної практики застосування права та появи непрогнозованих результатів вирішення правових спорів.

Для вирішення зазначених проблем можуть бути запропоновані такі шляхи. По-перше, важливо забезпечити чітке визначення та інтерпретацію норм права, що виключить можливість неоднозначного розуміння їхнього змісту та їх неправильного застосування. Це можна зробити шляхом проведення наукових досліджень та удосконалення законодавства.

По-друге, важливо забезпечити достатню казусність правової системи, що дозволить враховувати унікальність кожної ситуації та забезпечити справедливість прийнятих рішень. Однак необхідно визначити межі казусності та уникати її надмірного застосування.

По-третє, можна залучати до розгляду правових спорів експертів та представників різних сфер суспільного життя. Це дозволить враховувати різноманітні

погляди на ситуацію питання та забезпечити більш об'єктивний і комплексний її розгляд.

Отже, взаємозв'язок між нормативністю та казусністю є важливою складовою правової системи. Для забезпечення ефективного та справедливого правового регулювання необхідно забезпечити чітке визначення та інтерпретацію норм права, достатню казусність та залучення експертів до розгляду правових спорів.

Отже, загальними підставами для звільнення від цивільно-правової, а також кримінальної відповідальності є випадок (юридичний казус) та непереборна сила. Проаналізувавши відповідні дві правові категорії, їхні ознаки і суть, довелося встановити відмінності між ними: непереборна сила – це безумовна підстава для звільнення від цивільно-правової і кримінальної відповідальності (насамперед українських поліцейських), але ж у разі дії юридичного казусу (випадку) українські поліцейські не звільняються від цього виду відповідальності [10].

Висновок. З огляду на проведені вище дослідження встановлено, що шкода, завдана поліцейськими у ході затримання особи, яка скоїла кримінальне правопорушення, якщо не було здійснено перевищення заходів, що необхідні для затримання такої особи, не відшкодовується. Підсумовуючи все вищезазначене, слід наголосити, що у поліцейського, на якого посягають або який фіксує факт посягання, є достатнє правове поле, аби дати відсіч нападнику і тим самим захистити права іншої особи та власні права. Крім того, наразі розглядається питання щодо можливості розширення нормативних актів, що регулюють це право поліцейського.

Отже, поліцейські мають враховувати всі особливості та стани затримуваних осіб та забезпечувати необхідний захист і безпеку при затриманні. Якщо ж поліцейські не дотрималися необхідної обачливості та обов'язкових процедур, що передбачені законодавством у згаданих випадках, то таке затримання може вважатися протиправним.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Таганцев Н. С. Уголовное право. Часть общая : в 2 т. Т. 1. Москва : Наука, 1994. 380 с.
3. Александров Ю.В., Антипов В. И. Кримінальне право. Загальна частина ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 5-е вид., перероб. і доп. Київ : Атіка, 2009. 408 с.
4. Клочков В. В., Ратинов А. Р. Общие вопросы борьбы с преступлениями, совершенными по неосторожности. Москва, 1979. 85 с.
5. Нерсисян В. А. Неосторожная вина (в условиях научно-технической революции) : учеб. пособие. Москва : ВЮЗИ, 1988. 96 с.
6. Соколов О. А. Особливості особистісно-професійної відповідальності поліцейських : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. 23 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10817/aref_Sokolov_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
8. Про судову практику у справах про необхідну оборону : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 1. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-02#Text>.
9. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
10. Панченко О. І. Цивільно-правова відповідальність поліцейських в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2019. 228 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/14690/1/dysertatsia_panchenko.pdf.
11. Музраев М. К. К вопросу о возмещении вреда, причиненного при задержании лица, совершившего преступление. *Новая правовая мысль*. 2011. Вып. 3(52). С. 54–55.
12. Журавель О. А. Принципи реалізації права громадян на самозахист. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1(90). С. 100–105.

Надійшла до редакції 23.05.2023

References

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].
2. Tagantsev, N. S. (1994) *Ugolovnoe pravo. Chast obshchaya* [Criminal law. Part of the general] : v 2 t. Vol. 1. Moscow : Nauka. 380 p.
3. Aleksandrov, Yu. V., Antypov, V. I. (2009) *Kryminalne pravo. Zahalna chastyna* [Criminal Law. General part] ; za red. M. I. Melnyka, V. A. Klymenka. 5-e vyd., pererob. i dop. Kyiv : Atika. 408 p. [in Ukr.].
4. Klochkov, V. V., Ratinov, A. R. (1979) *Obshchiye voprosy borby s prestupleniyami, sovershennymi po neostorozhnosti* [General issues of combating crimes committed through negligence]. Moscow. 85 p.
5. Nersesyan, V. A. (1988) *Neostorozhnaya vina (v usloviyakh nauchno-tehnicheskoy revolyutsyi)* [Careless guilt (under the conditions of the scientific and technological revolution)] : ucheb. posobiye. Moscow : VYuZI. 96 p.
6. Sokolov, O. A. (2021) *Osoblyvosti osobystisno-profesiinoi vidpovidalnosti politseiskyykh* [Peculiarities of personal and professional responsibility of police officers] : avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.06 / Kharkivskiy natsionalnyi universytet vntrishnikh sprav. Kharkiv. 23 p. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10817/aref_Sokolov_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y. [in Ukr.].
7. *Pro Natsionalnu politsiyu* [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukr.].
8. *Pro sudovu praktyku u spravakh pro neobkhdnu oboronu* [On judicial practice in cases of necessary defense] : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 26.04.2002 № 1. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-02#Text>. [in Ukr.].
9. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy* [The Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. [in Ukr.].
10. Panchenko, O. I. (2019) *Tsyvilno-pravova vidpovidalnist politseiskyykh v Ukraini* [Civil and legal liability of police officers in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Natsionalna akademiia vntrishnikh sprav. Kyiv, 2019. 228 p. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/14690/1/dysertatsia_panchenko.pdf. [in Ukr.].
11. Muzraev, M. K. (2011) *K voprosu o vozmeshchenyy vreda, prychynenoho pry zaderzhanny lytsa, sovershyvsheho prestuplenye* [On the issue of compensation for harm caused during the detention of a person who committed a crime]. *Novaia pravovaia mysl*. Issue 3(52). pp. 54–55.
12. Zhuravel, O. A. (2018) *Pryntsypy realizatsii prava hromadian na samozakhyst* [Principles of implementation of citizens' right to self-defense]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vntrishnikh sprav*. 2018. № 1(90). pp. 100–105. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Zhuravel. Legal case of forced detention by police officers. The article addresses the current issues surrounding the nature of a legal case involving the innocent infliction of harm by police during the course of a forcible arrest, within the framework of criminal legislation in Ukraine. In order to thoroughly examine this topic, a comparison of related institutes of criminal law has been conducted, including the circumstances excluding criminal unlawfulness, forms of culpability, extreme necessity, and necessary defense. A number of specific features inherent in the legal case of the use of force during the arrest of criminal offenders by employees of the National Police of Ukraine have been identified. The article also discusses potential legal consequences of violating arrest rules, which may lead to complaints regarding human rights violations, compensation for material and moral damages, as well as criminal liability. Emphasis is placed on the importance of adhering to legislative requirements and arrest procedures to avoid legal problems. The article holds significant informational potential for police officers and anyone interested in human rights and their protection. It examines the relevant issues surrounding the legal case of innocent harm inflicted by police during forcible arrests within the context of criminal legislation in Ukraine. The article compares related institutes of criminal law, such as circumstances excluding criminal unlawfulness, forms of culpability, extreme necessity, and necessary defense, in order to comprehensively study this topic. It identifies a range of specific features characterizing the legal case of the use of force during the arrest of criminal offenders by the Ukrainian National Police. Additionally, the article discusses potential legal consequences of violating arrest rules, including complaints regarding human rights violations, compensation for material and moral damages, as well as criminal responsibility. It underscores the importance of adhering to legislative requirements and arrest procedures to avoid legal problems. The article will be beneficial for police personnel and anyone interested in human rights and their protection. It can also assist police officers in better understanding the legal aspects of using force during arrests and preventing potential human rights violations..

Keywords: *police, use of force, damage caused, forms of guilt, mistake, circumstances excluding criminality of actions.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ, КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІ АСПЕКТИ

УДК 343.132

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-251-259

**Оксана
ПЧЕЛІНА** ©
доктор юридичних
наук, професор

**Тетяна
ФОМІНА** ©
доктор юридичних
наук, професор

*(Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ ПРОТИ УКРАЇНИ

Висвітлено теоретико-прикладні питання щодо огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, з огляду на потребу у виробленні єдиного підходу щодо дій працівників правоохоронних органів на початковому етапі досудового розслідування таких злочинів. Для досягнення цієї мети розкрито криміналістичні особливості проведення огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, на кожному з етапів – підготовчому, робочому та заключному. Визначено орієнтований склад слідчо-оперативної групи та сформульовано ролі її учасників під час огляду місця події. Надано науково-практичні рекомендації щодо порядку фіксації злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, в ході огляду місця події.

Ключові слова: огляд, місце події, досудове розслідування, кримінальне провадження, злочини, пов'язані зі збройною агресією проти України, процесуальний порядок, криміналістичні рекомендації.

Постановка проблеми. Починаючи з 2014 року з боку російської федерації здійснювалися регулярні протиправні діяння, що посягали на територіальну цілісність і недоторканність України, а з лютого 2022 року вони набули повномасштабного характеру. Наслідки таких кримінальних правопорушень є жахливими й нищівними, оскільки призводять до людських жертв серед цивільного населення, в тому числі дітей; руйнування та/чи знищення об'єктів цивільної інфраструктури; завдання шкоди докільцю. За даними Офісу Генерального прокурора, станом на 8 травня 2023 р. зафіксовано 85 281 злочинів агресії та воєнних злочинів (порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), планування, підготовка або розв'язання та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України), пропаганда війни (ст. 436 КК України) та ін.), вчинених

© О. Пчеліна, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0224-1767>
pchelinaov@icloud.com

© Т. Фоміна, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9513-1673>
tatianafomina7777@gmail.com,

окупаційними військами на території України в період повномасштабного вторгнення рф. Тому одним із пріоритетних завдань правоохоронного сектора держави є не просто виявлення, а й якісне документування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройною агресією рф проти України. Це дозволить притягнути винних до відповідальності.

Водночас доводиться констатувати, що на практиці у органів досудового розслідування та органів прокуратури виникають труднощі під час організації та здійснення досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією рф проти України, зокрема пов'язані зі встановленням механізму вчинення досліджуваних правопорушень. У зв'язку з чим існує необхідність у виробленні єдиного підходу щодо дій працівників правоохоронних органів на початковому етапі досудового розслідування, зокрема під час огляду місця події.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню проблематики організації огляду місця події присвятили свої праці багато вчених-криміналістів та процесуалістів. Як найбільш вагомий у цьому аспекті слід виділити праці В. Бахіна, А. Волобуєва, В. Журавля, А. Іщенко, О. Колесніченка, В. Лисиченка, Є. Лук'янчикова, В. Корж, М. Салтевського, Р. Степанюка, К. Чаплинського, В. Шепітька. Окремі питання, пов'язані з дослідженням здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану, піднімалися в роботах І. Гловюк, В. Завтур, О. Капліної, Т. Лоскутова, Г. Тетерятник, М. Пашковського, В. Рогальської та інших авторів. Водночас окреслена нами проблематика є ще недослідженою на науковому рівні. Однак враховуючи необхідність вироблення єдиного підходу щодо порядку огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, питання, що розкриваються у представленому дослідженні, є доволі актуальними та практико-орієнтованими.

Метою статті є висвітлення теоретико-прикладних питань щодо огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України.

Виклад основного матеріалу. Вихідна інформація про обставини вчинення будь-якого кримінального правопорушення, в тому числі злочину, пов'язаного зі збройною агресією проти України, отримується передусім під час дослідження обстановки місця події та визначає зміст слідчої ситуації на початковому етапі розслідування. Зрозуміло, що чим більшими за обсягом і детальнішими є такі відомості, тим сприятливішою буде й слідча ситуація. Як результат, слідчому, детективові легше обрати правильний напрям розслідування, сформулювати максимально вичерпний перелік обставин, що підлягають з'ясуванню, визначити тактичні завдання розслідування й обрати ситуативно зумовлений алгоритм дій. Тільки в такому разі досудове розслідування буде всебічним, а отримані відомості матимуть важливе доказове значення.

Викладене свідчить про важливість для кримінального провадження такої слідчої (розшукової) дії, як огляд місця події. Саме під час дослідження місця події відбувається збирання, зазвичай, матеріальних слідів учинення протиправного діяння, що вказують на спосіб, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення.

Підстави та процесуальний порядок проведення огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, визначені в ч. 3 ст. 214, ст. ст. 223, 233, 237–239, 615 КПК України. Зокрема, огляд місця події є єдиною слідчою (розшуковою) дією, котру за наявності невідкладних випадків законодавець дозволяє проводити до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (до винесення постанови про початок досудового розслідування). Підставами для проведення цієї слідчої (розшукової) дії є «наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети», а метою – «виявлення та фіксація відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення» [1]. При цьому «суть огляду полягає в безпосередньому виявленні і вивченні різних матеріальних об'єктів і слідів, які можуть мати відношення до кримінального провадження» [2, с. 5].

Тактика огляду місця події взагалі та під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, зокрема представлена криміналістичними рекомендаціями щодо особливостей проведення вказаного різновиду слідчих (розшукових) дій на кожному з його етапів – підготовчому, робочому та заключному. З урахуванням предмета дослідження основну увагу нами приділено не загальним вимогам до проведення огляду місця події, а особливостям, що зумовлені

кримінально-правовою та криміналістичною характеристиками злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, що знаходять своє безпосереднє відображення в обстановці місця події та слідовій картині вказаних правопорушень.

Успішність огляду місця події передусім залежить від дотримання таких загальних тактичних вимог щодо його проведення, як «своєчасність, повнота й об'єктивність, єдине керівництво, чітка організація й планомірність проведення, цілеспрямованість, ефективне використання науково-технічних засобів виявлення, фіксації, вилучення слідів та інших об'єктів, використання можливостей оперативнорозшукових підрозділів, взаємодія з іншими правоохоронними, державними органами та їх окремими службами» [3, с. 146]. При цьому основна увага повинна бути приділена саме правильній і злагодженій організації діяльності всіх учасників зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Як відомо, на *підготовчому етапі* аналізується вихідна інформація про подію кримінального правопорушення та її наслідки; визначаються доцільність і необхідність проведення огляду місця події, а також його цілі; вирішується питання про склад учасників цієї процесуальної дії, здійснюється розподіл і роз'яснення їхніх ролей, організовується взаємодія між ними; здійснюється матеріально-технічне забезпечення; забезпечується схоронність слідової картини на місці події; визначаються межі місця події та методи проведення його огляду; вживаються заходи з виявлення та надання невідкладної допомоги постраждалим особам, а також забезпечення безпеки учасників огляду місця події тощо. З урахуванням специфіки вчинення злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, та їх відображення в обстановці місця події варто відзначити, що особливостями підготовчого етапу проведення огляду місця події під час досудового розслідування названих кримінальних правопорушень є забезпечення безпекової складової, правильний вибір сил і засобів для всебічного дослідження місця події з метою виявлення, фіксації та вилучення максимальної кількості слідів злочину й іншої доказової інформації.

Так, «обов'язковою умовою залучення особового складу ГУНП до заходів з ліквідації та документування наслідків обстрілу є проведення інструктажу із заходів особистої безпеки на місці події, забезпечення відповідним захисним екіпіруванням та засобами індивідуальної безпеки» [4, с. 3]. Тому учасники огляду забезпечуються засобами індивідуального захисту (рукавичками, спецодягом, дихальними масками, респіраторами та ін.), у тому числі балістичного захисту (бронежилетами, шоломами), броньованими машинами тощо. Приміром, за наявності загрози повторного удару під час роботи на місці події обов'язковим є використання засобів захисту, а під час ракетних ударів робота слідчих біля вирви здійснюється в засобах захисту органів дихання, очей і шкіри [5, с. 3]. Окремо варто звернути увагу на те, що для забезпечення безпеки членів слідчо-оперативної групи (далі – СОГ) та запобігання можливим остаточним руйнуванням приміщень і споруд, пошкодженням унаслідок вибуху, під час огляду цих приміщень необхідно надавати перевагу використанню дистанційних засобів фото-, відеозйомки, особливо всередині масивних ангарів, сховищ тощо [6].

Ще однією з передумов для продуктивного проведення огляду місця події є правильне визначення його учасників і їхніх функцій. Огляд місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, проводиться СОГ. Склад цієї групи визначається керівником із урахуванням: 1) об'єкта, що є місцем події. Такими об'єктами можуть бути: облаштоване приміщення катівні і місце масового розстрілу цивільних громадян, колона або скупчення розстріляних автомобілів, місце обстрілу або влучання снаряду ракетної артилерії, масового поховання цивільних осіб; 2) меж об'єкта і ймовірної кількості слідів; 3) наслідків кримінального правопорушення (пожежа, вибух, наявність трупів, постраждалих осіб, котрі потребують екстреної медичної допомоги та/чи звільнення з-під завалів, тощо); 4) способу вчинення злочину, пов'язаного зі збройною агресією проти України. Окремо варто наголосити, що члени СОГ працюють у взаємодії з військовослужбовцями Збройних Сил України та Сил територіальної оборони Збройних Сил України [7, с. 3].

З урахуванням вищенаведеного можна запропонувати такий орієнтовний склад СОГ з окресленням ролей її учасників:

1. *Слідчий* (або декілька слідчих) – здійснює єдине керівництво оглядом; відповідає за його проведення, повне та об'єктивне дослідження обстановки, фіксацію ходу та результатів огляду. Йому підпорядковуються всі інші учасники огляду. Він

визначає межі місця події та вибирає метод проведення огляду, вилучає речі й документи, що мають значення для кримінального провадження. Має право заборонити будь-якій особі перебувати на місці огляду або залишати його до закінчення огляду та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню огляду [8].

Під час огляду основні завдання у роботі слідчих на місці події полягають у фіксації злочину, пов'язаного зі збройною агресією проти України, а саме: місця здійснення злочину (населений пункт або координати); орієнтовної дати вчинення злочину і точного часу; орієнтовного засобу ураження противника. Зокрема, під час огляду колони або скупчення розстріляних автомобілів, місця обстрілу або влучання снаряду ракетної артилерії визначаються тип засобу вогневого ураження, напрямком стрільби і можливий район знаходження засобу ураження. Крім того, особливу увагу слідчі повинні приділяти «виявленню заборонених засобів і методів ведення війни, зокрема й фіксації наявності чи відсутності поблизу місця обстрілу військових об'єктів і вибору супротивником способу ураження» [9, с. 5];

2. *Працівник оперативного підрозділу* – встановлює потерпілих, очевидців та свідків вчинення злочину [7, с. 3], пов'язаного зі збройною агресією проти України, проводить їх опитування/допити (за дорученням). Крім того, під час огляду колони або скупчення розстріляних автомобілів, місця обстрілу або влучання снаряду ракетної артилерії він встановлює місця, з яких вівся обстріл об'єкта огляду тощо, а під час огляду облаштованого приміщення катівні і місця масового розстрілу цивільних громадян, місця масового поховання цивільних осіб встановлюються дані про рідних та близьких закатованих та/чи розстріляних осіб;

3. *Спеціалісти:*

– *працівник вибухотехнічної служби* – проводить заходи з розмінування та перевірки на вибухобезпечність місця (об'єкта) огляду [7, с. 3]. Огляд місця події дозволяється проводити тільки після підтвердження вибухотехніками/саперами відсутності небезпечних вибухових матеріалів на території місця проведення огляду. З цією метою спеціалісти-вибухотехніки та/або сапери попередньо мають дослідити місцевість (приміщення) і за потреби знешкодити вибухові пристрої, інші вибухонебезпечні предмети та визначити безпечні зони. Вони першочергово уточнюють на місці події радіус зовнішньої небезпечної зони; визначають радіус внутрішньої небезпечної зони; визначають та узгоджують зі слідчим, прокурором оптимальні маршрути підходу до місця події та відходу від нього; проводять інструктаж із учасниками огляду щодо особливостей дотримання заходів безпеки; організовують і контролюють дії спеціалістів під час проведення пошуку вибухових матеріалів або таких, що їх нагадують, на місцевості, у спорудах, автотранспорті тощо; складають акт перевірки об'єкта на наявність вибухових пристроїв, вибухових речовин або конструктивно подібних до них предметів [9, с. 3–4];

– *спеціаліст-криміналіст* – із використанням спеціальних знань та навичок, науково-технічних засобів і спеціального обладнання проводить фотографування місця події та оточуючої обстановки, основних вузлів і окремих слідів злочину способами орієнтовної, оглядової, вузлової та детальної фотозйомки; відповідає за якісну фіксацію всієї слідової інформації; виготовляє фототаблицю до протоколу огляду місця події; проводить вимірювання; виявляє, фіксує, здійснює вилучення та пакування матеріальних об'єктів, що несуть на собі слідову інформацію вчиненого злочину; складає схеми, плани; надає консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок; відповідає за якісну фіксацію всієї слідової інформації, повноту відображених про це даних у протоколі огляду та схемі, плані до нього [8; 10].

Зокрема, під час огляду колони або скупчення розстріляних автомобілів спеціаліст-криміналіст проводить вимірювання розташування автомобілів відносно постійних орієнтирів, слідів обстрілу на транспортних засобах (визначає напрямок, із якого вівся обстріл, здійснює локалізацію слідів обстрілу на частинах автомобіля, окреслює їхній характер тощо). При огляді місця обстрілу або влучання снаряду ракетної артилерії фотографує та фіксує вирву за допомогою компаса для визначення можливого напрямку стрільби; вимірює за допомогою рулетки форму та розміри вирви; знімає координати центра вирви за допомогою планшета, телефона чи навігатора й фіксує у списках координат із зазначенням номера фіксації; складає масштабний план місця події (під час артилерійського обстрілу в масштабі 1:10 000, а під час ракетного удару – 1:5000); визначає координати знаходження залишків боєприпасів і фіксує їх у списках із

зазначенням номера фіксації [5, с. 3–7]. Під час огляду облаштованого приміщення катівні і місця масового розстрілу цивільних громадян здійснює пошук, фіксацію та вилучення слідів біологічного походження (слідів крові, слідів інших виділень людини (слини, сечі тощо), волосся, шматочків тканин тіла), предметів зв'язування (хомутів, стяжок, мотузок, стрічок тощо), гільз, фрагментів куль, ножів та інших предметів, що могли використовуватися як знаряддя катувань. У ході огляду місця масового поховання цивільних осіб фіксує розташування місця масового поховання, встановлює його координати, здійснює заміри місця масового поховання (могил), глибини, на якій були поховані особи, фіксує ознаки об'єктів, у яких було поховано осіб (труни, пакети, простирадла тощо); відбирає зразки та проби ґрунту з місця захоронення [11, с. 22–23].

Також до огляду місця масового поховання цивільних осіб можуть залучатися співробітники моргу або волонтери, які доставлятимуть трупи оглянутих осіб, та особи (волонтери), які проводитимуть роботи з розкопування могил (масових захоронень) [7, с. 7];

– *спеціалісти з питань застосування ракетних військ та артилерії, а також військової авіації*. Вказані фахівці запрошуються від відповідних військових частин чи органів військового управління та залучаються до огляду місця події за необхідності визначення імовірних напрямків обстрілів, що призвели до загибелі чи поранення осіб та/або пошкодження (знищення) об'єктів, і встановлення типів озброєння, що використовувалося для здійснення обстрілів [7, с. 3; 9, с. 3]. Такі спеціалісти залучаються до огляду місця обстрілу або влучання снаряду ракетної артилерії;

– *судово-медичний експерт* – залучається як спеціаліст для проведення огляду за наявності на місці події трупів загиблих осіб. Відповідно до ст. 238 КПК України огляд трупа може здійснюватися одночасно з оглядом місця події та проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта [1]. На підставі цієї норми до огляду колони та скупчення розстріляних автомобілів, місця обстрілу або влучання снаряду ракетної артилерії, місця масового розстрілу цивільних громадян і місця масового поховання цивільних осіб, де виявлені трупи, залучається судово-медичний експерт, який має права й обов'язки спеціаліста, встановлені у ст. ст. 71-72 КПК України. Він надає консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок у галузі судової медицини. Зокрема, встановлює: розташування та позу трупа; зовнішній вигляд його одягу і взуття; характер пошкодження одягу, наявність на ньому слідів, плям тощо; індивідуальні особливості частин тіла, їх ушкоджень і слідів на тілі; особливості ложа трупа, предметів на ньому, безпосередньо біля нього. Значну увагу приділяє виявленню ознак смерті, зокрема, трупних змін та їхнього характеру (наявність трупних плям, наявність і ступінь трупного заклякання), а також виявленню загальних даних про особу трупа [11, с. 24]. Особливу увагу приділяє виявленню наявності вогнепальних травм, визначає їхній характер, встановлює кількість поранень і те, чи відповідають вони за локалізацією одне одному на одязі і тілі людини.

Слід звернути увагу, що згідно з п. 1 розділу III Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального прокурора № 177/450/46 від 9 березня 2022 р., «у разі неможливості огляду трупа на місці його виявлення (обстріли, проведення бойових дій тощо) огляд трупа здійснюється слідчим в бюро судово-медичної експертизи або іншому спеціально визначеному та облаштованому безпечному місці, із залученням судово-медичного експерта або лікаря з можливим подальшим направленням трупа для проведення судово-медичної експертизи (розтину) трупа» [12].

Крім того, для участі в огляді місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, за необхідності залучаються: сапери Збройних Сил України; співробітники ДСНС; кінологи зі службово-пошуковими собаками; фахівець із оцінювання вартості майна; військовий (місцевий провідник) [11, с. 22].

Робочий етап огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, полягає у здійсненні фіксації місця події та прилеглої до нього території, основних вузлів та окремих слідів злочину за допомогою технічних засобів; проведенні обстеження місця події за напрямом і у спосіб, що визначаються залежно від вибраного методу огляду (від центру до периферії (ексцентричний), від периферії до центру (концентричний), фронтальний); описі обстановки місця події в цілому й окремих

його об'єктів (пошкоджених споруд, транспортних засобів, місць масових поховань цивільних осіб, трупів, вирв, решток боєприпасів тощо); вилученні й упакування виявлених на місці події слідів, зразків і проб. «Якщо в умовах збройного конфлікту місце вчинення злочину було знищене або пошкоджене, то прокурору/слідчому необхідно вжити заходи щодо отримання фото/відео/схем цього місця» [13, с. 7]. Окремо варто наголосити, що перед тим як «переміщати тіла жертв або докази, прокурору/слідчому необхідно забезпечити, щоби місце злочину повністю було задокументоване, сфотографоване та складена його схема» [13, с. 15].

Заключний етап полягає у фіксації ходу та результатів огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, та здійснюється з дотримання вимог ст. ст. 104–107, 615 КПК України. При цьому «головним критерієм під час вибору способу та методу фіксації має бути максимально допустима швидкість його реалізації з огляду на безпеку тривалого перебування членів СОГ у зоні можливого повторного ураження» [6].

Основним засобом фіксації огляду місця події є детальне відображення його ходу та результатів у відповідному протоколі. Зокрема, у протоколі огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, зазначають: дату, час, GPS-координати, найменування населеного пункту, адресу, іншу прив'язаність до місцевості, погодні умови; наявність або відсутність на місці події воронки та їхні параметри; масштаби та характер руйнувань: заглиблення у стіні чи інших предметах, руйнування скла у вікнах будівель і відстань цих вікон від місця вибуху; наявність слідів вибуху на предметах (наявність кіптяви, характер та інтенсивність її розподілу тощо); наявність залишок мін/снарядів/ракет, їхні довжину, діаметр, кут нахилу у воронці, координати та їхнє розташування відповідно до сторін світу тощо; втрати серед мирного населення (загиблі та поранені), знищені будівлі/об'єкти, пошкоджені будівлі/об'єкти; наявність слідів, що свідчать про переміщення об'єктів (транспортних засобів, трупів, уламків) на місці події до початку огляду, координати та їхнє розташування відповідно до сторін світу; координати усіх предметів, що підлягають огляду, та їхнє розташування відповідно до сторін світу; місце виявлення трупа (вказується на мапі населеного пункту), положення тіла до нерухомих об'єктів, іншої обстановки навколо трупа, стан трупа, візуально виявлені тілесні ушкодження, трупні явища, особливі прикмети, одяг, сліди тортур та катувань, виявлені на трупі (описуються деталізовано), ймовірні причини смерті: вогнепальні поранення, удушення, порізи (відрізання частин тіла); особисті речі, виявлені при трупі, зокрема мобільні телефони; документи, виявлені при трупі загиблого та поряд із ним, тощо [7, с. 4–5; 9, с. 5–6; 11, с. 25].

Крім того, під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, у протоколі огляду місця події фіксують висновки за результатами обстеження місця обстрілу (дату і час обстрілу; напрямок, у якому здійснено обстріл; відстань, із якої здійснено обстріл; озброєння, що використовувалося під час обстрілу, види бойових снарядів, калібр, кут, під яким вони увійшли в об'єкти чи ґрунт, та кількість використаних снарядів) [7, с. 4–5; 9, с. 5–6; 11, с. 25].

Результати проведення огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, також можуть бути оформлені у вигляді фототаблиць, аудіо-, відеозаписів (із зазначенням дати та часу фіксації обстрілу, напрямку, з якого він здійснювався, що його визначає запрошений спеціаліст із питань озброєння, фрагментів боєприпасів); схем обстрілу (із зазначенням вогневої позиції, з якої здійснювався обстріл, виду зброї, відстані, часу обстрілу) з обов'язковою прив'язаністю до сторін світу, що виготовляє спеціаліст із питань озброєння; письмових пояснень спеціалістів, які брали участь у проведенні огляду, тощо [2; 9, с. 6; 11, с. 26], котрі долучаються до протоколу як додатки.

Висновки. Огляд місця події є невідкладною та першочерговою слідчою (розшуковою) дією, від якісного проведення якої залежить ефективність досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України. Встановлено, що склад СОГ визначається з урахуванням об'єкта, що є місцем події, його меж і ймовірної кількості слідів, способу вчинення злочину, пов'язаного зі збройною агресією проти України. Акцентовано увагу на безпековій складовій огляду місця події, оскільки його проведення дозволяється виключно після підтвердження відповідними спеціалістами (вибухотехніками/саперами) відсутності небезпечних вибухових матеріалів на території місця проведення огляду.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
2. Фурман Я. В., Приходько Ю. П., Нечеснюк М. В., Харечко Н. В. Дії учасників слідчо-оперативної групи на місці події, пов'язаної з вибухом : метод. рекомендації. Київ : Нац. акад. внутр. справ ; УкрДГРІ, 2018. 45 с.
3. Савчук М. Тактика проведення огляду місця вчинення терористичних актів із використанням вибухових пристроїв. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. № 6. Т. 2. С. 145–148.
4. Алгоритм реагування працівників Національної поліції на події, пов'язані із обстрілами населених пунктів, унаслідок яких сталися масштабні руйнування цивільної інфраструктури, насамперед критичної, та/або значні людські втрати. Київ : Нац. поліція України, 2022. 11 с.
5. Рекомендації щодо проведення огляду місця події. Київ : Тренінговий центр прокурорів України, 2022. 7 с.
6. Пам'ятка щодо проведення огляду місця події після застосування окремих видів озброєння. Пам'ятка щодо особливостей організації і проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування нападів (обстрілів) на цивільне населення та об'єкти цивільної інфраструктури. Київ : Офіс Ген. прокурора України ; Тренінговий центр прокурорів України, 2022. URL: <https://docs.google.com/document/d/1BIllYJn2ulttAfmsi6xhaFCaohG17GhL/edit>.
7. Алгоритм дій слідчо-оперативних груп Національної поліції на звільнених від окупації територіях з документування воєнних злочинів (на прикладі звільнених територій Київської області). Київ : Гол. слідче управління Нац. поліції України, 2022. 14 с.
8. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. *Офіційний вісник України*. 2017. № 67. С. 135. Ст. 2019.
9. Пам'ятка щодо особливостей організації і проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування нападів (обстрілів) на цивільне населення та об'єкти цивільної інфраструктури. Київ : Офіс Ген. прокурора України ; Тренінговий центр прокурорів України, 2022. 9 с.
10. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : наказ МВС України від 03.11.2015 № 1339. *Офіційний вісник України*. 2015. № 92. С. 337. Ст. 3148.
11. Пам'ятка для курсантів закладів вищої освіти МВС України з документування злочинів, пов'язаних із збройною агресією РФ проти України : практич. посібник / кол. авт.-уклад. : О. А. Моргунов, О. М. Музичук, В. В. Романюк та ін. ; упоряд. : В. О. Невядовський ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 42 с.
12. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України : наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального прокурора від 09.03.2022 № 177/450/46. *Офіційний вісник України*. 2022. № 20. С. 37. Ст. 1071.
13. Пам'ятка щодо особливостей розслідування фактів умисних вбивств захищених осіб в умовах збройного конфлікту. Київ : Офіс Ген. прокурора України ; Тренінговий центр прокурорів України, 2022. 21 с.

Надійшла до редакції 25.05.2023

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Art. 88. [in Ukr.].
2. Furman, Ya. V., Prykhodko, Yu. P., Nechesniuk, M. V., Kharechko, N. V. (2018) Dii uchasnykiv slidcho-operativnoi hrupy na mistsi podii, poviazanoi z vybukhom [Actions of members of the investigative-operational group at the scene of the incident related to the explosion] : metod. rekomendatsii. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav ; UkrDHRI. 45 p. [in Ukr.].
3. Savchuk, M. (2017) Taktyka provedennia ohliadu mistsia vchynennia terorystychnykh aktiv iz vykorystanniam vybukhovykh prystroiv [Tactics of conducting an inspection of the place where terrorist acts were committed with the use of explosive devices]. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. № 6. Vol. 2. pp. 145–148. [in Ukr.].
4. Alhorytm reahuvannia pratsivnykiv Natsionalnoi politsii na podii, poviazani iz obstrilamy naselenykh punktiv, unaslidok yakyykh stalysia masshtabni ruinuvannia tsyvilnoi infrastruktury, nasampered krytychnoi, ta/abo znachni liudski vtraty [Algorithm for the response of National Police officers to events related to shelling of populated areas, which resulted in large-scale destruction of civil infrastructure, primarily critical, and/or significant human losses]. Kyiv : Nats. politisia Ukrainy, 2022. 11 p. [in Ukr.].
5. Rekomendatsii shchodo provedennia ohliadu mistsia podii [Recommendations for conducting

an inspection of the scene]. Kyiv : Treninhovyi tsentr prokuroriv Ukrainy, 2022. 7 p. [in Ukr.].

6. Pamiatka shchodo provedennia ohliadu mistsia podii pislia zastosuvannia okremykh vydiv ozbroiennia [Note on conducting an inspection of the scene after the use of certain types of weapons]. Pamiatka shchodo osoblyvosti orhanizatsii i provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii pid chas rozsliduvannia napadiv (obstriliv) na tsyvilne naseleattia ta obiekty tsyvilnoi infrastruktury. Kyiv : Ofis Hen. prokurora Ukrainy ; Treninhovyi tsentr prokuroriv Ukrainy, 2022. URL: <https://docs.google.com/document/d/1BlllyJn2ulttAfmsi6xhaFCaohGl7GhL/edit>. [in Ukr.].

7. Alhorytm dii slidcho-operatyvnykh hrup Natsionalnoi politsii na zvilnennykh vid okupatsii terytoriiakh z dokumentuvannia voiennykh zlochyniv (na prykladi zvilnennykh terytorii Kyivskoi oblasti) [Algorithm of the actions of investigative and operational groups of the National Police in territories liberated from occupation to document war crimes (on the example of liberated territories of the Kyiv region)]. Kyiv : Hol. slidche upravlinnia Nats. politsii Ukrainy, 2022. 14 p. [in Ukr.].

8. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii vzaємodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyjavlenni ta rozsliduvanni [On the approval of the Instructions on the organization of the interaction of pretrial investigation bodies with other bodies and units of the National Police of Ukraine in the prevention of criminal offenses, their detection and investigation] : nakaz MVS Ukrainy vid 07.07.2017 № 575. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2017. № 67. P. 135. Art. 2019. [in Ukr.].

9. Pamiatka shchodo osoblyvosti orhanizatsii i provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii pid chas rozsliduvannia napadiv (obstriliv) na tsyvilne naseleattia ta obiekty tsyvilnoi infrastruktury [Note on the peculiarities of the organization and conduct of investigative (search) actions during the investigation of attacks (shelling) on the civilian population and objects of civil infrastructure]. Kyiv : Ofis Hen. prokurora Ukrainy ; Treninhovyi tsentr prokuroriv Ukrainy, 2022. 9 p. [in Ukr.].

10. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok zaluchennia pratsivnykiv orhaniv dosudovoho rozsliduvannia politsii ta Ekspertnoi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy yak spetsialistiv dlia uchasti v provedenni ohliadu mistsia podii [On the approval of the Instructions on the procedure for involving employees of pre-trial investigation bodies of the police and the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as specialists to participate in the inspection of the scene of the incident] : nakaz MVS Ukrainy vid 03.11.2015 № 1339. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2015. № 92. P. 337. Art. 3148. [in Ukr.].

11. Pamiatka dlia kursantiv zakladiv vyshchoi osvity MVS Ukrainy z dokumentuvannia zlochyniv, poviazanykh iz zbroinoiu ahresieiu RF proty Ukrainy [Note for cadets of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on documenting crimes related to the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine] : prakt. posibnyk / kol. avt.-uklad. : O. A. Morhunov, O. M. Muzychuk, V. V. Romaniuk ta in. ; uporiad. : V. O. Neviadovskyi ; za zah. red. V. V. Sokurenka ; MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv : KhNUVS, 2023. 42 p. [in Ukr.].

12. Pro zatverdzhennia Poriadku vzaємodii mizh orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy, zakladamy okhorony zdorovia ta orhanamy prokuratury Ukrainy pry vstanovlenni faktu smerti liudyny pid chas voiennoho stanu na terytorii Ukrainy [On the approval of the Procedure for interaction between the bodies and units of the National Police of Ukraine, health care institutions and the bodies of the Prosecutor's Office of Ukraine when establishing the fact of the death of a person during martial law on the territory of Ukraine] : nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy, Ofisu Heneralnoho prokurora vid 09.03.2022 № 177/450/46. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2022. № 20. P. 37. Art. 1071. [in Ukr.].

13. Pamiatka shchodo osoblyvosti rozsliduvannia faktiv umysnykh vbyvstv zakhyshchennykh osib v umovakh zbroinoho konfliktu [Note on the specifics of the investigation of intentional killings of protected persons in the context of an armed conflict]. Kyiv : Ofis Hen. prokurora Ukrainy ; Treninhovyi tsentr prokuroriv Ukrainy, 2022. 21 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oksana Pchelina, Tatiana Fomina. Peculiarities of conducting an inspection of the scene during the pre-trial investigation of crimes related to armed aggression against Ukraine. The article highlights the theoretical and practical issues regarding the inspection of the scene during the pre-trial investigation of crimes related to armed aggression against Ukraine, given the need to develop a unified approach to the actions of law enforcement officers at the initial stage of the pre-trial investigation of such crimes. It has been proven that the inspection of the scene of the incident is an urgent and priority investigative (research) action, the quality of which depends on the effectiveness of the pre-trial investigation of crimes related to armed aggression against Ukraine. The tactics of this investigative (search) action have been presented by forensic recommendations on the specifics of its conduct at each of the stages – preparatory, working and final. It has been established that the composition of the investigative-operational group is determined taking into account the object that is the scene of the incident, its borders and the likely number of traces, the method of committing a crime related to armed aggression against Ukraine. The composition of the investigative-operational group includes: 1) an investigator or several investigators; 2) employee of the operational unit; 3) specialists, which can be an employee of the explosives service, a specialist in the use of rocket forces and artillery, as well as in military aviation, forensic specialists, a forensic medical expert, a specialist in weapons, ammunition fragments. If necessary,

other participants may be involved in the inspection of the scene: sappers of the Armed Forces of Ukraine, employees of the State Emergency Service of Ukraine, dog handlers with search dogs, a military (local guide), a property valuer, morgue workers or volunteers who will deliver corpses of examined persons, and persons (volunteers) who will carry out work on excavating graves. The roles of the members of the investigative-operational group during the inspection of the scene of the incident have been formulated. Attention has been focused on the security component of the inspection of the scene of the incident, as it is allowed only after confirmation by relevant specialists (explosive technicians/sappers) of the absence of dangerous explosive materials on the territory of the inspection site. Since the main means of recording the inspection of the scene of the incident is a detailed display of its course and results in the corresponding protocol, the approximate content of such protocol and its appendices has been determined.

Keywords: *review, scene of the incident, pre-trial investigation, criminal proceedings, crimes related to armed aggression against Ukraine, procedural order, forensic recommendations.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-259-264

Сергій БАСАЛИК[©]

кандидат юридичних наук

(Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна)

ВПЛИВ СУЧАСНОГО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗДІЙСНОВАНИХ ЗАХОДІВ

У статті розкрито проблеми сучасного нормативно-правового забезпечення оперативного-розшукової діяльності в Україні та його вплив на ефективність здійснюваних заходів. Надано увагу негативному впливу сучасного правового забезпечення ОРД на ефективність протидії правопорушенням та загалом підтриманню національної безпеки і оборони в умовах війни. Вказано, що наявні правові засоби протидії правопорушенням, шляхом застосування оперативного-розшукової діяльності, не відповідають реальним потребам забезпечення безпеки суспільства. Здійснено аналіз джерел, в яких викладені архівні документи початку ХХ століття, для порівняння з чинним законодавством України. Проаналізовано закордонний досвід здійснення оперативних заходів для протидії правопорушенням та можливості запровадження його в Україні. Зауважено, що в умовах сучасного інформаційно-технічного прогресу, застосування чинних правових процедур здійснення оперативного-розшукової діяльності є не ефективним.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, правова регламентація, оперативно-розшуковий захід, нормативно-правове забезпечення, права людини, протиправна діяльність, ефективність.*

Постановка проблеми. Завданням нормативно-правових актів є регулювання суспільних відносин, забезпечуючи їх ефективну реалізацію. При цьому аналіз сучасної нормативно-правової регламентації оперативного-розшукової діяльності вказує на низьку ефективність здійснюваних заходів, саме через неузгодженість правових норм у частині регулювання правовідносин у правоохоронній сфері та їх не відповідність сучасним реаліям.

Закон України «Про оперативного-розшукову діяльність» [1], ухвалений у 1992 році, вже на момент набрання чинності був застарілим та не повною мірою відповідав тим суспільним відносинам, які почали формуватись з набуттям незалежності. З кожним роком розвитку українського суспільства, прірва між реальним станом речей та нормативною регламентацією діяльності оперативних підрозділів тільки збільшувалась.

Певною мірою стабілізаційним елементом були відомчі нормативно-правові акти, які уточнювали норми спеціального закону та узгоджували їх з потребами практики реалізації оперативних заходів. Проте в 2012 році, з набранням чинності Кримінального процесуального кодексу України [2], оперативного-розшукова діяльність втратила свою

© С. Басалик, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4060-8673>

sergiobuldik@gmail.com

нормативну унікальність та перейшла в категорію обслуговуючого процесу. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» перестав бути виключним нормативно-правовим актом, що регламентує оперативно-розшукову діяльність, через що відомче нормативно-правове забезпечення перестало виконувати стабілізаційну функцію, адже неузгодженість починалась на рівні законів. Вказані суперечності не могли не вплинути на ефективність застосування оперативно-розшукової діяльності, змушуючи оперативні підрозділи імпровізувати в умовах правової невизначеності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Оперативно-розшукова діяльність за своєю сутністю є процесом пошуку, збирання, обробки і використання інформації, яка і є серцевиною такої діяльності. Вказаний висновок є результатом багаторічної теоретичної розробки проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності провідними вченими, а саме: К. Антоновим, Б. Бараненком, О. Бандуркою, О. Бочковим, І. Денисовою, О. Долженковим, В. Євтушком, М. Єгоровим, К. Ісмайловим, І. Козаченком, Ю. Орловим, І. Паршиним, М. Перепелицею, В. Пчолкіним, В. Регульським, Б. Розовським, В. Сілюковим, О. Шуміловим та ін.

Зазначене підтверджує актуальність вибраної тематики та необхідність проведення додаткового наукового дослідження, бо без належного та ефективного нормативно-правового регулювання не можна ефективно здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Саме тому **метою** статті є висвітлення сучасного нормативно-правового забезпечення оперативно-розшукової діяльності та його впливу на ефективність здійснюваних оперативними підрозділами заходів.

Виклад основного матеріалу. Для ілюстрації застарілості правового забезпечення оперативно-розшукової діяльності, про яке йшлося на початку статті, звернімося до результатів роботи працівників Державного науково-дослідного інституту МВС України, які, завдяки копіткій праці, опублікували у 2015 році видання «Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.)» з великою кількістю розсекречених архівних нормативно-правових актів.

Детальне ознайомлення з опублікованими архівними документами показало, що принципи діяльності в організації роботи оперативних підрозділів, які застосовувались ще у 1920-х роках, змінилися мало та продовжують застосовуватись до сьогодні.

Як зауважує О. В. Бочковий, ознайомлюючись з директивною-інструкцією Державного політичного управління УРСР з агентурної роботи від 20.11.1930 № 403, в якій аналізується стан та вказується на основні недоліки згадуваної сфери роботи, створюється враження, що вони мало чим відрізняються від наказів та інструкцій, які чинні в XXI столітті [3, с. 204–211].

Положення відомчих нормативно-правових актів 1920-х років за своїми формулюваннями ідентичні тим, які чинні сьогодні. Зокрема, серед основних недоліків у роботі з негласними працівниками зазначались: формальний підхід до підбору, обробки й вербовки агентів, відсутність систематичного інструктажу й керівництва, недостатність перевірки й політичної обробки, незабезпечення конспірації й неповне використання агентури [4, с. 887–899].

При цьому формальний підхід як недолік діяльності оперативних підрозділів був притаманний також іншим напрямкам діяльності, так само як і заходам, які проводились для виправлення ситуації. Адже сам факт, що такі недоліки були десятиліттями і дійшли до наших днів, вказує на не ефективність діяльності щодо їх усунення. Нічого не робилося для того, щоб виправити ситуацію, просто переписувались попередні недоліки у довідки за результатами перевірок, так само як і переписувались заходи, які фактично не здійснювались.

Водночас сьогоднішня ситуація, в якій перебуває Україна, а саме повномасштабна війна, потребують дієвих кроків та заходів з мінімізації формалізму, який, без перебільшення, може коштувати життя. Адже сьогодні ведеться не абстрактна війна з протиправним елементом, а реальна війна з ворогом, який застосовує реальну зброю для знищення українців.

Специфіка війни, яку веде Україна з росією, потребує ефективної оперативної роботи для виявлення протиправних проявів як з боку диверсійних груп ворога, так і з боку громадян України, які завербовані для ведення підривної діяльності, або ж самотійно піддалися ще радянській, або вже російській пропаганді та підтримують дії агресора.

Крім того, не зважаючи на те, що активні бойові дії відбуваються в кількох регіонах, їх наслідки поширюються на всю територію України через значне підвищення рівня протиправних проявів різного ступеня тяжкості, виявити які неможливо іншим шляхом, ніж здійсненням оперативно-розшукової діяльності.

Незважаючи на всю очевидність важливості та безальтернативності оперативно-розшукової діяльності у забезпеченні ефективної протидії антисуспільним проявам та забезпечення безпеки в країні, здійснювані заходи є малоефективними через ігнорування правової невизначеності та невідповідність нормативно-правового забезпечення оперативно-розшукової діяльності реальним суспільним відносинам у цій сфері.

Зокрема, сьогоднішня процедура отримання дозволу як на НС(Р)Д, так і на оперативно-розшукові заходи є невиправдано складною та такою, що містить ризики витоку інформації, втрачаючи при цьому ознаку оперативності, дієвості та корисності для подальшого розслідування.

Підтримуємо також твердження деяких науковців щодо невиправданості обмеження здійснення оперативно-розшукових заходів межами кримінального провадження та тяжкістю правопорушення, внесеного до ЄРДР. Зокрема, відповідно до чинної на сьогодні правової процедури застосовувати усі можливості оперативно-розшукової діяльності поза кримінальним процесом неможливо. Звісно, не заборонено проводити оперативно-розшукові заходи на підставі норм Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та відомчих інструкцій, проте можуть виникнути проблеми під час визнання отриманих таких чином фактичних даних доказами у подальшому кримінальному провадженні, яке буде розпочате на підставі даних, отриманих внаслідок ОРД [3, с. 204-211].

Більше того, порядок отримання дозволу на проведення ОРЗ та НС(Р)Д, які пов'язані з обмеженням конституційних прав громадян, становить такий проміжок часу, що часто відпадає сама доцільність такого заходу. І це відбувається сьогодні, коли сучасні інформаційні технології дозволяють миттєво передавати на будь-які відстані усі види повідомлень, включно з відеозображенням, з можливістю забезпечення належної захищеності як каналів передачі, так і самих повідомлень [5, с. 277–287].

Ще одним дуже небезпечним елементом, який, без перебільшення, становить загрозу національній безпеці України є корупція. Незважаючи на шкоду та небезпеку, яку вона становить, корупція є протиправним проявом з одним з найбільших рівнів латентності, а тому протидія їй неможлива без застосування засобів та заходів оперативно-розшукової діяльності.

І знову ж, саме нормативно передбачена процедура документування корупційних проявів може стати причиною, через яку корупціонер зможе уникнути відповідальності. Наприклад, Національне агентство з питань запобігання корупції 18.08.2021 р. склало протокол щодо судді Юр'ївського районного суду Дніпропетровської області Білинського М. В., який, використовуючи свої службові повноваження та пов'язані з ними можливості, 26.03.2021 о 22:06 та о 22:59 із власного мобільного здійснив авторизований вхід до Єдиного державного реєстру судових рішень, пошук та перегляд ухвал Вищого антикорупційного суду від 12.03.2021 Білинський М. В., здійснюючи пошук за критерієм пошуку «обшук Дрибас» мав приватний інтерес, який полягав у тому, що він «бажав пересвідчитись у відсутності будь-яких перешкод до одержання від Дрибаса В. В. неправомірної вигоди та переслідував приватний інтерес». Отже, Білинський М. В. отримав відомості, що дали йому змогу усвідомити той факт, що його протиправні дії, спрямовані на одержання від Дрибаса В. В. неправомірної вигоди, перебувають у полі зору органів досудового розслідування та найближчим часом можуть бути викриті; спланувати та скоригувати власну поведінку, у тому числі здійснити дії, спрямовані на знищення, приховування або спотворення будь-якої із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення [6].

Тим часом в інших країнах, де безпека суспільства є не тільки задекларованою, а й фактичною реальністю, такі проблеми відсутні, адже це створює перепони в ефективній протидії протиправним проявам та захисту суспільства. Зокрема, відповідно до ст. 20 Закону Республіки Польща про Поліцію від 6 квітня 1990 року підрозділи поліції мають право отримувати доступ за допомогою телекомунікаційних пристроїв до інформації, накопиченої у реєстрах без необхідності подавати письмові заяви, якщо ці підрозділи: 1) володіють пристроями, які дозволяють реєструвати в системі, хто, коли, з якою метою та які дані отримав; 2) мають технічні запобіжні засоби та організаційні запобіжні заходи,

які унеможливають використання даних з іншою метою, ніж та, для якої їх було отримано; 3) це виправдано з огляду на специфіку або обсяг виконання завдань або діяльності, що провадиться [7]. Тож підрозділи поліції мають право здійснювати заходи, що тимчасово обмежують конституційні права громадян, не відволікаючись на бюрократичну процедуру судового дозволу, безпосередньо від операторів комунікацій, якщо для цього є законні підстави [8].

Ще одним прикладом ефективного застосування оперативних можливостей для суспільно-корисних цілей є Нідерланди, де докази збираються однаково як для доведення винуватості особи у вчиненні злочину, так і, навпаки, його виправдання. Це пов'язано з тим, що в голландському кримінальному процесі відсутнє поняття «сторін», а презумпція невинуватості (*praesumptio innocentiae*) ніколи прямо не формувалась як принцип кримінальної юстиції [3, с. 204–211].

Досвід Нідерландів дуже цінний у контексті досліджуваної проблеми, адже демонструє максимальну доцільність та ефективність застосування законодавства для забезпечення безпеки громадян. Нормативне закріплення рівності прав щодо збирання фактичних даних як для обвинувачення, так і для захисту створює баланс і одночасно застереження від безпідставних звинувачень.

Висновки. На жаль, незважаючи на законодавчу регламентацію, сьогодні ОРД є відособленою діяльністю, суб'єкти якої через правову невизначеність та недосконалість законодавства не тільки не ефективно здійснюють ОРД, але й не зацікавлені в її ефективності. Багаторічна практика відкидання результатів оперативно-розшукової діяльності судами, а також нормативна невизначеність закріпили особливе ставлення оперативних працівників до своєї діяльності. Крім того, відомча нормативна база, яка повинна б конкретизувати та полегшувати застосування законодавства, тільки ускладнює його через правову невизначеність самого статусу оперативно-розшукової діяльності, а отже, й її результатів.

На сьогодні, навіть через цілковите розуміння недосконалості законодавства у досліджуваній сфері, немає єдиної позиції щодо розуміння норм КПК України та їх співвідношення із Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Список використаних джерел

1. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 22. Ст. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Бочковий О. В. Сучасна процесуальна регламентація ОРД як гальмо на шляху ефективного розслідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. 3 (79). С. 204–211.
4. Вербеньський М. Г., Ярмаш О. Н., Проценко Т. О., Криволапчук В. О., Чисніков В. М., Плугатар Т. А., Довбня В. А., Кожухар О. В. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) – Т. 3: Народний комісаріат внутрішніх справ Української СРР (грудень 1922 р. – грудень 1930 р.) / за заг. ред. А. Б. Авакова. Міністерство внутрішніх справ України; Державний науково-дослідний інститут МВС України. Харків : Мачулін, 2015. 940 с.
5. Бочковий О. В. Співвідношення безпеки громадян з вразливістю злочинців в умовах інформаційного відкритого суспільства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. (1). С. 277–287.
6. Рішення Ради суддів України від 25 листопада 2021 року № 55. Авторизований вхід. *Закон і Бізнес*. Вип. 49 (1555) 04.12–10.12.2021. URL: https://zib.com.ua/ua/149901-suddya_mozhe_shukati_v_edrsr_scho_zavgodno_ale_ne_rozgoleshu.html
7. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19900300179>
8. Amnesty International. Польша: Новый закон о слежке станет серьёзным ударом по правам человека, AI индекс: EUR 37/3357/2016, 29.01.2016 URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur37/3357/2016/en/>.

Надійшла до редакції 30.05.2023

References

1. Pro operatyvno-rozshukovu diialnist [On operative investigative activity: Law of Ukraine] : Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1992. № 22. St. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> [in Ukr.].

2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [About operational and investigative activities]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. St. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukr.].
3. Bochkovyi O. V. Suchasna protsesualna rehlementatsiia ORD yak halmo na shliakhu efektyvnoho rozsliduvannia [Modern procedural regulation of the ORD as a brake on the path of effective investigation]. Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka. 2017. 3 (79). S. 204–211. [in Ukr.].
4. Verbenskyi M. H., Yarmysh O. N., Protsenko T. O., Kryvolapchuk V. O., Chysnikov V. M., Pluhatar T. A., Dovbnia V. A., Kozhukhar O. V. Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy: podii, kerivnyky, dokumenty ta materialy (1917–2017 pp.) – T. 3: Narodnyi komisariat vnutrishnikh sprav Ukrainskoi SRR (hruden 1922 r. – hruden 1930 r.) [Ministry of Internal Affairs of Ukraine: events, leaders, documents and materials (pp. 1917–2017) – Vol. 3: People's Commissariat of Internal Affairs of the Ukrainian SSR (December 1922 – December 1930)] / za zah. red. A. B. Avakova. Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy; Derzhavnyi nauko-doslidnyi instytut MVS Ukrainy. Xarkiv : Machulin, 2015. 940 s. [in Ukr.].
5. Bochkovyi O. V. Spivvidnoshennia bezpeky hromadian z vrazlyvistiю zlochyntsiiv v umovakh informatsiinoho vidkrytoho suspilstva [Correlation between the security of citizens and the vulnerability of criminals in the conditions of an information open society]. Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka. 2016. (1). S. 277–287. [in Ukr.].
6. Rishennia Rady suddiv Ukrainy vid 25 lystopada 2021 roku № 55. Avtoryzovanyi vkhid [Decision of the Council of Judges of Ukraine dated November 25, 2021 No. 55. Authorized entry]. Zakon i Biznes. Vyp. 49 (1555) 04.12–10.12.2021. URL: https://zib.com.ua/ua/149901-suddya_mozhe_shukati_v_edrsr_scho_zavgodno_ale_ne_rozgoloshu.html [in Ukr.].
7. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19900300179>
8. Amnesty International. Polsha: Nowyi zakon o slezhke stanet serieznyim udarom po pravam cheloveka, AI yndeks: EUR 37/3357/2016, 29.01.2016 URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur37/3357/2016/en/>

ABSTRACT

Serhiy Basalik. The influence of the modern regulatory and legal security of operative and search activity on the efficiency of the measures carried out. The article reveals the problems of modern regulatory and legal support of operative and search activity in Ukraine and its impact on the effectiveness of the measures implemented. Attention is drawn to the negative impact of the modern legal provision of the OSA on the effectiveness of combating offenses and supporting national security and defense in wartime conditions. It is indicated that the existing legal means of combating crimes, through the use of operational and search activities, do not meet the real needs of ensuring the safety of society in Ukraine.

An analysis of publications containing archival documents from the beginning of the 20th century was carried out. The conducted analysis showed that the methods of assessing the effectiveness of activity have not changed for more than 100 years. A critical comparison of archival normative legal acts and those currently in force was made.

Attention is drawn to the fact that the specifics of the war that Ukraine is waging with Russia require effective operative work to detect illegal manifestations both on the part of the enemy's subversive groups and on the part of Ukrainian citizens who are recruited to carry out subversive activities.

In addition, regardless of the fact that active hostilities are taking place in several regions, their consequences spread to the entire territory of Ukraine due to a significant increase in the level of illegal manifestations of various degrees of severity, which cannot be detected by any other means than the implementation of operative and search activity.

Despite all the obviousness of the importance and irresistibility of operative and search activity in ensuring effective countermeasures against illegal manifestations and ensuring security in the country, the implemented measures are ineffective due to the disregard of legal uncertainty and the inconsistency of regulatory and legal support of operative and search activity with real social relations in this area.

The foreign experience of implementation of operative measures to counter crime and the possibility of its implementation in Ukraine were analyzed. It was noted that in the conditions of modern information and technical progress, the application of current legal procedures for the implementation of operative and search activity is not effective.

Keywords: *operative and search activity, legal regulation, operative and search measure, regulatory and legal support, human rights, illegal activity, effectiveness.*

УДК 343.13

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-263-271

Олексій БОЙКО[©]
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

МЕДІАЦІЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ: ДОСВІД ЗАКОРДОННИХ ДЕРЖАВ

Висвітлено проблеми запровадження та розвитку медіації у кримінальному процесуальному законодавстві України, а також перспективи її розвитку. Розглянуто погляди різних авторів щодо дискусійних питань, пов'язаних з імплементацією процедури медіації, зокрема з визначенням місця медіації у кримінальному процесі України, особливостей її законодавчої регламентації, підстав та порядку процедури примирення, кола осіб, які беруть участь у медіації, а також стадії кримінального процесу, на якій вона може бути.

Проаналізовано законодавство України, а також закордонних держав щодо порядку здійснення медіації у кримінальному провадженні. Для вдосконалення медіації у кримінальному провадженні України запропоновано запозичити позитивний досвід закордонних держав.

Ключові слова: медіація, медіатор, компроміс, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне законодавство України, вирішення спорів.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів розвитку сучасних правових систем світу є пошук альтернативних методів вирішення кримінально-правових конфліктів з метою оптимізації кримінального процесу. У кримінальному процесі України також намагаються знайти баланс між наявними традиційними способами та новими інститутами, необхідність імплементації яких вже не викликає сумнівів. З ухваленням ЗУ «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX, дія якого поширюється у тому числі і на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації у кримінальних провадженнях, законодавцем так і не було передбачено відповідні зміни у кримінальному процесуальному законодавстві України щодо запровадження медіації у кримінальному провадженні. Запровадження означеного інституту спричинило певні труднощі щодо сприйняття та розуміння медіації у кримінальному провадженні серед практиків та науковців, зокрема: хто такий медіатор, його права і обов'язки, відсутність чіткого кримінального процесуального порядку врегулювання конфлікту за участю медіатора між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) з метою їх примирення, підстав медіації та ін.. Все це беззаперечно вказує на актуальність вказаної теми.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивченню питань, пов'язаних із дослідженням проблем запровадження медіації у кримінальному провадженні України, присвячено чимало наукових праць таких вчених: П. Денисюк, А. Дмитренко, М. Мазур, Г. Степанова, Н. Турман, Т. Фоміна, О. Хахуцяк та ін. Однак у працях означених учених не були вирішені всі проблемні питання щодо запровадження медіації в кримінальному провадженні України з урахуванням досвіду закордонних держав. Деякі науковці, такі як: А. Мурзановська, В. Пожар, Т. Фоміна у своїх наукових статтях, досліджуючи медіацію в кримінальному процесі, аналізують лише досвід Польщі та Казахстану без урахування кримінального процесуального законодавства, що і викликає потребу свого подальшого дослідження медіації в кримінальному провадженні України з урахуванням досвіду не лише однієї чи двох закордонних держав, а й спробою аналізу їх кримінального процесуального законодавства.

Метою статті є висвітлення проблемних питань щодо запровадження медіації у кримінальному провадженні України з урахуванням досвіду закордонних держав, спрямованих на вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: здійснити аналіз кримінального процесуального законодавства України, а також закордонних держав щодо

медіації у кримінальному провадженні; виділити проблемні питання щодо запровадження медіації у кримінальному провадженні України; обґрунтувати необхідність внесення змін та доповнень до КПК України щодо запровадження медіації у кримінальному провадженні України.

Виклад основного матеріалу. Розвиток кримінального процесуального законодавства можна охарактеризувати як постійний пошук оптимальної регламентації діяльності державних органів та посадових осіб, а також інших учасників кримінального процесу, спрямований на ефективне вирішення завдань кримінального провадження, що стоять перед ними.

При цьому належна увага приділяється як уже усталеним правовим інститутам, їх модифікації з урахуванням сучасних вимог окремих правових норм, а також розробкам нових положень.

Медіація (від лат. *mediare* – «посередництво»), згідно із Законом України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX «Про медіацію», є добровільною, конфіденційною, структурованою процедурою, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [1].

З набранням чинності означеного Закону у КПК України медіація так і не знайшла свого відображення [2].

Означену думку поділяють і О. Хахуцяк та Г. Степанова, дослідивши медіацію в кримінальному процесі та проаналізувавши чинне законодавство в Україні з урахуванням останніх змін, зробили висновок, що будь-яких особливих норм, які регулюють медіацію у кримінальному процесі, майже не міститься. Також науковці вказують на те, що кримінальний процес має свою специфіку, тому медіація повинна бути запроваджена і в кримінальному процесі, оскільки має певні особливості [3, с. 692].

Щодо цього, як слушно звертає увагу Т. Фоміна, що, запроваджуючи можливість здійснення медіації у кримінальних провадженнях, а й, відповідно, визначаючи такого учасника, як медіатор, його права та обов'язки (п. 2 ст. 1, ст. 11, 12 Закону України № 1875-IX), законодавець взагалі оминув увагою питання про внесення змін до КПК України щодо включення до кола суб'єктів кримінального провадження нового його учасника – медіатора [4, с. 108].

Саме визначення та порядок медіації у сучасному розумінні зародилися у другій половині ХХ століття у країнах англосаксонського права – США, Австралії, Великобританії та ін.

Ми погоджуємося з думкою О. Ішенка, який, досліджуючи медіацію в кримінальному процесі: закордонний досвід та перспективи України, визначає класифікацію моделей ролі інституту медіації в системі права держав, що відрізняються залежно від передумов до виникнення медіації та впровадження її в правозастосовчу практику: 1) англо-саксонська модель, в межах якої медіація розглядається як альтернативний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту та не має чіткого законодавчого закріплення (Великобританія, США, Канада, Нова Зеландія та інші країни); 2) континентальна модель, в межах якої медіація є процесуальним інститутом і, як правило, закріплена в законодавстві; ця модель медіації втілює собою одну з можливих альтернатив кримінальному переслідуванню (Франція, Німеччина, Португалія) [5, с. 128].

С. Перебийніс у своїй науковій статті робить висновок, що інститут медіації в Україні належить до першого прототипу (англо-саксонської моделі), оскільки цей інститут не має власного чіткого законодавчого регулювання [6, с. 177].

Вважаємо, що інститут медіації в Україні можна віднести до другого прототипу (континентальної моделі), адже цей інститут закріплений в ЗУ «Про медіацію», хоча ще не встиг бути запровадженим в КПК України.

Ми поділяємо погляд П. Д. Денисюка, який вказує, що інститут медіації в кримінальному провадженні набере свого розвитку лише за умови його законодавчого закріплення в спеціальному законі та під час внесення змін в КПК України [7, с. 310].

З огляду на аналіз ЗУ «Про медіацію», можна визначити переваги та недоліки медіації.

До переваг медіації належать:

- 1) медіація спрямована на задоволення інтересів кожної зі сторін і зазвичай призводить до ситуації взаємного виграшу кожної сторони;
- 2) процедура медіації відносно нетривала, оскільки сторонам вигідно

дотримуватись того, про що вони домовилися добровільно, має високий рівень надійності;

3) ризик медіаторства мінімальний, оскільки кожна сторона будь-якої миті може відмовитися від процесу;

4) вона справедлива і може обійтися дешевше, ніж інші процедури вирішення спорів;

5) конфіденційність.

До недоліків медіації можна віднести:

1) проблему професійних кадрів у галузі медіації;

2) ризик невиконання медіації, що міститься у медіативній угоді.

Щодо запровадження медіації у кримінальному провадженні закордонних держав, то такий інститут, як компромісний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту, давно та успішно застосовується у багатьох закордонних державах (Франція, США, Великобританія, Канада). Нещодавно медіація отримала нормативно-правову регламентацію в кримінальному процесуальному законодавстві низки держав (Республіка Казахстан, Республіка Молдова, Киргизька Республіка та ін.).

У Кримінальному кодексі Республіки Казахстан медіація передбачена і вона дозволяє розкрити низку позитивних моментів.

Відповідно до ч. 1 ст. 68 Кримінального кодексу Республіки Казахстан, особа, яка вчинила кримінальний проступок або злочин невеликої або середньої тяжкості, не пов'язаний із заподіянням смерті, підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим, заявником, у тому числі в порядку медіації та відшкодувала заподіяну шкоду.

Більш того, Кримінальним кодексом Республіки Казахстан передбачена можливість укладання медіативних процедур щодо тяжких злочинів до окремих громадян (неповнолітні; вагітні жінки; жінки, які мають малолітніх дітей; чоловіки, які виховують наодинці малолітніх дітей; жінки віком 58 років і більше; чоловіки віком 63 і більше років). Вищезгадані особи можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності, якщо вони вперше вчинили тяжкий злочин, не пов'язаний із заподіянням смерті або тяжкої шкоди здоров'ю людини, якщо вони примирилися з потерпілим, заявником, у тому числі в порядку медіації, і згладили заподіяну шкоду [8].

У законодавстві Республіки Казахстан можливість застосування процедури медіації закріплена у Кримінально-процесуальному кодексі Республіки Казахстан від 4 липня 2014 р. № 231-V ЗРК (далі – КПК Республіки Казахстан), зокрема:

– до числа інших осіб, які беруть участь у кримінальному процесі віднесено такого учасника кримінального процесу як медіатор (п. 24 ч. 1 ст. 7 КПК Республіки Казахстан);

– підозрюваний має право примиритися з потерпілим у випадках, передбачених законом, у тому числі в порядку медіації (п. 15 ч. 9 ст. 64 КПК Республіки Казахстан);

– потерпілий має право примиритися, у тому числі у порядку медіації з підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, у випадках, передбачених законом (п. 8 ст. 71 КПК Республіки Казахстан);

– медіатор не підлягає допиту як свідок про обставини, що стали відомими йому у зв'язку з проведенням медіації, за винятком випадків, передбачених законом (п. 6 ч. 1 ст. 78-2 КПК Республіки Казахстан);

– медіатором є незалежна фізична особа, яка залучається сторонами для проведення медіації відповідно до вимог закону (ч. 1 ст. 85 КПК Республіки Казахстан);

– медіатор має право: ознайомлюватися з інформацією, що надається сторонам медіації органом, який веде кримінальний процес; ознайомлюватися з даними про учасників кримінального процесу, які є сторонами медіації; зустрічатися з учасниками кримінального процесу, які є сторонами медіації, наодинці та конфіденційно без обмеження кількості та тривалості зустрічей відповідно до кримінально-процесуального закону; сприяти сторонам у укладанні угоди про досягнення примирення у порядку медіації (ч. 2 ст. 85 КПК Республіки Казахстан);

– медіатор зобов'язаний: під час проведення медіації діяти лише за згодою сторін медіації; до початку медіації роз'яснити сторонам медіації її цілі, а також їх права та обов'язки; не розголошувати відомості, які стали відомими у зв'язку з проведенням процедури медіації (ч. 3 ст. 85 КПК Республіки Казахстан);

– медіатор має право за згодою сторін здійснювати процедуру медіації з моменту

реєстрації заяви та повідомлення про кримінальне правопорушення та на наступних стадіях кримінального процесу до набрання чинності вироком (ч. 3 ст. 85 КПК Республіки Казахстан);

– за підсумками розгляду цивільного позову у кримінальній справі суд може ухвалити рішення про затвердження мирової угоди або угоди про врегулювання спору в порядку медіації за цивільним позовом та припинення провадження у ньому (п. 5 ч. 1 ст. 170 КПК Республіки Казахстан) та ін. [9].

На відмінну від КПК Республіки Казахстан в Кримінально-процесуальному кодексі Республіки Молдова від 14 березня 2003 року № 122-XV (далі – КПК Республіки Молдова) законодавцем у ст. 52 визначено повноваження прокурора щодо медіації під час кримінального переслідування до яких віднесено: подавати на вимогу медіатора інформацію з кримінальної справи, необхідну для здійснення процесу медіації, без завдання шкоди кримінальному переслідуванню (п. 24-1 ч. 1 ст. 52 КПК Республіки Молдова); інформувати підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, потерпілого, цивільного позивача про можливість вдатися до медіації для вирішення спору на підставі ч. 9 ст. 219 та ч. 7 ст. 276 КПК Республіки Молдова (п. 28 ч. 1 ст. 52 КПК Республіки Молдова).

Згідно з ч. 7 ст. 276 КПК Республіки Молдова, примирення сторін може здійснюватись і з використанням медіації згідно із Законом про медіацію [10].

У Законі Республіки Молдова від 3 липня 2015 року № 137 «Про медіацію» (далі – Закону Республіки Молдова «Про медіацію») в частині 2 закріплено «Медіація у кримінальних справах та справах про правопорушення».

Зокрема, в ч. 1 ст. 35 Закону Республіки Молдова «Про медіацію» зазначено, що процес медіації у кримінальних справах та справах про правопорушення регулюється Законом Республіки Молдова «Про медіацію», Кримінальним кодексом Республіки Молдова, КПК Республіки Молдова та Кодексом про правопорушення Республіки Молдова [11].

Тобто законодавець порядок регулювання процесу медіації у кримінальних справах передбачив у Законі Республіки Молдова «Про медіацію» та КПК Республіки Молдова, хоча ми вважаємо, що процесуальний порядок медіації у кримінальних провадженнях повинен бути передбачений лише у КПК.

Щодо позитивних моментів медіації у кримінальних провадженнях республіки Молдова можна віднести те, що початок процедури медіації розглядається як підстава для закінчення кримінального переслідування у випадках коли розпочато процес медіації на підставі ч. 7 ст. 276 КПК Республіки Молдова (п. 5 ч. 1 ст. 287-1 КПК Республіки Молдова), а також як підстава для припинення кримінального переслідування у випадках, якщо попередньо заявлена скарга була відкликана потерпілим, було укладено мирову угоду в межах процесу медіації або сторони помирилися – у випадках, коли кримінальне переслідування може бути розпочато лише на підставі попередньо заявленої скарги чи кримінальний закон допускає примирення п. 1 ч. 1 ст. 285 КПК Республіки Молдова [10].

Щодо КПК Киргизької Республіки, вважаємо законодавець більше приділив уваги кримінальній процесуальній регламентації медіації у кримінальному провадженні, зокрема:

– чітко визначений перелік учасників кримінального процесу, між ким може бути врегульоване кримінальне провадження (між його учасниками (підозрюваним, обвинуваченим та потерпілим) за сприяння медіатора (медіаторів) з метою досягнення ними взаємоприйнятної угоди) (п. 35 ч. 1 ст. 5 КПК Киргизької Республіки);

– визначене право підозрюваного та обвинуваченого на примирення в порядку медіації, з потерпілим у випадках, передбачених законом (п. 23 ч. 4 ст. 40 та п. 18 ч. 1 ст. 44, п. 17 ч. 1 ст. 46 КПК Киргизької Республіки);

– медіатор не може бути допитаний як свідок про обставини, що стали йому відомими у зв'язку з проведенням медіації (п. 7 ч. 4 ст. 55 КПК Киргизької Республіки);

– визначено поняття медіатора та його права і обов'язки (ст. 59 КПК Киргизької Республіки);

– медіація на досудовому провадженні може бути укладена з моменту реєстрації заяви та повідомлення про злочин, а також на будь-якій стадії досудового чи судового розгляду (ч. 4 ст. 59 КПК Киргизької Республіки) [12].

Щодо позитивного досвіду запровадження медіації в кримінальному провадженні Республіки Польща, законодавець відповідно до Кримінально-процесуального кодексу

Республіки Польща (далі – КПК Польщі) передбачив таке:

– право суду, а при підготовчому розгляді прокурора або іншого органу, що веде розгляд справи, звертатися з власної ініціативи або за згодою обвинуваченого та потерпілого передати справу уповноваженій на проведення процедури медіації (ст. 23а, § 1 КПК Польщі);

– чітко визначений процесуальний строк проведення процедури медіації, який не повинен перевищувати місяця (ст. 23а, § 2 КПК Польщі) [13].

На думку Н. Турман, з якою ми погоджуємося, означена норма, яка чітко встановлює строк проведення медіації, має позитивне значення для належного та своєчасного проведення медіаційної процедури й може бути запроваджена в нашій державі [14, с. 287];

– визначено перелік осіб, які не можуть проводити медіацію, а саме: професійний чинний суддя, прокурор, помічник прокурора, а також стажист за вищевказаними професіями, народний засідатель, помічник судді, помічник державного прокурора та посадова особа установи, уповноваженої порушувати кримінальну справу (ст. 23а, § 3 КПК Польщі);

– право медіатора на отримання матеріалів справи в обсязі, необхідному для проведення процедури медіації (ст. 23а, § 5 КПК Польщі);

– за результатом процедури медіації медіатором складається звіт та укладається Мирова угода, підписана обвинуваченим, потерпілим та посередником, яка долучається до протоколу (ст. 23а, § 6 КПК Польщі);

– детальний порядок проведення процедури медіації визначається постановою Міністра юстиції (ст. 23а, § 8 КПК Польщі) [13].

На відміну від КПК Киргизької Республіки, в КПК Республіки Польща передбачено право суду, а при підготовчому розгляді прокурора або іншого органу, що веде розгляд справи, звертатися з власної ініціативи на передачу справи уповноваженій особі на проведення процедури медіації, чітко визначений процесуальний строк проведення процедури медіації, визначений перелік осіб, які не мають право проводити медіацію.

Можна звернути увагу, наприклад, на досвід Республіки Франції щодо медіації у кримінальному провадженні. Тож у ч. 5 ст. 41-1 розділу 3 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Франції законодавець до повноважень прокурора відносить проведення, на прохання або за згодою жертви, місію посередництва між кривдником і жертвою. У разі успіху медіації прокурор або посередник прокурора складає протокол, який підписується ним самим та сторонами, а копія якого надається їм; якщо злочинець зобов'язався відшкодувати збитки потерпілому, останній може, з огляду на цей звіт, вимагати стягнення, дотримуючись процедури платіжного замовлення, відповідно до правил, встановлених Цивільно-процесуальним кодексом. У випадку насилля в подружжі, передбаченого статтями 132-80 Кримінального кодексу, посередницька місія не може бути виконана [15].

Проаналізувавши КПК Франції, законодавець чітко передбачив категорію злочинів, а саме домашнє насильство, по якому прокурор може проводити медіацію. На нашу думку, таке положення не є виправданим, адже прокурор у кримінальному провадженні належить до сторони обвинувачення, що може вплинути на повноту та неупередженість розслідування. Медіацію повинна проводити третя незалежна сторона медіатор, який не зацікавлений в результатах кримінального провадження. Також вважаємо необхідно в КПК України запровадити одну з підстав проведення медіації, якщо такий захід здатний забезпечити відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому, покласти кінець конфлікту, що став наслідком кримінального правопорушення.

Зважаючи на кримінально процесуальне законодавство закордонних держав щодо імплементації процедури медіації, умовно можна згрупувати так: 1) місце медіації в кримінальному провадженні; 2) порядок законодавчої регламентації; 3) підстави та умови застосування медіації; 4) коло осіб, які беруть участь у медіації; 5) етапи та стадії кримінального провадження, на яких може бути здійснена медіація; 6) строки проведення медіації.

Висновки. Проаналізувавши кримінальне процесуальне законодавство України та закордонних держав, а також погляди вчених щодо медіації у кримінальному провадженні, вважаємо, що на сьогодні законодавець з набранням чинності ЗУ «Про медіацію» не передбачив відповідних змін у КПК України та взагалі оминув питання

медіації у кримінальному провадженні. Це спричинило низку проблем, які унеможливають здійснювати медіацію у кримінальному провадженні, зокрема: 1. Відсутності розуміння поняття медіації, а також медіатора у кримінальному провадженні та його процесуальних повноважень. 2. Невизначеність чітких підстав, умов, за яких може застосовуватися медіація у кримінальному провадженні. 3. Відсутній перелік учасників кримінального провадження, які можуть брати участь у медіації. 4. Неврегульованість, з якого моменту та на яких стадіях кримінального провадження може бути здійснена медіація. 5. Не передбачені строки проведення медіації у кримінальному провадженні.

У зв'язку з цим пропонуємо внести такі зміни до КПК України за аналогією з КПК Республіки Молдова, КПК Республіки Казахстан, КПК Республіки Киргизстан та КПК Республіки Польща:

– доповнити ст. 3 КПК України відповідним пунктом наступного змісту: «медіатор – незалежна фізична особа, яка залучається сторонами кримінального провадження для проведення медіації відповідно до вимог закону»;

– медіація – добровільна процедура врегулювання кримінального провадження між особою (підозрюваним, обвинуваченим), яка вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин та потерпілим за сприяння медіатора (медіаторів) з метою досягнення ними взаємоприйнятної угоди;

– доповнити ст. 74-1 КПК України, в якій передбачити права та обов'язки медіатора, а також його право за згодою сторін здійснювати процедуру медіації з моменту реєстрації заяви та повідомлення про кримінальне правопорушення і на наступних стадіях кримінального процесу до набуття чинності обвинувального вироку суду;

– доповнити КПК України окремою статтею з назвою: «Процедура медіації», в якій, крім процедури медіації з підставами та умовами її проведення, передбачити чіткий її строк, який не повинен перевищувати місячного терміну.

Список використаних джерел

1. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Хахуцяк О. Ю., Степанова Г. М. Медіація в кримінальному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 690–693. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/167.pdf.
4. Фоміна Т. Г. Медіація у кримінальному провадженні: новели законодавства та перспективи його вдосконалення. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 104–114..
5. Іщенко О. М. Медіація в кримінальному процесі: зарубіжний досвід та перспективи України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 39 (2). С. 126–129.
6. Перебийніс С. Інститут медіації у кримінальному процесі: зарубіжний і національний виміри. *Новітні кримінально-правові дослідження*. 2017. С. 175–179..
7. Денисюк П. Д. Медіація в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2021. Вип. 64. С. 308–312.
8. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан від 3 липня 2014 р. № 226-V ЗПК. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252.
9. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Казахстан від 4 липня 2014 р. № 231-V ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>.
10. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Молдова від 14 березня 2003 р. № 122-XV. URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30397729.
11. Про медіацію : закон Республіки Молдова від 3 липня 2015 року № 137. URL: <https://mediation-eurasia.pro/wp-content/uploads/2018/04/1.-zakon-o-mediacii-moldova.pdf>.
12. Кримінально-процесуальний кодекс Киргизької Республіки від 28 жовтня 2021 р. № 129. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112308>.
13. Kodeks postępowania karnego : Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Dz. U. 1997 Nr 89 poz. 555. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf>.
14. Турман Н. Інститут медіації в кримінальному процесі Польщі та України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 286–289..
15. Code de procédure pénale de 08.04.1958. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154?etatTexte=VIG_UEUR.

Надійшла до редакції 02.06.2023

References

1. Pro mediatsiiu [Ont mediation] : Zakon Ukrainy vid 16.11.2021. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>. [in Ukr.].
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 roku № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
3. Khakhutsiak, O. Yu., Stepanova H. M. (2022) Mediatsiia v kryminalnomu protsesi [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. № 11, pp. 690–693. [in Ukr.].
4. Fomina, T. H. (2022) Mediatsiia u kryminalnomu provadzhenni: novely zakonodavstva ta perspektyvy yoho vdoskonalennia [Mediation in criminal proceedings: new legislation and prospects for its improvement]. Pravo i bezpeka. № 1 (84), pp. 104–114. [in Ukr.].
5. Ishchenko, O. M. (2016) Mediatsiia v kryminalnomu protsesi: zarubizhnyi dosvid ta perspektyvy Ukrainy [Mediation in the criminal process: foreign experience and prospects of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. Issue 39 (2), pp. 126–129. [in Ukr.].
6. Perebyinis, S. (2017) Instytut mediatsii u kryminalnomu protsesi: zarubizhnyi i natsionalnyi vymiry [The Institute of Mediation in the Criminal Process: Foreign and National Dimensions]. *Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia*, pp. 175–179. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/>. [in Ukr.].
7. Denysiuk, P. D. (2021) Mediatsiia v kryminalnomu provadzhenni [Mediation in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii : Pravo*. Issue 64, pp. 308–312. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/08/59-1.pdf>. [in Ukr.].
8. Kryminalnyi kodeks Respubliky Kazakhstan vid 3 lypnia 2014 r. № 226-V ZRK [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V ZRK]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252. [in Ukr.].
9. Kryminalno-protsesualnyi kodeks Respubliky Kazakhstan vid 4 lypnia 2014 r. № 231-V ZRK [Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231-V ZRK]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000231>. [in Ukr.].
10. Kryminalno-protsesualnyi kodeks Respubliky Moldova vid 14 bereznia 2003 roku № 122-XV [Criminal Procedure Code of the Republic of Moldova dated March 14, 2003 No. 122-XV]. URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30397729. [in Ukr.].
11. Pro mediatsiiu [On mediation] : zakon Respubliky Moldova vid 3 lypnia 2015 roku № 137. URL: <https://mediation-eurasia.pro/wp-content/uploads/2018/04/1.-zakon-o-mediatsii-moldova.pdf>. [in Ukr.].
12. Kryminalno-protsesualnyi kodeks Kyrghyzkoi Respubliky vid 28 zhovtnia 2021 r. № 129 [Criminal Procedure Code of the Kyrgyz Republic dated October 28, 2021]. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112308>. [in Ukr.].
13. Kodeks postępowania karnego: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Dz. U. 1997 Nr 89 poz. 555. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf>. [in Pol.].
14. Turman, N. (2019) Instytut mediatsii v kryminalnomu protsesi Polshchi ta Ukrainy [Institute of mediation in the criminal process of Poland and Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 5, pp. 286–289. [in Ukr.].
15. Code de procédure pénale de 08.04.1958 [Code of Criminal Procedure of 08.04.1958]. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154?etatTexte=VIG_UEUR. [in Fra.].

ABSTRACT

Oleksii Boiko. Mediation in Ukrainian criminal proceedings: foreign countries experience.

The article deals with current problems and prospects for mediation institute development. The article outlines the problem of the introduction and development of mediation in the criminal procedural legislation of Ukraine and the prospects for its growth. The article deals with the concept of mediation as one of the ways to prevent the eruption or resolution of the conflict by negotiations in criminal proceedings.

The author considers the opinions of various authors on the debatable issues of the mediation procedure implementation, in particular, the determination of the mediation's place in the Ukrainian criminal process, the peculiarities of its legislative regulation, the reconciliation procedure grounds and order, the circle of persons participating in mediation, and the stage of the criminal process on which it can be applied. The author also indicates the expediency of introducing mediation procedures into domestic criminal procedural legislation. The article analyzes the procedure of mediation in criminal proceedings and enshrining it in the legislation of foreign countries based on the legislation of Ukraine and other foreign countries, in particular the Republic of Moldova, the Republic of Kazakhstan, the Republic of Kyrgyzstan, the Republic of Poland, and the Republic of France.

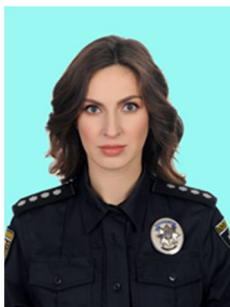
It is proposed to borrow the positive experience of certain foreign countries to improve mediation in Ukrainian criminal proceedings.

The author concludes with the perspective and expediency of using the mediation institution in the domestic criminal process. The author also proposed to improve and implement mediation in criminal proceedings by making appropriate changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine and eliminating problems of the mediation introduction in criminal proceedings.

Keywords: *mediation, mediator, compromise, criminal proceedings, criminal procedural legislation of Ukraine, dispute resolution.*

УДК 343.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-271-279

Аліна ГУТНИК[©]
доктор філософії
в галузі права
(Калузький РВП
ГУНП в Івано-
Франківській
області, м. Калуш
Івано-Франківської
обл., Україна)

**Єлизавета
КОЦЬ**[©]
доктор філософії
в галузі права
(ЛКП
«Муниципальна
обрядова служба»,
м. Львів, Україна)

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВРУЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ ОСОБИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ АБО НА ТЕРИТОРІЇ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА

У статті розглянуто проблеми, що виникають при врученні процесуальних документів особі, яка перебуває на тимчасово окупованій території чи території держави-агресора, під час досудового розслідування та при здійсненні спеціального досудового розслідування. Запропоновано покращити вебсторінку Офісу Генерального прокурора, на якій публікуються процесуальні документи, та проводити щомісячні перевірки таких публікацій з метою виявлення фактів поширення персональних даних. Аргументовано необхідність виключення вимоги щодо поштового надсилання процесуальних документів при здійсненні спеціального досудового розслідування. Доведено переваги використання електронної пошти та соціальних мереж для вручення процесуальних документів особам-учасникам кримінального провадження.

Ключові слова: процесуальні документи, повістка, повідомлення, спеціальне досудове розслідування, підозрюваний, тимчасово окупована територія.

Постановка проблеми. Порядок вручення процесуальних документів особі, яка виїхала та/або перебуває на тимчасово окупованій території України (далі – ТОТ), території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, регламентований ч. 8 ст. 135 КПК та ст. 297-5 КПК. У такий спосіб особі може бути вручено повідомлення про підозру (ч. 1 ст. 278 КПК) та інші повідомлення (ч. 3 ст. 111 КПК). Надалі ми використовуємо термін «процесуальні документи», під яким розуміємо усі документи, що можуть надіслані учасникам кримінального провадження у цей спосіб.

І у ч. 8 ст. 135 КПК, і у ч. 1 ст. 297-5 КПК передбачено обов'язкове публікування процесуальних документів у медіа та на вебсайті Офісу Генерального прокурора (далі – ОГП). Проте між цими частинами статей є суттєві відмінності. Так, вручення процесуальних документів відповідно до ч. 8 ст. 135 КПК є загальним та здійснюється щодо усіх осіб-учасників кримінального провадження. Публікування процесуальних документів у медіа та на вебсайті ОГП можливе за наявності таких умов: 1) є достатні підстави вважати, що особа виїхала та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором; 2) є обґрунтована неможливість вручення документів згідно з ч. 1, 2, 4-7 ст. 135 КПК.

Вручення процесуальних документів відповідно до ст. 297-5 КПК відбувається тільки після винесення ухвали про здійснення спеціального досудового розслідування та щодо особи, яка набула статусу підозрюваного у цьому провадженні. Згадана стаття передбачає також обов'язкове надсилання документів за останнім відомим місцем проживання чи перебування підозрюваного разом із публікацією цих документів у медіа

© А. Гутник, 2023
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-5447-7256>
hutnyk_alina@ukr.net

© Є. Коць, 2023
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-7511-2694>
kotselisabeth@gmail.com

та на вебсайті ОГП.

Таким чином, виникають ситуації, коли сторона обвинувачення публікує повідомлення про підозру, повістки про виклик тільки у газеті «Урядовий кур'єр» та на вебсайті ОГП, обґрунтовуючи неможливість вручення особі цих документів у інший спосіб. А після вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування слідчий чи прокурор обов'язково надсилає процесуальні документи підозрюваному поштою. У тому числі й у випадку, коли його останнє місце проживання чи перебування є ТОТ, територією, де ведуться активні бойові дії чи територією держави-агресора.

Публікування процесуальних документів у газеті «Урядовий кур'єр» та на вебсайті ОГП має також свої особливості та проблемні аспекти: вузька спеціалізованість, складність пошуку, необхідність захисту персональних даних тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми, підтверджує увагу науковців до окресленої проблематики. Порядок вручення процесуальних документів особі, місце знаходження якої невідоме, вивчали О. Атаманов, С. Кримчук, О. Татаров, О. Фараон. Дослідження спеціального досудового розслідування та порядок вручення процесуальних документів здійснювали такі науковці: Ю. Аленін, Д. Алексєєва-Процюк, І. Гловюк, Ю. Грошовий, В. Дрозд, Д. Коперсак, О. Кучинська, О. Нагорнюк-Данилюк, О. Маленко, Г. Мудрецька, М. Стоянов, О. Татаров, А. Тимофєєв, В. Трофименко, Л. Удалова, І. Черниченко, С. Шаренко, А. Шевчишен, О. Шило, Д. Шумейко, В. Юрчишин та ін. Водночас проблеми вручення процесуальних документів особі, яка перебуває на тимчасово окупованій території або на території держави-агресора, залишаються актуальними та невирішеними.

Метою статті є дослідження проблемних аспектів вручення процесуальних документів особі, яка перебуває на тимчасово окупованій території або на території держави-агресора, відповідно до ч. 8 ст. 135 КПК та ст. 297-5 КПК, визначення проблемних аспектів та розробка пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. На проблеми, що виникають під час публікації процесуальних документів на вебсайті ОГП, звертало увагу багато науковців. Наприклад, Р. Корякін та М. Яковенко вважають, що існує низька ймовірність того, що особа ознайомиться з процесуальними документами на сайті ОГП [1, с. 115]. Такої самої думки дотримуються С. Кримчук [2, с. 274], О. Атаманов [3, с. 152].

Головне юридичне управління Апарату Верховної ради України також зазначало щодо проблеми такого роду публікування під час розгляду законопроекту, котрим внесено перші зміни до ст. 297-5 КПК. Так, у зауваженнях до законопроекту акцентовано, що не виключені випадки, коли підозрюваному, який виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави-агресора без наміру переховування від правосуддя, не буде нічого офіційно відомо про факт розпочатого кримінального провадження та сутність підозри, а досудове слідство та судове провадження в Україні здійснюватиметься за його відсутності [4, с. 6–7].

Недосконалим є також інтерфейс вебсторінки, що не розрахований на його зрозуміле та зручне використання особою-учасником кримінального провадження. Вебсайт ОГП містить вкладку «Повістки про виклик та відомості про здійснення спеціального досудового розслідування». Щодня туди завантажуються нові повідомлення та повістки, що розміщуються у вигляді 10 постів на 1 сторінку. Кожен підрозділ із питань інформаційних технологій відповідного органу прокуратури самостійно забезпечує публікацію повістки про виклик. Відповідно заголовки вкладок, документи мають різні назви. Не мають єдиного оформлення й публікації. Наприклад, в одному випадку назва заголовку складається з назви процесуального документа, прізвища та ініціалів підозрюваного, дати, на яку викликають особу, в іншому – додатково зазначено ще й годину, кваліфікацію статті тощо. Щодо формату публікації самого документа, то в одному випадку завантажується скан-копія документа, в іншому – документ у форматі «*.doc» без підписів і дат, у третьому – неякісне фото документа, у якому складно або взагалі неможливо прочитати частину інформації. Крім того, трапляються випадки, коли замість одного документа завантажено інший (наприклад, на вебсайт ОГП завантажено скан-копію короткого повідомлення про підозру, підготовленого для газети «Урядовий кур'єр» [5]), або коли взагалі не завантажено жодного документа і посилання неактивне.

Та навіть якщо припустити, що особа вирішила дізнатися, чи опубліковано щодо неї повідомлення про підозру на сайті ОГП, то швидше за все їй це не вдасться через

відсутність можливості здійснення будь-якого пошуку на сторінці. Так само і іноземець не зможе знайти повідомлення про підозру чи повістку про виклик, що йому адресовані, адже веб-сайт не має опції зміни налаштувань мови.

Тому слід погодитися з позицією А. Тимофеева, який вважає, що реальне ознайомлення з повісткою про виклик за допомогою вебсайту ОГП та газети «Урядовий кур'єр» є малоімовірним, у зв'язку з чим це положення є суто формальним [6, с. 64].

Для вирішення окресленої проблеми вважаємо за необхідне розробити детальний технічний порядок публікації процесуальних документів на сайті ОГП, зазначити єдині вимоги щодо назви цих документів, обов'язкового їх сканування з підписами та датами, запровадити можливість зміни мови вебсайту та пошуку документів за: датою їх публікування, прізвищем особи, кваліфікацією статті, областю, у якій розташований орган досудового розслідування, тощо.

Ще однією проблемою, що виникає під час публікування процесуальних документів на вебсайті ОГП, є розголошення інформації про фізичну особу (персональні дані), інших відомостей, котрі містять таємницю, що охороняється законом, відомостей досудового розслідування [3, с. 152]. Так, під час проведення аналізу повідомлень про підозру, що були опубліковані на сайті ОГП, виявлено випадки поширення даних, котрі відповідно до Порядку організації публікації в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора повісток про виклик окремої категорії осіб та відомостей щодо підозрюваних, стосовно яких надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування (далі – Порядок) [7] та Закону України «Про захист персональних даних» повинні бути прихованими. Наприклад, із 57 повідомлень про підозру за ч. 3 ст. 111-1 КК, у 51 випадку (89,5%) було зазначено повне місце проживання особи [8, с. 253]. Оприлюднюються також і інші персональні дані особи: відомості про національність, місце народження, сімейний стан, судимість, місце роботи, реєстраційний номер облікової картки платника податків, стосовно наявності статусу особи, щодо якої здійснюється особливий порядок кримінального провадження [9, с. 352], дані паспорта громадянина України та паспорта для виїзду за кордон [8, с. 260] тощо.

З метою недопущення таких помилок у наступних публікаціях на вебсайті ОГП та здійснення більш ретельної перевірки повідомлень перед їх публікацією 27 лютого 2023 р. на адресу Офісу Генерального прокурора надіслано електронне звернення про порушення вимог Закону України «Про захист персональних даних» [9, с. 352]. У свою чергу, 6 березня 2023 р. ОГП скерувало подане звернення до Донецької, Луганської, Харківської та Херсонської обласних прокуратур для взяття до відома та опрацювання в межах компетенції. Такий вибірковий перелік прокуратур, швидше за все, зумовлений доданою до звернення таблицею, згідно з якою поширення персональних даних здійснювалось у кримінальних провадженнях за процесуальним керівництвом прокурорів із вищезазначених областей. Хоча нами було зазначено, що цей перелік є орієнтовним. Отримано електронну відповідь із Херсонської обласної прокуратури про проведення додаткового інформування прокурорів щодо дотримання вимог із захисту персональних даних, а також формальну відповідь поштою із Харківської обласної прокуратури, у якій не зазначено жодного слова про захист персональних даних. Відповідей із Донецької та Луганської обласних прокуратур не отримано. Однак після скерування нашого звернення з ОГП (06.03.2023) загалом спостерігається збільшення кількості повідомлень про підозру, у яких приховано персональні дані як в анкетній частині, так і у змісті процесуальних документів. Проте і надалі мають місце випадки, коли вимоги щодо захисту персональних даних не виконуються.

Процедура перевірки процесуальних документів, що мають бути опубліковані на вебсайті ОГП, детально регламентована у Порядку. Зокрема, перевірка додержання вимог Закону України «Про захист персональних даних» є одним із таких етапів. Проблема виникає внаслідок нездійснення прокурором такої перевірки, а точніше, формального підходу до її здійснення. Оскільки за поширення персональних даних без згоди особи та всупереч законів може наставати юридична відповідальність, вважаємо, що необхідно проводити щомісячну перевірку опублікованих повідомлень на вебсайті, а у випадку виявлення порушень щодо поширення персональних даних чи будь-яких інших порушень Порядку – вирішувати питання про притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності.

Обов'язковою вимогою вручення процесуальних документів відповідно до

ст. 297-5 КПК є також їх надсилання за останнім відомим місцем проживання чи перебування підозрюваного, тобто їх поштове відправлення. Такі дії видаються неможливими щодо осіб, місце проживання чи перебування яких є ТОТ чи територія держави-агресора. А. Тимофеев зазначає, що більшість поштових операторів України не надають послуг на тимчасово окупованих територіях, у зв'язку з чим, зокрема, було внесено зміни до ч. 8 ст. 136 КПК України (мабуть, автор мав на увазі ст. 135 КПК – *А.Г., Є.К.*) стосовно процедури здійснення виклику особи [6, с. 62–63]. Так, для виконання цієї вимоги законодавця слідчому необхідно мати докази такого надсилання: бланк опису вкладення з номером поштового відправлення, фіскальний чек чи квитанцію про відправлення. Кожне таке надсилання є платним, а з огляду на формальність таких дій здійснюється беззмислово витрачання державних коштів.

Тому, на нашу думку, вимога щодо надсилання процесуальних документів за останнім відомим місцем проживання чи перебування підозрюваного, який проживає на ТОТ, є недоцільною, а тому таке положення слід виключити з ч. 1 ст. 297-5 КПК.

Натомість варто використовувати інші способи вручення повідомлення про підозру та повістки про виклик. Ще у 2005 р. В. Маляренко зазначав, що у час високих інформаційних технологій є можливість довести інформацію про час і місце судового засідання до відома підсудного і в інший спосіб, наприклад, шляхом розміщення повідомлення у спеціальній газеті чи комп'ютерній мережі тощо [10, с. 351]. У цілому підтримуючи цю позицію, О. Баулін та О. Мазур пропонують залучати різні засоби масової інформації (регіонального і місцевого рівнів), соціальні мережі. Головне, щоб у подальшому було доведено, що особа не могла не знати про здійснення щодо неї спеціального кримінального провадження [11, с. 8]. Схожу думку висловлює Д. Коперсак, який пропонує надсилати процесуальні документи на електронні сайти, у соціальні мережі, месенджери, канали зв'язку, Інтернет-ресурси, якими користується підозрюваний [12, с. 98–99]. Ми підтримуємо висловлені пропозиції науковців і вважаємо за доцільне активно використовувати електронну пошту та соціальні мережі для вручення процесуальних документів учасникам кримінального провадження.

На сьогодні судова практики підтверджує лише поодинокі випадки використання електронної пошти для вручення процесуальних документів особам, які перебувають на ТОТ чи на території держави-агресора. Наприклад, на офіційну електронну пошту колишнього нардепа І. Киви було надіслано повістки про виклик [13], а повідомлення про підозру судді т. зв. Верховного Суду Республіки Крим І. Рижковій було скеровано на електронну адресу цього «суду» [14, с. 58].

Для того, щоб дізнатися дані електронної пошти особи-учасника кримінального провадження, можна скористатися пошуковими системами онлайн. Особа могла раніше розміщувати онлайн-резюме на загальнодоступних платформах пошуку роботи із інформацією про засоби зв'язку, або ж зазначити дані електронної пошти на власній сторінці у соціальних мережах, що є відкритою для усіх користувачів. Також особа могла бути зареєстрована як фізична особа-підприємець чи керівник юридичної особи, при реєстрації зазначивши дані електронної пошти. Таку інформацію можна знайти у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань безкоштовно. Загалом, є чимало способів пошуку електронної пошти особи. Проте допоки цей спосіб вручення не передбачений згідно з ст. 297-5 КПК, сторона обвинувачення не зобов'язана його використовувати.

Використання соціальних мереж для вручення процесуальних документів також є чудовою альтернативою поштових відправлень. Там, де не працюють мобільні оператори, мережа Інтернет може використовуватися як єдиний засіб зв'язку. Активна проросійська пропаганда теж вимагає від місцевих колаборантів, блогерів бути активним у соціальних мережах. На Телеграм-каналах, що ведуться представниками окупаційної влади, розміщуються оголошення про пошук кадрів до новостворених організацій, набір дітей до закладів шкільної і позашкільної освіти, у яких наявні дані мобільних номерів та соціальних мереж для контакту. Відповідно, одним зі способів вручення процесуальних документів може бути їх надсилання на такі соцмережі чи месенджери.

Проте така практика є непопулярною. Із проаналізованих 100 ухвал суду про здійснення спеціального досудового розслідування за період січень-квітень 2023 р., лише у 5 випадках (5%) здійснювалися дзвінки, а також надсилання інформаційних повідомлень, електронного посилання на вебсайт ОГП для ознайомлення зі змістом процесуальних документів, скан-копій процесуальних документів на месенджери

підозрюваних (телеграм, ватсап, інстаграм) [15, 16, 17, 18, 19]. У одному випадку підозрюваний відповів, що скоро приїде на танку [19]. Незважаючи на нахабний тон, таке повідомлення є підтвердженням отримання повідомлення про підозру чи повістки про виклик.

Цікавим також є інший випадок. Сторона обвинувачення мала номер телефону, котрим активно користувався підозрюваний, адже під час досудового розслідування було проведено зняття інформації з електронних інформаційних систем [20]. Однак виклик особи та повідомлення про підозру за допомогою використання цього мобільного номера, месенджерів чи соцмереж не здійснювався. Натомість усі процесуальні документи були опубліковані тільки на вебсайті ОГП та в газеті «Урядовий кур'єр».

В аналізованих ухвалах вручення повідомлень про підозру та виклик особи здійснювалося відповідно до вимог ст. 135 КПК, тобто до винесення ухвали про здійснення спеціального досудового розслідування. Проте, на нашу думку, таке вручення процесуальних документів цілком може використовуватися при здійсненні спеціального досудового розслідування.

Проведене дослідження надає можливість сформулювати такі **висновки**:

1. Загальний вигляд вебсайту ОГП, на якому публікуються процесуальні документи, не орієнтований на учасників та потенційних підозрюваних у кримінальному провадженні. Доцільно покращити інтерфейс веб-сайту ОГП: 1) запровадити можливість пошук документів: за датою їх публікування, за прізвищем підозрюваного, за кваліфікацією статті, за областю, у якій розташований орган досудового розслідування, тощо; 2) забезпечити можливість вибору налаштувань мови вебсайту для осіб, які не володіють українською мовою. Також необхідно розробити детальний технічний порядок публікації повідомлень, у якому зазначити єдині вимоги до: назви та вигляду документів, що будуть завантажуватися на вебсайт (наприклад, сканування документів із підписами та датами), тощо.

Ці дії усунуть формальність публікування повідомлень на вебсайті ОГП та збільшать шанси того, що особа знайде адресовані їй процесуальні документи.

2. За результатом звернення до ОГП щодо недопущення поширення персональних даних осіб під час публікації повідомлень на вебсайті ОГП прослідковується тенденція до переважного приховування персональних даних осіб у повідомленнях.

Для забезпечення дотримання Закону України «Про захист персональних даних» та Порядку пропонуємо утворювати при кожній обласній прокуратурі комісію для проведення щомісячних перевірок опублікованих на вебсайті ОГП процесуальних документів. За результатом виявлених порушень та фактів незаконного поширення персональних даних особи вирішувати питання про притягнення прокурора у відповідному кримінальному провадженні до дисциплінарної відповідальності.

3. Через об'єктивну неможливість надсилання процесуальних документів особі, останнє місце проживання чи перебування якої є ТОГ, необхідно виключити таку вимогу з ч. 1 ст. 297-5 КПК.

4. Підтримуємо позиції науковців щодо надсилання процесуальних документів на електронну пошту та у соціальні мережі осіб-учасників кримінального провадження. Також пропонуємо надсилати ці повідомлення на відповідні сторінки чи електронні пошти за місцем роботи особи. По-перше, адреса електронної пошти чи дані облікового запису особи у соціальних мережах можуть бути у вільному доступі; по-друге, мережа Інтернет може працювати там, де не працюють мобільні оператори; по-третє, багато людей ведуть активне життя у соцмережах, а тому є висока ймовірність того, що особа дізнається про відкрите щодо неї провадження; по-четверте, для відправлення процесуальних документів на електронну пошту чи у соцмережі необхідний тільки доступ до мережі Інтернет, вартість якого не залежатиме від кількості відправлених повідомлень. Тому у ст. 135 КПК необхідно зазначити вимогу щодо надсилання процесуальних документів у соціальні мережі, а у ст. 297-5 КПК передбачити вимогу щодо надсилання процесуальних документів електронною поштою та у соціальні мережі.

Список використаних джерел

1. Корякін Р. О., Яковенко М. О. Актуальні проблеми спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 111–118.

2. Кримчук С. Г. Окремі аспекти здійснення повідомлення про підозру у спеціальному досудовому розслідуванні. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11. Ч. 2. С. 270–276. URL:

http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2019/11/part_2/37.pdf.

3. Атаманов О. М. Повідомлення про підозру особи, місцезнаходження якої не встановлено або яка перебуває за межами України : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право» / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 309 с.

4. Зауваження до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку із здійсненням спеціального досудового розслідування» (реєстраційний № 2164). Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/677916>.

5. Повідомлення про підозру та повістка про виклик підозрюваному Тарапату Ю.О. на 10.04.2023, 11.04.2023, 12.04.2023, 06.04.2023. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-ta-povistka-pro-viklik-pidozryuvnu-tarapatu-yuo-na-100420231104202312042023>.

6. Тимофєєв А. О. Проблеми практичної реалізації процедури спеціального досудового розслідування (in absentia) в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2021. Т. 8. С. 60–68. URL: <http://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/254047>.

7. Про затвердження Порядку організації публікації в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора повісток про виклик окремої категорії осіб та відомостей щодо підозрюваних, стосовно яких надано дозвіл на здійснення спеціального досудового розслідування : наказ Офісу Генерального прокурора від 07.06.2021 № 187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0187905-21#Text>.

8. Гутник А. В. Повідомлення про підозру у вчиненні ідеологічного та культурно-освітнього колабораціонізму: аналіз дотримання вимог ст. 277 КПК. *Military offences and war crimes: background, theory and practice* : collective monograph ; ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p. С. 250–273. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/17748/Військові%20злочини%20монографія.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

9. Гутник А. В. Порушення Закону України «Про захист персональних даних» на вебсайті Офісу Генерального прокурора. *«Наукова весна» 2023 : матеріали XIII Міжнародної науково-техн. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених* (м. Дніпро, 1–3 бер. 2023 р.). Дніпро : НТУ «ДП», 2023. С. 351–352.

10. Маляренко В. Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Теорія, історія і практика : монографія. Київ : Ін Юре, 2004. 544 с.

11. Баулін О., Мазур О. Гарантії прав підозрюваного під час здійснення спеціального досудового розслідування. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1. С. 1–11.

12. Коперсак Д. В. Спеціальне досудове розслідування кримінальних правопорушень : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право» / Одеський державний університет Міністерства внутрішніх справ України. Одеса, 2021. 247 с.

13. Ухвала Личаківського районного суду м. Львова від 19.04.2022, справа № 463/1747/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104009719>.

14. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСП, за грудень 2022 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KKS_12_2022.pdf.

15. Ухвала суду про здійснення СДР та повістка про виклик Кичигіна О.М. на 21.04.2023, 11.04.2023. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/uxvala-sudu-pro-zdiisnennya-sdr-vidnosno-kicigina-om>.

16. Повідомлення про початок здійснення спеціального досудового розслідування та ухвала суду про здійснення спеціального досудового розслідування відносно Пихтіної О.В. 30.01.2023. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pocatok-zdiisnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya-ta-uxvala-sudu-pro-zdiisnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya-vidnosno-pixtinoi-ov>.

17. Ухвала суду про здійснення спеціального досудового розслідування та повістки про виклик Гальваса М.М. на 15.02.2023, 16.02.2023, 17.02.2023, 18.02.2023, 14.02.2023. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/uxvala-sudu-pro-zdiisnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya-ta-povistki-pro-viklik-galvasa-mm-na-15022023-16022023-17022023-18022023>.

18. Повідомлення про початок здійснення спеціального досудового розслідування та ухвала суду про здійснення спеціального досудового розслідування відносно Бойка А.М. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pocatok-zdiisnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya-ta-uxvala-sudu-pro-zdiisnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya-vidnosno-boika-am>.

19. Ухвала слідчого судді та повістка про виклик Золотійчука В. В. на 14.04.2023, 07.04.2023. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/uxvala-slidcogo-suddi-ta-povistka-pro-viklik-zolotiiucha-vv-na-14042023>.

20. Повідомлення про початок здійснення спеціального досудового розслідування та ухвала суду про здійснення спеціального досудового розслідування відносно Гоїка О.М. 24.02.2023. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pocatok-zdiisnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya-ta-uxvala-sudu-zdiisnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya-vidnosno-goyika-om>.

Надійшла до редакції 21.05.2023

References

1. Koriakin, R. O., Yakovenko M. O. (2016) Aktualni problemy spetsialnogo dosudovogo rozsliduvannya kryminalnykh pravoporushen [Actual problems of special pretrial investigation of criminal offenses]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*. № 2, pp. 111–118. [in Ukr.].
2. Krymchuk, S. H. (2019) Okremi aspekty zdiisnennia povidomlennia pro pidozru u spetsialnomu dosudovomu rozsliduvanni [Individual aspects of notifying on the suspicion in the special pretrial investigation]. *Yurydychnyi biuletен*. Issue 11. P. 2. pp. 270–276. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2019/11/part_2/37.pdf. [in Ukr.].
3. Atamanov, O. M. (2021) Povidomlennia pro pidozru osobi, mistseznakhodzhennia yakoi ne vstanovleno abo yaka perebuvaie za mezhamy Ukrainy [Notification of suspicion to a person whose location has not been established or who is outside Ukraine] : dys. ... d-ra filosofii : 081 «Pravo» / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv. 309 p. [in Ukr.].
4. Zauvazhennia do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy shchodo vdoshkonalennia okremykh polozhen u zviazku iz zdiisnenniam spetsialnogo dosudovogo rozsliduvannya» (reiestratsiinyi № 2164) [Remarks to the draft Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the improvement of certain provisions in connection with the implementation of a special pre-trial investigation» (№ 2164)]. *Holovne yurydyчне upravlinnia Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/677916>. [in Ukr.].
5. Povidomlennia pro pidozru ta povistka pro vyklyk pidozriuvanomu Tarapatu Yu.O. na 10.04.2023, 11.04.2023, 12.04.2023 [Notice of suspicion and subpoena to the suspect Tarapat Yu.O. on 04/10/2023, 04/11/2023, 04/12/2023]. 06.04.2023. *Ofis Heneralnogo prokurora*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-ta-povistka-pro-viklik-pidozryuvnu-tarapatu-yuo-na-100420231104202312042023>. [in Ukr.].
6. Tymofeiev, A. O. (2021) Problemy praktychnoi realizatsii protsedury spetsialnogo dosudovogo rozsliduvannya (in absentia) v Ukraini [Problems of practical implementation of the procedure of special pre-trial investigation (in absentia) in Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*. Vol. 8. pp. 60–68. URL: <http://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/254047>. [in Ukr.].
7. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii publikatsii v zasobakh masovoi informatsii zahalnodержavnoi sfery rozpovsiudzhennia ta na ofitsiinomu veb-saiti Ofisu Heneralnogo prokurora povistok pro vyklyk okremoi katehorii osib ta vidomostei shchodo pidozriuvanykh, stosovno yakykh nadano dozvil na zdiisnennia spetsialnogo dosudovogo rozsliduvannya [On the approval of the Procedure for organizing the publication in the mass media of the national sphere of distribution and on the official website of the Office of the Prosecutor General of summonses on the summons of a separate category of persons and information on suspects in respect of whom permission was granted to carry out a special pre-trial investigation] : nakaz Ofisu Heneralnogo prokurora vid 07.06.2021 № 187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0187905-21#Text>. [in Ukr.].
8. Hutnyk, A. V. (2023) Povidomlennia pro pidozru u vchynenni ideolohichnogo ta kulturno-osvitnogo kolaboratsionizmu: analiz dotrymanna vymoh st. 277 KPK [Notification of suspicion of committing ideological, cultural and educational collaborationism: analysis of compliance with the requirements of Art. 277 of the Criminal Procedure Code]. *Military offences and war crimes: background, theory and practice* : collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 876 p. pp. 250–273. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/17748/Військові%20злочини%20монографія.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. [in Ukr.].
9. Hutnyk, A. V. (2023) Porushennia Zakonu Ukrainy «Pro zakhyst personalnykh danykh» na veb-saiti Ofisu Heneralnogo prokurora [Violation of the Law of Ukraine «On Protection of Personal Data» on the website of the Prosecutor General's Office]. *«Naukova vesna» 2023 : materialy XIII Mizhnarodnoi naukovo-tekhn. konf. studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh* (m. Dnipro, 1–3 ber. 2023 r.). Dnipro : NTU «DP». pp. 351–352. [in Ukr.].
10. Maliarenko, V. T. (2004) Reformuvannya kryminalnogo protsesu Ukrainy v konteksti yevropeyskykh standartiv: Teoriia, istoriia i praktyka [Reforming the criminal process of Ukraine in the context of European standards: Theory, history and practice] : monohrafiia. Kyiv : In Yure. 544 p. [in Ukr.].
11. Baulin, O., Mazur O. (2018) Harantii prav pidozriuvanoho pid chas zdiisnennia spetsialnogo dosudovogo rozsliduvannya [Guarantees of the suspect's rights during a special pre-trial investigation]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 1. pp. 1–11. [in Ukr.].
12. Kopersak, D. V. (2021) Spetsialne dosudove rozsliduvannya kryminalnykh pravoporushen

[Special pretrial investigation of criminal offenses] : dys. ... d-ra filosofii : 081 «Pravo» / Odeskyi derzhavnyi universytet Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy. Odesa. 247 p. [in Ukr.].

13. Ukhvala Lychakivskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 19.04.2022, sprava № 463/1747/22 [Decision of the Lychakiv District Court of Lviv dated April 19, 2022, case No. 463/1747/22]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104009719>. [in Ukr.].

14. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu (aktualna praktyka) [Review of the judicial practice of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court (current practice)]. Rishennia, vneseni do YeDRSR, za hruden 2022 roku. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KKS_12_2022.pdf. [in Ukr.].

15. Ukhvala sudu pro zdiisnennia SDR ta povistka pro vyklyk Kychyhina O.M. na 21.04.2023 [The court decision on the implementation of the SDR and the summons to summon O.M. Kychigin. on 21.04.2023]. 11.04.2023. *Ofis Heneralnoho prokurora*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/uxvala-sudu-pro-zdiisnennya-sdr-vidnosno-kicigina-om>. [in Ukr.].

16. Povidomlennia pro pochatok zdiysnennia spetsialnoho dosudovoho rozsliduvannia ta ukhvala sudu pro zdiisnennia spetsialnoho dosudovoho rozsliduvannia vidnosno Pykhtinoi O.V. [Notification of the initiation of a special pre-trial investigation and a court order to conduct a special pre-trial investigation regarding Pikhtina O.V.]. 30.01.2023. *Ofis Heneralnoho prokurora*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pocatok-zdiisnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya-ta-uxvala-sudu-pro-zdiisnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya-vidnosno-pixtinoi-ov>. [in Ukr.].

17. Ukhvala sudu pro zdiisnennia spetsialnoho dosudovoho rozsliduvannia ta povistky pro vyklyk Halvasa M.M. na 15.02.2023, 16.02.2023, 17.02.2023, 18.02.2023 [The court's decision to carry out a special pre-trial investigation and summons to summon Galvas M.M. on 02/15/2023, 02/16/2023, 02/17/2023, 02/18/2023]. 14.02.2023. *Ofis Heneralnoho prokurora*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/uxvala-sudu-pro-zdiisnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya-ta-povistki-pro-viklik-galvasa-mm-na-15022023-16022023-17022023-18022023>. [in Ukr.].

18. Povidomlennia pro pochatok zdiysnennia spetsialnoho dosudovoho rozsliduvannia ta ukhvala sudu pro zdiisnennia spetsialnoho dosudovoho rozsliduvannia vidnosno Boika A.M. [Notification of the initiation of a special pre-trial investigation and a court decision to conduct a special pre-trial investigation regarding A.M. Boyka]. *Ofis Heneralnoho prokurora*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pocatok-zdiisnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya-ta-uxvala-sudu-pro-zdiisnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya-vidnosno-boika-am>. [in Ukr.].

19. Ukhvala slidchoho suddi ta povistka pro vyklyk Zolotiichuka V. V. na 14.04.2023 [Decision of the investigating judge and summons to summon V.V. Zolotychuk on 04/14/2023]. 07.04.2023. *Ofis Heneralnoho prokurora*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/uxvala-slidchogo-suddi-ta-povistka-pro-viklik-zolotiicuka-vv-na-14042023>. [in Ukr.].

20. Povidomlennia pro pochatok zdiisnennia spetsialnoho dosudovoho rozsliduvannia ta ukhvala sudu pro zdiisnennia spetsialnoho dosudovoho rozsliduvannia vidnosno Hoika O.M. [Notification of the initiation of a special pre-trial investigation and a court decision to conduct a special pre-trial investigation regarding O. M. Goyk]. 24.02.2023. *Ofis Heneralnoho prokurora*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pocatok-zdiisnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya-ta-uxvala-sudu-pro-zdiisnennya-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya-vidnosno-goyika-om>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Alina Hutnyk, Yelyzaveta Kots. Problematic aspects of delivery of procedural documents to a person who is on the temporarily occupied territory or on the territory of the aggressor state.

Problems that arise when delivering procedural documents to a person who is on the temporarily occupied territory or on the territory of an aggressor state during a pre-trial investigation and when conducting a special pre-trial investigation are examined in the article.

It has been established that the web page of the General Prosecutor's Office is not aimed at a person participating in criminal proceedings, facts of the distribution of personal data have been discovered. It has been proposed to improve the web page of the General Prosecutor's Office, on which procedural documents are published, namely to add the possibility of choosing a language for persons who do not speak Ukrainian and to ensure the search for procedural documents on the page by the date of their publication, the surname of the person, the qualification of the article, the area in which pre-trial investigation body is located. According to the result of the appeal sent to the Office of the General Prosecutor about the distribution of personal data during the publication of procedural documents on the website, an increase is observed in the number of documents in which personal data are hidden. In order to ensure compliance with the requirements for the protection of personal data on the website, it has been proposed to carry out monthly checks of such publications and to solve the issue of bringing prosecutors to disciplinary responsibility.

The need to exclude the requirement of mandatory delivery of procedural documents during a special pre-trial investigation has been proven.

It has been concluded that currently the prosecution party rarely uses e-mail or social networks for delivering procedural documents. The advantages of using e-mail and social networks for delivering procedural documents to persons participating in criminal proceedings have been proven. It has been proposed to enshrine the following requirements for delivering procedural documents in the code.

УДК 343.135

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-279-287

Андрій ЗАХАРКО[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

РОЗМЕЖУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЙ СЛІДЧОГО, ДІЗНАВАЧА, ПРОКУРОРА ЩОДО ВИПАДКІВ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Наведено окремі доктринальні погляди щодо сутності кримінальної процесуальної компетенції слідчого, дізнавача, прокурора. Досліджено кримінальну процесуальну регламентацію випадків закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування. Проведено систематизацію підстав закриття кримінального провадження за критерієм поширення на них повноважень слідчого, дізнавача, прокурора.

Запропоновано доповнити спеціальні статті Кримінального процесуального кодексу України, присвячені процесуальним статусам слідчого, дізнавача, прокурора, додатковими положеннями. У цих додаткових положеннях – перелічити конкретні випадки закриття кримінального провадження, за якими відповідний суб'єкт уповноважений приймати таке рішення.

Ключові слова: випадки закриття кримінального провадження, компетенція суб'єктів, систематизація випадків, регламентація повноважень, зрозумілість викладу.

Постановка проблеми. Протягом свого існування стаття 284 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) «Закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи» зазнала низки змін, що полягали в її доповненні підставами закриття кримінального провадження, виключенні окремих пунктів та внесенні до них змін (щодо випадків закриття кримінального провадження) [1]. Як результат, сформована нині система підстав закриття кримінального провадження та спосіб визначення компетенції суб'єктів кримінального провадження щодо прийняття зазначеного рішення мають дещо складний для сприйняття вигляд. Недоліки в регламентації підстав закриття кримінального провадження були досліджені в попередній публікації [2]. Незручність для сприйняття визначеної в законі належності конкретного випадку закриття кримінального провадження до компетенції окремого суб'єкта (посадової особи: слідчого, прокурора тощо) зумовлена відсутністю зручної наскрізної нумерації таких випадків у ст. 284 КПК та недостатньою, як на нашу думку, увагою законодавця до можливого системного групування випадків закриття кримінального провадження за критерієм належності цих випадків до компетенції слідчого, дізнавача, прокурора. Як убачається, на сьогодні у статтях КПК, котрими регламентуються повноваження суб'єктів закриття кримінального провадження (зокрема, у ст. ст. 26, 36, 40, 40-1, 284 КПК), не повною мірою застосовано прийоми встановлення зв'язків між правовими положеннями. Зв'язки між правовими положеннями, за твердженням В. Риндюк, встановлюються за допомогою таких прийомів, як посилення, відсилання, повторення (відтворення) правових положень. Посилання — це вказівка на те, що звертатися за якимось елементом юридичної норми слід до відповідної структурної частини (пункту, статті, глави, розділу) нормативно-правового акта [3, с. 58]. Вважаємо, що виклад компетенції суб'єктів кримінального провадження щодо закриття

кримінального провадження з використанням прийому посилянь¹, а не відсилянь², як це виглядає зараз, став би більш зрозумілим для правозастосовника.

Проблема полягає в незручному для сприйняття способі викладу в КПК повноважень слідчого, дізнавача, прокурора щодо закриття кримінального провадження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Дослідивши кримінально-процесуальну компетенцію на монографічному рівні, Л. Лобойко конвенціонально визначив її як «покладений кримінально-процесуальним законом на органи дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду обсяг публічних справ у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, що виникають у суспільстві» [4, с. 25]. Продовжуючи дослідження компетенції слідчого органів внутрішніх справ, М. Городецька визначила її як «покладений кримінально-процесуальним законом обсяг публічних справ, змістом яких є порушення і розслідування кримінальних справ, віднесених законом до його відання, з метою підготовки їх до судового розгляду» [5, с. 7; 164]. Досліджуючи повноваження прокурора, О. Гринів дійшов висновку, що кримінально-процесуальна компетенція прокурора – процесуального керівника досудовим розслідуванням – це покладений кримінально-процесуальним законом обсяг публічних справ, змістом яких є організація ефективного розслідування кримінального провадження слідчим, віднесеного законом до його відання з метою підготовки до судового розгляду або прийняття підсумкових процесуальних рішень [6, с. 196]. Таким чином, зазначені автори цілком слушно виділяли специфічні особливості кримінальної процесуальної компетенції перелічених суб'єктів кримінального провадження з урахуванням місця їхніх повноважень у загальній структурі кримінальної процесуальної діяльності.

У кримінальній процесуальній літературі також приділялася увага й розміщенню відповідних норм про закриття кримінального провадження в ст. 284 КПК та за її межами. А. Рось, досліджуючи підстави закриття кримінального провадження, окремо навів систему підстав закриття кримінального провадження, визначених у КПК за межами ст. 284, а саме: у ч. 6 ст. 340 КПК (повторне неприбуття в судове засідання потерпілого в кримінальному провадженні, котре набуло статусу приватного), ч. 2 ст. 501 КПК (недоведеність факту вчинення суспільно небезпечного діяння або вчинення його неповнолітнім у віці від 11 років до настання віку кримінальної відповідальності), ч. 3 ст. 513 КПК (недоведеність факту вчинення суспільно небезпечного діяння або вчинення його конкретною особою), ч. 4 ст. 513 КПК (відпала потреба в застосуванні примусових заходів медичного характеру) [7, с. 104]. Крім того, А. Рось виділив випадки регламентації таких підстав у інших законах, зокрема, у ч. 2 ст. 11 Кримінального кодексу України (далі – КК), тобто малозначність, ч. 2 ст. 14 КК (готування до кримінального проступку або злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання), розділі VIII КК «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння», розділі IX КК «Звільнення від кримінальної відповідальності», та спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

І. Гловюк, аналізуючи підстави закриття кримінального провадження в судовому провадженні, обґрунтувала доцільність виділення групи підстав закриття кримінального провадження судом, незгода обвинуваченого з якими має тягнути за собою продовження проведення судового провадження в загальному порядку. До таких підстав, на думку вченої, слід віднести:

- п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК: набрання чинності законом, що скасовує кримінальну відповідальність за діяння, вчинене особою;
- п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК: потерпілий, а у випадках, передбачених КПК, його представник, відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством;
- п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК: після повідомлення особі про підозру закінчився строк

¹ Приміром, доцільно було б перелічити в п. 8 ч. 2 ст. 40 КПК конкретні пункти частини 1 ст. 284 КПК, за якими слідчий уповноважений закривати кримінальне провадження, а саме: п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК тощо.

² Відсиляння у загальному вигляді показують зв'язок законодавчого акта (або його структурної частини) з іншими правовими положеннями (наприклад, «відповідно до чинного законодавства», «у порядку, встановленому законом») [3, с. 58]. Прийом відсилянь наразі використано в п. 9 ч. 2 ст. 36 КПК при формулюванні повноваження прокурора приймати рішення про закриття кримінального провадження «за наявності підстав, передбачених цим Кодексом».

досудового розслідування, визначений у ст. 219 КПК, крім випадку повідомлення особи про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи [8, с. 135]. Немає підстав не погодитися з І. Гловюк, що в перелічених випадках під час судового засідання у разі наполягання обвинуваченого на ухваленні виправдувального вироку суд не має права закривати кримінальне провадження за зазначеними підставами і повинен продовжувати провадження у загальному порядку, що не виключає можливості ухвалення виправдувального вироку разом із іншими законними рішеннями. Виділення зазначених підстав до окремої групи вбачається цілком справедливим, оскільки надає змогу сфокусувати увагу на статусі обвинуваченого як активного учасника судового провадження в контексті загальної засади змагальності сторін (ст. 22 КПК).

В. Базелюк, Ю. Дем'яненко, О. Масловою досліджено окремі аспекти закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, зокрема, щодо ролі позиції потерпілого, обов'язків прокурора тощо [9, с. 210]. Поняття та підстави закриття кримінального провадження розглядалось і в одній із наших попередніх публікацій [10], однак доцільність продовження дослідження цієї тематики впливає з характеру внесених протягом останніх років до ст. 284 КПК змін. Зазначені та інші наукові публікації являють собою важливі напрацювання і враховані при проведенні цього дослідження.

Проте у результаті вивчення актуальної кримінальної процесуальної літератури нами не було знайдено викладу систематизації повноважень суб'єктів кримінального провадження, спрямованих на його закриття, за чинною редакцією ст. 284 КПК.

Мета статті – проаналізувати систему випадків закриття кримінального провадження на предмет належності їх до компетенції слідчого, дізнавача, прокурора та обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення відповідної кримінальної процесуальної регламентації.

Аналіз повноважень інших суб'єктів кримінального провадження зі сторони обвинувачення, а також слідчого судді й суду щодо закриття кримінального провадження не належить до предмета цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Викладемо системно підстави закриття кримінального провадження залежно від правомочності суб'єкта кримінального провадження (слідчого, дізнавача, прокурора), уповноваженого їх застосовувати.

Згідно зі ст. 284 КПК слідчий, дізнавач приймає постанову про закриття кримінального провадження, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі ще не повідомлялося про підозру, з таких підстав:

- 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК);
- 2) встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК);
- 3) втратив чинність закон, котрим встановлювалася кримінальна протиправність діяння (п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК).

У цьому формулюванні зазначеним пунктом було доповнено ч. 1 ст. 284 КПК Законом України № 2810-ІХ від 01.12.2022 [11], проте й досі не внесено відповідних змін до п. 3 розд. VII Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України, затвердженого наказом МВС № 570 від 06.07.2017 (далі – Положення) [12]. Таким чином, у зазначеному п. 3 розд. VII Положення наразі до напрямів роботи слідчого-методиста, зокрема, віднесено вести облік кримінальних проваджень, закритих слідчими у зв'язку з набранням чинності законом, котрим скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою, й здійснювати аналіз обґрунтованості таких рішень. При цьому використовується формулювання п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України, що виключений зі ст. 284 КПК вищезазначеним Законом № 2810-ІХ від 01.12.2022, і взагалі не згадується діюче нині формулювання п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК України. Отже, виходить, що слідчий-методист наразі повинен вести облік проваджень, закритих за п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК (а цей пункт вже понад рік як виключений із ч. 1 ст. 284 КПК). І при цьому поза увагою слідчого-методиста, за змістом Положення, залишився нині діючий п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК України. Вважаємо, що формулювання п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК «втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння» було б правильним внести до п. 3 розд. VII Положення;

- 4) стосовно податкових зобов'язань особи, яка вчинила дії, передбачені ст. 212 КК, досягнутий податковий компроміс відповідно до підрозділу 9-2 розділу ХХ

«Перехідні положення» Податкового кодексу України (п. 9 ч. 1 ст. 284 КПК)¹;

5) існує нескасована постанова слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4², 9 ч. 1 ст. 284 КПК, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності (п. 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК, абз. 2 ч. 4 ст. 284 КПК);

б) у разі, коли строк досудового розслідування, визначений у ст. 219 КПК, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру (абз. 17 ч. 1 ст. 284 КПК). Порівнюючи можливість застосування цієї підстави закриття кримінального провадження слідчим і дізнавачем, слід звернути увагу на те, що в чинній редакції ч. 2 ст. 219 КПК строк досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру визначається лише у кримінальних провадженнях щодо злочинів. У кримінальному провадженні щодо проступку цей вид строку досудового розслідування визначався раніше у вигляді шести місяців, але відповідно до Закону № 2617-VIII від 22.11.2018 зазначена норма була виключена з ч. 2 ст. 219 КПК.

Таким чином, на сьогодні в абз. 17 ч. 1 ст. 284 КПК хоч і передбачається обов'язок дізнавача закрити кримінальне провадження у разі закінчення строку досудового розслідування, визначеного в ст. 219 КПК, проте виконати цей обов'язок дізнавач не має можливості, оскільки такого строку в чинній редакції ст. 219 КПК не передбачено. Тому, можливо, доцільним було б виключити слово «дізнавач» із абз. 17 ч. 1 ст. 284 КПК, адже реального змістовного навантаження для регулювання кримінальної процесуальної діяльності у чинній редакції КПК це слово в абз. 17 ч. 1 ст. 284 КПК все одно не має.

Прокурор приймає постанову про закриття кримінального провадження, у тому числі щодо підозрюваного, з підстав, передбачених у ч. 1 ст. 284 КПК, а саме:

1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК);

2) встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК);

3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати³ (п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК);

4) втратив чинність закон, котрим встановлювалася кримінальна протиправність діяння (п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК), за умови, що підозрюваний не заперечує проти закриття кримінального провадження за цією підставою (абз. 5 ч. 4 ст. 284 КПК);

5) помер підозрюваний, обвинувачений, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого (п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК). При цьому чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить норм, що передбачали б реабілітацію померлої особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю;

б) існує вирок у тому самому обвинуваченні, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження у тому самому обвинуваченні (п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК);

7) потерпілий, а у випадках, передбачених КПК, його представник, відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з

¹ Х. Павич у 2017 році за результатами дисертаційного дослідження пропонувала виключити цю підставу закриття кримінального провадження зі ст. 284 КПК України з огляду на закінчення терміну часу, протягом якого платники податків могли скористатися своїм правом на застосування податкового компромісу [13, с. 204].

² Згаданий п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК виключений законом № 2810-IX від 01.12.2022. Проте цілком слушно з міркувань кримінальної процесуальної преюдиції було б урахувати, що прийняті свого часу рішення про закриття кримінального провадження у зв'язку з тим, що «набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою», не повинні втрачати свого процесуального сенсу лише з причини втрати чинності п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК.

³ Підтримується думка В. Литвинова про доцільність удосконалення цієї підстави шляхом її викладу як підстави припинення кримінального переслідування особи, а не закриття кримінального провадження [14, с. 314].

домашнім насильством (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, ч. 3 ст. 338 КПК, ч. 3 ст. 340 КПК).

Аналізуючи зміст конструкції останнього пункту, слід звернути увагу, що в КПК безпосередньо не передбачено випадків, коли представник потерпілого може відмовитися від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Можливо, конструкцію «а у випадках, передбачених КПК, його представник» слід було б видалити з п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК для забезпечення зрозумілості викладу;

8) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, котра видала особу (п. 8 ч. 1 ст. 284 КПК);

9) стосовно податкових зобов'язань особи, яка вчинила дії, передбачені ст. 212 КК, досягнутий податковий компроміс відповідно до підрозділу 9-2 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України (п. 9 ч. 1 ст. 284 КПК);

10) існує нескасована постанова слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених п. 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності (п. 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК, абз. 3 ч. 4 ст. 284 КПК України).

Оскільки у виключеному Законом України № 2810-IX від 01.12.2022 п. 4 й чинному нині п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК фактично йдеться про один і той самий випадок (коли втратив чинність закон, котрим встановлювалася кримінальна протиправність діяння), то вбачається необхідним доповнити п. 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК пунктом 4-1, розмістивши п. 4-1 між п. 4 і п. 9 аналізованого п. 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК;

11) після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений у ст. 219 КПК, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи (п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК)¹;

12) у разі, коли строк досудового розслідування, визначений у ст. 219 КПК від початку досудового розслідування до дня повідомлення особі про підозру (дванадцять місяців у кримінальному провадженні щодо нетяжкого злочину, вісімнадцять місяців у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину), закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру (абз. 17 ч. 1 ст. 284 КПК України).

Також прокурор може виносити постанову про закриття кримінального провадження щодо юридичної особи з підстав, передбачених у ч. 3 ст. 284 КПК:

13) встановлення відсутності підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (ст. 96-3 КК України);

14) закриття кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи;

15) ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи.

Окремо виділимо регламентовані в ст. 284 КПК випадки, коли прокурор уповноважений звернутися до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження:

1) якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (очевидно, законодавець посилається тут виключно на недиференційований п'ятнадцятирічний строк давності, визначений у ч. 2 ст. 49 КК), крім випадків вчинення особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи або злочину, за який згідно із законом може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі (п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК, абз. 4 ч. 4 ст. 284 КПК).

¹ У разі, коли (1) строк досудового розслідування, визначений, приміром, у п. 4 ч. 3 ст. 219 КПК (два місяці з дня повідомлення про підозру у вчиненні злочину), закінчується, (2) не подано клопотання про продовження строку досудового розслідування, згідно з ч. 5 ст. 294 КПК, не пізніше ніж за п'ять днів до спливу строку досудового розслідування, то має вирішуватися питання про закриття кримінального провадження за п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК.

Якщо ж особу було повідомлено про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи, то (1) закрити кримінальне провадження за п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК не є можливим, (2) строк досудового розслідування може бути продовжений до 12 місяців (п. 3 ч. 4 ст. 219 КПК) із дотриманням положень ч. 3 ст. 294 КПК щодо строків та суб'єктів, уповноважених приймати відповідні рішення.

До таких випадків-винятків¹, коли прокурор обмежений у повноваженні звертатися до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження, слід віднести ч. 2 ст. 115 КК (кваліфіковані види умисних вбивств). Щодо цієї категорії злочинів, у зв'язку з обмеженням прокурора у повноваженні звертатися до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження, на сьогодні кримінальним процесуальним законом взагалі не передбачено порядку закриття кримінального провадження. Таким чином, виникла ситуація, коли негативна регламентація, застосована в кримінальній процесуальній нормі в п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК, замість того, щоб ясно визначити порядок застосування кримінального закону (а саме це є прямим призначенням кримінальних процесуальних норм), фактично унеможливила закриття кримінальних проваджень, за котрими не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, й закінчився недиференційований п'ятнадцятирічний строк давності притягнення до кримінальної відповідальності. Іншими словами, при розслідуванні ч. 2 ст. 115 КК давність за логікою ч. 5 ст. 49 КК начебто й застосовується, але застосувати її неможливо, оскільки кримінальним процесуальним законом не передбачається такого порядку;

2) якщо підозрюваний заперечує проти закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК («втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння»), то прокурор, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для встановлення факту вчинення підозрюваним діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, у найкоротший строк після ознайомлення підозрюваного, його захисника з матеріалами досудового розслідування, звертається до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного з підстави, передбаченої п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК, у порядку, визначеному в ст. 479-1 КПК.

До предмета цього дослідження нами свідомо не віднесено випадки, суміжні з проаналізованими вище підставами закриття кримінального провадження, як-от звернення прокурора до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності (ст.ст. 285-288 КПК), оскільки регламентація цих випадків виконана за межами ст. 284 КПК.

З'ясувавши повноваження слідчого, дізнавача, прокурора щодо закриття кримінального провадження, вбачається правильним запропонувати більш зрозумілий і зручний для сприйняття спосіб викладу в КПК цих повноважень.

Висновки. Зміст чинної редакції ст. 284 КПК переобтяжений внутрішніми логічними зв'язками, що зумовлює складність його сприйняття. Саме це й спонукало до проведення нами дослідження.

З метою більш зрозумілого законодавчого розмежування компетенцій слідчого, дізнавача, прокурора щодо випадків і підстав закриття кримінального провадження пропонується:

1) удосконалити в ст. 284 КПК наскрізну нумерацію всіх випадків закриття кримінального провадження, усунувши при цьому чинні нині випадки дублювання пунктів, а саме: два пункти 3-1) в ч. 1 ст. 284 КПК і два пункти 1-1) в ч. 2 ст. 284 КПК;

2) використати прийом посилання для встановлення зв'язків між правовими положеннями. Повноваження суб'єктів щодо закриття кримінального провадження регламентувати в статтях КПК, присвячених спеціальному кримінальному процесуальному статусу цих суб'єктів, у переліку їхніх відповідних повноважень:

- у п. 8 ч. 2 ст. 40 КПК окреслити відповідні випадки зі ст. 284 КПК, коли слідчий уповноважений закрити кримінальне провадження: п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 9 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК, абз. 17 ч. 1 ст. 284 КПК, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру;

- у п. 7 ч. 2 ст. 40-1 КПК окреслити відповідні випадки зі ст. 284 КПК, коли дізнавач уповноважений закрити кримінальне провадження: п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 9 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру;

- у п. 9 ч. 2 ст. 36 КПК окреслити відповідні випадки зі ст. 284 КПК, коли прокурор

¹ Коли розслідуються особливо тяжкі злочини проти життя чи здоров'я особи або злочини, за які, згідно із законом, може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі, за умови, що ці злочини не перелічені в ч. 5 ст. 49 КК як злочини, щодо яких не застосовується давність.

уповноважений закривати кримінальне провадження: п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК – за умови, якщо підозрюваний проти цього не заперечує (абз. 5 ч. 4 ст. 284 КПК), п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 8 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 9 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК, п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК, абз. 17 ч. 1 ст. 284 КПК – з урахуванням вимог абз. 3 ч. 4 ст. 284 КПК, ч. 3 ст. 284 КПК;

3) окремим пунктом в ч. 2 ст. 36 КПК регламентувати випадки, коли прокурор уповноважений звертатися до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження, а саме: 1) абз. 4 ч. 4 ст. 284 КПК за п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК і 2) абз. 5 ч. 4 ст. 284 КПК, ч. 2 ст. 479-1 КПК.

Доповнити п. 3 розд. VII Положення формулюванням п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК «втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння» для того, щоб прийняття рішення щодо застосування зазначеного п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК не залишалося поза увагою слідчого-методиста з огляду на зміст зазначеного Положення.

Подальші наукові розвідки будуть присвячені дослідженню чинної регламентації випадків закриття кримінального провадження іншими суб'єктами кримінального провадження зі сторони обвинувачення, слідчим суддею та судом.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n384>.
2. Захарко А. В. Недоліки в регламентації підстав закриття кримінального провадження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 275–281.
3. Риндюк В. І. Нормотворча діяльність : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. Київ : КНЕУ, 2009. 162 с.
4. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна компетенція : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2006. 188 с.
5. Городецька М. С. Кримінально-процесуальна компетенція слідчого органів внутрішніх справ : монографія ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, доц. Л. М. Лобойка. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра-ЛТД. 2010. 232 с.
6. Гринів О. Кримінально-процесуальна компетенція прокурора – процесуального керівника досудовим розслідуванням. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2016. August. P. 193–197. URL: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/47993.
7. Рось А. В. Закриття кримінального провадження: проблеми правової регламентації. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 3(83). С. 102–110. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/84/81>.
8. Гловюк І. В. Щодо питання удосконалення моделі закриття кримінального провадження у судовому провадженні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. Т. 1. № 42. С. 130–137. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/issue/view/15145>.
9. Bazeliuk V., Demyanenko Yu., Maslova O. Peculiarities of prosecutor participation in private cases: ukrainian experience. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. No. 1(13). P. 203–211. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1643449739.pdf.
10. Бойко О. П., Литвинов В. В., Федченко В. М., Захарко А. В. Поняття та підстави закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування. *Sciences of Europe*. 2020. V. 3. № 49. С. 67–70.
11. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння : Закон України від 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2810-20#n19>.
12. Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#n9>.
13. Павич Х. М. Закриття кримінального провадження судом першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2017. 291 с.
14. Литвинов В. В. Окремі питання закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування за реабілітаційних підстав. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали V Міжнародної науково-практ. конф.* (м. Дніпро, 12 березня 2021 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 313–314. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6308>.

Надійшла до редакції 21.05.2023

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon

- Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n384> [in Ukr.].
2. Zakharko, A. V. (2023) Nedoliky v rehlamentatsii pidstav zakryttia kryminalnoho provadzhennia [Deficiencies in the regulation of grounds for closing criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. pp. 275–281. [in Ukr.].
 3. Ryndiuk, V. I. (2009) Normotvorcha diialnist [Rule-making activity] : navch.-metod. posibnyk dlia samost. vyvch. dysts. Kyiv : KNEU. 162 p. [in Ukr.].
 4. Loboiko, L. M. (2006) Kryminalno-protsesualna kompetentsiia [Criminal procedural competence] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 188 p. [in Ukr.].
 5. Horodetska, M. S. (2010) Kryminalno-protsesualna kompetentsiia slidchoho orhaniv vnutrishnikh sprav [Criminal-procedural competence of the investigative body of internal affairs] : monohrafiia ; za nauk. red. d-ra yuryd. nauk, dots. L. M. Loboika. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira-LTD. 232 p. [in Ukr.].
 6. Hryniv, O. (2016) Kryminalno-protsesualna kompetentsiia prokurora – protsesualnoho kerivnyka dosudovym rozsliduvanniam [Criminal-procedural competence of the prosecutor-procedural head of the pre-trial investigation]. *National Law Journal: Theory and Practice*. August. pp. 193–197. URL: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/47993. [in Ukr.].
 7. Ros, A. V. (2018) Zakryttia kryminalnoho provadzhennia: problemy pravovoi rehlamentatsii [Closure of criminal proceedings: problems of legal regulation]. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka*. Vyp. 3(83). pp. 102–110. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/84/81>. [in Ukr.].
 8. Hloviuk, I. V. (2021) Shchodo pytannia udoskonalennia modeli zakryttia kryminalnoho provadzhennia u sudovomu provadzhenni [Regarding the issue of improving the model of closing criminal proceedings in court proceedings]. *Pytannia borotybi zi zlochynnistiu*. T. 1. № 42. pp. 130–137. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/issue/view/15145>. [in Ukr.].
 9. Bazeliuk, V., Demyanenko, Yu., Maslova, O. (2022) Peculiarities of prosecutor participation in private cases: ukrainian experience. *Access to Justice in Eastern Europe*. No. 1(13). pp. 203–211. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1643449739.pdf.
 10. Boiko, O. P., Lytvynov, V. V., Fedchenko, V. M., Zakharko, A. V. (2020) Poniattia ta pidstavy zakryttia kryminalnoho provadzhennia na stadii dosudovoho rozsliduvannia [Concept and grounds for closing criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation]. *Sciences of Europe*. V. 3. № 49. pp. 67–70. [in Ukr.].
 11. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo zakryttia kryminalnoho provadzhennia u zviazku z vtratoi chynnosti zakonom, yakym vstanovliuvalasia kryminalna protypravnist diiannia [On the introduction of amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine regarding the closure of criminal proceedings in connection with the loss of validity of the law establishing the criminal illegality of an act] : Zakon Ukrainy vid 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2810-20#n19>. [in Ukr.].
 12. Polozhennia pro slidchi pidrozdily Natsionalnoi polit sii Ukrainy. Pro orhanizatsiiu diialnosti slidchykh pidrozdiliv Natsionalnoi polit sii Ukrainy [Regulations on investigative units of the National Police of Ukraine. On the organization of the activities of investigative units of the National Police of Ukraine] : nakaz MVS Ukrainy vid 06.07.2017 № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#n9>. [in Ukr.].
 13. Pavych, Kh. M. (2017) Zakryttia kryminalnoho provadzhennia sudom pershoi instantsii [Closure of criminal proceedings by the court of first instance] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Lviv. 291 p. [in Ukr.].
 14. Lytvynov, V. V. (2021) Okremi pytannia zakryttia kryminalnoho provadzhennia na stadii dosudovoho rozsliduvannia za reabilitatsiinykh pidstav [Separate issues of closing criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation on rehabilitation grounds]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty : materialy V Mizhnarodnoi nauko-vo-prakt. konf.* (m. Dnipro, 12 bereznia 2021 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. pp. 313–314. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6308>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Zakharko. Delimitation of competences of the investigator, inquiring officer, public prosecutor regarding for cases of closure of criminal proceedings. The article examines the criminal procedural regulation of cases of closure of criminal proceedings at the pre-trial investigation stage. The cases of criminal proceedings closure are classified into groups: 1) grounds for closure of criminal proceedings by the investigator and the inquiring officer; 2) grounds for closing criminal proceedings by a prosecutor, including closure of criminal proceedings against a legal entity; 3) cases where a prosecutor is authorised to apply to the court with a motion to close criminal proceedings.

It is proposed: 1) to introduce in Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine «Closure of Criminal Proceedings and Proceedings in respect of a Legal Entity» a through numbering of the grounds for closing criminal proceedings, eliminating the current cases of duplication in the numbering of individual paragraphs; 2) to use the reference method to establish links between legal provisions. The analysed powers of the subjects to close criminal proceedings should be additionally regulated in the articles of the Criminal Procedure Code of Ukraine devoted to the special criminal procedural status of these subjects in the list of their respective powers, namely, in Article 40 «Investigator of the pre-trial investigation agency», Article

40-1 «Inquiring officer», Article 36 «Public prosecutor» of the Criminal procedure code of Ukraine; 3) to amend the current Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine «On the Organisation of the Activities of Investigative Units of the National Police of Ukraine» in order to supplement the Regulation on Investigative Units of the National Police of Ukraine with paragraph 4-1 of part 1 of Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine «the law establishing the criminal unlawfulness of the act has ceased to be in force» in order to properly analyse the validity of such decisions by investigators-methodologists when providing practical and methodological assistance in organising the work of investigative units.

Keywords: *cases of closing criminal proceedings, competence of subjects, systematization of cases, regulation of performing, understandable of the presentation.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-287-293

Олександр МАХЛАЙ[©]

кандидат психологічних наук, доцент
(Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна)

МОТИВАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНСПІРАТИВНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Висвітлено мотиваційні особливості конспіративного співробітництва з оперативними підрозділами в сучасних умовах. Звертається увага на невідповідність наявного нормативно-правового забезпечення оперативно-розшукової діяльності сучасному рівню розвитку українського суспільства, що негативно впливає на мотивацію громадян співпрацювати з оперативними підрозділами на конспіративній основі. Здійснено аналіз законодавства в частині гарантування безпеки осіб, які співпрацюють з оперативними підрозділами на конспіративній основі. Вказується, що попередити правопорушення дешевше та доцільніше, ніж ліквідувати тяжкі наслідки його вчинення, а тому варто переглянути підходи до організації конфіденційного співробітництва громадян з оперативними підрозділами, зосередивши увагу на матеріальній мотивації такої співпраці з розробкою дієвих гарантій захисту прав, свобод, життя та здоров'я співпрацюючих осіб.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, мотивація, конспіративне співробітництво, оперативні підрозділи, негласні працівники, суспільство.*

Постановка проблеми. Конспіративне співробітництво як вимушений засіб протидії антисуспільним проявам є об'єктивною необхідністю, соціально зумовленим та ефективним засобом, оскільки спрямоване на захист особистих прав і законних інтересів громадян, а також суспільства загалом. Грамотне та вміле застосування вказаного методу оперативно-розшукової діяльності дозволить повніше виявляти, перевіряти та оцінювати факти, а також осіб, що становлять оперативний інтерес.

Незважаючи на широке застосування інформаційно-аналітичних систем та технічних способів отримання інформації, конспіративне співробітництво продовжує відігравати одну з головних ролей у діяльності оперативних підрозділів, котрим законом надано право здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Так, для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності оперативним підрозділам надано право мати гласних та негласних, штатних та позаштатних працівників, а також встановлювати конфіденційне співробітництво з особами на засадах добровільності [10].

Виявлення протиправних діянь та отримання оперативно значущої інформації часто пов'язані з активними діями певних осіб щодо приховування фактичних даних, знищення слідів протиправної діяльності тощо. У таких умовах часто єдиним шляхом одержання необхідної оперативно значущої інформації є встановлення довірчих стосунків з особами, які володіють чи можуть володіти нею. Конкретне об'єктивно необхідне та складне завдання можуть виконувати працівники оперативних підрозділів або за їхнім дорученням особи, які мають відповідні розвідувальні можливості та якості.

© О. Махлай, 2023

al_m@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8201-3387>

Проте змушені визнати, що законодавство в частині правового регулювання оперативно-розшукової діяльності не є досконалим, містить численні прогалини та суперечності. Крім того, нормативно-правове забезпечення оперативно-розшукової діяльності не відповідає реальним суспільним відносинам у вказаній сфері.

Зокрема, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» розроблявся з урахуванням ставлення суспільства до співпраці з оперативними підрозділами, котре мало місце у пострадянські та подекуди навіть у радянські часи, адже закон був прийнятий у 1992 році, лише через рік після здобуття Україною незалежності. Мотиви, що спонукали громадян співпрацювати з оперативними підрозділами, відповідали тим суспільним відносинам, котрі були на той час, і залежали від комплексу обставин, у тому числі від ментально-орієнтованих поглядів на соціально-економічний стан суспільства в цілому. Водночас, попри значне поширення у радянському суспільстві фактів надання оперативним підрозділам негласної допомоги, загальносуспільне ставлення до такої співпраці мало негативний характер [8, С. 128–135.].

Натомість сьогоденні умови, в яких живе українське суспільство, з огляду на рівень його розвитку потребують суттєвого перегляду нормативно-правового та організаційно-тактичного забезпечення конфіденційного співробітництва з урахуванням сучасних ціннісних орієнтирів та суспільних умов, що впливають на мотивацію громадян конфіденційно співпрацювати з оперативними підрозділами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематику співпраці громадян з оперативними підрозділами в різні періоди розвитку суспільства досліджували багато вчених, як за кордоном, так і в Україні. У сучасний період питання зазначеної проблематики стали предметом наукових праць відомих науковців, серед яких: О. Бандурка, В. Василичук, О. Гриньків, В. Давидюк, В. Катеринюк, О. Кірсєва, Н. Неледєва, К. Ольшевський, В. Половніков, А. Притула, М. Салтиков, Я. Тализіна, В. Тищук, С. Халимон, В. Шендрік та ін.

Твердження й висновки вчених склали концептуальне підґрунтя для наукової розробки загальних проблем конфіденційного співробітництва та практики його реалізації. Усі дослідники в галузі оперативно-розшукової діяльності одностайні у тому, що отримати та належним чином реалізувати оперативну інформацію часто неможливо без розвідувальної діяльності конфідентів.

Проте існуючі наукові праці вчених не висчерпують усієї складності проблеми та створюють фундаментальну базу для подальшого її дослідження в сучасних умовах.

Зазначене підтверджує актуальність обраної тематики та необхідність проведення додаткового наукового дослідження. **Метою** статті є висвітлення на підставі норм чинного законодавства та практики його застосування мотиваційних особливостей конспіративного співробітництва з оперативними підрозділами в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Конфіденційне співробітництво є складною, різнобічною формою діяльності у правоохоронній сфері. Світовий досвід виявлення та протидії правопорушенням доводить неможливість досягнення достатнього рівня ефективності вказаної діяльності без негласної допомоги громадян. Так, ефективність використання послуг негласних працівників у протидії правопорушенням підтверджено, зокрема, емпіричними дослідженнями, проведеними М. Грібовим і О. Козаченком, за результатами яких 78,5 % опитаних оперативних працівників вважають конфіденційне співробітництво основним інструментом попередження та виявлення злочинів, а 71,5 % і 68 % відповідно оперативних працівників та слідчих – розслідування злочинів [2, с. 83–97].

У своїй повсякденній оперативно-службовій діяльності оперативно-розшукові підрозділи, незважаючи на розвиток інформаційно-технічних систем, змушені звертатися за допомогою до громадян, адже не завжди інформація щодо об'єкта оперативного інтересу міститься в інформаційному полі телекомунікаційних мереж та систем, а навіть якщо й міститься, то потребує перевірки. Така співпраця оперативного працівника і громадян здійснюється відповідно до ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». До співпраці на конфіденційній основі можуть залучатися люди різних професій, статусу, з особливими навичками, такі, що можуть надавати інформацію анонімно, гласно чи негласно.

Перш ніж безпосередньо перейти до характеристики мотиваційних особливостей конфіденційної співпраці, варто зауважити, що в українському законодавстві не існує сталого розуміння поняття конфіденційного співробітництва громадян з оперативними підрозділами.

Так, у законодавстві є два основні терміни, що позначають негласну допомогу громадян оперативним підрозділам: «конфіденційне співробітництво» та «сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності». При цьому в нормативно-правових актах відсутнє визначення вказаних понять. Ключові нормативно-правові акти, що регулюють досліджувану діяльність, а саме Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальний процесуальний кодекс України, містять лише згадку про конфіденційне співробітництво як про джерело інформації, що може бути використана під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій згідно з положеннями ст. 275 вказаного кодексу [7].

Водночас у наукових колах відсутня однозначність щодо розмежування понять «конфіденційне співробітництво» та «негласне співробітництво». Незважаючи на те, що законодавець достатньо однозначний у цьому питанні, приєднуємося до позиції М. Грібова та О. Козаченка, які детально вивчили окреслене питання та вважають, що використання терміна «негласне» є більш коректним для позначення співробітництва осіб з оперативними підрозділами, ніж «конфіденційне».

Попри достатньо близькі семантичні значення цих слів (конфіденційне – таке, що не підлягає розголосу; довірче, таємне; негласне – невідоме для інших; приховане, таємне), вони не є синонімічною парою. Як аргумент згадані автори зазначають, що аналіз використання цих слів у різних сферах суспільного життя вказує на те, що конфіденційність соціальної взаємодії різних суб'єктів не передбачає збереження у таємниці її факту (але передбачає взаємну довіру цих суб'єктів та втаємничення змісту інформації, котрою вони обмінюються). Натомість негласність передбачає приховування самого факту соціальної взаємодії, а відповідно і його змісту. Конфіденційність є необхідною умовою негласного співробітництва, а негласність не є умовою співробітництва конфіденційного [3, с. 8–17].

Таким чином, вважаємо термін «негласне співробітництво» більш прийнятним для позначення співробітництва громадян з оперативними підрозділами під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, але змушені застосовувати поняття «конфіденційне співробітництво» через юридичне закріплення останнього.

При цьому, характеризуючи ефективність конфіденційного співробітництва, варто акцентувати, що керівництво різних рівнів та різної відомчої належності оперативних підрозділів постійно зазначає, що реальний стан роботи з негласними працівниками не відповідає сучасній криміногенній ситуації та не впливає на посилення протидії злочинності. В організації цієї роботи оперативними підрозділами допускаються системні недоліки та прорахунки, що призводять до різкого погіршення якісного складу негласної мережі, втрати належних оперативних позицій у протиправному середовищі, низької ефективності застосування форм і методів негласної роботи в оперативно-розшуковій діяльності.

Однією з причин такого ставлення та критики конфіденційного співробітництва є те, що її більшістю керівників, а також оперативним складом зараховано до другорядного напрямку діяльності, котра сприймається ними як застарілий метод виявлення та протидії правопорушенням, що поряд із такими причинами, як різке омолодження оперативного складу, брак досвідчених та достатньо підготовлених працівників, відсутність належного фінансування, недосконалість нормативної бази, фактично призвело до занепаду роботи з негласними працівниками.

Посилання робиться на те, що у зв'язку з розвитком комп'ютерних технологій, впровадженням у діяльність оперативно-технічних засобів потреба у використанні негласних працівників для виявлення та протидії правопорушенням відпадає. Однак такий погляд на роль негласних працівників у протидії правопорушенням вважаємо необґрунтованим.

Звичайно, важливість проведення оперативних заходів із використанням оперативно-технічних засобів та можливість подальшого використання отриманих матеріалів у кримінальному судочинстві як доказів не можна недооцінювати. Але враховуючи об'язаність нашого суспільства завдяки спрощенню отримання інформації через соціальні мережі та їхній відкритості, а також обачливість осіб, які вчиняють правопорушення, не можна недооцінювати роль негласного апарату у протидії правопорушенням. Адже відомо, що основним завданням оперативних підрозділів є запобігання вчиненню правопорушень на стадії їх підготовки та замаху, аби не допустити настання тяжких наслідків, що неможливо без вчасного отримання відповідної інформації

та подальшого її оперативного супроводження. Виконання вказаних завдань без негласної допомоги осіб, які володіють такою інформацією і часто є єдиними її джерелами, неможливо.

Водночас таке співробітництво не буде достатньо ефективним без належного розуміння мотиваційних чинників, на підставі яких особа прийняла рішення сприяти оперативним підрозділам на конфіденційній основі.

Згадуючи про зміни у суспільному житті, що відбулися в Україні за понад три десятиліття її незалежності, варто зауважити на значні трансформації ціннісних орієнтирів, котрими громадяни керуються у своєму житті. Сьогодні, на відміну від радянського та раннього пострадянського періоду, громадяни під час прийняття рішення співпрацювати на конфіденційній основі з оперативними підрозділами керуються бажанням задовольнити соціальні та психофізіологічні потреби з урахуванням належного рівня безпеки такої співпраці, її забезпечення і гарантування з боку держави. Бажання виконати власний «громадянський обов'язок» та отримати моральне задоволення від співпраці з оперативними підрозділами практично не зустрічаються, що було поширеним явищем за радянських часів.

Для аргументації вказаної вище точки зору звернемося до результатів наукового дослідження О. Кметь, яким здійснено опитування громадян – жителів прикордонних регіонів України задля вивчення їхнього ставлення до співпраці з оперативними підрозділами Державної прикордонної служби України. Так, значна частка опитаних жителів не має твердої громадянської позиції та мотивації, навіть за умови, що вони є свідками тих чи інших злочинних проявів, що виражається у відсутності бажання надавати будь-яку значущу інформацію прикордонникам. Основною причиною відмови у наданні інформації є страх за власне життя і здоров'я та членів своєї сім'ї під час та після завершення такої співпраці. Таке небажання співпрацювати з оперативними підрозділами особливо актуалізується в умовах повномасштабного війни, коли підвищується ступінь ризику для життя та здоров'я людей, пошкодження майна, ускладнюється забезпечення соціального і правового захисту громадян та їхніх близьких родичів у процесі виконання завдань оперативно-розшукової діяльності [5, с. 326–330.].

Звісно, на законодавчому рівні закріплені певні гарантії державного захисту осіб, які співпрацюють з оперативними підрозділами на конфіденційній основі. Вони містяться у нормах законів України «Про оперативно-розшукову діяльність» [10], «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [11], «Про державну таємницю» [9] та низці інших відомчих нормативно-правових документів. Зокрема, у ст. 13 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено, що у разі виникнення загрози життю, здоров'ю або майну особи, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, оперативний підрозділ зобов'язаний вжити спеціальних заходів для забезпечення їхньої безпеки.

Юридичні гарантії захисту прав негласних працівників містить і Кримінальний кодекс України [6], відповідно до ст. 43 якого не є кримінальним правопорушенням вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка, відповідно до закону, виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їхньої кримінально протиправної діяльності. Така особа несе відповідальність тільки за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно й поєднаного з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно та пов'язаного зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків. І навіть у цьому разі така особа не може бути засуджена до довічного позбавлення волі, а покарання у виді позбавлення волі не може бути призначене їй на строк більший, ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за цей злочин. У свою чергу, відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 66 Кримінального кодексу України визнається обставиною, що пом'якшує покарання, виконання спеціального завдання чи попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане зі вчиненням кримінального правопорушення у випадках, передбачених цим кодексом. Зазначена юридична гарантія захисту осіб, які співпрацюють зі слідством на конфіденційній основі, закріплена також у ч. 2 ст. 14 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», згідно з якою учасник організованого злочинного угруповання може бути частково або повністю звільнений від кримінальної

відповідальності та покарання у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, якщо він у процесі оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування чи судового провадження сприяє викриттю організованих злочинних угруповань і вчинених ними кримінальних правопорушень, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню шкоди фізичним чи юридичним особам або державі [11]. Процедура пом'якшення відповідальності за такі злочини визначена главою 35 Кримінального процесуального кодексу України [7].

Проте механізм реалізації такого правового захисту потребує доопрацювання, а його неефективна реалізація на сьогодні є одним із основних чинників, що не сприяють підвищенню рівня мотивації громадян співпрацювати з оперативними підрозділами на конфіденційній основі. Як не створена й комплексна система забезпечення захисту свідків у кримінальному провадженні в Україні [13, с. 44].

Натомість за кордоном система захисту свідків є більш дієвою, що впливає на ефективність співпраці громадян з оперативними підрозділами на конфіденційній основі. Так, у США функціонує спеціальна Федеральна програма захисту свідків (United States Federal Witness Protection Program або Witness Security Program) [1], котра передбачає фізичну охорону особи, право на отримання нових документів, зміну місця проживання, забезпечення житлом, допомогу в перевезенні особистих речей на нове місце проживання, забезпечення необхідним прожитковим мінімумом, за потреби – зміну зовнішності, що у сукупності забезпечує дієвість та конкретність державних програм у сфері забезпечення безпеки конфідентів, чого не можна сказати про Україну [12, с. 115].

Гарантування безпеки співпраці громадян з оперативними підрозділами можна віднести до умов такої співпраці, що, без сумніву, є важливим фактором, котрий впливає на її ефективність, проте не є основним мотивуючим елементом. Адже для того, щоб особа зацікавилась умовами співпраці, у неї має виникнути бажання чи необхідність такої співпраці.

Водночас результати опитування засвідчили, що громадяни готові залучатися до конфіденційного співробітництва та надавати допомогу оперативним працівникам за наявності певних умов, таких як: матеріальне заохочення за виконання завдань (35 %), забезпечення захисту життя, здоров'я та майна (18 %), грошова компенсація в разі отримання шкоди, що була пов'язана з виконанням завдання (13 %), засекречення персональних даних (10 %), інформування громадян щодо можливості та механізму надання інформації про протиправну діяльність (8 %) [5, с. 326–330].

Важливість морально-психологічного чинника як фактора, котрий мотивує до співпраці з оперативними підрозділами на конфіденційній основі, підтвердили 23% респондентів [5, с. 326–330], що підтверджує висловлені вище міркування стосовно зміни ціннісних орієнтирів у суспільстві.

Висновки. Отже, враховуючи сучасний стан протидії правопорушенням, рівень розвитку суспільства та його морально-психологічне становище, назріла нагальна потреба перегляду нормативно-правового забезпечення конфіденційного співробітництва з оперативними підрозділами з урахуванням актуальних мотиваційних стимулів та гарантій такої співпраці.

Підтримуємо науковців та практиків у сфері оперативно-розшукової діяльності, які звертають увагу на необхідність прийняття нового Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», що відповідатиме сучасним реаліям протидії правопорушенням та рівню розвитку українського суспільства. Новий нормативно-правовий акт має усунути наявні законодавчі прогалини, зокрема, забезпечити відповідні гарантії конфідентам, які залучені та співпрацюють з оперативними підрозділами, зі слідством і судом на стадіях оперативно-розшукової діяльності, кримінального й судового провадження, а також після їх завершення [4, с. 53–65].

Відомо, що попередити правопорушення дешевше та доцільніше, ніж ліквідувати тяжкі наслідки його вчинення, а тому варто переглянути підходи до організації конфіденційного співробітництва громадян з оперативними підрозділами, зосередивши увагу на матеріальній мотивації такої співпраці з розробкою дієвих гарантій захисту прав, свобод, життя та здоров'я співпрацюючих осіб.

Список використаних джерел

1. United States Marshals Service: Administration of the Witness Protection Security Program : executive summary. U.S. Department of Justice Office of the Inspector General Audit Division. 9 p. URL: <https://oig.justice.gov/reports/USMS/a05usms/final.pdf>.

2. Грібов М. Л., Козаченко О. І. Міжнародний досвід правового регулювання негласного співробітництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3(112). С. 83–97. URL: <https://doi.org/10.33270/01191123.83>.
3. Грібов М. Л., Козаченко О. І. Співвідношення понять «конфіденційне співробітництво» та «негласне співробітництво». *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 8–17. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2019_gribov_kozachenko.pdf.
4. Катеринюк В. В. Характеристика правового інституту та правовідносин конфіденційного співробітництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 4(121). С. 53–65. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/21625/1/Науковий%20вісник%20№4%202021_p53-65.pdf.
5. Кметь О. О. Окремі аспекти мотивації та забезпечення гарантій особам, які надають допомогу оперативно-розшуковими підрозділами держприкордонслужби України на конфіденційній основі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 326–330. URL: http://lsej.org.ua/5_2023/5_2023.pdf.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
8. Ольшевський К. М., Дирман В. В. Принципи конфіденційного співробітництва. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 4(16). С. 128–135.
9. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.
10. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.
11. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>.
12. Талізін Я. О. Використання конфіденційного співробітництва у кримінальному провадженні : монографія ; наук. ред. І. А. Тітко. Київ : Алерта, 2023. 304 с.
13. Фурс С. І. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: порівняльно-правовий аналіз. Суми : Сумський державний університет, 2018. 131 с.

Надійшла до редакції 02.06.2023

References

1. United States Marshals Service: Administration of the Witness Protection Security Program : executive summary. U.S. Department of Justice Office of the Inspector General Audit Division. 9 p. URL: <https://oig.justice.gov/reports/USMS/a05usms/final.pdf>.
2. Hribov, M. L., Kozachenko, O. I. (2019) Mizhnarodnyi dosvid pravovoho rehuliuвання nehlasnoho spivrobitnytstva [International experience of legal regulation of tacit cooperation]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vntrishnikh sprav*. № 3(112). pp. 83–97. URL: <https://doi.org/10.33270/01191123.83>. [in Ukr.].
3. Hribov, M. L., Kozachenko, O. I. (2019) Spivvidnoshennia poniat «konfidentsiine spivrobitnytstvo» ta «nehlasne spivrobitnytstvo» [Correlation of the concepts «confidential cooperation» and «unspoken cooperation»]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 1. pp. 8–17. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2019_gribov_kozachenko.pdf. [in Ukr.].
4. Kateryniuk, V. V. (2021) Kharakterystyka pravovoho instytutu ta pravovidnosyn konfidentsiinoho spivrobitnytstva [Characteristics of the legal institution and legal relations of confidential cooperation]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vntrishnikh sprav*. № 4(121). pp. 53–65. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/21625/1/Науковий%20вісник%20№4%202021_p53-65.pdf. [in Ukr.].
5. Kmet, O. O. (2023) Okremi aspekty motyvatsii ta zabezpechennia harantii osobam, yaki nadaiut dopomohu operatyvno-rozshukovymu pidrozdilamy derzhprykordonsluzhby Ukrainy na konfidentsiinii osnovi [Separate aspects of motivation and provision of guarantees to persons who provide assistance on a confidential basis by operational and investigative units of the State Border Service of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 5. pp. 326–330. URL: http://lsej.org.ua/5_2023/5_2023.pdf. [in Ukr.].
6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].
7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
8. Olshevskiy, K. M., Dyrman, V. V. (2010) Pryntsypy konfidentsiinoho spivrobitnytstva [Principles of confidential cooperation]. *Visnyk Akademii upravlinnia MVS*. № 4(16). pp. 128–135. [in Ukr.].
9. Pro derzhavnu taiemnytsiu [About state secrets] : Zakon Ukrainy vid 21.01.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>. [in Ukr.].
10. Pro operatyvno-rozshukovu diialnist [About operational and investigative activities] : Zakon

Ukrainy vid 18.02.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>. [in Ukr.].

11. Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu [On the organizational and legal foundations of combating organized crime] : Zakon Ukrainy vid 30.06.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>. [in Ukr.].

12. Talyzina, Ya. O. (2023) Vykorystannia konfidentsiinoho spivrobotnytstva u kryminalnomu provadzhenni [Use of confidential cooperation in criminal proceedings] : monohrafiia ; nauk. red. I. A. Titko. Kyiv : Alerta. 304 p. [in Ukr.].

13. Furs, S. I. (2018) Zabezpechennia bezpeky uchasnykiv kryminalnoho sudochynstva: porivnialno-pravovyi analiz [Ensuring the safety of participants in criminal proceedings: a comparative legal analysis]. Sumy : Sums'kyi derzhavnyi universytet. 131 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Makhlai. Motivation characteristics of conspirative cooperation with operative units in modern conditions. The motivational features of conspiratorial cooperation with operational units in modern conditions are highlighted. Attention is drawn to the fact that the legislation in terms of legal regulation of operative and search activity is not perfect, with numerous gaps and contradictions. In addition, today's conditions in which Ukrainian society lives and its development require a significant revision of the normative-legal and organizational-tactical provision of confidential cooperation, taking into account modern value guidelines and social conditions that affect the motivation of citizens to confidentially cooperate with operative units.

Attention is drawn to the fact that there is no unanimity in scientific circles regarding the distinction between the concepts of confidential cooperation and tacit cooperation. The analysis of scientific and theoretical sources made it possible to come to the conclusion that the term secret cooperation is more acceptable to denote the cooperation of citizens with operative units during the implementation of operative and search activity, but they are forced to apply the concept of confidential cooperation due to the legal consolidation of the latter.

It is noted that, taking into account the current state of crime prevention, the level of development of society and its moral and psychological situation, there is an urgent need to review the regulatory and legal provision of confidential cooperation with operative units, taking into account current motivational incentives and guarantees of such cooperation. One of the ways of such a review is the adoption of a new Law of Ukraine «On operative and search activity», which will correspond to the modern conditions in which Ukrainian society lives and current value guidelines.

An analysis of the legislation was carried out in terms of guaranteeing the safety of persons who cooperate with operative units on a conspiratorial basis. It is indicated that it is cheaper and more expedient to prevent a crime than to eliminate the serious consequences of its commission, and therefore it is worth reviewing the approaches to the organization of confidential cooperation of citizens with operative units, focusing on the material motivation of such cooperation with the development of effective guarantees for the protection of rights, freedoms, life and health of cooperating persons.

Keywords: *operative and search activity, motivation, conspiratorial cooperation, operative units, secret workers (spy), society.*

УДК 343.132.2

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-294-302

Олена СОЛДАТЕНКО[®]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ЯК СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ

Розглядаються проблемні питання правового регулювання процедури проведення такої слідчої (розшукової) дії, як обшук, під час досудового розслідування, що виникають у правозастосовній практиці, в контексті ймовірної гармонізації сучасного кримінального процесуального законодавства з європейськими стандартами у сфері прав і свобод людини. Проаналізовано правовий інститут осіб, уповноважених на проведення обшуку під час досудового розслідування, а також відповідні прецеденти Європейського суду з прав людини та рішення із вітчизняної судової практики. На основі ретельного аналізу Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) було виокремлено певну недосконалість законодавчої техніки під час конструювання нормативного змісту ст. 236 КПК України, у тому числі й у частині суб'єктів виконання ухвали слідчого судді про надання дозволу на проведення обшуку.

Сформульовані пропозиції спрямовані на вдосконалення окремих положень чинного кримінального процесуального законодавства України в частині правового регулювання процедури проведення обшуку житла чи іншого майна особи. Наведено обґрунтовані рекомендації щодо оптимального застосування окремих норм національного законодавства, що свідчать про практичну цінність результатів проведеного дослідження.

Ключові слова: кримінальне процесуальне законодавство, проблеми регулювання, право на недоторканність житла, слідчі (розшукові) дії, обшук, слідчий, прокурор, слідчий суддя, дільничник, перспективи вдосконалення.

Постановка проблеми. Забезпечення застосування засобів державного примусу є передумовою виконання завдань кримінального провадження, що закріплені у ст. 2 КПК України. Передусім це знаходить своє пояснення у специфіці правових відносин, що виникають всупереч бажанню та волі учасників. З огляду на нормативні приписи чинного кримінального процесуального законодавства, численні правозастосовні практики можна констатувати, що найбільш поширеним засобом кримінального процесуального примусу виступає слідча (розшукова) дія – обшук, що є ефективним способом отримання необхідної доказової інформації в ході безпосереднього проведення досудового розслідування. У результаті аналізу слідчої та судової практики нами було виокремлено деякі чинники, котрі вказують саме на недосконалість нормативно-правового регулювання процедури проведення обшуку та викликають численну кількість проблемних питань у ході здійснення кримінального провадження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематиці нормативно-правового регулювання інституту обшуку за чинним КПК України присвячена значна кількість наукових праць вітчизняних учених, зокрема: Н. Черняк, А. Гаркуші, В. Кіяниці, В. Федченко, П. Біленчука, І. Вегери-Іжевської, І. Гловюка, С. Денисюка, О. Капліна, М. Комарової, В. Кузьмічова, Л. Лобойка, В. Плетенця, М. Салтевського, І. Цюприка, В. Шепітька та ін. Саме їхні наукові напрацювання становлять фундаментальне підґрунтя для подальшого дослідження окресленої проблематики.

Метою статті є висвітлення актуальних питань, що виникають у слідчій і судовій практиці за допомогою дослідження нормативного змісту положень чинного кримінального процесуального законодавства, а також виокремлення можливих шляхів удосконалення правового регулювання проведення обшуку.

© О. Солдатенко, 2023

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6587-0280>

soldat-72-21@ukr.net

Виклад основного матеріалу. Слідчі (розшукові) дії виступають найважливішими процесуальними засобами збирання доказів на стадії досудового розслідування. Однак варто зауважити, що найдосконаліша у правовому розумінні правова регламентація не в змозі повною мірою передбачити врегулювання всіх суспільних відносин, що виникають на стадії досудового розслідування або судового розгляду, що, у свою чергу, створює передумови для її подальшого вдосконалення на підставі з'ясування проблем практики.

Однією з найскладніших у процесуальному порядку серед слідчих (розшукових) дій є процедура проведення обшуку, що має пізнавальну спрямованість і належить до основних засобів збирання і перевірки доказової інформації у кримінальному процесі.

Як би ретельно не готувався злочинець до скоєння злочину, яких би дій не здійснював для приховування слідів вчиненого діяння, у переважній більшості випадків він не може передбачити і знищити без винятку все те, що може слугувати проти нього доказом, тому ретельно підготовлений, добре організований і спланований обшук, як правило, дає в розпорядження слідчого цінні докази, що допомагають викриттю злочинця і розкриттю злочину. Тому у процесі розкриття і розслідування кримінальних проваджень виникає необхідність у проведенні такої слідчої (розшукової) дії, як обшук, що має яскраво виражений примусовий характер щодо осіб, стосовно яких він здійснюється. Обшук – це слідча (розшукова) дія, спрямована на примусове обстеження ділянок місцевості, приміщень, тіла людини, її одягу та особистих речей, що здійснюється в межах кримінального процесуального закону уповноваженою на те особою при дотриманні гарантій прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб із метою пошуку (виявлення) та вилучення (затримання) конкретних джерел доказової інформації (матеріальних об'єктів), що можуть мати значення для справи. Обшук у ході розслідування може проводитися і тоді, коли об'єктом пошуку є розшукувана особа, труп або його частини [21, с. 149].

Водночас варто зазначити, що безпосереднє проведення обшуку пов'язане із суттєвим обмеженням конституційних прав і свобод особи. Відповідно до ст. 30 Конституції України кожному гарантується недоторканність житла [14]. Тому процедура проведення обшуку підлягає судовому контролю з боку слідчого судді, який відіграє особливу роль на стадії досудового провадження, адже саме він і виступає гарантом дотримання та реалізації конституційних засад щодо недоторканності житла чи іншого володіння особи. Незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи, а також незаконне проведення в них огляду або обшуку визначається відповідними формами вчинення кримінального правопорушення як порушення недоторканності житла, що знаходить своє відображення у ст. 162 Кримінального кодексу України [15]. Окрім цього, друга частина згаданої статті кваліфікує порушення недоторканності житла, що було вчинене службовою особою.

Наведений підхід відповідає європейським стандартам у галузі прав людини та прецедентній практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) і чітко простежується у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 06.09.1978, де визначено, що принцип верховенства права виходить із того, що втручання органів виконавчої влади у права людини має підлягати ефективному нагляду з боку судової влади, це має бути судовий нагляд, що найкращим чином забезпечує гарантії безсторонності, незалежності, а також належної правової процедури [7]. З огляду на це слід зауважити, що проведення обшуку без ухвали слідчого судді є суттєвим порушенням вимог КПК України та тягне за собою визнання відповідної слідчої (розшукової) дії незаконною, а отриманих доказів – недопустимими. Адже відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 87 КПК України суд зобов'язаний визнати істотним порушенням прав людини і основоположних свобод здійснення процесуальних дій, що потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов [8].

Однак і наявність ухвали слідчого судді не завжди є гарантією законності проведення обшуку. Про це свідчить рішення ЄСПЛ у справі «Вінкс та Рібicka проти Латвії» від 30.01.2020 (заява № 28926/10). Розглядаючи ситуацію в Страсбурзі, судді зауважили, що крім перевірки наявності ухвали слідчого судді також важливо встановити, як саме було здійснено судовий контроль: чи належним чином суддя дослідив наявність обґрунтованої підозри, що виправдовує обшук, виклавши дозвіл на обшук таким чином, щоб утримати його вплив у розумних межах, і прагнув переконати самого себе у тому, що обшук у відповідному місці, стосовно якого клопотали про дозвіл, може дати відповідні

докази. Оцінюючи обставини цієї справи, ЄСПЛ звернув увагу на те, що ордер був викладений у відносно широких виразах. Хоча рішення про обшук було видане стосовно окремих предметів, що стосуються шістдесяти шести компаній, він також санкціонував пошук та вилучення «інших документів та предметів, які можуть слугувати відповідними доказами у справі». Насправді завдяки цим більш широким виразам у дозволі було вилучено численні документи та предмети, що належали іншим компаніям, що не були перелічені в судовому рішенні [16].

Окрім цього, п. 1 ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. (далі – Конвенція) містить такі положення: «кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції» [12]. Аналізуючи ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, можна констатувати, що згадана норма охоплює такі складові особистої сфери життя, як: приватне життя; сімейне життя; житло; кореспонденція.

З іншого боку, ЄСПЛ передбачає як негативний (невтручання держави) обов'язок держави, так і позитивний (активні дії з боку держави) обов'язок. Негативний обов'язок полягає в тому, що суб'єкти владних повноваження не мають права втручатись у приватне та сімейне життя особи, а також порушувати право на повагу до особистого житла та кореспонденції особи. Проте слід вирізняти державне втручання, що здійснюється в інтересах. Воно виходить за межі дії ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Позитивний обов'язок держави – це необхідність здійснення певних заходів, спрямованих на забезпечення реалізації прав, передбачених ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [19].

Вивчивши практику Верховного Суду України щодо розгляду судами клопотань на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи [13], суди з метою належного дотримання вимог, закріплених у Конвенції, під час розгляду клопотань про обшук враховують правові позиції ЄСПЛ, сформульовані ним у рішеннях: «Володимир Поліщук та Світлана Поліщук проти України» (Case of Vladimir Polishchuk and Svetlana Polishchuk v. Ukraine, заява № 12451/04), «Пантелесенко проти України» (Case of Panteleyenko v. Ukraine, заява № 11901/02), «Ратушна проти України» (Case of Ratushna v. Ukraine, заява № 17318/06), «Войкін та інші проти України» (Case of Voykin and others v. Ukraine, заява № 47889/08), «Головань проти України» (Case of Golovan v. Ukraine, заява № 41716/06) тощо. Вищепераховані рішення ЄСПЛ чітко встановлюють факти порушення ст. 8 Конвенції, що відбулися як наслідок проведення незаконного обшуку житла чи іншого володіння особи [13].

Отже, недотримання вищевикладених вимог щодо законності процедури проведення обшуку є прямим порушенням вимог ст. 8 Конвенції, і докази, що були отримані внаслідок такого порушення, будуть визнаватися недопустимими.

У цьому контексті було і залишається до кінця остаточно не визначеним застосування норм кримінального процесуального закону щодо правового регулювання процедури обшуку, а саме суб'єктів його проведення. Остаточне рішення щодо законності проведення обшуку працівниками оперативних підрозділів виніс Верховний Суд, котрий у постанові від 29 січня 2019 р. (справа № 466/896/17) роз'яснив, що за змістом ч. 1 ст. 236 КПК України виконання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи особисто покладається на слідчого чи прокурора та не може бути доручене у порядку п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України відповідним оперативним підрозділам [9].

Системний аналіз Постанови у справі № 466/896/17 від 29.01.2019 та норм КПК України надав нам можливість наголосити на тому, що положення п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України про наявність у слідчого права доручати проведення слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділам у даному випадку не підлягають застосуванню, оскільки прямо суперечать вимогам закону щодо порядку проведення обшуку.

Якщо звернути увагу на п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, то можемо виокремити такі положення: «слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам».

Наслідком такого розширювального тлумачення вказаних норм КПК України є проникнення оперативних підрозділів до житла чи іншого володіння особи під час обшуку всупереч припису ч. 1 ст. 233 КПК – не на підставі ухвали слідчого судді, а на підставі доручення слідчого або прокурора, і тому положення п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України про наявність у слідчого права доручати проведення слідчих (розшукових) дій оперативним

підрозділам в даному випадку не підлягає застосуванню, оскільки прямо суперечать вимогам закону щодо порядку проведення обшуку [9].

Як зазначалося раніше, ухвалою слідчого судді дозвіл на проведення обшуку надається тільки слідчому або прокурору. Перебування оперативних працівників у житлових приміщеннях без відповідного дозволу (ухвали слідчого судді) під час проведення обшуку є неприпустимим, оскільки грубо порушуються Конституція України [14], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. [12], а також КПК України [8], що в подальшому може призвести до визнання доказів, отриманих під час обшуку, недопустимими. Звідси констатуємо, що єдиною законною підставою, на якій оперативний працівник може бути присутнім під час проведення обшуку, відповідно до ч. 1 ст. 233 КПК України є ухвала слідчого судді про дозвіл оперативному підрозділу на обшук, а відсутність такого дозволу свідчить про незаконність проникнення до житла чи іншого володіння особи оперативного працівника [20, с. 295–296].

Отже, з вищевикладеного стає зрозумілим те, що оперативний підрозділ не має права за дорученням слідчого проводити обшук.

Окрім цього, ч. 1 ст. 236 КПК України містить положення стосовно того, що «ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи *може бути* виконана слідчим чи прокурором» [8]. Іншими словами, у наведеному положенні можна спостерігати відсутність будь-яких проявів імперативності, а згадане констатування норм є більш характерним для норми-дозволу. Тому вважаємо, що для законодавчого акта, якому притаманна чітка правова регламентація та неможливість подвійного тлумачення, представлене формулювання приписів у ч. 1 ст. 236 КПК України є недостатньо точним та повним.

Особливої актуальності питання правового регулювання інституту слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуку, набуло в ході новелізації КПК України щодо спрощення порядку досудового розслідування в окремих категоріях кримінальних правопорушень. У свою чергу, кардинальні зміни КПК України, внесені Законом України № 2617 від 22 листопада 2018 р., спричинили появу нового учасника – дізнавача.

З приводу окресленої проблематики, проаналізувавши всі положення чинного КПК України, ми дійшли висновку про те, що зміни в частині регулювання повноважень дізнавача є хаотичними та потребують відповідного правового вдосконалення.

Так, згідно з ч. 3 ст. 233 КПК України дізнавач нарівні зі слідчим і прокурором наділений правом увійти до житла чи іншого володіння особи до постановлення ухвали слідчого судді лише у невідкладних випадках, пов'язаних із урятуванням життя людей та майна чи безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення. Однак якщо звернутися вже до ч. 3 ст. 234 КПК України, то можна спостерігати зовсім іншу ситуацію, а саме: із клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді може звернутися лише слідчий та прокурор. Окрім цього, ч. 1 ст. 236 КПК України містить положення, згідно з яким ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може бути виконана лише слідчим чи прокурором [8].

До того ж у чинному КПК України можемо спостерігати колізію між нормами, що регламентують порядок проведення слідчих (розшукових) дій, та положеннями п. 2 ч. 2 ст. 40-1 КПК України.

Відповідно до ст. 40-1 КПК України дізнавач наділений правом проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, передбачених КПК України. Проте глава 20 КПК України «Слідчі (розшукові) дії» не містить у своїх положеннях будь-яких приписів стосовно повноважень дізнавача щодо їх проведення (окрім норми, котра закріплена у ч. 3 ст. 233 КПК України). Якщо буквально тлумачити законодавчі положення згаданої глави КПК України, то можна стверджувати, що безпосереднє проведення слідчих (розшукових) є прерогативою тільки слідчого та прокурора. Однак результати аналізу судової практики свідчать, що слідчими суддями розглядаються й вирішуються клопотання дізнавачів про дозвіл на проведення слідчих (розшукових) дій, що потребують попереднього отримання судового рішення, зокрема обшуку. Водночас рішення, ухвалені за результатами безпосереднього розгляду відповідних клопотань, мають абсолютно протилежний зміст.

Аналіз норм чинного кримінального процесуального законодавства надав можливість виокремити норми, що наділяють дізнавача повноваженнями слідчого (ст. 40-1 КПК України). Також ч. 2 ст. 234 проголошує, що обшук проводиться лише на підставі

ухвали слідчого судді місцевого загального суду, проте з ч. 1 ст. 236 КПК України впливає, що ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може бути виконана слідчим чи прокурором. З вищевикладеного слід виокремити те, що спостерігається відповідна колізія між згаданими нормами. Таким чином, на практиці виникає проблема стосовно того, якими нормами слід керуватися під час проведення такої слідчої (розшукової) дії, як обшук. Адже подвійне тлумачення норм кримінального процесуального законодавства є неприпустимим.

Як приклад можемо навести таке: слідчий суддя Роменського міськрайонного суду Сумської області І. Машина задовольнила клопотання старшого інспектора сектора дізнання Роменського відділу поліції Головного управління Національної поліції в Сумській області Д. Ситника, погоджене прокурором Роменської місцевої прокуратури О. Сухоставець, про надання дозволу на проведення обшуку у Сумському обласному державному нотаріальному архіві [10]. Зі змісту ухвали стає очевидним, що слідчий суддя у мотивувальній частині рішення поставив нарівні права дізнавача зі слідчим, що, у свою чергу, є неприпустимим, адже, не зважаючи на схожість їхніх процесуальних повноважень, вони виступають зовсім різними учасниками кримінального провадження.

Проте у практиці спостерігаються й інші підходи щодо окресленої проблематики. Так, ухвалою слідчого судді Рівненського міського суду Рівненської області від 17 липня 2020 р. було відмовлено у задоволенні клопотання дізнавача Рівненського ВП ГУНП в Рівненській області лейтенанта поліції О. Горбатюка про надання дозволу на проведення обшуку у кримінальному провадженні № 12020118001002699. Під час відмови у задоволенні поданого клопотання слідчим суддею було в ухвалі зазначено, що Кримінальний процесуальний кодекс України не наділяє дізнавача правом звертатися до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на проведення обшуку.

Проте Рівненський апеляційний суд відзначає: «Відповідно до вимог п. 4 ч. 2 ст. 40-1 КПК України, дізнавач наділений правом звертатися за погодженням їх прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій. За допомогою системного аналізу норм кримінально-процесуального законодавства колегією суддів було встановлено, що обшук є слідчою (розшуковою) дією, безпосередній порядок проведення якої передбачений ст. 234 КПК України, що входить у Главу 20 «Слідчі (розшукові) дії» КПК України. Тож колегія суддів притримується думки, що висновок слідчого судді суду першої інстанції про те, що Кримінальний процесуальний кодекс України не наділив дізнавача правом звертатися до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на проведення обшуку є помилковим» [11]. Тож стає зрозумілим, що саме таке обґрунтування відповідає правильному роз'ясненню щодо застосування норм КПК України.

Таким чином, проведений вище аналіз надав можливість дійти висновку, що зміни в чинному кримінальному процесуальному законодавстві стосовно включення дізнавача до суб'єктів, на яких покладається виконання ухвали про дозвіл на проведення обшуку, зумовили виникнення колізії між нормами КПК України, що регламентують порядок проведення слідчих (розшукових) дій, та положеннями п. 2 ч. 2 ст. 40-1 КПК України. Проте вважаємо, що єдиним дієвим засобом вирішення цього питання є безпосереднє внесення змін до КПК України.

Особливого занепокоєння останнім часом викликає проблема щодо обмеження прав і свобод осіб під час проведення обшуку. Адже забезпечення прав і свобод людини є найголовнішим принципом правової держави. Тому захист та охорона прав учасників кримінального провадження посідають одне з найбільш важливих місць у системі чинного кримінального процесуального законодавства.

Варто зазначити, що передбачене ст. 59 Конституції України право кожного на правову допомогу повинно бути ключовим елементом на будь-якому етапі проведення такої слідчої (розшукової) дії, як обшук. Безпосередня наявність у адвоката відповідних знань щодо належного порядку проведення обшуку становить надійну гарантію стосовно забезпечення законності та ефективного захисту прав, свобод та інтересів клієнта. Конституційний Суд України у своєму рішенні №23-рп/2009 від 30.09.2009 наголошує на тому, що положення ст. 59 Конституції України є нормою прямої дії й особа не може бути обмежена в їх реалізації [17].

Водночас неоднозначними є формулювання чинного КПК України з приводу участі адвоката у проведенні обшуку, особливо у тому випадку, коли клієнт ще не набув

процесуального статусу учасника конкретного кримінального провадження.

Наділення особи правом скористатися допомогою адвоката (ст. 66 КПК України) не вирішує проблеми надання їй ефективної правової допомоги. Адвокат є представником правового інституту адвокатури і потенційним учасником процесу, тому може стати учасником процесу лише після отримання певного процесуального статусу. Наприклад, для захисту підозрюваного він отримує статус захисника, якщо надає юридичну підтримку потерпілому – статус представника, а при правовій допомозі свідку – залишається «просто адвокатом», без процесуального статусу. Виникає питання: якими правами він буде користуватися і чи є допустимим тут використовувати визначення, що вже застосоване законодавством як «особа, яка надає правову допомогу, – користується правами особи, якій вона допомагає». Відповіді законодавець не дав, залишивши ці питання на совість правоохоронної практики та юридичної науки.

Вирішення цієї проблем вчені вбачають у необхідності доповнити кримінально-процесуальну доктрину теоретичною моделлю інституту адвокатури і, відповідно, доповнити Кримінально-процесуальний кодекс України нормою «правова допомога адвоката» [18, с. 130].

Крім того, слід зазначити, що слідчий, прокурор не мають права проводити обшук у особи, яка вимагає участі у ньому адвоката. З іншого боку, забезпечити присутність адвоката у мінімальні терміни дуже складно, адже адвокат фізично не може бути присутнім від самого початку проведення обшуку. Аналіз положень ст. 236 КПК України надає можливість слідчому, прокурору до прибуття адвоката провести відповідний обшук. Таким чином, неприбуття адвоката протягом трьох годин не перешкоджає проведенню відповідної слідчої (розшукової) дії.

Вважаємо, що розглядати окреслену проблему потрібно крізь призму забезпечення суб'єктами проведення обшуку балансу між повагою до приватного життя людини та його безпосередньою реалізацією в поєднанні з досягненням відповідної мети. Така слідча (розшукова) дія для суб'єктів проведення обшуку є заздалегідь спланованою тактичною операцією, що спрямована передусім на отримання нових та/або перевірку вже наявних доказів. Тому багато хто зі слідчих притримується думки, що чекати на прибуття адвоката означає завчасно приректи обшук на невдачу, адже за цей час можна знищити інформацію, що має значення для кримінального провадження, приховати сліди вчинення відповідного кримінального правопорушення тощо. Це все, у свою чергу, призводить до втрати головної умови проведення обшуку – раптовості.

Не слід забувати, що з метою ухилення від кримінальної відповідальності та протидії з боку зацікавлених осіб щодо ефективності проведення обшуку можливі і різного роду провокації та протистояння у вигляді, скажімо, відключення електропостачання в приміщеннях, де проводиться обшук. За вказаних обставин слідчий буде вимушений зупинити проведення обшуку, відволіктися для вирішення питань щодо поновлення електропостачання із одночасним вжиттям заходів для збереження можливості отримання даних, що цікавлять слідство в ході продовження проведення обшуку.

Вказане породжує ситуацію, за якої під час проведення довготривалих обшуків слідчі вимушені робити перерви, зазначаючи, а іноді і не зазначаючи про це в протоколі, тим самим не дотримуючись його процесуальної форми і порушуючи засаду законності, за якою слідчі зобов'язані неухильно дотримуватися вимог КПК України, оскільки службові особи можуть діяти лише в межах закону. Для усунення прогалин щодо врегулювання здійснення вимушеної перерви під час проведення довготривалих обшуків доцільно передбачити в нормах чинного КПК України положення, за яким слідчий у випадку виникнення непередбачуваних обставин під час проведення обшуку чи під час проведення обшуку, що є трудомістким за своїм змістом та пов'язаним із необхідністю його проведення на значних за обсягом площах, територіях, об'єктах, приміщеннях, установах, що вимагає здійснення вимушеної перерви, зазначає у протоколі підстави щодо такої перерви, вказуючи час початку перерви, її завершення та продовження проведення відповідної слідчої (розшукової) дії [22, с. 50–51].

Чинне вітчизняне законодавство однаково охороняє право на недоторканність житла чи іншого володіння особи та особисту недоторканість. Адже, як зазначалося раніше, п. 1 ст. 8 Конвенції містить такі положення: «кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції». На нашу думку, для проведення такої слідчої (розшукової) дії, як обшук особи теж повинна бути

встановлена відповідна гарантія законності. Тому що лише така спеціально підготовлена особа, як адвокат, у змозі запобігти можливим порушенням чи незаконним обмеженням прав і свобод людини з боку органів досудового розслідування та прокуратури.

Висновки. Отже, узагальнюючи проведений аналіз положень кримінального процесуального законодавства України, численні думки видатних науковців, можемо дійти висновку про те, що обшук є однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. Поряд із іншими слідчими (розшуковими) діями безпосереднє проведення обшуку є доволі ефективним засобом збирання та перевірки доказів. Проте на сьогодні у чинному законодавстві відсутнє повне та чітке роз'яснення поняття «обшук». Тому відповідна проблема вимагає подальшого вирішення, а КПК України – вдосконалення. Адже, окрім наукового визначення, є суттєва потреба у законодавчому визначенні поняття обшуку. Слід наголосити й на тому, що одним зі найголовніших напрямів щодо безпосередньої перебудови кримінального процесуального права повинно бути створення дієвої та цілісної системи гарантій прав і свобод осіб, які мають відношення до сфери кримінального судочинства, під час проведення слідчої (розшукової) дії – обшуку. Зважаючи на це, нами було виокремлено деякі проблеми у сфері правового регулювання проведення обшуку, а також шляхи їх вирішення та подальшого вдосконалення кримінального процесуального законодавства. Адже неповна правова регламентація потребує цілковито новітніх підходів та подальшого внесення змін і доповнень до вітчизняного КПК України, а також може виступати предметом подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд., доп. Москва : Мегатрон XXI, 2000. 334 с.
2. Капліна О. В. Проблеми нормативного регулювання та практики проведення обшуку під час кримінального провадження. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2015. № 2(12). С. 30–38.
3. Салтєвський М. В. Криміналістика : підруч. : у 2 ч. Харків : Консум, 2001. 528 с.
4. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Криміналістична тактика та методика розслідування злочинів : посібник. Харків : Одисей, 2001. 528 с.
5. Плетенець В. М. Розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 188 с.
6. Аленін Ю. П. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар. Харків : Одисей, 2003. 959 с.
7. Справа «Класс та інші проти Німеччини» від 06.09.1978 : рішення Європейського суду з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
9. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 466/896/17 від 29.01.2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79601140>.
10. Ухвала Роменського міськрайонного суду Сумської області у справі № 585/2968/17 від 03.12.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93321091>.
11. Ухвала Рівненського апеляційного суду у справі № 569/11395/20 від 05.08.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90905517>.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 : ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
13. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 466/896/17 від 29.01.2019. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/79601140>.
14. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
16. Справа «Вінкс та Рібicka проти Латвії» від 30.01.2020 : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-vinks-ta-ribicka-proti-latvi%D1%97/>.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) : Рішення Конституційного Суду України № 23-рп/2009 від 30.09.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text>.
18. Fomenko A., Tertyshkin V. Legal assistance and protection in criminal processing:

internationals standards and integrative doctrine. *Journal Philosophy, Economics and Law Review*. 2022. No. 2. P. 123–133.

19. Позитивні і негативні зобов'язання держави. *Судова практика*. URL: <https://sudpraktika.wordpress.com/конвенція-про-захист-прав-людини/позитивні-і-негативні-зобовязання-де/>.

20. Черняк Н. П., Кіяниця В. М. Актуальні проблеми взаємодії слідчих з оперативними підрозділами під час призначення та проведення обшуку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1(110). С. 291–298.

21. Черняк Н. П., Гаркуша А. Г. Особливості проведення обшуку за кримінальним процесуальним законодавством України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4(97). С. 148–152.

22. Федченко В. М. Щодо безперервності проведення окремих слідчих (розшукових) дій. *Діяльність органів досудового розслідування в умовах реформування правоохоронних органів: сучасні виклики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21 травня 2021 р.)*. Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 45–51.

References

1. Bielkin, R. S. (2000) *Kriminalisticheskaya entsyklopediia* [Forensic encyclopedia]. 2-ye izd., dop. Moscow : Megatron XXI. 334 p.

2. Kaplina, O. V. (2015) Problemy normatyvnoho rehulivannia ta praktyky provedennia obshuku pid chas kryminalnoho provadzhenia [Problems of normative regulation and practice of conducting searches during criminal proceedings]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriya «Pravo». № 2(12), pp. 30–38. [in Ukr.].

3. Saltevs'kyi, M. V. (2001) *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruch. : u 2 ch. Kharkiv : Konsum. 528 p. [in Ukr.].

4. Shepitko, V. Yu. (2001) *Kryminalistyka. Kryminalistychna taktyka ta metodyka rozsliduvannia zlochyniv* [Criminalistics. Forensic tactics and methods of crime investigation] : posibnyk. Kharkiv : Odysei. 528 p. [in Ukr.].

5. Pletenets, V. M. (2012) *Rozsliduvannia zavidomo nepravdyvykh povidomlen pro zahrozu bezpetsi hromadian, znyschennia chy poshkodzhenia obektiv vlasnosti* [Investigation of known false reports about threats to citizens' safety, destruction or damage to property] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 188 p. [in Ukr.].

6. Alenin, Yu. P. (2003) *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine] : nauk.-prakt. komentar. Kharkiv : Odysei. 959 p. [in Ukr.].

7. Sprava «Klass ta inshi proty Nimechchyny» [Case of Klass and Others v. Germany] vid 06.09.1978 : rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text. [in Ukr.].

8. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Art. 88. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukr.].

9. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu u spravi № 466/896/17 vid 29.01.2019 [Ruling of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court in case No. 466/896/17 of January 29, 2019]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79601140>. [in Ukr.].

10. Ukhvala Romenskoho miskraionnoho sudu Sumskoi oblasti u spravi № 585/2968/17 vid 03.12.2020 [Ruling of the Romensky District Court of the Sumy Region in case No. 585/2968/17 dated 03.12.2020]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93321091>. [in Ukr.].

11. Ukhvala Rivnenskoho apeliatsiinoho sudu u spravi № 569/11395/20 vid 05.08.2020 [Ruling of the Rivne Court of Appeal in case No. 569/11395/20 dated August 5, 2020]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90905517>. [in Ukr.].

12. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 04.11.1950 : ratyfikovana Zakonom Ukrainy № 475/97-VR vid 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].

13. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu u spravi № 466/896/17 vid 29.01.2019 [Ruling of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court in case No. 466/896/17 of January 29, 2019]. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/79601140>. [in Ukr.].

14. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukr.].

15. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26. Art. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

16. Sprava «Vinks ta Ribitska proty Latvii» [Case of Vinks and Ribicka v. Latvia] vid 30.01.2020 : rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-vinks-ta-ribicka-proti-latvi%D1%97/>. [in Ukr.].

17. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Holovania Ihoria Volodymyrovycha shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhen statii 59 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro pravo na pravovu dopomohu) [The decision of the Constitutional Court

of Ukraine in the case of the constitutional appeal of the citizen Ihory Volodymyrovych Golovany regarding the official interpretation of the provisions of Article 59 of the Constitution of Ukraine (case concerning the right to legal aid)] : Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 23-гп/2009 від 30.09.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text>. [in Ukr.].

18. Fomenko, A., Tertyshkin, V. (2022) Legal assistance and protection in criminal processing: international standards and integrative doctrine. *Journal Philosophy, Economics and Law Review*. № 2. pp. 123–133.

19.pozytyvni i nehatyvni zoboviazannia derzhavy [Positive and negative obligations of the state]. *Sudova praktyka*. URL: <https://sudpraktika.wordpress.com/конвенція-про-захист-прав-людини/позитивні-і-негативні-зобовязання-де/>. [in Ukr.].

20. Cherniak, N. P., Kiianytsia, V. M. (2021) Aktualni problemy vzaiemodii slidchyykh z operatyvnymy pidrozdilamy pid chas pryznachennia ta provedennia obshuku [Actual problems of the interaction of investigators with operative units during the appointment and conduct of a search]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1(110). pp. 291–298. [in Ukr.].

21. Cherniak, N. P., Harkusha, A. H. (2018) Osoblyvosti provedennia obshuku za kryminalnym protsesualnym zakonodavstvom Ukrainy [Peculiarities of conducting a search under the criminal procedural legislation of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4(97). pp. 148–152. [in Ukr.].

22. Fedchenko, V. M. (2021) Shchodo bezperernosti provedennia okremykh slidchyykh (rozshukovykh) dii [Regarding the continuity of individual investigative (search) actions]. *Diiálnist orhaniv dosudovoho rozsliduvannia v umovakh reformuvannia pravookhoronnykh orhaniv: suchasni vyklyky : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Dnipro, 21 travnia 2021 r.). Dnipro : DDUVS. pp. 45–51. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olena Soldatenko. Problematic issues and prospects for improving the legal regulation of the procedure for conducting an investigative (search) action – a search. The article considers problematic issues of legal regulation of the procedure of such investigative (search) action as search during pre-trial investigation, which arise in law enforcement practice in the context of possible harmonization of modern criminal procedure legislation with European standards in the field of human rights and freedoms. The legal institute of persons authorized to conduct a search during the pre-trial investigation is analyzed, as well as the relevant precedents of the European Court of Human Rights and domestic court decisions. On the basis of a careful analysis of the Criminal Procedure Legislation of Ukraine (hereinafter referred to as the CPC of Ukraine), a certain imperfection of the legislative technique was identified during the construction of the normative content of Art. 236 of the CPC of Ukraine, including in part of the subjects of execution of the decision of the investigating judge to grant permission to conduct a search.

The proposals formulated in the article are aimed at improving certain provisions of the current criminal procedure legislation of Ukraine in terms of legal regulation of the procedure for searching the home or other property of a person. There are well-founded recommendations for the optimal application of certain norms of national legislation, which indicate the practical value of the results of the study.

Keywords: *criminal procedural legislation, regulatory issues, the right to inviolability of the home, investigative (search) actions, search, investigator, prosecutor, investigating judge, coroner, prospects for improvement.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-303-308

Олександр ТУЗ[©]

кандидат психологічних наук
(Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна)

ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ ЯК ПОКАЗНИК ЕФЕКТИВНОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена особливостям доступу до інформації підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність в умовах інформаційно-технічного прогресу. Висвітлено вплив рівня доступу до інформації на ефективність здійснюваних оперативними підрозділами заходів. Здійснено характеристику сучасного стану інформатизації суспільства та рівня інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності з урахуванням сучасних потреб в доступі до інформації. Звернуто увагу, що ігнорується співпраця з населенням як важливого інформаційного ресурсу. Зауважується, що є нагальна потреба у перегляді існуючих підходів до пошуку, обробки й аналізу інформації в оперативно-розшукових цілях з урахуванням сучасного розвитку інформаційних технологій. Вказується, що високий рівень довіри населення до правоохоронних органів позитивно впливає на доступ останніх до інформації, що в результаті дозволяє підвищити ефективність використання інформації в оперативних цілях.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, інформація, інформаційне забезпечення, доступ до інформації, права людини, обмеження прав, злочин, протиправна діяльність, суспільство, ефективність.

Постановка проблеми. Сьогоднішній рівень інформатизації суспільства є надзвичайно високим. Практично кожна сфера життя суспільства в цілому та кожного його члена зокрема пронизана інформаційними потоками різної інтенсивності. Звичайно, життя людей з самого початку зародження цивілізації пов'язане з інформацією про ті чи інші процеси. Але інтенсивність, з якою людина отримує інформацію, сьогодні знаходиться на такому високому рівні, якого не було ніколи раніше.

Вказана ситуація вимагає перегляду підходів до організації діяльності у багатьох сферах, зокрема тих, які безпосередньо пов'язані з інформацією. Однією з таких сфер є правоохоронна діяльність і, зокрема, оперативно-розшукова, сутність якої у виявленні, обробці, аналізі та документуванні інформації про протиправні дії. При цьому, перегляду потребують, перш за все, підходи до сприйняття інформації та усвідомлення її важливості для прийняття оперативних, обґрунтованих та законних рішень відповідними посадовими особами, що неможливо без забезпечення відповідного доступу до інформації як технічного так і організаційного, у відповідності до правових норм.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми. Проблематика інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності загалом досліджувалася В. Авер'яновим, О. Бандуркою, О. Бочковим, А. Васильєвим, М. Вітруком, І. Голосниченком, Р. Калюжним, І. Козаченком, А. Комзюком, Я. Кондратьєвим, М. Корнієнко, А. Михайленко, А. Мовчаном, О. Негодченком, І. Петрухіним, П. Рабіновичем, Б. Розовським, О. Селіховою, М. Стащакком, А. Ханькевичем, М. Шелухіним, Ю. Шемшученко, В. Шендриком, В. Шкарупую, О. Ярмишем та іншими. Разом з тим, враховуючи темпи розвитку інформаційних технологій, наукові висновки та пропозиції потребують постійного оновлення та актуалізації, що підтверджує актуальність обраної тематики та необхідність проведення додаткового наукового дослідження.

Метою статті є дослідження впливу доступу до інформації на ефективність здійснення оперативно-розшукової діяльності в умовах інформаційно-технічного прогресу та принципів змін у суспільстві, які роблять його більш відкритим у інформаційному вимірі.

© О. Туз, 2023

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3879-4013>

nadpsu46@i.ua

Виклад основного матеріалу. Зміни, які відбулися у суспільстві, перш за все пов'язані з розвитком інформаційних технологій, що сприймається як формування інформаційного або відкритого суспільства [11]. І якщо раніше, це було лише науковою теорією, то сьогодні ми можемо стверджувати про настання об'єктивних умов для формування інформаційно відкритого суспільства, в якому інформаційні потоки переміщуються у великих об'ємах та з великою швидкістю. Доступ до інформації та технічні можливості її обробляти суб'єктами, визначають ефективність здійснюваних ними заходів. При цьому, це стосується усіх без виключення суб'єктів: як тих, які використовують інформацію для захисту прав і свобод громадян, так і тих, хто воліє ці права порушити.

У будь-якому випадку, об'єктом впливу є інформація про особу, яка міститься у «віртуальній» мережі. А інформаційно-технічний розвиток, поряд з великою кількістю переваг, має й багато недоліків.

Так, інформація про кожного громадянина, завдяки цифровізації даних, є у інформаційній системі від самого народження. Залишитись за межами інформаційної системи сьогодні практично не можливо [3, с. 277-287.]. При цьому, вказаний факт одночасно з тим, що значно спрощує життя громадянину, забезпечуючи спрощений доступ до державних та приватних послуг, так само може бути використаний у протиправних цілях окремими особами. Наприклад для заволодіння коштами, які зберігаються на банківських рахунках через шахрайські схеми, або ж для оформлення незаконних послуг тощо.

Поширене використання відеоспостереження як розповсюдженого засобу попередження правопорушенням та забезпечення безпеки може також проявитись як у позитивній, так і в негативній формі. Зокрема, правоохоронні органи через камери відеоспостереження можуть встановити особу порушника та оперативно з'ясувати маршрут його руху для затримання, у разі вчинення правопорушення. Більше того, сучасне програмне забезпечення дозволяє здійснювати автоматичний пошук осіб, використовуючи програмні алгоритми розпізнавання обличчя у потоковому відео з камер спостереження.

Разом з тим, описані вище можливості можуть бути однаково успішно використані як правоохоронцями, так і правопорушниками, адже все залежить від того, хто має доступ до інформаційно-технічних засобів та систем.

Усе вище перераховане робить наше суспільство більш відкритим у інформаційному вираженні. При цьому, описуючи здобутки інформатизації та відкритості суспільства важливо розуміти різницю між науковими теоріями («інформаційне суспільство», «відкрите суспільство») та об'єктивною реальністю.

Так, термін «інформаційне суспільство» приписується професору Токійського технологічного інституту Ю. Хаяши [5, с. 62]. Надалі цей термін почали широко застосовувати інші вчені у різних сферах знань. с.11-12]:

- кожен член суспільства має можливість своєчасно і оперативно отримувати за допомогою глобальних інформаційних мереж повну і достовірну інформацію будь-якого виду і призначення, при знаходженні практично в будь-якій частині географічного простору;

- реалізується можливість оперативної, практично миттєвої комунікації не тільки кожного члена суспільства, а й певних груп населення з державними і громадськими структурами незалежно від місця проживання;

- трансформується діяльність ЗМІ за формою створення і поширення інформації, розвивається і інтегрується в інформаційні мережі телебачення;

- зникають географічні та геополітичні кордони держав в рамках інформаційних мереж, відбувається об'єднання інформаційного законодавства країн.

Зазначені тези використані й у ряді міжнародних нормативно-правових актів. Наприклад, в Декларації принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті», прийнятої ООН в Женеві 12.12.2003 року, заявлено про наміри держав учасниць побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство [4].

У Хартії глобального інформаційного суспільства [8] вказується, що в інформаційному суспільстві кардинальні зміни відбуваються не тільки в економіці, але і в інших сферах діяльності. Наукове знання, сучасні інформаційні технології, засоби телекомунікації і зв'язку все активніше входять в повсякденне життя людини, істотно

змінюючи його. Інформаційне суспільство дозволяє людям ширше використовувати свій потенціал і реалізувати свої наміри, надає нові можливості для пошуку, зберігання, обробки і поширення інформації.

Разом з тим, погоджуючись з позиціями науковців та нормо творців, варто зауважити, що зазначені вище наукові теорії, як і положення міжнародних нормативно-правових актів орієнтовані на ідеальні умови існування суспільства, не беручи до уваги негативні наслідки від неправомірного використання інформації.

У даному аспекті важливим є те, що добropорядні громадяни та правопорушники однаково «відкриті» для інформаційних систем. Різниця тільки у тому, що єдиною перепоною для незаконного використання інформації є фінансова складова. Тобто, все залежить від того, скільки правопорушники готові заплатити за доступ до інформації і для яких цілей вона буде використана. За звичай, протиправне використання інформації пов'язане з отриманням незаконного прибутку, а тому ціна, яку готові заплатити окремі особи за незаконний доступ до інформації залежить від того, яку вигоду використання такої інформації може принести. Єдиною перепоною для отримання незаконного доступу до інформації для використання у протиправних цілях є рентабельність вказаного процесу.

Для правоохоронців же перепон набагато більше, адже крім фінансових є й правові перепони, які не дозволяють використовувати навіть проти правопорушників інформацію, здобуту незаконним шляхом.

Таким чином, з самого початку правоохоронці перебувають у не вигідних для себе умовах, починаючи від матеріального забезпечення, закінчуючи правовими перепонами, які доповнюються організаційними недоліками в плануванні окремих заходів та відсутністю ефективної комунікації між різними відомствами та службами.

Отже, для ефективної протидії правопорушенням у правоохоронних органах мають бути суттєві переваги. Якщо ми не в змозі вигравати у фінансуванні технічного оснащення, що цілком зрозуміло, то необхідно забезпечити спрощений доступ до інформації, підвищуючи ефективність здійснюваних заходів. Адже від того, наскільки простий, оперативний та повний доступ буде до інформації буде залежати її об'єм, повнота та коректність, що дозволить її якісно оцінити, проаналізувати та прийняти результативне рішення.

Це при тому, що важливість інформаційно-аналітичної складової оперативної діяльності вже давно на належному рівні оцінили у цивілізованих країнах. Так, в англійському журналі «Police» опублікована стаття про використання сучасних інформаційних технологій у роботі фінансових слідчих. На початку XXI століття практично кожна особа залишає за собою електронний слід інформації (наприклад, у Великобританії загальна кількість баз даних, де громадяни можуть залишити електронний слід, становить близько трьохсот). Перед слідчими постає завдання зібрати дані з цих баз відносно конкретної особи, потім відфільтрувати з цих відомостей такі, що відповідають параметрам розслідування, тобто, інакше кажучи, перевірити отриману інформацію стосовно більш широкого контексту розслідування для того, щоб звести воєдино всі відомості і провести аналіз, згідно з яким необхідно діяти надалі [1, с. 22].

Постійно зростаюча кібернетизація інформаційних потоків зажадала зміни існуючої структури кадрів оперативних працівників. У Шотландії-Ярді (Велика Британія) кількість оперативних працівників-аналітиків перевищує кількість інших («класичних») оперативних працівників у 2,8 разу, а у Федеральному бюро розслідувань (США) – у 4,7 разу. У спецслужбах (Центральне розвідувальне управління, США) цей показник сягає дев'яти [2, с. 313-324].

Про важливість та перспективність інформаційно-аналітичного напрямку в оперативно-розшуковій діяльності вказують науковці вже давно. Проте сказати, що останнім часом щось принципово змінюється в Україні, на жаль, не можемо, адже й надалі оперативно-розшукові підрозділи продовжують відставати в технічному оснащенні від потреб сьогодення, а підходи до оцінки інформації не змінилися. Так, за твердженням практичних працівників, оперативно-технічні служби станом на середину 2023 року мають технічні можливості для розблокування смартфонів марки Apple 10-ї серії, які були випущені у 2017 році.

У той же час, правоохоронні органи зарубіжних країн давно широко використовують автоматизовані інформаційно-пошукові системи, які дозволяють значно оптимізувати розкриття та розслідування злочинів, учинених членами організованих

угруповань [14]. Сучасні темпи обміну інформацією та загальний ритм життя, у тому числі й злочинний, змушує постійно удосконалювати методи та способи роботи з постійно зростаючими масивами даних, що робить безальтернативним використання інформаційно-аналітичних системи, основною перевагою яких є аналіз та прогнозування.

Новітні технології дозволяють ефективно протидіяти злочинності за рахунок відсутності часових та просторових перепон у глобальній мережі. Полегшується взаємодія та обмін даними між різними правоохоронними органами, забезпечуючи оперативний доступ до інформації. Приміром, розшукувана особа може бути встановлена шляхом застосування однієї з програм ідентифікації особи по фото чи відео зображенню. Такий досвід вже практикується окремими закордонними державними та приватними відомствами [9; 10; 13].

Разом з тим, не зважаючи на розвиток інформаційно-технічного прогресу, ігнорується співпраця з населенням, побудована на методах позитивного стимулювання як важливе джерело інформації. Адже громадянське суспільство західних країн давно усвідомило зв'язок своєї відкритості та активної позиції з власною безпекою. Кожен добropорядний громадянин вважає своїм обов'язком реагувати на будь-які порушення закону. Зокрема, в Громадянському зводі Германії поруч з необхідною обороною та крайньою необхідністю є поняття самопомочі. Так, згідно з § 229 Зводу передбачено, що особа, яка з ціллю самопомочі вилучить, знищить або пошкодить будь-яку річ, або затримає особу, запідозрену в бажанні схватитися, або завадить опору особи проти дії, яку воно зобов'язане допустити не діє протиправно, якщо можливість вимагати від органів влади своєчасної допомоги відсутня і існує ризик, що без негайного втручання здійснення вимоги буде неможливим або значно ускладнене. Тобто, особа, коли бачить будь-яке порушення закону без вагань та без боязні, що тебе звинуватять у незаконному обмеженні волі, коли ти затримуєш злочинця, може втрутитись і ніхто її не звинуватить у цьому. Знову ж таки, така норма з'явилась у Німеччині як наслідок існуючих у суспільстві відносин.

Але, для розвитку даного напрямку отримання інформації потрібно суттєво змінити відношення суспільства до своєї безпеки загалом та до правоохоронних органів зокрема. У цьому першочергову роль відіграє довіра населення до правоохоронних структур, яка останнім часом значно зросла, але ще не достатньо та не настільки вона міцна, як би хотілося.

Одним з напрямів покращення ситуації вбачасмо у поширеному запровадженні методу позитивного стимулювання у правоохоронній діяльності. Що ж до наукового обґрунтування, то продумана система заохочень і покарань, стверджує А.С.Макаренко, не тільки законна, але й необхідна. Вона допомагає загартовувати людський характер, виховує людську гідність, почуття відповідальності громадянина [7, с. 36-69].

Більше того, про доцільність застосування методів позитивного стимулювання серед населення вказує і той факт, що заохочення є одним з найпотужніших та найефективніших засобів стимулювання персоналу до творчої та активної праці. Заохочення є закономірним результатом позитивної оцінки дій працівника та результатів його праці [15].

У відповідності з Кодексом законів про працю України (статті 143–146) та Типових правил внутрішнього трудового розпорядку для робітників і службовців підприємств, установ, організацій (затверджених постановою Держкомпраці СРСР за погодженням з ВЦРПС від 20 липня 1984 р. №213) заохочення тлумачиться не лише як засіб стимулювання працівників, але й як основний фактор, що сприяє забезпеченню трудової дисципліни.

Працівник має бути матеріально заінтересованим у результатах своєї праці. Розмір його винагород залежить від виконання ним норм, якості роботи, економії часу та витратних матеріалів. Тобто, працівник, так само як і будь-який член суспільства має бути матеріально заінтересованим у результатах роботи (життєдіяльності) всього підприємства (суспільства, спільноти), адже розмір матеріальної винагороди колективу і працівника знаходиться у прямій залежності від результатів роботи всього підприємства [12].

Висновки. Таким чином, є нагальна потреба у перегляді існуючих підходів до пошуку, обробки й аналізу інформації в оперативно-розшукових цілях з урахуванням сучасного розвитку інформаційних технологій. Крім того, доведення до окремих громадян позитивних прикладів співпраці з правоохоронними органами, дозволить підвищити рівень довіри, а отже й стимулюватиме на подальшу співпрацю, забезпечуючи

при цьому належний доступ до інформації на тій чи іншій місцевості чи в окремому колективі, що, в результаті, дозволить підвищити ефективність використання інформації в оперативних цілях.

Список використаних джерел

1. Police. 2001. September. P. 24–27.
2. Бочковий О. В. Роль і місце автоматизованих систем в інформаційно-аналітичному забезпеченні прийняття рішень про проведення оперативно-розшукових заходів, що тимчасово обмежують конституційні права громадян. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. Спеціальний випуск № 4. С. 313-324.
3. Бочковий О. В. Співвідношення безпеки громадян з вразливістю злочинців в умовах інформаційного відкритого суспільства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 1. С. 277-287.
4. Декларация принципов «Построение информационного общества – глобальная задача в новом тысячелетии» от 12 декабря 2003 года. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c57.
5. Измайлова Е. В. Информация в коммерческих отношениях. *Вестник Московского университета. Сер. 11: Право*. 2005. № 1. С. 62–79.
6. Кристальный Б. Информационное общество, информационная политика, правовая информационная защита. *Информационное общество*. 1997. № 1. С. 9-12.
7. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу // Тв.: В 7 т. Київ, 1954. Т. 35. 483 с.
8. Окинавская Хартия глобального информационного общества от 22 июля 2000 года. URL: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=13180.
9. По фото в соцсети можно узнать о человеке все! URL: <http://3rm.info/publications/13829-po-foto-v-socseti-mozhno-uznat-o-cheloveke-vse.html>.
10. Поиск человека по фотографии – это реальность. URL: <http://softopirat.com/main/399-poisk-cheloveka-po-fotografii-yeto-realnost.html>.
11. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 1: Чары Платона. Пер. с англ., под ред. В. Н. Садовского. Москва : Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. 448 с.
12. Про затвердження типових правил внутрішнього трудового розпорядку для робітників та службовців підприємств, установ, організацій : постанова Держкомсоцпраці СРСР від 20.07.1984 № 213. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FIN928>.
13. Создана программа для поиска человека в Интернете по фото. URL: <http://zhzh.info/blog/2011-11-13-3096>.
14. Хірсін А.В. Удосконалення автоматизованих інформаційно-пошукових систем, які використовуються у боротьбі з організованою злочинністю. *Право України*. 2004. № 6. С. 55-60.
15. Чефранов А. Заохочення працівників як метод управління персоналом. *Справочник кадровика*. URL: <http://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=750>.

Надійшла до редакції 29.05.2023

References

1. Police. 2001. September. P. 24–27.
2. Bochkovyy, O. V. (2011) Rol' i mistse avtomatyzovanykh system v informatsiyno-analitychnomu zabezpechenni pryynyattya rishen' pro provedennya operativno-rozshukovykh zakhodiv, shcho tymchasovo обмеzhuuyut' konstytutsiyni prava hromadyan [the role and place of automated systems in information and analytical support for decision-making on the implementation of operational and investigative measures that temporarily limit the constitutional rights of citizens]. *Visnyk Luhans'koho derzhavnogo universytetu vntrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. Special issue № 4, pp. 313-324. [in Ukr.].
3. Bochkovyy, O. V. (2016) Spivvidnoshennya bezpeky hromadyan z vrazlyvistyu zlochyntsiy v umovakh informatsiynoho vidkrytoho suspil'stva [Correlation between the security of citizens and the vulnerability of criminals in the conditions of an information open society]. *Visnyk Luhans'koho derzhavnogo universytetu vntrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. № 1, pp. 277-287. [in Ukr.].
4. Deklaratsyya printsypov «Postroyeniye informatsyonnogo obshchestva – global'naya zadacha v novom tysyacheletii» ot 12 dekabrya 2003 goda [Declaration of principles «Building an information society is a global task in the new millennium» dated December 12, 2003]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c57. [in russ.].
5. Izmaylova, Ye. V. (2005) Informatsyya v kommercheskikh otnosheniyakh [Information in commercial relations]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 11: Pravo*. № 1, pp. 62–79. [in russ.].
6. Kristal'nyy, B. (1997) Informatsyonnoye obshchestvo, informatsyonnaya politika, pravovaya informatsyonnaya zashchita. *Informatsyonnoye obshchestvo*. № 1, pp. 9-12. [in russ.].
7. Makarenko, A. S. (1954) Metodyka orhanizatsiyi vykhovnoho protsesu [The method of organizing the educational process] // Тв.: В 7 т. Kyiv. Vol. 35. 483 p. [in Ukr.].
8. Okinavskaya Khartiya global'nogo informatsyonnogo obshchestva ot 22 iyulya 2000 goda [Okinawa Charter of the Global Information Society dated July 22, 2000]. URL: <http://www>.

conventions.ru/view_base.php?id=13180. [in russ.].

9. Po foto v sotsseti mozno uznat' o cheloveke vsyo! [You can find out everything about a person from a photo on social networks!] URL: <http://3rm.info/publications/13829-po-foto-v-socseti-mozhno-uznat-o-cheloveke-vse.html>. [in russ.].

10. Poisk cheloveka po fotohrafii – éto real'nost' [Searching for a person by picture is a reality]. URL: <http://softopirat.com/main/399-poisk-cheloveka-po-fotografii-yeto-realnost.html>. [in russ.].

11. Popper, K. (1992) Otkrytoye obshchestvo i ego vragi. Vol. 1: Chary Platona [Open society and its enemies. Vol. 1: Charms of Plato]. Per. s anhl., pod red. V. N. Sadovskoho. Moscow : Fenis, Mezhdunarodnyy fond «Kul'turnaya initsiativa», 448 p. [in russ.].

12. Pro zatverdzhennya tipovykh pravyl vnutrishn'oho trudovoho rozporyadku dlya robitnykiv ta sluzhbovtziv pidpnyemstv, ustanov, orhanizatsiy [On the approval of standard rules of internal labor regulations for workers and employees of enterprises, institutions, organizations] : postanova Derzhkomsotspratsi SRSR vid 20.07.1984 № 213. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FIN928>. [in Ukr.].

13. Sozdana programma dlya poiska cheloveka v Internete po foto [A program was created to search for a person on the Internet by photo]. URL: <http://zhzh.info/blog/2011-11-13-3096>. [in russ.].

14. Khirsin, A. B. (2004) Udoskonalennya avtomatyzovanykh informatsiyno-poshukovykh system, yaki vykorystovuyut'sya u borot'bi z orhanizovanoyu zlochynnistyu [Improvement of automated information and search systems used in the fight against organized crime]. *Pravo Ukrainy*. № 6, pp. 55-60. [in Ukr.].

15. Chefranov, A. Zaokhochennya pratsivnykiv yak metod upravlinnya personalom [Encouraging employees as a method of personnel management.]. *Spravochnyk kadrovika*. URL: <http://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=750>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Tuz. Access to information as an indicator of the efficiency of operative and search activity. The article is about the features of access to information of units that carry out operative and search activity in the conditions of information and technical progress.

The influence of the level of access to information on the effectiveness of measures carried out by operative divisions is highlighted. A characterization of the current state of informatization of society and the level of information and analytical support for operative and search activity was carried out, taking into account the modern needs for access to information.

The insufficient level of use of information and analytical systems in Ukraine compared to other Western countries is indicated. Examples of the use of analytics for operative purposes in other countries are given. Attention is drawn not to the need to implement positive foreign experience.

It was noted that, despite the information and technical progress, such an information resource is ignored as a population, cooperation with which can increase the effectiveness of operative and search measures. The need to use positive stimulation for this purpose is emphasized. Public trust in law enforcement agencies plays an important role in the formation of citizens' willingness to assist operative units by providing information. Therefore, increasing the level of public trust in law enforcement agencies will increase the effectiveness of operative units.

It is noted that there is an urgent need to review the existing approaches to the search, processing and analysis of information for operative and search purposes, taking into account the modern development of information technologies. In addition, publicizing positive examples of cooperation with law enforcement agencies will increase the level of trust in the latter, while providing access to information. The set of specified measures will increase the efficiency of obtaining information for operative purposes.

Keywords: *operative and search activity, information, information support, access to information, human rights, restriction of rights, crime, illegal activity, society, efficiency.*

УДК 341.44

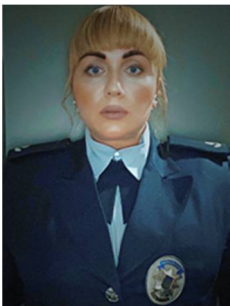
DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-309-320

**Володимир
ФЕДЧЕНКО**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Аліна
ГАРКУША**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Тетяна
БАДАЛОВА**[©]
ад'юнкт

**Юлія
ТКАЧ**[©]
ад'юнкт

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКСТРАДИЦІЇ У ЗЛОЧИНАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННОЮ ТРАНСПЛАНТАЦІЄЮ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

Висвітлено актуальні проблеми сучасності, пов'язані з міжнародною та організованою злочинністю у сфері незаконної трансплантації анатомічних матеріалів людини та процедурою здійснення екстрадиції осіб, які вчиняють злочини цієї категорії. Досліджено проблематику застосування законодавства України і міжнародного законодавства під час проведення досудового розслідування згаданої категорії злочинів та здійснення екстрадиції відповідно. Доведено, що до теперішнього часу на законодавчому рівні повністю ще не вирішено питання щодо здійснення перекладу необхідних процесуальних документів у межах міжнародного співробітництва, у тому числі при здійсненні екстрадиції, проведенні слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, особливо під час доказової діяльності щодо злочинних угруповань, що займаються незаконною трансплантацією анатомічних матеріалів людини. Окреслено пропозиції щодо внесення відповідних змін до КПК України, КК України, Закону України (далі – ЗУ) «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині».

Ключові слова: екстрадиція, екстрадиційні відносини, органи досудового розслідування, перекладач, незаконна трансплантація, торгівля анатомічними матеріалами людини, донор, реципієнт, організована злочинність.

© В. Федченко, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4006-3535>
mixayluz@ukr.net

© А. Гаркуша, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3299-8405>
alinagarkusha@i.ua

© Т. Бадалова, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8364-5514>
badalova1702@ukr.net

© Ю. Ткач, 2023
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4078-7509>
yuliiatkach739@gmail.com

Постановка проблеми. Потребують вирішення завдання, що стоять перед органами досудового розслідування під час здійснення досудового розслідування злочинів, пов'язаних із незаконною трансплантацією анатомічних матеріалів людини та процедурою екстрадиції. З цією метою проаналізовано формування нормативно-правової бази (КПК України, КК України, міжнародні угоди, конвенції та ЗУ «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», накази Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ України)), особливості організаційно-правового забезпечення та запропоновано внесення необхідних змін.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням теоретико-методологічних основ здійснення міжнародного співробітництва, інституту екстрадиції у боротьбі зі злочинністю займалися такі вчені, як М. Антонович, В. Березняк, Ю. Васильєв, О. Виноградова, Ю. Пономаренко, М. Свистуленко, Л. Тимченко та ін. Проблему незаконної трансплантації анатомічних матеріалів людини вивчали науковці: О. Мислива, С. Гринчак, Г. Чеботарьова, Ю. Лісіцина, І. Невзоров, М. Азаров.

Мета статті полягає у дослідженні нормативно-правового регулювання діяльності органів досудового розслідування під час здійснення кримінального провадження у справах щодо незаконної трансплантації анатомічних матеріалів людини та здійснення процесу екстрадиції осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення цієї категорії. Окрему увагу необхідно приділити окресленню та опрацюванню проблемних питань, пов'язаних зі впровадженням та застосуванням законодавства України з питань діяльності органів досудового розслідування, внесенню пропозицій до законодавства щодо вдосконалення проведення досудового розслідування та здійснення процесу екстрадиції осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення названої категорії.

Виклад основного матеріалу. 24.02.2023 виповнилася річниця від початку повномасштабного вторгнення країни-агресора рф в Україну. Своїми злочинними діями росія грубо порушує статут ООН, норми і принципи міжнародного права, низку двосторонніх і багатосторонніх договорів. У результаті злочинних дій рф багато міст в Україні було окуповано, насамперед у Київській, Харківській, Донецькій, Луганській, Запорізькій, Херсонській та Миколаївській областях. На окупованих територіях України було здійснено спроби анексії шляхом проведення так званих референдумів, відбувалося незаконне знищення української культури, мови, розграбування музейних та церковних фондів, а також насильницьке вивезення десятків тисяч дітей, жінок, чоловіків, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю. З огляду на це не виключаємо можливості використання вказаних осіб як так званих товар для торгівлі та подальшої експлуатації для порнобізнесу, зайняття жебрацтвом, проведення незаконних трансплантацій та незаконної торгівлі органами людини, тощо. Крім цього, вказаних осіб примусили отримати паспорти громадян рф, що суперечить ЗУ «Про громадянство України» від 18.01.2001 [1]. Всі перелічені злочинні дії з боку рф, згідно зі ст. 2 «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», характеризуються як геноцид українського народу [2]. Проте наразі не всі країни Європейського союзу визнали вказані злочинні дії рф геноцидом українського народу.

За повідомленням уповноваженої президента України з питань забезпечення прав захисників Альони Вербицької, майже 3,4 тис. військовослужбовців наразі перебувають у полоні, ще 15 тис. цивільних громадян зникли безвісти [3]. Вказані показники статистики обумовлені тим, що неможливо встановити остаточну цифру безвісти зниклих громадян України, на чому наголосив директор ІСМР у Європі Метью Холідей [4].

Відповідно до статистичних даних «Єдиного звіту про кримінальні правопорушення за 12 місяців 2022 року» Офісу Генерального прокурора до ЄРДР за ст. 143 КК України внесено лише 4 кримінальні провадження. За січень-лютий 2023 р. до ЄРДР за ст. 143 КК України не внесено жодного кримінального провадження [5].

Однією з найголовніших причин невеликої кількості кримінальних проваджень цієї категорії є те, що наразі в Україні немає офіційного доступу до отримання необхідних даних у компетентних органів рф. Про що свідчить ЗУ «Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22.01.1993 № 2783-IX від 01.12.2022 року». Наведеним Законом України розірвано будь-які правові відносини з компетентними органами країни-агресора рф та країни-співучасниці Республіки Білорусь

[6]. Це породжує безкарність будь-яких злочинів, порушення ст. 3 «Женевської Конвенції про захист цивільного населення війни» від 12.08.1949 [7] стосовно злочинів проти життя та здоров'я осіб, військових, малолітніх та неповнолітніх дітей. Всі перелічені вимоги є підставою для можливого проведення незаконних трансплантацій анатомічних матеріалів людини.

До речі, в історії вже зафіксовано подібні історичні факти щодо порушення міжнародних договірних відносин та порядку ведення воєнних дій. Одним із найбільш яскравих прикладів є воєнний конфлікт у Косово та Албанії (1999 рік), під час якого зафіксовано серію випадків торгівлі людськими органами, вилученими у Косовських клініках [8]. Розслідуванням злочинів, скоєних під час воєнного конфлікту у Косово та Албанії, займалася колишній прокурор Гаазького трибуналу Карла Дельпонтте, яка у 2008 році опублікувала книгу щодо всіх обставин під назвою «Полювання. Я і військові злочинці». Згідно з наведеними нею даними албанцями викрадено 300 сербів, осіб ромської національної меншини, в яких вилучалися нирки і серце, що переправлялися до Європи, Ізраїль та Туреччини. Під час розслідування, як і в Україні, було зафіксовано значну кількість безвісти зниклих сербів та осіб ромської національної меншини. Отримані від продажу людських органів грошові кошти албанці використовували для фінансування своїх злочинних військових дій. Водночас під час проведення розслідування було зафіксовано факт нелегальної пересадки органу в Приштинській клініці «Медікус» громадянину Ізраїлю. Вказана клініка заробляла гроші на пересадках органів, не маючи відповідної ліцензії [8]. З цього вбачається, що на прикладі військового конфлікту в Косово і Албанії рф здійснює ті самі незаконні дії на території України. Також є припущення, що рф причетна до злочинів, пов'язаних із незаконним вилученням органів із подальшою торгівлею та незаконною їх пересадкою на території Косово. Події 31 липня 2022 р. щодо загострення Сербсько-Косовського конфлікту тільки підтверджують причетність рф до ведення воєнних дій на території названих держав та прямо вказують на причетність рф до подій, що відбулись у 1999 р.

Дослідженням цієї проблематики займалися науковці І. Невзоров, М. Азаров, які зазначали, що компетентними органами держави Ізраїль було викрито злочинне угруповання, до якого входили: Б. Вольфман, М. Рабінович, А. Сандлер, Н. Ашуров, А. Мордехаєв, М. Харель. Крім того, поліцією Ізраїлю був підготовлений список осіб-вихідців пострадянських країн, причетних до торгівлі людськими органами як у самому Ізраїлі, так і в Європі та країнах СНД. Учасники цього злочинного угруповання в Ізраїлі підозрювалися у таких злочинах, як торгівля людьми, шахрайство, обман, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, створення організованого злочинного угруповання. Також поліцією цієї країни було встановлено, що операції з пересадки органів проводилися у Косово та Азербайджані.

Компетентними органами держави Ізраїль було встановлено, що всі операції з пересадки органів проводив скандально відомий громадянин Ізраїлю Міхаель Зіс, який також причетний до незаконних операцій у клініці «Медікус» на території Косово [9]. 18 грудня 2007 р., за повідомленням «Житомир.info», правоохоронними органами Донецької області затримано громадянина Держави Ізраїль доктора Міхаеля Зіса, який на той час перебував у міжнародному розшуку та здійснював незаконну діяльність на території Донецького центру трансплантації нирок. Далі, після отримання необхідних екстрадиційних матеріалів від компетентних органів Держави Ізраїль Міхаеля Зіса було екстрадовано [10].

Дослідженням діяльності Міхаеля Зіса займалися науковці І. Невзоров, М. Азаров, які зазначили, що доктор Міхаель Зіс підозрювався в тому, що на чолі злочинної групи, котра займалася торгівлею людськими органами, керував міжнародною мережею посередників для пошуку донорів, до складу якої входили громадяни Молдови та України, а також ізраїльські араби й російськомовні ізраїльтяни. За даними українських правоохоронців, медичні операції мережі, якою керував Міхаель Зіс, проводились у США, Німеччині, Туреччині, Угорщині та Україні. У травні 2012 р. співробітниками підрозділу розслідування міжнародних злочинів Ізраїлю було затримано злочинне угруповання. Фігуранти справи «чорних трансплантологів» були пов'язані з косовською клінікою «Медікус». Як вважають міжнародні слідчі, у клініці «Медікус» було проведено майже 30 незаконних операцій із пересадки нирок багатим клієнтам [9]. За всю історію незалежності України саме екстрадиція Міхаеля Зіса була першою та останньою екстрадицією за вчинення злочину цієї категорії.

Під час проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях за ст. 143 КК України виникають деякі проблемні питання, пов'язані з фіксуванням доказів [11]. Так, вимогами ст. 20 ЗУ «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17.05.2018 в Україні заборонено укладання або пропонування укладення договорів, що передбачають купівлю-продаж анатомічних матеріалів людини. Зокрема, забороняється реклама анатомічних матеріалів людини, крім соціальної реклами з метою популяризації трансплантації анатомічних матеріалів людини [12]. Наказом МОЗ України № 1184 від 11.06.2021 передбачено перелік анатомічних матеріалів людини, призначених для трансплантації та дозволених до вилучення у донора-трупа: серце, легені, печінка, нирки, підшлункова залоза, селезінка, кишківник, матка, парашитовидні залози, гортань, трахея, верхні кінцівки або їхні частини, нижні кінцівки або їхні частини, обличчя. Також згідно зі згаданим наказом передбачено чіткий перелік анатомічних матеріалів людини, призначених для виготовлення біоімплантатів, дозволених до вилучення у донора-трупа. Це стосується тканин опорно-рухового апарату, серцево-судинних тканин та інших видів тканин. Там само наведено перелік фетальних матеріалів, дозволених до вилучення у мертвого ембріона (плода) людини: амніотична оболонка; пуповина; плацента; фетальні клітини [13,14,15].

В Україні наразі існує механізм вилучення анатомічних матеріалів людини, яким передбачено, що кожна повнолітня дієздатна особа має право надати у письмовій (електронній) формі згоду або незгоду на вилучення анатомічних матеріалів із її тіла для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів після визначення її стану як незворотна смерть (смерть мозку або біологічна смерть) відповідно до закону [12].

Наразі Україна прямує до вступу в ЄС, але досі не долучилася до першого міжнародного договору Конвенції ради Європи з боротьби з торгівлею органами людини [16]. Для того щоб було якісне міжнародне співробітництво, Україні потрібно ратифікувати конвенцію про боротьбу з торгівлею органами людини, котру підписано у 2017 році. Чинна конвенція – це перший міжнародний договір, спрямований на попередження та боротьбу з торгівлею органами людини.

На нашу думку, для повноцінної дії ст. 21 ЗУ «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» (Міжнародне співробітництво у сфері застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині) [12] необхідно: 1) наділити повноваженнями орган міграційної поліції Національної поліції України, на який покласти функції виявлення фактів порушення міжнародного співробітництва, та ЗУ «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині»; 2) передбачити їхню співпрацю з органами ДМС України та прикордонною службою України щодо виявлення незаконності в'їзду осіб, які мають будь-яке відношення до кримінальних правопорушень цієї категорії, займаються медичною діяльністю, та контролю за їхнім перебуванням на території України; 3) розробити єдиний механізм співпраці МОЗ України, прикордонної служби України, ДМС України, Національної поліції України, спрямований на виявлення кримінальних правопорушень та ідентифікацію осіб, пов'язаних із незаконною діяльністю зазначеної категорії; 3) розробити спільний наказ із указаними відомствами України, в якому окреслити порядок взаємодії та функціонування єдиного всеукраїнського реєстру із загальнодоступною інформацією, що не порушує лікарську таємницю, та передбачити інформацію такого роду: а) про осіб, яких засуджено або притягнуто до кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення за ст. ст. 115, 134, 137-140, 142-144, 146, 149 КК України [11]; б) перелік ліцензій, наданих клінікам, центрам, щодо проведення трансплантації анатомічних матеріалів людини; в) щодо бездомних осіб, дітей, сімей, безвісти зниклих, невпізнаних трупів, психічно хворих, дітей-сиріт, дітей, яких усиновили; г) ДНК-профілі, відбитки пальців; г) списки іноземців, які прибули до України; д) інші відомості, що не суперечать законодавству України.

У зв'язку з війною в Україні діти, жінки, вагітні жінки є вразливою частиною населення щодо ризику незаконної трансплантації органів. РФ грубо порушує положення Стамбульської конвенції Ради Європи «Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» від 11.05.2011 року (ратифіковану в Україні 20.06.2022) [17]. Тому вважаємо за необхідне послити кримінальну відповідальність та доповнити ч. 3 ст. 143 КК України таким змістом: «Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного, щодо малолітньої чи неповнолітньої дитини, вагітної жінки».

Як зазначалося вище, за період повномасштабного вторгнення країни-агресора рф до України наявна велика кількість військових полонених та полонених цивільних громадян незахищеної категорії: малолітніх та неповнолітніх дітей, вагітних жінок, осіб похилого віку та осіб із інвалідністю. Законодавцем не передбачено доктрину, що посилювала б кримінальну відповідальність стосовно незаконного вилучення органів у військового, а також умови надання їм права щодо оформлення письмової чи електронної згоди або незгоди на вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантів після визначення його стану як незворотна смерть (смерть мозку або біологічна смерть) із зазначенням відповідної відмітки у військовому білеті. Тому пропонуємо внести зміни до ст. 17 ЗУ «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [12], в якій передбачити наведені умови щодо військовослужбовців. Крім того, доповнити ч. 6 ст. 143 КК України такою конструкцією: «незаконне вилучення анатомічних матеріалів з тіла військового та торгівля його анатомічними матеріалами».

На сьогодні існують проблемні питання, пов'язані з проведенням екстрадиції осіб, які скоїли кримінальні правопорушення окресленої категорії. Як було зазначено, за весь час існування України як незалежної держави було екстрадовано лише 1 особу, яка здійснювала незаконну медичну діяльність, пов'язану з трансплантацією органів. Така статистика тільки підтверджує наявність низки проблемних питань, що виникають саме під час екстрадиції у кримінальному провадженні щодо цієї категорії злочинів. Розглянемо їх за такими блоками: недостатня співпраця з органами ДМС України; відсутність спеціальних установ, котрим надано право на здійснення перекладу процесуальних документів, таємниця яких захищена законом України; відсутність ратифікації міжнародних угод з іноземними державами.

Стосовно I блоку окреслених питань зазначимо, що у практичній діяльності органів внутрішніх справ існує проблематика застосування вимог п. 5 ч. 2 ст. 575 КПК України [18] щодо необхідності отримання висновку компетентних органів України про громадянство особи, видача якої запитується, складеного згідно з вимогами Закону про громадянство України. Так, Верховна Рада України 04.03.2020 доповнила ч. 2 ст. 5 ЗУ «Про захист персональних даних» [19] положенням щодо віднесення персональних даних до конфіденційної інформації про особу. Отже, починаючи з 2020 р. правоохоронні органи України зіткнулися з проблемою отримання відомостей щодо належності особи до громадянства України. У зв'язку з указаними змінами виникла необхідність звернення до суду у порядку ст. 162 КПК України з клопотанням про надання доступу до документів [18].

Вищевказані обставини значно ускладнюють процеси підготовки матеріалів екстрадиції та ведуть до порушення вимог ч. 4 ст. 575 КПК України щодо підготовки вказаних матеріалів у десятиденний строк [18]. Попри складні воєнні часи правоохоронні органи України продовжують співпрацювати з правоохоронними органами іноземних держав. Рішення про затвердження Указу Президента України про введення воєнного стану в Україні неодноразово приймалося Верховною Радою України у зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією рф проти нашої держави.

Відповідно до п. 21 та п. 31 ч. 1 ст. 106 Конституції України [20] та ст. 5 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан в Україні продовжується Парламентом на кожні 90 днів. Черговим таким рішенням є ЗУ «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження дії воєнного стану в Україні» від 06.02.2023, яким підтримано президентський законопроект № 8419 [21]. На час дії воєнного часу проблематику отримання доступу до документів вирішено застосуванням п. 20-7 перехідних положень КПК України (під час дії надзвичайного або воєнного стану на території України тимчасовий доступ до речей і документів, визначених у п. 2, 5, 7, 8 ч. 1 ст. 162 цього Кодексу здійснюється на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником прокуратури), що значно полегшує процес отримання відомостей з ДМС України, але не вирішує вказану проблему загалом [22].

Стосовно II блоку проблематики із практичного досвіду роботи нам відомо, що під час здійснення міжнародного співробітництва в контексті проведення процедури екстрадиції виникають проблемні питання, пов'язані з виконанням вимог ст. 23 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1957 р. [23] та п. 5 ч. 2 ст. 575 і ч. 4 ст. 575 КПК України [18]. Згідно зі ст. 23 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р. документи подаються на мові запитуючої або

запитуваної Сторони. Запитувана Сторона може вимагати перекладу на одну з офіційних мов Ради Європи на власний вибір. Таким чином, при підготовці матеріалів екстрадиції виникають питання, пов'язані з пошуком компанії, що зможе надати послуги перекладачів, та здійсненням оплати цих послуг [23].

Проблема перекладу процесуальних документів під час здійснення будь-якої правової міжнародної допомоги актуальна тому, що саме ця витратна стаття не передбачена в фінансуванні. Фінансування будь-якої державної установи здійснюється згідно з вимогами постанови Кабінету Міністрів України № 710 від 11.10.2016 «Про ефективне використання державних коштів» [24]. Таким чином, у частині вжиття заходів щодо ефективного та раціонального використання державних коштів, передбачених для утримання органів державної влади та інших державних органів, утворених органами державної влади підприємств, установ та організацій, що використовують кошти державного бюджету зовсім відсутня розрахункова стаття, котра передбачала б оплату за надання послуг перекладу.

У результаті вивчення проблематики здійснення незаконної медичної діяльності за останні роки встановлено, що серед країн Європи лідируючі місця здійснення торгівлі органів людини займають: Держава Ізраїль, Турецька Республіка та Азербайджанська Республіка. Державні мови вказаних країн дуже рідкісні та вимагають чималих зусиль для пошуку відповідних перекладачів, потребують виділення великої кількості бюджетних коштів на переклад, чим порушуються вимоги вищезгаданої постанови. Наведені факти призводять до того, що оплата послуги перекладачів покладається на органи слідства та оперативні служби, котрі здійснюють оперативне супроводження кримінального правопорушення, за рахунок заробітної плати їхніх працівників. Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про оплату праці» заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, котру роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу [25]. Отже, з наведеного поняття бачимо, що заробітна плата – це винагорода за виконану роботу, а саме такі обставини і призводять до порушення ч. 2 ст. 54 ЗУ «Про запобігання корупції» з боку поліцейських, бо вони просто вимушені здійснювати оплату за послуги перекладача за рахунок їхньої заробітної плати або власних коштів [26]. Так, згідно з ч. 2 ст. 54 ЗУ «Про запобігання корупції» незаконне одержання від фізичних, юридичних осіб безоплатно грошових коштів або іншого майна, нематеріальних активів, майнових переваг, пільг чи послуг за наявності підстав тягне за собою відповідальність відповідних посадових осіб державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування [26]. Звісно, відповідно до вимог ЗУ «Про публічні закупівлі» від 16.08.2022 органи поліції мають право оголошення та проведення відкритого тендера, в якому беруть участь приватні компанії, котрим надано ліцензію на здійснення перекладу [27]. Але процес проведення тендера не має строку та може тривати і рік, і два, при цьому, як правило, перемогу отримує саме та компанія, котра надає занижену вартість своїх послуг, що піддає сумніву якість самого перекладу та діяльності компанії загалом. Також термін проведення тендера необмежений, а на підготовку матеріалів екстрадиції законом передбачено строк 10 діб. Підсумовуючи наведене, доходимо висновку, що тендер не вирішує проблеми оплати послуг перекладача.

Досі у Національній поліції України не вирішено проблему із заснуванням підрозділу, що відповідав би за переклад службових матеріалів, у зв'язку з чим відповідальність за здійснення перекладу службових матеріалів покладається на той орган, що готує матеріали екстрадиції. Проте якщо розглядати сам процес здійснення перекладу в контексті захисника, то існування підрозділу перекладу у складі Національної поліції України дасть захисникові підставу піддати сумніву текст перекладу у судах. КПК України передбачено ст. 68 «Перекладач», але вказана стаття має формальний зміст і не містить розкриття поняття особи-перекладача та вимог до неї [18].

Як свідчить практика, існують і проблеми із залученням приватних компаній, що здійснюють переклади, а саме:

1. Пошук відповідної приватної компанії, що має ліцензію на здійснення перекладу та на апостиль, є непростим. Адже країни, які входять до складу Гаазької конвенції від 1961 р. (повна назва: «Гаазька конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів, від 5 жовтня 1961 року»), вимагають засвідчення офіційних документів за допомогою апостилю [28]. На офіційному сайті Міністерства освіти і науки України наведено перелік країн, що визнають апостиль та на які поширюється дія Гаазької конвенції. Серед них – і Держава Ізраїль, Турецька Республіка

та Азербайджанська Республіка [29].

Наведена проблематика вже розглядалася в науковому виданні «Проблеми сучасних трансформацій», де науковці В. Федченко та Т. Бадалова визначають: апостиль – це спеціальний штамп, що проставляється на офіційних документах, котрі надходять від держав-учасниць Конвенції. Він засвідчує справжність підпису особи під документом і автентичність відбитку печатки або штампа, яким скріплено відповідний документ [30]. Також зазначимо, що 10 січня 2002 р. Верховна Рада України дала згоду на приєднання України до Конвенції 1961 року, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів. Конвенція набрала чинності для України 22 грудня 2003 р. і застосовується у відносинах із державами, що не висловили заперечень проти приєднання України до Конвенції [31].

Відповідно до спільного наказу Міністерства закордонних справ України, Міністерства освіти і науки України та Міністерства юстиції України № 237/803/151/5 від 5 грудня 2003 р. [32] апостиль проставляється: на документах, що виходять від органів судової влади України; на документах, що виходять від органів прокуратури України, органів юстиції; на адміністративних документах. Таким чином, на оригіналах перекладу процесуальних документів проставляється апостиль у вигляді відбитка штампа і завіряється нотаріусом. Розмноження та копіювання (фотокопіювання) апостилю не дозволяється.

Отже, вищенаведене дозволяє зробити припущення, що не в кожній приватній компанії, котра здійснює переклади, є нотаріальне засвідчення апостилю. Це також негативно впливає на здійснення перекладу процесуальних документів.

2. Усі компанії такого напрямку співпрацюють із перекладачами з усієї України та перенаправляють відскановані копії документів за допомогою інтернет-ресурсів на електронну скриньку, а деякі взагалі користуються послугами пошти, тому існує загроза втрати документів, розголошення відомостей, що становлять державну таємницю та таємницю досудового розслідування (ст. 222 КПК України). З іншого боку, враховуючи обставини залучення онлайн-перекладачів, взагалі виключається можливість безпосереднього попередження перекладача про нерозголошення відомостей досудового розслідування зі змісту перекладу, що, у свою чергу, є порушенням п. 4 ст. 68 КПК України. Також у такому випадку слідчий не має змоги з'ясувати у перекладача стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком (ч. 4 ст. 68 КПК України) [18]. Окрім наведеної статті КПК України, під час такої співпраці з перекладачами порушуються і міжнародно-правові стандарти громадянських (особистих) прав людини, як-от: недоторканність особистого і сімейного життя, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції [33].

Підсумовуючи, доходимо висновку про те, що проблематика здійснення перекладу процесуальних документів, котрі містять державну таємницю, в нашій країні зовсім не вирішена, процесуально не закріплена та є такою, що порушує міжнародні норми застосування практики Європейського суду з прав людини. Припускаємо, що вирішення проблематики здійснення перекладу можливе за рахунок консульських установ. Указом Президента України № 474/2002 від 21.05.2002 передбачено здійснення діяльності Консульських установ на території України та затверджено Консульський статут України [34]. У ст. 28 глави V Консульського статуту України передбачено функції консула щодо виконання доручень слідчих або судових органів України, тобто згідно з наведеною статтею слідчий має підстави доручити консулу надати допомогу з пошуку або надання відповідного перекладача, але у ст. 40 КПК України не висвітлено жодних підстав для надання доручення консулу.

На офіційному сайті Генерального консульства України в Дюссельдорфі міститься розділ «Переклад документів», в якому вказано, що консульством надаються послуги перекладача, а на випадок завантаженості перекладача наведено список офіційних перекладачів, діяльність яких затверджено державою та які несуть відповідальність за нерозголошення персональних даних і змісту перекладу.

Окрім вищенаведених проблемних питань, на нашу думку, слід звернути увагу також на проблематику відсутності ратифікації міжнародних угод щодо екстрадиції або виходу з міжнародних угод. Яскравим прикладом порушення будь-яких європейських норм міжнародного права є країна-агресор рф, котра припинила дію щодо міжнародних договорів Ради Європи. 28 березня 2023 р. інформгентство «УКРІНФОРМ» повідомило, що 16 березня 2022 р. країна-агресор рф вийшла з Ради Європи, припинивши дію 21

міжнародної угоди [35]. рф, так само як і Україна, ратифікувала одразу 2 міжнародні угоди щодо екстрадиції правопорушників, а саме: «Європейську конвенцію про видачу правопорушників 1957 року» та «Конвенцію про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року». Від початку повномасштабного вторгнення країни-агресора рф в Україну наша держава неформально припинила всі правові зв'язки з Росією.

23 грудня 2022 р. набув чинності ЗУ від 01.12.2022 «Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року» [6]. Водночас до сьогодні роз'яснення щодо застосування цього Закону відсутні. Таким чином, компетентні органи України зараз стоять перед проблемою остаточного притягнення до кримінальної відповідальності злочинців із країни-агресора – російської федерації.

Висновки. Враховуючи попередні праці вітчизняних науковців та результати проведеного дослідження, існує доцільність:

1) внесення відповідних зміни до нормативно-правових актів України, а саме до ст. 17 ЗУ «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», щодо надання військовим збройних сил України у випадку відсутності заперечення з їхнього боку права на оформлення письмової чи електронної згоди або відмови у цьому щодо вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантів після визначення фізичного стану військового як незворотна смерть. Про факт надання військовим такої добровільної згоди у військовому білеті робиться відповідна відмітка, і інформація про це заноситься до Єдиної державної інформаційної системи трансплантації органів та тканин;

2) внесення доповнення до ч. 3 ст. 143 КК України такого змісту: «Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного, щодо малолітньої чи неповнолітньої дитини, вагітної жінки» (караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна);

3) внесення доповнення до ч. 6 ст. 143 КК України у такій редакції: «Незаконне вилучення анатомічних матеріалів з тіла військового та торгівля такими анатомічними матеріалами» (караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років та з конфіскацією майна);

4) покласти на орган міграційної поліції Національної поліції України функції з виявлення фактів порушення міжнародного співробітництва та Закону України про трансплантацію.

Проведений аналіз проблемних питань зі здійснення перекладу необхідних процесуальних документів у межах міжнародного співробітництва, у тому числі з питань здійснення екстрадиції, проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, особливо під час доказової діяльності щодо злочинних угруповань, дозволяє наголосити на необхідності вирішити на законодавчому рівні окреслену проблематику щодо здійснення перекладу відповідних процесуальних документів, необхідних для проведення процедури екстрадиції, шляхом внесення до положень чинного КПК відповідних змін, а саме:

1) до ст. 68 КПК України – щодо особи перекладача;

2) ст. 40 КПК України – щодо можливості надання доручень консульським установам з питань міжнародного співробітництва.

Окрім цього, існує необхідність у створенні окремого незалежного органу, що буде здійснювати переклади документів, котрі становлять державну таємницю України. А також у розробці відповідного порядку із застосування положень законодавства України та міжнародних правових актів щодо вирішення питань притягнення до кримінальної відповідальності злочинців із боку країни-агресора рф, які вчиняють кримінальні правопорушення різної категорії, у тому числі у сфері незаконної трансплантації анатомічних матеріалів людини.

Список використаних джерел

1. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>.

2. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948. URL: <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm>.
3. Куницький О. Під час війни зникли безвісти 15 тисяч українців. *DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/pid-cas-vijni-znikli-bezvisti-15-tisac-ukrainciv/a-64248895#:~:text=Олександр%20Куницький,30.12.2022,забезпечення%20прав%20захисників%20Альона%20Вербицька>.
4. Стало відомо, скільки людей зникли безвісти на війні в Україні. *Слово і діло : аналітичний портал*. URL: <https://www.slovovidilo.ua/2022/11/25/novyna/suspilstvo/stalo-vidomostskilky-lyudej-znykly-bezvisty-vijni-ukrayini>.
5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. 2022–2023. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
6. Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року : Закон України від 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2783-20#Text>.
7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
8. Торгівля людськими органами в Косово. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Торгівля_людськими_органами_в_Косово.
9. Невзоров І. Л., Азаров М. Ю. Актуальні проблеми подолання нелегальної трансплантології в контексті боротьби з організованою злочинністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 1(32). С. 32–36.
10. Израїль оформляє документи на екстрадицію «чорного трансплантолога». *Житомир.info*. URL: https://www.zhitomir.info/news_10528.html.
11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
12. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17.05.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2427-19#Text>.
13. Перелік анатомічних матеріалів людини, призначених для трансплантації, дозволених до вилучення у донора-група : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 11.06.2021 № 1184. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0969-21#n2>.
14. Перелік анатомічних матеріалів людини, призначених для виготовлення біоімплантатів, дозволених до вилучення у донора-група : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 11.06.2021 № 1184. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0970-21#n2>.
15. Перелік фетальних матеріалів, дозволених до вилучення у мертвого ембріона (плода) людини : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 11.06.2021 № 1184. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0971-21#Text>.
16. Україна підписала конвенції Ради Європи проти торгівлі органами і щодо культурних цінностей. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/11/7070803/>.
17. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011. Ратифікована із заявами Законом України від 20.06.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.
18. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
19. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
20. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
21. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» : Закон України від 07.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2915-IX#Text>.
22. перехідні положення Кримінального процесуального кодексу України : чинне законодавство зі змінами та доп. станом на 08.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
23. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959. Ратифікована із заявами і застереженнями Законом України від 16.01.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text.
24. Про ефективне використання державних коштів : постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2016 № 710. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2016-п#Text>.
25. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр#n12>.
26. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18?find=1&text=стаття+54#w2_1.

27. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>.
28. Гаазька конвенція. *Koval Legal Group*. URL: <https://kovallegalgroup.com.ua/uk/hague-convention/>.
29. Перелік країн, що визнають апостиль. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/poslugi/apostil/perelik-krayin-sho-viznayut-apostil>.
30. Бадалова Т. Г., Федченко В. М. Інтерпол як суб'єкт екстрадиційних правовідносин у кримінальному провадженні. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія : право, публічне управління та адміністрування*. 2022. Вип. 4. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2022-4-01-06/2022-4-01-06>.
31. Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 05.10.1961. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_082.
32. Про затвердження Правил проставлення апостиля на офіційних документах, призначених для використання на території інших держав : наказ Міністерства закордонних справ України, Міністерства освіти і науки України та Міністерства юстиції України від 05.12.2003 № 237/803/151/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-03#Text>.
33. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2019. 184 с. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3716/1/%D0%9C%D0%9F%D0%A1%D0%9F%D0%9B_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87.%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_05.06.19.pdf.
34. Про Консульський статут України : Указ Президента України від 02.04.1994 № 127/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text>.
35. путін підписав закон про припинення дії міжнародних договорів Ради Європи. *УКРИНФОРМ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3676530-putin-pidpisav-zakon-propripinenna-dii-miznarodnih-dogovoriv-radi-evropi.html>.

Надійшла до редакції 11.05.2023

References

1. Pro hromadianstvo Ukrainy [On Ukrainian citizenship] : Zakon Ukrainy vid 18.01.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>. [in Ukr.].
2. Konventsia pro zapobihannia zlochynu henotsydu ta pokarannia za noho [The Convention on the prevention of the crime of genocide and its punishment] vid 09.12.1948. URL: <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm>. [in Ukr.].
3. Kynytskyi, O. Pid chas viiny znykly bezvisty 15 tysiach ukraintziv [15,000 Ukrainians went missing during the war]. *DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/pid-cas-vijni-znikli-bezvisty-15-tisac-ukrainciv/a-64248895#:~:text=Олександр%20Куницький,30.12.2022,забезпечення%20прав%20захисників%20Альона%20Вербицька>. [in Ukr.].
4. Stalo vidomo, skilky liudei znykly bezvisty na viini v Ukrainy [It became known how many people went missing during the war in Ukraine]. *Slovo i dilo : analitychnyi portal*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/25/novyna/suspilstvo/stalo-vidomo-skilky-lyudej-znykly-bezvisty-vijni-ukrayini>. [in Ukr.].
5. Pro zareistrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia [On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. 2022–2023. *Ofis Heneralnoho prokurora*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannia-2>. [in Ukr.].
6. Pro zupynennia dii ta vykhid z Konventsii pro pravovu dopomohu i pravovi vidnosyny u tsyvilnykh, simeinykh ta kryminalnykh spravakh ta Protokolu do Konventsii pro pravovu dopomohu i pravovi vidnosyny u tsyvilnykh, simeinykh ta kryminalnykh spravakh vid 22 sichnia 1993 roku [On the suspension of action and withdrawal from the convention on legal assistance and legal relations in civil, family and criminal matters and the Protocol to the Convention on legal assistance and legal relations in civil, family and criminal matters dated January 22, 1993] : Zakon Ukrainy vid 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2783-20#Text>. [in Ukr.].
7. Konventsia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny [Convention on the protection of the civilian population in time of war] vid 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. [in Ukr.].
8. Torhivlia liudskymu orhanamy v Kosovo [Trafficking in human organs in Kosovo]. *Vikipediia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Торгівля_людськими_органами_в_Косово. [in Ukr.].
9. Nevzorov, I. L., Azarov, M. Yu. (2014) Aktualni problemy podolannia nelegalnoi transplantologii v konteksti borotby z orhanizovanoiu zlochyynnistiu [Actual problems of overcoming illegal transplantology in the context of fighting organized crime]. *Borotba z orhanizovanoiu zlochyynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)*. № 1(32). pp. 32–36. [in Ukr.].
10. Yzrayl oformliaet dokumenty na ekstradytsiyu «chernoho transplantologa» [Israel draws up documents for the extradition of a «black transplantologist»]. *Zhytomyr.info*. URL:

https://www.zhitomir.info/news_10528.html.

11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26. Art. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

12. Pro zastosuvannya transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni [On the application of transplantation of anatomical materials to humans] : Zakon Ukrainy vid 17.05.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2427-19#Text>. [in Ukr.].

13. Perelik anatomichnykh materialiv liudyny, pryznachenyykh dlia transplantatsii, dozvolenykh do vyluchennia u donora-trupa [List of human anatomical materials intended for transplantation, permitted to be removed from a cadaver donor] : nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 11.06.2021 № 1184. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0969-21#n2>. [in Ukr.].

14. Perelik anatomichnykh materialiv liudyny, pryznachenyykh dlia vyhotovlennia bioimplantativ, dozvolenykh do vyluchennia u donora-trupa [List of human anatomical materials intended for the manufacture of bio-implants, permitted to be removed from a cadaver donor] : nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 11.06.2021 № 1184. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0970-21#n2>. [in Ukr.].

15. Perelik fetalnykh materialiv, dozvolenykh do vyluchennia u mertvoho embriona (ploda) liudyny [List of fetal materials allowed for extraction from a dead human embryo (fetus)] : nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 11.06.2021 № 1184. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0971-21#Text>. [in Ukr.].

16. Ukraina pidpysala konventsii Rady Yevropy proty torhivli orhanamy i shchodo kulturnykh tsinnosti [Ukraine signed the Council of Europe conventions against organ trafficking and cultural values]. *Yevropeiska pravda*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/11/7070803/>. [in Ukr.].

17. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu iz tsymy yavyschamy (Stambulska konventsiiia) [Convention of the Council of Europe on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention)] vid 11.05.2011. Ratyfikovana iz zaiavamy Zakonom Ukrainy vid 20.06.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text. [in Ukr.].

18. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Art. 88. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukr.].

19. Pro zakhyt personalnykh danykh [On protection of personal data] : Zakon Ukrainy vid 01.06.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>. [in Ukr.].

20. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. [in Ukr.].

21. Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro prodovzhennia stroku dii voiennoho stanu v Ukraini» [On the approval of the Decree of the President of Ukraine «On extending the period of martial law in Ukraine»] : Zakon Ukrainy vid 07.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2915-IX#Text>. [in Ukr.].

22. Perekhidni polozhennia Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy [Transitional provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine] : chynne zakonodavstvo zi zminy ta dop. stanom na 08.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].

23. Ievropeiska konventsiiia pro vzaiemnu dopomohu u kryminalnykh spravakh [European convention on mutual assistance in criminal matters] vid 20.04.1959. Ratyfikovana iz zaiavamy i zasterezhenniamy Zakonom Ukrainy vid 16.01.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text. [in Ukr.].

24. Pro efektyvne vykorystannia derzhavnykh koshtiv [On the effective use of state funds] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.10.2016 № 710. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2016-p#Text>. [in Ukr.].

25. Pro oplatu pratsi [On wages] : Zakon Ukrainy vid 24.03.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-vr#n12>. [in Ukr.].

26. Pro zapobihannia koruptsii [On the prevention of corruption] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18?find=1&text=stattia+54#w2_1. [in Ukr.].

27. Pro publichni zakupivli [On public procurement] : Zakon Ukrainy vid 25.12.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>. [in Ukr.].

28. Haazka konventsiiia [The Hague Convention]. *Koval Legal Group*. URL: <https://kovallegalgroup.com.ua/uk/hague-convention/>. [in Ukr.].

29. Perelik krain, shcho vyznaiut apostyl [List of countries that recognize the apostille]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/poslugi/apostil/perelik-krayin-sho-viznayut-apostil>. [in Ukr.].

30. Badalova, T. H., Fedchenko, V. M. (2022) Interpol yak subiekt ekstradytsiinykh pravovidnosyn u kryminalnomu provadzhenni [Interpol as a subject of extradition legal relations in criminal proceedings]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriiia : pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia*. Issue 4. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2022-4-01-06/2022-4-01-06>. [in Ukr.].

31. Konventsiiia, shcho skasovuje vymohu lehalizatsii inozemnykh ofitsiinykh dokumentiv

[Convention canceling the requirement of legalization of foreign official documents] vid 05.10.1961. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_082. [in Ukr.].

32. Pro zatverdzhennia Pravyi prostavlennia apostyilia na ofitsiinykh dokumentakh, pryznachenykh dlia vykorystannia na terytorii inshykh derzhav [On approval of the Rules for affixing an apostille on official documents intended for use on the territory of other states] : nakaz Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy, Ministerstva osvity i nauky Ukrainy ta Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 05.12.2003 № 237/803/151/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-03#Text>. [in Ukr.].

33. Nalyvaiko, L. R., Stepanenko, K. V. (2019) Mizhnarodno-pravovi standarty prav liudyny [International legal standards of human rights] : navch. posibnyk. Dnipro : DDUVS. 184 p. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3716/1/%D0%9C%D0%9F%D0%A1%D0%9F%D0%9B_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87.%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_05.06.19.pdf. [in Ukr.].

34. Pro Konsulskyi statut Ukrainy [On the Consular Statute of Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 02.04.1994 № 127/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text>. [in Ukr.].

35. putin pidpysav zakon pro pryypynennia dii mizhnarodnykh dohovoriv Rady Yevropy [putin signed the law on the termination of international treaties of the Council of Europe]. *UKRINFORM*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3676530-putin-pidpisav-zakon-pro-privipynennia-dii-mizhnarodnih-dohovoriv-radi-evropi.html>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Fedchenko, Alina Harkusha, Tetiana Badalova, Yuliia Tkach. Individual problems of extradition in crimes related to illegal transplantation of human anatomical materials.

The article is devoted to highlighting the current problems of our time related to international and organized crime in the field of illegal transplantation of human anatomical materials and the procedure for extradition of persons who commit crimes of this category. The problem of the application of Ukrainian and international legislation during the pre-trial investigation of this category of crimes and extradition, respectively, was studied. It has been proven that until now, the issue of ways to solve problematic issues related to the translation of necessary procedural documents within the framework of international cooperation, including extradition, investigative (search) actions and other procedural actions, has not yet been fully resolved at the legislative level, especially during evidentiary activities regarding criminal groups engaged in illegal transplantation of human anatomical materials. The authors proposed for making relevant changes to the Code of Criminal Procedure of Ukraine, the Code of Criminal Procedure of Ukraine, the Law of Ukraine (hereinafter referred to as the Law) «On the application of transplantation of anatomical materials to humans».

According to the authors, there is a need to establish a separate independent body that will translate documents that are a state secret of Ukraine. And also in the development of the appropriate procedure for the application of the provisions of the legislation of Ukraine and international legal acts regarding the resolution of the issues of bringing to criminal responsibility criminals from the aggressor country of the Russian Federation who commit criminal offenses of various categories, including in the field of illegal transplantation of human anatomical materials

Keywords: *extradition, extradition relations, pretrial investigation bodies, translator, illegal transplantation, trade in human anatomical materials, donor, recipient, organized crime.*

УДК 351.746.2 : 32.019.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-321-328

Олександр ХРИСТОВ[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Досліджено теоретичні та праксеологічні проблеми організації використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження. Організацію використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукової діяльності потрібно розглядати за такими рівнями: стратегічний, оперативний, тактичний. Виокремлено основні проблеми організації використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування.

Ключові слова: громадськість, досудове розслідування, оперативно-розшуковий захід, організація, система, структура, слідча (розшукова) дія.

Постановка проблеми. За десять років чинності Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) оперативно-слідча і судова практики дали змогу виявити цілу низку правозастосовних проблем в оперативно-розшуковому забезпеченні кримінального провадження, особливо на стадії досудового розслідування, зокрема, щодо: 1. Правової природи негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) та визначення їхніх видів (Глава 21 КПК України); 2. Співвідношення НСРД і оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ), а також заходів оперативного пошуку, зокрема, щодо їхнього змісту, підстав і порядку проведення, процедури санкціонування, доказового значення та ін.; 3. Правового статусу і компетенції оперативного працівника під час виконання доручень слідчого, дізнавача, прокурора на проведення слідчих (розшукових) дій (далі – СРД) та НСРД в кримінальному провадженні у порядку п. 5 ч. 2 ст. 36, п. 3 ч. 2 ст. 40, п. 3 ч. 2 ст. 40-1, ст. 41 КПК України; 4. Колізії щодо проведення ОРЗ чи НСРД, зокрема, під час розшуку осіб, які зникли безвісти, переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання (у разі одночасного ведення кримінального провадження і оперативно-розшукової справи «Розшук»); 5. Оптимальних шляхів реалізації завдань оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) щодо пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, у межах кримінального провадження; 6. Узгодженості проведення пошукових заходів із СРД та НСРД на стадії досудового розслідування та ін. Незважаючи на те, що з часу набрання чинності КПК України до нього були внесені численні зміни і доповнення, до сьогодні більшість названих проблем, на жаль, залишається невирішеною.

Зазначені недоліки належать до комплексної (системної) проблематики щодо узгодженості проактивної та реактивної функцій у роботі вітчизняних оперативних і слідчих підрозділів, спробу подолати яку поки що безуспішно було здійснено у Національній поліції шляхом запровадження служби детективів (наказ Голови Національної поліції України № 1342 від 29.12.2017), які поєднують у своїй роботі слідчі й оперативні функції, тобто являють собою симбіоз оперативного і слідчого працівника у одній особі (детектив), як у більшості європейських правоохоронних органах. У цілому ця проблематика негативно впливає як на організацію всього процесу досудового

© О. Христов, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0088-5844>

alexander_hristov@ukr.net

розслідування кримінального правопорушення, так і на виявлення, попередження та припинення інших кримінальних правопорушень, вчинення яких перебуває у причинно-наслідковому зв'язку з фактом вчинення першого. Водночас окреслена проблематика справляє негативний вплив на організацію застосування оперативно-розшукових можливостей (гласних і негласних сил та засобів) для забезпечення результативності досудового розслідування.

У цьому контексті особливого значення набуває питання організації використання громадськості під час оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження. Залучення її представників являє собою незамінний (унікальний) «правовий інструмент», що сприяє ефективній реалізації гносеологічної функції слідчого щодо пізнання невідомих, заздалегідь прихованих, замаскованих явищ, фактів, осіб, майна, матеріальних та ідеальних слідів, що мають пізнавальне та доказове значення для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні, а також дають змогу запобігти вчиненню нових кримінальних правопорушень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивчення праць сучасних вчених дає змогу стверджувати, що наукова розробка проблематики організації використання громадськості під час виконання завдань оперативних підрозділів у кримінальному провадженні характеризується широким колом досліджуваних питань, відокремленістю у висвітленні їхніх аспектів, відсутністю єдності у підходах до їх вирішення.

Після прийняття КПК України (2012 р.) першими на цю проблематику звернули увагу фахівці у галузі ОРД та кримінального процесу у контексті використання конфіденційних співробітників, негласних штатних та позаштатних працівників у кримінальному провадженні, оскільки раніше ці питання традиційно знаходились у площині нормативного врегулювання і організації здійснення самої ОРД, а отже, і у сфері інтересів наукового товариства саме цієї галузі. Доволі важко визначити науковців ОРД, які б не висвітлювали той чи інший аспект зазначеної проблематики, проте найбільш вагомим дослідження здійснювали: С. Албул, К. Антонов, А. Баб'як, О. Бандурка, Б. Бараненко, О. Білічак, В. Біляєв, С. Бузоверя, А. Вакуленко, В. Василичук, М. Водько, М. Волошина, І. Воронов, М. Грібов, В. Глушков, Н. Гольдберг, В. Давидюк, В. Дараган, Е. Дідоренко, І. Дмитрієв, О. Долженков, Г. Душейко, В. Захаров, В. Капустник, Б. Керницький, О. Керницький, О. Кириченко, О. Кисельов, А. Кислий, С. Князєв, І. Козаченко, О. Козаченко, І. Колінко, Я. Кондратьєв, М. Корнієнко, В. Круглий, В. Матвійчук, В. Мацюк, С. Мінченко, А. Мовчан, Д. Никифорчук, В. Некрасов, С. Обшалов, Ю. Орлов, В. Ортинський, В. Отрудько, І. Охріменко, С. Павленко, Т. Пастрюліна, С. Пеньков, О. Подобний, М. Погорецький, І. Приполов, В. Пчолкін, Е. Рижков, А. Саковський, В. Севрук, І. Сервецький, Є. Скулиш, О. Снігер'єв, О. Соколов, М. Стащак, В. Тарасенко, Р. Тарасенко, В. Топчій, В. Усенко, А. Ханькевич, Р. Халілев, С. Халимон, І. Хараберюш, Ю. Черкасов, В. Шевелько, М. Шелухін, В. Шендрік, І. Шинкаренко, О. Юхно та ін.

Водночас кримінально-процесуальний та криміналістичний аспект цієї проблематики знайшов відображення у працях широкої плеяди науковців, таких як: М. Багрій, О. Банчук, В. Берназ, А. Волобуєв, Ю. Грошевий, Л. Данченко, М. Єфімов, В. Колесник, Л. Лобойко, Б. Лук'янчиков, С. Лук'янчиков, В. Луцик, В. Малярєва, Д. Нескоромний, А. Омеляненко, П. Підкоков, В. Плетенець, В. Пясковський, О. Сало, Д. Сергєєва, В. Сліпченко, Р. Степанюк, І. Сухачова, С. Тагієв, Я. Талізін, В. Уваров, М. Цуцкірідзе, К. Чаплинський, С. Чернявський, А. Шило, В. Шепітько, Р. Шехавцов та ін.

Однак проблема організації використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження не була комплексно вирішена на науково-теоретичному рівні.

Метою статті є визначення організаційних особливостей використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Організацію ОРД більшість дослідників традиційно розглядають або як певний упорядкований стан субординаційних та координаційних відносин між структурними елементами, або ж як суто управлінську діяльність, тобто переважно у двох значеннях: 1) як найбільш доцільну за конкретних умов систему використання наявних сил, засобів і методів ОРД у боротьбі з правопорушеннями і злочинністю. Таку точку зору можна розглядати у значенні стану

системи, призначеної для вирішення тих чи інших функцій-завдань; 2) як функцію управління, діяльність. Окреслене має два аспекти: а) побудова й удосконалення структури системи; б) втілення управлінських рішень у межах функціонування системи. Перший може бути охарактеризований як «організація організації», другий – як складова частина процесу управління [1, с. 335; 2].

З цього приводу С. М. Князєв, проаналізувавши аксіоматичні положення, успадковані з радянських часів, щодо елементів організації ОРД як процесу (як-от: аналіз ситуації, планування, визначення та розстановка сил (підготовка і навчання виконавців), контроль і надання допомоги, забезпечення взаємодії суб'єктів виконання, матеріально-технічне і фінансове забезпечення, оцінка результатів роботи і, за необхідності, внесення корективів), вірно визначив, що названі підходи до розуміння змісту організації ОРД та негласної роботи, на жаль, не враховують те, що оперативні підрозділи є не лише суб'єктами ОРД, а й учасниками у кримінальному процесі, адже відповідно до ст. 41 КПК України набувають повноважень слідчого під час виконання його доручень на проведення СРД та НСРД [3, с. 147].

Слід зазначити, що правові науки кримінального блоку містять власні підходи до розуміння організації тієї чи іншої діяльності.

У контексті оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження, на нашу думку, найбільш вдалим є поняття організації, надане надала Д. Сергєєвою. Науковиця визначає, що організація – це комплекс заходів із забезпечення оптимальних умов для використання найбільш ефективних у конкретній слідчій ситуації рекомендацій криміналістичної методики (тактики) з метою повного та неупередженого розслідування (або ефективного проведення, якщо мова йде про слідчу (розшукову) дію, тактичну операцію тощо) при мінімальних витратах часу, сил та засобів відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства [4, с. 7].

Враховуючи такий стан речей, М. Грібов запропонував, а С. Князєв згодом підтримав виокремлювати такі рівні організації діяльності оперативних підрозділів, як: 1) організація проведення конкретного ОРЗ або певної НСРД; 2) організація проведення комплексу ОРЗ у межах оперативної профілактики, оперативного пошуку, оперативної розробки, а також комплексу НСРД у межах кримінального провадження; 3) організація роботи спеціалізованого негласного підрозділу з одночасного виконання різних завдань і доручень на проведення ОРЗ та/або НСРД; 4) організація роботи конкретного оперативного підрозділу з проведення ОРД (зараховуючи організацію роботи з негласним апаратом, організацію оперативного обслуговування певних об'єктів і галузей, організацію аналітичної роботи) та виконання доручень слідчого, прокурора на проведення НСРД; 5) організація роботи системи оперативних підрозділів одного правоохоронного органу (зокрема, Національної поліції України); 6) організація роботи системи оперативних підрозділів усіх правоохоронних органів [5, с. 28; 3, с. 147].

С. Князєв вказує на те, що змістом організації ОРД є дії щодо: створення керованих систем (організаційних структур) у сфері ОРД, упорядкування (розвиток) цих систем до рівня, що забезпечує найбільшу ефективність вирішення завдань ОРД у певній оперативній обстановці; упорядкування (налагодження) процесу управління (його окремих стадій) у сфері ОРД та забезпечення оптимальних умов для прийняття і реалізації відповідних управлінських рішень; управлінського циклу, тобто сам процес управління ОРД; створення умов, необхідних для конкретних оперативно-розшукових заходів [3, с. 147].

Отже, зазначені пропозиції вчених містять раціональне сучасне бачення проблематики, однак серед інших рівнів організації діяльності оперативних підрозділів поза полем зору науковців залишився значний сегмент роботи цих підрозділів – організація проведення пошукових заходів, організація використання громадськості. Можемо також припустити, що організація саме діяльності оперативних підрозділів, а не організація оперативно-розшукової діяльності, повинна враховувати і такий аспект, як проведення гласних СРД за дорученням слідчого, дізнавача, прокурора.

Також, вчені не розглядають ще один відокремлений елемент організації діяльності працівників підрозділів кримінальної поліції – можливість набувати статус дізнавача, тобто самостійно здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків як «... уповноважена особа іншого підрозділу поліції, яка уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків» згідно з положеннями п. 4-1 ч. 1 ст. 3 КПК України; п. 1

розділу V Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, затвердженого наказом МВС України № 405 від 20.05.2020 [6; 7]. Цей аспект набуває особливого значення у контексті названих вище спроб об'єднати функції оперативного і слідчого працівника шляхом запровадження служби детективів.

Враховуючи зазначене і продовжуючи думки у цьому контексті, можемо припустити, що організація оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження перебуває у діалектичному зв'язку із функціями, що виконуються працівниками підрозділів кримінальної поліції як під час досудового розслідування, так і до його початку та виходять за межі ОРД і негласної роботи.

Для аргументації названих прогалин наведемо приклади. На сьогодні працівники підрозділів кримінальної поліції успішно виконують доручення слідчого, дізнавача, прокурора на проведення окремих гласних СРД, наприклад: 1) 16.07.2021 оперуповноважений Управління міграційної поліції ГУНП в Дніпропетровській області «Я.К.», виконуючи доручення слідчого СУ ГУНП в Дніпропетровській області, провів пред'явлення для впізнання фотознімків громадян [8]; 2) 04.11.2022 р. оперуповноважений Управління міграційної поліції ГУНП в Дніпропетровській області «Я.К.», виконуючи доручення старшого слідчого відділу СУ ГУНП в Дніпропетровській області «Л.Д.», провів огляд відеозапису на електронному носії Micro SD, об'ємом 32 Gb, який 31.10.2022 був наданий КП «Інфо-Рада-Дніпро» Дніпровської міської ради на запит старшого слідчого СУ ГУНП в Дніпропетровській області «Л.Д.» [9].

Гласні СРД як елемент цілісної системи кримінального провадження, з одного боку, потребують оперативно-розшукового забезпечення силами та засобами оперативно-розшукової діяльності, з іншого – можуть бути ефективним тактичним засобом сприяння проведенню НСРД, ОРЗ та пошукових заходів.

Найчастіше результативному проведенню гласних СРД передують здійснення комплексу пошукових заходів, ОРЗ та НСРД, наприклад, проведенню результативного обшуку сприяє низка заходів оперативного пошуку, ОРЗ та НСРД. Але окремі гласні СРД можуть бути елементом тактичної операції, котрий забезпечує створення умов для результативного проведення заходів оперативного пошуку або НСРД. Наприклад, допит може спонукати кримінального правопорушника на вчинення певних дій (як-от: здійснення телефонних дзвінків, зустрічі зі співучасниками, переміщення зі схованки до іншого місця викраденого або заборонених (обмежених) у обігу предметів та речових доказів тощо), що фіксуються у межах НСРД.

Наведемо також приклад причинного зв'язку СРД та заходів оперативного пошуку. Так, цілком імовірно, що ціль оперативного опитування особи не буде досягнута, якщо йому передувало проведення нерезультативного допиту із використанням таких тактичних прийомів, як створення напруги, зміна темпу допиту, пред'явлення доказів тощо. Сам факт виклику до слідчого для проведення допиту створює у особи відчуття настороженості, інтуїтивно викликає поведінку інтровертного типу особистості. А невірне організоване оперативне опитування може призвести до негативних результатів послідуєного допиту, виникнення конфліктних тактичних ситуацій, пов'язаних із відмовою від давання показань, повідомленням неправдивих показань тощо. І навпаки, результати успішно проведеного оперативного опитування дають змогу слідчому (дізнавачу) отримати попередню інформацію про факти, які його цікавлять, визначити власну лінію поведінки на допиті, порядок постановки запитань, застосування тактичних прийомів тощо.

Зазначені аспекти, безумовно, стосуються і проблематики організації використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження. Проте вона має власні рівні і структуру.

У цілому організація такої діяльності під час кримінального провадження входить до структурної частини організації використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукової діяльності, що спрямована у тому числі на забезпечення кримінального провадження.

Організацію використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукової діяльності, на нашу думку, потрібно розглядати за такими рівнями: стратегічний, оперативний, тактичний.

Стратегічний – спрямований на створення нових систем прямих і зворотних зв'язків отримання інформації та допомоги від представників громадськості підрозділами кримінальної поліції й удосконалення існуючих систем їх використання.

Оперативний – спрямований на систематичне використання представників громадськості підрозділам кримінальної поліції у вирішенні комплексу практичних заходів із профілактики, попередження та припинення кримінальних правопорушень, викриття і розслідування фактів кримінально-протиправної діяльності.

Тактичний – спрямований на вирішення тактичних завдань в оперативно-розшуковому або кримінальному провадженні під час проведення заходів оперативного пошуку, ОРЗ, СРД, НСРД.

Напрями використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час протидії злочинності залежать від виду кримінальних правопорушень та функцій підрозділів кримінальної поліції (карного розшуку, міграційної поліції, забезпечення діяльності, пов'язаної з небезпечними матеріалами, боротьби з наркозлочинністю, кримінального аналізу, внутрішньої безпеки, кіберполіції, стратегічних розслідувань, оперативної служби, оперативно-технічних заходів).

У свою чергу, організацію використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження пропонуємо класифікувати за такими системоутворюючими компонентами:

1. За організацією роботи у складі слідчо-оперативної групи (далі – СОГ):

1) організація використання громадськості під час виконання доручень (вказівок) слідчого (дізнавача) у складі СОГ при чергових частинах органів та підрозділів поліції;

2) організація використання громадськості під час виконання доручень (вказівок) слідчого (дізнавача) у складі СОГ, створених для досудового розслідування кримінальних правопорушень;

2. За видами оперативних заходів і процесуальних дій, що проводяться працівниками підрозділів кримінальної поліції під час досудового розслідування:

1) організація використання громадськості під час виконання доручень слідчого (дізнавача), прокурора на проведення гласних СРД;

2) організація використання громадськості під час виконання доручень слідчого (дізнавача), прокурора на проведення НСРД;

3) організація використання громадськості під час здійснення пошукових заходів (заходів оперативного (ініціативного) пошуку);

3. За початковими організаційними сценаріями:

1) ініційована слідчим, дізнавачем, прокурором та доручена оперативному працівнику;

2) ініційована оперативним працівником: а) погоджена зі слідчим (дізнавачем), прокурором; б) ініційована і здійснювана оперативним працівником самостійно або за погодженням із керівником підрозділу кримінальної поліції;

3) ініційована представником громадськості.

Результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень та справ оперативного обліку, а також результати опитувань працівників підрозділів кримінальної поліції засвідчили, що основними проблемами організації використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування є: 1) визначення заходів оперативного (ініціативного) пошуку СРД та НСРД, що можуть проводитися за участю представників громадськості або потребують використання інших форм їхнього сприяння (надання інформації, створення умов, надання спеціальних знань або вмінь, дезінформація та ін.), з урахуванням невизначеності у КПК України та Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» кола таких осіб, їхнього статусу, форм сприяння; 2) визначення форм використання представників громадськості під час окремих пошукових заходів, СРД та НСРД; 3) визначення порядку та процедури залучення представників громадськості підрозділами кримінальної поліції до підготовки та/або проведення окремих пошукових заходів, СРД та НСРД; 4) визначення суб'єктів здійснення контролю за ходом виконання дій представниками громадськості, які залучаються до пошукових заходів, СРД та НСРД; 5) забезпечення збереження державної таємниці та даних ОРД і досудового розслідування; 6) допустимість використання представниками громадськості несправжніх (імітаційних) засобів та/або сприяння їх створенню, а також використання спеціальних технічних засобів та приватних засобів аудіовізуальної фіксації під час

проведення окремих пошукових заходів, СРД та НСРД; 7) визначення способів фіксації і долучення отриманої інформації до кримінального процесу, а також застосування інших результатів сприяння представників громадськості; 8) забезпечення безпеки представників громадськості, яких використовують під час підготовки та/або проведення окремих пошукових заходів, СРД та НСРД; 9) документальне оформлення залучення представників громадськості до окремих пошукових заходів, СРД та НСРД; 10) виплата компенсацій та винагород особам, які надали інформацію, консультацію, що має значення для досудового розслідування, або іншим способом сприяли підготовці чи проведенню окремих пошукових заходів, СРД та НСРД тощо.

Висновки. У результаті вивчення проблематики організації використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження зроблено такі висновки:

1. Організацію використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукової діяльності, на нашу думку, потрібно розглядати за такими рівнями: стратегічний, оперативний, тактичний. Стратегічний – спрямований на створення нових систем прямих і зворотних зв'язків отримання інформації та допомоги від представників громадськості підрозділами кримінальної поліції й удосконалення існуючих систем їх використання. Оперативний – спрямований на систематичне використання представників громадськості підрозділам кримінальної поліції у вирішенні комплексу практичних заходів із профілактики, попередження та припинення кримінальних правопорушень, викриття і розслідування фактів кримінально-протиправної діяльності. Тактичний – спрямований на вирішення тактичних завдань в оперативно-розшуковому або кримінальному провадженні під час проведення заходів оперативного пошуку, ОРЗ, СРД, НСРД;

2. Організацію використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження пропонуємо класифікувати за такими системоутворюючими компонентами: 1) за організацією роботи у складі слідчо-оперативної групи: а) організація використання громадськості під час виконання доручень (вказівок) слідчого (дознавача) у складі слідчо-оперативної групи при чергових частинах органів та підрозділів поліції; б) організація використання громадськості під час виконання доручень (вказівок) слідчого (дознавача) у складі слідчо-оперативних груп, створених для досудового розслідування кримінальних правопорушень; 2) за видами оперативних заходів і процесуальних дій, що проводяться працівниками підрозділів кримінальної поліції під час досудового розслідування: а) організація використання громадськості під час виконання доручень слідчого (дознавача), прокурора на проведення гласних слідчих (розшукових) дій; б) організація використання громадськості під час виконання доручень слідчого (дознавача), прокурора на проведення негласних слідчих (розшукових) дій; в) організація використання громадськості під час здійснення пошукових заходів (заходів оперативного (ініціативного) пошуку); 3) за початковими організаційними сценаріями: а) ініційована слідчим, дознавачем, прокурором та доручена оперативному працівнику; б) ініційована оперативним працівником: погоджена зі слідчим (дознавачем), прокурором; ініційована і здійснювана оперативним працівником самостійно або за погодженням із керівником підрозділу кримінальної поліції; в) ініційована представником громадськості.

Крім того, окреслено основні проблеми організації використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування.

Список використаних джерел

1. Дідоренко Е. О., Козаченко І. П., Кондратьєв Я. Ю., Пилипчук В. П., Регульський В. Л. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: Загальна частина : підруч. у 2-х т. Т. 1. ; під заг. ред. Л. В. Бородича. Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. 390 с.

2. Христов О. Л. Особливості організації використання громадськості підрозділами кримінальної поліції під час оперативно-розшукового та кримінального провадження в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 399–401.

3. Князєв С. М. Загальна характеристика організації оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи національної поліції України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 3. С. 146–151.

4. Сергєєва Д. Б. Теоретичні, правові та праксеологічні засади використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесуальному доказуванні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 40 с.

5. Грібов М. Л. Організація діяльності оперативних підрозділів: питання юридичного унормування. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 26–31.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
7. Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20.05.2020 № 405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text>.
8. Протокол пред'явлення особи для впізнання за фотознімками : матеріали досудового розслідування, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 1202104000000304 від 15.04.2021, за ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 Кримінального кодексу України. СУ ГУНП в Дніпропетровській області. 2021.
9. Протокол огляду речей : матеріали кримінального провадження, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 42022042030000058 від 30.06.2022, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 149 Кримінального кодексу України. СУ ГУНП в Дніпропетровській області. 2021.

Надійшла до редакції 30.05.2023

References

1. Didorenko, E. O., Kozachenko, I. P., Kondratiev, Ya. Yu., Pylypchuk, V. P., Rehulskyi, V. L. (1999) Operativno-rozshukova diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav: Zahalna chastyna [Operative and investigative activities of internal affairs bodies: General part] : pidruch. u 2-kh t. Vol. 1. ; pid zah. red. L. V. Borodycha. Luhansk : RVV LIVS. 390 p. [in Ukr.].
2. Khrystov, O. L. (2019) Osoblyvosti orhanizatsii vykorystannia hromadskosti pidrozdilamy kryminalnoi politsii pid chas operativno-rozshukovoho ta kryminalnoho provadzhennia v Ukraini [Peculiarities of the organization of the use of the public by units of the criminal police during investigative and criminal proceedings in Ukraine]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 5. pp. 399–401. [in Ukr.].
3. Kniaziev, S. M. (2019) Zahalna kharakterystyka orhanizatsii operativno-rozshukovoi diialnosti ta nehlasnoi roboty natsionalnoi politsii Ukrainy [General characteristics of the organization of operational investigative activities and covert work of the National Police of Ukraine]. *Pivdenoukrajnskyi pravnychy chasopys*. № 4. P. 3. pp. 146–151. [in Ukr.].
4. Serhieieva, D. B. (2015) Teoretychni, pravovi ta prakseolohichni zasady vykorystannia rezultativ nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii u kryminalnomu protsesualnomu dokazuvanni [Theoretical, legal and praxeological principles of using the results of secret investigative (search) actions in criminal procedural evidence] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 40 p. [in Ukr.].
5. Hribov, M. L. (2016) Orhanizatsiia diialnosti operativnykh pidrozdiliv: pytannia yurydychnoho unormuvannia [Organization of operations of operational divisions: the issue of legal regulation]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. 2016. № 3. pp. 26–31. [in Ukr.].
6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu diialnosti pidrozdiliv diznannia orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the approval of the Regulation on the organization of the activities of the investigation units of the National Police of Ukraine] : nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 20.05.2020 № 405. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text>. [in Ukr.].
8. Protokol prediavlennia osoby dlia vpiznannia za fotoznmkamy [Protocol of presentation of identity for identification by photographs] : materialy dosudovoho rozsliduvannia, vnesenoho do Yedynoho reiestru dosudovykh rozsliduvan za № 1202104000000304 vid 15.04.2021, za oznakamy zlochynu, peredbachenoho ch. 2 st. 149 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. SU HUNP v Dnipropetrovskii oblasti. 2021. [in Ukr.].
9. Protokol ohliadu rechei [Protocol of inspection of things] : materialy kryminalnoho provadzhennia, vnesenoho do Yedynoho reiestru dosudovykh rozsliduvan za № 42022042030000058 vid 30.06.2022, za oznakamy kryminalnoho pravoporushennia, peredbachenoho ch. 2 st. 149 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. SU HUNP v Dnipropetrovskii oblasti. 2021. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Khrystov. Theoretical and praxeological problems of the organization of the use of the public by criminal police units during operative and investigative support of criminal proceedings. The article examines the theoretical and praxeological problems of organizing the use of the public by criminal police units during operational and investigative support of criminal proceedings.

The author obtained the results in the form of the following conclusions: I. The organization of the use of the public by criminal police units during operative and investigative activities should be considered at the following levels: strategic, operational, tactical. II. It is proposed to classify the organization of the use of the public by the criminal police units during operational investigative support of criminal proceedings according to the following system-forming components: 1. According to the organization of work as part of the investigative and operational group: a) organization of the use of the public during the execution of orders (instructions) of the investigator (inquirer) in the composition of the

investigative and operative group at the regular parts of police bodies and units; b) the organization of the use of the public during the execution of the instructions (instructions) of the investigator (investigator) as part of investigative and operational groups created for pre-trial investigation of criminal offenses. 2. According to the types of operational measures and procedural actions carried out by employees of criminal police units during a pre-trial investigation: a) organization of the use of the public during the execution of the instructions of the investigator (investigator), prosecutor to conduct public investigative (search) actions; b) the organization of the use of the public during the execution of the orders of the investigator (investigator), the prosecutor to conduct covert investigative (search) actions; c) organization of the use of the public during search activities (operational (initiative) search activities); 3. According to the initial organizational scenarios: a) initiated by an investigator, inquirer, prosecutor and assigned to an operative; b) initiated by an operative: agreed with the investigator (investigator), prosecutor; initiated and carried out by an operative independently or in agreement with the head of the criminal police unit; c) initiated by a public representative. III. The main problems of the organization of the use of the public by the criminal police units during the operational and investigative support of the pre-trial investigation are highlighted.

Keywords: public, pre-trial investigation, investigative measure, organization, system, structure, investigative (search) action.

УДК 343.125

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-328-337

Анатолій ЧЕРНЕНКО[®]
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПРО МІСЦЕ ТИМЧАСОВОГО ВІДСТОРОНЕННЯ СУДДІ ВІД ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ У СТРУКТУРІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

За результатами виконаного дослідження у статті зроблено висновки і надано попозиції:

1) тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя не є заходом забезпечення кримінального провадження (ЗЗКП) та кримінальною процесуальною процедурою, а є лише обов'язком прокурора ініціювати таке питання перед Вищою радою правосуддя;

2) норми КПК про порядок тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя не можуть розміщуватися серед норм інституту ЗЗКП, а належать до норм глави 37 КПК «Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб»;

3) обов'язок прокурора після повідомлення судді про підозру у вчиненні злочину ініціювати перед Вищою радою правосуддя питання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя повинен бути закріплений в п.п. 3 та 3-1 ч. 1 ст. 481 КПК.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження; підстави; тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; обов'язки прокурора, Вища рада правосуддя.

Постановка проблеми. З моменту ухвалення чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) багато авторів та організацій, в тому числі й закордонних, оцінювали його як високо демократичний нормативно-правовий акт, або такий, що на високому рівні забезпечує захист прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Така його оцінка зберігається й донині. Проте на першому ж році застосування його норм, тими ж авторами пропонувалося внесення певних змін та доповнень до окремих положень чинного КПК. Нами також висловлювалися пропозиції змін до окремих положень названого нормативно-правового акта. Зокрема, нами висловлювалися пропозиції щодо: забезпечення права особи на явку з повинною у кримінальному провадженні [1]; запровадження повіреного як нового учасника кримінального процесу замість адвоката за версією чинного КПК [2]; проблем початку кримінального провадження [3]; права особи на набуття статусу підозрюваного у

© А. Черненко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0923-2663>

ap_1956@ukr.net

кримінальному провадженні за власним бажанням [4]; права особи вимагати не знищувати дані негласних слідчих (розшукових) дій, проведених без дозволу суду [5]; необхідності зміни назви «законне затримання», яке судом може бути оцінено як незаконне [6] тощо.

Треба звернути увагу, що й законодавець поряд з науковцями проводить роботу щодо удосконалення чинного КПК через внесення певних змін та доповнень до його окремих положень. Але самі зміни, внесені законодавцем до КПК, стають предметом наукових досліджень з метою їх доопрацювання. Ми хотіли б звернути увагу наукової громадськості та й законодавців на положення чинного КПК щодо місця інституту тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у структурі кримінального процесуального законодавства та на окремі теоретичні й практичні проблеми під час ухвалення такого рішення.

Тож 21 грудня 2016 року частину другу статті 131 КПК законодавцем доповнено пунктом 4-1 такого змісту: «Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя» [7]. Одночасно із доповненнями до ст. 131 КПК, на підставі Закону України № 1798-VIII від 21.12.2016 «Про Вищу раду правосуддя», законодавець главу 14 КПК «Відсторонення від посади» доповнив статтею 155-1 КПК «Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності та продовження строку такого тимчасового відсторонення» [8]. Зазначені доповнення КПК не повною мірою узгоджуються з теоретичними уявленнями про заходи забезпечення кримінального провадження (далі – ЗЗКП). Л. М. Лобойко наводить таке визначення поняття ЗЗКП: «Заходами забезпечення кримінального провадження слід визначати як передбачені законом заходи впливу на учасників кримінального провадження, які мають самостійне значення та не мають характеру правових санкцій і застосовуються з метою гарантування виконання учасниками провадження своїх обов'язків» [9, с. 161]. Завжди вважалося, що ЗЗКП застосовуються державними органами або їх посадовими особами, які здійснюють кримінальне провадження до інших учасників кримінального процесу. Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя звісно не повною мірою відповідає ЗЗКП, бо застосовується державним органом до судді, а не до інших учасників кримінального провадження. Звісно, суддя, стосовно якого ухвалюється рішення про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя у цьому випадку має статус підозрюваного або обвинуваченого, але для прийняття такого рішення стосовно судді дещо іншими є підстави ніж ті, що передбачені нормами глави 14 КПК «Відсторонення від посади» та й суб'єкти ухвалення такого рішення є іншими тощо. Існують й інші теоретичні та правові питання, що ставлять під сумнів правильність віднесення тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя до ЗЗКП. Саме ці обставини й визначають актуальність обраної теми наукового дослідження, на які й хотілось би звернути увагу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання відсторонення підозрюваного або обвинуваченого від посади, в тому числі й судді від здійснення правосуддя, не є новими, вони були предметом багатьох досліджень. Серед вчених, які звертали увагу на ці проблемні питання, були: Р. Арланова, І. Гловюк, Ю. Дьомін, С. Завада, В. Завтур, А. Захарко, С. Ісланкін, С. Кирич, С. Ковальчук, Л. Лобойко, М. Луцький, В. Починок, В. Фаринник та інші.

Дослідними у своїх працях звертали увагу на різні проблеми, пов'язані з тимчасовим відстороненням судді від здійснення правосуддя і пропонували шляхи їх вирішення, проте, вирішити всі проблеми у публікаціях, на жаль, не вдалося. Ми у цій статті хотіли б звернути увагу на суперечності у визначенні місця інституту тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у структурі кримінального процесуального законодавства. Саме тому **метою** цієї статті є висвітлення проблем, пов'язаних із визначенням місця інституту тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у структурі кримінального процесуального законодавства та за можливості запропонувати своє бачення такого місця.

Виклад основного матеріалу. КПК у ст. 131 наводить систему ЗЗКП, серед яких називає тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя (ч. 2 п. 4-1 ст. 131 КПК) [7]. Вище ми зазначали, що тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя дещо не відповідає загальноновизнаним уявленням про ЗЗКП, бо застосовується до судді, а не до інших учасників кримінального провадження та й підстави його застосування певним чином відрізняються від застосування заходів забезпечення кримінального провадження тощо. А тепер все це більш ретельно.

Дехто буде говорити, що тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя так само, як і ЗЗКП, застосовується державними органами до інших учасників кримінального провадження, бо на момент ухвалення такого рішення суддя вже перебуває у статусі підозрюваного чи обвинуваченого і тут відмінностей немає. На перший погляд так і виглядає, але під час ухвалення цього рішення стоїть питання про тимчасове відсторонення такого підозрюваного від здійснення правосуддя, тобто підозрюваний все ж є суддею, тому на це ми й звертаємо увагу. Саме на цьому наголошується у ч. 2 ст. 63 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», де зазначено, що «Клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності подається до Вищої ради правосуддя *стосовно судді, який є підозрюваним, обвинувачуваним (підсудним)*, на будь-якій стадії кримінального провадження» [8]. Ця норма дублюється у ч. 2 ст. 155-1 КПК [7]. Як бачимо з наведеної цитати, рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя все ж ухвалюється стосовно судді, що й відрізняє назване рішення від ЗЗКП.

ЗЗКП відрізняються від тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя не тільки тим, що застосовуються державними органами чи їх посадовими особами до інших осіб, а не до судді, ще й тим, що мають різну мету застосування. Якщо ЗЗКП застосовуються з метою «досягнення дієвості цього провадження» (ч.1 ст. 131 КПК), то мету тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя законодавством чітко не визначено, про те, системний аналіз норм п. 3 ч. 2 ст.69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [10], ч. 5 ст. 126 Конституції України [11], ст. ст. 57, 62, 63 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [8] дає підстави вважати, що такою метою є недопущення до здійснення правосуддя особи, яка не відповідає статусу судді і вимогам до нього. Метою застосування тимчасового відсторонення судді від правосуддя не може бути досягнення дієвості кримінального провадження, бо тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя, передбачає його усунення від правосуддя в інших видах проваджень, а не в тому, в якому він притягується до кримінальної відповідальності. У Постанові Верховного Суду від 18.10.2018 р. № 9901/514/18 наводяться факти відсторонення судді господарського суду від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності, і факт його відсторонення від правосуддя у господарському процесі ніяк не може вплинути на дієвість саме кримінального провадження, бо відсторонення судді від здійснення правосуддя у господарському процесі не може вплинути на дієвість кримінального провадження. Навіть якщо припустити той факт, що суддя відсторонюється від здійснення правосуддя у кримінальному процесі, він все одно не може вплинути на дієвість кримінального провадження, бо він буде притягуватися до кримінальної відповідальності в іншому провадженні, а не в тому, в якому вирішується питання про відсторонення його від правосуддя. Думаємо, що в тому кримінальному провадженні, в якому він здійснював правосуддя і вчинив злочин, йому буде заявлено відвід у порядку ст. 75 КПК, що по суті унеможлиблює необхідність його відсторонення від здійснення правосуддя. Приписи п. 2 та п. 3 ч. 1 ст. 75 КПК саме й передбачають серед обставини, що виключають участь судді в кримінальному провадженні, обставини: «...3) якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї зацікавлені в результатах провадження; 4) за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості...» [7].

На нашу думку, тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності відрізняється від ЗЗКП ще й тим, що застосовуються вони з різних підстав. Порівняємо їх. Підстави застосування відсторонення від посади особи, яка підозрюється у вчиненні злочину (не судді) як ЗЗКП чітко не виписані у КПК, про них дещо пізніше. Проте підстави тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності мають цілковиту визначеність. Вони закріплені у ч. 1 ст. 62 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» у такій редакції: «Суддю може бути тимчасово відсторонено від здійснення правосуддя за рішенням Вищої ради правосуддя:

- 1) у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності;
- 2) під час проведення кваліфікаційного оцінювання;
- 3) в порядку застосування дисциплінарного стягнення» [8].

Тепер повернемося до регламентації підстав застосування відсторонення від посади особи, яка підозрюється у вчиненні злочину (не судді) як ЗЗКП. За логікою вони повинні бути зазначені у ст. 154 КПК «Загальні положення відсторонення від посади», але

тут вони лише означені у ч. 1 та у ч. 2 названої статті і фрагментарно містяться у ч. 2 ст. 155 КПК. На нашу думку, вони у цих статтях виписані не зовсім чітко, а саме: «Відсторонення від посади може бути здійснено щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину» (ч.1 ст. 154 КПК) [7]. Як бачимо, у ч. 1 ст. 154 КПК підстави наводяться частково, але така ж ситуація спостерігається й у ч. 2 названої статті, де вони наведені так само частково: «Відсторонення від посади здійснюється на підставі рішення слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження на строк не більше двох місяців» [7]. І зрештою, у ч. 2 ст. 155 КПК «Клопотання про відсторонення від посади» наводиться ще певна частина підстав: «У клопотанні зазначаються: ... 5) виклад обставин, що дають підстави вважати, що перебування на посаді підозрюваного, обвинуваченого сприяло вчиненню кримінального правопорушення;

б) виклад обставин, що дають підстави вважати, що підозрюваний, обвинувачений, перебуваючи на посаді, знищить чи підробить речі і документи, які мають суттєве значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливатиме на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджатиме кримінальному провадженню іншим чином...» [7].

На нашу думку, така регламентація підстав застосування відсторонення від посади особи, яка підозрюється у вчиненні злочину (не судді), є не досконалою. Свої доводи такого висновку ми детально виклали у спеціальній статті «Проблеми підстав застосування відсторонення від посади підозрюваного у вчиненні злочину» [13]. У названій статті, крім констатації недоліків у регламентації підстав застосування відсторонення від посади особи, яка підозрюється у вчиненні злочину (не судді), ми також запропонували власний їх варіант: «1. Частина 2 статті 154 КПК викласти у такій редакції: «Підставою відсторонення від посади є встановлення під час розслідування чи судового розгляду обставин, за яких особа обґрунтовано підозрюється (обвинувачується) у вчиненні злочину з використанням цієї посади.

Метою відсторонення від посади є необхідність припинення кримінального правопорушення, припинення або запобігання протиправній поведінці особи, стосовно якої здійснюється провадження і яка, перебуваючи на посаді, може знищити чи підробити речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином.

Відсторонення від посади здійснюється на підставі рішення слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження на строк не більше двох місяців. Строк відсторонення від посади може бути продовжено відповідно до вимог статті 158 цього Кодексу».

2. Виключити ч. 2 ст. 157 КПК» [13].

З наведеного можна зробити висновок, що підстави тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності суттєво відрізняється від підстав застосування відсторонення від посади особи, яка підозрюється у вчиненні злочину (не судді).

Також хочемо звернути увагу, що тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності суттєво відрізняється від застосування відсторонення від посади особи, яка підозрюється у вчиненні злочину (не судді) ще й суб'єктами ухвалення таких рішень. Якщо рішення про застосування відсторонення від посади особи, яка підозрюється у вчиненні злочину (не судді), ухвалюється слідчим суддею (крім відсторонення від посади осіб, які призначаються Президентом України) (ст. 154 КПК) [7], то тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності ухвалюється за рішенням Вищої ради правосуддя (ст. 62 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [8].

Суттєві відмінності є між тимчасовим відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності та між застосуванням відсторонення від посади особи, яка підозрюється у вчиненні злочину (не судді) ще й у процедурі ухвалення таких рішень.

Процедура, або процесуальний порядок відсторонення від посади особи, яка підозрюється у вчиненні злочину (не судді) як ЗЗКП регламентується нормами глави 14 КПК «Відсторонення від посади» і виглядає, порівняно з процедурою тимчасового

відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності, доволі простим. Тут ми стосовно тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя вживаємо термін «процедура», а не «процесуальний порядок», бо саме кардинальні відмінності у процедурі ухвалення цих двох рішень вказують на те, що процедура тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя не є кримінальною процесуальною, а належить більше до адміністративного провадження, але про це послідовно далі.

Отож процесуальний порядок відсторонення від посади особи, яка підозрюється у вчиненні злочину (не судді) як ЗЗКП передбачає декілька, передбачених КПК дій. Тут ми аналізуємо процесуальний порядок відсторонення від посади особи, яка підозрюється у вчиненні злочину (не судді) як ЗЗКП стосовно всіх осіб, крім тих, які призначаються Президентом України. Якщо ці дії викласти у спрощеному варіанті, то вони (дії) містять такі кроки: «Прокурор, слідчий за погодженням з прокурором має право звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування або суду під час судового провадження із клопотанням про відсторонення особи від посади» (ч. 1 ст. 155 КПК) [7]. А далі «Клопотання про відсторонення особи від посади розглядається слідчим суддею, судом не пізніше трьох днів з дня його надходження до суду за участю слідчого та/або прокурора та підозрюваного чи обвинуваченого, його захисника» (ч.1 ст. 156 КПК) [7]. І на завершення «Слідчий суддя, суд відмовляє у задоволенні клопотання про відсторонення від посади, якщо слідчий, прокурор не доведе наявність достатніх підстав вважати, що такий захід необхідний для припинення кримінального правопорушення, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного чи обвинуваченого, який, перебуваючи на посаді, може знищити чи підробити речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином» (ч.1 ст. 157 КПК) [7]. Положення ст. 158 КПК передбачають порядок продовження строку відсторонення від посади та його скасування [7].

Однак процедура тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності є набагато складнішою і регламентується як нормами КПК, так і положеннями ст. 126 Конституції України [11], Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [8] та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [10]. Звісно, під час вирішення питання про відсторонення особи, яка підозрюється у вчиненні злочину (не судді) як ЗЗКП застосовуються, крім норм КПК, ще й положення Конституції України та інших законів, зокрема, Кодексу законів про працю України тощо, але ми не акцентуємо на них, бо це загальні норми, які певним чином стосуються або судді, або будь-кого. А ось процедура тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності є складною і регламентується виключно спеціальними нормами нормативно-правових актів, що нами називалися вище. Водночас регламентація цієї процедури стосовно судді розпочинається з КПК і норми цього нормативно-правового акта з метою подальшого їх аналізу наведемо нижче у вигляді цитати статті 155-1 КПК «Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності та продовження строку такого тимчасового відсторонення»:

«1. Рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності ухвалюється Вищою радою правосуддя на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора або його заступника в порядку, встановленому законом.

2. Клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності подається до Вищої ради правосуддя стосовно судді, який є підозрюваним, обвинувачуваним (підсудним) на будь-якій стадії кримінального провадження.

3. Клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності повинно відповідати вимогам частини другої статті 155 цього Кодексу.

4. Генеральний прокурор або його заступник має право звернутися з клопотанням про продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя.

5. Клопотання про продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності

подається до Вищої ради правосуддя стосовно судді, який є підозрюваним, обвинувачуваним (підсудним) на будь-якій стадії кримінального провадження.

6. Клопотання про продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності повинно відповідати вимогам частини другої статті 155 цього Кодексу» [7].

Як бачимо з наведеної цитати, регламентація процедури тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності лише починається у КПК фрагментарно з викладення лише її початку, а вся основна регламентація цієї процедури закріплена в інших нормативно-правових актах, про які згадувалося вище. Такий стан регламентації процедури тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності наштовхує на думку, що ця процедура не є кримінальною процесуальною. Ми не будемо її аналізувати повністю, бо ця процедура доволі ретельно наведена у спеціальній публікації С. Ковальчуком «Механізм застосування тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності». Вчений докладно описав у цій статті таку процедуру, ми обмежимося лише витягом з висновків автора, що стосуються такої процедури: «Механізм застосування тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності характеризується притаманними йому: ... 4) порядком застосування тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя, який містить у собі: а) ініціювання вирішення питання про його застосування вказаними суб'єктами (*прокурором або слідчим за погодженням з прокурором (крім осіб, які призначаються Президентом України) – наше пояснення*) шляхом заявлення клопотання, що повинно відповідати вимогам до змісту клопотання; б) розгляд і вирішення клопотання Вищою радою правосуддя, що здійснюються невідкладно, але не пізніше семи днів з дня надходження клопотання; в) оскарження рішення Вищої ради правосуддя про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя до Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду та рішень останнього до Великої Палати Верховного Суду» [14, с. 58]. Як бачимо, КПК регламентує по суті лише підготовку і подання клопотання до Вищої ради правосуддя, а всі подальші дії відбуваються саме у Вищій раді правосуддя та у судових інстанціях коли таке рішення оскаржується. При чому, як зазначається в «Аналізі судової практики у справах про відсторонення судді від посади у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності, продовження строку відсторонення судді від посади» від 27 липня 2015 року (далі – Аналіз): «... Із наведеного випливає, що ВАСУ (*ВАСУ – Вищий адміністративний суд України – наше пояснення*) визнає Комісію (*слово «Комісія» тут вживається у значенні Вища кваліфікаційна комісія суддів України – наше пояснення*) суб'єктом владних повноважень, який під час вирішення питання про відсторонення судді від посади *реалізує владну управлінську функцію, а не спеціальне владне процесуальне повноваження в межах кримінального процесу*. Тому такі спори належать до адміністративної юрисдикції, але не внаслідок положення частини другої статті 4 КАС України, а внаслідок положень частини першої статті 17 КАС України» [15]. Для довідки: Вища кваліфікаційна комісія суддів України (далі – Комісія) до 21.12.2016 тобто до моменту ухвалення Закону України «Про Вищу раду правосуддя», розглядала питання щодо тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя. У наведеній цитаті йдеться про оскарження рішення Комісії щодо тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя, але в тексті самого Аналізу досліджувалося питання віднесення правовідносин, пов'язаних з відсторонення судді від правосуддя до юрисдикції кримінального чи адміністративного суду і судом за наслідками такого розгляду ухвалено рішення про їх належність до адміністративної юрисдикції. Процитований вище висновок суду підтверджує наші доводи, що відсторонення судді від здійснення правосуддя не є ЗЗКП та й не належить до кримінальної процесуальної процедури взагалі, а може розглядатися лише як обов'язок прокурора ініціювати таке питання перед Вищою радою правосуддя. Стосовно висновку про те, що відсторонення судді від здійснення правосуддя не є ЗЗКП та й не належить до кримінальної процесуальної процедури вказують ще й факти формулювання підстав ухвалення рішення про тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя: «Суддю може бути тимчасово відсторонено від здійснення правосуддя за рішенням Вищої ради правосуддя: 1) у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності; 2) під час проведення кваліфікаційного оцінювання; 3) в

порядку застосування дисциплінарного стягнення» (ч. 1 ст. 62 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [8]. З наведеного випливає, що жодна з підстав відсторонення судді від здійснення правосуддя не вказує на те, що вона спрямована на досягнення дієвості кримінального провадження, більше того жодним чином не відноситься до кримінального провадження. У такому разі норми, якими в КПК регламентується порядок тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності, не можуть розміщуватися серед норм інституту ЗЗКП.

Тут ми говоримо про *обов'язок прокурора* ініціювати питання тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності перед Вищою радою правосуддя, бо прокурор, як представник держави, публічних інтересів у кримінальному процесі, повідомивши судді про підозру у вчиненні злочину, на нашу думку, зобов'язаний ініціювати питання тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя. На наше переконання, суддя у разі вчинення злочину, і якому офіційно повідомлено про підозру у вчиненні злочину, не має права здійснювати правосуддя, бо у такій ситуації він не відповідає вимогам, що висуваються до судді, а прокурор, який і здійснює таке повідомлення, повинен, а точніше, зобов'язаний діяти у публічних інтересах через ініціювання питання про його відсторонення від здійснення правосуддя.

На нашу думку, цей обов'язок прокурора повинен бути закріплений в п. 3 та п. 3-1 ч. 1 ст. 481 КПК, які (пункти) пропонуємо викласти в такій редакції: «1. Письмове повідомлення про підозру здійснюється: ... 3) судді, судді Конституційного Суду України, присяжному на час виконання ним обов'язків у суді, Голові, заступнику Голови, члену Вищої ради правосуддя, Голові, заступнику Голови, члену Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, працівникам Національного антикорупційного бюро України – Генеральним прокурором або його заступником. Після повідомлення про підозру названим особам, Генеральний прокурор або його заступник мають право звернутися до Вищої ради правосуддя із клопотанням про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя, а члену Вищої ради правосуддя, Голові, заступнику Голови, члену Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від виконання своїх функцій у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності»;

3-1) судді Вишого антикорупційного суду – Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора). Після повідомлення про підозру судді Вишого антикорупційного суду, Генеральний прокурор (виконувач обов'язки Генерального прокурора) має право звернутися до Вищої ради правосуддя із клопотанням про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності...».

Висновки. Підсумовуючи виконане дослідження, робимо висновки:

1) тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності не є ЗЗКП та й не належить до кримінальної процесуальної процедури взагалі, а може розглядатися лише як обов'язок прокурора ініціювати таке питання перед Вищою радою правосуддя;

2) норми КПК, якими регламентується порядок тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності, не можуть розміщуватися серед норм інституту ЗЗКП, а належать до норм глави 37 КПК «Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб»;

3) обов'язок відповідного прокурора після повідомлення судді про підозру у вчиненні злочину ініціювати перед Вищою радою правосуддя питання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя повинен бути закріплений в п. 3 та п. 3-1 ч. 1 ст. 481 КПК.

Список використаних джерел

1. Черненко А. П. Забезпечення права особи на явку з повинною у кримінальному провадженні потребує удосконалення. *Реформування правової системи України в контексті розбудови правової держави та євроінтеграції* : матеріали V Всеукр. науково-практичної конференції: тези доповідей, Дніпропетровськ, 2 квітня 2014 р. Дніпропетровськ : Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2014. С. 71–74.

2. Черненко А. П. Повірений – новий учасник кримінального процесу. *Держава і право* : зб. наукових пр. *Юридичні і політичні науки*. Спецвипуск. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. С. 357–362.

3. Черненко А. П. Проблемні питання щодо початку кримінального провадження. *Реформування правової системи України в контексті розбудови правової держави та євроінтеграції* : матеріали VI Всеукр. науково-практ. конференції: тези доповідей, Дніпропетровськ, 1 квітня 2015 р. Дніпропетровськ : Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2015. С. 205–208.
4. Черненко А. П., Шиян А. Г. Право особи на набуття статусу підозрюваного у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. 2016. № 2. С. 244–247.
5. Черненко А. П. Про право особи вимагати не знищувати дані негласних слідчих (розшукових) дій, проведених без дозволу суду. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності : тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 3 березня 2017 року)*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2017. С. 659–662.
6. Черненко А. П., Шиян А. Г. Чинний КПК України про затримання. *Фаховий загальнодержавний науково-практичний та науково-методичний юридичний журнал «Слово Національної школи суддів України»*. 2020. № 2 (31). С. 78–88.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
8. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 7-8. ст. 50.
9. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. 432 с.
10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 31. Ст. 45.
11. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 14.
12. Постанова Верховного Суду від 18.10.2018 № 9901/514/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/77459323>.
13. Черненко А. П. Проблеми підстав застосування відсторонення від посади підозрюваного у вчиненні злочину. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 401–407.
14. Ковальчук С. О. Механізм застосування тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» / голов. ред. Ю. В. Цуркан-Сайфуліна; МОН України, НУ «ОЮА»*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 28. С. 51–60.
15. Шостий апеляційний адміністративний суд. «Аналіз судової практики у справах про відсторонення судді від посади у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності, продовження строку відсторонення судді від посади» від 27 липня 2015 року. URI : <https://6aas.gov.ua/ua/law-library/court-practice/vishchij-administrativnij-sud-ukrajini/analiz-sudovoji-praktiki-u-spravakh-pro-vidstoronennya-suddi-vid-posadi-u-zv-yazku-z-prityagnenniam-jogo-do-kriminalnoji-vidpovidalnosti-prodovzhennya-stroku-vidstoronennya-suddi-vid-posadi.html?itemid=350>.

Надійшла до редакції 02.06.2023

References

1. Chernenko, A. P. (2014) Zabezpechennia prava osoby na yavku z povynnoiu u kryminalnomu provadzhenni potrebuie udoskonalennia. [Ensuring the right of a person to appear with a witness in criminal proceedings needs improvement]. *Reformuvannia pravovoi systemy Ukrainy v konteksti rozbudovy krovavoi derzhavy ta yevrointehratsii : materialy V Vseukr. nauk.-praktio konf. : tezy dopovidei, Dnipropetrovsk, 2 kvitnia 2014 r.* Dnipropetrovsk : Dnipropetrovskiy universytet imeni Alfreda Nobelia, pp. 71–74. [in Ukr.].
2. Chernenko, A. P. (2014) Povirenyi – novyi uchastnyk kryminalnoho protsesu [The attorney is a new participant in the criminal process]. *Derzhava i pravo : zb. naukovykh pr. Yurydychni i politychni nauky*. Spetsvypusk. Kyiv : In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, pp. 357–362. [in Ukr.].
3. Chernenko, A. P. (2015) Problemni pytannia shchodo pochatku kryminalnoho provadzhennia [Problematic issues regarding the initiation of criminal proceedings]. *Reformuvannia pravovoi systemy Ukrainy v konteksti rozbudovy pravovoi derzhavy ta yevrointehratsii : materialy VI Vseukr. naukovoprakt. konferentsii: tezy dopovidei, Dnipropetrovsk, 1 kvitnia 2015 r.* Dnipropetrovsk : Dnipropetrovskiy universytet imeni Alfreda Nobelia, pp. 205–208. [in Ukr.].
4. Chernenko, A. P., Shyian, A. H. (2016) Pravo osoby na nabuttia statusu pidozriuvanoho u kryminalnomu provadzhenni [The right of a person to acquire the status of a suspect in criminal proceedings]. *Porivnialno-analitychne pravo – elektronne nauкове fakhove vydannia yurydychnoho fakultetu DVNZ «Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet»*. № 2, pp. 244–247. [in Ukr.].
5. Chernenko, A. P. (2017) Pro pravo osoby vymahaty ne znyshchuvaty dani nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii, provedenykh bez dozvolu sudu. [About the right of a person to demand not to destroy the data of secret investigative (search) actions carried out without the permission of the court]. *Aktualni problemy kryminalnoho prava, protsesu, kryminalistyky ta operatyvno-rozshukovoi diialnosti: tezy Vseukr. naukovoprakt. konferentsii (Khmelnitskiy, 3 bereznia 2017 roku)*. Khmelnitskiy : Vyd-vo

NADPSU, pp. 659–662. [in Ukr.].

6. Chernenko, A. P., Shyian, A. H. (2020) Chynnyi KPK Ukrainy pro zatrymattia [Current Code of Criminal Procedure of Ukraine on detention]. *Fakhovyi zahalnodержavnii naukovo-praktychnyi ta naukovo-metodychnyi yurydychnyi zhurnal «Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy»*. № 2 (31), pp. 78–88. [in Ukr.].

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13, art. 88. [in Ukr.].

8. Pro Vyshchu radu pravosuddia [On the Supreme Council of Justice] : Zakon Ukrainy vid 21.12.2016 № 1798-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. 2017. № 7-8, art. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#n705> [in Ukr.].

9. Loboiko, L. M. (2014) Kryminalnyi protses [Criminal procedure] : pidruchnyk. Kyiv : Istyna. 432 p. [in Ukr.].

10. Pro sudoustrii i status suddiv [On the judiciary and the status of judges] : Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2016. № 31, art. 45. [in Ukr.].

11. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 14. [in Ukr.].

12. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 18.10.2018 № 9901/514/18 [Resolution of the Supreme Court of October 18, 2018 No. 9901/514/18]. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/77459323>. [in Ukr.].

13. Chernenko, A. P. () Problemy pidstav zastosuvannia vidstonennia vid posady pidozriuvanoho u vchynenni zlochynu [Problems of grounds for the application of suspension from office of a suspect in the commission of a crime]. *Naukovyi visnyk DDUVS*. 2022. *Spetsialnyi vypusk № 2*, pp. 401–407. [in Ukr.].

14. Kovalchuk, S. O. (2021) Mekhanizm zastosuvannia tymchasovoho vidstonennia suddi vid zdiisnennia pravosuddia u zviazku z prytiahnenniam do kryminalnoi vidpovidalnosti [The mechanism of application of the temporary suspension of a judge from the administration of justice in connection with criminal prosecution]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» / holov. red. Yu. V. Tsurkan-Saifulina; MON Ukrainy, NU «OluA». Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka»*, T. 28. C. 51–60. [in Ukr.].

15. Shostyi apeliatsiyni administratyvnyi sud. «Analiz sudovoi praktyky u spravakh pro vidstonennia suddi vid posady u zviazku z prytiahnenniam yoho do kryminalnoi vidpovidalnosti, prodovzhennia stroku vidstonennia suddi vid posady» vid 27 lypnia 2015 roku [The Sixth Administrative Court of Appeal. «Analysis of judicial practice in cases of removal of a judge from office in connection with bringing him to criminal responsibility, extension of the period of removal of a judge from office» dated July 27, 2015]. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/law-library/court-practice/vishchij-administrativnij-sud-ukrajini/analiz-sudovoi-praktiki-u-spravakh-pro-vidstonennya-suddi-vid-posadi-u-zv-yazku-z-prityagnennyam-jogo-do-kryminalnoi-vidpovidalnosti-prodovzhennya-stroku-vidstonennya-suddi-vid-posadi.html?itemid=350>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Anatoliy Chernenko. About the place of temporary removal of a judge from the administration of justice in the structure of criminal procedural legislation. An analysis of the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On the Supreme Council of Justice» and some other normative legal acts regulating the order (procedure) of temporary suspension of a judge from the administration of justice in connection with bringing him to criminal liability was carried out. On the basis of such an analysis, it is stated that the purpose, grounds, subjects and procedure for making a decision on the temporary suspension of a judge from the administration of justice are not laid down in the Criminal Procedure Code of Ukraine, but in the Law of Ukraine «On the Supreme Council of Justice» on the basis of which, the author came to the conclusion, what:

1) the temporary removal of a judge from the administration of justice in connection with bringing him to criminal liability is not a measure to ensure criminal proceedings and does not relate to the criminal procedural procedure in general, but can be considered only as an obligation of the prosecutor within the framework of criminal proceedings to initiate before the Supreme Court by the Council of Justice on the issue of temporary suspension of a judge from his administration of justice;

2) the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which regulate the procedure for the temporary removal of a judge from the administration of justice in connection with bringing him to criminal responsibility, cannot be placed among the norms of the institution of measures to ensure criminal proceedings, but belong to Chapter 37 of the Criminal Procedure Code of Ukraine «Criminal Proceedings in a separate category of persons»;

3) the duty of the relevant prosecutor, after notifying a judge of suspicion of a crime, to initiate before the High Council of Justice the issue of temporary suspension of such a judge from the administration of justice should be enshrined in Clause 3 and Clause 3-1 of Part 1 of Article 481 of the Criminal Procedure Code «Notification of Suspicion».

Keywords: *measures to ensure criminal proceedings; grounds; temporary suspension of a judge from administering justice; duties of the prosecutor, the High Council of Justice.*

УДК 683.33.07

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-337-342

Володимир ГРИГОРЕНКО[©]

Олексій ПОНОМАРЕНКО[©]

(Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ, м. Київ Україна)

ЩОДО БУДОВИ ТА ПРИНЦИПУ ДІЇ ДОДАТКОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ЗАХИСТУ ВІД НЕСАНКЦІОНОВАНОГО ВІДМИКАННЯ ДЕЯКИХ ШТИФТОВИХ ЗАМИКАЮЧИХ ПРИСТРОЇВ ІЗ ГОРИЗОНТАЛЬНОЮ ШПАРИНОЮ

Стаття присвячена розгляду будови та принципу дії деяких циліндричних штифтових замикаючих пристроїв із горизонтальною шпариною для створення нових технологій та пристроїв для негласного проникнення в житлові та нежитлові приміщення й інші об'єкти. Дослідження конструктивних особливостей та принципів роботи додаткових елементів захисту замикаючих пристроїв необхідні для можливості створення спеціальних технічних пристроїв декодування та безруйнівного (зі збереженням працездатності) відмикання замикаючих пристроїв для використання при проведенні оперативно-розшукових заходів із обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Виробники замикаючих пристроїв постійно вдосконалюють елементи їх захисту: від використання шпарин різної конфігурації, зміни кількості та розміщення кодуючих елементів – до введення додаткових елементів захисту для запобігання несанкціонованому відмиканню замикаючих пристроїв. У статті викладено результати проведених досліджень конструктивних особливостей окремих циліндричних штифтових замикаючих пристроїв із горизонтальною шпариною та зроблені висновки щодо визначення можливості створення нових технологій і спеціальних технічних пристроїв для негласного проникнення в житлові та нежитлові приміщення й інші об'єкти.

Ключові слова: спеціальні технічні засоби, пристрої для негласного проникнення, циліндричні штифтові замикаючі пристрої, кодові штифти, запираючі штифти, елементи захисту, відмикання.

Постановка проблеми. В умовах службової діяльності оперативних підрозділів СБУ виникає необхідність проведення певних видів робіт із відмикання приміщень та інших об'єктів. Постійне впровадження світовими виробниками замикаючих пристроїв (далі – ЗП) із новітніми конструктивними рішеннями щодо їх захисту від несанкціонованого відмикання потребує вивчення ринку та конструктивних особливостей кожного замикаючого пристрою для визначення можливостей його безруйнівної обробки з метою декодування та відмикання. При цьому проводиться пошук технічних рішень зі створення спеціальних технічних засобів (далі – СТЗ) та опрацювання конкретних методик декодування і відмикання для кожного типу ЗП, зважаючи на його принцип дії та конструктивні елементи.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Як правило, виробники ЗП розписують (у рекламних цілях) тільки відмінність конкретної моделі ЗП від попередніх моделей у частині захисту від їх несанкціонованого відмикання, але конкретику конструктивних особливостей і те, як саме працюють окремі елементи ЗП, не розкривають – це є комерційною таємницею. У відкритих джерелах описується будова та принцип роботи циліндричних штифтових замикаючих пристроїв (далі – ЦШЗП) у загальному вигляді.

Метою статті є ознайомлення з деякими конструктивними особливостями та відмінностями конструкцій ЦШЗП із горизонтальною шпариною фірм «LINCE», «DOM» та «CISA» (модель Ар3) та принципом роботи їхніх кодуючих і додаткових елементів захисту від несанкціонованого відмикання цих ЦШЗП відмичками та методом «бампінгу». Вивчення конструктивних особливостей та принципів роботи елементів захисту ЗП необхідне для можливості їх подальшого безруйнівного (зі збереженням працездатності) декодування та відмикання у межах оперативно-розшукових заходів із обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи.

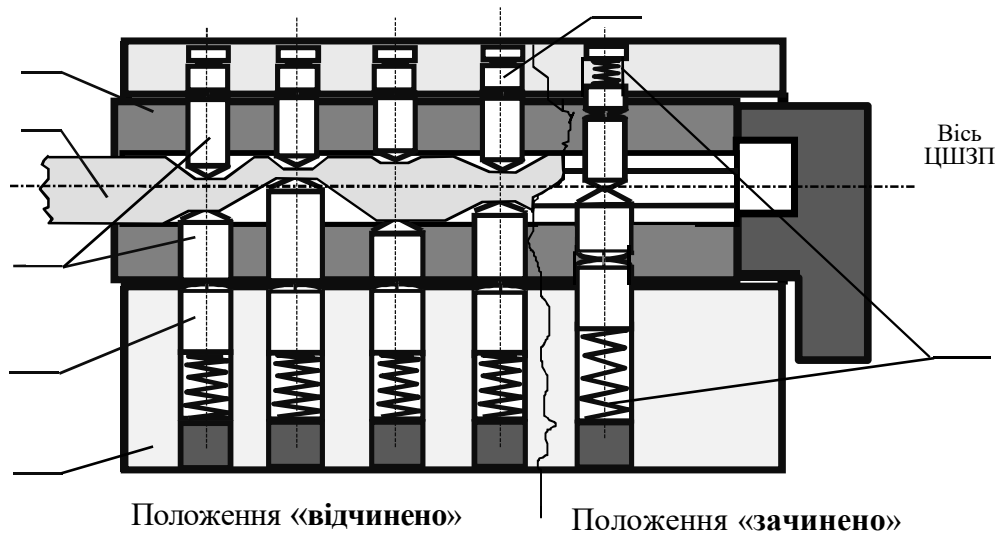
© В. Григоренко, 2023

© О. Пономаренко, 2023

icte@ssu.gov.ua

Виклад основного матеріалу. ЦШЗП побудовані за принципово однаковою схемою блокування циліндра від провертання відносно корпусу за допомогою пінів (кодуєчих та запираючих штифтів) кодуєчих елементів захисту ЦШЗП (рис. 1) [5].

У зачиненому ЦШЗП циліндр (поз. 3) заблокований від провертання відносно корпусу (поз. 1) запираючими штифтами (далі – ЗШ) (поз. 2), що подаються до циліндра пружинами (поз. 5). Введений до шпарини ЦШЗП ключ виставляє дотичні поверхні штифтів (поз. 2 і поз. 4) на рівень поверхні циліндра (поз. 3). При цьому циліндр ЦШЗП розблоковується, що дозволяє повернути його відносно корпусу (поз. 1) ЦШЗП.

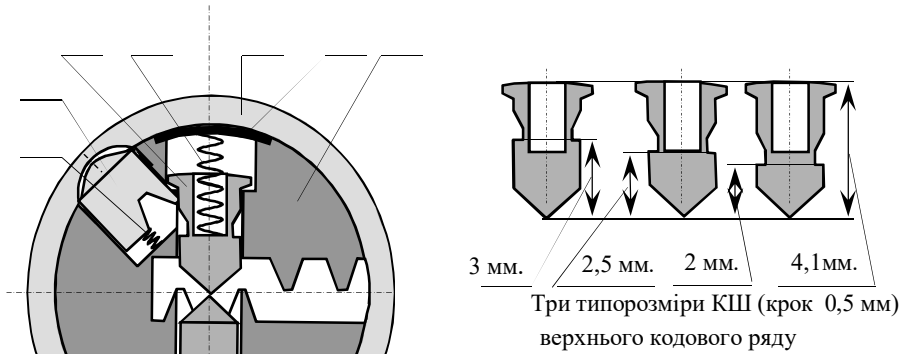
- 1 — корпус; 2 — запираючий штифт (ЗШ); 3 — циліндр;
4 — кодуєчий штифт (КШ); 5 — пружини; 6 — ключ

Рис. 1. Побудова ЦШЗП з горизонтальною шпариною (при двосторонньому розміщенні кодуєчих елементів)

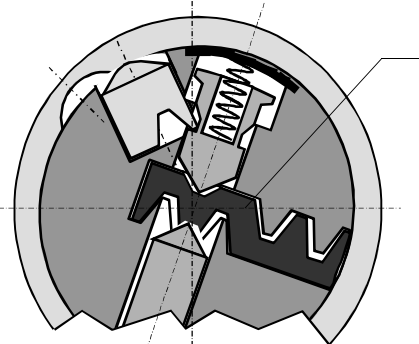
Конструктивні особливості та відмінності конструкцій ЦШЗП з горизонтальною шпариною виконуються виробниками запираючих пристроїв для унеможливлення їх відмикання стандартними (універсальними) ключами та пристроями обслуговування ЗП. Крім використання ключових шпарин різної конфігурації, зміни кількості та розміщення кодуєчих елементів, форми та будови штифтів, введення як підпружинених, так і вільних штифтів, у сучасних ЦШЗП встановлюються різні додаткові елементи «секретності» та захисту від несанкціонованого відмикання відмичками, бампінгом і стандартними методами.

Тепер розглянемо більш детально конструктивні особливості ЦШЗП з горизонтальною шпариною фірми «LINCE».

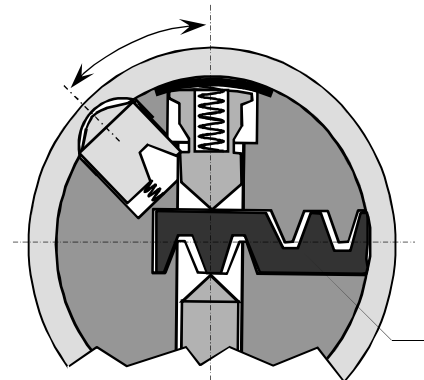
Відмінною особливістю ЦШЗП фірми «LINCE» (рис. 2) є те, що у ньому використовується двостороннє розміщення кодуєчих елементів. При цьому верхній кодуєчий ряд ЗП складається з підпружинених кодових штифтів (далі – КШ) (поз. 3) і балансу (поз. 2), котрий розташовано під кутом 45° відносно КШ (рис. 2).

Вид 1. Розташування балансу та верхніх КШ при замкненому ЗП

Вид 3. Розташування балансу та верхніх КШ при відімкненому ЗП

Вид 2. Розташування балансу та верхніх КШ при введєні ключа до шпарини ЗП

- 1 — пружина; 2 — баланс; 3 — КШ; 4 — пружина; 5 — корпус;
6 — кришка; 7 — циліндр; 8 — ключ.

Рис. 2. Особливість конструкції та роботи ЗП фірми «LINCE»
(побудова верхнього кодуєчого ряду)

У вільному положенні (без ключа у шпарині ЗП) КШ верхнього кодуєчого ряду ЗП піджимаються пружинами (поз. 4) у напрямку осі циліндра ЗП (поз. 7) (рис. 2, вид 1), при цьому баланс (поз. 2) піджимається двома пружинами (поз. 1) до пазу корпусу ЗП (поз. 5). КШ з пружинами (поз. 4) фіксує відносно циліндра ЗП кришку (поз. 6), що розташована нижче площини розділу циліндра та корпусу ЗП. Баланс (поз. 2) розташовано у пазу, котрий виконано в циліндрі ЗП так, щоб забезпечити гарантований вихід у направляючі канали КШ (поз. 3).

При прикладанні оберտального моменту до циліндра ЗП баланс виштовхується з паза корпусу ЗП та піджимається до бокової поверхні КШ верхнього кодуєчого ряду. При введєнні до шпарини ключа з КК, що не відповідає комбінації ЗП (рис. 1, вид 1 та вид 2), баланс не потрапляє до кодових канавок КШ, що не дає йому змогу переміщуватися до відповідного паза циліндра ЗП. ЗП при цьому не відмикається.

При прикладанні оберտального моменту до циліндра ЗП ключом із КК, що відповідає комбінації ЗП (рис. 1, вид 3), баланс входить до кодових канавок КШ верхнього кодуєчого ряду, що дає йому змогу вийти з паза корпусу ЗП та зануритися до паза циліндра ЗП. При цьому циліндр ЗП повертається.

Відмінною особливістю ЦШЗП фірми «DOM» (рис. 3) є те, що у ньому використовується трьохстороннє розміщення кодуєчих елементів із використанням рухомої кульки на ключі. З нижньої сторони ЗП розташовано два кодуєчі ряди.

Паралельно основному кодуєчому ряду за віссю шпарини ЗП виконано додатковий кодуєчий ряд. Верхні та бокові кодуєчі елементи ЗП фірми «DOM» конструктивно можуть складатися з п'яти вільних штифтів кожен.

Додатковий кодуєчий ряд ЗП фірми «DOM» складається з вільного штифта (поз. 7), котрий розташовано між третім та четвертим пінами основного ряду ЦШЗП, а також із піна (поз. 4 та поз. 2), що розташовано в зоні між четвертим та п'ятим пінами основного ряду.

Вільний штифт (поз. 7) забезпечує захист від прямого доступу до розташованого глибше у шпарині ЗП КШ (поз. 4) додаткового кодуєчого ряду.

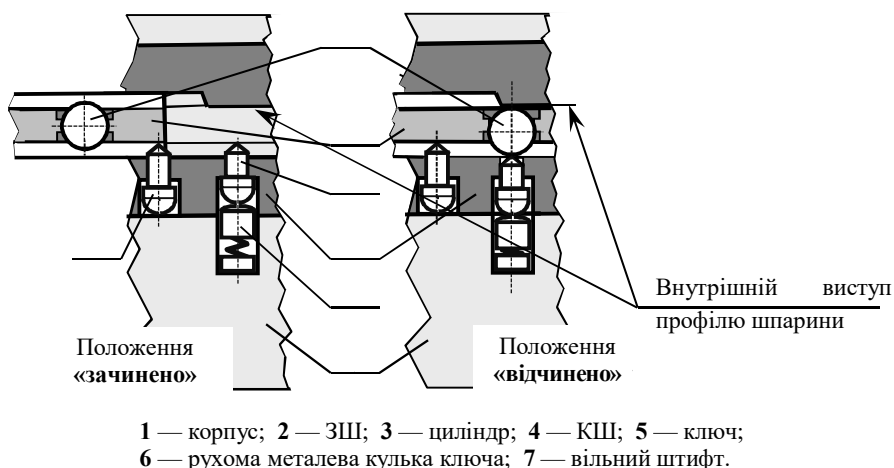

Рис. 3. Особливість конструкції ЗП фірми «DOM» із рухомою сталеву кулькою на ключі (побудова додаткового кодуєчого ряду)

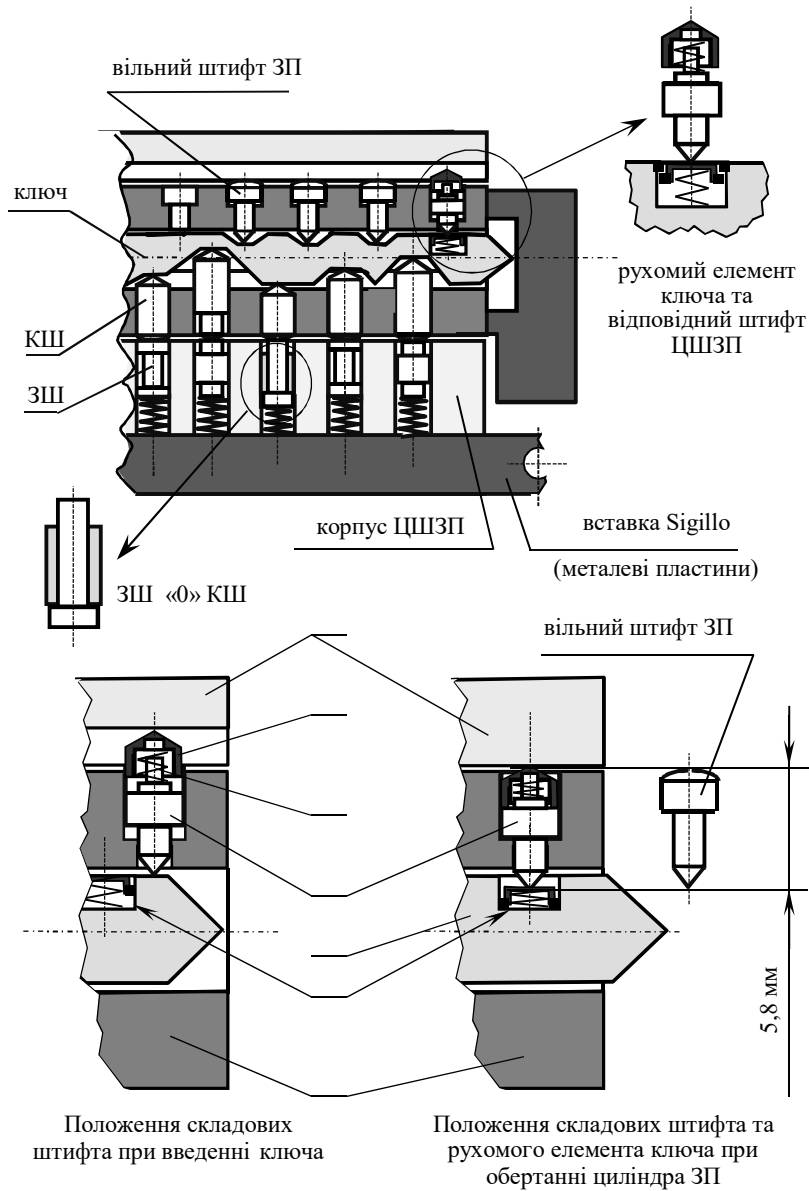
У ключі вмонтована рухома сталеву кулька (поз. 6), котра при введенні ключа (поз. 5) до шпарини ЗП притискається вільним штифтом (поз. 7) до верхньої поверхні шпарини, що забезпечує можливість подальшого введення ключа до шпарини. При подальшому введенні ключа до упору в торець циліндра ЗП (поз. 3) рухома кулька піджимається внутрішнім виступом профілю шпарини до нижньої поверхні шпарини ЗП та виставляє дотичні поверхні штифтів (поз. 2 і поз. 4) на рівень поверхні циліндра ЗП.

Виступ профілю шпарини ЗП фірми «DOM» (рис. 3) розташовано в місці розміщення піна додаткового кодуєчого ряду.

Відмінною особливістю ЦШЗП фірми «CISA» (модель Ар3) (рис. 4) є те, що на його ключі використовується рухомий елемент.

Відповідно до європейського нормативу PN-EN1303:2007 у цьому ЗП для протидії зовнішньому впливу застосовано: систему «ВКР» (Vamp Key Proof) – захист від «бампінгу»; вставку Sigillo – захист від зламу корпусу.

Конструктивна особливість ЦШЗП фірми «CISA» моделі Ар3 – трьохстороннє розміщення кодуєчих елементів – 6/6/5, при цьому кодуєчі елементи верхнього та бокового рядів розташовано в «шаховому» порядку відносно кодуєчих елементів нижнього (основного) ряду ЗП. Боковий ряд кодуєчих елементів конструктивно може складатися з п'яти вільних штифтів.

Конструкція та робота штифта і рухомого елемента ключа

- 1 — корпус ЗП; 2 — шапка штифта; 3 — пружина; 4 — штифт; 5 — ключ
6 — рухомий елемент ключа; 7 — циліндр ЗП.

Рис. 4. Особливість конструкції ЗП «CISA» моделі Ар3 з рухомим елементом на ключі

Верхній ряд ЗП складається з п'яти цільнометалевих вільних штифтів та одного штифта збірної конструкції, що розміщується навпроти рухомого елемента ключа. У вільному стані штифт збірної конструкції виступає у шпарину циліндра ЗП й у повздовжній паз корпусу ЗП та при безпосередньому впливі на нього відмичкою веде себе як підпружинений кодуючий елемент (пружина-ЗШ-КШ). Розмір цього штифта при стисканні відповідає розміру цільнометалевого штифта цього ряду, що при угопленні рухомого елемента ключа забезпечує обертання циліндра ЗП.

Висновки. Розглянуті типи замикаючих пристроїв мають захист від їх

несанкціонованого відмикання за допомогою відмичок та «бампінгу», але враховуючи їхні конструктивні особливості та напрацювання щодо створення спеціальних технічних засобів для негласного проникнення в приміщення та інші об'єкти з використанням технології та методики безруйнівного впливу на кодуєчі елементи ЦШЗП, є можливим проводити їх декодування та відмикання для забезпечення завдань оперативних підрозділів силових структур. Знання щодо конструктивних особливостей та принципів роботи елементів захисту вищенаведених ЗП доцільно використовувати під час підготовки та проведення оперативно-розшукових заходів або негласних слідчих (розшукових) дій із обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи в контексті розширення, уточнення та конкретизації заходів або дій зі специфікою застосування технічних засобів.

Список використаних джерел

1. Схема работы цилиндрического замка. URL: <https://www.zamochniki.com.ua/blog/shema-raboty-cilindrovogo-zamka>.
2. Штифтовые цилиндрические замки. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/arm/arm_trasolog/inform_dovidk/id_mater/konstr_zamk_6.pdf.
3. Щодо будови та принципу дії деяких циліндричних штифтових запираючих пристроїв з горизонтальною шпариною. Збірник наукових праць Інституту Служби зовнішньої розвідки України. 2021. С. 39–42.

Надійшла до редакції 10.05.2023

References

1. Shema raboty cilindrovogo zamka [Scheme of operation of a cylinder lock]. URL: <https://www.zamochniki.com.ua/blog/shema-raboty-cilindrovogo-zamka>. [in russ.].
2. Shtiftovyye cilindrovyye zamki. [Pin cylinder locks]. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/arm/arm_trasolog/inform_dovidk/id_mater/konstr_zamk_6.pdf.
3. Shchodo budovy ta pryntsypu dii deiakykh tsylindrychnykh shtyftovykh zapyraiuchykh prystroiv z horizontalnoiu shparynoiu [On the structure and principle of operation of some cylindrical pin locking devices with a horizontal slot]. *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu Sluzhby zovnishnoi rozvidky Ukrainy*. 2021. pp. 39–42. [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Grigorenko, Oleksii Ponomarenko. Regarding the structure and principle of operation of additional protection elements against unauthorized unlocking of certain pin-type locking devices with a horizontal slot. The article is dedicated to the analysis of the structure and operation principle of certain cylindrical pin-type locking devices with a horizontal slot, aimed at creating new technologies and devices for covert entry into residential and non-residential premises and other objects.

The study of the structural features and operating principles of additional protection elements of locking devices is necessary for the development of special technical devices for decoding and non-destructive (with maintaining functionality) unlocking of locking devices for conducting operational and investigative measures involving the inspection of publicly inaccessible places, residences, or other properties. Locking device manufacturers are constantly improving the protection elements of their products, starting from the use of slots with different configurations, changing the number and placement of encoding elements, to the introduction of additional protection elements to prevent unauthorized unlocking of locking devices.

The article presents the results of research into the structural features of certain cylindrical pin-type locking devices with a horizontal slot, and conclusions are drawn regarding the possibility of creating new technologies and special technical devices for covert entry into residential and non-residential premises and other objects.

Keywords: *special technical means, devices for covert entry, cylindrical pin-type locking devices, code pins, locking pins, protection elements, unlocking.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-343-348

Віталій ЄРЬОМЕНКО[©]

викладач

(Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Висвітлено особливості здійснення оперативно-розшукової діяльності в умовах воєнного стану. Надана характеристика поняттю безпека. Здійснено аналіз сучасного стану безпеки в Україні на підставі міжнародних рейтингів. Детальний аналіз законодавства дозволив дійти висновку, що сучасна регламентація оперативно-розшукової діяльності потребує удосконалення та приведення у відповідність потребам сьогодення, враховуючи зовнішні та внутрішні загрози національній безпеці України. Констатовано наявність значних нормативно-правових та організаційних прорахунків в оперативно-розшуковій діяльності, що не дозволяє використовувати весь комплекс засобів та заходів для забезпечення ефективної діяльності сил сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану. Зазначається, що є нагальна потреба в перегляді існуючого підходу до здійснення оперативно-розшукової діяльності в частині правової аргументації необхідності проведення оперативно-розшукових заходів у сторону зменшення бюрократичного впливу для забезпечення оперативності та ефективності здійснюваних оперативних заходів, що в умовах воєнного стану має вирішальне значення як для захисту прав та свобод громадян України, так і для обороноздатності країни взагалі.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, права людини, обмеження прав, протиправна діяльність, безпека, воєнний стан, сили безпеки і оборони.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна перебуває у стані максимального напруження, адже поряд з постійним реформуванням та пошуком оптимальних шляхів розвитку з розбудови державності на засадах демократії та правового порядку, яке триває вже більше 30 років, ми стали жертвами повномасштабного вторгнення зі сторони росії. Вказане доповнюється втратою територій, значної як зовнішньої так і внутрішньої міграції, поглибленням економічної кризи, дезінтеграційними процесами, що дестабілюють державний устрій, девальвацією моральних цінностей у суспільстві, зростанням кількості тяжких злочинів, посилення протиріч між інтересами різних соціальних груп та верств населення. Усе це виступає беззаперечною аксіомою того, що подальше існування та розвиток української держави неможливі без докорінного інституційного реформування сектору безпеки і оборони. Саме на нього покладаються основні завдання сучасного етапу українського державотворення – захист державного суверенітету, відновлення територіальної цілісності, зміцнення конституційного ладу, розвиток й підтримка суспільних цінностей, захист прав і свобод громадян.

А враховуючи те, що Україна перебуває у стані війни, то цілком доречним та необхідним є перегляд існуючого стану забезпечення національної безпеки і оборони й переформатування його з урахуванням не потенційних, а реальних загроз як ззовні, так і в середині країни, з залученням для цих цілей не тільки збройних сил України, а й внутрішніх сил, зокрема оперативних підрозділів правоохоронних органів, які представляються у тому числі й підрозділами Державної прикордонної служби України, оперативно-розшукова діяльність яких є визначальним фактором оцінки виконання покладених на них завдань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми. Проблематика здійснення оперативно-розшукової діяльності в різні періоди розвитку українського суспільства досліджувалися О. Бандуркою, Ю. Битяком, І. Бородіним, О. Бочковим, І. Голосниченком, Р. Калюжним, І. Козаченком, А. Комзюком, Я. Кондратьєвим, М. Корнієнком, А. Михайленком, О. Негодченком, В. Петковим,

© В. Єрьоменко, 2023

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9660-8269>

eremaukraina2014@gmail.com

П. Рабіновичем, Б. Розовським, О. Селіховою, В. Сташисем, М. Стащакком, В. Тацієм, А. Ханькевичем, М. Шелухіним, Ю. Шемшученком, В. Шендриком, В. Шкарупюю, О. Ярмишем та іншими. Разом з тим існуючі наукові праці вчених та практиків не вичерпують всієї складності проблеми, а радше утворюють фундаментальну базу для подальшого її дослідження. Особливої актуальності досліджуванним питанням додає воєнний стан, який містить у собі додаткове навантаження як на права та свободи громадян так і на забезпечення обороноздатності України, через неефективність оперативно-розшукової діяльності в частині вчасного виявлення та протидії відповідним загрозам.

Сказане підтверджує актуальність обраної тематики та необхідність проведення додаткового наукового дослідження. Саме тому, **метою** статті є на підставі норм чинного законодавства та практики його застосування висвітити особливості здійснення оперативно-розшукової діяльності в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Загострення проблеми захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз, що зумовлено появою нових і збільшенням рівня традиційних явищ, тенденцій і чинників, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та забезпечення національних цінностей України, деструктивно впливає на наявні можливості забезпечення національної безпеки. Їх нейтралізація згідно чинного законодавства покладається на сили безпеки та оборони [10]. Водночас їх діяльність регулюється законодавчими актами, які недостатньо враховують особливості виконання функцій в умовах воєнного стану чи інших кризових ситуацій.

Ще в 1992 році було прийнято Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», у ст.2 якого визначено поняття такої діяльності, що являє собою систему гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. У ст. 5 цього Закону надається вичерпний перелік підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність [11], до яких відноситься і Державна прикордонна служба України. Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України», серед основних функцій Державної прикордонної служби України є ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності в інтересах забезпечення захисту державного кордону України. Дане положення знаходить своє відображення і в обов'язках та правах, зокрема у п. 10 ст. 19 та у п. п. 10, 31, 33, 40, 44 ст. 20 [9].

Разом з тим, проблема безпеки як соціального явища виділяється як одна із глобальних проблем сучасності. Особливість цієї проблеми в тому, що вона носить комплексний характер, так як будь-яка соціальна проблема в кінцевому рахунку так чи інакше відображає один з аспектів безпеки.

Але для того, щоб забезпечення безпеки було ефективним, потрібно чітко усвідомлювати складові безпеки та її сутність. Адже розуміння кожним індивідом поняття безпеки є різним, в залежності від особистого світосприйняття та від того, що ми вкладаємо у це поняття: безпеку індивідуальну чи загальну (суспільну). На міжнародному рівні безпека – один з показників, за яким оцінюється якість життя у тій чи іншій країні, що має важливе значення як для кожної окремої людини, так і для розвитку суспільства [7, с. 252-261].

Британський Legatum Institute, за яким стоїть приватна інвестиційна компанія Legatum повідомив, що станом на 2020 рік Україна посідала 92-е місце в глобальному дослідженні добробуту [1]. Legatum Prosperity Index (LPI) вимірює процвітання в 167 країнах світу, на які припадає 99,4% населення планети. Головна проблема була не лише в збройному протистоянні на Сході: за кількістю жорстоких злочинів країна посідала 115 місце [14].

Проте, вже у 2022 році, з моменту повномасштабного вторгнення росії в Україну, у щорічному безпековому рейтингу країн Global Risk Assessment, Україна визнана екстремально небезпечною нарівні з Сирією та Афганістаном. Причина – активні воєнні дії [8]. Через війну Україна втратила також позиції у рейтингу продовольчої безпеки, посівши 71 місце серед 113 країн. За рівнем доступності харчів Україна посіла останнє місце у Європі [13].

Окремо, організацією Institute for Economics and Peace оцінюється й рейтинг

безпеки країн. Глобальний індекс миру (GPI) — це щорічний звіт, у якому оцінюються 163 країни за рівнем миролюбності та розподіляються від найбезпечніших до найнебезпечніших. До уваги беруть 24 фактори, головними з яких є кількість насильницьких смертей, вплив тероризму, ядерний потенціал, умови миру, соціальна безпека, внутрішні конфлікти та міжнародні зв'язки.

Причиною того, що Україна опинилась у рейтингу найнебезпечніших країн світу є російське вторгнення, яке відбулось у лютому 2022 року. Воно призвело до масового насильства та порушення прав людини. Це грандіозне падіння, адже до війни Україна займала 33 місце в рейтингу найбільш мирних країн, тут був низький рівень злочинності та громадяни почувались цілком безпечно. Російські військові причетні до численних порушень прав людини в Україні, включаючи тортури, звалтування та вбивства [3]. До топ-5 найбезпечніших країн Європи потрапили Швейцарія, Ісландія, Норвегія, Данія і Люксембург, а Україна і Росія посіли останні місця [6].

Отже, забезпечення національної безпеки є складним та комплексним завданням, яке консолідує вплив як на зовнішні так і на внутрішні негативні чинники. При цьому, зовнішні негативні чинники матимуть ефективний вплив тільки тоді, коли неналежним чином буде організоване протистояння внутрішнім загрозам, що є безпосереднім завданням правоохоронних органів, ефективна діяльність яких залежить від належного оперативно-розшукового забезпечення, як визначального фактора професійного, комплексного використання оперативних підрозділів для одержання інформації яка забезпечувала б прийняття оптимального та своєчасного рішення.

Проте, як вказувалось вище, за сучасного нормативно-правового та організаційного забезпечення, ефективно здійснювати оперативно-розшукову діяльність не можливо. Наше законодавство розраховане на «ідеальні» суспільні відносини. Після введення в Україні воєнного стану, усі, без виключення, суспільні відносини були деформовані особливими умовами реалізації. Саме тому, навіть дотримання законодавчо закріпленого особливого порядку проведення оперативно-розшукових заходів, супроводжується великою кількістю проблем, вирішення яких можливе лише двома способами: 1) провести оперативно-розшукові заходи з порушенням для отримання очікуваного результату; 2) відмовитись від проведення таких заходів до внесення змін у законодавство або до зміни об'єктивних обставин, чим створити передумови до продовження вчинення протиправної діяльності або порушення прав потерпілих.

Крім того, незважаючи на свою очевидність з 2012 року, до сьогодні не вирішена проблема неузгодженості КПК України та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», що в умовах воєнного стану шкодить не тільки ефективності протидії загально кримінальній злочинності, а й національній безпеці, через складнощі у документуванні дій агресора та різного роду пособників: від колаборантів до відвертих диверсійно-розвідувальних груп.

Так, важливим кроком було внесення до КПК розділу 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії», яким фактично регламентовано порядок негласного документування злочинної діяльності у рамках кримінального провадження [5]. Але ж таке документування регламентоване й Законом України «Про ОРД» [11], хоча й в іншій формі. Дублювання правових норм – це не тільки порушення основ законодавчої техніки, але й створення передумов для порушення гарантованих Конституцією України прав та свобод громадян у процесі правозастосовної діяльності.

Вказані неузгодженості породжують невірне тлумачення положень КПК України деякими співробітниками прокуратури та суду щодо участі оперативних підрозділів у зборі фактичних даних як до початку кримінального провадження, так і під час досудового розслідування. Зокрема, під час підготовки до проведення ОРЗ за справами оперативного обліку прокуратура та суд відмовляються брати до уваги положення ЗУ «Про ОРД» та виданих на його підставі підзаконних актів, стверджуючи, що у своїй діяльності вони керуються виключно КПК України.

Неточності та протиріччя негативно впливають на оперативність прийняття рішень, їх результативність, а інколи й до необґрунтованого обмеження чи порушення конституційних прав громадян.

Крім того, до введення воєнного стану оперативні підрозділи вже перебували в умовах правової невизначеності щодо проведення оперативно-розшукових заходів, що тимчасово обмежують конституційні права громадян, адже до сьогодні не вирішена проблема обґрунтованості критеріїв тяжкості вчиненого правопорушення, покладених

законодавцем в основу допустимості здійснення оперативно-розшукової діяльності, пов'язаної з тимчасовим обмеженням прав особи. Досі не визначено яким чином здійснювати ОРД у справах, де тяжкість кримінального правопорушення, яке готується, можливо підтвердити тільки шляхом проведення оперативно-розшукових заходів, що тимчасово обмежують конституційні права громадян, які допускається здійснювати тільки щодо підготовки тяжких та особливо тяжких злочинів.

За таких умов оперативно-розшукова діяльність, яка є основним джерелом інформації щодо протиправної діяльності і результати якої лягають в основу обвинувачення у більше ніж 80 % кримінальних проваджень втрачає свою ефективність.

Заходи, сили і засоби ОРД повинні бути задіяні за реальної необхідності і наявності до того можливості для досягнення мети здійснення правосуддя за всіма протиправними діями.

Погоджуємось з О. Бочковим, що в цивілізованій правовій державі особистість, її інтереси, права та свободи мають бути найвищою цінністю. Проте як би ми не звеличували особистість, вона була, є й залишиться часткою суспільства. А отже, інтереси особистості не можуть протиставлятися інтересам суспільства, особливо в умовах війни [2, с. 2-11].

Потрібно враховувати, що протиправною діяльністю порушуються права й інтереси не тільки безпосередньої жертви правопорушення, але й у цілому ряду осіб, посягання на чий права не охоплювалося наміром порушника. До таких осіб можемо зарахувати очевидців, сусідів, осіб, які знаходяться в особистих, службових або інших стосунках з порушником, а також інші особи, які можуть потрапити в поле зору правоохоронних органів під час викриття протиправної діяльності. [4, с. 126-133].

Ще більшої актуальності вказані твердження набувають сьогодні, в умовах війни. Адже невинуватий пересторога чи нерішучість в отриманні оперативно значимої інформації, у тому числі й шляхом здійснення ОРД, може становити загрозу не тільки окремим особам, а й загалом обороноздатності країни. Серед осіб, щодо яких є оперативна інформація щодо протиправної діяльності можуть бути представники диверсійно-розвідувальних груп противника, які планують диверсії в українському тилу, або ж на території інших держав.

Необхідно враховувати, що обмеження конституційних права громадян в оперативно-розшуковій діяльності, здійснюються з дотриманням найдемократичнішої з відомих сьогодні у світі процедури – розглядання питання про їх допустимість у кожному конкретному випадку судом. І якщо суд, даючи дозвіл, свідомо не був уведений в оману, то дотримання гарантій охорони прав і свобод людини, передбачених законом, забезпечується максимально повною мірою.

Звісно, потрібно з обережністю підходити до вирішення питання про проведення оперативно-розшукових заходів, коли немає стовідсоткової впевненості в причетності особи до вчинення кримінального правопорушення і є ризик завдання їй шкоди. Беззаперечним є вислів Б.Г. Розовського: «Вузконаправлена оцінка громадянином своїх прав і свобод, при безперечному їх пріоритеті, але поза інтересами суспільства, неприпустима [12]». Доповнимо лише те, що надмірна пересторога щодо забезпечення прав громадян в умовах воєнного стану може не тільки негативно вплинути на реалізацію певних інтересів суспільства, а на його існування загалом в такому вигляді, які для більшості є звичним та прийнятним.

Висновки. Таким чином, змушені констатувати наявність значних нормативно-правових та організаційних прорахунків в оперативно-розшуковій діяльності, що не дозволяє використовувати весь комплекс засобів та заходів для забезпечення ефективної діяльності сил сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану.

Є нагальна потреба в перегляді існуючого підходу до здійснення оперативно-розшукової діяльності в частині правової аргументації необхідності проведення оперативно-розшукових заходів у сторону зменшення бюрократичного впливу, для забезпечення оперативності та ефективності здійснюваних оперативних заходів, що в умовах воєнного стану має вирішальне значення як для захисту прав та свобод громадян України так і для обороноздатності країни взагалі.

Звісно, забезпечення та захист прав людини є основним та першочерговим завданням будь-якої держави. Проте слід врахувати, що кожне суспільство, будь-яка держава, на жаль, не застраховані від протиправних проявів, що вчиняються окремими особами і завдають шкоди суспільству в цілому. Саме для того, щоб захистити суспільство від протиправного впливу і створені правоохоронні органи, які для протидії

найнебезпечнішим проявам наділені винятковими засобами, одним з яких є оперативно-розшукова діяльність. Більше того, агресія росії додатково корегує суспільне сприйняття обмежень прав громадян в правоохоронній діяльності за для суспільного блага. Оперативні підрозділи, здійснюючи оперативно-розшукову діяльність, наділені правом тимчасового обмеження конституційних прав громадян при проведенні окремих оперативно-розшукових заходів.

Крім того, слід зауважити, що стан регламентації прав та свобод громадян, а також форми їх обмеження на законодавчому рівні не є такими, що відповідають реальній оперативно-розшуковій обстановці та умовам воєнного стану.

Список використаних джерел

1. A report for the Legatum Prosperity Index programme by Dr Stephen Brien. URL: <https://li.com/reports/2020-prosperity-index/>.
2. Bochkoviy O., Khankevich A. The Impact of Information Technology on Ensuring Human Rights and Freedoms in an Open Society. *European Reforms Bulletin scientific peer-reviewed journal*, 2020, №3. P. 2-11.
3. Plata Bohdan Найнебезпечніші країни світу у 2023 році: дані рейтингу Global Peace Index. URL: <https://visitworld.today/uk/blog/1539/most-dangerous-countries-in-the-world-in-2023-data-from-the-global-peace-index-rating>.
4. Бочковий О. В. Проблемні питання отримання судового дозволу на проведення оперативно-розшукових заходів, що обмежують конституційні права громадян. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2008. Спеціальний випуск. № 1. Частина 2. С. 126-133.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
6. Григоренко М. Названо найбезпечніші країни Європи в 2023 році: Росія на останньому місці. URL: <https://www.unian.ua/tourism/news/top-10-naybezpechnishih-krajini-yevropi-u-2023-roci-12163761.html>.
7. Наумова М. А. Огляд сучасних методичних засад вимірювання якості життя. *Економіка і організація управління*. № 3 (23) 2016. С. 252-261.
8. Ольга Маджумдар. Сусіди України. Які країни потрапили до рейтингу найбезпечніших у світі. URL: <https://www.rbc.ua/rus/travel/susidi-ukrayini-ki-krayini-potrapili-reytingu-1666254952.html>.
9. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003. *Відомості Верховної Ради України*, 2003, № 27, ст. 208.
10. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018. URL <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
11. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992. URL: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
12. Розовский Б.Г. Противопреступное право. монография. Луганск, ЭССЕ. 2012. 500 с.
13. Як змінилися позиції України в міжнародних рейтингах у 2022 році. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/09/infografika/svit/yak-zminylysy-pozyciyi-ukrayiny-mizhnarodnyh-rejtynhax-2022-roci/>
14. Янковий Олексій. Україна у дзеркалі рейтингів: як нас бачать з-за кордону. URL: <https://mind.ua/publications/20218749-ukrayina-u-dzerkali-rejtingiv-yak-nas-bachat-z-za-kordonu>.

Надійшла до редакції 29.05.2023

References

1. A report for the Legatum Prosperity Index programme by Dr Stephen Brien. URL: <https://li.com/reports/2020-prosperity-index/>.
2. Bochkoviy, O., Khankevich, A. (2020) The Impact of Information Technology on Ensuring Human Rights and Freedoms in an Open Society. *European Reforms Bulletin scientific peer-reviewed journal*, №3, pp. 2-11.
3. Plata Bohdan. Naynebezpechnishi kraïny svitu u 2023 rotsi: dani reÿtnhu Global Peace Index [The most dangerous countries in the world in 2023: Global Peace Index rating data]. URL: <https://visitworld.today/uk/blog/1539/most-dangerous-countries-in-the-world-in-2023-data-from-the-global-peace-index-rating>. [in Ukr.].
4. Bochkovyy, O. V. (2008) Problemnii pytannya otrymannya sudovoho dozvolu na provedennya operatyvno-rozshukovykh zakhodiv, shcho obmezhuuyut' konstytutsiyni prava hromadyan [problematic issues of obtaining court permission to carry out investigative measures that limit the constitutional rights of citizens]. *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*. Special Issue № 1. Part 2, pp. 126-133. [in Ukr.].
5. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 13 kvitnya 2012 r. [Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].

6. Hryhorenko, M. Nazvano naybezpechnishi krayiny Yevropy v 2023 rotsi: Rosiya na ostann'omu misti [Named the safest countries in Europe in 2023: Russia is in last place]. URL: <https://www.unian.ua/tourism/news/top-10-naybezpechnishih-krajin-yevropi-u-2023-roci-12163761.html>. [in Ukr.].

7. Naumova, M. A. (2016) Ohlyad suchasnykh metodychnykh zasad vymiryuvannya yakosti zhyttya [Review of modern methodological principles of measuring the quality of life]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya*. № 3 (23), pp. 252-261. [in Ukr.].

8. Ol'ha Madzhumdar. Susidy Ukrayiny. Yaki krayiny potrapyly do reytnhu naybezpechnishykh u sviti [Neighbors of Ukraine. Which countries were ranked as the safest in the world]. URL: <https://www.rbc.ua/rus/travel/susidi-ukrayini-ki-krayini-potrapili-reytingu-1666254952.html>. [in Ukr.].

9. Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrayiny [On the State Border Service of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 03.04.2003. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2003, № 27, art. 208. [in Ukr.].

10. Pro natsional'nu bezpeku Ukrayiny [On the national security of Ukraine] : Zakon Ukrayiny vid 21.06.2018. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>. [in Ukr.].

11. Pro operatyvno-rozshukovu diyal'nist' [On operational-search activity] : Zakon Ukrayiny vid 18.02.1992. URL: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. [in Ukr.].

12. Rozovskyy, B.H. (2012) Protyvoprestupnoe pravo [Anti-criminal law]: monohrafiya. Luhansk, ÉSSE. 500 p. [in Ukr.].

13. Yak zminylsya pozytsiyya Ukrayiny v mizhnarodnykh reytnhakh u 2022 rotsi [How Ukraine's position in international rankings changed in 2022]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/09/infografika/svit/yak-zminylsya-pozycziyi-ukrayiny-mizhnarodnyx-rejtnhax-2022-roczii/>. [in Ukr.].

14. Yankovyy Oleksiy. Ukrayina u dzerkali reytnhiv: yak nas bachat' z-za kordonu [Ukraine in the mirror of ratings: how we are seen from abroad]. URL: <https://mind.ua/publications/20218749-ukrayina-u-dzerkali-rejtingiv-yak-nas-bachat-z-za-kordonu>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vitaliy Yeryomenko. Features of performing operative and search activity under martial law. The article deals with peculiarities of the implementation of operative and search activity in the conditions of the state of war. The given characteristic is the concept of security. An analysis of the current state of security in Ukraine was carried out based on international ratings. The dependence between the level of security and the effectiveness of operative and search activity in the conditions of state of war has been established.

A detailed analysis of the legislation made it possible to come to the conclusion that the modern regulation of operative and search activity needs to be improved and brought into line with today's needs. It is necessary to adapt the legislation, which regulates operative and search activity, to the conditions of the state of war and the post-war period, taking into account external and internal threats to the national security of Ukraine. It was established that there are significant legal and organizational miscalculations in operative and search activity, which does not allow using the entire complex of means and measures to ensure the effective operation of the forces of the security and defense sector of Ukraine in the conditions of the state of war.

It is noted that there is an urgent need to revise the existing approach to the implementation of investigative activities in terms of the legal argumentation of the need to conduct operative and search activity in the direction of reducing bureaucratic influence to ensure the efficiency and effectiveness of operative and search activity, which in the conditions of the state of war is of crucial importance both for protection of the rights and freedoms of the citizens of Ukraine, as well as for the defense capability of the country in general.

It is noted that the state of ensuring the rights and freedoms of citizens, as well as the forms of their limitation in operative and search activity at the legislative level, do not correspond to the real operative investigative situation and conditions of the state of war.

Keywords: *operative and search activity, human rights, restriction of rights, illegal activity, security, martial law, security and defense forces.*

УДК 343.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-349-356

Юлія ШЕНДРИК[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ РЕВІЗІЇ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЇЇ ВИСНОВКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Досліджено значення висновків ревізії при здійсненні досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки, проаналізовано практику розгляду слідчими суддями клопотань слідчих, прокурорів про призначення ревізії у кримінальному провадженні, судову практику розгляду справ, у яких стороною обвинувачення використано як доказ висновки ревізії.

Визначено проблемні питання, що виникають при проведенні ревізії у кримінальному провадженні, обґрунтовано необхідність внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) з метою визначення процесуального статусу ревізії, підстав та процесуального порядку призначення ревізії у кримінальному провадженні, повноважень слідчого, прокурора, слідчого судді щодо призначення ревізії, а також визначення прав і обов'язків сторін та інших учасників кримінального провадження у зв'язку з призначенням і проведенням ревізії.

Ключові слова: кримінальне провадження, позапланова виїзна ревізія, висновок експерта, допустимість доказу.

Постановка проблеми. Проведення ревізії має суттєве значення під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки, однак відсутність у КПК України норм, що регламентують підстави і процесуальний порядок призначення та проведення ревізії, призводить до визнання судом висновків ревізії недопустимим доказом у кримінальному провадженні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти призначення та проведення ревізії у кримінальному провадженні розглядали у своїх працях такі вчені, як: Р. Дударець, В. Жидков, А. Запотоцький, О. Капліна, А. Копилов, О. Курман, В. Неганов, О. Хахуцяк та ін. Однак незважаючи на значну кількість проведених досліджень, вказана тема залишається актуальною, оскільки й досі на законодавчому рівні не врегульовані проблемні питання, пов'язані з призначенням та проведенням ревізії у кримінальному провадженні, використанням її висновків у процесі доказування.

Метою статті є дослідження проблемних питань призначення та проведення ревізії у кримінальному провадженні, причин визнання судом висновків такої ревізії недопустимим доказом, визначення шляхів вирішення проблемних питань.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану особливого значення набуває ефективне розслідування кримінальних правопорушень, що підривають економіку нашої держави зсередини. Вони викликають великий суспільний резонанс, якщо вчинені службовими особами, які беруть участь у здійсненні державних закупівель товарів та послуг, пов'язаних із забезпеченням потреб Збройних Сил України.

Слід зазначити, що досить часто підставою для початку досудового розслідування за фактом учинення кримінального правопорушення у сфері економіки є повідомлення від органів державного фінансового контролю про виявлені ними порушення під час проведення ревізій. Відповідно до ч. 2 ст. 12 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26.01.1993 (далі – Закону), працівники органу державного фінансового контролю зобов'язані у випадках виявлення зловживань і порушень чинного законодавства передавати правоохоронним органам матеріали ревізій. Зазвичай у таких випадках іде мова про

© Ю. Шендрік, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7080-6171>

yulia788@i.ua

матеріали планових виїзних ревізій, тобто ревізій у підконтрольних установах, що передбачені у плані роботи органу державного фінансового контролю (ч. 1 ст. 11 Закону) [1].

Відповідно до ч. 5 ст. 11 Закону позаплановою виїзною ревізією вважається ревізія, що не передбачена у планах роботи органу державного фінансового контролю і проводиться за наявності певних обставин, зокрема, у разі надходження доручення щодо проведення ревізії у підконтрольних установах від Кабінету Міністрів України, Офісу Генерального прокурора, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, Національної поліції України, Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, в якому містяться факти, що свідчать про порушення підконтрольними установами законів України, перевірку додержання яких віднесено законом до компетенції органів державного фінансового контролю.

При цьому, згідно з ч. 6 ст. 11 цього Закону, позапланова виїзна ревізія може здійснюватися лише за наявності підстав для її проведення на підставі рішення суду. Позапланові виїзні ревізії суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, котрі не віднесені Законом до підконтрольних установ, проводяться органами державного фінансового контролю за судовим рішенням, ухваленим у кримінальному провадженні (ч. 7 ст. 11 Закону).

Крім того, Закон передбачає порядок отримання рішення суду про проведення позапланової виїзної ревізії, а саме відповідно до ч. 8 ст. 11 Закону орган або особа, що ініціює проведення позапланової виїзної ревізії, подає до суду письмове обґрунтування підстав такої ревізії та дати її початку і закінчення, документи, що свідчать про виникнення підстав для проведення такої ревізії, а також на вимогу суду інші відомості [1].

Підстави призначення та проведення ревізії у кримінальному провадженні містяться і в інших нормативних документах. Наприклад, п. 4 Положення про Державну аудиторську службу України (далі – Держаудитслужба), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 43 від 03.02.2016, передбачає, що Держаудитслужба здійснює контроль у суб'єктах господарської діяльності незалежно від форми власності, що не віднесені законодавством до підконтрольних установ, за судовим рішенням, ухваленим у кримінальному провадженні, та реалізує державний фінансовий контроль через здійснення, зокрема, інспектування (ревізії) [2].

Також відповідно до п. 4 Положення про Державну фінансову інспекцію України (далі – Держфінінспекція), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 310 від 06.08.2014, Держфінінспекція здійснює державний фінансовий контроль за діяльністю суб'єктів господарювання незалежно від форми власності, що не віднесені законодавством до підконтрольних установ, за рішенням суду, ухваленим на підставі клопотання слідчого, прокурора, для забезпечення розслідування під час кримінального провадження. Пункт 6 зазначеного Положення передбачає можливість здійснення державного фінансового контролю шляхом проведення інспектування у формі планових та позапланових ревізій певного комплексу чи окремих питань фінансово-господарської діяльності підприємств, установ та організацій [3].

Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК України висновки ревізій, за умови наявності у них відомостей, котрі можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, є документами, тобто процесуальним джерелом доказів, передбаченим ч. 2 ст. 84 КПК України. Згідно з ч. 2 ст. 93 КПК України сторона обвинувачення здійснює збирання доказів у тому числі шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок. При цьому ч. 1 ст. 86 КПК України містить обов'язкову умову визнання доказу допустимим, а саме отримання його у порядку, встановленому цим Кодексом [4].

Водночас КПК України не містить процесуального порядку призначення ревізії у кримінальному провадженні. Таким чином, питань щодо визнання в подальшому допустимими доказів у вигляді висновків ревізій, проведених органами державного фінансового контролю не у зв'язку з розслідуванням кримінального провадження, зазвичай не виникає, на відміну від висновків ревізій, призначених та проведених під час досудового розслідування.

Аналізуючи судову практику щодо розгляду клопотань слідчих, прокурорів про призначення позапланової виїзної ревізії у кримінальному провадженні за період 2020–2022 рр., слід звернути увагу, що мають місце факти як задоволення таких клопотань, так і відмови у їх задоволенні.

Так, наприклад, ухвалою Шевченківського районного суду м. Львова від 14 квітня 2021 р. у справі № 466/2845/21 задоволено клопотання слідчого та надано дозвіл на проведення працівниками Держаудитслужби позапланової ревізії фінансово-господарської діяльності комунального підприємства. В ухвалі суду як підстави для призначення ревізії зазначені ч. 2 ст. 93 КПК України, ст. 11 Закону, п. 27, 29 постанови Кабінету Міністрів України № 550 від 20.04.2006 «Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами» (згідно з п. 29 цієї постанови позапланова виїзна ревізія об'єкта контролю за зверненням правоохоронного органу проводиться у разі надання ним клопотання слідчого або прокурора про призначення позапланової виїзної ревізії та ухвали суду про дозвіл на її проведення) [5].

Аналогічне обґрунтування при задоволенні клопотань слідчих про надання дозволу на проведення позапланових виїзних ревізій у кримінальних провадженнях наведено в ухвалі Мар'їнського районного суду Донецької області від 27 жовтня 2022 р. у справі № 237/1563/22 [6], ухвалі Софіївського районного суду Дніпропетровської області від 24 листопада 2020 р. у справі № 193/650/20 [7], ухвалі Погребищенського районного суду Вінницької області від 19 лютого 2020 р. у справі № 143/195/20 [8].

Натомість ухвалою Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 10 січня 2020 р. у справі № 154/73/20 в задоволенні клопотання слідчого про проведення позапланової виїзної ревізії у кримінальному провадженні відмовлено. При цьому слідчим суддею зазначено, що призначення ревізії не входить до переліку повноважень ані прокурора (ст. 36 КПК України), ані слідчого (ст. 40 КПК України). Призначення ревізії не є ні слідчою (розшуковою) дією, ні негласною слідчою (розшуковою) дією, ні заходом забезпечення кримінального провадження, з клопотаннями про проведення яких вправі звертатися слідчий за погодженням з прокурором або прокурор до слідчого судді. До того ж, положення КПК України не відносять до компетенції слідчого судді вирішення питання щодо призначення ревізії [9].

Також в ухвалі Маловисківського районного суду Кіровоградської області від 25 березня 2020 р. у справі № 392/367/20, в якій відмовлено у задоволенні клопотання слідчого про проведення позапланової виїзної ревізії, слідчим суддею зазначено, що відповідно до ч. 3 ст. 26 КПК України слідчий суддя вирішує лише ті питання, що винесені сторонами на їхній розгляд та віднесені до їхніх повноважень цим Кодексом. Чинний КПК України не містить норм щодо порядку розгляду клопотань слідчого чи прокурора про проведення позапланової виїзної ревізії, а також щодо повноважень слідчого судді стосовно розгляду таких клопотань та ухвалення рішення за результатами їх розгляду [10].

Із таких самих підстав відмовлено у задоволенні клопотань слідчих про проведення позапланової виїзної ревізії ухвалою Воловецького районного суду Закарпатської області від 3 вересня 2020 р. у справі № 936/74/20 [11], ухвалою Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 24 вересня 2021 р. у справі № 495/3687/21 [12].

Необхідно також звернути увагу на судову практику, що склалася при розгляді по суті справ, у яких стороною обвинувачення використано як доказ вини особи висновки ревізій, проведених саме під час досудового розслідування. Так, деякі суди визнають висновки ревізії допустимими доказами при ухваленні обвинувального вироку.

Наприклад, вироком Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 16 червня 2022 р. у справі № 676/5078/18 особу визнано винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 410 Кримінального кодексу України (далі – КК України). При ухваленні вироку судом враховано як доказ вчинення кримінального правопорушення акт позапланової виїзної ревізії окремих питань фінансово-господарської діяльності військової частини, проведеної на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого [13].

Також вироком Рогатинського районного суду Івано-Франківської області від 16 червня 2022 р. у справі № 349/1072/16-к ОСОБУ 3 визнано винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК України, ОСОБУ 4 визнано винуватим у вчиненні

злочину, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України. При ухваленні вироку судом враховано як доказ вчинення кримінальних правопорушень акт позапланової виїзної ревізії окремих питань фінансово-господарської діяльності, що проведена на підставі ухвали слідчого судді в ході досудового розслідування [14].

Проте слід звернути увагу, що останнім часом значно зросла кількість випадків, коли висновки ревізій, проведених під час досудового розслідування на підставі ухвал слідчих суддів, визнано недопустимими доказами, внаслідок чого судами ухвалено виправдувальні вироки.

Так, вироком Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 6 червня 2019 р. у справі № 335/2108/17 особу визнано невинуватою у скоєнні злочинів, передбачених ч. 2, ч. 4 ст. 191 КК України. При цьому однією з підстав ухвалення такого вироку було визнання недопустимим доказом акта позапланової ревізії окремих питань фінансово-господарської діяльності комунального підприємства, проведеного під час розслідування на підставі ухвали слідчого судді. У вироку судом зазначено, що вирішення слідчим суддею клопотань про проведення ревізій не охоплюється його повноваженнями. Вони мають реалізовуватися у спосіб, передбачений процесуальним законом, адже не належать ані до заходів забезпечення кримінального провадження, ані до слідчих дій, ані до негласних слідчих дій. КПК України не передбачає права слідчого, прокурора на звернення до слідчого судді з клопотанням про призначення (проведення) позапланової виїзної ревізії, в КПК України відсутня процесуальна процедура розгляду такого виду клопотання. Процесуальне право призначити ревізії слідчим суддею не передбачено жодною нормою КПК України ні прямо, ні опосередковано. Вказаний вирок був оскаржений прокурором у апеляційному порядку та в подальшому – у касаційному порядку [15].

Відповідно до постанови Верховного Суду від 27 квітня 2020 р. у справі № 335/2108/17 вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 6 червня 2019 р. у та ухвалу Запорізького апеляційного суду від 3 жовтня 2019 р. залишено без змін, а касаційну скаргу прокурора залишено без задоволення. При цьому судом зазначено, що відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, регламентованих цим Кодексом. Тобто такого способу збирання доказів стороною обвинувачення, як призначення позапланової ревізії, не визначено. КПК не встановлює отримання доказів шляхом призначення позапланової ревізії ані слідчими суддями, ані прокурорами, ані слідчими – результати таких ревізій, призначених у межах розслідування кримінального провадження, є недопустимими доказами і відповідно до ч. 2 ст. 86 КПК не повинні бути використані під час процесуальних/судових рішень у межах кримінального провадження [16].

Вироком Солом'янського районного суду м. Києва від 22 березня 2021 р. у справі № 1-кп/760/1110/21 особу визнано невинуватою у пред'явленому обвинуваченні за ч. 2 ст. 367 КК України. Однією з підстав ухвалення виправдувального вироку було визнання недопустимим доказом акта позапланової виїзної ревізії через те, що такий спосіб збирання доказів стороною обвинувачення, як призначення позапланової ревізії, законом не визначений та положеннями чинного КПК України не передбачені повноваження слідчого судді щодо розгляду клопотань про надання дозволу на проведення ревізії. Крім того, з урахуванням доктрини «плодів отруйного дерева» судом визнано недопустимим доказом і висновок судової економічної експертизи у кримінальному провадженні, оскільки він ґрунтується на висновках акта позапланової ревізії [17].

Також вироком Дніпровського районного суду м. Києва від 23 липня 2021 р. у справі № 760/12501/18 особу визнано невинуватим у пред'явленому обвинуваченні за ч. 2 ст. 191 та ч. 1 ст. 366 КК України. При цьому у вироку судом визнано недопустимим доказом не тільки акт позапланової виїзної ревізії у кримінальному провадженні, а і, зважаючи на доктрину «плодів отруйного дерева», висновок судово-економічної експертизи, проведеної на підставі зазначеного акта ревізії [18].

Показовою є позиція Верховного суду, викладена у постанові від 23 червня 2021 р. у справі № 234/8803/18, відповідно до якої використання виразу «витребування та отримання» у ч. 2 ст. 93 КПК передбачає повноваження використовувати як докази

висновки ревізій і актів перевірок (як і будь-які інші документи), що існують незалежно від кримінального розслідування. Процесуальний закон чітко відрізняє документи, створені в межах кримінального провадження, від документів, походження яких не залежить від кримінального провадження, і підпорядковує ці два типи документів різному правовому режиму. Отже, кримінальний процесуальний закон не встановлює отримання доказів шляхом надання дозволу на проведення позапланової перевірки ані слідчими суддями, ані прокурорами, слідчими; результати таких перевірок, призначених у межах розслідування кримінального провадження на підставі ухвали слідчого судді, є недопустимими доказами і відповідно до ч. 2 ст. 86 КПК не повинні бути використані під час ухвалення судових рішень у межах кримінального провадження [19].

Таким чином, аналізуючи судову практику щодо призначення ревізії та використання її висновків у кримінальному провадженні, можна пересвідчитися, що на сьогодні слідчий, прокурор фактично позбавлені законних підстав для призначення ревізії при здійсненні досудового розслідування.

Проблему визначення процесуального статусу ревізії у кримінальному провадженні досліджували багато науковців, єдиної позиції з цього приводу досі не існує. На наш погляд, слід погодитись із думкою В. Жидкова, який зазначає про необхідність віднесення ревізій та перевірок або до заходів забезпечення кримінального провадження, або до слідчих (розшукових) дій [20].

Також слід зазначити, що проведення ревізії іноді є єдиним засобом виявлення та документування кримінального правопорушення, без якого в подальшому неможливе проведення судової будівельної, судової економічної та інших видів експертиз. Справа у тому, що методика проведення ревізії значно відрізняється від методики проведення тієї ж судової економічної експертизи, а також суттєво відрізняються повноваження експертів та службових осіб органів державного фінансового контролю.

Так, відповідно до ст. 10 Закону органу державного фінансового контролю надається право, зокрема, при проведенні ревізії вилучати у підприємств, установ і організацій копії фінансово-господарських та бухгалтерських документів, що свідчать про порушення; одержувати від службових і матеріально відповідальних осіб об'єктів, що контролюються, письмові пояснення з питань, котрі виникають у ході здійснення державного фінансового контролю; проводити на підприємствах, в установах та організаціях зустрічні звірки з метою документального та фактичного підтвердження виду, обсягу і якості операцій та розрахунків для з'ясування їхньої реальності та повноти відображення в обліку підприємства, установи та організації, що контролюється [1].

У свою чергу, відповідно до ч. 4 ст. 69 КПК України, експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи [4]. З іншого боку, аналіз положень розділу III Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998, свідчить, що судова економічна експертиза може бути призначена з метою перевірки висновків документальної ревізії, і при цьому експерт може надавати свої висновки з урахуванням інших проведених експертиз та матеріалів кримінального провадження [21].

Враховуючи специфіку розслідування деяких кримінальних правопорушень, зокрема пов'язаних із заволодінням бюджетними коштами, досить часто виникає потреба у проведенні і ревізії, і в подальшому – судової економічної експертизи. У цьому випадку відсутність у КПК України відповідних положень щодо призначення ревізії під час здійснення досудового розслідування фактично дає можливість винним особам уникнути кримінальної відповідальності за вчинення цих резонансних кримінальних правопорушень, що підривають економічну стабільність нашої держави.

Висновки. Вирішення зазначених проблемних питань, на нашу думку, можливе шляхом внесення змін до КПК України та визначення процесуального статусу ревізії, підстав і процесуального порядку її призначення у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. При цьому необхідно чітко визначити повноваження слідчого, прокурора, слідчого судді щодо призначення ревізії, а також права і обов'язки сторін та інших учасників кримінального провадження у зв'язку з призначенням і проведенням ревізії.

Окрім того, з метою уникнення в подальшому розбіжностей у трактуванні та проблем із застосуванням цих норм у практичній діяльності необхідно детально проаналізувати та врахувати положення Закону України «Про основні засади здійснення

державного фінансового контролю в Україні» від 26.01.1993 р.; Положення про Державну аудиторську службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 43 від 03.02.2016; Положення про Державну фінансову інспекцію України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 310 від 06.08.2014, та інших нормативних актів, котрими передбачено проведення ревізії, і, за необхідності, привести їх у відповідність до норм КПК України.

Список використаних джерел

1. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text>.
2. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text>.
3. Про затвердження Положення про Державну фінансову інспекцію України : постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 310. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310-2014-%D0%BF#Text>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Ухвала Шевченківського районного суду м. Львова у справі № 466/2845/21 від 14 квітня 2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96320723>.
6. Ухвала Мар'їнського районного суду Донецької області у справі № 237/1563/22 від 27 жовтня 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106992662>.
7. Ухвала Софіївського районного суду Дніпропетровської області у справі № 193/650/20 від 24 листопада 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93080593#>.
8. Ухвала Погребищенського районного суду Вінницької області у справі № 143/195/20 від 19 лютого 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87695564>.
9. Ухвала Володимир-Волинського міського суду Волинської області у справі № 154/73/20 від 10 січня 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86836990>.
10. Ухвала Маловисківського районного суду Кіровоградської області у справі № 392/367/20 від 25 березня 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88414055>.
11. Ухвала Воловецького районного суду Закарпатської області у справі № 936/74/20 від 03 вересня 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91373532>.
12. Ухвала Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області у справі № 495/3687/21 від 24 вересня 2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99954394>.
13. Вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області у справі № 676/5078/18 від 16 червня 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104782552>.
14. Вирок Рогатинського районного суду Івано-Франківської області у справі № 349/1072/16-к від 16 червня 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104804898#>.
15. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя у справі № 335/2108/17 від 06 червня 2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82589321>.
16. Постанова Верховного Суду у справі № 335/2108/17 від 27 квітня 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89034958>.
17. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва у справі № 1-кп/760/1110/21 від 22 березня 2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95739584>.
18. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва у справі № 760/12501/18 від 23 липня 2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98524880>.
19. Постанова Верховного Суду у справі № 234/8803/18 від 23 червня 2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97926582>.
20. Жидков В. Призначення ревізій та перевірок під час розслідування. *Lex. Сучасна онлайн-платформа*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/pryznachennya-revizij-ta-perevirok-pid-chas-rozsliduvannya/>.
21. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

Надійшла до редакції 18.05.2023

References

1. Pro osnovni zasady zdiisnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini [On the main principles of state financial control in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 26.01.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text>. [in Ukr.].
2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu audytorську sluzhbu Ukrainy [On the approval of the Regulation on the State Audit Service of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 03.02.2016 № 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].
3. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu finansovu inspektsiiu Ukrainy [On the

approval of the Regulation on the State Financial Inspection of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.08.2014 № 310. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310-2014-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedural Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].

5. Ukhvala Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Lvova u spravi № 466/2845/21 vid 14 kvitnia 2021 r. [Decision of the Shevchenkivsky District Court of Lviv in case No. 466/2845/21 of April 14, 2021]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96320723>. [in Ukr.].

6. Ukhvala Mar'inskoho raionnoho sudu Donetskoi oblasti u spravi № 237/1563/22 vid 27 zhovtnia 2022 r. [Decision of the Marinsky district court of the Donetsk region in case No. 237/1563/22 of October 27, 2022]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106992662>. [in Ukr.].

7. Ukhvala Sofiiivskoho raionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti u spravi № 193/650/20 vid 24 lystopada 2020 r. [Decision of the Sofiyiv District Court of the Dnipropetrovsk Region in case No. 193/650/20 of November 24, 2020]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93080593#>. [in Ukr.].

8. Ukhvala Pohrebyschenskoho raionnoho sudu Vinnytskoi oblasti u spravi № 143/195/20 vid 19 liutoho 2020 r. [Decision of the Pohrebyschen District Court of the Vinnytsia Region in case No. 143/195/20 of February 19, 2020]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87695564>. [in Ukr.].

9. Ukhvala Volodymyr-Volynskoho miskoho sudu Volynskoi oblasti u spravi № 154/73/20 vid 10 sichnia 2020 r. [Decision of the Volodymyr-Volyn city court of the Volyn region in case No. 154/73/20 of January 10, 2020]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86836990>. [in Ukr.].

10. Ukhvala Malovyskivskoho raionnoho sudu Kirovohradskoi oblasti u spravi № 392/367/20 vid 25 bereznia 2020 r. [Decision of the Malovyskiy District Court of the Kirovohrad Region in case No. 392/367/20 of March 25, 2020]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88414055>. [in Ukr.].

11. Ukhvala Volovetskoho raionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti u spravi № 936/74/20 vid 03 veresnia 2020 r. [Decision of the Volovetsky District Court of Zakarpattia Oblast in case No. 936/74/20 of September 3, 2020]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91373532>. [in Ukr.].

12. Ukhvala Bilhorod-Dnistrovskoho miskraionnoho sudu Odeskoi oblasti u spravi № 495/3687/21 vid 24 veresnia 2021 r. [Decision of the Bilhorod-Dnistrovsky City and District Court of the Odesa Region in case No. 495/3687/21 of September 24, 2021]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99954394>. [in Ukr.].

13. Vyroky Kam'ianets-Podilskoho miskraionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti u spravi № 676/5078/18 vid 16 chervnia 2022 r. [Verdict of the Kamianets-Podilskyi City District Court of Khmelnytskyi Region in case No. 676/5078/18 of June 16, 2022]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104782552>. [in Ukr.].

14. Vyroky Rohatynskoho raionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti u spravi № 349/1072/16-k vid 16 chervnia 2022 r. [Verdict of the Rohatyn district court of the Ivano-Frankivsk region in case No. 349/1072/16-k dated June 16, 2022]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104804898#>. [in Ukr.].

15. Vyroky Ordzhonikidzevskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia u spravi № 335/2108/17 vid 06 chervnia 2019 r. [Verdict of the Ordzhonikidze District Court of Zaporizhzhia in case No. 335/2108/17 of June 6, 2019]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82589321>. [in Ukr.].

16. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 335/2108/17 vid 27 kvitnia 2020 r. [Resolution of the Supreme Court in case No. 335/2108/17 of April 27, 2020]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89034958>. [in Ukr.].

17. Vyroky Solom'ianskoho raionnoho sudu m. Kyieva u spravi № 1-kp/760/1110/21 vid 22 bereznia 2021 r. [Verdict of the Solomyansky District Court of Kyiv in case No. 1-kp/760/1110/21 dated March 22, 2021]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95739584>. [in Ukr.].

18. Vyroky Dniprovskoho raionnoho sudu m. Kyieva u spravi № 760/12501/18 vid 23 lypnia 2021 r. [Verdict of the Dnipro District Court of Kyiv in case No. 760/12501/18 of July 23, 2021]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98524880>. [in Ukr.].

19. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 234/8803/18 vid 23 chervnia 2021 r. [Resolution of the Supreme Court in case No. 234/8803/18 of June 23, 2021]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97926582>. [in Ukr.].

20. Zhydkov, V. Pryznachennia revizii ta perevirok pid chas rozsliduvannia. [Designation of audits and inspections during the investigation]. *Lex. Suchasna onlain-platforma*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/pryznachennya-revizij-ta-perevirok-pid-chas-rozsliduvannya/>. [in Ukr.].

21. Pro zatverdzhennia Instruktiiyi pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsiy z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen [On approval of the Instruction on appointment and conduct of forensic examinations and expert research and Scientific and methodological recommendations on preparation and appointment of forensic examinations and expert research] : nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuliia Shendryk. Some problematic issues of appointment of an audit and the use of its findings in criminal proceedings. The significance of audit findings in the pre-trial investigation of criminal offenses in the field of economics is studied, differences between audit and forensic economic

examination. The reasons for carrying out scheduled and unscheduled field audits by state financial control bodies were considered, including the grounds for the appointment of an unscheduled field audit in criminal proceedings provided for by the legislation of Ukraine.

Analyzed the practice of consideration by investigative judges of petitions of investigators, prosecutors on the appointment of audit in criminal proceedings, and the court practice of consideration of cases in which the prosecution used as evidence of guilt the findings of an audit appointed and conducted on the basis of a decision of the investigating judge during the pre-trial investigation. Considered the reasons for the court's recognition of audit findings as inadmissible evidence in criminal proceedings and the consequences of the court's adoption of such a decision.

Defined a problematic issues that arise during the appointment and conduct of the audit in criminal proceedings which are related to the absence in the current criminal procedural legislation of Ukraine of norms regulating the order of its appointment and implementation.

Proposed solutions of problematic issues, substantiated the necessity of making changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine for the purpose of determining the procedural status of the audit, establishing the grounds and procedural order for the appointment of an audit at the pre-trial investigation stage, determination of the powers of the investigator, prosecutor, investigating judge regarding the appointment of an audit, as well as the rights and obligations of the parties and other participants in criminal proceedings related to the appointment and conduct of an audit.

Keywords: *criminal proceedings, unscheduled field audit, expert opinion, admissibility of evidence.*

УДК 343.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-356-364

Анатолій ШИЯН[©]
викладач

Уляна ШЕМЕТ[©]
студентка

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ І СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДІЗНАННЯ В УКРАЇНІ

Здійснено огляд появи та функціонування інституту дізнання в окремі історичні періоди суспільного розвитку. Визначено етапи еволюційного шляху досудового розслідування в кримінальному процесі України. Сформульовано мету впровадження спрощеної процедури досудового розслідування кримінальних проступків. Досліджено сучасну форму досудового розслідування. У статті визначено актуальні питання підвищення ефективності дізнання. З'ясовано, що розроблення теоретичних і практичних шляхів впровадження спрощеного порядку досудового розслідування кримінальних проступків у систему кримінального правосуддя сприятиме удосконаленню процесуальної форми провадження щодо кримінальних проступків.

Ключові слова: *дізнавач, досудове розслідування, інститут дізнання, кримінальні проступки, кримінальний процес.*

Постанова проблеми. З набуттям чинності законодавчих змін щодо запровадження інституту кримінальних проступків та спрощеної процедури досудового розслідування у формі дізнання відбувся перегляд низки традиційних концептуальних положень як кримінального права, так і кримінального процесу та криміналістики,

© А. Шиян, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8294-271X>

k_kpd@dduvs.in.ua

© У. Шемет, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7850-2954>

shemetulyana@gmail.com

відбулись трансформації у структурі правоохоронних органів, перерозподілено повноваження між окремими підрозділами. Це зумовлює необхідність дослідження особливостей функціонування інституту дізнання на різних етапах його історичного розвитку, виокремлення особливостей його сучасної форми для пошуку практичних шляхів удосконалення.

Актуальність роботи зумовлена науково-практичними дискусіями щодо проблеми забезпечення юридичної визначеності досліджуваного інституту та процесуальної форми дізнання. Висвітлення цієї проблематики має особливе доктринальне значення, оскільки потребує осмислення відповідно до засад верховенства права та окреслення подальших шляхів удосконалення й підвищення ефективності застосування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Загальнотеоретичну основу наукової роботи становлять праці таких вчених, як: Л. Богачова, В. Дрозд, В. Панкратова, М. Саакян, В. Тертишник, Г. Федотова, М. Хавронюк. Дослідження різних аспектів інституту дізнання перебували в полі зору багатьох вітчизняних науковців та практиків, серед яких: П. Берназ, В. Галаган, М. Калатур, С. Стахівський, О. Татаров, М. Яковенко (історичний аспект); П. Світайло, М. Хавронюк, В. Божик (особливості правового регулювання інституту дізнання у законодавстві зарубіжних країн); О. Бойко, О. Вакулик, А. Волобуєв, А. Воробей, Я. Замкова, В. Литвинов, Т. Орлова, М. Романов, О. Сачко, О. Таран, А. Черненко, С. Чернобаєв, А. Шиян тощо (практичний аспект).

Метою наукової статті є комплексне дослідження інституту дізнання в історико-правовому аспекті та подальше дослідження спрощеної форми досудового розслідування, визначення актуальних питань підвищення ефективності дізнання і формулювання відповідних пропозицій.

Виклад основного матеріалу. Дослідження актуальних питань впровадження інституту дізнання в правову систему України неминуче приводить до аналізу особливостей його історичного розвитку. Це зумовлено, по-перше, необхідністю скласти загальне уявлення про еволюцію зазначеного інституту для з'ясування походження та змісту поняття «дізнання» як однієї з форм досудового розслідування, а також усвідомлення тенденцій його вдосконалення та поліпшення. По-друге, історичний екскурс у минуле інституту дізнання дозволяє порівняти його характеристики на різних етапах розвитку із сучасною формою досудового розслідування.

Генезис інституту дізнання треба розглядати у нерозривному зв'язку з історією виникнення та розвитку досудового розслідування. Узагальнення результатів досліджень багатьох вітчизняних науковців (серед яких: П. Берназ, С. Стахівський, О. Татаров та ін.) дозволяє навести такий систематизований перелік етапів еволюційного шляху досудового розслідування в кримінальному процесі України:

I етап (давньоукраїнський, XI–XVII ст.) відсилає до часів практики набуття певних соціальних навичок розслідування порушень звичаєвого права, створення підґрунтя до зародження та формування досудових процедур кримінального процесу. Це часи приватного досудового слідства княжої доби з поступовим переміщенням обов'язку розслідування від приватних до окремих посадових осіб у період зміцнення централізованої державної влади на Русі. Проведення досудових процедур не було обов'язковою стадією кримінального переслідування, однак, запроваджувався порядок здійснення потерпілим певних пошукових заходів.

На II етапі (дореволюційний, XVIII – початок XX ст.) разом із гетьманськими формами забезпечення розслідування (суди стають головною інстанцією з проведення розслідування та введені посади «розищиків») почала діяти судово-пошукова система російської імперії (обов'язки розслідування злочинів надавалися поліції), оскільки відповідно до імператорського Указу 1860 р. функція досудового слідства була передана від поліції судовим слідчим, то саме цю дату, на нашу думку, можна вважати відправною точкою розподілу повноважень між слідчою та розшуковою діяльністю, а проведення судової реформи 1864 р. – початком реформування досліджуваного інституту.

III етап (радянський, 1917–1991 рр.) умовно можна поділити на ранній та пізній, й відповідно він охоплює такі часові проміжки: 1917–1956 рр., 1956–1991 рр. Ми пов'язуємо їх з ухваленням КПК 1922 р. та Основ кримінального судочинства 1924 р., а також проведенням судової реформи 1956–1964 рр. Загалом до 1950-х років простежується тенденція до спрощення кримінального процесу й формальне ставлення до

процесуальних гарантій, що призводить до тотального порушення прав людини та масових репресій. За спостереженнями М. Калатура, в 50-ті рр. ХХ ст. простежується тенденція до відновлення насамперед законності у діяльності органів досудового слідства й суду, у зв'язку з чим актуалізується ідея організаційної перебудови судочинства та розслідування відповідно до демократичних принципів [5, с. 210–211]. Якщо спочатку функція попереднього слідства періодично перерозподілялася між прокуратурою та органами внутрішніх справ, то згодом вона остаточно закріпилася за органами безпеки та прокуратурою.

Зазначимо, що закріплення дізнання та досудового слідства як двох окремих форм досудового розслідування, перелік відповідних органів, розмежування підслідності кримінальних справ між органами слідства і дізнання, визначення злочинів, за якими проведення досудового слідства є обов'язковим, – таке підґрунтя надало кримінально-процесуальне законодавство цього історичного етапу для формування сучасного вітчизняного законодавства.

IV етап (сучасний, після набуття Україною незалежності) став початком пошуку шляхів удосконалення досудового слідства та подальших кардинальних змін у зв'язку з ухваленням Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі – КПК України) і відповідних законів, а також введенням у дію з 2020 р. нового інституту – дізнання кримінальних проступків.

Зміни в державній кримінально-правовій політиці вже незалежної України окреслили низку проблемних питань, вирішення яких вимагало перегляду традиційних концептуальних положень як кримінального права, так і кримінального процесу та криміналістики. До того ж, крім переосмислення низки теоретичних положень, зосередженої уваги потребували шляхи та особливості практичної реалізації законодавчих змін.

Зважаючи на євроінтеграційні інтереси держави на сучасному історичному етапі розвитку, проблеми дотримання європейських стандартів забезпечення прав людини на досудових стадіях вітчизняного кримінального процесу стали новим викликом і вимагають осмислення, оскільки мають важливе значення як для теорії права, так і для правозастосовної діяльності.

Окрім широкого комплексу міжнародно-правових стандартів у сфері кримінального процесуального права, особливої уваги потребують Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи та практика ЄСПЛ, оскільки аналіз його правових позицій стає орієнтиром для вдосконалення вітчизняного законодавства. Як слушно зауважила В. Дрозд, новелізація щодо застосування практики ЄСПЛ привела до значного зростання сучасної парадигми захисту прав, свобод і законних інтересів особи в міжнародному вимірі [3, с. 62].

Звертає на себе увагу той факт, що у своїх рішеннях Суд оперує поняттям «ефективне розслідування», сутність якого визначається відповідно до контексту ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод («Право кожного на життя охороняється законом»), та ст. 1, що декларує загальний обов'язок держави гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи [6], що, як зауважує С. Чернобаєв, опосередковано вимагає наявності будь-якої форми ефективного розслідування [16, с. 115]. На наше переконання, міжнародні стандарти здійснення ефективного досудового розслідування спрямовані не лише на створення належних умов для забезпечення прав та інтересів будь-якої особи, а суттєво впливають на якість кримінальної процесуальної діяльності. Цілком підтримуємо думку А. Черненка та А. Шияна, що питання реформування кримінальної процесуальної діяльності, удосконалення та здійснення ефективного досудового розслідування сьогодні набувають особливої актуальності не лише для кримінального процесу, але й для забезпечення всієї держави від злочинних посягань [15, с. 332, 334].

Тож визначені Судом мінімальні стандарти ефективності вимагають законного, ретельного, незалежного, публічного (йдеться про ініціативність органу досудового розслідування), прозорого розслідування, метою якого завжди має бути досягнення завдань кримінального провадження. Окрім того, під вимогою оперативності й розумної швидкості досудового розслідування розуміється здійснення своєчасних процесуальних дій і відсутність необґрунтованого зупинення кримінального провадження. До того ж наголошується на всебічності і повноті застосування розумних і доступних заходів для забезпечення послідовного, логічного збирання доказів, які мають бути детально вивчені,

а висновки – обґрунтовані. З метою оптимізації досудового розслідування рекомендовано диференціацію його форм. «Невипадковий характер та яскраво виражену тенденцію» питання диференціації процесуальної форми Г. Федотова пов'язує з приведенням кримінального і кримінального процесуального законодавства до міжнародно-правових стандартів та проведенням заходів щодо його гуманізації [13, с. 313]. Для досягнення цієї мети, а також підвищення ефективності досудового розслідування та судового розгляду більшої частини кримінальних правопорушень з 2012 р. КПК України введено новий термін «кримінальні проступки» та передбачено особливу процедуру проведення досудового розслідування щодо них (дівання для кримінальних проступків, досудове слідство – для злочинів). Проте інститут кримінальних проступків набрав чинності лише з липня 2020 р. після складних консультацій з міжнародними експертами, тривалого доопрацювання редакції законопроекту та зрештою внесення змін до КК України (щодо матеріального частини проступків) та КПК України (щодо процесуальної частини проступків).

Імплементация цього інституту потребувала виваженості й узгодженості пропозицій концептуального переосмислення низки теоретичних положень, істотного перегляду низки інститутів кримінального права та кримінального процесу. До того ж рішучості додавала критична необхідність зменшення навантаження на органи досудового слідства та усунення ганебної практики імітації активної діяльності в кримінальних провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів і забезпечення «позитивних показників» розкриття злочинів внаслідок окремих кримінальних правопорушень.

Сучасна класифікація кримінальних правопорушень містить кримінальні проступки, нетяжкі злочини, тяжкі злочини, особливо тяжкі злочини (ч. 3 ст. 12 КК України), тобто з українського кримінального права зникло поняття «злочини середньої тяжкості», – злочини, які раніше належали до цієї категорії тепер вважаються нетяжкими.

Окрім того, встановлено різні форми їх досудового розслідування. Співставлення положень вітчизняного кримінального законодавства доводить наступне: якщо раніше був єдиний для всіх кримінальних правопорушень порядок розслідування у формі досудового слідства, то зараз для кримінальних проступків встановлено спрощену процедуру – у формі дівання, тривалість якого не може перевищувати одного місяця, тобто, зважаючи на те, що диференціація зазвичай здійснюється у бік або ускладнення, або спрощення, то виокремлення для кримінальних проступків такої спеціальної форми досудового розслідування, як дівання, вважається диференціацією кримінальної процесуальної форми в напрямі спрощення. До речі, така процедурна форма досудового розслідування використовується в багатьох закордонних країнах [14, с. 10].

На нашу думку, це суттєво впливає на сучасне визначення поняття «дівання» та вказує на головну його відмінність від досудового слідства: якщо досудове слідство – це форма досудового розслідування, то дівання визначається як форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків, тобто, різними є предмет розслідування.

Дівання має суттєві процесуальні відмінності від досудового слідства, що виявляються в особливостях проведення низки процесуальних дій, застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, ухваленні процесуальних рішень тощо.

Насамперед розслідування кримінальних проступків у формі дівання здійснює дівач, який наділяється повноваженнями слідчого (ним може бути як службова особа підрозділу дівання органу досудового розслідування, так і уповноважена особа іншого підрозділу органу досудового розслідування). До того ж він призначається керівником органу дівання, а разі відсутності підрозділу дівання – керівником органу досудового розслідування (п. 7-1 ч. 1 ст. 3 КПК України) [7]. Дівач є самостійним у своїй процесуальній діяльності, здійснюючи визначені законом повноваження, а саме: починати дівання, якщо наявні передбачені законом підстави; оглядати місце події, обшукати затриману особу, опитати необхідних осіб, вилучити знаряддя чи засоби вчинення правопорушення, речі, документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання; особисто проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії чи доручити їх проведення відповідним оперативним підрозділам; за погодженням із прокурором звернутися до слідчого судді з клопотанням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення вищевказаних дій, а також повідомити особу про підозру у вчиненні

кримінального проступку; за результатами розслідування скласти обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подати прокурору на затвердження; ухвалювати процесуальні рішення у передбачених КПК України випадках та ін.

Порівняно з процедурою досудового слідства, процедура дізнання передбачає можливість проведення процесуальних дій, які можуть здійснюватися для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР). Тож, крім огляду місця події у невідкладних випадках, може бути: 1) відібрано пояснення; 2) проведено медичне освідчування; 3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та засобів, що мають функції фото- й кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- й кінозйомки, відеозапису; 4) вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей (ч. 3 ст. 214 КПК України) [7]. Результати проведення цих дій вважаються процесуальними джерелами доказів (ч. 1 ст. 289-1 КПК України) [7], однак, вони не можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо злочину, крім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора.

До запобіжних заходів, застосування яких належить до повноважень дізнавача, є особисте зобов'язання та особиста порука. Тимчасовим запобіжним заходом може бути затримання особи.

Початок строку досудового розслідування у формі дізнання припадає на момент внесення відомостей про кримінальний проступок до ЄРДР, а закінчення – після повідомлення особі про підозру у строки, передбачені ч. 3 ст. 219 КПК України. Особливості повідомлення про підозру у вчиненні кримінального проступку та закінчення розслідування кримінальних проступків визначаються відповідно в ст. 298-4 та ст. 301 КПК України.

Зміни безпекової ситуації в нашій державі на тлі російської військової агресії проти України створили додатковий тест на спроможність органів кримінальної юстиції забезпечити виконання завдань кримінального провадження у складних умовах воєнного стану. Гострота, винятковість та надзвичайність становища, що склалися в державі, зумовили потребу оперативного внесення змін у кримінальне процесуальне законодавство України для належного функціонування всієї системи кримінальної юстиції, яка, передусім, повинна дотримуватися загальних засад кримінального провадження.

Специфіка кримінальної процесуальної діяльності в умовах такого особливого правового режиму, як воєнний стан, окреслена в ст. ст. 615, 615-1, 616 розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) [7]. У цьому взаємозв'язку є потреба зупинитися на деяких особливостях кримінальної процесуальної діяльності під час дізнання.

Тож за умови технічної неможливості внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР початковим моментом кримінального провадження може бути винесення постанови про початок досудового розслідування. Деякі науковці вважають, що встановлену причину неможливості доступу до ЄРДР необхідно зазначити у такій постанові [12, с. 221].

Відповідно до ч. 7 ст. 615 КПК строк для вручення письмового повідомлення про підозру в умовах воєнного стану скорочено з 72 до 48 годин.

Допустимість проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи без участі понятих зумовлено об'єктивною неможливістю їхнього залучення через певні виняткові обставини чи умови, а також наявною реальною або потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я. Проте фіксування процесуальних дій доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису є обов'язковим.

Відповідно до нової редакції ст. 241 КПК постановою дізнавача є підставою для проведення такої слідчої (розшукової) дії, як освідчування.

Якщо явка захисника під час проведення окремої процесуальної дії виявляється неможливою, то на дізнавача покладено обов'язок забезпечити дистанційну участь такого захисника із застосуванням відповідних технічних засобів.

На дізнавача покладено новий обов'язок зберегти в електронній формі усі матеріали кримінального провадження, досудове розслідування в яких здійснюється в

умовах воєнного стану, для подальшого відновлення у випадку їх втрати, знищення, пошкодження. Науковці звертають увагу на те, що спосіб збереження копій матеріалів кримінального провадження законодавцем не передбачено, а отже, дізнавачу надається можливість самостійно обрати той чи інший правомірний варіант дій [8, с. 63].

Однак дослідження окремих аспектів формування та функціонування інституту кримінальних проступків вказало на існування проблем, пов'язаних з його запровадженням у практичну діяльність, викрило деякі законодавчі неузгодженості, що провокують неоднозначне застосування кримінальних процесуальних норм під час досудового розслідування у формі дізнання та неоднозначному тлумаченні цих норм суб'єктами кримінального провадження.

Виокремлення актуальних питань підвищення ефективності дізнання та пропозиції стосовно удосконалення процесуальної форми провадження щодо кримінальних проступків формує той науковий пласт дослідження, метою якого є розроблення теоретичних і практичних шляхів впровадження спрощеного порядку досудового розслідування кримінальних проступків у систему кримінального правосуддя. Отже, серед таких актуальних питань, які потребують свого вирішення, нами виокремлено такі:

1. Відсутність практичного впровадження спеціалізації дізнавачів. Відповідно до затвердженого наказом № 405 від 20.05.2020 р. Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України [9] передбачено окремого дізнавача щодо проступків, вчинених неповнолітніми особами. Однак така практика відсутня. Про необхідність поширення «дитячої спеціалізації» у кримінальних провадженнях та запровадження відповідного системного навчання фахівців юстиції щодо дітей було наголошено на нараді представників Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх, яка відбулася в листопаді 2021 р. З огляду на впровадження стандартів правосуддя, дружньої до дитини [11], у кримінальному та цивільному провадженнях особливої уваги потребують рекомендації експертів щодо передбачення можливості визнання судом джерелом доказів відеозапису дитини-свідка або жертви без проведення повторного допиту в суді за відсутності нагальної потреби.

2. Теоретичні та прикладні проблеми застосування особливого порядку відкриття матеріалів дізнання (отримання до них доступу). Застосування спрощеного порядку проведення розслідування кримінальних проступків зумовлює також спрощений порядок ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження. Однак це не повинно звужувати права особи, а навпаки, – повинні бути передбачені додаткові гарантії їхнього забезпечення. У зв'язку з цим звертаємо увагу на таке коло питань: 1) розширення переліку суб'єктів кримінального провадження, які мають право знайомитися з матеріалами дізнання (коло суб'єктів, які мають змогу знайомитися з матеріалами досудового слідства, є ширшим); 2) можливість вручення копій матеріалів дізнання дізнавачем, який здійснював розслідування (практичні коментарі вказують, що саме дізнавач готує для прокурора потрібні для вручення копії матеріалів); 3) доцільність надання копій матеріалів відповідним учасникам кримінального провадження в електронному вигляді для пришвидшення процесу ознайомлення з ними стороною захисту.

Необхідність окремого розгляду підготовки кадрів для підрозділів дізнання в системі навчальних закладів МВС України [2, с. 185]. Цілком зрозуміло, що перекладення функції розслідування кримінальних проступків на органи дізнання та визначення переліку уповноважених на дізнання осіб (поліцейськими іншого підрозділу, уповноваженим на здійснення дізнання, можуть бути поліцейські офіцери громади, працівники ювенальної превенції, карного розшуку тощо, за винятком працівників міжрегіональних територіальних органів поліції, зумовили трансформації у структурі правоохоронних органів, перерозподілі повноважень та перегляд окремих аспектів підготовки кадрів для підрозділів дізнання Національної поліції.

Окремо зауважимо про важливість реформування судової влади в Україні у зв'язку з введенням в дію спрощеної процедури розслідування та судового розгляду справ про кримінальні проступки, зокрема визначитися в потребі підготовчого провадження у справах щодо кримінальних проступків [4, с. 253–254].

Загалом поділяємо думку багатьох науковців стосовно того, що для ефективного вирішення проблем, пов'язаних із запровадженням у практичну діяльність інституту кримінальних проступків, важливим є врахування позитивного досвіду закордонних країн

в питаннях організації та законодавчої регламентації цього інституту [1, с. 30].

Висновки. Дослідження історичного аспекту закріплення в кримінально-процесуальному законодавстві та функціонування інституту дізнання підтвердило, що процес удосконалення кримінальної процесуальної діяльності є довготривалим. Віднесення найчисельнішої складової кримінальної юстиції до категорії кримінальних проступків, спрощення процедури їхнього розслідування та введення нової процесуальної особи (дізнавача) здійснено в межах концепції реформування кримінальної юстиції України, спрямованої на послаблення кримінально-правової репресії держави (в нашому випадку, гуманізація кримінальної відповідальності за нетяжкі злочини), досягнення європейських стандартів у сфері прав і свобод громадян у межах кримінального досудового і судового слідства. До того ж це мало на меті сприяти ефективному функціонуванню системи загалом, знизити навантаження на слідчих та збільшити якість їхньої роботи в розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів, пришвидшити розслідування та судовий розгляд кримінальних правопорушень. Законодавче акцентування на специфіці кримінальної процесуальної діяльності в умовах воєнного стану викликано, насамперед, необхідністю дотримання стандартів ефективного розслідування, незважаючи на наявні ускладнення, зумовлені обставинами, які виникають за надзвичайних правових режимів. Вирішення означених проблемних питань підвищення ефективності дізнання сприятиме удосконаленню процесуальної форми провадження щодо кримінальних проступків.

Список використаних джерел

1. Божик В. Особливості забезпечення прав особи під час досудового розслідування кримінальних проступків за законодавством країн з англосаксонською системою права. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2021. Вип. 3 (17). С. 26–31.
2. Волобуєв А., Орлова Т. Кримінальні проступки: забезпечення якісного розслідування. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. Вип. 3 (72). С. 183–187.
3. Дрозд В. Запровадження міжнародно-правових стандартів захисту прав людини у світлі реформування кримінального процесуального законодавства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 4 (80). С. 58–68.
4. Замкова Я. Проблемні питання розгляду судом справ про кримінальні проступки у підготовчому провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Вип. 2. С. 251–255.
5. Калатур М. Розвиток слідчих підрозділів правоохоронних органів на території України за часів існування СРСР. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Вип. 11. С. 208–212.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: конвенція від 04.11.1950. *Голос України*. 2001. № 3.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. С. 474. Ст. 88 (зі змінами).
8. Гловюк І. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану : наук.-практ. коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 2-е. Дніпро-Львів-Одеса-Харків, 2022. 80 с.
9. Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України : затверджено наказом МВС України від 20.05.2020 р. № 405. *Офіційний вісник України*. 2020. № 46. С. 64, Ст. 1481, код акта 99379/2020.
10. Світайло П. Дізнання як спрощена процедура досудового розслідування в Україні та зарубіжних країнах. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 15. С. 170–176.
11. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект): звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні. 2021. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/488050.pdf>.
12. Таран О. В. Початок досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану* : матеріали науково-теорет. конф., 26 травня 2022. С. 218–222.
13. Федотова Г. Особливості досудового розслідування кримінальних проступків. *Наука і правоохорона*. 2018. Вип. 1 (39). С. 313–319.
14. Хавронюк М. Проступок, його сутність і порядок досудового розслідування та судового розгляду: новітні середньоазійські підходи у порівнянні із вже відомими. *Право України*. 2020. Вип. 2. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/27/havronyuk-m-i-prostupok-jogo-sutnist.pdf> (дата звернення: 12.04.2022).
15. Черненко А., Шиян А. Ефективне досудове розслідування як складова національної безпеки України. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали V Міжнар. науково-практ. конф. Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 332–334.
16. Чернобаев С. Повноваження слідчого під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2020.

References

1. Bozhyk, V. (2021) Osoblyvosti zabezpechennia prav osoby pid chas dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv za zakonodavstvom krain z anhlosaksonskoiu systemoiu prava [Peculiarities of ensuring the rights of a person during the pre-trial investigation of criminal offenses under the laws of countries with the Anglo-Saxon legal system]. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. Issue 3 (17), pp. 26–31. [in Ukr.].
2. Volobuiev, A., Orlova, T. (2020) Kryminalni prostupky: zabezpechennia yakisnoho rozsliduvannia [Criminal misdemeanors: ensuring quality investigation]. *Pravovyi chasopys Donbasu*. Issue 3 (72), pp. 183–187. [in Ukr.].
3. Drozd, V. (2017) Zaprovdzhennia mizhnarodno-pravovykh standartiv zakhystu prav liudyny u svitli reformuvannia kryminalnogo protsesualnogo zakonodavstva [Introduction of international legal standards for the protection of human rights in the light of reforming the criminal procedural legislation]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. Issue. 4 (80), pp. 58–68. [in Ukr.].
4. Zamkova, Ya. (2021) Problemni pytannia rozghliadu sudom sprav pro kryminalni prostupky u pidhotovchomu provadzhenni [Problematic issues of court consideration of criminal misdemeanor cases in preparatory proceedings]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. Issue 2, pp. 251–255. [in Ukr.].
5. Kalatur, M. (2020) Rozvytok slidechkykh pidrozdiliv pravookhoronnykh orhaniv na terytorii Ukrainy za chasiv isnuvannia SRSR [The development of investigative units of law enforcement agencies on the territory of Ukraine during the existence of the USSR]. *Pidpriemnystvo, hospodarstvo i pravo*. Issue 11, pp. 208–212. [in Ukr.].
6. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: konventsiiia vid 04.11.1950 [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: Convention of November 4, 1950]. *Holos Ukrainy*. 2001. № 3. [in Ukr.].
7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku [Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9–10, art. 88 (zi zminamy). [in Ukr.].
8. Hloviuk, I. (2022) Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia, sudovoho rozghliadu v umovakh voiennoho stanu [Special regime of pre-trial investigation, trial in martial law conditions] : nauk.-prakt. komentar Rozdilu IX-1 Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy. Vyd. 2-e. Dnipro-Lviv-Odesa-Kharkiv, 80 p. [in Ukr.].
9. Polozhennia pro orhanizatsiiu diialnosti pidrozdiliv diznannia orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Regulations on the organization of the activities of the investigation units of the National Police of Ukraine] : zatverdzheno nakazom MVS Ukrainy vid 20.05.2020 r. № 405. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2020. № 46. P. 64, art. 1481, kod akta 99379/2020. [in Ukr.].
10. Svitailo, P. (2020) Diznannia yak sproshchena protsedura dosudovoho rozsliduvannia v Ukraini ta zarubizhnykh krainakh [Discovery as a simplified procedure of pre-trial investigation in Ukraine and foreign countries]. *Yurydychnyi biuletyn*. Issue 15, pp. 170–176. [in Ukr.].
11. Standarty pravosudivnitsi, druzhnogo do dytyny, ta yikh vtillennia v Ukraini (kryminalnyi aspekt): zvit pro rezultaty monitoryngu sudovykh protsesiv v Ukraini [Standards of child-friendly justice and their implementation in Ukraine (criminal aspect): report on the results of monitoring court processes in Ukraine]. 2021. URL: <https://www.osce.org/files/f/9/488050.pdf>. [in Ukr.].
12. Taran, O. V. (2022) Pochatok dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho stanu. Problemy kvalifikatsii ta rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen v umovakh voiennoho stanu [The start of a pre-trial investigation under martial law. Problems of qualification and investigation of criminal offenses under martial law] : *materialy naukovo-teoret. konf.*, 26 travnia 2022, pp. 218–222. [in Ukr.].
13. Fedotova, H. (2018) Osoblyvosti dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv [Peculiarities of pretrial investigation of criminal misdemeanors]. *Nauka i pravoookhorona*. Issue 1 (39), pp. 313–319. [in Ukr.].
14. Khavroniuk, M. (2020) Prostupok, yoho sutnist i poriadok dosudovoho rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu: novitni serednoaziiski pidkhody u porivnanni iz vzhe vidomyimi [A misdemeanor, its essence and the procedure of pre-trial investigation and trial: the latest Central Asian approaches in comparison with the already known ones]. *Pravo Ukrainy*. Issue 2. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/27/havronyuk-m-i-prostupok-jogo-sutnist.pdf>. [in Ukr.].
15. Chernenko, A., Shyian, A. (2021) Efektyvne dosudove rozsliduvannia yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Effective pre-trial investigation as element of national security of Ukraine]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty: materialy V Mizhnar. naukovo-prakt. konf. Dnipro* : DDUVS, pp. 332–334. [in Ukr.].
16. Chernobaiev, S. (2020) Povnovazhennia slidchoho pid chas dosudovoho rozsliduvannia [Investigator's powers during pre-trial investigation] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Natsionalnyi yurydychnyi universytet im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 242 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Anatoliy Shiyan, Uliana Shemet. Features of development and formation institute of inquiry in Ukraine. An overview of the emergence and functioning of the institution of inquiry in separate historical periods of social development was carried out. The stages of the evolutionary path of the pre-trial investigation in the criminal process of Ukraine are defined. The article formulates the goal of implementing a simplified procedure for pre-trial investigation of criminal misdemeanors.

The modern form of pre-trial investigation has been studied. It was concluded that the assignment of the most numerous component of criminal justice to the category of criminal misdemeanors, the simplification of the procedure of their investigation and the introduction of a new procedural person (investigator) was carried out within the framework of the concept of reforming the criminal justice of Ukraine, aimed at weakening the state's criminal-legal repression. It is noted that this contributes to the effective functioning of the system as a whole, to reduce the burden on investigators and increase the quality of their work in the investigation of serious and especially serious crimes, to speed up the investigation and trial of criminal offenses. The article defines topical issues of increasing the effectiveness of inquiry. It was found that the development of theoretical and practical ways of introducing a simplified procedure for the pre-trial investigation of criminal misdemeanors into the criminal justice system will contribute to the improvement of the procedural form of proceedings regarding criminal misdemeanors.

Keywords: *investigator, pre-trial investigation, institution of inquiry, criminal misdemeanors, criminal procedure.*

УДК 343.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-364-370

Наталія ШУМСЬКА (РЕЗЦОВА)®

викладач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

**ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ, ЯКА ПІДОЗРЮЄТЬСЯ
У ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ
ЯК СПОСІБ ПРАВОМІРНОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА
СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ**

У науковій статті розглянуто особливості затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. Також звернено увагу на трансформації положень про затримання в умовах воєнного стану. Із початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України чинний Кримінальний процесуальний кодекс зазнав чимало змін і доповнень, що обумовлено певною специфікою воєнного стану та вчиненням процесуальних дій в його межах. Ці зміни і доповнення стосуються трансформації різних інститутів кримінального процесу, зокрема інституту затримання особи. Проаналізовано нормативно-правові акти, якими регламентується захист права на свободу та особисту недоторканність. Надано увагу на численні теоретико-прикладні дослідження в цій царині. Також проаналізовано американське законодавство про здійснення затримання та акцентовано на ключових аспектах.

Ключові слова: *затримання уповноваженою службовою особою, воєнний стан, арешт, право на свободу та особисту недоторканність.*

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 3 Конституції України «людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1]. Із запровадженням в Україні 24 лютого 2022 року воєнного стану у зв'язку із військовою агресією російської федерації було внесено низку суттєвих змін у чималю кількість розділів Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК України). Дослідження інституту запобіжних заходів, зокрема тимчасових запобіжних заходів, як-от: затримання уповноваженою службовою особою відповідно до ст. 208 КПК України, має виняткове значення для кримінального процесуального законодавства. Розкриття сутності процесуального порядку затримання є складним та суперечливим, оскільки розглядуваний інститут зазнав деяких змін в умовах воєнного

© Н. Шумська (Резцова), 2023

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-4108-4699>

rezcovanat071010@gmail.com

стану, які стали предметом теоретичної дискусії.

Розгортання військової агресії російською федерацією проти України у правовому полі стало детермінантою численних змін до чинних нормативно-правових актів, зокрема КПК України. Треба зауважити, що гібридна війна з 2014 року, а після 24 лютого 2022 року повномасштабне воєнне вторгнення на територію суверенної держави стало каталізатором значних змін у всіх, без винятку, сферах життєдіяльності. Крім того, внесено зміни також до проведення певних процедур або застосування заходів у межах досудового розслідування. Сьогодні практичним працівникам треба звернути увагу на аналіз і врахування змін до кримінального процесуального законодавства з метою реалізації завдань кримінального процесу. Варто наголосити, що будь-які трансформації до досліджуваної нами галузі права здійснюються із врахуванням можливості реалізації завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України [1]. Також ми переконані, що важливим моментом є і залишається дослідження міжнародного досвіду та вивчення особливостей здійснення затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, закордонними колегами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню проблематики здійснення затримання присвятили свої праці Є. Дояр, Д. Лазарева, Ю. Лук'яненко, О. Татаров, В. Фаринник, Ю. Янович тощо.

Мета статті – розглянути затримання в умовах воєнного стану у розрізі практичного аспекту.

Виклад основного матеріалу. Затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, є найбільш дієвим та ефективним тимчасовим запобіжним заходом, оскільки воно створює можливості для здійснення належного досудового розслідування. Це зумовлено тим, що особа, яка ймовірно вчинила кримінальне правопорушення, під загрозою притягнення до кримінальної відповідальності може ухвалити хибне рішення переховуватися від правоохоронного органу, часто не розуміючи негативні наслідки своїх дій. Зважаючи на це, законодавцем сформульовано положення у КПК України про захід, який фактично блокує зможу підозрюваного протидіяти нормальному перебігу досудового розслідування. Зважаючи на чинні положення кодифікованого процесуального закону, можна стверджувати про те, що у ст. 209 КПК України чітко визначено момент, з якого цей запобіжний захід набуває чинності: «Особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою» [1]. Для всіх видів затримання, передбачених чинним КПК України, момент затримання особи є аналогічним, про що повинен пам'ятати кожен практичний працівник під час здійснення затримання особи. При цьому в КПК України не передбачено тлумачення термінології «затримання особи».

На нашу думку, доцільним буде звернутися до найбільш нових наукових пошуків українських дослідників в цій царині, аналізуючи, що саме вони відносять до категорії «затримання». В переважній більшості досліджень українських дослідників акцентовано на тому, що затримання як тимчасовий запобіжний захід, який тимчасово обмежує право на свободу та особисту недоторканність особи, потребує здійснення належного судового контролю, який означає звернення до міжнародних стандартів у сфері дотримання прав людини та громадянина. Для того щоб належним чином оцінити якість дотримання прав і свобод затриманої особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, доцільно звертатися до міжнародного досвіду та здійснення його аналізу на фоні тих якісних показників дотримання прав і свобод людини та громадянина.

У межах наукової статті ми здійснили спробу звернутися до наукової позиції Л. Лобойка, який досить справедливо зазначає, що в демократичних державах процедура затримання особи з метою приводу або взагалі затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, є досить поширеною та створеною за давніх часів [2, с. 122]. Про це можна судити з нормативної структури інституту затримання та здійснення окремих процедур. Крім того, в багатьох нормативних системах закладено положення про те, що затриманий повинен невідкладно доставлятися судді для вирішення питання про правомірність обмеження права на свободу та особисту недоторканність. Зазначений алгоритм є досить поширеним в Сполучених Штатах Америки (далі – США), в Конституції яких закладено імперативне положення, що особа доставляється до судді для того, щоб мати змогу заявити власні претензії та заперечення, пояснити обставини події, за яких відбулося обмеження певних прав і свобод людини та громадянина. йдеться

про здійснення негайного судового контролю після кримінального процесуального затримання. Це можна розглядати як превентивний механізм з метою запобігання масовим необґрунтованим порушенням прав особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. Звертаємо увагу саме на дієслово «підозрюється», адже в цьому випадку звертається увага на принцип презумпції невинуватості, оскільки особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення доти, доки її вину не буде доведено у встановленому законом порядку, а тому будь-яке затримання повинно бути здійснене з урахуванням всіх супутніх обставин та того, що особа лише підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. На це необхідно зважати практичним працівникам, які вважають, що за сукупності певних факторів особу можна обґрунтовано підозрювати, існують певні ризики, саме тому впливає необхідність у здійсненні затримання шляхом обмеження права на свободу та особисту недоторканність.

У положеннях КПК України затримання охарактеризовано темпорально. Відповідно до ст. 12 КПК України: «Кожен, кого затримано через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення або інакше позбавлено свободи, повинен бути в найкоротший строк доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання, іншого позбавлення свободи та подальшого тримання. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого судового рішення про тримання під вартою» [1]. Із викладеного прослідковуємо кореляцію із міжнародним правом та міжнародними стандартами у сфері дотримання прав людини.

Також ми звернулися до пошуків В. Фаринника та Д. Мірковця, які наголошують на аналізі ризиків, адже затримання повинно бути здійснено за наявності певних ризиків, які полягають в тому, що особа може переховуватися від органу досудового розслідування або продовжити вчинення кримінального правопорушення, а також знищити або переховувати речові докази, тобто ті предмети, на яких можуть бути збережені сліди кримінального правопорушення [3, с. 193–194]. Практика вказує на те, що затримання особи повсякчас відбувається для вирішення питання про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення або застосування одного із запобіжних заходів, зважаючи на наявні ризики і санкцію, яка передбачена за вчинення конкретного кримінального правопорушення.

Останнім часом міжнародна практика в такий спосіб вирішує ці питання: затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, не є цілком виправданим, коли воно здійснюється для встановлення анкетних даних особи або її місцезнаходження у випадку, якщо вони відомі органу досудового розслідування. Отже, йдеться про об'єктивізацію будь-якого обмеження права на свободу та особисту недоторканність, що полягає у визначенні наявності ризиків, які загрожуватимуть ефективному здійсненню досудового розслідування. Коли йдеться про загрозу поставлених цілей, тоді є необхідність в обмеженні прав особи шляхом її затримання. При цьому відповідно до українського законодавства граничний строк затримання особи в кримінальному процесі становить 72 години, однак доречно звернути увагу також на те, що саме затримання, хоча і триває 72 години, однак якщо вирішується питання про застосування певного запобіжного заходу, зважаючи відповідно на аналіз наявних і слідчих матеріалів кримінального провадження, то строк зменшено до 60 годин, адже протягом цього строку затримана особа повинна бути доставлена до слідчого судді для вирішення конкретного процесуального питання. Тож законодавцем скорочено строк для ухвалення слідчим певних важливих рішень у межах кримінального провадження та здійснення аналізу матеріалів для того, щоб належним чином викласти та структурувати процесуальні документи.

Наголосимо також на тому, що слідчий у межах ухвалення низки процесуальних рішень обмежений в часі, що вимагає від нього максимальної концентрації на зібраному фактичному матеріалі, адже застосування запобіжного заходу знаходиться в полі зору механізмів судового контролю, і, відповідно, слідчий суддя повинен оцінити достатність та повноту викладених у клопотанні аргументів для ухвалення законного рішення в межах конкретного кримінального провадження [4, с. 506–507].

У межах наукових пошуків в тематиці затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, Г. Тетеряник зазначає, що в умовах воєнного стану положення про затримання зазнали численних трансформацій, які полягають у видозміні процедур та темпоральних аспектів. Авторка зазначає, що ч. 1 ст. 615 КПК

України передбачає декілька нових компонентів інституту затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, а саме: розширення підстав затримання особи без ухвали слідчого судді, за винятком дотримання положень ст. 208 КПК України, оскільки у ст. 208 КПК України визначено виняткові випадки затримання особи без ухвали слідчого судді, суду уповноваженою службовою особою, серед яких:

1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;
2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин;

3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України;

4) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого ст. ст. 255, 255-1, 255-2 Кримінального кодексу України» [1]. Треба зауважити, що в межах нових положень передбачено делегування повноважень слідчого судді прокурору з метою належної організації досудового розслідування, оперативного реагування на систему подій, які відбуваються в кримінальному провадженні. При цьому в умовах воєнного стану українськими дослідниками проведено чимало досліджень на тематику нововведень до інституту затримання. Ми проаналізували наукові статті Г. Тетерятник, В. Рогальської, Т. Фоміної тощо та зробили висновок, що означені новели не підтримані науковцями в повному обсязі, оскільки суперечать певним чином нормативно-правовим актам у сфері захисту та дотримання прав і свобод людини [5, с. 66; 6, с. 85–87].

Коментуючи наведене процесуальне положення, В. Рогальська наголошує, що вимоги ч. 7 ст. 615 КПК України (розширення строку, який на цей момент з 216 годин скорочено до 48 годин) не узгоджувалися з положеннями 2 ст. 211 та п. 3 ч. 3 ст. 212 КПК України, в яких також передбачається вимога негайного звільнення затриманої особи, проте не через сімдесят дві години, а через шістдесят і за умови – якщо упродовж визначеного строку затриману особу не було доставлено до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу [7, с. 23]. Ми підтримуємо цю позицію автора дослідження щодо аналізу окремих положень інституту затримання, оскільки у ст. 615 КПК України доцільно врегулювати усі питання звільнення затриманої особи. Тож підлягає унормуванню процедура звільнення затриманої особи у зв'язку із: закінченням максимальних строків обмеження свободи; недоставлянням затриманої особи у визначений термін до суб'єкта, який вирішуватиме питання про застосування запобіжного заходу [8, с. 418; 9].

У своїх дослідженнях Т. Фоміна та В. Рогальська зазначають, що «затримувати особу в умовах воєнного стану, як і в мирний час, має право уповноважена службова особа. У положеннях ч. 6 ст. 191, ч. 3 ст. 207 КПК України закріплено, що уповноважена службова особа – це особа, якій законом надано право здійснювати затримання. Отже, єдиним нормативним критерієм віднесення осіб до числа уповноважених є те, що закон надає таким особам право здійснювати затримання» [1; 10, с. 373]. Ми цілком погоджуємося з цією позицією законодавця, оскільки у всіх випадках, крім здійснення законного затримання, необхідно звертати увагу на те, що особа, яка його здійснює, повинна мати для цього спеціальні повноваження.

У межах цього дослідження ми схилилися до того, що найбільш цікавим варіантом буде звернутися до міжнародного досвіду здійснення затримання, зокрема це стосується США та їх чинного законодавства. Серед останніх новел четверта поправка, яку досить добре розтлумачив Верховний суд США, що формує основу для конституційних стандартів щодо затримання та арешту. Тимчасом як статuti штатів визначають повноваження поліції здійснювати арешт з або без ордеру, ці статuti не можуть суперечити правам, гарантованим конституцією. Арешт може бути визначений як взяття, захоплення або затримання іншої особи шляхом будь-якої дії, яка вказує на намір взяти особу під варту та піддає її під контроль особи, яка здійснює арешт. Статuti штатів передбачають право офіцерів поліції здійснювати арешти за ордером. Щоб ордер на арешт був дійсним, він має бути підтверджений обґрунтованими підставами, у ньому має бути описано особу, яка підлягає арешту, і характер правопорушення, мають бути вказані

виконавці та має бути виданий на ім'я держави та підписаний неупередженим службовцем суду, відповідно до термінології тлумачення. Зокрема, прослідковуємо паралель, що отримання ордеру на арешт в США є фактично ухвалою на здійснення затримання з метою приводу, що регламентовано у відповідних положеннях КПК України. Нашу увагу привернула більш значуща деталь, яка полягає в тому, що процедура отримання ордеру на затримання в США більш проста, ніж в Україні, оскільки фактично не містить обсягу бюрократичної складової [11]. На нашу думку, з метою організації ефективного досудового розслідування, необхідно розуміти, що процедури отримання дозволів на затримання, як в нашому випадку затримання з метою приводу, повинні бути більш гнучкими та не передбачати надскладної паперової надбудови, як це сконструйовано в рамках українського кримінального процесу.

Треба зважати на те, що за результатами дослідження законодавчих положень США та України, ми зробили висновок про те, що вони досить суміжні та корелюють між собою, що свідчить про високий рівень сприйняття українським законодавцем світових стандартів, адже, як і в Україні, поліцейські США в деяких випадках можуть заарештувати без ордеру. Загалом поліцейські можуть заарештовувати без ордеру, якщо у них є достатні підстави вважати, що було вчинено злочин і особа, яку потрібно заарештувати, його вчинила. Є тенденція поширювати це повноваження у випадках вчинення кримінальних проступків також. Офіцери можуть увійти в будинок підозрюваного для виконання ордеру, але не можуть увійти в будинок третьої особи без добровільної згоди, ордеру на обшук або за наявності невідкладних обставин. У деяких випадках, передбачених законодавством США замість арешту може бути видано судові рішення або повістка. Суди також визнали досить аргументованим і необхідним повноваження поліції переслідувати осіб, які вчинили порушення, якщо переслідування відбувається без необґрунтованих перерв [12].

Висновки. Затримання, як значна і важлива частинка інституту заходів забезпечення кримінального провадження, досліджується у розрізі багатьох теоретико-прикладних досліджень. Практика вказує на те, що затримання особи повсякчас відбувається для вирішення питання про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення або застосування одного із запобіжних заходів, зважаючи на наявні ризики і санкцію, яка передбачена за вчинення конкретного кримінального правопорушення. Останнім часом міжнародна практика так вирішує ці питання: затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, не є цілком виправданим, коли воно здійснюється для встановлення анкетних даних особи або її місцезнаходження у випадку, якщо вони відомі органу досудового розслідування. Отже, йдеться про об'єктивізацію будь-якого обмеження права на свободу та особисту недоторканність, що полягає у визначенні наявності ризиків, які загрожуватимуть ефективному здійсненню досудового розслідування. Коли йдеться про загрозу поставлених цілей, тоді є необхідність в обмеженні прав особи шляхом її затримання. Крім того, нами розглянуто особливості здійснення затримання в США, однак супутньо встановлено, що законодавство США і ті підстави, за якими поліцейськими може бути затримана особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, тісно корелюють між собою. Питання тільки в тому, що в українському законодавстві наявні бюрократичні механізми, які впливають на якість та ефективність досудового розслідування.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України в редакції від 28.04.2023 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Лазарева Д. В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному процесі України : монографія. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
3. Фаринник В., Мірковець Д. Затримання особи в новому Кримінальному процесуальному кодексі України: окремі питання відповідності міжнародним стандартам і практиці Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 192–196.
4. Тетерятник Г. К., Цехан Д. М. Затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення: окремі питання нормативно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 505–507.
5. Плахотнік О. В., Краснова О. К. Законне затримання у кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 63–70.
6. Тетерятник Г. К. Превентивне затримання: питання нормативної регламентації. *Вісник кримінального судочинства*. 2020. № 3–4. С. 80–91.
7. Гловюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації та/або інших держав проти України: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Електронне видання. Львів-Одеса, 2022. Станом на 25 березня 2022. 31 с.
8. Лоскутов Т. О. Правове регулювання кримінального процесуального затримання в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія : Право*. 2022. Вип. 20. С. 417–423.
9. Лоскутов Т. О. Проблеми затримання особи за підозрою у скоєнні злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. № 57. Т. 2. С. 97–101.
10. Фоміна Т., Рогальська В. Затримання особи в умовах воєнного стану: підстави та уповноважені службові особи на здійснення. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. Вип. 11. С. 371–376.
11. John C Klotter. Law of Arrest. From Legal Guide for Police: Constitutional Issues, 1989. P. 35–37. 1989. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/law-arrest-legal-guide-police-constitutional-issues-p-35-37-1989>.
12. Arrest. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/arrest>.
13. Arrest. Legal information Institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/wex/arrest>.

Надійшла до редакції 01.06.2023

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy v redaktsii vid 28.04.2023 r. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr].
2. Lazareva, D. V. (2018) Zatyrmannia upovnovazhenoiu sluzhbovoiu osoboio u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Detention by an authorized official in the criminal process of Ukraine] : monohrafiia. Dnipro : Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav, 188 p. [in Ukr].
3. Farynyk, V., Mirkovets, D. (2017) Zatyrmannia osoby v novomu Kryminalnomu protsesualnomu kodeksi Ukrainy: okremi pytannia vidpovidnosti mizhnarodnym standartam i praktytysi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Detention of a person in the new Criminal Procedure Code of Ukraine: certain issues of compliance with international standards and the practice of the European Court of Human Rights]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 6, pp. 192–196. [in Ukr].
4. Teteriatnyk, H. K., Tsekhan, D. M. (2020) Zatyrmannia za pidozroi u vchynenni kryminalnoho pravoporushehennia: okremi pytannia normatyvno-pravovoho rehuliuвання [Detention of a person in the new Criminal Procedure Code of Ukraine: certain issues of compliance with international standards and the practice of the European Court of Human Rights]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, issue 11, pp. 505–507. [in Ukr].
5. Plakhotnik, O. V., Krasnova O. K. (2018) Zakonne zatyrmannia u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Lawful detention in the criminal process of Ukraine]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 4, pp. 63–70. [in Ukr].
6. Teteriatnyk, H. K. (2020) Preventyvne zatyrmannia: pytannia normatyvnoi rehlementatsii [Preventive detention: the issue of normative regulation]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 3–4, pp. 80–91. [in Ukr].
7. Hloviuk, I., Teteriatnyk, H., Rohalska, V., Zavtur, V. (2022) Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia, sudovoho rozghliadu v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provedennia antyterorystychnoi operatsii chy zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidtsichi i strymuvannia zbroynoi ahresii rosiiskoi federatsii ta/abo inshykh derzhav proty Ukrainy: naukovopraktychnyi komentar Rozdil IX-1 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy [Special regime of

pre-trial investigation, trial in conditions of martial law, state of emergency or in the area of anti-terrorist operation or measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation and/or other states against Ukraine: scientific and practical commentary on Section IX-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Elektronne vydannia. Lviv-Odesa, Stanom na 25 bereznia 2022. 31 p.* [in Ukr].

8. Loskutov, T. O. (2022) Pravove rehulivuvannia kryminalnoho prrotsesualnoho zatrymanna v umovakh voiennoho stanu [Legal regulation of criminal procedural detention under martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriiia : Pravo*. Issue 20, pp. 417–423. [in Ukr].

9. Loskutov, T. O. (2019) Problemy zatrymanna osoby za pidozroiu u skoienni zlochynu [Problems of detaining a person on suspicion of committing a crime]. *Naukovyi visnyk uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. № 57, vol. 2, pp. 97–101. [in Ukr].

10. Fomina, T., Rohalska, V. (2022) Zatrymanna osoby v umovakh voiennoho stanu: pidstavy ta upovnovazheni sluzhbovi osoby na zdiisnennia [Detention of a person under martial law: grounds and authorized officials for implementation]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*, issue 11, pp. 371–376. [in Ukr].

11. John C Klotter (1989). Law of Arrest. *From Legal Guide for Police: Constitutional Issues*, pp. 35–37. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/law-arrest-legal-guide-police-constitutional-issues-p-35-37-1989>.

12. Arrest. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/arrest>.

13. Arrest. Legal information Institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/wex/arrest>.

ABSTRACT

Nataliya Shumska (Reztsova). Detention of a person suspected of committing a criminal offense as a way of reasonably limiting the right to liberty and personal inviting. The scientific article deals with the peculiarities of detention of a person who is suspected of committing a criminal offense. Attention was also drawn to the transformation of the provisions on maintenance under martial law. Since the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, the current Criminal Procedure Code has undergone many changes and additions, which is due to certain specifics of the state of war and the execution of procedural actions within its framework.

According to international practice, the detention of a person suspected of committing a criminal offense is not fully justified when it is carried out to establish the personal data of the person or his location if they are known to the pre-trial investigation body. So, it is about the objectification of any restriction of the right to freedom and personal integrity, which consists in determining the presence of risks that will threaten the effective implementation of the pre-trial investigation.

These changes and additions relate to the transformation of various institutions of the criminal process, in particular the institution of detention. The legal acts regulating the protection of the right to freedom and personal integrity have been analyzed. The author draws attention to numerous theoretical and applied studies in this field. American law on detention is also analyzed and key aspects are emphasized. However, it was also established that US legislation and the grounds on which the police can detain a person suspected of committing a criminal offense are closely correlated. The only issue is that there are bureaucratic mechanisms in Ukrainian legislation that affect the quality and effectiveness of the pre-trial investigation.

Keywords: *detention by an authorized official, martial law, arrest, right to liberty and personal integrity.*

ЛІНГВІСТИЧНІ ТА ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ І ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 340.01/06

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-371-376

**Вікторія
ПАЛЬЧЕНКОВА**©

доктор юридичних наук,
професор
(Національний
університет «Запорізька
політехніка»
м. Запоріжжя, Україна)

**Олена
РЯБЧИНСЬКА**©

доктор юридичних наук,
професор
(Класичний приватний
університет,
м. Запоріжжя, Україна)

**Ірина
ЧЕРНОВА**©

кандидат філологічних
наук, доцент
(Національний
університет «Запорізька
політехніка»
м. Запоріжжя, Україна)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ З ПРАВА

Наголошується на проблемах мовної підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право». Констатовано, що мовна компетентність тісно пов'язана з громадянською й має безпосереднє відношення до фахівців у сфері права. Проаналізовано ключові аспекти мовної компетентності докторів філософії з права. Наголошено на необхідності приведення її у відповідність із глобальною шкалою Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти, що дорівнюватиме професійному рівню C1 або вільному володінню C2.

Ключові слова : доктор філософії з права, мовна компетентність, освітня програма.

Постановка проблеми. Попри систематичну та копітку роботу вітчизняної наукової спільноти щодо продукування стандартів вищої освіти за різними рівнями та галузями знань на сьогодні в Україні немає затвердженого стандарту вищої освіти з підготовки докторів філософії з права, а отже, програмні результати навчання повинні відповідати вимогам Національної рамки кваліфікацій (далі – НРК) [10], за якою ступінь доктора філософії відповідає восьмому рівню НРК та третьому циклу вищої освіти Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти. Формуючи змістовну складову комунікації в описі кваліфікаційних рівнів, НРК виокремлює таке: 1) вільне спілкування

© В. Пальченкова, 2023

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0001-6211-3025>
palvik1900@gmail.com

© О. Рябчинська, 2023

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-9012-3332>
ryabchinskaya.olena@gmail.com

© І. Чернова, 2023

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-2086-2586>
filol68@ukr.net

з питань, що стосуються сфери наукових та експертних знань, із колегами, широкою науковою спільнотою, суспільством у цілому та 2) використання академічної української та іноземної мов у професійній діяльності та дослідженнях.

Вимоги НРК щодо необхідного рівня комунікації мають бути забезпечені в освітній програмі (далі – ОП) низкою результатів навчання, як-от: здатність до вільної презентації та обговорення з фахівцями і нефахівцями результатів досліджень, наукових та прикладних проблем права *державною та іноземною мовами*, оприлюднення результатів досліджень у наукових публікаціях у провідних наукових виданнях. Отже, відсутність стандарту третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» дозволяє реалізувати принцип академічної автономії вузів у питанні формування мовної компетентності в повному обсязі.

Аналіз окремих аспектів проблематики формування мовної компетентності докторів з філософії права, здійснений авторами в одній із попередніх публікацій [6], розширено в межах цієї статті за рахунок акцентування на важливості орієнтації мовної підготовки докторів з філософії права на вимоги Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти.

Метою статті є конкретизація програмних вимог до результатів підготовки докторів філософії з права стосовно мовної компетентності з ціллю удосконалення культури мовлення юристів-науковців.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Аналіз наукових публікацій дозволяє констатувати, що проблемі підвищення рівня культури мови приділяється значна увага в сучасних наукових дослідженнях. Загалом можна виділити такі напрями та форми вивчення цього питання: загальні праці, присвячені сутності культури наукової мови, дослідження, присвячені різноманітним аспектам лінгвістичної компетентності, статті фахівців про особливості мовної компетентності різних спеціальностей та рівнів вищої освіти, починаючи з першого (бакалаврського) й завершуючи третім (освітньо-науковим) рівнем (С. Саяпіна, Н. Гарань, І. Олійник). Останнім часом у науковій юридичній періодиці опубліковані статті, в яких доводиться важливість формування мовної компетентності юриста (С. Шестакова). Проте розширення функцій державної мови, зростання її значення в житті суспільства з метою творення україномовного середовища зумовлює підвищення вимог до удосконалення ефективності мовної підготовки юристів-науковців, здобувачів ступеня PhD, що робить тему актуальною.

Виклад основного матеріалу. Основними завданнями комунікативної підготовки є: 1) пошуково-аналітична діяльність із систематизацією сучасної академічної та фахової інформації, а також продукування академічних текстів; 2) удосконалення навичок написання наукових текстів різних жанрів; 3) представлення в різних формах та з дотриманням академічних вимог результатів власного наукового пошуку.

Поділяючи позицію, згідно з якою «в гуманітарній складовій підготовки здобувачів наукового ступеня доктора філософії мовна компетентність формується глибинними знаннями норм літературної мови на всіх її рівнях: лексичному, граматичному, стилістичному, орфографічному, пунктуаційному, умінням грамотно застосувати в професійному спілкуванні вимоги наукового стилю» [7, с. 91], зазначимо, що продовження формування мовної компетентності, розпочатої в межах освітніх рівнів бакалавра, спеціаліста чи магістра, на вищому рівні має бути невід'ємною складовою комунікативного компонента освітньої програми докторів філософії зі спеціальності 081 «Право», адже саме ця компетентність має визначальне значення в процесі науково-дослідної роботи та представлення її результатів як державною, так і іноземною мовами. Зарубіжна академічна практика спирається на шкільні навички оформлення власних думок у вигляді тези, поглиблені ґрунтовним критичним опрацюванням літератури та досвідом написання есе, рефератів, курсових та дипломних робіт бакалаврської чи магістерської програми.

Починаючи з виходу праці «Мова й мислення» (1972) Н. Хомського в науці представлено чимало тлумачень понять мовної компетентності. Здебільшого мовно-комунікативну компетентність розуміють як здатність послуговуватися нормами української літературної мови у сфері наукової та професійної діяльності, належний рівень комунікативних навичок, уміння аналізувати власне й чуже висловлювання, знання професійного дискурсу, ціннісне ставлення до мови тощо [3, с. 82]. Наприклад, «мовна компетенція, тобто засвоєння лексичних, фонетичних, граматичних та орфографічних

норм, є базовою у структурі комунікативної компетенції... потребує системної, копіткої роботи з формування аналітичних, творчих та практичних навичок... є складником професійної підготовки» [2, с. 39]. Розглядаючи ключові поняття формування мовної компетентності, М. Білогорка та Т. Мороз наголошують, що «мовна компетентність – це система вироблених і засвоєних у процесі мовленнєвої діяльності мовознавчих правил, достатніх для адекватного сприйняття буттєвих явищ суб'єктами мовлення, мовленнєва компетентність полягає у сформованості вмінь і навичок користування мовною компетентністю в усній чи писемній формі, у конкретних мовленнєвих ситуаціях і з конкретною метою» [1, с. 224]. Близьке розуміння сутності мовної компетенції зустрічаємо і в інших джерелах [5, с. 54]. Проте подекуди трапляється певна розмитість понять, зокрема: відсутність розрізнення мовної та мовленнєвої компетенцій, ототожнення мовної та комунікативної компетенцій тощо. Це зумовлене, передусім, поліаспектністю явища. До того ж не варто забувати, що мовна компетентність є не лише метою, а й обов'язковою умовою опанування знаннями на всіх освітніх рівнях. Врешті-решт мовна компетенція тісно пов'язана з громадянською, що має безпосереднє відношення до фахівців у сфері права.

У Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» зазначено, що українська мова є визначальним чинником і головною ознакою ідентичності української нації [8]. Підтримка української мови здійснюється шляхом сприяння, зокрема: володінню українською мовою громадянами України; застосуванню української мови відповідно до вимог українського правопису та інших стандартів державної мови; вживанню замість іншомовних українських слів, словосполучень і термінів у разі, якщо в українській мові існують рівнозначні відповідники, та підвищенню рівня обізнаності громадян про них; запобіганню вульгаризації української мови та змішуванню її з іншими мовами; вивченню української мови в Україні тощо. Обов'язок володіти державною мовою у сфері освіти і науки покладено, зокрема, на керівників закладів освіти всіх форм власності та педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, крім іноземців чи осіб без громадянства, які запрошені до закладів освіти та/або наукових установ і працюють на тимчасовій основі як наукові, педагогічні, науково-педагогічні працівники або викладачі іноземної мови (ст. 9). Відповідно заклади освіти, зокрема професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, забезпечують обов'язкове вивчення державної мови в обсязі, що дає змогу провадити професійну діяльність у вибраній галузі з використанням державної мови.

Стаття 22 цього Закону визначає засади використання державної мови у сфері науки, зокрема: у наукових публікаціях; під час підготовки та публічного захисту дисертації; під час проведення публічних наукових заходів (наукових конференцій, круглих столів, симпозіумів, семінарів, наукових шкіл тощо).

У зв'язку з цим актуалізується проблема визначення підходів розробників ОП до вибору навчальних дисциплін, спрямованих на забезпечення формування мовної компетентності належного рівня як складової комунікативного компонента освітньої програми докторів філософії зі спеціальності 081 «Право».

Аналіз 50 навчальних планів 27 ЗВО, що здійснюють підготовку докторів філософії за напрямом 081 «Право», розміщених у вільному доступі на сайтах цих закладів, надав змогу виявити такі тенденції.

Передбачаючи в ОП у тій чи іншій трактовці такий програмний результат навчання, як здатність до вільної презентації та обговорення з фахівцями і нефахівцями результатів досліджень, наукових та прикладних проблем права державною та іноземною мовами, оприлюднення результатів досліджень у наукових публікаціях у провідних наукових виданнях, більшість ЗВО до циклу загальної підготовки включають вивчення саме іноземної (здебільшого англійської) мови. Відповідні дисципліни мають різні варіації назв, як-от: «Іноземна мова за фаховим (професійним) спрямуванням»; «Професійна (ділова) іноземна мова»; «Академічне письмо та спілкування іноземною мовою»; «Академічне письмо та риторика іншомовного спілкування»; «Іноземна мова в науковій сфері»; «Продвинутий англійський для наукового спілкування» тощо.

Окремі вищі надають можливість здобувачам розширити знання іноземних мов і додатково пропонують дисципліни на вибір, наприклад, «Корективний курс англійської мови» або «Редагування наукових текстів англійською мовою» (НУ «Києво-Могилянська академія»); «Ділова іноземна мова» (НУ «Львівська політехніка»).

Рідше до навчального плану вносять дисципліни, спрямовані на набуття мовних

компетентностей не лише іноземною, а й українською мовою, як-от: «Українська наукова мова» (у циклі загальної підготовки) (Національна академія внутрішніх прав); «Українська наукова мова» (вибіркова дисципліна) (Київський національний університет ім. Тараса Шевченка); «Презентація результатів наукових досліджень та управління науковими проектами українською науковою мовою» (у циклі спеціальної підготовки) (Дніпровська політехніка); «Науковий дискурс української мови» (Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського).

В ОП низки ЗВО в циклі загальної підготовки передбачені такі дисципліни, як: «Комунікації у науковому середовищі»; «Академічне мовлення»; «Культура наукової мови»; «Основи академічного письма», «Мова і термінологія наукового дослідження», «Мовна компетентність науковця-юриста» тощо, – метою вивчення яких визначено формування вміння створювати наукові тексти з якнайбільшою комунікативною доцільністю відповідно до норм української літературної мови та презентувати результати наукового дослідження в усній і письмовій формах (НУ «Києво-Могилянська академія»), становлення наукового стилю сучасної української мови (Львівський національний університет імені Івана Франка), вивчення українськомовного академічного письма як різновиду наукового (академічного) спілкування (Криворізький державний педагогічний університет); поглиблення мовної компетентності здобувачів про науковий стиль української мови та його різновиди (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) тощо.

Вважаємо слушним підхід тих ЗВО, що дотримуються розумного балансу у формуванні комунікативної мовної компетентності при підготовці докторів філософії, а не роблять акцент виключно на вивченні іноземної мови. Адже комунікативна компетентність правника-практика і науковця є життєво важливою навичкою, бо передбачає спроможність конструктивно спілкуватися із членами професійної спільноти.

Загалом можна виділити такі ключові аспекти мовної компетентності докторів філософії з права:

- вміння чітко формулювати власні думки, зрозуміло і дохідливо презентувати власні ідеї (потрібне з огляду на запит на здатність переконливо обстоювати свою позицію та належним чином аргументувати її);
- здатність сприймати позицію опонентів чи інших учасників професійного діалогу. Без чіткого розуміння неможливо приймати зважені та конструктивні рішення;
- володіння навичками ведення різного роду дискусій, перемовин задля досягнення компромісів чи підведення спільного знаменника зусиллями учасників;
- надзвичайно важливою є здатність пояснювати, розтлумачувати складні правові питання;
- документальне оформлення власної науково-дослідницької роботи вимагає від автора дотримання норм української літературної мови, володіння науковим апаратом, логічного викладу інформації.

Сукупність зазначених аспектів за глобальною шкалою Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти [4, с. 46] відповідатиме професійному рівню С1 або вільному володінню С2 – досвідчений користувач (автономний чи компетентний).

Ураховуючи нормативно-правові вимоги щодо забезпечення функціонування української мови як державної в Україні, розробники ОП мають створювати рівні умови для формування здатностей використання академічної української та іноземної мов у професійній діяльності й дослідженнях, для проведення вільної презентації та обговорення з фахівцями і нефахівцями результатів досліджень, наукових та прикладних проблем права державною й іноземною мовами, як це передбачено НРК. Ще на етапі вступу до аспірантури здобувач має продемонструвати належний рівень знання не лише іноземної мови, котрий вдосконалюватиме протягом навчання в аспірантурі, а й української мови, з такою самою перспективою його вдосконалення, що має бути реалізовано за допомогою обов'язкових освітніх компонент.

Вважаємо, що при підготовці майбутніх докторів філософії до провадження професійної діяльності в обраній галузі перспективним є запит при розробленні національного стандарту вищої освіти з підготовки докторів філософії з права вирішити питання формування мовної компетентності, рівня використання академічної української та іноземної мов у професійній діяльності й дослідженнях, максимально наближеного до утверджених нормативно стандартів С1 та С2 щодо володіння державною мовою з відповідними критеріями оцінювання.

Список використаних джерел

1. Білогорка М., Мороз Т. Шляхи формування мовної компетентності особистості: науково-методичний підхід. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 11. 2015. С. 222–228.
2. Бойко Л. П., Чернова І. В. Формування мовної компетенції в контексті професійної підготовки в ЗВО. *Philological sciences, intercultural communication and translation studies: an experience and challenges : conference proceedings (April 23–24, 2021)*. Czestochowa : «Baltija Publishing». 2021. Vol. 2. P. 39–41.
3. Гриджук О. С. Теоретико-методичні засади формування мовнокомунікативної компетентності майбутніх фахівців лісотехнічних спеціальностей : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Херсон : Херсонський державний університет, 2018. 863 с.
4. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання ; наук. ред. укр. вид. д-р пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.
5. Колодій Н. Сутність професійної мовленнєвої компетенції бакалаврів соціальної роботи. *Освітні обрії*. 2018. № 2(47). С. 53–56.
6. Пальченкова В. М., Рябчинська О. П. До питання про формування мовної компетентності докторів філософії з права. *Модернізація підходів до підготовки наукових кадрів у галузі права : матеріали всеукр. наук.-педагогічного підвищення кваліфікації*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 82–86.
7. Пивоваров В. М. Формування мовних компетентностей у гуманітарній складовій підготовки здобувачів наукового ступеня доктора філософії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологія*. 2018. Вип. 1(69). Ч. 2, березень. С. 87–91.
8. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.
9. Про затвердження класифікації рівнів володіння державною мовою та вимог до них : рішення Національної комісії зі стандартів державної мови від 24.06.2021 № 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-21#n17>.
10. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : постанова Кабінету Міністрів від 23.11.2011 № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text>.

Надійшла до редакції 25.04.2023

References

1. Bilohorka, M., Moroz, T. (2015) Shliakhy formuvannia movnoi kompetentnosti osobystosti: naukovy-metodychnyi pidkhyd [Ways of forming personal language competence: a scientific and methodological approach]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Issue 11. pp. 222–228. [in Ukr.].
2. Boiko, L. P., Chernova, I. V. (2021) Formuvannia movnoi kompetentsii v konteksti profesiinoi pidhotovky v ZVO [Formation of language competence in the context of professional training in higher education institutions]. *Philological sciences, intercultural communication and translation studies: an experience and challenges : conference proceedings (April 23–24, 2021)*. Czestochowa : «Baltija Publishing». Vol. 2. pp. 39–41. [in Ukr.].
3. Hrydzhuk, O. Ye. (2018) Teoretyko-metodychni zasady formuvannia movnokomunikatyvnoi kompetentnosti maibutnykh fakhivtsiv lisotekhnichnykh spetsialnosti [Theoretical and methodological bases of formation of linguistic and communicative competence of future specialists in forestry engineering] : dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.02. Kherson : Khersonskiy derzhavnyi universytet, 2018. 863 p. [in Ukr.].
4. Zahalnoievropeyski Rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia [Common European Framework of reference for languages: learning, teaching, assessment] ; nauk. red. ukr. vyd. d-r ped. nauk, prof. S. Yu. Nikolaieva. Kyiv : Lenvit, 2003. 273 p. [in Ukr.].
5. Kolodii, N. (2018) Sutnist profesiinoi movlennievoi kompetentsii bakalavriv sotsialnoi roboty [The essence of professional language competence of bachelors of social work]. *Osvitni obrii*. № 2(47). pp. 53–56. [in Ukr.].
6. Palchenkova, V. M., Riabchynska, O. P. (2023) Do pytannia pro formuvannia movnoi kompetentnosti doktoriv filosofii z prava [On the formation of language competence of doctors of philosophy in law]. *Modernizatsiia pidkhodiv do pidhotovky naukovykh kadrov u haluzi prava : materialy vseukr. nauk.-pedagogichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii*. Odessa : Vydavnychiy dim «Helvetyka». pp. 82–86. [in Ukr.].
7. Pyvovarov, V. M. (2018) Formuvannia movnykh kompetentnosti u humanitarnii skladovii pidhotovky zdobuvachiv naukovoho stupenia doktora filosofii [Formation of language competencies within the humanitarian component of PhD students' training]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia : Filolohiia*. Issue 1(69). P. 2, berezen. pp. 87–91. [in Ukr.].
8. Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi [On protecting the functioning of the Ukrainian language as the state language] : Zakon Ukrainy vid 25.04.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>. [in Ukr.].
9. Pro zatverdzhennia klasyfikatsii rivniv volodinnia derzhavnoiu movoiu ta vymoh do nykh [On approval of the classification of levels of proficiency in the state language and requirements for them] : rishennia Natsionalnoi komisii zi standartiv derzhavnoi movy vid 24.06.2021 № 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-21#n17>. [in Ukr.].

10. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ramky kvalifikatsii [On approval of the National Qualifications Framework] : postanova Kabinetu Ministriv vid 23.11.2011 № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Viktoriiia Palchenkova, Olena Riabchynska, Iryna Chernova. Topical issues of formation the language competence of doctors of philosophy in law. The research focuses on the language training problems of doctoral students for the third (educational and scientific) level of higher education in the specialty 081 Law. The absence of an approved higher education standard for the preparation of doctors of philosophy in law requires alignment of the program learning outcomes with the requirements of the National Qualifications Framework of Ukraine.

It is stated that language competence is closely related to civic competence, which is directly related to legal professionals. The expansion of the state language functions, the growth of its importance in society with a view to creating a Ukrainian-speaking environment, leads to increased requirements for improving the language training effectiveness for law scholars and PhD students.

The language competence key aspects of doctors of philosophy in law are analyzed. It is determined that the approach of those higher education institutions which maintain a reasonable balance in the formation of communicative language competence in the training of doctors of philosophy, and do not focus exclusively on learning a foreign language, is correct. After all, the communicative competence of a law practitioner and scholar is a vital skill, since it implies the ability to communicate constructively with professional community members.

It is emphasized that when preparing future doctors of philosophy for professional activities in the chosen field, it is promising to request that when developing a higher education national standard for the doctors of philosophy in law training, the following issues should be addressed: formation of language competence and the level of academic Ukrainian and foreign languages use in professional activities and research; these skills should be as close as possible to the normatively approved C1 and C2 standards for proficiency in the state language with the relevant assessment criteria.

Keywords: *doctor of philosophy in law, language competence, educational program.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-376-381

**Дмитро
КАЗНАЧЕСВ**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Олена
ЛОПАЄВА**[©]
викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ КРИЗЬ ПРИЗМУ НЕОБХІДНОСТІ ЯКІСНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Розглянуто правові аспекти діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану. Також порушується проблема професійної підготовки майбутніх поліцейських у закладах вищої освіти МВС України, що є невід'ємною складовою формування у здобувачів комплексу знань, умінь та практичних навичок щодо майбутньої професійної діяльності, котрі стануть у пригоді у різних

© Д. Казначесв, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5193-7176>
kaznacheevdg71@gmail.com

© О. Лопаєва, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1132-9357>
k_tsp@dduvs.in.ua

службових та надзвичайних ситуаціях. Наголошується, що на фоні останніх подій, пов'язаних зі збройною агресією росії проти України, законодавець був змушений переглянути чинне законодавство та доповнити деякі повноваження поліцейських в умовах воєнного стану. У результаті аналізу згаданих змін було виокремлено те, що рішення та дії поліцейських повинні бути юридично грамотними, а також справедливими та законними.

Узагальнено низку думок вчених, а також здійснено аналіз норм чинного законодавства, що надало можливість внести пропозиції щодо подальшого вдосконалення підготовки майбутніх поліцейських у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання системи МВС України.

Ключові слова: національна поліція, воєнний стан, тактико-спеціальна підготовка, вогнева підготовка, професійні обов'язки, публічний порядок, спеціальні засоби, вогнепальна зброя.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року розпочалося повномасштабне вторгнення росії на територію нашої держави. Ворожі війська щодня обстрілюють та знищують ключові об'єкти інфраструктури, здійснюють масові обстріли мирного населення з використанням артилерії, реактивних систем залпового вогню та балістичних ракет. Тому роль Національної поліції у забезпеченні внутрішньої безпеки держави в умовах воєнного стану відіграє суттєве значення.

У зв'язку з повномасштабною військовою агресією російської федерації проти нашої держави на всій території України було введено воєнний стан, і в цих умовах особливого ставлення науковців вимагає саме наукове обговорення, зокрема, діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану. Тому професійна підготовка майбутніх поліцейських у закладах вищої освіти МВС є невід'ємною складовою формування у здобувачів комплексу знань, умінь та практичних навичок щодо майбутньої професійної діяльності, котрі стануть у пригоді у різних службових та надзвичайних ситуаціях, в тому числі і в умовах воєнного стану.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. В останні роки правові аспекти діяльності Національної поліції досліджувалися у працях В. Біліченка, Д. Бодирева, Ю. Волкова, Є. Гіденка, О. Йосипіва, О. Комісарова, В. Покайчука, В. Поливанюва, В. Синенького, В. Тимофєєва, О. Тьорло, В. Фурси та інших науковців. Але вони не досліджували питання особливостей підготовки майбутніх правоохоронців та діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану.

Метою статті є висвітлення правових аспектів діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану крізь призму необхідності якісної професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Роль Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки та публічного порядку, зокрема внутрішньої безпеки держави, набуває особливого значення в умовах воєнного стану. Національна поліція посилено працює в умовах війни, адже правоохоронці щодня фіксують нові кримінальні та адміністративні правопорушення, несуть службу на блокпостах, проводять евакуацію населення, перевіряють документи, розшукують диверсантів, оглядають транспортні засоби, протидіють мародерству тощо. Тому саме від ефективності їхньої професійної діяльності в умовах воєнного стану вирішальною мірою залежить і безпосереднє забезпечення внутрішньої безпеки України.

Досліджуючи проблематику особливостей діяльності поліцейських в умовах воєнного стану, вважаємо за доцільне навести визначення поняття воєнного стану. Так, згідно зі ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнним станом є особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у випадках збройної агресії чи загрози нападу; небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. Такий правовий режим передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям і органам місцевого самоврядування повноважень, котрі необхідні для: відвернення загрози, відсічі збройної агресії і забезпечення національної безпеки; усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, – а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії відповідних обмежень [4].

Щодо особливостей організації діяльності підрозділів Національної поліції у сфері охорони публічного порядку в умовах воєнного стану, то така діяльність безпосередньо визначається Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [4] та залежить від відповідних завдань, що повинні бути виконаними, а також стану оперативної обстановки. Враховуючи оперативну обстановку, наявну інформацію,

політичні, економічні, соціальні умови, географічне положення, інші обставини, розробляються спеціальні плани, згідно з якими відбувається безпосередня розстановка особового складу та матеріально-технічне забезпечення підрозділів Національної поліції.

Зазначимо, що від ефективності роботи правоохоронців залежить і внутрішня безпека країни. Тому професійна підготовка майбутніх поліцейських є невід'ємною складовою формування у курсантів комплексу знань, умінь та практичних навичок щодо майбутньої професійної діяльності, котрі стануть у пригоді у різних службових та надзвичайних ситуаціях.

Отже, вважаємо за необхідне виокремити основні положення, що стосуються безпосередньої підготовки майбутніх поліцейських у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання системи МВС України. Відповідно до п. 6 наказу МВС України № 50 від 26.01.2016 «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України» службова підготовка складається з функціональної, загальнопрофільної, тактичної вогневої та фізичної підготовки. Поняття тактичної підготовки законодавчо визначене як комплекс заходів, спрямований на набуття і вдосконалення поліцейським навичок практичного застосування теоретичних знань щодо правильного оцінювання конкретних подій із подальшим прийняттям правомірних рішень та психологічної готовності до дій у ситуаціях різних ступенів ризику [5].

Особливої актуальності підготовка майбутніх поліцейських набуває в умовах воєнного стану, адже протягом практичної діяльності виникає безліч надзвичайних ситуацій, що потребують швидкого вирішення з мінімальними втратами або заподіянням мінімальної шкоди, якщо їх неможливо уникнути.

Це потребує формування у працівників свідомих установок на безпечну поведінку й оволодіння конкретними методами індивідуального захисту та безпеки, оскільки в сучасних реаліях немає іншої альтернативи для ефективного вирішення оперативних завдань [6, с. 337].

Через активні бойові дії з боку російських військ щодня зростає кількість поранених і загиблих серед цивільних осіб та правоохоронців, тому сьогодні поліцейським, як ніколи, важливо володіти навичками тактичної медицини.

У п. 4 ч. 1 ст. 18, п. 14 ч. 1 ст. 23, ч. 3 ст. 37 та ч. 4 ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію» [7], відповідно до норми, передбаченої ст. 12 Закону України «Про екстрену медичну допомогу» [8], зазначено, що до основних обов'язків поліцейського належить надання домедичної допомоги певному переліку осіб. Зокрема, варто наголосити на тому, що згідно зі ст. 135 КК України за ненадання допомоги без поважних причин на місці події або за необгрунтовану відмову в її наданні передбачена кримінальна відповідальність [9].

У бойових умовах, як ніколи, важливий компонент підготовки поліцейських становить вогнева підготовка. Ключовим аспектом цієї навчальної дисципліни є майстерність викладача та методика, за допомогою якої долаються проблеми у викладенні матеріалу або засвоєнні його здобувачами. Завданням викладача є привернення уваги здобувачів до правової основи їхньої майбутньої діяльності, котра регламентує не тільки основні повноваження та посадові обов'язки поліцейських, але й порядок застосування та використання вогнепальної зброї [10, с. 316].

На фоні останніх подій, пов'язаних із повномасштабною збройною агресією росії проти нашої держави, законодавець був змушений переглянути чинне законодавство та доповнити деякі повноваження поліцейських в умовах воєнного стану. Як результат аналізу таких змін можна виокремити те, що рішення та дії поліцейських повинні бути юридично грамотними, а також справедливими та законними. Роль Національної поліції України в механізмі забезпечення режиму воєнного стану полягає у безпосередній реалізації національних інтересів, а саме у забезпеченні захисту конституційних прав та свобод громадян, забезпеченні соціальної стабільності суспільства тощо.

Для успішного виконання завдань, поставлених перед поліцейськими в умовах війни, їхні нові обов'язки повинні відповідати найголовнішому принципу – кореспондуватися з новими правами. Доволі важливою виступає та обставина, що відповідне розширення компетенції поліцейських при введенні воєнного стану має місце в системі заходів примусу.

Тому депутатами Верховної Ради України з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії режиму воєнного стану, було прийняте рішення про розширення

меж повноважень Національної поліції в умовах воєнного стану. Верховна Рада України схвалила за основу та в цілому законопроект № 7147 від 15.03.2022 «Про внесення змін до законів України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» та «Про Національну поліцію», а також дозволила поліцейським офіційно застосовувати зброю проти російських військових без обмежень, окрім цього, було збільшено кількість підстав для зупинки транспортного засобу (на період дії воєнного стану та 60 діб після його закінчення) [11].

Відзначимо, що вищезгаданий закон передбачає доповнення Закону України «Про Національну поліцію» новими пунктами та наділяє поліцейських повноваженнями, що є необхідними, як зазначається у пояснювальній записці, для виконання покладених на них завдань, у тому числі в умовах воєнного стану. Окрім того, поліцейським дозволяється зупиняти транспортний засіб, якщо є наявна інформація, котра свідчить про те, що водій або пасажир відповідного транспортного засобу є особою, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених.

Під час воєнного стану поліцейські мають право застосовувати спеціальні засоби та вогнепальну зброю проти осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України, без урахування вимог та заборон чинного законодавства.

Врегульованими є також і питання взаємодії органів та підрозділів Національної поліції із державними органами, юридичними особами державної форми власності, органами місцевого самоврядування, у тому числі стосовно військовополонених, безпосереднього забезпечення конвоювання й утримання затриманих осіб, розмінування і допуску поліції до проведення спеціальних вибухотехнічних робіт. Доцільно зауважити, що передбачені законодавством зміни, окрім іншого, спрямовані ще й на безпосереднє врегулювання питання збирання біометричних даних осіб, у тому числі шляхом дактилоскопіювання.

Висновки. Отже, підсумовуючи, можна дійти висновку, що роль Національної поліції у забезпеченні внутрішньої безпеки держави в умовах воєнного стану відіграє досить важливу роль. Безпосереднім об'єктом уваги поліцейських є внутрішні загрози, викликані воєнним станом на території України, такі як темпи криміналізації суспільства, неналежне виконання законів та зниження рівня правопорядку, прояви тероризму тощо. Тому основною функцією працівників Національної поліції України є відсіч внутрішнім загрозам, що досягається вирішенням відповідних завдань (боротьба зі злочинністю, а також забезпечення публічної безпеки та публічного порядку).

Охорона публічного порядку підрозділами Національної поліції в умовах воєнного стану нерозривно пов'язана з порушенням конституційних прав і свобод людини, що, у свою чергу, вимагає наявності спеціальних умінь і навичок поведінки з вогнепальною зброєю та спеціальними засобами. Тому професійна підготовка майбутніх поліцейських у закладах вищої освіти МВС є невід'ємною частиною формування комплексу знань, умінь і практичних навичок здобувачів щодо майбутньої професійної діяльності, котрі стануть у пригоді в різних службових та надзвичайних ситуаціях.

Список використаних джерел

1. Комісаров О. Г., Сокабарь А. О., Соболев Е. Ю., Юнін О. С. та ін. Тактико-спеціальна підготовка : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2017. 277 с.
2. Тактична підготовка працівників патрульної поліції. *Національна академія внутрішніх справ*. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/posibnyk_TSP/rozdil/rozdil2.html.
3. Тьорло О. І., Йосипів Ю. Р., Синенький В. М. та ін. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 480 с.
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
5. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26.01.2016 № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>.
6. Біліченко В. Тактика поведінки працівників Національної поліції з метою уникнення небезпечних ситуацій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 336–340.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
8. Про екстрену медичну допомогу : Закон України від 05.07.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 30. Ст. 340. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text>.
9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001.

№ 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

10. Казначеев Д., Волков Ю. Основные проблемы освоения теоретических знаний та овладения практическими навыками зі стрільби здобувачами вищої освіти під час занять з вогневої підготовки: педагогічний погляд. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 313–318.

11. Про внесення змін до законів України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» та «Про Національну поліцію» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text>.

Надійшла до редакції 31.05.2023

References

1. Komisarov, O. H., Sokabar, A. O., Sobol, E. Yu., Yunin, O. S. ta in. (2017) *Taktyko-spetsialna pidhotovka* [Tactical special training] : navch. posibnyk. Dnipro : DDUVS. 277 p. [in Ukr.].

2. *Taktychna pidhotovka pratsivnykiv patrolnoi politsii* [Tactical training of patrol police officers]. *Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav*. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/posibnyk_TSP/rozdil/rozdil2.html. [in Ukr.].

3. Torlo O. I., Yosypiv Yu. R., Synenkyi V. M. ta in. (2018) *Taktyko-spetsialna pidhotovka pratsivnykiv Natsionalnoi politsii* [Tactical and special training of the National Police] : navch. posibnyk. Lviv : LvDUVS. 480 p. [in Ukr.].

4. *Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu* [About the legal regime of martial law] : *Zakon Ukrainy vid 12.05.2015. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. № 28. Art. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>. [in Ukr.].

5. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy* [On the approval of the Regulation on the organization of official training of employees of the National Police of Ukraine] : *nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 26.01.2016 № 50*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>. [in Ukr.].

6. Bilichenko, V. (2022) *Taktyka povedinky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii z metoiu unyknennia nebezpechnykh situatsii* [Tactics of the behavior of the employees of the National Police in order to avoid dangerous situations]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3. pp. 336–340. [in Ukr.].

7. *Pro Natsionalnu politsiiu* [On the National Police] : *Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. № 40–41. Art. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukr.].

8. *Pro ekstrenu medychnu dopomohu* [About emergency medical care] : *Zakon Ukrainy vid 05.07.2012. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 30. Art. 340. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text>. [in Ukr.].

9. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal code of Ukraine] vid 05.04.2001. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26. Art. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukr.].

10. Kaznacheiev, D., Volkov, Yu. (2022) *Osnovni problemy zasvoiennia teoretychnykh znan ta ovlodinnia praktychnymy navychkami zi strilby zdobuvachamy vyshchoi osvity pid chas zaniat z vohnevoi pidhotovky: pedahohichnyi pohliad* [The main problems of assimilation of theoretical knowledge and mastering of practical shooting skills by students of higher education during fire training classes: a pedagogical point of view]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2022. № 3. pp. 313–318. [in Ukr.].

11. *Pro vnesennia zmin do zakoniv Ukrainy «Pro Dystsyplinaryni statut Natsionalnoi politsii Ukrainy» ta «Pro Natsionalnu politsiiu» z metoiu optymizatsii diialnosti politsii, u tomu chysli pid chas dii voiennoho stanu* [On amendments to the laws of Ukraine «On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine» and «On the National Police» in order to optimize police activities, including during martial law] : *Zakon Ukrainy vid 15.03.2022*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Dmytro Kaznacheiev, Olena Lopaeva. Legal aspects of the activities of the National Police under martial law through the prism of the need for quality professional training. The article examines the legal aspects of the National Police's activities under martial law. The article also raises the issue of training future police officers in higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs, which is an integral part of forming a complex of knowledge, skills and practical skills in cadets regarding future professional activities during various official and emergency situations.

The authors emphasized that the direct maintenance of public order by internal affairs bodies under martial law is inextricably linked to the violation of constitutional rights and freedoms of a person, this, in turn, requires the presence of special skills and abilities in handling firearms and special means from law enforcement officers. The role of the National Police in ensuring public security and public order, in particular the internal security of the state, occupies one of the most important places in the conditions of martial law. The National Police is working intensively in the conditions of war, because law

enforcement officers record new criminal and administrative offenses every day, are on duty at checkpoints, carry out evacuation of the population, check documents, search for saboteurs, inspect vehicles, combat looting, etc. Therefore, the direct provision of Ukraine's internal security depends to a decisive extent on the effectiveness of their professional activities in the conditions of martial law.

The article summarizes a number of opinions of scientists, as well as an analysis of the norms of current legislation, which made it possible to make proposals for further improvement of the training of future police officers in higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with specific training conditions. In order to optimize the activities of the police, including during martial law, the legislators made a decision to expand the powers of the National Police under martial law, and also allowed police officers to officially use weapons against the Russian military without restrictions, in addition, the number of grounds for stopping the vehicle (for the period of martial law and 60 days after its end).

Keywords: *national police, martial law, tactical special training, fire training, professional duties, public order, special means, firearms.*

УДК 37.018-057.87

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-381-385

Олександр ЦАРЬОВ[©]

кандидат педагогічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розкрито особливості проблемних питань, що існують на сучасному етапі в організації тактико-спеціальної підготовки в підрозділах Національної поліції України. Розкрито сутність залучення офіцерів спеціальних підрозділів до вивчення специфіки навчальної дисципліни «Тактико-спеціальна підготовка». Доведено роль сучасного навчально-імітаційного обладнання. Запропоновано новий підхід щодо комплексного вивчення майбутніми поліцейськими тактико-спеціальної підготовки, вогневої підготовки та тактичної медицини.

Ключові слова: *тактика, спеціальна операція, масові заворушення, взаємодія, хардбол, страйкбол.*

Постановка проблеми. Тактика – найдинамічніша сфера оперативно-бойової діяльності [5]. Причому зміни в тактиці відбуваються швидше, ніж прискорення технічного прогресу, а також удосконалення засобів збройної боротьби, морально-бойових якостей особового складу спецпідрозділів. Тактика максимально наближена до практичної діяльності підрозділів спеціального призначення. Рівень її розвитку, якість тактичної підготовки командирів і начальників багато в чому визначають успіх оперативно-бойових заходів. Коло завдань, що вирішуються в межах тактико-спеціальної підготовки, є широким. Воно визначається рівнем розвитку озброєння, бойової та спеціальної техніки, поглядом стратегії на характер майбутніх спецоперацій, способами їх ведення та конкретними завданнями, що стоять перед підрозділами спеціального призначення МВС України.

Тактико-спеціальна підготовка найбільш повно забезпечує комплексне навчання співробітників Національної поліції вмілим та злагодженим діям при виконанні оперативно-службових завдань в умовах, максимально наближених до дійсності, де виробляються висока професійна майстерність, морально-психологічна стійкість, фізичне загартування та витривалість [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти вироблення методичних рекомендацій щодо викладання тактико-спеціальної підготовки у ЗВО МВС України аналізувалися у працях: М. Ануфрієва, С. Банаха,

© О. Цар'ов, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8786-7664>

k_tsp@dduvs.in.ua

І. Закорко, В. Крилюка, В. Юрченка, В. Покайчука та інших провідних науковців. Однак не було проведено наукового дослідження з пропозиціями щодо комплексного вивчення майбутніми поліцейськими тактико-спеціальної підготовки, вогневої підготовки та тактичної медицини.

Мета і завдання цієї статті – розглянути особливості проблемних питань, що існують на сучасному етапі в організації тактико-спеціальної підготовки у підрозділах Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Основу тактико-соціальної підготовки працівника Національної поліції становлять:

1. Вивчення і розробка тактичних засобів і прийомів дій в екстремальних ситуаціях;
2. Правові підстави застосування превентивних поліцейських заходів;
3. Правові підстави та порядок застосування поліцейських заходів примусу;
4. Вивчення і подальше відпрацювання тактичних дій та бойових порядків [3, с. 12].

Основними шляхами підвищення рівня тактико-спеціальної підготовки працівників Національної поліції варто вважати вдосконалення професійної та методичної майстерності командирів підрозділів, керівників занять, покращення змісту, організації та методики проведення занять та навчань, поширення передового досвіду.

Головною метою тактико-спеціальної підготовки працівників Національної поліції є формування високих морально-психологічних, фізичних, професійних якостей та вироблення на їхній основі службово-бойової майстерності, здібності виконувати будь-яке завдання [1].

Сформовані здібності та якості особи працівника Національної поліції підпорядковуються вимогам умов служби. До основних обов'язків працівника поліції належать: підтримка рівня кваліфікації, необхідної для належного виконання службових обов'язків, проходження в установленому порядку професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації, стажування; відповідність за рівнем фізичної підготовки кваліфікаційним вимогам до посади, що заміщається.

Особливістю тактико-спеціальної підготовки в територіальних органах є навчання та виховання суб'єкта у безпосередній службовій діяльності за місцем служби, коли формуються практичні вміння, досвід сталого та відповідального поведінки, у тому числі в умовах, пов'язаних із можливим застосуванням фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї.

Під час служби у співробітників Національної поліції України розвивається та формується професійна спрямованість особистості, тобто прагнення застосувати власні знання, досвід, можливості у сфері обраної професії. У професійній спрямованості особистості виражається позитивне ставлення до професії, схильність та інтерес до неї, бажання вдосконалювати свою підготовку, задовольняти матеріальні та духовні потреби, займаючись роботою у сфері своєї професії.

Професійна спрямованість передбачає розуміння та внутрішнє сприйняття мети та завдань професійної діяльності [4]. Позитивні зміни у змісті професійної спрямованості виявляються в тому, що міцнішають мотиви, пов'язані з професією, з'являється прагнення добре виконувати свої службові обов'язки, бажання показати себе кваліфікованим фахівцем та досягти успіху у роботі, посилюється почуття відповідальності.

Тактико-спеціальна підготовка курсантів освітніх установ МВС України здійснюється за допомогою комплексного вивчення спеціальних навчальних дисциплін, таких як: вогнева підготовка, фізична підготовка, основи особистої безпеки, тактико-спеціальна підготовка, тактична медицина. Навчальні дисципліни характеризуються чітко вираженою практичною спрямованістю, прищеплюють курсантам навички оцінки оперативної обстановки та професійних ситуацій, прийняття рішення, визначення індивідуальних та колективних способів дій в особливих умовах та за надзвичайних обставин, забезпечення особистої безпеки під час виконання бойових завдань у екстремальних умовах службової діяльності.

Навчальна дисципліна «Тактико-спеціальна підготовка» формує професійну спрямованість, визначає здатність випускника ЗВО МВС виконувати завдання відповідно до посадових обов'язків та охоплює три компоненти: підготовленість, готовність і надійність.

Підготовленість – це необхідний та достатній рівень професійно-значущих якостей випускника, що гарантує успішне виконання оперативно-службових та службово-

бойових завдань в екстремальних умовах діяльності Національної поліції України. Основними складниками підготовленості є: тактико-спеціальні знання, вміння та навички, а також особисті якості працівника поліції.

Готовність має складну динамічну структуру, між компонентами якої існують функційні залежності. Налаштованість на виконання майбутніх завдань, впевненість у собі, здатність виконувати завдання у важких, динамічно мінливих умовах оперативної обстановки, високий рівень саморегуляції є основними елементами готовності випускників до виконання службових обов'язків [5].

Надійність є здатністю стабільно виконання випускниками управлінських, організаційних функцій під час участі у тактико-спеціальних заходах службової діяльності Національної поліції України.

Сучасна тактико-спеціальна підготовка – це теорія та практика підготовки і проведення силових заходів у межах спеціальних операцій, під час проведення окремих оперативних та оперативно-бойових заходів.

Виконання завдань психологічної підготовки та активне впровадження у практику навчання і підготовки працівників підрозділів спеціального призначення МВС України елементів напруженості, раптовості, небезпеки та ризику на заняттях із тактико-спеціальної підготовки передбачають чітку організацію та точне дотримання встановлених правил і заходів безпеки. Суворе дотримання заходів особистої безпеки на заняттях із тактико-спеціальної підготовки має бути спрямоване не на відмову від небезпечних та ризикованих ситуацій, а на попередження та вилучення нещасних випадків та подій. Для цього необхідно заздалегідь планувати кількість та характер уведених елементів ризику та небезпеки, передбачати заходи, що виключають можливість нещасних випадків та подій. Перед заняттями викладачі повинні вивчити заходи безпеки в тому обсязі, який їм буде необхідний для проведення заняття з тактико-спеціальної підготовки, та довести до курсантів вимоги настанов, посібників, курсів та інших документів із питань заходів безпеки [2].

Розвиток науково-технічного прогресу в усьому світі відкрив перед нами широкі можливості. Сьогодні на озброєння надійшли нові види екіпірування, зброї, боєприпасів, спеціальних та технічних засобів. Нові перспективи відкрилися і для вдосконалення процесу тактико-спеціальної підготовки працівників поліції. На початку XXI століття поліцейські та військові підрозділи низки зарубіжних країн, таких як Японія та США, стали широко застосовувати страйкбольне обладнання, принцип дії якого заснований на використанні пневматичних малогабаритних макетів зброї, та спеціальне обладнання з використанням лазерного або інфрачервоного променя.

Вважаємо, що випробування навчально-імітаційного стрілецького обладнання з використанням лазерного променя і спеціальних датчиків, закріплених на касках і форменому обмундируванні (бронежилетах) стрільців, та сигналізувальних знаків, що «сповіщають» про потрапляння на них променів «противника», допоможе широко використовувати під час проведення занять із тактико-спеціальної підготовки спорядження для хардболу та страйкболу і дозволить проводити заняття в умовах, максимально наближених до реальних.

Аналіз використання різного навчально-імітаційного стрілецького обладнання в навчальному процесі спеціальних підрозділів поліції та освітніх установ МВС України дозволяє дійти висновків про те, що використання такого обладнання при проведенні практичних занять із тактико-спеціальної підготовки:

- не суперечить нормативно-правовим актам МВС України, а також робочій програмі дисципліни «Тактико-спеціальна підготовка»;
- безсумнівно, виявиться корисним щодо тем, пов'язаних із діями різних видів нарядів за надзвичайних обставин, тактичними способами їхніх дій щодо затримання озброєних та інших особливо небезпечних злочинців у різних умовах та інших тем, передбачених дисципліною, а також на щорічних тренінгах курсантів;
- дозволяє моделювати ситуації, що виникають в оперативно-службовій та службово-бойовій діяльності Національної поліції України, в умовах, максимально наближених до реальних, що сприяє формуванню професійних якостей поліцейських;
- забезпечує необхідний рівень наочності виконання навчально-тактичних завдань при моделюванні різних умов у навчальному процесі підрозділів.

На нашу думку, поєднання та комплексне вивчення тактико-спеціальної підготовки, вогневої підготовки і тактичної медицини, особливо у курсантів випускних

курсів та слухачів магістратури сприятиме виробленню в майбутніх поліцейських навичок щодо застосування вогнепальної зброї в різних умовах під час відпрацювання до автоматизму типових тактичних дій особовим складом за основними напрямками службової діяльності, тактики комунікації, тактики евакуації, тактики дій під час надзвичайних ситуацій. Безумовно, вирішенню таких завдань сприятиме залучення у навчальний процес елементів сучасних інтерактивних технологій (мультимедійний тир, смуга перешкод тощо).

Висновки. Отже, тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції України формує їхню професійну спрямованість та готовність оперативно виконувати завдання службової діяльності у звичайних та екстремальних умовах.

Наведений вище матеріал, а також викладені напрацювання необхідні для подальшого дослідження нового підходу щодо комплексного вивчення майбутніми поліцейськими тактико-спеціальної підготовки, що сприятиме підвищенню рівня професійної підготовки працівників поліції.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26.01.2016 № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>.
2. Комісаров О. Г., Сокабарь А. О., Соболев Е. Ю., Юнін О. С. та ін. Тактико-спеціальна підготовка : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2017. 277 с.
3. Тьорло О. І., Йосипів Ю. Р., Синенький В. М. та ін. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 480 с.
4. Царьова І. В. Сучасний український юридичний текст: лексико-дериваційна структура : монографія. Дніпро : ЛІРА, 2020. 446 с.
5. Царьов О. Д. Підготовка до професійної адаптації майбутніх правоохоронців у вищих навчальних закладах МВС України : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2016. 231 с.

Надійшла до редакції 25.04.2023

References

1. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the approval of the Regulation on the organization of official training of employees of the National Police of Ukraine] : nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 26.01.2016 № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>. [in Ukr.].
2. Komisarov, O. H., Sokabar, A. O., Sobol, E. Yu., Yunin, O. S. ta in. (2017) Taktyko-spetsialna pidhotovka [Tactical special training] : navch. posibnyk. Dnipro : DDUVS. 277 p. [in Ukr.].
3. Torlo O. I., Yosypiv Yu. R., Synenkyi V. M. ta in. (2018) Taktyko-spetsialna pidhotovka pratsivnykiv Natsionalnoi politsii [Tactical and special training of the National Police] : navch. posibnyk. Lviv : LvDUVS. 480 p. [in Ukr.].
4. Tsarova, I. V. (2020) Suchasnyi ukrainskyi yurydychnyi tekst: leksyko-deryvatsiina struktura [Modern Ukrainian legal text: lexical-derivational structure] : monohrafiia. Dnipro : LIRA. 446 p. [in Ukr.].
5. Tsarov, O. D. (2016) Pidhotovka do profesiinoi adaptatsii maibutnikh pravookhorontsiv u vyshchikh navchalnykh zakladakh MVS Ukrainy [Training for professional adaptation of future law enforcement officers in higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: monograph] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : DDUVS. 231 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Tsarov. Current issues of the organization tactical special training. The article reveals the peculiarities of problematic issues, which are found at the current stage in the organization of tactical and special training in the units of the National Police of Ukraine. The day of the training of officers of special training in the training of the specifics of the primary discipline «Tactical-special training» has been revealed. The role of the current initial and imitative possession has been brought to light. A new program has been proposed for a comprehensive training of the possible police officers for tactical and special training, fire training and tactical medicine.

Military training must prepare individuals to enter into harm's way and perform physically and mentally demanding tasks at the highest possible levels of proficiency. This requirement may be the defining characteristic of military training.

Nowadays modern military education is designed to create such a comprehensive system of training future border guard officers, which, based on the theoretical and practical achievements of pedagogical science, will provide training of officers who will be able to act professionally in any situation. The mission of any unit is accomplished by the prompt and, when necessary, independent action of individuals and small groups. Therefore, the development of initiative and adaptability is a most important factor to be attained in training. This policy demands the ability to mobilize rapidly. Because time is critical during mobilization, training requirements during that period must be reduced to essentials. Peacetime

training must serve to determine which requirements are essential and must provide a force ready for immediate combat in the event of a sudden attack.

The main ways to increase the level of tactical and special training of National Police employees should be considered to be improvement of the professional and methodical skills of unit commanders, leaders of classes, improvement of the content, organization and methods of conducting classes and exercises, dissemination of best practices. Prioritizing training acknowledges that units cannot achieve or sustain trained proficiency on every task simultaneously due to limitations of time or the availability of training resources. The article, based on the analysis of scientific views of scientists, formed the author's interpretation of the organizational and staffing structure of the National Police of Ukraine.

Keywords: *tactics, special operation, riot, interaction, hardball, airsoft.*

УДК 159.922.27

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-385-392

Інна ШИНКАРЕНКО©

кандидат психологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ КУРСАНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

У статті зазначено, що гендерні стереотипи відображають особливості сприйняття людьми представників власної та іншої гендерної групи, а отже, вони орієнтують чоловіків і жінок на різні життєві стратегії, а також пропонують різні шляхи і способи самореалізації, а це визначає нерівноцінні соціальні позиції чоловіків і жінок. Простежено та проаналізовано формування гендерних стереотипів у курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Окреслено, що курсанти, як найбільш динамічна, «інноваційна частина» сучасного соціуму, демонструє прихильність модернізованому соціальному конструкту, відкидаючи традиційні установки та стереотипи.

Ключові слова: *стереотипи, гендерна стереотипізація, маскуліність, феміністичність, гендерна ідентичність, андрогін.*

Постановка проблеми. Останніми роками проблеми статі, гендерної диференціації, асиметрії, взаємин статей набувають все більшої значущості й актуальності, що зумовлено тією величезною роллю, яку стать відіграє в життєдіяльності і свідомості кожної людини, соціуму в цілому.

Гендерні відносини становлять один із найважливіших аспектів соціального і культурного життя суспільства, є важливим показником його цивілізованості. Вони є найважливішим механізмом відтворення і підтримки однієї з найконсервативніших норм соціальної нерівності – гендерної, яка стверджує нерівний доступ чоловіків і жінок до соціально значущих ресурсів, нерівні можливості їх соціального просування, самореалізації.

Пронизуючи усі сфери суспільних відносин, гендерні стереотипи та гендерна нерівність сприймаються як природні, освячені традиціями. Визначаючи норми поведінки статей і сприйняття соціальних суб'єктів, гендерні стереотипи не тільки продукують гендерну нерівність, а й підтримують її, виправдовують і закріплюють [3, с. 297].

У повсякденному житті ми постійно стикаємося з відмінностями між статями, які представлені стереотипами мужності і жіночності.

Традиційно соціальна значущість жінок зводиться до сімейних ролей, а орієнтація жінки на професійну діяльність оцінюється багатьма як нежіноча та антисімейна. Робота може бути для жінки тільки «зайнятістю», але не професією, а тим більше, кар'єрою. Водночас чоловічі та професійні ролі представлені як тотожні. Типово чоловічий образ – це образ активної, незалежної, орієнтованої на досягнення людини.

© І. Шинкаренко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0040-2010>

inna.shinkarenko1@gmail.com

Впливовими залишаються і традиційні погляди на відносини чоловіків і жінок як ієрархічні, де виділяються переваги чоловіків, тоді як жіноча роль виглядає другорядною.

Відомо, що гендерна нерівність виражається, крім іншого, у поділі професій на «жіночі» і «чоловічі», причому професії, пов'язані з більш високим соціальним статусом і більш високими прибутками, як правило, «закріплені» за чоловіками.

Стереотип перебільшує гендерні відмінності, які насправді не є стійкою характеристикою окремих особистостей. У сучасному суспільстві є безліч жінок, які успішно займаються бізнесом, а зараз воюють та стоять на сторожі закону, і чоловіків, які знаходять себе у творчості – традиційно чисто жіночих занять.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивченням біологічних відмінностей, які впливають на психіку чоловіків і жінок займалися З. Фрейд, О. Вейнінгер, Сандра Бем, Р. Коннелл, Е. Маккобі, К. Джаклін, М. Кімел та ін.

Вивчення гендерної ідентичності з погляду формування гендерних стереотипів забезпечило нове розуміння розвитку та відтворення гендерної ідентичності під впливом стереотипів. Наукові праці таких вчених, як Л. Алкофф, Дж. Батлер, Р. Брайдотті, В. Брайтон, А. Василик, М. Віттіг, К. Велентайн, Т. Власова, Дж. Герсон, Д. Гілмор, Д. Гільдебранд, Д. Гловер, І. Гоффман, І. Грабовська, К. Делфі, Е. Джаггар, О. Забужко, О. Кікінеджи, М. Кімелл, К. Клінгер, Л. Клоуд, Р. Коннелл, Я. Савіцьки, М. Сакстон, Б. Фрідан, С. Хрисанова, Н. Чухим забезпечили гносеологічну всеосяжність гендерної ідентичності крізь призму гендерних стереотипів, що зумовлює вивчення цього явища у всій повноті прояву. Проведений аналіз цих робіт дозволив дослідити, що гендерна ідентичність постійно розвивається, пристосовуючись до змін соціального контексту, але ще залишається під певним впливом стереотипного сприйняття.

У наявних теоріях – вчені пояснюють відмінності, пов'язані зі статевою алежністю, зазвичай біологічними та соціальними чинниками. Однак останнім часом вчені схиляються до думки, що причини гендерної нерівності більш соціальні, ніж біологічні.

Метою статті є дослідження стереотипів в гендерних установках курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Виклад основного матеріалу. Під стереотипом в психології розуміють спрощене, схематизоване, часто спотворене або навіть помилкове, характерне для сфери повсякденної свідомості уявлення про будь-який соціальний об'єкт (людину, групу людей, соціальну спільність тощо). Людина прагне впорядкувати своє знання про навколишній світ і вдається при цьому до стереотипів.

Гендерні стереотипи – сформовані в культурі узагальнені уявлення (переконання) про те, як дійсно поведуться чоловіки і жінки. Це поширені уявлення про те, що чоловікам і жінкам притаманні певні властивості і моделі поведінки, що переважна більшість людей дотримується цієї позиції і що, зазвичай, ми розуміємо, яка поведінка вважається правильною для представників тієї чи іншої статі. Термін варто відрізнити від поняття «гендерна роль», що означає набір очікуваних зразків поведінки або норм для чоловіків і жінок [2, с. 17].

Американські психологи, що вивчали гендерні стереотипи, зробили два важливих висновки: 1) гендерні стереотипи сильніше расових; 2) є тиск гендерних стереотипів, і члени групи, щодо яких ці стереотипи діють, їх приймають. Можна назвати безліч подібних стереотипів, наприклад стереотипне уявлення про чоловіка як лідера, уявлення про домінування чоловіків і конформність жінок.

Гендерні стереотипи так само, як і інші види соціальних стереотипів (наприклад, етнічних, політичних, професійних), відображають особливості сприйняття людьми представників власної та іншої гендерної групи.

Поява гендерних стереотипів зумовлена тим, що модель гендерних відносин історично вибудовувалася таким чином, що статеві відмінності переважали над індивідуальними, якісними відмінностями в особистості чоловіка і жінки.

Соціологічне значення поняття чоловічий – жіночий отримує свій зміст завдяки спостереженню над дійсно існуючими чоловічими і жіночими індивідами. Ці спостереження показують, що ні в біологічному, ні в психологічному сенсі не зустрічається чистої мужності чи жіночності. У кожній особистості спостерігається «суміш» біолого-психологічних ознак своєї і протилежної статі. Сучасна психологія виділяє по чотири статево-рольових типи властивих чоловікам і жінкам: мужній,

жіночий, андрогінний і недиференційований. Але водночас треба розуміти, що «двостатева людська істота наділена певною статтю, і вона не може поєднувати в собі протилежні сутності, поки не знайде свою власну» [4, с. 117]. Ця сутність має стати тогожого самій собі та приймаючою себе у всіх аспектах властивостей, чоловічих і жіночих.

На цей час в гендерних дослідженнях є кілька теорій, що пояснюють появу гендерних стереотипів та їх стійкість. Перша теорія заснована на припущенні, що гендерні стереотипи мають під собою певний ґрунт, тобто відображають реальні відмінності між статями, хоча і перебільшують їх. Відповідно до іншої концепції соціальних ролей, гендерні стереотипи виникають внаслідок особливостей соціалізації хлопчиків і дівчаток, внаслідок навчання їх різним соціальним ролям з причини історичного поділу праці між статями, пов'язаного з традиційним домінуванням чоловіків. Теорія когнітивного розвитку робить акцент на набутті дітьми відомостей про світ – пізнаючи світ, вони вивчають гендерні стереотипи. А «теорія гендерної схеми», не заперечуючи зміст двох останніх концепцій, вимагає враховувати в набутті гендерних стереотипів культурний фактор [6, с. 18].

Отже, гендерні стереотипи орієнтують чоловіків і жінок на різні життєві стратегії, а також пропонують різні шляхи і способи самореалізації, а це визначає нерівноцінні соціальні позиції чоловіків і жінок. Типово жіночі якості особистості, сімейні ролі, репродуктивний характер діяльності – все це применшує соціальний статус жінки в системі суспільного устрою. Якості «справжнього чоловіка», професійні успіхи, творчу працю – всі ці складові визначають високий соціальний статус, престиж і громадське визнання.

Гендерні стереотипи являють собою специфічний когнітивний конструкт, якому притаманні схематичність і спрощеність. Внаслідок цього схильні запам'ятовувати тільки інформацію, яка служить підтвердженням даних стереотипів. Гендерні стереотипи як когнітивна структура базуються на чіткій системі орієнтирів (схем) щодо прийнятої або неприйнятої для чоловіків або жінок поведінки.

Цю ситуацію можна пояснювати умовами гендерної соціалізації, а також тим, що людині зручніше і простіше жити в системі стереотипізованих уявлень про гендерні відносини, оскільки для особистості функції, які виконують стереотипи, дуже значущі.

Незважаючи на зміну соціокультурних, економічних умов сучасного суспільства, чоловіки схильні дотримуватися традиційного типу сімейних відносин: дружина виконує основну роботу по дому, чоловік, якщо і допомагає їй, то тільки виконуючи традиційно «чоловічі види робіт»: будівельні, ремонтні, роботи, які потребують значної фізичної сили та ін. Жінки значно частіше віддають перевагу егалітарному типу розподілу сімейних ролей, при якому домашнє навантаження ділиться порівну між подружжям, або розподіляється залежно від ситуації, що склалася: більшу частину домашньої роботи виконує той, хто в цей час має вільний час.

Успішне виконання чоловіками і жінками ролей, які пропонуються суспільством, вимагає від них прояву різних якостей і рис характеру. Традиційна роль домогосподарки передбачає бути турботливою, уважною, чуйною, жалісливою тощо. Чоловіки повинні бути розумними, цілеспрямованими, рішучими, наполегливими, успішними. Сталим та широко поширеним гендерним стереотипом є твердження про «те, що чоловіки більш компетентні і успішні працівники, ніж жінки».

Подібне уявлення підтримується сформованою системою розподілу праці між статями. До того ж результати численних досліджень гендерних стереотипів свідчать про те, що характеристики образів чоловіків і жінок не тільки диференційовані, а й ієрархічно організовані, тобто чоловічі характеристики сприймаються як більш позитивні, соціально прийнятні і схвалювані [5, с. 64].

Отже, гендерна ідеологія традиційного суспільства культивує принцип взаємного доповнення статей у сфері поділу праці між чоловіками і жінками. Чоловікові відводиться роль державного, громадського діяча, керівника, голови та фінансового гаранта сім'ї. Його сфери діяльності – публічна, професійна, творча, наукова та ін. «Природне» призначення жінки – це сфери материнства і домашнього господарства.

Процес закріплення соціальних стереотипів, в тому числі і гендерних, має характер внутрішньогрупового, колективного впливу. Стереотипізація, розглянута, як механізм формування та закріплення стереотипів, являє собою результат залучення окремих індивідів до культури суспільства, включення їх в певну групу і знаходиться на

перетині процесів індивідуального сприйняття і соціальної репродукції стереотипів, цінностей, ролей... Соціальний стереотип починає існувати і функціонувати тільки в тому випадку, якщо він розділяється членами соціокультурного співтовариства. Стереотипи, як вважав Г. Теджфел, визначаються сприйняттям індивідів в термінах їх групової належності. За допомогою стереотипізації відбувається акцентування групових відмінностей, реалізується міжгрупова взаємодія; стереотипи рухливі, ситуативні і багато в чому визначаються контекстом міжгрупових відносин [8, с. 23].

Гендерні ролі, будучи різновидом соціальних ролей, – нормативні, висловлюють певні соціальні очікування щодо належних чоловікові і жінці моделей поведінки, відносин, видів діяльності, які у своїй сукупності є зовнішнім виявом названих ролей.

У сучасному суспільстві більшість жінок працює в різних сферах професійної діяльності, поза домом, а чоловіки вже давно не є тільки «здобувачами і воїнами», що годують і захищають свою сім'ю. І проте стереотипні уявлення про традиційні ролі статей живі, досить стійкі: жінка і сьогодні повинна, на думку суспільства, концентруватися на приватній (сімейній) сфері діяльності, а чоловік – на громадській, професійній сфері (діяльності). У стереотипах про сімейні ролі найбільш повно відбиваються моделі поведінки подружжя, характер і особливості міжособистісного ставлення в сім'ї.

Курсантська молодь як об'єкт дослідження має специфічні соціально-психологічні особливості, суб'єктні якості, особливі ролі і функції в розвитку сучасного суспільства. Суб'єктні властивості сучасного курсанта дозволяють трансформувати не тільки сформовані громадські структури відповідно до сьогоднішніх реалій, а й видозмінити характер суспільних відносин, в тому числі і гендерних, створити якісно нові, егалітарні моделі поведінки і відносини, які сприятимуть поліпшенню гендерного клімату в суспільстві і забезпечать його внутрішню стійкість і цілісність.

Гендерна стереотипізація «накладається» на процеси гендерної соціалізації: обидва ці процеси взаємопов'язані між собою, але не тотожні. Набуття, засвоєння і закріплення гендерних характеристик, норм, соціально прийнятих моделей поведінки, соціальних установок, відповідних соціокультурним експектаціям щодо чоловіків і жінок, позначимо гендерною соціалізацією. Вона містить у собі всю сукупність процесів, пов'язаних з формуванням гендерної ідентичності та засвоєнням гендерних ролей.

Гендерні стереотипи пронизують усі сфери життєдіяльності суспільства: і приватну, і публічну, і професійну. Орієнтуючи чоловіків і жінок на різні життєві перспективи, вони пропонують їм і різні шляхи, і способи самореалізації, визначають їх нерівноцінні ролі, статуси, положення в суспільстві [10, с. 323].

Суб'єктні властивості сучасного курсанта дозволяють трансформувати не тільки сформовані громадські структури відповідно до реалій навколишньої дійсності, а й видозмінити характер загально суспільних відносин, в тому числі і гендерних, є найважливішим аспектом у соціальному і культурному житті соціуму, що визначають його культурну еволюцію і є основним параметром його цивілізованості [1, с. 129].

Реалізуючи свій інноваційний потенціал, курсантська молодь являє собою рушійну силу соціокультурних змін в суспільстві, тому динаміка в гендерному порядку останнього, трансформація гендерних стандартів і стереотипів найвиразніше повинні відображатися в її гендерній свідомості.

Одним із значущих чинників гендерної стереотипізації є вік: на думку соціологів, саме у свідомій і соціально активній курсантській молоді найвиразніше відбувається зміна гендерного порядку, ціннісно-нормативних, інституційних і структурних підстав суспільства.

Курсантська молодь являє собою соціальну групу молодих людей, що займають позиції учнів в інституційній структурі суспільства, в якій «здійснюється підготовка до висококваліфікованої (професійної) розумової праці. Групові та індивідуальні фактори, що посідають ці позиції, набувають соціальний статус «студентство», «курсант», а також відповідні соціальні ролі, що регулюють певні аспекти поведінки» [10, с. 324].

Саме сьогоднішньому поколінню української молоді належить провідна роль у майбутньому, роль – лідера, адже саме в період 15–18 років формуються основи для реалізації цієї ролі.

Порівняно з періодом ранньої юності цей етап має особисту специфіку – в цей час «проблеми особистісного розвитку дозволяються в континуумі становлення індивідуальності (ідентифікація) – «рольова дифузія», «інтимність – самотність».

Система гендерних стереотипів містить гетеро- і автостереотипи.

Гетеростереотипи являють собою сукупність характеристик, що приписуються представникам інших груп – аутгруп, «чужих», в цьому випадку – гендерним співтовариствам, чоловікам чи жінкам. Аутостереотипи – це стереотипи про свою групу – інгрупу, «своїх». Гендерні гетеро- і аутостереотипи засвоюються людиною на ранніх стадіях розвитку і згодом практично не піддаються змінам [9, с. 188].

Нами було проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь курсанти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, чисельністю 44 особи віком від 18 до 20 років.

Для виявлення образів маскулінності – фемінності в системі гендерних уявлень сучасної курсантської молоді використовувався «міні- опитувальник», розроблений на основі опитувальника Сандри Бем, який встановлює частоту приписування кожній статі певних характеристик у зв'язку зі схильністю до гендерних стереотипів і модифікований опитувальник С. Бем. Респондентам було запропоновано список із двадцяти якостей і рис характеру, з якого необхідно було вибрати чоловічі.

За результатами опитування ми можемо зробити висновок, що в 75 % випадків всі характеристики вважаються курсантами універсальними, тимчасом як тільки в 9 % виділяють чисто жіночі характеристики, і в 16 % виключно чоловічі. Варто зазначити, що приписування характеристикам виключно чоловічої належності було зроблено юнаками, які більшою мірою схильні до стереотипного уявлення «справжнього чоловіка», сприймають його як «успішного добувача».

Потрібно зазначити, що в гендерних уявленнях курсантської молоді обох статей незмінно представлені «сила» і «агресивність», як виключно чоловічі характеристики, оскільки саме вони стабільно є найважливішими маркерами чоловічої гендерної ідентичності. Ці дві характеристики є найбільш стійкими ознаками маскулінності, сформованими традиційною патріархальною культурою і продовжують непорушно визначати стереотипний образ «справжнього чоловіка» і сьогодні. Таке докладне наповнення чоловічого аутостереотипа типовими характеристиками є свідченням досить високого ступеня стереотипізації юнаків, і жорстокість заданості чоловічої ролі в суспільстві на відміну від жіночої.

За результатами опитування можна зробити висновок, що чисто чоловічою може бути відзначена будь-яка характеристика, але малою кількістю людей, крім таких характеристик – краса, слабкість і емоційність, які не набрали жодного балу, тоді як виключно жіночими характеристиками вважаються: слабкість – 6 %, лагідність – 6 %, емоційність, ніжність і краса.

Результати цього опитування свідчать про мінімальну схильність до гендерних стереотипів у опитуваних курсантів.

В узагальненому образі чоловіка домінують маскулінні характеристики, тоді як узагальнений образ жінки містить як маскулінні характеристики, так і фемінні на майже однаковому рівні. Така тенденція говорить про малу схильність до гендерних стереотипів у курсантів, але образ чоловіка все ж сприймають більш стереотипно.

У процесі вивчення відмінностей між оцінками респондентів «своїх» і «чужих» груп встановлено, що курсанти чоловічої статі включають в аутостереотип більше характеристик, ніж дівчата у свій аутостереотип.

Незалежно від територіальної локалізації випробовуваних, чоловічий аутостереотип є стійким і фактично незмінним.

Отже, образи маскулінності – фемінності в гендерних уявленнях курсантів не стереотипні, більш демократичні, їх образи чоловіків і жінок наділені, в основному, андрогінними характеристиками і більш близькі відповідній еkleктичній моделі. Тож можна констатувати, що в умовах сучасного соціуму формується новий тип особистості – андрогін, в якому на паритетних засадах представлені сутнісні риси як маскуліного, так і фемінного типу [7, с. 176].

Під час соціологічного опитування серед курсантів виявлено ступінь їх стереотипізації щодо сімейних і професійних ролей чоловіків і жінок, а також зміст їх гендерних стереотипів, що стосуються розподілу праці за статевою ознакою. Частина запитань анкети була спрямована на виявлення гендерних уявлень респондентів про сімейні та професійні ролі статей.

Влада і авторитет в сім'ї в традиційній патріархальній культурі належить ролі чоловіка-добувача, матеріально забезпечує потреби домочадців. На запитання про те, чи поділяють респонденти твердження про обов'язок чоловіка матеріально забезпечувати

сім'ю, тільки 29 % курсантів висловили згоду з цим стереотипним переконанням, що підтвердило і дублююче питання.

Чоловіча частина вибірки вважає, що головою сім'ї обов'язково повинен бути чоловік (лише малий відсоток жіночої частини вибірки не згодний з думкою чоловіків – 44,2 %. І лише 10 % дівчат погодилися зі стереотипним уявленням, що «ухвалення рішень – чоловіча справа»).

Отже, питання вивчення психології чоловіків і жінок та їх відмінностей один від одного безпосередньо стосується не тільки людини як такої, але також всього суспільства загалом і науки зокрема. Поява гендерних стереотипів зумовлена тим, що модель гендерних відносин вибудовувалася так, що статеві відмінності переважали над індивідуальними, якісними відмінностями в особистості чоловіка і жінки. Але курсантство є найбільш освіченою, ерудованою частиною молоді, що, безсумнівно, висуває його в число передових груп і зумовлює формування специфічних рис психології студентського віку, зумовлює переосмислення соціальних устоїв, тобто відходження від стереотипів.

Успішність сучасних трансформаційних процесів, що торкнулися всіх сфер життєдіяльності суспільства, становлення гендерної рівності великою мірою залежать від нинішнього молодого покоління, його ціннісних орієнтирів [11, с. 34]. Тому вивчення сутності, ролі, місця сучасної молоді в соціумі, проникнення в структури її ціннісного простору є важливим дослідницьким завданням.

Висновки. Результати досліджень гендерних стереотипів курсантської молоді свідчать про суперечливість, дифузії в формуванні гендерної ідентичності молоді. І дівчата, і хлопці виявляють низьку прихильність до традиційних гендерних стереотипів – простежується поступова трансформація останніх в напрямі «згладжування» їх колишньої полярності, інакше кажучи, все більш популярним стає андрогінний тип особистості.

Гендерні стереотипи сучасної молоді зазнали суттєвих, але нерівномірних трансформацій (порівняно з традиційними стереотипами): більшою мірою, змінилися уявлення студентів про поділ праці між статями, про образи маскуліності – фемінності, меншою мірою – їх уявлення про сімейні ролі статей, чоловіки здебільшого вважають себе зобов'язаними утримувати сім'ю і бути опорою для жінки.

Серед опитуваних чоловіків і жінок більш схильними до стереотипів виявились чоловіки, але їх стереотипи були спрямовані до їх же статевої групи. Тобто чоловіки вважають, що жінки можуть бути як кар'єристками, так і спрямованими на сім'ю, але майже кожен чоловік стверджував, що він повинен забезпечувати сім'ю і вміти «забити цвях».

Отже, через те, що курсантська молодь є найбільш освіченою серед молоді і більш прогресивною, ніж старші люди, їм найменш властиві гендерні стереотипи.

Список використаних джерел

1. Горбачова О. В. Соціально-психологічні аспекти встановлення гендерного паритету в Національній поліції України. *Право і безпека*. 2016. Вип. 31. № 4. (63). С. 128–132.
2. Івченко Ю. В. Філософсько-правовий аналіз гендерної політики в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.12 «Філософія права». Київ, 2009. 19 с.
3. Skyba E. Philosophy of postmodernism as a theoretical justification of the women social value. *Scientific Journal of Polonia University*. 2020. V. 38. S. 294–303.
4. Наливайко Л. Р., Скиба Е. К., Маркіна Л. Л., Царьова І. В., Ядловська О. С. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади : монографія. Київ : «Хай Тек» Прес», 2018. 348 с.
5. Скиба Е. К. Гендерна ідентичність як поле прояву владних відносин. Актуальні проблеми філософії та соціології. *Науково-практичний журнал. Index Copernicus International*. Вип. 21. Одеса, 2018. С. 60–78.
6. Скиба Е.К. Принцип методологічного плюралізму як інструмент дослідження концепту «гендерна ідентичність» *Grani*. 2018. Вип. 21. С.12 – 20.
7. Скиба Е. К. Методологія подолання гендерних конфліктів. *Науковий вісник ДДУВС*. 2021. Спеціальний випуск № 2. С. 174–179.
8. Skyba E. K. Gender challenges of modern societies. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2021. Vol. 1. No. 2. С. 18–24.
9. Скиба Е. К. Гендерні виклики сучасної України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 187–189.
10. Смірнова О. М. Забезпечення гендерної рівності у діяльності органів внутрішніх справ України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. Вип. 3 (40). С. 321–325.
11. Vlasova T., Skyba E., Vlasova O., Liashenko I. «Fluid» temporality: the conflict of gender

References

1. Horbachova, O. V. (2016) Sotsialno-psykholohichni aspekty vstanovlennia hendernoho parytetu v Natsionalnii politsii Ukrainy [Socio-psychological aspects of establishing gender parity in the National Police of Ukraine]. *Pravo i bezpeka*. Issue 31. № 4. (63), pp. 128–132. [in Ukr.].
2. Ivchenko, Yu. V. (2009) Filosofska-pravovyi analiz hendernoï polityky v Ukraini [Philosophical and legal analysis of gender policy in Ukraine] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : 12.00.12 «Filosofia prava». Kyiv, 19 p. [in Ukr.].
3. Skyba, E. (2020) Philosophy of postmodernism as a theoretical justification of the women social value. *Scientific Journal of Polonia University*. Vol. 38, pp. 294–303.
4. Nalyvaiko, L. R., Skyba, E. K., Markina, L. L., Tsarova, I. V., Yadlovska, O. S. (2018) Osnovy teorii henderu: yurydychni, politolohichni, filozofski, pedahohichni, linhvistychni ta kulturolohichni zasady [Basics of gender theory: legal, political, philosophical, pedagogical, linguistic and cultural foundations] : monohrafiia. Kyiv : «Khay Tek» Pres», 348 p. [in Ukr.].
5. Skyba, E. K. 2018 () Henderna identychnist yak pole proiavu vladnykh vidnosyn [Gender identity as a field of manifestation of power relations]. Aktualni problemy filozofii ta sotsiolohii. Naukovo-praktychnyi zhurnal. Index Copernicus International. Vol. 21. Odesa, pp. 60–78. [in Ukr.].
6. Skyba, E. K. (2018) Prynstyp metodolohichnoho pliaralizmu yak instrument doslidzhennia kontseptu «henderna identychnist» Grani [The principle of methodological pluralism as a research tool for the concept of «gender identity» Grani]. Naukovo-praktychnyi zhurnal. Index Copernicus International. Dnipro, Vol. 21, pp. 12–20. [in Ukr.].
7. Skyba, E. K. (2021) Metodolohiia podolannia hendernykh konfliktiv [Methodology for overcoming gender conflicts]. *Naukovyi visnyk DDUVS*. Special issue № 2, pp. 174–179. [in Ukr.].
8. Skyba, E. K. (2021) Gender challenges of modern societies. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 1. No. 2, pp. 18–24.
9. Skyba, E. K. (2022) Henderni vyklyky suchasnoi Ukrainy [Gender challenges of modern Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 187–189. [in Ukr.].
10. Smirnova, O. M. 2014 () Zabezpechennia hendernoï ravnosti u diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Ensuring gender equality in the activities of internal affairs bodies of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. Issue 3 (40), pp. 321–325. [in Ukr.].
11. Vlasova, T., Skyba, E., Vlasova, O., Liashenko, I. «Fluid» temporality: the conflict of gender and age in the postmodern socio-cultural context. *Rupkatha Journal*. Vol. 14. N 4, pp 25–38.

ABSTRACT

Inna Shinkarenko. Psychological structure of gender stereotypes of cadets of higher education institutions with specific learning conditions. The work raises the issue of gender stereotypes, which reflect the peculiarities of people's perception of representatives of their own and other gender groups. The stereotype exaggerates gender differences, which are not actually stable characteristics of individual personalities.

The appearance of gender stereotypes is due to the fact that the model of gender relations was historically built in such a way that gender differences prevailed over individual, qualitative differences in the personality of men and women.

The gender ideology of traditional society cultivates the principle of mutual complementarity of gender in the field of division of labor between men and women. Gender roles, which are types of social roles, are normative and reveal certain social expectations regarding the behavior patterns, relationships, and activities appropriate to men and women, which collectively act as external manifestations of the gender roles.

It was determined that cadet youth have specific social and psychological features, subject qualities, special roles and functions in the development of modern society. This point of view also applies to the gender order of society, the transformation of gender standards and stereotypes.

The results of studies of gender stereotypes of cadet youth indicate contradictions and diffusion in the formation of gender identity of youth. Both girls and boys show a low attachment to traditional gender stereotypes. The gradual transformation of the latter in the direction of «smoothing out» of their former polarity can be traced.

So, according to the results of the survey, we can state that in the conditions of modern society, a new type of personality is being formed – androgynous, in which the essential features of both masculine and feminine types are presented on a parity basis.

Thus, it was found that cadet youth are the most experienced and progressive part of population than older one, that is, they are least likely to be influenced by gender stereotypes.

Keywords: stereotypes, gender stereotyping, masculinity, femininity, gender identity, androgyny.

УДК 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-392-400

Юрій ВЕЛИКИЙ[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПЕРЕОЗБРОЄННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ КОРОТКОСТВОЛЬНОЮ ВОГНЕПАЛЬНОЮ ЗБРОЄЮ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД І ВІТЧИЗНЯНІ ПЕРСПЕКТИВИ

У статті здійснено аналіз інформації з відкритих джерел та публікацій-у мережі Інтернет про кращі зразки пістолетної зброї, що користуються найбільшим попитом серед військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, цивільних громадян у різних країнах світу. Сучасні глобалізаційні процеси, євроінтеграційні прагнення, протидія збройній агресії російської федерації, погіршення ситуації із незаконним обігом, використанням зброї в Україні потребує змін в освітньому процесі закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, здійснення базової вогневої підготовки з використанням стандартів НАТО. У зазначеному аспекті дисципліна «Вогнева підготовка» є надзвичайно важливою в професійній діяльності поліцейського. Сучасні стандарти підготовки поліцейських кадрів потребують розширення світогляду, обізнаності здобувачів у найкращих зразках сучасної пістолетної зброї для підвищення їхнього професійного рівня, формування службових компетентностей щодо безпечного поводження з вогнепальною зброєю, мінімізації травматичних ситуацій. Акцентовано увагу на тому, що євроінтеграційні процеси обумовлюють більш тісну інтеграцію Національної поліції у міжнародні поліцейські структури, що пов'язано з необхідністю формування у здобувачів навичок поводження із сучасними зразками поліцейського озброєння.

Ключові слова: пістолетна зброя, стандарти НАТО, професійна підготовка, здобувачі, поліцейські.

Постановка проблеми. Відповідно до вимог ч. 2 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейський уповноважений на зберігання, носіння вогнепальної зброї, а також на її застосування і використання лише за умови, що він пройшов відповідну спеціальну підготовку [14].

З огляду на це в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських (далі – ЗВО МВС) протягом усього терміну підготовки поліцейських вогнева підготовка є однією з провідних дисциплін. Під час виконання практичних вправ Курсу стрільб для поліцейських 2019 року пріоритет віддається виконанню вправ із пістолетної зброї [23]. В освітньому процесі перевага надається вивченню зразків вітчизняної вогнепальної зброї (ФОРТ-12, 14, 17, 21, 500) та зброї, що знаходилася на озброєнні у колишньому СРСР (ПМ, АК-74, АКСУ) [11-13].

Згідно з вимогами наказів МВС України № 50 від 26.01.2016, № 70 від 01.02.2016 під час подальшого проходження служби поліцейський має щороку підтверджувати свій професійний рівень на право носіння, застосування і використання вогнепальної зброї. Перевірки рівня знань із заходів безпеки при поводженні зі зброєю у поліцейських мають проводитися: перед призначенням на вищу посаду; перед закріпленням вогнепальної зброї; перед проведенням практичних стрільб; не рідше двох разів на рік комісією органу (закладу, установи); під час інструктажів перед заступанням на службу; під час перевірок несення служби, а також при складанні заліків із вогневої підготовки на підсумкових, контрольних, цільових перевірках та під час комплексних інспектувань [17-18].

Така багатофакторна залежність від виконання вимог чинних нормативно-правових документів, інформаційне перевантаження ускладнює ефективність системи підготовки поліцейських кадрів у ЗВО МВС.

Водночас під час підготовки поліцейських кадрів не враховуються глобалізаційні процеси та євроінтеграційні зміни. Сучасні умови потребують запровадження в

© Ю. Великий, 2023

ORCSI ID: <https://orcid.org/0000-0003-4386-7555>

great170512@gmail.com

освітньому процесі базової вогневої підготовки з використанням стандартів НАТО. Погіршення ситуації з незаконним обігом та використанням зброї в Україні потребує розширення світогляду та обізнаності здобувачів ЗВО МВС про пістолетну зброю, що користується найбільшим попитом як серед силових структур, так і пересічних громадян. Випускники таких закладів мають бути спроможними здійснювати технічне обслуговування не тільки вітчизняної вогнепальної зброї, а й найкращих зразків пістолетної зброї, що стоять на озброєнні силових і правоохоронних структур розвинутих демократичних держав.

У зв'язку з викладеним вище постає нагальна потреба у проведенні компаративного аналізу кращих зразків пістолетної зброї, що користуються найбільшим попитом серед військовослужбовців, поліцейських, представників правоохоронних органів, цивільних громадян, для визначення перспектив подальшого вдосконалення практичної складової вогневої підготовки здобувачів ЗВО МВС.

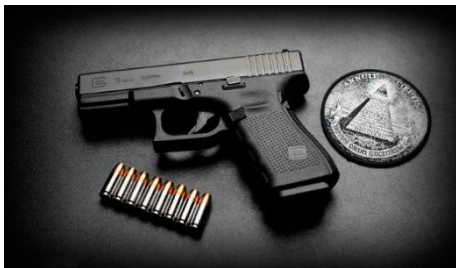
Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Дослідження проведене як теоретична робота і спирається на аналіз вітчизняних публікацій у мережі Інтернет. За даними організації «Small Arms Survey» (Женева, Швейцарія), Україна стала 22-ю у світовому рейтингу з показником 4,4 млн стволів за кількістю наявної стрілецької зброї у цивільного населення в 2017 році [16]. За інформацією голови Наглядової ради Української асоціації власників зброї Г. Учайкіна, в Україні 3 млн осіб володіють зброєю нелегально, а ще 2 млн є легальними власниками. Це означає, що вогнепальною зброєю в країні володіє кожен дев'ятий українець [25]. Незважаючи на той факт, що НПУ в усіх регіонах України проводить регулярні місячники добровільної здачі зброї і боєприпасів, криміногенна ситуація в країні погіршилася та збільшилася кількість злочинів із застосуванням вогнепальної зброї. За інформацією Центра безпекових досліджень «СЕНСС», що проводила моніторинг ситуації з незаконним обігом і використанням зброї в Україні, найбільше випадків незаконного обігу та використання зброї зафіксовано в Дніпропетровській області [15; 24; 26].

Проведений аналіз засвідчив, що на сьогодні у світі великим попитом серед працівників правоохоронних органів, військовослужбовців та цивільних осіб користуються пістолети: Glock-17 (Австрія), Colt M1911, Beretta 92 (Італія), SIG Sauer P320 (США), FN-FNP45 (США/Бельгія), Walther P99, Heckler&Koch USP (Німеччина), FN Five-Seven (Бельгія), CZ – 75 (Чеська Республіка), HS2000 (Хорватія). Методологія вітчизняних вебсайтів передбачала як використання офіційних національних даних щодо зареєстрованої зброї, висновків експертів, так і загальне опитування пересічних громадян щодо володіння вогнепальною зброєю, що доступна для 56 країн світу [10; 14; 19; 20; 22].

Мета дослідження – здійснити аналіз вітчизняних публікацій у мережі INTERNET кращих зразків пістолетної зброї, що користуються найбільшим попитом серед працівників правоохоронних органів, військовослужбовців та цивільних осіб різних країнах світу.

Виклад основного матеріалу. Під час проведення практичних занять із вогневої підготовки в ЗВО МВС виникає потреба у формуванні у здобувачів навичок поведіння із сучасною пістолетною зброєю, що передбачає врахування антропометричних особливостей людини, можливість відпрацьовувати стрільком практичних вправ Курсу стрільб для поліцейських 2019 року з пістолетною зброєю, у якій запобіжник розташований на спусковому гачку з лівої або правої сторони пістолету. Для цього здійснено аналіз пістолетної зброї, котрій надається перевага працівниками правоохоронних органів та військовослужбовцями в різних країнах світу.

Пістолет *Glock 17* (Австрія), 1980 року випуску, «рекордсмен» за кількістю модифікацій, стоїть на озброєнні силових структур 30 країн світу.

Особливістю конструкції пістолета є відсутність прапорця запобіжника і курка. Пістолет здебільшого зроблений з високоміцного термостійкого (до 200°C) пластика. Завдяки цьому Glock 17 легкий і надзвичайно міцний. Принцип дії – «вихопив і стрілай». Незважаючи на те, що в пістолеті немає запобіжника, постріл не відбудеться без повного натискання спускового гачка. Калібр пістолета: 9 x 22 мм, 11,4 x 19 мм, 11,4 x 23

мм; вага без патронів – 0,625 кг; довжина – 18,6 см; прицільна дальність стрільби – до 50 м, має 33 частини. Завдяки своїм бойовим якостям і надійності набув широкого розповсюдження як цивільна зброя для самооборони. На сьогодні існують п'ять виробничих поколінь Glock 17. Фірмою Glock випускаються модифікації цього пістолета в різних варіантах під різні патрони: 9 x 19 мм Парабелум Glock 19, .40 S&W – Glock 22, 10 mm Auto – Glock 20, .357 SIG – Glock 31, .45 ACP – Glock 36 і .45 GAP – Glock 37. Покупцям пропонуються на вибір пістолети третього, четвертого чи п'ятого покоління: Glock 17L, Glock 24, Glock 25, Glock 28, Glock 36, Glock 38, Glock 39, Glock 40, Glock 41, Glock 42, Glock 43. Вартість пістолета – 400-600 доларів США [1].

Пістолет *Colt M1911 (A1)* розроблений у 1910 році Джоном Мозесом Браунінгом (US Patent 984519) під набій .45 ACP. Пістолет був на озброєнні збройних сил США протягом вісімдесяти років (1911–1990), після чого був замінений на *Beretta 92*. Сучасна модифікація M45A1 стоїть на озброєнні експедиційного корпусу морської піхоти США й досі. Уряд США закупив 2,7 млн пістолетів M1911.

Пістолет M1911 широко використовувався під час Першої світової війни. У свою чергу, модель A1 отримала розповсюдження у Другу світову, під час операцій Корейської, В'єтнамської війн, «Буря в Пустелі». Пістолет є дуже потужною і надійною зброєю, його продаж здійснюють наразі в 45 країнах світу. Калібр пістолета 11,43 x 23 мм; вага без патронів – 1105 кг; довжина – 210 мм; довжина каналу ствола – 127 мм; прицільна дальність стрільби – до 50 м; має 53 частини. На базі цієї моделі продовжують виготовляти різні варіації пістолетів. Конструкція цього пістолета складається з трьох частин: рамки, ствола і кожуха затвора, що рухається вперед і назад напрямними, вбудованими в рамку. У задній частині кожуха розташований затвор, у якому знаходиться ударник і екстрактор. У рамку рукоятки вставляються магазин, спускова скоба, курок і рукоятковий механізм запобіжника, що блокує курок, не дає йому рухатися доти, доки рукоятка повністю буде не обхоплена рукою. Ствол з'єднаний із рамкою пістолета за допомогою хитної серги, що розташована під казенною частиною ствола й забезпечує його замикання і відмикання. Пістолет на платформі 1911 є одним із найбільш популярних та розповсюджених пістолетів у світі. Його вартість – 900-2100 доларів США [2].

Пістолет *Beretta 92* (Італія) був розроблений Карлом Береттою, Джузеппе Маццетті і Вітторіо Валле у 1975 році. Пістолет виготовлено із сучасних високоміцних полімерних матеріалів, він є надійною зброєю і може здійснювати понад 150 000 пострілів без будь-яких поломок.

У 1985 році *Beretta 92* переміг у конкурсі на закупки для озброєння військових у США та замінив модель *Colt M1911* із військовою специфікацією M9. За період 1975-1976 рр. виготовлено 5000 екземплярів оригінальної конструкції. Сьогодні цей проект має чотири різні конфігурації (FS, G, D і DS) і чотири калібри: 92 серія в 9 x 19 мм Парабелум; 96 серія в .40 S&W; 98 серія в 9 x 21 мм ІМІ; 98 і 99 серії в 7.65 мм Люгер. Вага пістолетів: 950 грам (92), 970 грам (92S/SB/F/G), 920 грам (92D), 900 грам (Compact/Vertec). Довжина: 217 мм, 211 мм (Vertec), 197 мм (Compact/Centurion). Довжина каналу ствола: 125 мм, 119 мм (Vertec), 109 мм (Compact/Centurion). Прицільна дальність стрільби – до 50 м; початкова швидкість польоту кулі – 390 м/с. На сьогодні продаж пістолетів *Beretta* складає 100 000 екземплярів на рік. Вони перебувають на озброєнні правоохоронних органів 14 країн світу, Національної гвардії Венесуели та користуються попитом у цивільного населення [3].

Пістолет *SIG Sauer P320* розроблений у 2014 році філіями швейцарсько-німецької *Sauer & Sohn* компанії *SIG Sauer* (США). Він є одним із найновітніших та найдосконаліших пістолетів серії самозарядних пістолетів *SIG Sauer*. З 2014 р. виготовляється на європейських та північноамериканських заводах *SIG Sauer*.

Пістолет *SIG Sauer P320* працює за рахунок енергії відбою при короткому ході ствола. Ключовою особливістю пістолета є його модульна конструкція. Внутрішній нержавіючий блок управління вогнем (основний модуль *P320*) складається з інтегрованої системи управління вогнем (спускового гачка, ударника, різноманітних пружин), ежектора і 4 напрямних рейок. *SIG Sauer P320* не має ручних запобіжників, натомість містить автоматичний захист від випадкового натискання при падінні чи носінні зброї. Виготовляється для поліцейських і комерційного ринку. Військовослужбовцями США прийнятий на озброєння як *M17*, має великий вибір рукояток. Пропонується у трьох різних варіантах: зі склопластиково-полімерними рукоятками (з маленьким, середнім і великим розміром цівки) у повнорозмірних і компактних моделях, а також два різновиди (маленький і середній розмір цівки) у субкомпактних моделях. Розміри затвора залежать від розмірів цівки в кожній моделі. Існує три модулі з різними калібрами: 9 x 19 мм Парабелум; .357 SIG і .40 S&W, котрі можна змінювати за бажанням оператора. Виробник пістолетів пропонує комплекти замін калібру (*X-Change*), що складаються з кожуха-затвора, вузла замикання, ствола, магазину, рукоятки (з різними розмірами цівки). Зазначені комплекти дозволяють оператору змінювати калібр зброї без використання додаткових інструментів. Пістолет має калібр: 9 x 19 мм, 9 x 22 мм, 10 x 22 мм, 9 x 21 мм, 14,3 x 23 мм. Вага: *P320 Full Size* 0,833 кг; *P320 Carry* 0,737 кг; *P320 Compact* 0,737 кг; *P320 Subcompact* 0,708 кг. Довжина: *P320 Full Size* 203 мм; *P320 Carry* 183 мм; *P320 Compact* 183 мм; *P320 Subcompact* 170 мм. Довжина каналу ствола: *P320 Full Size* 120 мм; *P320 Carry* 98 мм; *P320 Compact* 98 мм; *P320 Subcompact* 91 мм. Ширина: *P320 Full Size* 35,5 мм; *P320 Carry* 35,5 мм; *P320 Compact* 35,5 мм; *P320 Subcompact* 28 мм. Висота: *P320 Full Size* 140 мм; *P320 Carry* 140 мм; *P320 Compact* 131 мм; *P320 Subcompact* 120 мм. Прицільна дальність стрільби – до 50 м; ємність магазину – 9-17 патронів. Вартість пістолета – в середньому 719 доларів США [4].

Пістолет *FN Five-Seven* (Бельгія) розроблений у 1993 р., зараз виробляється бельгійською фірмою *Fabrique Nationale of Herstal* (Національна фабрика в Ерсталі). Назва є комбінацією: з одного боку, *Five-seveN* – це «5-7» (5,7 – калібр зброї, що дорівнює 224), а з іншого – перша і остання букви назви, що пишуться заголовними, це абревіатура фірми *Fabrique Nationale*. Використовується військовослужбовцями і правоохоронцями 20 країн світу. Починаючи з 2000 року прийнятий на озброєння Кіпрською національною

гвардією. Національна стрілецька асоціація США використовує зазначений пістолет під час тактичних і поліцейських змагань. Версія для цивільних осіб уведена в дію з 2004 року. Пістолет *Five-seveN* має патрон 5,7 x 28 мм із гільзою пляшкової форми, розроблений *FN* для цього пістолета. Цей патрон важить 6 гр, практично вдвічі менше, ніж стандартний патрон 9 x 19 мм Парабелум, що дозволяє з легкістю носити більший боєкомплект. Пістолет має високу ергономіку, призначений для враження цілей у бронезилетах. Калібр – 5,7 x 28 мм; вага – 0,617 кг; довжина – 208 мм; довжина каналу ствола – 218 мм; ширина – 36 мм; висота – 145 мм; початкова швидкість польоту кулі – 650 м/сек; прицільна дальність стрільби – до 50 м; максимальна дальність стрільби – до 151 м; ємність магазину – 10-20 патронів [5].

Пістолет CZ 75 розроблений у 1975 р. братами Йозефом та Франтішеком Коуцькі в місті Угерскі-Брід (Чеська Республіка) на основі моделі «Браунінг» зразка 1935 року. Конструкція CZ 75 спочатку проектувалася для виробництва на експорт і позиціонувалася як сучасна заміна «важким» поліцейським та армійським пістолетам під патрон 9 x 19 Parabellum (Browning Hi-Power). Пізніше пістолет був адаптований для стрільби потужнішими патронами .40 S&W і 9 x 21 мм

ІМІ. Уперше пістолет був представлений широкому загалу на виставці в Мадриді в 1976 р., де отримав велику кількість позитивних відгуків. У 1977 р. розпочато серійне виробництво компанією «Česká zbrojovka Uherský Brod» для військовослужбовців і поліцейських.

У Чехословаччину та країни Варшавського договору пістолет на озброєння не надійшов, оскільки використовував патрон, що не стоїть на озброєнні. Проте він використовувався спецслужбами правоохоронних органів, оскільки за бойовими та експлуатаційними якостями перевершував пістолети під штатні патрони ПМ і ТТ. У подальшому ліцензію на виготовлення було продано Італії, Швейцарії, Ізраїлю, Туреччині, США. Пістолет має високі параметри щодо пробивної сили та зупиняючої дії кулі, користується попитом у цивільних осіб і спортсменів. Пістолет випускається в кількох комерційних модифікаціях: CZ-75 Compact (укорочений варіант стандартного CZ-75); CZ-75 Champion (спортивний варіант); CZ-75 Kadet (навчальний варіант); CZ-85 (подальша розробка CZ-75), основна відмінність якого – наявність важеля запобіжника, двостороння затримка затвора, що дозволяє стріляти однаково зручно як із лівої, так і з правої руки. Калібр: 9 x 19 мм, 10 x 22 мм, 9 x 21 мм; вага без набоїв – 980 гр; довжина – 20,6 см; довжина каналу ствола – 120 мм; висота – 138 мм; ширина – 33 мм; прицільна дальність стрільби – до 50 м; ємність магазину – 15 патронів. Вартість пістолета складає 900-2100 доларів США. До кінця грудня 2007 року було випущено 1 млн пістолетів CZ 75 та їх модифікацій [6].

Пістолет *Walther P99* (Німеччина) був розроблений у 1999 р. для працівників правоохоронних органів та цивільних осіб, має невелику масу і габарити, модульну конструкцію, безпечний автоматичний запобіжник. Прийнятий на озброєння збройних сил і правоохоронних органів Фінляндії, Ірану. Виготовляється за ліцензією у США і Польщі. Використовується поліцейськими підрозділами всього світу. Автоматика пістолета заснована

на короткому ході ствола. Має ударно-спусковий механізм ударникового типу, подвійної дії. Автоматичний запобіжник починає діяти за відсутності магазину в рукоятці, або коли він вставлений не до кінця. Для безпечного зняття ударника з бойового взводу зверху кожуха затвора пістолета присутня спеціальна кнопка. Про те, що ударник зведений, сигналізує задня частина ударника, що виступає позаду кожуха – затвора. В основі спускової скоби наявний двосторонній важіль засувки магазину. Рамка виготовлена з полімерного матеріалу. Виконується у двох варіантах: чорного та темно-зеленого кольорів. На корпусі також присутні напрямні для кріплення лазерного цілевказівника або бойового ліхтаря. Приціл відкритого типу, регульований, з двома прицільними дистанціями: 50 і 100 метрів. Калібр: 9 x 19 мм, 10 x 22 мм, 9 x 21 мм; вага – 0,7 кг; довжина – 180 мм; довжина каналу ствола – 102 мм; початкова швидкість польоту кулі – 375 м/хв; прицільна дальність стрільби – до 50 м; ємність магазину – 16 патронів [7].

Пістолет *Heckler&Koch USP* (Німеччина) розроблений компанією Heckler&Koch у 1993 р. для військовослужбовців, поліцейських та цивільних осіб у межах програми Universal Selbstlade Pistole як універсальний самозарядний пістолет.

Пістолет має високу надійність і точність, армовану полімерну раму, автоматику Браунінга, металеву армовану полімерну раму, частини пістолета мають спеціальну обробку, що

захищає від корозії. Має дев'ять різновидів. Версія USP в Німеччині з 1995 року є основною зброєю як Р-8. Для американського ринку Heckler & Koch USP був розроблений під набій .40 S&W. У 1996 році було презентовано серію USP Compact, що містила варіанти під набої 9 mm Parabellum, .40 S&W, .45 ACP та .357 SIG. Пізніше були додані інші серії: USP Tactical, USP Expert, USP Match, USP Elite, а також Р8 (стандартний пістолет), що знаходиться на озброєнні армії Німеччини, Служби безпеки України (відділ «Альфа») та ще в 11 країнах світу. Однією з унікальних особливостей USP є велика кількість можливих варіантів виконання ударно-спускового механізму. Компанія пропонує до десяти модифікацій, що можуть бути легко змінені. Калібр: 9 x 19 мм, 10 x 22 мм, 11,43 x 23 мм; вага – 0,726 кг; довжина: 17,3 – 24 см; темп стрільби – 80 пострілів/хв; прицільна дальність стрільби – до 50 м. Використовується в 20 країнах світу [8].

Пістолет *HS2000* (Хорватія) бере початок від бойового пістолета, відомого як РНР (Prvi Hrvatski Pištolj: перший хорватський пістолет), котрий було вперше виготовлено в Хорватії на приватній промисловій фірмі I.M. Metal у 1991 році. Вважалося, що він був спроектований групою під керівництвом Марка Вуковича. РНР має надійну конструкцію, але перші версії потерпали від проблем із якістю, що пояснювалося труднощами виготовлення протягом хорватської війни за незалежність.

Команда Вуковича продовжувала покращувати конструкцію протягом наступного десятиліття, випустивши HS95 (Hrvatski Samokres: хорватський пістолет) у 1995 році та HS2000 в 1999 році з полімерним каркасом і ударно-спусковим механізмом подвійної дії, куркового типу.

Версію HS2000 було прийнято на озброєння хорватським збройними силами та правоохоронними органами, що продовжує залишатися такою і до сьогодні.

Пістолет спочатку експортувався на ринок США компанією Intrac. У 2002 році Springfield Armory, Inc. провела перемовини щодо права ліцензування на ринку США і змінила назву на XD-9 (X-treme Duty 9 x 19 мм Парабелум). Відтоді Springfield Armory розширила модельний ряд, включаючи десять моделей трьох різних калібрів і п'ять різних патронів, сім варіантів довжини ствола та чотири види виконання (чорний, оливково-сірий, темно-сірий та новітній темно-землистий). У 2006 році спеціальні видання присвоїли моделі XD-45 почесне звання «Пістолет року» як за оцінкою журналу American Rifleman, так і Академії передового досвіду в галузі зброярства. Серійний ряд пістолетів XD (М) здобув звання «Пістолет року» і в 2009 році. Калібр – 9 x 19 мм; вага – 700 гр; довжина – 180 мм; ширина – 30 мм; висота – 143 мм; ємність магазину – 5-19 патронів [9].

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного можна констатувати, що на сучасному етапі підготовки поліцейських використання в освітньому процесі ЗВО МВС кращих зразків пістолетної зброї економічно розвинених західних країн має безперечні переваги над пістолетною зброєю, що знаходилась на озброєнні у колишньому СРСР. Відповідні переваги полягають у тактико-технічних характеристиках зброї, можливості індивідуального підбору зброї, як для стрілка-шульги, так і для стрілка-правши, можливості досилання патрону до патронника, виконання влучного пострілу в найкоротший термін,

меншому відрізку часу, необхідному для на формування навичок швидкісної стрільби у здобувачів на практичних заняттях. Знання бойових властивостей і матеріальної частини кращих світових зразків пістолетної зброї дозволить не тільки підвищити професійний рівень та правову обізнаність здобувачів ЗВО МВС, а і сформувати в них навички безпечного поводження, якісного обслуговування та правомірного застосування зброї під час виконання посадових обов'язків у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Glock 17. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Glock_17.
2. M1911. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/M1911>.
3. Beretta 92. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Beretta_92.
4. SIG Sauer P320. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/SIG_Sauer_P320.
5. FN Five-Seven. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/FN_Five-seveN.
6. CZ 75. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/CZ_75.
7. Walther P99. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Walther_P99.
8. HK P8. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/HK_P8.
9. HS 2000. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/HS_2000.
10. Вісімка кращих пістолетів для армії та поліції. *Інформаційний портал власників зброї*. URL: https://zbroya.info/uk/blog/5005_visimka-krashchikh-pistoletiv-dlia-armiyi-ta-politsiyi/.
11. Використання інтерактивного мультимедійного обладнання у підготовці поліцейських : навч. посібник / кол. авт. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. С. А. Комісарова. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 196 с.
12. Жбанчик А. В., Комісаров О. Г., Тимофєєв В. П., Сіротченков Д. Ю., Кузнецов О. І. Вогнева підготовка : навч.-метод. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2017. 149 с.
13. Вогнева підготовка : навч. посібник. 2-е вид., перероб. і доп. / кол. авт. ; за заг. ред. канд. юрид. наук, доц. В. Я. Покайчука. Дніпро : ДДУВС, 2021. 264 с.
14. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
15. Зброя України. Чи можлива легалізація. *Факти*. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20180705-zbroya-ukrayiny-chy-mozhlyva-legalizatsiya/>.
16. Кожен 10-й зі «стволом»: Чому українці активно озброюються в тіні. *Depo.ua*. URL: <https://www.depo.ua/ukr/war/kozhen-10-y-zi-stvolom-chomu-ukrayinci-aktivno-ozbroyuyutsya-v-tini-20180620793351>.
17. Про затвердження Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю : наказ МВС України від 01.02.2016 № 70. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16#Text>.
18. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26.01.2016 № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>.
19. 10 кращих пістолетів в світі. *Інформатор*. URL: <https://informer.press/arhiv2016/10-kraschyh-pistoletiv-v-sviti/>.
20. Топ 10 Кращих пістолетів в світі. *Dobri-porade.pp.ua*. URL: <http://dobri-porady.pp.ua/3721-top-10-kraschih-pstoletv-v-svt.html>.
21. 10 найкращих пістолетів, що коли-небудь були зроблені – найкращі пістолети у світі. *InfoClick*. URL: <https://inform.click/uk/10-najkrashhih-pistoletiv-shho-koli-nebud-buli-zrobleni-najkrashhi-pistoleti-u-sviti/>.
22. 10 кращих пістолетів, які продовжують користуватися величезним попитом. *Proexpress*. URL: <https://proexpress.com.ua/uk/10-lychshih-pistoletov-kotorye-prodoljaut-polzovatsia-ogromnym-sprosom>.
23. Про затвердження Курсу стрільб для поліцейських та Норм витрат боєприпасів, пострілів, вибухових пакетів і гранат поліцейськими під час проведення практичних стрільб : наказ МВС України від 26.04.2019 № 334. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/.pdf>.
24. Результати дослідження «Незаконний обіг і використання зброї в Україні у 2020». *Центр безпекових досліджень «СЕНСС»*. URL: <https://censs.org/illcit-arms-2020/>.
25. Українська асоціація власників зброї: вільні люди носять зброю, раби – ні. *ГУРТ*. URL: <https://gurt.org.ua/news/recent/13113/>.
26. Чи стане в Україні доступною короткоствольна вогнепальна зброя. *Суспільне. Новини*. URL: <https://suspilne.media/255581-ci-stane-v-ukraini-dostupnou-korotkostvolna-vognepalna-zbroa-2/>.

Надійшла до редакції 31.05.2023

References

1. Glock 17. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Glock_17. [in Ukr.].
2. M1911. *Wikipedia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/M1911>. [in Ukr.].
3. Beretta 92. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Beretta_92. [in Ukr.].
4. SIG Sauer P320. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/SIG_Sauer_P320. [in Ukr.].
5. FN Five-Seven. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/FN_Five-seveN. [in Ukr.].

6. CZ 75. *Vikipediia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/CZ_75. [in Ukr.].
7. Walther P99. *Vikipediia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Walther_P99. [in Ukr.].
8. HK P8. *Vikipediia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/HK_P8. [in Ukr.].
9. HS 2000. *Vikipediia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/HS_2000. [in Ukr.].
10. Visimka krashchykh pistoletiv dlia armii ta politsii [Eight best pistols for the army and police]. *Informatsiyni portal vlasnykiv zbroi*. URL: https://zbroya.info/uk/blog/5005_visimka-krashchikh-pistoletiv-dlia-armiyi-ta-politsiyi/. [in Ukr.].
11. Vykorystannia interaktyvnoho multymediinoho obladnannia u pidhotovtsi politseiskykh [The use of interactive multimedia equipment in police training] : navch. posibnyk / kol. avt. ; za red. d-ra yuryd. nauk, prof. S. A. Komissarova. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2022. 196 p. [in Ukr.].
12. Zhbanchyk, A. V., Komisarov, O. H., Tymofieiev, V. P., Sirotenkov, D. Yu., Kuznetsov, O. I. (2017) Vohneva pidhotovka [Fire training] : navch.-metod. posibnyk. Dnipro : DDUVS. 149 p. [in Ukr.].
13. Vohneva pidhotovka [Fire training] : navch. posibnyk. 2-e vyd., pererob. i dop. / kol. avt. ; za zah. red. kand. yuryd. nauk, dots. V. Ya. Pokaichuka. Dnipro : DDUVS, 2021. 264 p. [in Ukr.].
14. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukr.].
15. Zbroia Ukrainy. Chy mozhlyva lehalizatsiia [Weapons of Ukraine. Is legalization possible?]. *Fakty*. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20180705-zbroya-ukrayiny-chy-mozhlyva-legalizatsiya/>. [in Ukr.].
16. Kozhen 10-y zi «stvolom»: Chomu ukraintsi aktyvno ozbroiuiutsia v tini [Every 10th with a «barrel»: Why Ukrainians actively arm themselves in the shadows]. *Depo.ua*. URL: <https://www.depo.ua/ukr/war/kozhen-10-y-zi-stvolom-chomu-ukrayinci-aktivno-ozbroyuyutsya-v-tini-20180620793351>. [in Ukr.].
17. Pro zatverdzhennia Instruksii iz zakhodiv bezpeky pry povodzhenni zi zbroieiu [On approval of the Instruction on safety measures for handling weapons] : nakaz MVS Ukrainy vid 01.02.2016 № 70. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16#Text>. [in Ukr.].
18. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [On approval of the Regulation on the organization of service training of employees of the National Police of Ukraine] : nakaz MVS Ukrainy vid 26.01.2016 № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>. [in Ukr.].
19. 10 krashchykh pistoletiv v sviti [10 best pistols in the world]. *Informator*. URL: <https://informator.press/arhiv2016/10-kraschykh-pistoletiv-v-sviti/>. [in Ukr.].
20. Top 10 Krashchykh pistoletiv v sviti [Top 10 best pistols in the world]. *Dobri-porade.pp.ua*. URL: <http://dobri-porady.pp.ua/3721-top-10-kraschih-pstoletv-v-svt.html>. [in Ukr.].
21. 10 naikrashchykh pistoletiv, shcho koly-nebud buli зробleni – naikrashchi pistolety u sviti [The 10 Best Pistols Ever Made – The Best Pistols in the World]. *InfoClick*. URL: <https://inform.click/uk/10-najkrashchih-pistoletiv-shho-koli-nebud-buli-zrobleni-najkrashchi-pistoleti-u-sviti/>. [in Ukr.].
22. 10 krashchykh pistoletiv, yaki prodovzhuiut korystuvatysia velycheznyim popytom [The 10 best pistols that continue to be in great demand]. *Proexpress*. URL: <https://proexpress.com.ua/uk/10-lychshih-pistoletov-kotorye-prodoljaut-polzovatsia-ogromnym-sposom>. [in Ukr.].
23. Pro zatverdzhennia Kursu strilb dlia politseiskykh ta Norm vytrat boieprypasiv, postriliv, vybukhovyykh paketiv i hranat politseiskymy pid chas provedennia praktychnykh strilb [On approval of the Shooting Course for police officers and the Norms for the consumption of ammunition, shots, explosive packages and grenades by police officers during practical shooting] : nakaz MVS Ukrainy vid 26.04.2019 № 334. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/%.pdf>. [in Ukr.].
24. Rezultaty doslidzhennia «Nezakonnyi obih i vykorystannia zbroi v Ukraini u 2020» [Results of the study «Illicit trafficking and use of weapons in Ukraine in 2020»]. *Tsentr bezpekovykh doslidzhen «SENS»*. URL: <https://censs.org/illcit-arms-2020/>. [in Ukr.].
25. Ukrainka asotsiatsiia vlasnykiv zbroi: vilni liudy nosiat zbroiu, raby – ni [Ukrainian gun owners association: free people carry weapons, slaves do not]. *HURT*. URL: <https://gurt.org.ua/news/recent/13113/>. [in Ukr.].
26. Chy stane v Ukraini dostupnoiu korotkostvolna vohnepalna zbroia [Will short-barreled firearms become available in Ukraine?]. *Suspilne. Novyny*. URL: <https://suspilne.media/255581-ci-stane-v-ukraini-dostupnou-korotkostvolna-vognepalna-zbroia-2/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yurii Veliky. Rearmament of the national police with short-barreled firearms: foreign experience and domestic prospects. The article analyzes information from open sources and publications on the Internet about the best samples of pistol weapons, which are most in demand among servicemen, law enforcement officers, civilians in different countries of the world. Modern globalization processes, European integration aspirations, counteraction to the armed aggression of the Russian Federation, deterioration of the situation with illegal trafficking, use of weapons in Ukraine require changes in the educational process of higher education institutions with specific training conditions, basic fire training using NATO standards. In this aspect, the discipline «Fire training» is extremely important in the professional activities of a police officer.

Modern standards of police training require expanding the outlook, awareness of applicants about the best samples of modern pistol weapons to improve their professional level, official competencies in safe handling of firearms, minimizing traumatic situations. Attention is focused on the fact that European integration processes cause closer integration of the National Police into international police structures, which is associated with the need to develop applicants' skills in handling modern samples of police weapons.

Keywords: *pistol weapons, NATO standards, professional training, applicants, policemen.*

УДК 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-400-406

**Анатолій
НАТОЧІЙ**[©]
викладач

**Юрій
ВОЛКОВ**[©]
викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

**МІЖНАРОДНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ТРАНСФОРМАЦІЇ
ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ
ЗБРОЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ**

Досліджено міжнародні рекомендації щодо трансформації законодавства про застосування вогнепальної зброї поліцейськими. Наголошено на найбільш корисних рекомендаціях для українського законодавства та на необхідності вирішення питання про їх урахування. Висвітлено деякі проблемні питання, що досліджувалися іншими науковцями, та встановлено низку інших проблем та суперечностей, що виникають у разі необхідності застосування вогнепальної зброї. Крім того, зауважено на значенні діяльності поліції у різних сферах суспільних відносин. Відповідно до законодавства України та багатьох країн світу вогнепальна зброя вважається найсуворішим заходом примусу, оскільки вона становить серйозну загрозу життю чи здоров'ю осіб, проти яких вона може бути застосована. Тому світова спільнота приділяє увагу вдосконаленню окремих правових норм щодо застосування вогнепальної зброї.

Розглянуто окремі аспекти застосування заходів примусу працівниками Національної поліції України під час виконання службових обов'язків. На основі аналізу міжнародних правових актів щодо застосування заходів примусу зроблено висновок, що вони є більш чіткими та виваженими щодо врегулювання зазначеного питання. З огляду на міжнародно-правові акти щодо застосування вогнепальної зброї працівники поліції визначають реалізацію заходів примусу на правомірних засадах відповідно до діючого законодавства України.

Ключові слова: *вогнепальна зброя, застосування, використання вогнепальної зброї, міжнародне законодавство, національне законодавство, поліцейські.*

© А. Наточій, 2023
iD: <https://orcid.org/0000-0002-4227-5251>
natociy@gmail.com

© Ю. Волков, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3129-8623>
volk63@gmail.com

Постановка проблеми. Вогнепальна зброя у межах законодавства України та багатьох інших держав світу вважається найбільш суворим заходом примусу, оскільки становить серйозну загрозу для життя чи здоров'я осіб, проти яких вона може бути застосована. Саме тому світова спільнота звертає увагу на удосконалення окремих правових норм про застосування вогнепальної зброї. Українське законодавство досить вдало корелює з міжнародним у багатьох аспектах, однак потребує систематичного перегляду та оновлення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням проблемних питань застосування вогнепальної зброї поліцейськими займаються науковці-правники та фахівці у різних галузях права: С. Албул, Т. Орлова, О. Савченко, Ю. Волков, М. Гуцуляк, І. Равлюк, А. Наточій, В. Тимофєєв, О. Ульянов та ін.

Метою статті є висвітлення міжнародних рекомендацій щодо трансформації законодавства про застосування вогнепальної зброї поліцейськими.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного законодавства Національна поліція як центральний орган виконавчої влади серед широкого спектра наявних завдань надає й послуги різного характеру. Про це прямо зазначено у п. 4 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію»: «...надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги...» [1]. На нашу думку, слід наголосити на тому, що такого роду послуга є соціальною послугою великого значення, а тому існує потреба у забезпеченні покращення умов праці й підготовки поліцейських. Також не можна оминати увагою підвищення значущості статусу поліцейського, адже загроза життю чи здоров'ю поліцейського, нівелювання його честі і гідності є загрозою стабільності суспільних відносин, що виникають у правоохоронній сфері.

Слід зауважити, що в межах своєї діяльності поліцейські захищають від порушення не тільки норми національного права, але й міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Україною, що стали фундаментом для формування міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, такі як Загальна декларація прав людини [2] та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [3]. Україна як європейська держава поступово інтегрується в європейський простір, запозичуючи корисний досвід у правозастосуванні, тому впровадження міжнародних стандартів сьогодні є звичайною процедурою у будь-якій сфері правового регулювання. Також маємо підкреслити, що поліцейські, володіючи спеціальними навичками, беруть активну участь у захисті та охороні основоположних прав і свобод людини та громадянина, а саме права на життя, на повагу до людської честі й гідності, на свободу та особисту недоторканність тощо.

Питання застосування вогнепальної зброї працівниками поліції і взагалі заходів примусу є актуальним для міжнародної спільноти, що детермінує необхідність його обговорення. Так, на підготовчій нараді до Сьомого Конгресу ООН із запобігання злочинності та поведіння з правопорушниками, що відбулася у Варенні, Італія, було погоджено елементи, котрі слід розглянути в ході подальшої роботи стосовно обмежень щодо застосування сили та вогнепальної зброї поліцейськими. Згаданий вище Сьомий Конгрес у своїй резолюції № 14 наголошує, що застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами правоохоронних органів має відповідати належній повазі до прав людини. Оскільки Економічна і Соціальна Рада у розділі IX своєї резолюції 1986/10 від 21 травня 1986 року запропонувала державам-членам приділяти особливу увагу під час виконання Кодексу застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами правоохоронних органів, а Генеральна Асамблея у своїй резолюції 41/149 від 4 грудня 1986 року підтримала зазначену пропозицію, то цілком обґрунтовано буде звертатися до врегулювання ситуативних моделей застосування заходів примусу [5-6].

Поліцейські для виконання своїх службових обов'язків повинні володіти спеціальними вміннями і навичками, за ними закріплюється вогнепальна зброя та видаються спеціальні засоби залежно від службової ситуації, що може виникнути. Серед міжнародних нормативно-правових актів чимало документів, що передбачають можливість застосування поліцейськими заходів примусу. При цьому такі заходи застосовуються у передбачених законом випадках. Це обумовлено тим, що поліцейські відіграють важливу роль у здійсненні захисту права на життя, права на свободу та особисту недоторканність, несуть відповідальність за підтримання громадської безпеки та порядку. Для цього вони мають відповідні навички, уміння та кваліфікацію, а також мають відповідний спектр завдань і повноважень. У Законі України «Про Національну

поліцію» до заходів примусу віднесено фізичний вплив (силу), застосування спеціальних засобів, застосування вогнепальної зброї тощо.

У статті про застосування зброї (ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію») наголошується на тому, що застосовувати таку виняткову міру, як вогнепальна зброя, співробітник поліції може тільки у випадках, передбачених законом, із попередженням про застосування або без такого. Далі в зазначеній статті прописані виняткові випадки застосування вогнепальної зброї, а також випадки, коли її застосування допускається без попередження [7]. Враховуючи те, що вогнепальна зброя є найбільш суворим заходом примусу, слід навести для прикладу випадки застосування вогнепальної зброї з попередженням і без попередження, що зазначені у ч. 4 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію»:

- 1) для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї, у випадку загрози їхньому життю чи здоров'ю;
- 2) для захисту осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю;
- 3) для звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі;
- 4) для відбиття нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також звільнення таких об'єктів у разі їх захоплення;
- 5) для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти;
- 6) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського;
- 7) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського» [1].

Зважаючи на випадки «застосування вогнепальної зброї без попередження», передбачені ч. 6 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію», можемо впевнено стверджувати, що зброя активно застосовується в нестандартних ситуаціях, пов'язаних із гострою загрозою суспільній або державній безпеці [7]. Отже, застосування вогнепальної зброї без попередження допускається у таких випадках:

- 1) при спробі особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї;
- 2) у разі збройного нападу, а також у разі раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів або інших засобів, що загрожують життю чи здоров'ю людей;
- 3) якщо особа, затримана або заарештована за вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину, втікає із застосуванням транспортного засобу;
- 4) якщо особа чинить збройний опір;
- 5) для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю [1].

Варто наголосити на тому, що переважна більшість цих випадків корелюється з міжнародними нормативно-правовими актами, в яких викладено подібні ситуативні моделі для застосування вогнепальної зброї. У ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» висвітлюються також випадки використання вогнепальної зброї, однак нас цікавитимуть саме ключові аспекти її застосування в межах дослідження міжнародного досвіду в цьому питанні.

Слід зауважити, що в розрізі міжнародного законодавства акцентується увага на обставинах застосування заходів примусу працівниками правоохоронних органів під час виконання своїх службових обов'язків.

Відповідно до ст. 3 Кодексу поведінки для посадових осіб правоохоронних органів [4] ці посадові особи можуть застосовувати заходи примусу у разі крайньої необхідності та в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків. Українське законодавство корелюється з міжнародним в аспекті застосування вогнепальної зброї у випадках крайньої необхідності. Відповідно до ч. 9 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» формулювання «...крім випадків необхідності відбиття нападу або крайньої необхідності» періодично повторюється, що і доводить сприйняття міжнародних стандартів та їх імплементації українським законодавцем.

Нижче викладені основні принципи, що були сформульовані для допомоги державам-членам у їхньому завданні щодо забезпечення та сприяння належній ролі поліцейських і повинні братися до уваги урядами в межах їхнього національного законодавства та практики, а також працівниками у сфері юриспруденції, як-от: судьями,

прокурорами, адвокатами, членами виконавчої та законодавчої влади, а також громадськістю.

Серед загальних регуляторів застосування заходів примусу слід назвати такі:

1. Уряди та правоохоронні органи приймають і впроваджують правила та положення щодо застосування заходів примусу. При розробці таких правил і положень уряди та правоохоронні органи повинні постійно переглядати етичні питання, пов'язані із застосуванням сили та вогнепальної зброї.

2. Урядам і правоохоронним органам слід розробити якомога ширший спектр засобів і озброєнн поліцейських різними видами зброї та боєприпасів, що дозволять диференційовано застосовувати силу та вогнепальну зброю. Серед іншого передбачити розробку не смертальної зброї, що виводить з ладу, для використання у відповідних ситуаціях, з метою все більшого стримування застосування засобів, здатних спричинити смерть або поранення людей. З цією ж метою також повинна бути передбачена можливість для працівників правоохоронних органів мати засоби самооборони, такі як щити, шоломи, бронезилети та куленепробивні засоби пересування, щоб зменшити потребу у використанні зброї, тобто можливість застосування спеціальних засобів.

3. Посадові особи правоохоронних органів, виконуючи свої обов'язки, повинні, наскільки це можливо, застосовувати ненасильницькі засоби, перш ніж вдаватися до застосування сили та вогнепальної зброї. Вони можуть застосовувати силу та вогнепальну зброю, лише якщо інші засоби залишаються неефективними або без будь-яких обіцянок досягнення очікуваного результату [7].

Принагідно варто підкреслити, що національне законодавство про застосування вогнепальної зброї орієнтоване саме на випадки застосування такого заходу примусу, тому міжнародна спільнота сформувала певні вимоги до поліцейських, якщо законного застосування вогнепальної зброї або будь-якого іншого заходу примусу неможливо уникнути:

– поліцейський повинен бути стриманим, діючи відповідно до ступеня суспільної шкідливості або небезпечності правопорушення, і мати при цьому законну мету, котра повинна бути досягнута;

– поліцейський має вжити заходів для мінімізації збитків і травм, що можуть бути завдані громадянинові в результаті застосування заходів примусу;

– після застосування заходів примусу, якщо особі було завдано якусь шкоду, поліцейський зобов'язаний надати медичну допомогу, тому що, відповідно до чинного законодавства, поліцейські володіють цими навичками і знаннями;

– про застосування заходів примусу необхідно повідомити керівництво та родичів постраждалих або їхніх близьких осіб [8].

Слід наголосити, що сьогодні у світі є поширеною практика притягнення до кримінальної відповідальності поліцейських, які необґрунтовано застосували заходи примусу, зокрема вогнепальну зброю, а також застосування такого заходу примусу при перевищенні меж, необхідних для припинення правопорушення [9].

У межах цієї статті ми також звернули увагу на таке формулювання: «Виняткові обставини, такі як внутрішня політична нестабільність або будь-яка інша надзвичайна ситуація, не можуть використовуватися для виправдання будь-якого відхилення від цих основних принципів». Наголошуємо на цьому, оскільки в умовах воєнного стану визначені законодавством випадки для застосування вогнепальної зброї є незмінними і повинні підлягати оцінці працівниками поліції.

Міжнародна спільнота у відповідних нормативно-правових актах досить умовно окреслює випадки застосування вогнепальної зброї, адже в подальшому вони більш конкретно розкриваються в національних нормативно-правових актах, що регламентують діяльність поліції.

Зважаючи на це, висуваються відповідні пропозиції стосовно правил застосування та використання вогнепальної зброї, що досі розглядаються світовою спільнотою:

– конкретизувати обставини, що надають право поліцейським, яким дозволено носіння та застосування вогнепальної зброї, використовувати вогнепальну зброю, а також чітко визначити перелік вогнепальної зброї та боєприпасів, що знаходяться на озброєнні поліції, зважаючи на тактико-технічні характеристики зброї. Слід зауважити, що необхідність перегляду списку вогнепальної зброї зумовлена появою нових видів озброєння, котрі поліцейські повинні застосовувати та використовувати у своїй діяльності;

- сформувані гарантії застосування вогнепальної зброї у визначених випадках для того, щоб зменшити ризик завдання необґрунтованої шкоди;
- заборонити застосування або використання вогнепальної зброї та боєприпасів, що становлять для громадян невинуватий ризик;
- встановити жорсткі алгоритми контролю, зберігання та видачі вогнепальної зброї із процедурами притягнення до відповідальності відповідальних посадових осіб у випадку їх порушення;
- постійне зберігання і носіння вогнепальної зброї;
- передбачити систему попереджень про застосування вогнепальної зброї та систему звітності, коли поліцейські застосовують вогнепальну зброю [10].

Також звертається увага на застосування вогнепальної зброї під час мирних зібрань. Під час розгону зібрань, що є незаконними, але ненасильницькими, посадові особи правоохоронних органів повинні уникати застосування сили або, якщо це практично неможливо, обмежувати таку силу до мінімально необхідного рівня. Під час розгону насильницьких зібрань працівники правоохоронних органів можуть застосовувати вогнепальну зброю лише тоді, коли менш небезпечні засоби практично неможливо застосувати, і лише в мінімально необхідному обсязі [11].

Уряди та правоохоронні органи повинні забезпечити, щоб усі поліцейські проходили підготовку та тестування згідно з відповідними стандартами кваліфікації щодо застосування сили. Посадові особи правоохоронних органів, які зобов'язані носити вогнепальну зброю, повинні отримати дозвіл на це лише після завершення спеціального навчання її користуванню.

Під час підготовки поліцейських уряди та правоохоронні органи приділяють особливу увагу питанням поліцейської етики та дотримання прав людини, особливо у процесі розслідування, альтернативам застосуванню сили та вогнепальної зброї, зокрема мирному врегулюванню конфліктів, розумінню поведінки натовпу, методів переконання, переговорів і посередництва, а також використанню технічних засобів із метою обмеження застосування сили та вогнепальної зброї. Правоохоронні органи повинні переглянути власні навчальні програми та оперативні процедури у світлі конкретних інцидентів необґрунтованого застосування вогнепальної зброї. Поліцейським повинні надавати консультації щодо подолання стресу, що може виникати у ситуаціях застосування сили та вогнепальної зброї. Особливо актуальності це питання набуло в умовах воєнного стану, коли його рівень є підвищеним [12].

Висновки. Поліцейські для виконання своїх службових обов'язків повинні володіти спеціальними вміннями і навичками, за ними закріплюється вогнепальна зброя та видаються спеціальні засоби залежно від службової ситуації, що може виникнути. Серед міжнародних нормативно-правових актів чимало документів, що передбачають можливість застосування поліцейськими заходів примусу. При цьому такі заходи застосовуються у передбачених законом випадках. У розрізі міжнародного законодавства акцентовано на обставинах застосування заходів примусу працівниками правоохоронних органів під час виконання своїх службових обов'язків. Незважаючи на це, світова спільнота продовжує звертати увагу держав на удосконалення існуючого законодавства в окресленій сфері.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
2. Загальна декларація прав людини : міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР № 2148-VIII від 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
4. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб : міжнародний документ від 23.07.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text.
5. Резолюція 1986/10 від 21 травня 1986 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/firearms.shtml.
6. Основні принципи незалежності судових органів : схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text.
7. Наточій А. Д., Тимофєєв В. П. Попереджувальні заходи поліції – розмежування понять «готовий», «використання», «застосування» та «активне застосування» вогнепальної зброї. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2021. Special Issue. № 1. P. 92–96.

8. Албул С. В. До питання імплементації у національне законодавство міжнародних стандартів застосування сили та вогнепальної зброї поліцейськими. *Актуальні проблеми професійної підготовки поліцейського : матеріали круглого столу* (м. Одеса, 26 жовт. 2016 р.). Одеса : ОДУВС, 2016. С. 5–11.
9. Орлова Т. А. Про ризики застосування вогнепальної зброї в умовах законодавства України та шляхи забезпечення безпеки поліцейського. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України*. Харків, 2019. С. 171–173.
10. Савченко О. А. Вогнева підготовка : навч. посібник. Київ, 2012. 158 с.
11. Волков Ю. М., Казначеев Д. Г. Актуальні проблеми застосування вогнепальної зброї поліцейськими в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 142–145. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2020/35.pdf.
12. Гуцуляк М. Я., Равлюк І. І. Про окремі розбіжності у визначенні змісту правових підстав застосування зброї працівниками Національної поліції. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України*. 2017. С. 304–308.
13. Ульянов О. І. Правові засади застосування поліцейських заходів примусу та вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. С. 34–36.

Надійшла до редакції 26.04.2023

References

1. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukr.].
2. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights] : mizhnarodnyi dokument vid 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. [in Ukr.].
3. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] : ratyfikovano Ukazom Prezhydii Verkhovnoi Rady URSR № 2148-VIII vid 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. [in Ukr.].
4. Mizhnarodnyi kodeks povedinky derzhavnykh posadovykh osib [International Code of Conduct for Public Officials] : mizhnarodnyi dokument vid 23.07.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text. [in Ukr.].
5. Rezoliutsiia 1986/10 vid 21 travnia 1986 roku. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/firearms.shtml.
6. Osnovni pryntsypy nezalezhnosti sudovykh orhaniv [Basic principles of judicial independence] : skhvaleni rezoliutsiiami 40/32 ta 40/146 Heneralnoi Asamblei vid 29 lystopada ta 13 hrudnia 1985 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text. [in Ukr.].
7. Natochii, A. D., Tymofeiev, V. P. (2021) Poperedzhuvalni zakhody politsii – rozmezhuvannia poniat «hotovyi», «vykorystannia», «zastosuvannia» ta «aktyvne zastosuvannia» vohnepalnoi zbroi [Police preventive measures – distinguishing between the concepts of «ready», «use», «use» and «active use» of firearms]. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special Issue. № 1. pp. 92–96. [in Ukr.].
8. Albul, S. V. (2016) Do pytannia implementatsii u natsionalne zakonodavstvo mizhnarodnykh standartiv zastosuvannia syly ta vohnepalnoi zbroi politseiskymy [Regarding the implementation of international standards for the use of force and firearms by police officers into national legislation]. *Aktualni problemy profesiinoi pidhotovky politseiskoho : materialy kruhloho stolu* (m. Odesa, 26 zhovt. 2016 r.). Odesa : ODUVS. pp. 5–11. [in Ukr.].
9. Orlova, T. A. (2019) Pro ryzyky zastosuvannia vohnepalnoi zbroi v umovakh zakonodavstva Ukrainy ta shliakhy zabezpechennia bezpeky politseiskoho [About the risks of using firearms under Ukrainian legislation and ways to ensure police officer safety]. *Pidhotovka politseiskyykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy*. Kharkiv. pp. 171–173. [in Ukr.].
10. Savchenko, O. A. (2012) Vohneva pidhotovka [Firing training] : navch. posibnyk. Kyiv, 2012. 158 p. [in Ukr.].
11. Volkov, Yu. M., Kaznacheiev, D. H. (2020) Aktualni problemy zastosuvannia vohnepalnoi zbroi politseiskymy v Ukraini [Actual problems of the use of firearms by police officers in Ukraine]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 4. pp. 142–145. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2020/35.pdf. [in Ukr.].
12. Hutsuliak, M. Ya., Ravliuk, I. I. (2017) Pro okremi rozbizhnosti u vyznachenni zmistu pravovykh pidstav zastosuvannia zbroi pratsivnykamy Natsionalnoi politsii [About certain disagreements in determining the content of the legal grounds for the use of weapons by employees of the National Police]. *Pidhotovka politseiskyykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy*. pp. 304–308. [in Ukr.].
13. Ulianov, O. I. (2018) Pravovi zasady zastosuvannia politseiskyykh zakhodiv prymusu ta vohnepalnoi zbroi pratsivnykamy Natsionalnoi politsii Ukrainy [Legal principles of the use of coercive police measures and firearms by employees of the National Police of Ukraine]. *Pivdenoukrainskyi pravnychiy chasopys*. pp. 34–36. [in Ukr.].

ABSTRACT

Anatolii Natchii, Yurii Volkov. International recommendations regarding the transformation of the legislation on the use of firearms by the police. The article highlights the national legislation of Ukraine in the sphere of the use of firearms by police officers, analyzes and researches the use of firearms by police officers in Ukraine. International recommendations on the transformation of legislation on the use of firearms by police officers have been studied. The authors emphasize the most useful recommendations for Ukrainian legislation and the solution to the issue of their consideration.

Some problematic issues that have been investigated by other scientists are highlighted, and a number of problems and contradictions that arise when it is necessary to use firearms are identified. In addition, the importance of police activity in various spheres of social relations was noted. According to the legislation of Ukraine and the legislation of many countries around the world, firearms are considered the most severe means of coercion, as they pose a serious threat to the life or health of persons against whom they may be used. Therefore, the world community pays attention to the improvement of certain legal norms regarding the use of firearms. Some aspects of the use of coercive measures by employees of the National Police of Ukraine during the performance of official duties were considered. A police measure is one of the key constituent functions of a police officer, which consists in the fact that a police officer has the right to apply actions or a set of actions of a preventive or coercive nature to a person. Having analyzed the international legal acts regarding the application of coercive measures, we can conclude that they are more clear and well-balanced regarding the settlement of the mentioned issue. On the basis of international legal acts regarding the use of firearms, police officers are considering the implementation of coercive measures on lawful grounds in accordance with the current legislation of Ukraine.

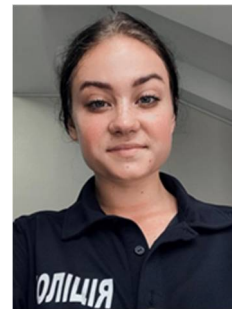
Keywords: *firearms, application, use of firearms, international legislation, national legislation, police officers.*

УДК 34.07

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-406-410

**Володимир
ТИМОФЄЄВ**[©]
викладач

**Катерина
БАЙРАК**[©]
курсант

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

**ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА СИЛ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Розглянуто питання щодо ролі територіальної оборони у протидії зовнішнім загрозам. Проаналізовано історичний аспект виникнення територіальної оборони та її функції. Викладено питання щодо підготовки осіб, які виявили бажання долучитися до лав територіальної оборони, оскільки переважна більшість людей, які разом із силами оборони та безпеки України постали на захист суверенітету України, – це цивільні, які не мають спеціальних відповідних знань щодо ведення бою, а також спеціальної фізичної, тактичної та вогневої, медичної та психологічної підготовки. Якість підготовки мобілізаційних ресурсів територіальної оборони значною мірою залежить від того, наскільки повно і професійно враховано умови, в яких вона організовується і здійснюється.

Ключові слова: *воєнний стан, територіальна оборона, спеціальна підготовка.*

Постановка проблеми. Підготовка Сил територіальної оборони є важливою для

© В. Тимофєєв, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6805-8933>

k_tsp@dduvs.in.ua

© К. Байрак, 2023

bajrakkata@gmail.com

забезпечення національної безпеки та захисту території країни в разі загрози з боку іноземних ворогів. Ось кілька ключових причин, чому підготовка Сил територіальної оборони є важливою: сили територіальної оборони одними з перших стають на захист у разі нападу на територію України. Територіальна оборона захищає критичну інфраструктуру, що також є важливим аспектом у разі воєнних дій. Проте рівень підготовки Сил територіальної оборони не є задовільним, оскільки особи, які постали до захисту держави, – переважно цивільні і не мають спеціальних знань та навичок, що є необхідними для виконання поставлених бойових завдань.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання щодо важливості спеціальної підготовки Сил територіальної оборони розглядали як зарубіжні, так і вітчизняні науковці, а саме: І. Романченко, В. Палій [5], К. Сергєєв [6], І. Якубець [8].

Метою статті є обґрунтування необхідності організації спеціальної підготовки Сил територіальної оборони, а також розгляд переліку спеціальних практичних занять, завдяки яким може бути забезпечено опанування достатньої кількості знань та навичок, що дозволять чітко виконувати поставлені бойові завдання.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 р. російська федерація розпочала повномасштабну загарбницьку війну на території України. На захист українського суверенітету та права на вільне життя українців стали Збройні сили України, Національна гвардія України, Національна поліція України. Проте до захисту України долучилися й інші збройні формування, передбачені законами України, та сили територіальної оборони (далі – ТрО).

Історичний досвід створення та розвитку ТрО свідчить, що її завдання за обсягом, характером і способами виконання постійно змінювалися, зокрема, з огляду на способи ведення збройної боротьби. Одне з основних завдань ТрО, а саме охорона важливих об'єктів та комунікацій, постало перед протидіями сторонами ще з виникненням збройної боротьби як організованої форми застосування військ (сил) [5, с. 7]. З розширенням мапи бойових дій, появою масових армій і різних засобів вогневого ураження, а також із розвитком інфраструктури, вдосконаленням способів ведення воєнних дій зростала значущість збереження та функціонування об'єктів економіки, транспортної інфраструктури та систем державного і військового управління для успішного ведення бойових дій.

Наразі ТрО – окремий підрозділ сил ЗСУ, на який покладається організація, підготовка та виконання завдань територіальної оборони. Безпосереднє керівництво територіальною обороною здійснюється Головнокомандувачем ЗСУ через Командувача Сил територіальної оборони. Своє правове закріплення ТрО знаходить у Законі України «Про основи національного спротиву» [1].

Головними завданнями ТрО є:

1) своєчасно реагувати та вживати необхідних заходів для оборони території даного району та захисту населення до моменту розгортання угруповання військ (сил) та/або угруповання об'єднаних сил на території для ведення бойових дій (бою). операції з відсічі збройній агресії проти України;

2) брати участь у посиленні охорони державного кордону;

3) брати участь у захисті людей, території, навколишнього природного середовища і майна від надзвичайних ситуацій та ліквідації наслідків воєнних (бойових) дій;

4) брати участь у підготовці національного опору громадян України;

5) брати участь у забезпеченні умов безпечного функціонування органів державної влади, інших державних установ, органів місцевого самоврядування та військового управління;

6) брати участь в охороні та обороні важливих об'єктів і комунікацій, інших об'єктів критичної інфраструктури, визначених Кабінетом Міністрів України, а також об'єктів районного, сільського, селищного, міського значення, рад районних у містах, сільських, селищних, районних, міських рад. порушення, їх експлуатація та виведення з експлуатації становлять загрозу життю мешканців;

7) забезпечувати умови для стратегічного (оперативного) розгортання або перегрупування сил;

8) брати участь у здійсненні заходів щодо тимчасової заборони або обмеження руху транспортних засобів і пішоходів навколо та в межах зони/району надзвичайної

ситуації та/або ведення бойових дій;

9) брати участь у забезпеченні заходів громадської безпеки та порядку в населених пунктах;

10) брати участь у боротьбі з диверсійно-розвідувальними формуваннями, іншими збройними формуваннями агресора (супротивника), а також із воєнізованими або непідконтрольними законодавству України збройними формуваннями;

11) брати участь в інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності країни, та інформаційних операціях проти агресорів (супротивника) [9, с. 20].

На виконання вимог Закону України «Про основи національного спротиву» постановами Кабінету Міністрів України затверджено:

– Положення про добровольчі формування територіальних громад (постанова Кабінету Міністрів України № 1449 від 29 грудня 2021 р.) [2].

– Порядок організації, забезпечення та проведення підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони (постанова Кабінету Міністрів України № 1447 від 29 грудня 2021 р.) [3].

– Порядок застосування членами добровольчих формувань територіальних громад особистої мисливської зброї, стрілецької зброї, інших видів озброєння та боєприпасів до них під час виконання завдань територіальної оборони (постанова Кабінету Міністрів України № 1448 від 29 грудня 2021 р.) [4].

Задля виконання покладених на них завдань учасники ТрО повинні мати професійну підготовку, оскільки велика частка осіб, які долучилися до сил спротиву, є цивільними та не мають спеціальної воєнної підготовки.

Вищезазначене обумовлює потребу у формуванні певної програми задля навчання добровольців. Найважливішими є вогнева, фізична, тактико-спеціальна, медична та психологічна підготовка.

Під час вогневої підготовки може постати гостре питання, пов'язане з недостатньою кількістю зброї, ускладненням у забезпеченні озброєнням добровольчих батальйонів. Труднощі з отриманням зброї виникають через те, що вона розподіляється на ті території, де обстановка найбільш загострена та ведуться активні бойові дії. Тому в деяких регіонах добровольці ТрО використовують власну зброю, що закріплено у вищевказаній постанові Кабінету Міністрів України № 1448 від 29 грудня 2021 р.

До вогневої підготовки ТрО слід віднести колективну та індивідуальну підготовку. Колективна підготовка – це комплекс заходів, спрямованих на досягнення високого рівня злагодженості, що гарантує ефективне виконання завдань [9, с. 6].

Індивідуальна підготовка – це комплекс заходів, що спрямовані на здобуття навичок та вмінь із поводження зі зброєю у окремих осіб, а також вивчення теоретичного матеріалу. Головною особливістю підготовки є те, що добровольці ТрО повинні у короткий термін вивчити найрізноманітніші види зброї: пістолети, автомати, гаубиці, гранатомети, кулемети тощо. Зазвичай для навчання поводження з вищезазначеними видами зброї (окрім автомата та пістолета) залучають осіб, які мають досвід роботи з відповідною зброєю [9, с. 7].

Задля проведення таких навчань визначається певна територія, що є спеціально обладнаною та може вмістити потрібну кількість людей. На початку війни органи місцевого самоврядування вказали на те, що окремі місця виділити вкрай складно, оскільки низка приміщень потребує ремонту та додаткових коштів. Так, для підготовки сил слід використовувати тири, аудиторії, лекційні зали закладів освіти зі специфічними умовами навчання; приміщення для підготовки ЗСУ, НПУ, НГУ, а також спеціальні полігони. Задля викладання інформації найбільш доречно залучати викладачів із вогневої підготовки, практичних працівників ЗСУ, НПУ, НГУ.

До основних занять слід віднести і тактичну підготовку, що охоплює й тактику ведення бою. Так, у короткий термін добровольці ТрО повинні освоїти тактику ведення вуличного, наступального, оборонного бою, тонкощі ведення ближнього бою, а також важливу тактику, що впливає із завдання ТрО – боротьба з незаконними збройними формуваннями. Окремою важливою складовою є підготовка командирів. Командир – це та особа, яка відповідає за особовий склад; саме він планує тактику ведення бою; від його рішень залежить життя інших осіб.

До переліку практичних занять із тактичної медицини слід віднести: допомога раненому на полі бою, допомога усім потерпілим, які зазнали хімічного чи радіаційного впливу, власний біологічний захист. Задля проведення відповідних лекцій найбільш

логічним є залучення досвідчених медиків, парамедиків, а також працівників ДСНС, які найбільш освічені у питаннях радіаційної та хімічної безпеки [9, с. 9].

Фізична підготовка повинна складатися як із загальнофізичних вправ (біг, силові тренування тощо), так і з вивчення спеціальних прийомів захисту та нападу. Відповідні тренування слід проводити досвідченим спортсменам, практичним працівникам НПУ, НГУ та ЗСУ. Слід зауважити, що до програми фізичної підготовки треба додати спеціальні вправи для жінок-добровольців, які також долучилися до сил ТрО [9, с. 11].

Психологічна підготовка є вкрай важливою, оскільки для цивільних осіб, які ніколи не були пов'язані з воєнними діями, стройовим вишкілом, складними фізичними вправами, дуже складно повністю змінити власне життя, проте усі добровольці мають головну мотивацію – допомогти Україні вистояти у боротьбі з ворогом. На заняттях із психологічної підготовки особи, які вступили до лав ТрО, повинні засвоїти знання, що стануть їм у нагоді і для самопомоги, і для надання допомоги побратиму та цивільним особам [9, с.15].

Висновки. Після завершення підготовки добровольці ТрО повинні бути достатньо підготовленими для допомоги ЗСУ та військовим формуванням, що передбачені Законами України, а також мати достатню міць для створення ефективної оборони [8].

Виходячи з вищезазначеного, можна дійти висновку, що підготовка добровольців ТрО має важливе значення, оскільки сили ТрО стають на захист та оборону міст, як від «зовнішніх», так і «внутрішніх» ворогів. До основних напрямів слід віднести вогневу, фізичну, психологічну, медичну та тактичну підготовку. Усі заходи складають перелік лекцій та практичних занять, котрі можна провести у вкрай короткий термін задля підготовки кваліфікований бійців.

Список використаних джерел

1. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021. *Відомості Верховної Ради*. 2021. № 41. Ст. 339.
2. Положення про добровольчі формування територіальних громад : постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-p#Text>.
3. Порядок організації, забезпечення та проведення підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони : постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1447. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1447-2021-%D0%BF#Text>.
4. Порядок застосування членами добровольчих формувань територіальних громад особистої мисливської зброї, стрілецької зброї, інших видів озброєння та боєприпасів до них під час виконання завдань територіальної оборони : постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1448-2021-%D0%BF#Text>.
5. Романченко І. С., Фролов В. С., Палій В. В. Шляхи підвищення ефективності системи управління територіальною обороною України. *Наука і оборона*. 2009. № 4. С. 6–11.
6. Сергєєв К. Територіальна оборона. Міфи і реальність. *Цензор.НЕТ*. URL: https://censor.net/ru/blogs/1103292/teritorialna_oborona_mfi_realnst.
7. Якубець І. Проблеми обороноздатності держави. *День*. 2014. № 161.
8. Якубець І. Україна. Проблеми територіальної оборони. *Центр досліджень армії, конверсії і роззброєння*. URL: <https://cacds.org.ua/ivan-yakubets-ukrayina-problemy-terytorial-noyi-oborony/>.
9. Сирський О. Тимчасовий бойовий статут військових частин (підрозділів) територіальної оборони (частина II) (проект). Підручник національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. БП 3-74.01. 23 грудня 2019 року.

Надійшла до редакції 25.04.2023

References

1. Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu [On the foundations of national resistance] : Zakon Ukrainy vid 16.07.2021. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2021. № 41. Art. 339. [in Ukr.].
2. Polozhennia pro dobrovolchi formuvannia terytorialnykh hromad [Regulations on voluntary formation of territorial communities] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.12.2021 № 1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-p#Text>. [in Ukr.].
3. Poriadok orhanizatsii, zabezpechennia ta provedennia pidhotovky dobrovolchykh formuvan terytorialnykh hromad do vykonannia zavdan terytorialnoi oborony [The procedure for organizing, ensuring and carrying out training of voluntary formations of territorial communities for the performance of territorial defense tasks] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.12.2021 № 1447. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1447-2021-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].
4. Poriadok zastosuvannia chlenamy dobrovolchykh formuvan terytorialnykh hromad osobystoi myslyvskoi zbroi, strilets'koi zbroi, inshykh vydiv ozbroiennia ta boieprypasiv do nykh pid chas vykonannia zavdan terytorialnoi oborony [Procedure for the use by members of voluntary formations of territorial communities of personal hunting weapons, small arms, other types of weapons and ammunition for them

during the performance of territorial defense tasks] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.12.2021 № 1448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1448-2021-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

5. Romanchenko, I. S., Frolov, V. S., Palii, V. V. (2009) Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti systemy upravlinnia terytorialnoiu oboronoiu Ukrainy [Ways to improve the effectiveness of the territorial defense management system of Ukraine]. *Nauka i oborona*. № 4. pp. 6–11. [in Ukr.].

6. Serhieiev, K. Terytorialna oborona. Mify i realnist [Territorial defense. Myths and reality]. *Tsenzor.NET*. URL: https://censor.net/ru/blogs/1103292/teritorialna_oborona_mfi_realnst. [in Ukr.].

7. Iakubets, I. (2014) Problemy oboronozdatnosti derzhavy [Problems of the defense capability of the state]. *Den*. № 161. [in Ukr.].

8. Iakubets, I. Ukraina. Problemy terytorialnoi oborony [Problems of territorial defense]. *Tsentralna doslidzhen armii, konversii i rozzbroiennia*. URL: <https://cacds.org.ua/ivan-yakubets-ukrayina-problemy-teritorial-noyi-oborony/>. [in Ukr.].

9. Syrskiy, O. Tymchasovi boiovyi statut viiskovykh chastyn (pidrozdiliv) terytorialnoi oborony (chastyna II) (proekt). Pidruchnyk natsionalnoi akademii sukhoputnykh viisk imeni hetmana Petra Sahaidachnoho. BP 3-74.01. 23 hrudnia 2019 roku. [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Timofeev, Kateryna Bairak. Professional training for the territorial defense force of Ukraine under martial law. Territorial defense is a separate division of the Armed Forces of Ukraine, which protects the territory of Ukraine, critical and energy infrastructure, helps counter terrorism, and ensures public order. In the conditions that arose, that is, because of the Russian attack on the territory of Ukraine, the question arose of effective, but rapid training of persons who, on voluntary terms, decided to join the territorial defense of Ukraine. This article discusses the issue of the role of territorial defense in countering external threats. The historical aspect of the emergence of territorial defense and its functions is considered. The issues of training of persons who have expressed a desire to join the territorial defense forces are also outlined and considered, since the vast majority of people who, together with the defense and security forces of Ukraine, stood up for the defense of the sovereignty of Ukraine are civilians who do not have special relevant knowledge in combat, as well as do not have special physical, tactical and fire, medical and psychological training.

Training largely depends on how fully and professionally the conditions under which the process of preparing territorial defense mobilization resources is organized and carried out are taken into account. Accordingly, the purpose of the article is a list of important professional skills to increase the effectiveness of training a separate territorial defense brigade to a level that will ensure its readiness to perform tasks for its intended purpose. The question is considered and how, in what period of time the training of personnel of the territorial defense forces can be carried out, since leading specialists of the relevant industries should be involved for quick education. This article discusses the issues of legal regulation of the status of the territorial defense forces of Ukraine, since any armed and military formations must be provided for by the laws of Ukraine. Territorial defense forces may include various units, such as anti-aircraft defense units, communications and information security units, armed intelligence units, important installation protection units, and others. They should be prepared and located throughout the country to provide effective protection in case of need.

Keywords: *martial law, territorial defense, special training.*

Трибуна Аспіранта

УДК 342.95:351.86

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-411-417

Гідайт АЗИМОВ[©]

аспірант

(Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України, м. Київ, Україна)

ПОНЯТТЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕЗЕРВУ ТА ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті формулюється актуальна наукова думка щодо сутності системи державного резерву, а також її забезпечення. Відповідно до чинного законодавства систему державного резерву в Україні складають органи та суб'єкти, що здійснюють формування, зберігання, переміщення, поставки, резервування, фінансування, відпуск, освіження та інші дії щодо державного резерву. Забезпечення системи державного резерву пропонується розуміти у трьох контекстах. По-перше, як складову частину (підсистему) системи національної безпеки України та системи забезпечення національної безпеки України. По-друге, як сукупність правил діяльності суб'єктів у сфері державного резерву та їх взаємодії, а також діяльність (процес) із використання, виконання, дотримання таких правил. По-третє, як інтегровану систему правових, організаційно-адміністративних та економічних заходів, що створюють умови для здійснення відносин (процесів) у сфері державного резерву й у такий спосіб сприяють ефективному закладанню, обліку, заміні, відпуску та іншим діям стосовно цінностей, що містяться в державному резерві. На цій підставі доводиться, що комплексною метою забезпечення системи державного резерву є досягнення максимальної стабільності (стійкості) та підвищення ефективності функціонування суб'єктів у сфері державного резерву задля забезпечення інтересів громадян, суспільства та держави у критичних ситуаціях шляхом забезпечення належного стану ресурсної системи державного резерву, вчасного виявлення ризиків щодо цінностей такого резерву, їх запобігання, незалежно від наявності особливого стану. Досягнення цієї мети передбачає виконання низки завдань із забезпечення системи державного резерву як особливої управлінської діяльності. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та обґрунтовується потреба у подальшому дослідженні засад забезпечення системи державного резерву.

Ключові слова: забезпечення, завдання, законні інтереси, мета, національна безпека, система державного резерву, управлінська діяльність.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день державний резерв і система державного резерву в Україні переважно отожднюються з державним матеріальним резервом і системою державного матеріального резерву. Проте вже у ст. 4 урядового проєкту Закону України «Про державні резерви», що 3 березня 2023 року був зареєстрований у парламенті під № 9079 [1] (далі – проєкт Закону 2023 року № 9079) пропонується розмежувати державний матеріальний резерв, а також мобілізаційний резерв. При цьому під «державними резервами» в п. 5 ч. 1 ст. 1 проєкту Закону 2023 року № 9079 пропонується розуміти «особливі державні запаси матеріальних цінностей, призначені для використання в цілях та в порядку, встановлених цим Законом» [1], що є аналогічним визначенням «державного матеріального резерву», котре окреслено в ч. 1 ст. 1 чинного Закону України «Про державний матеріальний резерв» [2]. При цьому поняття самого «державного матеріального резерву» розкривається в п. 6 ч. 1 ст. 1 проєкту Закону 2023 року № 9079 [1], аналіз якого вказує на те, що в зазначеному законопроекті робиться спроба цілісно виділити державний матеріальний резерв як окрему складову частину державних резервів. Додатково сприяє юридичній визначеності такого розмежування дефініція в п. 11 ч. 1 ст. 1 проєкту Закону 2023 року № 9079 поняття

© Г. Азімов, 2023

idpnanu@gmail.com

«мобілізаційний резерв», що є подібним до визначення такого резерву в абз. 2 ч. 2 ст. 1 Закону України «Про державний матеріальний резерв» [2]. Отже, можемо дійти висновку, що розмежування державного матеріального резерву і мобілізаційного резерву в процесі реформи системи державного резерву є: по-перше, особливою адміністративно-правовою проблемою, котра позначатиметься на змісті публічного адміністрування у відповідній сфері, на інституційному, нормативно-правовому, інформаційному, матеріальному тощо забезпеченні системи державного резерву; по-друге, обставиною, крізь призму якої слід переосмислити концептуальний зміст системи державного резерву. Також демонструє актуальність вказаного питання той факт, що в чинному Законі України «Про державний матеріальний резерв» [2], так само як і в проєкті Закону 2023 року № 9079, не міститься визначення поняття «система державного резерву» або «забезпечення системи державного резерву», що є питанням, котре потребує вирішення для забезпечення юридичної визначеності та ефективного здійснення реформи системи державного матеріального резерву, що має звершитися до 2025 року.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Слід констатувати, що донині з'ясуванню сутності системи державного резерву як такої ще не було приділено належної уваги з боку юристів-адміністративістів, особливо в контексті розпочатої у 2022 році реформи системи державного матеріального резерву. При цьому зазначимо, що різні аспекти функціонування системи розкриваються в наукових напрацюваннях переважно вчених-економістів, фахівців у сфері державного управління (серед яких: С. Коваленко, В. Мельник, М. Талавира, О. Тарасюк, О. Чечель та ін.), тоді як вченими-юристами (такими як А. Берлач, М. Довгань, В. Марчук) лише фрагментарно розкриваються окремі правові аспекти сутності та функціонування цієї системи. Зазначене (у контексті поточних безпекових викликів) засвідчує нагальність дослідження сутності системи державного резерву, а також змісту забезпечення вказаної системи.

Отже, **метою** статті є формування актуальної наукової думки щодо сутності системи державного резерву, а також її забезпечення. Для досягнення цієї мети виконуються такі *завдання*: 1) з урахуванням норм чинного законодавства та проєктів законодавчих актів уточнити визначення поняття «система державного резерву»; 2) з'ясувати адміністративно-правовий зміст забезпечення системи державного резерву як управлінської діяльності у сфері державного резерву; 3) встановити мету та окреслити перелік основних завдань забезпечення системи державного резерву в Україні.

Виклад основного матеріалу. Хоча в Законі України «Про державний матеріальний резерв» [2] та в проєкті Закону 2023 року № 9079 не міститься визначення поняття «система державного резерву», слід зауважити, що з ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державний матеріальний резерв» [2] випливає, що відповідну єдину систему матеріального державного резерву в Україні складають органи та суб'єкти, що здійснюють формування, зберігання, переміщення, поставки, резервування, фінансування, відпуск, освіження державного матеріального резерву, а саме: Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного матеріального резерву, а також підприємства (установи, організації), що входять до цієї системи [2]. Натомість у ч. 1 ст. 5 проєкту Закону 2023 року № 9079 зазначається, що «організаційну систему органів та суб'єктів, які здійснюють формування, зберігання, переміщення, поставки, резервування, фінансування, відпуск, освіження державного матеріального резерву становлять: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державних резервів; суб'єкти господарювання, які розміщують запаси державного матеріального резерву на відповідальне зберігання (відповідальні зберігачі); резерванти (резиденти/нерезиденти)» [1].

Враховуючи викладене, доходимо висновку, що система державного резерву є особливим об'єктом адміністративно-правового регулювання, адже ця система створена, функціонує (шляхом поставки, закладення, відповідального зберігання та відпуску матеріальних цінностей державного резерву, а також контролю за цими процесами) та реформується на підставі норм адміністративного законодавства України. При цьому серед указаних норм чинного законодавства особливого значення набувають ті, що містяться в таких групах нормативно-правових актів: 1) законодавчі нормативно-правові акти, основними з-поміж яких є Конституція України та Закон України «Про державний матеріальний резерв»; 2) підзаконні нормативно-правові акти, а саме: урядові постанови (№ 985 від 4 грудня 2019 року, № 223 від 14 березня 2018 року, № 775 від 30 вересня 2015 року, № 517 від 8 жовтня 2014 року та ін.) і розпорядження (№ 771-р від 19 серпня

2022 року); накази міністерств (приміром, накази Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: № 2003 від 28 грудня 2018 року, № 1211 від 15 липня 2019 року; накази Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України: № 193 28 травня 2019 року, № 270 від 22 квітня 2021 року) та інших центральних органів виконавчої влади.

Крім того, система державного резерву вважається об'єктом адміністративно-правового регулювання, зважаючи на те, що її статична та динамічна природа повинна повною мірою узгоджуватися з загальноправовими (верховенства права, законності, людиноцентризму, гуманізму, справедливості, правової рівності), спеціальними (зокрема, засади прозорості, патріотизму, доброчесності, професійності суб'єктів забезпечення системи державного резерву та ін.) та особливими (приміром, принцип неприпустимості самовільного відчуження матеріальних цінностей державного резерву, принцип неспотворення мети функціонування системи державного резерву шляхом його забезпечення) принципами права.

Враховуючи викладене, можемо дійти висновку, що система державного резерву є особливим об'єктом адміністративно-правового регулювання, що вимагає комплексного забезпечення. Без такої підтримки діяльність різних суб'єктів адміністративного права у сфері державного резерву, що переслідують певні цілі та виконують поставлені завдання у цій сфері, буде пов'язана з багатьма ризиками нормативно-правового, інституційного, інформаційного, матеріального характеру тощо. Ці ризики можуть перешкодити досягненню означеної мети, а також ефективному виконанню завдань, адже ставлять під сумнів саме призначення державного резерву.

З'ясовуючи визначення поняття «забезпечення системи державного резерву», спершу уточнимо зміст поняття «адміністративно-правове забезпечення», що є проблемним питанням, ускладненим «відсутністю єдиного для всіх методологічного арсеналу щодо визначення цього поняття і, як результат, – великою кількістю різномірних дефініцій та характерних для цього поняття ознак» [3, с. 110]. З огляду на підходи вчених [3, с. 109; 4, с. 107; 5, с. 460] можемо дійти висновку, що під адміністративно-правовим забезпеченням слід розуміти передбачену адміністративним законодавством систему адміністративно-правових засобів, методів і процедур, що розробляються та реалізуються уповноваженими суб'єктом владних повноважень із метою упорядкування суспільних відносин, а саме створення належних умов для повноцінної реалізації прав, свобод та законних інтересів суб'єктів адміністративно-правових відносин.

Враховуючи викладене, а також із огляду на варіативність фактичного вияву забезпечення (приміром, як складової певної діяльності, як особливої діяльності, як динамічної системи заходів тощо) доходимо висновку, що забезпечення системи державного резерву може розумітись у таких контекстах:

1) забезпечення системи державного резерву як складова частина (підсистема) системи національної безпеки України та системи забезпечення національної безпеки України – узгоджується із метою, завданнями та засадами національної безпеки. Що стосується мети національної безпеки, то вона, як вважають А. Чиж, С. Катькало та А. Кузьменко, постає як «здатність гарантування державними і недержавними інституціями інтересів особи, суспільства й держави, їх розвитку, джерел добробуту кожного громадянина України» [6, с. 202]. Оскільки держава не існує окремо від процесів глобалізації, слід враховувати також і зміст мети національної безпеки крізь призму глобалізаційних викликів. У цьому контексті українська вчена Р. Войтович зазначає, що «основна мета національної безпеки в умовах глобалізації має зводитися до створення умов для реалізації інтересів особи, суспільства та держави, що відповідає системі національних інтересів, яка має бути узгоджена із глобальною системою інтересів» [7, с. 291]. При цьому «головними завданнями національної безпеки є гарантування недоторканності основних життєво важливих інтересів держави, захист державного суверенітету й територіальної цілісності» [8, с. 73]. Стосовно ж засад національної безпеки України, то зважаючи на розділ II Закону України «Про національну безпеку України» [9], можемо дійти висновку, що до них слід віднести: особливу нормативно-правову основу; комплекс правових принципів (загальноправові принципи; принципи, що впливають із обов'язку дотримання норм міжнародного права; принцип розвитку сектора безпеки та оборони); фундаментальні національні інтереси України. Отже, в цьому контексті забезпечення системи державного резерву постає як спеціальна діяльність суб'єктів у сфері державного резерву, результатом чого є гарантування особи,

суспільству та державі непорушності їхніх інтересів у різних сферах за рахунок накопичення, зберігання, заміни, позичання тощо матеріальних цінностей, необхідних в особливий період;

2) забезпечення системи державного резерву як сукупність правил діяльності суб'єктів у сфері державного резерву та їх взаємодії, а також діяльність (процес) із використання, виконання, дотримання таких правил. Цей підхід до розуміння забезпечення системи державного резерву виходить із того, що зазначене явище може осмислюватись у статичному його вияві (як концептуальна модель або ж як нормативна основа правопорядку в сфері державного резерву), а також водночас у динамічному його вияві (власне, як процес, діяльність, упорядкована відповідними правилами);

3) забезпечення системи державного резерву як інтегрована система правових, організаційно-адміністративних та економічних заходів, що створюють умови для здійснення відносин (процесів) у сфері державного резерву й у такий спосіб сприяють ефективному закладанню, обліку, заміні, відпуску та іншим діям стосовно цінностей, що містяться в державному резерві. Іншими словами, забезпечення системи державного резерву в цьому контексті може ототожнюватися з комплексом заходів, що виконуються з метою вироблення управлінських рішень стосовно створення, підтримання існування та удосконалення форми і змісту державних резервів із тим, аби вони достатньою мірою відповідали своєму призначенню у період, коли виникне потреба у використанні таких цінностей.

Критично аналізуючи наведені підходи до тлумачення сутності відповідного забезпечення, доходимо висновку про те, яке найбільш повне визначення можна надати з огляду на комплексний підхід. Отже, в узагальненому вигляді під «*забезпеченням системи державного резерву*» доцільно розуміти узгоджену із принципами права та регламентовану нормами адміністративного права діяльність (процес) суб'єктів адміністративного права щодо створення належних умов для ефективного формування, зберігання, переміщення, поставки, резервування, фінансування, відпуску, освіження державного резерву.

Для більш повного розуміння концептуального змісту забезпечення системи державного резерву необхідно уточнити також мету і завдання відповідної забезпечувальної діяльності. При цьому мета та завдання створення і функціонування системи державного резерву мають визначатися комплексно, а саме з урахуванням вирішальної ролі, котру вона відіграє у забезпеченні національної безпеки, правопорядку та гарантуванні законних інтересів особи, суспільства та держави (переважно в періоди, коли об'єктивація таких інтересів характеризується особливою вразливістю). Отже, мета і завдання відповідної системи повинні враховувати, що саме ця система є, як ми вже встановили, фундаментальним аспектом національної безпеки, що забезпечує належне функціонування суспільства і держави, а також сприяє розвитку найважливіших сфер індивідуального, суспільного та державного життя в період кризи або інших особливих обставин.

У зв'язку з цим слід зазначити, що базовою метою забезпечення системи державного резерву як невід'ємного елемента правової системи є забезпечення законності та верховенства права у сфері державного резерву. Натомість стратегічною метою забезпечення системи державного резерву є гарантування відповідності державного резерву його призначенню, котре визначається на рівні законодавства (насамперед у ст. 3 Закону України «Про державний матеріальний резерв» [2]). Враховуючи це, доходимо висновку, що комплексною метою забезпечення системи державного резерву є досягнення максимальної стабільності (стійкості) та підвищення ефективності функціонування суб'єктів у сфері державного резерву задля забезпечення інтересів громадян, суспільства та держави у критичних ситуаціях шляхом забезпечення належного стану ресурсної системи державного резерву, вчасного виявлення ризиків щодо цінностей такого резерву, їх запобігання, незалежно від наявності особливого стану.

Що ж стосується *завдань забезпечення системи державного резерву*, то до основних із них можемо віднести, зокрема: 1) надання інформаційних, матеріально-технічних та інших ресурсів для забезпечення законності, прозорості (доброчесності), ефективності (зокрема, відповідності вимогам науковості) відносин і процесів у сфері державного резерву, а також забезпечення відповідності вимогам національної безпеки (включно з правами, законними інтересами особи, суспільства та держави) формування, зберігання, переміщення, поставки, резервування, фінансування, відпуску, освіження

ресурсів державного резерву; 2) створення ефективної нормативно-правової основи та інституційних умов, у яких можливе становлення та ефективна дія адміністративно-правового режиму забезпечення системи державного резерву; 3) розробка стратегій, а також планів їх реалізації щодо управління ризиками та здійснення дій щодо подолання викликів особливого періоду та інших кризових ситуацій за рахунок належного використання суб'єктами системи державного резерву ресурсів цього резерву; 4) нагляд за достатністю державного резерву в контексті поточних і можливих кризових ситуацій (що зумовлюють використання ресурсів резерву), а також за виникненням можливостей підвищення ефективності та актуальності здійснення публічного адміністрування в системі державного резерву, за виникненням можливостей удосконалення процедур, відносин та діяльності у сфері державних резервів у контексті поточних та ймовірних кризових явищ; 5) здійснення взаємодії та співробітництва між суб'єктами у системі державного резерву, а також із міжнародними урядовими (та неурядовими) організаціями для підвищення ефективності публічного адміністрування у системі державного резерву та підвищення готовності й потенціалу реагування на ризики, що зумовлюють використання цінностей державного резерву; 6) здійснення ефективної кадрової політики у суб'єктах системи державного резерву (зокрема, стосовно прийому на роботу працівників необхідної якості та у необхідній кількості, організації регулярного навчання та підвищення кваліфікації персоналу суб'єктів системи державного резерву (насамперед працівників, які відповідальні за управління та розподіл державного резерву), контролю за дисципліною персоналу та залучення порушників трудової дисципліни до юридичної відповідальності, забезпечення здорового психологічного клімату у суб'єктах системи державного резерву тощо); 7) здійснення публічного (державного та громадського) контролю за ефективністю функціонування системи державного резерву.

Висновки. Забезпечення системи державного резерву є найважливішим завданням у вирішенні більш масштабної проблеми – забезпечення інтересів індивіда, суспільства та держави в особливий період та в інших кризових ситуаціях особливого характеру шляхом досягнення максимальної стабільності та ефективності функціонування механізму гарантування задоволення базових потреб людини, суспільства та держави в умовах критичної вразливості їхнього життя (існування). З огляду на це забезпечення системи державного резерву потребує комплексного та багатогранного підходу, що передбачає законне, прозоре (добросовісне), ефективне, раціональне, дієве та науково обґрунтоване забезпечення: по-перше, наявність належних умов для функціонування суб'єктів системи державного резерву (зокрема, створення ефективної нормативно-правової бази, розробка стратегій управління ризиками у сфері державного резерву, нагляд за достатністю та стійкістю державного резерву та суб'єктів системи державного резерву, розвиток взаємодії та співробітництва на національному та міжнародному рівнях, реалізацію ефективної кадрової політики, здійснення публічного контролю тощо); по-друге, існування самого державного резерву як комплексу ресурсних цінностей, формування, зберігання, переміщення, поставка, резервування, фінансування, відпуск та освіження яких уможливорює належну діяльність суб'єктів цієї системи у відповідні критичні періоди. З огляду на це вкрай важливо комплексно дослідити, переосмислювати і вдосконалювати правові та організаційні засади забезпечення системи державного резерву, що є науковою проблемою, котрій доцільно приділити особливу увагу до завершення реформи системи державного матеріального резерву в Україні, а саме до 2025 року [10].

Список використаних джерел

1. Про державні резерви : проєкт Закону України від 03.03.2023 № 9079. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1679454>.
2. Про державний матеріальний резерв : Закон України від 24.01.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/97-вр>.
3. Матвійчук А. В. Адміністративно-правове забезпечення державної регуляторної політики. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 1. С. 108–111.
4. Дмитренко С. О. Щодо визначення дефініції «адміністративно-правове забезпечення реалізації правоохоронної функції держави у сфері оподаткування». *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. Міжнародної науково-практ. конф.* (м. Харків, 27 листопада 2020 р.). Харків : ХНУВС, 2020. С. 106–108.
5. Шопіна І. М. Поняття адміністративно-правового забезпечення як одна із базових категорій адміністративного права. *Правові засади організації та здійснення публічної влади : зб. тез III Міжнародної науково-практ. конф.* (м. Хмельницький, 28 лютого – 02 березня 2020 р.).

Хмельницький : ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 458–461.

6. Чиж А. О., Катяло С. О., Кузьменко А. І. Соціальна безпека як складова національної безпеки України. *Економічна безпека: держава, регіон, підприємство : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Полтава, 01 грудня 2016 року – 10 січня 2017 року). Полтава : ПолНТУ, 2017. С. 201–204.

7. Войтович Р. В. Глобалізаційні виклики національної безпеки: геополітичний аспект. *Сучасна українська політика. Політика і політологи про неї*. 2010. Вип. 20. С. 281–297.

8. Косілова О. І. Політична безпека в системі національної безпеки України. *Правова інформатика*. 2011. № 1(29). С. 72–78.

9. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

10. Про схвалення Стратегії реформування системи державного матеріального резерву на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.08.2022 № 771-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 72. Ст. 4366.

Надійшла до редакції 04.04.2023

References

1. Pro derzhavni rezervy [About state reserves] : proiekt Zakonu Ukrainy vid 03.03.2023 № 9079. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1679454>. [in Ukr.].

2. Pro derzhavnyi materialnyi rezerv [About the state material reserve] : Zakon Ukrainy vid 24.01.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/97-vr>. [in Ukr.].

3. Matviichuk, A. V. (2019) Administratyvno-pravove zabezpechennia derzhavnoi rehuliatornoi polityky [Administrative and legal support of state regulatory policy]. *Pidpriumstvo, hospodarstvo i pravo*. № 1. pp. 108–111. [in Ukr.].

4. Dmytrenko, S. O. (2020) Shchodo vyznachennia definitsii «administratyvno-pravove zabezpechennia realizatsii pravookhoronnoi funktsii derzhavy u sferi opodatkuvannia» [Regarding the definition of «administrative and legal support for the implementation of the law enforcement function of the state in the field of taxation»]. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy : tezy dop. Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf.* (m. Kharkiv, 27 lystopada 2020 r.). Kharkiv : KhNUVS. pp. 106–108. [in Ukr.].

5. Shopina, I. M. (2020) Poniattia administratyvno-pravovoho zabezpechennia yak odna iz bazovykh katehoriï administratyvnoho prava [The concept of administrative and legal support as one of the basic categories of administrative law]. *Pravovi zasady orhanizatsii ta zdiïsnennia publichnoi vlady : zb. tez III Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf.* (m. Khmelnytskyi, 28 liutoho – 02 bereznia 2020 r.). Khmelnytskyi : KhUUP imeni Leonida Yuzkova. pp. 458–461. [in Ukr.].

6. Chyzh, A. O., Katkalo, S. O., Kuzmenko, A. I. (2017) Sotsialna bezpeka yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Social security as a component of national security of Ukraine]. *Економічна безпека: держава, регіон, підприємство : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Полтава, 01 грудня 2016 року – 10 січня 2017 року). Полтава : ПолНТУ. pp. 201–204. [in Ukr.].

7. Voitovych, R. V. (2010) Hlobalizatsiini vyklyky natsionalnoi bezpeky: heopolitychnyi aspekt [Globalization challenges to national security: geopolitical aspect]. *Suchasna ukrainska polityka. Polityka i politolohy pro neï*. Vyp. 20. pp. 281–297. [in Ukr.].

8. Kosilova, O. I. (2011) Politychna bezpeka v systemi natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Political security in the national security system of Ukraine]. *Правова інформатика*. № 1(29). pp. 72–78. [in Ukr.].

9. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [About the national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>. [in Ukr.].

10. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia systemy derzhavnoho materialnoho rezervu na period do 2025 roku [On the approval of the Strategy for reforming the state material reserve system for the period until 2025] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.08.2022 № 771-r. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2022. № 72. Art. 4366. [in Ukr.].

ABSTRACT

Hidaïat Azimov. The concept of the state reserve system and its provision. The article provides a scientific understanding of the state reserve system, as well as the essence of its provision. In accordance with current legislation, the state reserve system in Ukraine comprises bodies and entities that form, store, move, supply, reserve, finance, vacation, refreshment, and undertake other actions related to the resources of the state reserve. These subjects include the Cabinet of Ministers of Ukraine; the subject, which implements state policy in the field of the state material reserve; and also enterprises, institutions, and organizations.

The author proposes to understand the provisions of the state reserve system in three contexts. Firstly, as an integral part (subsystem) of the national security system of Ukraine, and as a special element of the provisions of the national security system of Ukraine. Secondly, as a set of rules governing the activities of subjects in the field of state reservation and their interaction, as well as activities (processes) relating to the use, implementation, and compliance with such rules. Thirdly, as an integrated system of legal, organizational, administrative, and economic measures that create conditions for implementing

relations (processes) in the field of state reserve, and thus contribute to the effective formation, accounting, replacement, vacation, and other actions concerning resources that are (should be) in the state reserve. On this basis, it is established that the complex purpose of ensuring the state reserve system is to achieve maximum stability and efficiency in the functioning of subjects in the field of state reserve, thereby protecting the interests of citizens, society, and the state in critical situations. Simultaneously, these relevant interests are ensured by maintaining the proper state of the resource system of the state reserve. This is achieved through the timely identification of risks to the resources of such reserve. The attainment of this objective requires fulfilling several tasks related to ensuring the state reserve system as a special management activity.

The main such tasks include, among others, providing the necessary resources to ensure legality, transparency (integrity), and effectiveness of relations and processes in the field of the state reserve; creating an effective regulatory framework and institutional conditions in which it is possible to establish and operate the administrative and legal regime to ensure the system of the state reserve; developing strategies (as well as plans for their implementation) for risk management, and taking actions to overcome challenges of a special period and other crisis situations by proper utilization of the resources of the state reserve system by the subjects of such reserve. The article's conclusion summarizes the study's findings and substantiates the need for further research into the fundamentals of the state reserve system.

Keywords: *legitimate interests, management activities, national security, purpose, provision, state reserve system, tasks.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-417-422

Олена БЛОХІНА®

ад'юнкнт

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

**ПРОБЛЕМАТИКА ПРИМУСОВОГО ПРИТЯГНЕННЯ
ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ПРИ ЗВЕРНЕННІ ДО ВИКОНАННЯ ПОСТАНОВ
У СПРАВІ ПРО АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВопОРУШЕННЯ
У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ,
ЗАФІКСОВАНЕ НЕ В АВТОМАТИЧНОМУ РЕЖИМІ**

Висвітлено проблематику примусового притягнення до адміністративної відповідальності на основі аналізу чинного законодавства і його практичного застосування відповідними органами влади, а саме досліджено закони України «Про дорожній рух» та «Правила дорожнього руху України» в розрізі порушення пунктів цих нормативно-правових документів учасниками дорожнього руху, проаналізовано статті Кодексу України про адміністративні правопорушення під час оформлення рішення щодо цього проступку органами (посадовими особами) Національної поліції у вигляді постанови про накладення стягнення та, в подальшому, законів України «Про виконавче провадження» та «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», згідно з якими в разі невиконання цих рішень відбувається здійснення примусового притягнення до адміністративної відповідальності. Викладено авторське бачення походження проблеми взаємодії механізму примусового стягнення штрафів підрозділами, які виконують цю процедуру. Запропоновано рекомендації та шляхи вирішення проблематики взаємодії між собою органів (посадових осіб) Національної поліції та органів державної виконавчої служби для спільного досягнення поставленої мети у нормативно-правовому колі законодавства.

Ключові слова: *адміністративне правопорушення, примусове притягнення, виконавче провадження, адміністративне стягнення, постанова, ідентифікаційний код.*

Постановка проблеми. Дотримання законності та безпеки на дорогах є життєво важливим фактором функціонування держави. Підрозділи Національної поліції слідкують за їх дотриманням, відповідно до покладених на них функцій від держави і згідно з чинним законодавством, в якому врегульовано адміністративно-процесуальні норми щодо розгляду цих справ.

Адміністративно правове регулювання в країні, якісний механізм, що,

© О. Блохіна, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-6111-3419>

blokhina061090uf@gmail.com

насамперед, відображається в законах та нормативних актах, в напрямі притягнення до адміністративної відповідальності прямо залежить від реалізації адміністративно-правових санкцій та застосування адміністративних стягнень. Проте не завжди ці санкції є результативними і правопорушник несе відповідальність за свій проступок [1].

У разі виявлення адміністративного правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, орган (посадова особа) після розгляду справи, відповідно до ст. 283 КУпАП виносить постанову, а у випадку відповідної санкції статті правопорушення, рішенням по постанові є накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу. Проте у разі несплати правопорушником штрафу по постанові про накладення адміністративного стягнення у строк, установленій частиною першою статті 307 цього Кодексу, постанова про накладення штрафу надсилається для примусового виконання до органу державної виконавчої служби за місцем проживання порушника, роботи або за місцезнаходженням його майна в порядку, встановленому законом [2]. Водночас згідно із Законом України «Про виконавче провадження» є перелік, що має обов'язково містити у собі пред'явлений до примусового виконання документ, винесений посадовою особою, разом з КУпАПом, який так само містить відповідний перелік реквізитів, які повинні бути у документі (постанові) про адміністративне правопорушення. Зіставивши разом обидва нормативні документи, впливає те, що наявні відмінності у переліку спільних відомостей, а саме державна виконавча служба у вимогах до виконавчого документу (постанови) зазначає обов'язковим реквізитом – індивідуальний ідентифікаційний код боржника, тоді як у вимогах ст. 283 КУпАПу цих відомостей не міститься.

Отже, завдяки прогалинам та неузгодженості у законодавстві, ця проблема є однією з найпоширеніших підстав відмови державної виконавчої служби у відкритті виконавчого провадження і тим самим причиною уникнення правопорушником адміністративної відповідальності за свій проступок.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Донедавна інституту виконавчого провадження приділялося небагато уваги вченими та практиками. Природу виконавчого провадження почали досліджувати з 50-х років на рівні практичних коментарів та посібників у своїх працях такі вчені, як: М. Гурвич, Н. Зейдер, С. Альохіна, Н. Чечина, В. Блажеєв, Д. Чечот, М. Авдюков, Р. Валєєва, В. Камінська, Б. Ізаксон, Ю. Гринько, В. Пастухов, А. Ширшиков, П. Заворотько, Л. Терехова, С. Трішина, О. Фролова, В. Худенко, М. Штефан, М. Юков, а беручи до уваги проблематику примусового виконання рішень в останні роки, то це вчені: В. Афанасьєв, С. Щербак, С. Алексєєв, В. Головін, І. Кононов, Н. Левченко, А. Перепелиця, Р. Ігонін. На жаль, незважаючи на всю нагальність проблеми, небагато вчених ведуть дослідження інституту виконавчого провадження у контексті узгодженості та співвідношення до інших адміністративно-правових документів, і в багатьох випадках накопичення матеріалів для досліджень відбувається виключно із судових рішень щодо таких справ.

Мета статті – визначення проблем законодавчого врегулювання примусового притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності та шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні Україна намагається застосовувати європейський досвід та підходи для поліпшення функціонування усіх сфер життя. Беручи до уваги забезпечення безпеки дорожнього руху, дуже важливим показником є правильне документування правопорушень та дієве застосування адміністративних стягнень до порушників Правил дорожнього руху. Однією з найсуттєвіших умов функціонування системи стягнень є ефективність та узгодженість між собою законодавчих документів, які регулюють механізм притягнення до адміністративної відповідальності. Якщо розглядати більш детально процедуру оформлення та притягнення до адміністративної відповідальності у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, то насамперед треба дослідити такі нормативні документи, як Закон України «Про дорожній рух» та Кодекс України про адміністративні правопорушення. Безпосереднє звернення до ст. 52 Закону України «Про дорожній рух» дає змогу констатувати, що контроль у сфері безпеки дорожнього руху здійснюється Кабінетом Міністрів України, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, Національною поліцією, іншими спеціально уповноваженими на те державними органами (державний контроль), а також міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади (відомчий контроль) [3]. Для оформлення цих правопорушень діє наказ МВС України від 07.11.2015 р. № 1395, який визначає процедуру оформлення поліцейськими підрозділами поліції та

поліцейськими, матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, що зафіксовані не в автоматичному режимі.

Треба звернути увагу на те, що у разі виявлення правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, розгляд яких згідно зі ст. 222 КУпАП віднесено до компетенції Національної поліції України, поліцейський після своєчасного, всебічного, повного і об'єктивного з'ясування всіх обставин справи, виносить постанову в справі про адміністративне правопорушення. Згідно з ч. 2 ст. 283 КУпАП ця постанова повинна містити: найменування органу (прізвище, ім'я та по батькові, посада посадової особи), який виніс постанову; дату розгляду справи; відомості про особу, стосовно якої розглядається справа (прізвище, ім'я та по батькові (за наявності), дата народження, місце проживання чи перебування; опис обставин, установлених під час розгляду справи; зазначення нормативного акта, що передбачає відповідальність за таке адміністративне правопорушення; прийняте у справі рішення. Постанова по справі про адміністративне правопорушення у сферах забезпечення безпеки дорожнього руху та паркування транспортних засобів, крім даних, визначених частиною другою цієї статті, повинна містити відомості про: дату, час і місце вчинення адміністративного правопорушення; транспортний засіб, який зафіксовано в момент вчинення правопорушення (марка, модель, номерний знак); технічний засіб, яким здійснено фото- або відеозапис (якщо такий запис здійснювався); розмір штрафу та порядок його сплати; правові наслідки невиконання адміністративного стягнення та порядок його оскарження; відривну квитанцію із зазначенням реквізитів та можливих способів оплати адміністративного стягнення у вигляді штрафу [2].

При цьому згідно з п. 2.1 Правил Дорожнього руху України на виконання ст. 16 Закону України «Про дорожній рух» водій механічного транспортного засобу повинен мати при собі: а) посвідчення на право керування транспортним засобом відповідної категорії; б) реєстраційний документ на транспортний засіб; в) у разі встановлення на транспортних засобах проблискових маячків та (або) спеціальних звукових сигнальних пристроїв – дозвіл, виданий уповноваженим органом МВС; г) на маршрутних транспортних засобах – схему маршруту та розклад руху; на великогабових і великогабаритних транспортних засобах та транспортних засобах, що здійснюють дорожнє перевезення небезпечних вантажів – документацію відповідно до вимог встановлених Законами України «Про автомобільний транспорт», «Про дорожній рух» та «Про перевезення небезпечних вантажів»; г) чинний страховий поліс (страховий сертифікат «Зелена картка») про укладення договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів; д) у разі встановлення на транспортному засобі розпізнавального знака «Водій з інвалідністю» – документ, що підтверджує інвалідність водія або пасажирів (крім водіїв з явними ознаками інвалідності або водіїв, які перевозять пасажирів з явними ознаками інвалідності). Та згідно з п. 2.4 на вимогу поліцейського водій повинен зупинитися з дотриманням вимог цих Правил, а також пред'явити для перевірки документи, зазначені в пункті 2.1 [4].

Зважаючи на вищевикладене, ми можемо побачити вичерпний перелік відомостей, які необхідні для процедури оформлення адміністративного правопорушення поліцейськими та для ухвалення рішення по справі у вигляді постанови про накладення стягнення, в якому згідно зі ст. 283 КУпАП у переліку реквізитів є відсутнім індивідуальний ідентифікаційний код платника податків.

В подальшому згідно з процедурою притягнення до адміністративної відповідальності, після накладення стягнення у вигляді штрафу у правопорушника згідно зі ст. 307 КУпАП є п'ятнадцятиденний термін для його сплати, інакше згідно зі ст. 308 КУпАП постанова про накладення штрафу надсилається для примусового виконання до органу державної виконавчої служби за місцем проживання порушника, роботи або за місцезнаходженням його майна в порядку, встановленому законом [2], після чого розмір штрафу для сплати вже є подвійним. На цьому етапі і починається спільне функціонування органів Національної поліції з органами державної виконавчої служби з їх відповідними процесуальними документами.

Згідно із Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», органи державної виконавчої служби – органи та особи, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів. Завданням органів державної виконавчої служби та приватних виконавців є своєчасне, повне і неупереджене виконання рішень, примусове виконання яких передбачено

законом [5]. В нашому випадку посадовою особою Національної поліції надається до примусового виконання рішення по справі (постанова) про адміністративне правопорушення щодо стягнення відповідних коштів (штрафу) з правопорушника. Виконавча служба висуває вимоги до виконавчого документа, згідно зі ст. 4 Закону України «Про виконавче провадження», а саме у виконавчому документі зазначаються: 1) назва і дата видачі документа, найменування органу, прізвище, ім'я, по батькові та посада посадової особи, яка його видала; 2) дата ухвалення і номер рішення, згідно з яким видано документ; 3) повне найменування (для юридичних осіб) або прізвище, ім'я та, за наявності, по батькові (для фізичних осіб) стягувача та боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або адреса місця проживання чи перебування (для фізичних осіб), дата народження боржника – фізичної особи; 4) ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань стягувача та боржника (для юридичних осіб – за наявності); 5) резолютивна частина рішення, що передбачає заходи примусового виконання рішень; 6) дата набрання рішенням законної сили (крім рішень, що підлягають негайному виконанню); 7) строк пред'явлення рішення до виконання [6]. Зважаючи на це, такий реквізит, як ідентифікаційний код визначається як обов'язковий при пред'явленні до виконання рішень посадових осіб. Отже, ми бачимо велику прогалину в законодавстві, саме в узгодженості між собою механізму «пред'явлення – прийняття» до виконання документів між відповідними інституціями органів влади, а як результат – уникнення примусового притягнення до адміністративної відповідальності правопорушником.

Водночас, як зазначено у правовій позиції Верховного Суду України (постанова від 21.05.2014 у справі № 6-45цс14), відсутність інформації у виконавчому документі щодо індивідуального ідентифікаційного коду боржника не є підставою для відмови у відкритті виконавчого провадження, адже державний виконавець наділений повноваженнями щодо можливості запитувати інформацію безоплатно від будь-яких органів [7]. І треба звернути увагу, що згідно з ч. 2 ст. 19 Конституції України передбачено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [8], проте повноваження саме виконавчої служби є дискреційними, тобто вони на власний розсуд вирішують як діяти в цій ситуації. Можливо тому, що протягом тривалого часу та низки так званих «реформ» ДВС не вдалося вирішити ключові проблеми системи примусового виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів, серед яких: надзвичайно велика кількість невиконаних рішень судів та інших органів, порушення строків виконавчого провадження, надмірна завантаженість виконавців, низькі заробітні плати, хабарництво [9], виникла байдужість до кількісних показників роботи і державні виконавці просто не зацікавлені приймати до виконання постанови без ідентифікаційного коду і при цьому самостійно робити запити, щоб його встановити.

Висновки. Аналіз викладеного дозволяє стверджувати, що для вдосконалення системи примусового притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та для значного поліпшення кількісного показника виконаних стягнень, а також як профілактичний інструмент для виховання правосвідомості громадян для недопущення здійснення цих правопорушень в майбутньому, було б доцільно урегулювати взаємодію органів (посадових осіб) Національної поліції, уповноважених на розгляд і винесення рішення по справі про адміністративне правопорушення, та органів державної виконавчої служби, які здійснюють примусове притягнення до адміністративної відповідальності і реалізують примусове стягнення коштів до бюджету з правопорушників.

Відповідно, пропонується в ст. 283 КУпАП, а саме в ч. 2 цієї статті у переліку реквізитів доповнити словами: «індивідуальний ідентифікаційний код платника податків», тим самим забезпечити отримання від правопорушника відповідного документа (на паперовому носії або за допомогою мобільного електронного застосунку «Дія») вже на етапі винесення постанови по справі.

Іншим варіантом вирішення цього питання, може бути внесення змін до ст. 13 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», а саме доповнити її словами «доплати за кількісний показник в роботі», тим самим ввести пряму залежність заробітної плати державних виконавців від кількості проваджень, які він приймає до виконання.

Список використаних джерел

1. Блохіна О. А. Деякі аспекти модернізації примусового притягнення до адміністративної відповідальності в Україні у відповідності до європейських стандартів. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку* : матеріали XXXI Міжнародної науково-практ. конференції / за ред. І. В. Жукової, Є. О. Романенка. м. Рим (Італія): ГО «ВАДНД», 07 квітня 2023 р. 481 с. м. Рим (Італія): дистанційно, 2023. С. 100.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.
3. Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>.
4. Правила дорожнього руху 2023. URL: <https://vodiy.ua/pdr/>.
5. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>.
6. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
7. Клочков В. Проблемне виконання. Перспективи реформування Державної виконавчої служби. *Всеукраїнське професійне видання Юридична газета online*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/problemne-vikonannya.html>.
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>.
9. Виконавче провадження : навч. посіб. (у схемах і таблицях) (електронне видання). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020.

Надійшла до редакції 02.06.2023

References

1. Blokhina, O. A. (2023) Deiaci aspekty modernizatsii prymusovoho prytiahnennia do administratyvnoi vidpovidalnosti v Ukraini u vidpovidnosti do yevropeiskykh standartiv. Suchasni aspekty modernizatsii nauky: stan, problemy, tendentsii rozvytku [Some aspects of modernization of compulsory administrative liability in Ukraine in accordance with European standards. Modern aspects of the modernization of science: state, problems, development trends] : materialy XXXI Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konferentsii / za red. I. V. Zhukovoi, Ye. O. Romanenka. m. Rym (Italiia): HO «VADND», 07 kvitnia 2023 r. 481 s. m. Rym (Italiia) : dystantsiino, pp. 100. [in Ukr.].
2. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 [Code of Ukraine on Administrative Offenses of December 7, 1984 No. 8073-X]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>. [in Ukr.].
3. Pro dorozhnyi rukh [On traffic] : Zakon Ukrainy vid 30.06.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>. [in Ukr.].
4. Pravyly dorozhnogo rukhu 2023 [Traffic rules 2023]. URL: <https://vodiy.ua/pdr/>. [in Ukr.].
5. Pro orhany ta osib, yaki zdiisniuiut prymusove vykonannia sudovykh rishen i rishen inshykh orhaniv [On bodies and persons carrying out enforcement of court decisions and decisions of other bodies] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>. [in Ukr.].
6. Pro vykonavche provadzhennia [On executive proceedings] : Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 roku № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> [in Ukr.].
7. Klochkov, V. Problemne vykonannia. Perspektyvy reformuvannia Derzhavnoi vykonavchoi sluzhby [Problematic performance. Prospects for reforming the State Executive Service]. Vseukrainske profesiine vydannia Yurydychna hazeta online. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/problemne-vikonannya.html>. [in Ukr.].
8. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>. [in Ukr.].
9. Vykonavche provadzhennia [Enforcement] : navch. posib. (u skhemakh i tablytsiakh) (elektronne vydannia). Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vntrishnikh sprav, 2020. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olena Blokhina. The problem of primus attraction to administrative responsibility in case of resignation to vicinnancy was decided on the basis of administrative law enforcement in the field of road traffic safety, fixed not in automatic mode. The article reflects the problems related to the forced bringing to administrative responsibility based on the analysis of the current legislation and its practical application by the relevant authorities. Namely, the Law of Ukraine «On Road Traffic» and «Road Traffic Rules of Ukraine» were examined in terms of violations of these legal documents by road users, and the articles of the Code of Ukraine on administrative offenses were analyzed when issuing a decision on this offense by authorities (officials). of the National Police in the form of a resolution on the imposition of fines and, subsequently, the Law of Ukraine «On Enforcement Proceedings» and the Law of Ukraine «On Bodies and Persons Enforcing Court Decisions and Decisions of Other Bodies», according to which, in the

event of non-compliance with these decisions, enforcement of compulsory administrative liability.

The ratio of the details of documents regarding the execution of resolutions on the imposition of fines for offenses in the field of ensuring road traffic safety, recorded in non-automatic mode, to the list of details required by the state executive service, in the case of a forced appeal to the implementation of this resolution, was analyzed. At the same time, the relationship between the characteristic improvement in efficiency and the quantitative indicator of the implementation of administrative and legal sanctions and fines by the state and, as a result, the effective bringing of offenders to administrative responsibility, under the condition of agreement between the relevant institutions at the stage of applying for the enforcement of documents (resolutions), was analyzed. if the offender according to Art. 307 of the Code of Ukraine on administrative offenses did not voluntarily pay the fine within the time limit set by the law. The author's vision of the origin of the problem of the interaction of the mechanism of forced collection of fines by the units that perform this procedure is provided.

Proposed recommendations and ways to solve the problem of interaction between the bodies (officials) of the National Police and the bodies of the state executive service, in order to jointly achieve the set goal in the normative and legal circle of legislation.

Keywords: *administrative offense, compulsory arrest, enforcement proceedings, administrative penalty, resolution, identification code.*

УДК 343.8

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-422-428

Алла ГНАТЧУК[©]

аспірант

*(Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка Степана Дем'янчука,
м. Рівне, Україна)*

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

У статті розглянуто кращі світові практики виконання судових рішень щодо засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи та можливість впровадження такого досвіду в Україні. Розкрито роль реформування Міністерством юстиції України кримінально-виконавчої системи. Показано, наскільки умови її функціонування приведені до європейських стандартів і як це впливає на практику виконання судових рішень в місцях несвободи.

Ключові слова: *місця несвободи, виконання, суд, рішення, закордонний досвід, впровадження, реформа, кримінально-виконавча система.*

Постановка проблеми. Кращі світові практики виконання судових рішень щодо засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи, можуть бути впроваджені в національне законодавство України за успішного проведення Міністерством юстиції України реформ кримінально-виконавчої системи та приведення умов її функціонування до європейських стандартів.

Таке розуміння впровадження світового досвіду стосовно виконання судових рішень щодо засуджених, які відбувають кримінальні покарання в місцях несвободи, показує відкритість функціонування кримінальної системи України, її надійність щодо захисту прав і свободи засуджених, персоналу, який їх обслуговує, та охорони інтересів суспільства у сфері кримінально-виконавчої діяльності.

Саме такий підхід, на нашу думку, зумовлює необхідність аналізу фундаментальних праць, у яких учені намагаються визначити з погляду кримінально-виконавчої науки основні переваги концепції європейської пенітенціарної системи над кримінально-виконавчою системою у сфері виконання судових рішень щодо засуджених, які вчинили кримінальне правопорушення і за вироком суду були направлені відбувати покарання у виправні або виховні колонії Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України).

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Важливе

© А. Гнатчук, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-3038-2287>

mail@megu.edu.ua

значення для порядку і умов відбування засудженим кримінального покарання належить своєчасному виконанню судового рішення, оскільки в ньому визначається час набрання чинності обвинувального вироку, час прибуття засудженого в установу виконання покарань, час постановки його на облік.

Серед наукових праць у сфері розроблення кримінально-виконавчих засад виконання судових рішень щодо засуджених в Україні можна виділити праці відомих вітчизняних вчених, таких як: А. Богатирьов, І. Богатирьов, О. Богатирьова, Є. Бодюл, О. Джужа, О. Колб, В. Конопельський, І. Копотун, В. Корчинський, Ю. Новосад, О. Михайлик, М. Пузирьов, А. Степанюк, В. Трубников, С. Фаренюк, О. Шкута, І. Яковець та ін.

Метою статті є окреслення кращих соціальних практик виконання судових рішень щодо засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи в зарубіжних країнах, і їх імплементація у національне законодавство України.

Виклад основного матеріалу. Черговий виток реформаційних перетворень, котрі проводить Міністерство юстиції України у XXI ст., обумовлений пошуком оптимальної моделі виконання судових рішень щодо засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи України. Одним із таких напрямів є вивчення і впровадження у діяльність органів та установ виконання покарань зарубіжного досвіду функціонування пенітенціарних систем (як теоретичних доробок, так і практик) стосовно виконання судових рішень щодо засуджених в місцях несвободи.

Варто наголосити, що саме практика має вагоме значення для розвитку наукової теорії, оскільки для всіх наук вона є не лише безпосередньо даним середовищем, а й формою об'єктивного буття взагалі [1, с. 23]. Такий підхід вченої І. Яковець дозволяє теоретикам і практикам проводити дослідження питань виконання судових рішень щодо засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи, через призму не тільки вітчизняного пошуку вирішення проблеми, а і шляхом вивчення кращих практик пенітенціарних систем зарубіжних країн.

Безперечно, висвітлення проблемних питань впровадження в національну кримінально-виконавчу систему кращих здобутків виконання судових рішень у пенітенціарних системах зарубіжних країн пов'язано, як зауважує вчений І. Богатирьов, з динамічною діяльністю майбутньої пенітенціарної системи України, завданням якої є визначити структурно вірний шлях реалізації адекватних, морально, соціально та економічно виправданих видів кримінальних покарань за вчинене кримінальне правопорушення [2, с. 23].

Аналогічної позиції дотримується і інший науковець – О. Колб, який у власних дослідженнях наголошує, що пенітенціарні системи світу мають певні відмінності, що визначаються основними елементами державної політики кожної держави, котрі пов'язані з конкретною юрисдикцією та системою кримінального судочинства, а тому порівнюючи їх, можна виявити позитивні моменти і тенденції розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої системи [3, с. 57–58].

Водночас автор В. Василик звертає увагу на той факт, що подібні запозичення можливі лише з урахуванням специфіки економічного та соціального розвитку України, особливостей вітчизняної кримінально-виконавчої системи, історичного досвіду і традицій нашого народу, специфіки національної психології тощо [4, с. 129].

Варто також звернути увагу на позицію вченого О. Шкути, який у своїй праці дійшов висновку, що позитивний європейський досвід може бути адаптований до українських реалій за умови ретельного вивчення найефективніших законодавчих конструкцій, що належать до пенітенціарних систем різних держав, і використання цих напрацювань у кримінальному та кримінально-виконавчому праві України [5, с. 227].

До речі, науковець О. Кревсун вважає, що Україна послідовно та цілеспрямовано виконує свої зобов'язання у сфері реформування кримінально-виконавчої системи з метою максимального наближення умов тримання засуджених і правил поведінки із ними до міжнародних стандартів [6, с. 100]. На нашу думку, таке твердження вченого є дещо упередженим, оскільки, як засвідчило дослідження, кримінально-виконавча система України ще далека до європейських стандартів поведінки з ув'язненими. На цьому, до речі, наголошують і інші вітчизняні вчені.

Слід зазначити, що про наявність окресленої проблеми та про ці завдання йдеться й у Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 червня 2005 р., у якому, зокрема, наголошено, що для організації міжнародного

співробітництва у сфері виконання кримінальних покарань ДКВС України взаємодіє з відповідними органами іноземних держав і міжнародними організаціями на основі міжнародних договорів [7].

Вважаємо, що закордонний досвід виконання судових рішень в пенітенціарних системах світу відкриває нові горизонти, дозволяє краще пізнати кримінально-виконавче право своєї країни, оскільки специфічні риси останнього особливо виразно виявляються в порівнянні з іншими системами. Варто також наголосити, що ідеальної пенітенціарної системи щодо виконання судових рішень в зарубіжних країнах не існує, і це слід враховувати при впровадженні досвіду в національну кримінально-виконавчу систему.

Отже, застосування іноземного законодавства щодо виконання судових рішень в місцях несвободи ДКВС України вимагає від Міністерства юстиції України у процесі проведення реформ кримінально-виконавчої системи ґрунтовного вивчення міжнародних нормативно-правових актів, оскільки саме в них законодавець убачає кращі національні практики виконання судових рішень у місцях несвободи.

Серед міжнародних нормативних актів, що регламентують діяльність установ виконання покарань, та пробацій у частині виконання судових рішень є розроблені РЄ ЄПП та прийняті 30 серпня 1955 р. ООН Мінімальні стандартні правила поведіння з в'язнями [8]. Оскільки саме вони визнані міжнародною спільнотою як основні документи для формування законодавчими органами, судами й тюремними адміністраціями політики у сфері виконання покарань та пробацій.

Варто також наголосити, що саме ці правові джерела були незамінними під час тлумачення міжнародної концепції про захист прав людини і стали основною складовою міжнародного права в галузі захисту прав людини. Однак слід мати на увазі, що кожна країна по-своєму підходить до цієї проблематики.

У зв'язку з цим цікавою є практика виконання судових рішень щодо засуджених, які відбувають кримінальні покарання, шляхом застосування прогресивної системи у США, Англії, Швейцарії, Норвегії та Франції. Оскільки правові системи США та України є різними як за своєю структурою, так і за змістом, тому імплементація американських норм права, на нашу думку, є доволі проблематичною.

Крім того, різною є історична соціально-правова практика щодо цих питань. Зокрема, протягом останніх років у США було впроваджено чимало нормативних документів, що ставили за першооснову трансформацію тюремної системи. Значну увагу було приділено умовам, у яких утримуються засуджені, можливостям застосування прогресивної системи та надання додаткових пільг, що поступово відновлювали б у засудженого відчуття повноправного члена суспільства [9, с. 16].

Цікавою для нашого дослідження є система виконання покарань у Швейцарії. Саме досвід цієї країни в частині утримання засуджених у місцях несвободи за рахунок державного бюджету варто вивчати і, можливо, впроваджувати в національну кримінально-виконавчу систему. До речі, за національним законодавством Швейцарії засуджений, який вчинив втечу з місць несвободи, може бути притягнений тільки до дисциплінарної відповідальності. Натомість відповідно до вітчизняного законодавства засуджені, які вчинили втечу з установи виконання покарань, притягаються до кримінальної відповідальності [10, с. 62].

Як пояснює персонал адміністрації тюрем Швейцарії, це пов'язано з тим, що людина має природний потяг до свободи, за який недоцільно її карати. У таких випадках строк покарання продовжується на термін перебування засудженого в розшуку [11, с. 99].

Значну кількість позитивних рішень, що можуть бути прийняті до уваги Міністерством юстиції України щодо виконання судових рішень в місцях несвободи, має Норвегія. Імплементувати норми законодавства Королівства Норвегія у вітчизняне у цій сфері можливо, як убачається, лише за умови фінансової самодостатності виправних колоній, якщо із заробітку засуджених, пенсій та іншого доходу здійснювати часткове відшкодування вартості їхнього харчування, одягу, взуття, білизни, витрат на комунально-побутові та інші надані послуги.

Проте впровадити такі новели в Україні, на нашу думку, буде важко, оскільки праця засуджених, згідно з КВК України, є правом, а не обов'язком. Згідно з діючим законодавством для засуджених в місцях несвободи передбачено два види праці. Перший – це той, на який особа має право і за який отримуватиме заробітну платню на картку. Працювати людина може лише в місцях і на роботах, котрі визначає адміністрація виправної колонії.

Як правило, це праця на підприємствах або в майстернях колонії, на роботах із господарського обслуговування колонії. Під час визначення місця роботи засудженого необхідно враховувати його стать, вік, працездатність, стан здоров'я і спеціальність. Особа має право вибирати, ким саме працювати на підприємстві або в майстернях колонії, її не мають права примушувати працювати на тих роботах, на яких вона не хоче.

Є випадки, коли вказаний вид праці є обов'язком для засуджених, наприклад, якщо вони мають заборгованість за виконавчими листами, а тому зобов'язані працювати в місцях і на роботах, що визначаються адміністрацією виправної колонії, до погашення такої заборгованості. На жаль, це не завжди так, оскільки у деяких виправних колоніях відсутні підприємства та майстерні з виготовлення продукції.

Другий вид праці – це той, що засуджені зобов'язані виконувати за вимогою адміністрації виправної колонії безоплатно. Але такі роботи можуть стосуватися лише благоустрою виправної колонії і прилеглих до неї територій, поліпшення житлово-побутових умов засуджених або допоміжних робіт із забезпечення колонії продовольством. До таких робіт можуть залучати в неробочий час не більш як на дві години на день і, як правило, по черзі з іншими засудженими [12].

Дещо цікавим є також досвід виконання судових рішень щодо засуджених, які відбувають кримінальне покарання, у Франції. До речі, відбування покарання засудженими у Франції здійснюється за Оборнською системою із застосуванням прогресивних умов відбування, тобто від більш суворих до менш суворих.

До речі, Міністр юстиції Мішель Алліо-Марі висловила бажання зробити так, щоб у Франції тюрма стала «школою боротьби з рецидивом» і одночасно «установою, що активно займається соціальною реабілітацією». Основою пенітенціарної реформи, на думку французького міністра юстиції, має стати створення відповідних умов відбування покарання, а саме: дотримання гідності особистості; душ у кожній камері пенітенціарної установи, призначеній для індивідуального ув'язнення; персональний супровід; підготовка до соціальної реабілітації (робота, отримання професії, фізична підготовка тощо) [13, с. 56].

Якщо зазначену проблематику розглянути з огляду на імплементацію норм законодавства Франції у вітчизняне, то заслуговує на увагу матеріально-побутове забезпечення засуджених, оскільки воно спонукає їх до позитивної поведінки за умови фінансового благополуччя. Однак якщо матеріальне забезпечення засуджених у Франції повністю фінансується з бюджету, то в Україні воно є далеким від міжнародних стандартів.

Зокрема, згідно зі ст. 115 КВК України для осіб, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях, створюються необхідні житлово-побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Норма житлової площі на одного засудженого у виправних колоніях не може бути меншою за три квадратні метри, а у лікувальних закладах при виправних колоніях, у виправних колоніях, призначених для тримання і лікування хворих на туберкульоз, у стаціонарі – п'ять квадратних метрів [14, с. 56].

Проте як засвідчило дослідження, згадані норми поки що не відповідають міжнародним стандартам, оскільки, за висновками Комітету проти катувань Ради Європи, житлову площу, що є меншою семи квадратних метрів, слід розглядати як застосування тортур у місцях позбавлення волі соціальної реабілітації (робота, отримання професії, фізична підготовка тощо).

Багато позитивних моментів стосовно процесу виконання судових рішень щодо засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи, має Німеччина. З цього приводу вітчизняний вчений М. Пузирьов у своєму дослідженні зазначає, що у Німеччині функціонують такі види виправних установ: установи відкритого типу; установи закритого типу; соціально-терапевтичні установи [15, с. 56].

На відміну від кримінально-виконавчої системи України, пенітенціарній системі Німеччини віднедавна властивий такий інститут зарубіжного пенітенціарного права, як «приватна тюрма». Зокрема, у 2005 р. компанія «Serco Group» виграла тендер і уклала п'ятирічний контракт із Міністерством юстиції Гессену (одна із земель Німеччини) на предмет здійснення управління Гессенською тюрмною службою. Це був перший у Німеччині контракт у сфері приватизації тюрем. Названа компанія відповідала за забезпечення психологічної, медичної й освітньої сфер діяльності, а також за технічне обслуговування будівель тюрми із 502 засудженими чоловіками [15, с. 57].

Щодо впровадження приватних установ в Україні, за якого виконання судових

рішень буде здійснюватися не державою, а приватною компанією, серед вітчизняних вчених виникли певні дискусії. З одного боку, є прихильники впровадження приватних установ в Україні (І. Богатирьов, О. Шкута, М. Пузирьов), а з іншого – вчені, які заперечують створення таких установ в Україні (О. Гумін, І. Яковець, А. Степанюк та ін.), обґрунтовуючи свою позицію тим, що використання праці засуджених приватними компаніями стане не на користь їх виправлення та ресоціалізації.

У статті також наголошується, що застосування зарубіжного законодавства виконання судових рішень в містах несвободи ДКВС України вимагає від Міністерства юстиції України в процесі проведення реформ кримінально-виконавчої системи ґрунтовного вивчення міжнародних нормативно-правових актів, оскільки саме в них законодавець передбачає кращі національні практики виконання судових рішень в місцях несвободи.

Висновки. Проведений нами аналіз соціальної практики виконання судових рішень щодо засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи в зарубіжних країнах свідчить про те, що чинне кримінально-виконавче законодавство України є недосконалим і таким, що потребує видозмін. Це є необхідною умовою підвищення ефективності та результативності роботи установ виконання покарань ДКВС України, що дозволить у процесі виконання судових рішень забезпечити безпечні умови життєдіяльності всіх суб'єктів кримінально-виконавчої діяльності в місцях несвободи.

Список використаних джерел

1. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. 456 с.
2. Богатирьов І. Г. Нариси становлення пенітенціарної системи України у працях вчених наукової школи «Інтелект» : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2021. 242 с.
3. Колб О. Г. Проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ*. 1998. Вип. 2. С. 57–61.
4. Vasylyk V. International experience in the functioning of penitentiary systems foreign countries and its implementation in Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. No. 6–3. Vol. 1. P. 127–134.
5. Шкута О. О. Компаративістський аналіз функціонування пенітенціарних систем зарубіжних країн. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. Вип. 1(4). С. 53–55. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&_S21P03=FILEA=&_S21STR=Nvkhdh_jur_2016_1\(4\)_15](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&_S21P03=FILEA=&_S21STR=Nvkhdh_jur_2016_1(4)_15).
6. Кревсун О. М. Прогресивна система виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 277 с.
7. Про Державну кримінально-виконавчу службу : Закон України від 23.06.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text>.
8. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями : міжнародний документ ООН від 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text.
9. Богатирьов І. Г., Рибянцев А. А. Зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі на прикладі США і Великобританії (порівняльний аналіз). *Зарубіжний досвід функціонування пенітенціарних систем: сторінки історії та виклики сьогодення : матеріали круглого столу* (м. Київ, 14 трав. 2015 р.) ; відп. ред. О. В. Сокальська. Київ, 2015. С. 7–12.
10. Богатирьов І. Г., Бондарєва К. В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань : навч. посібник ; за заг. ред. О. І. Богатирьової. Чернігів : Поліграф, 2019. 199 с.
11. Лисосед О., Степанюк А. Покарання та громадські санкції у діяльності Служби тюрем і пробачії Швеції. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 4(35). С. 99–109.
12. Про затвердження Змін до Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі : наказ Міністерства юстиції України. від 19.06.2020 № 2115/5. URL: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/ukrajini-minyust/nakaz-vid-19062020-2115-pro-zatverdjennya-zmin-2020-82918.html>.
13. Алліо-Мари М. Тюрьма должна помочь избежать рецидива. *Преступление и наказание*. 2010. № 3. С. 56–65.
14. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
15. Пузирьов М. С. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук. Чернігів, 2018. 387 с.

Надійшла до редакції 18.04.2023

References

1. Yakovets, I. S. (2014) Teoretychni ta prykladni zasady optymizatsii protsesu vykonannia kryminalnykh pokaran [Theoretical and applied principles of optimizing the process of execution of criminal punishments] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. 456 p. [in Ukr.].
2. Bohatyrov, I. H. (2021) Narysy stanovlennia penitentsiarnoi systemy Ukrainy u pratsiakh vchenykh naukovi shkoly «Intelekt» [Essays on the formation of the penitentiary system of Ukraine in the works of scientists of the scientific school «Intellect»] : monohrafiia. Kyiv : VD «Dakor». 242 p. [in Ukr.].
3. Kolb, O. H. (1998) Problemy reformuvannia penitentsiarnoi systemy v Ukraini [Problems of reforming the penitentiary system in Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho instytutu vnutrishnikh sprav*. Issue 2. pp. 57–61. [in Ukr.].
4. Vasylyk, V. (2019) International experience in the functioning of penitentiary systems foreign countries and its implementation in Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. No. 6–3. Vol. 1. pp. 127–134.
5. Shkuta, O. O. (2016) Komparatyvistskyi analiz funktsionuvannia penitentsiarnykh system zarubizhnykh krain [Comparative analysis of the functioning of penitentiary systems of foreign countries]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya : Yurydychni nauky*. Issue 1(4), pp. 53–55. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=Nvkhdu_jur_2016_1\(4\)_15](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=Nvkhdu_jur_2016_1(4)_15). [in Ukr.].
6. Krevsun, O. M. (2016) Prohresyvena systema vykonannia pokarannia u vydi pozbavleniia voli na pevnyi strok u vypravnykh koloniakh [Progressive system of execution of punishment in the form of deprivation of liberty for a certain period in correctional colonies] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. 277 p. [in Ukr.].
7. Pro Derzhavnu kryminalno-vykonavchu sluzhbu [On State Criminal-Executive Service of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 23.06.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text>. [in Ukr.].
8. Minimalni standartni pravyla povodzhennia z viazniamy [Minimum Standard Rules for the Treatment of Prisoners] : mizhnarodnyi dokument OON vid 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text. [in Ukr.].
9. Bohatyrov, I. H., Rybiantsev, A. A. (2015) Zminy umov vidbuvannia pokarannia u vydi pozbavleniia voli na prykladi SSHA i Velykobrytani (porivnialnyi analiz) [Changes in the conditions of serving a sentence in the form of deprivation of liberty on the example of the USA and Great Britain (comparative analysis)]. *Zarubizhnyi dosvid funktsionuvannia penitentsiarnykh system: storinky istorii ta vykyky sohodennia : materialy kruhloho stolu* (m. Kyiv, 14 trav. 2015 r.) ; vidp. red. O. V. Sokalska. Kyiv. pp. 7–12. [in Ukr.].
10. Bohatyrov, I. H., Bondarieva, K. V. (2019) Kryminalna vidpovidalnist za zlisnu nepokoru vymoham administratsii ustanovy vykonannia pokaran [Criminal liability for malicious disobedience to the requirements of the administration of the institution of execution of punishments] : navch. posibnyk ; za zah. red. O. I. Bohatyrovoi. Chernihiv : Polihraf. 199 p. [in Ukr.].
11. Lysodied, O., Stepaniuk, A. (2003) Pokarannia ta hromadski sanktsii u diialnosti Sluzhby tiurem i probatsii Shvetsii [Punishment and public sanctions in the activities of the Prison and Probation Service of Sweden]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 4(35). pp. 99–109. [in Ukr.].
12. Pro zatverdzhennia Zmin do Instruksii pro umovy pratsi ta zarobitnu platu zasudzhenykh do obmezheniia voli abo pozbavleniia voli [On the approval of the Amendments to the Instruction on working conditions and wages of those sentenced to restriction of liberty or deprivation of liberty] : nakaz Ministerstva yustyttsii Ukrainy. vid 19.06.2020 № 2115/5. URL: <https://xn--80aagahqwybe8an.com/ukrajini-minyust/nakaz-vid-19062020-2115-pro-zatverdjenjnya-zmin-2020-82918.html>. [in Ukr.].
13. Allyo-Mary, M. (2010) Tiurma dolzhna pomoch yzbezhat retsydyva [Prison should help avoid recidivism]. *Prestuplenye y nakazanye*. 2010. № 3. pp. 56–65.
14. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy [Criminal and Executive Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 11.07.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>. [in Ukr.].
15. Puzyrov, M. S. (2018) Vykonannia pokarannia u vydi pozbavleniia voli na pevnyi strok u zarubizhnykh krainakh: porivnialno-pravove doslidzhennia [Execution of punishment in the form of imprisonment for a certain period in foreign countries: a comparative legal study] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Chernihiv. 387 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Alla Hnatchuk. Foreign experience of execution of court decisions in places of deprivation of liberty. The article proves that the world's best practices of penitentiary systems regarding the execution of court decisions (experience) in places of deprivation of liberty show how successful the reform of the criminal-executive system of Ukraine is and how far the conditions of its functioning are brought to European standards.

This understanding of the implementation of the world's best practices in the execution of court decisions regarding convicts serving criminal sentences in places of deprivation of liberty shows the

openness of the functioning of the criminal system of Ukraine, its reliability in protecting the rights and freedom of convicts, the personnel who serve them, and the protection of public interests in the field of criminal enforcement activities.

The article states that this approach, according to the author of the article, makes it necessary to analyze the fundamental works in which scientists try to determine, from the point of view of penal science, the main advantages of the concept of the European penitentiary system over the penal system in the sphere of enforcement of court decisions against convicts who committed a criminal offense and were sent to serve their sentences in correctional or educational colonies of the State Penitentiary Service of Ukraine.

Timely execution of court decisions is important for the procedure and conditions for serving a criminal sentence by a convicted person, because they determine the time of entry into force of the guilty verdict, the time of arrival of the convicted person at the penitentiary institution and the time of registration.

The purpose of this article is to study the best social practices in the execution of court decisions regarding convicts who are serving sentences in places of deprivation of liberty in foreign countries and its implementation into the national legislation of Ukraine.

The article proves that the next round of reformation transformations carried out by the Ministry of Justice of Ukraine in the 21st century is due to the search for an optimal model for the execution of court decisions regarding convicts who are serving their sentences in places of deprivation of liberty in Ukraine. One of these directions is the study and implementation of the scientific theory of foreign experience in the functioning of penitentiary systems and the place of execution of court decisions regarding convicts in places of deprivation of liberty into the practical activities of bodies and institutions for the execution of punishments.

Finally, our analysis of the social practice of the execution of court decisions regarding convicts who are serving sentences in places of deprivation of liberty in foreign countries shows that the current criminal law of Ukraine is imperfect and requires changes, which is a necessary condition for improving efficiency and effectiveness of work of institutions for the execution of punishments of the State Security Service of Ukraine. This will allow in the process of execution of court decisions to ensure safe living conditions for all subjects of criminal enforcement activities in places of deprivation of liberty, which are the subject of this scientific study.

Keywords: *places of deprivation of liberty, execution, court, decision, foreign experience, implementation, reform, criminal enforcement system.*

УДК 327.83

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-429-433

**Ольга
ДУНЕБАБИНА** ©
аспірант
(Національна
академія Служби
безпеки України,
м. Київ, Україна)

**Євгенія
ЛУК'ЯНЧЕНКО** ©
аспірант
(Інститут
міжнародних
відносин
Київського
національного
університету імені
Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна)

ГЕНДЕРНА ДЕЗІНФОРМАЦІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЯК ЧАСТИНА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Представлено новітні пропагандистські наративи росії, пов'язані з гендерною тематикою, що використовуються країною-агресоркою у веденні інформаційної війни і є частиною широкої російської пропаганди проти України та країн західної ліберальної демократії – з метою їх розвінчання. Узагальнено дії українського Уряду, спрямовані на забезпечення конструктивних стратегічних комунікацій у сфері гендерної політики.

Ключові слова: гендерна політика, гібридна інформаційна війна, стратегічні комунікації у сфері забезпечення гендерної рівності.

Постановка проблеми. Антигендерна риторика багато років є частиною широкої російської пропаганди проти України та країн західної ліберальної демократії. Це «нацькування» населення проти всього європейського і демократичного та свідомо спланована дезінформація у межах інформаційної війни [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окреслені питання перебувають у полі зору українських дослідників: Л. Компанцевої, К. Левченко, О. Суислової та ін. [2]. Проте вони потребують постійної уваги та подальшої розробки.

Перші антигендерні рухи в Україні мали російський слід і ретранслювали російські наративи. Початок активної діяльності антигендерних організацій припадає на початок 2010-х років, коли були сформовані «батьківські комітети», що виступали проти ювенальної юстиції, мотивуючи свою діяльність тим, що ювенальна юстиція створена для забирання дітей з родин із метою їх подальшого усиновлення гомосексуальними парами з Америки. В росії боротьба з ювенальною юстицією продовжується і досі, в Україні ж ця тема перестала бути на порядку денному для радикальних груп. Водночас починаються наступу на гендерну політику як «ворожу» для України.

З початку повномасштабної збройної агресії росії проти України різко зросла кількість дезінформації, що розповсюджується у російських ЗМІ та соціальних мережах. Маніпуляції щодо українських жінок не стали винятком. Вони стосуються жінок-біженців, вимушених покинути Україну, рятуючись від жахиття збройної агресії російської федерації проти України, та жінок, які вступили до лав Збройних Сил.

Метою статті є ідентифікація та представлення новітніх пропагандистських наративів росії, пов'язаних із гендерною тематикою, задля їхнього розвінчання, а також узагальнення дій Уряду України, спрямованих на здійснення конструктивних стратегічних комунікацій у сфері гендерної політики.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтуючись на парадигмі так званих традиційних цінностей, росія продовжує поширювати гендерну дезінформацію як для

© О. Дунебабіна, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3242-2377>
academy@ssu.gov.ua

© Є. Лук'янченко, 2023
office@iir.kiev.ua

дискредитації цінностей у галузі прав людини, положень щодо рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, так і для дискредитації українських жінок.

Так, виступаючи на пленарному засіданні Валдайського клубу 27 жовтня 2022 р., президент росії в. путін вкотре приділив увагу питанням традиційних цінностей, маніпулятивно протиставляючи їх ліберальним, до яких відніс «новомодні тенденції, на кшталт гендерних відхилень і гей-парадів» [3].

Окрім утвердження патріархальних наративів, у російських ЗМІ створюються образи жінок, наприклад, як легковажних, що виїжджають за кордон заради наживи, торгують власним тілом і не цікавляться долею своєї зруйнованої війною країни [4]. Чимало репортажів російських пропагандистів зосереджено на оцінці зовнішності українських жінок. Таким чином, коли говорять чи пишуть про жінку, незалежно від її походження, основна увага приділяється її зовнішності. У багатьох випадках жінка розглядається виключно як товар або особа, яка обслуговує чоловіка, наприклад, за допомогою секс-роботи. Автори не звертають увагу на освіту, здібності чи досвід роботи жінок. Проте вони стверджують, що українські жінки можуть заробляти на життя в країнах ЄС виключно як секс-працівниці.

Поширюючи гендерну дезінформацію, російська пропаганда спекулює на чутливих та часто стигматизованих темах і питаннях, наприклад, сексуального насильства щодо жінок та дівчат, домашнього насильства тощо. Усі ці питання було стигматизовано навіть у мирний час, наприклад, звинувачення жертв, притягнення винних до відповідальності тощо [5].

Інші наративи містять прояви неповаги до жінок та заяви про їхню нездатність у контексті військової служби. Наприклад: якщо жінок мобілізують до української армії, то воювати буде нічим, бо армія з жінками некомпетентна та слабка. Такі наративи демонструють російське упереджене та стереотипне ставлення до жінок, що лише посилюється в умовах справжньої повномасштабної війни [4].

Пропаганда рф виявляє подібні загострення і намагається перетворити їх на глибокі розколи в демократичних суспільствах. Намагається налаштувати українських жінок, які поїхали за кордон, проти тих, хто залишився в Україні, дискредитувати українських жінок-біженців в очах громадян приймаючих країн, нормалізувати сексуальні злочини росіян, дискредитувати зусилля України на шляху до гендерної рівності як необхідної умови демократичного розвитку.

Може здатися, що фрази на кшталт «місце жінки – на кухні» або «б'є – значить любить» відображають старий суспільний устрій і не мають нічого спільного з пропагандистською машиною кремля. Однак це не так. Якщо розглядати російську пропаганду всебічно, можна побачити, що дезінформація, що експлуатує гендер і сексуальність, є наріжним каменем російського світу. У цій країні в 2017 р. було декриміналізовано домашнє насильство і розроблено Концепцію державної сімейної політики, в якій замість поняття «домашнє насильство» використовується «побутове насильство», тим самим перекинувши і нівелюючи його зміст [6]. Російські політики та пропагандисти стверджують, що бажаний стан речей є священним для прихильників «традиційних цінностей». Тому він потребує захисту та збереження. російська федерація не підписала Стамбульську Конвенцію, оскільки, на думку російських ідеологів, положення Конвенції не сумісні з існуючими в країні нормами традиційної моралі та основами державної сімейної політики.

Тож росія прагне досягти своїх геополітичних цілей, розпалюючи конфронтацію між собою та «колективним Заходом». Таким чином, систематично дискредитується демократична система і пропонується альтернатива так званому «загниваючому Заходу» у вигляді «традиційних цінностей», що супроводжують «руський мир».

За останні кілька років Україна зробила низку кроків у боротьбі з російською дезінформацією, а саме: шляхом внесення відповідних змін до стратегічних документів (Стратегія національної безпеки України та Доктрина інформаційної безпеки України) обмежила доступ до російських телеканалів та платформ соціальних мереж («Вконтакті», «Однокласники»), наклала економічні обмеження на певних російських громадян, які просували хибні антиукраїнські наративи, регулювала поширення кіно- та друкованої продукції російського виробництва.

У травні 2021 р. в Україні було створено Центр з протидії дезінформації (ЦПД) [7]. Він є органом Ради національної безпеки та оборони та забезпечує моніторинг і аналіз інформаційних загроз національній безпеці України. З моменту початку агресивної війни

росії проти України у лютому 2022 р. зазначений центр проводить роботу з перевірки фактів та викриття інформації в системах обміну повідомленнями «Телеграм» та «Твіттер». Центр надає українському уряду офіційний, експертний засіб протидії дезінформаційним кампаніям росії. Сьогодні більшість його повідомлень зосереджено на наведенні прикладів маніпулювання або помилкового контенту, презентації оновленої інформації про військові події та пости. Все це спрямоване на підвищення медіа- та інформаційної грамотності шляхом пояснення того, як розробляються інформаційно-психологічні операції.

Станом на кінець 2022 р. Міністерство культури та інформаційної політики України перебувало у процесі розробки національної системи протидії дезінформації та маніпулятивній інформації. До цього процесу було залучено широке коло експертів, у тому числі представників громадянського суспільства та правозахисних установ. Очікується, що серед інших заходів у згаданій національній системі основна увага буде приділена підвищенню медіакультури та медіаграмотності суспільства шляхом проведення скоординованих інформаційних кампаній, розробки національної платформи медіаграмотності, розповсюдження різноманітних інформаційних та методичних матеріалів/посібників (із прикладами способів проведення перевірки фактів, виявлення інтернет-ботів тощо). У 2020 р. Урядом була затверджена Стратегія комунікації у сфері гендерної рівності, котра спрямована на розвінчання не тільки гендерних стереотипів, але й маніпуляцій навколо гендерної рівності [8].

Один із національних проєктів, спрямованих на підвищення медіакультури суспільства, вже працює. Безкоштовний відеокурс «Медіаграмотність: як не піддатися маніпуляції» розроблений Національним проєктом медіаграмотності «Фільтр» та Міністерством культури та інформаційної політики. Він дозволяє ознайомитися з ключовими наративами та тактиками російської пропаганди для протидії їм; допомагає навчитися визначати маніпулятивний медіаконтент, розрізнити дезінформацію, шкідливі пропагандистські наративи.

Висновки. Зазначимо, що у цілому гендерній тематиці Україна приділяє особливу увагу. Наприклад, другий Національний план дій щодо виконання резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 1325 «Жінки, мир та безпека» на період 2021-2025 років, оновлений 16.12.2022, передбачає за мету забезпечення підвищення обізнаності та просування культури абсолютної нетерпимості до гендерного насильства [9]. Протидії російській пропаганді слугуватиме також розроблені та прийняті Урядом України Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [10] та Стратегія гендерної рівності у сфері освіти та затвердження операційного плану на 2022-2024 роки [11].

Потужним кроком щодо протидії маніпуляції є ратифікація Україною Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, проти якої багато років виступала росія та її сателіти.

Україна очікує, що заходи, що проводяться системно, значно зменшать вплив дезінформації на суспільство. Ці заходи здійснюються у суворій відповідності законодавству України та її міжнародним зобов'язанням у галузі прав людини, що передбачають набір необхідних противаг, котрі забезпечать баланс між боротьбою з дезінформацією та дотриманням права на свободу вираження поглядів.

Список використаних джерел

1. Russia's Top Five Persistent Disinformation Narratives. *U.S. Department of State*. URL: <https://www.state.gov/russias-top-five-persistent-disinformation-narratives/>.
2. Азарова В. та ін. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця : монографія ; за заг. ред. Л. Компанцевої. Київ : НА СБУ, 2021. 500 с. URL: https://academy.ssu.gov.ua/uploads/p_157_93159068.pdf.
3. Виступ президента рф на конференції "Валдай" 27 жовтня 2022 року. URL: <https://youtu.be/kyvi0VaUeNs>.
4. «Україну від дефолту врятує проституція». Досліджуємо російську гендерну дезінформацію в соцмережах. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/monitoring-internetu/article/203173/2022-09-27-ukrainu-vid-defoltu-vryatuie-prostyutsiya-doslidzhuemo-rosijsku-gendernu-dezinformatsiyu-v-sotsmerezakh/>.
5. Jankowicz N., Hunchak J., Pavliuc A., Davies C., Pierson Sh., Kaufmann Z. Malign Creativity: How Gender, Sex, and Lies are Weaponized Against Women Online. 2021. 61 p. URL: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/Report%20Malign%20Creativity%20How%20Gender%20Sex%20and%20Lies%20are%20Weaponized%20Against%20Women.pdf>

en%20Online_0.pdf.

6. Концепция государственной семейной политики в Российской Федерации на период до 2025 года от 25.08.2014. *RG.RU*. URL: <https://rg.ru/2014/08/29/semya-site-dok.html>.

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про створення Центру протидії дезінформації»: Указ Президента України від 19.03.2021 № 106/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106/2021#n5>.

8. Про схвалення Концепції комунікації у сфері гендерної рівності: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1128-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2020-%D1%80#Text>.

9. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1150-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-rozporiadzhennia-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-28-zhovtnia-2020-r-s1150-161222>.

10. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022-2024 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.08.2022 № 752-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80>.

11. Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022-2024 роки з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.12.2022 № 1163-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-vprovadzhennia-henderno-rivnosti-u-sferi-osvity-do-2030-roku-ta-zatverdzhennia-operatsiinoho-planu-zakhodiv-na-20222024-roky-z-ii-realizatsii-i201222-1163>.

Надійшла до редакції 30.03.2023

References

1. Russia's Top Five Persistent Disinformation Narratives. *U.S. Department of State*. URL: <https://www.state.gov/russias-top-five-persistent-disinformation-narratives/>.

2. Azarova, V. ta in. (2021) *Stratehichni komunikatsii v umovakh hibrydnoi viiny: pohliad vid volontera do naukovtsia* [Strategic communications in the context of hybrid warfare: a view from a volunteer to a scientist]: monohrafiia; za zah. red. L. Kompantsevoi. Kyiv: NA SBU. 500 p. URL: https://academy.ssu.gov.ua/uploads/p_157_93159068.pdf. [in Ukr.].

3. Vystup prezidenta rf na konferentsii "Valdai" 27 zhovtnia 2022 roku. URL: <https://youtu.be/kyvi0VaUeNs>. [in Ukr.].

4. «Ukrainu vid defoltu vriatue prostytutsiia». *Doslidzhuiemo rosiisku hendemu dezinformatsiiu v sotsmerezkhakh* [«Prostitution will save Ukraine from default». We investigate Russian gender disinformation in social networks]. *Detektor media*. URL: <https://detector.media/monitorynh-internetu/article/203173/2022-09-27-ukrainu-vid-defoltu-vryatue-prostytutsiya-doslidzhuiemo-rosiysku-gendernu-dezinformatsiyu-v-sotsmerezkhakh/>. [in Ukr.].

5. Jankowicz, N., Hunchak, J., Pavliuc, A., Davies, C., Pierson, Sh., Kaufmann, Z. (2021) *Malign Creativity: How Gender, Sex, and Lies are Weaponized Against Women Online*. 61 p. URL: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/Report%20Malign%20Creativity%20How%20Gender%2C%20Sex%2C%20and%20Lies%20are%20Weaponized%20Against%20Women%20Online_0.pdf.

6. Kontseptsyia hosudarstvennoi semeinoi polytyky v Rossyiskoi Federatsyy na peryod do 2025 hoda ot 25.08.2014 [The concept of state family policy in the Russian Federation for the period up to 2025 of 08/25/2014]. *RG.RU*. URL: <https://rg.ru/2014/08/29/semya-site-dok.html>. [in russ.].

7. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 bereznia 2021 roku «Pro stvorennia Tsentru protydii dezinformatsii» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 11, 2021 «On the establishment of the Center for countering disinformation»]: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 19.03.2021 № 106/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106/2021#n5>. [in Ukr.].

8. Pro skhvalennia Kontseptsii komunikatsii u sferi henderno-rivnosti [On the approval of the Concept of communication in the field of gender equality]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.09.2020 № 1128-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2020-%D1%80#Text>. [in Ukr.].

9. Pro vnesennia zmin do rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 zhovtnia 2020 r. № 1544 [On making changes to the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 28, 2020 No. 1544]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.12.2022 № 1150-r. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-rozporiadzhennia-kabinetu-ministriv-ukrainy-vid-28-zhovtnia-2020-r-s1150-161222>. [in Ukr.].

10. Pro skhvalennia Derzhavnoi stratehii zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhink i cholovikiv na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu z yii realizatsii na 2022-2024 roky [On the approval of the State Strategy for ensuring equal rights and opportunities for women and men for the period up to 2030 and the approval of the operational plan for its implementation for 2022-2024]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.08.2022 № 752-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80>.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80>. [in Ukr.].

11. Pro skhvalennia Stratehii vprovadzhennia hendernoї rıvnosti u sferi osvity do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv na 2022–2024 roky z yii realizatsii [On the approval of the Strategy for the implementation of gender equality in the field of education until 2030 and the approval of the operational plan of measures for 2022–2024 for its implementation] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.12.2022 № 1163-r. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-vprovadzhennia-hendernoї-rıvnosti-u-sferi-osvity-do-2030-roku-ta-zatverdzhennia-operatsiinoho-planu-zakhodiv-na-20222024-roky-z-ii-realizatsii-i201222-1163>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olha Dunebabina, Yevheniia Lukianchenko. Gender disinformation of the russian federation as part of the hybrid war against Ukraine and the European Union. The newest propaganda narratives of russia related to gender issues are presented, which are used by the aggressor country in the conduct of information warfare and are part of the broad russian propaganda against Ukraine and the countries of Western liberal democracies – with the aim of debunking them. Russian politicians and propagandists claim that the desired state of affairs is sacrosanct for adherents of «traditional values.» Therefore, it needs protection and preservation. the Russian Federation did not sign the Istanbul Convention because, according to Russian ideologues, the provisions of the Convention are not compatible with the norms of traditional morality and the foundations of state family policy existing in the country. The actions of the Ukrainian Government aimed at ensuring constructive strategic communications in the field of gender policy have been summarized.

According to the authors, a powerful step in countering manipulation is Ukraine's ratification of the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena, which Russia and its satellites have opposed for many years.

Ukraine expects that systematic measures will significantly reduce the impact of disinformation on society. These measures are carried out in strict accordance with the legislation of Ukraine and its international obligations in the field of human rights, which provide for a set of necessary counterbalances that will ensure a balance between the fight against disinformation and the observance of the right to freedom of expression.

Keywords: *gender policy, hybrid information warfare, strategic communications in the field of ensuring gender equality.*

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-433-439

Олександр ДЯЧЕНКО©

ад'юнкT

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФСПЛОК У ПОЛІЦІЇ США ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено причини виникнення профспілкового руху в США, до яких віднесено: перше, переважна більшість поліцейських (до сімдесяти відсотків працівників поліції) у цей період припускали, що люди дуже негативно ставляться до поліції; друге, співробітники поліції висловили невдоволення низкою обтяжливих правил і традицій, що обмежують їхні права. Серед найбільш кричущих традицій – вибудовування поліцейських у чергу за 30 хвилин до початку восьмигодинної зміни, надання свідчень у суді у позаслужбовий час, виклик на чергування на основні завдання, преференційне ставлення під час призначення просування по службі та нерівні покарання; третє, як і багато інших співробітників, які працюють на уряд, поліцейські в 1960-х роках вважали, що їхні зарплати та умови праці були неадекватними.

Виділено основні моделі діяльності професійних спілок. Перша модель використовується в половині штатів країни та називається «арбітражною моделлю». Суть зазначеного методу полягає в такому: у випадку, коли перемовини між сторонами, які вступили в конфлікт, заходять у глухий кут, то призначається нейтральний арбітр, який уповноважений застосовувати дозволені методи урегулювання конфліктних ситуацій. Друга модель урегулювання спорів між працівниками

© О. Дяченко, 2023

k_appad@dduvs.in.ua

поліцейських інституцій та керівництвом можна назвати «перемовини до повного погодження. Третя модель працює в решті штатів та може бути названа як «необов'язковість перемовин».

Констатовано, що створення незалежних професійних спілок з метою забезпечення прав і свобод поліцейських в Україні, як специфічного органу влади із законодавчо закріпленими обмеженнями, є надзвичайною подією в Новітній історії України.

Ключові слова: профспілкові об'єднання; поліція; поліцейський; умови праці; колективний договір; трудова діяльність.

Постановка проблеми. Питання механізму забезпечення захисту прав поліцейських потребує постійної уваги та вироблення нових способів їх забезпечення. Специфіка регулювання діяльності поліцейських інституцій в абсолютній більшості країн містить пряму заборону на проведення страйків, та інших заходів, які можуть вплинути на стан охорони публічного порядку, безпеки та боротьби зі злочинністю. Крім того, з метою зниження корупційних проявів, правоохоронцям прямо заборонено брати участь у політичному житті країни. Тому гостро постала проблема вироблення дієвих способів захисту прав правоохоронців.

Одним із способів захисту прав працівників поліцейських інституцій стало широке створення громадських організацій, профспілок та обрання представників для відстоювання своїх законних інтересів та протидії свавілля з боку керівництва.

Однією з перших країн у світі, яка обрала подібний спосіб захисту працівників правоохоронних органів, були США. Саме в цій країні інститут профспілок, громадських організацій та представників набув широкого поширення в системі захисту прав працівників поліцейських інституцій.

Тож вивчення досвіду роботи профспілок по захисту прав працівників поліцейських інституцій та впровадження його в національну доктрину набувають особливої актуальності в сучасних умовах державотворення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематиці діяльності профспілок в наукових працях приділяється доволі значна увага. О. Піфко досліджував гарантії діяльності професійних спілок у конституції України; Т. Ляшенко розглядала профспілки як політичний інститут; З. Білоус З. роботи ролі профспілок у сфері нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю. Водночас у вітчизняній науці майже відсутні роботи присвячені дослідженням проблематики діяльності професійних спілок у захисті прав поліцейських. Щодо досліджень, присвячених досвіду США з цього напрямку, то варто зазначити монографію «Кадрове забезпечення поліції США», за ред. засл. юриста України, проф. О. Негодченка, 2003 р., де лише в одному підрозділі приділяється увага ролі профспілок.

Отже, зважаючи на недостатню висвітленість ролі профспілок в захисті прав поліцейських та значний досвід діяльності в США щодо цього напрямку, зумовили необхідність проведення нашого дослідження.

Метою статті є аналіз організації діяльності профспілок США у системі соціально-правового забезпечення діяльності поліції, вироблення пропозицій щодо їх імплементації в українську практику.

Виклад основного матеріалу. Під профспілкою, або «союзом», в американських правоохоронних органах розуміється будь-яка група людей, наділена повноваженнями представляти членів цих агентств у процесі переговорів з адміністрацією щодо платні, додаткової оплати та інших умов праці. У більшості штатів діють закони, які визначають умови, за яких «союз» визнається владою. Основним законом, регулюючим утворення профспілок та його функціонування, є «Національний акт про трудові відносини» від 1935 р., який легалізував колективні переговори з адміністрацією, зобов'язав вести їх через обраних представників і дозволив співробітникам утворювати профспілки правоохоронних органів [1].

Акт про справедливі трудові стандарти від 1938 р. встановив 40-годинний робочий тиждень та мінімальну ставку оплати. Акт Тафта Харлея від 1947 р. відновив баланс між професійними спілками та адміністрацією, скасувавши низку несправедливих нормативних актів.

Загалом у США приблизно 66 % працівників поліцейських інституцій співпрацюють з профспілками або громадськими об'єднаннями, які спеціалізуються на захисті прав поліцейських [2]. Зважаючи, що США є федерацією, цікавим є поділ за територіальним рівнем. Тож до місцевих профспілок входить приблизно 40 % осіб, які працюють в поліції, ще 40 % належать до профспілок штатів. Решта 20 % входять до

профспілок федерального рівня [3]. Не менш цікавим є дослідження складу категорій членства в зазначених об'єднаннях. Встановлено, що 85 % профспілок має своїми членами як рядових, так і сержантський/офіцерський склад і лише 15 % – виключно для рядових.

Цікавим є той факт, що самі працівники поліцейських служб не охоче стають членами профспілок, однак з огляду на відсутність реальних дієвих способів захисту своїх прав, вони змушені ставати в їх ряди.

Під час вибору профспілки, перевагу, як правило, віддають місцевим об'єднанням, оскільки легше контролювати їх фінансову діяльність.

Профспілки на федеральному рівні слугують імовірніше координаційними органами, які об'єднують діяльність територіальних об'єднань та виробляють загальну політику діяльності [1].

Доречним буде вказати на відмінність американського від європейського профспілкового рухів, орієнтованого на досягнення класових цілей та встановлення тісних відносин з політичними партіями, діяльність американських профспілок у правоохоронних органах практично ніколи не виходила за межі економічних та соціальних вимог: підвищення зарплати, скорочення робочого часу та поліпшення умов праці [4]. Тобто в старому світі рух профспілкових організацій розглядається через призму політичного забарвлення та законного захоплення влади. У Новому світі ж професійні спілки розглядаються лише як спосіб захисту соціальних прав працівників.

Найбільш суттєвими мотивами вступу працівників правоохоронних органів до профспілки є: а) прагнення забезпечити рівне та справедливе ставлення до співробітників, однакові умови служби, соціальної безпеки тощо; б) вдосконалення економічного становища; в) задоволення соціальних запитів, отримання визнання та підтримки з боку колег, які вже є членами організації; г) захист від несправедливого звільнення від корупції адміністрації [5].

Причини для початку профспілкового руху в США мали політичний та соціально-економічний характер.

По-перше, переважна більшість поліцейських (до сімдесяти відсотків працівників поліції) у цей період припускали, що люди дуже негативно ставляться до поліції. Правда це і не підтверджувалося даними опитувань соціального судження університету Геллапа, відповідно до яких сімдесят сім відсотків громадян вважали, що поліцейські працюють «дуже добре» або «досить добре». Проте на підставі цього упередження колеги поліції звели ідеологію «заручника»: через негативне ставлення політики різних ярусів ухвалюють закони та нормативні акти, що обмежують функціонування працівників та погіршують обставини їхньої роботи.

По-друге, співробітники поліції висловили невдоволення низкою обтяжливих правил і традицій, що обмежують їхні права. Серед найбільш кричущих традицій – вибудовування поліцейських у чергу за 30 хвилин до початку восьмигодинної зміни, надання свідчень у суді у позаслужбовий час, виклик на чергування на основні завдання, преференційне ставлення в разі призначення просування по службі та нерівні покарання. Кричущі факти переслідування співробітників, які перебувають у профспілці, посилення цього чинника. Наприклад, начальник поліції Атланти переміщав президента профспілки з однієї посади на іншу 51 раз протягом 45 днів [6].

По-третє, як і багато інших співробітників, які працюють на уряд, поліцейські в 1960-х роках вважали, що їхні зарплати та умови праці були неадекватними. Наприклад, рядовим співробітникам поліції платили набагато менше, ніж промисловим робітникам. У підсумку профспілки, такі як Асоціація добровольців патрульної служби в Нью-Йорку та Бостоні, змогли майже подвоїти їхню зарплату в період з 1958 по 1969 рік [7].

По-четверте, збільшилася кількість випадків насильства щодо співробітників поліції: якщо 1964 року середня кількість нападів на 100 поліцейських становила приблизно 9,9, то 1969 року вона вже досягла 16,9 [8]. Офіцери поліції стали вимагати носіння куленепробивних жилетів, додаткової спеціальної підготовки, зброї в патрульних машинах і збільшення виплат з нещасних випадків. Ці заходи виявилися успішними, і кількість нападів на поліцейських помітно знизилася – з 71 000 у 1990 році до 46 000 у 1996 році [9].

По-п'яте, наприкінці 1960-х років поліція отримала безліч прикладів того, як узгоджені дії можуть вплинути на політику уряду та відомств. Ставлення суспільства до питання профспілки поліції також значно змінилося в цей період: якщо опитані 1959 р. 55

% населення були проти профспілок поліції, то до 1967 р. більше 60 % респондентів вже підтримували ідею профспілок поліції [10].

Беручи до уваги, що федеральне законодавство США регулює лише загальні правила поведінки та дозволяє створення профспілок, водночас штатам надано право самостійно обирати різноманітні форми регулювання відносин між профспілками та роботодавцями.

Загалом науковцями виділено декілька моделей урегулювання спірних питань між профспілками (трудовими колективами, окремими працівниками) та роботодавцями, а в окремих випадках і державою.

Перша модель використовується в половині штатів країни та називається «арбітражною моделлю». Суть зазначеного методу полягає в такому: у випадку, коли перемовини між сторонами, які вступили в конфлікт, заходять в глухий кут, то призначається нейтральний арбітр, який уповноважений застосовувати дозволені методи урегулювання конфліктних ситуацій [11].

Одночасно існують три підходи розуміння «арбітражної моделі», що закріплено в колективному трудовому договорі.

Перший підтип умовно можна назвати «послідовне вирішення суперечок». При цьому підходів залучений арбітр послідовно ухвалює рішення по кожному пункту трудового договору окремо, не погоджуючи їх між собою.

Другий підтип – «послідовне вирішення суперечок і знаходження кінцевого консенсусу». Залучений арбітр послідовно ухвалює рішення по кожному пункту трудового договору окремо, однак в підсумку рішення стосовно договору повинно бути погоджене загалом обома сторонами. Важливою є неможливість арбітра вносити особисті пропозиції. Під час вирішення спору уповноважена особа має право використовувати лише різні варіанти колективного трудового договору, що пропонується сторонами конфлікту. Самому ж арбітру заборонено вносити свої пропозиції, а сама діяльність не може виходити за межі наявного договору та пропозиції сторін, між якими виник конфлікт.

Третій підтип називається «повний пакет». При цьому виді уповноважений адміністратор має право не тільки обирати запропоновані варіанти вирішення конфліктних ситуацій, але й пропонувати свої.

Законодавство по «арбітражній моделі» піддалося критиці, переважно через те, що делегування законодавчої ініціативи арбітрам було визнано неконституційним, оскільки воно порушує процедури, встановлені положеннями окружного і муніципального статутного права. Проте судові спроби оскаржити цю процедуру після колективних переговорів були повсюдно відхилені судовими рішеннями. У всіх 25 із цих штатів співробітникам поліції та правоохоронних органів заборонено страйкувати [12].

Другу модель урегулювання спорів між працівниками поліцейських інституцій та керівництвом можна назвати «перемовини до повного погодження». Цей спосіб урегулювання спорів є одним із найменш поширених (застосовується лише в 4 штатах) та водночас є одним із найскладніших для рядового складу поліції. Згідно з місцевим законодавством штатів, керівництво правоохоронних органів зобов'язане систематично проводити зустрічі з представниками територіальних підрозділів поліції. Під час проведення зазначених зустрічей обговорюються проблемні питання, що виникають в процесі діяльності. Такі зустрічі проводяться доти, доки проблему не буде врегульовано. Водночас, як зазначено в першоджерелі, термін проведення зустрічей обмежений в часі, хоча прямого обмеження виокремленого конкретними часовими межами немає.

У випадку не знаходження прийнятної для сторін спільного рішення, місцеве законодавство дає право керівництву ухвалити рішення на власний розсуд, однак максимально наближене до вимог поліцейських [13].

Цікавим залишається факт обмеженості профспілок у взятті участі у відстоюванні прав поліцейських. Тож профспілка, як юридична особа, не наділена повноваженнями на представлення інтересів поліцейського в суді чи на перемовинах з керівництвом. Водночас саме в зазначених штатах найбільше рахуються з позицією профспілок через їх можливість саботування роботи поліцейського підрозділу. Як спосіб впливу на ухвалення рішення, поліцейські – члени профспілки, навмисно затягують виконання доручених завдань, масовий не вихід на роботу через «лікарняні», та інші «законні методи» саботування виконання професійних обов'язків.

Відповідно, в штатах де використовується ця модель, керівництво підрозділів

поліції повинно: 1) проводити регулярні зустрічі з підлеглими та представниками профспілок з метою вчасного виявлення можливих проблем; 2) вживати вичерпних заходів щодо найшвидшого вирішення проблеми що виникла в «розумні» строки [14].

Третя модель працює в решті штатів та може бути названа як «необов'язковість перемовин». Наприклад, в штаті Індіана є місцеве законодавство, однак судова практика пішла шляхом ігнорування вимог профспілок. Цікавим є також прецедент проведення перемовин без укладення письмових домовленостей, а затвердження досягнутих домовленостей так званою «джентльменською угодою», тобто усно спираючись лише на порядність сторін [11].

Резюмуючи чинну систему організації діяльності профспілок поліцейських підрозділів, доречно зазначити про відсутність єдиного підходу щодо їх організації та різноманітних підходів, враховуючи правові та історичні традиції штатів.

Водночас дискусійними та недостатньо врегульованими залишаються низка проблемних питань, зокрема:

– наявність в деяких штатах законодавчого закріплення необхідності перебування поліцейського в членстві профспілки із оплатою обов'язкових членських внесків;

– «закритість» деяких профспілок, яка дозволяє набуття членства виключно працівниками поліції, ігноруючи вільнонайманий персонал, який знаходиться в штаті поліцейського підрозділу та колишніх поліцейських (пенсіонерів, звільнених за станом здоров'я, тощо);

– проблема «вибору» поліцейського, до якої профспілки вступати. В частині штатів є примусовий вступ до об'єднання, як умова праці в поліції.

Одним із найскладніших нормативних проблем американського законодавства щодо процесу переговорів для укладання колективного договору є проблема членства у профспілці. Відповідно до першої поправки до Конституції США, «право обговорювати, інформувати громадян про переваги та недоліки професійних спілок, а також право приєднуватися до них (профспілок) захищене не лише правом на свободу слова, а й правом на свободу зборів та асоціацій» [15].

Аналізуючи стан профспілкового руху правоохоронців в Україні, доцільно констатувати перебування на початковому етапі становлення досліджуваного інституту.

Керуючись Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», в підрозділах Національної поліції України створені первинні організації профспілок, які входять до професійних спілок на базі обласних управлінь Національної поліції України [16]. Членство в зазначених об'єднаннях вважається добровільним, однак практично всім поліцейським «рекомендують добровільно вступити».

Єдиною альтернативною профспілкою для поліцейських України на сьогодні є «Первинна професійна спілка «ПРАВОЗАХИСНИКИ КРАЇНИ» [17]. На сьогодні це поки що єдине об'єднання громадян за професійним спрямуванням, яке не залежне від роботодавців.

За відносно короткий термін діяльності Первинна професійна спілка «ПРАВОЗАХИСНИКИ КРАЇНИ» об'єднала понад 700 поліцейських з усіх регіонів України. Згідно з інформацією, отриманою з Єдиного державного реєстру судових рішень, починаючи з 2015 року зазначеним об'єднанням було взято участь у понад 2500 судових засіданнях по відстоюванню прав поліцейських у понад 300 справах. Цікавим є факт ефективності діяльності цієї організації. Тому в понад 90 % слухань представники організації отримали позитивне слухання.

Водночас, ознайомившись зі Статутом Первинної професійної спілки «ПРАВОЗАХИСНИКИ КРАЇНИ», виникли певні зауваження та пропозиції. До таких варто віднести:

1. Фінансова складова. Так Статутом передбачено щомісячний членський внесок в розмірі 3 % від щомісячного грошового забезпечення. На нашу думку, ця ставка дещо завищена з огляду на загальноприйнятну суму в 1 % від грошового забезпечення;

2. Організаційна складова. Зокрема в підпункті 3 п. 3.3. заборонено подвійне членство. На сьогоднішньому етапі розвитку профспілок вважаємо цю норму не досить доречною та такою, що обмежує права поліцейських – членів профспілки.

З огляду на зазначені недоліки важливим є відмітити прогресивність створення подібної Первинної професійної спілки, що порушує отриману в «спадщину від радянських часів» монополію на організацію професійних спілок, в тому числі й в правоохоронних органах.

Висновки. Створення незалежних професійних спілок з метою забезпечення прав і свобод поліцейських в Україні, як специфічного органу влади із законодавчо закріпленими обмеженнями є надзвичайною подією в Новітній історії України. З метою ефективної діяльності незалежних об'єднань працівників використання значного позитивного досвіду США значно прискорить еволюційний процес розвитку досліджуваного нами інституту.

Список використаних джерел

1. Rush G. E. The Dictionary of Criminal Justice. 3-rd ed. Guilford, Connecticut: The Dushkin Publishing Group, Inc., 1991. S. 306.
2. Bennet W. W., Hess K. M. Management and Supervision in Law Enforcement. 2-nd ed. Minneapolis : West Publishing Company, 1996. S. 290.
3. Thibault E. A., Lynch L. M., McBride R. B. Proactive Police Management. 4-th ed. Upper Saddle River, NJ : Prentice Hall, 1998. S. 382.
4. Prasow P., Peters E. Labor Arbitration and Collective Bargaining: Conflict Resolution in Labor relations. NY : McGraw-Hill Book Company, 1970. S. 4-5.
5. Kossen S. Supervision. 2-nd ed. St. Paul, Minn : West Publishing Company, 1991. S. 376.
6. Salerno C.A. Overview of Police Labor Relations, in: Collective Bargaining in the Public Sector. Gaithersburg: International Association of Chiefs of Police, 1977. S. 14.
7. Burpo J. H. The Police Labor Movement. Springfield, Ill.: Charles C. Thomas, 1971. S. 34.
8. Uniform Crime Reports. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1970. S. 342.
9. Bureau of Justice Statistics Sourcebook of criminal Justice Statistics. – 1997. Washington, DC: Department of Justice, 1998. S. 315.
10. Murray E.P. Should the Police Unionize. The Nation. June 13, 1959. P. 530; Gallup Poll on Police Unions. New York Times. January 12, 1967. S. 52.
11. Aitchison W. The rights of Police Officers. 3-rd ed. Portland, Oregon: Labor relations Information System, 1996. S. 7.
12. Municipality of Anchorage v. Anchorage Police Department Employee's Association, 829 P.2nd 1080, Alaska, 1992; City and County of San Francisco, 43 Cal. Rptr. 2d 421, Cal. App. 1995.
13. Partridge D.M. Teacher Strikes and Public Policy. Journal of Collective Negotiations in the Public Sector. Vol. 25. 1996. № 1. S. 8.
14. Los Angeles County Civil Service Commission v. Superior Court, 588 p. 2d 249, Cal. 1978.
15. Thomas v. Collins, 323 U.S. 516, 1945; Mescall v. Rochford, 655 F.2d 111, 7th Cir. 1981; Police Officers' Guild v. Washington, 369 F. Supp. 543, D.D.C. 1973; Melton v. City of Atlanta, 324 F. Supp. 315. N.D.Ga. 1971.
16. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України 15 вересня 1999 року № 1045-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>
17. Правозахисники країни первинна професійна спілка. URL: <https://www.diac.org.ua/>.

Надійшла до редакції 31.05.2023

References

1. Rush G. E. The Dictionary of Criminal Justice. 3-rd ed. Guilford, Connecticut: The Dushkin Publishing Group, Inc., 1991. S. 306.
2. Bennet W. W., Hess K. M. Management and Supervision in Law Enforcement. 2-nd ed. Minneapolis : West Publishing Company, 1996. S. 290.
3. Thibault E. A., Lynch L. M., McBride R. B. Proactive Police Management. 4-th ed. Upper Saddle River, NJ : Prentice Hall, 1998. S. 382.
4. Prasow P., Peters E. Labor Arbitration and Collective Bargaining: Conflict Resolution in Labor relations. NY : McGraw-Hill Book Company, 1970. S. 4-5.
5. Kossen S. Supervision. 2-nd ed. St. Paul, Minn : West Publishing Company, 1991. S. 376.
6. Salerno C.A. Overview of Police Labor Relations, in: Collective Bargaining in the Public Sector. Gaithersburg: International Association of Chiefs of Police, 1977. S. 14.
7. Burpo J. H. The Police Labor Movement. Springfield, Ill.: Charles C. Thomas, 1971. S. 34.
8. Uniform Crime Reports. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1970. S. 342.
9. Bureau of Justice Statistics Sourcebook of criminal Justice Statistics. – 1997. Washington, DC: Department of Justice, 1998. S. 315.
10. Murray E.P. Should the Police Unionize. The Nation. June 13, 1959. P. 530; Gallup Poll on Police Unions. New York Times. January 12, 1967. S. 52.
11. Aitchison W. The rights of Police Officers. 3-rd ed. Portland, Oregon: Labor relations Information System, 1996. S. 7.
12. Municipality of Anchorage v. Anchorage Police Department Employees Association, 829 P.2nd 1080, Alaska, 1992; City and County of San Francisco, 43 Cal. Rptr. 2d 421, Cal. App. 1995.
13. Partridge D.M. Teacher Strikes and Public Policy. Journal of Collective Negotiations in the Public Sector. Vol. 25. 1996. № 1. S. 8.
14. Los Angeles County Civil Service Commission v. Superior Court, 588 p. 2d 249, Cal. 1978.

15. Thomas v. Collins, 323 U.S. 516, 1945; Mescall v. Rochford, 655 F.2d 111, 7th Cir. 1981; Police Officers Guild v. Washington, 369 F. Supp. 543, D.D.C. 1973; Melton v. City of Atlanta, 324 F. Supp. 315. N.D.Ga. 1971.

16. Pro profesiini spilky, yikh prava ta harantii diialnosti : Zakon Ukrainy 15 veresnia 1999 roku № 1045-XIV [About trade unions, their rights and guarantees of activity]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text> [in Ukr.].

17. Pravozaohysnyky krainy pervynna profesiina spilka [Human rights defenders of the country are the primary trade union]. URL: <https://www.diac.org.ua/> [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Dyachenko. The experience of trade unions in the USA police and the possibility of its implementation in Ukraine. The article is devoted to the historical and legal study of the formation and role of trade union organizations and the USA police.

The work examines the reasons for the emergence of the trade union movement in the USA, which include: first, the vast majority of police officers (up to seventy percent of police officers) during this period assumed that people had a very negative attitude towards the police; secondly, police officers expressed dissatisfaction with a number of burdensome rules and traditions that limit their rights. Among the most egregious traditions are policemen lining up 30 minutes before the start of an eight-hour shift, testifying in court after off-duty hours, being called to duty for essential tasks, preferential treatment in promotion and unequal punishments; third, like many other employees working for the government, police officers in the 1960-s felt that their wages and working conditions were inadequate.

The main models of the activity of trade unions are highlighted. The first model is used in half of the country's states and is called the «arbitration model». The essence of the specified method is as follows: in the event that the negotiations between the parties involved in the conflict reach a dead end, a neutral arbitrator is appointed, who is authorized to apply the permitted methods of conflict resolution.

The second model of dispute settlement between employees of police institutions and management can be called «negotiations until full agreement».

A third model works in the rest of the states and can be called «negotiation optional». Such a system works in states where there are collective bargaining between police unions and police management bodies, or in general there is no legal regulation on this issue at all.

It was established that the creation of independent professional unions to ensure the rights and freedoms of police officers in Ukraine, as a specific authority with legally established restrictions, is an extraordinary event in the modern history of Ukraine.

Keywords: *trade union, police, policeman, working conditions, collective agreement, employment.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-439-444

Кьянан ІМАНОВ[©]

аспірант

*(Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України, м. Київ, Україна)*

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Реформування адміністративної відповідальності є нагальним та невідкладним завданням у контексті подальшого розвитку усієї системи права. З огляду на це важливим та актуальним є проведення спеціальних та комплексних наукових досліджень, формування теоретичних узагальнень щодо з'ясування сутності шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням.

У статті проведено дослідження щодо з'ясування правової сутності шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням. Розкрито особливості науково-теоретичних підходів до визначення сутності шкоди, завданої адміністративним правопорушенням, у контексті визначення її місця у структурі елементів складу адміністративного правопорушення. Зауважено, що з приводу висвітлення наведеного питання на сьогодні існує чимало розбіжностей у науковій доктрині. Відзначено, що теоретично шкода, що завдається адміністративним правопорушенням, вочевидь,

© К. Іманов, 2023

idpnanu@gmail.com

повинна розглядатися у межах його об'єктивної сторони. Адже вона характеризує власне зовнішній прояв такого правопорушення, його негативний вплив на суспільні правовідносини, що охороняються законом. Також наголошено, що будь-яке адміністративне правопорушення посягає на певне коло суспільних відносин, котрі перебувають під охороною держави та адміністративно-правового регулювання. Зважаючи на проведені дослідження, категорію «шкода, заподіяна адміністративним правопорушенням» запропоновано визначати за двома підходами: вузьким та широким. За широким підходом зміст шкоди запропоновано трактувати як негативний (деструктивний) вплив адміністративно-протиправного діяння, що виявляється у порушенні нормального стану суспільних відносин у відповідній сфері, що охороняються законодавством, у той час як за вузьким підходом – це насамперед негативні суспільно небезпечні наслідки, котрі за причинно-наслідковими зв'язками настають у правопорушеннях з матеріальним складом, полягають у конкретних збитках матеріального характеру, упущеній вигоді, завданні моральної шкоди, моральних страждань, шкоди діловій репутації тощо конкретним потерпілим від правопорушення особам. Обґрунтовано доцільність застосування обох підходів.

Ключові слова: держава, суспільство, шкода, адміністративне правопорушення, склад адміністративного порушення, адміністративне стягнення, причинно-наслідкові зв'язки.

Постановка проблеми. Обрання Україною незворотного курсу європейської та євроатлантичної інтеграції, визнання самоідентичності українського народу як європейського засвідчує прихильність державотворців сучасної Української держави цінностям Європейського Союзу, а також прагнення досягти максимальної гармонізації вітчизняного законодавства із загальновизнаними правовими стандартами.

Україна попри скрутні для своєї державності часи, широкомасштабну війну, розв'язану російською федерацією, не припиняє своєї трансформації у високорозвинену європейську державу, що покладає на неї низку зобов'язань у різних сферах, насамперед у сфері державного управління та публічного адміністрування. Продовжуються реформи, спрямовані на становлення якісної системи права, що найперше буде людиноорієнтованою, спроможною ефективно забезпечити охорону та захист прав і свобод людини, міститиме механізми відновлення порушених прав у різних сферах суспільного життя.

Зі свого боку вважаємо за необхідне відзначити, що реформування адміністративної відповідальності є нагальним та невідкладним завданням у контексті подальшого розвитку усієї системи права, оскільки за допомогою її засобів забезпечується охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством. Причому перегляду потребують не просто конкретні розміри відповідальності чи види стягнень, а загалом концептуальні підходи до принципів та механізмів такої відповідальності.

Суттєвої трансформації вимагає відновлювальна (компенсаторна) функція адміністративної відповідальності. Адже захист порушеного права особи неможливий без відновлення того становища, котре існувало до порушення, що передбачає: повернення завданої майнової шкоди, відшкодування моральної шкоди, шкоди, завданої діловій репутації юридичної особи, тощо. У наведеному контексті важливим та актуальним є проведення спеціальних та комплексних наукових досліджень, формування теоретичних узагальнень щодо з'ясування сутності шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Загальним питанням адміністративної відповідальності присвячені праці таких вчених, як: В. Авер'янов, А. Авторгов, Н. Армаш, Д. Бахрах, Ю. Битяк, Т. Гуржій, Д. Каблов, С. Константинов, О. Литвин, У. Ляхович, О. Пабат, Н. Янюк та ін. Проте на сьогодні бракує спеціальних досліджень проблематики відшкодування шкоди, завданої адміністративним правопорушенням.

Метою статті є з'ясування правової сутності шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що першочерговим важливим етапом процесу з'ясування сутності шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням, є визначення її місця у структурі елементів складу адміністративного правопорушення.

Р. Івашковський вважає, що «адміністративне правопорушення, як будь-який акт

вольової поведінки людини, є психофізичною єдністю зовнішньої (фізичної) і внутрішньої (психічної) сторін протиправного діяння. Зовнішня сторона – це прояв людської поведінки в об'єктивній дійсності, що виражається у формі дії чи бездіяльності, спрямованої на суспільні відносини з приводу проходження військової служби. Адміністративно-правова характеристика об'єктивної сторони адміністративного правопорушення є важливим напрямом наукового дослідження для вирішення проблемних питань кваліфікації протиправних діянь. Крім того, досі в доктрині адміністративного права тривають дискусії з приводу визначення ознак об'єктивної сторони адміністративного правопорушення» [1, с. 131].

На думку В. Берізо, «визначення складу правопорушення має важливе практичне значення, адже дозволяє виявити, як фактичні ознаки будь-якого вчинку особи співвідносяться з юридичними ознаками, закріпленими в нормах чинного законодавства» [2, с. 83].

З приводу наведеного вище зауважимо, що на сьогодні попри велику суспільну значущість норм щодо адміністративної відповідальності, котрі дозволяють забезпечити охорону найбільш важливих суспільних відносин та цінностей у різних сферах (громадського порядку та безпеки, порядку управління, охорони праці та здоров'я населення, власності, охорони природи, використання культурної спадщини тощо), теоретичні положення щодо складу адміністративного правопорушення є недостатньо вивіреними, розробленими та чіткими. І досі тривають наукові дискусії щодо істотних правових ознак об'єктивної сторони правопорушення, необхідності визначення його суб'єктивної сторони, класифікації правопорушень із матеріальним та формальним складом.

Проте чітке розроблення наведених положень у науковій доктрині є невід'ємним етапом у подальшому якісному застосуванні адміністративного законодавства.

Склад адміністративного проступку, на думку В. Колпакова, є «діалектичною єдністю об'єктивних і суб'єктивних елементів, відсутність будь-якого із них виключає наявність правопорушення в цілому». Склади адміністративних правопорушень, за міркуваннями вченого, класифікуються, залежно від критерію, на основі й кваліфіковані (за ступенем суспільної небезпеки), матеріальні й формальні (залежно від характеру шкоди), особисті й службові (залежно від суб'єкта проступку), однозначні й альтернативні (залежно від структури), описові та бланкетні (залежно від особливості конструкції) [3, с. 45].

О. Стрельченко звертає увагу на те, що «адміністративним правопорушенням властивий цілий ряд характерних ознак, які утворюють їх юридичні складі» [4, с. 138]. Авторський колектив підручника «Адміністративне право України» на чолі з В. Галуцьким визначає юридичний склад адміністративного проступку як «сукупність ознак єдності об'єктивних і суб'єктивних характеристик, які потрібні для визначення такого діяння правопорушенням (об'єкт проступку; об'єктивна сторона; суб'єкт проступку; суб'єктивна сторона)» [5, с. 293].

До основних ознак адміністративного правопорушення, на думку М. Чернова, належать такі: «1) адміністративне протиправне діяння (виражається в діянні чи бездіяльності); 2) суспільно небезпечні наслідки діяння; 3) причинний зв'язок між протиправним діянням та суспільно небезпечними наслідками» [6, с. 106].

Водночас факультативними ознаками є такі: 1) спосіб; 2) місце; 3) час; 4) засоби та знаряддя вчинення правопорушення; 5) обсяг заподіяної шкоди; 6) джерела адміністративного проступку. Факультативні ознаки об'єктивної сторони адміністративного правопорушення можуть, як наголошує Ю. Битяк, стати обов'язковими, якщо їх включено до конкретного складу проступку, а в інших випадках можуть визнаватися обставинами, що пом'якшують або обтяжують відповідальність [7, с. 177].

Аналізуючи наведені твердження науковців, слід акцентувати на певних протиріччях та неточностях. З одного боку, теоретики відзначають, що суспільно небезпечні наслідки адміністративного правопорушення слід віднести до основних ознак адміністративного правопорушення. Водночас наголошують, що шкоду, котра завдана правопорушенням, слід віднести до факультативних ознак. При цьому авторами не зауважується, як саме корелюють категорії «суспільно небезпечні наслідки» та «шкода, що завдана адміністративним правопорушенням».

На наш погляд, теоретичне вирішення окресленого питання залежить від підходу, за яким визначають категорію «шкода, завдана адміністративним правопорушенням».

Адже застосовуючи більш широкий підхід до наведеного питання, можна зауважити, що будь-які суспільно небезпечні наслідки, котрі настають у причинно-наслідковому зв'язку з адміністративним правопорушенням, є відповідною завданою ним шкодою. Така шкода завдається стану суспільних відносин у відповідній сфері, якості тих суспільних цінностей, що перебувають під охороною держави, а також відповідному матеріальному чи психологічному стану конкретних осіб, які потерпіли внаслідок адміністративного правопорушення. Вважаємо, що певною мірою будь-який названий вище аспект шкоди, що завдана адміністративним правопорушенням, відображається у матеріальному світі та є можливим і необхідним його встановити, виявити, виміряти, охарактеризувати, надати йому правову та економічну оцінку.

Продовжуючи міркування, зауважимо, що теоретично шкода, що завдається адміністративним правопорушенням, вочевидь, повинна розглядатися у межах його об'єктивної сторони. Адже вона характеризує, власне, зовнішній прояв такого правопорушення, його негативний вплив на суспільні правовідносини, що охороняються законом.

А. Самойлович розуміє під об'єктивною стороною адміністративного правопорушення «зовнішнє вираження протиправного діяння (дії чи бездіяльності)». До того ж, як стверджує науковець, «об'єктивна сторона – це головний фактор для встановлення об'єктивної істини по справі про адміністративне правопорушення» [8, с. 55].

З іншого боку, М. Самбор вважає, що «об'єктивна сторона складу проступку – це зовнішній прояв суспільно небезпечного посягання на об'єкт, що перебуває під охороною адміністративно-правових санкцій. Відповідно до цього, об'єктивну сторону складу адміністративного правопорушення утворюють ознаки, що характеризують зовнішні прояви проступку. Тобто це система передбачених нормою адміністративного права ознак, які характеризують зовнішню сторону правопорушення. В об'єктивну сторону входили наступні ознаки: 1) протиправне діяння (чи дії бездіяльності) – розкрадання, піяцтво, торгівля, придбання, зберігання, використання, ухилення, управління, допуск тощо; 2) час і місце його здійснення; 3) спосіб здійснення правопорушення; 4) результат правопорушення; 5) причинний зв'язок між діянням і результатом; 6) суспільна небезпека (шкідливість), що визначається виходячи з усіх ознак об'єктивної сторони шляхом їхнього синтезу» [9, с. 156]. У свою чергу, М. Чернов підкреслює, що «суспільна шкідливість як ознака визначає, що адміністративний проступок завдає або може створити загрозу заподіяння шкоди об'єктам адміністративно-правової охорони. Усі протиправні діяння є шкідливими для суспільства, суспільно небезпечними серед них визнаються ті, які вже заподіяли або можуть завдати істотної шкоди суспільним відносинам. У разі притягнення особи до відповідальності з'ясовується наявність чи відсутність причинного зв'язку між шкідливими наслідками та її дією або бездіяльністю» [6, с. 105].

Підбиваючи підсумок щодо наведених вище суджень, відзначимо, що будь-яке адміністративне правопорушення посягає на певне коло суспільних відносин, що перебувають під охороною держави та адміністративно-правового регулювання. Залежно від виду таких відносин, сфери, у якій вони складаються, цінностей, що є об'єктами таких правовідносин, уже потенційно можливо визначити розмір тієї шкоди, що може бути завдана посяганням на нормальний стан їх функціонування.

Розмір та характер заподіяної шкоди обумовлює суспільну небезпечність адміністративного правопорушення як протиправного діяння, в подальшому впливаючи на особливості кваліфікації такого правопорушення, визначення мір адміністративної відповідальності, заходів та обмежень, котрі повинен зазнати порушник у зв'язку зі вчиненням такого діяння.

Звісно, конкретна шкода, що заподіяна індивідуально визначеними обставинами проступку, способом та характером такого порушення тощо, визначається у кожному конкретному випадку індивідуально. Водночас є чітко зрозумілим те, що шкода, котра заподіюється адміністративним правопорушенням, є істотною правовою ознакою його об'єктивної сторони, а вона, у свою чергу, тісно корелює з такими ознаками, як суспільна небезпечність (шкідливість), результат правопорушення, його негативні наслідки.

Висновки. Необхідно зауважити, що для теоретичних та практичних цілей слушним буде виокремлювати два підходи до розуміння категорії «шкода, заподіяна адміністративним правопорушенням»:

- 1) широкий підхід, за якого наведену категорію слід визначати як негативний

(деструктивний) вплив адміністративно-протиправного діяння, що виявляється у порушенні нормального стану суспільних відносин у відповідній сфері та потраплянні під загрозу суспільних цінностей, що охороняються законодавством, порушенні прав та свобод людини, усталених правил співжиття тощо і невідворотно настає, відповідно до причинно-наслідкових зв'язків, у всіх випадках вчинення адміністративного порушення;

2) вузький (конкретний) підхід, за якого шкода, що завдана адміністративним правопорушенням, – це насамперед негативні суспільно небезпечні наслідки, що за причинно-наслідковими зв'язками настають у правопорушеннях з матеріальним складом, полягають у конкретних збитках матеріального характеру, упущеній вигоді, завданні моральної шкоди, моральних страждань, шкоди діловій репутації тощо конкретним потерпілим від правопорушення особам.

Слід зауважити, що виокремлені нами підходи різняться також і за об'єктом заподіяння шкоди. За першим підходом, фактично шкода заподіюється в цілому публічно-правовим відношенням, встановленому порядку управління, співіснування у конкретно визначеному суспільстві. За таких обставин, згідно з такою оцінкою шкода не підлягає безпосередньому відшкодуванню відповідно до спеціальних процедур. Вважаємо, що така шкода повинна бути піддана загальній економічній, правовій оцінці та з огляду на сукупність усіх її характеристик конвертована у міру відповідальності, розмір та вид адміністративного стягнення, що накладається за вчинене правопорушення у відповідній сфері. Тобто у першому випадку шкода, завдана адміністративним правопорушенням, піддається відшкодуванню шляхом притягнення до адміністративної відповідальності, накладення відповідних до її розміру та характеру адміністративних стягнень, котрі дійсно відновлюватимуть стан порушених відносин, забезпечуватимуть справедливі та порівнянні негативні наслідки для порушника.

Згідно з другим підходом шкода, що заподіяна адміністративним правопорушенням, спрямована на конкретну особу, що є потерпілою внаслідок такого правопорушення. У такому випадку необхідним є чітке нормативно-правове регулювання встановлення складу адміністративного правопорушення, його об'єктивної сторони та шкоди як його істотної ознаки, визначення її розміру та характеру, а також подальше визначення ефективних правових механізмів відшкодування такої шкоди паралельно з накладенням адміністративного стягнення. Отже, на нашу думку, одночасне застосування обох підходів не зумовлює жодних логічних протиріч.

Список використаних джерел

1. Івашковський Р. І. Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення у вигляді самовільного залишення військової частини або місця служби. *IV Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум : тези доповідей Міжнародної науково-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених*. Київ : Національний авіаційний університет, 2021. Т. 1. С. 130–132.
2. Берізко В. М. Особливості складу адміністративного правопорушення у сфері протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 80–83.
3. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
4. Стрельченко О. Г. Специфіка проступку як складової частини адміністративного делікту. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 137–143.
5. Адміністративне право України. Повний курс : підруч. ; за ред. В. В. Галуцького, П. В. Діхтєвського, О. В. Кузьменко, С. Г. Стеценко та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
6. Чернов М. Загальна характеристика юридичних складів правопорушень у сфері банківської діяльності. *JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ*. 2014. С. 104–107.
7. Адміністративне право : підруч. / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богущкий та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. 2-ге вид., перероб. та доп. Харків : Право, 2012. 656 с.
8. Самойлович А. А. Об'єктивна сторона корупційних адміністративних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019. Вип. 58. Т. 2. С. 54–57.
9. Самбор М. А. Склад адміністративного правопорушення щодо порушення правил карантину людей. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 2 (90). С. 155–170.

Надійшла до редакції 04.04.2023

References

1. Ivashkovskiy, R. I. (2021) Obiektyvna storona administratyvnoho pravoporushennia u vyhladi samovilnoho zalyshennia viiskovoi chastyny abo mistsia sluzhby [The objective side of an administrative offense in the form of voluntarily leaving a military unit or place of service]. *IV Mizhnarodnyi molodizhnyi*

naukovy yurydychnyi forum : tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovy-prakt. konf. zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh. Kyiv : Natsionalnyi aviatsiynyi universytet. Vol. 1, pp. 130–132. [in Ukr.].

2. Berizko, V. M. (2017) Osoblyvosti skladu administratyvnoho pravoporushennia u sferi protydii lehalizatsii koshtiv, otrymanykh zlochynnym shliakhom [Peculiarities of the composition of an administrative offense in the field of combating the legalization of funds obtained by criminal means]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* № 1. pp. 80–83. [in Ukr.].

3. Kolpakov, V. K. (2008) Administratyvna vidpovidalnist (administratyvno-deliktne pravo) [Administrative liability (administrative tort law)] : navch. posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter. 256 p. [in Ukr.].

4. Strelchenko, O. H. (2012) Spetsyfika prostupku yak skladovoi chastyny administratyvnoho deliktu [The specifics of a misdemeanor as a component of an administrative delict]. *Pravo i suspilstvo.* № 3. pp. 137–143. [in Ukr.].

5. Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs [Administrative law of Ukraine. Full course] : pidruch. ; za red. V. V. Halunko, P. V. Dikhtiiievskiy, O. V. Kuzmenko, S. H. Stetsenko ta in. Kherson : OLDI-PLIUS, 2018. 446 p. [in Ukr.].

6. Chernov, M. (2014) Zahalna kharakterystyka yurydychnykh skladiv pravoporushen u sferi bankivskoi diialnosti [General characteristics of legal structures of offenses in the field of banking activity]. *JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ.* pp. 104–107. [in Ukr.].

7. Administratyvne pravo [Administrative law] : pidruch. / Yu. P. Bytiak (ker. avt. kol.), V. M. Harashchuk, V. V. Bohutskiy ta in. ; za zah. red. Yu. P. Bytiaka, V. M. Harashchuka, V. V. Zui. 2-he vyd., pererob. ta dop. Kharkiv : Pravo, 2012. 656 p. [in Ukr.].

8. Samoilovych, A. A. (2019) Obiektyvna storona koruptsiinykh administratyvnykh pravoporushen [The objective side of corruption administrative offenses]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo».* Issue 58. Vol. 2. pp. 54–57. [in Ukr.].

9. Sambor, M. A. (2020) Sklad administratyvnoho pravoporushennia shodo porushennia pravyl karantynu liudei [The composition of the administrative offense of violating the rules of quarantine of people]. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka.* Issue 2(90). pp. 155–170. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kianan Imanov. Determination of the essence of the damage caused by an administrative offense. Reforming administrative responsibility is a very urgent and urgent task for the further development of the entire legal system. In this context, it is important and relevant to conduct special and comprehensive scientific research, to form theoretical generalizations regarding the clarification of the nature of the damage caused by an administrative offense.

The article investigates the legal essence of the damage caused by an administrative offense.

The article reveals the peculiarities of scientific and theoretical approaches to determining the essence of damage caused by an administrative offense in the context of determining its place in the structure of the elements of an administrative offense. It is noted that there are many disagreements in scientific doctrine regarding the coverage of the given question. It was noted that, theoretically, the damage caused by an administrative offense should obviously be considered within the framework of its objective side. After all, it characterizes the actual external manifestation of such an offense, its negative impact on social legal relations, which are protected by law. It is also emphasized that according to the author's position, any administrative offense encroaches on a certain circle of social relations that are under the protection of the state and administrative-legal regulation. According to the results of the conducted research, the category «damage caused by an administrative offense» is proposed to be defined according to two approaches: narrow and broad. According to a broad approach, it is proposed to define the content of harm as a negative (destructive) impact of an administrative-criminal act, which manifests itself in the violation of the normal state of social relations protected by legislation in the relevant sphere, while, according to a narrow approach, it is primarily negative socially dangerous consequences that by cause-and-effect relationships occur in offenses with a material component, consist of concrete damages of a material nature, lost profit, infliction of moral damage, moral suffering, damage to business reputation, etc., to specific victims of the offense. The expediency of using both approaches is substantiated.

Keywords: *state, society, damage, administrative offense, composition of administrative offense, administrative punishment, cause-and-effect relationships.*

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-445-451

Ольга МИРГОРОДСЬКА[©]

аспірант

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ: СУТНІСТЬ ТА ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ

На основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел з'ясовано сутність та характерні особливості дотримання принципу законності під час застосування заходів адміністративного примусу.

Визначено характерні особливості дотримання принципу законності під час застосування заходів адміністративного примусу, які полягають у тому, що: законність: 1) є визначальною передумовою застосування адміністративно-примусових заходів; 2) передбачає виключний перелік підстав розгляду уповноваженими органами та посадовими особами лише тих справ, що їм підвідомчі, а обрання виду і розміру стягнення в межах наданих повноважень; 3) є стримуючим фактором порушень прав громадян з боку суб'єктів адміністративної юрисдикції, інструментом попередження незаконного або необґрунтованого застосування таких заходів; 4) передбачає дотримання низки процедурних і процесуальних умов, санкціонування або отримання дозволу відповідних посадових осіб на здійснення деяких дій, додержання низки обмежень і заборон під час застосування таких заходів; 5) забезпечується різними видами контрольної діяльності, різними способами реагування державних органів на звернення громадян із метою правової охорони і захисту їхніх прав і свобод.

Ключові слова: примус, адміністративний примус, принцип, законність, дотримання законності, принципи застосування заходів адміністративного примусу.

Постановка проблеми. Адміністративний примус є невід'ємною складовою системи публічного адміністрування, що застосовується, як правило, у поєднанні з іншими управлінськими прийомами в діяльності суб'єктів адміністративної юрисдикції та їх посадових осіб. Попри те, що адміністративний примус як метод впливу держави на свідомість і поведінку осіб, які вчиняють протиправні вчинки, забезпечує виконання правил поведінки, виражених в адміністративно-правових нормах, з іншого боку його застосування у вигляді системи нормативних встановлених заходів має ґрунтуватися на засадах законності, невідворотності покарання та індивідуалізації відповідальності, заборони на притягнення до адміністративної відповідальності двічі за одне й те саме правопорушення, відповідальності лише за провину, гуманізму, доцільності, гласності тощо. Серед інших принципів законність є особливим режимом суспільного життя та діяльності уповноваженої публічної адміністрації, головне призначення якого полягає у досягненні соціально-значущого суспільного результату у вигляді правомірної поведінки усіх суб'єктів суспільних відносин, й насамперед тих, що виникають під час застосування заходів адміністративного примусу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми проблеми.

Необхідність дослідження проблем ефективного застосування адміністративно-примусових заходів суб'єктами адміністративної юрисдикції підтверджується матеріалами правозастосовної практики та результатами багатолітньої наукової розвідки. Варто з цього приводу згадати дисертаційні дослідження Р. Мельника, А. Пугача, А. Поліщук, Д. Савчук, А. Теремілова, В. Башкатової та ін. Разом з тим, проблематика принципів застосування заходів адміністративного примусу та визначення місця та ролі серед них законності потребує додаткового висвітлення.

Метою статті є з'ясування сутності та характерних особливостей дотримання принципу законності під час застосування заходів адміністративного примусу.

Виклад основного матеріалу. Виступаючи стримуючим фактором для всіх

© О. Миргородська, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1172-957X>

k_appad@dduvs.in.ua

незаконослухняних громадян і забезпечуючи загальний обов'язок виконувати правові норми [1, с. 18], примус має відбуватися у межах процесуального режиму законності. Зумовлено це тим, що адміністративний примус стосується обмеження прав і свобод особи, а відтак повинен бути передбачений чинним законодавством, застосовуватися згідно нормативно визначених підстав, строків й порядку застосування примусових заходів адміністративно-правового характеру.

Правозахисна роль законності, як стримуючого чинника можливих порушень з боку державних органів, виявляється в охороні прав людини, оскільки здебільшого діяльність суб'єктів адміністративної юрисдикції, насамперед правоохоронного характеру, спрямована на усунення перешкод у реалізації громадянами своїх прав і свобод, направлена на попередження правопорушень, боротьбу з невиконанням обов'язків і зловживанням правами і свободами будь-якими учасниками суспільних відносин.

Необхідність дотримання принципу законності під час застосування адміністративно-примусових заходів, у тому числі й адміністративної відповідальності, підтверджується Рекомендаціями № R (91) 1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо адміністративних санкцій [2], де зазначається, що процедури накладення адміністративних стягнень повинні відповідати принципам: законності; застосування адміністративної санкції лише за дію, яка визнається протиправною на підставі закону; неможливості бути двічі притягнутим до відповідальності за одне діяння; розумності строків застосування адміністративних санкцій; обов'язку закінчення будь-якої процедури щодо застосування адміністративних санкцій прийняттям остаточного рішення; необхідності додержання загального права на захист особи (знати про можливість застосування адміністративної санкції та про характер доказів проти неї, мати достатньо часу для підготовки свого захисту, мати можливість висловити свою думку, отримати обґрунтоване рішення); встановлення тягаря доказування на адміністративному органі; можливості перегляду судом рішення про накладення адміністративних санкцій [3, с. 283-286].

Деякі вчені слушно вказують на те, що примусові заходи у будь-якій сфері їх застосування мають враховувати такі принципи: заходи фізичної або моральної дії мають відповідати протиправним діям порушника, розміру шкоди, що заподіюється проступком; застосуванню каральних санкцій повинні передувати протидія правопорушнику, а припинення протиправних дій означає й припинення примусових заходів; законність застосування фізичної сили має бути підтверджена або спростована при оскарженні підозрюваним звинувачення в здійсненні правопорушення, дій посадових осіб в процесі судового контролю [4, с. 12-13].

Досліджуючи феномен «законності» доречно згадати, що в юридичній літературі він розглядається по-різному. Часто його визначають як режим, принцип або метод правового регулювання. Так, у деяких працях законність проголошується, а нерідко і закріплюється в законодавстві як принцип, вимога дотримуватися правових приписів, звернених до закону суб'єктам суспільних відносин. Водночас, в силу різних причин, у тому числі і заходів державного примусу, законність (дотримання норм права) виявляється у конкретній поведінці, діяльності певних суб'єктів, тобто стає їх методом. Внаслідок цього має виникати режим суспільного життя, що виражається в тому, що більшість учасників суспільних відносин будуть дотримуватися та виконувати правові приписи. Виходячи з таких міркувань, законність можна визначити як політико-правове явище, що зумовлене закономірностями розвитку суспільства та характеризує його державно-правову форму організації, у вигляді дії гарантованої державою системи правових розпоряджень, покликаних упорядковувати суспільні відносини та забезпечувати правопорядок.

Розглядаючи законність через призму застосування заходів примусу, слід наголосити, що вона є невід'ємним складовим елементом верховенства права, сутність якої полягає в необхідності суворого, точного і неухильного дотримання всіма без винятку суб'єктами права положень Конституції та законів України, а також приписів інших нормативно-правових актів [5, с. 138-141]. З позиції адміністративного права її часто визначають саме як адміністративно-процесуальну діяльність, урегульовану нормами адміністративного законодавства, які є обов'язковими для всіх суб'єктів процесу [6, с. 23].

З іншого боку В.К. Колпаков позначає законність як специфічний державно-

правовий режим, за допомогою якого забезпечується загальнообов'язковість юридичних норм у суспільстві й державі [7, с. 659-652].

Таке розмаїття підходів, відтінків щодо розуміння законності свідчить, про значущість цієї категорії для адміністративно-правової науки та про логіко-понятійні можливості використання її для пояснення правової дійсності.

Найбільшими повноваженнями щодо застосування заходів адміністративного примусу наділено посадових осіб органів і підрозділів Національної поліції України. Водночас, захищаючи права та законні інтереси людини, поліцейські є потенційними порушниками цих прав, адже наділені значним обсягом владно-примусових повноважень. За таких обставин правоохоронцям та громадянам звісно важко витримати паритетні стосунки, які б не викликали нарікань. У пошуках шляхів подолання цієї суперечності варто згадати принцип, закріплений статтею 29 Загальної декларації прав людини: «При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки тих обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [8].

Названі положення частково знайшли розвиток в чинному адміністративно-деліктному законодавстві та підзаконній нормотворчості. Так, статтею 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) визначено основні положення «забезпечення законності при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення» [9]. У першу чергу законодавчо закріплено те, що «ніхто не може бути підданий заходу впливу в зв'язку з адміністративним правопорушенням інакше як на підставах і в порядку, встановлених законом. Проведення в справах про адміністративні правопорушення здійснюється на основі суворого додержання законності. Застосування уповноваженими на те органами і посадовими особами заходів адміністративного впливу провадиться в межах їх компетенції, у точній відповідності з законом. Додержання вимог закону при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення забезпечується систематичним контролем з боку вищестоящих органів і посадових осіб, правом оскарження, іншими встановленими законом способами. Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення шляхом реалізації повноважень щодо нагляду за додержанням законів при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» [9].

Згідно з наказом Офісу Генерального прокурора № 400 від 29 грудня 2021 року «Про організацію діяльності прокурорів з протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах» на прокуратуру покладено обов'язок щодо забезпечення належної реалізації наданих законом повноважень з протидії адміністративним порушенням прав людини при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, нагляду за додержанням прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства і держави при виконанні покарань та інших заходів примусового характеру, відповідно до законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [10]. Насамперед мова йде про численні порушення вимог КУпАП, Закону України «Про Національну поліцію» та інших нормативно-правових актів під час адміністративного затримання осіб працівниками поліції. Зокрема, мають місце непоодинокі порушення вимог норм і правил адміністративно-деліктного законодавства, пов'язані із:

- неналежним оформленням працівниками поліції протоколів про адміністративне затримання;
- неповідомлення родичів затриманих осіб про їхнє місцеперебування негайно після затримання;
- неознайомлення самих затриманих з їх правами;
- безпідставним утримуванням в підрозділі поліції понад встановлений строк, а також проведенням огляду особами не однієї статі за відсутності понять;
- численними епізодами неналежної фіксації та викривлення часу адміністративного затримання, звільнення осіб;
- внесенням у протокол необ'єктивних даних про час затримання та звільнення;
- порушенням вимог ст. 264 КУпАП під час проведення та фіксації особистого огляду та огляду речей затриманих; забезпеченням належного функціонування кімнат для

затриманих;

– неповідомлення центру безоплатної вторинної правової допомоги про адміністративне затримання осіб тощо [11].

Частими порушеннями порядку та умов адміністративного затримання є відмова або ненадання можливості затриманому повідомити про це родичів затриманої особи. Особливої уваги з боку контролюючих суб'єктів (у тому числі прокуратури) потребує, на наш погляд, здійснення адміністративного затримання стосовно неповнолітніх. Як показує практика, далеко не завжди про факт адміністративного затримання повідомляються батьки неповнолітніх або особи, які їх заміняють. Особливої уваги потребує додержання термінів адміністративного затримання, адже ця обставина значною мірою ускладнює перевірку законності застосування цього заходу адміністративного примусу в цілому [12].

Більше того, мають місце численні факти тяганини при виконанні працівниками поліції рішень судів про накладення на правопорушників стягнення у виді адміністративного арешту, що призводить до їх ухилення від відбування призначеного судом стягнення.

Крім того, не варто забувати про необхідність індивідуального підходу у разі застосування заходів державного примусу щодо осіб, які вчинили протиправні діяння, що мають ознаки адміністративного правопорушення (проступку). Тобто, йдеться про спеціальні вимоги, що застосовуються лише у певних, передбачених законом випадках і є відмінними від загальних вимог. Наприклад, застосування заходів примусу щодо неповнолітніх, оскільки через вікові особливості ця категорія осіб потребує посиленого захисту з боку закону з метою забезпечення для них справедливості [13, с. 13].

Для розв'язання окреслених вище проблем та повної законності забезпечення реалізації поліцією владних повноважень наразі відпрацьовано механізми внутрішньовідомчого та зовнішнього контролю поліції, створено багатоступеневу систему контролю за додержанням вимог застосування адміністративно-примусових заходів, й насамперед заходів поліцейського примусу, організовано роботу спеціальних структур – підрозділів штабів та служби внутрішньої безпеки, Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини, застосовуються різноманітні форми контролю, серед яких – інспектування, планові та раптові перевірки, комплексні відпрацювання, під час яких виявляються недоліки та надається практична допомога. Контрольні функції за додержанням вимог порядку застосування заходів адміністративного примусу реалізуються як гласними, так і негласними методами відповідно до чинного законодавства [14, с. 44-45].

Дотримання принципу законності передбачає обов'язкове врахування правових підстав застосування заходів адміністративного примусу, що є головною передумовою забезпечення прав і свобод людини і громадянина в адміністративно-юрисдикційній діяльності уповноважених державою суб'єктів. У зв'язку з тим, що в діючих законодавчих актах підстави та порядок застосування адміністративно-примусових заходів детально не визначені, або визначені лише в підзаконних нормативних актах, під час їх застосування на практиці посадовими особами допускаються порушення прав і свобод громадян. Досить часто посадові особи при застосуванні примусових заходів не повідомляють громадян про причини застосування до них таких заходів, а також не доводять до їх відома нормативно-правові акти, на підставі яких вони застосовуються, що в свою чергу породжує конфліктні ситуації між громадянами та посадовими особами [15, с. 127-130].

Як свідчить практика, в основі порушень законності під час застосування заходів адміністративного примусу лежать фактори як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. При цьому до перших можуть бути віднесені правовий нігілізм, низький рівень загальної та професійної культури, відхилення морально-психологічного характеру. Другі характеризуються вадами, що існують у системі суб'єктів адміністративної юрисдикції, їх некомпетентність, наявність негативних традицій у реалізації правоохоронних функцій, прогалини адміністративно-деліктного законодавства тощо.

В цілому, характерні особливості дотримання принципу законності під час застосування заходів адміністративного примусу полягають у тому, що: законність: 1) є визначальною передумовою застосування адміністративно-примусових заходів; 2) передбачає виключний перелік підстав розгляду уповноваженими органами та посадовими особами лише тих справ, що їм підвідомчі, а обрання виду і розміру стягнення в межах наданих повноважень; 3) є стримуючим фактором порушень прав громадян з боку

суб'єктів адміністративної юрисдикції, інструментом попередження незаконного або необґрунтованого застосування таких заходів; 4) передбачає дотримання низки процедурних і процесуальних умов, санкціонування або отримання дозволу відповідних посадових осіб на здійснення деяких дій, додержання низки обмежень і заборон під час застосування таких заходів; 5) забезпечується різними видами контрольної діяльності, різними способами реагування державних органів на звернення громадян із метою правової охорони і захисту їхніх прав і свобод.

Висновки. Таким чином, сутність дотримання принципу законності під час застосування заходів адміністративного примусу полягає: по-перше, у правозахисній ролі законності, як стримуючого чинника можливих порушень з боку державних органів та їх посадових осіб, охорони прав людини та громадянина в діяльності суб'єктів адміністративної юрисдикції; по-друге, у вимогах неухильного дотримання вимог КУпАП, законів та актів підзаконної нормотворчості усіма суб'єктами адміністративної юрисдикції, які виражають волю народу, пред'являються до всіх без винятку посадових осіб, уповноважених до застосування заходів адміністративного примусу; по-третє, у здійсненні владних державницьких функцій на основі точного і безумовного виконання законів, при суворому дотриманні посадовими особами суб'єктів адміністративної юрисдикції прав і свобод громадян; по-четверте, у здійсненні публічного контролю за дотриманням уповноваженими суб'єктами адміністративної юрисдикції вимог законності застосування заходів примусу; по-п'яте, виділенні типових порушень законності за: а) суб'єктами застосування примусових заходів; б) видами заходів адміністративного примусу (заходи адміністративного попередження, адміністративного припинення та адміністративної відповідальності, заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення); в) за сферою застосування.

Список використаних джерел

1. Козюбра М. І. Переконавання та примус у радянському праві. Київ : Наук. думка, 1979. 308 с.
2. Рекомендація № R (91) 1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо адміністративних санкцій від 13 лютого 1991 року. URL: http://www.pravo.org.ua/files/zarub_zakon/Rec_1991.pdf.
3. Когутб О. В. Гарантії законності в адміністративно-деліктному законодавстві. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (16 трав. 2019 р.)*. Київ: Національна академія прокуратури, 2019. С. 283-286.
4. Пугач А. В., Собакарь А. О. Теорія і практика застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення : монограф. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. 196 с.
5. Гончарук С. Т. Адміністративне право України : Загальна та Особлива частини : навч. посібник. Київ : НАВСУ, 2000. 239 с.
6. Голосніченко І. П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття). Київ : МАУП, 1998. 52 с.
7. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 752 с.
8. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : від 07 грудня 1984 р., № 8073–Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
10. Про організацію діяльності прокурорів з протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах : наказ Офісу Генерального прокурора № 400 від 29 грудня 2021 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0400905-21#n125>.
11. Прокуратурою виявлено численні порушення під час адміністративного затримання громадян URL: https://vin.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=297908.
12. Миронюк Р. В. реалізація процесуальної компетенції органів прокуратури щодо здійснення нагляду за законністю адміністративного затримання особи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. URL: http://lsej.org.ua/1_2015/33.pdf.
13. Легка О. В. Проблеми реалізації принципів справедливості та законності під час застосування заходів адміністративного примусу в контексті міжнародних стандартів забезпечення прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 2. С. 10-15.
14. Поліщук А. О. Забезпечення прав людини під час застосування заходів адміністративного примусу поліцією : дис. ... канд. юрид наук : 12.00.07 / НДІ публічного права. Київ, 2017. 178 с.
15. Троянський О. А. Забезпечення прав людини при застосуванні адміністративно-

References

1. Kozyubra, M. I. (1979) *Perekonannya ta prymus u radyans'komu pravi* [Persuasion and coercion in soviet law]. Kyiv : Nauk. dumka, 308 p. [in Ukr.].
2. Rekomendatsiya № R (91) I Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo administratyvnykh sanktsiy vid 13 lyutoho 1991 roku [Recommendation No. R (91) 1 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on administrative sanctions dated February 13, 1991]. URL: http://www.pravo.org.ua/files/zarub_zakon/Rec_1991.pdf. [in Ukr.].
3. Kohutb, O. V. (2019) *Harantiyi zakonnosti v administratyvno-deliktnomu zakonodavstvi* [Guarantees of legality in administrative and tort law]. *Zakhyst prav lyudyny: mizhnarodnyy ta vitchyznyanyy dosvid : materialy I Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (16 trav. 2019 r.)*. Kyiv: Natsional'na akademiya prokuratury, pp. 283-286. [in Ukr.].
4. Puhach, A. V., Sobakar', A. O. (2020) *Teoriya i praktyka zastosuvannya zakhodiv zabezpechennya provadzhennya u spravakh pro administratyvni pravoporushennya* [Theory and practice of measures to ensure proceedings in cases of administrative offenses] : monohraf. Dnipro : Vydavets' Bila K. O., 196 p. [in Ukr.].
5. Honcharuk, S. T. (2000) *Administratyvne pravo Ukrayiny : Zahal'na ta Osoblyva chastyny* [Administrative Law of Ukraine: General and Special Parts] : navch. posibnyk. Kyiv : NAVSU, 239 p. [in Ukr.].
6. Holosnichenko, I. P. (1998) *Administratyvne pravo Ukrayiny (osnovni katehoriyi i ponyattya)* [Administrative law of Ukraine (main categories and concepts)]. Kyiv : MAUP, 52 p. [in Ukr.].
7. Kolpakov, V. K. (2001) *Administratyvne pravo Ukrayiny* [Administrative law of Ukraine] : pidruch. Kyiv : Yurinkom Inter, 752 p. [in Ukr.].
8. *Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny* [Universal Declaration of Human Rights]. Prynyata i proholoshena rezolyutsiyeyu 217 A (III) Heneral'noyi Asambleyi OON vid 10 hrudnya 1948 roku URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. [in Ukr.].
9. *Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya* [Code of Ukraine on Administrative Offenses] : vid 07 hrudnya 1984 r., № 8073-X. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayins'koyi RSR*. 1984. Appendix to № 51, art. 1122. [in Ukr.].
10. *Pro orhanizatsiyu diyal'nosti prokuroriv z protydyi porushennyam prav lyudyny u pravookhoronniy ta penitentsiarniy sferakh* [On the organization of activities of prosecutors to counter human rights violations in law enforcement and penitentiary spheres] : nakaz Ofisu Heneral'noho prokurora № 400 vid 29 hrudnya 2021 roku URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0400905-21#n125>. [in Ukr.].
11. *Prokuraturoyu vyyavleno chyslenni porushennya pid chas administratyvnoho zatrymannya hromadyan* [The prosecutor's office revealed numerous violations during the administrative detention of citizens]. URL: https://vin.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=297908. [in Ukr.].
12. Myronyuk, R. V. (2015) *Realizatsiya protsesual'noyi kompetentsiyi orhaniv prokuratury shchodo zdiysnennya nahlyadu za zakonnyu administratyvnoho zatrymannya osoby* [Implementation of the procedural competence of the prosecutor's office regarding supervision of the legality of administrative detention of a person]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 1. URL: http://lsej.org.ua/1_2015/33.pdf. [in Ukr.].
13. Lehka, O. V. (2017) *Problemy realizatsiyi pryntsyviv spravedlyvosti ta zakonnosti pid chas zastosuvannya zakhodiv administratyvnoho prymusu v konteksti mizhnarodnykh standartiv zabezpechennya prav lyudyny* [Problems of implementing the principles of justice and legality during the application of administrative coercion measures in the context of international human rights standards]. *Naukovyy visnyk public'noho ta pryvatnoho prava*. Issue 6, vol. 2, pp. 10-15. [in Ukr.].
14. Polishchuk, A. O. () *Zabezpechennya prav lyudyny pid chas zastosuvannya zakhodiv administratyvnoho prymusu politsiyeyu* [Ensuring human rights during the application of measures of administrative coercion by the police] : dys. ... kand. yuryd nauk : 12.00.07 / NDI public'noho prava. Kyiv, 2017. 178 p. [in Ukr.].
15. Troyans'kyi, O. A. (2021) *Zabezpechennya prav lyudyny pry zastosuvanni administratyvno-zapobizhnykh zakhodiv* [Ensuring human rights when applying administrative preventive measures]. *Prava lyudyny v Ukrayini: mynule, s'ohodennya, maybutnye : tezy dop. uchasnykiv II Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 10 hrud. 2021 r.)*. Kharkiv : NDI PPSN, 350 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olga Myrhorodska. Observance of the principle of legality during the application of administrative coercion measures: essence and characteristic features. The article, based on the analysis of current legislation, available scientific, journalistic and methodical sources, clarified the essence and characteristic features of compliance with the principle of legality during the application of administrative coercion measures.

The characteristic features of compliance with the principle of legality during the application of administrative coercive measures have been identified, which are that: legality: 1) is a determining prerequisite for the application of administrative coercive measures; 2) provides for an exclusive list of grounds for consideration by authorized bodies and officials of only those cases under their jurisdiction, and the choice of the type and amount of penalty within the limits of the powers granted; 3) is a deterrent to violations of citizens' rights by subjects of administrative jurisdiction, a tool for preventing illegal or unjustified use of such measures; 4) provides for the observance of a number of procedural and procedural conditions, the authorization or obtaining the permission of the relevant officials to carry out certain actions, the observance of a number of restrictions and prohibitions during the application of such measures; 5) is provided by various types of control activities, various ways of response of state bodies to the appeals of citizens for the purpose of legal protection and protection of their rights and freedoms.

The essence of compliance with the principle of legality during the application of administrative coercion measures is clarified, which consists in: firstly, the human rights role of legality as a deterrent to possible violations by state bodies and their officials, protection of human and citizen rights in the activities of subjects administrative jurisdiction; secondly, in the requirements of strict compliance with the requirements of the Code of Administrative Offenses, laws and acts of subordinate legislation by all subjects of administrative jurisdiction, which express the will of the people, are presented to all officials without exception, authorized to apply measures of administrative coercion; thirdly, in the exercise of powerful state functions on the basis of exact and unconditional implementation of laws, with strict compliance by officials of subjects of administrative jurisdiction with the rights and freedoms of citizens; fourth, in the exercise of public control over compliance by authorized subjects of administrative jurisdiction with the requirements of the legality of the application of coercive measures.

Keywords: coercion, administrative coercion, principle, legality, observance of legality, principles of application of administrative coercion measures.

УДК 342.951

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-451-456

Сергій ХВОСТОВЦОВ[©]

ад'юнк

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

**ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ОБІГУ ЦИВІЛЬНОЇ
ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Висвітлено адміністративно-правові аспекти актуального стану законодавства у сфері обігу цивільної вогнепальної зброї в Україні. Здійснено аналіз системи законодавства, що охоплює адміністративно-правові питання стосовно сутності, характерних рис та особливостей обігу цивільної вогнепальної зброї в Україні, зокрема в умовах воєнного стану.

Установлено, що на сьогодні відсутній закон щодо обігу цивільної вогнепальної зброї, що зумовлене значними протиріччями в суспільстві, наслідками якого є велика кількість законопроектів у парламенті. Визначено, що за останні два роки було зареєстровано чотири законопроекти про обіг зброї та прийнятий у 2022 р. Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», метою якого було забезпечити цивільних осіб можливістю брати активну участь у національному спротиві та задовольнити потребу громадян у захисті себе і близьких від загарбників. Виділено характерні риси та специфічні ознаки цивільної вогнепальної зброї. Проаналізовано проекти законів та погляди науковців на предмет визначення поняття «обіг цивільної вогнепальної зброї».

© С. Хвостовцов, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-5249-9681>

k_appad@dduvs.in.ua

Запропоновано авторське визначення поняття обігу цивільної вогнепальної зброї як надання державою громадянам у порядку, що визначений законодавством, дозволу набувати право на володіння зброєю (визначеної категорії), а також усі інші дії, що пов'язані із забезпеченням обігу зброї, а саме: виробництво, торгівлю, продаж, обмін, дарування, передачу, придбання, колекціонування, експонування, спадкування, облік, зберігання, носіння, перевезення, транспортування, застосування, ремонт, вилучення, викрадення, втрату, вихолощення, деактивацію, утилізацію, ввезення зброї до України та вивезення її з України, – що не належить до військової чи службової зброї, тобто не є пов'язаною з виконанням професійної діяльності правоохоронних та інших владних органів.

Ключові слова: зброя, вогнепальна зброя, цивільна вогнепальна зброя, обіг, правове регулювання, адміністративно-правове регулювання обігу цивільної вогнепальної зброї.

Постановка проблеми. Дискусії навколо законодавства у сфері обігу цивільної вогнепальної зброї в Україні не припиняються вже протягом кількох десятиріч. Збройна агресія щодо нашої країни та, як наслідок, введення воєнного стану, ситуацію навколо проблематики обігу зброї не змінила, а деякі експерти прямо вказують на те, що вона навіть погіршилася. Одні фахівці вважають, що питання обігу цивільної вогнепальної зброї є нагальним [1] та вимагає негайного вирішення, інші [2] наголошують на тому, що так звана «легалізація зброї» та новий закон потребує експертних дискусій та виважених і обміркованих рішень, перш ніж його приймати.

З огляду на це наголошуємо на актуальності вивчення питання адміністративно-правових аспектів обігу цивільної вогнепальної зброї в Україні, його сутності, характерних рис та особливостей, зокрема в умовах воєнного стану.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивченням стану досліджуваної проблематики займалися чимало вчених, зокрема такі юристи-адміністративисти: В. Авер'янов, О. Бандурка, О. Бокій, В. Гуменюк, С. Діденко, В. Зуй, Р. Калюжний, І. Кузнєцова, С. Кузніченко, В. Курило, Є. Легеза, Т. Мінка, Р. Миронюк, В. Олефір, О. Юнін та ін.

Проте сьогоденні обставини та інші супутні чинники значно змінили умови (законодавство, дія воєнного стану тощо), що раніше вивчалися науковцями у сфері окресленої проблематики. Тому поняття та сутність обігу цивільної вогнепальної зброї в Україні, що є актуальними з огляду на нинішні умови, не досліджувалися. Крім того, нинішні обставини в Україні, такі як війна, відсутність чіткої політики держави в цьому напрямі та одностороннього схвалення населенням широкого користування зброєю вимагають належного впорядкування та правового врегулювання обігу цивільної вогнепальної зброї, а отже, і ґрунтовного дослідження.

Метою статті є аналіз поняття та сутності обігу цивільної вогнепальної зброї в Україні на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на війну, наша держава продовжує позиціонувати себе на міжнародній політичній арені як правова, у центрі якої знаходяться права та свободи людини і громадянина. У ст. 3 Конституції України зазначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Безпека людини забезпечується державою у вигляді правоохоронних органів, судів та інших державних органів. Відчуття безпеки дає можливість розвиватися людині та, як наслідок, соціуму в цілому. Водночас поняття безпеки, а точніше її відчуття у кожній людині, індивідуума є своєрідним та неповторним. На нього можуть впливати дії або ж поведінка інших людей, особливо в умовах підвищених ризиків (війна, пандемія тощо). Тому потреба у відчутті безпеки може бути задоволена, наприклад, завдяки володінню зброєю. З іншого боку, наявність великої кількості зброї у громадян може становити небезпеку для самого суспільства, зокрема, призвести до масових убивств, повалення конституційного ладу в державі тощо. Тому зброя та її використання потребує посиленого контролю з боку держави, тим більше в умовах війни. Зокрема, ми будемо досліджувати сутність та поняття обігу цивільної вогнепальної зброї. Адже саме це поняття і цей вид обігу зброї викликає багато дискусій, а також є предметом законодавчих баталій.

Одним із основних нормативно-правових актів, що регулюють обіг зброї, є наказ МВС України № 622 від 21 серпня 1998 р. Проте жодного діючого закону щодо цивільного обігу вогнепальної зброї немає. Протягом останніх двох років було зареєстровано 4 проекти Законів України, предметом яких був обіг цивільної вогнепальної зброї, а саме: законопроекти № 4335 від 6 листопада 2020 р. (проект не прийнято), № 4335-1 від 24

листопада 2020 р. (проект не прийнято), № 5708 від 25 червня 2021 р. (проект не прийнято), № 5708-1 від 13 липня 2021 р. [5-8].

У науковому середовищі з цього приводу висловлюються різні думки. Так, Т. Шумейко у своєму дослідженні зазначає, що практично всі законопроекти про обіг зброї (останні з них прямо названі такими, що регулюють питання цивільного обігу вогнепальної зброї) насправді стосуються лише цивільного обігу вогнепальної зброї. На підставі цього може скластися хибне уявлення, що поза цивільним обігом вогнепальної зброї обігу зброї не існує, хоча такий обіг зброї є лише частиною широкого спектра обігу зброї. З огляду на це слід уточнити, що за критерієм режимності обіг зброї може бути таких видів:

1) спеціальний обіг зброї, а саме обіг військової та відомчої зброї, котрі здебільшого не перетинаються у своїх статусах;

2) цивільний обіг зброї, тобто обіг вогнепальної, холодної та іншої зброї, котрою може володіти, користуватися і розпоряджатися цивільне населення України відповідно до вимог адміністративно-правового режиму обігу цивільної зброї [9].

Обговорюючи це питання, неможливо не згадати чинний Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» [10], котрий було прийнято 3 березня 2022 р. Його прийняття було зумовлене критичною ситуацією, спричинене повномасштабним вторгненням та збройною агресією щодо нашої держави. Відбулося масове прагнення цивільних осіб брати активну участь у національному спротиві. Специфіка бойових дій на території України виявила гостру потребу громадян захистити себе і близьких, мати для цього засоби та можливості. Тому і набув чинності вищезазначений Закон, котрий окреслює особливий період для законного використання зброї – лише під час дії воєнного стану на території України та 10 діб після припинення або скасування воєнного стану в Україні, а також визначає особливе використання – лише для стримування нападу та відсічі ворога.

Отже, можемо сказати, що прийняття згаданого Закону було необхідним в умовах військового стану, але проблематики обігу цивільної вогнепальної зброї це не вирішило.

Коротко оглянувши актуальний стан законодавства з досліджуваного питання, перейдемо до аналізу поняття «цивільний обіг вогнепальної зброї» в юридичній науці.

Поняття «обіг цивільної вогнепальної зброї» на сьогодні в чинних та проектних законодавчих документах відсутнє. Натомість є багато наближених понять (обіг зброї, оборот зброї) у проектах законів щодо обігу зброї, а також є непоодинокі спроби надати схожі визначення поняття і науковою спільнотою.

Хочемо відмітити, що аналізуючи поняття обігу зброї, зазначене у проекті Закону України «Про право на цивільну вогнепальну зброю», вбачається, що законодавець дещо його звузив. На нашу думку, під час спроби визначення автори законопроектів переважно акцентували увагу на діях (перелічивши їх) із матеріальним предметом, котрі безпосередньо необхідні для забезпечення користування цим предметом – зброєю. Але хочемо зазначити, що розуміння поняття обігу цивільної вогнепальної зброї в юриспруденції та й у соціумі є більш широким, адже прийняття у майбутньому закону, що регулював би обіг цивільної вогнепальної зброї, передбачає надання державою дозволу громадянам більш доступного, ніж сьогодні, користування зброєю. Тобто фактично він забезпечить загальнодоступність, масовість надання права на користування зброєю, але у визначеному законом порядку.

Розглянемо поняття, про які йде мова. Так, у проекті Закону України № 5708 від 25 червня 2021 р. «Про право на цивільну вогнепальну зброю» надається таке визначення поняття обігу зброї та/або основних частин до зброї, що мають ідентифікаційні номери: виробництво зброї, торгівля зброєю, продаж, обмін, дарування, передача, придбання, колекціонування, експонування, спадкування, облік, зберігання, носіння, перевезення, транспортування, застосування, ремонт, вилучення, викрадення, втрата, вихолощення, деактивація, утилізація, ввезення зброї до України та вивезення зброї з України [6].

У проекті Закону України № 5708-1 від 13 липня 2021 р. «Про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю» (далі – законопроект 5708-1) зазначене таке визначення обороту зброї: виробництво, імпорт, експорт, транзит, торгівля, продаж, обмін, дарування, передача, відчуження в інший законний спосіб, придбання, колекціонування, експонування, спадкування, облік, зберігання, носіння, перевезення, транспортування, застосування, вилучення зброї, набоїв до неї та основних частин [5].

Отже, як бачимо, у наведених із законопроектів визначеннях відсутнє поняття «обіг

цивільної вогнепальної зброї», натомість наявні лише такі, як «обіг зброї» та «оборот зброї».

У п. 1.65 законопроекту 5708-1 є визначення цивільної зброї та набоїв – зброя та набой, що не заборонені цим Законом для цивільного обороту, порядок обороту яких регулюється цим Законом [5]. Але у контексті змісту проекту Закону це стосується як різновиду зброї.

Тому пропонуємо доповнити досліджуване поняття та уточнити його. Але спочатку зазначимо характерні риси та виділимо специфічні ознаки цивільної вогнепальної зброї:

– є специфічним об'єктом права власності, адже набувається у спеціально визначеному державою порядку;

– можливість її використання громадянами, які не несуть службу у правоохоронних та військових структурах;

– ціллю використання (основним призначенням) є самозахист, полювання на тварин або ж заняття спортом у вигляді стрілецької стрільби тощо (наприклад, для кінематографа, у дослідженнях);

– характеризується різними технічними та фізичними властивостями, що залежать від призначення зброї;

– належить до рухомого майна, тобто є річчю, котру можна вільно переміщувати у просторі без її знецінення та зміни її призначення;

– підлягає обов'язковому обліку в поліції. Так, наказ МВС України № 622 від 21 серпня 1998 р. встановлює, що «облік власників мисливської вогнепальної нарізної, гладкоствольної, пневматичної, а також холодної зброї, пристроїв здійснюється в книзі обліку власників мисливської вогнепальної, пневматичної зброї, а також холодної зброї. Відомості про наявність такої зброї у громадян заносяться в БД» [13].

Розглянувши ознаки, можемо перейти до визначення поняття «обіг цивільної вогнепальної зброї». Але спочатку варто звернутися до академічного тлумачного словника української мови, в якому надано визначення терміна «цивільний» як такий, що стосується правових відносин громадян між собою і з державними органами та організаціями, або ж такий, що не належить до війська, не стосується військових справ; невійськовий [11, с. 208]. Вчена С. Старішина у своєму дослідженні зазначає, що зброя як об'єкт цивільних правовідносин являє собою індивідуально визначену річ, права на яку набуваються у спеціально визначеному порядку, котра призначена для ураження живої або іншої цілі та не має іншого виробничого чи господарсько-побутового призначення [12].

Висновкв. З'ясувавши ознаки та специфічні властивості окресленого поняття, можемо дійти висновку стосовно того, як саме слід тлумачити «обіг цивільної вогнепальної зброї». Отже, обіг цивільної вогнепальної зброї – це надання державою громадянам у порядку, що визначений законодавством, дозволу набувати право на володіння зброї (визначеної категорії), а також усі інші дії, що пов'язані із забезпеченням обігу зброї, а саме: виробництво, торгівлю, продаж, обмін, дарування, передачу, придбання, колекціонування, експонування, спадкування, облік, зберігання, носіння, перевезення, транспортування, застосування, ремонт, вилучення, викрадення, втрату, вихолощення, деактивацію, утилізацію, ввезення (вивезення) зброї до (з) України, – що не належить до військової чи службової зброї, тобто не є пов'язаною з виконанням професійної діяльності правоохоронних та інших владних органів.

Список використаних джерел

1. Драп'ягий Б. Чого очікувати від ухвалення законопроекту про зброю? *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/choho-chekati-vid-ukhvalennja-zakonoproektu-pro-zbroju.html>.

2. Легалізація зброї: Денисенко вважає, що новий закон потребує експертних дискусій. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3500151-legalizacia-zbroi-denisenko-vvazae-so-novij-zakon-potrebuie-ekspertnih-diskusij.html>.

3. Миронюк Р. В. Особливості здійснення контролю поліцією за обігом вогнепальної зброї в умовах воєнного стану. *Юридичний бюлетень*. 2022. Вип. 26. С. 158–166. URL: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2022/26/21.pdf>.

4. Діденко С. В. Адміністративно-правове забезпечення обігу і застосування зброї в Україні: теорія і практика : монографія. Херсон : Гельветика, 2016. 412 с.

5. Про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю : проєкт Закону України від 13.07.2021 № 5708-1. *Верховна Рада України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72481.

6. Про право на цивільну вогнепальну зброю : проєкт Закону України від 25.06.2021

- № 5708. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72360.
7. Про обіг цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів до неї: проект Закону України від 06.11.2020 № 4335. *Верховна Рада України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70363.
8. Про цивільну зброю та боеприпаси : проект Закону України від 24.11.2020 № 4335-1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI03751A?an=3>.
9. Шумейко Т. А. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2022. 504 с.
10. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 03.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text>.
11. Словник української мови : в 11 т. Т. 11. 1980.
12. Старіцина С. О. Поняття зброї як об'єкта цивільно-правових відносин. *Право і Безпека*. 2010. Вип. 2. С. 197–200.
13. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС України від 21.08.1998 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>.
14. Leheza Y., Pisotska K., Dubenko O., Dakhno O., Sotskiy A. The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. *Revista Juridica Portucalense*. 2023. P. 342–363. URL: <https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/28026>.
15. Фоменко А. Є. Питання адміністративних послуг Національної поліції з видачі дозволів на придбання і перевезення вогнепальної зброї. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. Вип. 2. С. 6–14.
16. Миронюк Р. В., Миронюк С. А. Особливості застосування поліцейськими заходів адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення та порядку оскарження їх застосування: зарубіжний досвід і впровадження його в Україні. *Publishing House «Baltija Publishing»*. 2021. P. 214–239. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/190/5218/10979-1?inline=1>.

Надійшла до редакції 17.05.2023

References

1. Drapiaty, B. Choho ochikuvaty vid ukhvalennia zakonoproiektu pro zbroiu? [What to expect from the adoption of the draft law on weapons?] *Dzerkalo tyzhnia*. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/choho-chekati-vid-ukhvalennia-zakonoproiektu-pro-zbroiu.html>. [in Ukr].
2. Lehalizatsiia zbroi: Denysenko vvazhaie, shcho novyi zakon potrebuie ekspertnykh diskusii [Legalization of weapons: Denysenko believes that the new law needs expert discussions] *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3500151-legalizacia-zbroi-denisenko-vvazae-so-novij-zakon-potrebuie-ekspertnih-diskusij.html>. [in Ukr].
3. Myroniuk, R. V. (2022) Osoblyvosti zdiisnennia kontroliu politsiieu za obihom vohnepalnoi zbroi v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of police control over the circulation of firearms under martial law]. *Yurydychnyi biuleten*. Issue 26. pp. 158–166. URL: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2022/26/21.pdf>. [in Ukr].
4. Didenko, S. V. (2016) Administratyvno-pravove zabezpechennia obihu i zastosuvannia zbroi v Ukraini: teoriia i praktyka [Administrative and legal support for the circulation and use of weapons in Ukraine: theory and practice] : monohrafiia. Kherson : Helvetyka. 412 p. [in Ukr].
5. Pro pravo na samozakhyst ta volodinnia tsyvilnoiu vohnepalnoiu zbroieiu [On the right to self-defense and possession of civilian firearms] : proiekt Zakonu Ukrainy vid 13.07.2021 № 5708-1. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72481. [in Ukr].
6. Pro pravo na tsyvilnu vohnepalnu zbroiu [On the right to self-defense and possession of civilian firearms] : proiekt Zakonu Ukrainy vid 25.06.2021 № 5708. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72360. [in Ukr].
7. Pro obih tsyvilnoi vohnepalnoi zbroi ta boiovykh pryypasiv do nei [On the circulation of civilian firearms and military supplies for them] : proiekt Zakonu Ukrainy vid 06.11.2020 № 4335. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70363. [in Ukr].
8. Pro tsyvilnu zbroiu ta boieprypasy [On civilian weapons and ammunition] : proiekt Zakonu Ukrainy vid 24.11.2020 № 4335-1. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI03751A?an=3>. [in Ukr].
9. Shumeiko, T. A. (2022) Administratyvno-pravovi zasady formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi obihu zbroi v Ukraini [Administrative and legal principles of formation and implementation of state policy in the sphere of arms circulation in Ukraine] : dys. ... d-ra. yuryd. nauk : 12.00.07. Kyiv. 504 p. [in Ukr].
10. Pro zabezpechennia uchasti tsyvilnykh osib u zakhysti Ukrainy [On ensuring the participation of civilians in the defense of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 03.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text>.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text>. [in Ukr].

11. Slovník ukraínskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] : v 11 t. Vol. 11. 1980. [in Ukr].

12. Staritsyna, S. O. (2010) Poniattia zbroi yak obiekta tsyvilno-pravovykh vidnosyn [The concept of weapons as an object of civil-legal relations]. *Pravo i Bezpeka*. Issue 2. pp. 197–200. [in Ukr].

13. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, obliku, perevezennia ta vykorystannia vohnepalnoi, pnevmatychnoi, kholodnoi i okholoshchenoi zbroi, prystroiv vitchyznianoho vyrobnytstva dlia vidstrilu patroniv, sporiadzhennykh humovymy chy analohichnymy za svoimy vlastyvostiamy metalnymy snariadamy nesmertelnoi dii, ta patroniv do nykh, a takozh boieprypasiv do zbroi, osnovnykh chastyn zbroi ta vybukhovyykh materialiv [On the approval of the Instructions on the procedure for the manufacture, acquisition, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, cold and cooled weapons, devices of domestic production for firing cartridges, equipped with rubber or similar in their properties metal projectiles of non-lethal action, and cartridges for them, as well as ammunition for weapons, main parts of weapons and explosive materials] : nakaz MVS Ukrainy vid 21.08.1998 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>. [in Ukr].

14. Leheza, Y., Pisotska, K., Dubenko, O., Dakhno, O., Sotskyi, A. (2023) The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. *Revista Juridica Portucalense*. pp. 342–363. URL: <https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/28026>.

15. Fomenko, A. Ye. (2019) Pytannia administratyvnykh posluh Natsionalnoi politsii z vydachi dozvoliv na prydbannia i perevezennia vohnepalnoi zbroi [The issue of administrative services of the National Police for issuing permits for the purchase and transportation of firearms] *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. Issue 2. pp. 6–14. [in Ukr].

16. Myroniuk, R. V., Myroniuk, S. A. (2021) Osoblyvosti zastosuvannia politseyskomy zakhodiv administratyvnoi vidpovidalnosti za vchynennia pravoporushennia ta poriadku oskarzhennia yikh zastosuvannia: zarubizhnyi dosvid i vprovadzhennia yoho v Ukraini [Peculiarities of application by police measures of administrative responsibility for committing offenses and procedures of appeals on their application]. *Publishing House «Baltija Publishing»*. pp. 214–239. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/190/5218/10979-1?inline=1>. [in Ukr].

ABSTRACT

Serhii Khvostovtsov. The concept and essence of civilian firearm weapons in Ukraine: administrative and legal aspect. The article highlights the administrative and legal aspects of the state of legislation in the field of civilian firearms circulation in Ukraine today. An analysis of the legal system covering administrative and legal issues regarding the essence, characteristics and peculiarities of the circulation of civilian firearms in Ukraine, in particular under martial law, was carried out.

It has been established that there is currently no valid Law on the circulation of civilian firearms, which is due to great contradictions in society, the consequences of which are a large number of draft laws in the parliament. It was determined that in the last two years, four draft laws on the circulation of weapons were registered and the Law of Ukraine «On ensuring the participation of civilians in the defense of Ukraine» was adopted in 2022, the purpose of which was to provide Ukrainians with the opportunity for civilians to take an active part in the national resistance and the need for citizens to protect themselves and relatives of the invaders. Characteristic features and specific signs of civilian firearms are highlighted.

The draft Laws and the views of scientists regarding the definition of the concept of «trafficking in civilian firearms» were analyzed. The author's own definition of the concept of the circulation of civilian firearms is proposed, as the granting by the state to citizens, in accordance with the procedure established by law, of the right to own a weapon (of a certain category), as well as all other actions related to it, namely the production of weapons, trade in weapons, sale, exchange, donation, transfer, acquisition, collection, exhibition, inheritance, accounting, storage, carrying, transportation, transportation, use, repair, withdrawal, theft, loss, emasculation, deactivation, utilization, importation of weapons into Ukraine and exportation of weapons from Ukraine, which does not belong to military or service weapons, i.e. not related to the performance of professional activities of law enforcement agencies.

Keywords: *weapons, firearms, civilian firearms, circulation, legal regulation, administrative and legal regulation of circulation of civilian firearms.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗВХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

УДК: 342.951

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-457-461

Борис ЛОГВИНЕНКО©

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро Україна)

ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Визначено сутність та складові інституційного механізму забезпечення права на охорону здоров'я внутрішньо переміщених осіб в Україні. Під інституційним механізмом забезпечення права на охорону здоров'я внутрішньо переміщених осіб в Україні запропоновано розуміти систему державних і недержавних інституцій, повноваження яких закріплені в національному та міжнародному законодавстві, а діяльність спрямована на всебічне забезпечення права на охорону здоров'я внутрішньо переміщених осіб в Україні.

До системи інституцій, що утворюють собою цілісний механізм забезпечення права на охорону здоров'я внутрішньо переміщених осіб, включено: суб'єктів владних повноважень у сфері охорони здоров'я; органи публічної адміністрації, на яких покладається забезпечення прав цієї категорії осіб; недержавні учасники забезпечення права на охорону здоров'я.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, охорона здоров'я, інституційний механізм, права і свободи, воєнний стан, територіальна цілісність, органи державної влади, органи місцевого самоврядування.

Постановка проблеми. Інституційний підхід до захисту прав, свобод і законних інтересів людини становить собою законну цілеспрямовану й системну діяльність держави через створені нею інституції. Зазначену діяльність часто подають у вигляді більш складного феномена – інституційного механізму, що дозволяє отримати уявлення про захист прав і свобод людини з боку держави як про цілісне явище. Водночас ефективність такого механізму пов'язана з його здатністю належним чином впливати на суспільні відносини, незважаючи на дію дестабілізуючих чинників.

У зазначеному аспекті надзвичайну важливість та актуальність являє собою інституційний механізм забезпечення права на охорону здоров'я внутрішньо переміщених осіб в Україні. Його значущість зумовлена такими обставинами: а) військова агресія проти України, що призвела до різкого зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, які потребують забезпечення права на охорону здоров'я; б) збільшення навантаження на національну систему охорони здоров'я в умовах воєнного стану і триваючого реформування; в) соціальна вразливість внутрішньо переміщених осіб; г) необхідність забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб до усіх складових права на охорону здоров'я; д) перегляд пріоритетності забезпечення права на охорону здоров'я з урахуванням положень міжнародного і національного законодавства; е) адаптивність механізму до внутрішніх і зовнішніх загроз з метою мінімізації шкоди охоронюваному праву.

Отже, забезпечення права на охорону здоров'я внутрішньо переміщених осіб є не

© Б. Логвиненко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1894-4889>

brnytyr@gmail.com

тільки важливим завданням для України, а й своєрідним викликом, що вимагає комплексного підходу для успішного його подолання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Проблематика організаційно-правового впливу на суспільні відносини широко наведена дослідженнями фахівців у галузях права, теорії управління та публічного адміністрування. Зокрема, окремі питання функціонування правових механізмів вивчали А. Андреев, О. Бондаренко, Д. Гавриченко, М. Долгих, О. Кравчук, Ю. Кривицький, Л. Лепех, Л. Наливайко, М. Попадинець, О. Соколов, В.Теремецький та багато інших. Водночас інституційний механізм забезпечення права на охорону здоров'я внутрішньо переміщених осіб не знайшов належного відображення у наукових публікаціях.

Мета статті полягає у визначенні сутності та складових інституційного механізму забезпечення права на охорону здоров'я внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто погодитись із позицією Л. Р. Наливайко у тому, що інституційна складова адміністративно-правового забезпечення прав і свобод має внутрішню організаційну форму, горизонтальні та вертикальні взаємозв'язки. Загалом така система містить три групи суб'єктів. По-перше, загальної компетенції, для яких здійснення адміністративно-правового забезпечення певного права не є основною функцією. По-друге, суб'єктів спеціальної компетенції, для яких здійснення адміністративно-правового забезпечення реалізації прав і свобод є основною функцією їхньої діяльності. По-третє, суб'єктів додаткової компетенції, для яких здійснення адміністративно-правового забезпечення реалізації права є однією із суміжних функцій [1, с. 53]. Спираючись на це, інституційний механізм забезпечення права на охорону здоров'я внутрішньо переміщених осіб можна розглядати через діяльність публічних інституцій загальної компетенції, спеціально утворених органів влади, а також недержавних інституцій.

Досягненню мети дослідження сприятиме визначення сутності інституційного механізму забезпечення права на охорону здоров'я внутрішньо переміщених осіб в Україні. У науковому середовищі переважає підхід, згідно з яким механізм правового регулювання суспільних відносин розглядається як сукупність (система) правових (юридичних) засобів правового регулювання [2, с. 154]. Згідно з наведеним підходом, окремі стадії публічного адміністрування, зокрема й «забезпечення права», можуть розглядатися не тільки як складові механізму, а й як самостійні системні утворення [8, с. 416].

Розуміючи, що забезпечення права на охорону здоров'я може бути наведене в динамічному (послідовність дій, заходів, стадій) та статичному аспектах (модель, система, сукупність, взаємозв'язок), саме уявлення про нього як про систему суб'єктів відображає сутність інституційного механізму.

Під інституційними механізмами прийнято розуміти сукупність взаємозв'язків між формальними та неформальними інституціями держави, які сприяють поступовому еволюційному розвитку правил і процедур, санкцій і стимулів, стримувань і протидій у процесах і результатах виробництва, розподілу, обміну, споживання благ, забезпечують узгодження та коригування інтересів різних суспільних груп, координацію сумісної діяльності на шляху досягнення цілей розвитку всієї системи [3].

Сприймаючи право на охорону здоров'я як суспільне благо, що гарантується і забезпечується державою, перейдемо до детального висвітлення інституційного механізму його забезпечення для такої вразливої категорії, як внутрішньо переміщені особи.

Нагадаємо, що відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII, внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання внаслідок або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [4].

Права внутрішньо переміщених осіб визначені у ст. 6–9-2 вказаного вище Закону. Водночас саме у ст. 9 закріплено право внутрішньо переміщеної особи на: безпечні умови здоров'я; достовірну інформацію про наявність загрози для здоров'я на території її покинутого місця проживання, а також місця її тимчасового поселення, стану інфраструктури, довкілля, забезпечення її прав і свобод; забезпечення лікарськими

засобами у випадках та порядку, визначених законодавством; надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я [4].

Тут потрібно звернути увагу на три цікаві обставини. Перша з них полягає в тому, що право кожного на охорону здоров'я проголошене ст. 49 Конституції України. Згідно з нею, воно також охоплює право на медичну допомогу та медичне страхування [5]. Друга обставина пов'язана з тим, що незважаючи на свою значущість, право на охорону здоров'я може бути обмежене в умовах воєнного або надзвичайного стану – це прямо вказано у ст. 64 Конституції України [5]. Третя обставина стосується того, що внутрішньо переміщеною особою може бути як громадянин України, так і іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах. Водночас, згідно зі ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, право на охорону здоров'я поширюється на кожного громадянина України [6].

Перед тим як розкрити інституції, на які покладається забезпечення права на охорону здоров'я внутрішньо переміщених осіб в Україні, варто акцентувати на змісті цього права. Тож під здоров'ям як правовою категорією можна розуміти конституційно визначену соціальну цінність, яка відображає стан належного нехворобливого функціонування органів та систем, організму людини загалом, відтворює фактичну реальну можливість особи реалізувати на практиці свої права. Зважаючи на це визначення, головними особливостями здоров'я як правової категорії треба вважати те, що воно: а) є конституційно визначеною соціальною цінністю; б) відображає стан належного нехворобливого функціонування органів та систем, організму людини загалом; в) відтворює фактичну реальну можливість особи реалізувати на практиці свої права [7, с. 233].

Повертаючись до системи інституцій, що утворюють собою цілісний механізм забезпечення права на охорону здоров'я внутрішньо переміщених осіб, вважаємо за доцільне виокремити їх з-поміж: суб'єктів владних повноважень у сфері охорони здоров'я; органів публічної адміністрації, на яких покладається забезпечення прав цієї категорії осіб; недержавних учасників забезпечення права на охорону здоров'я.

До першої групи віднесено державні інституції загальної компетенції. До них належать Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України, причому формування державної політики охорони здоров'я здійснює Верховна Рада України шляхом закріплення конституційних і законодавчих засад охорони здоров'я, визначення її мети, головних завдань, напрямів, принципів і пріоритетів, встановлення нормативів і обсягів бюджетного фінансування, створення системи відповідних кредитно-фінансових, податкових, митних та інших регуляторів, затвердження загальнодержавних програм охорони здоров'я [6]. Зі свого боку, на уряд покладається координація і контроль діяльності органів виконавчої влади щодо вжиття ними заходів щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, зокрема й у сфері охорони здоров'я (ст. 10 Закону України № 1706-VII) [4].

Друга група подана інституціями, безпосереднім спрямуванням діяльності яких є забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. До таких нами включено: Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство соціальної політики України та Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Причому саме Міністерство охорони здоров'я забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, зокрема й щодо усіх складових права на охорону здоров'я для внутрішньо переміщених осіб.

До третьої групи включені недержавні інституції. Такими можуть бути як органи місцевого самоврядування, так і міжнародні (закордонні) неурядові організації (International Rescue Committee, UNICEF, Norwegian Refugee Council, Save the Children). Звернімо увагу, що саме органи місцевого самоврядування забезпечують надання медичної допомоги в комунальних закладах охорони здоров'я з урахуванням відомостей про внутрішньо переміщених осіб, які тимчасово проживають (перебувають) у відповідному населеному пункті (ст. 11 Закону України від 20.10.2014 р. № 1706-VII) [4]. Однак міжнародні (закордонні) організації сприяють забезпеченню різноманітних складових права на охорону здоров'я – доступності медичної допомоги, психіатричної допомоги, реабілітації, фармацевтичної допомоги.

У межах усіх груп інституційний механізм забезпечення права на охорону здоров'я внутрішньо переміщених осіб в Україні утворений не лише законодавством, а й організаційно-правовими зв'язками між суб'єктами владних повноважень у

досліджуваній сфері.

Висновки. У підсумку доцільно наголосити на тому, що сутність інституційного механізму забезпечення права на охорону здоров'я внутрішньо переміщених осіб в Україні становить собою систему державних і недержавних інституцій, повноваження яких закріплені в національному та міжнародному законодавстві, а діяльність спрямована на всебічне забезпечення права на охорону здоров'я внутрішньо переміщених осіб в Україні.

До особливостей такого механізму віднесено такі: а) його функціонування як складової більш широкого утворення – механізму правового регулювання; б) недосконалість нормативно-правової основи, що регулює захист права на охорону здоров'я для досліджуваної категорії осіб; в) формування системи забезпечення права на охорону здоров'я з державних і недержавних інституцій; г) динамічна структура механізму, зумовлена його дією в особливий період воєнного стану, а також відновленням територіальної цілісності держави.

Подальші наукові розвідки передбачатимуть ґрунтовне дослідження окремих складових інституційного механізму забезпечення права на охорону здоров'я внутрішньо переміщених осіб з метою підвищення ефективності його дії на деокупованій та реінтегрованій території України.

Список використаних джерел

1. Наливайко Л. Р. Інституційна система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія : Юридична.* 2023. № 3. С. 51–59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-7>.
2. Uvarova N. V., Lohvynenko B. O. The mechanism of legal regulation of social relations as a type of mechanism of public administration. *Modernization of the system of public management and administration in Ukraine: the experience of the Republic of Latvia* : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 232 s. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-279-1-6>.
3. Ткачова О. К. Теоретичні основи інституційних механізмів державного управління митною справою. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2013. № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=587> (дата звернення: 10.09.2023).
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
7. Логвиненко Б. О. Здоров'я як правова категорія: до постановки питання. *Форум права: електронне наукове фахове видання.* 2017. № 5. С. 230–235. URL: <https://forumprava.pp.ua/files/230-235-2017-5-36-.pdf> (дата звернення: 10.09.2023). DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1202503>.

Надійшла до редакції 05.09.2023

References

1. Nalyvaiko, L. R. (2023) Instytutsiina sistema subiektiv administratyvno-pravovoho zabezpechennia realizatsii dytynoiu prava na bezpechni umovy zhyttia [The institutional system of subjects of administrative and legal support for the realization of the child's right to safe living conditions]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya : Yurydychna.* № 3, pp. 51–59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-7>. [in Ukr.].
2. Uvarova, N. V., Lohvynenko, B. O. (2023) The mechanism of legal regulation of social relations as a type of mechanism of public administration. *Modernization of the system of public management and administration in Ukraine: the experience of the Republic of Latvia* : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 232 p. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-279-1-6>.
3. Tkachova, O. K. (2013) Teoretychni osnovy instytutsiinykh mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnia mytnoiu spravoiu [Theoretical foundations of institutional mechanisms of state management of customs affairs]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok.* № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=587> (access date: 10.09.2023). [in Ukr.].
4. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchennykh osib [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons] : Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 r. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (access date: 10.09.2023). [in Ukr.].
5. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (access date: 10.09.2023). [in Ukr.].

6. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care] : Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 r. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (access date: 10.09.2023). [in Ukr.].

7. Lohvynenko, B. O. (2017) Zdorovia yak pravova katehoriia: do postanovky pytannia [Health as a legal category: before posing the question]. *Forum prava: elektronne naukove fakhove vydannia*. № 5, pp. 230–235. URL: <https://forumprava.pp.ua/files/230-235-2017-5-36-.pdf> (data zvernennia: 10.09.2023). DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1202503>. [in Ukr.].

8. Nalyvaiko, L., Chepik-Trehubenko, O. (2022) Application of the principle of the rule of law international and national courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, № 4 (48), pp . 413-419.

ABSTRACT

Borys Lohvynenko. Institutional mechanism for ensuring the right to health care for internally displaced persons in Ukraine. The article is devoted to defining the essence and components of the institutional mechanism for ensuring the right to health care for internally displaced persons in Ukraine. The importance of the institutional mechanism for ensuring the right to health care for internally displaced persons in Ukraine is due to the following circumstances: a) military aggression against Ukraine, which led to a sharp increase in the number of internally displaced persons in need of ensuring the right to health care; b) increased burden on the national health care system in the context of martial law and ongoing reforms; c) social vulnerability of internally displaced persons; d) the need to ensure that internally displaced persons have access to all components of the right to health care; e) reviewing the priority of ensuring the right to health care, taking into account the provisions of international and national legislation; f) adaptability of the mechanism to internal and external threats in order to minimize damage to the protected right.

The author proposes to understand the institutional mechanism for ensuring the right to health care of internally displaced persons in Ukraine as a system of state and non-state institutions whose powers are enshrined in national and international legislation and whose activities are aimed at comprehensive ensuring the right to health care of internally displaced persons in Ukraine. The system of institutions that form an integral mechanism for ensuring the right to health care for internally displaced persons includes: subjects of power in the field of health care; public administration bodies responsible for ensuring the rights of this category of persons; non-governmental participants in ensuring the right to health care.

The specific features of the mechanism include: a) its functioning as a component of a broader entity - the mechanism of legal regulation; b) imperfection of the legal framework governing the protection of the right to health care for the category of persons under study; c) formation of a system for ensuring the right to health care from state and non-state institutions; d) dynamic structure of the mechanism due to its operation during the special period of martial law, as well as restoration of the territorial integrity of the State.

Keywords: *internally displaced persons, health care, institutional mechanism, rights and freedoms, martial law, territorial integrity, public authorities.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ ЗАХОДИ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС У II КВАРТАЛІ 2023 РОКУ

• 13 квітня 2023 року – Міжнародна науково-практична конференція «**Фізична культура в університетській освіті: світова практика та сучасні тенденції**». Захід організовано представниками кафедри фізичного виховання та тактико-спеціальної підготовки ННІ права та інноваційної освіти та кафедрою спеціальної фізичної підготовки факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції ДДУВС.

За такою назвою у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ відбулася міжнародна науково-практична конференція за участі міжнародних фахівців. Захід організовано представниками кафедри фізичного виховання та тактико-спеціальної підготовки ННІ права та інноваційної освіти та кафедрою спеціальної фізичної підготовки факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції ДДУВС.

Відкрив конференцію та привітав учасників ректор навчального закладу А. Фоменко. Він наголосив, що сьогодні як ніколи фізична підготовка є одним із основних предметів бойової підготовки військ та безпосередньо впливає на рівень боєздатності Збройних Сил України та правоохоронних органів. «У Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ значна увага приділяється спортивній складовій у процесі професійної підготовки курсантів та студентів. Українські спортсмени показують високі результати на спортивних аренах, де наш прапор здійснюється все частіше», – підкреслив ректор.

Із вітальними словами також виступили проректор ДДУВС Л. Наливайко, директор ННІ права та інноваційної освіти Вікторія Савіщенко, начальник Дніпропетровського обласного відділення Комітету з фізичного виховання та спорту МОН України Є. Буря, начальник управління спорту департаменту гуманітарної політики Дніпропетровської міської ради О. Осипов, Заслужений майстер спорту України міжнародного класу з легкої атлетики, параолімпійська чемпіонка О. Ботурчук, член директорів Європейської асоціації традиційних видів спорту та ігор (AEJeST) К. Валич, Президент Міжнародної федерації фітнесу, здоров'я, фізичного виховання та айрон геймс К. Азим, декан факультету освіти та початкової освіти Університету Мармара М. Інан, професор кафедри теорії спорту та фізичної культури Львівського державного університету фізичної

культури М. Пітин, тренер національної збірної команди України з легкої атлетики серед спортсменів з інвалідністю А. Печко.

Загалом дискусія об'єднала понад 130 науковців із різних регіонів України, Польщі, Великобританії, Румунії, Сербії, Боснії і Герцеговини, Греції, Литви, Індії, Узбекистану, Казахстану тощо. Модераторами конференції виступили проректор ДДУВС Л. Наливайко, директор ННІ права та інноваційної освіти В. Савіщенко та завідувач кафедри фізичного виховання та тактико-спеціальної підготовки ДДУВС І. Скрипченко.

У ході пленарного засідання учасники конференції обговорили питання інклюзивної освіти та реабілітації у спорті, психолого-педагогічні проблеми фізичного виховання студентської молоді, системи оздоровлення та впровадження здоров'язберігаючих технологій у освітніх закладах, а також використання спорту для сприяння позитивним змінам серед молоді.

Свої виступи презентували заступник голови Комітету з фізичного виховання та спорту Міністерства освіти і науки А. Боляк, проректор з науково-педагогічної роботи Національного університету фізичного виховання і спорту України О. Борисова, дослідник, доктор філософії, старший викладач Університету Східного Лондона, Дослідницького інституту здоров'я, спорту та біологічних наук Д. Дайвер, директор Інституту спорту та фізичної культури Університету економіки А. Скалій, віце-директор дослідницького департаменту фізичного виховання та спортивних наук національного коледжу при Університеті Бхаратідасан П. Баладжи, декан факультету фізичного виховання і спорту Галацького університету «Дунареа де Жос» Л. Талагіра, завідувач кафедри олімпійського і професійного спорту, спортивних ігор та туризму Харківського Національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди Ж. Козіна, доцент кафедри менеджменту фізичної культури Харківської державної академії фізичної культури Н. Серeda.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, констатовано та запропоновано такє.

1. Підтримати ініціативу про необхідність удосконалення здоров'я формувального освітнього середовища; розробки варіативних модулів з різних видів спорту та підготовки до нової форми викладання фізичного виховання у закладах вищої освіти, удосконалення матеріально-технічної бази ЗВО, рефлексії та професійного саморозвитку науково-педагогічних працівників; надання методичної допомоги НПП з питань фізичної підготовки здобувачів та їх соціалізації засобами фізичної культури, розвитку їх компетентностей здібностей для майбутньої професійної діяльності, висвітлення досвіду у соціальних мережах, під час вебінарів і науково-практичних конференцій тощо.

2. Здійснювати впровадження інноваційних підходів до проведення занять з фізичного

виховання у ЗВО, забезпечувати належний рівень рухової активності здобувачів (на рівні, не нижчому, ніж визначеному Глобальними рекомендаціями щодо фізичної активності для здоров'я Всесвітньої організації охорони здоров'я), залучення їх до систематичних самостійних занять фізичними і спортивними вправами, участі у спортивних та оздоровчих заходах різних рівнів, продовжити пошук ефективних методів онлайн фізичної культури, в тому числі в умовах карантину та воєнного стану, впроваджувати, а також широко використовувати засоби туризму і корекційної фізичної культури.

3. Випусковим кафедрам профільних спортивних ЗВО: посилити співпрацю зі стейкхолдерами в контексті вивчення сучасних вимог щодо підготовки майбутніх вчителів фізичної культури та Центрами професійного розвитку педагогічних працівників щодо планування та визначення траєкторії професійного розвитку, проведення супервізії, розроблення документів закладу освіти щодо впровадження компетентнісного, особистісно орієнтованого, діяльнісного та інклюзивного підходів у фізичній культурі, застосуванні нових освітніх технологій, організації освітнього процесу за різними формами, у тому числі з використанням технологій дистанційного навчання.

4. Розвивати спільну наукову та освітню діяльність між профільними закладами вищої освіти України й закордонних країн. Сприяти розвитку і впровадженню різних форм кооперації наукових досліджень університетів, інших освітніх і наукових центрів.

5. Розширити взаємодію ЗВО у галузі обміну здоров'язберігаючими та інноваційними технологіями, в тому числі інформаційними, що дозволить вивести результати наукових досліджень на новий рівень.

6. Посилити просвітницьку діяльність в закладах вищої освіти з метою популяризації фізичного виховання та спорту серед молоді.

7. Продовжити обмін досвідом і забезпечити можливість ведення дискусій із сучасних проблем фізичної культури й спорту між вченими, які представляють різні заклади вищої освіти України та зарубіжжя та пропонувати розробити курси перепідготовки працівників фізичного виховання та спорту відповідно до реформ освіти.

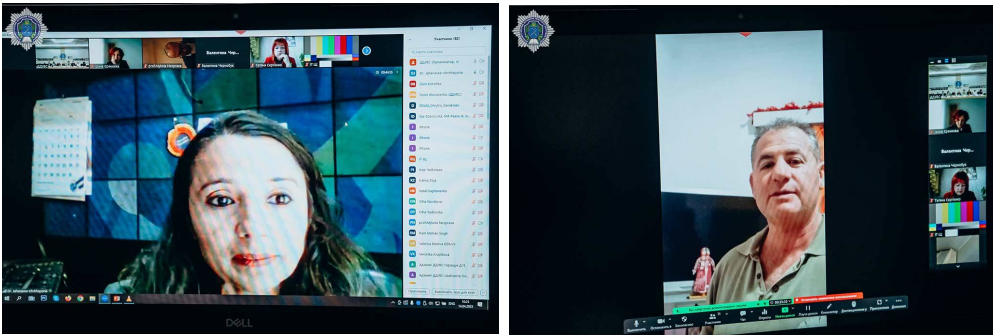
↓ Матеріали конференції за посиланням: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10877>

• **14 квітня 2023 року** – Міжнародна науково-практична конференція «**Соціально-гуманітарні виміри правової держави**», організована кафедрою міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін ННІ права та інноваційної освіти.

Захід об'єднав понад 100 науковців із різних регіонів України, а також Чехії, Індії, Латвії, Ізраїлю, Греції, Німеччини та Канади. Відкрив конференцію та привітав її учасників ректор університету полковник поліції А. Фоменко. Очільник ДДУВС відзначив, що розбудова правової держави в Україні є одним із пріоритетних завдань сьогодення.

«Соціально-гуманітарні виміри у розбудові правової держави мають виняткове значення, адже право відображає культурно-історичні цінності, які існують у суспільстві на певному етапі його розвитку. Саме вони визначають характер вищої справедливості, прав, обов'язків і свобод людини. Для дослідження цих цінностей мають залучатися не лише юристи, але й філософи, історики, соціологи, політологи, представники інших соціальних та гуманітарних наук, – наголосив ректор. – Процес формування правової держави у сучасній Україні є складним та суперечливим, він зумовлений проведенням економічних, політичних, соціальних та правових реформ. Тож важливим його аспектом є міжнародне співробітництво та врахування досвіду країн, які втілюють ідеали людиноцентризму, верховенства права, захисту прав особистості у конкретних юридичних практиках».

Із вітальним словом звернулися також проректор ДДУВС Л. Наливайко, голова Третього апеляційного адміністративного суду А. Коршун, заступник начальника Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса) О. Захарова, доцент Університету Пелопоннесу Г. Ціліотіс (Греція) та індивідуально практикуючий адвокат, медіатор Ф. Аббасова (Латвія).

У межах цього заходу обговорено такі теми: «Держава та суспільство в умовах війни», «Правова держава та громадянське суспільство: минуле та сьогодення», «Трансформація влади та законодавства в Україні як фактор європейського розвитку українського суспільства», «Глобальні політико-правові проблеми міжнародного простору», «Національні пріоритети гуманітарного розвитку України», «Гендерна рівність як складова правової держави», «Освітні тренди сучасності», «Мовні аспекти процесу євроінтеграції України». Модераторами дискусії виступили проректор ДДУВС Л. Наливайко та завідувач кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін ННІ права та інноваційної освіти О. Халапсіс.

Свої виступи у рамках заходу презентували: доктор філософії факультету мистецтв, кафедри англійської мови Університету Південної Богемії В. Кражичкова (Чеська Республіка), директор та доцент кафедри фізичного виховання та спорту Університету Марваді Д. Іччапорія (Індія), практикуючий сертифікований медіатор та експерт з розбудови миру та вирішення конфліктів, магістр досліджень миру та справедливості Університету Сан-Дієго І. Дзенівська (Латвія), психолог благодійного реабілітаційного центру Kinder Welt, хібукі-терапевт Г. Сищук (Ізраїль) та інші відомі дослідники.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, учасниками конференції констатовано та запропоновано таке:

1) необхідність подальшого реформування національної освітньої системи з урахуванням кращого міжнародного досвіду, зокрема – посилення її соціально-гуманітарної та мовної складової;

2) актуалізувати наукові дослідження концептуальних підвалин та сутності правової держави, гендерних досліджень в контексті формування громадянського суспільства в Україні та його інтеграції в європейський цивілізаційний простір, визначити проблеми та перспективи українського державотворення, особливо в умовах війни та враховуючи перспективи повоєнної відбудови країни;

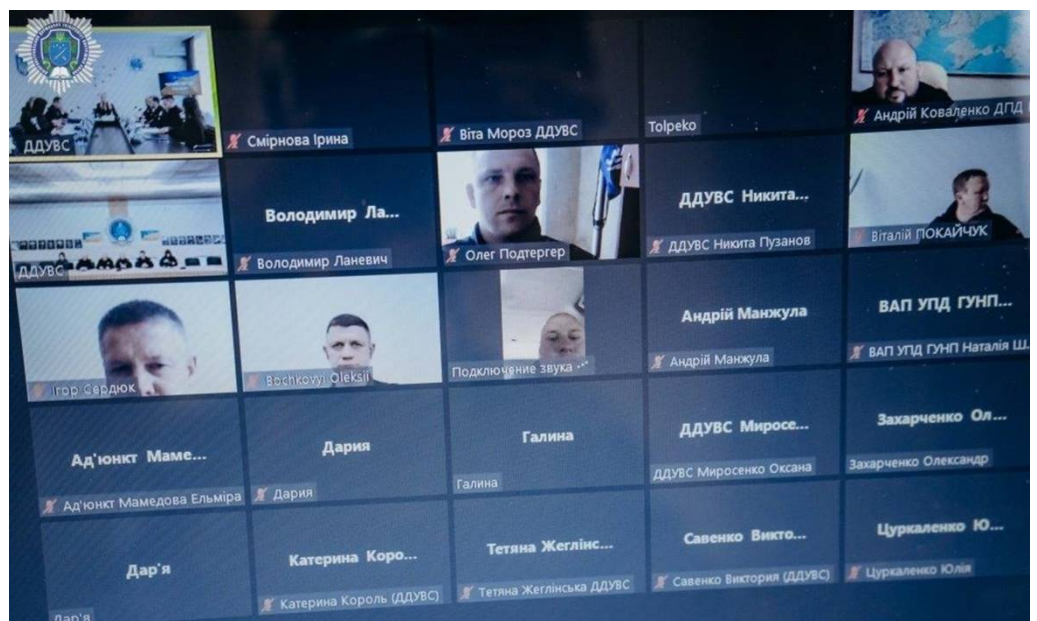
3) врахувати міжнародний досвід становлення громадянського суспільства та функціонування його інститутів;

4) виробити конкретні моделі міжнародного співробітництва в умовах повномасштабної агресії російської федерації проти України, здійснити переоцінку ролі міжнародних організацій у вирішенні збройних конфліктів.

- 19 квітня 2023 року – Регіональний круглий стіл «Актуальні проблеми превентивної діяльності Національної поліції України», організований кафедрою адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності.

Учасниками круглого столу стали понад 80 осіб, серед яких були українські науковці та здобувачі вищої освіти. Зокрема, участь у заході взяли представники Департаменту юридичного забезпечення МВС України, Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України, Управління патрульної поліції в Полтавській та Дніпропетровській областях, Управління превентивної діяльності ГУНП в Дніпропетровській області, всі вищі системи МВС, Запорізький національний університет, а також представники Ради адвокатів в Дніпропетровській області.

Учасники конференції висвітлювали та обговорювали актуальні проблеми сьогодення в превентивній діяльності поліції та необхідності їх розв'язання в правовому, організаційному, психологічному та інформаційному вимірах.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, констатовано запропоновано таке:

– Кодекс України про адміністративні правопорушення;

1) внести зміни щодо розширення переліку товарів, продаж яких обмежується в період воєнного стану.

Для цього доповнити статтю 156 КУпАП частиною 5, диспозицію якої викласти

у такій редакції: «Порушення встановлених обмежень щодо продажу пива, алкогольних та слабоалкогольних напоїв під час дії воєнного стану»;

2) внести зміни щодо розширення території, на яку розповсюджуються більш жорсткі обмеження, за рахунок не тільки прикордонної смуги, а й прифронтової зони. Для цього доповнити статтю 202 КУпАП частиною 2, диспозицію якої викласти у такій редакції: «Порушення комендантської години у межах прикордонної смуги, тобто перебування у певний період доби, під час дії воєнного стану, у межах прикордонної смуги та прифронтової зони, без спеціально виданих перепусток або посвідчень». Поняття прифронтової зони та приналежність конкретних територій України такій зоні також має бути визначено нормативно, наприклад, відповідною постановою Кабінету Міністрів України у кожному конкретному випадку;

3) внести зміни щодо встановлення адміністративної відповідальності за порушення встановлених обмежень в умовах дії воєнного стану, але з урахуванням положень теорії адміністративного права, а зокрема бланкетного характеру норм КУпАП. Для цього статтю 210-2 КУпАП «Порушення встановлених обмежень в умовах дії воєнного стану» викласти у такій редакції: «Ч.1 Порушення комендантської години без спеціально виданих перепусток або посвідчень під час дії воєнного стану». При цьому зміст понять «комендантська година» та «спеціальний режим світломаскування», особливості та умови запровадження таких режимів, суб'єктів їх встановлення та інші докладні питання варто визначити в окремому законі або підзаконному нормативно-правовому акті;

4) внести зміни щодо визначення суб'єкта, уповноваженого складати протокол про адміністративне правопорушення за статтею 210-2 КУпАП, запровадження якої пропонують автори проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запровадження адміністративної відповідальності за порушення встановлених обмежень в умовах дії воєнного стану» (реєстр. № 7356 від 09.05.2022). Для цього доповнити абзац 1 частини 1 статті 255 КУпАП цифрами «210-2».

5) внести зміни до ст. 173-3 КУпАП, виклавши її назву в такій редакції: «Стаття 173-3. Виготовлення та використання ворожих символів»

Публічне використання, демонстрація або носіння ворожих символів чи їх зображення – тягнуть за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією ворожого символу або предметів, що містять його зображення. Виготовлення або поширення ворожих символів чи їх зображення – тягнуть за собою накладення штрафу від ста п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб з конфіскацією ворожого символу або предметів, що містять його зображення.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за порушення, передбачене частиною першою цієї статті, – тягнуть за собою накладення штрафу від ста п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб з конфіскацією ворожого символу або предметів, що містять його зображення.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за порушення, передбачене частиною другою цієї статті, – тягнуть за собою накладення штрафу від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк п'ятнадцять діб з конфіскацією ворожого символу або предметів, що містять його зображення.

Примітка. Ворожим символом варто вважати символи, які демонструють вороже, недоброзичливе ставлення до України, українського населення, пропагують військову агресію, порушення територіальної цілісності, нацизм, геноцид тощо (наприклад, георгіївська стрічка, великі літери «Z», «V» тощо). Символи визнаються ворожими відповідною постановою Кабінету Міністрів України»;

5) внести зміни щодо визначення суб'єктів, які уповноважені розглядати справу про адміністративне правопорушення за статтею 173-3 КУпАП та складати протокол у таких справах. Для цього частину 2 статті 221 КУпАП після слів «173-2» доповнити словами «173-3», а абзац перший частини першої статті 255 КУпАП після слів «173-2» доповнити словами «173-3».

– наказ МВС України від 28 липня 2017 року № 650 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів

громад» щодо вдосконалення притягнення до відповідальності та попередження настання можливих тяжких наслідків у випадках домашнього насильства:

доповнити п.п.13 п. 2 П. Завдання, обов'язки та основні напрями діяльності ДОП та ПОГ таким змістом: «а також вилучати зброю та боєприпаси на підставі винесення кривднику термінового заборонного припису, обмежувального припису, протоколу про адміністративне правопорушення, передбаченого статтею 173-2 КУпАП, постанови у справі про адміністративне правопорушення, передбаченого статтею 173-2 КУпАП внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань». Це дозволить одразу вилучати зброю у кривдника, не чекаючи постанови або вироку суду;

б) звернутися до МВС України:

рекомендувати на новий 2023/2024 навчальний рік змінити навчальні плани підготовки здобувачів системи МВС України щодо обов'язкового включення тематики поліцейської діяльності в умовах воєнного стану та обов'язкового розгляду в межах дисциплін кримінально-правового блоку особливості виявлення, кваліфікації, розслідування та протидії кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки та проти міжнародного правопорядку; тематики захисту прав людини в умовах воєнного стану;

пропонувати внести зміни до системи підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції з урахуванням необхідності здобуття актуальних вмій та навичок, необхідних для застосування у воєнний та післявоєнний період.

пропонувати внести зміни до Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки, затвердженої наказом МВС України від 11.06.2020 № 454 з урахування дослідження проблем поліцейської діяльності в умовах воєнного стану;

7) звернутися до МОН України:

на новий 2023/2024 навчальний рік і надалі обов'язково включати до освітніх програм підготовки юристів та правоохоронців питання щодо захисту прав людини в умовах воєнного стану.

↓ Матеріали круглого столу за посиланням: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11341>

● **24 квітня 2023 року** – Всеукраїнська науково-практична конференція «**Молодь і світова співпраця**», присвячена Міжнародному дню англійської мови в ООН, а організували його фахівці кафедри українознавства та іноземних мов. Долучилися до англійськомовного наукового обговорення понад 70 науковців та здобувачів вищої освіти.

Модератор конференції – старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов М. Ірчишина. Із вітальним словом до учасників звернулася проректор ДДУВС Л. Наливайко.

«Англійська мова входить до трійки найпоширеніших у світі. З її допомогою спілкуються третина населення планети, а також це офіційна мова багатьох міжнародних

організацій. Поширення використання англійської як однієї з шести мов ООН, залучення суспільства до багатомовності – це основна мета сучасної людини», – зазначила проректор. Зокрема наголосила на тому, що метою заходу стало обговорення проблематики та напрямів подальшого розвитку іноземної мови професійного спрямування.

Побажав учасникам наснаги та розвитку власних професійних здібностей директор Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції В. Лазарєв.

Традиційно підтримали конференцію та взяли активну участь представники таких установ та організацій: Львівський державний університет внутрішніх справ (м. Львів); Сумська філія Харківського університету внутрішніх справ (м. Суми); Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського (м. Тернопіль); Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський); Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків); Херсонський державний університет (м. Херсон); Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Полтава); Луганський навчально-науковий інститут імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Івано-Франківськ); Університет державної фіскальної служби України (м. Ірпінь).

За результатами проведення конференції учасниками заходу схвалено рекомендації щодо вирішення обговорюваних проблемних питань.

• 25 квітня 2023 року – Регіональний науково-практичний семінар «Цивільно-правова відповідальність в Україні: проблеми, реформи, практичний досвід», організований кафедрою цивільно-правових дисциплін.

Захід проводився за відповідними тематичними напрямками. До роботи семінару долучилося понад 70 учасників: представники закладів вищої освіти, юристи, адвокати та здобувачі вищої освіти, а також відомі вітчизняні науковці.

У ході проведення семінару учасники заходу обговорили дослідження інституту цивільно-правової відповідальності в Україні. Здійснили аналіз стану наукової розробки проблеми цивільно-правової відповідальності та окреслили методологію її дослідження, а також простежили еволюцію правового регулювання інституту цивільно-правової відповідальності в Україні. На науково-практичному семінарі обговорено нормативно-правові акти окремих європейських держав щодо цивільно-правової відповідальності із метою запозичення позитивного досвіду.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами,

констатовано таке.

1. Цивільно-правова відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності як виду державно-правового примусу, що настає в разі невиконання або порушення нормативно-правових приписів чи договірних умов.

2. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується стрімкою динамікою інформаційних відносин, ущільненням взаємозв'язків між різнорідними явищами, значними конфліктами концептуального характеру, обумовленими процесом глобалізації. Такий вихідний орієнтир для пізнавальної діяльності є актуальним і для дослідження такої фундаментальної правової категорії, як юридична відповідальність. Зі свого боку системне розуміння проблематики цивільно-правової відповідальності передбачає не лише врахування ретроспективи та тенденцій цивілістичної доктрини в умовах інтеграції правових систем, а й контексту прогресивних прагнень соціуму, вираженого ідеєю громадянського суспільства.

3. Учасниками науково-практичного семінару звернено увагу на соціальний та інструментальний аспекти природи категорії відповідальності. Підкреслено важливість здійснення всебічного комплексного й системного аналізу правового феномену та основних методологічних проблем цивільно-правової відповідальності. Розглянуто основні доктринальні підходи до вирішення проблеми обґрунтування умов (підстав) цивільно-правової відповідальності. Підтримано вчення про склад цивільного правопорушення як підставу цивільно-правової відповідальності.

4. Учасники науково-практичного семінару дискутували та розкрили характер якісних змін у змістовному наповненні інституту юридичної відповідальності в умовах розбудови правової держави та формування громадянського суспільства.

5. Воєнний стан в державі вплинув на динаміку вчинення домашнього насильства, яке має місце суспільстві. Система запобігання та протидії домашньому насильству виявилася не готовою до викликів воєнного часу. Потребують приведення у відповідність до викликів сьогодення механізми взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, системи функціонування спеціалізованих служб підтримки для осіб, які постраждали від домашнього насильства, у тому числі на деокупованих територіях України.

Водночас, знаковою подією в захисті від насильства стало набуття чинності для України з 01.11.2022 року Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція).

Завдяки цьому документу захист від домашнього насильства в Україні має набути більш високих стандартів шляхом удосконалення законодавства в частині притягнення до відповідальності за домашнє насильство, підходів щодо розслідування правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, а кривдники нестимуть більш серйозні наслідки за свої діяння.

6. В Україні має формуватися нова культура створення товариства, яка забезпечить сталість існування такої юридичної особи, злагодженість організаційно-управлінських дій тощо. В цьому може допомогти медіація, яка покликана не лише допомогти у вирішенні конфліктів (спорів), а й їх попередити. В контексті зазначеного можна стверджувати, що медіація при створенні товариства з обмеженою відповідальністю виконує превентивну функцію, яка дозволяє засновникам товариства скористатися унікальним способом врегулювання своїх поглядів, намірів, цінностей що допоможе зменшити ризики та можливі втрати, пов'язані не лише зі створенням товариства, а й з його подальшою господарською діяльністю.

7. В умовах воєнного часу держава не має обмежень щодо здійснення судочинства. Однак 20 % судів в Україні не змогли здійснювати правосуддя внаслідок нападу росії на нашу країну. Венеціанська комісія вважає, що за різних правових режимів судова система все ще повинна мати можливість гарантувати доступ до справедливого судового розгляду. Судова система не може бути скомпрометована жодним чином, за винятком крайніх ситуацій потреби або якщо система фактично не може функціонувати. Закони та судова практика мають бути гнучкими через обставини воєнного часу.

8. Ситуація, яка склалась в Україні через збройну агресію російської федерації проти України, вимагає не тільки фактичних трансформацій суспільних відносин, але і відповідних юридичних дій. Так, доцільним вбачаємо проведення переговорів між сторонами договірних відносин з метою визначення подальшої долі укладених угод, застосовуючи необхідні правові норми, які регламентують порядок зміни умов договору

через військову агресію російської федерації проти України або застосування форс-мажорних обставин.

По-друге, вважаємо за доцільне те, що у цей важкий для країни час наша держава прагне мінімізувати вплив на людину наслідків та негативних факторів дії воєнного стану. Адже після 24 лютого 2022 року чимало українців залишилися без роботи, доходів та житла, але з необхідністю платити за старими кредитними договорами. Саме на цій підставі за договорами позики суттєво змінились наслідки невиконання цивільно-правових зобов'язань. Так, наразі законодавець чітко окреслив наслідки існування воєнного стану для сфери позикових відносин, передбачивши ряд пільг для потенційних боржників. Зокрема, у період дії воєнного стану та у 30-денний строк після дня його закінчення: громадяни звільняються від обов'язку сплачувати неустойку (штраф, пеню) та інші штрафні платежі, передбачені кредитним договором; фінансовим установам заборонено збільшувати процентну ставку за користування кредитом у разі прострочення внесення платежів (крім випадків, коли зміна процентної ставки встановлена кредитним договором).

По-третє, звертається увага на те, що коло договірних зобов'язань, щодо яких воєнний стан зумовив певні пільги у разі їх невиконання, є досить вузьким і стосується переважно позикових відносин, а у випадку неможливості виконання зобов'язань за іншими цивільно-правовими договорами доцільно користуватися саме концепцією форс-мажору.

9. Інститут медіації в Україні знаходиться на етапі розвитку, доцільно сприйняти позитивний досвід країн, де вона успішно застосовується. При цьому, щодо відповідальності медіаторів, забезпечивши баланс стосовно невтручання в сам процес медіації і контролю з боку держави та відповідних професійних організацій щодо якості надання зазначеної послуги.

Усвідомлюючи необхідність у реформуванні та оновленні національного права у приватно-правовій сфері, учасниками семінару запропоновано *внести такі зміни та доповнення до законодавства.*

1. Загальними для всіх працівників є два дисциплінарні стягнення (догана, звільнення), а для окремих категорій працівників можуть бути передбачені спеціальними законами й інші дисциплінарні стягнення. Такими законами, зокрема є закони України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. № 889–VIII, «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. № 1697–VII, «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15 березня 2018 р. № 2337–VIII, «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. № 1698–VII, «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» від 22 лютого 2006 р. № 3460–IV.

Зазначені спеціальні закони, передбачають дисциплінарну відповідальність для державних службовців та службовців правоохоронних органів, тобто для тих осіб, які мають споріднені характер діяльності та правове становище, існує доцільність у виробленні узагальнюючого підходу до встановлення для них видів дисциплінарних стягнень, кола діянь, що є дисциплінарним проступком, порядку застосування дисциплінарних стягнень, строків застосування дисциплінарних стягнень, порядку оскарження дисциплінарних стягнень.

1. Кодекс законів про працю України

Нагальне оновлення трудового законодавства у тому числі і застосування сучасних форм організації праці дозволить найбільш вдало поєднати робочі і особисті інтереси працівників, скоротити плінність кадрів, підвищити коефіцієнт корисної дії та ступінь задоволення результатом праці.

Також у перспективному трудовому законодавстві доцільно було б врахувати, що принцип свободи укладання договору, який визначений у ст. 627 Цивільного кодексу України повинен поширюватися і на трудовий договір, де сторони є вільні в укладенні договору та визначенні його умов, а разом з тим повинна поширюватися і норма щодо застосування загальноприйнятих видів як забезпечення виконання, так і відповідальності за зобов'язання у разі його порушення.

В чинному законодавстві, зокрема КЗпП України, необхідно виділити окрему статтю, яка б передбачала можливість проведення службової перевірки. Слід звернути на необхідність розширення переліку дисциплінарних стягнень. Запровадження запропонованих нами змін як у діючий КЗпП України, так і у проект Трудового Кодексу, дозволять якісно покращити практичні аспекти притягнення працівників до

дисциплінарної відповідальності, забезпечити захист їх прав при накладенні дисциплінарного стягнення, тощо. У підсумку хотілося б відмітити, що на сьогодні у своїх дисертаційних дослідженнях за спеціальністю: трудове право, право соціального забезпечення, кожен науковець наголошує на необхідності запровадження Трудового Кодексу України, окреслюючи при цьому низку недоліків діючого КЗпП. Зрозуміло, що на сьогодні перед державою стоїть ряд інших проблем: повномасштабна, пошук альтернативних шляхів енергопостачання, тощо. Однак при всьому цьому, законодавцю не слід забувати про наявні проблеми у забезпеченні трудових прав працівників, адже саме вони є платниками податків, а тому від їх фінансового та соціального благополуччя залежить розвиток всього суспільства та держави.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, запропоновано таке:

1) на сьогодні визнано, що відповідальність – це один із способів захисту цивільних прав. Головна сутність цивільно-правової відповідальності полягає в застосуванні до правопорушника негативних наслідків та створення нових додаткових обтяжень;

2) продовжувати науковий супровід здійснюваних в Україні заходів з реалізації державної політики у приватно-правовій сфері;

3) продовжити наукові дослідження з розуміння проблематики цивільно-правової відповідальності в сучасних умовах;

4) розвивати спільну наукову і освітню діяльність між профільними вищими навчальними закладами України і зарубіжних країн;

5) посилити зв'язок освіти з науковими дослідженнями, залучати студентів до вирішення наукових проблем, пов'язаних з цивільним, трудовим, сімейним, фінансовим, податковим, міжнародним приватним та правом соціального забезпечення;

6) посилити зв'язок освіти з науковими дослідженнями, пропагувати і реалізовувати навчання через дослідження, залучати здобувачів освіти усіх рівнів до вирішення наукових проблем;

7) орієнтувати наукові дослідження на їх подальше впровадження в проектну практику, розвивати і розширювати професійні уявлення здобувачів освіти різних рівнів.

↓ Матеріали семінару за посиланням: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11477>

• 27 квітня 2023 року – II Всеукраїнський науково-практичний семінар «Національна економіка та інфраструктурні проєкти», організований кафедрою аналітичної економіки та менеджменту ННІ права та інноваційної освіти

Відкрила захід проректор ДДУВС Л. Наливайко. «Зараз Україна переживає складні часи. Економіка нашої держави вперше зіткнулася з воєнними викликами. Тож дослідження та обговорення теоретичних і практичних проблем вивчення стану й

перспектив розвитку національної економіки, а також визначення актуальних проблем формування сучасної структури національної економіки та управління ризиками інфраструктурних проєктів в Україні допоможе відновити цей кластер після перемоги», – зазначила промовець.

З вітальним словом до учасників семінару звернулися: заступник директора ННІПО ДДУВС Л. Межевська; голова правління громадської організації «Міжнародна фундація науковців та освітян» О. Батюк; начальник управління науки, вищої освіти та атестаційної експертизи департаменту освіти і науки Дніпропетровської обласної державної адміністрації М. Кравченко; голова Федерації організації роботодавців Дніпропетровщини В. Сергєєв; директор Інженерного навчально-наукового інституту ім. Ю.М. Потебні Запорізького національного університету (м. Запоріжжя) Н. Метеленко.

Також під час семінару було підбито підсумки конкурсу науково-популярних есе серед здобувачів вищої освіти, яких проректор ДДУВС Лариса Наливайко нагородила дипломами.

Загалом у заході взяли участь представники від 18 закладів вищої освіти, установ та організацій регіонів України, 12 представників стейкхолдерів, роботодавців.

Результати дискусій заходу сприятимуть аналізу проблем та виробленню ефективних інструментів для подальшого розвитку соціально-економічних систем.

↓ *Матеріали семінару за посиланням:* <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11007>

• **28 квітня 2023 року** – *Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони України», організована кафедрою тактико-спеціальної підготовки факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності та кафедрою спеціальної фізичної підготовки факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції.*

Привітала учасників проректорка ДДУВС Л. Наливайко. Вона наголосила, що проведення науково-практичного заходу має на меті актуалізувати ті виклики, які постають перед силами безпеки та оборони в умовах воєнного стану, винести на розсуд наукової громадськості та досвідчених практиків проблеми забезпечення обороноздатності держави, а також у результаті дискусії виробити окремі дієві шляхи її вдосконалення.

Із вітальним словом виступив т.в.о. декана факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності О. Царьов. Він зазначив, що конференція стане ґрунтовною платформою для обміну досвідом та ідеями, для вироблення нових підходів для покращення службово-бойової діяльності сил сектору безпеки та оборони взагалі та під час воєнного стану зокрема. Звернувся до учасників і декан факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції С. Балабан.

До наукового заходу долучилися понад 200 учасників: науковці та практичні

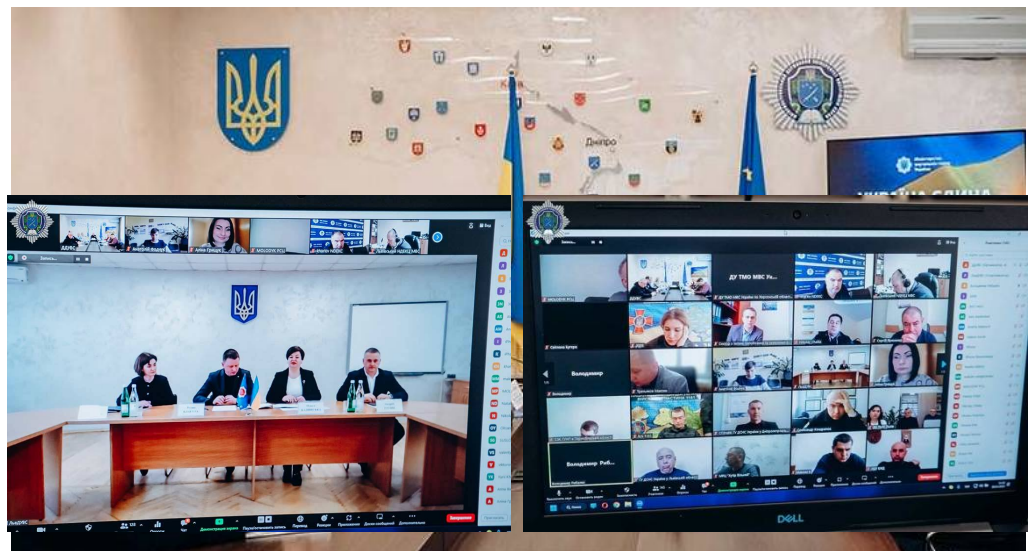
працівники складових сектору безпеки та оборони, представники органів державної влади, представники наукових установ із різних регіонів України.

Під час конференції вони обговорили питання нормативно-правового та організаційного забезпечення службово-бойової діяльності, особливості виконання службово-бойових завдань та взаємодію складових сектору безпеки та оборони в умовах воєнного стану. Окремо зупинилися на особливостях підготовки особового складу сил сектору безпеки та оборони до виконання завдань за призначенням, надання домедичної допомоги постраждалим в умовах воєнного часу.

Жваве обговорення викликали доповіді: заступника начальника факультету з навчальної роботи – начальника навчальної частини факультету службово-бойової діяльності НГУ Київського інституту Національної гвардії України О. Комісарова; заступника начальника навчально-методичного центру – начальника відділу методичного забезпечення навчального процесу Національної академії Національної гвардії України м. Харкова С. Беляя; професора спеціальної кафедри № 3 ІПОК для СБУ Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого М. Корчагіна; завідувача кафедри вогневої підготовки факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції ОДУВС Є. Бахчевана; інспектора відділу службових розслідувань управління головної інспекції ГУНП в Рівненській області О. Бочкового; доцента кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки факультету №3 ХНУВС Т. Шевченка; професора кафедри вогневої підготовки факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції ОДУВС І. Катеринчука; т.в.о. завідувача спеціальної кафедри №3 ІПОК для СБУ Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого І. Свтушенка; викладача педагогічного факультету Прешовського університету (Словаччина) А. Мумінова; доцента кафедри прикордонної служби Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького В. Баратюка; президента Всеукраїнської Федерації Фрі-файту та контактних єдиноборств М. Росохатого; начальника 1-го відділу з проведення спеціальних операцій управління «КОРД» ГУНП в Дніпропетровській області В. Каталевича.

За результатами науково-практичної конференції були прийняті рекомендації та пропозиції до законодавчих нормативно-правових актів, які надалі будуть надіслані до відповідних структурних підрозділів.

•28 квітня 2023 року – Регіональний круглий стіл «Виявлення корупційних ризиків у діяльності МВС в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України». Наукову зустріч провели за підтримки МВС України, співорганізатором виступив Львівський державний університет внутрішніх справ.

Із вітальним словом до учасників звернулися начальник Управління запобігання корупції МВС України А. Фодчук, ректор ДДУВС А. Фоменко та ректор ЛДУВС Р. Благута. «Ми повинні ще більш відповідально ставитися до антикорупційних заходів в Україні для мінімізації корупційних ризиків у системі МВС України. Адже умови

сьогодення показали, наскільки важливим є забезпечення та підтримання правопорядку всередині країни», – наголосив ректор ДДУВС.

Проректор ДДУВС Л. Наливайко зазначила, що питання запобігання корупції набувають особливої актуальності в умовах війни. Вона висловила надію на подальшу співпрацю з науковцями та громадськістю у цьому напрямку.

До заходу долучилось близько 120 учасників від Національної поліції, Державної прикордонної служби, Національної гвардії України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, закладів та установ, що належать до сфери управління МВС.

Учасниками заходу обговорювалися питання виявлення корупційних ризиків у діяльності МВС, міжнародні стандарти протидії корупції у діяльності сектору безпеки і оборони. Були розглянуті особливості діяльності антикорупційних органів в умовах військового стану, застосування антикорупційних практик та питання реалізації Міністерством внутрішніх справ України державної антикорупційної політики, впровадження принципів доброчесності.

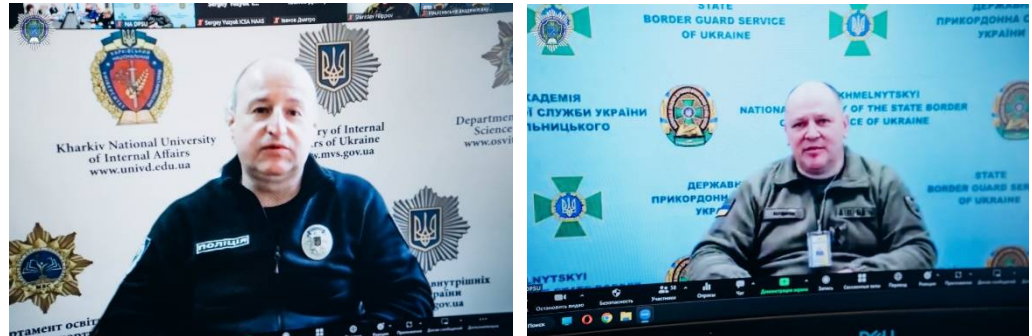
• **3 травня 2023 року** – Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених **«Наука в умовах воєнного стану: пошуки, проблеми, перспективи розвитку»**. Захід об'єднав майже 100 науковців із багатьох профільних ЗВО країни. Спів організатори конференції – Національна академія внутрішніх справ, Харківський національний університет внутрішніх справ, Львівський державний університет внутрішніх справ та Одеський державний університет внутрішніх справ.

Модератори заходу – проректор Л. Наливайко та заступник голови Ради молодих вчених ДДУВС В. Мороз.

Учасників привітали проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Л. Наливайко; проректор Харківського національного університету внутрішніх справ полковник поліції О. Музичук; проректор Львівського державного університету внутрішніх справ професор О. Балинська; проректор з навчальної та наукової роботи Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, полковник С. Білявець; Президент ВГО «Асоціація українських правників», професор кафедри теорії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАПрН України В. Костицький; голова Ради молодих учених при Міністерстві освіти і науки України О. Ващук; заступник голови Дніпропетровської облдержадміністрації І. Грицай; директор Комунального позашкільного закладу «Мала академія наук учнівської молоді» Дніпропетровської обласної ради Н. Тягло; голова Ради молодих учених Дніпропетровської області Н. Деревягіна.

Як зазначила Л. Наливайко, Всеукраїнська науково-практична конференція проведена з метою створення платформи для об'єднання досвіду та потенціалу науковців і практиків, представників органів публічної влади й інститутів громадянського суспільства України з дослідження питань розвитку науки в умовах воєнного стану, правових, соціальних, економічних проблем. Це обговорення наявних і прогнозованих загроз та вразливостей, що негативно впливають на безпекове середовище держави дасть можливість виробити напрацювання фундаментальних положень нової багаторівневої системи управління внутрішньою безпекою на загальнодержавному рівні, визначення пріоритетності національних інтересів, окреслення загроз та протистояння ним. Важливим є напрацювання відповідних доктрин у різних сферах відповідно до чинного законодавства в усіх сферах державного регулювання. Проведення цього науково-практичного заходу надасть поштовх плідним ініціативам щодо удосконалення та розвитку науки в умовах воєнного стану.

Свої виступи презентували: професор кафедри загальноправових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ О. Барабаш; начальник відділу міжнародного поліцейського співробітництва ГУНП у Дніпропетровській області майор поліції (Інтерпол) Є. Паршугін; завідувач кафедри кримінального права і кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ майор поліції Ю. Орлов; прокурор відділу нагляду за додержанням законів регіональним органом безпеки Дніпропетровської обласної прокуратури Р. Шестопапов та багато інших провідних науковців та фахівців.

• 5 травня 2023 року – Всеукраїнська науково-практична конференція **«Проблеми формування громадянського суспільства: доба нестійкої інституційності»**, організована кафедрою гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції.

Конференція об'єднала понад 100 науковців із 18 регіонів України, а також колег зі Словаччини. Модератором дискусії виступив завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності ДДУВС К. Недря.

Відкрила захід та привітала учасників проректор ДДУВС Л. Наливайко. «В умовах війни саме громадянське суспільство, його цінності та ідеали є тим дороговказом, що має вести нас до Перемоги. І саме наукова оцінка сучасних процесів, як і відповідні рекомендації, теж є зброєю перемоги в наших руках!», – зазначила проректор.

Свої виступи у рамках конференції презентували: Президент Європейського інституту безперервної освіти, Голова асоціації піротехніків Словачької Республіки Й. Затко; професор кафедри спеціальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди І. Трубавіна; професор кафедри психології Університету митної справи та фінансів І. Батраченко та інші відомі дослідники, педагоги, психологи, юристи, соціологи, історики.

Цікавими були доповіді доцента кафедри соціології Дніпровського національного університету ім. О. Гончара О. Гудзенко та експерта ТОВ «Соціальний консалтинг Параграф» К. Познанської, що стосувалися останніх соціологічних досліджень.

За результатами конференції вироблено змістовні рекомендації щодо удосконалення як політичних підходів до становлення національної айдентики та утвердження ідеалів громадянського суспільства, так і педагогічних, соціокультурних практик.

• 12 травня 2023 року – Всеукраїнський науково-практичний семінар «Актуальні проблеми кримінального права, кримінально-виконавчого права та кримінології в умовах воєнного стану». Захід організовано кафедрою кримінального права та кримінології ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів національної поліції, кафедрою кримінально-правових дисциплін ННІ права та інноваційної освіти, науковою лабораторією соціологічних та кримінально-правових досліджень ННІ заочного навчання та підвищення кваліфікації.

До семінару долучилося близько 100 учасників – представники закладів вищої освіти Німеччини та Словацької Республіки, Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області, практичних підрозділів Національної поліції України та інших правоохоронних органів, громадських організацій та закладів вищої освіти України.

Учасники заходу обговорили питання законодавчого та кримінально-правового забезпечення безпечового середовища, кримінально-правової охорони національної та громадської безпеки, особи, її прав, свобод та законних інтересів, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в Україні в умовах воєнного стану. Також були обговорені питання кримінальної відповідальності за проектом КК України, міжнародної співпраці у сфері запобігання злочинності, запобігання організованим, транснаціональній, корисливо-насильницькій злочинності, кримінально-виконавчої політики в Україні в умовах воєнного стану, особливостей виконання та відбування покарань військовополоненими, кримінально-виконавчої політики на тимчасово окупованих територіях.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, констатовано таке.

Україна є суверенною, незалежною, соціальною, правовою і демократичною державою. Від зазначених ознак держави залежить суспільний лад і порядок на її території, безпека і умови життя населення, рівень цивілізованості та гуманності, дія загальнообов'язаних правил та заходів відповідальності за їх порушення, кількість випадків протиправних діянь і моральні якості кожної людини особисто.

Стан захищеності державного суверенітету, демократичного конституційного ладу, територіальної цілісності та інших національних інтересів від потенційних та реальних загроз охоплює визначення національної безпеки України.

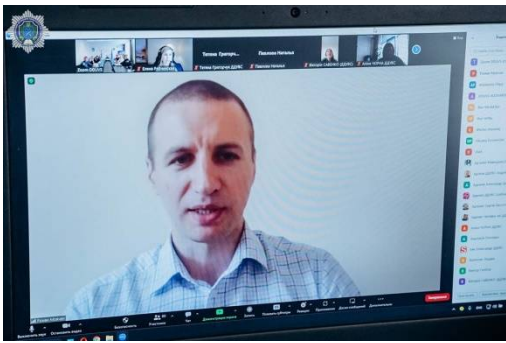
Держава як інструмент забезпечення прав і свобод людини, що має власну територію, народ, суверенітет, державні органи, законодавство, нерідко зазнає агресивних і протиправних посягань на національну та громадську безпеку, особу, її права, свободи та законні інтереси.

Адекватне розуміння вторгнення російської федерації в Україну, що відбулося 24 лютого 2022 р., вимагає визначення головних причин та чинників, які діалектично збіглися в усвідомленні драматичних подій для українського суспільства, що представляють війну оборони з характерними рисами гібридної війни з боку російської федерації та вчинення

військами-окупантами військових злочинів та злочинів проти людства.

Причини та чинники початку війни між російською федерацією та Україною: а) підписання без гарантій захисту Будапештського меморандуму 5 грудня 1994 р., відмова від ядерної зброї; б) прихід проросійського президента України В.Ф. Януковича, який зруйнував національну економіку та військовий істеблішмент; в) анексія Кримського півострова у 2014 р. російською федерацією та слабка позиція Європи у вигляді санкцій; г) неконтрольована динаміка корупції в Україні за 30 років (1990-2021 рр.); д) безкарність президента російської федерації путіна у військових конфліктах у Чечні 1999-2009 рр., Сирії, Україні; ж) російська інформаційна війна у ЗМІ, яка розпалює росіян проти українців. Систематична брехня про те, що на території України живуть нацисти та фашисти, знаходяться бази НАТО тощо; з) вихід України з російських ринків нафти та газу, зниження комерційного обігу, тобто зменшення прибутків для росії.

Рішення про затвердження Указу Президента України про введення воєнного стану в Україні Верховною Радою України неодноразово приймалося у зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією РФ проти України. Відповідно п. 21 та п. 31 ч. 1 ст. 106 Конституції України та ст. 5 закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан в нашій країні продовжується парламентом на кожні 90 днів. Черговим таким рішенням є Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження дії воєнного стану в Україні» від 06.02.2023 р., яким ВРУ підтримала президентський законопроект № 8419.

Початок широкомасштабних воєнних дій на території України країною-агресором змусив національного законодавця переглянути окремі нормативно-правові акти та внести відповідні зміни, що враховують обстановку в країні (воєнний стан).

Разом з тим на сьогодні потребують подальшого удосконалення кримінальне та кримінально-виконавче законодавство України в частині врегулювання та охорони суспільних відносин, що виникли під час воєнного стану, розробка ефективних та дієвих заходів запобігання суспільно небезпечним діянням, що чиняться за цих умов в Україні.

За результатами проведеного Всеукраїнського науково-практичного семінару «Актуальні проблеми кримінального права, кримінально-виконавчого права та кримінології в умовах воєнного стану» запропоновано такі зміни та доповнення до законодавства України:

– у Кримінальному кодексі України:

1) частину 3 ст. 111-1 викласти у такій редакції: «Впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти України незалежно від типів та форм власності, надання освітніх послуг за цими стандартами, вчинені громадянином України з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утворенню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, -

караються громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років»;

2) доповнити ст. 111-1 частиною 9 такого змісту: «Звільняється від кримінальної відповідальності за вчинення дій, передбачених частиною третьою цієї статті, громадянин України, якщо він перебував у стані крайньої необхідності, психічного примусу чи в уразливому стані»;

3) санкцію ч. 1 ст. 114-2 викласти у такій редакції: «карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років»;

4) викласти частину 2 ст. 438 у такій редакції: «Ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством чи спричиненням умисних тяжких тілесних ушкоджень двом або більше особам»;

– з урахуванням положень Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р. розробити Правила утримання військовополонених в Україні.

За підсумками обговорених на науково-практичному семінарі питань запропоновано:

1) схвалити основні положення доповідей учасників науково-практичного заходу, відзначити їх актуальність, ґрунтовність, наукове та практичне значення, а також належну якість та глибину досліджень;

2) звернутися до МВС України з пропозицією ініціювати розробку комплексу заходів загального та спеціального запобігання колабораційній діяльності в Україні з урахуванням особливостей кримінологічного портрету особистості колаборанта.

• 18 травня 2023 року – Міжнародний форум з проблем фізичного виховання та здоров'я молоді у сучасному освітньому середовищі, організований кафедрою фізичного виховання та тактико-спеціальної підготовки ННІ права та інноваційної освіти.

Форум ставив за мету висвітлити актуальні питання фізичного виховання та здоров'я молоді у сучасному освітньому середовищі; інновації при організації занять спортом та фізичною культурою в сучасних умовах; здоров'язберігаючі технології у фізичному вихованні; апробування й адаптування міжнародних засад та методологій реагування на виклики, що стоять перед фізичною культурою на територіях, де ведуться масштабні й активні воєнні дії; дати інтегративний обґрунтований аналіз проблемам, викликам та виконаній роботі щодо збереження, стабілізації, відновлення та розвитку фізичної культури та спорту молоді в освітньому середовищі.

До науково-практичного заходу долучилися близько 100 учасників, серед яких 23 вітчизняних та зарубіжних спортивних та освітніх установ та 45 закладів вищої освіти, з яких 21 іноземних: Білостоцький технологічний університет (Польща), Вища школа демократії О. Єжи Попелюжки в Ґрудзьондз (Польща), Університет економіки (Польща), Галацький університет Дунареа де Жос (Румунія), Західно-Казахстанський університет імені Махамбета Утемісова (Казахстан), Інститут анатомії Литовського університету наук про здоров'я (Литва), Інститут загальної та адаптованої фізичної культури та йоги (Індія), Інститут перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців фізичного виховання і спорту (Узбекистан), Нукусський державний педагогічний інститут ім. Аджиніяза (Узбекистан), Нукусський філіал Узбецького державного університету фізичної культури

і спорту (Узбекистан), Самаркандська філія інституту перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців фізичної культури і спорту (Узбекистан), Самаркандський державний університет (Узбекистан), Соранський Університет (Ірак), Університет Анни в Ченнаї (Індія), Університет Буйра (Алжир), Університет Джафни (Шрі-Ланка), Університет Пондічері (Індія), Університет Східного Лондона, Дослідницький інститут здоров'я, спорту та біологічних наук (Великобританія), Університет Східного Сараєво (Боснія і Герцеговина), Ніський університет (Сербія), Університет Ярмук (Йорданія), Університету Ван Юзюнджу Йила (Туреччина), Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк), ДВНЗ Український державний хіміко-технологічний університет (м. Дніпро), Дніпровський державний медичний університет (м. Дніпро), Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (м. Дніпро), ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», Донецький державний університет внутрішніх справ (м. Кропивницький), Запорізький національний політехнічний університет (м. Запоріжжя), Луцький національний технічний університет (м. Луцьк), Львівський державний університет безпеки життєдіяльності (м. Львів), Львівський державний університет внутрішніх справ (м. Львів), Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (м. Запоріжжя), Національна академія Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький), Національний медичний університет імені О.О. Богомольця (м. Київ), Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (м. Полтава), Національний фармацевтичний університет, Одеський державний університет внутрішніх справ (м. Одеса), Придніпровська державна академія будівництва та архітектури (м. Дніпро), Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту (м. Дніпро), Університет Альфреда Нобеля (м. Дніпро), Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро), Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків), Харківського національного медичного університету (м. Харків).

Учасниками заходу були: 19 професорів, 26 доцентів, 15 старших викладачів, 18 викладачів, 9 аспірантів та докторантів та 12 здобувачів вищої освіти.

Учасники конференції обговорили питання використання сучасних методик у фізичному вихованні різних груп населення, пізнання життя через здоров'я та благополуччя, вплив оточуючого середовища (батьків, вчителів тощо) на якість життя молоді та дітей, питання реабілітації військових та рекреаційні заходи молоді з інвалідністю, розглянули різні підходи до системи оздоровлення та впровадження здоров'язберігаючих технологій в освітніх закладах, використання спорту для сприяння позитивним змінам серед молоді. Результати обговорення стануть кроком до формування концепції щодо вдосконалення інноваційних підходів до сталого розвитку фізичної культури і спорту в освітньому середовищі.

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами,

констатовано і запропоновано таке.

1. Враховуючи той факт, що форум проходив під час воєнного стану в Україні, спікерами було відзначено, що питання відновлення здоров'я населення має включати, крім соціально-психологічних заходів, і засоби фізичної реабілітації. Визначено, що в сучасних умовах в Україні спостерігається збільшення кількості людей з обмеженими можливостями, для яких необхідним є створення умов для успішної життєдіяльності та відпочинку за рахунок застосування фізичної культури та окремих видів спорту, як невід'ємної частини реабілітації.

3. Визначено доцільним продовжувати удосконалення теоретико-методичних основ і науково-практичних рекомендацій в розвитку навичок надання першої невідкладної допомоги як напряму медико-соціальної роботи зі здоров'язбереження населення. Вирішення цих питань вбачається через співпрацю з провідними європейськими та світовими закладами, які допомагають українським фахівцям отримати професійні знання та стати ліцензованими спеціалістами з навчання та надання домедицинської допомоги. Рекомендовано поширювати практичний досвід не тільки у державі, а й закордоном, сприяючи збереженню життя населенню різних вікових категорій.

2. В Україні фіксується низка проблем з питань гендерної рівності у галузі фізичного виховання і спорту. В ході дискусії було визначено, що боротися з дискримінацією за гендерною ознакою необхідно через залучення засобів масової інформації та проведення просвітницької роботи у школах, закладах вищої освіти та спортивних закладах.

Рекомендовано враховувати гендерну складову при розробці освітніх програм за різними спеціальностями з навчальних дисциплін фізкультурної спрямованості.

3. Керуючись положеннями Закону України «Про фізичну культуру», Національною стратегією з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація», інших нормативних документів, доцільно буде підсилити мотивацію молоді у закладах вищої освіти до підвищення рухової активності та її соціалізації засобами фізичної культури, розвитку їх компетентностей, здібностей до майбутньої професійної діяльності.

4. В умовах сьогодення в Україні відмічається відставання матеріально-технічної бази Університету від рівня провідних закладів вищої освіти Європи та світу, обмеженість фінансових ресурсів для реалізації наукових проектів з оцінки фізичної підготовленості студентства в умовах воєнного стану та дистанційності навчання тощо. Доповідачами запропоновано розвивати співпрацю із закладами вищої освіти України та інших держав,

що надає здобувачам вищої освіти можливості навчатися як за спільними програмами, так і за програмами закладів-партнерів. Пропонується продовжити обмін досвідом в реалізації міжнародних проєктів щодо створення університетів четвертого покоління у сфері спорту та освіти. Розширити взаємодію ЗВО у галузі обміну здоров'язберігаючими та інноваційними технологіями.

5. Продовжити обмін досвідом і забезпечити можливість ведення дискусій із сучасних проблем фізичної культури, спорту, здоров'я, реабілітації та спортивної медицини між вченими, які представляють різні заклади вищої освіти України та зарубіжжя.

↓ Матеріали форуму за посиланням: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11469>

19 травня 2023 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні проблеми оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням», організована кафедрою оперативно-розшукової діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції.

Науковий захід об'єднав понад 90 учасників – здобувачів вищої освіти. Із вітальними словами звернулися декан факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції ДДУВС Сергій Балабан, заступник начальника управління – начальник кримінальної поліції Дніпровського районного управління поліції ГУНП у Дніпропетровській області Андрій Довгун, а також ветеран оперативних підрозділів НПУ Дмитро Худенко.

Презентували свої доповіді: здобувач вищої освіти факультету підготовки фахівців для підрозділів досудового розслідування Львівського державного університету внутрішніх справ Роман Мигович («Можливості застосування штучного інтелекту в правоохоронній діяльності»); здобувач вищої освіти факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Катерина Гунько («Застосування прийомів психології оперативними працівниками щодо виявлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення»); здобувач вищої освіти ННІ права та міжнародно-правових відносин Університету митної справи та фінансів Артем Мінеєв («Деякі аргументи щодо надання митним органам права на здійснення оперативно-розшукової діяльності»); здобувач вищої освіти факультету № 1 Львівського державного університету внутрішніх справ Андріана Пашко («Щодо сутності поняття та змісту діяльності з оперативного обслуговування як напрямку діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України») та ін.

• 25 травня 2023 року – Всеукраїнський науково-практичний семінар «Теорія і практика використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні», організований кафедрою криміналістики та домедичної підготовки ННІ права та підготовки працівників для підрозділів Національної поліції.

Участь у заході взяли науковці закладів вищої освіти системи МВС, працівники практичних підрозділів Національної поліції, співробітники Науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України: Дніпропетровського, Харківського, Запорізького, Черкаського, а також здобувачі вищої освіти. За підсумками науково-практичного семінару було визначено пріоритетні напрямки досліджень у сфері використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні та надано відповідні рекомендації.

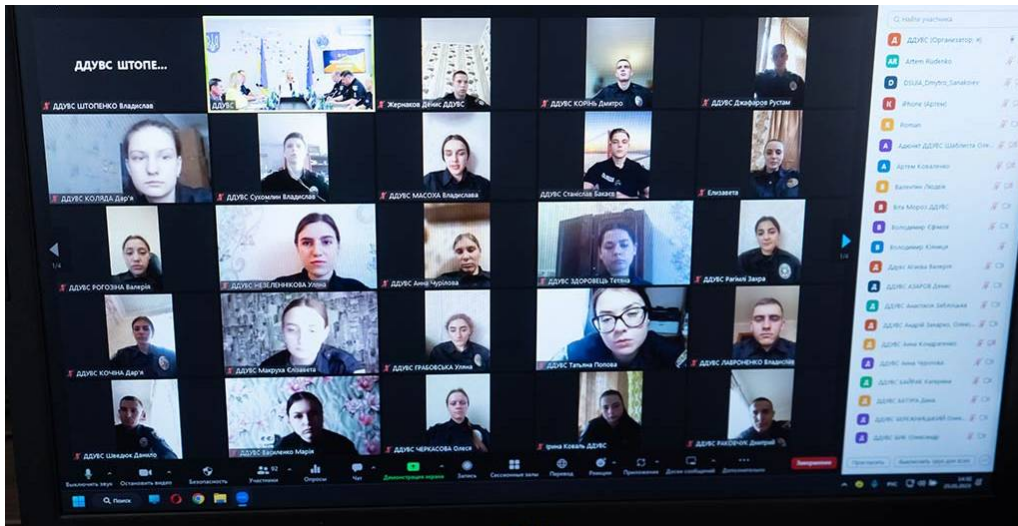

1. При розслідуванні воєнних злочинів. При проведенні експертних досліджень балістичної траєкторії ракет (типу 9-С-7760 «Кинджал») потрібно враховувати: а) після пуску ракета набирає висоту приблизно у 20 км, де виконується основний політ та досягається максимальна швидкість (~8500 км/год (~2100 м/с)); б) при наближенні до цілі виконується пікірування у ймовірне місцерозташування цілі, яке задається координатами. На цій ділянці траєкторії працює активна радіолокаційна головка самонаведення, яка забезпечує наведення ракети на найбільш контрастну ціль. При цьому швидкість зменшується до рівня ~900-1500 м/с; в) на всій траєкторії польоту ракети наведення виконується в інерціальному режимі з використанням, за наявності, інформації від апаратури споживачів супутникових навігаційних систем (типу GPS/GLONASS/SBAS) та використання на кінцевій ділянці траєкторії інформації від активної радіолокаційної головки самонаведення. Кут нахилу вектору швидкості ракети відносно місцевості в момент задіяння бойової частини становить близько 80-85 градусів.

При виявленні та вилученні слідів у разі пошкодження автомобільної та іншої рухомої техніки, в тому числі шляхом вибуху або підпалу, потрібно дотримуватись наступних рекомендацій. В разі знаходження поруч з авто предметів, що можуть бути віднесені до джерела запалювання (емкості, їх фрагменти, залишки факелу, фрагменти тканин, тощо) що, як правило, мають характерний запах, треба провести їх фіксацію та вилучення. Не слід забувати й про сліди нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів на предметах-носіях. Вилучення таких слідів разом з предметом-носієм (предмети одягу, окремі деталі транспортних засобів, тощо), забезпечення збереження та локалізації нашарувань на них, а також герметичність упаковки цих предметів збільшує шанси на виявлення та діагностику нафтопродуктів. В разі неможливості вилучити предмет-носіє (наприклад, з причини великої габаритності), слід зняти механічним способом нашарування слідів нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів в скляну тару (в крайньому випадку в полімерний пакет).

Для ефективного переносу слідів на предмет-носіє у разі відсутності видимих

плям/крапель рідини та з важкодоступних місць доречним буде застосування органічного розчинника (пентан, гексан, гептан, петролейний етер, чотирихлористий вуглець). Після обробки поверхні тампоном, просоченим розчинником, варто додатково обробити поверхню сухим тампоном для максимального переносу слідів НП. Виявлені краплі займистих рідин можна збирати за допомогою шприців, фільтрувального паперу, або чистих марлевих тампонів. Обов'язковою умовою ефективною судової експертизи нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів є наявність контрольних зразків тампонів, фільтрувального паперу та інших предметів-носіїв, що використовувалися під час ОМП. Забруднені предмети-носії можуть давати картину, схожу на сліди нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів, що в свою чергу збільшує вірогідність хибно-позитивних висновків експерта.

При документуванні фактів порушення законів та звичаїв війни, до яких за кримінально-правовою кваліфікацією відносять факти обстрілів цивільної інфраструктури, правоохоронці зосереджують увагу саме на вищевказаних завданнях, залишаючи майже без уваги екологічну шкоду. Тому у зв'язку з війною у слідчій та експертній практиці в Україні виникла нагальна проблема визначення шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу внаслідок впливу вибухових речовин і продуктів вибухів. На нашу думку, необхідно рекомендувати органам розслідування ставити й вирішувати тактичні завдання з визначення розміру заподіяної екологічної шкоди в конкретних кримінальних провадженнях, що розслідуються за фактами злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових речовин і пристроїв в умовах бойових дій. Також варто відповідним чином розширити спектр завдань, які вирішують судові вибухово-технічні та інженерно-екологічні експертизи.

Основною особливістю проведення вибухово-технічних експертиз за залишками об'єктів, що належали до надзвичайно небезпечної категорії та були знищені інспекторами вибухотехнічних відділів ГУНП областей, є те, що до розподілу вибухотехнічних підрозділів на два «табори» (вибухотехнічні відділи ГУНП областей, одним із завдань яких є проведення спеціальних вибухотехнічних робіт по знешкодженню та знищенню вибухонебезпечних об'єктів, і підрозділів вибухотехнічних та пожежотехнічних досліджень Експертної служби), існувала змога проводити попереднє дослідження даних об'єктів на місці виявлення до їх знищення, а не по зображеннях, або в ідеальному випадку завдяки детальному опису масогабаритних та інших характеристик в протоколі огляду місця події. Тобто ефективне виконання даної категорії вибухово-технічних експертиз не в повній мірі залежить від судових експертів-вибухотехніків. Дослідження за експертною спеціальністю 5.1 доцільно проводити відразу після опису об'єктів дослідження, щоб підійти до технічного дослідження з певними результатами і баченням своїх подальших дій.

2. Особливості вилучення та дослідження окремих видів слідів.

На сьогодні досить часто слідчим доводиться стикатися із отриманням різноманітних зразків, зокрема і з тіла неживої людини (трупу). З огляду на відсутність

встановленого КПК України порядку отримання зразків для експертизи з тіла неживої людини (трупа) створюються об'єктивно обумовлені ситуації неможливості збирання доказів сторонами кримінального провадження та забезпечення їх допустимості. З метою надання всім сторонам кримінального провадження якісного та дієвого механізму збирання доказів, вважаємо за необхідне внести відповідні зміни до КПК України, які б чітко регламентували процесуальний статус тіла неживої людини (трупа) та встановлювали визначений порядок отримання з нього зразків для експертизи.

Криміналістичне дослідження електронних (цифрових) слідів пропонується визначити як самостійну перспективну галузь криміналістичної техніки, яка досліджує закономірності та механізм утворення й відображення електронних (цифрових) слідів та розробляє прийоми, методи й науково-технічні засоби їх виявлення, вилучення і дослідження з метою використання у кримінальному провадженні. Специфічними об'єктами дослідження названої галузі криміналістичної техніки є електронні (цифрові) сліди (як результат слідоутворення і відображення процесу взаємодії користувача з комп'ютерною технікою), електронно-обчислювальні прилади (комп'ютерна техніка у найширшому розумінні як невід'ємний елемент механізму утворення таких слідів), а також дії користувача (оператора) електронно-обчислювального приладу.

Зв'язок криміналістичного дослідження електронних (цифрових) слідів із судовою експертологією виявляється у контексті судових експертиз, що призначаються для дослідження подібних слідів: експертиз комп'ютерної техніки і програмних продуктів, телекомунікаційних систем та засобів, цифрових відео- аудіозаписів, фототехнічної експертизи тощо. Дослідження електронних (цифрових) слідів має також тісні наукові зв'язки з комп'ютерно-технічними, інженерними науками адже запозичує у них загально-теоретичні положення, методи роботи з електронними (цифровими) даними та їх носіями. Перед криміналістичним дослідженням електронних (цифрових) слідів постають власні завдання, що не можуть бути вирішені іншими сталими галузями криміналістичної техніки. Такими завданнями на сучасному етапі є: з'ясування закономірностей утворення електронних (цифрових) слідів, зокрема їх нових різновидів, які неминуче виникають із розвитком комп'ютерних технологій; запозичення та адаптування для правоохоронної практики досягнень комп'ютерно-технічних наук; розроблення методів, прийомів та науково-технічних засобів виявлення, вилучення і попереднього дослідження електронних (цифрових) слідів кримінальних правопорушень; розширення інструментарію експертного дослідження електронних (цифрових) слідів та їх носіїв; формулювання практичних рекомендацій щодо процесуального закріплення та надання доказового значення електронним (цифровим) слідам; розроблення прийомів використання електронних (цифрових) слідів, та інформації яку вони несуть, під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

3. При розслідуванні кримінальних правопорушень проти власності на початковому етапі розслідування слід використовувати інформацію, що міститься у наступних елементах криміналістичної характеристики: предметі злочинного посягання (речі матеріального світу, якими прагнуть заволодіти злочинці – гроші, цінності, майно тощо); типових способах вчинення злочину (складаються зі способів підготовки до вчинення злочинних дій, безпосереднього вчинення злочину та способів приховування (маскування) злочинних дій); типової «слідової картини» події (комплекс матеріальних та психофізіологічних слідів, що притаманні певному виду (групі) злочинів та певним способам та етапам його вчинення); характеристиці особи злочинця (характеризується фізичними, соціально-демографічними даними; чинниками, що мали вплив на формування і здійснення злочинної мети, створення злочинної групи, розподілу ролей між співучасниками тощо); характеристиці особи потерпілого (демографічні дані, відомості про спосіб життя, риси характеру, звички, зв'язки і стосунки, ознаки віктимної поведінки тощо)».

↓ Матеріали семінару за посиланням: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11345>

26 травня 2023 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми досудового розслідування та протидії злочинності в сучасних умовах», організована кафедрою кримінального процесу та стратегічних розслідувань ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів національної поліції.

Участь у науковій дискусії взяли понад 130 осіб, серед яких – представник Уповноваженого з прав людини в Івано-Франківській області, науковці Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту інформації, безпеки і права НАПН України, Львівського державного університету внутрішніх справ, Національної академії Служби безпеки України, Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, Національної академії внутрішніх справ, Одеського державного університету внутрішніх справ, Донецького державного університету внутрішніх справ, Харківського національного університету внутрішніх справ, Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, Університету митної справи та фінансів України, Дніпровського національного університету ім. О. Гончара, Запорізького національного університету, Національного університету «Запорізька політехніка», Національного аерокосмічного університету ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», Дніпровського гуманітарного університету, Класичного приватного університету (Запоріжжя), Національної асоціації адвокатів України та інших закладів і установ.

Учасники обговорили актуальні питання протидії організованій злочинності та корупції, окремі аспекти удосконалення національного кримінального законодавства та кримінально-правової політики щодо протидії діяльності злочинних спільнот та осіб, які перебувають у статусі підвищеного злочинного впливу. Науковці зосередили увагу на методологічних проблемах підготовки фахівців для правоохоронних органів, аспектах організації виявлення та розслідування окремих видів злочинів, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, а також ролі та місці громадянського суспільства у протидії організованій злочинності та корупції.

Консолідуючим фактором ефективності проведеного заходу стало залучення фахівців-практиків від Південно-східного міжрегіонального територіального управління Агентства з розшуку та менеджменту активів (м. Дніпро), Департаменту кримінального аналізу НП України та його територіальних підрозділів, Головного слідчого управління НП України та його територіальних підрозділів, Департаменту карного розшуку НП України та його територіальних підрозділів, територіальних підрозділів прокуратури Дніпропетровської області, представників суддівського корпусу м. Дніпра та Дніпропетровської області, Управління державної реєстрації в Дніпропетровській області.

↓ Матеріали конференції за посиланням: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11449>

• 31 травня 2023 року – Студентський науково-практичний семінар «Публічне управління: загрози та виклики», проведений за ініціативи кафедри управління та адміністрування ННІ права та інноваційної освіти.

До заходу долучилося понад 70 учасників – представники органів виконавчої влади та місцевого самоврядування різних рівнів, громадських організацій, а також закладів вищої освіти Дніпропетровської, Вінницької, Запорізької, Хмельницької, Харківської, Львівської, Полтавської, Херсонської, Черкаської, Київської, областей та міста Києва (Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Київська школа економіки; Національний університет цивільного захисту України; Національна академія Служби безпеки України; Національний університет «Львівська політехніка»; Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого; Херсонський національний технічний університет; Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського; Державний університет економіки і технологій; Класичний приватний університет; Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ; Придніпровська державна академія архітектури та будівництва; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ; Дніпровський державний аграрно-економічний університет; Університет митної справи та фінансів; Дніпровський гуманітарний університет; Полтавський державний аграрний університет; Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля).

В обговоренні питань євроінтеграції взяла участь національний консультант з питань громадської участі проєкту Ради Європи «Зміцнення стійкості демократичних процесів через громадську участь під час війни та в післявоєнний період», голова громадської організації «Українська Експертна Фундація», дослідниця Рурського Університету Бохуму (Німеччина).

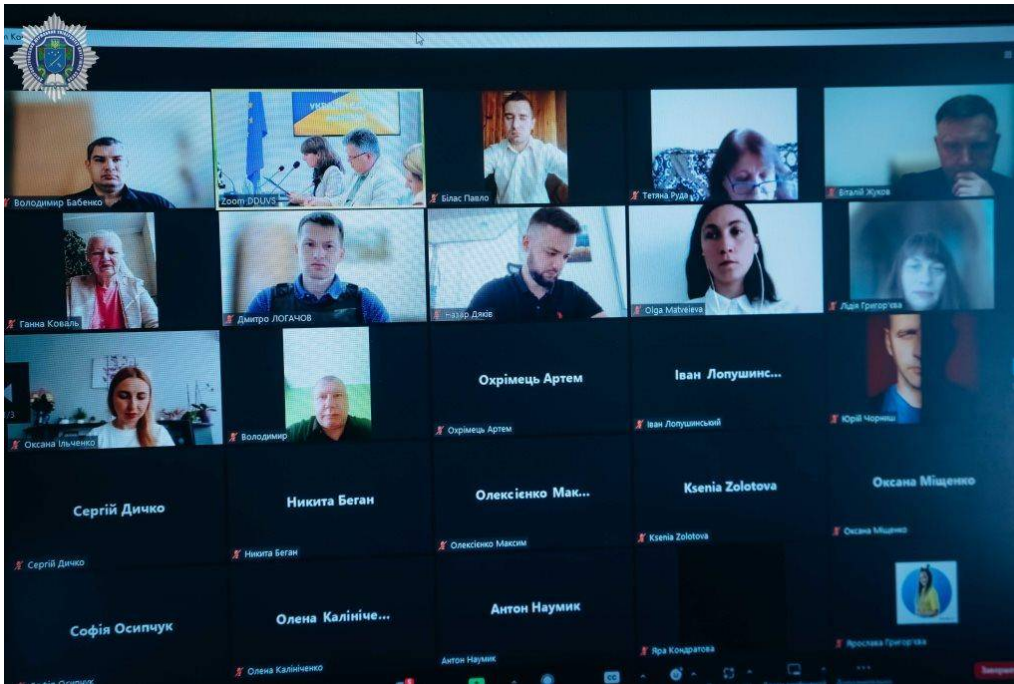
Учасники заходу обговорили питання щодо становлення та розвитку системи публічного управління та адміністрування в незалежній Україні; реалізації прав і обов'язків молоді як членів суспільства, усвідомлення цінностей вільного демократичного суспільства; глобалізації, євроінтеграції та сталого розвитку суспільства; верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні; пріоритетів публічного управління в умовах агресивного середовища; волонтерських, соціальних, культурно-освітніх, спортивних та інших проєктів, спрямованих на формування активної громадянської позиції; альтернативних шляхів забезпечення громадянської активності молоді у місцевих самоврядних і політичних процесах.

Учасники Студентського науково-практичного семінару:

– визнаючи відповідальність перед суспільством за належне здійснення публічного управління та адміністрування, реалізацію необхідних в державі реформи із

застосуванням сучасних ефективних управлінських інструментів та інформаційних технологій на основі оволодіння загальними та професійними компетентностями, необхідними для виконання завдань на різних рівнях влади;

– *наголошуючи* на тому, що функціонування і розвиток публічного управління ґрунтується на основі збалансування інтересів системи в цілому та зовнішнього середовища з визначенням таких домінуючих пріоритетів, як формування європейського стилю життя, узгодження функціонування різних гілок влади, наповнення бюджету, мотивація індивідумів, соціальний захист, стимулювання розвитку економіки;

– *беручи до уваги*, що трансформація державного в публічне управління підсилила його державно-громадську природу, створивши перманентний запит суспільства на нові, професійні та особистісні компетентності, оволодіти якими можна, здобуваючи вищу професійну освіту зі спеціальності «Публічне управління та адміністрування», як здатність: до державно-громадського партнерства в процесах управління, реалізації та оцінювання публічної політики в площині перетину сфер управління, економіки, публічної діяльності;

– *усвідомлюючи* потребу в формуванні влади нового покоління – «розумної влади», що сприяє сталому розвитку та несучи нові цінності, зможе сформувати альтернативу застарілій системі, що втратила ефективність, на основі розуміння потреб у державно-громадському партнерстві;

– *розуміючи необхідність* формування нової освітньої траєкторії, визначеної процесами трансформації державного в публічне управління, реформування державного управління та місцевого самоврядування, цифровізацією та іншими викликами глобалізованого суспільства.

*Запропоновано на основі експертного обговорення:
органам публічної влади:*

– застосовувати інструменти впровадження державно-громадського партнерства в процесах формування, реалізації та оцінювання публічної політики в площині перетину сфер управління, економіки, публічної діяльності;

– формувати та реалізовувати елементи державної політики, включаючи вимоги щодо формування державної політики на основі ґрунтового аналізу, стратегічного планування, участі громадськості, забезпечення суспільного інтересу та інформування громадськості про зміни;

– здійснювати бюджетне планування, виявляти, упереджувати та мінімізувати бюджетні та фінансові ризики;

– визначити та структурувати пріоритети на галузевому рівні та забезпечувати

реалістичне планування галузевого управління відповідно до визначених пріоритетів, ресурсного потенціалу, середньо- та довгостроковою спроможністю державного та місцевих бюджетів;

– розробляти та реалізовувати програми (проекти) розвитку територій на засадах державно-громадського партнерства;

– засобами медіації та альтернативного вирішення спорів забезпечувати конструктивну громадянську активність у місцевих самоврядних і політичних процесах, вирішення спірних проблем місцевого та державного значення, встановлення злагоди та порозуміння між людьми, консолідує ролі громадських інституцій щодо протидіяння руйнівним процесам та розхитуванню нестійких самоврядних і соціальних конструкцій;

– формувати команди, здатних реагувати на виклики та управляти змінами, посилюючи якості керівників-лідерів, оволодіння ними навичками стратегічного та критичного мислення, оцінки політичних ситуацій, прийомами саморегуляції, спеціальними інструментами управлінського впливу;

закладам вищої освіти:

– в освітніх програмах у галузі наук «Публічне управління та адміністрування» передбачити (розширити) освітні компоненти, спрямовані на забезпечення таких професійних компетентностей, як здатність: до державно-громадського партнерства в процесах вироблення, реалізації та оцінювання публічної політики в площині перетину сфер управління, економіки, публічної діяльності;

– до оволодіння та виявлення лідерських якостей, прийомів саморегуляції, спеціальних інструментів публічного впливу; розробляти і впроваджувати ефективні організаційні структури в об'єднаних територіальних громадах, методи й інструменти управління ними спрямовані на вирішення актуальних проблем їх розвитку;

– посилити роль стейкхолдерів (роботодавців – органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, академічної спільноти тощо) в освітньому процесі, впроваджуючи навчальні дисципліни, в результаті вивчення яких слухачі оволодівають спеціальними (фаховими, предметними) професійними реалізаційними здатностями;

– з метою вивчення запитів стейкхолдерів на предмет затребуваності професійних компетентностей та фахівців з публічного управління та адміністрування на ринку праці проводити перманентний аналіз офіційних звітів органів влади, досліджень громадських організацій, публічних виступів та інтерв'ю представників професійної спільноти, різноманітного аналітичного контенту, в тому числі соціальних мереж, з подальшим програмуванням результатів навчання;

– застосувати різноманітні класичні й сучасні методи навчання з метою формування лідерських здатностей, здатностей мотивувати людей та рухатися до спільної мети, реалізовувати власні громадянські права й обов'язки, почуття належності до суспільства з демократичними цінностями й навички комунікації в ньому, поведінкові моделі, властиві як різнорівневому професійному, так і політичному середовищу, здатності бути толерантним, комунікабельним, відкритим до нового тощо.

• 2 червня 2023 року – Всеукраїнський, круглий стіл «Організаційно-правове забезпечення підрозділів превентивної діяльності Національної поліції», проведений за ініціативи навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем превентивної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності.

Захід об'єднав понад 100 науковців та практиків із різних регіонів України: Київської, Дніпропетровської, Чернігівської, Донецької, Кіровоградської, Львівської, Рівненської, Івано-Франківської областей. Серед представлених організацій – Верховна Рада України, Міністерство внутрішніх справ України, центральні та територіальні органи Національної поліції України, органи прокуратури, а також заклади вищої освіти МВС та МОН України.

Відкрили захід та звернулися до учасників проректор ДДУВС Л. Наливайко та декан факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності О. Камішанський. Модератором круглого столу виступила старший науковий співробітник навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем превентивної діяльності І. Дрок.

У ході дискусії науковці обговорили проблемні питання, що стосувалися особливостей діяльності та управління підрозділами превентивної спрямованості Національної поліції в умовах воєнного стану. Розглянули інформаційне забезпечення діяльності таких підрозділів, торкнулися питань оцінки ефективності правоохоронної діяльності. Особливо зупинилися на роботі підрозділів ювенальної превенції щодо недопущення вчинення неповнолітніми особами правопорушень під час дії воєнного стану, а також на запобіганні правопорушенням у сфері обігу вогнепальної зброї. Учасники розглянули актуальний досвід діяльності підрозділів поліції зарубіжних держав під час війни та можливість його імплементації в Україні.

Під час роботи круглого столу свої виступи презентували: професор кафедри поліцейського права Національної академії внутрішніх справ В. Варивода; завідувач кафедри конституційного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля Г. Татаренко; головний спеціаліст відділу законодавчого забезпечення та адаптації Департаменту юридичного забезпечення МВС України Д. Голобородько; начальник сектору моніторингу Прилуцького відділу поліції ГУНП у Чернігівській області М. Самбор; інспектор відділу службових розслідувань управління головної інспекції ГУНП у Рівненській області О. Бочковий; професор кафедри публічного та приватного права ННІ права та міжнародно-правових відносин Університету митної справи та фінансів Є. Легеза; доцент кафедри поліцейської діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів поліції Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ М. Кривонос; доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ Н. Дідик; викладач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу факультету №3 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ О. Сподинський; доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ДДУВС К. Пісоцька; старший викладач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ДДУВС С. Рижкова; ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ДДУВС А. Чепіжко та здобувачі вищої освіти ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції ДДУВС М. Дзюба, П. Рибінський і Р. Бонлаб.

• **16 червня 2023 року** – Міжнародна науково-практична конференція «Вплив війни на правоохоронну, соціальну та демографічну сфери: стан та перспективи», організована кафедрою загальноправових дисциплін ННІ права та інноваційної освіти.

Участь у роботі заходу взяли 200 науковців з України, Польщі та Грузії. Конференція об'єднала 3 круглі столи: «Питання взаємовідносин громадських організацій з органами державної влади з актуальних проблем надання допомоги внутрішньо переміщеним особам»; «Актуальні проблеми міжнародного права та міжнародної політики»; «Правосуддя та правоохоронна діяльність в умовах воєнного стану: особливості, проблеми, досягнення, перспективи».

Співорганізаторами науково-практичного заходу виступили: Дніпропетровська обласна державна адміністрація, Грузинський технічний університет, НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрНУ, Всеукраїнська громадська організація «Асоціація українських правників», ННІ права на інноваційної освіти, Навчально-наукова лабораторія дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності, Рада молодих вчених Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Захід проведено з метою створення платформи для об'єднання досвіду та потенціалу науковців і практиків, представників органів публічної влади й інститутів громадянського суспільства України і провідних держав світу з вирішення нагальних проблем захисту прав і свобод людини в Україні під час війни.

Відкрив захід та наголосив на актуальності його проведення ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ А. Фоменко. «Війна ще раз довела, що держава потребує більше кадрів у правоохоронному та безпековому секторі. Зараз і після закінчення війни в Україні потрібна буде потужна робота фахівців у багатьох сферах, перш за все, юристів і поліцейських. Вкрай необхідним наразі є посилення спроможності правоохоронців для ефективного розслідування тяжких порушень прав людини в умовах війни, у тому числі порушень міжнародного гуманітарного права. Особливо важливим є підвищення потенціалу співробітників правоохоронних органів щодо запобігання та ефективного розслідування катування та неналежного поводження», – зазначив керівник вишу.

Модератор конференції – проректор ДДУВС Л. Наливайко.

Привітали учасників: суддя Конституційного Суду України О. Петришин, заступник голови Дніпропетровської обласної військової адміністрації І. Грицай, голова Третього апеляційного адміністративного суду А. Коршун, декан факультету права та міжнародних відносин Грузинського технічного університету І. Габісонія, керівник Запорізької обласної прокуратури С. Спільник, заступник голови Дніпропетровського окружного адміністративного суду В. Горбалінський, заступник начальника Південного

міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса) О. Захарова, начальник управління з питань культури, молоді та спорту Дніпропетровської обласної ради Л. Гиренко.

Привітав учасників заходу та наголосив на тривалій співпраці між університетом та Всеукраїнською громадською організацією «Асоціація українських правників» Президент Всеукраїнської громадської організації «Асоціація українських правників», професор кафедри теорії та історії права та держави Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАПрН України В. Костицький.

Тематичні напрями заходу стосувалися обговорення проблем національного та міжнародного права; перспективи України у сфері протидії інформаційним загрозам і захисту прав цивільного населення на отримання інформації; правоохоронна діяльність в Україні в умовах воєнного стану; захист прав та інтересів осіб, які постраждали від війни, а також внутрішньо переміщених осіб тощо.

Як спікери на конференції виступили: професор Інституту політичних досліджень Польської академії наук А. Камінський, який розповів про виклики перед українським суспільством після війни; декан факультету права та міжнародних відносин Грузинського технічного університету І. Габісонія, який надав політико-правову оцінку російсько-грузинської війни 2008 року; Президент Всеукраїнської громадської організації «Асоціація українських правників» В. Костицький, який наголосив на тих викликах, які постали перед українським народом внаслідок збройної агресії з боку російської федерації та багато інших.

• **20 червня 2023 року** – *Регіональний науково-практичний семінар «Теорія і практика конституціоналізму: вітчизняний і зарубіжний досвід», присвячений 27-ій річниці прийняття Конституції України. Захід організовано кафедрою теорії та історії держави і права факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності.*

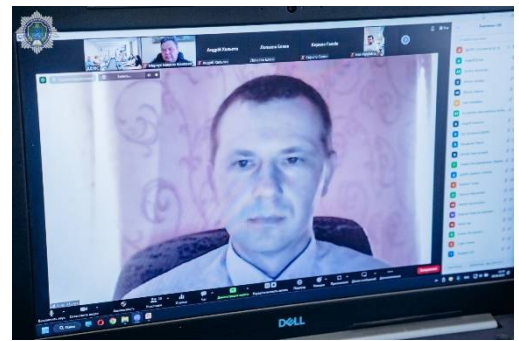
До семінару долучилися понад 80 спікерів – науковці, представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, судових та правоохоронних органів, правозахисних організацій, громадських організацій, здобувачі вищої освіти Дніпра, Києва, Полтави, Чернігова, Сум, Харкова й інших міст.

Захід відкрила проректор університету Л. Наливайко. Вона привітала учасників з майбутнім державним святом – Днем Конституції України та побажала учасникам

наукового заходу плідної дискусії. «Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ від початку збройної агресії російської федерації проти України на систематичній основі проводить різноманітні наукові заходи, предметом обговорення яких є актуальні проблеми, що мають важливе значення для забезпечення обороноздатності України, протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам національній безпеки, а також розбудови її як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави» – зазначила проректор.

З вітальними словами до учасників науково-практичного семінару звернулися декан факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності ДДУВС О. Камишанський; голова Жовтневого районного суду м. Дніпра О. Антонюк; декан факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ М. Марчук і провідний науковий співробітник 2-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства Державного науково-дослідного інституту МВС України А. Хальота.

Змістовними й цікавими були виступи професора кафедри права та методики викладання правознавства Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка А. Кучука про феномен транснаціоналізації конституціоналізму; завідувача кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Л. Мудриєвської про роль порівняльно-правового методу в дослідженні сутності конституції в українській позитивістській парадигмі наприкінці XIX – початку XX сторіч, а також професора кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ДДУВС Б. Логвиненка, який виніс на науковий загальний питання Конституції 3 травня (Ustawa Rzadowa) та її значення для України.

Практично-орієнтований характер мали виступи начальника сектору моніторингу Прилуцького районного відділу поліції Головного управління Національної поліції в

Чернігівській області, депутата Прилуцької районної ради, член-кореспондента Національної академії наук вищої освіти України М. Самбора («Особливості адміністративної процедури обмеження права на свободу та особисту недоторканість в умовах воєнного стану») та професора кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Р. Миронюка («Дотримання прав і свобод громадян під час відчуження майна в умовах воєнного стану»).

Теоретико-правовим засадам заборони діяльності політичних партій в умовах дії воєнного стану присвятила свою доповідь завідувач кафедри правознавства ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» Г. Лаврик.

• 23 червня 2023 року – III Всеукраїнський круглий стіл «Державно-громадське партнерство в процесі формування та реалізації публічної політики», організований кафедрою публічного управління та адміністрування і присвячений Дню державної служби України.

У заході взяли участь понад 50 представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, а також науковці та здобувачі вищої освіти.

Круглий стіл відкрила проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Л. Наливайко. Вона наголосила, що попри воєнний стан Всеукраїнський круглий стіл проводиться в університеті вже втретє. У результаті напрацьовано низку рішень щодо нагальних питань сучасного публічного управління.

Свої академічні напрацювання презентували вчені більш ніж 20 закладів вищої освіти. Зокрема долучилися представники Рурського університету Бохуму (Німеччина), Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Львівська політехніка», Національного університету цивільного захисту України, Університету митної справи та фінансів, Класичного приватного університету, Придніпровської державної академії архітектури та будівництва, Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» тощо.

Учасників привітали начальник управління з питань культури, молоді та спорту Дніпропетровської обласної ради Л. Гиренко, начальник Управління патрульної поліції в Дніпропетровській області А. Калюжний, секретар постійної комісії з питань сім'ї, молоді та спорту Дніпропетровської обласної ради Д. Міфтахутдінова та директор навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти ДДУВС В. Савіщенко.

Презентували свої виступи, в яких були висвітлені питання протидії окупаційним процесам, формування реалізації соціально-економічної політики в Україні тощо: завідувач кафедри державного управління і місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету І. Лопушинський, голова Якимівської селищної ради Якимівського району Запорізької області О. Правосуд, професор кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування Дніпровського державного

аграрно-економічного університету Т. Крушельницька.

Практичним досвідом у різних сферах державно-управлінської діяльності поділилися представники департаменту фінансів Дніпропетровської обласної державної адміністрації, Хмельницької міської ради, Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні, Запорізької районної державної адміністрації та інших органів влади та громадських об'єднань.

Узагальнивши думку студентського самоврядування університету, на важливість державно-громадського та державно-приватного партнерства звернув увагу голова відділу організації навчальної роботи та забезпечення якості освітньої діяльності студентського самоврядування ННІ права та інноваційної освіти А. Наумик.

Підсумовуючи результати III Всеукраїнського круглого столу, завідувач кафедри управління та адміністрування Н. Сидоренко наголосила на ефективності та необхідності проведення подібних заходів задля формування сучасної стратегії післявоєнної відбудови України.

КОНКУРСИ

■ **17 березня 2023 року, з нагоди 57-річчя Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ** підбито підсумки щорічного **Всеукраїнського конкурсу на краще правниче видання**. Шостий рік поспіль його проводять спільно із Всеукраїнською громадською організацією «Асоціація українських правників» за підтримки Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України та міжнародних партнерів.

Головною метою є виявлення та відзначення кращих видань, які всебічно та якісно забезпечують потреби освітнього процесу у закладах вищої освіти юридичного профілю. Конкурс проведено за наступними номінаціями: наукові видання, навчальні видання, довідкові видання, навчально-методичні видання, періодичні видання. Участь у ньому беруть усі заклади вищої освіти системи МВС, заклади вищої освіти МОН України, науково-дослідні установи тощо.

Цьогоріч конкурували між собою близько 167 видань. Серед учасників, зокрема, Державний науково-дослідний інститут МВС України, Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, Національна академія внутрішніх справ, Одеський державний університет внутрішніх справ, Харківський національний університет внутрішніх справ, Львівський державний університет внутрішніх справ, Національна

академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Національна академія Національної гвардії України, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, Донецький державний університет внутрішніх справ, Академія адвокатури України, Донецький національний університет імені Василя Стуса, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України», Науково-дослідний інститут публічного права.

Оцінювала видання спеціальна конкурсна комісія, до складу якої увійшли провідні вчені. За результатами розгляду визначено переможців, які нагороджені дипломами за такі видання:

у номінації «Наукові видання»:

МОНОГРАФІЇ

Диплом I ступеня

1. Костицький В. В. Поділ влади у контексті теолого-соціологічного праворозуміння (нариси правової теорії) : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 192 с. (*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ*)
2. Коршун А. О. Принцип гласності і відкритості діяльності органів судової влади: монографія. Київ : Хай-Тек Пресс, 2022. 192 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)
3. Медяник В. А. Організаційно-правові засади адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики в Україні: монографія. Видавничий дім «Гельветика», 2021. 406 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

Диплом II ступеня

1. Позігун І. О. Правовладдя в адміністративному процесі: компаративно-правовий аспект: монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 194 с. (*Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса*)
2. Тализіна Я. О. Використання конфіденційного співробітництва у кримінальному впровадженні: монографія / наук. ред І. А.Тітко. Київ : Алєрта, 2023. 304 с. (*НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України, м. Харків*)
3. Смерницький Д. В., Подойніцин В. М. Стандартизація у сфері оборони: адміністративно-правові основи : монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2020. 188 с. (*Державний НДІ МВС України, м. Київ*)

Диплом III ступеня

1. Строк І. О., Юхно О. О. Основи методики розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання монографія. Харків: Факт, 2022. 204 с. (Серія «Бібліотека слідчого і детектива: проблеми криміналістики та кримінального процесу») (*Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків*)
2. Приходько В. І., Коллер Ю. С. Транспортні пригоди в Україні: адміністративно-правова профілактика: монографія / І. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. 254 с. (*Державний НДІ МВС України, м. Київ*)
3. Бєвз С. І. Державне управління у сфері господарської діяльності: адміністративно-правові засади: монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 319 с. (*Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ*)
4. Куркова К. М. Адміністративно-правове забезпечення науково-технологічного розвитку в Україні: теоретико-правовий аспект / за заг.ред. д.ю.н., професора, Заслуженого юриста України В. І. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 500 с. (*Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ*)
5. Ганьба О. Б. Правові відносини у сфері прикордонної безпеки України: теоретичні і прикладні проблеми (електронна версія). (*Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, м. Хмельницького*)
6. Романов М. Ю. Теоретичні та практичні основи формування методики досудового розслідування незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів,

походів і демонстрацій: монографія. Київ : 7БЦ, 2022. 312 с. *(Головне слідче управління Національної поліції України, м. Київ)*

7. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. Київ : Норма права, 2022. 244 с. *(Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця)*

у номінації «Навчальні видання»:

ПІДРУЧНИКИ

Диплом I ступеня

1. Права людини у міжнародному праві : підручник / за заг. ред. канд. юрид. наук, доцента А. В. Войціховського; [Бакумов О. С., Варунц Л. Д., Войціховський А. В., Гудзь Т.І. та ін.]; передм. А. В. Войціховський. Харків : ООО «Планета-Принт», 2021. 404 с. *(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

2. Адміністративне право : підручник / А. Є. Фоменко, Е. О. Сидорова, М. П. Юніна; за заг. ред. Юніна О. С. Дніпро : Видавець Біла К.О. 2022. 428 с. *(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)*

Диплом II ступеня

1. Вереша Р. В. Курс кримінального права України. Загальна частина. Том II. Вчення про покарання : підручник. Київ : Алерта, 2021. 468 с. *(Академія адвокатури України, м. Київ)*

2. Поліцейська діяльність: підручник / А. Є. Фоменко, О. С. Юнін, Р. В. Миронюк, А. О. Собакар та ін.; за заг. ред. д-ра юрид.наук, проф., Засл. діяча науки і техніки України О. С. Юніна. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 432 с. *(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)*

3. Інформаційні технології: підручник / В. Б. Вишня, І. В. Краснобрижний, К. Ю. Ісмаїлов, С. О. Прокопов, Е. В. Рижков. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 492 с. *(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)*

Диплом III ступеня

1. Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підручник. Дніпро : Видавець Біла К.О. 2022. 271 с. *(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)*

2. Кримінальний процес України: підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд.. юрид. наук, доц. В. М. Федченко. 3-є вид., доп. І перероб. У 2-х ч. Ч.1 «Досудове провадження», Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 544 с. *(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)*

ПОСІБНИКИ

Диплом I ступеня

1. Юркевич Ю. М., Дутько А. О. та ін. Особисті немайнові права особи : навч. посібник / за ред. А. О. Дутько. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2021. 444 с. *(Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів)*

2. Судові та правоохоронні органи України : навч. посібник / М. А. Макаров, А. С. Симчук, М. Й. Кулик, Ю. В. Терещенко, С. В. Харченко. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2022. 656 с. *(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)*

3. Організація діяльності підрозділів ювенальної превенції : навч. посібник ; за заг. ред. О. І. Безпалової / О. І. Безпалова, Г. В. Джагунов, В. С. Макаренко та ін.; передм. О. І. Безпалової. Харків : ХНУВС, 2022. 204 с. *(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

4. Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація : навч. посібник / кол. авт.: Березняк В. С., Юнін С. О., Шаблюстий В. В. та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц., Засл. юриста України А. Є. Фоменка. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 236 с. *(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)*

Диплом II ступеня

1. Розслідування окремих видів кримінальних правопорушень: навч. посібник / В. В. Пясковський, С. С. Чернявський, П. Є. Антонюк та ін. ; за заг. ред. В. В. Пясковського. Київ : 7БЦ, 2022. 256 с. *(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)*

2. Запобігання підрозділами ювенальної превенції вчиненню неповнолітніми особами правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів : навч.-практ. посібник / А. С. Фоменко, Л. Р. Наливайко, К. В. Бахчев, О. В. Бочковий та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2022. 196 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

3. Кримінальний процес України: у питаннях і відповідях: навчальний посібник / кол. авт. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Т. Г. Фоміної. Харків: ХНУВС, 2021. 300 с. (*Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків*)

4. Фінансове право : навч. посібник / Л. М. Ніколенко, А. І. Батечко ; за заг. ред. проф. С. С. Вітвіцького. Київ : ВД «Дакор». 2022. 276 с. (*Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький*)

5. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародне судочинство : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2022. 304 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

Диплом III ступеня

1. Theory of probability and mathematical statistics : textbook for students of economic specialties / Svitlana Nasonova. Dnipro: DSUIA, 2022. 152 p. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

2. Посібник з реалізації заходів евакуації населення, матеріальних і культурних цінностей в умовах загрози та виникнення надзвичайних ситуацій і збройних конфліктів : практичний посібник / М. В. Андрієнко, А. І. Фомін, О. М. Слущька та ін. Київ : ІДУ НД ЦЗ, 2022. 250 с. (*Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, м. Київ*)

3. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України : навчальний посібник / Верба-Сидор О., Воробель У., Грабар Н. та ін. ; за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Б. Верби-Сидор. Львів : ЛьвДУВС. 2021. 416 с. (*Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів*)

4. Трудове право України: практикум : навчальний посібник для здобувачів вищої освіти / Золотухіна Л. О., Межевська Л. В., Бондар С. О. та ін. ; кер. авт. кол. д-р юрид. наук, доц. Л. О. Золотухіна. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2021. 260 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

5. Основи військового законодавства : навч. посібник / О. В. Орел, М. О. Чепель, О. Т. Васильковський, О. А. Данильченко. Харків : Національна акад. НГУ, 2021. 254 с. (*Національна академія Національної гвардії України, м. Харків*)

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Диплом I ступеня

1. Застосування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в контексті затримання уповноваженою службовою особою в порядку статті 208 Кримінального процесуального кодексу України: методичні рекомендації / Авт. кол.: М. С. Цуцкірідзе, В. В. Рогальська, О. А. Солдатенко, А. Г. Гаркуша, Д. В. Лазарева та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2022. 113 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

2. Організація виявлення і розслідування фінансових та економічних злочинів : зб. метод. рекомендацій ; кол. авт. : Д. Б. Санакоєв, В. П. Мороз, В. В. Єфімов та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2022. 460 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

Диплом II ступеня

1. Коршикова Т. В., Стрільців О. М., Пархоменко Ю. О. та ін. Розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки: метод. рекомендації. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 81 с. (*Національна академія внутрішніх справ, м. Київ*)

2. Теорія держави і права : методичні рекомендації для самостійної роботи та індивідуальної роботи (для ЗВО I курсу денної форми навчання юридичного факультету) / Кол. авт. за заг. ред. д.ю.н., проф., Засл. юриста України Л.Р. Наливайко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2020. 416 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

Диплом III ступеня

1. Цивільне право: практикум / Р. Я. Демків, І. М. Євхутич, Т. В. Курило та ін. ; за ред. В. О. Кучера. Львів : ЛьвДУВС, 2021. Ч. 1. 180 с. *(Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів)*

2. Орел О. В., Луньов О. Ю. Оцінка корупційних ризиків в органах військового управління та військових частинах Національної гвардії України: практ. посіб. Харків : НА НГУ. 2021. 82 с. *(Національна академія Національної гвардії України, м. Харків)*

3. Методичні рекомендації щодо використання Інтерактивного мультимедійного лазерного тиру «Рубін –У» під час проведенн сценарно-орієнтованих занять з дисциплін «Тактико-спеціальна підготовка» та «Вогнева підготовка» / Покайчук В., Поливанюк В., Фурса В., Зубець О. Дніпро : ДДУВС, 2021. 64 с. *(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)*

ПРАКТИКУМИ

Диплом I ступеня

Практикум з теорії держави і права: навч. посібник/ Кол.авт.; за заг. ред. д-ра юрид.наук, проф. Л. Р. Наливайко. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 500 с. *(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)*

Диплом II ступеня

Практикум зі складання кримінальних процесуальних документів : навч. посібник ; кол. авт. ; за заг. ред.. к.ю.н., доц. С. А. Шалгунової. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 336 с. *(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)*

Диплом III ступеня

1. Цивільне право: практикум / Р. Я. Демків, І. М. Євхутич, Т. В. Курило, В. О. Кучер, В. М. Парасюк ; за ред. В.О. Кучера. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2022. Ч. 2. 208 с. *(Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів)*

2. Волобуєва О. О., Крушеницький А. В. Практикум для самостійної роботи з навчальної дисципліни «Складання кримінальних процесуальних документів на стадії досудового розслідування» (електронне видання) *(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)*

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Диплом I ступеня

Підстави та порядок застосування заходу забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення у формі адміністративного затримання : наук.-практ. рекомендації / Фоменко А. Є., Бахчев К. В., Бочковий О. В., Дрок І. С., Самбор М. А. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2022. 109 с. *(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)*

Диплом II ступеня

Методика експертної оцінки індивідуальних зразків бурштину / П. М. Баранов, В. М. Коротаєв, Р. С. Кірін. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2021. 87 с. *(Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, м. Дніпро)*

ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ

Диплом I ступеня

Українська Правнича Енциклопедія / За заг. ред. В. М. Тertiшника, Л. Р. Наливайко, А. Є. Фоменка, В. В. Ченцова. Київ : Алерта, 2023. 768 с. *(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)*

Диплом III ступеня

1. Підготовка працівників поліції у зарубіжних країнах. Частина II : інформац.-практ. довідник / К. Л. Бугайчук. Харків : ХНУВС, 2022. 168 с. *(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

2. 60 років Донецькому державному університету внутрішніх справ: основні традиції, перевірені часом / Редкол.: С. С. Вітвіцький, Є. С. Назимко, Р. В. Врадій та ін. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 344 с. *(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)*

3. Бібліографічний покажчик для написання курсових та наукових робіт з навчальної дисципліни «Актуальні проблеми теорії держави та права» (для ЗВО юрид. фак. та ННІ заоч. навч. та підвищ. кваліфікації) / кол. авт.: за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2021. 304 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

4. Вереша Р. В. Суб'єктивний елемент злочину: бібліографія. Київ : Алерта, 2018. 110 с. (*Академія адвокатури України, м. Київ*)

у номінації «Періодичні видання»:

Диплом I ступеня

1. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : науковий журнал ; ред. кол.: А. Є. Фоменко (голов. ред.) та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2022. Спеціальний випуск № 2. 728 с. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

2. Право і безпека : науковий журнал ; редкол.: В. В. Сокурєнко (голов. ред.) та ін. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ (*Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків*)

Диплом II ступеня

1. Philosophy, Economics and Law Review: Scientific journal ; редкол.: Фоменко А. Є. (голов. ред.) та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Volume 2, no. 1, 198 p. (*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро*)

2. Наука і правоохорона : наук.-практ. журнал / голов. ред. М. Г. Вербенський. 2021. № 1 (51) (*Державний НДІ МВС України*)

Диплом III ступеня

Філософські та методологічні проблеми права: наук. журн. / редкол.: М. В. Костицький (голов. ред.) та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. №2(24). 124 с. (*Національна академія внутрішніх справ, м. Київ*)

■ 19 травня 2023 року на базі Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького відбувся II тур конкурсу наукових робіт здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти в системі Міністерства внутрішніх справ України. Для участі в II турі Конкурсу до Національної академії надійшло 112 наукових робіт за 15 номінаціями.

Після проведення «сліпого» (анонімного) рецензування конкурсними комісіями для участі в підсумковій науково-практичній конференції складено списки та сформовано загальний рейтинговий список наукових робіт, до якого увійшли 7 наукових робіт курсантів та студентів Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Свої призові місця вони успішно підтвердили у рамках публічного захисту:

диплом I ступеня у номінації «Конституційне та міжнародне право» отримала **Катерина Хмеленко** за наукову роботу «Проблеми та перспективи інституційної системи захисту прав дитини в Україні»;

диплом I ступеня в номінації «Оперативно-розшукова діяльність та спеціальна техніка» отримав **Євгеній Калашиник** за наукову роботу «Використання фінансового кримінального аналізу та форензик-аудиту у протидії шахрайству та корупції в господарській діяльності»;

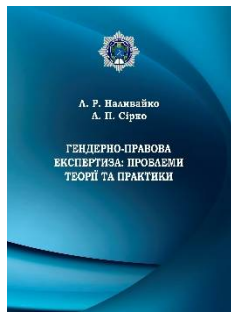
диплом I ступеня в номінації «Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень, філософія права» отримала **Софія Бідняк** за наукову роботу «Забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану в Україні: проблеми теорії та практики»;

диплом I ступеня в номінації «Цивільно-правові та господарсько-правові науки» отримала **Катерина Вербицька** за наукову роботу «Реалізація прав на житло вимушених переселенців в умовах воєнного стану: національний та міжнародний досвід»;

диплом II ступеня в номінації «Соціально-гуманітарні науки» отримав **Андрій Косенко** за наукову роботу «Напрями SMART-розвитку міст України в умовах війни».

НОВІ ВИДАННЯ

У 2023 РОЦІ НАУКОВЦЯМИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВИДАНО ДРУКОМ ПРАЦІ:

Наливайко Л. Р., Сірко Л. П. Гендерно-правова експертиза: проблеми теорії та практики : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2023. 200 с.
ISBN 978-617-8035-05-1

У монографії наведено сучасне розуміння сутності гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів як методу забезпечення гендерної рівності, розкрито особливості її правового забезпечення та реалізації. Запропоновано подальші шляхи удосконалення проведення гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях, враховуючи міжнародний досвід.

Видання розраховано на науковців, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, викладачів, здобувачів вищої освіти, громадські організації, а також усіх, хто цікавиться проблематикою проведення гендерно-правової експертизи.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10966>

Поліцейська деонтологія : навч. посібник / В. О. Боняк, Т. О. Жеглінська, Ю. С. Завгородня та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 144 с.
ISBN 978-617-8032-90-6

У навчальному посібнику, який підготовлено згідно з програмою навчальної дисципліни «Поліцейська деонтологія», висвітлено міжнародні та вітчизняні деонтологічні засади професійної діяльності поліції, розкрито ключові питання кожної з тем.

Для викладачів та здобувачів вищої освіти ЗВО системи МВС України.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10738>

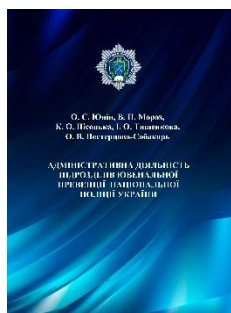

Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 9 груд. 2022 р.). Дніпро : ДДУВС, 2023. 308 с.
ISBN 978-617-8035-09-9

Збірник містить тези доповідей однойменного наукового семінару (розглянуто різні проблемні аспекти сучасних процесів державотворення, правотворення й правозастосування та шляхи їх розв'язання в Україні) та проєкти учасників VIII Міжнародного студентського саміту «Права людини і глобальна безпека».

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти юридичних ЗВО та широкого кола читачів, які цікавляться досліджуваними процесами.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10958>

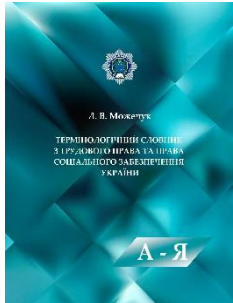
Адміністративна діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : навч. посібник / О. С. Юнін, В. П. Мороз, К. О. Пісоцька, І. О. Тищенко, О. В. Нестерцова-Собакарь. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 160 с.
ISBN 978-617-8035-18-1

У навчальному посібнику з урахуванням сучасних наукових досліджень та законодавства України розкривається сутність адміністративної діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції. Висвітлено організаційні та нормативно-правові засади роботи підрозділів ювенальної превенції щодо захисту прав і законних інтересів дітей. Акцентована увага на формах та методах загальної та індивідуальної профілактики щодо дітей в діяльності підрозділів ювенальної превенції. Розкрито особливості провадження у справах про

адміністративні правопорушення щодо неповнолітніх. Визначено алгоритм взаємодії підрозділів ювенальної превенції з органами державної влади та місцевого самоврядування з питань забезпечення прав та законних інтересів дітей.

Для викладачів вищих навчальних закладів, науковців, аспірантів (ад'юнктів), курсантів і студентів, поліцейських, працівників інших органів виконавчої влади.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11015>

Термінологічний словник з трудового права та права соціального забезпечення України / Уклад. Л. В. Можечук. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2023. 152 с. ISBN 978-617-8035-08-2

Термінологічний словник розраховано на науково-педагогічних працівників, науковців, здобувачів вищої освіти, практичних працівників, юристів, а також всіх хто цікавиться проблемами трудового права та права соціального забезпечення України.

Запропонований словник може бути використаний при викладанні профільних дисциплін здобувачам вищої освіти юридичних спеціальностей, що в свою чергу полегшить засвоєння основних правових понять майбутніми фахівцями.

Термінологічний словник містить найважливіші терміни, які широко використовуються в юридичній практиці. При розкритті понять використанні нормативно-правові акти України, навчальні, навчально-методичні та наукові видання.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10965>

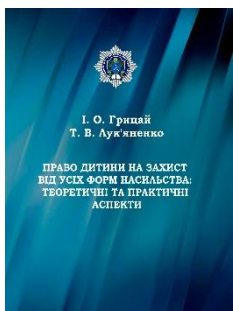

Оформлення матеріалів про адміністративне правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП щодо деяких категорій осіб : наук.-практ. рекомендації / А. С. Фоменко, К. В. Бахчев, О. В. Бочковий та ін. Дніпро : ДДУВС, 2023. 72 с. ISBN 978-617-8035-12-9

Науково-практичні рекомендації містять аналіз діяльності підрозділів Національної поліції щодо Оформлення матеріалів про адміністративне правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП щодо деяких категорій осіб та практичні рекомендації щодо підвищення ефективності даного напрямку діяльності підрозділів поліції.

Для працівників підрозділів превентивної діяльності, патрульної поліції, а також курсантів, студентів і науковців юридичного спрямування.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10962>

Грицай І. О., Лук'яненко Т. В. Право дитини на захист від усіх форм насильства: теоретичні та практичні аспекти : монограф. ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф., Засл. юриста України Л. Р. Наливайко. Дніпро : ДДУВС, 2023. 200 с. ISBN 978-617-8035-13-6

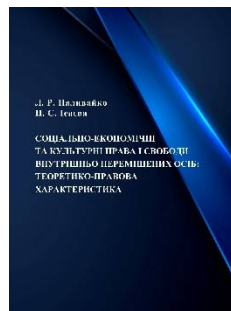
Досліджено право дитини на захист від усіх форм насильства в Україні. Розкрито поняття та зміст права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, досліджено методологію пізнання права дитини на захист від усіх форм насильства. Визначено структуру права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, досліджено

проблеми нормативно-правового забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, запропоновано шляхи їх вирішення. Здійснено порівняльно-правовий аналіз вітчизняних та зарубіжних моделей правового регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства, окреслено перспективи впровадження зарубіжного досвіду правового регулювання права дитини на захист від усіх форм насильства у національну практику. Досліджено міжнародно-правовий, інституційний та організаційно-правовий механізм забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні, запропоновано шляхи його вдосконалення.

Для науковців, органів державної влади та органів місцевого самоврядування,

викладачів, здобувачів вищої освіти, громадські організації, а також усіх, хто цікавиться проблематикою захисту прав дитини в Україні.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11470>

Наливайко Л. Р., Ісасва Н. С. Соціально-економічні та культурні права і свободи внутрішньо переміщених осіб і гарантії їх реалізації: теоретико-правова характеристика : монограф. Дніпро : ДДУВС, 188 с.

ISBN 978-617-8035-14-3

Висвітлено загальнотеоретичні підходи до визначення поняття соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, їх нормативно-правове регулювання та систему методів їх дослідження. Розкрито систему гарантій та визначено проблеми реалізації зазначеної категорії прав і свобод.

Для науковців, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, викладачів, здобувачів вищої освіти, громадських організацій, а також усіх, хто цікавиться проблематикою захисту прав людини.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11472>

Захист національної економіки та управління її розвитком : кол. монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 376 с.

ISBN 978-617-8032-98-2

Монографію виконано в межах теми дослідження «Національна економіка та інфраструктурні проекти» (державний реєстраційний номер 0120U104371). Вона розрахована на широке коло вітчизняних фахівців, науковців, практичних працівників Національної поліції України. Представлено результати досліджень щодо захисту національної економіки та управління її розвитком з теоретичної та практичної точок зору.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10857>

Мітченко К. В. Професійно-психологічна підготовка поліцейських : практикум. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 68 с.

ISBN 978-617-8035-34-1

Запропоновано практичні вправи з тематики навчальної дисципліни «Професійно-психологічна підготовка поліцейських». Видання буде корисним для здобувачів вищої освіти та викладачів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а також для практичних психологів відділів психологічного забезпечення Національної поліції України.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11423>

Збірник тестів за освітньо-професійними програмами «Публічне управління та адміністрування» для першого та другого рівнів вищої освіти : практикум / Сидоренко Н. С., Мунько А. Ю., Трещов М. М., Шевченко С. О., Липовська Н. А. Дніпро : ДДУВС, 2023. 242 с.

ISBN 978-617-8035-26-6

Навчальне видання призначене для професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері публічного управління та адміністрування.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11466>

Гендерний портрет Дніпропетровської області : наук.-практ. видання (2022). 3-є вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 120 с.

Гендерний портрет Дніпропетровської області – це аналітична збірка, що включає актуальну соціально-демографічну статистику за 2022 рік та особливості таких груп, як жінки і чоловіки. Зібрана інформація відтворює демографічні характеристики регіону та включає достовірні показники в таких сферах як політика та публічне управління, зайнятість і безробіття, охорона здоров'я, освіта і наука, соціально-культурне життя. Її перевагою є розроблені гендерними експертами узагальнення, висновки та рекомендації, що суттєво спрощують використання статистичних даних у нормотворчості, правозастосуванні, стратегічному плануванні й управлінні, освітній і науковій діяльності тощо.

Видання розраховано на експертне середовище, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, науковців, освітян і здобувачів освіти, а також усіх тих, хто цікавиться проблематикою гендерної рівності в суспільстві та Дніпропетровському регіоні.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11009>

Шевченко С. О., Липовська Н. А., Сидоренко Н. С. Підготовка до єдиного державного кваліфікаційного іспиту здобувачів магістратури спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» : навч. посібник ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр-я, проф. С. О. Шевченка. Дніпро : ДДУВС, 2023. 296 с.

ISBN 978-617-8035-16-7

Навчальний посібник підготовлено відповідно до програми єдиного державного кваліфікаційного іспиту за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» на другому (магістерському) рівні вищої освіти, затвердженої наказом

Міністерства освіти і науки України від 08.10.2021 № 1076.

Посібник містить окремі розділи/теми, вивчення яких дозволяє сформувати необхідний обсяг загальних та спеціальних компетентностей, передбачених Державним стандартом (наказ МОН № 1001 від 04.08.2020 року), серед яких такі важливі, як здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, працювати в команді, мотивувати людей та рухатися до спільної мети, бути лідером, діяти соціально відповідально та свідомо, розробляти проекти й управляти ними, удосконалювати та розвивати професійний, інтелектуальний і культурний рівні, приймати обґрунтовані рішення та використовувати сучасні комунікаційні технології, генерувати нові ідеї (креативність).

Матеріал посібника сприятиме засвоєнню слухачами магістратури освітньої програми, стане у нагоді при підготовці до атестації у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11439>

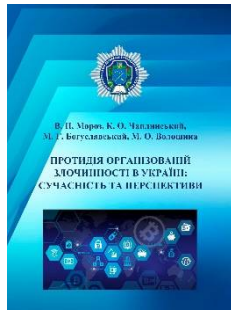
Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 бер. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 812 с.

ISBN 978-617-8035-11-2

Збірник містить матеріали однойменної шостої міжнародної науково-практичної конференції. У заході взяли участь науковці, викладачі та здобувачі закладів вищої освіти та наукових установ, а також фахівці-практики правоохоронних органів. Тематика публікацій охоплює актуальні теоретико-прикладні проблеми міжнародної та національної безпеки.

Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та навчальному процесі закладів вищої освіти, а також у законотворчості та правоохоронній діяльності.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11518>

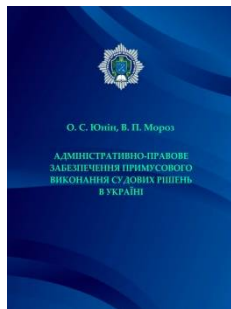
Мороз В. П., Чаплинський К. О., Богуславський М. Г., Волошина М. О. Протидія організованій злочинності в Україні: сучасність та перспективи : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 236 с.

ISBN 978-617-8032-95-1

У монографії, з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики та стану розвитку криміналістичної науки, здійснено ґрунтовний аналіз організованої злочинності; визначено сучасний стан протидії організованій злочинності та виокремлено перспективні напрями її подолання; досліджено поняття, види та місце злочинних угруповань в структурі організованої злочинності; висвітлено криміналістичну характеристику лідера та інших суб'єктів злочинних угруповань; розглянуто організаційно-правові засади діяльності підрозділів Національної поліції України щодо протидії організованій злочинності в умовах воєнного стану; розкрито особливості взаємодії органів і підрозділів Національної поліції України, а також державних, громадських і приватних підприємств, установ та організацій під час протидії організованій злочинності; окреслено напрями підвищення ефективності протидії організованій злочинності в Україні; з'ясовано міжнародний досвід протидії організованій злочинності; запропоновано шляхи удосконалення правової основи та діяльності органів і підрозділів Національної поліції України щодо протидії організованій злочинності.

Для науковців, викладачів, здобувачів ЗВО зі специфічними умовами навчання, аспірантів, ад'юнктів і докторантів, працівників органів прокуратури, слідчих, працівників оперативних підрозділів Національної поліції України, усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки та правозастосовної практики.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10816>

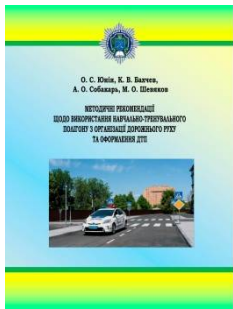
Адміністративно-правове забезпечення примусового виконання судових рішень в Україні : навч. посібник / О. С. Юнін, В. П. Мороз. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 148 с.

ISBN 978-617-8035-20-4

З урахуванням сучасних наукових досліджень та законодавства України розкривається система виконання судових рішень та рішень інших органів, що є стратегічним напрямом реформування системи Міністерства юстиції та судової системи, що визначає нове функціонування органів в правовому полі змішаної системи виконання судових рішень. Висвітлено організаційно-правові засади роботи підрозділів державної виконавчої служби та приватних виконавців. Акцентована увага на системі органів, та осіб які уповноважені до виконання судових рішень, та суб'єктів щодо яких застосовується адміністративна відповідальність та здійснюється примусове застосування санкцій. З'ясовано, що органи, уповноважені до примусового виконання судових рішень, застосовують законодавчі ініціативи щодо виконання судового рішення або ж реалізацію механізму притягнення до дисциплінарної, кримінальної та адміністративної відповідальності у разі ухилення від виконання рішення. Визначено механізм забезпечення виконання судових рішень, що є невід'ємною складовою реалізації конституційних прав громадян, коли є необхідність втручання держави та органів влади у процес реалізації прав громадян на справедливий суд та гарантії судочинства на виконання судового рішення.

Для викладачів вищих навчальних закладів, науковців, аспірантів (ад'юнктів), курсантів і студентів, поліцейських, працівників інших органів виконавчої влади.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11014>

Методичні рекомендації щодо використання навчально-тренувального полігону з організації дорожнього руху та оформлення ДТП / Кол. авторів: Юнін О. С., Бахчев К. В., Собакар А. О., Шевяков М. О. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 94 с.

Методичні рекомендації щодо використання навчально-тренувального полігону з організації дорожнього руху та оформлення ДТП підготовлений колективом авторів ДДУВС з метою впровадження в систему навчання курсантів та слухачів проведення практичних занять шляхом моделювання ситуацій оформлення дорожньо-транспортних пригод, організації дорожнього руху, нагляду за станом доріг в умовах наближених до реальних. У методичних рекомендаціях запропоновано опис локацій полігону, окреслено зміст та типові сценарії проведення практичних занять, надані рекомендації щодо їх проведення, визначені алгоритми дій поліцейських під час виникнення типових ситуацій у практичній діяльності. Методичні рекомендації призначені для здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, діючих поліцейських територіальних підрозділів Національної поліції та усіх, хто цікавиться питаннями безпеки дорожнього руху.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11414>

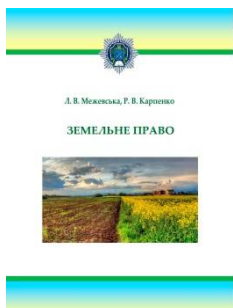
Рибальченко Л. В. Економетрія : навч. посібник для здобувачів першого (бакалаврського) рівня освіти за спеціальностями 051 «Економіка» та 073 «Менеджмент», здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей, магістрів та аспірантів. Дніпро : ДДУВС, 2023. 84 с.

ISBN 978-617-8035-31-0

У навчальному посібнику наведено теоретичні положення до кожної теми дисципліни, представлено основні методи побудови лінійної та нелінійної економетричної моделі, критерії оцінювання адекватності моделі та значимості її параметрів. Розглянуто приклади виконання розрахунків багатофакторних моделей із використанням виробничих функцій, економетричні моделі динаміки, методи оцінювання ступеня мультиколінеарності та її усунення. Подано завдання для виконання самостійної й індивідуальної роботи, питання для самоконтролю та рекомендована література.

Навчальний посібник рекомендовано для здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей, магістрів та аспірантів, які проводять дослідження, пов'язані із завданнями економетричного моделювання.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11437>

Земельне право : навч. метод. посібник для студ. денної та заоч. форм навч. / Л. В. Межевська, Р. В. Карпенко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 52 с.

ISBN 978-617-8035-32-7

Навчально-методичний посібник підготовлено відповідно до вимог державних освітніх стандартів для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, що навчаються за спеціальністю 081 «Право», та викладачів закладів вищої освіти.

У посібнику представлені теми лекційних занять, плани практичних занять, ситуаційні завдання, для вирішення яких студенти повинні використовувати набуті теоретичні знання з дисципліни «Земельне право» у поєднанні з нормами законодавства України.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/11446>

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Азімов Гідаят Аганаджаф огли – аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України (м. Київ, Україна), заступник голови правління Агентства державних резервів Азербайджанської Республіки (м. Баку, Азербайджан)

Бадалова Тетяна Геннадіївна – ад'юнкт кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Байрак Катерина Сергіївна – курсант 3 курсу ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Басалик Сергій Анатолійович – доцент кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна), кандидат юридичних наук

Блохіна Олена Андріївна – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Богатирьов Іван Григорович – професор кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (м. Рівне, Україна), доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України

Бодирєв Дмитро Анатолійович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Бойко Олексій Павлович – доцент кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Боняк Валентина Олексіївна – завідувач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Бостан Сергій Костянтинівич – професор кафедри конституційного, адміністративного та трудового права юридичного факультету Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Великий Юрій Миколайович – викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Волков Юрій Михайлович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Гаркуша Аліна Григорівна – доцент кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Гнатчук Алла Юріївна – аспірант кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (м. Рівне, Україна)

Григоренко Володимир Андрійович – провідний науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБ України (м. Київ, Україна)

Гулієв Аріф Джаміль огли – професор кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор, Заслужений працівник освіти України

Гутник Аліна Володимирівна – старший оперуповноважений сектору кримінальної поліції Калуського районного відділу поліції ГУНП в Івано-Франківській області (м. Калуш Івано-Франківської обл., Україна), доктор філософії у галузі права

Гуцу Світлана Федорівна – доцент кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (м. Харків, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Дунебабіна Ольга Андріївна – аспірант Національної академії Служби безпеки України (м. Київ, Україна)

Дяченко Олександр Олександрович – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Єрмоєнко Віталій Олексійович – старший викладач кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

(м. Хмельницький, Україна)

Журавель Олександр Анатолійович – старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філософії в галузі права

Задоя Вікторія Євгенівна – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Захарко Андрій Володимирович – доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Золотухіна Лілія Олександрівна – професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Іманов Кянан Халіг оглу – аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України (м. Київ, Україна), менеджер компанії (Азербайджан)

Казначєв Дмитро Георгійович – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Кириченко Юрій Вікторович – професор кафедри політології та права Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Кянн Володимир Якович – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Комих Наталія Григорівна – доцент кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат соціологічних наук, доцент

Коць Єлизавета Павлівна – керівник відділу правового та кадрового забезпечення ЛКП «Львівсвітло», керівник юридичного відділу ЛКП «Муниципальна обрядова служба» (м. Львів, Україна), доктор філософії у галузі права

Курінний Євген Володимирович – професор кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Левін Олег Леонідович – доцент кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат історичних наук, доцент

Леонова Наталія Валеріївна – доцент кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат філологічних наук

Лопасєва Олена Миколаївна – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Лук'яненко Євгенія Володимирівна – аспірант кафедри порівняльного та європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Лютко Наталія Віталіївна – доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук Хмельницького національного університету (м. Хмельницький, Україна), кандидат політичних наук, доцент

Марценюк Лариса Володимирівна – професор кафедри «Економіка та менеджмент» ННІ «Дніпровський інститут інфраструктури і транспорту» Українського державного університету науки і технологій (м. Дніпро, Україна), доктор економічних наук, професор

Махлай Олександр Миколайович – начальник кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна), кандидат психологічних наук, доцент

Миргородська Ольга Миколаївна – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Михайлик Олександр Григорович – професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності ВВПЗ заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук

Мудраков Віталій Вікторович – запрошений науковець кластеру вдосконалення «Релігія та політика» Вестфальського університету Вільгельма в Мюнстері (м. Мюнстер, Німеччина), кандидат філософських наук, доцент

Назаренко Павло Григорович – доцент кафедри кримінального, цивільного та

міжнародного права Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Наливайко Ігор Олегович – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Наливайко Лариса Романівна – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Наточій Анатолій Дмитрович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Обушенко Наталя Миколаївна – професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Орел Юрій Вікторович – дослідник «US-Ukraine Assistance Program» Інституту Клаверо Аревало Севільського університету (Іспанія), доктор юридичних наук, доцент

Павлик Ольга Борисівна – доцент кафедри мовознавства Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна), кандидат педагогічних наук, доцент

Пальченкова Вікторія Михайлівна – професор кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Пастух Ігор Дмитрович – завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Передерій Олександр Сергійович – доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Поливанюк Василь Дмитрович – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Поляруш-Сафроненко Світлана Олександрівна – доцент кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету (м. Біла Церква Київської обл., Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Пономаренко Олексій Анатолійович – начальник відділу Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБ України (м. Київ, Україна)

Проценко Олена Вікторівна – науковий співробітник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Пчеліна Оксана Василівна – професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна), доктор юридичних наук, професор

Розова Марія Михайлівна – студентка спеціальності «Культурологія» філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Рябчинська Олена Павлівна – завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Класичного приватного університету (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Селіхов Дмитро Анатолійович – професор кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Сердюк Ігор Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Солдатенко Олена Анатоліївна – доцент кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Спіцина Ганна Олександрівна – завідувач кафедри права гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (м. Харків, Україна), доктор юридичних наук, професор

Стоматов Едуард Григорович – голова Комунальського районного суду м. Запоріжжя, кандидат юридичних наук, доцент

Стрельченко Оксана Григорівна – професор кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Талдикін Олександр Васильович – доцент кафедри загальноправових дисциплін

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Тимофєєв Володимир Павлович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Ткач Юлія Олегівна – ад'юнкт кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Туз Олександр Сергійович – доцент кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна), кандидат психологічних наук

Федченко Володимир Михайлович – професор кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Фоміна Тетяна Григорівна – завідувач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна), доктор юридичних наук, професор

Фомічов Костянтин Сергійович – докторант кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Хвостовцов Сергій Олександрович – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Храмцов Олександр Миколайович – професор кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна), доктор юридичних наук, професор

Христов Олександр Леонідович – докторант кафедри оперативного-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Христова Юлія Вікторівна – докторант кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Царьов Олександр Дмитрович – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат педагогічних наук, доцент

Чепік-Трегубенко Ольга Сергіївна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Черненко Анатолій Павлович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Чернобук Валентина Віталіївна – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Чернова Ірина Вікторівна – доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), кандидат філологічних наук, доцент

Чорна Аліна Геннадіївна – старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Шемет Уляна Романівна – здобувач вищої освіти другого магістерського рівня ННІ заочного навчання та підвищення кваліфікації Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Шендрик Юлія Володимирівна – викладач кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Шинкаренко Інна Олександрівна – доцент кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат психологічних наук, доцент

Шиян Анатолій Григорович – старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Шумська (Резцова) Наталія Сергіївна – викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Ядловська Ольга Степанівна – доцент кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат історичних наук, доцент

TABLE OF CONTENTS

ISSUES OF LAW ENFORCEMENT AND HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF CURRENT CHALLENGES

Larysa Nalyvaiko Concept and content of administrative and legal ensurement of children's rights to safe living conditions	8
Valentyna Boniak, Olha Chepik-Trehubenko Interaction between public authority bodies and civil society institutions in the context of ensuring the rights of internally displaced persons	14
Evgen Kurinnyi On the completeness of the reform of law enforcement agencies of Ukraine	21
Oleksandr Perederii Problems of protecting the rights of internally displaced persons in Ukraine	28
Vasyl Polyvaniuk, Dmytro Bodyriev Use of modern technologies for fire training of police in war conditions: advantages and disadvantages	34
Valentyna Chernobuk Protection of children's rights in the temporarily occupied territories of Ukraine.....	38
Alina Chorna Principles of prevention of criminal offenses by the police in the de-occupied territories	43

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL LAW. PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY OF LAW

Valentyna Boniak Pluralism of scientific approaches to the definition of the principle of accountability and responsibility of local self-government bodies and their officials	48
Sergii Bostan Object and subject of statology (science of the state)	54
Arif Guliev, Maria Rozova Image of Hurrem sultan in legal notes	59
Yurii Kyrychenko, Pavlo Nazarenko The right to judicial protection in Ukraine and European states: theoretical and legal aspects of the improvement of art. 55 of the Constitution of Ukraine	64
Nataliia Obushenko, Volodymyr Kyian Main stages of the historical development of the labor legislation system of Ukraine	70
Dmytro Selikhov The principle of accountability and responsibility of local self-government bodies and their officials: substantive content in conditions of decentralization of power	76
Nataliia Komykh The blogosphere as an actor in the communication field of war: the phenomenon of blurred expertise	82

Oleh Levin

The use of fake accounts as a tool of special information and psychological operation during the Ukrainian-russian war 89

Nataliia Leonova

Updating the informational style of the Ukrainian language in various types of mass media during russia's armed aggression 95

Vitalii Mudrakov, Nataliia Liutko, Olha Pavlyk

«Human» and «ideological»: towards an understanding of the russian-Ukrainian war in the categories of identity 106

Svitlana Poliarush-Safronenko

Procedure for voluntary association of territorial citizens in Ukraine 115

Ihor Serdiuk

Methodological approaches as a necessary component of research methodology of legal acts 121

Oleksandr Taldykin

Information sovereignty and its content 132

Olha Yadlovska

Gender policy in West Asian countries: from discrimination to reducing gender imbalance 138

Ihor Nalyvaiko

Role of the state in ensuring social standards and guarantees: theoretical and legal aspects and world experience 151

PUBLIC-LEGAL AND PRIVATE-LEGAL REGULATION
OF CERTAIN AREAS OF PUBLIC RELATIONS

Liliia Zolotukhina

Current trends and problems of multiple jobholding legal regulation 156

Igor Pastukh

Legal regulation of limitations on the right of performing notarial acts 164

Hanna Spitsyna, Svitlana Gutsu

Protection of personal employees' data obtained in the process of video surveillance in the workplace 171

Oksana Strelchenko

Peculiarities of the functioning of the institute of administrative responsibility in the paradigm of administrative law 178

Kostiantyn Fomichov

System of principles of the state policy for the formation and implementation of social security for persons with disabilities 185

Viktoriiia Zadoia

Legal nature of the protection of the subjective public rights of persons in administrative law 191

ADMINISTRATIVE-LEGAL, CRIMINAL-LEGAL,
CRIMINOLOGICAL AND CRIMINAL-EXECUTIVE ASPECTS
OF PREVENTION AND COMBATTING OFFENSES

Ivan Bohatyrov, Oleksandr Mykhailyk

Balance of interests of prison staff and convicts through the prism of the principles of differentiation and individualization of execution of punishments 197

Larysa Martseniuk, Olena Protsenko Improving the essence of the concept «domestic violence»	203
Yurii Orel Disciplinary offenses of convicts and their classification	210
Oleksandr Khramtsov Physical violence as a way of unlawfully interfering into the organization and conduct of gathering, meetings, marches and demonstrations	219
Eduard Stomatov Ensuring the right to respect for the private life of persons sentenced to imprisonment and persons taken into custody: the secret of correspondence	226
Yuliia Khrystova International standards for ensuring the security of justice	234
Oleksandr Zhuravel Legal case of forced detention by police officers	244
CURRENT ISSUES OF PREVENTION AND COMBATTING OFFENSES: CRIMINAL-PROCEDURAL, FORENSIC AND OPERATIONAL-SEARCH ASPECTS	
Oksana Pchelina, Tatiana Fomina Peculiarities of conducting an inspection of the scene during the pre-trial investigation of crimes related to armed aggression against Ukraine	251
Serhiy Basalik The influence of the modern regulatory and legal security of operative and search activity on the efficiency of the measures carried out	259
Oleksii Boiko Mediation in Ukrainian criminal proceedings: foreign countries experience	264
Alina Hutnyk, Yelyzaveta Kots Problematic aspects of delivery of procedural documents to a person who is on the temporarily occupied territory or on the territory of the aggressor state	271
Andrii Zakharko Delimitation of competences of the investigator, inquiring officer, public prosecutor regarding for cases of closure of criminal proceedings	279
Oleksandr Makhlai Motivation characteristics of conspirative cooperation with operative units in modern conditions	287
Olena Soldatenko Problematic issues and prospects for improving the legal regulation of the procedure for conducting an investigative (search) action – a search	294
Oleksandr Tuz Access to information as an indicator of the efficiency of operative and search activity	303
Volodymyr Fedchenko, Alina Harkusha, Tetiana Badalova, Yuliia Tkach Individual problems of extradition in crimes related to illegal transplantation of human anatomical materials	309
Oleksandr Khrystov Theoretical and praxeological problems of the organization of the use of the public by criminal police units during operative and investigative support of criminal proceedings	321

Anatoliy Chernenko

About the place of temporary removal of a judge from the administration of justice in the structure of criminal procedural legislation 328

Volodymyr Grigorenko, Oleksii Ponomarenko

Regarding the structure and principle of operation of additional protection elements against unauthorized unlocking of certain pin-type locking devices with a horizontal slot 337

Vitaliy Yeryomenko

Features of performing operative and search activity under martial law 343

Yuliia Shendryk

Some problematic issues of appointment of an audit and the use of its findings in criminal proceedings 349

Anatoliy Shiyan, Uliana Shemet

Features of development and formation institute of inquiry in Ukraine 356

Nataliya Shumska (Reztsova)

Detention of a person suspected of committing a criminal offense as a way of reasonably limiting the right to liberty and personal inviting 364

LINGUISTIC AND PSYCHOLOGICAL-EDUCATIONAL ASPECTS
OF LEGAL AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Viktoriia Palchenkova, Olena Riabchynska, Iryna Chernova

Topical issues of formation the language competence of doctors of philosophy in law 371

Dmytro Kaznacheiev, Olena Lopaeva

Legal aspects of the activities of the National Police under martial law through the prism of the need for quality professional training 376

Oleksandr Tsarov

Current issues of the organization tactical special training 381

Inna Shinkarenko

Psychological structure of gender stereotypes of cadets of higher education institutions with specific learning conditions 385

Yurii Veliky

Rearmament of the national police with short-barreled firearms: foreign experience and domestic prospects 392

Anatolii Natochii, Yurii Volkov

International recommendations regarding the transformation of the legislation on the use of firearms by the police 400

Volodymyr Timofeev, Kateryna Bairak

Professional training for the territorial defense force of Ukraine under marial law406

GRADUATE STUDENT'S TRIBUNE

Hidaiat Azimov

The concept of the state reserve system and its provision411

Olena Blokhina

The problem of primus attraction to administrative responsibility in case of resignation to viconnancy was decided on the basis of administrative law enforcement in the field of road traffic safety, fixed not in automatic mode 417

Alla Hnatchuk

Foreign experience of execution of court decisions in places of deprivation of liberty422

Olha Dunebabina, Yevheniia Lukianchenko Gender disinformation of the russian federation as part of the hybrid war against Ukraine and the European Union	429
Oleksandr Dyachenko The experience of trade unions in the USA police and the possibility of its implementation in Ukraine	433
Kianan Imanov Determination of the essence of the damage caused by an administrative offense	439
Olga Myrhorodska Observance of the principle of legality during the application of administrative coercion measures: essence and characteristic features	445
Serhii Khvostovtsov The concept and essence of civilian firearm weapons in Ukraine: administrative and legal aspect	451

URGENT ISSUES OF PROTECTION OF HUMAN RIGHTS

Borys Lohvynenko Institutional mechanism for ensuring the right to health care for internally displaced persons in Ukraine	457
---	-----

SCIENTIFIC LIFE

Scientific events	462
Contests	496
New editions	502
<i>Authors</i>	508

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2023

№ 2 (123)

Українською та англійською мовами

Редактори, оригінал-макет –
С. В. Коваленко-Марченкова, А. В. Самотуга

Редактори: *О. М. Врублевська, О. Ю. Чижевська*

Підп. до друку 30.06.2023. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 39,68. Обл.-вид. арк. 42,67. Тираж – 100 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 6054 від 28.02.2018